

HERODOT

ORII

A VOLUME

HERODOT

ISTORII

VOL. II

BIBLIOTECA
INSTITUTULUI PEDAGOGIC
DE 3 ANI
SUCEAVA

STIINTIFICA

8192
1964
EDITURA STIINTIFICA

BIBLIOTECA INSTITUTULUI
PEDAGOGIC DE 3 ANI SUCEAVA

II-4156 an 8.192

2.658

Traducere, notițe istorice și note de :

Felicia Vanț-Ștef — cărțile V, VI, IX

Adelina Piatkowski — cărțile VII, VIII

Felicia Vanț-Ștef — indice

CARTEA A V-A
TERPSICHORA

NOTIȚĂ ISTORICĂ

¹Primele patru cărți din Istoriile lui Herodot constituie un amplu preludiu al războaielor medice a căror expunere începe abia cu cartea a V-a.)

Am asistat pînă aci la marșul triumfător al unui popor nesătul de pămînt, care a pornit cu pași semeți să cucerească lumea cunoscută pe atunci. L-am văzut pe pers îngenunchind Asiria și Lydia, făcîndu-se singurul stăpîn de fapt, după cum se socotea de drept¹, peste întreaga Asie pînă la Mediterană (cartea I). Am contemplat alături de Herodot silueta măreață a piramidelor, am rătăcit prin întortocheatele săli ale labirintului și am regretat, împreună cu el, că țara minunățiilor, Egiptul, a căzut la rîndu-i în robia aceluiași cîmpitor (cartea a II-a). Am întrezărit urzeala politicii marelui rege al Persiei, Darius, fiul lui Hystaspes, de asuprire a popoarelor din imperiul ahemenid și am urmărit prima ciocnire dintre regatul pers și grecii insulari (cartea a III-a). Am admirat dragostea de libertate care însuflețea odinioară pe geții „cei nemuritori”, ca și vajnica istețime cu care scitii „de nerăzbit” au dejucat planurile expansioniste ale lui Darius. Am străbătut ținuturile libyene, unde am găsit adînc simț de echitate la neamuri și seminții umile care n-au ajuns niciodată să se afirme pe tărîm istoric (cartea a IV-a). Iată-l acum pe pers înaintînd amenințător în Europa spre porțile Elladei.

În preajma invaziei persane, pe la mijlocul mileniului I î.e.n., Ellada era constituită dintr-o mulțime de orașe-cetăți (πόλεις), risipite în întreg bazinul mediteranean. Poporul elen era deja format, deși mai păstra încă împărțirea tribală. Diferențierea după avere, dezvoltarea proprietății private și formarea claselor sociale subminaseră vechea orînduire

¹ Vezi Herodot, Istorii, cartea I, cap. IV și în alte părți ale operei.

gentilică. Pe ruinele ei se constitui statul sclavagist, cu forma specific elenă a cetății-stat. În interiorul polisului, a cărui orînduire se baza pe proprietatea privată asupra pămîntului, membrii societății se divizau în două clase principale: stăpîni de sclavi, deținătorii tuturor drepturilor economice, politice și sociale, și sclavi, clasa oropsită, lipsită de orice fel de drepturi. În afară de acestea, mai exista categoria oamenilor care se bucurau de libertatea persoanei, dar nu dețineau drepturi depline. Aceștia, împreună cu sclavii, constituiau majoritatea populației. Forma de guvernămînt în unele orașe-state, în care rolul politic îl deținea aristocrația, era oligarhia aristocratică; în alte polisuri, în care la treburile obștești, în afară aristocrației, participa un număr mai mare de cetățeni, orînduirea politică era democrația sclavagistă.

Primele state elene care s-au manifestat pe tărîm istoric au fost cetățile de pe coasta Asiei Mici (ca Milet, Efes, Halicarnas etc.). Puternice centre comerciale, negustorești și culturale, aceste orașe înfloritoare au căzut, din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., sub stăpînire persană. Centrul de dezvoltare a lumii grecești a trecut atunci în Peninsula Balcanică, unde, începînd cu secolul al V-lea î.e.n., două orașe s-au afirmat înaintea tuturor cetăților Elladei; este vorba de Sparta și Atena, care au jucat rolul hotărîtor în stăvîlirea expansiunii persane. Puternice și înfloritoare, aceste două state elene s-au dezvoltat pe căi diferite.

Sparta s-a întărit ca un stat sclavagist cu caracter agricol, deci mai conservator. Economia agricolă se baza pe proprietatea obștească asupra pămîntului. Familiile spartane primeau spre folosință anumite loturi de pămînt, aproximativ egale. Muncile agricole le prestau hilotii, sclavi ai obștii. Cetățenii bogați aveau și sclavi ai familiei. La periferia statului spartan locuiau perieci (περίοικοι), care, pentru rolul lor de strață la hotare, aveau dreptul de proprietate asupra pămîntului și dreptul de a se ocupa și de negoț și meșteșuguri. Forma de guvernămînt la Sparta era republica oligarhică. În fruntea statului se aflau doi regi care cîrmaiau treburile obștești împreună cu sfatul bătrînilor (γερουσία), organ al aristocrației. Un alt organ în stat, consiliul eforilor, deținea dreptul de a controla pe ceilalți slujbași ai statului, chiar și pe regi. Forma supremă a puterii, adunarea poporului (ἀπella), ocupa de fapt un loc secundar în cîrmuirea treburilor obștești.

Atena a fost un stat sclavagist cu o structură mai complexă. Dezvoltarea forțelor de producție bazate pe avîntul meșteșugurilor și al negoțului pe mare a provocat în statul atenian o destrămare mai profundă a orînduirii gentile. Populația liberă era formată din proprietarii funciari — stăpîni de sclavi — și din producătorii liberi. Din prima clasă făceau parte eupatrizii sau aristocrația gentilică, precum și noua aristocrație comercială și financiară; în cea de-a doua intrau țărani și meșteșugarii. Populația liberă era alcătuită, din punct de vedere politic, din cetățenii care se bucurau de drepturi depline și din meteci sau străini, ale căror drepturi erau limitate. Sclavii erau lipsiți de libertatea persoanei și de orice drepturi cetățenești. La Atena, în urma reformelor lui Solon și Cleisthenes, întărite în secolul al VI-lea î.e.n., forma de guvernămînt era democrația sclavagistă. Dominanța politică a aristocrației gentile a fost îndepărtată prin împărțirea populației în triburi pe bază de teritoriu, și nu de înrudire de sînge. Adunarea poporului (ἐκκλησία) avea un cuvînt hotărîtor în cîrmuirea treburilor publice, iar consiliul celor 500 (βουλή), format din cîte 50 de reprezentanți de fiecare trib, a diminuat atribuțiile areopagului, organ al aristocrației.

Potrivit orînduirii economice și politice proprii, fiecare din aceste două state și-a creat o forță militară specifică. Sparta, stat agricol, cu un sistem de educație sever, în spirit militar, și-a format o importantă oștire de uscat care era considerată cea mai puternică din oștirile elene. Atena, stat de meșteșugari și negustori, și-a dezvoltat o flotă puternică. Iată pentru ce, așadar, la invazia persilor, întreaga lume elenă și-a îndreptat privirea spre aceste cetăți, așteptîndu-și de la ele mîntuirea¹.

Conflictul a început cu revolta Ioniei (499 î.e.n.).

[Preliminariile războaielor dintre greci și „barbari”, precum și încercarea neizbutită a grecilor din Asia Mică de a scutura jugul pers constituie conținutul cărții a V-a. În cuprinsul acestei cărți, se disting două părți: capitolele I—XXVII

¹ Vezi Istoria universală, vol. II, 1959, p. 18 și urm.

relatează acțiunile a două personaje — Darius și generalul său Megabazos —, a căror atenție s-a îndreptat asupra grecilor. Capitolele XXVIII—CXXVI din cartea a V-a, cât și primele patruzeci și două de capitole ale cărții a VI-a expun evenimentele răscoalei grecilor din Ionia.]

După eșecul expediției scitice, Darius trecu Istrul pe podul de vase și se imbarcă la Sestos pentru Asia, lăsând în Europa pe Megabazos, în fruntea unei uriașe oștiri (cartea a IV-a, cap. CXLIII). Generalul pers și cei 80 000 de ostași de sub comanda sa aveau două misiuni de îndeplinit: să supună semințiile din Hellespont și să pătrundă în Peonia. El cuceri Perinthus în Propontida și străbătu întreaga Tracie anexând-o cuceririlor sale (cap. I—X); luând apoi călăuze trace, porni să îngenuncheze Peonia; trecu peste apa Strymonului și ridică din așezări o mică parte dintre peoni, strămutându-i în Asia, dar nu reuși să cucerească Peonia (cap. XIV—XVII); de aici trimise șapte bărbați la Amyntas, regele Macedoniei, ca să ceară pentru Darius pământ și apă, dar solii își găsiră sfârșitul în Macedonia, din uneltirea lui Alexandros, fiul lui Amyntas (cap. XVII—XXII). Întors în Hellespont, poate datorită campaniilor nereușite din Peonia și din Macedonia, lui Megabazos i se luă comanda. În locul lui fu numit Otanes, care cuceri Bizanțul, Calcedonia, Antandros, Lamponion — cetăți răscolate împotriva ocupației persane — și insulele Lemnos și Imbros (cap. XXV—XXVII).

Darius, după ce a părăsit Europa și a ajuns la Sardes, a trimis ordin lui Megabazos să cucerească Peonia (cap. XI—XIII). La sfatul lui Megabazos, a chemat la sine pe Histiaios, care pornise să construiască o cetate în ținutul Myrkinos, dăruit de Darius, și-l reținu la Susa, temându-se ca nu cumva să-i aște împotriva lui pe grecii asiatici și insulari subjugati (cap. XXIII—XXIV).

Plecând la Susa, Histiaios a lăsat în locul său la cîrma Miletului pe ginerele și vărul lui, Aristagoras. La început, Aristagoras a fost în bune relații cu persii. Dar, în urma acțiunii întreprinse împotriva Naxosului, aceste relații s-au înrăutățit. Aristocrații naxienilor, izgoniți din insulă de partidă democratică, au cerut sprijinul lui Aristagoras. Acesta, neîncumetându-se să înfrunte 8 000 de hopliți, efectivul de care dispuneau naxienii, ceru la rîndu-i ajutorul lui Artaphernes,

sarpedului, promițându-i posesiunea insulei bogate, precum și a altor Cyclade, în nădejdea că va avea și el parte de bogățiile insulei. Artaphernes îi acordă 200 de vase procurate de la cetățile grecești subjugate. Dar, datorită unei neînțelegeri ivite între Aristagoras și persul Megabates, naxienii au fost avertizați și au luat măsuri de apărare. După un asediu de patru luni (în vara anului 499 î.e.n.), asediatorii s-au retras fără succes. Aristagoras, temându-se atunci de răzbunarea persilor pentru că i-a atras într-o campanie care a eșuat, îndemnat totodată și de Histiaios care se afla la Susa, se hotărî să ridice Ionia împotriva stăpînirii persane (cap. XXVIII—XXXV). Adunînd în jurul său popor, Aristagoras dădu semnalul revoltei, capturînd vasele persane ancorate la Myunt (cap. XXXVI). Ca să și atragă de partea sa masele, izgoni din cetățile Ioniei pe tirani și renunță și el, în aparență, la cîrmuirea Miletului (în 499 î.e.n.). Apoi, socotind că singur nu va răzbi pînă la capăt, plecă la Sparta, la începutul iernii, ca să ceară sprijinul regelui Cleomenes (cap. XLIX—LI). Refuzat, el se îndreptă spre Atena, unde obținu un corp de oștire format din 20 de trireme ateniene (cap. XCVII), la care s-au adăugat încă cinci vase eretriene. Revolta se extindea cu încetîneală, fără plan. Flota greacă, nedisciplinată, nimici cu greu flota feniciană lîngă coastele Pamphylii. Înștiințați de răscoală, persii porniră să atace Miletul. Dar, în acest timp, fratele lui Aristagoras, Charopinos, în fruntea oștirii ioniene, căreia i se alătură corpul de oaste trimis de atenieni și de eretrieni, organizează o diversion: el porni împotriva Sardesului, îl cuceri și îl incendie (cap. C—CI). Curînd însă asediatorii se retraseră speriați de rezistența garnizoanei refugiate în fortăreața orașului. Pe drum, le ieși în întîmpinare oștirea persă care asediază Miletul și, lîngă Efes, ei suferiră o înfrîngere (sfîrșitul verii lui 498 î.e.n.). Deși, după acest eșec, atenienii îi părăsiră pe ionieni, intervenția atenienilor atrase minia lui Darius care se jură să se răzbune pe ei (cap. CII și urm.)¹. Ionienii continuă mișcarea de răzvrătire. Starea de revoltă cîștigă tot mai mult teren și cuprinse insula Cipru, cetățile grecești din

¹ Vezi Charon din Lampsacos, fr. 2, Fragmenta Historicorum Graecorum, vol. I, p. 32.

Hellespont și din Propontida pînă la Bizanț (în toamna anului 498 î.e.n.). Din Cipru, revolta se extinse în Caria.

Aflînd de incendiarea Sardesului, Darius, lăsîndu-se înșelat, trimise pe Histiaios în Ionia (cap. CV—CVII).

În primăvara anului următor (în 497 î.e.n.), perșii începură acțiuni de pedepsire a răsculaților. Ei îi atacară mai întîi pe ciprioți și îi înfrînseră lîngă orașul Salamina din Cipru (cap. CVIII—CXV).

Perșii concentrară atunci la Sardes o oștire nouă sub comanda a trei generali — Daurises, Hymaies și Otanes —, în afară de Artaphernes. Acesta porni cu oaste ca să pedepsească pe ionieni și orașele din Hellespont, din Propontida, din Eolida și din Caria. În Hellespont, Daurises cuceri Dardanos, Abydos, Percote, Lampsacos și Paisos (în 497 î.e.n.; cap. CXVII). În Caria s-au dat lupte grele pe malurile râului Marsyas (în toamna anului 497 î.e.n.) și la Labraunda (în vara anului 496 î.e.n.), unde perșii au ieșit învingători, precum și la Pedasa (în toamna lui 496 î.e.n.), unde carienii au cauzat înfrîngerea trupelor regale; carienii n-au depus armele pînă în 494 î.e.n. (cap. CVI—CXXII)¹.

În Ionia și în Eolida, pe care perșii le-au izolat dinspre nord și dinspre sud, Artaphernes și Otanes recuceriră grabnic oraș după oraș².

Veștile înaintării victorioase a oștirii persane îl descurajară pe Aristagoras care, lăsînd Miletul în seama unui oarecare Pythagoras, se refugie cu o ceată de oameni spre Myrkinos, dar fu atacat pe drum de traci și omorît (la sfîrșitul anului 496 î.e.n.; cap. CXXIII—CXXVI)³.

Luptele nu încetară cu moartea lui Aristagoras, ci se prelungiră pînă prin 495 î.e.n. Cam în această vreme sosi și Histiaios de la Susa la mare, cu gîndul să reia cîrma Miletului, după o captivitate de doisprezece ani. La Sardes (primăvara anului 493 î.e.n.), Artaphernes îi arătă multă neîncredere. Temîndu-se de complicații, el nu zăbovi pe drum și plecă noaptea pe furiș în Ionia, unde puse la cale intrigi la

¹ Vezi Strabo, XIV, 2, 23, p. 659; vezi și W. W. How — J. Wells, *A commentary on Herodotos*, Oxford, 1912, vol. II, p. 64; G. B. Grundy, *The great Persian war and its preliminary*, Londra, 1901, p. 111 și urm.

² Un oraș pe zi, spune Herodot, în cap. CXVII al acestei cărți.

³ Vezi G. B. Grundy, *op. cit.*, p. 116.

Milet, Chios, Mytilene (cartea a VI-a, cap. I—V); milesienii însă, bucuroși că au scăpat de tiranie, nu-l mai primiră la cîrma cetății. El deveni un aventurier care se ocupă cu pirateria în apele Bizanțului, se amestecă în diverse conflicte locale și sfîrși prin a cădea prins de oamenii unui pers, cu numele Harpagos, pe cîmpia Caicos, de unde fu dus la Sardes și crucificat de Artaphernes (primăvara anului 493 î.e.n.; cartea a VI-a, cap. XXVI, XXVIII—XXX)¹.

Dintre toate cetățile grecești care s-au răsculat, Miletul și-a atras cea mai mare dușmănie din partea perșilor. În primăvara anului 494 î.e.n., perșii porniră asediul Miletului și dinspre mare, și dinspre uscat. Ionienii decise să apere Miletul, îi așteptară pe perși cu oștirea de uscat lîngă Mycale, iar cu flota, în fața Miletului, lîngă insula Lade (cartea a VI-a, cap. VI—VIII). Spiritul revoluționar nu-i mai stăpînea însă în aceeași măsură pe ionieni. Disciplina pe care le-o cerea Dionysios din Focaea li se părea o corvoadă de nesuportat. Întinși la umbră, ei fură luați prin surprindere de perși și suferiră o grea înfrîngere la Lade (în 494 î.e.n.; cartea a VI-a, cap. IX—XII). Rezistența pe care o mai opuneau ionienii era zadarnică; în vara anului 494 î.e.n., Miletul căzu în mîinile perșilor, milesienii fură masacrați, femeile și copiii — strămutați la gurile Tigrului². (cartea a VI-a, cap. XVIII—XX). Perșii supuseră treptat insulele Chios, Lesbos, Tenedos. În învălmășeala evenimentelor care se succedau cu pași repezi, Miltiades, tiranul Chersonesului, ocupă de la perși insulele Lemnos și Imbros; urmărit apoi de perși, el fugi în Trăcia. În vara anului 493 î.e.n., căzură sub perși ultimele cetăți răsculate din Asia (cartea a V-a, cap. XIX, XXXI, XXXIV, XL și urm., CIV, CXVII și urm.). Astfel se încheie fără reușită revolta Ioniei, care a dat totuși de furcă perșilor vreme de șase ani, provocîndu-le pierderea unei flote și a două oștiri³.

¹ Vezi G. B. Grundy, *op. cit.*, pp. 118 și urm., 138 și urm.

² Despre sărăcia Miletului din vremea aceea, vezi E. Cavaignac, *Trésor d'Athènes*, nr. 7, p. 40.

³ Pentru revolta Ioniei, vezi G. Glotz, *Histoire ancienne* (Histoire grecque) II, Paris, 1938, cap. II și III, p. 19 și urm.; Lenschau, *Zur Geschichte Ioniens*, „Klio”, v. XIII, 1913, p. 175 și urm.; P. Roussel, *La Grèce et l'Orient des guerres médiques à la conquête romaine*, coll. „Peuples et Civilisations”, vol. II, 1928, p. 58 și urm.;

...cele patru cărți, cu toate că de data aceasta sunt mult mai apropiate de autor, apar și în tot felul de digresiuni și detalii mai mult sau mai puțin legate de evenimentele principale. Cele mai ample de acest fel privesc istoria Spartei (cap. XXXIX—XLII) și istoria Atenei (cap. LV—XCVI), cele două războaie elene care au cunoscut o mare înflorire în preajma războaielor medice și care aveau să joace un rol de seamă în aceste războaie. Ambele paranteze sînt introduse prin apariția lui Aristagoras în cele două cetăți după ajutor. Pentru că la Sparta Aristagoras se adresează regelui Cleomenes, Herodot arată nașterea lui Cleomenes, dubla căsătorie a lui Anaxandrides, urcarea pe tron a lui Cleomenes și consecințele ei, soarta lui Dorieus (cap. XLIV—XLVII). Atena e a doua cetate prosperă, a cărei putere este consecința alungării tiraniei (cap. I); legat de această constatare, se vorbește despre îndepărtarea Peisistratizilor (cap. LV—LVI, LXII—LXV), despre reforma lui Cleisthenes (cap. LXVI); se relatează de asemenea despre încercarea lui Cleomenes de a reinstaura pe Isagoras tiran la Atena (cap. LXX, LXXII, LXXIV—LXXV), despre victoriile atenienilor asupra beoțienilor și a calcidienilor (cap. LXXVII), încercarea Spartei de a introduce tirania la Atena (cap. XC—XCI).

O altă digresiune privește dușmănia dintre Atena și Egina pe vremea revoltei Ioniei (cap. LXXXII—LXXXVIII), digresiune justificată de Herodot prin necesitatea unirii tuturor elenilor, amenințați deopotrivă de același dușman, persul (vezi cartea a VII-a, cap. CXLV). Capitolul XCII din cartea a V-a constituie de asemenea o amplă paranteză asupra dominației Kypselizilor de la care corintienii au avut mult de pătimit. Printr-un fir slab se leagă de restul povestirii și paranteza despre faptele lui Cleisthenes din Siccyona (cap. LXVII—LXVIII), strămoșul lui Cleisthenes din Atena.

Pasajul cel mai puțin justificat, în care Herodot face digresiune de dragul digresiunii, îl constituie prezentarea ori-

A. Hauvette, *Hérodote et les Ioniens*, în „Revue des Études grecques”, vol. I, 1888, p. 256 și urm. Pentru cronologia revoltei ioniene, vezi R. W. Macan, *The chronology of the Ionian revolt in Herodotus Books, IV—VI*, vol. II, Appendix V, Londra, pp. 62—70; G. Busolt, *Griechische Geschichte*, Gotha, 1893—1904, vol. II, p. 26, n. 1.

ginii gephyrienilor, preinșii ucigași ai lui Hipparchos, de al cărui vis în legătură cu moartea sa leagă Herodot paranteza. Pentru a vorbi apoi de trepiedele văzute de istoric în templul din Theba și pe care figurau trei inscripții cadmeene, el amplifică digresiunea arătînd că gephyrienii sînt fenicieni veniți împreună cu Cadmos, cărora li se datorează introducerea scrierii în Ellada (cap. LVII—LXI).

După cum s-a arătat anterior, partea din Istorie care cuprinde capitolele XXVIII—CXXVI din cartea a V-a și capitolele I—XLII din cartea a VI-a reprezintă expunerea revoltei care a bîntuit Ionia în decursul anilor 499—494 î.e.n. Deoarece pentru această mișcare de eliberare din istoria Greciei antice singurul izvor de seamă îl constituie Herodot, este firesc să ne punem întrebarea¹ dacă a reușit autorul războaielor medice să înțeleagă cauzele adînci ale revoltei care a constituit începutul ostilităților dintre greci și persi; dacă i-a redat corect fizionomia și a fost în stare să judece și să aprecieze cum se cuvine faptele.

Cel care citește revolta Ioniei cu atenția îndreptată numai asupra momentelor celor mai bătătoare la ochi este tentat să considere aventura celor doi greci ambițioși și intriganți, Aristagoras și Hecataios, cauza principală care ar fi determinat, după Herodot, declanșarea acestei mișcări. Într-adevăr, din Istorie reiese limpede faptul că Aristagoras a ridicat Ionia la revoltă, deoarece se temea de răzbunarea persilor pentru că i-a antrenat în expediția fără succes împotriva naxienilor și că Histiaios, socrul său, i-a trimis semn de răscoală numai pentru a scăpa din captivitatea de la Susa. Ambii pornesc la acțiune și iau hotărîri fără o deliberare prealabilă în interiorul obștii, ceea ce lasă impresia că acțiunea lor a constituit inima întregii mișcări. Dar o lectură mai adîncă a Istoriilor ferește pe cititor să cadă într-o astfel de greșală. Dacă Herodot a prezentat aceste două personaje ca avînd rol important în desfășurarea evenimentelor din Ionia acelei vremi, dacă a socotit că imboldul care le mîna

¹ Împreună cu A. Hauvette, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, 1894, p. 205 și urm.

înainte a fost interesul personal (Aristagoras, să aibă putere asupra insulei Naxos; Histiaios, să revină la cîrma Mile-tului), el a întrezărit adevărul. Aceasta nu înseamnă însă că Herodot vede în faptele celor doi aventurieri motorul răs-coalei. Tot el prezintă și spiritul de revoltă care stăpînea masele ioniene din acea vreme; la chemarea lui Aristagoras, toate cetățile și-au izgonit tiranii și s-au înrolat în oaste (cap. XXXVII, XXXVIII), ceea ce nu s-ar fi întîmplat în cazul cînd masele n-ar fi fost stăpînite de o dorință fier-binte de libertate, chiar dacă această chemare ar fi lansat-o un personaj mult mai înzestrat cu calități de conducător decît Aristagoras. Mai mult, Herodot lasă să se întrevadă minciuna celor doi tirani cînd vorbeau despre libertatea Ioniei și aduce elogiul libertății, arătînd avantajele ei (cap. LXXVIII).

O altă cauză care lasă impresia, la Herodot, că a de-terminat pe perși să întreprindă acțiunea de pedepsire a ionienilor, și în special a atenienilor, ar fi incendiarea Sar-desului — care a provocat mînia înversunată (cap. CV) a lui Darius de a pedepsi Atena. Există lucrări moderne¹ care îi aduc lui Herodot reproșul că expediția împotriva Sardesului n-a avut în ochii perșilor importanța acordată în Istorie. Într-adevăr, atenienii sprijină, dar nu inițiază această acțiune, ei execută, și nu comandă, iar focul s-a aprins în Sardes întîmplat, deși perșii nu aveau de unde cunoaște acest amănunt. Deci, ei nu merită să fie pedepsiți înaintea celorlalți greci. Mai mult, de la incendierea Sarde-sului (498 î.e.n.) pînă la pedepsirea Atenei și a Eretriei (490 î.e.n.) s-a scurs prea multă vreme ca să fi putut dăinui pînă atunci această mînie și preocupare a marelui rege. Dar Herodot nu prezintă mînia lui Darius și scena cu sclavul care-i aducea aminte de Atena (cap. CV) ca fapte determi-nante, ci numai ca versiuni; el redă, așa cum are obiceiul, tot ce a aflat în legătură cu aceasta, dar, cînd nu-și asumă răspunderea, ceea ce se întîmplă și în chestiunea discutată, redă faptul sub forma λέγεται, „se spune”. Chiar dacă ajutorul atenian (20 de vase) a fost, poate, preponderent în campania despre care vorbim, chiar dacă perșii n-au văzut

¹ Vezi M. H. Welzhofer, *Zur Geschichte der Perserkriege*, in „Neue Jahrbücher”, CXLI, 1891, pp. 145—159 etc.

cu ochi buni încălcarea imperiului lor de locuitorii celuilalt continent, participarea atenienilor n-a putut fi pentru perși decît un pretext în planul lor de cîmpire. În legătură cu aceasta, A. Hauvette¹ spune că, în expunerea cauzelor ex-pediției generalului pers Datis, se remarcă la Herodot trei motive prezentate sub formă de gradatie: cuvintele sclavu-lui², prezența Peisistratizilor care îi aștiau mereu pe perși contra Atenei și dorința lui Darius de a supune toate cetă-țile grecești care nu i-au primit încă dominația (cartea a VI-a, cap. XCIV); primul este o poveste³, al doilea — un pretext (πρόφασις) și abia al treilea constituie cauza adevărată. Într-adevăr, perșii, înaintînd spre Ellada, au supus totul în cale și nu se știe dacă s-ar fi oprit aici, în cazul cînd războaiele cu grecii le-ar fi conferit lor steagul victoriei.

Prin urmare, Herodot a cunoscut, chiar dacă nu a înțeles în toată profunzimea lor, cauzele care au împins pe grecii ionieni să se răscoale și pe perși să atace Ellada; pe primii i-a îndemnat dorința de libertate, pe ultimii — tendința politică lor de a îngenunchea lumea întreagă cunoscută pe atunci.]

Cît privește expunerea propriu-zisă a răscoalei, Herodot, după cum e și firesc pentru vremea aceea, nu a creat o lu-crare științifică, în care să figureze evenimente strict isto-ric, nu a reușit să redea toată amploarea mișcării și să scoată în lumină momentele mai de seamă; el nu a cuprins întreaga mișcare, de aceea adeseori fapte importante apar redade sumar și simplist, și altele, de amănunt, capătă im-portanță nemeritată. Astfel, de pildă, luptele care s-au dat în Cipru sînt reduse la proporțiile acțiunii unui singur con-ducător al revoltei, Onesilos (cap. CIV—CXV). Se spun foarte puține cuvinte despre victoria flotei ioniene în apro-pierea Ciprului (cap. CXII). Ba, uneori, se omit acțiuni importante, ca victoria navală a ionienilor lîngă coastele Pamphylii, care a avut loc înainte de asediul Sardesului,

¹ A. Hauvette, *Hérodote, historien...*, p. 211.

² Vezi cartea a V-a, cap. CV.

³ O anecdotă care circula pe vremea lui Herodot și înainte de el; despre ea pomeneste și Eshil, *Perșii*, vs. 824.

fapt pe care Plutarh¹ i-l reproșează istoricului nostru. Unele pasaje par să conțină elemente inexacte sau cel puțin exagerate, cum ar fi, de pildă, scena dintre Aristagoras și Cleomenes, urmărirea regelui până în palatul lui și încercarea de a-l omorî cu bani (cap. XLIX—LI). Alte detalii sînt contrazise de logică, cum se întîmplă în relatarea eșecului expediției lui Aristagoras contra naxienilor; generalul pers Megabates a trădat campania — zice Herodot —, totuși a participat și a stat și el încă patru luni la asediul Naxosului (cap. XXXIII). Probabil, conflictul s-a produs spre sfîrșitul asediului, și nu înainte de a începe.

Herodot, chiar dacă nu a izbutit să redea imaginea revoltei în toată amploarea ei și cu toată exactitatea cu care s-a desfășurat — fapt explicabil prin mijloacele de lucru de care dispunea —, a compus o monografie a revoltei în care figurează evenimentele cele mai importante și multe detalii interesante, monografie care constituie pînă azi sînt gura izvor de seamă pentru acest episod din istoria Greciei antice. Ceea ce trebuie să mai precizăm este faptul că Herodot, în tot balastul de fapte, a văzut firul călăuzitor și și-a făurit o imagine de ansamblu asupra revoltei, apropiată de realitate.

Cît privește aprecierea făcută de Herodot asupra răscoalei, se impun de la început două observații, una în legătură cu felul în care a privit autorul Istoriilor rostul revoltei și a doua, referitoare la modul în care judecă el pe „barbari”.

Herodot nu a privit cu ochi buni răscoala, ci a dezaprobat-o, și nu o dată a răbufnit, sincer în credința lui, că ionienii s-au răscolat dintr-o „vinovată nehibzuință”². G. Glotz, referindu-se la această opinie a lui Herodot despre răscoala Ioniei, susține că istoricul nostru a fost rău informat și ostil cînd a considerat rebeliunea o greșeală. Venitul Ioniei provenea din negoțul făcut în Pontul Euxin. De aceea, ocuparea Bizanțului de perși constituia pentru ionieni o lovitură mortală. Pe deasupra, pe ei îi neliniștea concurența feniciană care îndepărta tot mai mult produsele Ioniei

¹ Plutarh, *Despre reaua-credință a lui Herodot* (Περὶ Ἡροδότου κακῶφροσύνης), 24.

² Cartea a V-a, cap. CXXIV; cartea a VI-a, cap. III, XCII.

de pe piața mediteraneană. La acestea se mai adăuga eșecul din Sicilia. De aceea, conchide Glotz, recucerirea Bizanțului și a Ciprului de la perși, dobîndirea libertății au constituit motivele care i-au împins pe ionieni la revoltă. Insuccesul revoltei se datorează proastei pregătiri: ionienii n-au făcut o alegere potrivită nici în privința momentului, nici a conducătorilor¹.

Dar ar fi greșit să i se reproșeze lui Herodot, ionian de obîrșie, care, pe deasupra, a cunoscut la Atena aplicarea unor înalte idei democratice de care s-a înflăcărat, că ar fi nutrit sentimente potrivnice intereselor propriului său popor, că nu ar fi dorit libertatea patriei sale. Întreaga lui operă nu este altceva decît un omagiu adus poporului elen, care s-a aruncat cu îndrăzneală eroică în război, ca să se măsore cu un dușman cu mult mai numeros, numai pentru a-și apăra libertatea; el laudă peste tot² democrația care asigură egalitatea în drepturi printre cetățeni (ἰσωνομία) și condamnă tirania. Herodot este potrivnic numai „revoltei” celor doi intriganți care nu au urmărit libertatea Ioniei, ci interesele lor personale; așa se explică și aprobarea de către Herodot³, uimitoare de altfel ținînd seama de disensiunea⁴ de pînă acum, a opiniei lui Hecataios din Milet, care recomandă concetățenilor săi multă prudență înainte de revoltă.

Herodot privește revolta prin prisma celui care i-a cunoscut urmările, care a regretat vărsarea de sînge zadarnică. În sensul acesta trebuie să-l înțelegem pe Herodot⁵.

„Barbarii” și în special perșii, dușmanii înfricoșători ai Elladei, apar la Herodot — contrar tradiției logografilor de a ridica în slavă neamul propriu și de a defăima pe potrivnic — ca adversari de temut⁶, conștienți de valoarea lor militară⁷ și stăpîni relativ înțelegători⁸. După înăbușirea

¹ G. Glotz, *Histoire ancienne*, p. 19.

² De pildă, în cartea a V-a, cap. LXXVIII; cartea a III-a, cap. LXXX.

³ Vezi cartea a V-a, cap. XXXVI.

⁴ Vezi, de pildă, cartea a II-a, cap. CXLIII.

⁵ A. Hauvette, *Hérodote, historien...*, p. 205 și urm.

⁶ Vezi cartea a VI-a, cap. CXII: grecii se temeau și de aspectul lor.

⁷ Vezi cuvintele adresate de Mardonios lui Pausanias și spartanilor, cartea a IX-a, cap. XLVIII.

⁸ Nu o dată i-au iertat pe cei care le-au făcut cîndva bine, apoi au greșit; vezi, în legătură cu Histiaios, cartea a VI-a, cap. XXX.

revoltei, Artaphernes a adus unele modificări în rînduiala treburilor obștești ale Ioniei, despre care Herodot spune că erau „foarte folositoare pentru ionieni”¹. Ca atare, condiția supușilor apare la Herodot suportabilă. Mai mult, în prezentarea evenimentelor desfășurate în cadrul revoltei, Herodot nu o dată critică defectele concetățenilor săi. De pildă, în lupta de la Lade, ionienii au părăsit corăbiile și s-au așezat la umbră, nedisciplinați². De aceea, Plutarh, în lucrarea sa Despre reaua-credință a lui Herodot, îi reproșează istoricului disprețuirea³ ionienilor și aprecierea „barbarilor”. De pildă, în campania Sardesului (cap. C), victoria grecilor e diminuată și ironizată; izbînda flotei ioniene în apropierea Ciprului e prea sumar tratată (cap. CXII); victoria navală din apele Pamphylii e trecută sub tăcere (Plutarh, op. cit. în loc. cit.); în schimb sînt menționate toate înfrîngerile suferite⁴.

Într-adevăr, lumina mereu favorabilă în care îi prezenta Herodot pe perși și critica făcută adesea ionienilor au putut provoca unui elen din antichitate, ca lui Plutarh, multă indignare. Dar azi, cînd avem la dispoziție alte mijloace de a judeca o lucrare, ne dăm seama că Herodot îi prefera pe greci „barbarilor” — în această privință nu încapă îndoială —, dar recunoștea atît defectele grecilor, cît și părțile pozitive ale „barbarilor”. Asemenea atitudine, departe de a merita reproș, constituie o trăsătură pozitivă. În afară de aceasta, Herodot s-a preocupat permanent de găsirea adevărului; în culegerea datelor, el este un eclectic; informatorii însă nu totdeauna au fost de mîna întîi, iar alții au exagerat faptele de vitejie proprii, nesocotindu-le pe ale celorlalți. Astfel multe pasaje își găsesc explicația cercetînd sursa lor.

O privire de ansamblu referitoare la relatarea revoltei ioniene duce la concluzia că Herodot a întrezărit cauzele adevărate ale revoltei și a înțeles bine acțiunile așa-zise de pedepsire întreprinse de perși; el a reușit să redea fizionomia revoltei și a încercat să judece faptele corect, urmărind să descopere adevărul. Dacă uneori apar anecdote și reflecții

¹ Cartea a VI-a, cap. XLII.

² Ibidem, cap. XII.

³ Despre flecăreala ionienilor, vezi cartea a V-a, cap. XCVII.

⁴ Vezi cartea a V-a, cap. CII, CXVI, CXX.

morale acolo unde ne-am aștepta la date precise și la relatarea unor fapte de arme, acest lucru este explicabil pentru nivelul de atunci al științelor, în general, și al mijloacelor de informație, în special.

Ca să-l înțelegem corect pe Herodot și atitudinea lui față de evenimentele expuse în această parte a Istoriilor, este necesară o cercetare oricît de sumară a izvoarelor¹ cărții a V-a.

După concluziile la care au ajuns cei ce au studiat opera lui Herodot², cartea a V-a a avut ca izvor de documentare în primul rînd informațiile pe cale orală culese cu ocazia călătoriilor lui Herodot prin cetățile și insulele Elladei, sau aflate din istorioarele care circulau în toată lumea elenă de atunci. Au existat probabil și unele izvoare scrise, dar de mai mică importanță. O asemenea sursă a fost, desigur, *περσικά*, poate opera vreunui logograf ionian, ca Charon din Lampsacos, Dionysios din Milet sau Skylax din Caryanda. Deși nu se știe precis dacă Charon din Lampsacos a scris înaintea lui Herodot, semnalăm un fragment important păstrat de la acest logograf ionian, fragment în care se vorbește despre asediul Sardesului:

Ἀθηναῖοι δὲ εἰκοσι τριήρεσι ἐπλευσαν ἐπικουρήσοντες τοῖς Ἰωσι. Καὶ εἰς Σάρδεας ἐστρατεύσαντο καὶ εἶλον τὰ περὶ Σάρδεας ἅπαντα, χωρὶς τοῦ τείχους τοῦ βασιλέως. Ταῦτα δὲ ποιήσαντες ἐπαναχωροῦσι εἰς Μίλητον (fr. 2 Müller-10 Iacoby).

„Atenienii au plecat cu 20 de trireme să dea ajutor ionienilor; și au pornit expediție împotriva Sardesului și au cucerit toate din jurul Sardesului, cu excepția zidului palatului regal; după ce au săvîrșit acestea, se înturnară la Milet”.

Herodot a avut la dispoziție și lucrarea lui Skylax (probabil din Caryanda) intitulată Τὰ κατὰ τὸν Ἡρακλείδην

¹ Vezi pentru izvoare M. Nitsch, *Über Herodots Quellen für die Geschichte der Perserkriege*, „Rheinisches Museum”, XXVI.

² A. Hauvette, *Hérodote, historien...*, Paris, 1894; G. Glotz, op. cit., cap. I, II, III; R. W. Macan, *The chronology of the Ionian revolt in Herodotus Books, IV—VI*, vol. II, Appendix V, Londra; N. Wecklein, *Über die Tradition des Perserkriege*, München, 1876; P. Roussel, op. cit.; Ph. E. Legrand, *Hérodote, Histoires*, V, Paris, 1945, Notice, p. 36 și urm.

των Μυλασσών βασιλέα (Evenimentele din vremea lui Heraclides, regele mylasienilor), lucrare citată de Suidas, importantă pentru istoria Cariei. Au mai existat cu siguranță diferite tratate genealogice și arhive ale familiilor nobile, care au căutat să consemneze isprăvile membrilor săi, faptele eroice ale vreunui strămoș. În asemenea documente particulare, Herodot a putut găsi și unele date de importanță generală, privind istoria neamului. Un astfel de document trebuie să fi întâlnit Herodot în casa Alcmeonizilor, de pildă, a cărei apărare plină de elogii lasă să se întrevadă limpede proveniența (cap. LXVI). Azi, din păcate, nu avem posibilitatea să apreciem măsura în care Herodot s-a servit de aceste izvoare scrise pentru redactarea părții din Istorii pe care o cuprinde cartea a V-a, deoarece documentele enunțate mai sus nu ne-au parvenit. Unii autori antici, ca Plutarh, Despre reaua-credință a lui Herodot, 20, Tertulian, De anima, 46, Dionysios din Halicarnas, Ad Pompeium, 3, acordă foarte mare importanță acestor izvoare, diminuând astfel meritele lui Herodot¹. De fapt, pentru autorul Istoriilor erau insuficiente izvoarele scrise de care dispunea; ele au fost cu siguranță niște cronici aride și seci care nu puteau satisface curiozitatea lui, nevoia pe care o simțea de a crea o operă istorică-literară, un fel de roman, cu oameni, popoare și țări, a căror evocare încântă și azi pe cititor. Numai informarea la fața locului, cutreierînd meleagurile despre care vorbește și culegînd prin viu grai de la localnici informații despre evenimente și întâmplări transmise din generație în generație, a putut furniza lui Herodot un material bogat în care se împletește știința cu fantezia, seriozitatea cu anecdota. E de presupus că Herodot a vizitat toate ținuturile Elladei despre care vorbește, ținînd seama de călătoriile extinse pe care le-a întreprins în întreg bazinul mediteranean; el a poposit, uneori mai mult, alteori mai puțin, în cetăți ca Atena, Sparta, Corint, Sicyona, Theba Beoției, în insule ca Samos și Chios, în ținuturi grecești ca Focea, Caria, Cipru și în Magna Graecia.

¹ Vezi și Iacoby, Charon von Lampsacos, în „Studi italiani di filologia classica”, XV, 1938, p. 207 și urm.

Astfel, incursiunea în istoria Atenei (cap. LV—XCVI) și relațiile dintre Atena și Sparta pînă la sosirea lui Aristagoras după ajutor (cap. LXIII—XCIII) au fost redată după informații culese la Atena. Așa se explică fala care împodobește la Herodot imaginea Atenei, ca și gloria care încununază faptele ei de arme (cap. LV—XCVI). Egalitatea politică ateniană (cap. LXXVIII), înflorirea Atenei sînt prezentate ca o consecință a alungării tiranilor (cap. LXVI, LXXVIII); la Atena a aflat Herodot despre gephyrieni (cap. LVII), despre strămoșii lui Peisistratos și despre izgonirea tiranilor (cap. LXV), despre reforma lui Cleisthenes (cap. LXVI, LXIX), despre intervenția spartană în favoarea tiraniei (cap. LXXII, LXXIV, XC), despre conjurația lui Kylon (cap. LXXI), despre luptele de la Sigeion (cap. XCIV—XCV) etc. Egeții, dușmanii atenienilor, sînt văzuți și cercetați în general prin prisma ateniană (cap. LXXXI); în schimb, legenda despre cele două statui ingenunchiate ale Damiei și Auxesiei (cap. LXXXVI) s-a plăsmuit cu siguranță în Egina.

La Sparta Herodot a cules informații despre vizita lui Aristagoras la regele Cleomenes (cap. XLIX), iar de la lacedemonieni, care au rămas celebri pentru conciziunea vorbei, el a împrumutat disprețul față de flecăreala ionienilor (cap. XLIX—LII). De asemenea, numai o sursă spartană a putut vorbi despre părăsirea ionienilor de către atenieni, după incendierea Sardesului (cap. XCVII).

La Corint autorul Istoriilor a aflat despre încercarea corintienilor de a-l opri pe Cleomenes să reînstaureze tirania la Atena (cap. LXXV, XCII).

La Theba în Beoția, Herodot a vizitat cu siguranță templul lui Poseidon, cu care ocazie a văzut trepiedele cu cele trei inscripții în caractere cadmeene (cap. LVIII—LXI).

La Sicyona a aflat despre primirea pețitorilor Agaristei, fiică lui Cleisthenes (cartea a VI-a, cap. CXXVI și urm.), scenă asemănătoare cu cea din Odiseea lui Homer despre pețitorii Penelopei; tot acolo a cules informații despre templul și venerarea eroului Adrastus (cap. LXVII).

În timpul sederii sale îndelungate în Samos, a aflat Herodot despre intervenția lui Aiakes, tiranul Samosului, făcută pe lângă persi în favoarea răsculaților ionieni, în timpul bătăliei de la Lade (cartea a VI-a, cap. XIII); un izvor

samian trebuie să-i fi formulat lui Herodot justificarea trădării samienilor, care au dat bir cu fugiții (cartea a VI-a, cap. XIII) în timpul acestei bătălii. Tot izvor samian par să aibă capitolele VIII, în care se arată compoziția flotei ioniene, și IX—X, din cartea a VI-a, în care se relatează despre porunca dată de perși tiranilor eleni de a merge fiecare în cetatea pe care a cîrmuit-o să ceară pămînt și apă pentru marele rege.

La Focia Herodot a auzit despre Dionysios Focianul, care a încercat să introducă în flota ioniană simțul disciplinei și al ordinii, ceea ce probabil ar fi înlăturat înfrîngerea suferită în lupta de la Lade; acest erou al Fociei a preferat să devină pirat decît să trăiască în patria sa în-genunchată (cartea a VI-a, cap. XI—XII și XVII¹).

Despre extinderea revoltei în Cipru și în Caria, Herodot a cules informații colindînd aceste locuri. În Cipru a aflat probabil despre bogățiile insulei, despre templele și despre prinții ei vestiți, ca Philokypros, pe care îl celebrează Solon, spune Herodot (cap. CXIII). Tot aici a auzit cuvîntul sigynos cu sensul de „lance” (cap. IX) și despre cînstirile pe care amathusienii i le acordau lui Onesilos ca unui erou (cap. CXIV).

În Caria și-a formulat Herodot elogiul adus carienilor în lupta cu Darius; ei au fost înfrînți numai datorită numărului mare al adversarilor — specifică Herodot (cap. CXIX); el citează și nume de carieni, ca Pixodaros, fiul lui Mausolos (cap. CXVIII), și Heracleides, fiul lui Ibanollis (cap. CXXI), oameni vrednici de cinste; în război, carienii au provocat multe stricăciuni perșilor (cap. CXXI). Probabil la Candys, în Mylasa sau la Labraunda, orașe vestite ale Cariei, a aflat Herodot despre Dumbrava sfîntă de platani a lui Zeus Stratios (cap. CXIX), despre cursa pe care au întins-o carienii perșilor (cap. CXXX) etc.

Date pentru evenimentele cuprinse în cartea a V-a Herodot și-a furnizat și în sudul Italiei, unde a fost de mai multe ori și unde, de altfel, își sfîrșește și zilele. Astfel, despre războiul dintre Sybaris și Crotona, despre soarta

¹ Herodot a văzut pe drumul de la Efes la Focia basorelieful rupestru de la Carabel (vezi cartea a II-a, cap. CIII și nota 367).

lui Doriens sosit⁴ pe aceste meleaguri (cap. XLII), despre isprăvile lui Philippos, fiul lui Butakides, Herodot a auzit în aceste colonii grecești din Italia etc.

În afară de presupunerea neîndoielnică asupra călătoriei lui Herodot prin locurile în care se desfășoară evenimentele cărții a V-a, însăși expunerea acestei părți a Istoriilor scoate în lumină caracterul popular și deci sursa orală care stă la baza ei. Imaginea lui Histiaios, ca și cea a lui Aristagoras sînt asemenea unor eroi populari, la care se admiră istețimea dusă pînă la vicleșug și aventura.

Insuficienta precizare cu privire la locuri, persoane și date constituie un argument prețios în favoarea tradiției orale. Există nume proprii fără patronim; așa, de pildă, numele lui Melanthios (cap. XCVII), Hermophantos (cap. XCIX), Eualkides (cap. CII) și altele. Expunerea unor evenimente se face adesea sumar, fără date precise și fără prea multe amănunte (de exemplu, cap. XCVII și urm.), ceea ce se întîmplă în cazul transmisiei prin viu grai. În afară de acestea, însuși Herodot precizează adeseori proveniența datelor, sub formula ὥς ὦν δὴ οἱ Ἀθηναῖοι λέγουσι (cap. LXIII), „așadar, după cum spun atenienii”; ὥς Λακεδαιμόνιοι λέγουσι (cap. XLIX), „după cum spun lacedemonienii”; ὥς δὲ Θρήκες λέγουσι (cap. X), „după cum relatează tracii” etc. Prin urmare, se poate afirma că majoritatea datelor pe care le găsim în cartea a V-a a Istoriilor lui Herodot au fost culese din sursă orală; pe unele le-a aflat Herodot în Ionia, poate chiar în Halicarnas, pe altele, în timpul călătoriilor sale prin ținuturile Elladei; el s-a informat de la particulari, de la preoți, de la persoane oficiale și, cu un cuvînt, de la oricine a fost în stare să-i povestească ceva vrednic de luare-aminte.

Ca ultime observații, se constată că elementele descriptive, geografice și etnografice, care precumpănesc în prima parte a Istoriilor, ocupă foarte puțin loc în compoziția cărții a V-a, în favoarea elementelor narrative. Acest fapt este de altfel explicabil; ținuturile și popoarele îndepărtate, pentru că sînt cunoscute vag, apar în fantezia oamenilor în lumină de basm, în vreme ce locurile și neamurile mai apropiate în spațiu și în timp, fiind cunoscute mai bine, nu suscită în aceeași măsură curiozitatea. În acest fel, cîmpul de acțiune al evenimentelor expuse în cartea a V-a fiind în mare

parte Ellada, Herodot nu stăruie asupra unor lucruri cunoscute grecilor. Misiunea sa este de această dată să prezinte cititorilor, cât mai adevărat cu putință, conflictul dintre greci și „barbări”, pentru ca faptele de vitejie ale neamului să-și capete, prin intermediul operei sale, nimbul nemuririi. Printre puținele pasaje care conțin detalii geografice și etnografice se numără descrierea așezărilor lacustre de pe lacul Prasias (cap. XVI), a Căii Regale cu popasurile și hanurile ei (cap. LII); tot elemente geografice cuprind capitolele IV—VIII, în care se redă întinderea Macedoniei¹. Puține sînt și observațiile etnografice; astfel, în cap. XLIX, sînt enumerate neamurile pe la care trebuie să treacă cel ce are de parcurs drumul din Ionia pînă la Susa, reședința marelui rege; despre obiceiurile tracilor se dau amănunte în cap. II și urm.

Interesat permanent de curiozități și de întâmplări neobișnuite, lui Herodot nu-i scapă ocazia să prezinte unele scene anecdotice despre care știe că vor trezi interesul cititorului. Astfel lovitura îndrăzneată a lui Alexandros, fiul lui Amyntas, regele Macedoniei, care a ucis solia lui Darius sosită ca să ceară pămînt și apă, putea să satisfacă sentimentul patriotic elen. Acest pasaj are și o valoare apologetică; Herodot caută și în altă parte să-l prezinte pe acest rege macedonean, care, în timpul războaielor cu perșii, s-a aflat în tabăra dușmanului, ca pe un elen atașat neamului său, care numai de nevoie lupta alături de perși și care, pe ascuns, uneltea împotriva lor (cap. XXI, XLIV și urm.). Un alt exemplu de anecdotă oferă cap. XXV, în care se relatează pățania lui Sisamnes, tatăl viitorului comandant de oști Otanes; pentru sentințele nedrepte pe care le-a dat în calitate de judecător, Sisamnes a fost condamnat la moarte, iar din pielea lui s-a îmbrăcat scaunul judecătoresc pe care a stat și care i-a fost arătat lui Otanes înainte de a porni unde îl mîna datoria noii slujbe. Relatarea bătăliei dintre perinthieni și peoni are de asemenea un caracter anecdotic; peonii, mai slabi decît perinthienii, au ieșit totuși biruitori, pentru că, ascultînd de povata unui oracol, au atacat pe potrivnici în momentul în care aceia intonau peanul, deci pe cînd le rosteau

¹ Herodot prezintă Macedonia întinzîndu-se pînă la muntele Dysoros (cap. XVII), cum era pe vremea lui, dar nu era în perioada care a urmat expediției scitice; Alexandros, fiul lui Amyntas, i-a lărgit hotarele spre est pînă la Axios.

numele (cap. I). Acest pasaj conține și o dificultate cronologică: Perinthul este o colonie samiană întemeiată la începutul secolului al VI-lea î.e.n., vreme în care peonii de pe valea Strymonului nu erau încă vecini cu perinthienii; deci, bătălia apare neverosimilă.

În concluzie, conținutul cărții a V-a, deși sumar uneori, redă cu deosebită putere de evocare una dintre cele mai mari revolte ale Greciei antice, revolta Ioniei, care a constituit semnalul dezlănțuirii puhoiului pers asupra Elladei.

I Perşii ¹ pe care îi lăsase Darius în Europa sub comanda lui Megabazos au supus, dintre seminţiile Hellespontului, în primul rând pe perinthieni ², care nu voiau să se închine lui Darius şi care, înainte vreme, fuseseră greu obidiţi de peoni ³. Într-adevăr, un oracol al zeului ⁴ i-a îndemnat pe peonii de pe valea Strymonului ⁵ să pornească cu oaste împotriva perinthienilor şi să-i atace, numai dacă perinthienii din linia vrăjmaşă au să-i strige pe nume, dar, dacă n-au să-i strige, să nu-i atace; peonii au făcut întocmai. Astfel perinthienii, aşezaţi în linie de bătaie la marginea oraşului, avură de înfruntat, în urma provocării, o întreită luptă corp la corp — s-au încăierat atunci om cu om, cal cu cal ⁶, cîine cu cîine. Cum în primele două bătălii ieşiseră învingători perinthienii, cînd, bucuroşi, ei începură să intoneze peanul ⁷, peonii înţeleseseră că acesta este oracolul şi vorbiră între ei: „Acuma se pare că ni se împlineşte prorocirea, de-acuma las'pe noi!“ Astfel, peonii se năpustiră asupra perinthienilor care cîntau peanul, le pricinuiră o mare înfrîngere şi lăsară doar cîţiva dintre ei în viaţă.

II Aşa s-au petrecut faptele săvîrşite înainte vreme de peoni.

Dar acum, cu toate că perinthienii se dovediră oameni curajoşi pentru dobîndirea libertăţii lor, perşii şi Megabazos i-au înfrînt prin numărul lor mare. După ce Perinthul a fost subjugat, Megabazos îşi conduse oştirea de-a lungul Traciei, oucerind pentru rege oraş după oraş şi pe fiecare din neamurile aşezate în acele părţi. Căci aceasta a fost porunca lui Darius: să supună Tracia.

III După indieni, neamul tracilor este cel mai mare ⁸ dintre toate popoarele; dacă ar avea o singură conducere ⁹ şi ar fi uniţi în cuget, ei ar fi, după părerea mea, de neînfrînt şi cu mult cei mai puternici dintre toate seminţiile pămîntului. Dar unirea lor e cu neputinţă şi nu-i chip să se înfăptuiască, de aceea sînt ei slabi. Tracii poartă multe nume ¹⁰,

Coes, care nu era tiran, ci un om de rînd, ceru să fie pus tiran în Mytilene.

XII După ce la amîndoi li s-a împlinit dorința, fiecare s-a îndreptat spre ceea ce și-a ales.

Pe de altă parte, Darius, după împlinirea pe care o voi povesti mai jos, ajunsese să se căiască de faptul că i-a dat poruncă lui Megabazos să-i supună pe peoni³¹ și să-i strămute din Europa în Asia. Existau [pe atunci] peonii Pigres și Mantyes, care, după ce Darius se întoarse în Asia, sosiră la Sardes împreună cu o soră de-a lor, tare frumoasă, nutrind în suflet dorința de a ajunge ei tiranii peonilor. Pîndind clipa în care Darius se ducea să șadă [ca să se odihnească] la marginea orașului lydienilor, ei făcură cele ce urmează: împodobindu-și sora cum putură mai frumos, o trimiseră după apă cu un vas pe cap; ea ducea un cal legat de brațul său și torcea lînă. Cînd fata trecu prin preajma lui Darius, atrase luarea-aminte a acestuia, pentru că cele săvîrșite de ea nu erau nici în obiceiul perșilor, nici în cel al lydienilor și nici în al altora din Asia. Cum îi stîrnise interesul, Darius trimise cîțiva lăncieri cu poruncă să vegheze la ce va folosi fata calul. Aceștia se luară pe urmele ei. Iar ea, sosind la rîu, adăpă calul, apoi își umplu ulciorul cu apă și se întoarse pe același drum, purtînd vasul pe cap, trăgînd după ea calul și răsucind fusul.

XIII Darius, minunîndu-se de cele auzite de la oamenii care o vegheaseră și de cele văzute de el însuși, porunci să-i fie adusă fata înainte. Îndată ce sosiră cu ea, se înfățișară și frații ei, care pîndiseră toate acestea stînd puțin mai la o parte. Cînd Darius o întrebă de unde este, tinerii spuseră că sînt peoni și că ea este sora lor. El le întoarse vorba interesîndu-se cine sînt peonii și în ce parte a pămîntului locuiesc, iar ei cu ce dorință au venit la Sardes. Îi răspunseră că au venit să i se închine, că Peonia se află pe rîul Strymon, iar Strymonul nu este departe de Hellespont, și că peonii sînt coloniști teucuri veniți din Troia³². Toate acestea le înșirară rînd pe rînd³³. Darius îi întrebă apoi dacă toate femeile de acolo sînt tot așa de harnice. Și la această întrebare ei răspunseră cu înflăcărare că așa sînt. Înscenarea era de fapt plăsmuită tocmai pentru a se ajunge aici.

XIV Atunci Darius scrisese o scrisoare lui Megabazos, pe care îl lăsase comandant în Tracia, poruncindu-i să scoată pe peoni din așezări și să-i strămute la el, atît pe ei, cît și pe copiii și femeile lor. Îndată un călăreț o porni în goană ducînd porunca în Hellespont și, trecînd pe celălalt mal, îi dădu lui Megabazos scrisoarea. Acesta, citind-o și luînd apoi o călăuză din Tracia, porni cu oaste împotriva Peoniei.

XV Peonii, aflînd că perșii sînt în drum³⁴ spre ei, se adunară la un loc și-și îndreptară ostirea spre mare, socotind că pe acolo vor încerca perșii să pătrundă împotriva lor. Peonii, deci, stăteau gata să întîmpine atacul ostirii lui Megabazos. Perșii însă, cînd auziră că peonii sînt îngrămădiți într-un singur loc și că păzesc calea de pătrundere dinspre mare, cu călăuzele pe care le aveau făcură un ocol pe drumul din sus de peoni³⁵ și, fără știrea acestora, năvăliră în cetăți, în care nu se afla țiipenie de om; cum așezările erau pustii, năvălitorii le cuceriră cu ușurință. Peonii, cînd aflară că orașele lor au fost ocupate, împrăștiindu-se îndată care încotro, plecară cu toții acasă și se predară perșilor. Astfel, dintre peoni, siriopeonii³⁶, paioplii³⁷ și cei cu așezările pînă la lacul Prasias³⁸ au fost scoși din locuințele lor și duși în Asia.

XVI Dar peonii din jurul muntelui Pangaion³⁹, doberii⁴⁰, agrianii⁴¹, odomanții⁴² și cei din preajma lacului Prasias n-au fost subjugăți de loc de Megabazos. El încercă să-i supună și pe cei din preajma lacului; așezările acestora erau construite astfel: în mijlocul lacului era o platformă din scînduri legate între ele, sprijinită de piloni înalți; trecerea de pe uscat la această platformă se făcea printr-o singură punte îngustă. Pilonii care susțin scîndurile i-au așezat de multă vreme [la început] toți cetățenii în obște; de aici înainte, ei îi înfig după datina următoare: cîrîndu-i din muntele ce se cheamă Orbelos⁴³, peonul înfige cîte trei piloni pentru fiecare femeie pe care o ia de nevastă; el își aduce în casă mai multe neveste. Locuința și-o fac astfel: fiecare își înțepenește pe platformă o colibă de locuit, care are un oblon ce dă în lac prin platformă. Pe copiii mici îi leagă cu o coardă de picior, de teamă să nu se rostogolească în fundul lacului. Cailor și vitelor de jug le dau de mîncare pești⁴⁴. Numărul peștilor este atît de mare, încît atunci cînd ridică oblonul și cu o

funie vîră în lac coșul gol, îl țin doar puțin în apă și îl scot plin de pește. Sînt două soiuri de pești pe care îi numesc paprakes și tiloni.

XVII Așadar, peonii care fuseseră subjugati au fost strămutați în Asia. Megabazos, îndată ce i-a supus pe peoni, trimise în Macedonia o solie formată din șapte bărbați perși care, după el, erau cei mai de frunte din oștire. Aceștia fură trimiși la Amyntas⁴⁵ ca să ceară pămînt și apă pentru regele Darius. Se află un drum foarte scurt de la lacul Prasias pînă în Macedonia. Mai întîi, în vecinătatea lacului, dai de o mină⁴⁶ de minereuri din care, [cu mult] în urma acestor întîmplări⁴⁷, venitul lui Alexandros era de un talant de argint pe zi; dincolo de mină, urcînd pe muntele zis Dysoron⁴⁸, te afli în Macedonia⁴⁹.

XVIII Așadar, perșii trimiși în solie se înfățișară, îndată ce au ajuns, înaintea lui Amyntas și îi cerură pămînt și apă pentru regele Darius. Amyntas le împlini dorința și îi pofti la ospăț; pregătindu-le un banchet măreț, el îi primi pe perși cu bunăvoință. În timp ce se aflau la masă, bînd⁵⁰, perșii vorbiră după cum urmează: „Gazdă macedoneană, noi perșii avem obiceiul, cînd oferim un mare ospăț, să aducem să șadă alături de noi și concubinele, și nevestele legitime⁵¹. Tu, pentru că ne-ai primit cu dărnicie și ne ospătezi în chip măreț și [pe deasupra] dăruiești regelui Darius pămînt și apă, urmează obiceiul nostru”. Amyntas a răspuns la acestea: „O, perșilor, datina la noi nu este așa, ci se obișnuiește ca bărbații să fie despărțiți de femei; dar dacă voi, ca oaspeți, doriți astfel, vi se va face și această plăcere”. Și, rostind asemenea cuvinte, Amyntas trimise după femei, care, răspunzînd la chemare, se așezară la rînd, una lîngă alta, în fața perșilor. Atunci perșii, văzîndu-le femei frumoase, i se adresară lui Amyntas zicîndu-i că fapta aceasta n-are nimic înțelept în ea: ar fi fost mult mai bine ca femeile să nu fi venit de loc decît să vină și, fără să șadă alături de ei, să rămînă în fața lor ca o tulburare a ochilor. De nevoie, Amyntas porunci ca ele să se așeze alături de ei. După ce femeile i-au dat ascultare, îndată perșii, cum băuseră ceva mai mult, le apucară de sîni și cîte unul încerca chiar să le sărute.

XIX Amyntas, văzînd această purtare, cu toate că nu-i cădea bine, stătea totuși fără să facă o mișcare, ca unul care avea mare frică de perși. Dar Alexandros, fiul lui Amyntas, care era de față și vedea ce se petrece, cum era tînăr și neîncercat în nenorociri, nu mai putu să rabde și, abia stăpînindu-se, grăi astfel către Amyntas: „Tu, tată, supune-te vîrstei și pleacă de aici; du-te și te culcă și nu mai sta să bei; eu voi rămîne să ofer oaspeților toate cele de trebuință”. Auzind aceste cuvinte, Amyntas înțelese că Alexandros are de gînd să pună la cale lucruri neașteptate, de aceea îi zise: „O, copile, tu te-ai aprins; eu aproape că înțeleg cuvintele tale și știu că vrei, după ce voi pleca, să faci ceva neobișnuit; te rog însă să nu pui la cale nimic împotriva acestor bărbați, ca nu cumva să ne piardă, ci privește doar la cele ce se petrec și rabdă. Cît despre plecarea mea, te voi asculta”.

XX Îndată ce Amyntas își arată această dorință, plecă, iar Alexandros le vorbi perșilor așa: „Oaspeți, aveți toată puterea asupra acestor femei, dacă vreți să faceți dragoste cu toate sau numai cu cîteva dintre ele; despre aceasta voi înșivă dați-le lămuriri. Dar acum, pentru că se apropie ceasul de odihnă și vă văd bine dispuși după băutură, lăsați femeile, dacă vi s-a făcut drag de ele, să facă o baie și, îmbăiate, primiți-le din nou”. După ce rosti aceste cuvinte și perșii se învoiră, el dădu drumul femeilor, trimițîndu-le în odăile lor; apoi găti cu veșminte de femeie niște bărbați tineri, cărora nu le crescuse încă barba, tot atîția la număr ca femeile și, întinzîndu-le pumnale, îi duse înăuntru, unde le vorbi perșilor după cum urmează: „O, perșilor, se pare că ați fost ospătați la o masă de la care n-a lipsit nimic; toate cîte le-am avut și, pe lîngă aceasta, cîte s-a putut să găsim ca să vă oferim, toate le aveți; ceea ce le întrece pe toate este faptul că vă dăruim propriile noastre mame și surori, ca să vă dați seama că sînteți pe deplin cinstiți de noi, cum de altfel sînteți vrednici; iar regelui vostru care v-a trimis duceti-i solia. că bărbatul grec, craiul macedonean, v-a făcut o primire bună și la masă, și la pat”. Zicînd acestea, Alexandros așeză lîngă fiecare pers cîte un macedonean, ca și cum ar fi fost femeie. Iar aceștia, în momentul în care perșii încercară să se apropie de ei, îi cio-pîrtiră.

XXI Iată de ce moarte nenorocită au avut parte atât ei cât și slugile lor: căci îi urmaseră căruțe, slujitori și întreaga lor mare suită; toate acestea s-au prăpădit o dată cu ei⁵². Apoi, nu peste multă vreme⁵³, o mare cercetare porni de la perși pentru acești bărbați. Dar Alexandros i-a pus capăt prin iscusința lui, dându-le perșilor și bani, o mulțime, și chiar pe sora sa cu numele Gygaia; Alexandros i-a oprit, înmânând aceste daruri lui Bubares⁵⁴, un bărbat pers, șeful celor care îi căutau pe solii dispăruți. Așadar, moartea acestor perși, dată în vileag astfel, fu învăluită din nou în tăcere.

XXII Că sînt eleni acești urmași ai lui Perdiccas, cum susțin ei înșiși, întîmplător eu însumi așa știu și în povestirile ce vor urma⁵⁵ voi arăta chiar că ei sînt eleni; pe deasupra, și hellenodikii, care au în grijă întrecerile de la Olympia, recunoscără acest lucru. O dată, cînd Alexandros⁵⁶ s-a hotărît să ia parte la o întrecere gimnică și a coborît (la Olympia) în acest scop, elenii, care aveau de gînd să participe și ei, îl opriră, zicîndu-i că întrecerea nu este rînduită pentru barbari, ci numai pentru eleni. Dar, după ce Alexandros le dovedi că este din Argos, ei îl socotiră grec, iar el, luînd atunci parte la întrecerea de alergări, sosi la țintă o dată cu primul.

XXIII Așa deci s-au petrecut aceste fapte. Megabazos ajunse cu peonii⁵⁷ în Hellespönt, iar de aici, trecînd pe țărmul celălalt, sosi la Sardes. Histiaios Milesianul pornise să înconjure cu ziduri pămîntul dăruit de Darius la cererea lui, ca răsplată pentru paza podului⁵⁸, pămînt ce se află pe apa Strymonului și poartă numele Myrkinos; Megabazos, aflînd de ceea ce făcea Histiaios, îndată ce sosi cu peonii la Sardes, îi vorbi lui Darius precum urmează: „O, rege, ce faptă [nesăbuită] ai făcut, îngăduind unui elen primejdios și iscusit să-și întemeieze o cetate în Tracia, într-un loc în care se află o vîlcea cu minereuri de argint⁵⁹ și cu copaci numeroși, buni pentru construirea corăbiilor și pentru vîsle; în împrejurimi locuiesc mulți eleni și mulți barbari care, ținîți în frîu de un șef, vor face ceea ce le va porunci el și ziua, și noaptea. Așadar, oprește pe acest om să mai continue lucrările, ca nu cumva să te trîască într-un război civil.

Dar fă-o cu blîndețe, chemîndu-l la tine. Cînd o să-l ai înșă în mînă, să faci în așa fel ca niciodată să nu mai ajungă la eleni“.

XXIV Vorbînd astfel, Megabazos — pentru că prevăzuse ce se va petrece după aceea⁶⁰ — îl convinse ușor pe Darius. Acesta, trimițînd atunci un sol la Myrkinos, vorbi prin el astfel: „Histiaios, regele Darius spune următoarele: eu, [stînd și] cugetînd, găsesc că pentru mine și pentru treburile mele nu se află om mai binevoitor decît tine, iar acest adevăr îl știu după ce l-am simțit nu din vorbe, ci din fapte. Acuma deci, pentru că am de gînd să pun la cale planuri mărețe, vino negreșit să-ți le împărtășesc“. Histiaios, încrezător în aceste cuvinte și totodată punînd mare preț pe faptul de a fi sfetnic al regelui, ajunse la Sardes. După ce sosi acolo, Darius îi vorbi astfel: „Histiaios, eu am trimis după tine din următoarea pricină. De îndată ce m-am întors de la sciți și te-am pierdut din vedere, n-am încercat nici o altă dorință așa [de mare] într-un timp scurt, decît să te văd și să vii la mine să stăm de vorbă, știind bine că mai de preț decît toate averile este un prieten iscusit și binevoitor, însușiri pe care, și pe una, și pe alta, le recunosc la tine, pot s-o mărturisesc din propria mea experiență. Acuma, așadar, pentru că ai făcut bine că ai venit, iată ce îți propun: lasă Miletul și orașul nou construit în Tracia și, urmîndu-mă la Susa, fii părtaș la bunurile mele, stînd alături de mine și la masă, și la sfat“.

XXV Darius, după ce rosti acestea — și după ce îl așeză cîrmuitor în Sardes pe Artaphernes⁶¹, fratele său din același tată —, plecă la Susa ducînd cu el și pe Histiaios; de asemenea (înainte de plecare), îl numi pe Otanes⁶² comandant peste oștirea de pe țărmul mării. Tatăl lui Otanes, Sisamnes, fusese unul dintre judecătorii regești; pentru că el a făcut o judecată nedreaptă, lăsîndu-se mituit, regele Cambyses, poruncind să fie sugrumat, îi jupui pielea de pe trup și, smulgînd-o astfel de pe el, o tăie fîșii, fîșii și o întinse pe scaunul pe care șezuse cînd judecase; după ce a îmbrăcat scaunul cu ea, Cambyses numi judecător în locul lui Sisamnes, pe care l-a ucis jupuindu-l, pe fiul lui Sisamnes, dîndu-i poruncă să-și aducă aminte pe ce scaun stă și judecă.

XXVI Prin urmare, acest Otanes, care şedea pe un asemenea scaun judecătoresc, devenind atunci urmaşul lui Megabazos la conducerea oştirii, supuse pe bizantini şi pe calcedoni, cucerii Antandrosul⁶³, cel din ţinutul Troiei, ocupă Lamponion⁶⁴, apoi, luând corăbii de la locuitorii insulei Lesbos, puse stăpânire pe insulele Lemnos şi Imbros, amândouă locuite încă pe vremea aceea de pelasgi.

XXVII Locuitorii insulei Lemnos se luptaseră cu înverşunare, dar în cele din urmă căzură înfrinţi în vreme ce se apărau. Peste acei dintre ei care mai rămăseseră în viaţă, perşii au pus ca şef pe Lycaretos, fratele lui Maiandrios⁶⁵, care a domnit în Samos. Acest Lycaretos îşi sfârşi zilele domnind în Lemnos⁶⁶... Pricina acestui fapt fu următoarea: el⁶⁷ înrobi şi-i subjugă pe toţi, pe unii învinuindu-i că au dezertat din expediţia împotriva sciţilor, pe alţii, că au atacat oastea lui Darius pe când se înturna de la sciţi.

XXVIII Otanes, aşadar, a înfăptuit aceste isprăvi cât a stat în fruntea oştirii.

Apoi, nu pentru multă vreme, nenorocirile cunoscură un oarecare răgaz; dar a doua oară necăzurile începură să se abată peste ionieni, pornind din Naxos⁶⁸ şi din Milet. Naxosul se afla mai presus de celelalte insule ca bunăstare, iar Miletul, cam tot în vremea aceea⁶⁹, se întrecea pe sine atînd cea mai mare înflorire; ba, mai mult decît atît, el era [cu adevărat] podoaba Ioniei; dar, înainte vreme, în răstimpul a două generaţii, Miletul a fost zguduit peste măsură de răscoale, pînă cînd l-au potolit parienii⁷⁰, pentru că, dintre toţi elenii, pe aceştia i-au ales milesienii de împăciuitori.

XXIX Iată cum i-au împăcat parienii. Cînd cei mai de seamă bărbaţi din Paros au ajuns în Milet, văzînd casele de aici foarte dărăpănate, îşi arătară dorinţa să cutreiere ţarina; schimbînd vorba în faptă şi umblînd prin tot ţinutul Miletului, ei, ori de cîte ori vedeau în cîmpul răscolit un ogor bine lucrat, scriau numele stăpînului ogorului. Străbătînd astfel toată regiunea şi dînd numai rareori peste asemenea ogoare, îndată ce au coborît în cetate, întruniră sfatul şi propuseră ca cetatea să fie cîrmuită de acei ale căror pămînturi le-au găsit bine lucrate; părerea lor era — ziceau ei —

că aceştia vor avea grijă şi de treburile obşteşti ca de ale lor proprii. Ei au mai hotărît ca ceilalţi milesieni, cărora înainte le-a plăcut răzmeriţa, să se supună acestora.

XXX Parienii, aşadar, în acest chip au orînduit treburile milesienilor⁷¹. Dar iată cum de astă dată aceste oraşe au fost pentru Ionia începutul nenorocirilor. Din Naxos au fugit din faţa poporului nişte bărbaţi din tagma celor avuţi⁷² şi, în fuga lor, au ajuns în Milet. Cîrmuitor⁷³ al Miletului era pe vremea aceea Aristagoras, fiul lui Molpagoras, gine-rele şi vărul lui Histiaios al lui Lysagoras, al aceluia pe care Darius îl ţinea la Susa⁷⁴; Histiaios era tiranul Miletului şi se afla la Susa pe vremea cînd veniseră naxienii, care odinioară fuseseră în legătură de ospetie cu el. Sosind aşadar naxienii în Milet, îl întrebă pe Aristagoras dacă nu cumva ar putea să le ofere ceva oştire ca să intre din nou în patria lor. Acesta, făcîndu-şi socoteala că, dacă se vor întoarce în cetate cu sprijinul lui, el va domni peste Naxos⁷⁵ şi, luînd ca motiv legătura lor de ospetie cu Histiaios, le ţinu următoarea cuvîntare: „Eu nu am putinţa să vă pun la îndemînă o oştire atît de mare încît să vă ducă în cetate, cîtă vreme nu o vor naxienii care stăpînesc oraşul. Am fost informat că naxienii au 8 000 de scutieri şi multe vase mari; dar eu îmi voi da toată osteneala şi voi aranja într-un fel treburile. Iată care mi-e gîndul: întîmplător Artaphernes mi-i prieten, iar Artaphernes — v-o spun — este fiul lui Hystaspes, deci fratele regelui Darius; el este cîrmuitorul tuturor locuitorilor de pe ţărmul asiatic al mării⁷⁶, avînd oştire numeroasă şi multe corăbii. Cred că omul acesta va face după dorinţa noastră”. Auzind aceste cuvinte, naxienii se lăsară în grija lui Aristagoras să facă cum poate mai bine şi îl rugară să promită daruri şi întreţinerea oştirii, deoarece ei înşişi vor plăti, trăgînd mare nădejde că, în momentul în care vor apărea la Naxos, naxienii, precum şi ceilalţi insulari, se vor supune întru totul poruncilor lor. Din insulele acestea ale Cycladelor încă nici una nu era sub stăpînirea lui Darius.

XXXI Aristagoras, sosind la Sardes, îi spuse lui Artaphernes că Naxosul⁷⁷ este o insulă nu prea mare ca întindere, dar altfel frumoasă şi roditoare şi aproape de Ionia; în ea se află bogăţii fără număr şi sclăvi. „Tu, aşadar, porneşte

cu oaste împotriva acestui pământ, ducînd înapoi și pe cei surghiuniți de acolo. Și dacă vei săvîrși asemenea fapte, în primul rînd, îți voi face rost de bani grei, în afară de întreținerea oștilor (pentru că drept este ca noi, cei care pornim războiul, să punem la îndemîină cele necesare); pe lîngă aceasta, tu vei dobîndi pentru rege insulele următoare: Naxosul însuși și cele care țin de el, Parosul și Androsul, și celelalte așa-numite Cyclade. Pornind apoi de aici, ușor vei ataca Eubea, insulă mare și înfloritoare; ea nu e mai mică decît Ciprul⁷⁸ și este tare lesne de cucerit. 100 de vase ajung pentru a supune toate insulele. El îi răspunse cu aceste cuvinte: „Tu ești, pentru casa regelui, sfătuitoare lucrurilor bune și toate cîte le-ai propus sînt bune, în afară de numărul corăbiilor. În loc de 100 de vase, ți se vor pregăti 200, o dată cu venirea primăverii⁷⁹. Dar e nevoie ca și regele să aprobe aceste planuri”.

XXXII Aristagoras, cînd auzi asemenea cuvinte, se întoarse foarte bucuros în Milet. Artaphernes — cum Darius s-a învoit cînd i-a trimis un sol la Susa și i-a înfățișat propunerile lui Aristagoras — pregăti 200 de vase cu trei rînduri de vîsle, o mare mulțime de perși și de alți aliați și numi comandant al lor pe Megabates; acesta era un pers din familia Ahemenizilor, văr de-al său și de-al lui Darius, iar pe fiica lui o luă de soție, mai tîrziu, în urma acestor întîmplări⁸⁰ — dacă povestea este adevărată — Pausanias⁸¹, fiul lui Cleombrotos Lacedemonianul, în dorința de a deveni tiran al Elladei. Numînd deci pe Megabates comandant, Artaphernes trimise oștirea la Aristagoras.

XXXIII Din Milet, Megabates, luînd cu el pe Aristagoras, oștirea ioniană și pe naxieni, porni pe mare⁸², chipurile, împotriva Hellespontului. Cînd sosi la Chios, făcu un popas cu corăbiile la Caucasa⁸³, pentru ca de aici, împinși de vîntul de miazănoapte, să se arunce asupra Naxosului.

Și, cum nu-i era dat acestei campanii să-i prăpădească pe naxieni, iată ce se întîmplă. O dată, pe cînd Megabates făcea inspecție pe la străjile vaselor, la o corabie myndiană⁸⁴, din întîmplare, nu veghea nimeni. Atunci el, mîniindu-se foarte, porunci lăncierilor să-l găsească pe căpitanul acestei corăbii, al cărui nume era Skylax, și să-l lege trăgîndu-l printr-o

gaură de vîslă din rîndul de jos al vasului în așa fel, încît să-i rămîină capul afară, iar trupul înăuntru. După ce Skylax fu astfel legat, cineva îl vesti pe Aristagoras că Megabates a legat pe oaspetele lui myndian și îl chinuie. Aristagoras, sosind la fața locului, ceru persului iertare pentru el, dar cum rugămîntea îi fu respinsă, se duse el însuși și-l dezlegă. Aflînd, Megabates se arătă tare supărat și se aprinse de mînie împotriva lui Aristagoras. Dar acesta îi zise: „Ce ai tu cu acești oameni? Nu te-a trimis Artaphernes să ascuți de mine și să mergi unde poruncesc eu? De ce faci mai multe?” Acestea au fost cuvintele lui Aristagoras. Celălalt, încruntat din pricina lor, îndată ce se lăsă noaptea, trimise la Naxos cu o corabie niște oameni ca să-i vestească pe naxieni despre toate cîte li se pregătesc.

XXXIV Naxienii nu se așteptau de loc ca ei să fie ținta acestei expediții⁸⁵. Cînd au aflat, îndată au cărat roadele de pe ogoare în cetate, și-au făcut provizii de hrană și apă, ca unii care vor fi împresurați, și au întărit zidul. Aceștia, deci, se pregăteau de războiul ce se apropia. Ceilalți, după ce au trecut marea cu corăbiile de la Chios la Naxos, se văzură în fața unor oameni întăriți. Ținură totuși încercuit orașul vreme de patru luni. Cînd perșii isprăviră banii pe care îi aveau la venire⁸⁶, ba și lui Aristagoras însuși îi cheltuiseră o mulțime — asediul cerea mereu tot mai mult —, construiră o fortăreață pentru fugarii naxieni și, cum se aflau într-o stare jalnică, s-au retras⁸⁷ pe continent.

XXXV Aristagoras nu putea să-și țină făgăduiala față de Artaphernes. În același timp îl apăsa cheltuiala ce-i se imputa cu armata; el purta frică pentru înfrîngerea oștirii și din pricină că se certase cu Megabates, făcîndu-și socoteala că [din această cauză], îi va fi luată domnia asupra Miletului.

Muncit de teamă pentru fiecare pricină în parte, îi încolți gîndul răzvrătirii. Tot atunci se întîmplă să-i sosească din Susa, de la Histiaios, un om cu o pecete pe cap, fapt care îi vestea lui Aristagoras să se răscoale împotriva regelui. Histiaios, voind să-i dea de știre lui Aristagoras să se răzvrătească, nu putea de loc să-i trimită un semn, în siguranță, pentru că drumurile erau păzite; atunci, răzînd pe cap pe cel mai cre-

dincios sclav de-al lui, îi înfieră o pecete și așteaptă să-i crească părul. Îndată ce-i cresc părul, îl trimise la Milet, fără vreo altă poruncă decât să-i ceară lui Aristagoras, atunci când va ajunge la Milet, să-i radă părul și să se uite la capul lui. Pecetile însemnau, cum am arătat și mai înainte, răscoală. Acestea le-a pus la cale Histiaios, foarte necăjit de reținerea lui la Susa. În caz de răscoală, el nutrea mari nădejdi că va fi trimis la mare⁸⁸; dar dacă nu se va ivi nimic nou în Milet, cugeta că niciodată n-o să se mai întoarcă acolo.

XXXVI La acestea se gândea, așadar, Histiaios când trimise solul, iar lui Aristagoras i-a fost dat să-i sosească toate în același timp. Ținu deci sfat cu răsculații destăinuindu-le propriul său gând și totodată vestile venite de la Histiaios. Toți ceilalți îi împărtășiră părerea, propunând să se răscole, dar logograful Hecataios nu-i lăsă, la început, să se ridice cu război împotriva regelui persilor, înșirând toate seminciile peste care domnea Darius și puterea lui armată; dar, pentru că nu-i înduplecă, le dădu, în al doilea rând, sfatul să lucreze măcar în așa fel ca să ajungă ei stăpînii mării. Apoi mai adăugă că el nu vedea să se înfăptuiască planul lor nici într-un alt fel (știa că puterea armată a milesienilor era slabă), decât dacă ar lua comorile din templul Branchizilor⁸⁹, pe care le-a pus acolo Croesus Lydianul; așa, trăgea mare nădejde că vor pune stăpînire pe mare și astfel vor putea să se folosească ei de comori și dușmanii nu le vor prăda. Aceste comori erau uriașe, așa cum am arătat în prima parte a povestirilor mele⁹⁰. Dar nici această părere nu ieși biruitoare; ca și mai înainte, ei țineau morțiș să se răzvrătească, să pornească unul dintre ei pe apă pînă la Myunt⁹¹, în tabăra oștirii care plecase din Naxos și care se găsea [acum] acolo, și să încerce să-i prindă pe comandanții care se aflau pe vase.

XXXVII Această misiune i-a fost încredințată lui Iatragoras⁹²; el puse mîna, cu vicleșug, pe Oliatos, fiul lui Ibanollis⁹³ din Mylasa⁹⁴, pe Histiaios⁹⁵, fiul lui Tymnes din Termira⁹⁶, pe Coes al lui Erxandros, căruia Darius îi dăruise orașul Mytilene, pe Aristagoras⁹⁷, fiul lui Heracleides din Kyme⁹⁸, și pe mulți alții; în felul acesta, deci, Arista-

goras era acum răscolat în mod fățiș, uneltind în fel și chip împotriva lui Darius. Și, pentru început, renunțînd, în vorbă, la tiranie, el statornici în Milet egalitatea în drepturi, pentru ca milesienii de bună voie să i se alăture la răscoală⁹⁹. Apoi făcu aceeași rînduială și în cealaltă parte a Ioniei, alungînd pe unii dintre tirani, iar pe alții primzîndu-i pe corăbiile care înaintau împreună cu el împotriva Naxosului; pe aceștia din urmă, în dorința de a face pe plac [poporului], el îi predă cetăților lor, trimițîndu-i pe unul într-un oraș, pe altul în alt oraș, de unde era fiecare.

XXXVIII Pe Coes mytilenienii, scoțîndu-l din cetate, l-au omorît cu pietre, îndată ce au pus mîna pe el. Locuitorii orașului Kyme l-au lăsat să plece pe tiranul lor, după cum și ceilalți, cei mai mulți, au dat drumul tiranului lor. Așa se sfîrși cu tirania prin cetăți. Aristagoras Milesianul, după ce puse astfel capăt tiraniei, porunci ca fiecare populație să-și aleagă la conducere strategii, apoi porni el însuși în solie cu o trimetă spre Lacedemona, pentru că avea nevoie să-și găsească o aliată puternică.

XXXIX Anaxandrides, fiul lui Leon, nu mai era în viață [pe vremea aceea], ca să domnească el la Sparta, ci își sfîrșise zilele¹⁰⁰, iar în locul lui era pe tron Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, nu datorită meritelor sale ca om, ci mulțumită neamului său. Anaxandrides ținea de soție pe fiica sorei lui și, cu toate că îi era pe plac, copiii nu aveau. Așa stînd lucrurile, dregătorii îi spuseră o dată chemîndu-l la ei: „Dacă tu nu-ți porți dinainte de grijă, pentru noi este de neîndurat ca vița lui Eurysthenes¹⁰¹ să se stingă. Tu, așadar, alungă femeia pe care o ai, pentru că nu-ți naște fii, și ia-ți alta; și, dacă vei rîndui treburile așa, vei fi pe placul spartanilor“. El le răspunse că nu va face nicio una, nici alta, pentru că ei nu-i dau o povață bună îndemnîndu-l să-și alunge soția care e nevinovată, ca să-și ia alta, și, deci, n-o să-i asculte.

XL La acestea, eforii¹⁰² și sfatul bătrînilor, după ce au chibzuit între ei, i-au vorbit lui Anaxandrides așa: „Pentru că te vedem atît de prins de femeia pe care o ai, urmează-ne sfaturile și nu te împotrivi lor, ca nu cumva spartanii să hotărască într-un alt chip în legătură cu tine. Nu-ți mai cerem

să-ți alungi soția, ci hărăzește-i [pe mai departe] tot ce-i hărăzești și acum, dar, pe lângă ea, mai ia-ți o altă femeie, ca să-ți faci prunci". Îndată ce-i vorbiră astfel, Anaxandrides căzu la învoială. De atunci înainte el avea două cămine, deoarece ținea două neveste, ceea ce nu era de loc în rânduiala spartană ¹⁰³.

XLI După ce se scurse nu prea mult timp, soția luată mai pe urmă născu pe acest Cleomenes; ea tocmai dădea spartanilor un rege moștenitor, când prima soție, înainte vreme stearpă, purcese grea, printr-o potrivire a ursitei. Cu toate că era gravidă pe drept cuvânt, rudele soției de-a doua, aflând, îi pricinuiră necazuri, spunând că se fălește doar, că de fapt ea are de gând să-și ia pe ascuns un copil. Cum ele făceau mare zarvă, iar timpul înainta cu pași iuți, eforii, când i se împlini femeii sorocul să nască, așezându-se, din pricina neîncrederii, în preajma ei, stătură de veghe. Ea, după ce-l născu pe Dorieus, îndată îl concepu pe Leonidas și, după el, repede îl zămislă pe Cleombrotos. Unii spun chiar că Cleombrotos și Leonidas s-ar fi născut gemeni. Cea de-a doua soție, care era fiica lui Prinetades al lui Demarmenos ¹⁰⁴, după ce i-a dat naștere lui Cleomenes, n-a mai născut un alt copil.

XLII Iar Cleomenes, după câte se vorbește, nu era pe deplin sănătos la minte, ci puțin nebun; în schimb, Dorieus era fruntea tuturor tinerilor de aceeași vîrstă cu el și pe deplin încredințat că, după vrednicia lui ca bărbat, va căpăta domnia. Asemenea nădejdi nutrea în suflet, când Anaxandrides muri, și lacedemonienii, urmînd legea, au ales ca rege pe cel mai în vîrstă, pe Cleomenes; atunci Dorieus, cuprins de mînie și socotind un lucru nevrednic să se afle la cheremul regelui Cleomenes, ceru de la spartani popor, pe care îl conduse să întemeieze o colonie, fără să întrebe oracolul de la Delfi în ce parte a pămîntului să se ducă pentru a întemeia cetatea și fără să facă nimic din cele câte se obișnuiau; adînc întristat, el plecă cu corăbiile în Libya; îi călăuzeau pe drum niște oameni din Thera. Sosind la Kinyps ¹⁰⁵, el se statornici într-un loc al libyenilor foarte frumos, lângă un râu. Alungat de aici în al treilea an de maki, de libyeni și de carthaginezi, se întoarse în Pelopones ¹⁰⁶.

XLIII Aici Antichares, un om din Eleon ¹⁰⁷, îi dădu sfatul, potrivit cu oracolul lui Laios ¹⁰⁸, să colonizeze „pămîntul lui Heracles ¹⁰⁹ din Sicilia", zicînd că întreg ținutul Eryxului este al Heraclizilor, dobîndit de Heracles ¹¹⁰ însuși. Cînd auzi aceste cuvinte, Dorieus plecă la Delfi ca să întrebe oracolul dacă va putea cuceri pămîntul pentru care pornește; Pythia îi proroci că îl va dobîndi. Luînd atunci ceata pe care o condusesese în Libya, o duse în Italia.

XLIV În vremea aceea ¹¹¹, după cum povestesc sybariții, atît ei cît și regele lor, Telys, erau pe cale să pornească război împotriva Crotonei ¹¹², iar crotoniații, înspăimîntați, îl rugară pe Dorieus să le vină în ajutor; și într-adevăr li se împlini rugămîntea; Dorieus îi însoți în expediția pornită împotriva Sybarisului, pe care îl cuceri. Aceste fapte — spun sybariții — le-a săvîrșit Dorieus cu tovarășii lui. Crotoniații susțin însă că nu li s-a aliat nici un străin în războiul împotriva sybariților, afară doar de Callias, din familia Iamizilor ¹¹³, un vraci din Elida, dar și acesta a sosit la ei, fugind de la Telys, tiranul sybariților, deoarece victimele pe care le jertfise [în vederea războiului] împotriva Crotonei nu li s-au arătat prielnice. Acestea le povestesc ei ¹¹⁴.

XLV În sprijinul acestor păreri și unii, și alții aduc următoarele dovezi: sybariții, sanctuarul și templul ce se află lângă albia secată a râului Crathis ¹¹⁵, pe care — zic ei — l-a ridicat Dorieus în cinstea zeiței Athena Crathia, după ce mai întîi luase parte la cucerirea orașului; pe lângă aceasta, ei iau ca supremă mărturie însăși moartea lui Dorieus, care a pierit ¹¹⁶ pentru că a lucrat împotriva celor prezise de oracol ¹¹⁷; dacă n-ar fi făcut nimic pe deasupra, dacă își împlinea doar misiunea pentru care fusese trimis, el ar fi cucerit ținutul Eryxului și, ocupîndu-l, l-ar fi stăpînit, și nici el, nici oștirea lui nu s-ar fi prăpădit. Pe de altă parte, crotoniații dovedesc că lui Callias din Elida i s-au dăruit, pe pămîntul Crotonei, multe bunuri la alegere, pe care pînă și pe vremea mea le mai foloseau urmașii lui Callias, în timp ce lui Dorieus și urmașilor săi [nu li s-a dat] nimic; dacă Dorieus ar fi luat parte la războiul sybaritic, i s-ar fi dăruit chiar mult mai multe decît lui Callias. Acestea sînt mărturiile de-

puse de unii și de alții. Și e în puterea oricui să treacă de partea aceloră în care are încredere.

XLVI Atunci, împreună cu Dorieus, au pornit în larg și alți coloniști spartiați: Thessalos, Periaibates, Keles și Euryleon, care, după ce au ajuns cu toată ceata în Sicilia, au pierit în luptă, înfrinți de fenicieni¹¹⁸ și de cei din Segeste; dintre colonizatori, singur Euryleon a supraviețuit înfringerii. Acesta, strângând la un loc pe ostașii care mai rămăseseră în viață, ocupă cu ei Minoa¹¹⁹, colonie a orașului Selinunt, și eliberă pe selinuntienii de monarhul lor, Peithagoras. Apoi, după ce îl alungă pe acesta, unelti el pentru domnia în Selinunt, ba chiar ajunsese monarh [aici], puțină vreme însă, căci selinuntienii, răsculându-se, l-au ucis, cu toate că se adăpostise la altarul lui Zeus Agoraios.

XLVII Pe Dorieus l-a mai însoțit și a murit împreună cu el Philippos, fiul lui Butakides, un bărbat din Crotona, care, logodindu-se cu fiica lui Telys din Sybaris, fu silit să fugă din Crotona; înșelat în speranțele sale de căsătorie, se urcă pe un vas spre Cyrene; plecând apoi și de aici, luă parte la expediție cu o corabie a lui proprie, având trei rânduri de vâsle și echipaj [întreținut] pe cheltuiala sa; el era învingător la Olympia și cel mai frumos dintre elenii din acea vreme. Din pricina frumuseții lui, a primit din partea locuitorilor din Segeste cinstiri ca nimeni altul; după ce i-au înălțat pe mormînt un templu de erou, i-au adus mereu de atunci înainte jertfe de împăcare.

XLVIII Acesta fu sfîrșitul lui Dorieus. De-ar fi îndurat să-și ducă viața sub domnia lui Cleomenes și ar fi rămas la Sparta, el ar fi ajuns rege în Lacedemona, deoarece Cleomenes nu domni multă vreme¹²⁰, ci muri fără moștenitor, lăsînd în urma sa numai o fată, al cărei nume era Gorgo¹²¹.

XLIX Aristagoras, tiranul Miletului¹²², sosi, așădar, la Sparta în timp ce la domnie se afla Cleomenes. Aristagoras veni să stea de vorbă cu el, după cum spun lacedemonienii, avînd o tăbliță de aramă în mînă, pe care erau săpate marginile întregului uscat și marea toată și toate rîurile¹²³. Ajungînd deci să vorbească, Aristagoras îi spuse următoarele:

„Cleomenes, să nu te miri de graba mea de a sosi aici. Iată cum stau lucrurile. Pentru noi este foarte mare rușine și durere — dar și pentru voi [cu atît mai mult] cu cît stați mai presus de ceilalți în Ellada — că vlăstarele ionienilor sînt robi în loc să fie liberi. Acuma, deci, pe zeii eleni, smulgeți din robie pe ionieni, oameni de același sînge cu noi. Puteți să faceți acest lucru, pentru că barbarii nu sînt puternici, iar voi ați ajuns cei mai iscusiți în ale războiului. Armele lor de luptă sînt arcul și lancea scurtă¹²⁴; la bătălie se duc cu pantaloni largi și cu turban pe cap. În acest fel, ei sînt mai ușor de învins¹²⁵. Apoi locuitorii aceluia continent au și bogății, cîte nu există la toți ceilalți oameni la un loc, începînd cu aur, argint, aramă, și stofe de tot soiul, și animale de povară, și sclavi; dacă v-ar împinge inima, ați putea să le aveți. Ei sînt așezați unii după alții, așa cum ți-oî spune: lîngă ionieni, [locuiesc] acești lydieni care populează un ținut roditor și sînt cei mai bogați în argint (el înșira [toate] acestea arătînd cu mîna pe harta pămîntului pe care o adusese săpată pe tăbliță). Lîngă lydieni¹²⁶, vorbi mai departe Aristagoras, locuiesc frigienii dinspre auroră, care sînt cei mai bogați în turme dintre toți pe cîți îi știu și cei mai avuți în fructe. Lîngă frigieni se află cappadocienii, pe care noi îi numim sirieni¹²⁷. Vecini cu aceștia sînt cilicienii, care se întind pînă la această mare, unde se află insula Cipru, și care plătesc regelui un tribut anual de 500 de talanți¹²⁸. Lîngă acești cilicieni locuiesc armenii, și ei bogați în turme. Regiunea de lîngă armeni o ocupă matienii. Pămîntul învecinat cu ei este Kissia¹²⁹, în care se află așezată, lîngă fluviul Hoaspes, vestita Susa; aici își are reședința marele rege și aici se găsesc vistieriile cu bani. Dacă cuceriti această cetate, vă luați la întrecere cu curaj, în avere, cu Zeus însuși. Ținînd seama de faptul că țara vă este mică și nu prea roditoare, cu granițe strîmte, trebuie să vă bateți atît cu messenienii, care sînt la fel de puternici ca și voi, cît și cu arcadienii și argienii, însă ei nu au nici o avere care să se apropie de aur și de argint și pentru care să îmboldească pe cineva inima să moară luptînd; cînd se oferă prilejul de a domni cu ușurință peste întreaga Asie, veți alege oare o altă cale?”

Acestea au fost cuvintele lui Aristagoras; Cleomenes îi spuse așa: „O, străine din Milet, te aștept trei zile cu răspunsul”.

L Atunci, doar pînă aci au înaintat cu convorbirea. Cînd sosi ziua statornicită pentru răspuns și se întîlniră în locul hotărît, Cleomenes îl întrebă pe Aristagoras cîte zile de drum sînt de la marea ionienilor pînă la rege. Aristagoras, care în cele de pînă acum se dovedise isteț și-l amăgise destul de bine pe Cleomenes, de data aceasta dădu greș; într-adevăr, ar fi trebuit să nu-i arate cum stau lucrurile de fapt, dacă voia să-i ducă pe spartani în Asia, dar el îi spuse că drumul [pînă acolo] ține trei luni de zile. Regele atunci, tăindu-i vorba pe care Aristagoras pornise s-o rostească despre drum, zise: „O, străine milesian, pleacă din Sparta înainte de apusul soarelui, pentru că nici un cuvînt grăit de tine nu-i semn bun pentru lacedemonieni, vrînd să-i duci cale de trei luni de pîrtare de la mare”.

LI După ce rosti aceste cuvinte, Cleomenes se întoarse acasă la el. Iar Aristagoras, luînd o ramură de măsline, se duse la locuința lui Cleomenes; intrînd înăuntru, îl rugă în genunchi pe acesta să-i dea ascultare, dar să trimită mai întîi de acolo copilul, căci alături de Cleomenes ședea fiica lui, pe nume Gorgo; ea era din întîmplare singurul lui copil, în vîrstă de opt sau nouă ani. Cleomenes spuse [străinului] să-și dea pe față gîndurile și să nu-și impună opreliști la vorbă din pricina copilei. Atunci Aristagoras îi făgădui la început zece talanți, dacă îi împlinește rugămintea. Dar cum Cleomenes refuza mereu, Aristagoras ajunse să ridice tot mai mult suma, pînă cînd îi făgădui 50 de talanți; în acea clipă însă copila strigă: „Tată, străinul te va corupe, dacă nu pleci departe de el”. Cleomenes, fermecat de sfatul fetei, trecu într-o altă încăpere, iar Aristagoras plecă îndată din Sparta, fără să mai aibă timp să-i dea lămuriri despre drumul pînă la rege¹³⁰.

LII Iată cum stau lucrurile cu acest drum. Peste tot [de-a lungul lui] se află stații regești¹³¹ și hanuri foarte frumoase; întreg drumul se întinde prin ținuturi locuite și lipsite de primejdii. De-a lungul Lydiei și Frigiei, se înșiră 20 de stații, adică 94 parasanghe și jumătate. [Ieșind] din Frigia, dai de fluviul Halys¹³², peste care sînt ridicate niște porți¹³³; este neapărată nevoie să treci printre ele pentru ca astfel să străbați fluviul, pe care se află și un mare post de pază. Pentru

cel care ajunge pe celălalt țărm în Cappadocia și călătorește pe meleagurile ei pînă la hotarele cilicienilor, calea este de 30 de stații, lipsă două, iar în parasanghe, de 104¹³⁴; pe hotarul acestora, vei intra pe două porți¹³⁵ și vei schimba două gărzi. Dacă treci de acestea și continui drumul prin Cilicia, ai de mers trei stații, 15 parasanghe și jumătate¹³⁶. Hotar între Cilicia și Armenia este un fluviu ce poate fi străbătut cu vase; numele lui este Euftrat. În Armenia, sînt 15 stații [cu han], 56 de parasanghe și jumătate și un post de strajă de-a lungul lor. De aici, din Armenia, trecînd pe pămîntul Matienei¹³⁷, [ai de străbătut] 34 de stații, adică 137 de parasanghe¹³⁸. Prin Matiene curg patru râuri pe care umblă vase și peste care e neapărată nevoie să treci; primul este Tigrul, apoi al doilea și al treilea sînt numite la fel (Zabatos)¹³⁹, fără să fie același râu și fără să curgă din același loc. Dintre ele, primul pomenit vine de la armeni, ultimul, de la matieni; al patrulea râu poartă numele Gyndes¹⁴⁰; pe acesta odinioară Cyrus l-a despicat în 360 de canale. De aici, trecînd pe pămîntul Kissiei¹⁴¹, ai 11 stadii, adică 42 de parasanghe și jumătate pînă la fluviul Hoaspes¹⁴²; și acest râu poate fi străbătut cu vase; pe el a fost clădit orașul Susa.

Toate aceste stații fac la un loc 111. Cel care urcă de la Sardes la Susa¹⁴³ întîlnește în drum tot atîtea hanuri cîte stații sînt.

LIII Dacă drumul regesc s-a măsurat corect în parasanghe și dacă parasanga numără 30 de stadii, cum (atîta) este ea de fapt, din Sardes pînă la palatele numite ale lui Memnon¹⁴⁴, sînt 13 500 de stadii, în parasanghe — 450; parcurgînd în fiecare zi 150 de stadii, se împlinesc exact 90 de zile.

LIV Astfel, cînd Aristagoras din Milet i-a spus lui Cleomenes Lacedemonianul că drumul pînă la rege este de trei luni, el a rostit adevărul. Dacă cineva caută o precizie mai mare decît aceasta, voi da și următoarea lămurire, pentru că trebuie de adăugat la socoteala acestui drum și calea de la Efes la Sardes¹⁴⁵. Așa, deci, eu susțin că de la marea Elladei pînă la Susa (pentru că așa se cheamă cetatea lui Memnon) sînt în total 14 040 de stadii; într-adevăr, din Efes pînă la Sardes sînt 540 de stadii și, astfel, drumul de trei luni se prelungește cu încă trei zile.

LV Aristagoras, plecând atunci din Sparta, se îndreaptă spre Atena care fusese eliberată de tirani, așa precum urmează: după ce Aristogeiton și Harmodios, a căror viță se trage din gephyrienii¹⁴⁶, l-au ucis pe Hipparchos, fiul lui Peisistratos și fratele tiranului Hippias¹⁴⁷ — deși Hipparchos avusese o vedenie în vis foarte grăitoare pentru nenorocirea lui [viitoare] —, după aceea, zic, atenienii, în răstimp de patru ani, s-au aflat sub o tiranie cu nimic mai ușoară, ba chiar mai crudă decât înainte. Iar vedenia din vis a lui Hipparchos iată cum a fost:

LVI În noaptea dinaintea Panatheneelor¹⁴⁸, lui Hipparchos i se păru în vis că un bărbat care sta în fața lui, voinic și frumos la chip, i-a spus aceste versuri cu tîlc ascuns:

Leule-ndură cu inimă tare răbdînd ne-ndurate,
Nimeni din camenii răufăcători¹⁴⁹ n-o scăpa de pedeapsă.

Îndată ce se făcu ziuă, el se dumeri, împărtaşind aceste cuvinte tălmăcitorilor de vise; dar după aceea, neținînd seamă de vedenie, însoți cortegiul, la care și muri¹⁵⁰.

LVII Gephyrienii, dintre care făceau parte și ucigașii lui Hipparchos, sînt de obîrșie, după cum susțin ei înșiși, din Eretria¹⁵¹, iar după cîte știu eu, care am cercetat, sînt fenicieni, anume dintre acei fenicieni care au sosit împreună cu Cadmos pe pămîntul numit acum Beotia¹⁵² și care locuiau în acea parte a ținutului obținut la sorti care poartă numele Tanagra¹⁵³. De aici, după ce cadmeenii au fost alungați¹⁵⁴ mai întîi de argieni, gephyrienii despre care vorbim, fugăriți a doua oară de beotieni, s-au îndreptat spre Atena. Atenienii i-au primit să fie cetățeni ai lor cu anumite opreliști mărturisite; hotărîră ca aceștia să fie înlăturați de la unele drepturi¹⁵⁵, dar nu de la prea multe și nici de la cele mai vrednice de a fi pomenite.

LVIII Acești fenicieni care au venit împreună cu Cadmos și printre care se aflau și gephyrienii, după ce s-au statornicit în această țară, au adus elenilor, printre multe alte învățături, și scrierea¹⁵⁶ care, după cîte mi se pare, nu există

înainte vreme la eleni; prima scriere a elenilor a fost la fel cu cea de care se slujesc toți fenicienii. Apoi, cu scurgerea vremii, o dată cu limba, fenicienii au schimbat și caracterul scrierii. De jur împrejurul lor, locuiau în acel timp, pe cea mai mare întindere a teritoriului, elenii ionieni. Aceștia, luînd de la fenicieni literele și învățîndu-le, s-au folosit de ele, după ce le-au schimbat puțin forma; dar, folosindu-le, ionienii au mărturisit — după cum e și drept, deoarece fenicienii le-au adus în Ellada — că sînt feniciene. Tot din vechime ionienii numesc și papirusurile *diftere*¹⁵⁷ (piei), deoarece pe atunci, în lipsa papirusului¹⁵⁸, s-au folosit de piei de capră și de oaie. Încă și pe vremea mea, mulți barbari scriu pe asemenea piei.

LIX Am văzut și eu litere cadmeene¹⁵⁹ în templul lui Apollo Ismenios¹⁶⁰ din Theba beotienilor, încrustate pe trei trepiede și care se aseamănă foarte mult cu literele ioniene. Unul dintre trepiede poartă inscripția: *Amphitryon*¹⁶¹ *m-a închinat zeului [din prada luată] de la theleboieni*¹⁶². Ca vechime, acesta ar putea să fie de pe vremea lui Laios, fiul lui Labdacos, fiul lui Polydoros, fiul lui Cadmos.

LX Al doilea trepid glăsește în vers hexamtru:

Scaios, la pugilat învingînd, pe min' mă-nchinase
Ție, Apollo, departe țințaș, ca frumoasă podoabă.

Scaios ar putea să fie fiul lui Hippocoon¹⁶³ — dacă acesta este cel care l-a închinat, și nu vreun altul care avea același nume ca fiul lui Hippocoon — cam de pe vremea lui Oedip, fiul lui Laios.

LXI Al treilea trepid glăsuiește și el în hexamtru:

Laodamas¹⁶⁴, cînd domnea, a-nchinat în persoană tripodul
Ție, Apollo, țințaș iscusit, ca frumoasă podoabă.

Pe timpul domniei acestui Laodamas, fiul lui Eteocles, cadmeenii fură alungați de argieni¹⁶⁵ și tot atunci ei se îndreptară spre enchelei¹⁶⁶; dar gephyrienii, lăsați în urmă, plecară mai tîrziu la Atena din pricina beotienilor. Ei și-au înălțat acolo și temple, dintre care nici unul nu era folosit

împreună cu ceilalți atenieni, ci erau cu totul aparte de celelalte sanctuare, mai ales templul Demetrei Achaia¹⁶⁷ și misterele ei.

LXII Am povestit, aşadar, despre vedenia din vis a lui Hipparchos și totodată despre obârșia gephyrienilor, pentru că dintre ei făceau parte și ucigașii lui Hipparchos. Dar, după acestea, eu trebuie să reiau firul povestirii pe care am pornit s-o spun la început, despre felul cum atenienii s-au eliberat de tirani. Pe vremea tiraniei lui Hippias, care-și arăta cruzimea față de atenieni din pricina morții lui Hipparchos, Alcmeonizii¹⁶⁸, atenieni de neam, care trăiau în surghiun de pe timpul Peisistratizilor, nu reușiră să se întoarcă acasă împreună cu ceilalți fugari atenieni; deși au încercat cu silă, când au pornit să se înapoieze în țară și să elibereze Atena, ei au suferit o mare înfrângere¹⁶⁹ mai sus de Peonia¹⁷⁰, la Leipsydriion¹⁷¹, pe care îl întăriseră cu ziduri; atunci Alcmeonizii, punând totul la cale împotriva Peisistratizilor, căzură la învoială cu amphictyonii să construiască templul din Delfi, care se înalță astăzi acolo, dar care pe vremea aceea încă nu exista. Deoarece aveau destui bani și erau cunoscuți încă de mult timp ca oameni cinstiți, ei au clădit templul mai frumos decât modelul lui și în multe alte privințe, dar mai ales pentru că i-au făcut fațada din marmură de Paros¹⁷², cu toate că învoiala cerea să zidească templul doar din rocă de tuf.

LXIII Acești bărbați, după câte povestesc atenienii, statornicindu-se la Delfi, au înduplecat-o pe Pythia¹⁷³ prin bani ca, ori de câte ori vor veni oameni din Sparta, fie în ceată particulară, fie publică, pentru a întreba oracolul, de fiecare dată ea să le dea poruncă să elibereze Atena. Lacedemonienii, cum primeau mereu același răspuns, trimiseră cu oaste pe Anchimolios, fiul lui Aster, un cetățean de vază, ca să alunge pe Peisistratizi din Atena — cu toate că erau în strânse legături de prietenie cu ei — numai pentru că lacedemonienii pun mai presus de cele omenești treburile divine. Îl trimiseră, aşadar, pe mare, cu niște corăbii. Anchimolios, acostând la Phaleron, își debarcă aici oștirea. Peisistratizii, aflând din vreme de aceste pregătiri, cerură ajutor din Thessalia, pentru că erau în alianță cu thessalienii. Aceștia le-au trimis,

printr-o hotărâre¹⁷⁴ obștească, 1 000 de călăreți¹⁷⁵ și pe regele lor, Kineas¹⁷⁶, un bărbat din Gonnos¹⁷⁷. Când Peisistratizilor le-au sosit aliații, au luat și următoarele măsuri: după ce mai întâi au tăiat de la pământ roadele din câmpia Phaleronului și au pregătit acest loc pentru desfășurarea luptelor de cavalerie, ei au dat ordin cavaleriei să se arunce asupra taberei potrivnice. Năpustindu-se asupra vrăjmașului, cavaleria a ucis atunci, printre mulți alți lacedemonieni, și pe Anchimolios, iar pe acei cîți au mai rămas în viață i-au închis în corăbii. Așa s-a sfârșit prima campanie pornită din Lacedemona. Mormîntul lui Anchimolios se află la Alopecai¹⁷⁸ în Attica, aproape de templul lui Heracles din Kynosarges¹⁷⁹.

LXIV După aceea, lacedemonienii pregătiră oștire și mai mare încă și o trimiseră împotriva Atenei, numind comandant al armatei pe regele Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, fără să-i mai îndrume de data aceasta pe mare, ci pe uscat.

Cînd au dat năvală pe pămîntul Atticei, ei s-au ciocnit prima oară cu cavaleria thessalienilor, dar, nu după multă vreme, ea a fost pusă pe fugă, după ce au căzut în luptă peste 40 de bărbați; cei care au mai rămas în viață s-au retras, așa cum erau, drept spre Thessalia. Cleomenes, intrînd în cetate împreună cu atenienii care doreau să fie liberi, îi impresură pe tiranii care se închiseseră între zidurile Pelargiconului¹⁸⁰.

LXV Lacedemonienii nu i-ar fi alungat pe Peisistratizi (pentru că, mai întâi, nu aveau de gînd să facă un asediu, iar Peisistratizii erau bine aprovizionați cu hrană și apă) și apoi, chiar dacă i-ar fi impresurat cîteva zile, s-ar fi întors la Sparta; acum însă se ivi o întîmplare nenorocită pentru unii, dar spre folosul celorlalți. În timp ce copiii Peisistratizilor erau duși la adăpost în afara țării, ei au fost descoperiți și luați ostatici. Pentru că s-a ivit o asemenea nenorocire, toate planurile Peisistratizilor au fost date peste cap și, astfel, ei au primit condițiile pe care le impuneau atenienii, anume să plece din Attica în răstimp de cinci zile, ca preț de răscumpărare pentru copiii lor. Apoi s-au retras la Sigeion¹⁸¹ de pe rîul Scamandros¹⁸², după ce au domnit la Atena vreme de 36 de ani¹⁸³. Ei erau de obârșie pylieni, urmași de-ai lui

Neleus¹⁸⁴, trăgându-se din aceeași strămoși cu familia lui Codros și a lui Melanthos, care, deși nou veniți, au fost regii atenienilor¹⁸⁵ înaintea lor. Din această pricină, Hippocrates și-a adus aminte să pună copilului său numele Peisistratos, același nume cu al lui Peisistratos, fiul lui Nestor.

Așa au scăpat atenienii de tirani. Acum, eu voi povesti mai întâi faptele pe care le-au săvârșit atenienii și nenorocirile vrednice de a fi pomenite, câte le-au avut de pățimit după ce au fost eliberați și înainte de a se fi răsculat Ionia împotriva lui Darius, deci înainte de a fi sosit Aristagoras Mileșianul la Atena ca să ceară ajutor.

LXVI Atena¹⁸⁶, care și înainte vreme era puternică, după eliberarea sa de sub tirani, se întări și mai mult. În această cetate, doi bărbați au deținut puterea: Cleisthenes, din neamul Alcmeonizilor, despre care se spune că ar fi ademenit-o pe Pythia, și Isagoras, fiul lui Teisandros, dintr-o familie de vază, dar despre a cărei obârșie eu nu știu să dau amănunte, doar că rudele lui Isagoras aduc jertfe lui Zeus Carianul¹⁸⁷. Acești doi bărbați, așadar, s-au războit între ei pentru puterea în stat. Cleisthenes, fiind mai slab, și-a atras poporul de partea sa. Apoi, el a împărțit pe atenieni în zece triburi¹⁸⁸ — înainte erau patru —, părăsind numele lor vechi dat după fiii lui Ion¹⁸⁹, care erau Geleon, Aigicores, Argades și Hoples, și găsind denumiri după alți eroi¹⁹⁰, toți pămînteni, în afară de Aias; acest nume l-a adăugat celorlalte, deși era străin, pentru că Aias era vecinul și aliatul¹⁹¹ cetății.

LXVII În luarea acestor măsuri, Cleisthenes, pe cît mi se pare, s-a luat după unchiul său din partea mamei, Cleisthenes, tiranul Sicyonei. Cleisthenes din Sicyona, pe vremea luptelor cu argienii, în primul rînd a oprit pe rapsozi să rînduiască întreceri în Sicyona pe temeiul versurilor lui Homer, pentru că în ele aproape peste tot sînt ridicați în slavă argienii¹⁹² și Argosul; în al doilea rînd, se afla și se mai află încă, tocmai în piața sicyonienilor, un sanctuar¹⁹³ al eroului Adrastos¹⁹⁴, fiul lui Talaos¹⁹⁵; pe acesta Cleisthenes dorea mult să-l scoată din cetate, fiind argian. Venind deci la Delfi, el întreabă oracolul dacă ar putea să-l îndepărteze pe Adrastos. Pythia îi răspunde că Adrastos este regele sicyonienilor, iar el, ucigașul¹⁹⁶. Așadar, pentru că zeul nu-i

îngăduia să ia această măsură, el, întorcîndu-se acasă, cugetă la un vicleșug prin care Adrastos să fie totuși îndepărtat. Cînd socoti că l-a găsit, trimițînd soli la Theba Beoției, îi înștiință că ar dori să-l ducă la el pe Melanippos, fiul lui Astacos¹⁹⁷; thebanii i l-au dat¹⁹⁸. Aducîndu-l pe Melanippos, Cleisthenes îi făuri un sanctuar chiar în prytaneu și-l așază aici în locul cel mai întărit. Iar Cleisthenes îl aduse pe Melanippos (pentru că acest lucru trebuie lămurit) ca pe cel mai înverșunat dușman al lui Adrastos, care i-a ucis fratele, pe Mekisteus, și ginerele, pe Tydeus. După ce, așadar, i-a făcut un sanctuar și a despuiat pe Adrastos de jertfe și de sărbători, le-a dăruit lui Melanippos. Înainte vreme, sicyonienii avuseseră obiceiul să-l cinstească în chip mareț pe Adrastos, pentru că ținutul acesta era al lui Polybos, iar Adrastos era fiul fiicei lui Polybos. Polybos, sfîrșindu-și viața fără copii (de parte bărbătească), îi lăsă domnia lui Adrastos. Sicyonienii îi aduceau deci cinstiri lui Adrastos și, printre alte ritualuri, sărbătoreau prin dansuri tragice pătimirile lui¹⁹⁹. Pe Dionysos ei nu-l cinsteau, ci numai pe Adrastos. Cleisthenes a înapoiat lui Dionysos corurile, iar cealaltă parte a jertfei a dăruit-o lui Melanippos²⁰⁰.

LXVIII Prin urmare, acestea le-a pus la cale Cleisthenes împotriva lui Adrastos. Iar pentru ca sicyonienii să nu aibă aceleași triburi ca argienii, a schimbat numele²⁰¹ triburilor doriene. Prin aceasta, el și-a bătut joc²⁰² foarte urît de sicyonieni, pentru că le-a dat nume după porc, măgar (și purcel), înlocuindu-le doar terminațiile, în afară de numele tribului său; acestuia i-a împrumutat numele de la propria sa domnie [arche]²⁰³. Cei din acest trib se numeau, deci, Archelaoi [„Conducători de popoare“], ceilalți, Hyati [„Porcești“], Oneați [„Măgărești“], Hoireati [„Purcelești“]. Sicyonienii au purtat aceste nume ale triburilor lor pe timpul domniei lui Cleisthenes și chiar după moartea lui, în răstimp de 60 de ani. Dar după aceea, dîndu-și seama, le-au schimbat în Hylleeni, Pamphylieni și Dymanati²⁰⁴; cei din al patrulea trib adăugat la aceste trei, primind numele după Aigialeus, fiul lui Adrastos, s-au numit Aigialei.

LXIX Aceste fapte le săvîrșise Cleisthenes din Sicyona. Cleisthenes din Atena, care este fiul fiicei celui din Sicyona

și își trage numele de la acela, și el, cred eu, din dispreț față de ionieni, ca atenienii să nu aibă aceleași triburi ca ionienii, l-a imitat pe Cleisthenes, tizul său. După ce a alipit la partida sa pătura de jos a atenienilor, înainte înălțurată din toate, a schimbat numele triburilor și, din mai puține [câte erau], a făcut mai multe : a creat zece șefi de trib ²⁰⁵ în loc de patru ²⁰⁶ și în zece a împărțit și demele ²⁰⁷, pe triburi. Făcându-și din popor un aliat, el era cu mult deasupra dușmanilor săi.

LXX De aceea, Isagoras, simțindu-se mai slab în partida sa, luă la rîndu-i următoarele măsuri : ceru sprijinul lui Cleomenes din Lacedemona, cu care era în legături de ospetie încă de pe vremea împresurării Peisistratizilor — asupra acestui Cleomenes plutea bănuiala că ar avea legături cu soția lui Isagoras. Cleomenes, trimițînd mai întîi un crainic la Atena, ceru să-l alunge pe Cleisthenes și, împreună cu el, pe mulți alți atenieni, poreclindu-i „afurisiți” ²⁰⁸. Făcîndu-le, așadar, această cerere, el vorbea după îndemnul lui Isagoras, pentru că Alcmeonizii și aliații lor erau învinuiți de omorul ²⁰⁹ la care nu fuseseră părtași nici Isagoras, nici prietenii lui.

LXXI Iată acum în ce chip au primit unii dintre atenieni porecla de „afurisiți” : atenienii aveau printre ei un oarecare Kylon ²¹⁰, învingător la jocurile olimpice ; acesta rîvnea să ajungă tiran ²¹¹ ; cîștigîndu-și tovarășia cîtorva de o vîrstă cu el, încercă să pună stăpînire pe Acropole ²¹². Dar, nereușind s-o cucerească, el [cu cînta lui] se așază cu ramura de măsline în mîna lîngă statuie ²¹³. Prytanii naucrarilor ²¹⁴, care cîrmuiau pe atunci Atena, îi făcură să se scoale de acolo pentru a da socoteală, făgăduindu-le că vor fi în afara pedepsei ou moartea ; dar iată că ei au fost totuși uciși și vina căzu asupra Alcmeonizilor. Aceste întîmplări au avut loc înainte de Peisistratos.

LXXII Cînd Cleomenes trimise să-i alunge pe Cleisthenes și pe „afurisiți”, Cleisthenes plecă de la sine, pe furie ; cu toate acestea, Cleomenes se înfățișă la Atena cu o mîna de oameni, iar după ce ajunsese aici, sili să ia calea pribegiei 700 de familii ateniene — pe ale căror nume i le-a strecurat Isagoras — sub cuvînt că sînt pătate. După aceea el încercă, în al doilea rînd, să desființeze sfatul ²¹⁵, iar slujbele publice

se pregătea să le dea pe mîna celor 300 de partizani de-ai lui Isagoras. Dar cum sfatul se împotrivi și nu vru să-i dea ascultare, Cleomenes, Isagoras și cei din partida lor puseră stăpînire pe Acropole. Ceilalți atenieni, nutrirînd aceleași gînduri [cu sfatul], i-au împresurat timp de două zile ; în ziua a treia, potrivit unei învoielii, ieșiră din țară toți cîți erau lacedemonienii. Iar lui Cleomenes i se împlinise prorocirea. Căci îndată ce s-a urcat pe Acropole cu gîndul de a pune stăpînire pe ea, el s-a îndreptat spre sanctuarul zeiței ²¹⁶ ca să se roage ; preoteasa, ridicîndu-se de pe scaun înainte de a fi trecut el pragul, îi zise : „O, străine din Lacedemona, pleacă înapoi și nu intra în templu, pentru că nu e îngăduit dorienilor să pătrundă aici”. El îi răspunse : „O, femeie, dar eu nu sînt dorian, ci aheu” ²¹⁷. El deci a pus la cale acțiunea fără să țină seamă de loc de profetie ²¹⁸ și atunci din nou a fost alungat împreună cu lacedemonienii. Pe ceilalți, atenienii i-au pus în lanțuri ca să-i omoare ; printre alții și pe Timesitheos ²¹⁹ din Delfi, despre ale cărui isprăvi ale brațelor și curajului aș putea să povestesc lucrurile cele mai minunate. Aceștia, așadar, au pierit în lanțuri.

LXXIII Atenienii, în urma acestor întîmplări, au trimis mai întîi după Cleisthenes și după cele 700 de familii urmărite de Cleomenes, apoi au plecat la Sardes soli, în dorința de a făuri o alianță cu perșii ; erau încredințați că lacedemonienii și Cleomenes sînt gata de război împotriva lor. Cînd solii ajunseră la Sardes și înfățișară cele ce li se poruncise, Artaphernes, fiul lui Hystaspes, cîrmuitorul Sardesului, îi întrebă ce popor sînt ei și în care parte a lumii locuiesc ²²⁰ de cer să fie aliații perșilor ; cînd află de la soli, le vorbi pe scurt așa : dacă atenienii dăruiesc pămînt și apă regelui Darius, el încheie cu ei alianță, iar dacă nu, le poruncește să plece îndată de la el. Solii, cu de la sine putere, au spus că îi dăruiesc, vrînd să încheie alianță [cu orice preț]. Dar apoi, după ce s-au întors în țară, ei au îndurat grele învinuiri ²²¹.

LXXIV Cleomenes, dîndu-și seama că a fost foarte jignit atît cu vorba cît și cu fapta de atenieni, adună oștire din întreg Peloponesul fără să spună pentru ce o strînge ²²², în dorința de a pedepsi poporul atenienilor și de a-l așeza pe

Isagoras tiran, pentru că acesta venise împreună cu el de pe Acropole. Cleomenes deci năvăli în Eleusis cu o ceată numeroasă, iar beoțienii, potrivit înțelegerii, cuceriră în același timp Oinoe²²³ și Hysiai²²⁴, demele cele mai depărtate ale Atticei; calcidienii, pe de altă parte, le produsese stricăciuni, pătrunzând și ei pe meleagurile Atticei. Atenienii, atacați fiind din două părți, se gîndeau să lase pe mai tîrziu pe beoțieni și pe calcidieni; și într-adevăr își îndreptară armele împotriva peloponesienilor care se aflau la Eleusis.

LXXV Cînd erau tocmai pe cale să-și încaiere taberele în luptă, corintienii, cei dintîi, cugetînd în sinea lor că această acțiune se află în afara dreptății, făcure cale-ntoarsă. După ei, pleacă și Demaratos, fiul lui Ariston, care era de asemenea regele spartanilor; el luase parte la ieșirea oștirii din Lacedemona și pentru că mai înainte nu fusese învrăjbit cu Cleomenes. Dar de la această dezbinare s-a dat o lege la Sparta să nu fie îngăduit ca amîndoi regii să însoțească deodată oștirea cînd iese din țară²²⁵; într-adevăr, pînă atunci amîndoi o însoțeau. Astfel, în vreme ce unuia dintre ei i se lua comanda, el era lăsat acasă, ca și unul dintre Tyndarizi²²⁶, pentru că, înainte de această întîmplare, și Tyndarizii însoțeau oștirea, fiind amîndoi chemați în ajutor.

LXXVI De data aceasta însă, ceilalți aliați, văzînd că la Eleusis regii lacedemonienilor nu se înțeleg între ei și că corintienii părăsesc linia de bătaie, pleacă și ei care încotro. Prin urmare, dorienii au intrat în Attica de patru ori, de două ori năvălind pentru a se război, și de două ori, pentru binele marii mulțimi a atenienilor; prima oară, atunci cînd au colonizat și Megara (această campanie pe drept ar putea fi numită după numele lui Codros²²⁷ care domnea atunci peste atenieni). A doua și a treia oară, pe vremea cînd, pornind din Sparta, au venit ca să-i alunge pe Peisistratizi; a patra oară, cînd Cleomenes năvăli cu peloponesienii în Eleusis; pe vremea aceea, deci, dorienii intrau pentru a patra oară în Atena.

LXXVII După ce această oștire s-a risipit fără glorie, atenienii, vrînd să se răzbune, porniră cu oaste mai întîi împotriva calcidienilor. Dar beoțienii le săriră în ajutor calcidie-

nilor, la Euripos. Atenienii, cînd au văzut ajutoarele, s-au gîndit să-i atace prima oară pe beoțieni, apoi pe calcidieni; astfel atenienii se încăierară cu beoțienii și se dovediră cu mult mai puternici și; după ce au ucis pe foarte mulți, pe 700 dintre ei i-au luat prizonieri. Tot în aceeași zi, atenienii, trecînd în Eubea, se bătură și cu calcidienii și, biruindu-i pe aceștia, lăsară 4 000 de coloniști²²⁸ pe pămîntul hippoboților; hippoboți²²⁹ se numeau bogătașii calcidienilor. Și dintre aceștia cîți au fost prinși fură puși sub pază și legați în lanțuri, împreună cu prizonierii beoțieni; cu vremea, [atenienii] i-au dezlegat pe prețul a două mine. Iar cătușele lor, în care fuseseră legați, le-au atîrnat pe Acropole; ele se mai aflau, încă și pe vremea mea, atîrnate de zidurile care fuseseră pîrjolite în flăcări²³⁰ de med, în fața sanctuarului²³¹ care este îndreptat spre apus. Și ei au închinat o zecime din banii de răscumpărare [zeiței Athena], făcînd din ei un car cu patru cai de aramă²³²; acesta este așezat în partea stîngă imediat cum intri în propileele de pe Acropole; pe el sînt scrise următoarele cuvinte:

Neamul beoțian și calcidian înfrîngîndu-l
Fiii atenieni, 'n-ale războiului trebi.
'N-negre cătușe de fier trufia le potoliră,
Dijmă Athenei ei dînd, de pe venit, acești cai.

LXXVIII Atenienii, așadar, erau în plină înflorire. E limpede, nu numai într-o singură privință, ci în toate, ce lucru minunat este egalitatea; dacă și atenienii ar fi fost conduși de tirani, ei n-ar fi stat, în ale războiului, mai presus de cei care locuiesc în jurul lor, dar, scăpați de tirani, ei au ajuns cu mult deasupra celorlalți. Limpede apare și faptul că, atunci cînd erau supuși, ei se purtau ca niște oameni lipsiți de bărbăție, ca unii care trudeau pentru un stăpîn, dar după ce au fost eliberați, fiecare pentru el însuși muncea mai cu tragere de inimă²³³.

LXXIX Iată deci faptele săvîrșite de atenieni. Thebanii, după aceste întîmplări, vrînd să-i pedepsească pe atenieni, trimiseră soli să cerceteze oracolul. Pythia le răspunse că ei, singuri, nu sînt în stare să se răzbune, dar, dacă vor vesti faptele acolo unde răsună mai multe voci²³⁴, să ceară

ajutor — le porunci Pythia — de la cei mai apropiați²³⁵. După ce solii s-au întors și au întrunit adunarea, le-au împărtășit oracolul. Thebanii, înțelegând din vorbele lor că trebuie să ceară ajutor de la cei mai apropiați, după ce i-au ascultat, au zis: „Oare nu locuiesc cel mai aproape de noi tanagrii, coronienii și thespienii? Și aceștia, însoțindu-ne mereu la luptă, duc cu noi războiul până la capăt cu dragă inimă. De ce ar trebui deci să-i rugăm? Dar mai degrabă [să băgăm de seamă] ca nu cumva să fie altul tîlcul oracolului“.

LXXX În vreme ce dezbăteau aceste lucruri, unul dintre ei, începînd să se dumerească, grăi deodată așa: „Mi se pare că eu pricep ce vrea să spună oracolul. Se zice că Asopos a avut ca fiice pe Theba și pe Egina²³⁶. Cum ele sînt surori, cred că zeul ne-a vestit să rugăm pe egineti să ne vină în ajutor“. Și cum nici o altă tîlmăcire nu părea să se vadăscă mai bună decît aceasta, îndată, trimițînd ei solie, îi rugară pe egineti, pe temeiul că le sînt cei mai apropiați, să le dea sprijin potrivit oracolului. Aceștia au răspuns celor care le cereau ajutorul că le trimit împreună cu solii pe Aiakizi²³⁷.

LXXXI Thebanii, după ce-și încercară norocul cu alianța Aiakizilor și se văzură strîmtorați rău de atenieni, din nou trimiseră soli și le dădură înapoi pe Aiakizi; le cerură în schimb oameni. Eginetii, mîndri de marea lor înflorire și amintindu-și de vechea dușmănie²³⁸ pe care o nutreau față de atenieni, de data aceasta, cînd thebanii cerură sprijinul, porniră război nedeclarat împotriva atenienilor. În vreme ce aceștia din urmă atacau pe beoțieni, ei se îndreptară cu corăbii mari spre Attica, cîmpiră Phaleronul, încălcără multe deme de pe celelalte părți ale coastei și, înfăptuind asemenea isprăvi, pricinuiră mari stricăciuni atenienilor.

LXXXII Dușmănia dintre egineti și atenieni a început după cum urmează: epidaurienilor nu le rodea pămîntul de loc; ei întrebăru atunci oracolul din Delfi despre această pacoste; Pythia le porunci să înalțe statui Damiei și Auxesiei²³⁹ și, după ce le vor ridica, le va merge mai bine. Epidaurienii²⁴⁰ s-au interesat apoi din ce să facă statuile, din

bronz sau din piatră; Pythia nu le-a îngăduit nici unul din aceste materiale, ci numai lemnul de măsline cultivat. De aceea, epidaurienii îi rugară pe atenieni să le îngăduie să taie măsline [de la ei], socotind că măslinele atenieni sînt cei mai sfinți; mai umblă zvonul și că, pe vremea aceea, nu se aflau măsline nicăieri în altă parte a pămîntului decît la Atena. Aceștia le răspuseră că le vor da voie numai dacă ei se vor lega să aducă în fiecare an jertfe Athenei Polias²⁴¹ și lui Erechteus. Învoindu-se, epidaurienii au primit sub asemenea legămînt cele cerute și au ridicat statuile, făurindu-le din acești măsline. Pămîntul lor începu apoi să poarte rod, iar ei își țineau mai departe legămîntul față de atenieni.

LXXXIII Pe vremea aceea, ca și mai înainte, eginetii mai ascultau încă de epidaurieni și, printre altele²⁴², se duceau la Epidaur, unde își judecau pricinile dintre ei, cînd fie că erau pedepsiți, fie că cereau altora socoteală. Dar, la un moment dat, construindu-și corăbii și împinși de nechibzuință, ei se despărțiră de epidaurieni. Cum erau dezbinăți, eginetii se dedară la jafuri ca unii care se vedeau deodată stăpînii mării; pînă și statuile pomenite mai sus, ale Damiei și Auxesiei²⁴³, le-au răpit, le-au dus la ei acasă și le-au așezat în inima țării lor, în locul numit Oie, care se află la o depărtare de cel mult 20 de stadii de oraș. Înălțîndu-le în acest loc, le cinsteau prin jertfe și prin coruri de femei, care rosteau cuvinte batjocoritoare²⁴⁴, alegîndu-se totodată pentru fiecare din cele două divinități cîte zece bărbați drept coregi. Corurile nu defăimau pe nici un bărbat, ci numai pe femeile din partea locului. Existau și la epidaurieni aceleași ceremonii; la ei se obișnuiau și ritualuri tainice.

LXXXIV După ce li s-au furat aceste statui, epidaurienii n-au mai respectat înțelegerea față de atenieni; atunci aceștia din urmă își arătară prin soli nemulțumirea; dar epidaurienii începură să le dovedească în vorbe că ei nu încălcă dreptatea, pentru că, atîta vreme cît au avut pe pămîntul lor statuile, și-au respectat învoiala; din moment ce însă au fost despuiați de ele, nu mai era drept ca tot ei să plătească tribut, ci pretindeau că obligația revine eginetilor,

care le stăpînesc. La aceste cuvinte, atenienii, trimițînd soli în Egina, cerură statuile; dar egiueții le răspuseră că ei nu au nimic de-a face cu atenienii.

LXXXV Atenienii povestesc că, în urma acestei cereri, au fost trimiși, cu o singură corabie cu trei rînduri de vîsle, cîțiva cetățeni aleși de obște care încercară, după ce au ajuns în Egina, să smulgă de pe soclu statuile cu pricina, sub cuvînt că erau din lemnul lor propriu; gîndul lor era să le ducă cu ei. Dar cum nu puteau să le ia, legară niște funii în jurul statuiilor și începură să tragă de ele; și iată că, în vreme ce ei se opinteau, un tunet și, o dată cu tunetul, un cutremur zguduîră pămîntul; corăbierii care trăgeau de funii se tulburară la minte din această pricină și, ca urmare a unei astfel de rătăcirii, începură să se ucidă între ei ca vrăjmașii, pînă ce, dintre toți, rămase în viață doar unul singur, și abia el mai ajunsese la Phaleron.

LXXXVI Atenienii, așa povestesc că s-a petrecut întîmplarea. Egiueții însă [spun] că atenienii n-au sosit cu o singură corabie (pentru că pe una singură și chiar pe ceva mai multe de una, chiar în cazul cînd s-ar fi întîmplat să le lipsească cu desăvîrșire corăbiile, ei tot le-ar fi respins cu ușurință), ci au venit împotriva țării lor cu multe vase, dar că au dat înapoi din fața atenienilor și nu s-au bătut cu ei pe mare. Pricina nu pot s-o lămuresc în mod precis, nici dacă s-au retras pentru că se simțeau mai slabi în lupta pe apă, nici dacă aveau de gînd să pună la cale ceva ce de fapt au și pus. Atenienii deci, cum nimeni nu le ținu piept în luptă, coborînd din corăbii, se îndreptară spre statui; dar neputîndu-le smulge de pe soclu, după ce le-au legat de jur împrejur cu niște funii, începură să le tragă, pînă ce iată ce s-a întîmplat cu amîndouă statuile din pricina smucirii — mie însă mi-i peste putință să cred vorbele lor, să le creadă oricine altul —, ele au căzut în genunchi²⁴⁵ înaintea lor și, de la acea întîmplare, au dăinuit așa peste vremi. Atenienii, așadar — povestesc egiueții —, acestea au săvîrșit; cît despre ei înșiși — spun în continuare egiueții — în momentul în care au aflat că atenienii sînt pe cale de a porni cu război împotriva lor, i-au și pregătit pe argieni; atenienii au debarcat în Egina, iar argienii s-au înfățișat

îndată ca să le dea ajutor egiueților și, trecînd pe furiș din Epidauros în insulă, căzură asupra atenienilor, care fură luați pe neașteptate, și le tăiară legătura cu vasele; chiar din acea clipă s-a auzit tunetul și s-a cutremurat gîla sub ei.

LXXXVII Iată ce povestesc argienii și egiueții, dar și atenienii recunosc că doar unul singur a scăpat dintre ei de a ajuns în Attica. În afară de aceasta, argienii mai adaugă că, în vreme ce ei făceau prăpăd în tabăra attică, și acel singur om numai datorită lor a scăpat cu viață; atenienii însă susțin că mulțumită divinității. De fapt, nici acesta singur n-a rămas viu, ci a pierit în felul următor. Întors la Atena, el a adus vestea măcelului; aflînd cele petrecute, soțiile bărbaților plecați la luptă împotriva Egiuei, cuprinse de o cumplită furie că, dintre toți, doar el singur s-a întors teafăr, se strînseseră în jurul lui și-l înțepară cu fibulele veșmintelor; fiecare în parte îl lua la rost întrebîndu-l unde este bărbatul ei. Și iată că în acest fel și-a găsit și el sfîrșitul²⁴⁶. Atenienii au socotit fapta femeilor lor mai cumplită chiar decît măcelul. Și, pentru că nu știau cum să le pedesească în alt chip, le preschimbară îmbrăcămîntea în cea ionică²⁴⁷; înainte de această întîmplare, femeile atenienilor purtau veșminte dorice, foarte asemănătoare cu cele corintiene; ei le-au schimbat atunci cu tunici de lînă, ca să nu se mai folosească de fibule²⁴⁸.

LXXXVIII Pentru cei care vor să cunoască adevărata față a lucrurilor, haina aceasta nu este ionică din vechime, ci cariană²⁴⁹, pentru că îmbrăcămîntea elenă a femeilor în vremea de demult era peste tot aceeași, și anume haina pe care noi azi o numim dorică²⁵⁰. Față de aceste întîmplări, argienii și egiueții au hotărît să ia și ei următoarele măsuri: să fie lege în amîndouă cetățile ca fibulele să se facă o dată și jumătate [mai mari] decît măsura obișnuită pe atunci, iar femeile să închine cu osebire fibule²⁵¹ în templul acestor divinități; să nu se intre în templu cu nimic attic, nici măcar cu un vas de lut; și de atunci s-a statornicit și legea să se bea numai din vase de la ei din țară. Astfel că femeile argienilor și ale egiueților, de atîta amar de timp, mai purtau încă și pe vremea mea ace mai mari decît înainte, din dușmănie față de atenieni.

LXXXIX Prin urmare, începutul vrajbei dintre atenieni și eginetii s-a iscat așa cum s-a arătat ²⁵².

Atunci când thebanii le-au cerut sprijinul, eginetii, aducându-și aminte de cele întâmplate cu statuile, au dat cu dragă inimă ajutor beoțienilor.

Eginetii, așadar, prădau coastele Atticei, iar atenienii, tocmai când erau pe cale să pornească război împotriva eginetilor, primiră de la oracolul din Delfi vestea că, în ce privește nedreptatea eginetilor, au de așteptat 30 de ani și în al treizeci și unulea, după ce vor fi ridicat un sanctuar lui Aiacos, să înceapă războiul împotriva eginetilor, că răzbinda va fi după dorința lor; dar dacă vor porni de îndată cu oaste împotriva eginetilor, multe vor avea de pătimii în acest răstimp, multe vor și înfăptui, totuși pînă în cele din urmă vor învinge. Când atenienii auziră aceste cuvinte rostite pentru ei, ridicară lui Aiacos ²⁵³ în dar un sanctuar, acela care se înalță acum în agora, dar nu putură să rabde așteptînd că trebuie să aștepte 30 de ani ²⁵⁴, o dată ce au îndurat jigniri din partea eginetilor.

XC Pe cînd, așadar, ei se pregăteau de război, o afacere scormonită de lacedemonieni li se puse de-a curmezișul în cale. Lacedemonienii aflară de demersurile Alcmeonizilor la Pythia și de uneltirile ²⁵⁵ Pythiei împotriva lor și a Peisistratizilor; de aceea, ei simțiră o îndoită suferință, pentru că alungaseră pe niște oameni cu care erau în legături de ospetie și pentru că, ducînd la îndeplinire o asemenea măsură, nu li se arătase nici o recunoștință din partea atenienilor. Ba, pe lîngă acestea, oracolele îi ațîtau mereu, spunîndu-le ce multe și nedrepte vor fi pătimirile lor din pricina atenienilor. Ei nu cunoscuseră înainte aceste oracole, dar de cînd Cleomenes le-a adus la Sparta, le aflară. Cleomenes a luat tăblițele cu oracole de pe Acropolea Atenei; înainte vreme, tablele cu oracole se aflau în stăpînirea Peisistratizilor, care, alungați fiind, le-au lăsat în templu ²⁵⁶; acum zăceau în părăsire. Cleomenes a luat tăblițele cu el ²⁵⁷.

XCI Cînd lacedemonienii se aflară în stăpînirea oracolelor și văzură că atenienii înfloresc și că nu se pregătesc de loc să asculte de ei, înțelegînd că, atîta timp cît neamul ateniian este liber, ar putea ajunge la fel de puternic ca al

lor ²⁵⁸, dar, stăpînit de tirani, ar fi slab și gata să le arate supunere; dîndu-și seama de fiecare din aceste lucruri, trimiseră după Hippias, fiul lui Peisistratos, la Sigeion în Hellespont (unde trăiau în surghiun Peisistratizii). Cînd sosi Hippias — la chemarea lor —, spartanii, trimițînd și după șolii celorlalți aliați, le vorbiră așa: „Bărbați din oastea aliată, recunoaștem că noi n-am lucrat în marginile dreptății; ațîțați de oracole înșelătoare, am alungat din patria lor pe niște oameni legați de noi prin strînse legături de ospetie și care ne-au întins o mîină de ajutor să ținem sub stăpînire Atena. Săvîrșind acestea, noi am predat cetatea unui popor nerecunoscător, care, eliberat prin noi, și-a ridicat capul, jignindu-ne, și ne-a alungat [din țara lui] pe noi și pe regele nostru; apoi, tîrîndu-i-se dorința de glorie, a început să crească, cum prea bine au înțeles vecinii lui, beoțienii și calcidienii, și în curînd vor înțelege și alții care și-au făcut socoteli greșite despre el. Dar, pentru că am greșit cînd am săvîrșit asemenea lucruri, vom încerca acum împreună cu voi să aducem unele îndreptări. Căci tocmai pentru aceasta am trimis după Hippias și după voi să veniți din cetățile voastre, ca, prin înțelegere comună și cu puteri unite, să-l ajutăm pe acesta să pătrundă din nou în Atena, dîndu-i înapoi ceea ce i-am luat“.

XCII Aceștia, deci, așa vorbiră, dar cei mai mulți dintre aliați nu le aprobară cuvintele; ei ședeau tăcuți; doar Socles din Corint li se adresă astfel: „De bună seamă, cerul va sta de-acum înainte sub pămînt și pămîntul, atîrnat deasupra cerului, iar oamenii își vor avea lăcașul în mare și peștii unde l-au avut mai înainte oamenii, pentru că voi, lacedemonienilor, nimiciți egalitatea în drepturi, pregătindu-vă să aduceți în cetăți tirania, față de care oamenii nu au nici o altă rînduială mai nedreaptă și mai puțin pătată de crimă. Dacă voi socotiți că e bine acest lucru, ca cetățile să aibă orînduire tiranică, numai după ce vă veți aduce voi înșivă cei dinții la voi acasă un tiran, abia atunci căutați să-l înscăunați și la alții; dar acum voi, care sînteți feriți de tirani și care păziți cu strășnicie să nu se ivească tirania la Sparta, vreți totuși s-o aduceți la aliații voștri. Într-adevăr, dacă ați fi cunoscut tirania ca noi, ați fi putut rosti păreri ceva mai bune decît cele de acum“.

Iată [să vă dau o pildă]: corintienii aveau următoarea rânduială a treburilor obștești: la ei era oligarhie și cetatea o cârmuiau așa-zișii Bacchiazii²⁵⁹; aceștia dădeau în căsătorie și-și luau soții unii de la alții. Dar iată că o dată unuia dintre acești bărbați, lui Amphion, i se născu o fiică șchioapă; numele ei era Labda. Cu ea nici unul dintre Bacchiazii nu voia să se însoare, astfel că ajunse nevasta lui Eetion, fiul lui Echecrates, de neam din Petra²⁶⁰, deci lapit²⁶¹ de obârșie și urmaș al lui Caineus²⁶². Dar cum Eetion nu avea copii nici cu femeia aceasta, nici cu alta, plecă la Delfi să se intereseze în legătură cu nașterea de prunci. Îndată ce păși pragul, Pythia îl agrăi cu următoarele versuri:

Eetion²⁶³, nimeni nu te cinstește(e), deși vrednic de cinste.
Labda e grea; o piatră va naște(e) ce se rostogolește;
Peste monarhi va cădea și curăți-va Corintul.

Cuvintele profețite lui Eetion ajunseră într-un fel oarecare la cunoștința Bacchiazilor. Acestora le rămăsese neînțeles oracolul pe care-l primiseră mai înainte în legătură cu Corintul și care ascundea același tîlc ca cel al lui Eetion, glăsuind astfel:

Vultur²⁶⁴ pe stîncă așteaptă să nască; un leu el va naște
Tare și crud; pe mulți sub genunchi îi va frînge; la aceasta
Bine gîndiți voi, corintieni, care-n jurul Peirenei²⁶⁵
Mîndre și-n jur de Corint locuiți, cu multe izvoare.

Acest oracol, care li s-a merit înainte vreme Bacchiazilor, era fără dezlegare pentru ei; dar cînd au aflat de cel împărtășit lui Eetion, îndată au priceput că și cel de mai înainte suna aidoma lui. Înțelegîndu-l, așadar, pe acesta, ei păstrară tăcere, cu gîndul să-l piardă pe vlăstarul ce i se va naște lui Eetion. Îndată ce soția acestuia născu, ei trimiseră zece dintre ai lor în dema în care locuia Eetion, ca să ucidă pruncul. Sosind, deci, la Petra și intrînd în curtea lui Eetion, îi cerură copilul; Labda, fără să bănuiască ceva din pricinile pentru care veniseră și socotind că o fac din prietenie pentru tatăl lui, îl aduse și-l dădu în brațele unuia dintre ei. Pe drum ei se înțeleseseră ca primul care va

lua copilul să-l trîntească de pămînt. Dar iată că în momentul în care Labda îl aduse și-l întinse spre ei, copilul, printr-o întîmplare divină, surise bărbatului care-l luă în brațe; acestuia, cînd îi zări zîmbetul, îi fu milă să-l ucidă; cum i se făcu milă de el, îl dădu celui alt, acesta, celui de-al treilea. Așa trecu el, din mîină în mîină, pe la toți cei zece bărbați, nici unul nevoind să-l omoare. După aceea dădură mamei înapoi copilul și ieșiră afară; dar, oprindu-se la poartă, se luară la harță între ei, învinuindu-se și mai ales certîndu-l pe cel care-l luase primul în brațe că nu a făcut după cum le-a fost învoiala; pînă în cele din urmă se gîndiră să intre din nou înăuntru și cu toții să ia parte la omor. Dar îi era sortit Corintului să-i reînvie iarăși nenorocirile din partea vlăstarului lui Eetion, pentru că Labda auzi toate cuvintele lor, stînd la ușă; temîndu-se ca ei să nu-și schimbe părerea și, luînd pentru a doua oară copilul, să-l ucidă, ea îl duse degrabă de-l ascunse în locul care i se păru cel mai tainic, într-un cufăr²⁶⁶, știind că, dacă vor veni să-l caute, înturnîndu-se din drum, vor porni să cotrobăiască peste tot. Așa s-a și întîmplat. Intrînd ei, așadar, înăuntru și căutîndu-l, cum nu-l găsiră nicăieri, socotiră de cuviință să plece și să spună celor care i-au trimis că au săvîrșit toate cîte li s-au poruncit. Plecînd, deci, așa au vorbit.

Mult mai tîrziu, după aceste întîmplări, copilul lui Eetion se făcu mare și pentru că scăpase de această primejdie, căpătă porecla de Kypselos²⁶⁷, după numele cufărului. Iar cînd atinse vîrsta bărbăției și puse anumite întrebări oracolului de la Delfi, Kypselos primi răspuns prielnic pe temeul căruia se sprijini, porni la acțiune și cucerii Corintul.

Iar oracolul suna astfel:

Omul acesta ce intră-n a mea locuință-i ferice,
Kypselos²⁶⁸ Eetides ce-n Corintul prea falnic e rege,
El și copiii-i, dar pruncii pruncilor lui, niciodată²⁶⁹.

Acesta a fost oracolul. Ca tiran, iată ce fel de om a fost Kypselos: el a alungat din țară pe mulți corintieni, pe mulți alții i-a lipsit de bunurile lor, dar, mai mult decît atîta, foarte multora le-a pus capăt zilelor. După 30 de ani de

domnie și după o viață întrețesută numai de bucurii, ajunse ca urmaș la domnie fiul său, Periandros.

Periandros, la început, a fost mai blînd decît tatăl său; după ce, prin niște mijlocitori, a intrat în legătură cu Thrasybulos, tiranul Miletului, el a devenit un ucigaș și mai cumplit decît Kypselos. El trimise o dată la Thrasybulos un crainic, ca să-l întrebe ce orînduire să statornicească în treburile publice pentru a fi la adăpost de orice primejdie și pentru a cîrmui cetatea după bunul său plac²⁷⁰. Thrasybulos îl duse pe solul lui Periandros afară din cetate și, pășind pe o cîmpie semănată, străbătu holda de grîu, întrebînd și iscodind mereu trimisul în legătură cu solia lui din Corint; [în acest timp] el reteza ori de cîte ori vedea vreun spic înălțat deasupra celorlalte și, tăind spicul astfel, îl arunca la o parte, pînă ce distruse, în acest fel partea frumoasă și mai înaltă a grîului. După ce străbătu astfel cîmpia fără să adauge nici un cuvînt, trimise solul înapoi. Cînd acesta se înapoie la Corint, Periandros era dornic să afle de la el sfatul primit. Dar acesta îi spuse că Thrasybulos nu l-a sfătuit în nici un fel și chiar se miră că Periandros l-a trimis la un astfel de om, cam scrîntit la minte și totodată distrugător al propriilor sale bunuri, povestindu-i de-a fir a păr cele văzute la Thrasybulos²⁷¹. Periandros însă, pricepînd purtarea aceea, înțelese că Thrasybulos îl îndemna să-i ucidă pe cetățenii mai răsăriți; într-adevăr, de atunci el și-a arătat toată cruzimea față de cetățenii săi; cîte omoruri și prigoniri au rămas neîmplinite de Kypselos, le-a înfăptuit Periandros. Într-o bună zi a despuiat de haine toate femeile corintienilor în cinstea soției sale, Melissa. Atunci el a trimis soli la thesproți²⁷² la oracolul morților²⁷³, pe fluviul Acheron, ca să întrebe despre comoara străinului. Melissa, care li s-a arătat, le-a spus că nu le va da nici o lămurire, nici nu le va dezvălui în ce loc zace comoara, pentru că este goală și-i e frig; hainele cu care au înmormîntat-o nu-i sînt de nici un folos pentru că nu sînt arse. Drept mărturie că spune adevărul ia faptul că Periandros a băgat pîinea în cuptorul rece. Cînd lui Periandros i s-a întors această veste (semnul era vrednic de încredere, pentru că s-a împreunat cu Melissa moartă), îndată după știrea primită, dădu poruncă prin crainic ca toate femeile corintienilor să iasă la templul Herei. Acestea se în-

fățișară, ca pentru sărbătoare, gătite în hainele cele mai frumoase; el, după ce pusese la pîndă lăncieri, le dezbracă pe toate deopotrivă, și pe libere și pe sclave, apoi, strîngîndu-le [hainele] la un loc, într-o groapă, le dădu foc, în vreme ce înălța rugi Melissei. După ce săvîrși aceste ritualuri și trimise a doua oară soli la oracol, chipul Melissei îl lămurii în ce loc așezase ea comoara străinului²⁷⁴.

„Iată-vă deci tirania, o, lacedemonieni, și iată isprăvile ei. Pe noi, corintienii, ne-a cuprins o mare mirare atunci cînd v-am văzut că trimiteți după Hippas; de data aceasta ne minunăm încă și mai mult că roștiți asemenea vorbe. Vă conjurăm, în numele zeilor eleni, nu rînduiți în cetăți tirania. [Sau poate] nu vă veți opri din drum, ci veți încerca să-l aduceți pe Hippas împotriva dreptății? Să știți atunci că noi, corintienii, n-o să vă încuviințăm faptele”²⁷⁵.

XCIII Socles, solul Corintului, astfel vorbi; dar Hippas îi întoarse vorba în numele acelorași zei ca ai lui, că, într-adevăr, corintienilor, mai mult decît tuturor, le va părea rău după Peisistratizi cînd le vor sosi zilele însemnate [de soartă] să aibă supărări din partea atenienilor. Hippas le vorbea acestora ca unul care cunoștea cel mai bine oracolele²⁷⁶. Ceilalți aliați stătură pînă atunci tăcuți, dar cînd îl auziră pe Socles vorbind deschis, toți într-un glas îmbrățișară părerea corintianului, iar pe lacedemonieni îi legară prin jurămint să nu aducă nici o schimbare în vreo cetate elenă. Așa luară sfîrșit aceste dezbateri.

XCIV Lui Hippas, cînd plecă de aici, Amyntas²⁷⁷ Macedoneanul îi dăruie²⁷⁸ Anthemuntul²⁷⁹, iar thessalienii îi dădură Iolcosul²⁸⁰; dar el nu primi nici una, nici alta, ci se întoarse din nou la Sigeion, pe care Peisistratos îl cucerise cu armele de la mytilenieni. După ce Peisistratos a pus stăpînire pe Sigeion, așeză ca tiran aici pe un fiu de-al său bastard, pe Hegesistratos, care era născut de o femeie din Argos și care moșteni, nu fără luptă, cele lăsate de Peisistratos. Într-adevăr, de multă vreme își încercau puterile în luptă²⁸¹, mytilenienii²⁸² pornind din orașul Achilleion²⁸³, iar atenienii, din Sigeion; primii pretindeau regiunea, atenienii nu le-o recunoșteau, arătîndu-le prin dovezi că eoliienii n-au de loc mai mare drept la ținutul Ilionului decît

ei înșiși sau alții dintre elenii care au dat ajutor lui Melaelos [ca să se răzbune] pentru răpirea Elenei.

XCV În timpul luptei se iviră și alte întâmplări de tot felul²⁸⁴; astfel, printre altele, poetul Alcaios, la o încăierare în care atenienii ieșiră învingători, abia scăpă cu fuga, iar armele lui le capturară atenienii și le atârnară pe zidul templului Athenei din Sigeion. Alcaios, după ce alcătui din aceste întâmplări un poem, îl duse la Mytilene, unde își povesti pățania unui prieten, Melanippos. Pe mytilenieni și pe atenieni i-a împăcat Periandros, fiul lui Kypselos, pentru că lui i-au încredințat sarcina de arbitru. Împăcarea făcută de el prevedea să se dea fiecăruia ținutul pe care îl ocupa atunci. Astfel a ajuns Sigeionul sub stăpânirea atenienilor²⁸⁵.

XCVI Hippias, după ce sosi din Lacedemona în Asia, puse totul în mișcare, defăimându-i pe atenieni în fața lui Artaphernes; el o făcu din dorința ca atenienii să cadă sub stăpânirea sa și a lui Darius. Deci, asemenea intrigi punea Hippias la cale. Atenienii însă, aflând de ele, trimiseră soli la Sardes, nelăsându-i pe perși să dea ascultare celor surghiuniți din Atena. Artaphernes le pretinse să primească înapoi pe Hippias dacă vor să se afle în siguranță. Atenienii nu primiră însă propunerile făcute și astfel, respingându-le, ei luară hotărârea să se arate pe față dușmanii perșilor.

XCVII Pe când atenienii chibzuiau asupra acestor fapte și în vreme ce Peisistratizii îi defăimau în fața perșilor, tocmai în aceste împrejurări sosi la Atena Aristagoras Milesianul, alungat din Sparta de Cleomenes Lacedemonianul; într-adevăr, pe atunci Atena era cea mai puternică²⁸⁶ dintre toate cetățile [elene]. Înfățișându-se, deci, înaintea poporului, Aristagoras se apucă să vorbească despre aceleași lucruri ca la Sparta²⁸⁷, despre bunurile din Asia și despre războiul cu perșii care pot fi ușor înfrinți, deoarece nu obișnuiesc să folosească nici scut, nici lance. Acestea le spuse și, pe lângă acestea, mai adăugă că milesienii sînt coloniști de-ai atenienilor și, deci, s-ar cuveni, pentru că au la îndemînă forțe uriașe, să le sară în ajutor. Și, cum el se afla la mare strîmtoare, n-a lipsit nimic ce să nu fi făgăduit, pînă cînd i-a înduplecat. Se vede treaba că e mai ușor să înșeli pe mai

mulți decît pe unul singur²⁸⁸; dacă pe Cleomenes Lacedemonianul, deși era singur, n-a putut să-l amăgească, cu 30 000²⁸⁹ de atenieni a reușit acest lucru. Atenienii, deci, înduplecați fiind, au votat să trimită ionienilor 20 de vase în ajutor, alegînd comandant al lor pe Melanthios, un bărbat care se bucura în toate de mare cinste printre cetățeni. Aceste corăbii au fost începutul nenorocirilor pentru eleni și pentru barbari.

XCVIII Aristagoras, așadar, luînd calea mării și sosind în Milet, după ce-și făurise un plan din care ionienii n-aveau să tragă nici un folos²⁹⁰ (dar de fapt nici nu l-a alcătuit cu acest țel, ci numai ca să-l supere pe regele Darius), trimise în Frigia un om la peonii care se trăgeau de pe malurile Strymonului²⁹¹, cei pe care Megabazos îi făcuse prizonieri și care locuiau acum un loc aparte și un sat al Frigiei. Omul, după ce sosi la peoni, le vorbi astfel: „Peoni, m-am trimis Aristagoras, tiranul Miletului, ca să vă propună mîntuirea voastră, dacă vreți să-i dați ascultare. Pentru că [trebuie să știți] acum întreaga Ionie s-a răsculat împotriva stăpînirii regelui și vă întinde mîna să vă scape [de aici pentru a ajunge] în țara voastră. Pînă la mare vă descurcați voi înșivă, dar de acolo înainte grija va fi a noastră”. Auzind aceste cuvinte, peonii se bucurară foarte și, luîndu-și copiii și soțiile, alergară în grabă spre mare; unii dintre ei însă rămaseră pe loc, temîndu-se de o asemenea încercare. După ce peonii ajunseră la țărmul mării, trecură de aci în insula Chios. Cînd se aflau de acum în Chios, sosi pe urmele lor o numeroasă cavalerie persană pornită să-i urmărească; cum [pînă aici] nu i-au prins, perșii au trimis vorbă peonilor, la Chios, să se întoarcă. Dar peonii nu le primiră cuvintele, ci, din insula Chios, băstinașii îi petrecură în Lesbos, iar lesbienii îi conduseră în Doriscos²⁹²; de aici, mergînd pe jos, ei ajunseră în Peonia.

XCIX Cînd au sosit atenienii cu 20 de corăbii, aducînd totodată și cinci trireme eretriene, care luau parte la expediție nu de dragul atenienilor, ci al milesienilor înșiși²⁹³, plătindu-și față de ei cele datorate (pentru că odinioară milesienii i-au însoțit la război²⁹⁴ pe eretrienii împotriva calcidienilor, atunci cînd pe calcidieni, la rîndul lor, i-au

ajutat samienii împotriva eretrienilor și a milesienilor), când au sosit, așadar, aceștia și s-au înfățișat totodată și ceilalți aliați, Aristagoras porni cu război împotriva Sardesului. El nu însoți oștirea, ci rămase în Milet, dar numi comandanți pe alți milesieni, printre care pe propriul său frate, Harpinos, și, dintre ceilalți cetățeni, pe Hermophantos.

C Ajungând, deci, ionienii cu această oștire la Efes, lăsară corăbiile la Coressos²⁹⁵, în ținutul Efesului, iar ei înaintară spre inima uscatului cu o ceată numeroasă, luându-i pe efesieni călăuze de drum²⁹⁶. Mergând de-a lungul fluviului Caystrios²⁹⁷, iar de aici trecând dincolo de Tmolos²⁹⁸, reușiră să cucerească Sardesul, fără să li se împotrivească cineva; ei puseră stăpânire pe toate celelalte părți ale orașului în afara cetății; căci cetățuia o apăra chiar Artaphernes cu o ceată de bărbați nu prea mică la număr.

CI Iată acum ce i-a împiedicat să jefuiască orașul pe care l-au cucerit. În Sardes casele cele mai multe erau din trestie, iar câte dintre ele erau de lut aveau acoperișul tot de trestie. Când unul dintre ostași a aprins o casă din acestea, focul, întinzându-se cu repeziciune de la o casă la alta, a cuprins toată cetatea. În timp ce orașul era în flăcări, lydienii și persii din oraș, înconjurați din toate părțile de focul care încinsese marginile orașului și negăsind ieșire din cetate, se stecurară cu toții înspre piață și spre malul fluviului Pactolos²⁹⁹; acest fluviu, care rostogolește la vale nisip cu aur, curge din Tmolos prin mijlocul pieței și apoi se varsă în fluviul Hermos³⁰⁰, iar acesta, la rîndul său, în mare. Adunați deci pe malurile fluviului numit Pactolos și în piață, lydienii și persii fură siliți să se apere. Dar ionienii, când îi văzură pe unii dintre dușmani gata de apărare, iar pe alții înaintînd spre ei în număr mare, cuprinși de teamă, începură să se retragă spre muntele numit Tmolos, iar de aici, în timpul nopții, porniră spre corăbii.

CII Iată, deci, că sardienii avură de suferit pagubele focului; în aceleași zile a ars și templul zeiței locale Kybebe³⁰¹, pentru răzbunarea căreia, cu ani în urmă, persii au aprins templele elenilor. Atunci, însă, persii, care își aveau așezările dincoace de fluviul Halys, aflînd dinainte

de planurile elenilor, se adunară la un loc și săriră lydienilor în ajutor. Dar cum nu-i mai găsiră pe ionieni la Sardes, luîndu-se pe urmele lor, îi ajunseră în Efes. Ionienii îndată se așezară în linie de bătaie și, încăierîndu-se cu ei în luptă, suferiră o mare înfrîngere. Persii uciseră atunci pe mulți dintre ei, pe unii chiar cu nume vestit, ca, de pildă, pe Eualkides, comandantul eretrienilor; acesta cîștigase [înainte] victorii gimnice cu cunună de laur și fusese mult lăudat de Simonides din Keos³⁰². Acei care au scăpat din luptă se risipiră prin orașe³⁰³.

CIII Prin urmare, așa s-a sfîrșit ciocnirea dintre ei. Apoi atenienii, părăsind pe ionieni, cu toate că Aristagoras îi chema mereu prin soli, le spuseră pe față că nu mai au de gînd să-i sprijine. Ionienii, deși lipsiți de alianța atenienilor, nu pregetară de loc să pregătească războiul împotriva regelui, într-atît de departe merseseră faptele lor contra lui Darius. Pornind ei, așadar, pe calea apei spre Hellespont, luară sub stăpînire orașul Byzantion și toate celelalte cetăți de aici; apoi, întorcîndu-se din Hellespont, își cîștigară alianța celei mai mari părți a Cariei; la fel și Caunos³⁰⁴, care mai înainte nu voia să li se alieze, îndată ce ionienii aprinseră Sardesul, li se alătură și el.

CIV Iar ciprioții, în afară de amathusieni³⁰⁵, trecură cu toții de bună voie de partea lor. Într-adevăr, și ei se răzvrătiseră împotriva mezilor în următoarele împrejurări. Trăia [pe vremea aceea] Onesilos, fratele mai tînăr al lui Gorgos³⁰⁶, regele salaminienilor, fiul lui Hersis al lui Simromos al lui Euelthon. Acest om și mai înainte îl îndemnase mereu pe Gorgos să se răscoale împotriva regelui; de data aceasta însă, când află că și ionienii s-au răzvrătit³⁰⁷, stărui și mai mult. Dar cum nu era chip să-l înduplece pe Gorgos, pîndind clipa în care acesta avea să iasă din cetatea salaminienilor, Onesilos, împreună cu ostașii săi, îl închise în afara porților. Gorgos, după ce i se luă cetatea, fugi la mezi. Astfel, Onesilos ajunse în fruntea Salaminei și căută să înduplece pe ciprioți să se răscoale împreună cu el. Pe unii i-a convins, dar pe amathusieni, care nu voiau să-i dea ascultare, îi împresură, așezîndu-și tabăra în fața [cetății lor].

CV Onesilos împresura orașul Amathus, când regele Darius primi vestea că atenienii și ionienii au luat Sardesul și l-au trecut prin foc și pârjol, iar capul care a recrutat trupele și care a urzit [toate] acestea a fost milesianul Aristagoras. Se spune că regele, îndată ce a aflat acestea, n-a spus nimic de ionieni, știind bine că ei nu vor scăpa de pedeapsă pentru că s-au răsculat, dar a întrebat cine sînt atenienii, iar când a aflat, și-a cerut arcul; după ce l-a luat în mînă și i-a pus o săgeată, a tras în sus spre cer și, trăgînd în aer, a zis: „O, Zeus, dă-mi parte să mă răzbuñ pe atenieni”; spunînd acestea, el a poruncit uneia dintre slugile sale să rostească de trei ori, de fiecare dată cînd o să-i aducă mîncarea: „Stăpîne, adu-ți aminte de atenieni”³⁰⁹.

CVI După ce dădu asemenea poruncă, chemă în fața lui pe Histiaios Milesianul, pe care Darius îl ținea la el de multă vreme, și-i zise: „Aflu, Histiaios, că omul tău, căruia i-ai încredințat Miletul, s-a răzvrătit împotriva mea; după ce a adus oameni de pe celălalt țărm și tot atunci și pe ionieni — care de altfel au să mi-o plătească scump pentru cele ce mi-au făcut —, înduplecîndu-i pe aceștia să-i însoțească, m-au lăsat fără Sardes. Acuma, [spune], cîstuite ți se par ție aceste isprăvi? Cum s-au săvîrșit oare asemenea fapte fără sfaturile tale? Vezi să nu te învinuiești tu singur pînă în cele din urmă”. La acestea, Histiaios grăi: „O, rege, ce vorbă [fără noimă] ai rostit! Tocmai eu să plănuiesc vreo faptă din care s-ar putea trage pentru tine o amărăciune mare sau mică? Ce-aș urmări făcînd asemenea lucruri, ce-mi lipsește mie? Eu, care am parte de toate bunurile cîte le ai tu, care am cîntea să aud toate planurile tale? Dar dacă omul meu de încredere se poartă așa cum ai spus, să știi că el a lucrat după propriul lui gînd. Cît despre mine, refuz să cred că milesienii și omul meu ar pune la cale vreo tulburare care ar atinge treburile tale; dacă totuși ei se poartă în acest fel și tu ai auzit adevărul, o, rege, gîndește-te ce faptă ai săvîrșit smulgîndu-mă pe mine de la mare. [În acest caz] ionienii se pare că au făcut ceea ce doreau de mult, o dată ce eu nu le-am mai fost în fața ochilor; dacă aș fi fost în Ionia, nici o cetate n-ar fi făcut nici [cea mai mică] mișcare. Acuma, deci, dă-mi drumul cît mai repede să plec în Ionia, ca toate treburile de acolo

să le aduc din nou în starea de mai înainte și să ți-l predau în mîini pe acel cap al Miletului care a rostit asemenea urzeli. Iar eu, după ce voi face acolo o rînduială după gîndul tău, îți jur pe zeii regești să nu dezbrac haina³⁰⁹ pe care o voi purta cînd voi coborî în Ionia înainte de a-ți face tributară insula cea mai mare, Sardinia.

CVII Histiaios, rostind asemenea cuvînt, umbla cu înșelăciuni. Darius însă îi dăruie crezare și îl lăsa să plece, poruncindu-i ca, după ce va fi dus la îndeplinire faptele pe care i le promitea, să se întoarcă din nou la el, la Susa.

CVIII În timpul în care sosi la rege vestea despre Sardes și în care Darius rîndui cele în legătură cu arcul³¹⁰ și stătu de vorbă cu Histiaios, iar acesta, la rîndul său, ajunse cu îngăduința lui Darius la țărmul mării, în tot acest răstimp iată ce s-a întîmplat. Pe cînd Onesilos din Salamina³¹¹ îi împresura pe amathusieni, îi veni știrea că Artybios, un bărbat pers de vază, se află în drum spre Cipru cu o mare oștire persană imbarcată pe corăbii. Aflînd deci aceste vești, Onesilos trimise crainici prin Ionia ca să cheme oamenii la arme. Ionienii, fără să stea mult pe gînduri, sosiră cu oștire numeroasă. Ionienii se înfățișară în Cipru, iar persii, trecînd marea pe vase din Cilicia, făcură pe jos drumul pînă la Salamina, în timp ce fenicienii înconjurară cu corăbiile capul numit Cheile Ciprului³¹².

CIX În timpul acestor manevre, tiranii Ciprului, întru-nînd pe șefii ionienilor, le vorbiră astfel: „Bărbați ionieni, noi, ciprioții, vă dăm să alegeți cu care din cele două popoare vreți să vă bateți: cu persii sau cu fenicienii? Dacă voiți să vă încercați puterile cu persii și să vă rînduiți pe uscat în linie de bătaie, ar fi timpul să coborîți din corăbii și să vă așezați pe poziție, iar noi să ne urcăm în corăbiile voastre ca să ne luptăm cu fenicienii; dacă, dimpotrivă, doriți să vă măsurați voi puterile cu fenicienii, ar trebui — oricare din cele două căi ați alege-o — să vă străduiți în așa fel, ca Ionia și Ciprul, cît va sta în puterea voastră, să ajungă libere”. La acestea ionienii răspunseră așa: „Obștea ionienilor ne-a trimis să păzim marea, și nu să predăm ciprioților vasele, iar noi să ne batem pe uscat cu

perşii. Prin urmare, în locul în care am fost puşi, acolo vom încerca să ne dovedim bărbăţia, iar voi s-ar cuveni să vă aduceţi aminte cum aţi suferit robia din partea mezilor şi să vă arătaţi acum bărbaţi de ispravă”.

Ionienii, deci, prin aceste cuvinte le-au întors vorba.

CX Apoi, când perşii au ajuns pe câmpia salaminienilor³¹³, regii ciprioţilor³¹⁴ au rînduit în front pe ceilalţi ciprioţi în faţa celorlalţi soldaţi [duşmani], dar, alegînd floarea oştirii din Salamina şi din Soloi³¹⁵, au împotrivit-o perşilor; în faţa lui Artybios, comandantul perşilor, a luat poziţie, de bună voie, Onesilos.

CXI Artybios călărea un cal dresat să se ridice în două picioare împotriva unui ostaş cu armură grea. Onesilos, aflînd acest lucru — cum avea un scutier de neam carian, foarte priceput în treburile de război şi, altfel, plin de curaj —, îi vorbi acestuia aşa: „Aflu că Artybios are un cal care se ridică drept în sus şi ucide cu picioarele şi cu gura pe cel care îi iese înaintea. Tu, aşadar, după ce vei sta să chibzuieşti, să-mi spui de îndată care din doi vrei să-ţi fie ţinta loviturii, calul sau chiar Artybios”. La aceste cuvinte, însoţitorul lui grăi astfel: „O, rege, eu sînt gata să îndeplinesc amîndouă isprăvile, cît şi numai pe una din ele şi, îndeobşte, tot ce porunceşti tu; dar îţi voi spune cum socot eu că este mai folositor pentru treburile tale. Un rege şi un comandant se cuvine — zic — să se bată tot cu un rege şi cu un comandant; pentru că, dacă dobori un comandant, mare e victoria ta, şi, în al doilea rînd, dacă te doboară el pe tine — ceea ce să nu se întîmple —, a fi omorît de un om de vază, suferinţa e numai pe jumătate; iar noi, slujitorii, se cuvine să ne batem cu ceilalţi slujitori şi împotriva calului. Iar ţie de loc să nu-ţi fie teamă de deprinderea acestui cal, pentru că eu îţi făgăduiesc că el de aci înainte n-o să se mai înalţe în două picioare împotriva nici unui om”³¹⁶.

CXII Acestea au fost sfaturile lui. Îndată după aceea, taberele se înclăstară în luptă şi pe uscat, şi pe apă. Pe vase, ionienii, care s-au distins în această zi, se ridicară mult deasupra fenicienilor şi, printre ei, îndeobşte samie-

nii³¹⁷ se purtără vitejeşte. Pe uscat, îndată ce s-au întîlnit oştirile [vrăjmaşe], au şi început lupta, aruncîndu-se una asupra alteia; cît îi priveşte pe cei doi comandanţi, iată ce s-a întîmplat: în vreme ce Artybios se îndrepta spre Onesilos călare pe cal, Onesilos, după cum se înţelesese cu scutierul său, îl ţintui pe Artybios cu o lovitură, tocmai pe cînd acesta înainta spre el; apoi, cînd calul aruncă cu picioarele spre scutul lui Onesilos, în aceeaşi clipă carianul, lovindu-l cu o sabie încovoiată³¹⁸, îi reteză calului picioarele. Astfel Artybios, comandantul perşilor, căzu pe loc împreună cu calul său.

CXIII Pe cînd ceilalţi erau prinşi în vîltoarea luptei, Stenos, tiranul Curionului³¹⁹, se predă duşmanului împreună cu armata, destul de mare, pe care o avea în jurul său (curionii aceştia se spune că ar fi colonişti din Argos).

După ce, aşadar, curionii au trecut la duşmani, îndată şi carele de război³²⁰ ale salaminienilor meraseră pe urmele celor din Curion. Datorită unor asemenea schimbări, perşii se aflau mult deasupra ciprioţilor. După ce oastea aceasta a dat bir cu fugiţii, căzu pe cîmpul de bătaie, printre mulţi alţii, chiar şi Onesilos, fiul lui Hersis, care a pornit răscoala ciprioţilor; tot aşa pieri şi regele din Soles, Aristokypros, fiul lui Philokypros, al acelui Philokypros³²¹ pe care atenianul Solon, cînd a ajuns o dată în Cipru, l-a lăudat în poemele sale mai vîrtos decît pe [ceilalţi] tirani.

CXIV Amathusienii, după ce au tăiat capul lui Onesilos, pentru că îi ţinuse împresuraţi, îl aduseră la Amathus şi îl atîrnară deasupra porţilor cetăţii. În timp ce sta spînzurat şi ajunsese doar o căpătîină goală, intră în el un roi de albine care îl umplură cu faguri de miere. Datorită acestei întîmplări, amathusienii cerură lămuriri de la oracol; răspunsul sosit le cerea să ia jos capul şi să-l îngroape, iar lui Onesilos să-i aducă an de an jertfe ca unui erou şi, dacă vor face întocmai, le va merge mai bine.

CXV Amathusienii mai împlineau încă aceste porunci şi pe vremea mea. Apoi ionienii care au luptat pe mare în preajma Ciprului, cînd aflară că poziţia lui Onesilos este pierdută şi că, în afară de Salamina, toate celelalte cetăţi

ale ciprioților sînt împresurate, că salaminienii au predat acest oraș lui Gorgos, regele lor de mai înainte, ionienii, așadar, îndată ce avură știre de toate acestea, se retraseră pe mare în Ionia. Dintre orașele Ciprului, cel care a ținut piept mai mult timp împresurării a fost Soloi; pe acesta perșii îl cuceriră, abia după cinci luni, după ce mai întîi i-au săpat zidul pe dedesubt, de jur împrejur.

CXVI Ciprioții, așadar, care se bucuraseră de libertate vreme de un an, iată că au fost din nou înrobiți.

Daurises, care ținea în căsătorie pe fiica lui Darius, ca și Hymaies și Otanes³²², alți comandanți perși, căsătoriți și ei cu fiice de ale lui Darius, porniră în urmărirea ionienilor care întreprinseseră expediția împotriva Sardesului, silindu-i să se retragă pe corăbii; după ce ieșiră învingători într-o bătălie, își împărțiră între ei orașele și începură să le prade.

CXVII Daurises, întorcîndu-se spre Hellespont, cuceri orașele Dardanos³²³, ocupă apoi Abydos³²⁴, Percote³²⁵, Lampsacos³²⁶ și Paisos³²⁷ (pe acestea le cuceri cîte unul pe zi); dar, în vreme ce el se afla pe drumul de la Paisos spre orașul Parion³²⁸, îi veni vestea gă, uniți în cuget cu ionienii, carienii s-au răscolat împotriva perșilor. Făcînd deci cale-ntoarsă, el își conduse oștirea din Hellespont spre Caria.

CXVIII Dar această întorsătură ajunse oarecum la urechile carienilor înainte de sosirea lui Daurises. Fiind deci încunoștințați, carienii se adunară lîngă așa-numitele Coloane Albe³²⁹ și lîngă fluviul Marsyas³³⁰ care curge din ținutul Idriadei³³¹ și se varsă în Meandru. După ce carienii s-au strîns la un loc, se rostiră multe alte păreri, dar cea mai bună, după cîte cred eu, a fost cea a lui Pixodaros³³², fiul lui Mausolos³³³, un bărbat din Kindye³³⁴, care ținea de nevastă pe fiica lui Syennesis³³⁵, regele cilicienilor. Părerea acestui bărbat era ca cei din Caria să treacă peste Meandru și acolo să dea bătălia, avînd fluviul în spate, pentru ca, tăindu-li-se puțința de a fugi înapoi și siliți să rămîna pe loc, carienii să fie și mai viteji decît sînt din fire. Dar această părere n-a ieșit învingătoare; [ceilalți sîcoteau mai cu folos] ca fluviul Meandru să se afle mai degrabă în spatele

perșilor, decît în al lor, și aceasta — e limpede — pentru că perșii, cum nu vor avea puțința de întoarcere cînd au s-o ia la fugă, după ce vor fi înfrinți în luptă, să cadă în fluviu.

CXIX Apoi, cînd s-au ivit la fața locului și perșii și au trecut peste Meandru, carienii s-au încăierat cu ei pe malurile fluviului Marsyas; ei se încălestară atunci în luptă crîncenă și de lungă durată³³⁶, dar în cele din urmă fură biruiți de numărul [mare al perșilor]. Dintre perși căzură ca la 2 000 de bărbați, iar dintre carieni, cam 10 000. Acei care au scăpat cu fuga s-au retras de aici spre Labraunda³³⁷, în sanctuarul lui Zeus Stratios, într-o mare și sfîntă dumbravă de platani (dintre cei pe care-i știm, singuri carienii aduc jertfe lui Zeus Stratios³³⁸). Căutîndu-și, așadar, adăpost aici, ei ținură sfat în legătură cu puțința lor de scăpare [dez-bătînd] cum ar face mai bine, să se predea perșilor, sau să părăsească de tot Asia.

CXX În vreme ce chibzuiau în acest chip, le sosiră în ajutor milesienii și aliații lor; atunci carienii părăsiră planurile asupra cărora discutaseră mai înainte și se hotărîră să pornească din nou la luptă. Și, cînd s-au ivit perșii, se încăierară cu ei, dar suferiră o înfrîngere mai mare încă decît înainte; cu toate că au căzut mulți din toate neamurile, milesienii au fost loviți cu osebire.

CXXI După această înfrîngere, carienii se ridicară și din nou li se împotriviră³³⁹ [perșilor]; aflînd că perșii pornesc să atace cetățile lor, le pregătiră, pe drumul de la Pedasa, o cursă în care, fiind în toiul nopții, perșii căzură și-și găsiră pieirea, atît ei cît și comandanții lor, Daurises, Amorges și Sisimakes; împreună cu ei muri și Myrsos³⁴⁰, fiul lui Gyges. Cel care a condus această cursă a fost Heracleides³⁴¹, fiul lui Ibánollis, un om din Mylasa. Așa au pierit, prin urmare, acești perși.

CXXII Hymaies, unul dintre cei care îi urmăreau pe ionienii porniți cu oaste împotriva Sardesului, întorcîndu-se spre Propontida, cuceri Kiosul din Mysia. După ce ocupă acest oraș, îndată ce află că Daurises a părăsit Hellespontul și și-a condus oștirea împotriva Cariei, lăsînd și el în

urmă Propontida, își îndreptă oștirea înspre Hellespont și puse stăpânire peste toți eolienii cîți locuiesc pe meleagurile Ilionului³⁴²; de asemenea, supuse pe gergiți³⁴³, care sînt rămășițe ale vechilor teucri. În timp ce cucerea aceste seminții, Hymaies fu răpus de boală, în Troada.

CXXIII Prin urmare, de asemenea sfîrșit avu parte Hymaies. Artaphernes, cîrmuitorul Sardesului, și Otanes, al treilea comandant, primiră poruncă să pornească cu oaste împotriva Ioniei și împotriva ținuturilor vecine din Eolia. Ei cuceriră atunci Clazomenai din Ionia și Kyme al eolienilor.

CXXIV De vreme ce orașele erau cucerite [de perși], lui Aristagoras din Milet — pentru că era, așa cum s-a arătat, lipsit de curaj, el care, după ce a tulburat Ionia și a încurcat mult treburile de aci, se gîndea acum la fugă —, văzînd aceste întîmplări, i se păru și mai cu neputință să-l înfrîngă pe regele Darius; în asemenea împrejurări, îi întruni pe răsculați și începu să se sfătuiască cu ei, spunîndu-le că ar fi mai bine, pentru asigurarea unui loc de refugiu în cazul cînd ar fi alungați din Milet, să ducă de aici coloniști fie în Sardinia, fie în orașul Myrkinos³⁴⁴ din Edonia, pe care îl zidise Histiaios, căpătînd locul în dar de la Darius. Despre aceste lucruri vorbi atunci Aristagoras.

CXXV Păreră lui Hecataios, fiul lui Hegesandros, logograful, era să nu plece nici într-o parte, nici într-alta, ci să construiască o cetățuie în insula Leros³⁴⁵ și să stea acolo liniștit, dacă cumva va fi izgonit din Milet; mai tîrziu va reuși el să se întoarcă în Milet, pornind operațiunile de aici din insulă.

CXXVI Acestea au fost sfaturile lui Hecataios; dar păreră lui Aristagoras înclina mai mult spre Myrkinos. Lăsa, deci, Miletul în seama lui Pythagoras, un cetățean de vază, iar el, luînd cu sine pe toți cîți voiau, plecă pe mare spre Tracia și puse stăpînire pe ținutul spre care a pornit. Aici, Aristagoras³⁴⁶ însuși și oștirea sa fură uciși de traci, în timpul împresurării unui oraș³⁴⁷, tocmai în clipa în care tricii dinăuntru voiau să iasă și să depună armele.

CARTEA A VI-A

ERATO

NOTIȚA ISTORICĂ

Zadarnică a fost truda Ioniei de a scutura jugul persan. Nădejtile de libertate care au însuflețit-o vreme de șase ani au fost amarnic înșelate; marele rege a avut grijă să-i taie aripile, iar slugile sale, să-i adoarmă conștiința. Măsuri pașnice, „foarte folositoare pentru ionieni” — zice Herodot¹ —, dar prin care politica lui Darius nu și-a greșit ținta, au avut menirea să cufunde regiunea într-un somn adânc.

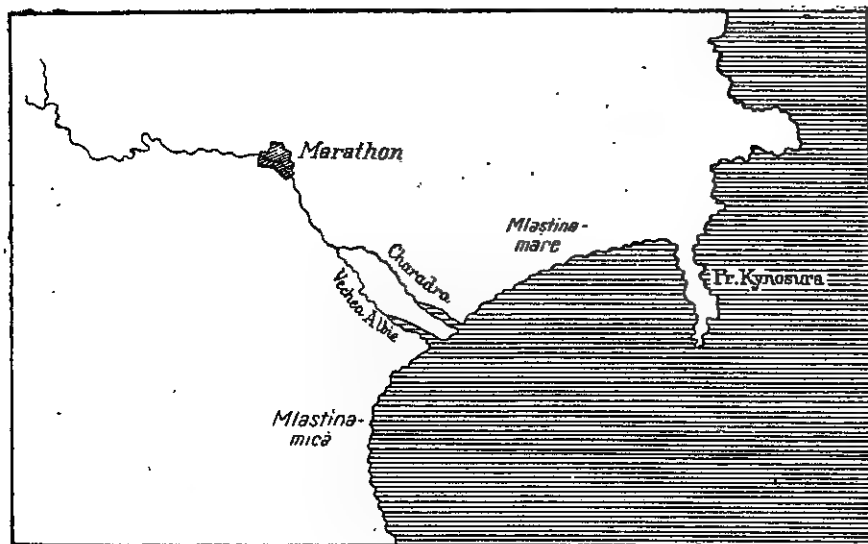
După înlăturarea piedicii, cu care a zăbovit o bucată de vreme, „regele regilor” putea să-și continue marșul de triumf, cu o încredere îndoită în norocul propriu.

Orgoliul său rănit cerea mai întâi o grabnică pedepsire a statelor care au îndrăznit să-i încalce împărăția sprijinind pe răsculați. Era doar un pretext. Lăcomia după avutul altor neamuri era, de fapt, resortul care îl împingea înainte. Stăpân atotputernic în Asia, învingător proaspăt în Hellespont, Pontida, Macedonia și o parte a Traciei², ochii săi s-au ațintit, sub pretinsa răzbunare, în primul rând asupra Eretriei și a Atenei. Prima dintre ele va cădea doborâtă sub loviturile invadatorului, a doua va înscrisa cu litere de aur în istoria Elladei una dintre cele mai glorioase biruințe, a cărei faimă a dăinuit peste veacuri; este victoria de la Marathon, a cărei relatare constituie episodul central al cărții a VI-a.

Faptele expuse în această parte a Istoriilor, care a primit ulterior numele muzei Erato, se grupează în jurul a trei evenimente mai de seamă: operațiunile lui Mardonios în Tracia și în Macedonia, din anii 492—491 î.e.n. (cap. XLIII—XLVIII), vraja dintre Atena și Egina din anii 491—490 î.e.n. (cap. XLIX—XCIII), lupta de la Marathon din anul 490 î.e.n. (cap. XCIV până la sfârșit).

¹ Cap. XLII din această carte.

² Țărutul sudic.



După înăbușirea revoltei ioniene, Darius însărcină pe Artaphernes să facă rînduială în treburile Ioniei. Reforma administrativă, pe care Herodot o apreciază (cap. XLIII), avea menirea să țină provincia sub un control politic și economic mai strict; destituirea tiranilor din cetăți (cap. XLIII) nu se făcea de dragul democrației, cum se minunează Herodot, ci pentru a-i flata pe supuși, ca astfel să-i poată îngenuchea și mai mult.

După aceste măsuri¹, Darius numi în fruntea oștirilor pe ginerele său, Mardonios (492 î.e.n.), însărcinîndu-l să pedep-

¹ Cartea a VI-a, cap. I—XLII, continuă relatarea revoltei Ioniei după cum s-a precizat în Notîța istorică a cărții a V-a.

Intr-adevăr, după aceste măsuri, ionienii s-au potolit începînd să se obișnuiască cu noul regim; ba unii dintre ei chiar l-au preferat tulburărilor; acesta este cazul ionienilor mai de vază, care și-au oferit serviciile regelui pers. Astfel, Hecataios din Milet și Skylax din Caryanda s-au înrolat în oastea persană, Demokedes din Crotona și mai tîrziu Ctesias și Apollonides au ajuns medici la curtea regelui; mulți alții au devenit scribi, arhitecți, ingineri, mercenari etc., apreciați la curte. Vezi F. Sarre, *Die Kunst des Alten Persien*, Berlin, 1923; G. Perrot, *Histoire de l'Art*, vol. V (1890); E. F. Schmidt, *Persepolis* (I—II, Chicago, 1953—1957).

sească Eretria și Atena pentru intervenția lor din 498 î.e.n.; în drum, el mai avea de încheiat ocuparea Traciei și a Macedoniei, cucerite de generalul Megabazos în 511 î.e.n., dar nesususe încă pe deplin, precum și pedepsirea Peoniei. Oștile de uscat și de apă se strînseseră în Cilicia (cap. XLIII—XLIV). De aici, ele porniră spre ținta indicată; Mardonios însoți flota care o luă de-a lungul coastei Ioniei spre insula Thasos pe care o cuceri, se îndreptă spre țărmul european, apoi merse în sus pe lîngă el spre Acanthos; dar în dreptul muntelui Athos, furtuna nimici aproape întreaga flotă¹ (cap. XLVI). Oștirea de uscat, împreună cu restul flotei care a supraviețuit furtunii, după ce trecură Hellespontul, străbătură Tracia și Macedonia; într-o noapte, ea fu surprinsă de atacul tracilor brygi și suferi pierderi mari; însuși Mardonios fu rănit (cap. XLV). Expediția luă astfel sfîrșit; oștirea persană împreună cu Mardonios se înapoiară în Asia (cap. XLV). Darius, exploatînd succesul mărunț al ginerelui său, porunci thasienilor să se dezarmeze (cap. XLVI—XLVIII) și ordonă cetăților grecești supuse construirea unor vase de război, iar celor libere le ceru apă și pămînt (cap. XLVIII—XLIX). Acesta este cuprinsul capitolelor XLIII—XLIX.

Al doilea grup de evenimente, expuse în cap. XLIX—XCIII, în aparență mai slab integrate în corpul cărții, privesc vrajba care a dezbinat două cetăți elene, Atena și Egina, îndeosebi neînțelegerile dintre ele din anii 491—490 î.e.n., cît și o incursiune în istoria Spartei, ca o lungă paranteză (cap. L—LXXXIV).

Trimișii lui Darius, care s-au răspîndit prin cetățile elene cu porunca să-i aducă regelui în dar simbolul supunerii lor, fură bine primiți la Egina. Acest fapt, petrecut în ajunul expediției persane împotriva Elladei (în 491 î.e.n.), constituia un act de dușmănie față de Atena, care se vedea astfel descoperită și izolată². Atenienii trimiseră de îndată

¹ S-au înecat atunci opt mii de ostași și jumătate din materiale s-au scufundat; vezi și Charon din Lampsacos, fr. 3, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. I, p. 32.

² Despre cauza dușmăniei dintre aceste două cetăți, așa cum o relatează Herodot, vezi cartea a V-a, cap. LXXXII—LXXXVIII.

solie la Sparta ca s-o roage să intervină la Egina. La Sparta era rege¹ pe atunci Cleomenes. Agidul care, din 510 î.e.n., avea tovarăș la domnie pe Demaratos Eurypontidul, un instrument al eforilor și al oligarhiei. Cleomenes primi cererea atenienilor și trecu în insula Egina cu gândul să-i pedepsească pe cei vinovați de medism. Dar intrigile lui Demaratos i-au tăiat posibilitatea vreunui succes. Întors la Sparta, Cleomenes îl împinse pe Leutychides, o rudă și totodată un vechi dușman de-al regelui Demaratos², să-i intenteze acestuia proces învinuindu-l că domnește pe nedrept la Sparta, deoarece nu este de os domnesc; Pythia, consultată de efori, a răspuns pe placul lui Cleomenes care a corupt-o cu bani (cap. XLIX și urm., LXIV și urm.³). Eforii hotărâră atunci detronarea lui Demaratos care, după o scurtă perioadă de timp, s-a refugiat la Darius, unde a stat pînă la sfîrșitul vieții (cap. LXVII—LXX; vezi și cartea a VII-a, cap. VII—VIII). În locul lui fu ales ca rege Leutychides, care a continuat să colaboreze cu Cleomenes. Amîndoi au plecat din nou la Egina și, de data aceasta, au reușit să ia cu ei și pe egipteanii cei mai compromiși, pe care i-au lăsat ca ostatici la Atena. Dar, curînd, intrigile interne din Sparta au descoperit uneltirile celor doi regi împotriva lui Demaratos. Cleomenes se refugie din timp în Thessalia, apoi în Arcadia și, pentru că uneltea de aici împotriva Spartei, fu rechemat și repus în aceleași drepturi ca mai înainte (cap. LXVII, LXXIII și urm.). Dar nu peste multă vreme, el își curmă zilele într-un acces de nebunie, în 489 î.e.n. (cap. LXXIV—LXXXIV). Leutychides nu sfîrși mai bine; pentru că, în timpul unei campanii în Thessalia, și-a trădat patria, fiind mituit cu bani, el a fost izgonit din Sparta, iar casa lui a fost dărîmată din temelii (cap. LXXI—LXXII). Ultimele capitole ale acestui episod (LXXXV—XCIII) cuprind alte cîteva date privitoare la conflictul dintre Atena și Egina. Printre faptele de arme ale lui Cleomenes pomenite de Herodot în acest grup central de capitole (LXXVI—LXXXI, LXXXIII) se află și războiul dintre Sparta și Argos. Cleomenes a vrut să se impună concetățenilor săi lovind în rivala Spartei, singura cetate din Pelopones

¹ Din 520 î.e.n.

² Demaratos îi răpise lui Leutychides logodnica (cap. LXV).

³ Vezi G. Busolt, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 572 și urm.

care își menținea trușă independența. Bătălia s-a dat la Sepeia¹, unde argienii au fost înfrinți.

În acest timp, Darius, sub pretextul aceluiași sentimente de răzbunare pentru incendierea Sardesului², fără să se descurajeze din pricina eșecului expediției lui Mardonios, folosi întreg anul 491 î.e.n.³ pentru pregătirea unei noi expediții împotriva Atenei și a Eretriei. Comanda supremă a oștilor o dădu de data aceasta lui Datis și fratelui său, Artaphernes (cap. XCIV). Cîmpia Aleion din Cilicia a fost locul de întîlnire a trupelor în primăvara anului 490 î.e.n. Aci a apărut și Hippias pentru a le servi perșilor de călăuză împotriva Atenei. Întreaga oștire, evaluată⁴ cam la 50 000, a fost imbarcată pe vase, în număr de 600 (cap. XCV). Drumul pe care l-au urmat a fost din Cilicia, pe lîngă coasta Asiei, în direcția Samosului, apoi printre Cyclade, spre Naxos (cap. XCV—XCVI); în drum, perșii atacară și cuceriră Naxosul⁵. De la Naxos, flota persană se îndreptă spre Delos, pe care însă nu-l atacă, din respect pentru Apollo, zice Herodot (cap. XCVII). De la Delos, perșii luară direcția Eubei și Carystosului (cap. XCIV). Carystosul fu ocupat; Eretria, după o rezistență de șapte zile, căzu sub stăpînirea perșilor (cap. XCIX, C—CI, CII, CXIX). Eubea deveni bază de operațiuni împotriva Atenei.

Din Eubea, perșii, trecînd prin strîmtoare, debarcară pe coasta Atticeii, pe o plajă care mărginește cîmpia Marathonului înspre mare (cap. CII).

Cînd atenienii au aflat că perșii sînt la Marathon, s-au întrunit ca să discute ce au de făcut: să-l aștepte pe dușman închiși între zidurile cetății sau să-l întîmpine în afara ei. Atunci s-a ivit pe plan istoric o personalitate marcantă, care și-a pus în slujba poporului și a patriei geniul său militar;

¹ În 509 î.e.n., după majoritatea istoricilor moderni, în 519 î.e.n., după G. Glotz, op. cit., p. 27, nota 113. Vezi Herodot, cap. LXXVII și nota 210 din această carte.

² La care s-a adăugat uciderea solilor trimiși la Atena (și Sparta); vezi cap. XLVI—XLIX.

³ Cf. G. B. Grundy, op. cit., pp. 152, 157.

⁴ Vezi Justinus, cartea a II-a, cap. IX; Pausanias, cartea a V-a, cap. V, XXV; Simonides, fr. 9, Bergk; G. Busolt, *Griechische Geschichte*, v. II, p. 576, n. 5; G. B. Grundy, op. cit., p. 160, n. 3, 172 etc.

⁵ Fiind luați prin surprindere, naxienii n-au mai putut ține piept ca în 499 î.e.n.; ei rămîn sub perși zece ani de aci înainte.

era Miltiades, eroul de la Marathon, al cărui plan de bătălie și comanda supremă a tuturor operațiunilor a adus Atenei o biruință plină de glorie împotriva unui dușman de temut și foarte numeros. Miltiades era unul dintre cei zece strategii, ales de partida democratică. Ostaș abil și încercat, el cunoștea pe perși și, pe deasupra, ura de moarte pe Peisistratizi, ucigașii tatălui său, pe al căror vlăstar, Hippias, ei îl duceau la Atena ca să-l repună în drepturile de tiran. Strategii atenieni aveau părerile împărțite; Miltiades, așadar, l-a înduplecat pe polemarhul Callimachos să voteze pentru bătălie, astfel că votul acestuia a apăsător în balanță în favoarea opiniei lui Miltiades (cap. CIX și urm.). În șapte zile lunii Metageitnion (3 septembrie 490 î.e.n.), atenienii trimiseră la Sparta după ajutor pe un alergător încercat cu numele Pheidippides (cap. CV—CVI). Fie din motive religioase, cum se apăra ei (cap. CVI), fie din alte motive interne, spartanii le refuzară sprijinul, înainte de lună plină (cap. CV—CVI). Atenienii, în număr de 10.000, sub comanda lui Miltiades, ieșiră atunci din Atena și se îndreptară spre Marathon. În același timp, plateenii le trimiseră un ajutor de 1.000 de hopliți (cap. CIII)¹, care s-au unit cu trupele ateniene în drum spre Marathon.

Atena e legată de Marathon prin două căi: una mai lungă (cam de 34 km), dar mai accesibilă, se află pe valea Pallenei, între Pentelic și Hymettos; a doua, mai scurtă, duce peste coasta Pentelicului pe o pantă (cam de 300 m altitudine), apoi se bifurcă, o parte luând-o spre orașul modern Marathona, în noua vale a Haradrei, cealaltă, spre orașul de azi Vrana, pe valea Avlonei, pe lângă un vechi Heracleion. Atenienii au urmat a doua cale și și-au instalat tabăra în valea Avlonei, lângă templul lui Heracles (cap. CVIII), fiind astfel acoperiți de vederea perșilor. Aceștia, după debarcare, s-au așezat probabil lângă mlaștina nordică din cîmpia Marathonului, în apropierea vaselor².

Au trecut astfel opt zile de așteptare în care nici una din taberele învrăjbite nu se hotărî să înceapă ostilitățile. Perșii

¹ Vezi și Cornelius Nepos, Miltiades, cartea a IV-a și urm.; Justinus, cartea a II-a, cap. IX; Plutarh, Quaestiones convivi, I, 10, 3, p. 628.

² Vezi G. Glotz, op. cit., p. 35; A. Hauvette, op. cit., p. 251.

urmăriseră — se pare — să-i scoată pe atenieni din oraș, iar acum așteptau un semn de la partizanii lui Hippias din Atena, care să-i anunțe că orașul e fără garnizoană și deci pot să-l ocupe¹. Atenienii, care primiseră probabil între timp răspunsul spartanilor, n-au mai avut ce să aștepte și astfel în 17 Metageitnion (13 septembrie, 490 î.e.n.)² au ieșit din valea Avlonei, au coborât în cîmpia Marathonului și, în iureș năvalnic, au parcurs distanța de opt stadii (aprox. 1.500 m), aruncîndu-se asupra perșilor, spre marea surprindere a acestora. Grecii văzuseră de pe înălțimi întreaga manevră a „barbarilor”; ajunși pe cîmpie, ei s-au străduit să opună perșilor un front egal cu al lor în lungime, dar, fiind mult mai puțini la număr, nu i-au putut asigura aceeași profunzime (cap. CXII). Tactica lui Miltiades era să se ajungă cît mai grabnic la lupta corp la corp, deoarece grecii erau înarmați cu scut și sabie, în timp ce perșii, cu arcuri și săgeți. Scăpînd din bătaia armelor de aruncat persane, grecii au mînuit cu îndemînare lancea și sabia. După o încăierare crîncenă, perșii și sakii, aflați în centrul frontului, reușiră să înfrîngă pe grecii din fața lor; dar cele două aripi ale frontului grec, ieșind biruitoare, se adunară în centru și-i strînseră pe „barbari” la mijloc din două părți (cap. CVII—CXIV). Însăpămîntați, perșii se grăbiră să se întoarcă la corăbii. Atenienii se luară pe urmele lor, măcelărindu-i și reușind să le captureze șapte vase (cap. CXIV). Pierderile perșilor au fost foarte mari: 6.400 de oameni și-au găsit sfîrșitul în cursul unei singure zile. Dintre atenieni au murit 192, printre care și polemarhul Callimachos, și strategul Stesilaos (cap. XCV—CXVII)³.

Perșii care au scăpat din acest măcel s-au imbarcat pe vase (cap. CXV) și, trecînd pe lângă capul Sunion al Atticei, s-au îndreptat spre portul Atenei, numit Phaleron, pînă la care era o cale de nouă-zecă ore. Atenienii, cu excepția unei trupe de sub comanda lui Aristides care a rămas pe cîmpul de luptă pentru paza morților și a trofeelor, s-au îndreptat în

¹ Vezi G. Glotz, op. cit., p. 37; A. Hauvette, op. cit., p. 256.

² Despre dată, vezi A. Hauvette, op. cit., p. 270; G. Busolt, Griechische Geschichte, v. II, p. 596, n. 4; G. B. Grundy, op. cit., p. 173 etc.

³ Vezi și Pausanias, cartea I, cap. III, VII, XXXII; cartea a XV-a, cap. III.

grabă spre Atena pe drumul pe care plecaseră și care era cam de șapte-opt ore ¹.

În timp ce perșii se aflau pe mare în drum spre Atena și oștirea elenă nu ajunsese încă în oraș, pe vârful Pentelicului se văzu înălțat în soare un scut; era un semn al trădătorilor prin care îi anunțau pe perși că orașul este fără apărare și deci poate fi ocupat. Cine au fost cei care au ridicat scutul? Bănuiala a căzut asupra Alcmeonizilor, pe care însă Herodot îi apără (cap. CXXI, CXXIII și urm.). Dar înainte de a ajunge perșii la Phaleron, oștirea greacă de la Marathon reuși să intre în cetate. Atunci Datis și Artaphernes, după o scurtă manevră în apele Phaleronului, comandară ridicarea pînzelor și întreaga oștire persană se înapoie în Asia. Pe prizonierii eretrieni duși cu ei, Darius i-a așezat în ținutul Ardericca, în apropierea Susei (cap. CXVIII—CXIX).

În ziua următoare a bătăliei, s-au înfățișat și spartanii în număr de 2 000; pentru că ajutorul lor nu mai servea la nimic, s-au înturnat la Sparta, după ce mai întâi și-au satisfăcut curiozitatea ducându-se pe cîmpia de la Marathon ca să vadă leșurile perșilor (cap. CXX) ². Ultimele capitole ale cărții constituie un epilog în care se povestește soarta nenorocită a lui Miltiades.

Biruința strălucită de la Marathon a ridicat pe culmi faima eroului său. În primăvara anului 489 î.e.n. atenienii i-au acordat lui Miltiades, la cerere, 70 de vase, trupe și bani, fără să-l întrebe la ce le va folosi. Miltiades a întreprins cu ele o expediție împotriva insulei Paros, sub pretext că în anul precedent ea îi procurase lui Datis o triremă. După o impresurare de 26 de zile, asediatorii s-au retras fără succes, Miltiades fiind grav rănit. Ajuns în patrie, i se intentă proces sub acuzația că a înșelat poporul (cap. CXXXII și urm.) ³, pentru care fapt fu condamnat la moarte; depozitia prietenilor, care au amintit poporului atenian faptele lui strălucite de la Marathon, a reușit să-i preschimbe pedeapsa în amendă de 50 de

¹ Experiența a fost făcută de Lehmann-Haupt, Mackay's *Miscell.* p. 111, n. 3; Pindar, *Pythica*, VII, 19; vezi și P. Clôché, *La politique des Alcmeonides de 507 à 482 av. J.C.*, în „*Revue des Études anciennes*”, vol. XXX, 1928, p. 275 și urm.

² F. Belôch, *Griechische Geschichte*, Strassburg, Berlin, 6 vol., 1912—1923, vol. II, 1, p. 22.

³ Vezi și Cornelius Nepos, *Miltiades*, 7; Ephoros, fr. 107 (F.H.G.), 1, p. 263.

talanti, plătiți mai târziu de fiul său, Kimon, deoarece Miltiades muri peste puține zile din pricina răniilor intrate în cangrenă (cap. CXXXVI și urm.) ¹.

Acesta este, în mare, conținutul cărții a VI-a. Digresiunile care apar în această secțiune a Istoriilor par mult mai strîns integrate în corpul cărții și sînt mai puțin numeroase față de alte părți ale operei. Iată câteva mai importante. Vorbind despre solii sosiți în insula Thasos cu poruncile lui Darius, Herodot relatează despre minele de aur de la Scapte Hyle (cap. XLVI—XLVII), care aduc un venit serios insulei. Menționînd cutremurul care a zguduit „pentru prima și ultima oară” insula Delos, Herodot spune că acesta a fost un semn prevestitor pentru nenorocirile ce aveau să se abată asupra delienilor din partea celor trei regi perși, Darius, Xerxes și Artaxerxes (cap. XCVIII). În perorația pe care o ține Leontichides la Atena pentru ostaticii egei, se intercalează ca o pildă plină de învățătură pățania lui Glaucos, om fățarnic și înșelător, ascuns sub masca unei adînci onestități (cap. LXXXVI). Cea mai mare digresiune o constituie incursiunea în istoria Spartei, privind pe Aristodemos și pe urmașii săi (cap. LII—LXII). Un loc important îl ocupă și incursiunea în istoria Argosului (cap. LXXVI—LXXXI și LXXXIII). O digresiune legată de răspunsul prompt dat de plateeni cererii de ajutor pe care le-au adresat-o atenienii o constituie motivarea zelului plin de ardoare al plateenilor față de atenieni (cap. CVIII). O lungă paranteză formează și apologia Alcmeonizilor, asupra căroră a planat bănuiala încercării de trădare (cap. CXXI—CXXXI). Făcînd o prezentare a lui Miltiades, la alegerea lui ca strateg atenian, Herodot arată, ca un detaliu de valoare, gloria sportivă a familiei acestuia (cap. CIII). Tot în legătură cu Miltiades, fiul lui Kimon, Herodot face o amplă digresiune asupra strămoșului acestuia, Miltiades, fiul lui Kypselos, pe care doloncii l-au ales tiran în Chersones (cap. XXXIV și urm.). Toate aceste detalii vin, fie ca să completeze imaginea unei persoane care are de jucat un rol în desfășurarea evenimentelor expuse, fie

¹ Vezi și Plutarh, *Kimon*, cartea a IV-a, cap. II; Platon, *Gorgias*, p. 516 și urm.

pentru a exemplifica o acțiune. Numai rareori se depărtează mai mult de firul povestirii principale. În al treilea grup de evenimente, care se grupează în jurul bătăliei de la Marathon, povestirea decurge limpede, numai pe firul principal; detaliile lipsesc aproape cu desăvârșire. În epilog însă, digresiunile se înmulțesc din nou; astfel, când vorbește de Ardericca, locul în care vor fi așezați prizonierii eretrieni, Herodot pomeneste și de puțurile cu asfalt, cu sare și ulei din acest ținut al Persiei (cap. CXIX); făcând apologia Alcmeonizilor, el povestește și despre strămoșul lor, Alcmeon, pe care Croesus, regele Lydiei, l-a lăsat să-i ia din vistieria sa atîta aur cît poate duce o singură dată (cap. CXXV); tot pentru reabilitarea acestei familii nobile, el redă, ca un fragment de epopee, nunta Agaristei (cap. CXXVI—CXXX), străbunica viitorului om de stat cu renume, Pericles; tot aici el povestește despre demersurile Atenei cu pelasgii, despre așezarea pelasgilor în insula Lemnos și izgonirea lor din insulă potrivit unui oracol interpretat abil de Miltiades (cap. CXXVII—CXL).

Pentru o înțelegere mai adîncă a datelor relatate de Herodot în cartea a VI-a, anumite episoade necesită o analiză mai amănunțită¹. Deoarece multe evenimente importante, cum este lupta de la Marathon, sînt sumar tratate și deoarece adesea lipsesc anumite detalii clarificatoare, unele pasaje ridică discuții. Mult dezbătută a fost și problema veracității relatărilor lui Herodot din această carte.

Episodul central al cărții a VI-a în jurul căruia gravitează toate celelalte evenimente este, după cum s-a semnalat anterior, bătălia de la Marathon. Cu siguranță, Herodot nu a avut la îndemînă pentru acest eveniment date suficiente și nu toate sursele au fost de mîna întîii, deoarece multe părți ale relatării sale sînt susceptibile de interpretări diferite, multe altele suscită anumite discuții. Pentru limpezirea acestei părți a operei sale sînt necesare cîteva precizări.

Herodot arată (cap. CIII) că în fruntea oștirii ateniene care urma să-și măsoare puterile cu persul pe cîmpia Marathonului

¹ Pentru toate discuțiile ce urmează, vezi A. H a u v e t t e, op. cit., I, p. 236 și urm.; G. G l o t z, op. cit., p. 26 și urm.

se aflau zece strategii și polemarhul. Acesta din urmă era unul din cei nouă arhonti, avînd și atribuții militare, transmise din generație în generație încă de la vechii regi; polemarhului îi revenea comanda supremă a oștirii, iar în război se afla în aripă dreaptă a frontului (cap. CIX); în lupta de la Marathon, această funcție i-a revenit lui Callimachos. Dar Herodot nu este bine informat cînd susține că polemarhul era ales prin tragere la sorți și că el deținea comanda oștirii. Aristotel în Constituția Atenei, 22, precizează că polemarhul a început să fie ales la sorți abia la trei ani după bătălia de la Marathon; pe vremea bătăliei, el nu avea decît un rol onorific, de a comanda aripa dreaptă. Votul lui, despre care vorbește Herodot (cap. CIX), atîrna în balanță greu numai pentru că părerile strategilor erau împărțite în două. Comanda supremă a oștilor și întregul plan al bătăliei de la Marathon îi aparțineau de fapt lui Miltiades.

Un alt detaliu. Cînd atenienui au aflat că persii au debarcat pe cîmpia Marathonului, au condus și ei oștirea la Marathon, ca să-i întîmpine; au trimis și pe curierul Pheidippides la Sparta după ajutor (cap. CIII, CV). Din felul în care expune Herodot aceste fapte, nu reiese limpede ordinea lor cronologică; s-a presupus că oștirea ateniană a așteptat mai întîii în cetate întoarcerea solului din Sparta, neîncumetîndu-se să-i iasă „barbarului” singură în cale și, numai cînd au aflat răspunsul lor, ei au pornit la Marathon. Dar această presupunere este riscantă; Pheidippides, parcurgînd drumul pînă la Sparta în două zile (cap. CVI), pentru a aranja treburile cu care fusese însărcinat și pentru a ajunge înapoi la Atena, avea nevoie de cel puțin cinci zile. Dacă lucrurile stau așa, cum de n-au intrat persii în Atena în acest răstimp? Mai degrabă Miltiades a comandat plecarea trupelor din Atena pentru a-l ține pe Datis în loc pînă la sosirea aliaților. Ieșirea din Atena era necesară și din motive interne; trebuia acționat cu repeziciune pentru a nu da răgaz partizanilor lui Hippias să unească împotriva cetății. Pentru a ne da seama de valoarea decretului lui Miltiades în acel moment critic, sînt necesare cîteva precizări în legătură cu partidele politice ateniene de pe vremea aceea.

În ajunul acestei mari bătălii, la Atena se aflau două partide politice: oligarhic și democratic. Oligarhia avea în frunte pe Peisistratizi și pe Alcmeonizi, două familii nobile care riva-

lizau între ele. În 496—495 î.e.n., ambele familii aveau reprezentanți la conducerea treburilor obștești: din partea Peisistratizilor era arhonte Hipparchos, fiul lui Harmos, din partea Alcmeonizilor, Megacles, fiul lui Hippocrates, nepotul lui Cleisthenes, precum și Alcibiades cel bătrîn, bunicul faimosului Alcibiades și unchiul lui Pericles. Deși conduși de aceleași idealuri politice, rivalitatea dintre aceste două familii le-a pus pe planuri opuse și în politica față de pers. Peisistratizii erau pentru tratative pașnice cu persii și în favoarea unui vlăstar de-al lor, Hippias (cap. CIX), în vreme ce Alcmeonizii, acceptînd politica de pace cu „barbarul”, erau împotriva lui Hippias (cap. CXXI și urm.).

Sefii democraților erau Xanthippos, fiul lui Aripbron, Themistocles și Aristides, fiul lui Lysimachos. Din partida democratică făcea parte și Miltiades. Ca în tabăra politică adversă, și în cadrul democraților existau divergențe. Xanthippos, pe care poporul l-a privit cu neîncredere, iar Herodot îl consideră un om al oligarhiei (cap. CXXXI, CXXXVI), nutrea sentimente de dușmănie față de Miltiades; în 493—492 î.e.n., cînd a ajuns arhonte la Atena, aceeași gelozie politică l-a împins pe Xanthippos să-l urmărească pe Miltiades în judecată pentru a-l acuza fără succes că a făcut pe tiranul în Chersones (cap. CIV). Cît privește politica față de pers, și în partidul democratic existau disensiuni. Herodot menționează (cap. CIX) că cei zece strategii, din care făcea parte și Miltiades, aveau păreri împărțite: cinci erau împotriva bătăliei, iar ceilalți cinci, printre care se afla Miltiades, erau pentru bătălie.

Ținînd seamă de toate aceste dezbinări și frămîntări din viața politică a Atenei, înțelegem de ce Miltiades a fost atît de grăbit să-i scoată pe ostași din cetate: primejdia de a fi atrași de diversele grupări politice și de a fi dezbinați nu era mică. În drum însă, lîngă acel Heracleion (cap. CV) din valea Aulonei, el a comandat oștirii popas pînă la sosirea ajutorului de la Sparta. Probabil, aici a venit Pheidippides cu răspunsul și atunci s-a simțit nevoia unei noi deliberări, în cadrul căreia strategii s-au împărțit în două tabere, iar votul polemarhului Callimachos a contribuit la izbînda opiniei lui Miltiades (cap. CIX—CXI). Cînd atenienii se văzură fără sprijinul solicitat și în fața unui dușman numeros și de temut, în aceste împrejurări, cu siguranță că prin tabără s-au auzit

vociferări care pretindeau întoarcerea la Atena. În același timp, partizanii lui Miltiades, pentru a încuraja oștirea și a-i insufla încredere în sine, au lansat probabil povestea cu Pan care i s-a arătat lui Pheidippides pe drum, promișînd atenienilor sprijinul (cap. CV și urm.). Tot datorită divergențelor de opinii din sînul partidului democrat, pentru a evita eventualele imputări ulterioare în caz de nereușită, Miltiades, deși ales să dețină prezența celor zece strategii, nu a hotărît ofensiva pînă în ziua în care îi revenea lui de drept această funcție (cap. CX). Că planul lui Miltiades a fost genial au dovedit-o întîmplările ce au urmat.

Muli dezbătut a fost și motivul pentru care persii au debarcat la Marathon și nu s-au dus direct la Atena. Au ales ei oare acest loc pentru desfășurarea bătăliei sau altul le-a fost planul cînd s-au oprit aici?

După cucerirea fără greutate a Eretriei (cap. CII), persii s-au grăbit spre Attica în nădejdea că vor ocupa-o cu aceeași ușurință. Dar în loc să se îndrepte spre Phaleron, care era portul Atenei, ei s-au oprit cu vasele lîngă cîmpia Marathonului și oștirea a debarcat pe uscat. Plaja era ușor accesibilă și cîmpia întinsă era potrivită pentru desfășurarea luptelor de cavalerie (cap. CII); mlaștinile trebuie să fi fost aproape secate în acel sezon al anului. Locul era, deci, potrivit pentru luptă. După unii învățați¹, persii au debarcat la Marathon pentru a-i atrage pe atenieni afară din cetate (cap. CII) și pentru a o cucerii astfel mai ușor; după alții², ei n-au ales Marathonul decît ca un loc de debarcare și ca bază de operațiuni împotriva Atenei. Hippias cunoștea drumul de la Marathon la Atena, pentru că îl parcursese o dată cu tatăl său (cartea I, cap. LXII). Herodot nu a făcut nici o precizare în această privință; poate nici izvoarele care i-au furnizat datele n-au fost mai explicite. Important este faptul, precizat cu claritate în Istorie, că tactica abilă a lui Miltiades a dejucat orice plan al lor, ordonînd întîmpinarea persilor la Marathon.

Însăși descrierea bătăliei prezintă multe lacune, încît cititorul, parcurgînd textul lui Herodot, nu-și poate făuri o

¹ Vezi G. Glotz, op. cit., p. 34; Thucydides, cartea a VI-a, cap. LIX.

² Vezi A. Hauvette, op. cit., p. 243 și urm.

imagine clară în legătură cu poziția celor două tabere în luptă, cu apariția grecilor pe cîmpie și încăierarea cu perșii și, în sfîrșit, cu privire la mișcarea celor două linii vrăjmașe pe cîmpul de bătaie.

Am văzut că atenienii, în drum spre Marathon, au făcut un popas lîngă un templu al lui Heracles. Urme arheologice ale acestui templu s-au găsit pe valea Avlonei. Probabil, aici s-au unit cu atenienii cei 1 000 de plateeni și tot aici s-a întors Pheidippides din Sparta. Dar pentru că locul era prea strîmt, nepotrivit pentru bătălie, ei trebuie să se fi așezat înaintea văii Vranei, între muntele Kotroni și Agrieliki, avînd ieșirea spre cîmpie¹. Descrierea acestei cîmpii ajută la înțelegerea bătăliei care s-a dat aici. Cîmpia Marathonului, orientată de la nord-est către sud-vest, este formată din aluviuni și măsoară 9 km în lungime și 3 km în lățime. Dinspre nord-vest și sud, este tivită de lanțul munților Pentelic și Parnas; în sud-est, de mare; în părțile ei dinspre nord-est trei pătrimi sînt ocupate de mlaștini. O vale seacă, Haradra, o traversează în lat². Perșii și-au așezat tabăra între mlaștina nordică și mare, în apropierea vaselor ancorate la Cunossema³.

O altă întrebare se pune acum: care a fost locul de întîlnire a celor două armate învrăjbite? În ajunul bătăliei, oștirea greacă se afla pe vale, ascunsă vederii perșilor, iar oastea persană, undeva pe cîmpie.

În general, trei opinii s-au formulat în această privință. Una⁴ pretinde că oștirea persană s-a menținut în locul de debarcare, deci cam la 20 de stadii depărtare de gura văii Vranei, fără să treacă peste torentul numit Haradra; în acest caz oștirea ateniană, ieșind din vale în cîmpia deschisă, a avut de străbătut spațiul pînă la Haradra, pentru a se întîlni cu perșii.

A doua opinie⁵ susține că perșii s-au mișcat din locul de debarcare și au înaintat spre sud; ei au trecut de Haradra și

¹ A. Hauvette, op. cit., p. 257.

² G. Glotz, op. cit., p. 35.

³ Asupra topografiei, vezi A. Hauvette, op. cit., p. 258 și urm.

⁴ Susținută de von Eschenburg, *Das Schlachtfeld und die Schlacht von Marathon*, în „Wochenschrift für klassische Philologie”, 1887, n. 5 și 6; P. Devaux, *Mémoire sur les guerres médiques*, p. 29 și urm. în „Mémoires de l'Acad. r. de Belg.”, 1875, vol. XLI.

⁵ Susținută de Lolling, *Die Tetropolis von Marathon*, vol. I (1876), pl. IV; Delbrück, *Marathon und die persische Taktik*, XVII, 1921, p. 56,

s-au apropiat de valea Vranei fie pentru a-i ataca pe greci aici, fie pentru a-i atrage pe cîmpie și a-i determina să lupte; aceasta ar fi singura explicație a victoriei; grecii au fost ocrotiți de munte și de pădure împotriva atacurilor cavaleriei. Potrivit cu această opinie, cele opt stadii pe care le-au avut grecii de parcurs, după Herodot, apar ca o absurditate; de la gura Vranei pînă la mare nu sînt mai mult de douăsprezece stadii, iar dacă grecii au înaintat opt stadii, ar însemna că oștirea persă ar fi fost întinsă în mare.

A treia opinie¹ consideră că Miltiades a hotărît ofensiva și coborîrea din vale pe cîmpie; în goană, oștirea greacă a alergat spre perși, care se aflau în defensivă dincolo de Haradra, cu frontul orientat spre sud-vest, cu fața spre drumul Atenei; aceasta a fost poziția aleasă de Datis de la început, cu gîndul să lupte aici, apărați de Haradra. La această opinie se aduc unele rectificări². Perșii n-au considerat Marathonul decît ca un loc de debarcare; altfel, în momentul atacului din partea grecilor, cavaleria ar fi intrat în acțiune. Dar perșii n-au dorit bătălia aici; ei au înțeles, cînd i-au văzut pe greci în munți, că le va fi imposibil să-i atace din vale. De aceea, în așteptarea semnelor partizanilor lui Hippias, se gîndeau că e mai potrivit să stea aici cît mai mult cu putință în speranța că și grecii, fie datorită uneltirilor aceloră, fie datorită așteptării, se vor retrage descurajați. Cum nici Miltiades nu se grăbea să-i atace (el aștepta sprijinul spartan), oștirea persană, chiar dacă la apariția grecilor pe creasta munților a luat măsuri de apărare, într-a opta sau a noua zi de la ivirea lor, nu mai credea că va mai fi atacată. Ofensiva lui Miltiades i-a luat prin surprindere pe perși și acest fapt a contribuit și el la victorie. Herodot mai vorbește aici de opt stadii pe care grecii le-au parcurs în pas năvalnic asupra perșilor. Dar între gura Vranei și Haradra distanța este mai lungă. Probabil, grecii au coborît pe cîmpie la gura văii, în toată noaptea, pentru a nu fi observați de perși; altfel ar fi fost nimiciți; ureșul s-a comandat numai zina în momentul în care au fost zăriți. Cavaleria persană n-a mai avut timp să intre în acțiune. Cău poate pășteau prin mlaștinile vecine, iar pînă să-i adune, grecii se aflau în fața frontu-

¹ Susținută de Duncker, *Strategie und Taktik des Miltiades*, în „Sitzungsberichte der K. preuss. Akademie”, 1886, p. 404 și urm., adaptată în parte de A. Hauvette, op. cit., p. 261.

² A. Hauvette, op. cit., p. 262 și urm.

lui și cavaleria era de prisos. Grecii au parcurs în fugă cele opt stadii pentru a scăpa din bătaia săgeților vrăjmașului. Ajungând la lupta corp la corp — după cum spune și Herodot (cap. CXXII) —, grecii s-au dovedit ostași mai abili în mînuirea scutului, a lăncii și a sabiei decît perșii, obișnuiți cu arcuri și săgeți. Felul în care redă Herodot cele două fronturi în luptă, înfrîngerea centrului grec și a aripilor dușmanului în prima fază a bătăliei, unirea aripilor grecilor și încercuirea centrului vrăjmaș în faza a doua (cap. CXIII) nu prezintă nimic neverosimil. Deruta perșilor este explicabilă întru totul. Cît privește numărul pierderilor perșilor, 6.400 oameni, trebuie să presupunem că aici intră și răniții, pe care grecii, cu siguranță, nu i-au crușat; printre cei 192 de atenieni nu se includeau nici răniți și nici plateni, dintre care au pierit de asemenea.

O altă dificultate de înțelegere se ivește în acel pasaj în care Herodot prezintă acțiunea perșilor imediat după ce s-au imbarcat pe vase de pe cîmpia Marathonului și au scăpat de urmăritori. Dacă la Marathon au suferit o mare înfrîngere, ce mai căutau vasele persane în apele Phaleronului? Imediat după bătălie, armata persană care a scăpat din măcel, refugiată pe vase, a luat drumul Aigiliei, de unde a ridicat prizonierii eretrieni lăsați acolo; apoi, făcînd ocolul capului Sunion, s-au ivit la Phaleron; dar după un scurt răstimp, cum oștirea ateniană era în Atena, ei făcură cale-ntoarsă plecînd în Asia (cap. CXV—CXVI). Plutarh (Aristides, 5) îi reproșează aici lui Herodot că flota persană a îndeplinit prea multe acțiuni în ziua înfrîngerii, iar Miltiades cu trupele oboseite nu putea să facă drumul pînă la Atena în aceeași zi; această relatare nu este altceva decît o fantezie plăsmuită post eventum. A. Hauvette¹ dă o altă interpretare acestui pasaj. Herodot nu susține că toate aceste acțiuni au fost săvîrșite în ziua bătăliei. Se poate presupune că flota persană, după înfrîngere, s-a îndreptat spre Aigilia, unde a rămas peste noapte și, abia în ziua următoare, Datis a ordonat ridicarea pînzelor și pornirea în direcția Phaleronului. Tot în ziua următoare, în zori, Miltiades, în marș de opt ore, a ajuns la Atena mai înainte perșilor, a căror cale, mai lungă, dură nouă-zece ore. Dar ce a vrut Datis la Atena și de ce s-a întors fără să întreprindă nimic?

¹ A. Hauvette, op. cit., p. 266.

Tradiția pe care o relatează Herodot (cap. CXV și urm.) și din care nu respinge decît învinuirea Alcmeonizilor (cap. CXXI—CXXXI) susține că Datis a vrut să atace Atena la semnalul așteptat de la partizanii lui Hippias¹. Semnalul s-a dat (cap. CXV) și totuși perșii s-au retras fără să întreprindă ceva (cap. CXVI). Probabil, partizanii lui Hippias nu apucaseră să afle încă situația de la Marathon și au dat semnalul ca să-i anunțe că pot intra în orașul fără garnizoană, deoarece atenienii se află în munți. Dar cum semnalul așteptat a sosit după ce perșii suferiseră o grea lovitură, lui Datis nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să încurajeze, prin prezența flotei sale în apele Phaleronului, o eventuală încercare de revoltă a partidei care îi era favorabilă. Dar el a sosit mult prea tîrziu în port. Miltiades cu oștirea de la Marathon era de mult în cetate²; lui Datis nu i-a mai rămas altceva de făcut decît să plece în Asia³.

Multe lacune prezintă și sfîrșitul cărții, în care se relatează expediția Parosului și moartea lui Miltiades. În partea finală a cărții, apar foarte multe digresiuni⁴ în dauna povestirii principale.

Expediția Parosului, contrar celor relatate de Herodot (cap. CXXXII), pare să fi avut un alt scop: de a recuceri de la perși posesiunile lui din Marea Egee; altfel, cu toată faima de care se bucura Miltiades, conducerea democratică din Atena nu i-ar fi acordat oștirea fără să cunoască la ce o va folosi. Dar suma de bani pe care Miltiades a pretins-o parienilor nu putea fi din ordinul atenienilor. În acest act,

¹ Curtius, *Histoire grecque*, trad. Bouché-Lelercq, V. II, p. 261, nota 1, admite că semnalul cu scutul a fost dat de partidul favorabil perșilor, doar că aceasta s-a petrecut înaintea bătăliei. Herodot însă spune clar că scutul înălțat s-a văzut după bătălie (cap. CXV). Delbrück, op. cit., pp. 52—81, nu admite existența unei partide favorabile perșilor la Atena și susține că povestea cu scutul este o plăsmuire. A. Hauvette, op. cit., p. 267, combate teza precedentă, argumentînd că Miltiades tot timpul s-a temut de trădarea acestei partide, încă de cînd a ordonat scoaterea oștirii la Marathon, că semnul cu scutul putea fi o poveste creată post rem numai în cazul în care grecii ar fi fost înfrinși.

² A. Hauvette, op. cit., pp. 267—268.

³ Pentru data bătăliei de la Marathon, vezi această carte, nota 341.

⁴ Vezi mai înainte, p. 92.

Miltiades s-a manifestat ca vechi tiran al Chersonesului și acest lucru n-a putut fi pe plac atenienilor. Eșecul expediției era de așteptat; ostirea ateniană era mult prea slăbită pentru a fi în stare atât de repede de noi eforturi. Tradiția Ephoros¹, urmată de Wecklein², consideră că Miltiades a ridicat asediul Parosului de teama flotei persane care s-a zărit în direcția Mykonos. Herodot, povestind despre încercarea lui Miltiades de a pătrunde în templu și consecințele acestui act, despre oracolul care a prevestit sfârșitul nenorocit al lui Miltiades, a urmat o versiune pariană inventată probabil post eventum. În general, imaginea pe care o dau Istoriile despre Miltiades nu este unitară; la Marathon, el se comportă ca un erou a cărui ținută este ireproșabilă; în expediția Parosului, apare însă ca un aventurier lacom de câștig și sacrileg. A doua versiune e făurită cu siguranță de dușmanii lui Miltiades. În procesul ce i s-a intentat, Xanthippos a jucat un rol însemnat pentru condamnarea lui; dar ceea ce i-a atras pedeapsa au fost probabil și procedeele sale tiranice nepotrivite cu democrația ateniană.

În afara acestor pasaje care, datorită expunerii sumare, sînt susceptibile la mai multe interpretări, există cîteva episoade a căror autenticitate a fost pusă la îndoială. Astfel, de exemplu, evenimentele legate de conflictul dintre Atena și Egina (cap. XLIX—XCIII)³ par mult prea numeroase pentru a se fi petrecut toate în doi ani (491—490 î.e.n.). Busolt⁴ încearcă o situare a acestor evenimente în timp. Făcînd anumite conjecturi, el susține că Leutychides s-a urcat pe tron în vara anului 491 î.e.n. Uneltirile lui Cleomenes pentru detronarea lui Demaratos trebuie să fi avut loc între trimiterea solilor, primăvara, și urcarea pe tron a lui Leutychides, în toamna sau iarna aceluiași an. Războiul Atenei cu Egina și răzvrătirea lui Nicodromos au avut loc în primăvara anului 490 î.e.n. Stabilirea lui Nicodromos la Sunion (cap. XC) și formarea flotei ateniene s-au petrecut după lupta de la Marathon.

Istorisirile lui Herodot cuprinse în cartea a VI-a au fost discutate și din punctul de vedere al imparțialității autorului

¹ Ephoros, 107, Fragmenta Historicorum Graecorum, I, p. 263.

² Wecklein, op. cit., pp. 7—9.

³ Vezi mai sus. p. 3 și urm.

⁴ G. Busolt, op. cit., II, 60, n. 2.

în redarea faptelor. Este cunoscută, de pildă, marea admirație a lui Herodot pentru Atena; de aceea era de așteptat ca incursiunile în istoria acestei cetăți să poarte amprenta unei vădite părtiniri. Într-adevăr, Herodot nutrește sentimente de simpatie pentru statul a cărui cîrmă se află în mâinile poporului; el admiră deschis orînduirea democratică ateniană. Cu toate acestea, el încearcă să redea faptele totdeauna fără părtinire. Astfel, de pildă, în expunerea conflictului dintre Atena și Egina, Herodot arată că atenienii i-au dușmănit pe egeții pentru că aceștia au trădat cauza Elladei, dar recunoaște fățiș că și atenienii au prins cu bucurie ocazia de a-i copleși de învinuiri pe egeții (cap. XLIX). Tot în relatarea acestui conflict, Herodot spune că Egina, dacă avea de suferit, își plătea de fapt acțiunile ei dușmănoase față de atenieni (cap. LXXXVII); în același timp lecția dată de Leutychides atenienilor în legătură cu ostaticii egeții scoate în lumină procedeul necinstit al atenienilor.

Imparțial este Herodot și în expunerea dușmăniei dintre regii spartani Cleomenes și Demaratos. El arată că Demaratos îl calomnia din ură pe Cleomenes, în vreme ce acesta se afla la Egina, pentru cauza comună a Greciei (cap. LXI și urm.). Dar în același timp prezintă cu simpatie nașterea lui Demaratos (cap. LII) și nu ascunde uneltirile lui Cleomenes și Leutychides a căror victimă a fost. Nebunia lui Cleomenes este, după Herodot, o răzbumare a sorții pentru oropsirea acestuia (cap. LXV și urm.).

Herodot se străduiește de-a lungul întregii sale opere să respecte adevărul și să redea faptele fără părtinire; dar în concepția lui intră și obligația istoriografului de a nu pierde nimic din vedere, de a povesti tot. De aceea, în dauna unității expunerii, Herodot redă toate versiunile cîte le poate afla în legătură cu un fapt. Ca o consecință a acestei concepții, multe episoade au dublă înfățișare; ele își găsesc explicația în sursa din care provin.]

Și pentru materialul cuprins în cartea a VI-a, la fel ca pentru cel din cartea precedentă, izvoarele scrise de care s-a putut servi Herodot au fost foarte puține și incomplete. Au existat cu siguranță mai multe lucrări de mitologie, de genealogie, de istorie legendară pe care autorul le-a consultat.]

Logografi, ca Hecataios din Milet, Charon din Lampsacos și Ephoros au atins în opera lor evenimentele relatate de Herodot în această carte. Dar, după obiceiul celor vechi, istoriograful nostru nu-i citează; o singură dată (cap. CXXXVII) îl menționează pe Hecataios, arătând că acesta considera izgonirea pelasgilor din Attica un act nedrept. În afară de aceasta, în casa Alcmeonizilor, a Peisistratizilor, a Philaizilor etc., i-au fost puse la îndemână, cu siguranță, ca să le răsfoiască, mai multe din acele acte de familie care consemnau isprăvile și întâmplările mai de seamă ale membrilor săi. Este neîndoiește că Herodot a exploatat astfel de documente când a compus episodul despre nunta Agaristei (cap. CXXVI). De asemenea, apărarea Alcmeonizilor (cap. CXXI și urm.) în casa acestora trebuie s-o fi citit. Herodot mai întâi. Pentru procesul lui Miltiades, Herodot trebuie să fi avut în mână actul de acuzare al lui Xanthippos și cel de apărare al prietenilor acuzatului. Dar toate aceste izvoare scrise n-au putut să-i procure istoricului nostru decât câteva date sumare și seci. Tot informațiile culese prin viu grai constituie sursa de bază și pentru cartea a VI-a. Pentru că evenimentele legate de Marathon sînt aproape contemporane cu Herodot, știri despre ele au colindat întreaga Elladă. Herodot a auzit cu siguranță încă în Ionia că oștirea amenințătoare a lui Mardonios se îndreaptă spre Grecia continentală și, peste puțină vreme, că lângă Athos furtuna a înghițit aproape întreaga lui flotă. Ionienii mai conștienți au tremurat poate pentru frații lor din apus, când a doua expediție de război, în frunte cu Datis, a împins împotriva Elladei o oștire încă mai mare și mai întărită. Victoria de la Marathon a însuflețit, fără îndoială, pe elenii de pretutindeni.

Dar Herodot, care a intrat pînă adînc în Asia, a călcat pe țărîmul de miazănoapte al Libyei, a cutreierat ținuturi scitice din Pont și a vizitat un număr mare de insule din Mediterană, nu s-a putut mulțumi cu ceea ce a auzit. El a mers la fața locului să vadă cu ochii proprii cîmpul de desfășurare a celei mai mari părți din întâmplări, i-a întrebă pe localnici, culegînd date recente sau mai vechi, într-un cuvînt tot ce a putut găsi interesant.

Pentru primul grup de capitole, în care se relatează expediția lui Mardonios, Herodot și-a cules informațiile la

Eretria și Atena în general, aflînd amănunte în Thasos despre cucerirea acestei insule și despre dezarmarea ei, la Abdera — despre obligația thasienilor de a-și duce vasele acolo (cap. XLIV, XLVIII), în Ionia — despre instaurarea regimului democrat (cap. XLIII), în Macedonia — despre atacul tracilor brygi a căror victimă era să cadă însuși Mardonios (cap. XLV). În Samos Herodot a aflat despre oștirea lui Datis care a luat calea de aici, printre Cyclade, spre Eubea (cap. XCV); la Delos i s-a povestit cum insula „sfîntă” a fost ocrotită de Datis (cap. XCVII), dar, din nenorocire, n-a scăpat, pentru că stricăciunile pe care nu i le-a făcut persul, i le-a pricinuit cutremurul ce a urmat (cap. XCVIII); pe coasta beoțiană a Euripului, la Delion, a cules date despre statuia de aur a lui Apollo, furată de ostașii lui Datis etc.

Cele mai multe date despre întâmplările povestite în această carte le-a găsit Herodot la Sparta și la Atena.

La Sparta Herodot a cules aproape toate informațiile cu privire la evenimentele cuprinse în al doilea grup de capitole privind incursiunea în istoria Spartei. Aici a aflat el despre obiceiurile spartane (cap. LVI—LX), despre minunata transformare a fetei urite în cea mai frumoasă femeie, viitoarea soție a lui Ariston și mamă a lui Demaratos (cap. LXI). Povestirea neînțelegerilor dintre cei doi regi spartani, Cleomenes și Demaratos, și a intrării în scenă a lui Leutychides (cap. LI, LXI și LXIV—LXVII), deși de proveniență spartană, nu are un izvor unitar. Demaratos apare, după o sursă, vanitos și plin de invidie față de fratele său mai mare, Cleomenes (cap. LI, LVI), după alt izvor (poate din Theutrania)¹, o victimă a lui Cleomenes; amorul său propriu jignit și-a găsit compensația în cinstea și considerația de care s-a bucurat din partea marelui rege (cap. LXX). Pe de o parte, Demaratos a uneltit împotriva colegului său la domnie pe cînd acesta lucra pentru binele Elladei (cap. LXI), iar față de Leutychides, el s-a făcut vinovat răpindu-i logodnica (cap. LXV); mai mult, spartanii îl urmăresc, bănuindu-l de medism (cap. LXVII); pe de altă parte, lui Cleomenes i-a fost dat un sfîrșit groaznic, sfîșindu-și carnea de

¹ Xenofon, Hellenica, cartea a III-a, cap. XVI; Anabasis, cartea a II-a, cap. XIII; cartea a VII-a, cap. VIII, 17.

pe trup în accese de furie nebună (cap. LXXVI—LXXVIII), ca pedeapsă pentru relele pe care i le-a pricinuit lui Demaratos (cap. LXXXIV); pedeapsa i-a lovit și pe complicitii lui Cleomenes, pe Leutychides și pe preoteasa de la Delfi, Perialla (cap. LXXI—LXXII). Despre vina lui Demaratos Herodot a aflat dintr-o sursă ostilă regelui, iar nenorocirile câte le-a avut de pățimit, dintr-o tradiție de familie favorabilă victimei. Informațiile despre nebunia lui Cleomenes ar putea fi de proveniență argiană (cap. LXXIX și LXXXI), pentru că sînt defavorabile memoriei regelui spartan.

Tot la Sparta a auzit Herodot despre Glaucos (cap. LXXXVI) a cărui poveste nu poate fi de origine milesiană, cum s-ar putea bănuî; denumirea personajului spartan și anonimatul care îl acoperă pe milesian constituie un indiciu.

Atena a fost centrul informațiilor autorului nostru pentru majoritatea acțiunilor persane în vest și, în special, pe pământul Elladei. Întreaga relatare a bătăliei de la Marathon (cap. CII—CXVII), cu toate detaliile secundare legate de ea, ca moartea eroică a lui Kynegeros (cap. CXIV), aventura lui Epizelos (cap. CXVII), îndrăzneala fără precedent a atenienilor de a întâmpina pe perși năvalnic (cap. CXII), are menirea să glorifice faptele de viteză ale cetățenilor Atenei.

Sursa ateniană este dublată însă de un alt izvor în două puncte ale relatării: cu privire la imaginea lui Miltiades și la conflictul dintre Atena și Egina.

Așa după cum s-a semnalat anterior, Miltiades, în Istoriile lui Herodot, prezintă o dublă înfățișare morală: chipul eroului de la Marathon, ce reiese din planul genial de luptă, din tactica fără greș, din comportarea fără reproș, este făurit la Atena care i-a venerat peste veacuri memoria (cap. CVII—CXIV); imaginea aventurierului în expediția împotriva Parosului, cînd este zugrăvit ca unul care urmărește câștig bănesc, care întreprinde acțiuni ca un tiran fără să dea socoteală nimănui, a fost plasmuită de dușmanii lui Miltiades din Atena și de parienii înșiși (capitolele finale ale cărții).

În expunerea relațiilor dintre Atena și Egina se remarcă de asemenea o schimbare a punctului de vedere, o dovadă limpede a unei îndoite surse de informație. În prima parte

a relatării (cap. XLIX—L, LXXIII, LXXXV—LXXXVI), eginetii sînt prezentați în lumină favorabilă. Acuzația pe care o aduc atenienii la Sparta împotriva lor nu este dictată de patriotism elenic, ci de interese egoiste unilaterale. Cînd eginetii își reclamă ostacii de la Atena (cap. LXXXVI), ei cîștigă simpatia cititorului care dezaprobă pe atenieni pentru șicanele lor. Dar în capitoul LXXXVII, eginetii apar într-o lumină defavorabilă. Ei se fac vinovați de capturarea corăbiei theorilor și de alte rele împotriva Atenei; ei au fost în stare de asemenea acte de cruzime, pe care zeii n-au vrut să le ierte cu toate jertfele lor de expiație (cap. XCI) etc. Povestirea primei părți a războiului dintre cele două cetăți își are izvorul la Egina și Sparta, a celei de-a doua, la Atena.

Incursiunea în istoria Argosului (cap. LXXVI—LXXXI și LXXXIII) are de asemenea mai multe surse de informație. Majoritatea episoadelor războiului dintre Sparta și Argos nu sînt spre lauda Argosului; Cleomenes a întrerupt asediul, fiind corupt cu bani, deci argienii n-au scăpat din primejdie mulțumită vitejiei lor, ceea ce dovedește o sursă de informație spartană sau poate ateniană. Despre acest război vorbesc însă doi autori antici, Pausanias (cartea a II-a, 20, 8) și Plutarh (Mulierum virtutes, 4). Ei povestesc despre fapta istorică a Telesillei, care a apărat orașul în fruntea femeilor argiene; fără să mai fie însă de acord între ei, Pausanias adaugă că asediatorii s-au retras chibzuind că, dacă vor învinge niște femei, victoria lor va fi lipsită de glorie, iar de vor fi învinși, vor suferi o mare rușine; Plutarh, citind pe Socrates din Argos¹, susține că argienii, după o luptă îndelungată, i-au înfrînt și i-au izgonit pe cei doi regi spartani, Cleomenes și Demaratos.

Aceste două relatări au o vădită proveniență argiană. Deși Herodot a urmat în expunerea acestui conflict o versiune spartană, epilogul acestei istorisirii (cap. LXXXIII), în care se arată că Argosul a fost golit de bărbați (în 480 î.e.n.), este de origine argiană; una dintre versiunile care explică motivele nebuniei lui Cleomenes și ale nenorocirilor care l-au lovit — Herodot o spune clar (cap. LXXXIV) — ar-

¹ Un scriitor din epoca elenistică.

gienii i-au furnizat-o. Astfel, și din analiza sumară a izvoarelor acestei cărți se poate trage aceeași concluzie, că Herodot s-a străduit permanent să găsească tot ce se poate afla în legătură cu un fapt; el a expus tot ce i-a parvenit, lăsând în seama cititorului să aleagă ce crede de cuviință.

În concluzie, însemnătatea cărții a VI-a din Istoriile lui Herodot rezidă în expunerea vestitei lupte de la Marathon, a cărei biruință a fost celebrată de eleni de-a lungul veacurilor și a cărei fizionomie, creată de părintele istoriei, a trecut în legendă, exaltând vanitatea ateniană și mândria neamului întreg. Din istorisirea acestei glorioase bătălii s-au inspirat artiștii de mai târziu, ca Polygnotos, care au pictat pe pereții Poikilei trei episoade: atacul oștilor elene, înghesuirea perșilor înspre mlaștină și măcelul perșilor pe țărmul mării¹. Marathonul a fost prima stavilă pusă în calea cotropitorului pers. Biruințele care au urmat la Thermopylai și Salamina vor fortifica zidul Marathonului făcându-l de netrecut.

Victoria de la Marathon figurează în istoria omenirii ca o pildă grăitoare de vitejie și eroism pentru orice popor care-și apără cauza dreaptă a existenței sale, însuflețit de dragostea de patrie și de libertate².

¹ Thucydides, cartea a II-a, cap. XXXIV; Pausanias, cartea I, cap. XV, 3. Vezi și C. Robert, *Die Marathonschlacht in der Poikile*, Halle, 1895.

² În cinstea victoriei de la Marathon, Atena a înălțat un monument pe câmpia Marathonului și o stea în cetate (Thucydides, cartea a II-a, cap. XXXIV; Pausanias, cartea I, 29, 4; 32, 3; I. G. I. Suppl., p. 153, nr. 2, 115); la Delfi s-a constituit o vistierie în marmură de Pentelic (Pausanias, cartea a X-a, 11, 5; vezi și Wace, *The date of the treasury of Athens*, în „Journal of Hellenic Studies”, XLVI, 1926, p. 110 și urm.).

Pentru detalii mai amănunțite ale Notiței, vezi Ph. E. Legrand, *Hérodote, Histoire*, VI, Paris, 1948, Notice, p. 33 și urm.; pentru amănunte în legătură cu gloria posterioară a luptei de la Marathon, vezi G. Glotz, *Histoire Ancienne* (Histoire greque), II, Paris, 1938, p. 40.

I Așa pieri Aristagoras¹ după ce mai înainte a semănat răzmerița² în Ionia. Histiaios, tiranul Miletului, primind în-găduința de la Darius, se arătă curînd la Sardes. Îndată ce sosi el din Susa, Artaphernes³, cîrmuitorul Sardesului, îl întrebă de ce s-au răsculat ionienii, după părerea lui. El îi răspunse că nu știe nimic, ba chiar se arătă mirat de cele petrecute, ca unul care habar n-ar fi avut de tulburările de atunci. Dar Artaphernes, văzîndu-l că umblă cu înșelăciuni și cunoscînd adevărul în legătură cu răscoala, îi zise: „Iată, Histiaios, cum stau aceste lucruri: tu ai cusut sandala, iar Aristagoras a în-călțat-o”.

II Artaphernes spuse cuvintele de mai sus făcînd aluzie la răscoală. Histiaios, temîndu-se că Artaphernes cunoștea adevărul, îndată ce se lăsă noaptea cea dintîi, plecă pe furiș spre mare, înșelîndu-l pe regele Darius. Iată-l, așadar, pe omul care-i făgăduise că va cuceri Sardinia, „cea mai mare insulă”⁴, căutînd să ajungă pe ascuns căpetenia ionienilor în războiul împotriva lui Darius. Dar, sosind la Chios, el fu legat în lanțuri de locuitorii insulei, pe care îi muncea bănuiala că ar avea de gînd să pună la cale unele tulburări la îndemnul lui Darius. Cînd însă chioții aflară întreaga poveste, cum că de fapt el este dușmanul regelui, îl dezlegară din lanțuri.

III Atunci cînd Histiaios fu întrebat de ionieni de ce l-a vestit cu atîta zor-nevoie pe Aristagoras să se răscoale împotriva regelui și astfel a abătut atîtea nenorociri peste ionieni, el nu le arătă adevărata pricină, ci le spuse doar că regele Darius și-a pus în gînd să-i scoată pe fenicieni din așezările lor și să-i strămute⁵ în Ionia, iar pe ionieni, în Fenicia, și de aceea le-a trimis vorba. Cu toate că regelui nu-i treceau de lîc prin cap asemenea lucruri, el așa îi sperie pe ionieni.

IV Apoi Histiaios, printr-un crainic ce se numea Hermippos, un om din Atarneus⁶, trimise scrisori perșilor⁷ din Sardes ca unora cu care ar fi avut mai înainte anumite dis-

cuții despre răscoală. Dar Hermippos nu dădu scrisorile persoanelor cu pricina, ci le duse și le înmână lui Artaphernes. Acesta, aflând toată tărășenia, îi porunci lui Hermippos să ducă și să predea scrisorile din partea lui Histiaios celor cărora erau menite, dar răspunsul trimis de perși lui Histiaios să i-l dea lui. Când acestea fură date în vileag, Artaphernes ucise atunci o mulțime de perși.

V În părțile Sardesului se produsese, așadar, tulburări (când) pe Histiaios, care își pierduse această nădejde, locuitorii insulei Chios îl duseră în Milet⁸, la cererea lui Histiaios însuși. Dar milesienii, bucueroși c-au scăpat și de Aristagoras, și ca unui care au gustat din libertate, nu erau de loc dornici să primească pe pământul lor un alt tiran. De aceea, la lăsarea nopții, Histiaios încercă să intre în Milet cu silă, dar fu rănit în șold de un milesian. Când se văzu alungat din patria sa, el se întoarse în Chios; de aici, pentru că nu reuși să-i convingă pe chioți să-i dea corăbii, trecu la Mytilene⁹ și înduplecă pe lesbieni¹⁰ să-i facă rost de vase. Aceștia, echipând opt trireme, îl însoțiră pe Histiaios în drumul pe apă până la Byzantion; postându-se aici, ei se apucară să captureze corăbiile¹¹ care veneau din Pont, în afară de acelea câte se arătau gata să asculte de Histiaios.

VI Pe când Histiaios și mytilenienii se îndeletniceau cu asemenea trebură, împotriva Miletului se pregătea o oștire numeroasă de apă și de uscat; comandanții perșilor¹², unindu-se la un loc și formând un singur corp de armată, porniră întins împotriva Miletului, luând mai puțin în seamă celelalte cetăți. În oștirea de pe vase, fenicienii erau cei mai zeloși¹³; alături de ei luau parte la expediție și ciprioti, de curînd¹⁴ subjugăți, precum și cilicieni și egipteni.

VII Aceștia, așadar, alcătuiau oastea pornită împotriva Miletului și a celeilalte părți a Ioniei. Ionienii, imediat ce au aflat, au trimis din partea lor împuterniciți¹⁵ la Panionion¹⁶. Sosind aici, la sfatul pe care-l țineau, luară hotărîrea să nu mai adune armată de uscat împotriva perșilor, ci milesienii să-și apere singuri zidurile cetății; în schimb, ei să înarmeze oștirea de pe vase, necruțînd nici o corabie, iar, după ce le vor înzestra cu echipament, să se adune cît mai repede la

Lade¹⁷ ca să lupte pe mare în apărarea Miletului. Lade este o mică insulă așezată în fața orașului milesienilor.

VIII După aceste pregătiri, ionienii și, împreună cu ei, și eolienii¹⁸ care locuiesc în Lesbos se înfățișară la locul hotărît cu corăbiile înzestrate cu arme. Ei erau orînduiți în felul următor: flancul dinspre răsărit îl ocupau milesienii care procurară 80 de vase; lângă ei se aflau cei din Priene¹⁹, cu 12 corăbii, și cei din Myunt²⁰, cu 3 corăbii; dincolo de myusieni, veneau la rînd teienii²¹, cu 17 corăbii; alături de teieni erau oamenii din Chios cu 100 de vase; lângă ei erau așezați eretrienii²² și focenii²³, eretrienii aducînd 8 corăbii, focenii, 3. Dincolo de foceni se aflau lesbienii²⁴, cu 70 de corăbii; ultimii erau orînduiți samienii²⁵, care ocupau flancul dinspre apus, cu 60 de corăbii. Numărul total al tuturor acestora făcea 353 de trireme.

IX Prin urmare, atîtea erau corăbiile ionienilor²⁶. Numărul vaselor barbarilor era de 600²⁷. Când și aceste corăbii ajunseră la Milet și întreaga lor pedestrimă se găsea acolo, comandanții perșilor, aflînd de mulțimea vaselor ioniene, fură cuprinși de teamă că n-or să le poată face față în luptă și astfel n-or să fie în stare nici să cucerească Miletul; dacă nu vor avea ei supremația pe mare, în acest caz, îi paște primejdia unei grele pedepse din partea lui Darius. Chibzuind toate acestea, chemară la adunare pe tiranii ionienilor care, izgoniți de la domnie de Aristagoras²⁸ Milesianul, fugiseră la mezi, iar acum luau parte și ei la campania pornită împotriva Miletului; chemînd, așadar, la sfat pe acești tirani cîți se aflau în oștirea lor, perșii le vorbiră astfel: „Bărbați din Ionia, acum e momentul să vă dovediți, rînd pe rînd, slujitori credincioși ai casei regelui; fiecare dintre voi să încerce să despartă pe concetățenii săi de restul oștirii aliate. Dați-le de veste, făgăduindu-le că nu vor avea nici o neplăcere de îndurat din pricina răscoalei, că nu le vor fi arse nici templele, nici locuințele lor, nici nu vor suferi vreo silnicie mai mare decît au îndurat înainte. Dar, dacă nu vor face așa, ci cu tot dinadinsul vor lua parte la război, amenințîndu-i, spuneți-le ce-i așteaptă; dacă vor fi înfrinți în luptă, vor cădea în robie, iar pe fiii lor îi vom face eunuci,

pe fete le vom duce la Bactra²⁹, iar țara lor vom da-o altora“.

X Ei așa vorbiră. Tiranii ionienilor trimiseră peste noapte (soli) ca să ducă vestea fiecare la ai săi. Dar ionienii la care sosiră aceste solii se purtară cu nechibzuință³⁰ și nu lăsară loc trădării, fiecare crezând că numai lui îi trimiteau perșii asemenea solii. Acestea se petrecură îndată după sosirea perșilor la Milet.

XI Apoi, după ce ionienii se strînseră la Lade, se ținură adunări și, printre alții, vorbi atunci comandantul foccean Dionysios; acesta cuvîntă astfel: „Afacerile noastre, o, bărbați din Ionia, se află pe muchie de cuțit; a sosit clipa să ajungem fie oameni liberi, fie sclavi, și încă sclavi dezertori. Acum, deci, dacă sînteți gata să îndurați osteneală, veți trage unele ponoase pentru moment, dar dacă îi veți doborî pe potrivnici, veți putea trăi în libertate; dimpotrivă, de vă veți lăsa pradă moleșelii și neorînduiei, nu mă îndoiesc de loc că pînă la urmă nu veți da socoteală regelui pentru răscoală. De aceea, arătați-mi supunere și încredeți-vă în mine, iar eu vă făgăduiesc că, dacă zeii vor fi nepărtinitori, sau nu ne vom încăiera cu dușmanii sau, încăierîndu-ne, ei vor fi cu mult mai prejos decît noi“.

XII Ascultînd aceste cuvinte, ionienii se lăsară în seama lui Dionysios. Acesta, scoțînd zilnic în larg corăbiile rînduite în flanc³¹, îi instruia pe vîslași învățîndu-i cum să-și strecoare vasele unele printre altele; apoi înarmă cu armură grea oamenii de pe vase și, în timpul zilei ce mai rămînea, el ținea corăbiile ancorate, dar ionienilor le dădea de lucru cît era ziua de mare. Timp de șapte zile ei se supuseră și îi împliniră porunca, dar în ziua următoare, ionienii, cum nu mai înduraseră asemenea cazne, sleiți de puteri din pricina osteneții și a arșitei soarelui, discută între ei așa: „Ce demon am supărat de facem astfel de corvoade? Ce fel de oameni smintiți și negliobi sîntem noi de ne-am încredințat unui foccean rătăcitor, care are doar trei vase? Acesta, după ce a pus mîna pe noi, ne freacă hărțuindu-ne fără sfîrșit; mulți dintre noi au căzut bolnavi, mulți dau semne că vor avea parte de aceeași soartă. Față de asemenea nenorociri, e mai

bine să îndurăm orice altceva, chiar să suferim mai degrabă robia ce ne așteaptă, oricare va fi ea, decît să fim ținuți în sclavia de acum. Haideți, prin urmare, să nu mai ascultăm de el de aici înainte“. Aceste vorbe le rostiră ei și, după aceea, nici unul nu mai voi să se supună, ci, asemenea unei oștiri de uscat, întinzîndu-și corturi în insulă, trăiau la umbră și nu voiau să se îmbarce pe corăbii, nici să se instruiască.

XIII Aflînd de cele ce se petreceau la ionieni, comandantul samienilor primiră de data aceasta propunerile lui Aiakes³², fiul lui Syloson; erau aceleași propuneri pe care le făcuse și mai înainte Aiakes, la porunca perșilor, cerîndu-le să părăsească alianța cu ionienii. Samienii primiră propunerile, în primul rînd pentru că vedeau marea neorînduială de la ionieni, și, apoi, deoarece li se părea cu neputință să înfrîngă puterea regelui, bine știind că, și dacă ar învinge flota lui cîtă se afla acolo (pe Darius), se va înfățișa îndată alta în loc, de cinci ori mai mare. Invocînd, așadar, un pretext, îndată ce îi văzură pe ionieni că nu vor să-și îndrepte purtarea, ei se socotiră în câștig să-și scape tefere templele și casele lor proprii. Iar Aiakes, de la care samienii primiră îndemnurile, era fiul lui Syloson al lui Aiakes; fiind tiran al Samosului, el fusese despuiat de domnie de Aristagoras din Milet³³, la fel ca ceilalți tirani ai Ioniei.

XIV Dar cînd fenicienii își îndreptară vasele pentru a-i ataca, ionienii, la rîndu-le, își rînduiră corăbiile în flanc ca să-i întîmpine. Din clipa în care au ajuns aproape unii de alții și s-au încăierat în luptă, de atunci înainte eu nu pot da deslușiri precise care dintre ionieni s-au dovedit oameni de nimica și care viteji în această bătălie pe apă, pentru că ei aruncă vina unii pe alții. Se spune că samienii, potrivit înțelegerii făcute cu Aiakes, își ridicară atunci pînzele³⁴ și ieșiră cu corăbiile din linia de bătaie, îndreptîndu-se spre Samos, în afară de 11 vase. Căpitaniile acestora rămaseră pe loc și se aruncară în luptă, fără să asculte de generali. Și, pentru această ispravă, obștea samienilor le-a dăruit cinstirea, ca unor oameni viteji ce au fost, de a fi înscriși cu numele din partea tatălui³⁵ pe o stelă; această stelă se

află (și acum) în agora. În schimb, lesbienii, văzînd pe vecinii lor fugind, urmară și ei pilda samienilor, după cum, de altfel, au făcut și cei mai mulți dintre ionieni.

XV Dintre cei care stăruiră în bătălia pe mare, cel mai crunt fură loviți chioții, ca unii care au dat dovadă de fapte strălucite și nu s-au dovedit lași de bună voie; într-adevăr, ei veniseră, după cum s-a arătat și mai înainte, cu 100 de corăbii avînd pe fiecare din ele un echipaj format din 40 de bărbați aleși dintre cetățenii de vază. Iar cînd au văzut că cei mai mulți aliați trădează cauza, ei n-au socotit de cuviință să se arate deopotrivă cu cei mișei, ci, rămînînd doar cu cîțiva aliați, au dus mai departe lupta pe mare, trecînd peste (linia vrăjmașă); pînă în cele din urmă, capturînd multe vase de-ale dușmanilor, pierdură și ei, la rîndu-le, cele mai multe din corăbiile lor. Abia atunci oamenii din Chios căutară și ei scăpare fugind spre țara lor cu corăbiile ce le-au mai rămas.

XVI Dintre locuitorii Chiosului, cei ale căror corăbii nu mai puteau înainta din pricina stricăciunilor suferite, cum erau urmăriți, se refugiară la Mycale³⁶. Aici, izbindu-și vasele de țarm, le părăsiră, iar ei o luară pe jos pe uscat. În drumul lor, pătrunseră pe meleagurile Efesului³⁷; cum ajunseră în ținut noaptea, iar femeile din partea locului tocmai sărbătoreau Thesmophoriile³⁸, efesienii, care nu auziseră dinainte despre pățania chioților și acum se trezeau deodată cu o oștire năvălind pe pămîntul lor, temîndu-se că au de-a face cu niște tîlhari și că vin după femei, săriră grămadă să le apere și-i măcelăriră pe chioți. Aceștia, așadar, de o astfel de soartă avură parte.

XVII Dionysios din Focea, văzînd că e pierdută cauza ionienilor, puse mîna pe trei corăbii de-ale vrăjmașului și plecă, nu spre Focea deocamdată, știind bine că ea este înrobită împreună cu cealaltă parte a Ioniei, ci, așa cum era, o luă îndată spre Fenicia³⁹; acolo, după ce scufundă niște vase de negoț⁴⁰ și luă din ele o mulțime de bani, porni în larg spre Sicilia; de aici el se apucă de piraterie, atîrnînd calea carthaginezilor și tyrrenienilor, nu însă și elenilor.

XVIII Perșii, după ce au învins pe ionieni în lupta pe apă, împresurară Miletul dinspre uscat și dinspre mare, săpîndu-i la temelie zidurile și folosind împotriva lui mașinării de tot soiul; ei îl cuceriră pe deplin în al șaselea an⁴¹ de la răscoala lui Aristagoras și înrobiră orașul în așa fel potrivindu-se, încît dezastrul s-a nimerit să aibă loc chiar în timpul prezis de oracolul ce s-a dat despre Milet.

XIX Într-adevăr, o dată cînd argienii întrebă oracolul⁴² de la Delfi despre mîntuirea⁴³ propriului lor oraș, li s-a dat un răspuns comun care privea pe argieni, dar, ca o abatere, prezicea și despre milesieni. Profetia pentru argieni o voi pomeni cînd voi ajunge cu povestirea la acest subiect, dar prorocirea făcută milesienilor, care nu erau atunci de față, sună astfel:

Și atunci, o, Milerule, meșter în faptele rele,
Multora fi-vei ospățul și daruri strălucitoare,
Multor pletosi femeile tale picioare spăla-vor,
Templul nost' din Didyma⁴⁴ altor(a) cădea-va în grijă.

Într-adevăr, asemenea nenorociri s-au abătut peste milesieni cînd cea mai mare parte a bărbaților fură uciși de perși, care poartă plete, iar femeile și copiii căzură în stare de robie; sanctuarul din Didyma⁴⁵, templul și oracolul fură pustiite și arse. Despre comorile din acest sanctuar am pomenit de mai multe ori⁴⁶ și în altă parte a povestirii.

XX Milesienii care au căzut atunci prizonieri fură strămutați de aici la Susa. Regele Darius, fără să le facă vreun alt rău, îi așeză lîngă Marea numită Roșie, în orașul Ampe⁴⁷; pe lîngă acest oraș curge fluviul Tigru la vărsarea sa în mare. Din ținutul Miletului, părțile din jurul orașului, cît și cîmpia, le ocupară perșii înșiși, iar înălțimile le dăruiră carienilor din Pedasa⁴⁸ ca să le stăpînească.

XXI Cînd milesienii au avut de îndurat astfel de suferințe din partea perșilor, sybariții care, din clipa în care și-au pierdut patria, locuiau în Laos și în Skidros⁴⁹, n-au arătat aceeași compătimire față de milesieni; căci, la ocu-

parea Sybarisului de crotonieni, toți milesienii în vîrstă de a lua arma în mîini și-au ras capetele și s-au cernit în mare doliu, pentru că aceste orașe, din cîte știm noi, erau cel mai mult unite între ele prin legături de ospetie⁵⁰. În schimb, atenienii nu s-au purtat la fel (ca sybariții); ei au lăsat să se vadă că sînt adînc îndurerăți de luarea Miletului, printre altele și prin faptul că întreg teatrul a izbucnit în lacrimi cînd Phrynichos⁵¹ a prezentat pe scenă drama sa „Luarea Miletului”. Ba, pe acesta l-au și amendat cu 1 000 de drahme pentru că a pomenit de nenorocirile neamului; și ei au mai luat hotărîrea ca de aici înainte nimeni și niciodată să nu mai joace această dramă⁵².

XXII Miletul, așadar, se găsi deodată golit de milesieni. Cît privește pe samieni, cei care aveau ceva avere nu vedeau cu ochi buni purtarea conducătorilor lor față de mezi și, întrunindu-se la sfat, au luat hotărîrea ca imediat după bătălia pe apă — încă înainte de a le sosi în țară tiranul Aiakes — să ia calea mării ca să întemeieze o colonie și să nu aștepte să ajungă robii mezilor și ai lui Aiakes. Tocmai în același timp zanclienii⁵³ din Sicilia trimiseră soli în Ionia și îi poftiră pe ionieni la Cale Acte⁵⁴, în dorința de a pune acolo temelile unui oraș ionian; acest pămînt care poartă numele de Cale Acte era al sicilienilor, aflîndu-se în partea Siciliei dinspre Tyrrhenia. Cînd, așadar, fură invitați, dintre ionieni numai samienii se duseră acolo⁵⁵ și, împreună cu ei, milesienii care au mai scăpat cu viață.

XXIII În aceste împrejurări, iată ce-a fost dat să se mai întîmple. Samienii, în drum spre Sicilia, ajunseră la locrienii epizephyri⁵⁶, în vreme ce zanclienii împreună cu regele lor, pe nume Skythes, impresurau un oraș al sicilienilor, cu gînd să-l cucerească. Aflînd acestea, Anaxilaos⁵⁷, tiranul orașului Rhegion⁵⁸, certat pe atunci cu zanclienii, intră în legătură cu samienii și îi convinse că ar trebui să lase în pace Cale Acte spre care mergeau și să ocupe în schimb Zancle, pentru că era o cetate lipsită de bărbați. Samienii, lăsîndu-se înduplecați, puseră stăpînire pe Zancle; dar zanclienii, cînd aflară că orașul lor este ocupat, săriră în apărarea lui și cerură totodată sprijinul lui Hippocrates⁵⁹, tiranul Gelei, pentru că acesta le era aliat. Cînd

Hippocrates cu oștirea sa le sosi în ajutor, după ce puse în lanțuri pe Skythes, cîrmuitorul zanclienilor, ca pe unul care a pierdut orașul, precum și pe fratele lui, pe Pythogenes, îi trimise pe aceștia în orașul Inyx⁶⁰, iar pe ceilalți zanclienii îi trădă, după ce intră mai întîi în legătură cu samienii cu care făcu un schimb de jurăminte. Iar ca răsplată, i se făgăduise din partea samienilor jumătate din toate lucrurile și din sclavii din cetate; de asemenea, roadele cîmpului să-i fie hărăzite în întregime tot lui Hippocrates. El însuși, apoi, punînd cătușele celor mai mulți zanclienii, îi privea ca pe niște sclavi, iar pe fruntașii lor, în număr de 300, îi dădu pe mîna samienilor să-i omoare. Totuși, samienii nu-i uciseră.

XXIV Skythes, monarhul zanclienilor, fugi însă din Inyx la Himera⁶¹, iar de aici, el se arată în Asia, unde se înfățișă înaintea regelui Darius. Acesta l-a socotit cel mai cinstit dintre toți oamenii cîți au venit la el din Ellada, pentru că, cu îngăduința regelui, el a ajuns în Sicilia, dar, din Sicilia, s-a înturnat din nou la rege [unde a stat] pînă cînd, întru totul fericit, și-a sfîrșit zilele copleșit de bătrînețe, acolo, la perși. Astfel samienii, eliberați de mezi, au pus stăpînire fără greutate pe un oraș atît de frumos ca Zancle⁶².

XXV După bătălia pe mare care s-a dat mai sus de Milet, fenicienii, la porunca perșilor, îl sprijiniră să intre în Samos pe Aiakes, fiul lui Syloson, ca pe omul care se făcuse vrednic de multă recunoștință din partea lor și care săvîrșise fapte mărețe. Iar dintre cei care se răsculară împotriva lui Darius, numai samienilor le-au fost cruțate de foc orașul și templele, deoarece ei au dezertat cu vasele din bătălia pe apă. După luarea Miletului, perșii ocupară îndată și Caria⁶³; pe unele cetăți de aici le cuceriră prin supunerea lor de bună voie, pe altele le îngenuncheară cu sila.

XXVI Acestea așa se petrecură.

Lui Histaios din Milet, care se afla acum prin preajma cetății Byzantion și se ocupa cu capturarea vaselor ionienilor la ieșirea lor din Pont, i se aduse vestea despre cele petrecute în Milet. Încredință atunci degrabă treburile ce

priveau Hellespontul lui Bisaltes din Abydos⁶⁴, fiul lui Apolophanes, iar el cu lesbiinii o apucară pe mare spre Chios; aici, la așa-numitele „Gropi” de pe pământul insulei Chios, se luptă cu oștirea de pază a locuitorilor insulei, care nu-i îngăduia să pătrundă înăuntru. El ucise atunci mulți dintre ostașii de strajă, iar pe ceilalți oameni din Chios, cum erau sleiți de puteri după bătălia pe apă, Histiaios împreună cu lesbiinii îi înfrânse, pornind atacul împotriva lor din Polichne⁶⁵, cetățuia din Chios.

XXVII (Divinitatea) are obiceiul să prevestească într-un fel oarecare prin semne, ori de câte ori peste o cetate sau peste un popor urmează să se abată nenorociri grele; într-adevăr, și cei din Chios primiră semne mari înaintea nenorocirilor lor. Pe de o parte, când ei au trimis la Delfi un cor de o sută de tineri, numai doi dintre ei li s-au înapoiat, ceilalți nouăzeci și opt, loviți de ciumă, prăpădindu-se de această boală. Pe de altă parte, în oraș, tot în aceași vreme, cu puțin înainte de bătălia pe mare, a căzut acoperișul peste copiii care învățau buchile, încât dintr-o sută douăzeci de copii, numai unul a scăpat cu viață. Asemenea semne le-a trimis lor zeul. După aceste prevestiri, lupta de pe mare care a urmat a îngenuncheat cetatea; apoi, după bătălia pe apă, sosi la ei Histiaios cu lesbiinii și, cum cei din Chios erau copleșiți de nenorociri, el puse cu ușurință stăpânire peste ei.

XXVIII De aici, Histiaios porni cu oaste împotriva insulei Thasos⁶⁶, ducând cu el mulți ionieni și eolieni. Dar, pe când impresura Thasosul, îi sosi vestea că fenicienii se îndreaptă pe mare, pornind din Milet, împotriva celeilalte părți a Ioniei⁶⁷. Aflând aceste vești, el părăsi insula Thasos, fără să o fi prădat, și se grăbi spre Lesbos⁶⁸, atât el cât și întreaga-i oștire. Din Lesbos, cum oastea-i suferea de foame, trecu pe țărmul celălalt ca să secere grâul din Atarneus, și pe cel de aici, cât și pe al mysienilor din câmpia Caïcos⁶⁹. Dar pe aceste meleaguri se afla din întâmplare un pers, Harpagos, în fruntea unei oștiri destul de numeroase; acesta, întâmpinându-l la debarcare, îl prinse de viu pe Histiaios însuși și nimici cea mai mare parte a oștii sale. Așa a fost prins de viu Histiaios.

XXIX În timpul încăierării dintre eleni și perși, care a avut loc la Malene⁷⁰ în ținutul Atarneus, o bună bucată de vreme perșii se gândiră să plece, dar, pînă la urmă, cavaleria lor, pornind la atac, se năpusti asupra elenilor. Într-adevăr, amestecul cavaleriei a fost hotărîtor. Iar Histiaios, în învălmășeala de atunci a elenilor, trăgînd nădejde că regele n-o să-l trimită la pierzanie din pricina greșelii lui, prinse o asemenea dragoste de viață, încît, în fuga lui, când fu prins de un bărbat pers, tocmai în clipa în care acesta puneă mîna pe el și era gata să-l străpungă cu sabia, el, vorbind în limba persană, spuse că este Histiaios Milesianul.

XXX Într-adevăr, dacă ar fi fost dus și înfățișat înaintea regelui Darius, așa cum a fost prins de viu, el n-ar fi pățit nici un rău, după părerea mea, ci, dimpotrivă, i s-ar fi iertat vina. Dar iată că acum, tocmai din aceste pricini, ca nu cumva, scăpînd din nou, să ajungă un om mare pe lîngă rege, Artaphernes, cîrmuitorul Sardesului, și Harpagos, care îl prinsese, îndată ce sosiră cu el la Sardes, îi răstigniră trupul pe cruce⁷¹, iar capul i-l îmbălsămară și îl duseră la regele Darius, la Susa. Darius, cînd află de aceste întîmplări, copleșindu-i cu ocări pe cei care au săvîrșit fapta și pentru că nu i l-au adus viu înaintea ochilor, porunci să-i spele mai întîi și să-i îngrijească bine capul, apoi să-l îngroape ca pe al unui om care a fost un mare binefăcător⁷² și al lui, și al perșilor. Acesta a fost sfîrșitul lui Histiaios.

XXXI Flota perșilor, după ce și-a petrecut iarna în preajma Miletului, în anul următor⁷³, îndată ce ieși în larg, ocupă cu ușurință insulele din apropierea țărmului, Chios, Lesbos și Tenedos. De câte ori cucereau cîte o insulă, ocupînd-o pe fiecare în parte, barbarii prindeau oamenii ca într-o mreajă. Și, într-adevăr, iată cum se face această vîntoare⁷⁴: ținîndu-se de mîna om cu om, ei trec de la marea de miazănoapte pînă la marea de miazăzi⁷⁵ și așa străbat toată insula vîînd oamenii. În acest fel au cucerit și orașele ioniene de pe continent, numai că aici nu au mai prins în plasă pe locuitori, pentru că pe continent le era cu neputință⁷⁶.

XXXII În această vreme, generalii perşilor nu lasară de minciună ameninţările pe care le făcuseră ionienilor, când aceştia s-au aşezat în linie de bătaie împotriva lor. Într-adevăr, îndată ce deveniră stăpâni peste cetăţile ioniene, alegând din ele băieţi, printre cei mai chipeşi, îi schilodiră şi făcură din oameni întregi nişte [bieţi] eunuci; de asemenea ei aleseră şi fecioare, dintre cele mai frumoase, pentru a fi trimise la rege. Asemenea fapte săvârşiră, iar oraşele le arseră cu temple cu tot. Astfel, pentru a treia oară fură înrobiţi ionienii, prima oară de lydieni⁷⁷, a doua şi a treia oară, de perşi.

XXXIII Apoi, pornind din Ionia, flota persană cucerii toate ţinuturile de pe ţărmul stîng cînd intri în Hellespont; căci cele de pe ţărmul drept se aflau sub stăpînirea oştilor persane de uscat. Iată care sînt regiunile de pe ţărmul european al Hellespontului⁷⁸: Chersonesul⁷⁹, în care oraşele sînt înşesate unul lîngă altul, Perinthos⁸⁰, cetăţile din Tracia⁸¹, Selymbria⁸² şi Byzantion. Byzantinii şi calcedonii de pe ţărmul potrivnic nu aşteptară sosirea flotei fenicienilor, ci, părăsindu-şi patria, intrară în Pontul Euxin, de unde se satorniciră în oraşul Mesambria⁸³. Fenicienii, după ce au incendiat ţinuturile pomenite mai sus, se întoarseră spre Proconnesos⁸⁴ şi spre Artake⁸⁵ şi, pustiindu-le şi pe acestea cu foc şi pîrjol, se întoarseră pe apă din nou la Chersones ca să distrugă şi celelalte cetăţi pe care încă nu le prădaseră cînd trecuseră prima dată prin preajma lor. Dar de Kyzikos nici măcar nu se apropiară, pentru că cyzicienii, încă înainte de venirea fenicienilor, se aflau sub stăpînirea marelui rege; cyzicienii încheiaseră mai înainte o înţelegere [de supunere] cu Oiobares⁸⁶, fiul lui Megabazos, cîrmuitorul din Daskyleion⁸⁷. În schimb, pe celelalte oraşe ale Chersonesului, în afară de oraşul Cardia⁸⁸, pe toate puseră stăpînire fenicienii.

XXXIV Pînă pe vremea aceea, tiranul cetăţilor pomenite mai sus era Miltiades, fiul lui Kimon al lui Stesagoras. Această domnie o cucerise mai întîi Miltiades, fiul lui Kypselos, după cum urmează: stăpîni peste acest Chersones erau tracii dolonci; aceşti dolonci⁸⁹, împovăraţi de războiul cu apsinţii⁹⁰, îşi trimiseră regii la Delfi ca să iscodească oracolul despre război. Iar Pythia le răspunse să ducă cu ei în

ţară, pentru a pune temeliiile unei cetăţi, pe acela care îi va pofti primul la ospetie după ce vor ieşi din templu. Mergînd, aşadar, doloncii pe Calea Sacră⁹¹, trecură pe la foci-dieni şi pe la beoţieni şi, cum nimeni nu-i chemă, ei se abătură din drum pe la Atena⁹².

XXXV Pe vremea aceea, la Atena, toată puterea se afla în mîinile lui Peisistratos; în acelaşi timp se bucura de mare trecere şi Miltiades, fiul lui Kypselos, fiind dintr-o casă care ţinea car cu patru cai; el îşi trăgea originea mai departată din Aiacos⁹³ şi Aigine, iar după obîrşia sa mai apropiată, era atenian; Philaios⁹⁴, fiul lui Aias, a fost primul atenian din această familie⁹⁵. Aşadar, Miltiades despre care vorbim, sezînd în faţa porţilor casei sale şi văzîndu-i trecînd pe lîngă el pe dolonci cu îmbrăcăminte de pe ei străină de cea de prin partea locului şi cu lănci⁹⁶, îi strigă şi, cînd se apropiară de el, le oferi găzduire şi ospăţ⁹⁷. Aceştia, după ce fură primiţi şi ospătaţi, îi destăinuiră întreg oracolul şi, aducîndu-i-l la cunoştinţă, îl rugară să dea ascultare zeului. Miltiades, îndată ce-i auzi, se şi lăsă înduplecat de vorba lor, ca omul pe care îl apăsa domnia lui Peisistratos şi care dorea să fie cît mai departe de acesta. De aceea, Miltiades plecă îndată la Delfi ca să întrebe oracolul dacă poate face cele ce-i cereau doloncii.

XXXVI Cum şi Pythia îl îndemna în acelaşi fel, Miltiades, fiul lui Kypselos, care fusese înainte de aceste întîmplări învingător la jocurile olimpice, la cursa de care cu patru cai, luînd de data aceasta pe orice atenian care voia să se alătore oetei lui, porni pe mare⁹⁸ împreună cu doloncii şi se făcu astfel stăpîn în ţara lor; căci cei care îl duşeră îl înscăunară tiran.

Ca primă lucrare, el închise cu zid istmul Chersonesului, de la oraşul Cardia pînă la Paktye⁹⁹, ca să nu-i poată prăda apsinţii cînd ar năvăli pe pămîntul lor. Stadiile istmului sînt 36 la număr; de la istmul pomenit înspre interior, Chersonesul în întregime are 420 de stadii lungime.

XXXVII Miltiades, după ce zăgăzui cu zid gîtul Chersonesului şi le tăie în acest chip apsinţilor calea, se război, pentru prima oară dintre toţi, cu lampsacienii¹⁰⁰. Atunci

lampsacienii, întinzându-i curse, îl făcură prizonier. Miltiades însă avea mare trecere la Croesus Lydianul¹⁰¹; aflînd, aşadar, Croesus de pătania lui, le ceru lampsacienilor prin soli să-i dea drumul lui Miltiades; dacă nu, el îi ameninţă că-i va nimici ca pe pini¹⁰². În vreme ce lampsacienii, prinşi în discuţii, nu găseau tîlcul vorbeii cu care Croesus i-a ameninţat, zicînd că îi va distruge ca pe pini, unul din bătrîni, dumerindu-se cumva cu greu, le arată cum stau lucrurile: singur pinul dintre toţi copacii, după ce a fost tăiat, nu mai dă nici o mlădiţă, ci piere nimicit în întregime. Lampsacienii, temîndu-se atunci de Croesus, îi dădură drumul lui Miltiades, eliberîndu-l.

XXXVIII Acesta, deci, îşi găsi scăparea numai datorită lui Croesus. Apoi el muri fără urmaş, lăsînd puterea şi averea sa lui Stesagoras, fiul fratelui său după mamă, cu numele Kimon¹⁰³. Începînd de la moartea lui, chersonesiţii îi aduc mereu jertfe, cum se obișnuieşte unui întemeietor de cetate, rînduiesc în cinstea lui întreceri de cai şi întreceri gimnice; la care nu se îngăduie nici unui lampsacian să ia parte. Tot într-un război cu lampsacienii l-a surprins moartea pe neaşteptate şi pe Stesagoras, şi tot fără copii; el a fost lovit cu securea în cap, în prytaneu, chipurile de un fugar, de fapt de un duşman, şi încă de unul înverşunat.

XXXIX După ce pieri şi Stesagoras în acest fel, Peisistratizii trimiseră¹⁰⁴ în Chersones cu o triremă pe Miltiades, fiul lui Kimon şi fratele lui Stesagoras care murise, dîndu-i însărcinarea să ia el în mîini treburile de acolo. Peisistratizii se purtaseră bine cu Miltiades la Atena, ca şi cum n-ar fi fost complici la moartea tatălui acestuia, cu numele Kimon, întîmplare pe care o voi lămuri în altă parte a povestirii¹⁰⁵, arătînd cum s-a petrecut. Miltiades, ajungînd deci în Chersones, nu ieşi un timp din casă, negreşit ca să cinstească amintirea fratelui său Stesagoras. Aflînd acest lucru, locuitorii Chersonesului, acei care deţineau puterea, se strînseră la un loc din toate cetăţile; cînd sosiră la el în ceată, chipurile ca să-i împărtăşească durerea, Miltiades îi legă în lanţuri. Astfel se făcu Miltiades stăpîn pe Chersones, întreţinînd 500 de mercenari ca ajutoare; el luă în căsătorie pe fiica lui Oloros, regele tracilor, pe Hegesipyle.

XL Acest Miltiades al lui Kimon venise¹⁰⁶ de curînd în Chersones, şi iată că, îndată după sosirea lui, fu năpădit de alte necazuri, şi mai mari încă decît cele care îl loviseră pînă atunci. Într-adevăr, cu doi ani mai înainte¹⁰⁷ de aceste întîmplări, el fugise din pricina sciţilor; sciţii nomazi, cînd au fost împinşi de regele Darius, s-au strîns grămadă şi au înaintat¹⁰⁸ pînă la Chersonesul cu pricina; Miltiades, fără să-i aştepte pe aceşti năvălitori, fugi din Chersones pînă la plecarea sciţilor, cînd l-au adus înapoi doloncii; aceste fapte se petrecuseră cu doi ani înainte de nenorocirile care l-au ajuns acum.

XLI De data aceasta însă, cînd află că fenicienii se găsesc la Tenedos, el îşi încarcă cinci trireme cu averi din cîte-i stăteau la îndemînă şi se imbarcă¹⁰⁹ pentru Atena; şi cum porni din oraşul Cardia, el înaintă prin golful Melas¹¹⁰. Tocmai cînd trecea pe lîngă ţărmul Chersonesului, iată că fenicienii îi atacară corăbiile. Miltiades cu patru vase se refugie la Imbros¹¹¹, căci pe a cincea corabie fenicienii, urmărind-o, o capturară. Căpitanul acestei corăbii se întîmplă să fie chiar cel mai vîrstnic dintre fiii lui Miltiades, Metiochos¹¹², născut nu de fiica tracului Oloros, ci de o altă femeie. Fenicienii îl prinseră, aşadar, cu corabie cu tot; cînd aflară apoi că este fiul lui Miltiades, ei îl duseră îndată la rege, închipuindu-şi că vor primi în schimb o mare răsplată, pentru că Miltiades fusese acel ionian care îşi spusese părerea şi propusese să se dea ascultare sciţilor, cînd aceştia le-au cerut să dezlege puntea de vase şi să plece acasă. Dar Darius, cînd fenicienii i-au adus pe Metiochos al lui Miltiades, nu-i pricinui nici un neajuns, ci, dimpotrivă, îl copleşi cu daruri nemănumărate: îi dăruie şi casă, şi avere, şi o femeie persană; cu ea, el a avut copii care s-au bucurat de cinste la perşi. Apoi din Imbros, Miltiades ajunse la Atena.

XLII În răstimpul acestui an, la faptele înşirate mai sus perşii nu adăugară nimic care să înrăutăţească legăturile cu ionienii; dimpotrivă, în scurgerea acestui an, iată ce măsuri s-au luat, foarte prielnice pentru ionieni. Artaphernes, cîrmuitorul Sardesului, trimiţînd după împuterniciţii cetăţilor, îi sili pe ionieni să încheie între ei anumite învoieli pentru ca (în caz de neînţelegere) să recurgă la judecăţi, şi nu la jafuri şi

răpiri. El îi forță deci la aceste rînduiri și, împărțindu-le pămînturile în parasanghe — cum numesc perșii 30 de stadii —, hotărî un tribut pentru fiecare în parte, potrivit măsurătorii făcute; acest tribut se mai plătește de atunci încă și pe vremea mea, așa cum a fost fixat de Artaphernes, care l-a statornicit aproape la aceeași sumă ca mai înainte. Acestea au fost, așadar, măsurile de pace luate pentru ei ¹¹³.

XLIII ¹¹⁴ O dată cu sosirea primăverii ¹¹⁵, în vreme ce pe alți comandanți regele îi îndepărtă de la conducere, Mardonios, fiul lui Gobryas, coborî la mare ducînd cu el oștire foarte numeroasă și de uscat, și de apă. El era tînăr ca vîrstă ¹¹⁶ și de curînd însurat cu fiica regelui Darius, cu Artozotra. După ce Mardonios sosi în Cilicia ¹¹⁷ în fruntea acestei oștiri, se îmbarcă pe o corabie și plecă împreună cu celelalte vase, în vreme ce armata de uscat o conduceau alți comandanți spre Hellespont. Cînd Mardonios, trecînd de-a lungul coastei Asiei, sosi în Ionia — aici o să povestesc un lucru foarte de mirare pentru elenii care nu cred că, dintre cei șapte perși, Otanes ¹¹⁸ a fost acela care a propus statornicirea orînduirii democratice la perși —, Mardonios, zic, punînd capăt tuturor tiraniilor ionienilor, creă în cetăți o conducere democratică ¹¹⁹. După ce isprăvi cu aceste treburi, el se grăbi spre Hellespont. Aici, adunîndu-se un mare număr de corăbii și strîngîndu-se și o imensă oștire de uscat, perșii trecură cu vasele prin Hellespont și porniră să străbată Europa; ei mergeau în primul rînd împotriva Eretriei ¹²⁰ și a Atenei.

XLIV Dar aceste orașe erau doar un pretext al campaniei; de fapt, ei urmăreau să îngenuncheze cît mai multe cu puțință din cetățile elene; astfel, în vreme ce cu oștirea de pe corăbii subjugară pe thasienii care nu ridicară nici un deget împotriva lor, cu armata de uscat ei adăugară pe macedonenii ¹²¹ la numărul celor supuși mai înainte; într-adevăr, în afara macedonenilor, toate neamurile se aflau sub jugul pers. Iar din Thasos, trecînd de partea cealaltă a mării, ei înaintară pe apă, pe sub coasta continentului, pînă la Acanthos ¹²², apoi, pornind din Acanthos, înconjurară Athosul. Dar tocmai pe cînd făceau ocolul muntelui Athos, un vînt de miazănoapte puternic și fără scăpare, năpustin-

du-se asupra lor, îi lovi cu aprigă furie, izbind corăbii, multe la număr, de muntele Athos. Se spune că au fost nimicite atunci ca la 300 de vase și peste 20 000 de oameni. Fiindcă marea de aici din preajma Athosului este plină de fiare ¹²³, unii au pierit răpiți de ele, alții, izbiți de stînci; unii dintre ei nu știau să înoate și de aci li s-a tras moartea, alții (au murit) de frig ¹²⁴.

XLV Așa s-au petrecut lucrurile cu oștirea de pe corăbii. Pe de altă parte, pe Mardonios cu armata de uscat l-au atacat într-o noapte traci brygi ¹²⁵, în vreme ce făcea popas în Macedonia. Brygii au ucis atunci pe mulți dintre ei, ba chiar pe Mardonios l-au rănit. Dar nici ei n-au scăpat de robia perșilor, pentru că Mardonios nu s-a mișcat din acele ținuturi înainte de a-i fi supus și pe ei. Dar, după ce a subjugat și această seminție, el și-a retras oștirea, pentru că își zdruncinase puternic oastea de uscat împotriva brygilor și cea de apă, la muntele Athos. Așadar, acest corp de oștire, sfîrșindu-și campania în chip rușinos, s-a retras spre Asia.

XLVI În anul care a urmat ¹²⁶ acestor întîmplări, Darius, trimițînd mai întîi o solie thasienilor, care fuseseră pîrșiți de vecinii ¹²⁷ lor că ar pune la cale o răscoală, le porunci să-și dărîme zidul cetății și să-și ducă corăbiile la Abdera. Thasienii, deoarece au fost impresurați ¹²⁸ o dată de Histiaios din Milet și de atunci aveau strînse multe provizii, își foloseau averea construind corăbii mari ¹²⁹ și înconjurîndu-și cetatea cu un zid mai puternic. Venitul li se trăgea din așezările lor de pe continent ¹³⁰ și din mine. Din minele de aur de la Scapte Hyle le ieșea în total un venit de 80 de talanți, iar din cele din Thasos, ceva mai puțin, totuși destul de mult încît thasienilor, scutiți de dare de pe roadele pămîntului, le revenea în total, din produsele de pe continent și din mine, un venit de 200 de talanți, ba, cînd producția creștea cel mai mult, de 300 de talanți pe an.

XLVII Și eu am văzut aceste mine; dintre ele, cele mai minunate erau cele descoperite de fenicieni ¹³¹, cînd aceștia au colonizat, împreună cu Thasos, insula ¹³², care și-a primit mai tîrziu numele după al fenicianului Thasos. Iar aceste mine feniciene se află în Thasos între locurile numite Ainyra

și Coinyra¹³³, față în față cu Samothrake; este vorba de un munte mare care a fost răscolită prin scoaterea minereului. Iată, așadar, cum este acesta. La porunca regelui, thasienii își dărimară zidul, iar corăbiile, pe toate, le duseră la Abdera.

XLVIII După aceea, Darius îi încercă pe eleni dacă au de gând să-l înfrunte cu război sau să i se închine. Trimise, așadar, crainici, pe unii într-o parte a Elladei, pe alții, în alta, dându-le porunca să ceară pentru rege pământ și apă. Și, în vreme ce pe unii îi trimise în Ellada, pe alți crainici îi risipi pe la cetățile de pe țărmul mării care îi plăteau tribut, cerându-le să-i construiască corăbii mari și vase de transportat cai.

XLIX Pe când locuitorii de pe țărmul mării se apucară să-și împlinească porunca, mulți de pe continent și insularii toți dăruiră crainicilor sosiți în Ellada ceea ce pretindea persul în cererea lui. Printre alți insulari care îi dădură atunci lui Darius pământ și apă au fost și eginetii. Dar abia împliniră aceste cerințe, că atenienii îndată și săriră pe capul lor, crezând că eginetii au arătat supunere (persilor) din dușmănie¹³⁴ față de ei, ca să pornească război împotriva lor împreună cu persul. Bucuroși, atenienii se legară de acest pretext și, începând să alerge la Sparta¹³⁵, îi învinuiră pe eginetii că au trădat Ellada prin faptele pe care le-au săvârșit.

L În fața acestei învinuiri, Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, care era atunci rege la spartani, se duse la Egina, cu gândul să-i prindă pe cei mai vinovați dintre eginetii. Dar pe când încerca să-i aresteze, câțiva eginetii i se împotriviră; cel mai aprig dintre ei era Crios al lui Polycritos, care îl amenință pe Cleomenes că nu va duce cu el pe nici un eginet teafăr, pentru că a luat asemenea măsuri fără încuviințarea obștii spartanilor, de bună seamă mituit cu bani de atenieni; altfel, el ar fi căutat să pună mâna pe ei venind împreună cu celălalt rege.

Crios vorbea așa la îndemnul scrisorii lui Demaratos. Cleomenes, văzându-se izgonit astfel din Egina, îl întrebă pe Crios¹³⁶ care-i este numele; acesta i-l spuse. Iar Cleo-

menes îi grăi atunci așa: „Înfășoară-ți coarnele în aramă, o, berbecule, ca să poți îndura o mare primejdie“.

LI Demaratos, fiul lui Ariston, care rămăsese în acest răstimp la Sparta, îl defăima într-una pe Cleomenes; el era de asemenea regele spartanilor, dar dintr-o familie cu mai puțină vază; de fapt, se afla pe o treaptă mai jos nu în altă privință (pentru că amândoi regii se trăgeau din același strămoș¹³⁷), ci deoarece casa lui Eurysthenes, pe temeiul primei progenituri, se bucura oarecum de mai multă cinste.

LII Lacedemonienii, potrivit vorbelor oricărui poet¹³⁸, spun că pe ei i-a adus pe aceste meleaguri în care sînt stăpîni acum însuși Aristodemos, fiul lui Aristomachos al lui Cleodaios al lui Hylllos, pe vremea când era regele lor, și nu fiii lui Aristodemos. Apoi, nu după mult timp, lui Aristodemos i-a născut nevasta. Ea se numea Argeia și era — se spune — fiica lui Autesion al lui Teisamenos al lui Thersandros al lui Polyneikes¹³⁹; Argeia a născut atunci doi gemeni, iar Aristodemos abia apucă să-și vadă nou-născuții, că se îmbolnăvi și muri. Lacedemonienii care trăiau pe vremea aceea luară hotărîrea ca, potrivit legii, să-l facă rege pe copilul mai vîrstnic; dar nu știau pe care să-l aleagă, fiindcă amândoi aveau aceeași înfățișare și aceeași mărime. Când văzură că le este cu neputință să-i deosebească, sau poate chiar mai înainte, o întrebă pe mama lor; aceasta îi încredință că nici ea nu-i distinge, cu toate că, de fapt, îi cunoștea foarte bine, dar tăgăduia cu tărie în nădejdea că poate va fi cu putință ca amândoi copiii să ajungă regi. Lacedemonienii, deci, se aflau în mare încurcătură. În acest impas, ei trimiseră soli la Delfi ca să întrebe oracolul ce au de făcut într-o asemenea împrejurare. Pythia le porunci să-i socotească regi pe amândoi copiii, dar să-l cîntească mai cu osebie pe cel mai vîrstnic¹⁴⁰. Un astfel de răspuns le-a dat Pythia. Dar cum nici de data aceasta lacedemonienii nu erau mai dumeriți în privința copilului mai vîrstnic, le veni în ajutor sfatul unui om din Messena, cu numele Panites. Acest Panites îi îndemnă așa pe lacedemonieni: să bage de seamă pe care din cei doi copii îl spală mama și îl alăptează mai întîi. Și dacă vor vedea că se poartă față de ei mereu în același chip, vor găsi tot ceea ce caută

și ce vor să afle, iar dacă și ea dibuie făcînd cînd așa, cînd altfel, vor fi lămuriți că nici ea nu știe mai mult decît ei și atunci se vor îndrepta spre o altă cale. În aceste împrejurări, în vreme ce spartanii o supravegheau, după sfaturile messenianului, mama fiilor lui Aristodemos îngrijea copiii mereu în aceeași ordine, dînd cînte primului născut și cu alăptatul, și cu baia, fără să-și dea seama de ce este păzită. Ei luară atunci pe copilul cîstit astfel de mama sa, înțelegînd că-i primul născut, și îl crescură în casa obștii¹⁴¹. Și îi puseră numele Eurysthenes, iar celui mai mic, Procles. Aceștia, cînd ajunseră bărbați, deși erau frați, se spune că nu s-au înțeles între ei în tot cursul vieții lor, ba că și urmașii lor s-au învrăjbit la fel.

LIII Dintre eleni, numai lacedemonienii zic cuvintele de mai sus. Cele ce urmează eu le scriu potrivit spuselor elenilor. Într-adevăr, pe acești regi ai dorienilor, pînă la Perseus¹⁴², fiul Danaei, fără să fie socotit și zeul, elenii îi numără corect și aduc dovezi că ei sînt eleni, deoarece, încă pe vremea aceea, treceau în rîndul elenilor. Am spus „pînă la Perseus” și n-am luat-o încă mai de sus, din pricină că Perseus nu are nici un nume după vreun tată muritor cum are Heracles pe Amphitryon¹⁴³. Așadar, folosindu-mă de o vorbă corectă, „pînă la Perseus”, eu am spus cum trebuie. De la Danae, fiica lui Acrisios¹⁴⁴, înșirînd de-a-ndoaselea pe strămoșii acestora, se vedește faptul că șefii dorienilor, oricare ar fi ei, sînt în linie dreaptă egipteni.

LIV Aceasta este, prin urmare, spița neamului lor, după cîte spun elenii. Dar, după vorba perșilor, Perseus ar fi fost asirian¹⁴⁵; el a devenit elen, dar strămoșii lui n-au fost [eleni]. Străbunii lui Acrisios însă, care nu au nici o legătură de rudenie cu Perseus, sînt, de bună seamă, așa după cum susțin elenii, egipteni.

LV Dar acum, destul despre acestea. Cum de au ajuns ei domnitori la doriene, cu toate că au fost egipteni, și în urma căror fapte¹⁴⁶ au cîștigat domnia, au adus lămuriri alții¹⁴⁷; eu las acestea la o parte; cît despre mine, voi pomeni ceea ce alții n-au cuprins în povestirea lor.

LVI Iată ce cînstiri le-au făurit spartanii regilor lor: două slujbe de preot, al lui Zeus Lakedaimon și al lui Zeus Uranios, și dreptul de a purta război¹⁴⁸ împotriva oricărei țări ar voi ei, fapt în care să nu-i poată împiedica nici unul dintre spartani, iar dacă vreunul s-ar încumeta să-i oprească, acela să fie socotit pătat de crimă; la război, în frunte merg regii¹⁴⁹ și tot ei se retrag ultimii; o gardă¹⁵⁰ formată din 100 de bărbați aleși îi ocrotește în armată; la plecarea în război, ei jertfesc animale cîte vor și iau pieile și mușchii de pe spatele tuturor animalelor jertfite.

LVII Acestea sînt drepturile lor în legătură cu războiul; dar iată cum le-au fost orînduite și alte drepturi în timp de pace: dacă se face vreo jertfă pe cheltuiala statului, la ospăt, regii se așază primii și de la ei, primii, începe să se servească masa, dîndu-i-se fiecăruia din toate bucatele porții îndoite față de ceilalți comeseni; ale lor sînt începuturile jertfei¹⁵¹ și pieile animalelor jertfite. În toate zilele cu lună nouă și tot la a șaptea zi a lunii în curs, fiecăruia i se dă din avutul obștesc un animal împlinit, dus la templul lui Apollo, o medimnă de făină și un sfert de vin, măsură laconiană; la toate jocurile, au locuri rezervate.

Ei au dreptul să desemneze ca proxeni¹⁵² pe care cetățeni vor și fiecare să-și aleagă cîte doi pythieni¹⁵³; aceștia sînt solii trimiși la Delfi¹⁵⁴, fiind și ei, împreună cu regii, întreținuți pe socoteala statului. Cînd regii nu vin la ospăt, li se trimite acasă, fiecăruia în parte, două hoinice¹⁵⁵ de făină și o cotylă¹⁵⁶ de vin, iar dacă sînt de față, li se oferă îndoit din toate; aceeași cînte o primesc și cînd sînt poftiți la masă de particulari. Regii țin în păstrare răspunsurile oracolelor pe care le primesc, dar, împreună cu ei, le cunosc și pythienii. Numai regii au dreptul să judece următoarele procese: în legătură cu fiica moștenitoare a averii tatălui¹⁵⁷, a cui soție urmează să fie o fată dacă tatăl nu a logodit-o, cu privire la drumurile publice. Dacă cineva dorește să înfieze un copil, o face în fața regilor. Ei iau parte la sfatul bătrînilor care sînt cu doi mai puțin de 30. Iar dacă regii nu se înfățișează la sfat, bătrînii cei mai apropiați de ei împlinesc drepturile regilor, depunînd două voturi, iar al treilea, pe al lor personal¹⁵⁸.

LVIII Acestea sînt privilegiile pe care obştea spartanilor le acordă regilor cît sînt în viaţă, iar după moarte, iată care : călăreţi [anume aleşi] cutreieră ţara vestind întîmplarea prin toată Laconia, iar prin oraş foiesc femei în sus şi în jos, bătînd [cu zarvă] nişte căldăruşe. Cînd se aude asemenea zgomot, din fiecare casă două persoane libere, un bărbat şi o femeie, au datoria să se îmbrace în haine cernite¹⁵⁹. Pe cei care nu fac întocmai, îi aşteaptă pedepse mari. Lacedemonienii au, la moartea regilor, aceleaşi datini ca barbarii¹⁶⁰ din Asia ; într-adevăr, cei mai mulţi dintre barbari practică acelaşi obicei cînd le moare regele. Astfel, cînd regele lacedemonienilor se stinge din viaţă, întreaga Lacedemonă, în afară de spartani şi de un anume număr de perieci¹⁶¹, trebuie să se înfăţişeze la înmormîntare. După ce se strîng la un loc multe mii de perieci, de hiloţi şi chiar de spartani, de-a valma cu femeile, se lovesc cu înfocare în frunte şi scot gemete nesfîrşite, zicînd totdeauna că ultimul rege care moare, acela a fost cel mai bun. Dacă vreun rege îşi găseşte moartea în război, modelîndu-i chipul¹⁶², i-l poartă la groapă pe un pat frumos aşternut. După ce îl înmormîntează, nu ţin nici o adunare în răstimp de zece zile, nici pentru alegeri nu se întrunesc, ci, în acele zile, poartă doliu.

LIX Iată acum ce obiceiuri au la fel cu perşii : cînd, la moartea regelui, se alege un altul, urmaşul la tron iartă de datorii pe orice spartan care datora ceva regelui sau obştii ; tot aşa la perşi, regele nou ales şterge tuturor oraşelor tributul¹⁶³ datorat înainte.

LX Dar iată că lacedemonienii au şi datini asemănătoare cu egiptenii : crainicii lor, flautiştii şi bucătarii moştenesc¹⁶⁴ meştesugul de la părinţi şi astfel un cîntăreţ din flaut este fiul unui cîntăreţ din flaut, şi bucătarul, al unui bucătar, şi crainicul, al unui crainic ; meseria nu le-o iau alţii care, datorită strălucirii vocii — să zicem —, ar îmbrăţişa muzica, ci ei practică meştesugul aşa cum l-au apucat din strămoşi. Iată, deci, cum le sînt obiceiurile.

LXI În vremea aceea, pe Cleomenes care se afla în Egina şi arăta strădanie pentru binele obştesc al Elladei, Dema-

ratos îl defăima (mereu), nu dintr-o prea mare grijă pentru egipteni, ci din duşmănie şi din pizmă. De aceea, Cleomenes, după ce s-a întors din Egina, unelti să pună capăt domniei lui Demaratos, pornind atacul împotriva lui, după cum urmează. Ariston, pe cînd domnea¹⁶⁵ la Sparta, ţinea în căsătorie două femei¹⁶⁶, dar de prunci nu avea parte. Şi cum nu recunoştea că putea fi el vinovat de această meteahnă, îşi luă a treia soţie, în următoarele împrejurări : Ariston avea un prieten spartan de care se simţea cel mai legat dintre toţi locuitorii cetăţii. Se întîmplă ca acest om să aibă cea mai frumoasă femeie din toate femeile Spartei ; mai mult decît atît, femeia ajunsese deosebit de frumoasă dintr-una foarte urîtă. Cum înainte era fără farmec la înfăţişare, doica ei — ştiind-o fiica unor oameni cu stare şi, în acelaşi timp, urîtă la chip, ba mai mult, văzînd că părinţii ei suferă din pricina urîteniei ei, înţelegînd deci toate acestea în amănunt — se gîndi la cele ce urmează : o duse pe fată în fiecare zi la templul Elenei ; acesta se află în locul numit Therapne¹⁶⁷, mai sus de templul lui Phoibos ; de cîte ori mergea cu ea acolo, doica o arăta statuii şi o ruga pe zeiţă să scape copilă de înfăţişarea-i neplăcută. Şi iată că o dată, pe cînd doica se întorcea de la templu, se spune că i-a ieşit în cale o femeie şi a întreb-o ce poartă în braţe. Doica i-a răspuns că duce o copilă. Femeia îi ceru atunci s-o vadă, dar ea refuză pentru că primise poruncă de la părinţi să n-o arate nimănui. Femeia însă stăruia să i-o arate cu tot dinadinsul ; văzînd că ţine morţiş s-o vadă, doica, în cele din urmă, îi arătă fetiţa. Femeia, îmbrăţişîndu-i atunci capul, spuse că această copilă va fi cea mai frumoasă dintre toate femeile Spartei. Într-adevăr, din acea zi, chipul ei se schimbă cu totul, iar cînd ajunsese la vîrsta măritişului, o luă de soţie Agetos, fiul lui Alkeides, acel prieten al lui Ariston.

LXII Cum Ariston ardea de dragoste pentru această femeie, iată ce puse la cale : el făgădui prietenului său, a cărui soţie era femeia despre care vorbim, că-i va da în dar din toate ale sale un lucru pe care şi-l va alege singur, şi îi ceru ca şi el, la rîndul său, să-i arate aceeaşi îngăduinţă.

Acesta, fără să aibă vreo teamă în legătură cu soţia sa, ştiind că şi Ariston are nevastă, primi propunerea. Pentru

un asemenea schimb, ei se legară prin jurământ. După aceea, Ariston îi dăruî din averile lui lucrul care s-a nimerit să fie ales de Agetos; apoi, cînd Ariston însuși căută la rîndu-i să plece cu ceva de la Agetos, încercă să ia cu el chiar pe nevasta prietenului său. Dar el îi zise atunci că făgăduiala sa privea toate celelalte lucruri, în afară de acesta singur. Cu toate acestea, pînă la urmă, silit de jurământ și de jocul înșelătoriei, îl lăsă s-o ducă.

LXIII Astfel, Ariston își luă a treia nevastă, după ce mai întâi și-o alungă pe a doua. Într-un răstimp prea scurt și fără să împlinească zece luni, această femeie îl născu pe Demaratos despre care vorbim. Atunci unul din ai casei îi dădu de veste regelui, pe cînd ședea la sfat cu eforii, că i s-a născut un copil. El, gîndindu-se la timpul în care și-a adus nevasta și socotind pe degete lunile, rosti sub jurământ: „Nu poate fi al meu”. Eforii auziră aceste cuvinte, totuși pentru moment nu le dădură importanță. Iar copilul creșcu și lui Ariston îi păru rău de ceea ce a spus atunci, pentru că, pînă la urmă, a crezut cu tărie că Demaratos este copilul lui. I-a pus numele Demaratos din următoarea pricină: înainte de întîmplările pomenite, spartanii făcură rugă publică pentru a fi învrednicit cu un copil Ariston al cărui bun renume era mai presus de al tuturor regilor ce au existat vreodată la Sparta. Din această pricină i-a pus numele Demaratos¹⁶⁸.

LXIV După ce s-a scurs o bucată de vreme, Ariston muri, iar Demaratos ocupă tronul. Dar era sortit, se pare, ca descoperirea faptelor mai sus pomenite să pună capăt domniei lui. Taina a fost dată în vileag pentru că Demaratos s-a certat rău cu Cleomenes înainte vreme¹⁶⁹, cînd acesta a adus înapoi în patrie armata din Eleusis și, de data aceasta, în clipa în care Cleomenes a plecat împotriva eginetilor vino-văți de pîrtinirea mezilor.

LXV Pornit, așadar, pe război, Cleomenes încheie cu Leutychides, fiul lui Menares al lui Agis¹⁷⁰, din aceeași familie¹⁷¹ cu Demaratos, următoarea învoială: dacă Cleomenes îl va alege rege în locul lui Demaratos pe Leutychides, acesta îl va însoți împotriva eginetilor. Leutychides ajunsese

să-i poarte aprigă dușmănie lui Demaratos pentru următoarea pricină. În timp ce Leutychides era logodit cu Percalos¹⁷², fiica lui Hilon¹⁷³ al lui Demarmenos, Demaratos, prin anumite uneltiri, îl făcu pe Leutychides fără mireasă, grăbindu-se să i-o răpească¹⁷⁴ pe Percalos și s-o ia de nevastă înaintea lui.

Din această cauză s-a născut dușmănia lui Leutychides față de Demaratos. De data aceasta, la îndemnul lui Cleomenes, Leutychides se legă prin jurământ împotriva lui Demaratos, susținînd că acesta pe nedrept domnește peste spartani, fiindcă nu este fiul lui Ariston. După ce își întări vorbele cu jurământ, el îl urmări pe Demaratos în judecată, scormonind amintirea acelei vorbe pe care a rostit-o odinioară Ariston atunci cînd servitorul i-a adus vestea că i s-a născut un fiu, iar el, făcînd socoteala lunilor, a jurat zicînd că băiatul nu este al lui. Leutychides, pe temeiul acestei vorbe, a dovedit că Demaratos nu e mlădiță din Ariston și, deci, nu domnește pe drept la Sparta, luînd ca martori pe acei efori care au fost din întîmplare în slujbă pe atunci și care au auzit aceste cuvinte ale lui Ariston.

LXVI Pînă în cele din urmă, ivindu-se chiar certuri în cauză, spartanii luară hotărîrea să întrebe oracolul de la Delfi dacă Demaratos este sau nu fiul lui Ariston. Dar Cleomenes prevăzuse că se va recurge la Pythia; el cîștigă de partea lui pe Cobon, fiul lui Aristophantos, un bărbat cu foarte mare trecere la Delfi; iar Cobon o înduplecă pe preoteasa Perialla să spună numai ceea ce dorea Cleomenes să fie spus¹⁷⁵. Astfel Pythia, cînd trimișii îi puseră întrebarea cu pricina, le răspunse că Demaratos nu este fiul lui Ariston. Totuși, mai tîrziu, aceste uneltiri fură date în vileag și Cobon plecă din Delfi în surghiun, iar preoteasa Perialla încetă să mai dețină acel loc de cinste¹⁷⁶.

LXVII Iată acum care a fost sfîrșitul domniei lui Demaratos. Și iată din pricina cărei ocări a fugit el din Sparta la mezi. După ce i s-a luat tronul, Demaratos a primit o slujbă în care a fost ales. Erau tocmai în toi sărbătorile Gymnopaidiai¹⁷⁷; în vreme ce Demaratos asista la un spectacol, Leutychides, ajuns rege în locul lui, își trimise la el sclavul în bătaie de joc și spre ocară și îl întrebă pe

Demaratos cum se simte ca slujbaş, după ce a fost odată rege.

Acesta, îndurerat de întrebare, i-a răspuns că cel puțin el le-a încercat pe amândouă, în vreme ce Leutychides, nu, dar că această întrebare va fi pentru lacedemonieni fie începutul a mii de nenorociri, fie a mii de bucurii¹⁷⁸. Zicând acestea și acoperindu-și¹⁷⁹ capul cu mantia, plecă de la spectacol acasă la el. Îndată ce făcu pregătirile, jertfi lui Zeus un bou, iar după jertfă, o chemă la el pe maică-sa.

LXVIII Când sosi mama lui, el îi puse în mână o parte din măruntaiele victimei¹⁸⁰ și începu s-o roage cu următoarele cuvinte: „O, mamă, luând martori pe toți ceilalți zei și cu osebite pe Zeus Herkeios¹⁸¹ al cărui altar este aici, te conjur spune-mi adevărul, cine este tatăl meu adevărat? În zarva care s-a făcut în jurul meu, Leutychides a declarat că tu ai venit la Ariston însărcinată de la primul tău bărbat, iar unii, spunând vorbe și mai neroade, zic că tu ai avut legături cu paznicul măgarilor, cu o slugă, și că eu aș fi copilul lui. Te rog acum, pe zei, să-mi spui adevărul; chiar dacă ai să-vîrșit ceva din cele ce se vorbesc, nu ești tu singura care să fi făcut, ci sînt multe altele; umblă mult vorba în Sparta că Ariston nu avea sămînță rodnică în copii, pentru că altfel i-ar fi născut prunci și femeile dinainte“.

LXIX El, așadar, în felul acesta îi vorbi; ea îi răspunse prin cele ce urmează: „O, fiul meu, de vreme ce mă conjuri prin rugăminți să spun adevărul, ți-l voi mărturisi în întregime. Când Ariston m-a adus la el, în a treia noapte a venit la mine o arătare cu chipul lui Ariston și, după ce a avut legături cu mine, mi-a pus în jurul capului cununile pe care le avea și apoi plecă. Veni după aceea Ariston. Când mă văzu cu cununi, mă întrebă cine a fost cel care mi le-a dăruit. Eu i-am spus că tocmai el a fost. Dar n-a vrut să recunoască. Atunci eu, prin jurăminte, i-am dat să înțeleagă că nu-i lucru cuminte să tăgăduiască, pentru că abia cu o clipă înainte, cînd a venit și s-a culcat alături de mine, mi-a dăruit cununile. Văzînd că mă jur, Ariston a înțeles că e ceva divin la mijloc. Și, într-adevăr, cununile se dovediră a fi din templul zidit lângă porțile curții, numit templul lui Astrabacos¹⁸², iar vracii susținură că însuși acest erou a fost făptașul¹⁸³. Așa, fiule,

omnoști acum tot ceea ce doreai să știi. Tu, ori te-ai născut din acest erou și tată îți este Astrabacos eroul, ori din Ariston. Eu în această noapte te-am zămislit. Iar cît privește dovezile cu care te atacă mai vîrtos dușmanii tăi zicînd că însuși Ariston, în momentul în care i s-a adus vestea nașterii tale, ar fi rostit în fața multora care l-au auzit că nu ești vlăstarul lui (pentru că nu s-a împlinit încă sorocul celor zece luni), tatăl tău a aruncat atunci această vorbă ca unul care nu se pricepe la asemenea treburi. Femeile nasc și la nouă luni și la șapte luni, și nu toate împlinesc zece luni¹⁸⁴. Eu pe tine, fiul meu, te-am născut la șapte luni. Dar chiar Ariston a recunoscut, nu după multă vreme, că a rostit vorba asta din nechipzuiță. Alte insinuări privind nașterea ta să nu le mai pui la inimă de aci înainte. Ai auzit acum întreg adevărul adevărat. Iar cu paznicii de măgari¹⁸⁵ să le facă nevestele copii lui Leutychides însuși și celor care umblă cu asemenea clevetiri“.

LXX Ea făcu fiului său aceste destăinuiri. Iar el, după ce află ceea ce voia, își luă merinde de drum și plecă la Elis, spunînd că se duce, chipurile, la Delfi să cerceteze oracolul. Lacedemonienii, căzînd la bănuială că vrea să fugă, porniră pe urmele lui¹⁸⁶. Demaratos le-o luă însă înainte trecînd din Elida la Zakynthos¹⁸⁷; după ce și lacedemonienii se iviră acolo ajungîndu-l din urmă, puseră mîna pe slujitorii lui. Cît despre Demaratos însuși, pentru că cei din Zakynthos nu-l trădară, reuși să plece de acolo în Asia, la regele Darius. Acesta îl primi în chip măreț și îi dăruie pămînt și orașe¹⁸⁸. Iată, așadar, cum a ajuns Demaratos în Asia și după ce joc al ursitei; el se făcuse cunoscut spre binele lacedemonienilor prin isprăvile și prin sfaturile lui; printre acestea se numără și victoria olimpică cîștigată la cursa de care, ispravă pe care a săvîrșit-o numai el dintre toți regii cîți au domnit la Sparta.

LXXI După ce Demaratos a fost detronat, ocupă domnia Leutychides, fiul lui Menares. Și lui i se născu un fiu, Zeuxidemos, pe care unii spartani îl numeau Kyniscos¹⁸⁹. Acest Zeuxidemos nu apucă să domnească la Sparta, pentru că muri înaintea tatălui său, lăsînd în urmă un fiu, pe Archidemos. Leutychides, după ce îl pierdu pe Zeuxidemos, luă

În căsătorie o a doua femeie, pe Eurydame, sora lui Menios și fiica lui Diactorides. Cu aceasta el nu avu nici un vlăstar de parte bărbătească, numai o fiică, Lampito¹⁹⁰, pe care o luă de soție Archidemos al lui Zeuxidemos, dându-i-o în căsătorie Leutychides¹⁹¹.

LXXII Dar nici Leutychides n-a atins bătrânețele la Sparta, ci iată ce răzbunare [a sorții] a avut de îndurat pentru Demaratos. Pe când se afla în fruntea lacedemonienilor pe care îi conducea împotriva Thessaliei¹⁹² și când tocmai i se ivise prilejul să subjuge întregul ținut, el se lăsă momit cu o sumă mare de arginți. Deoarece fu prins asupra faptului chiar acolo în tabără, așezat pe o mîncă plină de bani, el plecă din Sparta în pribegie, după ce mai întâi fusese în fața tribunalului și casa lui fu dărîmată. El plecă atunci în surghiun la Tegea¹⁹³, unde și muri¹⁹⁴.

LXXIII Dar toate acestea se petrecură cu ani în urmă. Atunci, însă, îndată ce lui Cleomenes îi reuși uneltirea împotriva lui Demaratos, luîndu-l cu el pe Leutychides, plecă împotriva eginetilor cu o aprigă ură în suflet pentru jignirea suferită. Astfel acum, cînd venîră împotriva lor amîndoi regii, nici eginetii nu mai socotiră potrivit să-i înfrunte, ci, alegînd zece bărbați egineti, care erau cei mai prețuiți și ca avere și ca neam, îi predară în mîinile lor; printre aceștia se aflau și Crios¹⁹⁵, fiul lui Polycritos, și Casambos, fiul lui Aristocrates, care se bucurau de foarte mare trecere. Ducîndu-i pe pămîntul Atticei¹⁹⁶, ei îi lăsară ostatici la cei mai înverșunați dușmani ai eginetilor, la atenieni.

LXXIV După aceste isprăvi, pe Cleomenes — ale cărui uneltiri împotriva lui Demaratos ajunseră publice — îl cuprinsese deodată teama de spartani și fugi pe furiș în Thessalia¹⁹⁷. De aici, ajungînd în Arcadia, puse la cale noi mîrșăvii, răsculîndu-i pe arcadieni împotriva Spartei; pe unii îi sili chiar să-i jure că îl vor urma acolo unde îi va conduce el; printre altele, era dornic să-i ducă pe fruntașii arcadienilor în orașul Nonacris¹⁹⁸, ca să-i jure pe apa Styxului¹⁹⁹. În acest oraș, spun arcadienii, se află apa Styxului și, într-adevăr, iată ce fel de rîu curge pe acolo: o șuviță de apă ce izvorăște dintr-o stîncă alunecă, picătură cu

picătură, într-o vîlcea, iar în jurul vîlcele se găsește un fel de zid de piatră. Nonacris, orașul în care se află acest izvor, este al Arcadiei, lîngă Pheneos²⁰⁰.

LXXV Cînd lacedemonienii aflară de faptele lui Cleomenes, cuprinși de teamă²⁰¹, îl chemară înapoi la Sparta pe temeiul acelorasi drepturi cu care domnise mai înainte. Dar îndată ce s-a întors, puse stăpînire pe el o boală de nervi; într-adevăr, și mai înainte fusese ceva mai aprig din fire; cînd, de pildă, se întîlnea cu vreun spartan, îl lovea cu sceptrul peste obraz. Pentru că se purta astfel și acum își ieșise cu totul din minți, rudele lui l-au legat în cătușe de lemn. În vreme ce era închis, văzînd pe un paznic mai la o parte de ceilalți, îi ceru un cuțit; dar cum la început acesta nu voi să-l asculte, el îl amenință cu cele ce o să-i facă după ce va fi eliberat, pînă ce paznicul, speriat de amenințări (acesta era unul din hiloti), îi înmîină cuțitul. Cleomenes, luînd de la el unealta de fier, începu să se cresteze de la pulpe în sus, tăindu-și carnea în fîșii lungi; urcă de la pulpe spre coapse, iar de la coapse la șale și la pîntece, pînă ce ajunse la stomac, apoi, despicîndu-și stomacul, muri în acest hal²⁰². Moartea lui a fost astfel pentru că, după cum povestesc mulți eleni, el a îndemnat-o pe Pythia să spună cele ce de fapt le-a și prezis despre Demaratos; după cele ce spun atenienii îndeobște, pentru că, intrînd în Eleusis, el a tăiat arborii din incinta zeitelor, iar după părerea argienilor, fiindcă, scoțînd din templul lui Argos pe acei argieni care căutasera acolo scăpare din luptă, i-a măcelărit și însăși dumbrava sacră a aprins-o, în nebunia lui.

LXXVI Lui Cleomenes, o dată pe cînd întreba oracolul de la Delfi, i se prezise că va cuceri Argosul. De aceea, luînd comanda spartanilor, sosi cu ei la rîul Erasinos²⁰³, despre care se spune că izvorăște din lacul Stymphalis²⁰⁴ (acest lac, dînd într-o peșteră ascunsă, apare din nou la suprafață la Argos; de aici înainte, apa e numită de argieni Erasinos). Așadar, după ce Cleomenes ajunse la rîul cu pricina, închină apei o jertfă. Și cum nu primea de loc semne prielnice în vederea plecării, se făli că el va îndupleca totuși rîul Erasinos să nu-și trădeze cetățenii și adăugă că argienii în nici un

caz n-or avea de ce să se bucure. Apoi, făcînd cale-ntoarsă, își conduse oștirea în Thyrea²⁰⁵; acolo, după ce jertfi mării²⁰⁶ un taur, îi conduse pe ai săi, cu corăbiile, în părțile Tirynthului²⁰⁷ și ale Naupliei²⁰⁸.

LXXVII Dar argienii, aflînd de aceste mișcări, săriră să se apere la țărmul mării; cînd ajunseră aproape de Tirynth, în locul care poartă numele de Sepeia²⁰⁹, se așezară în linie de bătaie în fața lacedemonienilor, lăsînd între ei doar o mică bucată de pămînt. Argienii, de fapt, nu se temeau de o luptă deschisă, ci să nu fie luați prin vicleșug. Într-adevăr, cam acest sens aveau cuvintele oracolului pe care Pythia îl rostise laolaltă²¹⁰ pentru ei și pentru milesieni; el glăsuia astfel²¹¹:

Cînd femeiușca biruitoare-alunga-va bărbatul
Și-a argienilor slavă ea va cucerii, vai, atuncea
Multe-argiene din pricina ei sfișia-și-vor obrazul,
Astfel că fapta se va pomeni și la oameni(i) de mîine.
Șarpe cumplit²¹², întreit răsucit, fu răpus de o lance.

Toate aceste întîmplări — care se nimeriseră în aceeași vreme, făcură să se strecoare spaima în sufletul argienilor. Din această cauză, ei luară hotărîrea să se conducă după crainicul dușmanilor; hotărîrea și-o trecură apoi în faptă astfel: ori de cîte ori crainicul spartan dădea un semnal lacedemonienilor, argienii îndeplineau întocmai acea poruncă.

LXXVIII Dar Cleomenes, aflînd că argienii se conduc după vocea crainicului spartanilor, porunci alor săi ca, în momentul în care crainicul le va da semnalul de repaus, ei să-și ia armele și să pornească la atac împotriva argienilor. Aceste dispoziții au și fost puse în practică de către lacedemonieni; într-adevăr, în vreme ce, după semnalul crainicului, argienii se odihneau, ei se aruncară asupra lor și uciseră o mulțime dintre aceștia; pe unii apoi cu mult mai numeroși, care se refugiaseră în dumbrava sacră a lui Argos, îi încercuiră și îi ținură sub strajă.

LXXIX De aici înainte, Cleomenes făcu precum urmează: cum îi sosisă dezertori de la care căpătă lămuririle de trebuință, el, printr-un sol trimis anume, îi chema pe argienii

închiși în locul sfînt, zicîndu-le pe nume; îi poștea afară, vestindu-i totodată că avea prețul răscumpărării lor — răscumpărarea la peloponesieni consta din două mine sator-nicite ca plată pe cap de prizonier; Cleomenes omorî atunci ca la 50 de argieni, pe fiecare cum ieșea. Ceilalți din dumbravă nu știau nimic de faptele petrecute dincolo; dumbrava fiind deasă, cei dinăuntru nu vedeau ce pășesc cei de afară, pînă ce, la un moment dat, unul dintre ei, urcîndu-se pe un copac, băgă de seamă ce se întîmplă. De atunci nu mai ieșiră la chemarea lui.

LXXX Atunci Cleomenes porunci tuturor hiloților să îngrămădească lemne în jurul dumbrăvii sacre; iar după ce ei dădură ascultare poruncii, el o aprinse îndată. În vreme ce focul ardea, îl întrebă pe unul dintre prizonieri cărui zeu îi este închinată dumbrava. Omul îi răspunse că este consfințită zeului Argos²¹³. Cleomenes, îndată ce îi auzi vorba, suspinînd adînc, glăsui astfel: „O, Apollo, zeu al oracolului, într-adevăr cumplit m-ai înșelat spunîndu-mi că voi cucerii Argosul. Socot că mie mi s-a împlinit acum oracolul”²¹⁴.

LXXXI Apoi, Cleomenes lăsă să se întoarne la Sparta grosul oștirii, iar el, luînd 1 000 de bărbați dintre cei mai de ispravă, plecă cu ei la templul Herei²¹⁵ ca să aducă jertfe. Dar tocmai cînd voia să înceapă ceremoniile la altar, preotul²¹⁶ îl opri, zicînd că nu este îngăduit unui străin să jertfească acolo. Atunci Cleomenes porunci hiloților să îndeărteze preotul de la altar și să-l biciuiască, iar el împlini ritualul jertfei. După ce săvîrși toate acestea, se înapoie la Sparta.

LXXXII Îndată ce s-a întors, dușmanii lui îl duseră în fața eforilor, învinuindu-l că el n-a ocupat Argosul de fapt pentru că a fost mituit cu bani²¹⁷, cu toate că i-a stat în putere să-l cucerească cu ușurință. El însă le-a vorbit — eu nu pot să spun limpede dacă a mințit atunci, nici dacă a spus adevărul, ci doar că a vorbit — înșirînd următoarele: după ce a cucerit sanctuarul lui Argos, a înțeles că pentru el s-a împlinit oracolul zeului; pe lîngă acestea, n-a socotit potrivit să încerce să ocupe și orașul, înainte de a

cerceta victimele și de a afla dacă zeul îi dă putere s-o facă sau i se pune piedică; în vreme ce aducea jertfă în templul Herei, din pieptul statuii a țâșnit o limbă de foc, iar el a înțeles în acest fel că nu va câștiga Argosul; dacă flacăra ar fi ieșit din capul statuii, ar fi cucerit orașul de sus pînă în temelii, dar, fiindcă flacăra s-a ivit din piept, însemna că el a împlinit tot ce zeul²¹⁸ voia să se întîmple. Aceste cuvinte li s-au părut spartanilor vrednice de crezare și potrivite adevărului; așa, el a scăpat cu bine de urmăritori.

LXXXIII În Argos, bărbații fură stîrpiți²¹⁹ atunci în așa de mare măsură, încît sclavii lor puseră stăpînire pe toate treburile statului, ocupînd ei slujbele și cîrmuind²²⁰, pînă ce ajunseră la vîrsta bărbăției copiii celor care pieriseră. După ce aceștia preluară stăpînirea asupra Argosului, îi izgoniră pe sclavi; alungați din cetate, aceștia cuceriră prin luptă Tirynthul. Apoi, o bucată de vreme, între ei domni buna înțelegere, dar, după un timp, sosi la sclavi un ghicitor, Cleandros, de neam din Phigalia²²¹ Arcadiei; acesta îi îndemnă să-și înfrunte stăpînii. De atunci, între sclavi și stăpîni porni un război²²² care a ținut multă vreme, pînă ce cu greu argienii au ieșit învingători.

LXXXIV Argienii spun că, din pricina faptelor mai sus pomenite, a pierit Cleomenes atît de groaznic, înnebunind. Spartanii susțin însă că nebunia lui Cleomenes nu se trage de la nici un zeu, ci că el, împrietenindu-se cu sciții, a ajuns un mare bețiv și din asta i s-a rătăcit mintea. Într-adevăr, sciții nomazi²²³, după ce Darius le-a cîștigat țara, fură cuprinși de dorința să se răzbune pe el; trimițînd deci soli la Sparta, încheiară alianță și se învoiră pe temeiul că ar trebui ca sciții să încerce să năvălească în Media, pe lîngă fluviul Phasis²²⁴, în vreme ce pe spartani îi rugau să pomească, din Efes, să înainteze [înspre inima Asiei] și să se întîlnească cu ei în același loc²²⁵. Spartanii spun că regele Cleomenes, cînd veniră sciții pentru aceste treburi, se luă cam mult cu ei și, legînd prietenie ceva mai mare decît era nevoie, prinse de la ei patima beției²²⁶; din această pricină socot spartanii că a înnebunit regele. Începînd de atunci, după cum spun ei înșiși, cînd vor să bea vin cu mai puțină apă, zic că beau ca sciții²²⁷. Prin urmare, acestea le povestesc spartanii despre Cleomenes.

Părerea mea însă este că, prin această rătăcire a minții, Cleomenes și-a plătit de fapt pedeapsa față de Demaratos.

LXXXV Îndată ce eginetii aflară de sfîrșitul lui Cleomenes²²⁸, trimiseră soli la Sparta ca să facă plîngere împotriva lui Leutychides pentru ostaticii ținuti la Atena. Lacedemonienii, întrunind un consiliu judecătoresc, recunoscîră că eginetii au fost tratați cu silnicie de Leutychides și pronunțară hotărîrea ca el să fie predat spre a fi dus la Egina în schimbul oamenilor opriți la Atena. Pe cînd eginetii porneau să ia cu ei pe Leutychides, Theasydes, fiul lui Leoprepes, un om de vază din Sparta, le aținu calea cu aceste cuvinte: „Ce vreți să faceți, o, voi, oameni din Egina? Să duceți pe regele spartanilor care v-a fost predat de cetățenii săi? Dacă acum spartanii au ajuns la o astfel de hotărîre orbiți de mînie, [aveți grijă ca] nu cumva mai tîrziu, după ce veți săvîrși o asemenea faptă, ei să abată asupra țării voastre o nenorocire cumplită“. Îndată ce auziră asemenea cuvinte, eginetii renunțară să-l mai ducă; în schimb, căzură la învoială ca Leutychides să-i însoțească la Atena și să dea înapoi eginetilor oamenii cu pricina.

LXXXVI Cînd Leutychides sosi la Atena și ceru zălogul, atenienii, pentru că nu voiau să-l înapoieze, tărăgămară lucrurile sub cuvînt că au fost doi regi care au lăsat zălogul în grija lor și că acum nu socot drept să-l înapoieze unuia singur, fără să fie și celălalt de față.

Cum atenienii nu consimțeau să predea oamenii, Leutychides le vorbi precum urmează: „O, atenieni, există două căi; voi urmați-o pe care o doriți: dacă ne eliberați ostaticii, înfăptuiți ceea ce se cuvine, și dacă nu ni-i predați, săvîrșiți fapte potrivnice bunei-cuviințe; eu doresc doar să vă arăt ce-a fost dat să se întîmple la Sparta în legătură cu o încredințare ca aceasta. Noi, spartanii, și azi povestim că a trăit în Lacedemona, cu două generații înainte de mine²²⁹, un oarecare Glaucos, fiul lui Epikydes. Despre acest om spunem că s-a ridicat pe cea mai înaltă treaptă în toate prîvințele și mai cu seama și-a cîștigat cea mai mare faimă, dintre toți locuitorii de atunci ai Lacedemonei, pentru simțul lui de dreptate. Dar iată ce s-a întîmplat — continuăm noi să povestim — cînd a venit acea vreme: un om din Milet, sosind

Glaucos al lui Epikydes, aceasta înseamnă acumă
Prin jurământ să câştigi şi bani să răpeşti totodată ;
Jură, de vreme ce moartea îl ia şi pe cel ce drept jură.
Dar jurământul un fiu anonim fără mâini şi picioare
Are şi acesta de grab' l-urmăreşte pînă în clipa-n
Care, prinzîndu-l, distruge-al său neam şi casa

lui toată ²³⁰

Neamul cui drept a jurat fericit e în timpul ce vine ²³¹.

LXXXVII Leutychides, după ce rosti aceste cuvinte, cum atenienii nici acum nu-i dădura ascultare, plecă²³³. Iar egeții, înainte de a-și lua pedeapsa pentru nedreptățile de odinioară, prin care se obrazniciseră față de atenieni de dragul thebanilor²³⁴, iață ce ispravă mai săvârșiră. Făcându-le imputări atenienilor și socotind că sînt neîndreptățiți de aceștia, se pregătiră să se răzbune pe ei. O dată, cînd atenienii tocmai țineau la Sunion sărbătoarea lor din cinci în cinci ani²³⁵, egeții, întinzîndu-le curse, puseră mîna pe corabia theorilor, plină de fruntași atenieni și, prinzîndu-i, îi legară în lanțuri.

LXXXIX Din întâmplare, atenienii nu aveau corăbii în stare să se încaiere în luptă cu cele ale eginetilor²³⁷; în timp ce umblau să ceară cu împrumut corăbii de la corintieni, treburile se înrăutățiră. Corintienii, care erau în cele

mai strânse legături de prietenie cu atenienii pe vremea aceea ²³⁸, le răspunseră la cerere cu 20 de vase, pe care le dădură în schimbul a cinci drahme, pentru că, după lege, nu le era îngăduit să le dea în dar. Atenienii, luând aceste vase, cît și pe ale lor proprii, și echipînd astfel în total 70 de corăbii, porniră cu ele spre Egina, dar întîrziară doar o singură zi față de data hotărîtă.

XC Nicodromos, deoarece atenienii nu se arătară la timpul hotărît, se urcă într-o barcă și fugi din Egina; totodată îl însoțiră și alți egineti cărora atenienii le dăruiră Sunionul ca să-l locuiască. De aici, ei făceau mereu incursiuni de jaf și pradă ²³⁹ pe la eginetii din insulă.

XCI Dar acestea se petrecură mai tîrziu ²⁴⁰. Eginetii „cei grași”, cînd oamenii din popor se răsculară împotriva lor o dată cu Nicodromos, îi înfrînseră și, după ce puseră mîna pe ei, îi scoaseră din cetate ca să-i omoare. Și în acea împrejurare, au săvîrșit pînă și crimă, a cărei pată n-au fost în stare s-o șteargă prin jertfe, oricît de multe au adus; ba tocmai, dimpotrivă, ei au ajuns să fie izgoșiți din insulă ²⁴¹ mai înainte ca zeita ²⁴² să le fie îndurătoare. Într-adevăr, cînd au prins de vii 700 de oameni din popor, i-au scos din oraș ca să-i omoare; unul din prizonieri, scăpînd din lanțuri, căută salvare la porțile templului Demetrei Thesmophoros ²⁴³ și, încheștîndu-și mîinile pe inelele porții, ținea strîns de ele. Fiindcă nu putură să-l smulgă cînd l-au tras, îi tăiară mîinile și așa îl duseră; mîinile tăiate rămaseră prinse de inele.

XCII Aceste fărădelegi le săvîrșiră, așadar, eginetii împotriva lor înșiși. Cînd sosiră apoi atenienii, ei începură bătălia cu 70 ²⁴⁴ de corăbii; dar, înfrînți în lupta de pe mare, chemară în ajutor pe aceiași oameni ca mai înainte ²⁴⁵, pe argieni. Aceștia, însă, nu le mai acordară sprijinul, impuțîndu-le că niște vase din Egina ²⁴⁶, luate cu sila de Cleomenes, au ancorat la țărmul Argolidei și din ele au debarcat oameni împreună cu lacedemonienii; tot atunci au debarcat unii și de pe vase din Sicyona ²⁴⁷. Argienii le-au cerut ca pedeapsă plata a 1 000 de talanți, fiecare cîte 500. Sicyonienii, recunoscîndu-și vina, căzură la învoială cu ei să plă-

tească 100 de talanți și să fie socotiți absolviți de vină; eginetii însă nici măcar nu-și recunoscuseră vina și se arătară mai obraznici. De aceea, la cererea lor, nici un argian nu le-a fost trimis ²⁴⁸ de obște în ajutor; în schimb, li se înfățișară de bună voie ²⁴⁹ ca la 1 000 de argieni. În fruntea lor se afla comandantul Eurybates, un bărbat instruit la pentathlon. Cei mai mulți dintre acești oameni nu s-au mai întors, ci au pierit de mîna atenienilor, la Egina ²⁵⁰; chiar comandantul lor, Eurybates, nimerind într-o luptă corp la corp, ucise trei oameni, dar muri, la rîndul său, de mîna celui de al patrulea, cu numele Sophanes, fiul unui om din Dekeleia ²⁵¹.

XCIII Eginetii, la un moment dat, atacîndu-i cu corăbiile pe atenieni, tocmai pe cînd aceștia se aflau în învîlmășeală, îi învinseră și le capturară patru corăbii cu oameni cu tot ²⁵².

XCIV Atenienii ²⁵³ purtau, deci, război împotriva eginetilor; în vremea aceasta persul își urma planul lui, pentru că sclavul mereu îi aducea aminte de Atena ²⁵⁴, iar Peisistratizii, care se aflau într-una în preajma sa, îi ponegreau mereu pe atenieni; totodată, Darius însuși, legîndu-se de acest pretext, ardea de dorința să-i subjuge pe aceia din Ellada care încă nu i-au dat pămînt și apă. Pe Mardonios, care a dat greș cu campania, îl eliberă de la conducere și, desemnînd alți comandanți, pe Datis, med de neam, pe Artaphernes, fiul lui Artaphernes și nepotul său, le încredință expediția împotriva Eretriei și a Atenei. El îi trimitea cu porunca să subjuge Atena și Eretria și să aducă în fața ochilor săi pe cei înrobiți.

XCV Cînd acești comandanți noi aleși, plecînd de la rege, sosiră pe cîmpia Aleion ²⁵⁵ a Ciliciei, împreună cu o pedestrimă numeroasă și bine înzestrată, îi ajunse din urmă, în vreme ce ei făceau popas, întreaga flotă, a cărei recrutare fusese impusă ²⁵⁶ fiecărui popor; prin urmare, se arătară atunci aici și corăbiile de transportat cai, pe care Darius poruncise tributarilor săi, cu un an înainte, să le aibă gata. Urcînd caii pe aceste vase și îmbarcînd în corăbii și oștirea pedestră, luară calea mării spre Ionia cu 600 ²⁵⁷ de trireme.

Dar, de aici înainte, ei nu mai oîrmiră vasele pe lîngă ţărm înspre Hellespont şi spre Tracia, ci, pornind din Samos, îşi continuă drumul pe lîngă Icaros²⁵⁸ şi printre insule, temîndu-se foarte mult, după cîte cred eu, să facă ocolul Athosului, deoarece cu un an înainte, tăindu-şi drum pe acolo, suferiră mari pierderi; pe lîngă aceasta şi Naxosul, care nu fusese cucerit înainte, îi silea la acest drum²⁵⁹.

XCVI Cînd, înaintînd din marea Icariei, ei se apropiară de Naxos (împotriva acestei insule aveau perşii de făcut prima campanie), naxienii, aducîndu-şi aminte de cele petrecute înainte vreme, o luară la fugă în munţi şi nu le ieşiră în cale. Perşii, înrobînd dintre ei pe cei care le-au căzut în mînă, dădură foc şi templelor, şi oraşului²⁶⁰. După aceste isprăvi, porniră împotriva altor insule.

XCVII În vreme ce perşii se ocupau cu asemenea treburi, delienii, părăsind şi ei insula Delos, plecară ca să-şi găsească adăpost la Tenos. Cînd oştirea persană se apropie de ţărm, Datis, luînd-o înainte, nu îngădui corăbiilor să arunce ancora în apropierea Delosului, ci numai în faţa lui, la Rhenaia²⁶¹; apoi, cînd află unde sînt delienii, le trimise un crainic, prin care le vorbi precum urmează: „Oameni sfinţi²⁶², de ce fugiţi, erezînd lucruri urîte despre mine? Doar eu însumi am atîta minte, dar şi din partea regelui am primit asemenea poruncă, să nu i se pricinuiască vreo vătămare ţinutului în care s-au născut cei doi zei²⁶³, nici locului şi nici locuitorilor lui. Acuma, deci, întorceţi-vă la treburile voastre şi locuiţi-vă insula“. Aceste vorbe le trimise el prin crainic delienilor. Apoi, încărcînd pe rug 300 de talanţi de tămîie, o arse.

XCVIII După ce săvîrşi toate acestea, Datis porni pe mare împreună cu oştirea sa, mai întîi împotriva Eretriei, ducînd cu sine şi ionieni, şi eolieni. După plecarea lui, Delosul fu zguduit de un cutremur; acesta a fost — după vorba delienilor — primul şi ultimul cutremur²⁶⁴ pînă pe vremea mea. De aceea, el a trecut în ochii oamenilor ca un semn prevestitor prin care zeul le arăta nenorocirile ce îi vor lovi; într-adevăr, în timpul lui Darius al lui Hystaspes şi pe vremea lui Xerxes, fiul lui Darius, cît şi pe vremea lui

Artaxerxes, fiul lui Xerxes, deci timp de trei generaţii la rînd, asupra Elladei s-au abătut mai multe rele decît în alte 20 de generaţii la un loc, care au premers lui Darius; unele nenorociri i s-au tras din partea perşilor, altele, din partea căpeteniilor lor care s-au luat la ceartă pentru putere. În felul acesta nu era nimic nefiresc în faptul că Delosul a suferit un cutremur, deşi înainte vreme era ferit de cutremure (chiar într-un oracol era scris despre el aşa:

Delosul însuşi eu voi zgudui, deşi neclintit e²⁶⁵).

În limba elenă iată ce înseamnă următoarele nume: Dareios — „Puternicul“, Xerxes — „Războinicul“, Artaxerxes — „Marele războinic“²⁶⁶. Pe aceşti regi, pe drept cuvînt, elenii i-ar putea numi aşa în limba lor.

XCIX Iar barbarii, în drumul de la Delos înainte, ancorau ici-colo prin insule, unde îşi recrutau oştire, luînd la oaste pe fiii insularilor. Cînd apoi, colindînd insulele, aruncară ancora şi la ţărmul Carystosului²⁶⁷ (cum carystienii nici nu le dădură ostateci şi nici nu primiră să-i însoţească în campania împotriva cetăţilor vecine) — era vorba despre Eretria şi Atena —, atunci perşii îi împresurară şi le raseră de la pămînt roadele cîmpului, pînă ce şi carystienii făcură jocul perşilor.

C Eretrienii, cînd aflară că oştirea persană se îndreaptă împotriva lor, îi rugară pe atenieni să le vină în ajutor. Atenienii nu le refuzară sprijinul, ci le trimiseră ca ajutoare pe cei 4 000²⁶⁸ de colonişti de pe pămîntul hippoboţilor din Halkis. Dar eretrienii nu ajunseră încă la o hotărîre; ei trimiseră totuşi după atenieni, deşi părerile le erau împărţite: unii propuneau să plece din oraş spre înălţimile Eubeei; alţii, nădăjduind în inima lor să tragă unele foloase personale de pe urma perşilor, se pregăteau de trădare. Văzîndu-şi, aşadar, compatrioţii dezbinaţi în părerii, Aischines, fiul lui Nothon, unul din fruntaşii eretrienilor, le povesti atenienilor, la sosire, de-a fir a păr despre toate treburile din cetate şi-i rugă să se întoarcă acasă pentru a nu-şi găsi şi ei pieirea acolo. Atenienii îi dădură ascultare lui Aischines care îi sfătuia în acest fel.

CI Și astfel atenienii, trecând de acolo la Oropos, scăpară cu viață. În vremea aceasta, perșii, venind pe mare, își ancorară vasele la Tamynai, la Hoireai și la Aigileia²⁶⁹ de pe țărmurile Eretriei și, după ce acostară în aceste locuri, îndată își descărcară caii și se pregătiră de atac. Dar planul eretrienilor nu era să-i întâmpine pentru a-și măsura cu ei puterile în luptă, ci numai să-și poată apăra zidurile cetății; după ce ieși biruitoare părerea să nu-și părăsească cetatea, grija lor se îndreptă cu osebire spre acest țel. În timpul unui asalt puternic asupra zidului cetății, în răstimp de șase zile, căzură mulți oameni din amândouă taberele; în ziua a șaptea, Euphorbos, fiul lui Alkimachos, și Philagros, fiul lui Kyneas, cetățeni de vază, închină perșilor cetatea. Aceștia, năvălind înăuntru, dădură foc templelor, jefuindu-le, ca răzbunare pentru templele arse la Sardes, iar oamenilor, urmînd porunca lui Darius, le puseră lanțurile robiei.

CII După ce cuceriră Eretria și poposiră acolo câteva zile, perșii porniră cu vasele împotriva Atticei, plini de înflăcărare și cu nădejdea în suflet că atenienii se vor purta la fel ca eretrienii. Și, cum Marathonul era locul cel mai potrivit din Attica pentru desfășurarea cavaleriei și cel mai apropiat²⁷⁰ de Eretria, Hippias, fiul lui Peisistratos, i-a condus în acel loc.

CIII Atenienii, cînd primiră aceste vești, porniră și ei spre Marathon, ca să se apere²⁷¹. În fruntea lor se aflau zece strategii; al zecelea dintre ei era Miltiades²⁷², al cărui tată, Kimon, fiul lui Stesagoras, a fost silit să fugă²⁷³ din Atena din pricina lui Peisistratos²⁷⁴, fiul lui Hippocrates. Și, în vreme ce Kimon trăise în surghiun, îi fu dat să cîștige o victorie olimpică, cu carul de curse cu patru cai, iar dobîndirea acestei izbînzii să-i aducă aceeași slavă ca lui Miltiades²⁷⁵, fratele său din aceeași mamă. După aceea, la Olimpiada următoare, învingînd cu aceleași iepe²⁷⁶, el îi cedă lui Peisistratos²⁷⁷ dreptul de a fi proclamat învingător și, lăsîndu-i acestuia victoria, reuși să se întoarcă acasă pe temeiul unei astfel de învoielii. După ce mai cîștigă încă o victorie olimpică cu aceleași iepe, fu sortit să-și vadă moartea de la fiii lui Peisistratos; pe vremea aceea Peisistratos nu mai era

în viață. Fiii lui însă, punînd oameni la pîndă, îl omorîră într-o noapte, în preajma prytaneului²⁷⁸. Kimon a fost înmormîntat în fața cetății, dincolo de drumul care trece prin așa-numita Coile²⁷⁹. Lîngă el au fost îngropate și iepele care cîștigaseră cele trei victorii olimpice. Într-adevăr, și alte iepe au făcut astfel de isprăvi, ca, de pildă, cele ale lui Euagoras²⁸⁰ Laconianul, dar ca să le întrecă pe acestea n-a fost nici una. Cel mai vîrstnic dintre fiii lui Kimon, Stesagoras²⁸¹, se afla pe vremea aceea la unchiul său Miltiades, care îl creștea în Chersones; cel mai tînăr, cu numele Miltiades, după Miltiades colonizatorul Chersonesului, era în Atena la Kimon.

CIV Prin urmare, acest Miltiades, care a venit de la Chersones, era pe vremea aceea conducătorul atenienilor, după ce a scăpat în două rînduri de la moarte: o dată, cînd fenicienii l-au urmărit pînă la Imbros²⁸², punînd mare preț să-l prindă și să-l ducă la rege; altă dată, după ce a scăpat de urmăritori și a ajuns în patria sa, tocmai cînd credea că se află la adăpost, dușmanii lui l-au prins și, ducîndu-l în fața tribunalului²⁸³, l-au urmărit cu judecată, sub cuvînt că s-a purtat ca un tiran în Chersones. După ce a scăpat și de aceștia, el a fost numit, prin votul poporului, strategul atenienilor.

CV Și, în vreme ce se aflau încă în cetate²⁸⁴, strategii trimiseră mai întîi la Sparta pe crainicul Philippides²⁸⁵, un atenian alergător de meserie. După cum povestea însuși Philippides și după cum le aduse și atenienilor de veste, lui i-a apărut o dată în față zeul Pan²⁸⁶, în preajma muntelui Parthenion²⁸⁷, deasupra Tegeei. Strigîndu-l pe Philippides pe nume, Pan îi ceru să-i întrebe pe atenieni de ce nu se îngrijesc de cultul lui, cu toate că el a fost pînă acum binevoitor față de atenieni și de multe ori le-a fost de folos, cum de altfel le va mai fi și de aci înainte. Iar atenienii, cînd treburile lor se schimbă în bine, crezînd adevărate aceste vorbe, înălțară la poalele Acropolei un templu în cîntea lui Pan și, de la această vestire, ei caută mereu să cîștige bunăvoința zeului prin jertfe an de an și prin torte²⁸⁸.

CVI De data aceasta, Philippides, trimis de strategii pe același drum ca atunci când zicea că i s-a arătat Pan, ajunse a doua zi din Atena la Sparta și, înfățișându-se înaintea arhonților, le vorbi astfel: „O, lacedemonieni, atenienii vă roagă să le dați ajutorul vostru și să nu priviți cu nepăsare cum unul dintre cele mai vechi orașe elene o să fie înrobite de barbari. Eretria a fost subjugată și iată că Ellada a ajuns mai slabă fără de acest oraș de seamă“. În acest fel le înfățișă Philippides cele ce i-au fost încredințate. Spartanii hotărâră să dea sprijin atenienilor, dar pentru moment le era cu neputință — spuneau —, deoarece nu voiau să încalce legea; era tocmai a noua zi a lunii, iar în ziua a noua — ziceau ei — nu vor porni la război, până nu se va împlini discul lunii.

CVII În vreme ce ei așteptau luna plină, Hippias, fiul lui Peisistratos, îi conducea pe barbari spre Marathon. Cu o noapte înainte, Hippias avusese în somn un vis: i se părea că se culcase cu maică-sa. El își tălmăci visul că, venind la Atena și cucerind domnia, își va sfârși zilele bătrân, în patria sa. Deci, cam așa își tulcu el visul. Cum se afla în fruntea campaniei, debarcă mai întâi oamenii înrobiți la Eretria, în insula Styrei²⁸⁹, numită Aigileia, apoi ancoră la Marathon corăbiile aduse și, după ce barbarii coborâră pe uscat, el îi așază în bună rânduială. Și, în vreme ce era preocupat astfel, îi veni să strănute și să tușească ceva mai tare ca de obicei; cum era bătrân²⁹⁰, o bună parte din dinți prinseseră să i se dlatine; ba un dinte, când tuși, îi sări din gură, din pricina sforțării; după ce dintele căzu în nisip, el se strădui mult să-l găsească; dar, cum nu se vedea nicăieri, oftând spuse celor de față: „Pământul acesta nu este al nostru, nici nu-l vom putea cuceri; singura parte care mi se cuvine mie o ocupă dintele“.

CVIII Așa își tălmăci Hippias visul pe care îl socoti ca și împlinit²⁹¹. Atenienii, în vreme ce erau așezați pe poziție, în locul consfințit lui Heracles²⁹², își îngroșară rândurile cu plateenii care veniseră cu toate forțele lor; și aceasta, atât pentru că plateenii se încredințaseră atenienilor, cât și datorită faptului că atenienii înduraseră multe ponoase de dragul lor. Iată cum s-au încredințat plateenii atenienilor. Oropsii

de thebani, plateenii cerură mai întâi ocrotirea lui Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, și a lacedemonienilor care se aflau de față. Dar aceștia nu-i primiră sub aripa lor, ci le spuseră următoarele: „Noi locuim ceva mai departe de voi și un astfel de sprijin vouă nu v-ar fi de nici un folos, pentru că ați putea fi înrobiți de mai multe ori, până ca unul dintre noi s-o afle. Dar vă sfătuim, încredințați-vă atenienilor, unor oameni care se află mai aproape de voi și care sînt în măsură să vă apere“. Aceste sfaturi le dădură lacedemonienii, nu atât din bunăvoință față de plateeni, cât din dorința ca atenienii să-și sleiască puterile hărțuindu-se cu beoțienii. Prin urmare, lacedemonienii așa îi sfătuiră; iar ei nu se arătară de loc neîncredzători, ci, tocmai când atenienii aduceau jertfe celor 12 zei, plateenii se așezară lângă altare ca rugători cu ramură de măsline în mâini și le cerură ocrotirea. Thebanii, aflînd de acestea, porniră îndată cu oaste împotriva plateenilor; atenienii însă le și săriră în ajutor. Tocmai când erau pe cale de a începe bătălia, corintienii, care se aflau din întîmplare prin părțile acelea, nu priviră cu nepăsare, ci împăcară cele două părți care de altfel se și îndreptaseră spre ei [să le facă dreptate]; atunci corintienii statorniciră hotarul dintre ei pe asemenea temeiuri ca thebanii să lase nestingheriți pe acei beoțieni care nu vor să trăiască după rînduiala beoțiană. Corintienii, după ce formulară aceste hotărîri, își văzură de drum; dar, în vreme ce atenienii se retrăgeau, beoțienii se și aruncară asupra atenienilor și, atacîndu-i, suferiră înfrîngere în luptă. Atenienii încălcă atunci hotarele pe care le statorniciseră corintienii pentru plateeni și, trecînd peste ele, impuseră thebanilor ca hotar înspre Plateea și spre Hysiai²⁹³ chiar râul Asopos. Prin urmare, așa s-au încredințat plateenii atenienilor²⁹⁴, iar acum ei sosiră la Marathon în ajutorul lor.

CIX Dar iată că strategii atenienilor aveau părerile împărțite: unii nu îngăduiau încăierarea pentru că erau prea puțini la număr ca să poată ține piept ostii mezilor; alții, printre care și Miltiades, dimpotrivă, erau pentru bătălie. Prin urmare, cum, dezbinați fiind, era să învingă părerea mai rea, în asemenea împrejurări se găsi și un al unsprezecelea votant, acela dintre atenieni care a fost ales la bobi polemarmh; într-adevăr, încă în vechime, atenienii îi dăduseră polemarmhului²⁹⁵ drept de vot egal cu strategii, iar acum

polemarh era Callimachos din Aphidna²⁹⁶. Miltiades veni la el și-i vorbi astfel: „În puterea ta stă, o, Callimachos, fie să înrobești Atena, fie ca, aducându-i libertatea, să lași amintirea ta [să dăinuiască] cât suflarea omenească pe pământ, așa cum nici Harmodios și nici Aristogeiton²⁹⁷ nu o lăsară²⁹⁸. Atenienii se află acum în fața celei mai mari primejdii de când s-au născut ei și, dacă se închină mezilor, sînt de pe acum hotărâte chinurile care le au de îndurat, cînd vor fi predați pe mîna lui Hippias; dar dacă iese triumfătoare această cetate, ea poate să ajungă prima din cetățile elene. În ce chip se vor înfăptui asemenea lucruri și cum îți revine ție dreptul de a hotărî asupra lor, eu tocmai vin să-ți deslușesc. Noi, strategii, fiind în număr de zece, avem păreri împărțite, unii pentru luptă, alții, împotriva ei. Dar dacă nu ne avîntăm în luptă cu persii, mă tem ca nu cumva o grabnică rătăcire care ar pune stăpînire asupra atenienilor să le tulbure mințile în așa fel, încît să treacă de partea mezilor; iar în cazul în care luptăm cu ei înainte de a se ivi și în inima atenienilor ceva putred, dacă zeii vor face parte dreaptă, noi sîntem în stare să ieșim biruitori din încăierare. Toate acestea țin acum de tine și de tine atîrnă, pentru că, dacă tu te potrivești părerii mele, patria îți este liberă și cetatea, fruntea cetăților Elladei; dar dacă alegi părerea celor care nu votează pentru bătălie, urmările vor fi tocmai potrivnice binelui pe care ți l-am arătat“.

CX Prin astfel de cuvinte, Miltiades cîștigă de partea sa pe Callimachos. În felul acesta, părerea polemarhului trăgînd în cumpănă²⁹⁹, ei luară hotărîrea să lupte. După aceea, strategii care erau pentru bătălie, rînd pe rînd, care cum primea președinția pe timp de o zi, o și încredința lui Miltiades. Acesta, luînd-o, nu începu totuși bătălia pînă nu-i veni lui rîndul la președinție³⁰⁰.

CXI Cînd sosi rîndul lui, iată ordinea în care-i așeză pe atenieni în linie de bătaie: aripa dreaptă³⁰¹ o conducea polemarhul Callimachos; aceasta era datina pe atunci la atenieni, ca polemarhul să ocupe aripa dreaptă. În vreme ce el avea, prin urmare, acest post de comandă, dincolo de el se aflau triburile în ordinea numerică³⁰², ținîndu-se strîns între ele; ultimii de tot, ocupînd aripa stîngă, se aflau pla-

teenii. Începînd de la această bătălie, ori de cîte ori atenienii aduc jertfe cu ocazia sărbătorii întregului popor, care se ține din cinci în cinci ani, crainicul atenian cuprinde în aceeași urare atît pe atenieni cît și pe plateeni, dorindu-le să aibă parte de bine. Dar atunci, la Marathon, iată cum stăteau lucrurile în privința așezării atenienilor pe poziție: frontul lor era deopotrivă de mare cu frontul mezilor, dar mijlocul lui era alcătuit din puține rînduri și de aceea punctul cel mai slab al liniei era aici; în schimb, amîndouă aripile erau întărite cu armată multă.

CXII După ce se termină rînduirea oamenilor pe poziție și jertfele prevesteau a bine, atenienii se aruncară în iureș navalnic asupra dușmanilor; depărtarea dintre tabere nu era mai mare de opt stadii. Persii, cînd îi văzură pe atenieni dînd navală, se pregătiră să-i întîmpine; dar cînd băgară de seamă cît de puțini sînt și că totuși aleargă spre ei în goană, fără cavalerie și fără arcași, îi socotiră pe atenieni de-a dreptul nebuni și cu totul pierduți. Dar acestea și le închipuiau doar barbarii. Atenienii însă, cînd se încheștară strîns cu barbarii, se luptară în chip vrednic de pomenit. Într-adevăr, ei, primii dintre toți elenii pe care îi cunoaștem, au pornit în iureș împotriva dușmanilor și, totodată, ei cei dintîi³⁰³ și-au ținut firea cînd au văzut îmbrăcămîntea medă și pe bărbații care au purtat-o; pînă atunci, elenilor le era teamă și de numele mezilor.

CXIII Trecuse o bucată bună de vreme de cînd se luptau la Marathon. În partea de mijloc a frontului³⁰⁴, unde erau persii și sakii³⁰⁵, au ieșit învingători barbarii; aici, așadar, barbarii s-au dovedit mai tari și, spărgînd frontul, i-au urmărit pe eleni spre inima țării; în cele două aripi însă, biruința a fost de partea atenienilor și a plateenilor. Ieșind învingători, aceștia au lăsat pe barbari să fugă bezmetici, dar pe cei care le-au spart frontul la mijloc i-au întîmpinat cu arma în mîini — unindu-și cele două aripi; și biruința a fost de partea atenienilor. Cînd persii o luară la fugă, elenii porniră pe urmele lor, lovindu-i din spate, pînă ce, ajungînd la mare, cerură foc cu care se cățărara pe corăbiile persilor³⁰⁶.

CXIV În această luptă a pierit polemarhul Callimachos, dovedindu-se un om de ispravă; a mai murit atunci și unul din strategii, Stesileos, fiul lui Thrasyleos; aici a căzut și Kynegeiros³⁰⁷, fiul lui Euphorion, tăindu-i-se mîna cu o secure în clipa în care se prinsese de pupa unei corăbii; aici și-au găsit sfîrșitul mulți alți atenieni cu renume.

CXV Șapte corăbii au capturat atenienii în acest fel. Cu celelalte, barbarii, după ce au ridicat ancora și au îmbarcat pe eretrienii înrobiți din insula în care îi lăsaseră, făcură ocolul Sunionului, vrînd să ajungă la Atena înaintea atenienilor. Ba, li se și impută atenienilor că ei au prevăzut acest lucru prin uneltirea Alcmeonizilor³⁰⁸ care, potrivit unei înțelegeri, făcură semn perșilor aflați pe corăbii, înălțînd în aer un scut.

CXVI Perșii, deci, făcură înconjurul capului Sunion. Atenienii alergară atunci să apere cetatea, cît îi ținură picioarele, o luară înainte barbarilor, sosind cu mult înainte de aceștia. După ce ajunseră, atenienii își așezară tabăra strămutînd-o din incinta lui Heracles de la Marathon într-o altă incintă, și anume în a lui Heracles de la Kynosarges³⁰⁹. Barbarii, urcînd cu corăbiile pînă la Phaleron³¹⁰ — căci acesta era portul atenienilor în acea vreme —, își ancorară vasele, pentru moment, ceva mai sus de port, apoi se întoarseră în Asia.

CXVII În bătălia de la Marathon, au murit dintre barbari ca la 6 400 de bărbați, iar dintre atenieni — 192³¹¹; prin urmare, cam atîția, au căzut din amîndouă taberele. S-a întîmplat acolo și o minune: un atenian, cu numele Epizelos, fiul lui Cuphagoras, luptînd în învîlmășeală ca un om viteaz ce era, și-a pierdut vederea, fără să fi fost rănit și fără să fi fost atins la vreunul din mădulele trupului; din acel moment, tot restul vieții și l-a petrecut orb. Am auzit că el însuși povestește despre pățania lui următoarea istorioară: se făcea că i-a apărut în față un bărbat greu înarmat, uriaș, a cărui barbă îi umbrea întreg scutul; această vedenie a trecut pe lîngă el și l-a ucis pe vecinul său de arme. Aceste lucruri am aflat că le povestește Epizelos.

CXVIII Datis, care se afla cu oastea în drum spre Asia, cînd a ajuns la Myconos³¹², a avut o vedenie în vis. Care anume a fost această vedenie nu se spune; doar că el, îndată ce s-a luminat de ziuă, făcu o inspecție prin flotă și, găsind într-o corabie feniciană o statuie a lui Apollo poleită în aur, întrebă de unde a fost jefuită; aflînd din ce templu era, o duse cu corabia lui la Delos; el (pentru că delienii se întorceau atunci în insulă) așeză statuia în templu și îi rugă pe delieni să o ducă ei mai departe în orașelul thebanilor, la Delion³¹³; această localitate se află pe coasta mării, în fața Halkisului. Datis, după ce le adresă această rugăminte, plecă. Dar locuitorii insulei Delos n-au dus statuia nicăieri, ci, abia după 20 de ani, thebanii înșiși, la cererea unui oracol, au strămutat-o la Delion.

CXIX Iar Datis și Artaphernes, îndată ce la capătul drumului pe apă atinseră țărmurile Asiei, duseră la Susa pe eretrienii înrobiți³¹⁴. Regele Darius, înainte de înrobirea acestora, nutrea împotriva lor o aprigă mînie, pentru că eretrienii, cei dinții, încălcară dreptatea; dar, cînd îi văzu tîrîți în fața lui și supuși puterii sale, nu le pricinui nici un alt neajuns, ci doar îi coloniză într-un loc al regiunii Kissia³¹⁵, care poartă numele de Ardericca³¹⁶ și care se află la o depărtare de 210 stadii de Susa și la 40 de stadii³¹⁷ de la puțul cu trei soiuri de mîl. Într-adevăr, iată cum se scoate din acest puț și asfalt, și sare, și ulei³¹⁸: extracția se face cu un fel de balanță de care este legată, în loc de găleată, o jumătate de burduf; scufundîndu-se burduful în apă, se trage apoi afară și se varsă într-un bazin; din acest bazin, curgînd în altă parte, mîlul o ia pe trei căi diferite; asfaltul și sarea se încheagă îndată, dar uleiul vîscos³¹⁹... perșii îl numesc rhadinake; este negru și dă un miros greu. Aici îi coloniză regele Darius pe eretrienii, iar aceștia stăpîneau acest loc pînă pe vremea mea, păstrîndu-și limba lor veche. Așa se petrecură lucrurile cu eretrienii.

CXX După lună plină sosiră³²⁰ și lacedemonienii la Atena în număr de 2 000, fiind foarte zoriți să apuce bătălia; [ei veniră atît de repede] încît, în a treia zi de la plecarea din Sparta, și sosiră în Attica. Dar cum ajunseră după bătă-

lie, doriră totuși să-i vadă pe mezi; ducându-se deci la Marathon, stătură de-i priviră, apoi, laudînd pe atenieni și isprava lor, plecară înapoi.

CXXI Pentru mine-i lucru de mirare și nu pot [cu nici un preț] să primesc învinuirea adusă Alcmeonizilor, că ei ar fi arătat perșilor scutul, potrivit unei înțelegeri, vrînd ca atenienii să ajungă supuși barbarilor și lui Hippias; în privința Alcmeonizilor, mai mult chiar decît în cazul lui Callias³²¹, fiul lui Phainippos și tatăl lui Hipponicos, e lucru vădit că sînt dușmani ai tiraniei. Într-adevăr, singur Callias, dintre toți atenienii, a avut îndrăzneala, cînd Peisistratos a fost alungat din Atena, să-i cumpere bunurile scoase la licitație și tot el singur a luat împotriva lui și alte măsuri dușmănoase de tot soiul.

CXXII În multe privințe³²² se cuvine să păstreze fiecare om amintirea acestui Callias, mai întîi pentru cele arătate mai înainte, deoarece a fost un bărbat însuflețit de dorința de a-și elibera patria; în al doilea rînd, pentru victoriile cîștigate la jocurile olimpice în chipul următor: după ce obținut o victorie la hipism, cîștigă premiul doi la cursa de care cu patru cai, și, ceva mai înainte, cîteva victorii la jocurile pythice; el se făcu cunoscut înaintea tuturor elenilor prin cheltuielile uriașe și mai ales prin felul în care se purtă față de cele trei fete ale lui; în momentul în care ele atinseră vîrsta măritîșului, le dăruie zestre nespuse de mare și le făcu plăcerea să le mărite după aceia dintre toți atenienii pe care voiră, fiecare în parte, să-i aleagă de bărbați.

CXXIII Iar Alcmeonizii urau tirania la fel și cu nimic mai puțin decît Callias. Pentru mine, așadar, e lucru de mirare și nu cred această defăimare, că ar fi făcut semn cu scutul tocmai ei care, tot timpul, au trăit în surghiun³²³ din pricina tiranilor și din uneltirea căroră Peisistratizii au pierdut puterea de tirani. Prin aceasta, ei au fost de fapt eliberatorii Atenei³²⁴, cu mult mai vîntos decît Harmodios și Aristogeiton, după judecata mea; pentru că aceștia din urmă, prin uciderea lui Hipparchos, i-au întărit și mai mult pe ceilalți Peisistratizi³²⁵, dar capăt tiraniei n-au reușit să pună; în schimb, Alcmeonizii au făurit în chip limpede libertatea, dacă

într-adevăr ei au fost cei care au înduplecat-o pe Pythia să pretindă lacedemonienilor să elibereze Atena, după cum am arătat mai înainte.

CXXIV Poate cumva ei și-or fi trădat patria avînd de imputat ceva poporului atenian? Dîmpotrivă, nu se aflau printre atenieni alți bărbați mai bine văzuți decît aceștia, nici alții care să se fi bucurat de mai multă cinstire³²⁶; astfel că mintea refuză să primească învinuirea că acești bărbați, pentru o asemenea pricină, ar fi făcut semn înălțînd scutul; e un fapt neîndoielnic că scutul a fost ridicat, și despre aceasta nu se poate vorbi într-alt chip, pentru că fapta s-a petrecut într-adevăr; dar cine anume a fost cel care l-a ridicat, eu nu am putința să spun mai multe³²⁷ decît cele de mai sus.

CXXV Alcmeonizii erau, din vremuri îndepărtate, vestiți la Atena, dar, de la Alcmeon și apoi de la Megacles încoace, ei deveniră cu totul străluciți. În primul rînd, Alcmeon, fiul lui Megacles, fu cel care îi însoți și le dădu sprijin cu mare zel lydienilor veniți din Sardes, din partea lui Croesus, ca să cerceteze oracolul din Delfi. Croesus, cînd află de la lydieni, după vizitarea oracolului, că Megacles le-a fost binevoitor, trimise după el, chemîndu-l la Sardes, iar cînd sosi, îi dăruie atîta aur cît avea să poată duce cu puterile trupului său o singură dată. Atunci Alcmeon³²⁸, în fața unui astfel de dar, se descurcă, potrivit lucrurilor în felul următor: după ce îmbracă o mantie largă și făcu în ea o cută adîncă, legîndu-și totodată în picioare niște coturni pe care-i găsi el mai largi, intră în vistieria în care fu condus. Aruncîndu-se asupra grămezii de aur, îndesă mai întîi pe lîngă pulpane atîta aur cît cuprindeau coturnii; apoi, umplîndu-și întreaga pulpană cu aur și presărîndu-și praf de aur în cap, pe păr, ba mai luînd și în gură, ieși din vistierie, abia tîrîndu-și coturnii și semănînd a orice [dihanie] mai degrabă decît a om, așa cum era cu gura plină și toate pe el înfoiate. Cînd îl zări, pe Croesus îl umflă rîsul și îi dăruie toate comorile, ba, pe lîngă ele, îi mai făcu și alte daruri, cu nimic mai prejos decît acelea. Astfel se îmbogăți această casă grozav de mult; iar Alcmeon despre care vorbim, crescînd cai de curse, cîștigă cu ei o victorie olimpică.

CXXVI După el, cu o generație mai târziu, Cleisthenes, tiranul Sicyonei, își ridică neamul atât de sus, încât ajunse cu mult mai vestit în fața elenilor decât fusese înainte. Într-adevăr, Cleisthenes, fiul lui Aristonymos al lui Myron al lui Andreas, avea o fată al cărei nume era Agariste; el voia să-l găsească pe cel mai vrednic dintre toți elenii și aceluia să i-o dea de nevastă. Așadar, la jocurile olimpice³²⁹, unde ieși învingător la cursa de care, Cleisthenes vesti prin crainic că orice elen care se crede vrednic de a fi ginerele lui Cleisthenes să se înfățișeze la Sicyona peste 60 de zile sau și mai înainte, deoarece în răstimp de un an, începând de la a șazecea zi, el dorește să pună la cale căsătoria fiicei sale. Atunci, acei dintre eleni care aveau cu ce se mândri atât pentru ei înșiși cât și pentru patria lor se înfățișară ca pețitori; Cleisthenes, construind pentru ei un stadion și o palestră tocmai în acest scop, îi așteptă cu ele gata.

CXXVII Din Italia, din orașul Sybaris³³⁰, care atinsese în acea vreme culmea înfloririi sale, veni atunci Smindyrides, fiul lui Hippocrates; el trecea drept bărbatul a cărui finețe era dusă până la cel mai înalt grad; la fel sosi și Damasos din Siris³³¹, fiul lui Amyris, zis înțeleptul; aceștia veniră, așadar, din Italia. Din golful Ionic³³² se înfățișă Amphimnestos, fiul lui Epistrophos, din Epidamnos³³³; acesta, deci, sosi din golful Ionic. Din Etolia³³⁴ veni fratele lui Titommos³³⁵ care-i întrecea pe ceilalți eleni în forță și care se retrase apoi dintre oameni în părțile cele mai depărtate ale pământului Etoliei; prin urmare [aici este vorba de] fratele acestui Titommos, de Males. Din Pelopones veni Leokedes, fiul lui Pheidon³³⁶, tiranul argienilor; el era fiul acelui Pheidon care a statornicit măsurile la peloponesieni și care, dintre toți elenii, s-a purtat cu cea mai mare trufie, pentru că, după ce a alungat pe concurenții eleienilor, a orînduit chiar el concursul la Olympia. Deci, fiul acestuia veni, cât și Amiantos, fiul lui Lycurg, un arcadian din Trapezunt³³⁷, și Laphanes, fiul lui Euphorion din orașul Païos³³⁸ din Azania; el era fiul acelui Euphorion care a primit în casa sa pe Dioscuri, după cum umblă vorba prin Arcadia, și care, de atunci înainte, găzduiește pe orice om; sosi de asemenea și un elean, Onomastos, fiul lui Agaios; aceștia, deci, sosiră chiar din Pelopones. De la Atena veniră Megacles, fiul acelui Alcmeon

care a fost chemat la Croesus, precum și Hippocleides al lui Teisandros, care întrecea pe atenieni în avere și frumusețe. Din Eretria, care înflorea pe acea vreme, sosi Lysanias; el era singurul din Eubea. Din Thessalia, anume dintre scopazi, apăru Diactorides din Crannon; de la moloși³³⁹, Alcon.

CXXVIII Atîția au fost pețitorii³⁴⁰. Sosind deci cu toții în ziua hotărîtă, Cleisthenes îi întrebă mai întîi de patria lor și de neamul fiecăruia în parte, apoi, ținîndu-i la el un an de zile, le încercă curajul, sufletul, buna-creștere și firea, întreținîndu-se cînd cu fiecare în parte, cînd cu toții laolaltă la întruniri; el îi scotea la întreceri gimnice pe acei dintre ei care erau mai tineri, dar mai cu seamă îi pune la încercare la banchete; cît îi ținu la el, în tot acest răstimp, le făcu de toate și îi ospăta în chip măreț. Iar dintre pețitori cel mai mult îi fură pe plac cei sosiți din Atena și dintre ei, în chip cu totul deosebit, Hippocleides³⁴¹, fiul lui Teisandros; pe acesta el îl prețuia cu osebite atît pentru vrednicia lui cît și pentru că, prin strămoși, era înrudit cu Kypselizii din Corint.

CXXIX Cînd sosi ziua însemnată a ospățului de nuntă, în care Cleisthenes urma să se pronunțe asupra celui pe care îl alege dintre toți ca ginere, Cleisthenes, după ce jertfi 100 de boi, îi ospătă atît pe pețitori, cît și pe toți sicyonienii. Apoi, după ospăț, pețitorii se luară la întrecere în ale muzicii și în ale măiestriei cuvîntului rostit între oameni. În vreme ce cheful se întetea, Hippocleides, care se afla cu mult deasupra celorlalți, porunci flautistului să-i cînte un cîntec de dans³⁴²; îndată ce flautistul îi dădu ascultare, el se puse pe dans. Și dansa [și dansa], de parcă el însuși prinse drag de sine; în schimb, Cleisthenes, văzîndu-l, privea cu dezaprobare toată această [purtare a lui]. Apoi, oprindu-se o clipă din dans, Hippocleides ceru să i se aducă o masă; cînd îi veni masa, jucă pe ea mai întîi făcînd figuri laconiene de pantomimă³⁴³, apoi, altele, attice, iar în al treilea rînd, sprîjinindu-și capul pe masă, își mișcă picioarele după tact. Cleisthenes, în timpul primelor figuri de dans și al celor următoare, cu toate că îndepărtase de la sine cu silă gîndul că Hippocleides i-ar mai putea fi ginere, din pricina dansului și a deșănțării sale, se stăpîni totuși, nevrînd să-și iasă din fire împotriva lui; dar, cînd îl văzu bălăbănindu-și picioa-

rele, nemaiputându-se stăpîni, îi grăi : „O, fiu al lui Teisandros, cu dansul tău ți-ai nuntit nunta“. Iar Hippocleides, înțelegînd, i-o întoarse : „Atîta pagubă lui Hippocleides“.

CXXX De atunci dăinuie această zicală. Apoi, Cleisthenes, cerînd să se facă tăcere, le vorbi tuturor precum urmează : „Bărbați, pețitori ai copilei mele, eu pe toți vă laud și vouă tuturor aș dori să vă fiu pe plac, dacă s-ar putea, fără să aleg pe unul dintre voi și fără a-i îndepărta pe ceilalți. Dar cum nu e cu putință ca, hotărînd în privința unei singure fecioare, să împlinesc vrerea tuturor, acelora dintre voi care sînt îndepărtați de la această căsătorie, fiecăruia în parte, îi ofer în dar un talant de argint în cinstea dorinței lui de a se căsători cu fiica mea și pentru lipsa lui de acasă. Iar lui Megacles, fiul lui Alomeon, îi dau de soție pe copila mea, Agariste, după legile atenienilor“. Iar cînd Megacles declară că primește să se însoare cu ea, căsătoria [pregătită astfel] de Cleisthenes deveni fapt împlinit ³⁴⁴.

CXXXI În legătură cu alegerea făcută printre pețitori, cam aceste fapte se petrecură și astfel Alomeonizii ajunseră vestiți în Ellada. Din căsătoria acestora se născu Cleisthenes, cel care orîndui la atenieni triburile și democrația, trăgîndu-și numele după tatăl mamei sale din Sicyona ; prin urmare, acest fiu i se născu lui Megacles, cît și un altul, Hippocrates, iar din Hippocrates se născu un alt Megacles și o altă Agariste, care își primi numele după Agariste a lui Cleisthenes ; ea se căsători cu Xanthippos, fiul lui Ariphron, și, cînd purcese grea, avu în somn un vis ; i se părea că a născut un leu ³⁴⁵, și iată că peste puține zile îi născu lui Xanthippos pe Pericles.

CXXXII După înfrîngerea perșilor la Marathon, Miltiades, care și înainte vreme se bucura de cinste în fața atenienilor, se înalță de data aceasta și mai sus. El ceru de la atenieni 70 de corăbii, oștire și bani, fără să le spună împotriva cărui ținut va porni cu război ; le făgădui că se vor îmbogăți dacă îl vor urma, pentru că îi va duce împotriva unei astfel de țări de unde ei vor căra cu ușurință aur din belșug ; doar acestea le spuse cînd ceru corăbiile. Iar atenienii, încîntați de asemenea [făgăduieli], îi dădură ascultare.

CXXXIII Miltiades, luînd în primire oștirea, porni cu corăbiile împotriva Parosului ³⁴⁶, motivînd că parienii au venit primii cu oaste la Marathon, pe o triemă, împreună cu perșii. Dar acesta era doar un pretext ; de fapt, el nutrea în suflet simțăminte dușmănoase față de parieni din pricina lui Lysagoras, fiul lui Teisias, parian de neam, care l-a ponegrit în fața persului Hydarnes ³⁴⁷. Astfel, cînd ajunse la țintă, Miltiades împesură pe parienii adunați în interiorul zidului ; apoi, trimițîndu-le un sol, le ceru 100 de talanți, cu amenințarea că, dacă nu-i vor da, nu-și va înturna oștirea mai înainte de a le pricinui pieirea. Dar parienilor nici prin gînd nu le trecea să-i dea lui Miltiades vreun argint ; dimpotrivă, ei luară măsuri de întărire a pazei orașului ; astfel, printre altele, gîndindu-se, prevăzători, la părțile zidului pe unde asaltul era totdeauna mai ușor de înfăptuit, cum se lăsa noaptea, ei se apucau să înalțe această parte a zidului de două ori mai sus decît fusese mai înainte.

CXXXIV Pînă la acest punct al întîmplării toți elenii istorisesc la fel, dar de aici înainte parienii povestesc că lucrurile s-au petrecut astfel : în vreme ce Miltiades se afla în impas, veni să stea de vorbă cu el o femeie prizonieră, pariană de neam ; ea se numea Timo ³⁴⁸ și se afla în slujba templului Zeitelor Subpămîntene ³⁴⁹. Înfățișîndu-se, așadar, înaintea lui Miltiades, îl sfătui să facă așa cum îl va povățui ea, dacă ține cu tot dinadinsul să cucerească Parosul. Apoi îi dădu anumite sfaturi, iar el, trecînd prin ³⁵⁰... și, aflîndu-se pe colina din fața orașului, sări înăuntru peste zidul incintei Demetrei Thesmophoros, neputînd să-i deschidă porțile ; apoi, după ce trecu zidul, se îndreptă spre templu, de bună seamă ca să înfăptuiască ceva înăuntru, fie să miște din loc vreunul din lucrurile care nu-i îngăduit să fie mișcate, fie să facă altceva ³⁵¹ ; el se afla tocmai în fața porților, cînd deodată, cutremurat de spaimă, porni să se întoarne pe același drum ; cînd sări înapoi peste zid, își sfîșie carnea de pe coapsă ; alții spun că și-a zdrobit genunchiul ³⁵².

CXXXV Miltiades, așadar, se afla la [grea] încercare ; după ce a împresurat Parosul și a prădat insula un răstimp de 26 de zile, a plecat cu corăbiile înapoi, fără să aducă

bani atenienilor și fără să fi cucerit Parosul. Locuitorii insulei, când aflară că Timo, preteasa zeitelor, a fost sfătuitoarea lui Miltiades, se gândiră să o pedepsească pentru această faptă. Trimiseră deci soli la Delfi, îndată ce avură puțin răgaz după încercuirea suferită, ca să întrebe oracolul dacă pot să pedepsească cu moartea pe preteasa zeitelor pentru că a dat sfaturi dușmanilor cum să-i cucerească patria și a descoperit lui Miltiades lucruri sfinte oprite sexului bărbătesc. Dar Pythia îi opri, zicându-le că nu Timo purta vina acestor întâmplări, ci, ținând seama că lui Miltiades îi era sortit să nu sfârșească cu bine³⁵³, ea s-a ivit în calea lui ca o arătare³⁵⁴, să-l călăuzească spre nenorocirea lui.

CXXXVI Prin urmare, asemenea răspuns le dădu Pythia parienilor. Atenienii, după întoarcerea lui Miltiades din Paros, se apucară să-l ocărăască; printre alții, mai cu dinadinsul, Xanthippos, fiul lui Ariphron, care îl denunță în fața poporului și îl urmări cu învinuirea capitală³⁵⁵ de a fi înșelat pe atenieni. Miltiades, deși se înfățișă la proces, nu-și rosti el apărarea, fiindu-i cu neputință deoarece piciorul din sold îi intrase în cangrenă; în vreme ce se afla de față culcat pe o targă, vorbiră în apărarea lui prietenii, care pomeniră multe momente ale luptei de la Marathon, precum și despre luarea Lemnosului, cum, după ce a cucerit Lemnosul și i-a pedepsit pe pelasgi, Miltiades a dăruit atenienilor toate aceste victorii ale sale. Astfel, cum poporul, câștigat de partea lui, era pentru ștergerea pedepsei cu moartea, îl amendară totuși pentru greșeală cu 50 de talanți; Miltiades, după aceste întâmplări, își găsi sfârșitul³⁵⁶ din pricina piciorului atins de cangrenă; cei 50 de talanți îi achită fiul său Kimon.

CXXXVII Iar insula Lemnos o cuceri Miltiades, fiul lui Kimon, după cum urmează. Pelasgii au fost alungați din Attica de către atenieni, pe drept sau pe nedrept, acest lucru eu nu pot să-l precizez în afară de cele ce se spun; Hecataios, fiul lui Hegesandros, a susținut în istoriile sale că pe nedrept. Într-adevăr — zice Hecataios —, când atenienii văzură bine lucrat pământul, — mai înainte rău și neroditor, de la poalele muntelui Hymettos³⁵⁷, pe care ei înșiși îl dăruiseră pelasgilor ca să-l locuiască³⁵⁸, drept răs-

plată pentru zidul³⁵⁹ care se întindea odinioară în jurul Acropolei —, îi pizmuiră și îl răvniră. Înapoi. Iată, așadar, pricina pentru care i-au alungat atenienii, fără să le dea nici o altă lămurire. Dar, după cum vorbesc atenienii înșiși, ei i-au izgonit de aici pe drept, pentru că pelasgii, așezați la poalele Hymettosului, începură să se facă vinovați față de ei prin următoarele nelegiuiri: fetele (și băieții) atenienilor umblau după apă la izvorul Enneacrunos³⁶⁰; pe vremea aceea nici ei și nici alți eleni încă nu aveau sclavi; ori de câte ori veneau fetele, pelasgii le copleșeau de ocări și de dispreț; și totuși acestea nu le-au fost de ajuns, ci, în cele din urmă, uneltind să pună mâna pe ele, fură prinși asupra faptului. Atenienii atunci se dovediră oameni cu atât mai de treabă decât ei, cu cât, ivindu-se prilejul de a-i ucide pe pelasgi pentru că i-au prins uneltind împotriva-le, nu voiră s-o facă, ci îi siliră doar să iasă din acel ținut. Iar aceștia, plecând astfel, ajunseră stăpâni peste alte meleaguri³⁶¹, printre care și peste Lemnos. Prin urmare, faptele de mai înainte le povestea Hecataios, acestea de pe urmă le susțin atenienii.

CXXXVIII Acești pelasgi care locuiau pe atunci în Lemnos și voiau să se răzbune pe atenieni, cunoscând bine sărbătorile atenienilor, își procurară pentecontere și urmăriră, ascunși la pîndă, femeile atenienilor în vreme ce ele țineau la Brauron³⁶² o sărbătoare în cinstea zeiței Artemis. Răpind de aici pe multe dintre ele, le luară cu ei și, ducându-le în Lemnos, și le făcură țuitoare. Aceste femei, când copiii lor deveniră numeroși, începură să-și învețe fiii limba attică și obiceiurile atenienilor. Iar copiii nu voiau nici măcar să se amestece cu copiii femeilor pelasge și, dacă vreunul din ei era lovit de un copil pelasg, toți săreau în ajutor, apărându-se astfel unii pe alții. Ba, mai mult, ei socoteau că lor li se cuvine chiar să-i conducă pe ceilalți copii și, într-adevăr, chiar erau cu mult deasupra lor. Aflînd acestea, pelasgii se strînsură la sfat și o spaimă li se cuibări în suflet: dacă acești copii înțeleg să se ajute între ei împotriva vîlstarilor soțiilor legitime și dacă deodată se încumetă chiar să-i comande pe aceștia, ce vor face din clipa în care vor ajunge bărbați? Ținînd seamă de acestea, ei luară hotărîrea să-i ucidă pe pruncii femeilor attice. Apoi trecură

la înfăptuirea hotărârii, ba adăugară la aceasta și uciderea mamelor lor. De la acest fapt și de la un altul, premergător acestuia, săvârșit de femeile lor pe vremea lui Thoas ³⁶³, când și-au ucis bărbații, s-a împămîntenit obiceiul în Ellada de a numi „lemnienne” toate faptele de cruzime.

CXXXIX După ce pelasgii își uciseră propriii lor copii și pe femei, nici pămîntul nu le mai dădu roade, nici femeile și nici turmele nu mai zămisliră noi vlăstare, ca înainte. Strîmtorați din pricina foamei și a lipsei de urmași, ei trimiseră soli la Delfi ca să ceară să-i mîntuie de nenorocirile care se abătuseră atunci peste ei. Pythia le porunci să dea atenienilor acea îndestulare pe care au s-o creadă atenienii de cuviință. Atunci pelasgii plecară la Atena, unde dădură de știre că vor să se achite față de atenieni pentru întreaga încălcare a dreptății; atenienii, așternînd un pat, în prytaneu, cum se pricepură mai frumos, și punînd alături de el o masă plină cu toate bunătățile, cerură pelasgilor să le predea lor țara tot așa. Pelasgii, înțelegînd, le răspunseră: „Cînd o corabie mînată de vîntul de miazănoapte va străbate într-o singură zi depărtarea de la țara voastră pînă la a noastră, atunci o să v-o predăm”, știind bine că acest lucru este cu neputință, deoarece Attica e așezată mult mai spre miazăzi decît Lemnosul.

CXL Pentru moment lucrurile se mărginiră doar la atîta. Dar cu foarte mulți ani după aceste întîmplări, cînd Chersonesul din Hellespont ajunsese sub stăpînirea atenienilor ³⁶⁴, Miltiades, fiul lui Kimon, în anotimpul în care bătaia vînturilor etesiene își mai statornicise direcția, plecă cu o corabie din Eleuntul ³⁶⁵ Chersonesului spre Lemnos ³⁶⁶; atunci el spuse pelasgilor că trebuie să iasă din insulă, aducîndu-le aminte de oracolul despre care pelasgii nădăjduiau să nu se îplinească niciodată. Locuitorii din Hephaistia îi dădură degrabă ascultare; dar cei din Myrina ³⁶⁷, care susțineau că Chersonesul nu-i totuna cu Attica, fură împresurați, pînă ce și ei își plecară fruntea. Așa puseră stăpînire pe Lemnos atenienii și Miltiades.

CARTEA A VII-A

POLYMNIA

NOTIȚA ISTORICĂ

Cartea a VII-a cuprinde descrierea drumului urmat de Xerxes din Asia pînă în Attica și relatarea plină de dramatism a bătăliei de la Thermopylai.

Cărțile precedente, a VI-a inclusiv, tratau după un plan judicios întocmit istoria regatului medo-pers, începînd din secolul al VI-lea î.e.n., precum și istoria unora din orașele-state grecești care au intrat în conflict cu persii. Prin episoade și digresiuni, Herodot făcea incursiuni mai mult sau mai puțin lungi în istoria populațiilor cunoscute pe acea vreme în Asia Anterioară și Africa. În cartea a VII-a se observă o remarcabilă concentrare a mijloacelor de anchetare (ιστορίη), de care dispunea Herodot pentru înfățișarea extraordinarului marș a zeci de neamuri asiatice tirite de Xerxes prin sudul Europei împotriva Greciei.

Principalele părți ale cărții a VII-a sînt :

a) cap. I—XVII, evenimentele de la Susa după moartea lui Darius ;

b) cap. XVIII—CXXX, pregătirile lui Xerxes pentru cea de a doua expediție împotriva Greciei ;

c) cap. CXXXI—CLXXVIII, măsurile de apărare luate de greci. Sincronizarea cu grupul precedent de capitole e încercată la cap. CXLV ;

d) cap. CLXXIX—CCXXIX, primele ciocniri pe uscat și pe mare între trupele lui Xerxes și coaliția pe care i-o opun orașele-state ale Greciei balcanice. Acest grup de capitole, care include povestirea dramatică a bătăliei de la Thermopylai, se prelungește, de fapt, cu primele capitole ale cărții a VIII-a, adică cap. I—XXVI.

În cuprinsul cărții a VII-a digresiunile sînt reduse și ca număr, și ca proporții. Cea mai întinsă dintre ele este digresiunea privitoare la istoria Siciliei (cap. CLIII—CLXVIII),

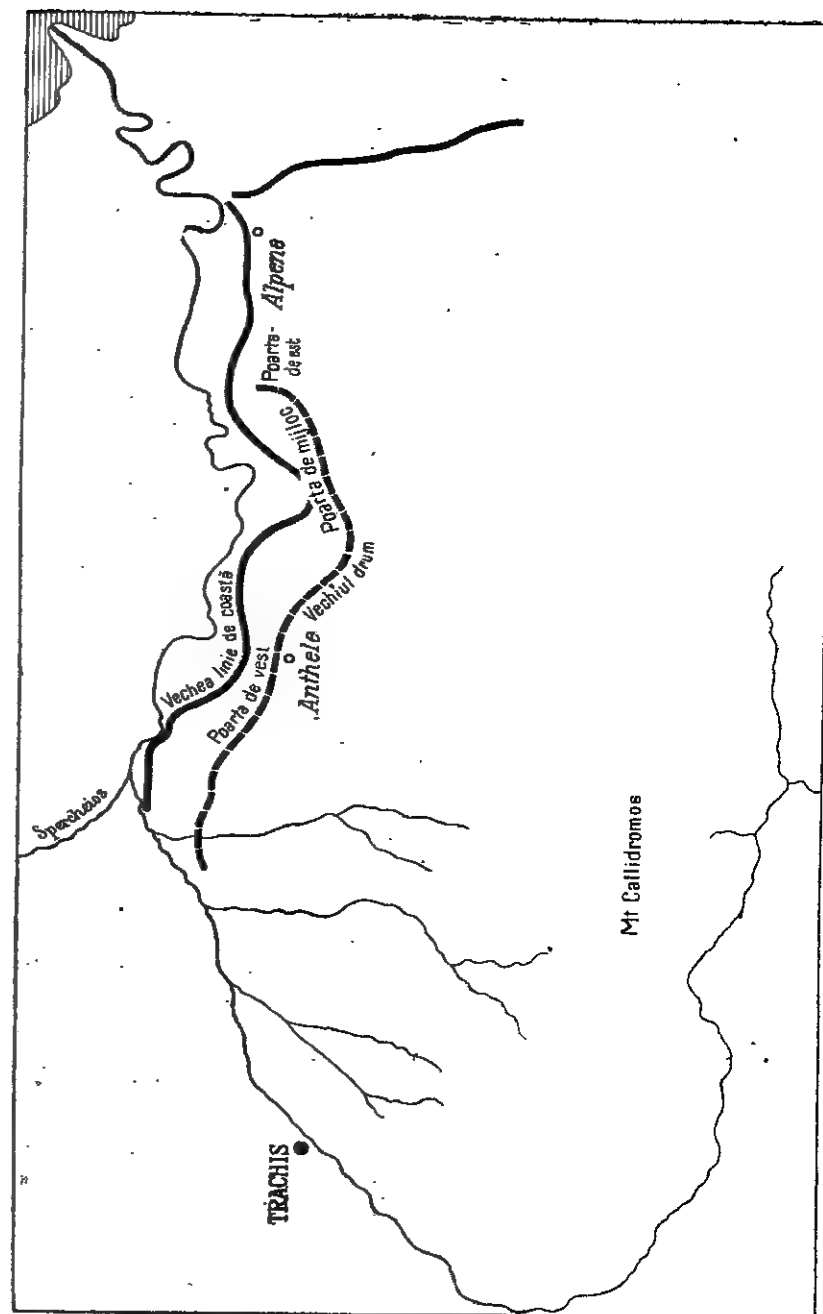
care cuprinde istoria tiraniei lui Gelon pînă la lupta de la Himera dintre carthaginezi și siracusani. Devenit cetățean al coloniei Thurioi, acest interes al lui Herodot pentru istoria Greciei Mari și a Siciliei apare firesc. În prima parte a cărții a VII-a narațiunea istorică este deosebit de strînsă și, deși nu întotdeauna exactă în detalii, trădează o uriașă muncă de informare. Catalogul populațiilor asiatiche (cap. LXI—LXXX) care alcătuiesc armata de uscat a lui Xerxes dă prilej autorului să descrie în culorile cele mai vii diversitatea neamurilor minate de perși „sub lovitură de bici” (cap. LXI, CTII). Criteriul compoziției acestui catalog, care poate să fie comparat cu catalogul asemănător din cartea a III-a, cap. XC și urm. (lista populațiilor incluse în satrapiile și districtele financiare ale regatului lui Darius), și cu cel din cartea a V-a, cap. LII și urm. (descrierea drumului regal), este de astă dată geografic. După mezi și perși, Herodot menționează triburile răsăritene dintre Tigris și Indus, triburile din sudul regatului persan, triburile din Asia Mică și, la urmă, pe cele din sudul Mării Negre și Mării Caspice.

Numărul populațiilor care alcătuiesc armata de uscat a lui Darius se ridică la 61. Dintre aceste neamuri, opt au dat detașamente de cavalerie, iar alte douăsprezece — detașamente de marină.

Acumularea de detalii descriptive din acest catalog nu este nici obositoare, nici inutilă. Catalogul constituie una din cele mai prețioase mărturii antice despre componența etnică a Asiei Anterioare și a Asiei Mici în secolele VI—V î.e.n. Prin alcătuirea lui, Herodot intenționa să-și impresioneze profund cititorii. Cum avea să fie întâmpinată oare revărsarea aceasta uriașă de străini („barbari”) spre Grecia?

La această întrebare Herodot răspunde în cel de al treilea grup de capitole pe care l-am semnalat.

Grecii, divizați în orașe-stați cu constituții politice diferite, au înțeles totuși că acțiunea lui Xerxes nu era o expediție de represalii împotriva Atenei, ci țintea la cucerirea întregii Grecii (cap. CXXXVIII). În compoziția acestui grup de capitole, Herodot și-a asumat răspunderea să schițeze felul în care grecii l-au întâmpinat pe marele rege. În bună măsură, istoricul a izbutit să zugrăvească situația reală din Grecia



balcanică. Grecia a fost salvată datorită faptului că principalele puteri politice din Grecia centrală și Pelopones — Atena și Sparta — s-au înțeles să facă front comun invaziei. Primejdia care amenința acum Grecia era cu mult mai gravă decât fusese cu zece ani înainte, pe vremea lui Darius.

Extrem de zgîrcit cu amănuntele despre istoria orașelor-state din Grecia între cele două invazii persane (490—480), Herodot, în compoziția capitolelor despre Grecia în ajunul expediției lui Xerxes, a căutat să arate cum s-au unit unele din orașele-state într-o coalitie prezidată de Sparta și care au fost alianțele pe care această coalitie a căutat să le stabilească. El a indicat, de asemenea, pretextele invocate de orașele-state absente din frontul comun de apărare. Compoziția acestor capitole închinată Greciei spre care se îndreaptă Xerxes se caracterizează prin trei aspecte: lipsa de date precise asupra alcătuirii și componenței consiliului însărcinat cu apărarea comună a Greciei, al cărui sediu era, pe cât se pare, la Istmul de Corint (vezi, de pildă, cap. CXXXII, CLXXII, CLXXIII, CLXXV); exagerata atenție acordată rolului oracolului de la Delfi; preocuparea permanentă pentru învinovățirea sau dezvinovățirea de „medism” (simpatie față de mezi) a unora din cetățile care nu au participat la lupta comună.

Deși are grijă ca la cap. CXXXII să dea o listă a acelor greci care s-au grăbit să se închine regelui Persiei, Herodot, dintr-o scăpare din vedere de neînțeles, nu dă o listă a elenilor care fac parte din coalitia antipersană. Pe acești greci îi numește simplu οι Έλληνες. Reprezentanții lor sînt οι πρόβουλοι (consilierii), cap. CLXXII. Cine erau acești probuloi, care erau împuțernicirile lor exacte, nu aflăm de la Herodot. În schimb, sub influența tradiției ateniene, Herodot a subliniat rolul mobilizator al Atenei în acele împrejurări critice (cap. CXXXVIII—CXXXIX), inflexibila ei hotărîre de a face față primejdiei în comparație cu soviața altora, încetarea conflictelor locale sub imboldul aceleiași cetăți.

Ultimul grup de capitole din această carte, care se prelungește cu primele capitole din cartea a VIII-a, a stîrnit mari controverse cu privire la exactitatea cronologiei și concordanței evenimentelor descrise.

Lipsită de digresiuni inutile, de anticipații sau de salturi în trecut, partea finală a cărții a VII-a înfățișează pătrunderea lui Xerxes prin Thessalia pînă în dreptul golfului Malic. În capitolele CLXXIX—CCXXXIV, se desfășoară acțiunile conjugate ale înaintării persane și ale apărării grecești, care culminează cu ciocnirile de la Thermopylai și Artemision. În expunerea lui Herodot, care urmărește simultan operațiile armatei de uscat și ale flotei persane, sînt multe nepotriviri și puncte obscure, deși la o lectură superficială aceste lipsuri nu-l izbesc pe cititor.

Este indiscutabil că, după părăsirea încercării de a apăra valea Tempei din Thessalia (cap. CLXXIII), acțiunea de apărare a Thermopylelor a fost conjugată cu operațiile flotei de la Artemision. Rolul apărătorilor de la Thermopylai era acela de a stînji înaintarea armatei de uscat a persilor pentru a da răgaz flotei să ia un prim contact cu flota persană în apele unei strîmtori (Euripos, între Eubea și țărmul Greciei). Herodot nu a putut indica cititorilor această interdependență așa cum va fi fost ea în realitate¹. În cap. CLXXXII al cărții a VII-a Herodot vorbește de o retragere precipitată a flotei de la Artemision spre Halkis, iar în cap. CXCII al aceleiași cărți — de înapoierea flotei în apele Artemisionului. Capitolul XV al cărții a VIII-a ne informează că între cele trei zile cît au durat luptele la Thermopylai și luptele de la Artemision a existat un sincronism. Din calculele asupra expunerii pe zile, făcută de Herodot între înaintarea lui Xerxes pe uscat și a flotei care ajunge la Aphetai, rezultă însă un decalaj, diferit interpretat. Nu s-a ajuns la un acord unanim în privința concordanței între bătălia de la Thermopylai și cea de la Arte-

¹ Apostolos Daskalakis în *Problèmes historiques autour de la bataille des Thermopyles*, Paris, Bocard, 1962, neagă existența legăturilor între cele două comandamente grecești, pe uscat și pe mare, din punct de vedere strategic, în capitolul intitulat *Thermopyles-Artemision, établissement de la chronologie et synchronisme*, pp. 149—169. Totuși, după părerea majorității comentatorilor englezi ai cărții a VII-a a lui Herodot, J. B. Bury, G. B. Grundy, J. A. R. Munro, M. Miltner, A. Myres și alții, acțiunile lui Leonidas și Eurybiades, desfășurate în regiuni alăturate, au avut o oarecare interdependență, impusă de însuși comandamentul grec de la Istmul de Corint. Herodot nu a pus în adevărata ei lumină legătura păstrată între flotă și luptătorii de pe uscat.

mision, urmată de retragerea precipitată a flotei grecești spre sud¹.

În compoziția cărții a VII-a se strecoară adesea și știri contemporane, cum ar fi, de pildă, aluzia la un eveniment din vara anului 430 î.e.n., semnalat și de Thucydides în Istoria războiului peloponesiac, cartea a II-a, cap. LXVII². Asemenea aluzii la evenimente contemporane au ridicat controversa asupra timpului când a fost compusă cartea a VII-a; înainte de 447—446 î.e.n., sosirea lui Herodot la Atena, sau după această dată. Chiar dacă admitem că în linii mari această carte a fost compusă anterior sosirii lui Herodot în Attica și completată prin adaosuri ulterioare, multe, foarte multe din informațiile pe care le cuprinde au fost culese de autor la fața locului.

Problema izvoarelor folosite de Herodot pentru această carte, care descrie înaintarea forțelor de uscat și navale ale persilor din Asia pînă în Attica, este nu mai puțin pasionantă

¹ W. W. How și J. Wells, *A commentary on Herodotus*, vol. II, Oxford, Clarendon Press, 1936, pp. 372—373, mergînd pe linia interpretărilor anterioare din Anglia (J. B. Bury, G. B. Grundy etc.), susțin că Herodot a greșit cu cîteva zile expunerea sincronică a celor două acțiuni paralele, pe uscat și pe mare, și că, în realitate, ultima bătălie navală de la Artemision coincide abia cu prima zi a atacurilor persane asupra Thermopylelor. Ph. Le grand, în cartea a VII-a, Notice, pp. 196—199, socoate că Herodot a repartizat bătăliile navale de la Artemision în cursul a trei zile în loc de două, pentru obținerea unui paralelism cu Thermopylai, și că cele două zile de bătălie pe mare coincid cu primele două zile ale apărării Thermopylelor. Când Abronichos, în ziua următoare, aduce vestea dezastrului de la Thermopylai, întîmplat spre prînz, această veste găsește pe Eurybiades gata de plecare. Intr-adevăr, în seara aceleiași zile, grecii părăsesc Euriposul (cartea a VIII-a, cap. XVIII și XXI). În fine, în recentul său studiu din 1962, *Problèmes historiques autour de la bataille des Thermopyles*, A. Daskalakis, urmînd mai strîns textul lui Herodot, emite ipoteza, după părerea noastră, acceptabilă, că ultima zi a bătăliei de la Thermopylai, încheiată cu sacrificiul trupelor spartane, thesiene și thebane, coincide cu ziua în care s-a dat și cea de a treia și ultima bătălie pe mare (p. 151 și urm.). Argumentarea lui Daskalakis este următoarea: rezistența eroilor de la Thermopylai s-a sfîrșit spre prînz, timp în care începea cea de a treia încăierare de la Artemision. Vestea încetării rezistenței lui Leonidas a ajuns la Artemision seara, iar Eurybiades, fără a mai aștepta, a dat ordinul de retragere în formația în care se găseau corăbiile care tocmai isprăviseră lupta — corintienii în frunte și atenienii în ariergardă (cartea a VIII-a, cap. XXI). Vezi și tabloul sinoptic al luptelor de la Artemision și Thermopylai întocmit de A. Daskalakis la pp. 185—187 ale cărții sale.

² Cap. CXXXVII din această carte.

decît aceea a compoziției cărții. Dar tot ce s-a scris în această privință sînt numai ipoteze care adesea se contrazic cu „argumente” la fel de convingătoare. Cu toate acestea, din mărturiile lui Herodot însuși și din analiza felului cum a fost compusă cartea, se întrevede o oarecare lumină.

Cît timp s-a mai aflat încă în Asia Mică, Herodot a căpătat unele informații precise despre marșul lui Xerxes. Dacă porțiunea de drum străbătută de Xerxes între Critalla (localitate necunoscută, probabil în Cappadocia) și Sardes (cap. XXVI—XXXII) rămîne destul de greu de urmărit din punct de vedere geografic, în schimb Herodot cunoaște în cele mai mici amănunte drumul străbătut de rege de la Sardes la Abydos (cap. XXXVII—XLIII) și acțiunile lui Xerxes în regiunea Hellespontului. Mărturia „am auzit că” se întîlnește atît în cap. XXXV, cît și în cap. LV, iar în cap. LVI Herodot redă ironic considerațiile unui hellespontin despre scurgerea armatei regelui Persiei spre Europa, considerații rămase în amintirea posterității. Este de asemenea sigur că Herodot a vizitat sudul Traciei, că a văzut canalul tăiat în promontoriul muntelui Athos și că a făcut cercetări personale la Doriscos, punctul de trecere în revistă de către Darius a trupelor sale. Considerația plină de bun-simț asupra felului cum s-a format valea Tempei în Thessalia, la sfîrșitul cap. CXXXIX, arată că Herodot a văzut și acest punct care trebuia să constituie o linie de apărare împotriva lui Xerxes, după cum bogatele amănunte geografice asupra poziției de la Artemision și Thermopylai confirmă vizitarea acestor locuri de Herodot.

În cîteva rînduri Herodot menționează însemnările oficiale ale gramăticilor regali despre numărul contingentelor armatei lui Xerxes și despre apartenența lor etnică (vezi, de pildă, cap. C). S-a ridicat întrebarea dacă Herodot a avut sau nu acces la arhiva expediției lui Xerxes, de unde și-a procurat cifrele asupra totalului contingentelor persane terestre și navale înainte ca acestea să fie aruncate în luptă. Părerile în această privință sînt împărțite. Noi aderăm la opinia care susține că Herodot s-a limitat la investigații în tabăra grecilor și iată de ce: în cap. LX, în care este vorba despre numărătoarea trupelor lui Xerxes, Herodot scrie: „La ce număr se ridică mulțimea oamenilor alcătuită din fiecare neam în parte n-aș putea spune cu toată siguranța, căci acest număr nici nu este mărtu-

risit de vreunul din oameni^a. Dacă Herodot ar fi consultat arhivele oficiale de la Susa, n-ar fi scris o astfel de frază. Pe de altă parte, exagerarea numerică a datelor referitoare la armata persană, pe care o vom discuta în continuare, trădează tendința grecilor de a umfla pînă la cifre fantastice armata care i-a atacat.

După felul cum înfățișează un personaj sau un oraș-stat din Grecia în perioada anilor 481—480 î.e.n., se poate deduce dacă Herodot a cules impresii din cercuri ostile sau prietene. Astfel, Mardonios este considerat în permanență drept un personaj negativ, cu o influență nefastă asupra regelui Persiei; nici Themistocles, eroul de la Salamina, nu este privit de Herodot, care frecventa la Atena cercurile favorabile lui Aristides, cu o deosebită simpatie. Atitudinea focienilor, în ținutul cărora se afla oracolul de la Delfi, atît de prețuit de Herodot, este explicată și iertată de istoric; nu același lucru poate fi spus despre Argos, ținut învrăjbit cu Sparta și care a fost înnegrit pe cît posibil de tradiția spartană, sau despre Theba, care nu era privită cu simpatie de atenieni.

Dacă în compoziția acestei cărți Herodot a folosit sau nu și lucrări de periegeză (note de călătorie), anterioare lui, nu se poate ști. Presupunerea că eventual astfel de lucrări au putut fi folosite de istoricul din Halicarnas a pornit de la studierea aglomerării detaliilor geografice cuprinse în această carte.

Ajungem acum la menționarea discuțiilor care s-au purtat cu privire la numărul armatei și flotei lui Xerxes și la itinarele urmate de coloanele persane. Nu există îndoială că, numeric, trupele lui Xerxes depășeau considerabil trupele coaliției grecești. Nici unul din comentatorii lui Herodot, cel puțin pentru armata de uscat, nu acceptă însă depășirea exagerată făcută de Herodot.

Lista celor 46 de populații care alcătuiesc armata de uscat a lui Xerxes, comandată de 29 de generali, la care se adaugă Hydarnes, comandantul „celor zece mii”, este cu siguranță luată după un izvor oficial. Infanteria persană, enumerată la cap. LXI și urm., se scurge în trei coloane prin sudul Traciei. În fruntea acestor coloane, doi câte doi, sînt numiți comandanți supremi dintre rudele regelui (cap. LXXXII). Numărul infanteriei persane se ridică, după Herodot, la 1 700 000. Cum de a putut Herodot să ajungă la această cifră pe care nici

relatările lui posterioare nu o mai confirmă? Iată explicația dată, în general, asupra felului cum Herodot a ajuns la o asemenea cifră. În armata persană sistemul de diviziune era decimal, adică exista împărțirea pe corpuri (τέλεα) de 10, 100, 1 000 și 10 000 de oameni¹. Dacă admitem că Herodot a aflat despre existența a 170 de corpuri care oficial conțineau a fi de 10 000 de oameni, dar care, datorită criteriului etnic de grupare a oamenilor (κατὰ τὰ ἔθνηα), în realitate nu atingeau această cifră, eroarea lui Herodot este explicabilă².

În cartea a VIII-a, cap. CXV, Herodot atestă că Artabazos însoțește pe rege în fruntea unui contingent de 60 000 de oameni, detașat temporar din cei 300 000 de oameni lăsați de rege lui Mardonios (cartea a VIII-a, cap. CXIII). Dacă admitem că cei 29 de comandanți ai infanteriei persane, alcătuită din 46 de neamuri, erau myriarhi, ca și Hydarnes, adică comandanți ai unor grupe de 10 000 de oameni, obținem cifra de 300 000, incluzînd pe „cei zece mii”, comandați de Hydarnes. Cu toate că A. Hauvette este împotriva acestei presupuneri³, iar Ctesias⁴ dă cifra de 800 000 de oameni pentru infanteria persană, ipoteza în sine nu are nimic fantezist dacă ținem seama că tocmai acesta este numărul trupelor lăsate lui Mardonios în Thessalia (cartea a VIII-a, cap. CXIII). Combinînd numărul trupelor lăsate lui Mardonios, 300 000 de oameni care au luptat la Plateea, cu oamenii pe care i-a avut Tigranes la Mycale (cartea a IX-a, cap. XCVI) și cu efectivele care l-au însoțit pe Xerxes în Asia, obținem un total care rămîne în limita cifrei de 400 000 de oameni. De unde va fi luat Herodot cifra de 170 pentru a o multiplica cu 10 000, nu putem ști. Eroarea, probabil, trebuie căutată în sistemul mixt, folosit de persi, de a-și împărți oamenii și după criteriul zecimal, și după cel etnic⁵.

Totalul armatei de uscat a lui Xerxes care se năpustește asupra Europei, incluzînd contingentele europene ridicate în

¹ Vezi Eshil, *Persi*, vs. 302, 314, 981 și 994.

² A. Hauvette, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, Hachette, 1894, pp. 310, 311; Ph. Legrand, *Hérodote. Histoires*, VII, Paris, 1951, pp. 62—63.

³ *Ibidem*, p. 310.

⁴ Ctesias, *Persica Excerpta*, 23.

⁵ Vezi sfîrșitul cap. LXI.

drum, se ridică, după Herodot, la 2 100 000 de oameni, repartizați astfel :

Infanteria	1 700 000
Cavaleria (incluzând carele de luptă și cămilele)	100 000
Trupele recrutate în Europa	300 000
Total	2 100 000

Această cifră fantastică, aproape dublată de numărul oamenilor care însoțeau armata cu anumite misiuni (cap. CLXXXV), este oarecum de acord cu exagerarea poetică a lui Eshil¹ și a uneia din epigramele de la Thermopylai², dar nu corespunde realității.

Pentru armata navală, cifra de 1 207 corăbii de război (trireme, cu un echipaj de 200 de oameni) dată de Herodot n-a stîrnit proteste vehemente. Această cifră (menționată în cap. LXXXIX și CLXXXIV), confirmată de Eshil și Isocrates, poate fi la rigoare admisă ca reală. Herodot a aflat-o, probabil, la Doriscos; cifra de 3 000 de corăbii însoțitoare (tricontere, pentecontere, vase de transport) a fost găsită mult exagerată, deși Herodot, care o dă în cap. XCVII, o repetă în cap. CLXXXIV. Despre reducerea numărului corăbiilor persane prin naufragii și lupte navale, vezi Notița istorică la cartea a VIII-a, p. 286.

Doă porțiuni din drumul parcurs de Xerxes pînă în Attica sînt destul de obscur descrise, datorită faptului că Herodot a încurcat itinerarele celor trei coloane ale armatei persane care străbat sudul Traciei; în fond, el urmărește numai drumul coloanei conduse de Xerxes. Confuziile pe care le face provin, în parte, și dintr-o insuficiență cunoaștere a locurilor.

Începînd cu cap. CVIII, Herodot povestește drumul lui Xerxes de la Doriscos spre Macedonia și apoi spre Thessalia. Armata persană, de la Doriscos la Acanthos, se scurge pe trei rute diferite (vezi cap. CXXI), Xerxes aflîndu-se în fruntea coloanei mediane. Din cap. CX, după indicațiile lui Herodot privitoare la neamurile tracice pe unde trece Xerxes, cunoscute și din cartea a II-a a lui Thucydides (ciconii, bistonii, edonii, satrii), reiese clar că Xerxes se depărtase de coasta pe unde trecea coloana comandată de Mardonios și Masistes și urma

¹ Eshil, Perșii, vs. 981.

² Epigrama citată de Herodot la cap. CCXXVIII al acestei cărți.

traseul devenit mai tîrziu Via Egnatia. Ajungînd în regiunea muntoasă a Pangeului, este imposibil, așa cum Herodot afirmă la sfîrșitul cap. CXII, ca regele să fi lăsat Pangeul „în dreapta” (adică spre nord). Coloana condusă de Xerxes, dacă într-adevăr a trecut prin bazinul rîului Angites, afluent al Strymonului (cap. CXIII), nu putea străbate decît regiunea nordică a Pangeului. Nu cunoaștem nimic despre traseul coloanei superioare, condusă de Tritantaichmes și Gergis. În cap. CXXIV, Herodot a confundat rutele coloanelor de mijloc și de nord. Pentru a arăta că de la Acanthos la Therme, Xerxes a luat-o pe drumul cel mai scurt, Herodot vorbește de un drum care trece prin nordul bazinului fluviului Strymon și prin regiunea afluentului Cheidoros (Galliko), ceea ce este evident imposibil și nu corespunde cu drumul cel mai scurt de la Acanthos la Therme, prin mijlocul peninsulei Calcidice.

În acest capitol există în schimb indicații unice despre drumul urmat de coloana nordică a armatei persane — o porțiune de drum potrivită pentru un traseu direct spre Therme, viitoarea așezare a Saloncului.

A doua porțiune din traseul urmat de Xerxes care prezintă dificultăți de interpretare este drumul armatei persane din Macedonia în Thessalia. La cap. CXXVIII—CXXX Herodot povestește deplasarea lui Xerxes pe mare de la Therme la gura Peneului (valea Tempe), deși drumul pe care avea de gînd să-l urmeze nu prezenta nimic comun cu punctul vizitat. Din Macedonia spre Thessalia se deschid trei drumuri: la est de Olymp pînă la gura Peneului și de aici de-a lungul trecătorii Tempe pînă la Gonnos; prin depresiunea dintre Olymp și munții Pieriei, denumită Petra, drum care duce spre izvoarele rîului Titaessos și răspunde în Perrhebia; prin valea superioară a fluviului Haliacmon și trecătoarea Volustana (Servia), drum care este destul de lung, dar mai practicabil. Rămîne de menționat și calea îngustă care lega Heracleion direct cu Gonnos¹, pe unde A. Hawvette crede că au trecut perșii. Indicațiile lui Herodot de la cap. CXXXI asupra drumului urmat de armata de uscat sînt foarte sărace. Aflăm doar că una din coloanele de mărșăluitori a fost întrebuințată în întregime pentru defrișarea pădurilor și că armata a răzbit în ținutul perrhebilor, deci în bazinul superior al rîului Titaessos; după

¹ Vezi nota 357 la această carte.

vizita lui Xerxes la Tempe, unde acesta s-a convins personal de anumite dezavantaje ale drumului de coastă și ale înaintării de-a lungul văii Tempe, la apărarea căreia grecii renunțaseră¹, regele a găsit că este mai avantajos să aleagă căile de acces prin vestul Olympului, adică trecătorile Petra și Volustana, care îl scuteau de parcurgerea anevoioasă a văii Peneului (Tempe) în susul ei, adică în direcția în care valea se îngustează și pe unde coloanele ar fi trecut încet și cu mari greutate. Dacă și în ce fel Xerxes s-a folosit de ambele trecători, acest lucru, oricâte presupuneri s-au făcut, nu se poate ști.

Drumul lui Xerxes descris de Herodot nu este însă un simplu jurnal de călătorie, conștincios întocmit, interesant din punct de vedere geografic și etnografic. Descrierea uriașei deplasări de populații asiatice spre Europa a fost folosită de Herodot și pentru a ne înfățișa personalitatea regelui Xerxes, implicit propria-i concepție despre rolul personalității în istorie și despre „pedeapsa divină” care-l ajunge pe Xerxes. În nici una din celelalte cărți ale Istoriilor nu vom întâlni atât de pregnant formulată concepția idealistă a lui Herodot despre „pedeapsa” care doboară trufia omenească. Xerxes a fost înfrânt deoarece încrederea în propria-i putere era nemărginită. Drumul urmat de rege este presărat cu o serie de acte și măsuri pe care Herodot le interpretează în sensul vederilor sale.

Falsa viziune pe care o are Herodot despre rezultatul expediției lui Xerxes se integra în concepțiile curente ale timpului, folosite cu deosebită forță poetică și de Eshil în tragedia sa Persii, lucrare dramatică care are multe contingente cu cărțile a VI-a și a VII-a din Istorii². Punctul de plecare al expediției lui Xerxes, motivul determinant, atât la Eshil cât și la Herodot, este apariția unei stafii în care Xerxes recunoaște pe Darius. Rolul acestei viziuni a fost tratat însă diferit de poet și de istoric. La Eshil, umbra lui Darius îi interzice categoric lui Xerxes să înceapă expediția; dimpotrivă, la Herodot îi poruncește s-o înceapă. Așa cum a arătat nu cu mulți ani în urmă Gabriel Germain, specialist în influențele folclorului asiatic asupra literaturii grecești³, această poveste își are originea

¹ Vezi cap. CLXXIII.

² Vezi Studiul introductiv, pp. XCH—XCIII.

³ G. Germain, *Le songe de Xerxès et le rite babylonien du substitut royal (étude sur Hérodote)*, VII, 12—18, „Revue des études grecques”, LXIX, 1956, pp. 303—313.

într-un mit babilonean care a fost adaptat la împrejurările inițierii expediției împotriva Greciei europene de către Xerxes.

Indiferent însă dacă a fost sau nu orbit de zei, Xerxes, după cum este înfățișat de Herodot, se face personal vinovat de o serie de „păcate”. Dacă dezghiocăm caracterul și acțiunile lui Xerxes de învelișul explicațiilor idealiste ale lui Herodot, ajungem la concluzia că, deși de un orgoliu excesiv, capricios la culme, cu vederi uneori peste putință de realizat, regele Persiei era totuși un șef militar capabil, care a fost înfrânt numai pentru că a făcut greșeala să se îndepărteze prea mult de bazele sale de aprovizionare¹ și a subestimat organizarea cetățenească și militară a grecilor. Această idee Herodot nu o formulează, dar ea reiese cu prisosință din conversația dintre Xerxes și Demaratos, regele spartan refugiat la curtea Susei². În schimb, Herodot îl atacă pe Xerxes, care a avut îndrăzneala să unească malurile Hellespontului prin poduri de vase, să sape canalul din muntele Athos, să propună un proiect de baraj la vărsarea Peneului. Aceste hotărâri de cea mai mare însemnătate strategică și chiar practică făceau, în realitate, parte dintr-un ansamblu de măsuri bine chibzuite, a căror aducere la îndeplinire avem toate motivele să credem că Xerxes a supravegheat-o personal.

Rolul personalității lui Xerxes în declanșarea și în rezultatul celei de a doua expediții pornite de persi împotriva Greciei europene nu a fost înțeles de Herodot. Explicațiile pe care se străduiește să le dea asupra orgoliului lui Xerxes, care l-a împins la „păcate”, pedepsite de divinitate, sînt cu totul nesatisfăcătoare. Și, cu toate acestea, Herodot a întrevedut adevărul. În discursurile pe care le-a plasmuit în cursul cărții a VII-a pentru Artabanos și Demaratos, consilieri care, în raport cu Mardonios, sînt prezentați într-o lumină favorabilă, Herodot a expus, măcar în parte, și cauzele victoriei grecilor: dorința de libertate a statelor sclavagiste grecești superioare ca structură politică statului persan, dificultățile de neînvins ale unei deplasări atât de îndepărtate ca cea întreprinsă de Xerxes, dezavantajul componenței etnice și al organizării militare din armata persană. Opoziția dintre robie și libertate este meru prezentă în paginile cărții a VII-a din

¹ Vezi cap. CXV din cartea a VIII-a.

² Vezi cap. CV din această carte.

Istoriei, și este meritul lui Herodot de a fi arătat atât de frumos cum știu să lupte oamenii pentru o cauză justă, pentru apărarea patriei.

În tabăra grecilor, despărțiți în viața de toate zilele prin profunde și grave disensiuni, în fața primejdiei comune se naște un puternic sentiment de solidaritate care învinge neînțelegerile regionale¹. Atena acceptă să lupte sub comanda supremă a Spartei numai ca orașele-staie din Peloponés să nu se retragă din alianță². Față de mozaicul populațiilor asiatice minate sub „lovituri de bice”, „robii” regelui Persiei³ — elenii —, ajunși la grea încercare, își dau seama că reprezintă un singur neam și vorbesc o singură limbă. Idealul pan-elenic despre avantajele păcii între cetățile elenice, exprimat în nenumărate rînduri în comediiile lui Aristofan, a fost exprimat și de Herodot în cărțile VII și VIII din Istoriei.

Deși tradiția ateniană pe care o urmează istoricul din Halicarnas în cartea a VII-a este mai degrabă defavorabilă lui Themistocles, din istoria luptelor politice de la Atena care au urmat bătăliei de la Marathón și care au provocat exilul lui Aristides, Herodot a ales și a menționat un singur eveniment: legea lui Themistocles referitoare la construcția unei puternice flote ateniene⁴. De ce s-a oprit Herodot la acest eveniment și nu la altele, tot atât de însemnate? Pentru că, în povestirea lui, care abia acum a devenit cu adevărat o povestire despre luptele dintre perși și greci, Herodot, urmînd expunerile ateniene pe care le-a ascultat, a înțeles că perșii ar fi cucerit pînă în cele din urmă Ellada dacă flota lor ar fi rămas neînvingătoare. Aceasta este o idee care revine constant în expunerea lui Herodot și este pe deplin justă.

Herodot n-a înțeles însă, sau n-a vrut să înțeleagă, rolul negativ, trădător, pe care l-a jucat în preliminariile ciocnirii dintre perși și greci oracolul de la Delfi. Dacă se examinează cu atenție conținutul oracolelor citate de Herodot, se observă cu ușurință fondul lor demobilizator, de îndemn la renunțare la luptă sau de abținere. În acest sens sună, de pildă, chiar primul oracol dat atenienilor, cap. CXL. Sub diferite pretexte,

¹ Vezi cap. CXLV.

² Cartea a VIII-a, cap. II.

³ Vezi nota 135 la această carte.

⁴ J. Labarbe, *La loi navale de Themistocle*, Paris, 1957; 238 p. Legea este datată (cap. III) în 483.

Delfi ajută cretanilor și argienilor să nu ia parte la alianța greacă. Fire deosebit de pioasă, Herodot nici nu se gîndește să formuleze împotriva Focidei și a oracolului de aici învinuirea de „medism”, așa cum a făcut-o cu thebanii. Pretinsul atac persan asupra locuitorilor din Delfi nu este, pe cît se pare, decît o invenție tardivă pentru înlăturarea bănuielilor. Acest atac s-a oprit în fața marelui templu al lui Apollo și n-a adus nici un prejudiciu datorită unei serii de „miracole”, născocite de preoții localnici (cartea a VIII-a, cap. XXXVI — XXXIX). Energia desfășurată de Themistocles, inteligența sa strălucitoare pusă în slujba maselor largi care-l susțineau au triumfat însă pînă la urmă prin perseverență și iscusință față de intențiile colegiului de preoți de la Delfi și ale Amphietyonilor¹.

Cartea a VII-a a Istoriilor se încheie cu narațiunea bătăliei de la Thermopylai, pagini rămase celebre în literatura universală prin zguduitorul lor simplitate, care presupune o mare artă de povestitor. S-a pus întrebarea dacă sacrificiul lui Leonidas a fost justificat, de ce Sparta nu a susținut cum se cuvine avangarda trimisă la Thermopylai². Majoritatea celor care s-au preocupat de aceste probleme sînt de părere că, deși jertfa lui Leonidas nu a salvat apărarea liniei Thermopylai—Artemision, din punct de vedere strategic conjugarea operațiilor pe uscat și pe mare a fost bine aleasă de

¹ Vezi, de pildă, cap. CXXXIX.

² Ultima discuție purtată în jurul acestei probleme se găsește la A. Daskalakis, op. cit., capitolul intitulat *Les raisons de la décision de Léonidas de rester aux Thermopyles* (pp. 63—87). După ce discută critic părerile unor istorici ca J. Beloch sau A. Myres, care considerau inutil sacrificiul de la Thermopylai, Daskalakis întreprinde, la rîndul său, o anchetă istorică asupra motivelor care l-au determinat pe Leonidas să reziste pînă la ultimul om. După ce respinge teza despre necesitatea apărării flotei de la Artemision, care a plecat nestîngerită după moartea lui Leonidas, A. Daskalakis înfățișează următoarea argumentare: 1. Leonidas a rezistat pînă la capăt pentru a îngădui trupelor aliate să se retragă în ordine. Fără sacrificiul ariergărzii pe care a comandat-o, cavaleria și infanteria persane ar fi urmărit pe cei ce se retrăgeau, provocînd un adevărat măcel în rîndurile lor (pp. 76—77). 2. Bătălia de la Thermopylai a devenit în acest sens un factor hotărîtor în lupta pentru libertatea Greciei. 3. Perșii au avut mari pierderi și înaintarea lor spre sud a fost, în orice caz, mult frînată. Atenienii au avut răgazul să-și evacueze grosul populației.

strategii greci. Poziția apărută de Leonidas ar fi rezistat îndelung, cel puțin atât cât să îngăduie flotei grecești să dea lovitură nimicitoare flotei persane, dacă nu ar fi fost trădarea localnicilor, malienii și focienii¹. Herodot a proiectat un fascicul luminos asupra persoanei lui Ephialtes și a găsit toate scuzele posibile retragerii focienilor, care aveau datoria să supravegheze și să apere înălțimile². ~~Leonidas a fost în realitate victima trădării focienilor disculpați de Herodot datorită simpatiei deosebite pe care a nutrit-o față de sanctuarul de la Delfi.~~

Discuția despre luptele navale care s-au dat în apele de la Artemision și Salamina va fi continuată în Notița istorică de la cartea a VIII-a.

¹ Vezi M. Miltner, *Pro Leonidas*, „Klio”, XXVIII, 1935, pp. 228—241.

² Vezi cap. CCXVIII.

I Când vestea bătăliei de la Marathon ajunse la regele Darius, fiu al lui Hystaspes, care de multă vreme era grozav de supărat pe atenieni din pricina incursiunii în ținutul Sardesului¹, mânia acestuia crescuse și mai mult și pregătirile de invazie în Ellada fură și mai tare zorite. Trimițând de îndată crainici, regele dădu poruncă prin cetăți² să se pregătească oștire și hotărî pentru fiecare în parte contribuții mai numeroase încă decît strînseseră înainte vreme. Totodată, el cerea corăbii, cai, grîne și vase de transport. Când vestile se răspîndiră în toată țara, Asia s-a frământat timp de trei ani; cei mai vajnici bărbați erau luați la oaste ca să pornească împotriva Elladei și făceau pregătirile de cuviință. În cel de-al patrulea an, egiptenii înrobiți de Cambyses se răzvrătiră împotriva perșilor³; atunci Darius se îndârji în hotărîrea sa de a porni la luptă, fie și împotriva amînduror acestor neamuri.

II În timp ce Darius se pregătea să cucerească Egiptul și Atena, între fiii săi se născu o mare neînțelegere pentru domnie; ei pretindeau că, după datina perșilor, regele trebuie să plece la luptă abia după ce și-ar fi numit urmașul⁴. Darius, înainte de a lua domnia, avusese, într-adevăr, trei fii de la prima sa soție, fiica lui Gobryas, iar după ce deveni rege, încă patru cu Atossa, fiica lui Cyrus⁵. Cel mai mare dintre primii copii era Artobazanes, iar dintre cei născuți pe urmă, Xerxes. Nefiind din aceeași mamă, ei se certau între ei. Artobazanes invoca motivul că el era cel mai vîrstnic dintre urmașii lui Darius și că toți oamenii îi recunosc celui mai vîrstnic dreptul la tron. Xerxes amintea că este fiul Atossei, fiica lui Cyrus, și că Cyrus este ctitorul libertății dobîndite de perși.

III Darius nu-și exprimase încă părerea. Din întâmplare, Demaratos, fiul lui Ariston, cel care fusese lipsit de domnie la Sparta și luase singur hotărîrea să se exileze din Lace-

demonă, venise la Susa tocmai în acel timp⁶. Acest om, aflînd despre dezbinarea dintre fiii lui Darius, după cîte se povestesc, se duse la Xerxes și-l sfătui ca, pe lîngă motivele pe care acesta le invocase, să mai adauge că el s-a născut din Darius în timp ce tatăl său domnea și avea puterea peste persi, pe cînd Artobazanes se născuse cînd Darius era un simplu particular; n-ar fi nici potrivit, nici drept, ca un altul să fie cinstit ca urmaș la domnie înaintea lui; în argumentarea sa, Demaratos susținea că așa era obiceiul și la Sparta. Chiar de-ar fi existat feciori născuți înainte ca tatăl lor să fi luat domnia, dacă acestuia i se mai năștea un fiu în timp ce era rege, ultimului vlăstar îi revenea moștenirea tronului. Xerxes ascultă de sfatul lui Demaratos, iar Darius, luînd de bune cele ce spunea, îl recunoscă ca urmaș. Păreră mea este însă că și fără acest sfat Xerxes ar fi domnit, căci Atossa era atotputernică.

IV După ce-l recunoscă pe Xerxes ca urmaș la tronul Persiei, Darius își continuă cu înfrigurare pregătirile; în anul care urmă acestor evenimente și răscoalei Egiptului⁷, s-a întîmplat ca Darius să moară în toiul pregătirilor, după o domnie de 36 de ani⁸ în cap, fără să fi izbutit să se răzbune nici pe egiptenii răsculați, nici pe atenieni. La moartea lui Darius, domnia îi reveni fiului său Xerxes.

V Nu încapă îndoială că, la început, pe Xerxes nu-l trăgea nicidecum inima să atace Ellada⁹, ci își strîngea oști împotriva Egiptului. Dar Mardonios, fiul lui Gobryas, care se afla în preajma regelui și avea asupra acestuia cea mai mare înrîurire dintre toți persii — era și văr cu Xerxes, fiul surorii lui Darius¹⁰ —, iată ce-i vorbi: „Stăpîne, zise el, nu-i potrivit ca atenienii, care le-au făcut pînă acum persilor atîtea necazuri, să rămîna nepedepsiți pentru nelegiuirile lor. Deocamdată însă, măcar de-ai duce la bun sfîrșit cele pe care le-ai început; dar, după ce vei fi înfrînt cerbicia Egiptului, pornește în fruntea oștilor tale spre Atena, ca faima ta să se răspîndească printre oameni și nimeni să nu mai cuteze pe viitor să-ți calce hotarele”.

Această cuvîntare pornea din dorul de răzbunare¹¹ și, afară de cele spuse, Mardonios repeta într-una că Europa

este un ținut minunat — unde cresc tot soiul de arbori roditori¹² —, foarte fertil, vrednic în astă lume să fie dobîndit numai de marele rege.

VI Mardonios vorbea astfel ca unul ce era dornic de prefaceri și pentru că voia să fie el însuși guvernatorul Greciei. Cu vremea, îl cîștigă pe Xerxes de partea lui și-l hotărî să facă cele ce-i cerea; ca să-l convingă pe Xerxes, a profitat și de alte împrejurări ce-i erau favorabile. Din Thessalia, de la Aleuazi sosiseră soli care-l implorau pe marele rege cu multă însuflețire să vină în ajutorul Greciei (acești Aleuazi erau stăpîni în Thessalia¹³), iar aceia dintre Peisistratizi care luaseră drumul Susei vorbeau întocmai ca Aleuazii și, pe lîngă asemenea îndemnuri, se arătau mai insistenți încă. Peisistratizii¹⁴, după ce s-au împăcat cu Onomacritos¹⁵, chresmolog și literat atenian care alcătuisese o culegere a oracolelor lui Musaios¹⁶, veniră la Susa aducîndu-l și pe acesta. Onomacritos fusese izgonit din Atena de Hipparchos, fiul lui Peisistratos, cînd a fost prins și dovedit de Lasos din Hermiona¹⁷ că a introdus în colecția lui Musaios un oracol care prevestea dispariția sub apa mării a insulelor din vecinătatea Lemnosului¹⁸. Din această pricină îl alungase Hipparchos, deși mai înainte erau foarte buni prieteni. Pe acea vreme, ajungînd la Susa împreună cu fiii lui Peisistratos, de fiecare dată cînd se înfățișa marelui rege, cum Peisistratizii nu vorbeau despre el decît de bine, recita oracole. De se întîmpla ca oracolul să conțină o prevestire rea pentru barbari, ocolea asemenea lucruri; în schimb, alegîndu-le cu grijă, rostea cuvinte profetice pline de încurajare. De pildă, că era hotărît de soartă ca malurile Hellespontului să fie unite printr-un pod de un bărbat persan. Prin oracole el îndemna să se facă și expediția. Așadar, Onomacritos îl îmboldea pe Xerxes recitînd profeții, în timp ce Peisistratizii și Aleuazii își spuneau deschis părerea.

VII Cînd Xerxes s-a hotărît să pornească împotriva Elladei — în anul următor morții lui Darius¹⁹ —, el începu prin a organiza o expediție de represalii împotriva răsculaților. După ce-i zdrobi și aruncă întregul Egipt într-o robie cu mult mai grea decît pe vremea lui Darius²⁰, îl în-

credință fratelui său Achaimenes, fiul lui Darius. Pe acest Achaimenes, devenit guvernator al Egiptului, l-a ucis mai târziu Inaros, fiul lui Psammetichos, libyan de origine.

VIII O dată Egiptul supus — cum avea de gând să ia în propriile-i mâini conducerea expediției împotriva Atenei —, Xerxes întruni adunarea mai marilor Persiei²¹ ca să le audă părerea și ca el însuși să-și expună în fața tuturor punctul de vedere. Iată ce le vorbi când aceștia se strinseră laolaltă : „Bărbați persi, nu sînt eu acela care voi statornici acest obicei în mijlocul vostru ; amintesc că îl avem din moștrămoși și că eu doar îl respect. După cîte am aflat din bătrîni, niciodată noi n-am stat cu brațele încrucișate de cînd am luat puterea de la mezi și Cyrus l-a răsturnat pe Astyages²². Fără îndoială, un zeu ne mîină pe această cale ; noi înșine, în multe împrejurări, nu aflăm decît foloase în a-l urma îndeaproape. Care sînt acele neamuri pe care Cyrus, Cambyes și apoi propriul meu tată, Darius, le-au supus și anexat²³, le știți cu toții — nu mai are nici un rost să le pomenesc. După ce am moștenit acest tron, mă gîndeam într-una ce să întreprind ca să nu rămîn mai prejos de înaintașii mei în această înaltă funcție și cum să lărgesc în aceeași măsură hotarele țării. Gîndindu-mă mereu, am ajuns la concluzia că, o dată cu gloria care s-ar adăuga gloriei trecute, am putea dobîndi o țară tot atît de întinsă și de roditoare ca a noastră, ba chiar cu produse mai felurite ; în același timp ne-am răzbuna și am plăti din plin jignirile care ni s-au adus²⁴. Iată, prin urmare, de ce v-am adunat acum, ca să vă spun cele ce am de gînd să fac. O dată ce voi fi unit printr-un pod malurile Hellespontului, îmi voi porni oștile prin Europa împotriva Elladei, ca să mă răzbun pe atenieni de cîte au făcut perșilor și tatălui meu. Voi ați avut prilejul să-l vedeți și pe tatăl meu, Darius, dornic să-i izbească pe acești bărbați ; dar el s-a sfîrșit din viață și n-a mai apucat să se răzbune. În amintirea lui și din considerație pentru ceilalți persi, nu mă voi opri pînă nu voi cucerii și nu voi arde Atena²⁵. Locuitorii ei au fost cei dinții care ne-au adus jigniri grele mie și tatălui meu. Îndreptîndu-se asupra Sardesului împreună cu Aristagoras din Milet, sclavul nostru²⁶, ajunși aici, au dat foc pădurilor sacre și templelor ; apoi, cele ce ne-au făcut cînd

am pășit pe pămîntul lor, sub comanda militară a lui Datis și Artaphernes, le știți, desigur, cu toții. Acestea sînt pricinile pentru care sînt gata să pornesc împotriva lor. Cînd stau și chibzuiesc, iată ce foloase mai întrezăresc în această acțiune : dacă îi vom supune pe atenieni și pe vecinii lor, locuitorii țării frigianului Pelops²⁷, ținutul Persiei se va învecina cu bolta cerească a lui Zeus ; căci soarele nu va mai lumina nici o altă țară vecină cu a noastră, iar eu, după ce voi fi străbătut întreaga Europă²⁸, voi face cu ajutorul vostru o singură țară din toate aceste regiuni. Sînt informat că lucrurile stau așa : după ce aceia despre care am vorbit vor fi măturați din cale, nu mai rămîne nici o cetate²⁹, nici un neam în stare să mi se împotrivească cu război. Astfel vor purta jugul robiei și cei vinovați față de noi, și cei nevinovați. Iată ce aveți voi de făcut ca să-mi fiți pe plac : cînd vă voi înștiința că a sosit timpul să veniți, fiecare din voi va fi dator să se înfățișeze cu mare grabă. Celui care va veni cu oștenii cei mai bine pregătiți, aceluia îi voi da darurile socotite a fi cele mai de preț la noi. Iată deci ce urmează să facem. Ca să nu par însă în ochii voștri că hotărîsc de unul singur, vă supun propunerea spre discuție și vă rog ca, oricine din voi dorește, să-și spună părerea³⁰. După aceste cuvinte regele tăcu.

IX După rege luă cuvîntul Mardonios : „O, rege, cel mai nobil nu numai dintre cîți persi au fost, ci și dintre cei care vor mai fi, tu, care prin cuvintele tale ai atins culmi de înțelepciune și adevăr, n-ai să îngădui, desigur, ionienilor din Europa să-și bată joc de noi, mai ales că sînt niște nevrednici. Ar fi un lucru nemaipomenit dacă — după supunerea sakilor, a indienilor, a etiopienilor și a asirienilor, precum și a altor multor neamuri puternice, care n-au făcut nici cel mai mic rău perșilor și pe care le ținem în robie numai din dorința de a ne întinde dominația — nu ne-am răzbuna pe elenii care au început nedreptățile. De ce ne-am teme ? De ce puzderie de trupe ? De ce putere bănească ? Cunoaștem noi felul lor de a lupta, cunoaștem noi puținătatea mijloacelor lor bănești ; avem sub oblăduirea noastră, după ce i-am supus, pe unii din fiii lor, pe acei eleni care s-au stabilit în țara noastră, numiți ionieni, eolieni și dorienii. Am văzut eu însumi cît fac acești oameni încă de pe vre-

mea cînd am purces împotriva lor la porunca tatălui tău ; am înaintat pînă în Macedonia și puțin a lipsit să nu ajung chiar pînă la Atena³¹, fără ca nimeni să mă întîmpine cu oaste. Cu toate acestea, după cîte știu, elenii, din lipsă de chibzuință și din prostie, obișnuiesc totuși să înceapă lupta în cele mai ciudate împrejurări. Cînd își declară război unii altora, caută la șes locul cel mai frumos, ca în palmă de neted, și, după ce l-au găsit, coboară aici să dea lupta. Astfel, învingătorii se retrag cu mari pierderi. Despre învinși, ce să mai vorbesc ? Sînt nimiciți pînă la unul³². Ar trebui, cum vorbesc aceeași limbă, să ajungă la o înțelegere în conflictele ce-i dezbină, prin mijlocirea crainicilor și a solilor, sau prin oricare alt mijloc decît pe calea armelor ; dacă cumva necesitatea războiului s-ar impune de ambele părți, s-ar cuveni ca fiecare tabără să-și găsească o poziție cît mai favorabilă și în acest fel să-și încerce norocul. Cu toate că elenii practică acest sistem nefericit, totuși, în timpul înaintării mele pînă la hotarele Macedoniei, n-au dat semne că-l iau în seamă și că vor să lupte³³. Atunci, rege, cum de-ar încerca cineva să ți se împotrivescă și să te întîmpine cu război, cînd te afli în fruntea mulțimii de oști strînsă din Asia și a tuturor corăbiilor ? După cîte cred eu, forțele de care dispune Ellada nu o împing pînă la această culme de îndrăzneală. Dacă însă — să zicem că mă înșel în socoteli — elenii, mînați de un vîrtej de nebunie, ne-ar înfrunta, ar învăța ei pe pielea lor atunci că sîntem oameni neîntrecuți în meseria armelor. Prin urmare, nimic nu trebuie lăsat neîncercat, căci nimic nu se face de la sine, ci este rînduit ca oamenii toate să le dobîndească prin trudă³⁴. Mardonios, după ce spuse aceste cuvinte prin care îndulcea părerea³⁴ lui Xerxes, tăcu.

X În timp ce perșii păstrau o tăcere adîncă și nu îndrăzneau să exprime o părere potrivnică celei care fusese înfățișată, Artabanos³⁵, fiul lui Hystaspes și unchiul lui Xerxes, încumetîndu-se tocmai din cauza înrudirii sale, iată ce vorbi : „Rege, deoarece nu au fost expuse păreri potrivnice una alteia, nu este cu putință să ne oprim la cea mai bună, ci sîntem nevoiți să ne mulțumim cu cea care a fost rostită³⁶. Dacă însă le-am fi auzit, ar fi fost ca atunci cînd nu recunoaștem aurul curat de sine stătător decît dacă l-am freca

pe piatra de încercare alături de alt aur, doar așa ne dăm seama de calitatea lui superioară³⁷.

Eu, și pe tatăl tău, fratele meu Darius, îl sfătuiaam să nu pornească împotriva sciților³⁸, oameni care nu și-au cîtorit așezări orășenești nicăieri pe pămînt. El însă, nădăjduind că-i va supune pe sciții nomazi, nu mi-a dat ascultare, ci, începînd războiul, s-a întors cu mari pierderi în rîndul celor mai buni oșteni. Tu însă, o, rege, te pregătești să ataci niște bărbați mult mai viteji decît sciții, oameni cărora le-a mers vestea că sînt cei mai dibaci luptători pe mare și pe uscat. Este de datoria mea să te previn de primejdia care te pîndește în această încercare.

Spuși că, după ce vei fi făcut un pod peste Hellespont, îți vei mîna oastea prin Europa spre Ellada. Dar să presupunem că am fi învinși fie pe uscat, fie pe mare, sau și pe uscat, și pe mare ; acești oameni trec drept viteji și sîntem în măsură să-i apreciem dacă ne gîndim că atenienii singuri au nimicit o armată atît de numeroasă ca cea care se îndrepta spre Attica sub conducerea lui Datis și Artaphernes³⁹. Hai să zicem că nu ar putea obține o îndoită victorie ; dacă însă ar lovi corăbiile noastre și, învingători într-o bătălie pe mare, s-ar îndrepta spre Hellespont și apoi ar distruge podul — aceasta, rege, ar fi fără doar și poate o cumplită nenorocire. Eu nu fac aici presupuneri izvorîte dintr-o cumpătare proprie, ci amintesc lucruri aidoma cu întîmplarea cînd puțin a lipsit să n-o pățim — anume cînd tatăl tău, după ce a unit malurile Bosforului tracic și a aruncat un pod de vase peste Istru, a trecut să cucerească Sciția⁴⁰. Pe acea vreme sciții au încercat prin tot felul de rugăminți să-i hotărască pe ionienii cărora le fusese încredințată paza podurilor de vase peste Istru să desfacă podul. Și, dacă atunci tiranul Histiaios din Milet ar fi urmat părerea celorlalți tirani și nu s-ar fi opus, s-ar fi terminat cu împărăția perșilor⁴¹. Totuși, pare groaznic pînă și să auzi vorbindu-se că soarta împărăției marelui rege a ajuns să atîrne de un singur om. Tu nu căuta să ajungi de bună voie într-o primejdie atît de mare cînd n-ai pentru ce, ci dă-mi ascultare ; deocamdată împrăstie această adunare ; apoi, cînd vei crede de cuviință, după ce te vei fi gîndit în sinea ta, poruncește ce crezi tu că e mai bine. Găsesc că o hotărîre luată cu chibzuință este cel mai mare cîștig. Chiar dacă în cale se

ivește vreo piedică⁴², valoarea unei hotărâri bune nu-i cu nimic știrbită; soarta a intrat în joc. Cel care însă își face de la început socoteli greșite, dacă soarta îi surâde, a dat peste ce n-a visat, dar asta nu înseamnă cătuși de puțin că a judecat bine. Vezi cum divinitatea trăsește animalele mari la trup și nu le îngăduie să se mândrească cu înfățișarea lor, în timp ce pe cele mici nu se mînie. Vezi cum își aruncă fulgerele numai pe casele cele înalte și pe arborii semeți⁴³; divinității îi place să îngreudească tot ce se înalță peste fire⁴⁴. Astfel, și o armată numeroasă este distrusă de una mică, ca atunci, de pildă, cînd zeul plin de pizmă îi strecoară frica în suflet sau o înspăimîntă cu bubuitul tunetului⁴⁵, iar oamenii pier așa cum n-ar merita. Căci divinitatea nu îngăduie ca altul afară de ea să aibă năzuinți spre mărire. Pripeala are urmări rele în orice împrejurare, de unde se ivesc de obicei mari neplăceri; în schimb, zăbava are părțile ei bune, care numai încetul cu încetul ies la iveală.

Iată, rege, ce te sfătuiesc eu. Cît despre tine, Mardonios, fiu al lui Gobryas, încetează să mai vorbești prostii despre elenii care nu merită cătuși de puțin să fie luați în deridere. Cu vorbe de ocară față de eleni ațîți inima regelui să pornească la război. Am impresia că numai în acest scop pui atîta inimă. O, de n-ar fi așa! Clevetirea este cel mai groaznic lucru, în care doi sînt părtași la nedreptate, iar unul este nedreptățitul. Unul din vinovați este clevetitorul, cînd acuză pe cineva care nu-i de față: celălalt este cel care se lasă convins mai înainte de a ști cu siguranță cum stau lucrurile; în fine, cel care n-a auzit ce s-a vorbit, iată cum este nedreptățit: este vorbit de rău de unul, și socotit nevrednic de celălalt. Dacă totuși trebuie cu orice preț să pornim împotriva acestor oameni — ei bine —, regele să rămînă pe meleagurile Persiei⁴⁶. Cît despre noi doi, să aducem cheazășie pe copiii noștri; apoi, preia tu comanda expediției, după ce-ți vei fi ales oamenii pe care-i vrei și vei fi ridicat cîtă armată poțtești; dacă interesele marelui rege vor fi slujite așa cum grăiești tu, copiii mei să fie dați pierzării și alături de ei și eu însumi; dacă, dimpotrivă, lucrurile se vor petrece cum prevăd eu, copiii tăi s-o pătească și tu împreună cu ei, dacă te vei mai întoarce. De nu vei voi să te supui acestor condiții și vei pleca cu oastea spre Ellada în ciuda

bunului-simț, afirm că cineva dintre cei care rămîn aici va auzi cîndva că Mardonios, omul care a făcut atîta rău perșilor, este sfîșiat de cîini și de păsări⁴⁷ undeva pe pămîntul atenienilor sau în cel al lacedemonienilor, dacă nu cumva și mai înainte, chiar pe drum, după ce se va lămuri împotriva cărui fel de oameni îl îndemni pe rege să pornească“.

XI Acestea au fost cele ce Artabanos avea de spus. Xerxes, plin de obidă, îi răspunse așa: „Artabanos, ești fratele tatălui meu. Numai asta te va scăpa să nu primești plata ce ți se cuvine pentru asemenea cuvinte fără noimă; dar, fiindcă ești răuvoitor și lipsit de curaj, te înfierz hotărînd să nu mă însoțești în expediția împotriva Elladei, ci să rămîi aici împreună cu femeile⁴⁸. Eu, și fără tine, voi duce la bun sfîrșit cele ce am spus. Degeaba mă trag din neamul lui Darius, fiul lui Hystaspes, fiul lui Arsames, fiul lui Ariaramnes, fiul lui Teispes, fiul lui Cyrus, fiul lui Cambyses, fiul lui Teispes, fiul lui Achaimenes⁴⁹, dacă n-am să mă răzbun pe atenieni, știind bine că de vom sta liniștiți, nu vor sta ei, ci vor porni mai îndrîjiți încă împotriva patriei noastre, de e să ne luăm după cele ce-au încercat pînă acum ei, care au dat pradă flăcărilor Sardesul și au năvălit în Asia. Nu mai e cu putință nici pentru ei, nici pentru noi să dăm înapoi, ci înaintea noastră n-avem altă cale decît să dăm sau să primim lupta în care sau toate stăpînirile noastre vor cădea în mîna elenilor, sau toate stăpînirile lor vor ajunge sub perși. Drum de mijloc între dușmani nu există. E bine însă ca noi, care am suferit primele jigniri, să avem prilejul de a ne răzbuna. Așa am să aflui și eu ce grozăvie voi păți atacîndu-i pe acești oameni pe care pînă și frigianul Pelops, unul din sclavii strămoșilor mei, i-a înrobit atît de strașnic, încît pînă în zilele noastre și oamenii, și ținutul sînt numiți după cuceritorul lor!“

XII Atîta s-a vorbit atunci. Mai tîrziu însă, în tihna nopții, părerea lui Artabanos nu-i dădea pace lui Xerxes; cum noaptea este un bun sfetnic, regele găsi că nu era de datoria lui să pornească împotriva Elladei. După această nouă hotărîre, ațipi. Și, după cîte povestesc perșii, în cursul nopții iată ce fel de vedenie avu: lui Xerxes i se păru că alături de el se înalță un bărbat chipeș și mîndru la stat, care-i

spuse: „Te-ai răzgîndit, o, bărbat persan, să-ți mai duci oamenii împotriva Elladei, după ce mai înainte ai dat perșilor porunci să strîngă pîlcuri de oaste? Nu faci bine că-ți schimbi gîndurile, nici n-ai alături de tine pe cineva care să sprijine această hotărîre. Dimpotrivă, așa cum ai chibzuit ziua, mergi înainte pe această cale“. După ce grăi astfel, vedenia parcă se mistui din văzul lui Xerxes.

XIII Cînd străluciră primele raze de soare, regele, fără să țină seama de acest vis, îi întruni iarăși laolaltă pe acei perși pe care îi chemase mai înainte și le vorbi așa: „Bărbați perși, cer iertare că dintr-o dată mi-am schimbat părerea; n-am ajuns încă să fiu pe deplin copt la minte și cei care mă tot îndeamnă să fac cele ce știți nu se îndepărtează de mine nici o clipă. Cînd am auzit gîndurile lui Artabanos, tinerețea mea a început de îndată să clocotească⁵⁰ pînă la pragul unor vorbe de ocară prea grele față de un om mai vîrstnic. Acum însă, recunoscîndu-i dreptatea, îi voi urma povața. Cum mi-am schimbat hotărîrea și nu voi mai porni lupta împotriva Elladei, fiți pe pace“. Perșii, cînd auziră acestea, se ploconiră plini de bucurie.

XIV Dar la căderea nopții, aceeași stafie i se înfățișă din nou lui Xerxes, pe cînd dormea, și îi spuse: „Fiu al lui Darius, este limpede că față de perși ai renunțat la expediție și că nu iei vorbele mele în seamă, de parcă le-ai fi auzit de la un om de nimic. Să-ți intre însă bine în cap, dacă nu te hotărăști de îndată să începi războiul, iată ce ți se va întîmpla: după cum în scurtă vreme ai ajuns mare și puternic, tot așa de repede ai să aluneci pe celălalt pîvîrniș“.

XV Xerxes, speriat de vedenie, sări drept în sus din așternut și trimise un sol să-l cheme pe Artabanos. Cînd acesta i se înfățișă, Xerxes îi vorbi așa: „Artabanos, nu eram în toate mințile atunci cînd, fără să cuget, ți-am aruncat pripit cuvinte grele în schimbul unui sfat plin de înțelepciune; totuși, m-am răzgîndit nu după multă vreme și am recunoscut că ceea ce trebuia să fac era tocmai ceea ce mă sfătuișezi tu. Deși sînt plin de bunăvoință, nu-mi stă în putință să te ascult; de cînd am făcut cale-ntoarsă și m-am răzgîndit, o stafie îmi bîntuie mereu visele, departe de a

mă lăuda pentru ceea ce fac. Abia m-a părăsit acum cîteva clipe cu amenințări înfricoșătoare. Dacă cel care o trimite este cumva un zeu, și acestui zeu îi este negreșit pe plac ca expediția împotriva Elladei să aibă loc, atunci stafia va coborî în zbor și la tine și îți va porunci întocmai ca și mie. Socot că lucrurile s-ar putea petrece așa, dacă tu mi-ai lua toată îmbrăcăminte regească și, astfel gătit, te-ai așeza pe tronul meu, iar apoi te-ai culca în patul meu“⁵¹.

XVI Acestea îi spuse Xerxes. Dar Artabanos nu se lăsă înduplecat la primul îndemn deoarece socotea că nu se cade să se așeze pe tronul regal. În cele din urmă, silit, se supuse, după ce însă rosti cele ce urmează: „Rege, în ochii mei este unul și același merit a chibzui cum trebuie și a voi să dai ascultare vorbelor celui care-ți vrea numai binele. Pe tine, care te înalți pînă la aceste două virtuți, numai îndemnurile zilnice ale oamenilor răuvoitori îți întunecă cugetul. Tot așa, rafalele de vînt care bîntuie marea — cel mai de folos lucru pentru oameni din toate cîte există — nu-i dau răgaz, după cît se spune, să-și împlinească propria-i menire. Supărarea mi-a mușcat mai puțin inima cînd am auzit din partea ta vorbe grele, cît m-a durut faptul că din cele două păreri înfățișate perșilor — una făcută să umfle trufia, cealaltă, în schimb, gata s-o potolească și să recunoască că rău este a-ți învăța sufletul să năzuiască mereu spre mai mult decît are —, din aceste două păreri, m-a durut că tu ai ales-o pe cea mai primejdioasă pentru tine și pentru perși. Acuma, după ce te-ai întors spre părerea mai sănătoasă, spui că, atunci cînd ți-ai luat gîndul de la expediția împotriva elenilor, o stafie trimisă de un oarecare zeu îți bîntuie visele și nu-ți îngăduie să renunți la expediție. Dar toate acestea, fiule, nu sînt numai decît dumnezeiești. Visele rătăcitoare care nu dau pace oamenilor sînt ceea ce am să te învăț eu, om cu un car de ani mai bătrîn decît tine. În vis vin și pleacă de obicei mai ales acele vedenii care în timpul zilei sînt chiar gîndurile noastre⁵². Iar în mintea noastră, chiar zilele trecute, noi nu aveam altceva decît această expediție. Dacă lucrurile cumva nu stau așa cum judec eu, ci e ceva dumnezeiesc la mijloc, tu, în puține cuvînte, ai spus tot ce trebuia⁵³. Vedenia să mi se arate și mie, cum ți s-a arătat ție, și să-mi poruncească la fel. Dar

nu văd de ce-ar trebui să mi se arate mai degrabă dacă aş îmbrăca hainele tale în locul alor mele sau dacă m-aş culca în patul tău şi nu într-al meu⁵⁴ — bineînţeles de vrea să se arate într-un fel sau altul. Oricine ar fi vedenia care ți se înfăţişează în vis, nu merge ea cu prostia chiar până acolo ca, luându-se după haine, să mă confunde cu tine. Dacă cumva vedenia nu mă va lua în seamă şi nu va crede de cuviinţă să mi se arate, fie că port hainele mele, fie pe ale tale — dar pe tine te va bîntui mereu —, rămîne de văzut de aici înainte. De va veni în continuare, sînt gata să cred că e dumnezeiască. Totuşi, de-ai hotărît ca așa să se petreacă lucrurile, şi nu mai e cu putinţă să le schimbăm, ci am de îndată datoria să dorm în patul tău, bine, mă învoiesc, şi stafia să mi se arate şi mie. Pînă atunci voi rămîne la părerea ce ți-am dezvăluit-o acum⁵⁵.

XVII: După aceste cuvinte Artabanos, cu speranţa că spusele lui Xerxes nu se vor adevăra, îi îndepline porunca. Se îmbracă cu hainele lui Xerxes, se aşază pe tronul regal şi după toate acestea se culcă; cînd adormi, îi apărură aceeaşi stafie care se arăta în visele lui Xerxes; oprindu-se deasupra lui Artabanos, îi grăi: „Tu ești acela care îi tot dai zor lui Xerxes să nu lovească cu oaste Ellada, sub cuvînt că-l ocrotești? Dar nu vei scăpa nici în viitor, nici acuma nepedepsit pentru încercarea de a întoarce ceea ce trebuie să se întîmple⁵⁶. Cît despre Xerxes, ce va avea el de suferit, dacă nu-mi va da ascultare, i-a fost dezvăluit lui însuși⁵⁷“.

XVIII Acestea au fost ameninţările care i s-au părut lui Artabanos că i le zvîrle în faţă stafia, ba că mai era şi gata-gata să-i scoată ochii cu fiare înroşite. Țipînd înfricoşător, Artabanos sări din pat şi, ducîndu-se drept la Xerxes, după ce-i povesti de-a fir a păr ce-i spusese vedenia în vis, grăi mai departe: „Eu, o, rege, sînt un om care am văzut în viaţa mea cum se prăbuşeşte o mare putere sub loviturile alteia mai mici şi de aceea nu ți-am îngăduit să te lași dus în toate de pornirile tinereții. Știam că rău este să năzuiești la multe⁵⁸; mi-am amintit de expediția lui Cyrus împotriva massageților, mi-am amintit de cea a lui Cambyses împotriva etiopienilor; eu l-am însoțit pe Darius în campania împotriva sciților. Avînd în fața ochilor toate

acestea, am fost de părere că, de te-ai fi arătat iubitor de pace, ai fi fost socotit cel mai fericit dintre toți oamenii⁵⁹. Cum însă îndemnul de a ataca vine de la cel de sus, și, pe cît se pare, o mare nenorocire hotărîtă de zei se abate peste eleni, fac pînă și eu cale-ntoarsă și-mi schimb gîndul. Tu dezvăluie perșilor poruncile primite de la zeu și poruncește-le, la rîndul tău, ca ei să se supună celor dintîi hotărîri ale tale privitoare la pregătiri. Fă în așa fel, ca, sub ocrotirea zeului, să nu lipsească nimic din cele ce-ți stau în putere⁶⁰. După această convorbire, cum amîndoi erau încurajați de vedenie, de îndată ce se făcu ziuă, Xerxes destăinui perșilor ce se cuvenea, iar Artabanos, singurul care mai înainte vreme se împotrivise, arăta fățiș o mare însuflețire.

XIX În timp ce Xerxes — după cele petrecute — zorea pregătirile de plecare, avu în vis o a treia vedenie pe care magii, aflînd-o⁶¹, au tălmăcit că privește întregul pămînt și înrobirea tuturor oamenilor de către marele rege. Iată cum era vedenia: se făcea că Xerxes era încoronat cu frunziș de măsline și că ramuri din acest măsline se întindeau peste tot pămîntul⁶², dar că, pe urmă, coroana pusă pe cap pierdea. Așa a fost tălmăcirea făcută de magi. Apoi, de îndată, fiecare din perșii chemați la sfat plecă în satrapia lui plin de însuflețire față de cuvintele regelui, fiecare dornic de a fi el cîștigătorul darurilor făgăduite.

În acest fel și-a strîns Xerxes oastea, ridicînd oameni din toate ținuturile continentului asiatic.

XX Patru ani încheiați de la subjugarea Egiptului i-au trebuit lui Xerxes pentru închegarea unei oștiri și pentru cele trebuincioase acestei armate, iar la sfîrșitul celui de-al cincilea an, Xerxes porni la luptă cu oaste cît frunză și iarbă⁶³. Din toate campaniile pe care le știm, aceasta a fost cea mai mare⁶⁴, așa că nici campania purtată de Darius împotriva sciților⁶⁵ nu pare cine știe ce pe lîngă cea de care este vorba, nici cea a sciților, atunci cînd sciții au năvălit pe urmele cimrierienilor în ținutul mezilor și au supus aproape întreaga Asie Anterioară, unde s-au și așezat⁶⁶ — fapte care mai tîrziu l-au îndemnat pe Darius să se răzbune⁶⁷ —, nici, după cîte se povestește, campania Atrizilor

spre Ilion, nici cea încercată de mysieni și teucuri înaintea evenimentelor de la Troia. Aceste populații, pășind în Europa peste Bosfor, au învins toate triburile trace și au coborât spre marea Ionică înaintînd către miazăzi pînă la fluviul Peneu⁶⁵.

XXI Toate campaniile pomenite, cît și altele care vor mai fi fost afară de acestea, nu sînt vrednice de comparat cu aceasta una. Ce neam oare n-a tîrît Xerxes din Asia împotriva Elladei? Ce apă de băut n-au secăt oștile afară doar de marile fluvii? Unii au adus corăbii, alții au alcătuit pedestrima, altora li s-a cerut călărime, altora, părtași și la expediție corăbii de transportat caii; în fine, unora li s-au pretins corăbii lungi⁶⁶ pentru podurile de vase, iar altora grîne și vase de război.

XXII Pe de altă parte — cum ostașii din prima expediție suferiseră un mare dezastru cînd au făcut înconjurul muntelui Athos —, pentru a înfrunta Athosul, regele făcea pregătiri preliminare, care au durat trei ani încheiați. La Elaius, în Chersones, erau ancorate triere și, de aici, ostași din diferite neamuri ale armatei săpau pămîntul mînați sub lovituri de bice, trecînd unii în locul celorlalți; împreună cu aceștia săpau și localnicii din jurul muntelui Athos. Bubares, fiul lui Megabazos, și Artachaias, fiul lui Artaios, amîndoi perși, supravegheau lucrările. Athos este un mare și renumit ținut muntos, care pătrunde adînc în mare și care este locuit; la capătul dinspre continent, muntele are înfățișarea unei peninsule legată printr-un istm cam de 12 stadii. Pe aici se întinde o cîmpie și coline nu prea înalte, care leagă marea din ținutul acanților cu cea din fața cetății Torone⁶⁷. În acest istm, prelungire a muntelui Athos, se află un oraș grecesc, Sane⁶⁸; iar dincoace de Sane, așezări locuite în plin ținut al Athosului, pe care regele perșilor se străduia în acea vreme să le facă orașe ale unei insule în loc de orașe de pe continent. Iată care sînt ele: Dion, Olophyxos, Acrothoon, Thyssos, Cleonai. Acestea sînt deci orașele a căror populație trăiește în Athos.

XXIII Iată cum lucrau barbarii după ce-au împărțit ținutul pe neamuri. Ținînd o linie dreaptă, care străbătea ora-

șul Sane⁶⁹, cînd șanțul s-a dovedit destul de adînc, oamenii rămași pe fund continuau să sape, alții zvîrleau într-una pămîntul scos celor așezați pe treptele pereților, iar aceștia, la rîndul lor, îl dădeau altora, pînă ce ajungea la cei de sus, care îl cărau departe și îl aruncau. Pereții canalului, prăbușindu-se mereu, făceau ca munca tuturor lucrătorilor — afară de fenicienii — să fie dublă, deoarece deschiderii șanțului i-au dat aceeași lățime ca și fundului. Era de așteptat să li se întîmple așa ceva. Fenicienii însă, meșteri neîntrecuți în toate lucrările, nu s-au dezmințit nici de astă dată. Pe porțiunea care le-a revenit lor prin tragere la sorti, au săpat deschiderea șanțului pe o distanță de două ori cît trebuia să fie lățimea șanțului și, pe măsură ce lucrul înainta, apropiiau marginile tot mai mult; partea de jos a lucrării a rămas însă tot atît de largă ca și celelalte porțiuni. În acel loc se află o cîmpie unde s-au înființat pentru lucrători o piață și locuri de desfăcere pentru mărfuri; din Asia li se aduceau mari cantități de făină.

XXIV Pe cît mă duce capul să judec, Xerxes a poruncit să se sape acest canal numai din trufie⁷⁰, dornic să-și arate puterea și să lase în urmă-i o amintire nepieritoare; căci, deși oamenii puteau să tragă corăbiile peste istm fără nici o trudă, el a poruncit să se deschidă drum apelor mării printr-un canal de o lățime așa de mare, încît două triere puteau să plutească una lîngă alta în aceeași direcție. Acelorași oameni căroră li se încredințase săparea canalului li s-a impus și construirea de poduri peste fluviul Strymon⁷¹.

XXV În timp ce aceste lucrări înaintau, Xerxes se îngrijea de parîmele de papyrus⁷² sau de in alb⁷³, necesare podurilor de vase, pe care le comandase fenicienilor și egiptenilor, cît și de strîngerea unor mari rezerve de grîne pentru armată, așa ca nici oamenii, nici animalele de povară să nu sufere de foame în drum spre Ellada. După ce culese știri despre ținuturi, porunci ca rezervele să fie adunate în locurile cele mai potrivite, iar transporturile să fie făcute în punctele stabilite, cu corăbii de transport sau cu bacuri din toate părțile Asiei. Cele mai mari cantități de merinde au fost cărate în localitatea numită Leuke Akte⁷⁴ din Tracia, dar transporturi s-au făcut și la Tyrodiza, în ținutul perinthe-

nilor, la Doriscos, la Eion ⁷⁶ de pe Strymon și chiar și în Macedonia, după cum s-au primit poruncile.

XXVI Pe când acești oameni își îndeplineau sarcina care li se dăduse, armata de uscat, adunată în întregimea ei, se îndrepta împreună cu Xerxes spre Sardes, părăsind Critalla din Cappadocia ⁷⁶; în această localitate se înțeleseseră să se strângă întreaga armată care urma să meargă pe uscat împreună cu Xerxes însuși. Care anume din guvernatori a adus oamenii cei mai bine înzestrați și a căpătat de la rege darurile făgăduite — n-aș putea spune; n-am nici cea mai mică idee dacă între ei s-a ivit vreo împotrivire cu privire la alegerea făcută.

Oștirea, după ce a trecut fluviul Halys, a pătruns în Frigia, a străbătut această regiune și a ajuns la Kelainai, la obârșia fluviului Meandru și a altui râu, nu mai mic ca volum decât Meandru, și anume Catarrectes; acesta din urmă, izvorînd chiar din piața publică a orașului Kelainai, se varsă în Meandru. În aceeași piață se află atârnat și burduful făcut din pielea silenului Marsyas. După o legendă frigiană, burduful a fost atârnat de Apollo, care l-a jupuit de viu pe Marsyas ⁷⁷.

XXVII În acest oraș, Pythios ⁷⁸, fiul lui Atys, lydian de neam, venit aici ca să-i întâlnească pe perși, a întâmpinat întreaga armată a marelui rege și pe Xerxes însuși cu cele mai mari dovezi de prietenie și, de bună voie, s-a arătat gata să-i ofere bani de cheltuială pentru război. Când Pythios a făcut această propunere, Xerxes i-a întrebat pe perșii care-l însoțeau cine era acest Pythios și câți bani avea de putea să facă o asemenea ofertă. Ei răspunseră: „Stăpîne, el este cel care a adus în dar tatălui tău, Darius, platanul de aur și vița de vie ⁷⁹; după tine, în zilele noastre, din câți oameni cunoaștem noi, el este cel mai bogat“.

XXVIII Uimit de aceste cuvinte, Xerxes îl întreabă pe însuși Pythios ce avere are. Acesta îi răspunse: „Rege, nu-ți voi ascunde ce am și nici n-am să mă prefac că nu știu care mi-e averea, ci îți voi spune întocmai, cu deplină știință. De îndată ce am aflat că te îndrepti spre marea elenilor — dornic să-ți pun la îndemână bani pentru expediție —, m-am

grăbit să strâng informații și am aflat din socoteli că posed 2 000 de talanți în argint ⁸⁰ și 4 000 000 de stateri darici ⁸¹, fără 7 000. Iată deci banii pe care ți-i dăruiesc. Cît despre mine, ceea ce scot de pe urma sclavilor și a pămînturilor de cultură îmi este prea destul ca să trăiesc“. Așa vorbi Pythios.

XXIX Xerxes, plin de încîntare la cele auzite, grăi: „Prietene lydian, eu, de când am părăsit țara Persiei, pînă acum n-am mai întîlnit nici un om care, de bună voia lui, să primească în ospetie armata mea, nici pe vreunul care, înfățișîndu-mi-se, să fi vrut din propriul lui îndemn să-mi dea bani pentru nevoile războiului, afară de tine. Tu ai și primit cu mărinimie oștile mele și îmi și oferi mulți bani. Iată acum cu ce cinstiri te dăruiesc eu în schimbul felului cum te-ai purtat: te socotesc oaspetele ⁸² meu și îți rotunjesc cei 4 000 000 de stateri din banii mei, dîndu-ți 7 000 de stateri, așa încît cei 4 000 000 să nu mai fie știrbiți cu 7 000, ci, prin această danie făcută din tezaurul meu, averea să ți se întregască. Rămîi cu averea pe care singur ți-ai agonisit-o și mereu același om de treabă; dacă ai să te porți așa cum te sfătuiesc, nu vei avea de ce să te căiești nici acum, nici pe viitor.

XXX Xerxes își ținu cuvîntul, apoi înaintă mereu mai departe. Depășind orașul frigian numit Anaua ⁸³ și lacul din care se scoate sare, a ajuns la marele oraș al Frigiei, Colossai ⁸⁴, localitate în care râul Lycos se azvîrle într-o crăpătură a pămîntului și se face nevăzut. La o distanță cam de cel mult cinci stadii, râul iese iarăși la suprafață și se varsă la rîndul lui în Meandru ⁸⁵. De la Colossai armata se îndreptă spre hotarele Frigiei și Lydiei și ajunse în orașul Kydrara, unde o stelă înfiptă în pămînt, durată de Cresus, arată printr-o inscripție că pe aici trece hotarul.

XXXI Când părăsește Frigia și intră în Lydia, drumul se desface în două: drumul din stînga duce spre Caria, cel din dreapta, spre Sardes. Călătorul care o ia pe aici este oricum silit să treacă peste fluviul Meandru și pe lîngă orașul Callatebos, unde meseriași pricepuți fac miere din tamarisc și grîu ⁸⁶. Mergînd pe acest drum, Xerxes a dat de un

platan căruia, pentru frumusețea lui, i-a dăruit o podoabă de aur și l-a încredințat în paza unui zeu nemuritor. În ziua următoare a ajuns în capitala Lydiei.

XXXII Sosit la Sardes, cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost să trimită în Ellada crainici care să ceară pământ și apă⁸⁷ și să dea în grija localnicilor pregătirea de ospete pentru marele rege. În afară de Atena și Sparta — de unde n-a cerut pământ în dar⁸⁸ —, trimise oameni pretutindeni. Iată și pricina care l-a îndemnat să trimită pentru a doua oară după pământ și apă: Xerxes era pe deplin încredințat că acum, plini de spaimă, cei care prima oară nu s-au plogonit în fața solilor lui Darius urmau să i se închine lui. Dornic, prin urmare, să afle cum stau lucrurile, a trimis crainici.

XXXIII Xerxes făcu apoi pregătiri să se îndrepte spre Abydos. Între timp, oamenii lucrau la podurile care uneau coastele Asiei cu cele ale Europei. În Chersonesul Hellespontului se află între orașul Sestos și Madytos⁸⁹ o limbă de pământ stîncos care înaintează în mare în fața Abydosului; aici, nu la mult timp după întîmplările pe care le povestesc⁹⁰, atenienii, sub comanda lui Xanthippos, fiul lui Aripbron, prinzîndu-l pe Artayctes, guvernatorul persan al Sestosului, l-au răstignit de viu pe o scîndură⁹¹; acesta adusesese femei în templul lui Protesilaos la Elaius și săvîrșise fapte nelegiuite.

XXXIV Cei cărora le fusese încredințată făurirea podurilor înaintau deci cu construcția dinspre Abydos spre această limbă de pământ; fenicienii lucrau cu odgoane de in alb, egiptenii cu odgoane de papirus⁹²; între Abydos și coasta din față se întind șapte stadii. Trecerea era ca și terminată cînd o furtună puternică rupse în bucăți întreaga lucrare și o împrăștiă în valuri.

XXXV De îndată ce Xerxes află întîmplarea, grozav de supărat pe Hellespont, porunci ca apa să fie plesnită cu 300 de lovituri de bice și să se arunce în mare o pereche de cătușe. Am mai auzit că împreună cu cei trimiși să-i îm-

plinească voia a trimis încă și alți oameni, datori să înfieze Hellespontul cu fierul roșu⁹³.

Celor ce-au biciuit apa li s-a poruncit să rostească în limbă străină aceste cuvinte lipsite de bun-simț: „Apă amară, stăpînul îți hărăzește această pedeapsă deoarece nedrept te-ai purtat față de cel care nu ți-a făcut nici un rău. Și totuși regele Xerxes te va trece — fie că vrei sau nu. Pe bună dreptate nici un om nu-ți aduce sacrificii, fluviu murdar și cu unde sărate!”⁹⁴

Așa hotărî Xerxes să pedepsească marea, iar celor însărcinați cu poditul Hellespontului hotărî să li se taie capul.

XXXVI Și cei cărora le-a căzut în seamă această prea puțin plăcută sarcină o aduseră la îndeplinire; între timp, alți meșteri începură construcția podului. Iată cum au lucrat: legînd între ele pentecontere și trireme, au durat în partea dinspre Pontul Euxin un pod de 360 de corăbii, iar de cealaltă parte alt pod, de 314 corăbii, așezate pieziș față de Pont și în direcția curentului din Hellespont, așa ca acesta să țină bine întinse odgoanele. După ce legară corăbiile una de alta, aruncară încă foarte grele — cele pentru primul pod în partea Pontului Euxin, din cauza vînturilor care bat dinspre marea închisă a Pontului, iar pentru celălalt pod, din cauza Zefirului și a Notosului, spre apus și Marea Egee. În șirul penteconterelor și al triremelor au lăsat în trei puncte o mică deschidere ca loc de trecere, așa încît cei ce doreau, aveau puțină să treacă cu corăbii ușoare spre Pontul Euxin sau să iasă din Pont⁹⁵.

După ce au fost gata, au întins de pe țărm odgoanele, răsucindu-le pe cabestane de lemn, fără a mai despărți cele două feluri de odgoane, ci fiecărui pod i-au destinat cîte două odgoane de in alb și patru de papirus. Grosimea și frumusețea acestor odgoane erau aceleași, dar cele de in trăgeau în chip firesc mai greu, cîntărind un talant de fiecare cot⁹⁶.

După ce malurile Hellespontului au fost unite, au tăiat cu ferăstrăul birne de lemn pe care le-au potrivit după lățimea podului de vase și le-au așezat la rînd deasupra funiilor de legătură. Șirul de birne puse una lîngă alta l-au înțepenit cu alte lemne. Cînd și această muncă a fost gata, au cărat scînduri, le-au îmbinat trainic și peste ele au pre-

sărat pământ; apoi au bătătorit pământul și de amîndouă părțile podului au ridicat pereți de închidere, așa ca vitele de povară și caii să nu se sperie privind marea de sus în jos.

XXXVII Cînd s-a primit vestea că s-a terminat executarea canalului și podurilor de la Athos, că la gurile canalului s-a terminat ridicarea digurilor făcute împotriva fluxului, pentru ca acesta să nu umple scobitura șanțului, și că însuși canalul este terminat, atunci armata care se afla gata de plecare în taberele de iarnă porni din Sardes la începutul primăverii, îndreptîndu-se spre Abydos. Oamenii abia se urniseră cînd iată că soarele, părăsindu-și locul ce-l are pe cer, se făcu nevăzut — deși nu se zărea nici un nor pe albastrul cerului. În locul zilei se făcu noapte⁹⁷.

Văzînd acest fenomen, Xerxes, care știa ce înseamnă, se îngrijoră și-i întrebă pe magi ce-ar putea oare să prevestească semnul. Magii răspunseră că divinitatea îi prevenea pe eleni de pieirea orașelor lor, căci — spuneau ei — la eleni soarele este cel care le dezvăluie viitorul⁹⁸, iar la perși luna. Aflînd tălmăcirea, Xerxes, plin de mulțumire, își văzu de drum.

XXXVIII Cînd își porni oștile, lydianul Pythios, îngrozit de prevestirea cerească și bîzuindu-se pe darurile ce le făgăduise, merse la Xerxes și-i grăi astfel: „Stăpîne, aș vrea să te rog ceva — pentru tine un nimic, dar pentru mine foarte mult, dacă binevoiești să-mi ajuți“. Xerxes, cu gîndul că lydianul îi va cere orice altceva decît ceea ce i-a cerut, spuse că îl va sprijini și îl pofti să-și rostească păsul. La auzul acestor cuvinte, Pythios, prinzînd curaj, zise: „Stăpîne, am cinci copii și se întîmplă ca toți cinci să te însoțească în lupta ce o porți împotriva Elladei. Tu, o, rege, milostivindu-te de bătrînețile mele înaintate, liberează din oaste pe cel mai vîrstnic din fiii mei — să-mi poarte de grijă mie și avuțiilor mele. Pe ceilalți patru ia-i cu tine, însoțit de urarea să te întorci printre noi după ce-ai înfăptuit cele ce ți-ai pus în gînd“. Xerxes se mînie strașnic și iată ce-i răspunse:

XXXIX „Om netrebnic ce ești, îndrăznești tu, cînd eu însumi pornesc împotriva Elladei și duc cu mine proprii-mi copii, frați, rude și prieteni, îndrăznești tu, sluga mea, să te gîndești la fiul tău în loc să mă urmezi, așa cum ar fi trebuit, cu toată casa ta, ba chiar cu soția ta⁹⁹? Să-ți întreb bine în minte că spiritul locuiește în urechile oamenilor și că, dacă aude numai lucruri bune, umple trupul de desfătare, dar dacă aude lucruri tocmă pe dos, îl umflă de mînie. Chiar cînd te-ai purtat atît de frumos și făceai făgăduieli nu mai puțin frumoase, n-ai putea să te lauzi că ai întrecut în binefaceri un rege; însă acum cînd ți-ai însușit o purtare cum nu se poate mai josnică, n-ai să primești chiar pedeapsa cuvenită, ci una ceva mai mică decît cea pe care o meriți. Legătura de ospetie te scapă de pieire pe tine și pe patru din feciorii tăi; dar vei plăti cu viața fiului la care ții cel mai mult“. După acest răspuns regele porunci pe dată celor care aveau însărcinarea să îndeplinească asemenea treburi să-l găsească pe cel mai vîrstnic din fiii lui Pythios, să-l taie în două și apoi jumătățile trupului să le așeze în dreapta și în stînga drumului. Pe aici avea să treacă armata. Oamenii făcură ceea ce li s-a poruncit, iar armata trecu prin mijlocul drumului¹⁰⁰.

XL În frunte mergeau purtătorii de poveri și vitele care trăgeau la jug; apoi urma armata, o amestecătură din tot felul de neamuri, care înainta de-a valma. În unele locuri, după ce trecea mai bine de jumătate din armată, o anumită distanță se lăsa liberă și ostașii nu se amestecau cu trupele regelui. Convoiul regal era deschis de 1 000 de călăreți aleși dintre toți perșii; în urma lor veneau 1 000 de lăncieri, și ei aleși din rîndurile tuturor perșilor, ținîndu-și lăncile cu vîrfurile întors spre pământ¹⁰¹. Urmău apoi cei zece cai sacri, numiți neseieni, împodobiți cum nu se poate mai frumos¹⁰². (Iată de ce sînt numiți caii neseieni: în Media se întinde un șes cît vezi cu ochii numit Nesaion; această cîmpie hrănește un soi de cai uriași ca înfățișare.) În urma acestor zece cai era rînduit să treacă carul sacru al lui Zeus¹⁰³, pe care-l trăgeau opt cai albi. Conducătorul carului, ținînd frîiele, venea pe jos în urma cailor, căci nici un muritor nu urcă pe capra acestui car. În sfîrșit, iată-l pe însuși Xerxes pe un car tras de cai neseieni; alături de el pășește vizitiul său, al cărui nume era Patiramphes, fiul lui Otanes, un persan.

XLII În felul acesta își începu Xerxes expediția după ce plecă din Sardes. De câte ori credea de cuvântă, schimba carul cu o căruță acoperită¹⁰⁴. În urma regelui 1 000 din cei mai nobili și mai viteji lăncieri ai persilor își țineau lăncile cum se obișnuiește; apoi veneau încă 1 000 de călăreți, aleși din mijlocul persilor; după cavalerie urmau 10 000 de oameni¹⁰⁵ aleși din celelalte triburi persane; aceștia mergeau pe jos. Dintre ei, 1 000 aveau la lănci, în loc de saurotere¹⁰⁶, niște rodii de aur și-i înconjurau roată pe ceilalți, adică pe cei 9 000 rămași în mijloc care purtau rodii de argint. Tot rodii de aur aveau și cei care îndreptau sulățele cu vârful în jos, iar cei care-l urmau nemijlocit pe Xerxes aveau mere. După cei 10 000 era rânduit să treacă un corp de cavalerie persană alcătuit din 10 000 de ostași. Cavaleria era despărțită cale de două stadii de grosul armatei care venea în dezordine.

XLII Din Lydia armata se îndreaptă spre fluviul Caicos prin pământul Mysiei, iar de la Caicos, prin pământul lui Atarneus¹⁰⁷, luă drumul spre orașul Carene lăsând la stînga muntele Cane¹⁰⁸. Din acest oraș străbătu cîmpia Thebei¹⁰⁹, trecu pe lîngă orașul Atramyteion¹¹⁰ și Antandros¹¹¹, așezare pelasgică. Apoi, luînd-o peste Ida, merse spre stînga pînă ajunse în ținutul Ilionului¹¹². Chiar de la început, cînd armata poposi la poalele Idei, asupra-i se abătu o furtună cu tunete și trăsnete, care făcu să piară pe loc o mare mulțime de oameni.

XLIII Armata ajunse pînă la fluviul Scamandros. De cînd părăsise Sardesul și se așternuse la drum, acest fluviu a fost cea dintîi apă fără debit îndestulător, care nu a putut potoli nici setea oamenilor, nici cea a vitelor.

Cînd Xerxes atinse malurile acestui fluviu, cuprins de dorința să vadă aceste locuri, se urcă pe Pergamonul¹¹³ lui Priam. După ce privi cu nesăț și se interesă de fiecare lucru în parte, sacrifică Athenei Ilias¹¹⁴ 1 000 de boi; magii făcură libații în cinstea eroilor¹¹⁵. După ce aduseră la îndeplinire poruncile, o teamă nebună se revărsă în timpul nopții în lagăr. În zorii zilei oștirea plecă de aici lăsînd la stînga orașele Rhoition, Ophryneion și Dardanos, care se

află în apropierea Abydosului, iar la dreapta teucirii din Gergis¹¹⁶.

XLIV O dată ajunși la Abydos, Xerxes voi să vadă armata în întregime sa. Pe o colină anume aleasă¹¹⁷, la mare înălțime, i se și pregătise un tron, lucrat din marmură albă (lucrarea o executaseră locuitorii din Abydos după o poruncă dată mai înainte de Xerxes). Cînd se așeză în acel loc, Xerxes își purtă privirea în jos, pe țărmurile mării și cuprinse din ochi atît armata de uscat, cît și corăbiile. În timp ce privea, dori să vadă o întrecere de corăbii; întrecerea se ținu și învingători au fost fenicienii din Sidon. Xerxes se simți plin de mulțumire la priveliștea întrecerii și a armatei.

XLV La vederea întregului Hellespont acoperit de corăbii, a tuturor râpelor și cîmpiilor din jurul Abydosului înșesate de oameni, Xerxes se ferici pe sine însuși în acele clipe, dar apoi

XLVI Îl podidiră lacrimile. Unchiul său, Artabanos, același care mai înainte vreme spusese fără ocol că el nu-l sfătuiește pe Xerxes să pornească împotriva Elladei, băgînd de seamă ce se petrecea cu regele, cînd îl văzu pe Xerxes cum plînge, îl întrebă: „Rege, ce lucru de la cer la pămînt faci acum față de ce-ai făcut adineauri! Plîngi, după ce tocmai te fereceai!” Dar regele răspunse: „Mi-a venit să jelesc cînd am stat și m-am gîndit cît de scurtă-i orice viață omească, dacă din această mulțime cît frunză și iarbă nimeni nu va depăși suta de ani”. Artabanos îi întoarse vorba spunînd: „Altele decît aceasta sînt durerile pe care le îndurăm de-a lungul unei vieți, suferințe mult mai vrednice de plîns. În răgazul atît de scurt al unei vieți, nu se află om hărăzit să fie într-atît de fericit — nici dintre aceștia de aici, nici printre alții — căruia să nu-i fi trecut adesea prin minte, și nu o singură dată, dorința ca mai degrabă să moară decît să trăiască. Necazurile care se abat, bolile care te hărțuiesc fac să ți se pară viața lungă, oricît de scurtă ar fi ea. Astfel, dacă viața este o povară, moartea ajunge să însemne pentru om o adevărată izbăvire. Divinitatea, după

ce îngăduie omului să guste din dulceața răstimpului ce-i este hărăzit, pe această cale se arată răzbunătoare" ¹¹⁸.

XLVII Xerxes îi răspunse : „Artabanos, să încetăm să ne mai frământăm asupra rostului vieții omenеști care așa este, cum povestești tu ; să nu ne mai amintim de necazuri cînd în mîinile noastre ținem firele fericirii ¹¹⁹. Mai bine spune-mi, rogu-te, dacă vedenia din vis nu ți-ar fi apărut atît de limpede, ai mai rămîne oare la vechea ta părere, adică te-ai mai împotrivi ca eu să pornesc împotriva Elladei, sau ți-ai schimba-o cumva ? Hai, dă-i drumul, cu inima deschisă !” Artabanos luă cuvîntul și grăi așa : „O, rege, măcar de s-ar împlini vedenia care ne-a apărut în vis, așa cum vrem noi amîndoi ! Eu pînă acum încă îmi simt sufletul plin de teamă, nu sînt în apele mele, ci îmi fac tot felul de gînduri mai ales cînd văd că două din cele mai însemnate lucruri ți sînt vrăjmașe”.

XLVIII Iată ce răspunse Xerxes : „Prietene, care să fie oare aceste două lucruri pe care le numești vrăjmașele mele de moarte ? Ai ceva de zis cu privire la numărul armatei de uscat, oastea elenilor ți se pare că va fi de cîteva ori mai numeroasă decît a noastră sau crezi cumva că flota ce-o avem a rămas în urmă față de a lor ? Sau, și una, și alta ? Dacă cumva ți se pare că forțele noastre păcătuiesc ca număr, s-ar putea face în cea mai mare grabă adunarea altor oști”.

XLIX Artabanos luă iarăși cuvîntul și zise : „O, rege, nimeni cu mintea întreagă n-ar vorbi de rău această armată, nici puzderia corăbiilor ; de vei aduna mai multe, acele două lucruri despre care ți vorbesc se vor arăta mai dușmănoase încă. Aceste două elemente sînt pămîntul și apa. După cîte îmi închipui eu, nicăieri nu se află un golf al mării atît de încăpător pentru a-ți adăposti flota și care, în caz de furtună, să te asigure că vasele vor scăpa nevătămate ; mai mult, nu trebuie să fie un singur golf de acest fel, ci asemenea adăposturi să se găsească de-a lungul întregii coaste pe lîngă care treci. Prin urmare, dacă nu ai la îndemîină porturi primitoare, află că întîmplările ¹²⁰ stăpînesc oamenii, și nu oamenii întîmplările. Iată ce era de spus despre unul din cele două elemente. Trec acum la al doilea. Și pămîntul

îți poate fi potrivnic într-un anume fel : dacă în calea ta nu se ivește nimic care să te întîmpine cu reavoință, pămîntul ți devine cu atît mai dușmănos cu cît înaintezi mai departe, tîrît, fără să știi cum, mereu înainte ¹²¹. Cînd totul merge în plin, oamenii nu mai știu să se oprească. În ce te privește — să zicem că nimeni nu ți se va împotrivi — eu afirm că întinderea ținutului străbătut, tot mai mare cu cît trece timpul, va da naștere la foamete. Cel mai bine pentru om ar fi să nu se arate îndrăzneț în planurile ce le face, meditănd că i se poate întîmpla orice, dar în schimb să fie plin de curaj la fapte” ¹²².

L Xerxes îi răspunse cu aceste cuvinte : „Artabanos, vorbești cu chibzuială despre fiecare lucru în parte, dar nu te mai teme chiar de toate și nu le mai pune în aceeași balanță. Dacă în orice împrejurare care se ivește vrei să cîntărești deopotrivă sortii de izbîndă, apoi nu mai ajungi niciodată să faci ceva ; mai bine să înfrunți cu îndrăzneală orice risc și să suferi jumătate din cele de care-ți era frică, decît să te temi dinainte de orice și să nu realizezi nimic. Dacă găsești cusur la tot ce se spune și nu aduci un temei hotărîtor, ești pîndit de primejdia să te înșeli la fel cu cel ce susține lucruri potrivnice ; în acest caz balanța atîrnă la fel de greu. Om fiind, cum poți oare să știi ceva sigur ? Socot că nu e nioicum cu putință. Așadar, de obicei izbînda este de partea acelorora cărora le place să treacă la fapte și nu se arată grăbită să însoțească pe cei care se gîndesc, se răzgîndesc și zăbovesc mereu. Vezi doar statul perșilor la ce putere a ajuns. Dacă acei regi cîți au fost înaintea mea ar fi avut aceleași păreri pe care le ai tu sau — chiar dacă nu le-ar fi avut — ar fi fost înconjurați de alți sfetnici la fel cu tine, niciodată n-ai fi văzut regatul nostru atingînd o asemenea culme. Dar l-au adus pînă aici înfruntînd primejdiile cu bărbăție. Marile realizări cer să fie înfăptuite prin mari primejdii. Noi, prin urmare, însuflețiți de dorința de a urma pilda precursorilor noștri, începem campania în cel mai frumos anotimp al anului ¹²³ și, după ce vom fi cucerit întreaga Europă, ne vom întoarce îndărăt, fără să fi întîlnit pe nicăieri foametea și fără să fi îndurat un alt neajuns. În drumul nostru ducem cu noi nenumărate provizii ; pe de altă parte, vom ridica și grînele acelor neamuri pe unde ne

poartă pașii; doar înaintăm cu oaste împotriva unor populații de agricultori, nu de nomazi”.

LI După acestea vorbește Artabanos: „O, rege, deoarece nu îngădui să ne înfricoșăm de nimic, primește de la mine un sfat; când e vorba despre mai multe lucruri, e nevoie să discutăm mai pe-ndelete. Cyrus, fiul lui Cambyzes, a supus întreaga Ionie, afară de Atena¹²⁴, și a silit-o să plătească dări perșilor. Pe ionieni te sfătuiesc deci să nu-i duci sub nici un cuvânt împotriva părinților lor; și fără ei doar sîntem în stare să doborîm dușmanii. Dacă ne vor însoți, sau se vor dovedi foarte nedrepti în sprijinul ce-l vor da să le înrobim metropola, sau foarte drepti, dacă o vor ajuta în lupta pentru libertate. Dacă se vor arăta foarte nedrepti, pentru noi nu vor fi de mare folos; dimpotrivă, dacă vor fi foarte drepti, sînt în stare să pricinuiască cel mai mare rău armatei tale. În mintea ta cugetă și la zicala veche, cît de bine spune, că „o dată cu începutul nu întrezărești tot sfîrșitul”.

LII La acest îndemn Xerxes răspunde: „Artabanos, în legătură cu părerile pe care le-ai dezvăluit, cît privește ultima, te înșeli amar. Te temi ca ionienii să nu treacă de partea cealaltă. Avem cea mai bună dovadă despre simțămintele lor și tu însuși poți aduce mărturie, alături de ceilalți tovarăși de arme ai lui Darius. În campania împotriva sciților, când de ionieni a ținut ca întreaga armată a perșilor să fie dată pierzării sau să scape, cu acel prilej și-au arătat simțul de dreptate și credința lor față de noi, fără să ne pricinuiască nici un rău¹²⁵. Afară de asta, cum și-au lăsat în țara noastră copiii, femeile și bogățiile, nici n-ar trebui să li se abată gîndul la vreo poznă. Așadar, nu mai avea această grijă, ci, cu inima senină, veghează la prosperitatea casei și a împărăției mele. Ție singur, dintre toți, țiți încredințez sceptrul meu”.

LIII După ce grăi astfel și îl trimise pe Artabanos la Susa, porunci ca de îndată să fie chemați cei mai de seamă dintre perși. Când se înfățișară, iată ce le vorbi: „O, perși, v-am adunat laolaltă ca să vă cer dovada adevăratei vitejii, să nu faceți de rușine înfăptuirile de mai înainte ale perși-

lor — fapte mari, demne de toată prețuirea —; ci fiecare în parte și cu toții împreună să ne arătăm dorința de luptă; căci e vorba să ne străduim pentru binele nostru, al tuturor. De aceea vă îndemn să întîmpinați cu toată bărbăția acest război; după cîte am aflat, mergem la luptă împotriva unor oameni de valoare¹²⁶; dacă îi vom birui, nicidecum o altă armată de oameni nu se va mai ridica împotriva noastră. Deocamdată, să trecem marea, după ce vom fi înălțat zeilor rugă, acelor zei care veghează destinele țării perșilor.

LIV În aceeași zi se făcură pregătirile de trecere pe țăr-mul celălalt. Ziua următoare așteptară să se ivească soarele — pe care voiau să-l vadă cum răsare¹²⁷ — arzînd pe pun-țile corăbiilor tot felul de miresme și așternînd în drum ramuri de mirt. Când soarele începu să se ridice, Xerxes făcu libații în mare dintr-o cupă de aur și se rugă către soare să nu i se întîmple nici un neajuns care să-l împiedice să cucerească Europa mai înainte de a fi ajuns la marginile ei. După ce înălță ruga, azvîrli cupa în Hellespont împreună cu un crater de aur și o sabie persană pe care o denumesc akina-kes¹²⁸. Nu am cum să judec cu toată siguranța nici dacă a aruncat aceste lucruri în mare ca o jertfă în cinstea soare-lui, nici dacă, pocăit că a bătut cu vergile Hellespontul, i-a făcut un dar ca să-i cîștige bunăvoință.

LV După împlinirea acestor ritualuri, perșii începură să treacă spre malul european. Pe unul din cele două poduri, pe cel din spre Pont, treceau pedestrima și toată călărima, iar pe podul dinspre marea Egee se scurgeau vitele de po-vară și slujitorii. Convoiul era deschis de 10 000 de perși, toți încununați, după care urma grosul armatei alcătuit din tot felul de neamuri. Aceștia trecură în acea zi. În ziua următoare cei dinții trecură călăreții și cei care-și țineau lăncile cu vîrful în jos; și aceștia purtau cununi. Veneau la rînd caii sacri și carul sacru, pe urmă însuși Xerxes însoțit de lăncieri și de 1.000 de călăreți, iar după ei venea ce mai rămăsese din armată. Totodată corăbiile își ridicară pînzele spre coasta opusă. După o altă versiune am auzit că regele ar fi trecut ultimul din toți.

LVI Xerxes, când a venit în Europa, a privit cum trecea armata sub lovituri de bice¹²⁹. Și a trecut armata marelui rege șapte zile și șapte nopți, fără nici un răgaz. Se poate al Hellespontului ar fi spus: „O, Zeus, de ce, luându-ți chipul unui bărbat persan și numele de Xerxes în loc de Zeus, ți-ai pus în gând să nu mai lași piatră pe piatră în Ellada, mînd împotriva ei toată omenirea? Și fără acestea ți sta în putință să o dai pierzaniei”.

LVII Când ajunseră cu toții pe celălalt țărm și se pregăteau să pornească la drum, s-a întîmplat o mare minune pe care Xerxes nu o luă cîtuși de puțin în seamă, cu toate că tîlcul ei nu era greu de priceput: o iapă făta un iepure. Faptul arăta foarte limpede că Xerxes se pregătea să arunce asupra Greciei o mîndrețe de armată, plină de măreție, dar că îndărăt avea să se întoarcă în țara lui fugind, ca să-și scape pielea. Regelui i s-a mai arătat și o altă minune în timpul cît se afla la Sardes: o catîrcă a făcut un catîr care avea două sexe, bărbătesc și femeiesc; sexul bărbătesc se afla deasupra¹³⁰.

LVIII Xerxes, însoțit de armata de uscat, purcese mai departe fără a ține seama de nici unul din aceste două semne prevestitoare; între timp flota, părăsind apele Hellespontului, o ținea de-a lungul coastei, îndreptîndu-se într-o direcție opusă decît cea urmată de pedestrime. Corăbiile navigau spre apus, avînd drept țintă capul Sarpedon¹³¹, unde, după ce vor fi ajuns, aveau poruncă să aștepte. Dimpotrivă, armata de uscat își croia drum prin Chersones spre răsărit și prin mijlocul orașului al cărui nume se nimerește să fie Agora¹³², lăsînd la dreapta mormîntul Hellei¹³³, fiica lui Athamas, și la stînga orașul Cardia. De aici, înconjurînd golful numit Melas¹³⁴ și fluviul Melas, ale cărui ape nu s-au dovedit de ajuns pentru a potoli setea armatei, ci au fost secătuite, după ce trecu dincolo de acest fluviu, de la care și golful pomenit își trage numele, armata o ținu spre apus și trecu pe lîngă orașul eolian Ainos¹³⁵ și lacul Stenoris, ajungînd în cele din urmă la Doriscos¹³⁶.

LIX Doriscos este un întins țărm de mare și o cîmpie nesfîrșită în Tracia; tăiată de apele năvalnicului fluviu Hebru; în acest ținut fusese înălțată o așezare regească (această așezare se numește de fapt Doriscos), și o garnizoană persană¹³⁷ străjuia aici, statornicită de Darius încă din vremea cînd pornise împotriva sciților. Ținutul, prin urmare, i se păru lui Xerxes tocmai nimerit să-și înșire și să-și numere armata. Și regele se puse pe treabă. Comandanții navelor, după porunca lui Xerxes, trăgeau toate corăbiile, pe măsură ce soseau în Doriscos, la țărmul care se întinde fără întrerupere în fața așezării și pe care se află localitățile Sale, ctitorită de cei din Samothrake, și Zone; uscatul se prelungește prin promontoriul numit Serreion¹³⁸. Acest ținut în vechime aparținea ciconilor¹³⁹. Când, în sfîrșit, toate corăbiile atinseră țărmul și fură trase pe uscat, corăbierii trecură la odihnă. Între timp, la Doriscos, regele făcea număratoarea trupelor sale.

LX La ce număr se ridicau mulțimile aduse de fiecare neam în parte, n-aș putea spune cu toată siguranța (căci acest număr nici nu este mărturisit de vreunul din oameni); se pare totuși că mulțimea armatei de uscat în întregimea ei se ridica la 170 de miriade¹⁴⁰. Număratoarea s-a făcut în felul următor. Într-un singur loc au fost adunați 10 000 de oameni și îngrămădiți cît s-a putut. În jurul lor s-a tras apoi un cerc. După ce le-a dat drumul, pe urmele cercului au ridicat de jur împrejur un zid a cărui înălțime ajungea omului pînă la brîu; cînd zidul a fost gata, au înghesuit alți oameni înăuntru locului îngrădit, și tot așa, pînă ce în felul acesta au fost numărați toți. După număratoarea, au fost împărțiți pe neamuri¹⁴¹.

LXI Cei care au luat parte la expediție au fost următorii¹⁴²: perșii care purtau pe cap un fel de căciuli de pîslă moale, numite tiare¹⁴³, și se îmbrăcau cu hithoane¹⁴⁴ cu mîneacă lungă, în culori vii... zale de fier care păreau a fi solzi de pește¹⁴⁵. În jurul pulpelor purtau anxiride¹⁴⁶, în loc de scuturi, gherra¹⁴⁷; sub aceste gherra atîrnau tolbele. Aveau lănci scurte, arcuiri uriașe, săgeți din trestie. În afară de asta purtau atîrnate de cingătoare, la soldul drept, pumnale¹⁴⁸.

Mai marele lor era Otanes¹⁴⁹, tatăl lui Amestris, soția lui Xerxes. Elenii îi numeau în vechime cepheni, dar ei înșiși, cât și vecinii lor își ziceau artei. Când însă Perseus, fiul Danaei și al lui Zeus, a sosit la Kepheus, fiul lui Belos, și a luat în căsătorie pe fiica acestuia, pe Andromeda, i s-a născut un fiu căruia i-a dat numele de Perses. Pe acest fiu l-a lăsat în ținutul de baștină, căci se nimerise ca Kepheus să nu aibă urmași în linie bărbătească. De la acesta, așadar, și-au luat perșii numele¹⁵⁰.

LXII Mezii mergeau la luptă cu aceleași haine și arme. Într-adevăr, acest port este med, și nu persan¹⁵¹. Mezii aveau în frunte pe Tigranes¹⁵², din familia Achemenizilor. Toată lumea îi numea odinioară ari¹⁵³. Când pe meleagurile lor de la Atena sosi Medeea din Colchida, și-au schimbat și ei numele¹⁵⁴. Asta mărturisesc ei despre obârșia lor. Kissienii¹⁵⁵, care însoțeau expediția, erau echipați întocmai ca și perșii, numai că în loc de căciuli purtau mitre¹⁵⁶. Pe kissieni îi comanda Anaphes¹⁵⁷, fiul lui Otanes. Hircanii¹⁵⁸, cu aceeași îmbrăcăminte și aceleași arme ca și perșii, erau conduși de Megaponos, cel care mai târziu a fost numit guvernatorul Babilonului.

LXIII Asirienii¹⁵⁹ porniseră la război cu capul apărut de căști din bronz și curele împletite, un fel de cască¹⁶⁰ răspîndită la barbari, cu neputință de descris. Ei mai aveau scuturi, sulite, pumnale asemănătoare cu cele egiptene și, afară de aceste arme, pieptare de in și măciuci ținute cu bumbi de fier¹⁶¹. Acest neam este numit de eleni, sirieni; barbarii însă le-au zis asirieni. Amestecați cu asirienii erau și caldeii¹⁶². Comanda asupra lor o avea Otaspes, fiul lui Artachaies.

LXIV Bactrienii¹⁶³ însoțeau oastea înarmați cu arcuri făcute din tulpină de trestie, așa cum se obișnuiește pe la ei, și cu sulite scurte. Aveau pe cap un fel de turbane care se asemănau cu cele ale mezilor. Sakii, adică sciții, purtau pe cap kyrbasii, ascuțite spre vîrf, care stăteau drepte și țepene¹⁶⁴. Și ei purtau anaxyride. Ca arme aveau arcuri cum se făuresc pe la ei, pumnale și, spre deosebire de alții, acele toporiști numite sagaris. Pentru acești sciți amyrgieni¹⁶⁵ s-a răspîndit numele de saki. Perșii însă îi numesc pe toți sciți

saki. Pe bactrienii și pe saki îi comanda Hystaspes, fiul lui Darius și al Atossei.

LXV Indienii¹⁶⁶ erau îmbrăcați în haine de bumbac¹⁶⁷, aveau arcuri și săgeți din trestie de bambus¹⁶⁸, întărite cu vîrfuri de fier. Așa erau echipați acești indieni. În expediția la care luau parte erau puși sub comanda lui Pharnazathres, fiul lui Artabates.

LXVI Arii¹⁶⁹ erau înzestrați cu arcuri medice, iar celelalte arme ale lor erau aceleași ca ale bactrienilor. Pe ari îi comanda Sisamnes, fiul lui Hydarnes. Parții și chorasmi, sogdienii, gandarii, dadicii¹⁷⁰ aveau aceeași îmbrăcăminte și aceleași arme ca și bactrienii. Iată care erau comandanții lor: în fruntea parților și chorasmiilor se afla Artabazos¹⁷¹, fiul lui Pharnakes, în fruntea sogdienilor — Azanes, fiul lui Artaios, iar mai mare peste gandari și dadici era pus Artyphios, fiul lui Artabanos.

LXVII Caspii¹⁷² erau îmbrăcați în cojoace. Ca arme aveau arcurile obișnuite pe la ei, făurite din trestie, și akinakes. Astfel erau îmbrăcăminte și armele lor. Mai marele caspilor era Ariomardos, fiul lui Artyphios. Sarangii¹⁷³ băteau la ochi prin veșmintele lor colorate, aveau o încălțăminte care se ridica pînă la genunchi, arcuri și sulite medice; pe sarangi îi comanda Pherendates, fiul lui Megabazos. Pactyeii¹⁷⁴ purtau și ei cojoace, aveau arcuri și pumnale, făurite de ei. În fruntea lor se afla Artayntes, fiul lui Ithamithres.

LXVIII Uții, mycienii¹⁷⁵, paricanii¹⁷⁶ erau înzestrați ca și pactyeii. Comandanții lor erau următorii: pe uți și mycieni îi comanda Arșamenes, fiul lui Darius, pe paricani — Siromitres, fiul lui Oiobazos.

LXIX Arabii¹⁷⁷ erau înfășurați în haine lungi strînse în mijloc; ei purtau pe dreapta arcuri uriașe cu îndoitura inversă¹⁷⁸. Etiopienii¹⁷⁹ se înfășuraseră în piei de panteră și de leu. Arcurile lor, uriașe, făurite din tulpină de curmal, aveau nu mai puțin de patru coți. La arcuri foloseau niște săgeți mici din trestie, al căror vîrf, în loc să fie din fier,

era făcut dintr-o piatră ascuțită, aceeași cu care își gravau și pietrele de pecetie¹⁸⁰. Mai aveau și sulite pe care se afla fixat un corn de căprioară, bine ascuțit, în felul unui vîrf de lance, precum și ghioage țintuite. Ei merg la luptă cu jumătate din corp lipit cu ghips, iar cealaltă jumătate vopsită cu roșu de miniu¹⁸¹. Pe arabi și pe etiopienii din sus de Egipt îi comandă Arsames, fiul lui Darius și al Artystonei, fiica lui Cyrus, pe care Darius a iubit-o cel mai mult dintre soțiile lui și căreia i-a înălțat o statuie de aur.

LXX Prin urmare, peste etiopienii din sus de Egipt și peste arabi comanda o avea Arsames, dar etiopienii dinspre soare-răsare (căci la expediție luau parte două feluri de etiopieni) fuseseră rînduiți alături de indieni. Ca înfățișare nu se deosebeau întru nimic de ceilalți etiopieni, numai doar la grai și păr, căci etiopienii din partea soarelui-răsare au părul drept, iar cei din Libya au părul cel mai creț dintre toți oamenii. Armele și hainele acestor etiopieni din părțile Asiei erau aproape aceleași ca ale indienilor, însă pe cap purtau piei jupuite de pe fața cailor cu urechi cu tot și cu coamă. Coama de cal ținea loc de pană, iar urechile cailor le purtau înțepenite. Ca mijloc de apărare, în loc de scuturi își făcuseră paveze din piele de cocor¹⁸².

LXXI Libyenii¹⁸³ mergeau la luptă îmbrăcați în haine de piele¹⁸⁴ și se foloseau de sulite cu vîrfuri ars în foc. Mai mare peste ei era Massages, fiul lui Oarizos.

LXXII Paflagonii¹⁸⁵ porniseră la război avînd pe cap coifuri împletite din fișii, scuturi mici și lănci nu prea lungi. Pe lîngă acest echipament mai aveau arme de ochit și pumnale. Picioarele le erau încălțate, după portul lor, pînă la jumătatea pulpei. Ligyenii, matienii, mariandynii¹⁸⁶ și sirienii¹⁸⁷ aveau aceleași veșminte și arme ca și paflagonii. Acești sirieni sînt numiți de perși cappadocieni. În fruntea paflagonilor și a matienilor se afla Dotos, fiul lui Megasidros. Mariandynii, ligyenii, sirienii se aflau sub comanda lui Gobryas, fiul lui Darius și al Artystonei.

LXXIII Îmbrăcămintea și armele frigienilor sînt foarte apropiate de cele ale paflagonilor, cu foarte mici deosebiri.

Frigienii¹⁸⁸, după cîte povestesc macedonenii, au fost numiți brygi, atîta vreme cît au locuit în Europa și au fost vecinii lor. Strămutîndu-se în Asia, o dată cu schimbarea ținutului, și-au schimbat și numele. Armenii erau echipați la fel cu frigienii, sînt doar o colonie a frigienilor¹⁸⁹. Amîndouă neamurile se aflau sub comanda lui Artochmes, care era căsătorit cu o fiică a lui Darius.

LXXIV Armele lydienilor sînt aproape aidoma cu cele ale elenilor. Lydienii se numeau odinioară meoni, dar, schimbîndu-și numele, și-au luat denumirea de la Lydos, fiul lui Atys¹⁹⁰. Mysienii aveau pe cap coifuri — cum se poartă la ei —, scuturi mici, iar la luptă se foloseau de sulite cu vîrfuri trecut prin foc. Ei sînt coloni ai lydienilor și după muntele Olympos mai sînt numiți și olympieni¹⁹¹. Peste lydieni și mysieni comanda Artaphrenes, fiul lui Artaphrenes, cel care făcuse o debarcare împreună cu Datis¹⁹².

LXXV Tracii¹⁹³ însoțeau expediția purtînd pe cap căciuli din blană de vulpe, îmbrăcați cu hithoane, peste care se înfășurau cu mantale viu colorate¹⁹⁴. În picioare și peste pulpe aveau o încălțăminte din piele de căprioară. Ca arme au sulite, scuturi ușoare și pumnale mici. Această populație, după ce a trecut în Asia, a fost numită bithyni, dar, mai înainte vreme, după spusele lor, se numeau strymonieni, căci locuiau pe malurile Strymonului. Ei susțin că au fost alungați de pe meleagurile lor de teucri și mysieni. Peste tracii din Asia comanda Bassakes, fiul lui Artabanos.

LXXVI Pisidienii...¹⁹⁵ aveau mici scuturi din piele netăbăcită de bovină; fiecare om purta cîte două țepușe făurite în Lycia¹⁹⁶; pe cap aveau coifuri de bronz. La coifuri erau adăugate urechi și coarne de bou, turnate în bronz, peste care fluturau panăse. Pulpele și le înfășurau în fișii vopsite cu purpură. La aceste populații se află un oracol al lui Ares¹⁹⁷.

LXXVII Cabalii meioni¹⁹⁸, numiți lasoni, erau înzestrați la fel cu cilicienii. Îmbrăcămintea lor o voi descrie cînd voi ajunge cu povestirea la înfățișarea cilicienilor¹⁹⁹. Milyenii²⁰⁰ aveau lănci scurte și veșminte prinse cu fibule. Unii din ei

aveau arcuri lyciene²⁰¹, iar în jurul capului se înfășurau, în chip de cască, cu piei de animale. Toți aceștia ascultau de poruncile lui Badres, fiul lui Hystanes.

LXXVIII Moschii aveau pe cap căști de lemn; erau înarmați cu scuturi și lănci cu mâner scurt, la care însă ascuțișul fierului era lung. Tibarenii, macronii și mossynecii²⁰² mergeau la luptă cu aceleași arme ca și moschii. Toți aceștia la un loc erau uniți sub comanda următorilor comandanți: moschii și tibarenii sub comanda lui Ariomardos, fiul lui Darius și al Parmyse, fiica lui Smerdis, fiul lui Cyrus, iar macronii și mossynecii — sub cea a lui Artayctes²⁰³, fiul lui Herasmis, cel care guverna Sestosul în Hellespont.

LXXIX Marii²⁰⁴ purtau coifuri din curele împletite — după portul lor de acasă —, scuturi mici de piele și arme de ochit. Colchidienii²⁰⁵ aveau pe cap coifuri de lemn, iar ca arme aveau scuturi din piele de bou netăbăcită, lănci scurte, precum și săbii încovoiate. Peste mari și colchidieni comanda Pharandates, fiul lui Teaspis. Alarodienii și easpirii²⁰⁶ însoțeau trupele înarmați la fel ca și colchidienii. În fruntea lor se afla Masistios²⁰⁷, fiul lui Siromitres.

LXXX Populațiile insulelor din Marea Roșie care însoțeau și ele oștile, locuitori ai acelor insule hotărâte de rege ca locuință pentru așa-numiții „surghiuniți”²⁰⁸, aveau îmbrăcăminte și arme foarte apropiate de cele ale mezilor. Peste acești insulari se afla Mardontes, fiul lui Bagaïos, cel care în anul următor acestor evenimente a căzut în bătălia de la Mycale, unde a luptat în fruntea celor pe care-i comanda²⁰⁹.

LXXXI Acestea erau populațiile care luptau pe uscat și fuseseră rânduite în corpuri de infanterie. Mai marii acestei armate erau cei care toamă au fost numiți. Tot ei erau cei care rânduiseră și număraseră oamenii, numiseră hiliarhii și miriarhii. Miriarhii numiseră la rândul lor pe comandanții cetelor de o sută și de zece oameni. Unii erau șefii unităților militare, alții — șefii unităților etnice²¹⁰.

LXXXII Comandanții erau, prin urmare, cei care au fost numiți. Peste aceștia și peste întreaga armată de uscat coman-

dau Mardonios, fiul lui Gobryas, Tritantaichmes, fiul lui Artabanos, acel Artabanos care fusese de părare să nu se pornească cu război împotriva Elladei, și Smerdomenes, fiul lui Otanes, ambii fii ai unor frați ai lui Darius, deci veri primari cu Xerxes²¹¹, Masistes²¹², fiul lui Darius și al Atossei, Gergis²¹³, fiul lui Ariazos, Megabyzos²¹⁴, fiul lui Zopyros. Aceștia erau comandanții întregii pedestrimi, fără a pune la socoteală pe cei 10 000 de perși.

LXXXIII Pe aceștia, aleși unul și unul, îi comanda Hydarnes²¹⁵, fiul lui Hydarnes. Perșii despre care este vorba se numeau nemuritori, din pricina pe care am s-o lămurim: dacă numărul lor scădea prin dispariția unuia dintre ei, fie doborât de moarte, fie de boală, era ales alt om în loc, așa că ei niciodată nu erau mai mulți sau mai puțini de 10 000. Dintre toți perșii, aceștia desfășurau un flux orbitor și erau cei mai vajnici luptători. Îmbrăcăminte și armele lor erau așa cum le-am descris, afară doar că mai erau gătiți cu nemăsurate podoabe de aur²¹⁶. Împreună cu ei duceau harmame²¹⁷ în care se aflau țiutoarele lor, precum și multe slugi ales îmbrăcate. Hrana de care aveau nevoie era cărată, aparte de cea a restului oștirii, pe spinarea cămilelor și a animalelor de povară.

LXXXIV Aceste populații călăresc. Nu toate populațiile însă dădeau cete de călăreți, ci numai acelea pe care am să le înșir. Perșii aveau același port ca și pedestrimii lor, deși unii din ei purtau pe cap un fel de apărătoare făurită din bronz sau din fier bătut cu ciocanul.

LXXXV Mai sînt și niște oameni nomazi, numiți sargarți²¹⁸, de neam și limbă perși, care au un port amestecat, și după perși, și după pactyei; ei dădeau 8 000 de călăreți. N-au obiceiul să poarte arme, nici de bronz, nici de fier, afară de pumnale, dar se folosesc de funii împletite din curele²¹⁹. În aceste funii își pun toată nădejdea cînd pornesc la război. Iată cum se desfășoară lupta purtată de ei. Cînd se încaieră cu dușmanii, azvîrl funiile care au la capăt cîte un laț. De cîte ori se întîmplă să le cadă în laț fie un cal, fie

un om, îl trag spre ei. Cei prinși în ochiul lațului sînt pierduți. Așa e felul lor de luptă, iar ei sînt rînduiți printre detașamentele de perși.

LXXXVI Mezii aveau același port ca și pedestrima. La fel și kissienii. Indienii erau înzestrați cu aceleași arme ca și cei din pedestrima... Ei mînau atît cai de călărie, cît și care de luptă²²⁰. La care erau înhămați cai și măgari sălbatici. Bactrienii aveau aceeași îmbrăcăminte și aceleași arme ca și cei din pedestrima. La fel și caspii²²¹. Libyenii erau și ei îmbrăcați și înarmați ca frații lor din pedestrima. Și aceștia toți conduceau care de luptă. Caspii și paricanii erau la fel înzestrați ca cei din pedestrima. Arabii aveau același port ca pedestrașii; toți mînau cămile care ca iuteală nu sînt depășite de cai²²².

LXXXVII Numai aceste singure populații dădeau cete de cavalerie. Numărul călărimii se ridica la 80 000²²³, afară de cămile și carele de luptă. Călăreții erau împărțiți pe escadroane. Arabii veneau cei din urmă. Căii nu pot suferi mirosul cămillei și de aceea arabii erau așezați la urmă, ca să nu sperie călărima.

LXXXVIII Comandanții cavaleriei erau Harmamithres și Tithaios, fiii lui Datis²²⁴. Al treilea, care ar fi trebuit să li se alăture, Pharnuches, fusese lăsat bolnav la Sardes. Cînd plecaseră din Sardes, i se întîmplase o nenorocire nedorită. Aflîndu-se călare, un cîine s-a repezit între picioarele calului și calul, care nu-l văzuse la timp, s-a speriat, s-a ridicat în două picioare și l-a aruncat pe Pharnuches. Căzătura l-a făcut să verse sînge și apoi s-a îmbolnăvit de ftizie. Cît despre cal, slugile pe dată l-au pedepsit după poruncă: l-au dus la locul unde și-a zvîrlit stăpînul și i-au tăiat picioarele de la genunchi. În felul acesta și-a pierdut Pharnuches comanda.

LXXXIX Trireme erau în număr de 1 207. Iată de cine erau trimise. Fenicienii, împreună cu sirienii din Palestina²²⁵, dădeau 300 de corăbii. Oamenii erau îmbrăcați și înarmați în felul următor. Pe cap aveau căști de o formă foarte apropiată cu portul grecilor și erau îmbrăcați cu pieptare de in²²⁶.

Mînuiau scuturi fără bordură și arme de ochit. Acești fenicieni, chiar după spusele lor, locuiseră odinioară pe marginile Mării Roșii²²⁷ și de acolo, trecînd peste Siria, s-au stabilit pe țărmul mării. Această porțiune a Siriei și toată întinderea de pămînt pînă spre Egipt se numește Palestina²²⁸. Egiptenii²²⁹ se înfățișau cu 200 de nave. Ei aveau pe cap coifuri făcute din fișii de piele împletite, scuturi concave cu margine lată, sulite de un anumit tip pentru bătăliile pe mare și topoare uriașe; cei mai mulți dintre ei aveau platoșe și purtau machaire²³⁰ uriașe. Acestea erau armele pe care le purtau egiptenii.

XC Ciprioții²³¹ dădeau 150 de corăbii. Ei erau astfel echipați: comandanții lor aveau capul înfășurat cu mitre²³², iar ceilalți soldați purtau kitaris²³³. Celelalte veșminte sînt la fel cu ale elenilor. Dintre ciprioți fac parte mai multe neamuri: cei veniți din Salamina și de la Atena, cei veniți din Arcadia²³⁴, cei din Kythnos²³⁵, cei din Fenicia, alții și din Etiopia²³⁶, așa cum mărturisesc ciprioții înșiși.

XCI Cilicienii²³⁷ erau acolo cu 100 de corăbii. Și aceștia purtau pe cap coifuri, după cum le este portul. În loc de scuturi aveau un fel de paveze ușoare din piele de vițel netăbăcită, cu păr cu tot, și erau îmbrăcați în hithoane de lînă. Fiecare ostaș avea două lănci și o sabie cu înfățișare foarte apropiată de cea a machairelor egiptene. Cilicienii se numeau în vechime hypacheeni²³⁸. Numele lor și l-au luat de la Kilix²³⁹, fiul fenicianului Agenor. Pamphylienii²⁴⁰ veniseră și ei cu 30 de corăbii. Armele lor erau la fel cu ale elenilor. Pamphylienii din ziua de azi sînt urmașii acelor care s-au împrăștiat după războiul troian însoțiți de Amphilochoș și Calchas²⁴¹.

XCII Lycienii²⁴² aduceau 50 de corăbii. Ei purtau platoșe și cnemide, aveau arcuri din lemn de corn, săgeți din trestie, fără aripioare și arme de ochit. Pe umeri le atîrnau piei de capră, pe cap purtau un fel de căciuli ascuțite încinse cu pene în formă de coroană. Ca arme aveau pumnale și săbii încovoiate²⁴³. Lycienii se numeau termili și se trăgeau din Creta. Numele lor și l-au luat după Lycos, fiul atenianului Pandion.

XCIII Dorienii din Asia ²⁴⁴ aduceau 30 de corăbii. Ei erau înarmați ca și elenii. Proveniența lor este din Pelopones. Carienii ²⁴⁵ se înfățișau cu 70 de corăbii; echipamentul lor era încolo aidoma cu cel al elenilor, numai că aveau și iatagane, și pumnale. Cum se numeau mai înainte vreme se află menționat în primele mele povestiri ²⁴⁶.

XCIV Ionienii veniseră cu 100 de nave, echipați ca și elenii. Atâta vreme cât locuiseră în Pelopones, în ținutul care se numește astăzi Achaia ²⁴⁷, înainte de sosirea lui Danaos ²⁴⁸ și a lui Xuthos ²⁴⁹ în Pelopones, ionienii, după câte povestesc elenii, se numeau pelasgi aigialei ²⁵⁰. Numele de ionieni și l-au luat după Ion, fiul lui Xuthos.

XCv Insularii ²⁵¹, înarmați ca și elenii, aduceau 17 corăbii. Ei sînt de asemenea de neam pelasgic, numit mai târziu ionic, din aceeași pricină ca și ionienii Dodecapolei veniți din regiunea Atenei ²⁵². Eolienii ²⁵³ se înfățișau cu 60 de corăbii, echipați ca și elenii. După o vorbă care umblă printre eleni, odinioară numele lor era tot acela de pelasgi ²⁵⁴. Cei din Hellespont ²⁵⁵ — afară de locuitorii Abydosului (care primiseră poruncă din partea regelui să rămînă pe loc și să asigure paza podurilor) —, care plecaseră în expediție din ținuturile Pontului, aduceau 100 de corăbii. Echipamentul lor era la fel cu cel al elenilor. Ei sînt coloni ai ionienilor și ai dorienilor.

XCvi Pe toate aceste nave erau îmbarcați soldați perși, mezi și saki ²⁵⁶. Dintre toți cei pomeniți, corăbiile cele mai lesne de mînuite pe mare le aduseseră fenicienii, iar dintre fenicienii, locuitorii Sidonului.

În fruntea tuturor acestor luptători, cît și în fruntea celor rînduiți în armata de uscat se aflau șefi băștinași pe care eu nu-i mai amintesc, căci nu sînt nevoit s-o fac din datorie pentru adevărul istoric ²⁵⁷. Nici conducătorii fiecărui neam nu erau vrednici să fie pomeniți, și apoi să nu uităm că la fiecare neam în parte erau tot atîția conducători cîte orașe. Toți aceștia însoțeau expediția nu în calitate de șefi militari, ci ca și ceilalți ostași, doar ca sclavi. Șefii militari care aveau puteri depline și comandanții fie-

cărei populații, cîți dintre ei erau perși, au fost numiți în lucrarea mea.

XCvii Comanda asupra forțelor navale o aveau următorii: Ariabignes ²⁵⁸, fiul lui Darius, Prexaspes ²⁵⁹, fiul lui Aspathines, Megabazos ²⁶⁰, fiul lui Megabates, și Achaimenes ²⁶¹, fiul lui Darius. Ariabignes, fiul lui Darius și al fiicei lui Gobryas, se afla în fruntea flotei ioniene și a celei cariene; Achaimenes, frate bun cu Xerxes, comanda flota egiptenilor, iar ceilalți doi — restul flotei ²⁶². Trieconterele, penteconterele, vasele ușoare ale ciprioților, micile vase de transportat caii se pare că se ridicau la numărul de 3 000 ²⁶³.

XCviii După comandanți, cei mai renumiți dintre cei care se aflau îmbarcați erau următorii ²⁶⁴: sidonianul Tramnestos, fiul lui Anysos, tyrianul Matten, fiul lui Eiro-mos, aradianul Merbalos, fiul lui Agbalos, cilicianul Syennesis, fiul lui Oromedon, lycianul Kybernis, fiul lui Kossika, ciprioții Gorgos, fiul lui Hersis, și Timonax, fiul lui Timagoras, carienii Histiaios ²⁶⁵, fiul lui Tymnes, Pigres, fiul lui Hysseldomos, Damasithymos ²⁶⁶, fiul lui Candaules.

XCix Dintre ceilalți care dețineau funcții de comandă nu mai amintesc pe nimeni — căci n-am de ce s-o fac — afară doar de Artemisia, pe care o admir din toată inima, pentru că a luat parte ca femeie la expediția împotriva Elladei ²⁶⁷. După moartea soțului ei, Artemisia, care se ocupa de conducerea efectivă a tiraniei și avea un copil nevîrstnic, fără să fie cîtuși de puțin silită, a luat parte la expediție numai din propria-i voință și însuflețire. Numele ei era Artemisia, fiica lui Lygdamis, de neam din Halicarnas după tată și cretană după mamă. Ea domnea peste Halicarnas, Cos, Nisyros, Calymnos ²⁶⁸ și se înfățișase cu cinci corăbii. Din întreaga flotă, avea navele cele mai renumite după cele ale sidonienilor, iar dintre toți aliații s-a dovedit cel mai bun sfetnic al regelui. Populația cetăților pe care le-am numit și peste care ea domnea era, așa cum afirm eu, în întregime dorică. Locuitorii Halicarnasului ²⁶⁹ sînt din Troizena, cei din celelalte cetăți au venit din Epidauros ²⁷⁰.

C Dar s-a vorbit îndeajuns despre armata navală. Xerxes, după ce s-au făcut număratoarea și împărțirea armatei, fu cuprins de dorința de a-și trece trupele în revistă. Apoi își împlini voia și, suit pe carul său de luptă, trecu prin dreptul fiecărui neam, se interesă de fiecare în parte, iar răspunsurile fură notate în scris²⁷¹. Și așa Xerxes străbătu de la un capăt la altul șirurile călărimii și ale pedestrimii. Când trecerea în revistă s-a terminat, corăbiile au fost trase spre larg, iar Xerxes, schimbându-și locul din car pe o corabie sidoniană²⁷², se așeză sub un cont aurit și pluti de-a lungul prorelor. El pune întrebări despre fiecare corabie, întocmai cum făcuse pentru armata de uscat, și porunci ca răspunsurile să fie însemnate. Comandanții corăbiilor își scosese năvile în larg, cam la o depărtare de patru plethre de țărm, unde aruncaseră ancora. Toți își întorseseră prorele spre țărm, în linie dreaptă, iar epibații erau înarmați ca pentru luptă. Regele privea, plutind pe corabia sa, între șirul de prore și malul mării²⁷³.

CI După ce trecu astfel prin fața tuturor navelor și coborî de pe corabie, Xerxes îl chemă la sine pe Demaratos, fiul lui Ariston, care îl însoțea în expediția împotriva Greciei și îl întreabă așa: „Demaratos, acum mi-ar face plăcere să-ți pun o întrebare. Tu ești elen și, după câte aflu de la tine și de la alți eleni cu care am prilejul să stau de vorbă, vii dintr-o cetate care nu este nici cea mai neînsemnată, nici cea mai slabă. Spune-mi deci, rogu-te, crezi că elenii vor da piept cu mine și vor ridica mîna împotriva mea? După câte socot eu, chiar dacă am admite că toți elenii s-ar uni cu cei care locuiesc spre soare-apune, ei tot n-ar fi în stare să facă față atacului meu, numai dacă între ei ar domni deplină înțelegere. Vreau totuși să aflu și de la tine cam ce spui despre cele ce mă preocupă”. Așa întreabă regele, iar Demaratos, luînd cuvîntul, zise: „Rege, pe care cale să umblu? Pe cea a adevărului sau pe cea a lîngușirii?” Regele îi porunci să spună tot adevărul, întărind că spartanul nu-i va fi mai puțin drag decît înainte vreme²⁷⁴.

CII Cînd Demaratos auzi acestea, iată ce-i spuse: „Rege, deoarece poruncești să vorbesc cu sufletul deschis, să lămuresc lucruri care, dacă le-ar spune oricine altul în locul

meu, ar putea fi dovedit mai tîrziu ca mincinos: în Grecia, nutritoarea oamenilor a fost întotdeauna sărăcia; dar oamenii au împămîntenit vitejia, rodită din cumpătarea înțeleaptă și din asprimea legiurii; prin vitejie Ellada se apără de sărăcie și de stăpînire străină. N-am decît cuvinte de laudă pentru toți elenii care locuiesc în ținuturile dorice, dar iată ce am de spus nu despre toți, ci numai despre lacedemonieni: mai întîi, că nu e cu putință să primească cîndva propunerile tale de prieteșug, aducătoare de înrobire pentru Ellada; apoi, că te vor înfrunta în luptă chiar dacă toți ceilalți eleni ți-ar fi binevoitori. Nu căuta să afli de la mine care este numărul lor. Indiferent de număr, sînt în stare să facă așa ceva: de-ar fi să pășească în rîndurile lor de bătaie numai 1 000 de oameni, mai puțin sau mai mult de 1 000, aceștia tot se vor război cu tine”.

CIII La auzul acestor cuvinte, Xerxes spuse zîmbind: „Demaratos, ce fel de vorbă e asta? 1 000 de oameni să lupte împotriva unei oștiri cît frunză și iarbă? Hai, ia spune-mi, tu care susții că ai fost regele acestor oameni. Ai vrea oare fără zăbavă să te lupți unul la zece? Totuși, dacă rînduiala în cetatea voastră este întocmai cum o zugrăvești — tu, regele lor —, după legile voastre se cuvine să ții piept unui număr de două ori pe atît, căci dacă fiecare din cetățeni face cît zece oameni din oștirea mea, îmi place să cred că tu faci cît 20. Numai astfel cele ce susții ar putea fi îndreptățite. Dar dacă voi, cei cu înfățișarea și statura ta și a acelor eleni care adesea vin cu treburi la mine, nu faceți decît să vă lăudați pînă la ceruri, bagă de seamă că asemenea cuvînt, ca cel care a fost rostit, să nu fie o vorbă goală. Hai să privim lucrurile pe toate fețele. Cum de-i cu putință ca 1 000, să zicem 10 000, să zicem și 50 000 de oameni, să înfrunte o armată atît de numeroasă, dacă toți sînt deopotrivă oameni liberi și nu-s supuși comandai unuia singur? Căci noi sîntem mai mult de 1 000 împotriva unui singur om, admițînd că numărul lor se ridică la 5 000²⁷⁵. Dacă ar fi fost comandați de unul singur, așa cum e obiceiul pe la noi, s-ar putea ca, de frica acestuia, să se arate mai viteji decît le este firea și, oricît de puțini, să meargă siliți de lovituri împotriva unor vrăjmași mai numeroși; liberi însă în acțiunile lor, n-au să

facă nici una, nici alta. Părerea mea este că, fie ei și egali ca număr cu noi, elenii singuri ar lupta greu împotriva perșilor; dimpotrivă, numai la noi se întâmplă despre ce vorbești tu, e drept însă că destul de rar. Printre perșii din gărzile mele se află într-adevăr oameni care de bună voie s-ar lupta deodată cu trei bărbați eleni. Cum n-ai cunosțință despre ei, trăncănești degeaba“.

CIV Iată răspunsul lui Demaratos: „O, rege, știam de la început că, spunând adevărul, n-am să-ți fiu pe plac. Cum însă m-ai silit să-l grăiesc fără ocolișuri, am spus cele ce se cuveneau despre spartani. Cu toate acestea, cât îi iubesc eu pe ei în împrejurările de față, o știi prea bine, ei care mi-au răpit demnitatea de rege și drepturile strămoșești, ei care au făcut din mine un om lipsit de patrie și un venetic, în vreme ce tatăl tău m-a primit și mi-a dat puțința să-mi refac viața și casa. Nu-i de crezut ca un om cu mintea întreagă să înlăture de la sine bunăvoința ce i se arată; dimpotrivă, o prețuiește în cel mai înalt grad. Eu unul nu fac pe grozavul că sînt în stare să mă lupt cu zece oameni, nici măcar cu doi. De bună voie nu m-aș lupta nici măcar cu un singur om. Dacă însă ar fi nevoie să mă bat, aș lupta, de preferință, înaintea oricărui altul cu unul dintre aceia care susțin că fac cât trei eleni! Așa e și cu spartanii, cînd luptă corp la corp nu-s cu nimic mai prejos decît alți oameni, și cînd sînt adunați în cete, se dovedesc cei mai viteji din lume. Cu toate că au calitatea de oameni liberi, ei nu-s totuși cu desăvîrșire liberi. Stăpîină peste ei este legea de care se tem cu mult mai strașnic decît supușii tăi față de tine. Ei săvîrșesc orice le-ar cere ea și ea cere mereu același lucru: să nu fugă de pe cîmpul de luptă în fața mulțimii dușmanilor, fie aceasta cît de numeroasă, ci să rămîină pe loc, să învingă sau să moară. Dacă ție astfel de vorbe ți se par trăncăneală, pe viitor doresc să păstrez tăcere. Și acum n-am vorbit decît silit. Facă-se însă, rege, după cum ți-i voia!“

CV Așa îi răspunse Demaratos regelui, Xerxes însă începu să rîdă și, fără să-i arate supărare, îi îngădui cu toată blîndețea să părăsească locul. După ce a stat de vorbă cu spartanul și l-a statornicit pe Mascames, fiul lui Megados-

tes, ca guvernator în regiunea Doriscos, înlăturîndu-l pe cel numit de Darius²⁷⁶, și-a pornit armata prin Tracia împotriva Elladei.

CVI Mascames, pe care Xerxes l-a lăsat în urmă, s-a dovedit un bărbat atît de devotat, încît numai lui îi trimitea regele tot felul de daruri — ca unuia care se deosebea prin vitejie de toți guvernatorii cîți fuseseră statorniciți fie de el, fie de Darius²⁷⁷; și îi trimitea daruri regulat în fiecare an. Așa face și Artaxerxes²⁷⁸, fiul lui Xerxes, față de urmașii lui Mascames. Regii perși statorniciseră încă înaintea de această campanie guvernatori în Tracia și pretutindeni în Hellespont. Aceștia toți, atît cei din Tracia cît și cei din Hellespont, afară de cel din Doriscos, au fost alungați de eleni după sfîrșitul luptelor²⁷⁹. Pe guvernatorul din Doriscos, pe Mascames, nimeni nu l-a putut clinti din loc, deși mulți au încercat s-o facă. Din această pricină sînt trimise daruri întotdeauna de regele care domnește peste perși:

CVII Dintre cei alungați de eleni, pe nici unul regele Xerxes nu l-a socotit om de omenie afară de Boges din Eion. Pe acesta nu mai contenea să-l laude, iar pe copiii lui, cîți mai trăiau în Persia, i-a prețuit cum nu se poate mai mult. Într-adevăr, Boges s-a și dovedit vrednic de mare laudă. El, în timp ce era împresurat de atenieni și de Kimon, fiul lui Miltiades²⁸⁰, deși i-ar fi fost cu puțință să părăsească cetatea în urma unei capitulări și să se întoarcă în Asia, n-a voit s-o facă, ci, ca să nu-i pară regelui că își cruță viața din lașitate, a ținut piept vrăjmașului pînă la sfîrșit. Cînd s-au isprăvit toate merindele din întăritură, a înălțat un rug uriaș pe care și-a jertfit copiii, soția, țiitoarele, slugile și la urmă i-a dat foc. Apoi, de pe zidurile întăriturii, a împrăștiat în apele Strymonului tot aurul și tot argintul cît se afla în cetate²⁸¹. După aceasta s-a azvîrlit și el în foc. Astfel că, pe bună dreptate, este încă slăvit pînă și astăzi de către perși.

CVIII De la Doriscos, Xerxes s-a îndreptat spre Ellada. Pe toți cei care îi întîlnea în calea sa, îi silea să îngroașe rîndurile armatelor șale. Așa cum s-a arătat mai înainte, între-

gul ținut pînă în Thessalia fusese înrobit de perși și lumea era silită să plătească biruri regelui. Campania de cucerire s-a purtat sub comanda lui Megabazos și apoi sub cea a lui Mardonios²⁸². În drum, plecînd de la Doriscos, Xerxes trecu mai întîi pe lîngă niște așezări întărite aparținînd cetățenilor din Samothrake²⁸³. Cea mai dinspre soare-apune se numește Mesambria. Alăturată Mesambriei se află așezarea Stryme, care aparține thasienilor²⁸⁴. Printre aceste localități, la mijloc, curge fluviul Lisos care, pe acea vreme, nu avea apă pentru a îndestula nevoile armatei lui Xerxes și a secat. Acest ținut s-a numit odinioară Galaica, dar astăzi îi zice Briantica²⁸⁵; ca să vorbim însă pe bună dreptate, și acest ținut aparține ciconilor²⁸⁶.

CIX După ce trecu albia secată a fluviului Lisos, Xerxes își urmă drumul pe lîngă orașele elene Maroneia, Dicaia, Abdera²⁸⁷. El trecea pe lîngă ele și totodată pe lîngă lacurile renumite din vecinătatea lor care sînt următoarele: între Maroneia și Stryme se află lacul Ismaris²⁸⁸; aproape de Dicaia, lacul Bistonis²⁸⁹, în care își varsă apele râurile Trauos și Compsatos; în împrejurimile Abderei²⁹⁰, Xerxes nu trecu pe lîngă vreun lac renumit, ci pe lîngă fluviul Nestos²⁹¹, care se varsă în mare. După aceste ținuturi drumul ducea pe lîngă orașele de pe continent ale thasienilor; în unul din ele se găsește un lac care are cam 30 de stadii de jur împrejur, plin de pește și cu apa foarte sărată. Lacul a fost secat doar de animalele de povară care singure i-au băut apă. Numele acestui oraș este Pistyros²⁹².

CX În drumul său Xerxes lăsa aceste orașe de coastă — întemeiate de eleni — la stînga. Iată acum care erau neamurile, trace prin ținutul căroră ducea drumul²⁹³: paiții, ciconii, bistonii, sapeii, derseii, edonii, satrii²⁹⁴; dintre traci, cei care locuiau la marginea mării urmau oștirile suiți pe corăbii; cei care locuiau în inima țării și care au și fost pomeniți de mine — în afară de satri — toți îi urmau pe jos pe perși, mînați cu silnicie.

CXI Satrii n-au fost supuși nici unui muritor, după cîte se știe, ci continuă pînă în zilele mele să fie mereu singurul neam liber dintre traci²⁹⁵. Ei locuiesc pe niște munți înalți,

împăduriți cu tot soiul de arbori, cu piscuri acoperite de zăpadă, și sînt foarte pricepuți în meșteșugul războiului. Aceștia sînt tracii la care se află oracolul lui Dionysos²⁹⁶; acest oracol se află pe cele mai înalte vîrfuri. Dintre satri, bessi sînt cei care îndeplinesc sarcinile de profeți în sanctuar, iar oracolele sînt date de o preoteasă, întocmai ca la Delfi, fără alte ceremonii mai deosebite²⁹⁷.

CXII După ce Xerxes lăsă în urmă ținutul de care am vorbit, trecu pe lîngă cetățile pierilor²⁹⁸, din care una se numește Phagers²⁹⁹, iar cealaltă Pergamos. Aici drumul trece chiar pe lîngă aceste cetăți, lăsînd în dreapta muntele Pangeu³⁰⁰, masiv întins și înalt, unde se găsesc mine de aur și de argint pe care le lucrează pierii, odomanții³⁰¹ și mai cu seamă satrii.

CXIII Trecînd pe lîngă ținutul peonilor, doberilor și paioplilor³⁰² care locuiesc spre miazănoapte de muntele Pangeu, Xerxes o ținu tot spre soare-apune pînă cînd ajunse la fluviul Strymon și la orașul Eion³⁰³, pe care, pe cînd trăia încă, îl guvernase Boges, despre care tocmai am vorbit ceva mai înainte. Regiunea aceasta de la poalele muntelui Pangeu se numește Phyllis și se întinde spre apus pînă spre fluviul Angites³⁰⁴ care se varsă în Strymon, iar spre miazăzi, pînă la însuși fluviul Strymon, în care magii, pentru a dobîndi auspicii favorabile, înjunghiară cai albi³⁰⁵.

CXIV După împlinirea acestora și a multor altor rituri de magie în apele fluviului, armata se revărsă peste podurile pe care le găsi întinse peste Strymon, la locul Nouă Drumuri³⁰⁶ din ținutul edonilor. Cînd perșii au aflat că acest ținut poartă numele de Nouă Drumuri, au îngropat de vii în acel loc tot atîția băieți și fecioare, copii de-ai localnicilor. Îngroparea de vii a oamenilor este un obicei pers, căci, după cîte aflu, și Amestris, soția lui Xerxes, la bătrînețe, ca să-și arate recunoștința ce-o purta față de zeul care se zice că este sub pămînt, a îngropat de vii de două ori cîte șapte copii de-ai perșilor, și numai vîrstare ale oamenilor de vază³⁰⁷.

CXV Când oștirea plecă mai departe de Strymon, prin acele meleaguri găsi o fișie de țărm întinsă spre soare-apune, unde se afla orașul elen Argilon³⁰⁸ pe lângă care trecu. Această fișie de pământ cât și cea care se întinde spre nord se numesc Bisaltia³⁰⁹. De aici, lăsând la stînga golful învecinat cu templul lui Poseidon, străbătu cîmpia numită Sy-leus³¹⁰, trecînd pe lângă orașul grecesc Stagiron, și ajunse la Acanthos³¹¹. Oștirea, pe măsură ce înainta, își alătura toate neamurile din această regiune cât și neamurile din împrejurimile Pangeului, așa cum se întimplase și cu cei de care am pomenit mai sus. Locuitorii de pe lângă coastă însoțeau armata pe corăbii, iar cei care locuiau mai departe de țărmurile mării mergeau pe jos. De-a lungul acestui drum pe care a trecut regele Xerxes, tracii nici nu lucrează, nici nu însămîntează ogoarele, ci le țin în mare cinste pînă în zilele mele.

CXVI Când, în cele din urmă, Xerxes sosi la Acanthos, îi numi pe acanthieni prietenii săi, le dăruî îmbrăcăminte medă³¹² și-i coplesi cu laude văzînd cîtă tragere de inimă au pentru război și auzînd cum s-au străduit la săpăturile de la canal.

CXVII În timp ce regele se afla la Acanthos, în urma unei boli s-a întimplat să moară Artachaies, cel care avu-sese răspunderea săpăturilor, om de neam achemenid, bine văzut de Xerxes. De statură el era cel mai înalt dintre toți perșii (îi lipseau doar patru degete sub cinci coți regali); de asemenea avea vocea cea mai grozavă din toți oamenii. Xerxes, adînc mîhnit, îi făcu o înmormîntare măreață și un mormînt de o rară frumusețe. Întreaga oștire munci să ridice un monument funerar. Acanthienii, după îndemnul unui oracol, aduc jertfe acestui Artachaies ca unui erou, chemîndu-l pe nume. Regele Xerxes privea pierderea lui Artachaies ca o mare nenorocire³¹³.

CXVIII Elenii care trebuiau să primească armata perșilor și să pregătească prînzul pentru Xerxes ajunseseră la asemenea lipsuri încît se vedeau siliți să-și părăsească căminele. În acea vreme, Antipatros, fiul lui Orges, unul dintre cei mai de vază cetățeni, ales anume pentru asemenea treburi,

într-o dare de seamă ținută în fața locuitorilor din Thasos — care primiseră și dăduseră de prînzit oștilor lui Xerxes, de hatîrul orașelor ce le aveau pe continent —, a arătat că pentru banchet fuseseră cheltuiți 400 de talanți de argint³¹⁴.

CXIX Și în multe alte cetăți cei însărcinați cu primirea perșilor au înfățișat socoteli asemănătoare. Pentru un astfel de prînz — anunțat, să zicem, cu multă vreme înainte și pe care se punea un mare preț — iată cum se petreceau lucrurile. De îndată ce erau vestiți prin crăinicii care umblau roată prin toată țara, locuitorii cetăților își împărțeau grî-nele și toți, luni întregi, făceau făină de orz și de grîu. În același timp îngrășau cele mai frumoase vite pe care le găseau de cumpărat, îndopau păsări de curte și păsări de baltă în curți și în bălți în vederea primirii armatei. Pe de altă parte, făureau potire și cratere de aur și argint și multe altele oîte se pun pe masă. Toate acestea erau făcute, bineînțeles, pentru însuși regele și tovarășii lui de masă; pentru restul armatei era impusă numai obligația de hrană.

Oriunde sosea armata, se găsea gata pregătit un cort anume pentru popasul lui Xerxes, în timp ce oamenii ceilalți înnoptau sub cerul liber. Când venea timpul ospățului, gazdele își dădeau toată osteneala, iar oaspeții, după ce, sătui, își petreceau noaptea în acel loc, a doua zi smulgeau cortul, luau cu sine tot ce se afla înăuntru și astfel porneau mai departe, ducînd totul cu ei³¹⁵.

CXX Cu acest prilej Megacreon, un locuitor din Abdera, a grăit o vorbă plină de înțelepciune cînd i-a sfătuit pe cei din Abdera să se ducă cu toții, bărbați și femei, la templele lor și acolo să îngenunche cu umilîntă în fața zeilor cerînd ca și pe viitor să fie cruțați de jumătatea relelor ce-i amenințau, iar pentru suferințele trecute, să arate mare recunoștință că regele Xerxes n-a socotit că e nevoie să ia masa de două ori în fiecare zi. El zicea că, dacă ar fi fost poruncită mai dinainte și o masă de dimineață aidoma cu cea de seară, locuitorilor Abderei nu le-ar mai fi rămas decît sau să nu-l mai aștepte pe Xerxes care se îndrepta spre ei, sau, dacă ar fi rămas pe loc, să îndure cea mai neagră lipsă de pe lume. Oamenii însă, deși încovoiați sub povară, îndeplineau totuși sarcinile care li se dădeau.

CXXI De la Acanthos, Xerxes, după ce dădu comandanților armatei de pe mare poruncă să-l aștepte la Therme³¹⁶, îngădui ca navele să-și urmeze drumul fără el. Golful Thermaic, în care se află orașul Therme, și-a luat numele după oraș. Xerxes era înștiințat că pe aici trece drumul cel mai scurt. Până la Acanthos iată cum a fost rânduită armata care făcea drumul de la Doriscos. Xerxes împărțise în trei toată oștirea de uscat. O parte hotărîse să meargă de-a lungul coastei, împreună cu flota. Această parte era comandată de Mardonios și Masistes. A doua treime a armatei primise sarcina să treacă prin mijlocul uscatului; în fruntea ei se aflau Tritantaichmes și Gergis. A treia parte, alături de care făcea drumul însuși Xerxes, mergea între celelalte două și avea la comanda ei pe Smerdomenes și pe Megabyzos³¹⁷.

CXXII Prin urmare, cînd forțele navale au primit de la Xerxes încuviințarea să plece și au străbătut canalul săpat la Athos, canal care răspunde în golful unde sînt ctitorite orașele Assa, Piloris, Singos și Sarte³¹⁸, de aici, după recrutarea altor oameni și din aceste cetăți, porniră pe mare spre golful Thermaic³¹⁹. Navigînd prin fața promontoriului Ampelos din ținutul Torone³²⁰, plutiră prin fața orașelor elene Torone, Galepsos, Sermyle, Mekyberna și Olynthos³²¹, din care luară corăbii și oștire. Acest ținut se numește Sithonia.

CXXIII Flota lui Xerxes, tăind drumul de la promontoriul Ampelos la promontoriul Canastraion³²² — limba de pămînt care înaintează cel mai mult în mare din întreaga peninsulă Pallene —, își alătură corăbii și trupe din aceste ținuturi, și anume din Potidaia, Aphytis, Neapolis, Aige, Therambo, Skione, Mende și Sane³²³. Acestea sînt orașele locuite din peninsula Pallene care mai înainte vreme se numea Phlegra³²⁴.

Navigînd tot mai departe pe lîngă coastele acestui ținut, flota se îndreptă spre locul amintit mai sus, ridicînd oameni din drum și din orașele învecinate cu Pallene, în imediata apropiere a golfului Thermaic, ale căror nume sînt Lipaxos, Combreaia, Lisai, Gigonos, Campsa, Smila, Aineia³²⁵. Ținutul în care se află aceste localități se numește pînă în zilele noastre Crossaia³²⁶. De la Aineia, ultima loca-

litate pomenită în înșiruirea orașelor, drumul urmat de armata maritimă atinse chiar golful Thermaic și pămîntul Mygdoniei³²⁷, iar apoi ajunse pînă la mai sus-numita Therme. la orașul Sindos, la Malestra pe fluviul Axios, apă care formează hotarul dintre Mygdonia și Bottiaia³²⁸. Într-o fișie îngustă de pămînt la țarmul mării, în Bottiaia se află localitățile Ichnai și Pella³²⁹. Armata maritimă poposi în preajma fluviului Axios, a orașului Therme și a așezărilor dintre fluviu și Therme. Aici îl așteptă pe rege.

CXXIV Xerxes, împreună cu armata de uscat, plecă de la Acanthos, tăind drumul de-a dreptul, ca să ajungă la Therme. El trecu prin ținuturile Paioniei³³⁰ și Crestoniei³³¹ pînă spre fluviul Heidoros, care își are izvoarele în preajma Crestoniei, străbate Mygdonia și iese pe lîngă bălțile învecinate cu fluviul Axios.

CXXV În timp ce regele se afla pe acest drum, lei atacau cămilele purtătoare de merinde. Coborînd noaptea din munți și părăsindu-și culcușurile, lei nu se atingeau nici de animalele de povară, nici de om, dar făceau prăpăd între cămile. Mă mir în sinea mea care va fi fost pricina care îi îndemna pe lei să nu se repeadă la nimeni alții decît la cămile, animale pe care nu le mai văzuseră niciodată și din a căror carne nici nu gustaseră.

CXXVI Prin acele meleaguri mișună mulți lei, de asemenea boi sălbatici³³², ale căror coarne sînt de o mărime neobișnuită și se importă în Ellada. Hotarele pînă unde se găsesc lei sînt fluviul Nestos, care curge prin ținutul abderiților³³³, și Acheloos, care curge prin Acarnania³³⁴. Nicăieri în toată Europa care se întinde în fața fluviului Nestos spre soare-răsare n-ai mai putea zări vreun leu, și nici în cealaltă parte a continentului, spre apus de Acheloos. Ei trăiesc numai în bucata de pămînt cuprinsă între aceste fluvii.

CXXVII Sosit la Therme, Xerxes își așază taberele. Armata care poposea în tabere ocupă în întregime țarmul mării din acel ținut, începînd de la orașul Therme și Mygdonia pînă la fluviile Lydias și Haliacmon³³⁵ care hotărni-

cesc pământul Bottiaidei de cel al Macedonidei³³⁶, amestecându-și apele în aceeași albie. Așadar, barbarii au poposit în tabere prin aceste meleaguri, iar din aceste fluvii pe care le-am înșirat, singur Heidoros³³⁷, curgând din ținutul Crestoniei, nu a avut apă îndeajuns ca să facă față nevoilor armatei, ci a secat.

CXXVIII Xerxes, privind de la Therme munții Thessaliei, și anume Olympos și Ossa³³⁸, care sînt de o înălțime neobișnuită, și aflînd că între acești munți este o trecere îngustă³³⁹ pe unde și-au croit drum apele Peneului, cînd mai și auzi că pe aici se deschide un drum care duce în Thessalia, în sufletul lui încolți dorința să plece pe mare ca să vadă vărsarea Peneului în mare, deoarece avea de gînd să urmeze drumul de sus³⁴⁰, prin ținutul macedonenilor, cei care locuiesc spre miazănoapte, pentru a răzbi la perraibi³⁴¹, prin dreptul orașului Gonnos³⁴². Pe dată, dorința deveni faptă. Urcat pe o corabie sidoniană, pe care obișnuia să se urce întotdeauna cînd voia să călătorească pe mare, dădu și celorlalte corăbii semnalul să ridice ancora, lăsînd însă pe loc armata de uscat. La sosire, după ce privi vărsarea Peneului, Xerxes fu cuprins de o mare uimire. Chemînd la sine călăuzele, întrebă dacă ar fi cu putință ca albia fluviului să fie schimbată spre o altă gură de vărsare în mare.

CXXIX După o legendă, Thessalia era odinioară un lac, așa cum e ea încununată din toate părțile de o coroană de munți foarte înalți. Regiunile răsăritene ale Thessaliei sînt mărginite de lanțurile Pelionului și ale Ossei care-și împreună culmile laolaltă, regiunile dinspre suflul vîntului Boreas, de Olympos, cele dinspre apus, de munții Pindului, iar cele dinspre miazăzi și suflul vîntului Notos, de Othrys³⁴³. Regiunea închisă de munții pomeniți este Thessalia, un ținut ca un cazan. Prin urmare, cum numeroase ape se îndreaptă spre podișul Thessaliei, cinci dintre cele mai cunoscute sînt Peneul³⁴⁴, Apidanos, Onochonos, Enipeus și Pamisos; aceste râuri, fiecare cu numele lui, izvorînd din munții care încunună Thessalia, se adună în podișul de care am vorbit; spre mare însă nu au altă ieșire decît printr-o singură trecătoare, și aceasta îngustă, toate amestecându-și apele în

aceeași albie. De îndată ce apele s-au împreunat — din acel loc —, numele Peneului triumfă asupra celorlalte, care se pierd în anonimat. De mult de tot, așa se povestește, cînd nu era încă strîmtoarea și această albie spre mare, fluviile mai sus amintite, și pe lîngă ele și lacul Boibeis³⁴⁵, fără să aibă actualele lor denumiri, aveau desigur același debit de apă ca și acum, iar curgerea continuă a apelor prefăcea întreaga Thessalie într-o mare închisă³⁴⁶. Înșiși thessalienii au răspîndit legenda că Poseidon a făurit acea strîmtoare prin care curge Peneul, spunînd lucruri care pot avea un sîmbure de adevăr. Cine crede că Poseidon zguduie pământul și că crăpăturile de pe urma cutremurului sînt opera acestui zeu, ar putea foarte bine afirma, la vederea acelei deschideri, că Poseidon este cel care a făurit-o. Avem de-a face, fără doar și poate, cu urmările unui cutremur, după cîte mi se pare, cutremur care a despărțit munții³⁴⁷.

CXXX La întrebarea lui Xerxes dacă se mai află și o altă ieșire a Peneului spre mare, călăuzele, cunoscînd bine locurile, au răspuns fără șovăire: „Rege, pentru acest fluviu nu se mai deschide altă poartă de ieșire spre mare decît aceasta singură, deoarece întreaga Thessalie este înconjurată de jur împrejur de munți”. Se spune că Xerxes a răspuns la această lămurire așa: „Înțelepți oameni mai sînt thessalienii. Iată, așadar, pricina pentru care, cu mult timp înainte, s-au arătat prevăzători cînd și-au schimbat părerile, printre altele, și fiindcă au o țară ușor de cucerit și repede de luat în stăpînire. N-ar fi altceva de făcut decît să îndrepti cursul fluviului spre țara lor, împingîndu-i apele afară din strîmtoare printr-o ridicătură de pămînt, și să-l întorci din albiile prin care curge acum. Întreaga Thessalie de dincolo de munți ar fi scufundată sub apă”³⁴⁸.

Aceste vorbe ale lui Xerxes priveau purtarea Aleuazilor³⁴⁹, fiindcă thessalienii, deși eleni, s-au închinat cei dintîi regelui. Xerxes era incredințat că asigurările lor de prietenie veneau din partea întregului popor. După ce grăi astfel și se sătură de privit, Xerxes porni îndărăt pe mare spre Therme.

CXXXI Regele petrecu mai multe zile la rînd în Pieria³⁵⁰, în timp ce o treime din ostași tăiau pădurile de pe coastele

muntoase ale Macedoniei, ca prin locul liber să treacă spre ținutul perraibilor ³⁵¹ întreaga armată. Crainicii trimiși în Ellada pentru a cere pământ se reîntorseseră, unii cu mâna goală, alții însă aducând pământ și apă.

CXXXII Iată care erau cei care făcuseră daniile: thessalienii ³⁵², dolopii ³⁵³, enianii ³⁵⁴, perraibii, locrienii ³⁵⁵, magnetii ³⁵⁶, melienii ³⁵⁷, acheii din Phiotis ³⁵⁸, thebanii și ceilalți beoțieni, fără de thespieni ³⁵⁹ și plateeni ³⁶⁰. Elenii cîți se hotărîseră să se apere împotriva barbarilor s-au legat cu jurământ împotriva acestora, jurământ care grăia că toți acei de neam elen, care s-au predat perșilor fără să fie siliți s-o facă, să dea din bunurile lor — cînd lucrurile aveau iarăși să meargă bine — o zeciuială zeului de la Delfi ³⁶¹. Așa grăia jurământul prin care s-au legat elenii ³⁶².

CXXXIII Iată acum pentru ce Xerxes nu a mai trimis la Atena și la Sparta crainici după dănie de pământ. Mai înainte vreme, cînd Darius trimisese după același lucru ³⁶³, atenienii aruncaseră solii într-o groapă adîncă, iar spartanii, într-un puț, poruncindu-le ca de acolo să ducă pământ și apă regelui. Aceasta este deci pricina pentru care Xerxes nu a mai trimis nici o solie cu astfel de cerere. Ce anume neplăceri au mai urmat pentru atenienii ³⁶⁴ care s-au purtat astfel cu crainicii, n-aș putea spune — afară doar că țara și pământul lor au fost pustiite, dar acest lucru îmi închipui că nu se trage din cauza celor întîmplate mai sus.

CXXXIV Cît despre spartani, asupra lor se abătu ca un trăsnet mînia lui Talthybios, crainicul lui Agamemnon. La Sparta se află un sanctuar al lui Talthybios; mai trăiesc încă și urmașii lui, numiți Talthybiazi, cărora li se încredințează ca o cinste deosebită toate soliile trimise de Sparta ³⁶⁵. După cele ce s-au petrecut, spartanii nu mai puteau obține la sacrificii nici o prevestire binevoitoare. Acest lucru li s-a întîmplat vreme îndelungată. Îndurerăți și plini de îngrijorare, lacedemonienii țineau numeroase întruniri, și au dat și o proclamație, prin care întrebau dacă s-ar găsi ³⁶⁶ cineva dintre ei să moară de bună voie pentru Sparta. Sperthias, fiul lui Aneristos, și Bulis, fiul lui Nico-laos, spartani de neam nobil, fruntași prin averea ce-o

aveau, luară asupra lor, de bună voie, sarcina de a plăti cu propria viață în fața lui Xerxes pieirea la Sparta a solilor lui Darius. Ca urmare, spartanii îi trimiseseră pradă morții la mezi.

CXXXV Îndrăzneala arătată de acești oameni merită toată admirația, ca de altfel și cuvintele pe care le-au rostit în următoarele împrejurări. Ducîndu-se spre Susa, ajung la Hydarnes ³⁶⁷; acest Hydarnes era pers de neam, mai marele oștilor care vegheau coastele Asiei. El dădu o masă în cinstea lor și în timpul prînzului îi întrebă: „Bărbați din Sparta, de ce vă feriți să fiți prietenii regelui? Dacă veți privi la mine și la cum îmi merge, veți vedea cum știe regele să-i cinstească pe oamenii de bine. Tot astfel, dacă vă veți închina regelui (vestea că sînteți niște oameni viteji a ajuns pînă la urechile lui), fiecare din voi ar căpăta în stăpînire o parte a Elladei, ca dar de la rege“. La care ei au răspuns așa: „Hydarnes, acest sfat, care ne privește, nu este dat de cineva care îi cunoaște amîndouă fetele. Tu ne sfătuiești ca unul încercat într-un anumit lucru, fără să bănuiești măcar cum este și alt lucru. Ce înseamnă să fii sclav, o știi prea bine, dar de libertate n-ai avut pînă acum parte să vezi dacă este cumva dulce sau nu. De-ai fi avut într-adevăr fericirea să o guști, nu ne-ai mai fi sfătuit să luptăm pentru ea cu lăncile, ci cu securile“ ³⁶⁸.

CXXXVI Cînd au ajuns la Susa și s-au înfățișat regelui, la porunca gărzilor care voiau cu tot dinadinsul să-i silească să se închine în genunchi în fața regelui ³⁶⁹, primul lor răspuns a fost că n-ar face așa ceva chiar de-ar fi împinși cu fața spre pământ. Căci la ei nu se pomeneste obiceiul să te închini unui om și nici nu veniseră pentru așa ceva. După ce s-au apărat cu îndrjire împotriva acestei silnicii, iată ce-au mai grăit ei către perși, afară de multe altele spuse într-un spirit asemănător: „O, rege al mezilor, lacedemonienii ne-au trimis să plătim în numele lor uciderea solilor trimiși la Sparta“. La aceste cuvinte, Xerxes, într-o pornire de mărînimie, declară că el nu se va purta în același fel cu lacedemonienii; prin uciderea solilor, ei încălcaseră rînduirile de viață statornicite la toți oamenii; el, însă, nu va săvîrși

tocmai ceea ce nu-i plăcuse la lacedemonieni și nici nu-i va dezlega de vină, omorându-le în schimb ostaticii.

CXXXVII Astfel, în urma măsurilor luate de spartani, mînia lui Talthybios a fost deocamdată potolită, deși Sperthias și Bulis s-au înapoiat la Sparta³⁷⁰.

Cu mult în urmă, însă, după spusele lacedemonienilor, mînia lui Talthybios a răbufnit pe vremea războiului între peloponesieni și atenieni. Acest fapt îmi apare ca cel mai de seamă între toate minunile săvîrșite de divinitate. Că a căzut ca un trăsnet asupra unor soli și că nu s-a stins pînă n-a aflat dezlegare — așa era drept să fie. Dar faptul că s-a abătut asupra fiilor acelor bărbați care luaseră drumul spre rege tocmai din pricina mîniei lui Talthybios, adică asupra lui Nicolaos, fiul lui Bulis, și a lui Aneristos, fiul lui Sperthias (cel care a cucerit Halieis³⁷¹, unde se refugiaseră locuitorii din Tiryns atacîndu-i cu o corabie de negoț plină cu oameni), ei bine, pentru mine este limpede că întîmplarea nu poate fi decît dumnezeiască. Aceștia doi, trimiși de lacedemonieni ca soli în Asia, trădați de Sitalkes, fiul lui Teres, regele tracilor, și de Nymphodoros, fiul lui Pythes, de baștină din Abdera, au fost prinși în împrejurimile Bisanthei din Hellespont și duși în Attica, unde atenienii i-au condamnat la moarte împreună cu corintianul Aristeeas, fiul lui Adeimantos. Dar toate acestea s-au petrecut cu mulți ani după expediția regelui³⁷². Deocamdată, mă întorc la povestirea de mai înainte.

CXXXVIII Campania dusă de rege era îndreptată numai cu numele împotriva Atenei; de fapt, ea amenința întreaga Elladă. Elenii, care aflaseră primejdia încă de mult, nu se arătau toți la fel de impresionați. Cei dintre ei care dăduseră pămînt și apă perșilor, nădăjduiau să nu pătească nimic rău din partea barbarilor; dimpotrivă, cei care nu dăduseră nimic erau grozav de speriați, deoarece Ellada nici nu avea un număr îndestulător de corăbii să facă față atacului și nici mulțimile nu voiau să meargă la război, ci erau mai bucuroase să încheie prietășug cu mezii.

CXXXIX Aici, mă văd nevoit să spun fătîș o părere, pe care am s-o exprim totuși, chiar de voi fi privit cu ochi răi de cea mai mare parte din oameni, căci pentru mine ea

reprezintă adevărul. Dacă atenienii, înspăimîntați de primejdia care se abătea asupra lor, și-ar fi părăsit ținutul, sau dacă, să zicem, nu l-ar fi părăsit, ci, rămînînd pe loc, s-ar fi predat lui Xerxes, nimeni alții n-ar mai fi încercat să se împotrivească pe mare regelui³⁷³. Dacă însă nimeni n-ar fi ținut piept lui Xerxes pe mare, pe uscat s-ar fi întîmplat același lucru. Admițînd că peloponesienii ar fi ridicat mai multe rînduri de întărituri de-a curmezișul Istmului³⁷⁴, lacedemonienii, părăsiți de aliații lor — desigur, nu de bună-voia acestora, ci prin constrîngere —, orașele căzînd rînd pe rînd pradă armatei navale a barbarilor, pînă la urmă tot ar fi rămas singuri. Și rămași singuri, chiar dacă ar fi arătat lumii minuni de vitejie, ar fi murit luptînd bărbătește; sau așa ar fi pătimit ei sau, după pilda celorlalți eleni care au trecut de partea mezilor, ar fi făcut și ei la fel în fața lui Xerxes. Și astfel, oricum, Ellada ajungea pînă la urmă, sub stăpînirea perșilor³⁷⁵. Căci nu pot să-mi dau seama care ar mai fi fost folosul întăriturilor întinse de-a curmezișul Istmului dacă regele devenea stăpînul mării. Prin urmare, cei care afirmă că atenienii au fost mîntuitorii Elladei nu sînt departe de adevăr. Căci, oricare din cele două posibilități ar lua ei în considerare, într-aoalo va înclina balanța. Alegînd pentru Ellada calea libertății, prin această hotărîre atenienii au fost aceia care au trezit din amortire pe toți ceilalți greci care nu arătau bunăvoință față de mezi³⁷⁶ și, după ajutorul dat de zei, ei au fost aceia care l-au alungat pe regele Persiei.

Nici oracolele înspăimîntătoare sosite de la Delfi — minite să stîrnească teama — n-au putut să-i hotărască să părăsească Ellada. Ei au rămas neclintiți să înfrunte puhoiul vrăjmașilor care se năpusteau asupra țării.

CXL Atenienii trimiseseră într-adevăr la Delfi oameni însărcinați să consulte oracolul și aceștia se arătau gata să înceapă întrebările³⁷⁷. După ce îndeplinesc riturile cuvenite în jurul sanctuarului, cînd pășiră în megaron³⁷⁸ și luară loc, Pythia, al cărei nume era Aristonike, le profeți așa:

Nefericiților, ce stați? Fugiți spre-al pămîntului capăt
Casa lăsînd și piscul cetății voastre rotunde.
N-are destulă tărie să scape nici capul, nici trupul.
Piere și vîrfurile picioarelor, mîinile, tot ce-i la mijloc.

Toate-s de plîns și de-a focului pară vor fi mistuite.
 Ares urcat pe caru-i sirian pustiește pămîntul.
 Multe cetăți pîrjolite vor fi-n vîlvătaia uriașă.
 Rîuri îi scaldă sudoarea pe zeii ce-asteaptă-n picioare
 Temple să cadă și sînge să curgă negru ca smoala,
 Semn de mare năpastă, peste-ale caselor vîrfuri.
 Templu-mi acum părășiți și primiți bărbătește prigoana ³⁷⁹.

CXLI Cînd trimișii atenienilor au auzit aceste cuvinte, au fost cuprinși de o adîncă durere. Cum erau coplesii de vestea rea ce-o aflaseră de la oracol, Timon, fiul lui Androbulo, unul din cei mai de vază cetățeni din Delfi, i-a sfătuit să ia ramuri de suplicanți și, pentru a doua oară, să meargă să întrebe oracolul ca suplicanți. Atenienii l-au ascultat și s-au rugat astfel către zeu : „O, stăpîne, dă-ne un oracol mai bun despre patria noastră, primind cu inima deschisă aceste ramuri de suplicanți cu care te întîmpinăm. Altfel nu vom mai pleca din acest sfînt lăcaș, ci vom rămîne aici pînă la moarte“. Preoteasa le-a prevestit pentru a doua oară așa :

Pallas pe Zeus Olympianul să-nduplece-n rugă fierbinte,
 Orice cuvinte frumoase-i va spune, nu izbutește.
 Vouă v-oi spune un ultim cuvînt ca oțelul de tare.
 Uite, cînd țara ce-i între colina lui Cecrops și grotă
 Din Citheron vor fi pradă dușmanului aprig, atunci,
 Zeus cu a lui privire atotștiutoare lăsa-va
 Tritogeneii o-ntăritură de lemn neclintită,
 În care pruncii și voi veți fi apărați de năpastă.
 Nu aștepta călărimea și-a pedestrimei puzderie,
 Valuri ce se revarsă mereu din inima țării.
 Spatele-ntoarce-l cît mai degrabă, căoi e pe-aproape
 Ziua în care înfrunta-veți pieptis puhoiul de oameni.
 O, Salamina, pe fiii născuți din femei îi vei pierde !
 Fie că-nsămîntat sau cules e darul Demetrei ³⁸⁰.

CXLII Aceste cuvinte pîrură trimișilor mai blînde decît cele de mai înainte, așa cum și erau de altfel. Așternîndu-le în scris, ei plecară spre Atena. Cînd cei trimiși să cerceteze oracolul se întoarseră, dădură seama în fața Adunării poporului ³⁸¹. Multe au fost păreriile care s-au încrucișat din partea celor care încercau să lămurească prevestirea. Iată

însă cele care s-au înfruntat cu osebite. Unii dintre bătrîni spuneau că, după cîte cred ei, zeul a profetisat scăparea Acropolei, căci Acropolea ateniană odinioară era apărată cu o întăritură de lemn. Aceștia, prin urmare, care aveau în vedere incinta, presupuneau că ea este „întăritura de lemn“. Alții însă susțineau că zeul a atras atenția asupra corăbiilor și erau de părere să se înzestreze corăbiile cu cele trebuincioase, lăsîndu-se la o parte orice altă cheltuială. Pe cei care spuneau însă că vasele sînt „întăritura de lemn“ îi puneau în încurcătură ultimele două versuri rostite de Pythia :

O, Salamina, pe fiii născuți din femei îi vei pierde !
 Fie că-nsămîntat sau cules e darul Demetrei.

După aceste versuri păreriile celor care spuneau că vasele sînt „întăritura de lemn“ erau contrazise, căci chresmologii ³⁸² tălmăceau astfel înțelesul lor : dacă elenii s-ar fi pregătit pentru o bătălie navală, ei urmau să fie înfrînți în apele Salaminei.

CXLIII Printre atenieni se afla însă un bărbat de curînd ajuns în primele rînduri, al cărui nume era Themistocles ³⁸³, fiul lui Neocles. Acest bărbat susținea că chresmologii nu fac interpretări tocmai adevărate. Iată ce arăta el : dacă versurile rostite de preoteasă ar fi privit, într-adevăr, Atena, zeul, după părerea lui, n-ar fi întrebuițat cuvinte atît de blînde, ci ar fi vorbit așa : „O, nefericită Salamina“, în loc de „O, divină Salamina“, dacă locuitorii erau sortiți să piară în jurul țărmurilor ei. Pentru cine însă tălmăcea așa cum se cuvine oracolul, se vede cît de colo că zeul a pomenit pe vrăjmași, și nu pe atenieni. Ca urmare, el povățui pe atenieni să se pregătească pentru luptele pe mare, de bunăcredință că acesta era înțelesul „întăriturii de lemn“. Cînd Themistocles își dezvălui păreriile, atenienii recunoscuseră că cele propuse de el erau mai potrivite de urmat decît sfaturile chresmologilor. Aceștia se împotriveau pregătirilor pentru o bătălie navală ³⁸⁴, și, ce să mai întindem vorba, nu voiau să se ia nici un fel de măsuri, ci dădeau sfatul ca pămîntul Atticei să fie părăsit, iar locuitorii să se strămute aiurea.

CXLIV Și o altă părere a lui Themistocles, înaintea celei de față, se dovedise la vremea ei potrivită³⁸⁵, atunci când în tezaurul public al Atenei curgeau banii din veniturile scoase din minele de la Laurion³⁸⁶ și se făceau pregătiri ca să se împartă de cap de locuitor câte zece drahme³⁸⁷. Cu acel prilej, Themistocles îi convinsese pe atenieni să se lipsească de prisosul ce le revenea și, din acei bani, să construiască 200 de corăbii³⁸⁸ pentru război, gândindu-se la războiul împotriva egiptenilor³⁸⁹. Izbucnirea acestui război a scăpat, într-adevăr, de primejdie Ellada, deoarece i-a silit pe atenieni să devină marinari; corăbiile n-au fost întrebuințate în scopul pentru care au fost făcute și așa s-au găsit la vreme de nevoie gata să vină în ajutorul Elladei. Aceste corăbii, construite mai dinainte, aparțineau atenienilor, dar se simțea nevoia ca și altele să fie puse în lucru în șantierul naval. Atenienii, dînd ascultare zeului — ca urmare a consfătuirilor ce au avut loc după primirea oracolului —, hotărîră să țină piept cu mic, cu mare, suiți pe corăbii, dușmanului ce-i ataca. Aceia dintre eleni care ar fi dorit urmau să li se alăture. Acestea au fost, așadar, oracolele date atenienilor.

CXLV Adunîndu-se laolaltă³⁹⁰, elenii care erau însuflețiți de cele mai bune sentimente pentru patria lor se legară prin jurămint de credință și, după ce-au stat la sfat, hotărîră că primul lucru ce-l aveau de făcut era să pună capăt tuturor dezbinărilor și războaielor ce le purtau între ei. Astfel de neînțelegeri se iscașeră ba ici, ba colo, cel mai de seamă fiind conflictul izbucnit între atenieni și egipteni. Apoi, cum veni vestea că Xerxes se afla cu armata la Sardes³⁹¹, se înțelesă să trimită niște iscoade în Asia, care să vadă pregătirile făcute de rege, precum și o solie la Argos cu însărcinarea să propună o alianță militară împotriva persilor. Alte solii se hotărîră să le trimită în Sicilia la Gelon³⁹², fiul lui Deinomenes, în insula Corcyra, cu cererea ca locuitorii ei să vină în ajutorul Elladei, precum și în Creta, mînați fiind de gândul posibilității de a înjgheba o unitate elenică. O dată ajunși la înțelegere, toți elenii urmau să acționeze împreună, ca unii ce-și dădeau seama că aceleași primejdii îi amenință deopotrivă pe toți. Mergea vestea că mare este puterea lui

Gelon și că nu se aflau forțe elene pe care să nu le întrecă cu mult.

CXLVI După ce au luat aceste hotărîri, o dată stinse sentimentele de dușmănie, au trimis mai întîi în Asia ca iscoade trei bărbați. Aceștia au sosit la Sardes și au cules știri despre armata regelui. Cum însă au fost descoperiți, după ce au fost puși la cazne de către comandantul armatei de uscat, au fost trimiși la moarte. Cînd Xerxes află de pedeapsa hotărîră, certă pe comandanți pentru sentința dată și trimise cîțiva oameni din gărzile sale cu porunca de vor mai găsi iscoadele în viață să le aducă în fața lui. Gărzile îi mai prinseră încă în viață și-i mînară în fața regelui care, de îndată ce află scopul misiunii lor, porunci gărzilor să-i plimbe de jur împrejur și să le arate toată pedestrirea, toată călărimea, iar cînd se vor fi săturat de privit, să-i trimită vii și nevătămați încotro ar fi vrut ei³⁹³.

CXLVII Împărțind aceste porunci, regele adăugă acest ultim cuvînt: dacă iscoadele ar fi pierit, elenii n-ar mai fi aflat că puterea lui este mai mare decît i se dusesse vestea, iar dușmanii n-ar fi pierdut cine știe ce prin moartea a trei oameni. Dacă însă cercetașii se întorceau în Ellada, părerea regelui era că elenii, auzind despre puterea lui, îi vor închina de la sine libertatea la care țineau așa de mult, înainte încă de pornirea campaniei, și astfel, nici nu va mai fi nevoie ca persii să-și pună oștile în mișcare împotriva lor. Acest fel de a gândi al lui Xerxes este asemănător cu hotărîrea luată de rege într-o altă împrejurare: aflîndu-se la Abydos, Xerxes a zărit vase încărcate cu grîne care veneau din Pont prin strîmtoarea Hellespontului și se îndreptau spre Egina și Pelopones³⁹⁴. Cei care-l înconjurau, îndată ce aflară că navele sînt ale dușmanului, abia așteptau să le prindă și priveau țintă la rege să vadă cînd dă porunca de pornire. Xerxes însă îi întrebă încotro se îndreaptă corăbiile. Ei îi răspuseră: „Spre vrăjmașii tăi, o, stăpîne, încărcate cu grîne“. Regele, luînd iarăși cuvîntul, spuse: „Oare nu mergem și noi pe mare tot într-acolo unde merg și aceștia, încărcăți, între altele, și cu grîu? Ce rău ne fac ei, așadar, cînd aduc grîne tot pentru noi?“ Și astfel iscoadele, după

ce-au văzut totul cu amănuntul și li s-a dat drumul, s-au întors în Europa.

CXLVIII Acei dintre eleni care se legaseră prin jurământ împotriva perșilor³⁹⁵, după plecarea iscoadelor, trimiseră în al doilea rând o solie la Argos. Argienii povestesc că, în ceea ce-i privește, iată cum s-au petrecut lucrurile. Ei aflaseră încă de la început de primejdia care se ridica împotriva Elladei din partea barbarilor. Pe de altă parte, fuseseră înștiințați și-și dădeau bine seama că elenii vor încerca să-i atragă de partea lor, împotriva perșilor. Ca urmare, argienii trimiseră la Delfi oameni însărcinați să-l consulte pe zeu asupra celui mai bun lucru ce-l aveau de făcut. De curînd, din rîndurile lor pieriseră 6 000 de oameni căzuți sub loviturile lacedemonienilor și ale regelui Cleomenes, fiul lui Anaxandrides³⁹⁶. Aceste grele încercări sînt grăitoare pentru hotărîrea lor de a întreba zeul. Pythia, la întrebările lor, le-a profetizat așa :

Neam urît de vecini, dar iubit de zeii din ceruri,
Lancea în mînă ținînd păzește-ți glia străbună.
Cată de-ți apără capul, iar capul trupu-ți scăpa-va.

Aceste stihuri, Pythia le profetise mai înainte ca solia spartană să vină la Argos. Ulterior, cînd solia se duse la Argos, ea se înfățișă Sfatului³⁹⁷ și expuse însărcinările ce le avea. La cuvîntările lor li s-a răspuns că argienii sînt gata să săvîrșească ceea ce li se cere cu condiția să încheie cu lacedemonienii un tratat de pace pe 30 de ani și să aibă jumătate din comanda militară a întregii oștiri aliate³⁹⁸. Deși, după bună dreptate, comanda le-ar fi revenit numai lor, cu toate acestea ei se mărgineau la jumătate din comandament.

CXLIX Așa pretind ei că a fost răspunsul Sfatului din Argos în ciuda faptului că oracolul îi întorsese de la încheierea oricărei alianțe cu elenii³⁹⁹. Oricît de înfricoșăți ar fi fost de profetia oracolului, ei aveau tot interesul să încheie un tratat pe 30 de ani, pentru ca în acest răstimp copiii să le ajungă la vîrsta bărbăției. În situația în care tratatul nu s-ar fi încheiat, erau frămîntați de gîndul să nu ajungă pe viitor supușii lacedemonienilor, dacă pe lîngă nenorocirea care-i lovișe ar mai fi încercat și o altă înfrîn-

gere în luptele împotriva perșilor. Față de aceste afirmații ale Sfatului, acei soli care sosiseră din Sparta au grăit următoarele cuvinte : „În privința tratatului de pace, vor aduce la cunoștința Adunării poporului dorința argienilor ; cît privește însă comanda, erau împuterniciți să răspundă și să arate că la ei sînt doi regi, pe cînd la argieni unul singur. Prin urmare, nu este nicidecum cu putință ca unul din cei doi regi de la Sparta să fie lipsit de comandă. În schimb, adăugau ei, nimic nu împiedica ca monarhul argian să aibă parte egală la vot cu propriii lor regi. În asemenea condiții, argienii spun că n-au trecut cu vederea trufia spartanilor, ci că au ales mai bucuros jugul barbarilor decît să arate slăbiciune față de lacedemonieni. Iar solilor le puseră în vedere să părăsească ținutul Argosului înainte de apusul soarelui, căci altfel aveau să fie priviți ca dușmani.

CL Așa povestesc argienii despre aceste întîmplări. Dar mai este și un alt zvon care circulă prin Ellada, anume că Xerxes, înainte să fi atacat cu oastea sa Ellada, ar fi trimis la Argos un crainic care, de îndată ce a sosit, a grăit așa : „Bărbați din Argos, iată ce vă vestește regele Xerxes. Noi socotim că Perses este strămoșul din care ne tragem, fiu al lui Perseus, născut din Danae și al Andromedei, fiica lui Kepheus⁴⁰⁰. Ca atare, dacă așa stau lucrurile, noi am fi urmașii voștri. Nu e firesc nici ca noi să pornim cu război împotriva strămoșilor noștri, nici ca voi, sărind în ajutorul altora, să deveniți vrăjmașii noștri. Mult mai bine este să rămîneți la voi acasă, văzîndu-vă de treabă. Dacă totul se va întîmpla cum cred eu, pe nimeni alții nu-i voi ține în mai mare cinste decît pe voi“. Se zice că argienii au plecat urechea la aceste cuvinte. Pe moment, nici n-au făcut făgăduieli, nici n-au cerut nimic pentru ei. Atunci însă cînd elenii au căutat să-i atragă de partea lor — știind prea bine că lacedemonienii nu se vor învoi să împartă cu altcineva comanda —, au cerut tocmai acest lucru, ca să găsească o acoperire pentru abținerea lor de la luptă.

CLI Unii eleni spun că următoarea poveste, apărută cu mulți ani după aceste evenimente, s-ar potrivi cu aceste zvonuri. Întîmplarea a făcut ca la Susa, orașul lui Memnon⁴⁰¹, să se afle în același timp o solie ateniană alcătuită

din Callias, fiul lui Hipponicos, și din însoțitorii acestuia, venită pentru cu totul o altă treabă ⁴⁰², precum și o solie de la Argos, trimisă la Susa să-l întrebe pe Artaxerxes, fiul lui Xerxes, dacă mai este încă în vigoare prietenia legată odinioară cu Xerxes — lucru pe care ei îl doreau — sau dacă argienii treceau în ochii lui drept dușmani ⁴⁰³. La care regele Artaxerxes a întărit că prietenia rămâne nestirbită și că nu se află altă cetate care socoate să-i fie mai dragă.

CLII Dacă Xerxes a trimis un crainic la Argos cu însărcinarea să spună cele de mai sus și dacă, cu adevărat, solii argienilor, suind spre Susa, l-au întrebat pe Artaxerxes de prietenie, n-aș putea spune cu siguranță și nici nu-mi exprim vreo părere personală, alta decât cea pe care o spun argienii înșiși. Eu știu doar atât că, dacă toți oamenii ar pune la un loc necazurile lor de acasă, mînați de dorința să le schimbe cu cele ale vecinilor, dacă ar cîntări cu grijă necazurile aproapelui, fiecare s-ar întoarce acasă cît mai bucuros cu cele ce-a adus. Așa și cu argienii. Nici ei nu-s cei care s-au purtat cel mai urît. Datoria mea este să reproduc cele ce se spun, dar acestor lucruri nu sînt cîtuși de puțin silit să le dau crezare; cuvîntul scris acum să-mi fie călăuză de-a lungul întregii mele lucrări ⁴⁰⁴. Unii merg pînă acolo încît susțin că din vina argienilor au fost chemați perșii împotriva Elladei, deoarece forțele lor armate stăteau foarte prost față de lacedemonieni, și că argienii își doreau orice altceva afară de jalea în care se găseau pe acea vreme.

CLIII Acestea au fost ce-am avut de spus despre argieni. În Sicilia sosiseră între timp alți soli din partea aliaților ca să ducă tratative cu Gelon. Printre ei se afla și trimisul lacedemonienilor, Syagros. Un strămoș al numitului Gelon, ctitor la Gela, era de baștină din insula Telos ⁴⁰⁵, insulă așezată în apele promontoriului Triopion; cînd Gela a fost întemeiată de lindienii din Rhodos și de Antiphemos ⁴⁰⁶, telianul nu s-a lăsat mai prejos. Cu timpul, urmașii lui, deveniți slujitori ai cultului zeitelor infernale ⁴⁰⁷, își treceau unii altora oficierea acestui cult pe care Telines, unul din strămoșii lor, o dobîndise în felul următor. Parte din locuitorii cetății Gela, înfrînți într-o răzmeriță ⁴⁰⁸, se refugiaseră în orașul Macton, așezat mai sus de Gela. Pe acești cetățeni Telines i-a

adus îndărăt în Gela, fără ajutorul nici unei oștiri, ci numai prin mijlocirea obiectelor de cult ale acestor zeițe. De unde anume le-a primit sau și le-a însușit, n-aș putea spune; plin de încredere în puterea obiectelor de cult, el întoarse oamenii la ei acasă, cu condiția ca urmașii lui să fie pe viitor slujitorii zeitelor. În legătură cu cele ce aflu, mă miră de asemenea faptul că Telines a săvîrșit un asemenea lucru. Căci astfel de isprăvi am socotit întotdeauna că nu pot fi aduse la împlinire chiar de oricine, ci numai de un om curat la suflet și plin de bărbăție. Dimpotrivă, după spusele locuitorilor din Sicilia, omul n-avea nici una din aceste însușiri, ci era ca o femeie la înfățișare și molfui. Iată, prin urmare, felul cum a dobîndit această cînstire ⁴⁰⁹.

CLIV Cînd Cleandros ⁴¹⁰, fiul lui Pantares, a încetat din viață după o domnie de șapte ani asupra Gelei (el a pierit ucis de Sabyllus, un cetățean al Gelei), cîrma statului a fost luată de Hippocrates, fratele lui Cleandros. Pe vremea cînd Hippocrates pusese stăpînire pe tiranie, Gelon ⁴¹¹, urmaș al hierofantului Telines, împreună cu mulți alții, printre care și Ainesidemos ⁴¹², fiul lui Pataikos, era unul din oamenii de gardă ai lui Hippocrates. Nu după mult timp, datorită vitejiei ce o arăta, a fost numit comandant al întregii călărimi. În cursul asediilor purtate de Hippocrates împotriva localităților Callipolis, Naxos, Zancle și Leontinoi ⁴¹³, ba chiar și împotriva Syracusei ⁴¹⁴ și a multor altor așezări barbare, Gelon s-a dovedit deosebit de strălucit în aceste treburi de război. Din toate cetățile cîte le-am înșirat — afară de Syracuse —, nici una n-a scăpat neînrobite de Hippocrates. Iar pe syracusani, înfrînți în lupta de la fluviul Eloros ⁴¹⁵, i-au scăpat corintienii și corcyrienii; aceștia i-au salvat ducînd tratative în care se prevedea ca syracusanii să predea lui Hippocrates Camarina ⁴¹⁶. Într-adevăr, Camarina în vechime aparținea syracusanilor.

CLV Cînd Hippocrates, care a domnit același număr de ani ca și fratele său Cleandros, s-a întîmplat să moară ⁴¹⁷ în fața cetății Hybla ⁴¹⁸, într-o luptă împotriva sicilienilor, Gelon s-a prefăcut că apără interesele fiilor lui Hippocrates, Euclides și Cleandros, împotriva cetățenilor care nu mai voiau să li se supună; în fapt, de îndată ce i-a înfrînt în

luptă pe cetățenii Gelei, a preluat el însuși domnia, lipsindu-i pe fiii lui Hippocrates de drepturile lor. După această lovitură, cum acei dintre syracusani numiți geomori⁴¹⁹ au fost izgoniți de popor și de propriii lor sclavi, așa-numiții cyllirieni, Gelon îi aduse înapoi din orașul Casmena⁴²⁰ și puse mîna pe Syracuse. Poporul Syracusei, în fața înaintării amenințătoare a lui Gelon, i-a predat cetatea și s-a predat și pe sine.

CLVI După ce a luat în stăpînire Syracuse, Gelon nu mai făcu atîta vîlvă cu puterea ce-o avea la Gela. Trecînd acest oraș fratelui său Hieron, a întărit Syracuse care însemna totul pentru el. Pe dată orașul începu să crească și să devină înfloritor. Mai întîi, strămutînd pe toți locuitorii Camarinei la Syracuse, le dădu dreptul de cetățenie și rase de pe fața pămîntului orașul Camarina⁴²¹. Apoi, acordă aceleași drepturi ca și camarinienilor la mai bine de jumătate din cetățenii Gelei. Dintre megarienii din Sicilia, care în urma unei împresurări căzuseră la înțelegere, acelora „grași”⁴²², ațîțătorii la război împotriva lui și care acum își închipuiau că aveau să moară din această pricină, ducîndu-i la Syracuse, le acordă cetățenia. Dimpotrivă, pe oamenii de rînd din Megara, care nu avuseseră nici un amestec în acest război și nici nu se așteptau să pățească ceva rău, îi duse la Syracuse și îi vîndu ca sclavi pentru a-i îndepărta din Sicilia. Același procedeu de discriminare îl aplică și față de eubeii din Sicilia⁴²³. Purtarea lui în amîndouă cazurile se datora convingerii că oamenii de jos sînt o pătură care stîrnește mari neplăceri. Și, astfel, Gelon deveni un tiran puternic.

CLVII Cînd solia elenilor ajunse la Syracuse, începînd convorbirile cu Gelon, solii îi spuseră așa : „Sîntem trimișii lacedemonienilor, ai atenienilor și ai aliaților lor și am venit cu însărcinarea să te atragem de partea noastră împotriva barbarului. Ai aflat, fără doar și poate, că amenințarea lui se înalță asupra Elladei, că un bărbat pers, după ce a unit prin poduri malurile Hellespontului și aduce din Asia întreaga oaste a răsăritului, stă gata să pornească cu război împotriva Elladei⁴²⁴. Sub cuvînt că se îndreaptă spre Atena, el dorește să se facă stăpîn peste întreaga Elladă. Tu, care

ai ajuns la o mare putere, tu, căruia îți aparține o parte a Elladei, și nu cea mai mică, de vreme ce domnești peste Sicilia⁴²⁵, ajută-i pe eliberatorii Elladei și luptă împreună cu ei pentru libertate. Unită, întreaga Elladă este în stare să strîngă la un loc o mare forță armată și astfel am putea face față atacului vrăjmaș ; dacă însă unii dintre noi sînt gata să trădeze, alții nu vor să dea nici un ajutor, dacă partea sănătoasă a Elladei se va înfățișa puțină la număr, atunci abia se ivește primejdia ca întreaga Elladă să cadă sub loviturile vrăjmașului. Dacă persanul cumva, învingîndu-ne în luptă, s-ar face stăpîn peste noi, să nu nădăjduiești că nu va merge și împotriva ta. Tocmai față de această posibilitate e bine să iei măsuri. Ajutîndu-ne, îți consolidezi propria ta poziție. De obicei, rezultatul unui lucru bine chibzuit se dovedește foarte fericit”.

CLVIII Acestea au fost cuvintele solilor ; Gelon însă se răsti la ei, grăindu-le așa : „Bărbați eleni, printr-un cuvînt plin de neobrăzare îndrăzniți să mă chemați ca aliat împotriva barbarului. Voi, însă, cînd mai înainte vreme v-am rugat să atacați alături de mine o armată barbară, atunci cînd eram în lupta cu carthaginezii⁴²⁶, cînd ceream cu tărie să fie răzbunat Dorieus⁴²⁷, fiul lui Anaxandrides, ucis de locuitorii Egestei, cînd vă făceam propunerea să eliberăm împreună porturile de pe urma căroră ați avut mari înlesniri și cîștiguri⁴²⁸, nici de hatîrul meu n-ați venit să dați o mîna de ajutor, nici nu v-a trecut prin gînd să răzbunați moartea lui Dorieus. Dacă ar fi fost după voi, toate aceste ținuturi ar fi căzut pradă barbarilor. Dar lucrurile au luat o întorsătură bună pentru mine și merg din ce în ce mai bine. Acuma, cînd războiul s-a strămutat și a ajuns în cele din urmă pe la voi, numai așa v-ați adus aminte și de Gelon ! Deși n-am avut din partea voastră decît dispreț, nu vă voi răsplăti cu aceeași monedă, ci sînt gata să vă vin în ajutor, punîndu-vă la îndemîna 200 de trireme, 20 000 de hopliți, 2 000 de călăreți, 2 000 de arcași, 2 000 de prăștieri și 2 000 de oameni ușor înarmați. De asemenea, iau asupra-mi să procur pentru întreaga armată elenă grîne pînă la sfîrșitul campaniei. Ca să țin această făgăduială, iată ce pretind : condiția să fiu comandantul suprem și conducătorul elenilor împo-

triva barbarilor. În altă calitate, nici eu însumi n-aș veni, nici n-aș trimite pe alții“.

CLIX La auzul acestor cereri înfumurate, Syagros nu se mai putu stăpîni, ci spuse următoarele : „Ce-ar mai geme Pelopidul Agamemnon aflînd că Gelon și syracuzanii lipsesc de comanda supremă pe spartani !⁴²⁹ Nici nu mai aminti această vorbă — anume să-ți trecem ție comanda supremă. Dacă, într-adevăr, ai bunăvoință să vii în ajutorul Elladei, să știi că vei lupta sub comanda lacedemonienilor ; dacă nu ți se pare drept să ți se poruncească, nu mai sări în ajutorul nostru“.

CLX Față de cele rostite, Gelon, deoarece vedea bine că se izbește ca de un zid de cuvintele lui Syagros, veni cu această ultimă propunere către soli : „O, străine de la Sparta, zise el, insultele care ținesc un om au darul să ridice clocoțul mîniei. Tu, deși prin vorbele tale ai dat glas unor gânduri pline de trufie, n-ai să izbutești să mă faci să-mi pierd cumpătul în răspunsul meu. Cum voi țineți atît de mult la conducere, nimic mai firesc ca eu să țin mai mult încă decît voi, eu care sînt comandantul unei armate de cîteva ori mai numeroase ca a voastră și al mult mai multor corăbii. Dar, deoarece condiția vi se pare atît de grea, noi ne arătăm gata să mai lăsăm din ce-am cerut la început, dacă voi v-ați mulțumi să preluați comanda armatei de uscat, iar eu să am comanda flotei ; sau, dacă preferați comanda pe mare, doresc să fiu în fruntea pedestrimii. Trebuie sau să vă arătați mulțumiți cu asemenea propuneri sau să plecați fără să fi cîștigat o alianță atît de importantă“.

CLXI Gelon făcu aceste întîmpinări ; solul atenian se grăbi însă s-o ia înaintea trimișilor lacedemonieni și-i înțoarse cuvîntul în felul următor : „O, rege⁴³⁰ al syracusanilor, Ellada ne-a trimis la tine nu fiindcă avea nevoie de un comandant, ci de oștire. Tu însă nu te-arăți dispus să trimiți oameni dacă nu dobîndești și conducerea Elladei, de parcă nu te frămîntă decît gîndul pentru locul de comandant suprem. Atîta vreme cît cereai să fii în fruntea întregii armate a elenilor, noi, atenienii, ne-am mulțumit să păstrăm tăcere, știind că solul din Laconia se va dovedi în stare

să răspundă și în interesul lor, și în al nostru. Deoarece însă, renunțînd la comanda supremă, pretinzi să o capeți pe cea a flotei, iată cum stau lucrurile : chiar dacă solul din Laconia ți-ar lăsa comanda flotei, nu ți-o lăsăm noi. Această comandă este a noastră, numai dacă lacedemonienii nu o vor cumva pentru ei⁴³¹. Dacă ar dori s-o preia, lor singuri nu ne-am împotrivi ; altcuiva însă nu vom trece comanda flotei. Altfel, zadarnic s-ar chema că sîntem stăpîniile celei mai mari oștiri navale din Ellada⁴³² dacă, atenieni fiind, am lăsa syracusanilor înțîietatea conducerii, noi care întru-chipăm cel mai vechi neam elen și sîntem singurii dintre eleni care nu ne-am strămutat⁴³³. Pînă și poetul Homer mărturisește că din mijlocul nostru a sosit la Troia cel mai priceput om în a așeza cum se cuvine rîndurile unei armate⁴³⁴. Fiindcă așa stau lucrurile, nu-i nici o supărare dacă ne îngăduim să vorbim cum am vorbit“.

CLXII La care Gelon răspunse cu aceste cuvinte : „Străine din Atena, după cum se pare, aveți comandanți, dar nu veți avea oameni căroră să li se comande. Cum, după cîte văd, vreți să aveți totul fără să vă lipsiți de nimic, nu vă veți grăbi îndejuns să vă luați calea și să vestiți Elladei că pentru ea primăvara anului a trecut⁴³⁵. Iată înțelesul acestei vorbe, care vrea să spună : după cum, în cursul anului, primăvara este în mod evident anotimpul cel mai prețuit, ca primăvara era și armata lui Gelon în armata elenilor ; Gelon asemenea, prin urmare, Ellada, lipsită de alianța lui, cu un an fără primăvară.

CLXIII Așadar, acestea au fost tratativele purtate între Gelon și solii elenilor, după care solii au plecat pe mare. Gelon, în fața acestor evenimente, temîndu-se pentru eleni că nu vor fi în stare să dovedească pe barbari, dar, totodată, socotind că este o umilîță îngrozitoare și de nesuferit ca el, tiranul Siciliei, să meargă în Pelopones și să se afle sub comanda lacedemonienilor, părăsi această cale de acțiune și apucă pe o alta. De îndată ce primi înștiințarea că perșii au trecut Hellespontul, trimise la Delfi, însoțit de trei pentecontere, pe Cadmos, fiul lui Skythes⁴³⁶, de baștină din Cos ; acesta ducea cu sine bani mulți și vorbe de prietenie, dar avea însărcinarea să pîndească cum va ieși lupta. Dacă cumva

ar fi învins barbarul, urma să-i dea banii împreună cu pământul și apa acelor ținuturi peste care domnea Gelon, iar dacă învingătorii ar fi fost elenii, să aducă totul înapoi.

CLXIV Acest Cadmos, care luase ca moștenire de la tatăl său tirania adânc înrădăcinată la Cos, fără să-l silească nimeni și nimic, ci numai din simțul datoriei, după ce trecu puterea Adunării poporului din Cos, plecă în Sicilia unde, cu ajutorul samienilor, puse mîna pe orașul Zancle⁴³⁷, care își schimbase numele în Messana⁴³⁸. Aici își așază reședința. Pe acest Cadmos, așadar, sosit în împrejurările pe care le-am descris, adică din simț al datoriei, l-a trimis Gelon în Ellada⁴³⁹, căci avusese prilejul să se convingă și în altă împrejurare de firea lui cea dreaptă. Afară de diferite acțiuni pe care le-a îndeplinit în spiritul dreptății, fapta despre care este vorba nu-i cea mai neînsemnată din cele a căror amintire a rămas neștearsă. Avînd pe mîna mari sume de bani încredințate de Gelon, deși-i stătea în putință să și le însușească, nu a vrut s-o facă, ci, după ce elenii au învins în bătălia de pe mare și Xerxes a luat-o îndărăt la fugă, abia atunci a plecat și el în Sicilia aducînd neatinși toți banii.

CLXV Iată ce se mai spune încă de către locuitorii Siciliei⁴⁴⁰. Gelon ar fi venit poate pînă la urmă în ajutorul elenilor, fie și sub comanda lacedemonienilor, dacă Terillos, fiul lui Crinippos, tiran în Himera, izgonit de aici de Theron, fiul lui Ainesidemnos, tiran în Agragos, n-ar fi adus cam în aceeași vreme împotriva Siciliei o oștire de 300 000 de oameni⁴⁴¹, alcătuită din trupe feniciene, libyene, iberiene, ligure, eliscă, sardoniene, cyrniene, în fruntea cărora se afla Hamilcar, fiul lui Hannon, rege⁴⁴² în Carthagina. La această acțiune Hamilcar fusese hotărît de Terillos în numele legăturii de ospitalitate pe care regele Carthaginei o avea față de el; într-o mare măsură contribuiseră și insistențele lui Anaxilaos, fiul lui Cretines, tiranul din Rhegion, care își dăduse copiii zălog lui Hamilcar, ca acesta să atace Sicilia și să ia apărarea socrului său⁴⁴³. Căci Anaxilaos avea de soție o fiică a lui Terillos, cu numele de Kydippe. Astfel, Gelon, văzîndu-se în neputință să-i ajute pe eleni, a trimis banii la Delfi. Afară de acestea se mai spune că întîmplător, în aceeași zi în care Gelon și Theron învingeau în Sicilia pe

carthaginezul Hamilcar, elenii au obținut victoria de la Salamina asupra perșilor⁴⁴⁴.

CLXVI Am aflat că Hamilcar, carthaginez după tată, însă syracusan din partea mamei, ajuns la conducerea Carthaginei în urma vitejiei dovedite, s-a făcut nevăzut în ziua cînd s-a dat bătălia și cînd a fost înfrînt în luptă. Nici viu, nici mort, n-a mai apărut nicăieri pe pămînt. Gelon a răsturnat lumea căutîndu-l.

CLXVII Mai circulă însă următoarea poveste, pe care o spun carthaginezii înșiși, și aceasta verosimilă. În timp ce barbarii se luptau cu elenii în Sicilia din zorii zilei pînă seara tîrziu (căci atît de mult se spune că a ținut încăierarea), Hamilcar, rămas în tabără, aducea sacrificii și cerea auspicii bune aruncînd în foc pe un rug uriaș trupuri întregi. Dar, cînd văzu că ostașii săi întorc spatele și o iau la fugă, cum tocmai făcea libații pentru victime, se azvîrli și el în foc. În felul acesta a dispărut, ars de flăcări. Lui Hamilcar, care, fie că s-a făcut nevăzut în acest fel, așa cum povestesc fenicienii, fie în alt chip, fenicienii îi aduc jertfe și i-au durat monumente în toate orașele coloniilor lor, iar la Carthagina chiar unul foarte mare⁴⁴⁵. Deocamdată, despre evenimentele din Sicilia s-a vorbit de ajuns.

CLXVIII Corcyrienii, cu toate că au dat solilor un răspuns ce-l veți afla îndată, au procedat în felul următor: și pe ei încercaseră să-i atragă de partea elenilor aceiași soli care au mers și în Sicilia, rostind pînă și aceleași cuvîntări pe care le-au spus și în fața lui Gelon. La început, corcyrienii făgăduiră că vor trimite oameni și că vor lua parte la apărare, declarînd că nu le este indiferentă pieirea Elladei, deoarece, dacă ea ar fi căzut, ei înșiși — încă din prima zi — n-ar fi avut parte de altceva decît de robie. Dimpotrivă, datoria lor era să sară cu toate forțele ce le aveau la îndemînă. Așa au răspuns ei în cuvinte bine potrivite. Cînd însă a venit timpul să sară în ajutor, și-au schimbat gîndul; într-adevăr, au suit oștire pe 60 de corăbii, dar, abia ieșită în larg, flota s-a apropiat de coasta Peloponesului și corăbiile au ancorat în dreptul Pylosului și al regiunii de la capul Tainaron, care ține de stăpînirea lacedemoniană. Și

ei, la rîndul lor, pîneau ce întorsătură va mai lua războiul⁴⁴⁶; lipsiți de nădejdea că elenii se vor dovedi mai tari, își închipuiau că persii, după o victorie răsunătoare, vor deveni stăpîinii întregii Ellade. Prin urmare, dinadins făceau cele ce făceau, ca să aibă prilej să spună regelui pers cam așa: „O, rege, deși elenii ne-au îndemnat să ne alăturăm lor în acest război, noi, care aveam oștire nu din cele mai mici, noi, care am fi putut înfățișa nu cel mai neînsemnat număr de corăbii, ci, dimpotrivă, după atenieni, aveam cele mai multe nave, iată că n-am voit să te înfruntăm și să săvîrșim ceva ce nu ți-ar fi pe plac!” Grăind astfel de lucruri, ei nădăduiau să scape mai bine decât alții, ceea ce s-ar fi și întîmplat, după cîte bănuiesc. Față de eleni însă au găsit un tertip, pe care l-au și folosit: cînd elenii îi acuzară că nu au venit în ajutor, răspunsul a fost că au suit oameni pe 60 de trireme, însă că din pricina vînturilor etesiene n-au putut nicicum să treacă dincolo de capul Malea⁴⁴⁷. Iată de ce n-au ajuns ei la Salamina. Nu-i vorba de nici o ticăloșie dacă, din întîmplare, nu au luat parte la bătălia pe mare. Așa au scăpat corcyrienii de învinuirile ce le-au fost aduse de eleni.

CLXIX. Cretanii, cînd aceia dintre eleni care fuseseră însărcinați cu aceste treburi le solicitară ajutorul⁴⁴⁸, au procedat în felul următor: după ce-au trimis în numele tuturor cretanilor o solie sacră la Delfi, au întrebat zeul dacă trebuie să vină în ajutorul Elladei. Pythia a răspuns: „Proștilor, vă plîngeți de cîte năpaste Minos în mînia lui vi le-a trimis pe cap pentru că l-ați ajutat pe Menelaos să se răzbune⁴⁴⁹. Odinioară însă nimeni dintre eleni n-a dat o mînă de ajutor pentru a-i răzbuna moartea întîmplată lui Camicos, în timp ce voi ați fost alături de eleni în pedepsirea răpirii unei femei de la Sparta de către un barbar”. Cînd cretanii auziră răspunsul adus de solii sacri, nu se învoiră să mai trimită trupe.

CLXX. Se povestește într-adevăr că Minos, plecat în căutarea lui Dedal⁴⁵⁰, cînd a ajuns în Sicania, Sicilia de astăzi, a murit de o moarte cumplită. Cu timpul, la îndemnul unui zeu, toți cretanii, afară doar de cei din Polichne⁴⁵¹ și cei din Praisos⁴⁵², s-au dus cu o mare flotă în Sicania, unde au

asediat timp de cinci ani orașul Camicos⁴⁵³, localitate care pe vremea mea o locuiau cei din Agrigentum; în cele din urmă, cum nu erau în stare nici să cucerească orașul, nici să mai rămînă înfruntînd foamea, au ridicat asediul și au plecat înapoi. Pe mare, în dreptul coastelor Iapygiei⁴⁵⁴, i-a surprins o furtună grozavă care i-a aruncat pe uscat; cum corăbiile lor fuseseră zdrobite de stînci (și deci nu mai întrevedeau nici un mijloc de întoarcere spre Creta), au ctitorit pe acele meleaguri orașul Hyria⁴⁵⁵ unde s-au și așezat și unde, prin schimbare de nume, au devenit din cretani iapygi-messapi⁴⁵⁶ și din insulari ce erau — locuitori ai continentului⁴⁵⁷. Pornind din orașul Hyria au colonizat și alte așezări; mult mai târziu, cînd tarentinii au încercat să-i alunge pe locuitorii acestor colonii, ei au suferit o atare înfrîngere, încît pierderile în oameni din partea elenilor au fost cele mai mari din cîte cunoaștem noi, și din rîndurile tarentinilor, și din cele ale rhegienilor; rhegienii, siliți de Mikythos, fiul lui Choiros, veniseră să sprijine pe tarentini; ei au avut 3 000 de morți; dintre tarentini, nici nu se mai știe numărul morților⁴⁵⁸. Mikythos făcea parte din casa lui Anaxilaos și fusese investit cu guvernarea Rhegionului. Acesta, după ce a fost silit să părăsească Rhegionul și a colonizat Tegea în Arcadia, a închinat la Olympia șirurile de statui⁴⁵⁹.

CLXXI. Dar cele ce le-am amintit despre rhegieni și tarentini au fost doar un ocol în povestirea mea. În Creta, rămasă pustie, după cum spun cei din Praisos, s-au pripășit alți oameni, în cea mai mare parte eleni. La a treia generație după moartea lui Minos, s-a iscat războiul troian⁴⁶⁰, în timpul căruia cretanii s-au dovedit nu cei mai puțin vajnici răzpunători ai lui Menelaos. Ca răsplată, la întoarcerea lor de la Troia, foametea și ciuma⁴⁶¹ i-au bîntuit și pe oameni, și pe vite, așa încît Creta pentru a doua oară s-a văzut văduvită de locuitori și este și astăzi locuită de un al treilea rînd de cretani⁴⁶², care s-au alăturat celor cîți au mai rămas. Pythia, reamintindu-le de aceste întîmplări, i-a oprit să vină în ajutorul elenilor, deși erau dornici să facă acest lucru.

CLXXII. Thessalienii, la început, s-au arătat prieteni cu mezii numai de nevoie, dovedind apoi că ce puneau la cale

Aleuazii nu le era pe plac ⁴⁶³. De îndată ce au fost înștiințați că persii se pregătesc să treacă în Europa, au trimis soli la Istm ⁴⁶⁴. Aici erau întruniți reprezentanți ai Elladei, aleși de cetățile care aveau cele mai bune simțăminte față de Ellada. La sosirea lor, solii thessalienilor vorbiră în fața adunării: „Bărbați eleni, trecătoarea muntelui Olympos trebuie să fie apărută, așa ca Thessalia și împreună cu ea întreaga Elladă să se găsească la adăpost de război. Noi sîntem gata să facem tot ce putem în apărarea comună, dar și voi trebuie să trimiteți oștire numeroasă; de nu veți trimite, să știți că noi ne vom înțelege cu regele Persiei; căci nu se cuvine, datorită poziției noastre de avangardă a Elladei, să pierim numai noi pentru voi toți. Dacă nu vreți să ne ajutați, nici să ne constrîngeți nu puteți; niciodată constrîngerea nu s-a dovedit mai tare decît neputința; iar noi ne vom strădui prin propriile noastre mijloace să ne croim o cale spre scăpare”. Acestea le-au spus thessalienii.

CLXXIII Elenii, față de această situație, au hotărît să trimită în Thessalia, pe mare, o armată de pedestrași care urma să păzească trecătoarea. Cînd armata s-a strîns laolaltă, a navigat de-a lungul brațului de mare Euripos ⁴⁶⁵. Sosind la Alos, în Achaia ⁴⁶⁶, soldații au părăsit corăbiile și au pornit pe jos spre Thessalia, lăsînd navele pe loc. Ei au ajuns la Tempe, la trecătoarea care duce din Macedonia de jos în Thessalia, de-a lungul fluviului Peneu, printre munții Olympos și Ossa ⁴⁶⁷. Aici și-au așezat tabăra aproape 10 000 de hopliți greci adunați laolaltă și lor li s-a alăturat cavaleria thessaliană; ca general al lacedemonienilor era Euainetos, fiul lui Carenos, ales dintre polemarhi, deși nu era de neam regesc ⁴⁶⁸; în fruntea atenienilor se afla Themistocles, fiul lui Neocles. Oamenii au rămas puține zile în acele locuri, căci din partea lui Alexandros ⁴⁶⁹, fiul lui Amyntas, regele Macedoniei, au sosit soli care i-au sfătuit să o ia din loc și să nu mai rămînă în trecătoare unde ar fi fost striviți de armata năvălitorilor. Solii arătau ce puzderie de oameni și corăbii veneau asupra lor. Elenii urmară sfatul așa cum le-a fost dat de soli, căci temeiurile aduse li s-au părut cu mare greutate, iar regele Macedoniei — plin de bunăvoință față de ei. După părerea mea însă, ceea ce i-a îndemnat a fost frica, atunci cînd au aflat că mai este și o altă cale de pă-

trundere spre Thessalia prin Macedonia de sus, prin ținutul perraibilor, în preajma orașului Gonnos, pe unde în fapt a și năvălit armata lui Xerxes ⁴⁷⁰. Elenii, coborînd spre corăbii, s-au înapoiat la Istm.

OLXXIV Această mișcare de trupe în Thessalia s-a petrecut cînd regele se pregătea să treacă spre Europa din Asia și se afla de cîtăva vreme la Abydos ⁴⁷¹. Așa au ajuns thessalienii — părăsiți fiind de aliații lor — să facă prieteșug cu persii din toată inima și fără să mai șovăie. Urmarea a fost că în desfășurarea operațiilor de război s-au dovedit cei mai de folos oameni pentru rege ⁴⁷².

CLXXV În urma veștilor primite de la Alexandros, elenii, după ce s-au întors la Istm, s-au sfătuit cum să înfrunte războiul și pe ce meleaguri. A triumfat părerea ca să fie apărută trecătoarea Thermopylai ⁴⁷³; acest pas părea că este mai strîmt decît cel care ducea în Thessalia, totodată singura și cea mai apropiată trecere de țara lor. Cărarea prin care au fost încercuți acei eleni prinși la Thermopylai nu le era cunoscută. Despre existența ei au aflat de la trachinieni abia cînd au ajuns la Thermopylai. Așadar, au hotărît să privegheze trecătoarea ca barbarul să nu pătrundă în Ellada, iar în privința armatei navale au hotărît ca aceasta să se îndrepte pe mare spre Artemision, în ținutul Histiaiotidei ⁴⁷⁴. Aceste locuri sînt învecinate unul cu altul. Ei puteau deci să afle ce se petrece și într-o parte, și în cealaltă. Iată cum arată aceste locuri.

CLXXVI Să vorbim mai întîi despre Artemision. Din largul mării tracice valurile se strîng într-o strîmtoare îngustă care desparte Skiathos ⁴⁷⁵ de uscatul Magnesiei. Dacă treci de strîmtoare, întîmpini întînderea țărmlui din Eubea unde se află Artemision, iar aici se înalță un templu al zeiței Artemis. La rîndul lui, drumul spre Ellada prin Trachis ⁴⁷⁶, în locurile unde este foarte îngust, atinge și o jumătate de plethru. Cu toate acestea, nu prin această porțiune se află trecerea cea mai îngustă din întreg ținutul, ci la intrarea și la ieșirea din Thermopylai. În localitatea Alpeni, la ieșirea din Thermopylai, este loc de trecere pentru o singură căruță, iar la intrarea în strîmtoare, pe lîngă albia fluviului Phoi-

nix, în preajma oraşelului Anthela, locul este de asemenea numai pentru o căruţă⁴⁷⁷. Partea dinspre apus a strîmtorii Thermopylai este un perete de neînvins, drept şi înalt, care se întinde pînă la muntele Oeta⁴⁷⁸; partea dinspre răsărit este mărginită de întinderea mării şi de mlaştini⁴⁷⁹. În acest drum de trecere se află băi calde pe care localnicii le denumesc Hytroi (Oalele) cît şi un altar ridicat în cinstea lui Heracles⁴⁸⁰ de aceiaşi localnici; de-a curmezişul căilor de trecere a fost ridicat un zid în care odinioară se deschideau porţi⁴⁸¹. Zidul l-au înălţat focidienii de teama thesalienilor cînd aceştia au pornit din ţinutul thesprotilor pentru a coloniza pămîntul Eolidei pe care acum a îl stăpînesc. Cum thesalienii încercau să-i cucerească, focidienii au luat această măsură de prevedere şi apa caldă au îndreptat-o spre gura trecătorii, ca ţinutul să se preschimbe într-un cazaŃ. Ei născocceau tot felul de mijloace numai ca thesalienii să nu năvălească în ţinutul lor. Zidul înălţat din bătrîni cu multă vreme în urmă se năruise în mare parte, de vechi ce era. Elenii au hotărît însă să-l înalţe din nou şi astfel să ferească Ellada de puhoiul barbarilor. Foarte aproape de drum se află o localitate cu numele de AlpeŃ; de aici socoteau elenii să-şi procure hrana⁴⁸².

CLXXVII Acestea sînt ţinuturile care au părăut elenilor potrivite pentru apărare. Cercetînd⁴⁸³ toate cu luare-aminte şi făcîndu-şi socoteala că barbarii nu se vor putea folosi de mulţimea lor nesfîrşită, nici de călărime, prin această parte au crezut ei de cuviinţă să întîmpine vrăjmaşul care înainta asupra Elladei. De îndată ce-au aflat că perşii se găsesc în Pieria⁴⁸⁴, ostaşii au pornit din regiunea Istmului⁴⁸⁵, despărţindu-se, unii pe jos spre Thermopylai, alţii pe mare spre Artemision.

CLXXVIII În vreme ce elenii alergau în ajutor cît puteau de repede şi-şi ocupau poziţiile, locuitorii de la Delfi cercetau oracolul plin de înfricoşare pentru propria lor soartă şi aceea a Elladei. Oracolul le răspunse să se închine vînturilor, căci ele vor fi aliaţi puternici ai Elladei⁴⁸⁶. Delfienii, de îndată ce-au aflat prezicerea, au şi făcut cunoscute cuvintele profetice acelora dintre eleni cîţi doreau să rămînă liberi şi, cum au făcut această comunicare unor oameni care

se temeau grozav de barbari, şi-au cîştigat o recunoştinţă veşnică; după aceea, delfienii au dezvelit la Thya un altar închinat vînturilor, în locul unde se găseşte şi templul Thyei⁴⁸⁷, fiica Cephisului, de la care şi ţinutul acesta îşi are numele, şi aduseră jertfe în cinstea lor. Delfienii, pînă astăzi încă, ţinînd seama de oracol, aduc vînturilor sacrificii menite să le potolească.

CLXXIX Armata navală a lui Xerxes, plecînd din oraşul Therme, trimise în cercetare spre Skiathos⁴⁸⁸ zece corăbii din cele mai rapide⁴⁸⁹; acolo se aflau de veghe, pentru a da celorlalţi de ştire, trei corăbii elene, una din Troizena, una din Egina şi a treia din Attica. De îndată ce zăriră în depărtare navele barbarilor, o şi luară la fugă.

CLXXX Barbarii, puşi pe urmărire, prinseră pe dată corabia din Troizena, comandată de Praxinos; apoi, dintre marinarii aflaţi pe punte, ducînd spre prora corăbiei pe cel mai chipeş, l-au înjunghiat socotind ca o prevestire norocoasă faptul că primul elen prins era atît de frumos. Numele omului înjunghiat era Leon. Se prea poate că soarta de care a avut parte s-a datorat şi numelui⁴⁹⁰.

CLXXXI Corabia eginetă, al cărei trierarh era Asonides, dădu perşilor oarecum de furcă din pricina unui marinar, Pythes, fiul lui Ischenos, care în acea zi se purta cu un curaj nebun. Acesta, după ce nava a fost capturată, n-a încetat lupta pînă cînd n-a căzut sfîrticat de lovituri pe tot oorpul. Cum n-a murit imediat după ce s-a prăbuşit, ci mai sufla încă, perşii care slujeau ca soldaţi pe nave, mişcaţi de vitejia acestui om, au făcut tot ce le-a stat în putinţă să-l scape; rănile i le-au uns cu smirnă şi l-au înfăşurat în fîşii dintr-o pînză subţire de in. La întoarcerea lor în tabăra persană îl arătară însufleţiţi de admiraţie întregii armate spunînd numai cuvinte de laudă; pe ceilalţi cîţi i-au prins pe acea navă îi considerară drept sclavi.

CLXXXII În acest fel au fost prinse două din cele trei nave, iar a treia, al cărei trierarh era atenianul Phormos, în fuga ei se înfundă în nisipurile de la gura Peneului⁴⁹¹,

Barbarii se făcură stăpîni pe vas, nu însă și pe oameni. Atenienii, de îndată ce s-a împotmolit corabia, săriră jos și trecînd prin Thessalia s-au înapoiat la Atena.

CLXXXIII Elenii aflați în tabăra de la Artemision au fost încunostințați de cele ce se petreceau, prin semnale cu torțe date din Skiathos; vestea le-a strecurat groaza în suflete și de la Artemision și-au schimbat locul de ancorare la Chalkis, cu gîndul să păzească Euriposul⁴⁹². Ei lăsară totuși oameni de veghe pe înălțimile Eubeei.

Din cele zece corăbii ale barbarilor, trei înaintară pînă la stîncile care se înalță între Skiathos și Magnesia, loc denumit Myrmex. După ce oamenii debarcați aici au înălțat pe stînci o coloană de piatră pe care o aduseseră cu ei, barbarii, deoarece în cale nu le mai stătea nici o piedică, au pornit la rîndul lor de la Therme spre larg cu toate corăbiile, la unsprezece zile de la plecarea regelui de aici. Stîncile, care se află tocmai la locul de trecere, au fost semnalate barbarilor de Pammon din Skyros⁴⁹³. Plutind ziua întreagă, barbarii atinseră țara Magnesiei la capul Sepias⁴⁹⁴ și țărmlul care se întinde între orașul Casthanaia și promontoriul capului Sepias.

CLXXXIV Pînă la acest ținut și pînă la Thermopylai, armata persană n-a avut de suferit nici o pierdere și numărul ei era încă atîta cît pot eu să aflui după socotelile mele. Pe corăbiile din Asia, în număr de 1 207⁴⁹⁵, se afla gloata strînsă inițial, alcătuită din oameni luați din fiecare populație în parte, ridicîndu-se pînă la 241 400, adică 200 de oameni socotiți de corabie; pe de altă parte, afară de băștinași, pe fiecare din ele se aflau îmbarcați și 30 de ostași perși, mezi și saki; această mulțime se ridica la 36 210 oameni. Voi mai adăuga la acest număr și la cel pomenit mai sus oamenii îmbarcați pe pentecontere, luînd în mijlociu pentru fiecare penteconteră cam 80 de oameni. Așa cum s-a arătat mai înainte, au fost strînse la un loc 3 000 de corăbii de acest fel⁴⁹⁶. Pe ele am putea admite că se aflau îmbarcați 240 000 de oameni. Acesta era prin urmare numărul la care se ridica flota venită din Asia, cuprinzînd 517 610 oameni. Pedestrimea întrunea 1 700 000 de ostași⁴⁹⁷, iar călărimea 80 000 de oameni⁴⁹⁸. Voi adăuga la călărime și cămilele pe

care le mînau arabii, precum și carele de luptă libyene, laolaltă, după socoteala mea, 20 000 de oameni. Adunate împreună, mulțimea ostașilor de pe corăbii și a celor din trupele de uscat se ridicau la 2 317 600 de oameni. Iată ce am avut de spus cu privire la armata adusă chiar din Asia, ca să nu mai vorbesc de slujitorii ce o urmau, de corăbiile pentru căratul grînelor și de oamenii îmbarcați pe ele⁴⁹⁹.

CLXXXV Pe lîngă totalul enumerat pînă aici se cuvine să adăugăm și numărul trupelor luate de perși din Europa. Trebuie să mărturisesc că e vorba de aprecieri personale. Elenii din Tracia și din insulele din apropierea Traciei⁵⁰⁰ se înfățișară cu 120 de corăbii. Oamenii de pe aceste corăbii erau în număr de 84 000. Din pedestrimea pe care o dădeau tracii, peonii, eordeii⁵⁰¹, bottiaii⁵⁰², populația Halkisului, brygii⁵⁰³, pierii⁵⁰⁴, macedonenii, perraibii⁵⁰⁵, enianii, dolopii și magneții, acheii⁵⁰⁶ și toți cîți locuiesc coasta Traciei — din aceste populații socot că s-au strîns 300 000 de ostași. Aceste sute de mii, alăturate celor aduse din Asia, ajungeau împreună la un număr de 2 640 000 de oameni în stare să lupte, la care se adăugau încă alți 1 610 oameni⁵⁰⁷.

CLXXXVI Dacă acesta era într-adevăr numărul la care se ridica oștirea luptătoare — slujitorii care urmau armata, împreună cu oamenii îmbarcați pe corăbiile de transportat grîne și mai cu seamă împreună cu cei îmbarcați pe diferite alte vase care însoțeau armata — toți aceștia la un loc n-am impresia că erau mai puțini decît oastea de luptători, ci, dimpotrivă, mai numeroși. Dar hai să-i socot egali în număr cu oștirea, nici mai mulți, nici mai puțini; dacă vor fi fost egali ca număr față de soldați, tot ar împlini aceleași milioane ca și ceilalți. Astfel, Xerxes, fiul lui Darius, a adus cu sine pînă la Sepias și Thermopylai 5 283 220 de oameni⁵⁰⁸.

CLXXXVII Acesta este numărul armatei lui Xerxes în întregimea ei. Nimeni însă nu poate să spună cifra exactă a femeilor care coceau pîine, a țiitoarelor și a eunucilor; de asemenea nimeni n-ar ști să spună, avînd în vedere mulțimea lor, numărul vitelor de jug, al vitelor de povară și al cîinilor indieni⁵⁰⁹, așa încît pentru mine nu-i nici o mirare că s-au găsit unele fluvii care să nu aibă destulă apă; mai

repede este de mirare cum de-au ajuns merindele pentru atâtea milioane de suflete. După socotelile mele am ajuns la încheierea că, dacă fiecare om ar fi primit zilnic o choinice de grâu și nimic mai mult, tot ar fi fost pe zi un consum de 110 340 de medimne⁵¹⁰. Și nu mai pun la socoteală partea care revenea femeilor, eunucilor, vitelor de jug și cîinilor. Dintre atâtea mii de oameni nimeni nu era ca frumusețe și statură mai demn decît Xerxes însuși să aibă în mîna această putere.

CLXXXVIII Armata navală ieși în larg și atinse ținutul Magnesiei în dreptul țărmului care se întinde între orașul Casthanaia și promontoriul Sepias. Corăbiile din frunte au acostat iar celelalte, care veneau după ele, au ancorat; deoarece țărmul nu era întins, corăbiile ancorară în șiruri strînse, cu prora îndreptată spre larg, cîte opt pe un rînd. Așa petrecură o noapte liniștită. O dată însă cu ivirea zorilor, din cer senin și lipsit de adierea vîntului, marea începu să clocotească și asupra corăbiilor se abătu o furtună năprasnică și un vînt puternic dinspre răsărit pe care locuitorii din acele părți îl numesc „hellesponticul”. Cei dintre perși cîți au băgat de seamă că se ridică vîntul și locul unde ancoraseră le îngăduia, au luat-o înaintea furtunii și și-au tras corăbiile la țărm. Și ei și vasele lor au scăpat. Acele corăbii însă pe care furtuna le-a prins în largul mării, pe unele le-a tras spre locul numit Ipnos de la Pelion⁵¹¹, iar pe altele pe țărm. Cîteva corăbii se ciocniră chiar de capul Sepias, altele au fost azvîrlite de puterea valurilor spre orașul Meliboia⁵¹², iar altele spre Casthanaia⁵¹³. Dezlănțuirea furtunii nu putea fi înfruntată.

CLXXXIX Se povestește că atenienii, ascultînd de o profeție divină, au chemat în ajutorul lor pe Boreas, după ce primiseră mai înainte un oracol care-i sfătuia să-l roage pe „ginerele” lor să le vină în ajutor. Boreas, după o legendă elenă, avea ca soție pe o femeie din Attica, pe Oreithya, fiica lui Erechtheus⁵¹⁴. Ținînd seama de această legătură de rudenie, atenienii, așa cum s-a răspîndit zvonul, au tras concluzia că Boreas este ginerele lor; cum stăteau de veghe pe mare la Halkis în Eubea, de îndată ce au văzut că furtuna se întetește, sau chiar înainte încă, au înălțat sacrificii lui

Boreas și Oreithyei și i-au rugat prin invocații ca pe ei să-i sprijine iar pe barbari să-i nimicească, așa cum se întîmplase și mai înainte în apele Athosului⁵¹⁵. Dacă cumva în urma acestor rugă Boreas s-a năpustit asupra barbarilor care ancoraseră, n-aș ști să spun. Atenienii însă susțin că numai Boreas, care îi ajutase și mai înainte, a înfăptuit și atunci acea minune. Cînd s-au întors la ei acasă, i-au înălțat lui Boreas un sanctuar lîngă malul fluviului Ilissos⁵¹⁶.

CXC În această nenorocire se spune că pe puțin au fost nimicite 400 de corăbii⁵¹⁷, că au murit nenumărați oameni și s-au pierdut bogății neprețuite. Urmarea a fost că pentru Ameinocles, fiul lui Cretines, proprietar prin părțile capului Sepias, acest naufragiu a însemnat o adevărată binecuvîntare. Acesta, în timpul care a urmat, a scos o mulțime de vase de aur aruncate de valuri, multe vase de argint, a găsit tezaurile ale perșilor și a pus mîna pe bogății de nedescris. Ameinocles a devenit foarte bogat prin comorile ce le-a găsit, fără însă să fie pe deplin mulțumit, căci o întîmplare nefericită îi otrăvea viața, și anume faptul că își omorîse un copil.

CXCI Numărul corăbiilor de transportat grîne și al altor vase care au pierit nici nu se mai știe. Comandanții armatei navale, temîndu-se ca nu cumva thessalienii să-i atace văzînd nenorocirea în care se zbăteau, s-au înconjurat cu o întăritură înaltă ridicată din resturile corăbiilor.

Furtuna a bîntuit timp de trei zile. În cele din urmă, magii, cu ajutorul jertfelor și a cîntărilor de vrajă, înălțate vîntului cu mari strigăte, pe lîngă aceasta, prin sacrificii aduse lui Thetis și Nereidelor⁵¹⁸, izbutiră în a patra zi să potolească vijelia, fie că oricum vîntul a binevoit să scadă de la sine. Magii au adus sacrificii lui Thetis, căci aflaseră de la ionieni povestea răpirii zeiței din acest ținut de către Peleu și că întreaga limbă de pămînt a promontoriului Sepias îi aparținea zeiței și celorlalte Nereide⁵¹⁹. Prin urmare, vîntul se potoli abia a patra zi⁵²⁰.

CXCII Oamenii așezați de veghe pe înălțimile Eubeei, chiar de a doua zi după ce furtuna izbucnise, alergară să vestească elenilor toate cîte se întîmplaseră în timpul neno-

rociiri petrecute pe mare. Aceștia, de îndată ce aflară nou-tatea, înălțară rugi și făcură libații lui Poseidon Soter ⁵²¹. Apoi, în mare pripă, se îndreptară spre Artemision, însuflețiți de speranța că de aici încolo aveau să se răfuiască doar cu un număr mai mic de corăbii. Prin urmare, sosind a doua oară în apele de la Artemision, ancorară aici, cinstindu-l de atunci pînă în zilele noastre încă pe Poseidon cu numele de Soter.

CXCIII Barbarii — cînd vîntul s-a potolit și valurile s-au liniștit — și-au scos corăbiile în larg și au pornit de-a lungul coastei; după ce au trecut de promontoriul Magnesiei, o luară în linie dreaptă în golful care duce spre Pagasai ⁵²². În acest golf al Magnesiei se află un ținut unde se spune că a fost părăsit Heracles de Iason și de tovarășii săi de pe Argo atunci cînd a fost trimis să aducă apă ⁵²³. Ei se îndreptau spre Aia ⁵²⁴ în Colchida, ca să cucerească lîna de aur, și din acest loc urmau să iasă în larg după ce se vor fi aprovizionat cu apă. De la această întîmplare își trage ținutul numele Aphetai ⁵²⁵.

CXCIV Aici au poposit oamenii din flota lui Xerxes. Totuși, 15 dintre corăbiile flotei au rămas mult în urmă și s-au îndepărtat simțitor de celelalte. Numai întîmplarea a făcut ca ele să zărească corăbiile elenilor ancorate la Artemision. Barbarii, bănuind că sînt vasele lor, o luară într-acolo și căzură peste dușmani. Comandantul lor era Sandokes, fiul lui Thamasios, guvernatorul Cyme din Eolida, pe care, înaintea celor întîmplate, regele Darius, dovedindu-l vinovat — cum vom arăta îndată —, l-a răstignit pe cruce, deși făcea parte dintre judecătorii regali. Sandokes luase mită pentru o hotărîre nedreaptă. Cînd era gata răstignit, Darius, stînd și cugetînd, găsi că împricinatul făcuse pentru casa regală mai mult bine decît greșise. Darius, dîndu-și seama de acest lucru și recunoscînd că el însuși acționase cu mai multă pripeală decît înțelepciune, l-a eliberat. Astfel scăpat de la pieire, de regele Darius, Sandokes rămăsese în viață. După aceea însă, nimerind peste eleni, a doua oară nu i-a mai fost sortit să scape cu bine. Elenii, de îndată ce văzură aceste corăbii cum veneau întins spre ei, și-au dat

seama de greșeala săvîrșită, le atacară și le prinseră cu cea mai mare ușurință.

CXCV De pe una din corăbiile capturate a fost luat prizonier Aridolis, tiranul Alabandei din Caria, de pe alta Penthyllos, fiul lui Demonos, strateg din Paphos; acesta adusese din Paphos 12 corăbii, din care pierduse 11 în timpul furtunii iscate la capul Sepias, iar de pe unica corabie care mai rămăsese a fost prins cînd se îndrepta spre Artemision. Elenii, după ce aflară de la prizonieri tot ce voiau să știe despre armata lui Xerxes, îi trimiseră în lanțuri la Istmul de Corint ⁵²⁶.

CXCVI Armata navală a barbarilor — în afară de cele 15 nave comandate de Sandokes despre care am vorbit — a sosit deci la Aphetai. La rîndul lui, însoțit de armata de uscat, după ce străbătu Thessalia și Achaia, Xerxes intră la malieni, unde stătu trei zile; în Thessalia regele, dornic să pună la încercare propria lui călărime, organizează o întrecere cu cea a thessalienilor, deoarece aflase că aceasta era cea mai bună din Ellada. La întrecere, caii elenilor au rămas mult în urmă.

Dintre fluviile Thessaliei singur Onochonos ⁵²⁷ nu avu apă îndeajuns ca să îndeustuleze nevoile armatei; din apele curgătoare ale Achaiei nici cea mai de seamă dintre ele, care este Epidanosul ⁵²⁸, nu făcu față decît cu mare greutate.

CXCVII Cînd Xerxes sosi la Alos ⁵²⁹ în Achaia, călăuzele vrură să-i dea toate lămuririle cu putință și-i povestiră o legendă locală despre templul lui Zeus Laphystios ⁵³⁰. Athamas, fiul lui Eol, în înțelegere cu Ino, a urzit să-l omoare pe Phrixos. Urmarea a fost că acheii, dînd ascultare unui oracol, impun urmașilor lui Athamas niște încercări de felul acesta: celui mai vîrstnic din tot neamul îi poruncesc să nu calce în leiton, unde ei înșiși fac de strajă (acheii numesc *leiton* prytaneul); dacă acesta pătrunde totuși înăuntru, n-are cum să mai iasă înainte de a fi dus la sacrificiu; ei adăugau că pînă acum mulți din cei care se vedeau amenințați să fie jertfiți, plini de teamă, au luat calea pribegiei spre alte țări; timpul însă trece; dacă se întorceau și erau prinși că intră în prytaneu ⁵³¹... și mai lămureau cum se

face sacrificiul, fiecare victimă fiind împodobită cu ghirlande și dusă la altar într-o procesiune.

Acest blestem a căzut asupra urmașilor lui Kytissoros⁵³², fiul lui Phrixos, deoarece tocmai atunci când aheii ascultând de un oracol săvârșeau purificarea țării și se pregăteau să-l sacrifice pe Athamas, fiul lui Eol⁵³³, acest Kytissoros, sosit de la Aia din Colchida, l-a smuls morții. În urma acestei fapte însă a atras mînia divinității asupra descendenței sale. Xerxes, auzind această poveste, cum se găsea în apropierea păduricii sacre din jurul templului, se feri să intre și vesti întreaga armată să facă la fel. Cinsti în aceeași măsură locuința urmașilor lui Athamas cît și incinta sanctuarului.

CXCVIII Iată, deci, întîmplările petrecute în Thessalia și Achaia. Din aceste ținuturi Xerxes se îndreptă spre Malida⁵³⁴ pe un drum care mărginește un golf de mare în care fluxul și refluxul se petrec zilnic. În jurul acestui golf se întinde un șes pe alocuri mai lat, pe alocuri foarte strîmt. Șesul este încununat de munți înalți și de netrecut, care închid de jur împrejur tot pămîntul Malidei. Munții sînt numiți stîncile Trachiniene⁵³⁵. Primul oraș întîlnit de călătorul care vine din Achaia în regiunea golfului Malidei este Antikyra⁵³⁶, pe lîngă care trece fluviul Spercheios; izvoarele acestui fluviu cu ieșire la mare se află în ținutul enianilor⁵³⁷. După Spercheios, la o distanță cam de 20 de stadii, dai de un alt fluviu al cărui nume este Dyraș⁵³⁸. După o legendă, fluviul a țîșnit din pămînt ca să-l ajute pe Heracles cuprins de flăcări⁵³⁹.

CXCIX La o distanță de alte 20 de stadii, curge iarăși un fluviu, al cărui nume este Melas. Orașul Trachis se află la o distanță de cinci stadii de acest fluviu. Prin aceste meleaguri, adică spre părțile unde s-a ridicat Trachisul, cîmpia dintre munți și mare se lățește cel mai mult din toată regiunea. Ea atinge aici 22 000 de plethre. În lanțul muntos care împresoară ținutul Trachisului, la miazăzi de oraș⁵⁴⁰, se deschide o trecătoare prin care curge Asopos⁵⁴¹ pe la poalele munților.

CC La miazăzi de Asopos mai este un rîu, nu prea mare, Phoinix, care-și are izvorul în munți și se varsă în

Asopos. În preajma rîului Phoinix ținutul este foarte îngust. Nu e loc de trecere decît pentru o singură căruță. De la rîul Phoinix pînă la Thermopylai sînt 15 stadii; la mijloc, între Phoinix și Thermopylai se află un sat cu numele Anthele. Pe lîngă Anthele trece Asopos aproape de vărsarea sa în mare. Tot aici, ținutul se lărgeste din nou și adăpostește sediul Amphictyonilor, un sanctuar al zeiței Demeter, precum și sanctuarul lui Amphictyon însuși⁵⁴².

CCI Prin urmare, regele Xerxes își așezase tabăra în ținutul Trachis din Malida, iar elenii și-o așezaseră pe a lor pe drumul de acces spre Ellada. Acest ținut este denumit de cei mai mulți dintre eleni „Thermopylai“, iar de localnici și de cei din vecinătate „Pylai“. Așezați cum erau în taberele respective din acele locuri, unii erau stăpînii tuturor locurilor dinspre vîntul Boreas pînă la Trachis, iar ceilalți a tot ce aparține acestui continent spre vîntul Notos și miazăzi.

CCII Elenii care așteptau să dea piept cu perșii în acest ținut erau următorii: 300 de hopliți spartani, 1 000 de tegeați și mantinieni, jumătate și jumătate, 120 de ostași din Orchomenos din Arcadia⁵⁴³ și 1 000 de oameni din restul Arcadiei; atîția arcadieni erau; de la Corint veniseră 400 de oameni, iar de la Phlius 200; și din Mycena se aflau 80 de oameni. Aceștia erau așadar cei sosiți din Pelopones⁵⁴⁴. Din Beoția veniseră 700 de thespieni și 400 de thebani. La aceștia se adăugau, chemați în ajutor, locrienii din Opunt cu toate trupele lor⁵⁴⁵ și 1 000 de focidieni.

CCIII Pe aceștia din urmă elenii îi chemaseră cu de la sine putere înștiințîndu-i prin soli că ei sosiseră doar ca avangarda altora, dar că ceilalți eleni trebuiau să vină pe zi ce trece; marea, păzită de contingentele ateniene, eginete și ale celor care fuseseră trimiși să slujească în armata navală, nu înfățișa nici o primejdie pentru ei; așadar, nu aveau nici un motiv să se teamă. Doar nu era un zeu cel care ataca Ellada, ci un om; nici nu este și niciodată nu va fi pe lume muritor care de la nașterea sa să nu întîmpine necazuri, ba dimpotrivă, mai marilor zilei le sînt hărăzite cele mai mari griji. Prin urmare, se putea foarte bine ca și năvălitorului, ca unul ce era muritor, să nu-i meargă chiar

aşa cum se aştepta. Cei numiţi, cînd primiră această rugă-minte, le veniră în ajutor la Trachis.

CCIV În fruntea trupelor elene se aflau o sumedenie de comandanţi după cîte contingente trimisese fiecare oraş în parte, dar cel mai cu vază dintre toţi şi care avea totodată comanda supremă era Leonidas, fiul lui Anaxandrides, fiul lui Leon, fiul lui Eurycratidas, fiul lui Anaxandros, fiul lui Eurycrates, fiul lui Polydorus, fiul lui Alcámenes, fiul lui Teleclos, fiul lui Archelaos, fiul lui Hegesilaos, fiul lui Dorissos, fiul lui Leobotes, fiul lui Echestratos, fiul lui Agis, fiul lui Eurysthenes, fiul lui Aristodemos, fiul lui Aristomachos, fiul lui Cleidoros, fiul lui Hyllós⁵⁴⁶, fiu al lui Heracles⁵⁴⁷, care dobîndise puterea regală la Sparta într-un chip cu totul neaşteptat.

CCV El avea doi fraţi mai mari, Cleomenes şi Dorieus, aşa că Leonidas nu trăgea nici o nădejde să fie vreodată rege. Totuşi, Cleomenes muri fără să lase urmaş în linie bărbătească cînd Dorieus nici nu mai era pe lume, căci se prăpădise în Sicilia⁵⁴⁸. Şi aşa domnia îi revenise lui Leonidas, şi pentru că era născut înaintea lui Cleombrotos (acesta era cel mai mic fiu al lui Anaxandrides) şi, mai ales, pentru că avea de soţie pe fiica lui Cleomenes.

Leonidas sosise atunci la Thermopylai însoţit de oameni aleşi din corpul celor 300 şi de cetăţeni care aveau urmaşi⁵⁴⁹. El ajunsese aici după ce luase cu sine şi pe acei thebani al căror număr l-am dat atunci cînd am făcut numărătura trupelor⁵⁵⁰, comandanţi de Leontiades, fiul lui Eurymachos. Dintre eleni, numai pe thebani Leonidas se străduise să-i determine să-l însoţească, deoarece asupra lor plutea apăsătoare învinuirea de simpatie pentru mezi⁵⁵¹. El îi poftise aşadar să participe la luptă, dornic să vadă dacă vor trimite trupe de ajutor sau se vor abţine fătîş de la alianţa cu elenii. Thebanii, deşi nutreau alte gînduri, trimiseră totuşi oameni.

CCVI Spartanii i-au trimis înainte pe Leonidas şi pe oamenii lui cu gîndul ca, la vederea lor, ceilalţi aliaţi să participe la măsurile de apărare şi să nu treacă de partea mezilor, lucru care s-ar fi putut întîmpla dacă ar fi aflat

că lucrurile sînt mereu amîinate. Apoi, Carneienele erau o piedică la plecarea lor⁵⁵². Ei aveau de gînd să-şi ţină sărbătorile şi apoi, după ce vor fi lăsat trupe de apărare la Sparta, să pornească cît mai grabnic în ajutor cu mic şi mare, lucru pe care de altfel, la rîndul lor, se gîndeau să-l facă şi ceilalţi aliaţi. O dată cu evenimentele de care vorbim s-a nimerit să cadă şi sărbătorile olimpice⁵⁵³. Fără să-şi închipuie că soarta bătăliei de la Thermopylai se va hotărî aşa repede, aliaţii trimiseră numai avangărzi.

CCVII Iată, prin urmare, ce aveau de gînd să facă. Cînd perşii se aflară în nemijlocită apropiere de trecătoare, elenii de la Thermopylai se înspăimîntară şi începură să se sfătuiască asupra retragerii. Ceilalţi peloponesieni socoteau că e nimerit să plece în Pelopones şi să ţină Istmul sub pază. Leonidas însă — cum focidienii şi locrienii se arătau plini de indignare faţă de o astfel de părere — îşi dădu votul pentru rămînerea pe loc a trupelor elene şi trimiterea unor soli la cetăţi cu însărcinarea de a cere ajutoare, deoarece aici erau prea puţini la număr ca să facă faţă armatei mezilor.

CCVIII În timp ce elenii stăteau la tocmeală, Xerxes trimise o iscoadă călare să observe numărul duşmanului şi ce se petrece în tabăra lor. Încă pe cînd era în Thessalia auzise că prin aceste meleaguri s-au strîns la un loc o mîna de oameni şi că în fruntea lor se aflau lacedemonienii sub comanda lui Leonidas, din neamul Heraclizilor. Cînd călăreţul se apropie de tabără, privi pe îndelete fără însă a zări întreaga tabără, căci nu-i era cu putinţă să-i vadă pe cei rînduiţi dincolo de întăritura pe care elenii o ridicaseră din nou şi pe care o ţineau sub pază⁵⁵⁴. El băga în seamă numai mişcările celor dinafară care, în faţa zidului, stăteau gata să pună mîna pe arme. Din întîmplare, la acea vreme, stăteau de veghe în faţa întăriturii lacedemonienii. Iscoada văzu cum unii oameni fac exerciţii de înviorare iar alţii îşi pieptănau părul⁵⁵⁵. În faţa acestei privelişti rămase mut de uimire şi luă bine seama la cîţi oameni erau. După ce observă toate cu luare-aminte, plecă îndărăt fără nici o supărare, căci nimeni nu-l urmări, prezenţa lui neprovocînd interes. La întoarcere îi povesti lui Xerxes toate cîte le văzuse.

CCIX Xerxes, ascultînd iscoada, nu avea un termen de comparație pentru a putea înțelege ce se petrecea în realitate, anume că elenii se pregăteau să moară și să împrăstie moartea după puterile lor. Cele ce săvîrșeau ei îi păreau regelui demne de luat în rîs. El trimise în grabă după Demaratos, fiul lui Ariston, care se afla în tabără. Cînd sosi Demaratos, Xerxes îl întrebă asupra fiecărui lucru în parte, dornic să înțeleagă ce însemna purtarea lacedemonienilor. Acesta îi răspunse: „Mi-ai mai dat o dată ascultare, atunci cînd am pornit la drum împotriva Elladei și ți-am vorbit despre acești oameni⁵⁵⁶. M-ai ascultat și ai rîs de mine cînd spuneam cum văd eu că se vor desfășura lucrurile. Pentru mine, o, rege, a spune adevărul împotriva vederilor tale este o încercare foarte grea. Dă-mi și acum ascultare: acești oameni au sosit aici ca să lupte cu noi pentru apărarea trecătorii și se pregătesc în vederea bătăliei. Așa e datina pe la ei: ori de cîte ori sînt gata să-și primejduiască viața, atunci își îngrijesc părul. Să știi însă, rege, de-i vei supune pe aceștia de față și pe cei rămași la Sparta, nu mai rămîne nici un alt neam de oameni care să te înfrunte și să ridice mîna împotriva ta. Căci acum pornești împotriva celui mai de seamă regat din toată Ellada și împotriva celor mai viteji oameni“.

Spusele lui Demaratos i s-au părut lui Xerxes cu totul neîntemeiate și regele întrebă încă o dată în ce chip elenii, atîția cîți erau, vor putea face față în luptă. Spartanul răspunse: „O, rege, poartă-te cu mine ca și cînd aș fi cel din urmă mincinos dacă lucrurile nu se vor petrece întocmai cum îți spun eu“.

CCX Vorbind așa, Demaratos nu-l clinti totuși pe Xerxes din părerile lui. El lăsă să treacă patru zile în nădejdea că elenii vor fugi. În ziua a cincea însă, cum nu se mișcau din loc, ci, după părerea regelui, rămîneau ca să-l înfrunte cu neobrăzare, ceea ce era curată nebunie, plin de năduf Xerxes trimise împotriva lor mezi și kissieni cu porunca să-i aducă prinși de vii înaintea ochilor lui. Cînd însă mezii îi izbiră cu toată puterea pe greci, mulți dintre mezi căzură la pămînt și, cu toate că alții le luau de îndată locul luptînd fără să dea îndărăt, aveau mari pierderi. Pentru oricine, și

nu mai puțin pentru rege însuși, devenea limpede că în armata persană erau mulți oameni, dar puțini bărbați⁵⁵⁷.

CCXI Încăierarea ținu toată ziua. După ce mezii au fost foarte rău hărțuiți, bătură în retragere și în locul lor intrară în luptă persii, acel detașament pe care regele îl numea „nemuritorii“, aflați sub comanda lui Hydarnes. Aceștia erau încredințați că aveau să dobîndească victoria cu cea mai mare ușurință. Cînd însă la rîndul lor se ciocniră cu elenii, nu se arătară mai de ispravă decît oastea mezilor și pătiră același lucru, deoarece luptau într-un loc cu trecere îngustă, mînuiau lănci mai scurte decît ale elenilor și nu aveau cum să tragă folos de pe urma numărului lor⁵⁵⁸. Lacedemonienii luptau într-un chip de neuitat, arătînd în diferite împrejurări că erau meșteri neîntrețuți în arta războiului și că luptau cu niște nepricepuți; de pildă, de cîte ori întorceau spatele, de fiecare dată o luau la fugă în rînduri strînse; barbarii, văzîndu-i puși pe fugă, îi urmăreau cu strigăte și mare zarvă, dar ei, cînd erau cît pe-acî să fie ajunși, se întorceau cu fața la barbari și prin această mișcare doborau nenumărați persi. Dintre spartani n-au căzut acolo decît puțini oameni. Deoarece persii n-au putut cîștiga nimic în încercările lor de a străbate trecătoarea, fie că zvîrleau în luptă contingente întregi, fie că atacau în fel și chip, în cele din urmă au făcut cale întoarsă.

CCXII În timpul acestor lupte se spune că regele pers, care privea bătălia, a sărit de trei ori de pe tron⁵⁵⁹, plin de teamă pentru soarta oștirii. Așa s-a desfășurat lupta cu acel prilej. Nici în ziua următoare barbarii nu dobîndiră nimic mai mult; cum elenii erau puțini la număr... persii, în speranța că aceștia fuseseră sfîrticați de loviturile primite și că nu vor mai fi în stare să le țină piept, se năpustiră asupra lor. Elenii însă erau frumos rînduiți pe detașamente și pe neamuri; ei luptau fiecare pe rînd, în afară de fociidieni; aceștia fuseseră așezați pe înălțimile munților pentru paza cărării. Cum persii nu găsiră nimic schimbat față de ce văzuseră în ajun, plecară din acel loc.

CCXIII Regele se afla în mare încurcătură, neștiind ce trebuia să facă în această împrejurare, cînd Ephialtes, fiul

lui Eurydemos, de baștină din Malea⁵⁶⁰, i se înfățișă să-i vorbească încredințat că va primi o răsplată grasă din partea regelui. El îi dezvălui taina cărării spre Thermopylai prin inima munților⁵⁶¹ și prin această trădare dădu pierzaniei pe acei greci care stăteau acolo de strajă. Mai târziu, de frica lacedemonienilor, Ephialtes fugi în Thessalia și, în timpul unei adunări a Amphictyonilor la Pylai, Pylagorii⁵⁶² puseră un preț mare pe capul celui fugit. Vremea trecu și trădătorul s-a întors la Anticyra⁵⁶³. Aici a fost ucis de Athenadas, un locuitor din Trachis; acest Athenadas l-a omorât pe Ephialtes pentru o pricină cu totul străină, pe care eu o voi arăta în povestirile ce vor urma; nu-i mai puțin adevărat că el s-a bucurat de toate cinstiturile ce i se cuveneau din partea lacedemonienilor. Așa a pierit Ephialtes într-un târziu.

CCXIV Mai există și o altă poveste, anume că Onatas, fiul lui Phanagoras, un bărbat din Carystos, și Corydallos din Anticyra ar fi fost cei care au dat regelui aceste lămuriri și i-au călăuzit pe perși în jurul muntelui, dar mie nu-mi vine să cred că este adevărată. În primul rând, trebuie să ținem seama de faptul că Pylagorii elenilor n-au pus preț pe capul lui Onatas sau pe cel al lui Corydallos, ci pe cel al lui Ephialtes din Trachis, și numai după ce au cules știri cu totul sigure. Apoi, noi știm că Ephialtes a fost cel care a fugit de această acuzare; desigur, Onatas și fără să fi fost din Malea ar fi putut cunoaște această cărare dacă era un bun cunoscător al ținutului. Nu încapă însă îndoială că Ephialtes a fost călăuza pe cărarea din jurul muntelui și pe el îl privesc drept vinovat⁵⁶⁴.

CCXV Xerxes, cum propunerea lui Ephialtes i-a suris, cu inima plină de bucurie îl porni de îndată pe Hydarnes și pe cei aflați sub comanda lui Hydarnes. Plecarea din tabără avu loc înainte de aprinderea luminilor. Cărarea urmată de perși fusese găsită de localnicii din Malea în acea vreme când focidienii închiseseră trecătoarea printr-un zid și se aflau la adăpost de război. Când au găsit-o, pe aici i-au condus pe thessalieni împotriva focidienilor. Totuși, de atîta amar de vreme, se știa foarte bine că drumul nu se arătase de nici un folos maleenilor. Iată care este drumul urmat de această cărare.

CCXVI Începe de la fluviul Asopos care trece de cum-păna apelor. Atît muntele cît și cărarea poartă unul și același nume: Anopeia. Cărarea aceasta, Anopeia, se întinde de-a lungul crestei muntoase și nu se oprește decît aproape de cetatea Alpe, prima așezare din Locrida din partea maleenilor⁵⁶⁵, în preajma așa-numitei stînci a lui Melampygos și a sălașului Cercopilor⁵⁶⁶, pe acolo pe unde drumul este cît se poate de îngust.

CCXVII Perșii, după ce-au trecut Asoposul, au mers toată noaptea de-a lungul acestei cărări care e așa cum am descris-o. În dreapta se ridicau crestele muntoase ale masivului Oeta, iar în stînga cele ale înălțimilor din Trachis. Când începu să mijească de ziuă, ei și atinseseră crestele munților. În acest loc, așa cum am arătat și mai înainte, străjuiau 1 000 de hopliți focidieni, veniți să-și apere țara⁵⁶⁷ și să păzească cărarea, căci trecătoarea din vale era vegheată de cei pe care i-am numit. Focidienii, luîndu-și față de Leonidas această îndatorire, păzeau cărarea de bună voia lor.

CCXVIII Focidienii i-au băgat în seamă pe vrăjmași abia cînd aceștia ajunseseră sus în felul următor: la urcuș, perșii nu puteau fi văzuți, toată coasta muntelui fiind acoperită cu stejăriș. Vremea era liniștită și dintr-o dată se auzi un zvon puternic, cum era și firesc să-l ridice foșnetul frunzelor moarte răscolite de atîtea picioare. Focidienii săriră în sus și începură să-și pregătească armele cînd pe dată barbarii le apărură în față. De îndată ce zăriră oameni care se înarmau în pripă, perșii fură cuprinși de mirare, căci nu se așteptau să le iasă cineva în cale și iată că erau întîmpinați de o oaste. Atunci Hydarnes, temîndu-se ca nu cumva focidienii să fie lacedemonieni, îl întrebă pe Ephialtes din ce loc venea acel corp de oaste. Cum află ce voia să știe, își așază perșii ca pentru luptă. Focidienii, sub o ploaie de săgeți, o luară la fugă spre creasta muntelui în credința că perșii intenționau să-și îndrepte atacul spre ei. Așadar, oamenii se pregăteau să moară⁵⁶⁸. Iată ce gîndeau focidienii, dar perșii care-i însoțeau pe Ephialtes și Hydarnes nici nu-i mai luară în seamă, ci coborîră în mare grabă povîrnișul muntelui.

CCXIX Ceva mai înainte, prorocul Megistias care cercetase măruntaiele victimelor le prezisese grecilor aflați la Thermopylai moartea în zorii zilei; niște fugari aduseseră apoi vestea încercuirii izbutită de persi; știrea era cunoscută încă din timpul nopții, iar, în al treilea rînd, cînd se crăpă de ziuă, veniră în goană cu vestea și străjerii așezați pe înălțimi. Elenii ținură sfat și păreri s-au arătat împărțite: unii se împotriveau ca poziția să fie părăsită, iar alții le țineau piept cu înverșunare. În urma consfătuirii în care s-au exprimat diferite păreri, unii au plecat împrăștiindu-se spre cetățile lor; cei care îl susțineau pe Leonidas hotărîră totuși să rămînă pe loc.

CCXX Se mai povestește că Leonidas însuși i-a trimis la vatră pe aliați ca să-i scape de la pierzanie; pentru sine și pentru spartanii de față nu socotea că se cuvine să părăsească poziția pe care veniseră s-o apere. Sînt cu totul de această părere și convins că Leonidas a poruncit într-adevăr aliaților să plece cînd a simțit cum se codesc și că nu prea vor să împărtășească primejdia; cît despre el, socotea, la rîndul lui, că nu era frumos să plece. Dimpotrivă, dacă rămînea, lăsa în urmă-i o glorie nepieritoare și bunul renume al Spartei n-ar fi fost știrbit. Într-adevăr, Pythia răspunsese spartanilor care-i puseseră întrebări despre desfășurarea acestui război, chiar de îndată ce începuse, că sau Lacedemonul avea să fie nimicit de barbari, sau regele lor avea să piară. Ea le dăduse acest oracol în versuri hexametrice, care grăia așa:

Vai, vouă, cîitori ai Spartei, cu-ndepărtate hotare!
 Sau a voastră întinsă și atît de vestită cetate
 Pradă cădea-va bărbaților ce din Perseus coboară ⁵⁶⁹
 Sau dacă scapă cetatea, spartanii ⁵⁷⁰ jeli-vor pieirea
 Mîndrului rege ce-i mladă din neamul născut din Heracles.
 Nici tauri, nici lei zăgaz nu i-ar face dușmanului vostru.
 Are puterea lui Zeus în mînă. Iar eu vă spun vouă:
 Pînă ce furia-i oarbă fi-va îndestulată,
 Nu va pleca fără să nimicească una din două.

Credința mea este că Leonidas, cu gîndul la aceste stihuri și din dorința de a dobîndi glorie numai pentru spartani,

i-a trimis la vatră pe aliați mai bucuroși decît să-i vadă plecați în neorînduială și dihonie ⁵⁷¹.

CCXXI În ochii mei, ca o dovadă nu din cele mai lipsite de temei pentru cele ce s-au petrecut, este și faptul că prorocului care însoțea acea oștire, Megistias din Acarnania, despre care se spunea că se trage din Melampus ⁵⁷², anume celui proroc care a prezis după măruntaie ce urma să li se întîmple elenilor, se știe îndeobște că Leonidas i-a îngăduit să plece ca să nu piară împreună cu ei. Megistias însă, deși lăsat liber, n-a părăsit tabăra, însă pe unicul său fiu care se afla în oștire alături de el l-a îndepărtat.

CCXXII Prin urmare, aliații lăsați să plece dădura ascultare lui Leonidas și părăsiră acele locuri ⁵⁷³. Rămîneau lîngă lacedemonienii numai thespienii și thebanii. Dintre aceștia, thebanii rămăseseră cu inimă rea și împotriva voinței lor (căci Leonidas îi ținuse socotindu-i un fel de ostatici) ⁵⁷⁴; dimpotrivă, thespienii arătau cea mai mare bunăvoință. Ei nici nu se gîndeau să-l părăsească pe Leonidas și să se despărță de cei din jurul lui. Rămăși pe loc, au primit moartea împreună cu el. Comandantul lor era Demophilos, fiul lui Diadromes.

CCXXIII Xerxes, după ce făcu libații la răsăritul soarelui, așteptă pînă la vremea cînd piața game de lume ⁵⁷⁵. Abia atunci își dezlănțui atacul. De altfel, așa și fusese sfătuit de Ephialtes, căci coborișul muntelui este o scurtătură cu drum mult mai puțin de făcut decît înconjurul muntelui și urcușul.

Barbarii ce-l însoțeau pe Xerxes porniră la atac, iar elenii comandați de Leonidas, ca unii care mergeau la moarte sigură, înaintară de data aceasta spre partea largă a trecătorii mult mai adînc decît la început. În zilele precedente, atîta vreme cît lupta se dăduse pentru apărarea zidului întăriturii, elenii se băteau retrăgîndu-se spre părțile cele mai înguste. Acum însă se încăierară cu vrăjmașii afară din strîmtoare ⁵⁷⁶; puhoiul barbarilor se revărsă asupra lor. Din spate căpitani pîlcurilor, cu biciul în mînă, plesneau în dreapta și în stînga împingînd oștenii mereu înainte. Mulți dintre ei se prăvăliră în mare unde își găsiră moartea, dar

mai mulți încă piereau de vii striviți în picioare tot de ai lor. Nimeni nu ținea seama de viețile pierdute. Deoarece elenii știau prea bine că urmau să moară de mîna celor care înconjurau muntele, ei arătau față de barbari toată vitejia de care erau în stare, fără să le pese de nimic, luptînd ca niște nebuni.

CCXXIV De la o vreme, deși sulilele celor mai mulți erau frînte, ei nu conteneau să taie în carne vie cu săbiile. În această tragică încăierare a căzut și Leonidas, bărbat cum n-a fost altul mai viteaz⁵⁷⁷, și, împreună cu el, și alți spartani de seamă, oameni demni să trăiască în amintirea noastră, al căror nume am căutat să-l aflăm⁵⁷⁸. De altfel, m-am străduit să aflăm numele tuturor celor 300. Și în rîndurile perșilor au căzut cu acel prilej mulți și renumiți oameni, printre alții și doi fii ai lui Darius, Abrocomes și Hyperanthes, născuți lui Darius de Phrataguna, fiica lui Artanes. Artanes era fratele regelui Darius, fiul lui Hystaspes, coborîtor din Arsames. Acesta, dîndu-și în căsătorie fiica lui Darius, i-a dăruit totodată și toată averea lui, fata fiind singura lui odraslă⁵⁷⁹.

CCXXV Așadar, doi frați ai lui Xerxes căzură atunci în luptă pentru trupul lui Leonidas, în timp ce între perși și lacedemonieni se dădea o bătălie crîncenă. Elenii, prin vitejia lor, izbutiră în cele din urmă să smulgă trupul și dovediră pe vrăjmaș de patru ori. Ei mai ținură piept pînă cînd au sosit și cei plecați împreună cu Ephialtes⁵⁸⁰. Cînd însă elenii fură înștiințați de sosirea acestora, de aici încolo bătălia luă o altă înfățișare. Ei se retraseră în partea îngustă a trecătorii, fără thebani însă, și la adăpostul zidului luară poziția de luptă strînși unii lîngă alții pe o mică ridicătură de pămînt. Acest delușor se află la intrarea în trecătoare, acolo unde a fost ridicat leul de piatră în cinstea lui Leonidas⁵⁸¹. În acest loc se apărură cu săbiile — cîți din ei se întîmplau să mai aibă — cu mîinile și cu dinții; barbarii i-au îngropat sub un morman de arme pe care le aruncău asupra lor urmărindu-i din față, după ce-au dărîmat zidul întăriturii, sau făcînd roată și căzînd peste ei din toate părțile deodată.

CCXXVI Așa au înțeles să se poarte lacedemonienii și thespienii. Cu toate acestea cel mai viteaz dintre viteji se spune că a fost spartanul Dienekes, care a grăit o vorbă de neuitat înainte de încăierarea cu mezii. La vestea primită de la un locuitor din Trachis că soarele se va întuneca sub norul de săgeți zvîrlite de mulțimea nesfîrșită a barbarilor, acesta, fără să se înspăimînte în fața celor auzite, fără să-i pese de puhoiul mezilor, a zis că străinul din Trachis le aducea doar cele mai bune știri. Dacă mezii vor ascunde soarele, lupta împotriva lor se va da la umbră și nu în arșiță! Se povestește că Dienekes Lacedemonianul a lăsat o amintire neștearsă și cu alte vorbe de felul acestora.

CCXXVII După el, sînt citați ca deosebit de valoroși pe cîmpul de luptă doi frați, Alpheos și Maron, fiii lui Orsiphantos. Dintre thespieni, un mare renume și-a cîștigat Dithirambos, fiul lui Marmatides.

CCXXVIII În cinstea eroilor îngropați chiar pe locul unde au căzut, cît și a celor căzuți înainte de plecarea celor lăsați liberi de Leonidas, s-au săpat inscripții grăind așa: Împotriva a 300 de miriade de oameni luptară 4 000 de ostași, peloponesieni⁵⁸².

Această inscripție a fost săpată ca amintire pentru toți, dar pentru spartani s-a pus o alta:

Străine, du-te și spune Lacedemonului că noi zăcem aici dînd ascultare poruncilor lui, care cinstea memoria lacedemonienilor. Iată și inscripția închinată lui Megistias:

Aici este monumentul vestitului Megistias pe care odinioară l-au ucis mezii cînd au trecut fluviul Spercheios, al prorocului care, deși conștient de moartea neîndurătoare, nu s-a îndurat să-l părăsească pe regele Spartei.

Cei care au închinat epigramele⁵⁸³ și stelele memoriei eroilor căzuți, afară de inscripția închinată prorocului, au fost Amphictyonii; aceasta din urmă a fost săpată de Simonides,

fiul lui Leoprepes, care avusese cu Megistias legături de ospitalitate.

CCXXIX Se mai povestește că doi dintre cei 300, Eurytos și Aristodamos, cu toate că ar fi putut prin bună înțelegere să scape, întorcându-se împreună la Sparta, sau, dacă n-ar fi vrut să se întoarcă acasă, să moară alături de ai lor (căci fuseseră evacuați de Leonidas din tabăra militară și zăceau la Alpele pradă unei foarte puternice suferințe de ochi⁵⁸⁴), ei bine, deși aveau puțința de a alege, ei n-au căzut de acord, ci au avut păreri diferite. Eurytos, de îndată ce a aflat de încercuirea perșilor, și-a cerut armele, le-a luat cu sine și i-a poruncit hilotului său⁵⁸⁵ să-l conducă pe câmpul de bătaie. Hilotul, după ce l-a adus în toiul luptei, a luat-o îndărăt la goană, iar el, avântându-se în mulțimea oștenilor, și-a găsit moartea. Dacă Aristodamos, pradă suferinței, ar fi fost singurul care s-ar fi înapoiat la Sparta sau dacă cei doi s-ar fi întors împreună, impresia mea este că spartanii nu le-ar fi arătat nici un fel de supărare. Deoarece unul din ei se jertfise, iar celălalt, care ocolise moartea, nu avea nici o justificare, spartanii au crezut de cuviință să ia măsuri aspre împotriva lui.

CCXXX Anumiți oameni povestesc că astfel și-a scăpat viața Aristodamos, cel care s-a întors la Sparta, și cu acest temei; alții însă susțin că el a fost trimis cu o misiune afară din tabără; deși i-ar fi stat în puțință să mai apuce băătăia care s-a dat, n-a vrut să facă acest lucru, ci, zăbovind pe drum, a scăpat cu zile, în timp ce tovarășul său care intrase în iureșul băătăiei a fost ucis.

CCXXXI La întoarcerea sa în Lacedemona, Aristodamos a găsit numai vorbe de ocară și dispreț. Iată prin ce mijloace era covârșit cu disprețul oamenilor: nici un spartan nu voia să-i aprindă focul⁵⁸⁶, nimeni nu-i spunea o vorbă și avea rușinea să fie poreclit „Aristodamos care tremură de frică”⁵⁸⁷. Totuși, la băătăia de la Platea, Aristodamos a șters orice urmă a acuzației de odinioară.

CCXXXII Se mai zvonește că și un alt ostaș dintre cei trei sute, trimis ca sol în Thessalia, ar fi scăpat cu viață.

Numele acestuia este Pantites. Întorcându-se la Sparta, când s-a văzut copleșit de rușine, s-a spânzurat⁵⁸⁸.

CCXXXIII Thebanii, în fruntea cărora se găsea Leontiades⁵⁸⁹, atîta vreme cît s-au aflat alături de eleni, de voie, de nevoie au luptat împotriva armatei regelui pers; când însă au văzut că perșii sînt pe cale de a dobîndi victoria, iar elenii care-l însoțeau pe Leonidas se grăbesc să ia poziție pe colină, despărțindu-se de ei ridicără mîinile și înaintară spre barbari. Ei spuneau adevărul adevărat, anume că sînt însuflețiți de cele mai bune sentimente față de mezi și că, de-ar fi fost după ei, s-ar fi găsit printre cei dinții care ar fi dat pămînt și apă regelui; numai de nevoie veniseră la Thermopylai și erau fără nici o vină în înfrîngerea suferită de rege, așa încît, cu aceste mărturisiri, și-au scăpat viața. Chezași ai acestor vorbe îi aveau pe thesalieni. Cu toate acestea nu le-a mers din plin. Când în înaintarea lor barbarii au pus mîna pe ei, pe unii i-au ucis pe măsură ce se apropiau, iar pe cei mai mulți, la porunca lui Xerxes, i-au înfierat cu pecetile regale, începînd chiar cu comandantul lor, Leontiades; pe fiul lui Leontiades, Eurymachos, care comanda patru sute de thebani și cucerise cetatea Platea, l-au ucis plateenii după cîtăva vreme⁵⁹⁰.

CCXXXIV Prin urmare, iată cum au luptat elenii la Thermopylai. Xerxes, chemîndu-l iarăși pe Demaratos, i-a pus unele întrebări începînd cu aceasta: „Demaratos, tu ești un om de treabă, acest lucru îl recunosc din adevărul vorbelor tale: cîte le-ai spus, toate s-au împlinit întocmai. Spune-mi, te rog, și acum, cîți lacedemonieni au mai rămas și dintre aceștia cam ce număr atinge aceeași valoare în luptă, sau de cumva toți sînt la fel”. Spartanul răspunse: „O, rege, mulțimea tuturor lacedemonienilor este mare și multe sînt orașele lor; ceea ce dorești să știi, vei afla. În Lacedemona se află o cetate, Sparta, care poate înarma pînă la 8 000 de oameni⁵⁹¹. Toți aceștia sînt egalii celor care s-au bătut aici. Cît privește pe ceilalți lacedemonieni⁵⁹², chiar dacă nu sînt egalii acestora, sînt totuși oameni de valoare”. La care Xerxes spuse: „Demaratos, în ce chip crezi tu că vom doborî pe acești oameni cu cele mai mici

pierderi pentru noi? Hai, încearcă să mă lămurești. Tu trebuie să știi amănuntele puse de ei la cale, ai fost doar regele lor“.

CCXXXV Iată ce răspuns a dat Demaratos: „O, rege, dacă mă ispitești cu atîta nerăbdare, drept este ca eu să-ți dau sfatul cel mai bun. Cel mai cuminte lucru ar fi să trimiți din armata navală 300 de corăbii împotriva țării laconienilor. În preajma țărmurilor ei se află o insulă al cărei nume este Cythera, despre care Hilon⁵⁹³, cel mai înțelept om de la noi, spunea că ar fi fost mai mare câștig pentru spartani dacă ar fi înghițit-o valurile și n-ar mai fi rămas deasupra lor. Mereu era frământat de gândul că de la această insulă se va trage ce am să-ți lămuresc îndată. Desigur, el nu știa nimic dinainte despre expediția ta, dar se temea deopotrivă de orice expediție, din partea oricui ar fi venit⁵⁹⁴. Așadar, năpustindu-se din această insulă, oamenii tăi să bage spaima în lacedemonieni. Războiul, bătîndu-le la ușa, nu mai există nici o primejdie ca ei, atunci cînd ceilalți eleni vor fi atacați de pedestrima ta, să le mai vină în ajutor. Și, cînd restul Elladei va fi înrobît, teritoriul Laconiei rămîne singur, lipsit de orice putere. Dacă nu vei face așa, iată la ce ai să te aștepți: istmul Peloponesului este îngust; în acest ținut — toți peloponesienii fiind uniți printr-un jurămînt împotriva ta — așteaptă-te la lupte și mai crîncene decît cele care au fost. Dacă însă ai să faci cele ce te sfătuiesc, și istmul despre care e vorba și orașele ți se vor închina“.

CCXXXVI După ce vorbe Demaratos, luă cuvîntul Achaimenes, fratele lui Xerxes și comandantul armatei navale, care se întîmplase să fie de față, plin de teamă ca Xerxes să nu se învoiască să facă ceea ce fusese sfătuit. „O, rege, zise el, văd că-ți deschizi inima la cuvîntul unui om care-ți pizmuiește fericirea sau, altfel spus, care îți trădează interesele. Elenii încearcă cu plăcere asemenea sentimente. Ei îl pizmuiesc pe cel căruia îi merge bine și îl urăsc cît pot de tare. Dacă în împrejurările de față, după ce din flotă s-au înecat 400 de corăbii — vei mai îndrepta din tabăra lor alte 300 spre țărmul Peloponesului — dintr-o dată vrăjmașilor le stă în putere să ne țină piept. Dacă însă

armata noastră navală rămîne strîns unită, cu mare greutate ar putea fi ea împrăștiată de eleni, iar ei nu vor mai fi nicidecum în stare să te înfrunte. Și întreaga flotă va veni în sprijinul armatei de uscat, și armata de uscat, la rîndul ei, va înainta către flotă. Dacă însă vei rupe în două flota, nici tu nu vei mai fi de ajutor celor pe care i-ai trimis departe, nici ei ție. Ia seama la cele ce te privesc nemijlocit și pune-ți bine în gînd că nu te interesează starea lucrurilor la dușman, încotro își vor îndrepta ei atacul, ce hotărîri vor lua, care le este numărul. Ei sînt pe deplin în stare să ia seama de interesele lor, iar noi de ale noastre. Lacedemonienii, chiar dacă vor porni la luptă împotriva perșilor, nu aduc nici o îndreptare loviturii pe care au primit-o.

CCXXXVII Iată răspunsul lui Xerxes la aceste cuvinte: „Achaimenes, cuminte sună vorba ta și așa voi face, după cum spui. Demaratos însă expune părerea pe care o socoate cea mai bună pentru mine, deși, față de temeiurile pe care le aduci, nu o voi urma. Nu pot însă să fiu de acord cu cele ce spui — anume că nu umblă cu gînduri bune față de interesele mele. Eu judec după cele ce-a spus înaintea acestui consiliu și după ceea ce se petrece aievea. Într-adevăr cetățeanul pizmuiește buna stare a altui cetățean și în tăcere îi este dușman, iar dacă un concetățean vine să-i ceară un sfat bun, nici în ruptul capului nu l-ar desluși cum i se pare lui că e mai nimerit, afară dacă nu depășește mijlocia virtuții. Dar rar de întîlnești un asemenea om. Cîtu privește pe oaspete, față de gazda căreia îi merge din plin nu poate avea decît cele mai bune simțăminte și dacă gazda îi cere sfatul, e firesc să-i dea sfatul cel mai bun. Așa stînd lucrurile, poruncesc ca pe viitor, oricine ar fi el, să se abțină de a mai bîrfi pe Demaratos“.

CCXXXVIII După ce vorbe astfel, Xerxes trecu printre șirurile de cadavre și leșului lui Leonidas — deoarece auzise că acesta era regele și comandantul lacedemonienilor — porunci să i se taie capul, care să fie înfipt într-un țăruș. Pentru mine este limpede ca ziua, judecînd și după alte dovezi, printre care cea de față nu-i cea mai neînsemnată, că regele Xerxes, dintre toți oamenii, avea cea mai mare ciudă pe Leonidas, atît cît a fost în viață. Altfel n-ar fi adus o așa pîngărire

leșului său, căci perșii, din câți oameni cunosc eu, trec drept unii care cinstesc cel mai mult pe cei viteji în războaie⁵⁹⁵. Dar oamenii care aveau îndatorirea să se supună îndepliniră porunca regelui.

CCXXXIX Mă întorc acum la firul povestirii mele⁵⁹⁶ de unde l-am întrerupt mai înainte. Lacedemonienii au fost cei dintâi care au aflat că regele se pregătește să invadeze Ellada și așa au trimis ei o solie din Delfi, unde li s-a dat oracolul pe care l-am citat ceva mai sus. Înștiințarea campaniei a fost făcută într-un chip aparte. Demaratos, fiul lui Ariston, în exil la perși, după câte bănuiesc eu — și de partea mea este verosimilul —, nu-i iubea pe lacedemonieni. Și este cazul să ne întrebăm dacă ceea ce-a făcut a făcut din bunăvoință sau cu o bucurie răutăcioasă. Atunci când Xerxes s-a hotărât să-și pornească oamenii împotriva Elladei, Demaratos, aflându-se la Susa și prinzând de veste ce se petrecea, a vrut să-i înștiințeze și pe lacedemonieni. Dar cum n-avea nici un alt mijloc să le facă cunoscute vestile din Persia — căci era primejdie mare să fie prins — iată ce a pus la cale. El luă o tăbliță dublă, îi rase ceara și apoi scrijeli pe lemn hotărârea regelui. După ce făcu toate acestea, întinse iarăși ceara peste cele scrise, așa ca purtătorul ducând o tăbliță curată, să n-aibă nici o neplăcere din partea păzitorilor drumurilor.

Când tăblița ajunse în Lacedemona, lacedemonienii nu știau ce să creadă, pînă cînd, după câte am aflat și eu, fiica lui Cleomenes și soția lui Leonidas, Gorgo, a fost singura care a ghicit și a dat sfatul ca ceara să fie topită și să se descopere scrisoarea săpată în lemn. Urmîndu-i povața, lacedemonienii au găsit înștiințarea, au citit-o și apoi au trimis-o la toți ceilalți eleni. Așa se spune că s-au petrecut aceste evenimente.

CARTEA A VIII-A

URANIA

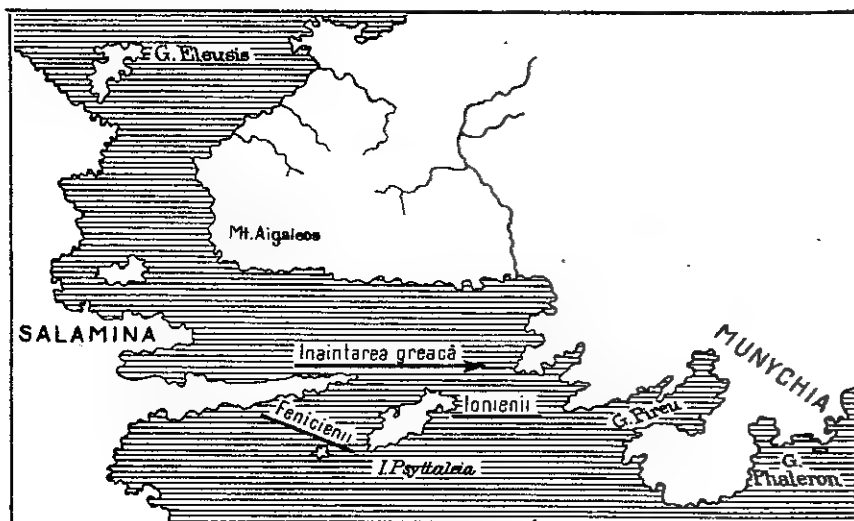
NOTIȚA ISTORICĂ

Cartea a VIII-a formează un tot unitar cu cartea a VII-a, cuprinzând descrierea luptelor navale de la Artemision și Salamina, precum și retragerea lui Xerxes. Lupta de la Artemision s-a dat în același timp cu bătălia pentru apărarea Thermopylelor. Dacă în cuprinsul cărții a VII-a marșul lui Xerxes prin sudul Europei este descris în 111 capitole, în cartea a VIII-a, întoarcerea lui Xerxes, pe același drum pe unde venise, este povestită doar în șapte capitole (cap. CXIII—CXX), din care unele reprezintă povestirea unor anecdote. Această flagrantă disproporție subliniază puternic diferența între înaintarea plină de îngîmfare a perșilor spre Grecia și drumul întoarcerii, presărat cu unele incidente neplăcute, cum a fost, de pildă, dispariția carului sacru al lui Ahurumazda în ținutul peonilor (cap. CXV).

Primele capitole din cartea a VIII-a (cap. I—XXVI), în care Herodot relatează luptele navale de la Artemision desfășurate concomitent cu apărarea Thermopylelor, precum și măsurile luate de Xerxes și de greci după bătălia de la Thermopylai, constituie de fapt o continuare a cărții a VII-a; cartea a VIII-a, în felul cum a fost structurată de către cei care au împărțit Istoriile în cărți, are și ea la rîndul ei un prisos de 14 capitole, în care găsim înfățișat preludiul evenimentelor din anul 479, ale căror puncte culminante au fost bătălia de la Plateea și lupta navală de la Mycale.

Conținutul propriu-zis al cărții a VIII-a este cuprins în cap. XXVII—CXXIX. Din acest grup, capitolele XXVII—XCVI povestesc drumul străbătut de către perși din Focida pînă în Attica, cucerirea Atenei, glorioasa rezistență opusă de coaliția greacă la Salamina înaintării perșilor spre Pelopones. Capitolele XCVII—CXXIX descriu retragerea flotei și a trupelor de uscat ale lui Xerxes spre răsărit. Flota persană se grăbește să treacă pentru refacere pe coastele Asiei. Grecii nu-i urmăresc pe perși mai departe de insula Andros. Regele

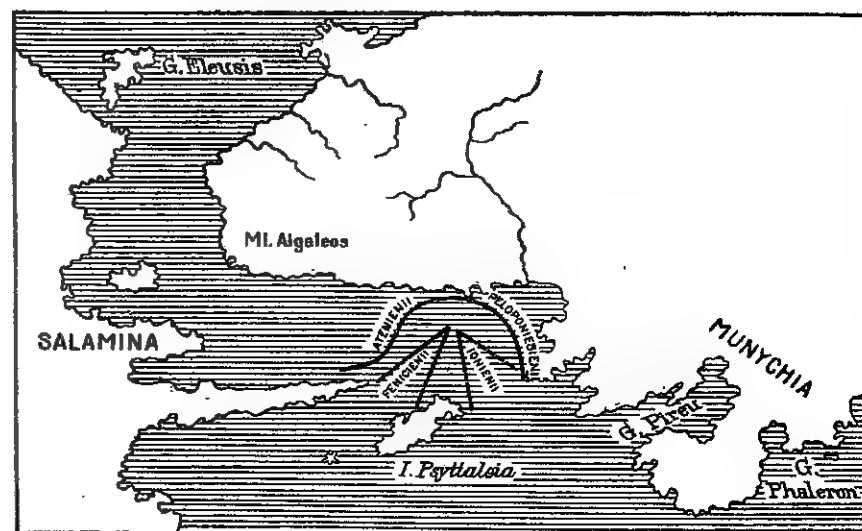
25c
34.
7500
85cc



Xerxes străbate în sens invers Grecia centrală, Thessalia, Macedonia și Tracia, ducând cu sine, după informațiile lui Herodot, cea mai mare parte a oștirii. Mardonios, rămas în Europa, prin intermediul lui Alexandros, regele Macedoniei, încearcă unele manevre diplomatice cu gândul să destrame coaliția greacă.

Și în această carte digresiunile sînt rare și de mici proporții; în majoritatea cazurilor, ele se înfățișează sub forma unor anecdote sau descrieri de miracole, cum ar fi, de pildă, povestirea miracolului din câmpia Thriei, făcută de Dikaios, fiul lui Theokedes (cap. LXV), sau datele despre Hermotimos, eunuc regal (cap. CV).

Informațiile folosite de Herodot pentru redactarea acestei cărți sînt culese chiar din acele locuri unde s-au desfășurat evenimentele descrise, în Attica îndeosebi. O atenție deosebită merită informațiile luate de Herodot de la Delfi. În *Notița istorică la cartea a VII-a*, p. 178, am arătat care a fost atitudinea demobilizatoare a oracolului de la Delfi în fața pericolului invaziei persane. În cartea a VIII-a se observă o vădită grijă din partea lui Herodot de a disculpa Delfi de orice învinuire de pactizare cu mezii, ceea ce reflectă însăși natura informațiilor primite în Focida. În cursul invaziei lui Xerxes,



care arde totul în calea lui, Delfi scapă nevătămat. Atacul unei coloane izolate a persilor asupra sanctuarului a fost considerat fie ca atacul unor bande de pradă, fie drept o invenție a colegiului local de preoți, dornici să arate prin ce primejdie a trecut sanctuarul și prin ce miracole a fost el salvat (cap. XXXVII—XXXIX). Delfi avea tot interesul ca acest incident, dacă a existat într-adevăr, să fie amplificat și exploatat pentru dezvinovățirea focidienilor. Tot în Focida, Herodot a aflat și amănuntele pe care le dă despre luptele între focidieni și thessalieni și despre atitudinea luată de aceste populații față de Xerxes în raport cu dușmănia ce-i dezbina. Alături de informațiile adunate în Grecia, Herodot a mai inserat în această carte și unele știri pe care le-a aflat anterior sosirii sale în Grecia (457 î.e.n.). Așa, de pildă, importanța pe care o acordă rolului Artemisiei la curtea lui Xerxes nu este decît un ecou al tradiției locale din Halicarnas, unde amintirea personalității acestei femei deosebite se păstrase încă vie, mai ales că familia din care făcea parte Artemisia rămăsese încă la putere. La Samos, Herodot a aflat despre isprăvile și răsplata primită de Theomestor și Phylacos (cap. LXXXV) ș.a.m.d.

Intreaga carte a VIII-a este redactată pe un ton de laudă pentru sacrificiile, curajul neînfrînt și patriotismul atenienilor. În modul cum Herodot consideră și judecă participarea altor orașe-state din Grecia la lupta comună împotriva lui Xerxes se întrevede opinia ateniană rămasă multă vreme aceeași și după desfășurarea evenimentelor din 480. Ura pe care atenienii o nutreau pentru Corint este vizibilă. Nu-i mai puțin adevărat că Herodot are tendința obiectivă de a pune uneori lucrurile la punct; iată ce scrie el despre corintienii: „Că așa s-au petrecut lucrurile cu corintienii, o spun atenienii. Corintienii, dimpotrivă, nu-s cîtuși de puțin de aceeași părere. Ei se socot printre fruntașii bătăliei pe mare și în sprîjinul lor stă mărturie întreaga Elladă”¹.

Laudele aduse Atenei nu coincid cu o atitudine binevoitoare a lui Herodot față de Themistocles. Pe acesta, deși nu-l ponegrește direct, Herodot îl înfățișează în lumina defavorabilă a tradiției ateniene posterioare fugii lui Themistocles la persi. Din povestirea lui Herodot, pentru noi se desprinde imaginea unui Themistocles ager la minte, însă perfid, avid de bani; figura eroului de la Salamina, care prin energia-i neseacă a izbutit să-i convingă pe aliați să rămînă la Salamina și să renunțe la planul apărării exclusive a Peloponesului, reiese mai puțin.

Herodot a fost și la Sparta. Acolo a aflat amănuntele despre trupele trimise în luptă de grecii din Pelopones, despre planurile de apărare a Istmului de Corint, despre comandantii peloponesieni și despre felul cum a fost cîstit la Sparta Themistocles, învingătorul de la Salamina. E curios de ce Herodot se arată atît de zgîrcit cu detaliile despre comportarea lacedemonienilor în bătălia de la Salamina și, mai ales, cu felul cum a activat Eurybiades, comandantul suprem al flotei de la Salamina. Singura explicație o găsim în presupunerea că desfășurarea bătăliilor de la Artemision și Salamina Herodot a povestit-o, în primul rînd, după tradiția ateniană, care n-a acordat atenția cuvenită rolului Spartei în apărarea comună.

În această carte, deși într-o proporție minoră ca număr și întindere, Herodot a introdus cîteva cataloage ale neamurilor grecești care participă la apărarea comună a Greciei; unul din aceste cataloage, o reminiscență a literaturii istorice de

¹ Cartea a VIII-a, cap. XCIV.

începuturi, se află la capitoarele XLIII—XLVIII; altul, catalogul neamurilor din Pelopones, poate fi citit la cap. LXXIV. Aceste cataloage reprezintă corespondentul cataloagelor armatei persane din cartea a VII-a.

Interesul istoric prezentat de cartea a VIII-a gravitează în jurul antecedentelor și desfășurării bătăliei de la Salamina, bătălie care, soldîndu-se cu o victorie a flotei grecești, a avut ca urmare decizia lui Xerxes de a-și retrage trupele din Attica. Ceva mai mult chiar, înspăimîntat că poate fi blocat în Europa dacă podurile de peste Hellespont ar fi nimicite, regele se hotărăște să se întoarcă în Asia.

Descrierea bătăliei de la Salamina, așa cum este înfățișată de Herodot din relatările unor oameni care trăiesc la o distanță de mai bine de 30 de ani față de data bătăliei (480), poate fi confruntată cu descrierea aceleiași bătălii făcută de poetul atenian Eshil în tragedia Persii, înfățișată publicului atenian în 472 î.e.n. Deoarece Eshil a fost martor ocular al operațiilor, pentru reconstituirea exactă a fazelor bătăliei, așa cum sînt înfățișate de Herodot, comentatorii Istoriilor se folosesc într-o largă măsură de textul Persilor. Un alt izvor care permite o confruntare cu cartea a VIII-a este și cartea a XI-a din Bibliotheca lui Diodor, deseori folosită de noi în notele explicative. Deși cartea a XI-a a Bibliotecii este un izvor tîrziu (secolul I e.n.), pentru că are la bază Persica, operă istorică scrisă de Ctesias în secolul al IV-lea î.e.n., nici acest mijloc de comparație cu Herodot nu trebuie trecut cu vederea, mai ales că între Diodor și Eshil există unele apropieri care lipsesc la Herodot.

Să luăm mai întîi în discuție numărul corăbiilor care au participat la bătălie din partea persilor și din partea grecilor. Dacă lăsăm la o parte cifra de 3 000 de vase care însoțeau cu diferite misiuni flota de război a persilor¹, corăbiile de luptă ale persilor, în general ușoare și înalte², se ridicau la 1 207. Pe aceste corăbii erau imbarcați 241 400 de oameni (echipaj) și 36 210 soldați (epibați). Cifra aceasta este dată de Herodot (cartea a VII-a, cap. LXXXIX și CLXXXIV), de Eshil, Persii, vs. 342-345 și de Isocrates, Panegiricul, 93, 97, 115. Eshil precizează că cele 207 corăbii care

¹ Cifră care n-a fost acceptată de nimeni; vezi Notița istorică la cartea a VII-a, p. 174.

² Vezi discursul ținut de Themistocles, cartea a VIII-a, cap. LX.

depășesc mia erau corăbii de cursă lungă, deosebit de rapide. Ctesias, *Persica excerpta*, 23 și 26, include numărul 207 al corăbiilor rapide în numărul 1 000¹. La Herodot, în cartea a VII-a găsim și unele detalii despre componența numerică a flotei de război persane. Nu avem însă nici o dovadă că el a luat aceste date din liste oficiale persane, deși unii comentatori ai lui Herodot (A. Hauvette, de pildă) sînt înclinați să creadă acest lucru. În orice caz, după informațiile antice, totalul flotei de război a perșilor, mai înainte ca flota să fie distrusă de furtuni și să sufere pierderi în bătăliile pe mare, se ridică la 1 207.

Iată care sînt, după Herodot, numărul pierderilor suferite de perși: 400 de corăbii pierdute la capul Sepias (cartea a VII-a, cap. CXC); o escadră de 200 de corăbii pierdute în naufragiul de pe coastele Eubeei (cap. XIII din această carte). În acest caz, flota de război persană se reduce la 600 de corăbii.

Nu putem ști cu siguranță dacă în numărul de 1 207 nave persane intrau numai corăbii de război și dacă totalul pierderilor suferite pe mare s-a ridicat, într-adevăr, la 600 de corăbii. În orice caz, judecînd după o remarcă făcută de Achaemenes, comandantul suprem al flotei persane (cartea a VII-a, cap. CCXXXVI), și anume că, dacă s-ar detașa 300 de corăbii spre coastele Peloponesului, flota persană și-ar pierde superioritatea față de cea greacă, cifra de 600 de corăbii persane îngîmădite în strîmtorile Salaminei pare veridică. De la Diodor aflăm și numărul corăbiilor persane distruse la Salamina: 200 (cartea a XI-a, cap. XIX, 3). Dacă e să dăm crezare lui Diodor, totalul flotei persane de la Salamina se ridică, cu aproximație, tot la cifra de 600, după următoarea adunare: 200 de corăbii pierdute la Salamina, corăbiile care-l însoțesc pe rege în Asia, 300 de corăbii sînt trimise spre refacere în apele Samosului (cap. CXXX).

Iată acum contingentele navale ale grecilor care se opun pe mare perșilor. La Artemision grecii adună 271 de corăbii (cap. I, II), la care se adaugă un supliment de 53 de corăbii attice (cap. XIV). Obținem un total de 324 de corăbii de război (trireme). În ajutorul acestor forțe vin o triremă din Lemnos și 9 pentecontere, vase de război de un tip mai vechi.

Numărul corăbiilor grecești la Salamina este, după Herodot, 378 (cap. XLVIII și cap. LXXXII)¹. Acest număr depășește însă considerabil cifra dată de Eshil în *Perșii*, vs. 339: 300 de corăbii + 10, și cu mult prea mult cifra dată de Ctesias: 110 corăbii de război². Această nepotrivire a fost explicată pe două căi: a) tradiția ateniană a căutat să diminueze intenționat numărul corăbiilor aliate de la Salamina: numai Herodot a dat cifrele aproape de adevăr; b) corăbiile incluse de Herodot în lista contingentelor de la Salamina nu au luat toate efectiv parte la bătălie; numărul de 310 corăbii dat de Eshil (10 corăbii au fost trimise în jurul insulei) este numărul real de corăbii care au luptat la Salamina.

Dacă ținem seama de remarca lui Herodot din cartea a VIII-a, cap. XIII, cînd vorbește despre reducerea efectivelor navale ale perșilor: „toate acestea s-au întîmplat din voia divinității, pentru ca puterea perșilor să se apropie de cea a elenilor și să n-o depășească prea mult”, precum și de informația lui Diodor (cartea a XI-a, cap. XIX și XXXVII), că o escadră de 200 de corăbii egiptene a fost trimisă în jurul Salaminei ca să blocheze mișcările grecilor, numărul corăbiilor aflate în apele Salaminei, alcătuiind frontul grec și frontul persan, pare că a fost aproximativ egal: 380:400³. Asupra cifrelor puse de noi în discuție s-au făcut multe ipoteze. Din sumarul examen pe care l-am prezentat, se desprinde totuși o concluzie: perșii, la Salamina, n-au avut o majoritate zdrobitoare asupra grecilor. Cele 200 de corăbii egiptene care au primit misiunea de învăluire s-au retras nevătămate după dezastrul suferit de grosul flotei persane, fără să participe la bătălie.

Preliminariile imediate ale bătăliei sînt cunoscute din Eshil, Herodot, Diodor și din cîteva informații din cartea I a lui Thucydides. Discuția despre preliminariile bătăliei de la Salamina implică problema motivului pentru care perșii s-au lăsat atrași în strîmtorarea de la Salamina, unde erau în dezavantaj din punctul de vedere al tacticii lor navale: învăluirea, de pildă. Atît Eshil cît și Herodot vorbesc de strategia lui Themistocles de a atrage pe perși într-o cursă.

¹ După Ctesias, aceeași cifră o dă și Platon, *Legile*, vs. 699.

¹ Despre această cifră, vezi nota 92 la cartea a VIII-a.

² Ctesias, *Persica excerpta*, 26.

³ Vezi Plutarh, *Themistocles*, cap. XV.

Din Herodot, cartea a VIII-a, cap. LXXV, rezultă că primul mesaj al lui Themistocles către Xerxes a fost provocat, în mare măsură, de panica ce se răspîndise în rîndul peloponesienilor, dornici să se întoarcă cît mai repede la ei acasă, ca să-și apere țara de invadatori. Același lucru îl spune și Eshil în Persii, vs. 355 și urm. Pe de altă parte, Themistocles îl amenințase pe Eurybiades că, dacă nu se decide să dea bătălia, atenienii vor părăsi coaliția greacă și se vor îndrepta spre sudul Italiei (cap. LXII). După cît reiese din povestirea lui Herodot, strategii elenilor, înspăimîntați de înaintarea perșilor pînă la Istmul de Corint, erau dezbinați de grave certuri (cap. LXVIII). Themistocles a fost, prin urmare, constrîns de împrejurări să-i convingă prin șiretlicul întrebuintat, atît pe perși cît și pe grecii sovăielnici. În ajunul bătăliei Themistocles a ținut un înflăcărat discurs, în care a exprimat cele mai nobile sentimente; el a arătat grecilor ce înseamnă libertatea față de robie.

Herodot dă unele amănunte și despre ce s-a petrecut în tabăra perșilor. Dezbaterile de la curtea lui Xerxes n-au putut fi însă cunoscute de Herodot. În consiliul ținut de Xerxes în vederea deciderii bătăliei (cap. LXVIII—LXIX), prezența amiralilor, comandanții unităților navale citați în cartea a VII-a, cap. CVII, lipsește. Relatările lui Herodot despre preliminariile bătăliei în tabăra persană sînt supuse unor suspiciuni mult mai mari decît informațiile pe care le dă cu privire la greci, cu toate că și cronologia consiliilor de război ținute la greci (ca. XLIX, LXXIV—LXXV, LVII) este incoerentă, prezentată într-o formă care presupune îmbinări de situații.

Poziția luată de flotile combatante la Salamina, după Herodot, este următoarea: frontul persan se desfășura de-a lungul coastei Attice, începînd de la Mynichia pînă spre ramificațiile muntelui Aigaleos. Perșii debarcaseră oameni în insulița Psyttaleia, care se află la est de Salamina. Frontul grec se desfășură sprijinit în spate de țărmul Salaminei. Atenienii susțineau aripa stîngă, avînd în fața lor pe fenicieni, iar eginetii și spartanii susțineau aripa dreaptă, luptînd împotriva ionienilor. La Eshil (vs. 357), perșii își încep manevra navală de încercuire a insulei în preajma nopții; după Herodot (cap. LXXVI), abia la miezul nopții. Dacă ar fi să dăm crezare lui Herodot, manevra de învăluire a perșilor s-a desfășurat

spre vest, cu misiunea să blocheze orice posibilitate de înaintare a grecilor spre golful de la Eleusis. Herodot, la sfîrșitul cap. LXXVI, pretinde că această manevră s-a desfășurat în perfectă liniște, fără să fie observată de greci, ceea ce, evident, este imposibil, avînd în vedere configurația strîmtorii dintre Salamina și țărmul Attice. Eshil povestește însă altfel lucrurile. Perșii, după blocarea tuturor căilor de acces spre răsărit (vs. 361, 366—368) și ocuparea Psyttaleiei, au trimis un detașament de corăbii (cele 200 de corăbii egiptene menționate de Diodor cartea a XI-a, cap. XXXVII) prin sud, cu misiunea să înconjure întreaga insulă. Despre această manevră, care într-adevăr putea fi executată fără știrea grecilor, Herodot nu pomenește nimic. Sau nu a știut despre ea sau a confundat-o cu o manevră similară, de mai mică amploare, spre vest. În orice caz, timpul atribuit de Herodot unei asemenea acțiuni este mult prea scurt. Povestirea lui Herodot despre pregătirile de luptă și lupta în sine trădează o absență aproape totală a observațiilor judicioase asupra tacticii militare a celor două flote. Nu putem înțelege de ce perșii, care au debarcat oameni în Psyttaleia, au lăsat pe greci să se pregătească nestîngheriți de luptă, nu știm nimic despre rolul detașamentului debarcat la Psyttaleia, exterminat apoi de Aristides (cap. CIV). În orice caz, mișcarea de învăluire a flotei egiptene, începută în faptul serii, cum afirmă Eshil (vs. 357), explică foarte bine panica stîrnită în rîndurile peloponesienilor. După Eshil (vs. 382), grecii nu fac nici o încercare de spargere a blocadei în timpul nopții. După Herodot, strategii nu sînt nici măcar pe deplin lămurii de situație decît o dată cu sosirea lui Aristides (cap. LXXXI) și cu sosirea unei corăbii din Teos, fugită din tabăra perșilor (cap. LXXXII).

Iată cum povestește Herodot (cap. LXXXIV) începutul bătăliei. În zori, grecii își scot corăbiile în larg. Perșii atacă. Înțimidați, grecii dau înapoi spre țărmul Salaminei, cînd Ameinias din Pallene, plin de curaj, atacă o corabie vrăjmașă, și așa începe încăierarea generală. Eshil relatează începutul bătăliei cu totul altfel (vs. 386 și urm.): în ceața dimineții, grecii pornesc la atac ascunși încă de promontoriul Cynosurei. Înainte de a-i zări, perșii aud peanul de luptă și groaza li se strecoară în suflete. Cu toate acestea perșii trec la atac (vs. 406). Desigur, într-o operă poetică, incidentul încercării de retragere a grecilor, povestit de Herodot, nu-și avea locul. Felul însă

cum Eshil povestește începutul bătăliei pare într-un totuși veridic. Atenienii, după Eshil, izbesc frontul persan cu corăbiile din flancul lor drept, luptînd la aripa stîngă a frontului grec. Eshil nu pomenește de numele lui Aineinias din Pallene (Herodot, cartea a VIII-a, cap. LXXXIV), dar e mai mult ca sigur că acesta a fost conducătorul celei dintîi corăbii care a atacat pe persi în partea stîngă a frontului. Eginetii, luptînd la aripa dreaptă, revendicau și ei onoarea de a fi început bătălia.

Nici de la Eshil, nici de la Herodot, nu aflăm cum s-a desfășurat bătălia propriu-zisă. Poetul, în imagini de o rară plasticitate, înfățișează distrugerea corăbiilor, marea care nu se mai vede sub rămășițele navelor sfărîmate, oamenii plini de sînge care dispar printre epave. Herodot se mărginește la relatarea unor episoade dispartate, la comportarea anumitor personaje, punînd un accent deosebit pe acțiunile Artemisiei. În spațiul foarte strîmt în care s-a dat bătălia, e posibil ca flotele nici să nu fi putut trece la manevre tactice propriu-zise. La vs. 417—418 Eshil se mulțumește să relateze că flota greacă ataca pe persi într-o formație circulară, iar Herodot (cap. LXXXVI) precizează că grecii și-au menținut frontul intact, în timp ce persii au intrat în derută și au încercat să fugă, izbindu-se de corăbiile postate în adîncimea frontului lor (cap. LXXXIX)¹.

Amîndouă părțile s-au comportat cu bravură și dispreț de moarte. Pierderile persilor au fost însă mult mai mari decît ale grecilor (cap. LXXXIX). O mențiune specială merită comportarea ionienilor. Themistocles își pusese speranța în ajutorul pe care avea să-l primească din partea ionienilor. Ionienii nu au trădat însă pe persi, ci, dimpotrivă (cap. LXXXV), majoritatea lor au luptat cu multă însuflețire pentru persi. Acestei atitudini i s-au găsit explicații diferite, din care cea mai plauzibilă e aceea că ionienii erau încadrați pe vasele lor de soldați persi și ținuți sub observație în mod special. Cu toate acestea (cap. CXC), ionienii au fost acuzați pînă la urmă de trădare de către fenicieni. Aceeași tradiție, urmată de Herodot, atribuia corintienilor și comandantului lor, Adeimantos, un rol odios, iar lui Aristides — merite deosebite în cucerirea Psyt-

¹ Despre alcătuirea frontului persan la Salamina, întocmit în mai multe șiruri de corăbii, este de acord și Eshil, *Perșii*, vs. 366.

taleiei (cap. XCV), exagerare provenită din cercurile care proslăveau memoria lui Aristides.

Diminuarea rolului jucat de eginetii este tot un reflex al felului cum atenienii înfățișau lucrurile. Deși, în linii generale, Herodot urmează tradiția ateniană, el are totuși grija să reabiliteze atît pe corintieni (sfîrșitul cap. XCIV), cît și pe eginetii (cap. XCIII și CXXII). Probitatea îi cerea lui Herodot să spună adevărul. Eginetii, și nu atenienii, au fost recunoscuți drept cei mai buni luptători la Salamina. Cît despre așa-zisa fugă a corintienilor, e posibil să nu fi însemnat altceva decît o misiune de a întîmpina flota egipteană care venea prin sud, misiune la care Adeimantos a renunțat cînd a aflat despre rezultatul bătăliei și despre retragerea precipitată a persilor.

Nimic nu ne îndreptățește să considerăm Salamina un adevărat dezastru pentru flota persană care a manevrat în poziții dezavantajoase¹. Efectul moral a fost însă decisiv. După debateri aprinse, Xerxes s-a hotărît să retragă flota din apele Salaminei și trupele de uscat din Attica. Obiectivul urmărit de Themistocles era atîns. Eshil, *Perșii*, vs. 728, consideră fără ezitare această retragere drept un rezultat al bătăliei de la Salamina. Herodot (cap. CX) vorbește despre cel de-al doilea mesaj trimis de Themistocles lui Xerxes, prin care regele era avertizat că poate pleca liniștit, deoarece grecii nu aveau de gînd să-l atace. Acest al doilea mesaj a fost considerat drept un dublet al primului mesaj, o invenție răuvoitoare pentru pogrîrea lui Themistocles. Dacă, într-adevăr, a fost trimis, acest al doilea mesaj al lui Themistocles poate, eventual, să reprezinte tot un șiretlic, destinat să-l îndepărteze pe rege din Grecia. Oricum se vor fi petrecut lucrurile, Xerxes părăsește pe drumul întoarcerii într-o ipostază foarte puțin glorioasă.

În tabăra grecilor, după retragerea persilor se petrec două evenimente importante: consiliul militar în care se înfruntă părerile lui Themistocles și Euribiades privitor la urmărirea persilor și distrugerea podurilor de peste Hellespont (cap.

¹ Aceasta este și părerea exprimată de W. Marg, *Herodot über die Folgen von Salamis*, „Hermes”, LXXXI, 1953, pp. 196—210. W. Marg, în acest articol, îl consideră pe Xerxes ca factorul hotărîtor în retragerea persilor de la Salamina. Xerxes a ținut seama de situația strategică și politică în general, nu de rezultatul direct al luptei navale de la Salamina. Teama de care este cuprins, Xerxes o maschează prin energia depusă în măsurile pe care le ia.

CVIII) ; asediul insulei Andros și al altor insule de către flota ateniană (cap. CXI și urm.). În descrierea acestui asediu, așa cum este înfățișată comportarea lui Themistocles, întrevădem linia de comportare a strategilor atenieni din timpul războiului peloponesiac. Acuzându-l pe Themistocles de cupiditate în relațiile cu insularii, tradiția ateniană lasă să se strecoare și o acuzare de necinste, întocmai ca aceea din cap. V (mita primită de Themistocles de la eubeeni).

Cartea a VIII-a se încheie cu descrierea evenimentelor din primăvara anului 479, cu preparativele militare într-o tabără și cealaltă, cu mișcările pe plan diplomatic care se duc prin intermediul macedonenilor. Xerxes plecase, dar Mardonios se afla însă în Thessalia gata de atac. Ultimele capitole ale acestei cărți arată cum, în ciuda dezbinărilor și a certurilor din tabăra greacă, interesul comun al grecilor predomină. Manevra diplomatică a lui Alexandros al Macedoniei de a separa Atena de aliații din Pelopones eșuează. Atena se decide, după atâtea suferințe și pierderi, cu toată situația materială deosebit de grea în care se afla, fără să fi primit ajutor din partea nimăunii, să continue lupta alături de Sparta. Și, așa cum am mai avut prilejul s-o afirmăm, alianța dintre cele două puteri principale din Grecia centrală și Pelopones a constituit pînă la urmă chezașia succesului definitiv, adică izbînda împotriva perșilor, cîți fuseseră lăsați în Europa sub comanda supremă a lui Mardonios.

I Elenii rînduiți în armata navală erau următorii¹ : atenienii, care puseseră în joc 127 de nave² ; plateenii, însuflețiți de curaj și avînt, deși fără pricepere în treburile marinărești, împlineau alături de atenieni echipajele acestor corăbii. Corintienii aduceau 40 de corăbii, iar megarienii 20. Și calciendienii echipaseră 20 de corăbii, care le fuseseră încredințate de atenieni ; eginetii se înfățișau cu 18 corăbii, sicyonienii cu 12, lacedemonienii cu zece, epidaurienii cu opt, eretrienii cu șapte, locuitorii din Troizena cu cinci, styrienii cu două, ceenii cu două, la care adăugau și două pentecontere.

II În ajutorul acestora veniseră locrienii opuntieni³ cu șapte pentecontere⁴. Aceștia au fost, așadar, aceia care au luat parte la bătălia de la Artemision. Am arătat mai sus cîte corăbii aduseseră fiecare în parte. Numărul corăbiilor adunate laolaltă la Artemision, afară de pentecontere, era de 271. Comandantul suprem, Eurybiades, fiul lui Eurycleides, era trimis de Sparta, căci aliații spuneau fățiș că, de nu va comanda spartanul, ei nu-i vor sprijini pe atenienii care urmau să preia conducerea, ci vor părăsi expediția care se pregătea⁵.

III Încă de la început, înainte chiar de a se fi cerut ajutor din Sicilia⁶, se spunea că pe mare ar fi necesar ca atenienii să preia comanda ; cum aliații se împotriviseră cu strășnicie, atenienii, care țineau foarte mult ca Ellada să scape de primejdie și care știau că, dacă se vor isca certuri pentru conducere, Ellada va fi pierdută, cuminte cugetînd, primiră condițiile⁷. Într-adevăr, neînțelegerea lăuntrică se dovedește tot atît de rea față de un război pe care ambele părți au hotărît să-l poarte pe cît este războiul față de pace. Încredințați de acest adevăr, atîta vreme cît au avut mare nevoie de aliați, atenienii nu se împotriviră părerilor altora, ci se închinară în fața lor, așa cum de altfel au arătat-o cu prisosință ; căci, după ce i-au alungat pe perși și lupta se purta acum pentru pămîntul dușmanului⁸, au smuls lacedemonie-

nilor comanda, luînd ca pricină trufia nesăbuită a lui Pausanias⁹. Dar toate acestea s-au întîmplat abia mai tîrziu.

IV Atunci însă acei greci pe care i-am pomenit și care sosiseră la Artemision, de îndată ce zăriră nenumăratele corăbii aduse la Aphetai¹⁰ și toate împrejurimile întesate de armată, plini de înfricoșare, plănuiră retragerea de la Artemision spre interiorul Greciei, deoarece mișcările barbarilor luau o altă întorsătură decît aceea la care se așteptaseră¹¹. Locuitorii Eubeei, aflînd de aceste dezbatări, îi cerură lui Eurybiades să mai aștepte puțin pînă ce ei își vor fi pus la adăpost copiii și slujitorii casnici¹². Cum Eurybiades nu se lăsa înduplecat, ei se îndreptară spre altcineva și-l hotărîră pe Themistocles, comandantul atenienilor, ca pentru 30 de talanți elenii să rămîna pe loc și să primească lupta pe mare în fața Eubeei.

V Iată cum a ticluit Themistocles să-i oprească pe eleni. Lui Eurybiades îi dădu cinci talanți din banii primiți, ca și cînd i-ar fi dăruit din averea lui. După ce acesta s-a lăsat ademenit, Adeimantos, fiul lui Okytos, comandantul corintienilor, era singurul care se împotriva cu îndrăjire, printre celelalte căpetenii, spunînd că el va părăsi Artemision cu corăbiile sale și că nu va rămîne aici; Themistocles, întărîndu-și cuvintele prin jurămint, îi vorbi astfel: „Tu nu ne vei părăsi; eu însumi îți voi oferi daruri mai bogate decît ți-ar putea trimite regele mezilor dacă-ți părăsești aliații“. În timp ce rostea acest îndemn, trei talanți de argint erau în drum spre corabia lui Adeimantos. Înduplecați prin darurile primite, cei doi comandanți s-au răzgîndit, spre bucuria eubeenilor și a lui Themistocles însuși, care era în cîștig. Nimeni nu știa că el păstrase restul, iar cei care dobîndiseră acești talanți erau încredințați că banii fuseseră trimiși de Atena în acest scop¹³.

VI Așa au rămas elenii în preajma Eubeei și au dat o bătălie pe mare¹⁴. Iată cum s-au desfășurat lucrurile. Barbarii sosiseră la Aphetai în primele ore ale după-amiezii¹⁵ dinainte încunoștințați că la Artemision sînt ancorate corăbiile grecești, puține la număr¹⁶. Cu acel prilej le văzură chiar cu ochii lor. Plini de însuflețire, doreau să le atace, și, dacă era cu

putință, să le captureze. Totuși își făcură socoteala că nu e potrivit să înainteze din față asupra corăbiilor dușmane, ca nu cumva elenii, văzîndu-i venind la atac, s-o ia la fugă și să se piardă în întunericul nopții. Nici nu stăteau la îndoială că elenii aveau să fugă¹⁷. După părerea perșilor, n-ar fi trebuit să scape nici măcar purtătorul de foc.

VII Față de o asemenea situație, iată ce-au plănuit: desprinzînd 200 de corăbii din toate cîte aveau, le-au trimis în afara apelor insulei Skiathos¹⁸ ca, fără să fie zărite de dușmani, să înconjure Eubea pe lă capul Caphereus¹⁹ și pe lîngă Geraistos²⁰, pînă spre Euripos; cei sosiți pe această parte urmau să-i împresoare pe eleni și să le taie drumul; ei însuși urmau să-i fugărească atacîndu-i din față.

După ce luară aceste măsuri, trimiseră corăbiile rînduite să plece. Ei nu aveau de gînd să se încaiere cu elenii în acea zi și în nici un caz înainte ca semnalul de înțelegere dat de corăbiile trimise să facă înconjurul să-i fi vestit că acestea au ajuns la destinație. După plecarea celor 200 de corăbii în jurul Eubeei, la Aphetai începu numărătoarea corăbiilor rămase pe loc²¹.

VIII În timp ce perșii făceau numărătoarea corăbiilor, în tabăra lor se afla Skyllias din Skione, cel mai bun scufundător din vremea sa, care, cu prilejul naufragiului de la Pelion, scosese din fundul mării nenumărate bogății pentru perși — multe însă și le oprise și pentru el. Acest Skyllias avea de mult intenția să treacă de partea elenilor, dar pînă atunci nu izbutise să-și îndeplinească dorința. Prin ce mijloc a sosit în cele din urmă la eleni, n-aș putea spune cu siguranță, mă întreb însă uimit dacă cele ce se spun sînt adevărate. Se povestește că, scufundîndu-se sub apa mării, a plecat de la Aphetai fără să mai iasă la iveală înainte de a fi ajuns la Artemision. În felul acesta a străbătut sub apa mării cel puțin 80 de stadii. Pe seama acestui om se mai povestesc și multe alte lucruri care par a fi minciuni, dar printre ele sînt și unele adevărate; despre cele întîmplate să-mi fie totuși îngăduit să cred că la Artemision Skyllias a venit pe o barcă. Cum a ajuns, pe dată i-a vestit pe comandanți de pieirea unei părți din flota persană și de drumul urmat de corăbiile trimise în jurul Eubeei²².

IX Aflînd noutatea, elenii ținură sfat. După ce s-au spus multe păreri, a triumfat hotărîrea ca în acea zi să rămînă pe loc și să se odihnească în tabăra lor, iar apoi, după miezul nopții, s-o pornească în întîmpinarea corăbiilor care înconjurau insula²³. Pe urmă însă, cum nimeni nu le ieșea în cale, după ce așteptară pînă seara tîrziu, s-au îndreptat ei singuri spre barbari la atac²⁴, dornici să afle ceva din felul în care aceștia luptau și-și dăruiau vasele²⁵.

X Ceilalți soldați ai lui Xerxes și comandanții lor, vîzîndu-i pe greci cum înaintau la atac cu corăbii puține, îi socotiră de-a dreptul nebuni; la rîndul lor, în nădejdea că-i vor prinde cu ușurință pe eleni, își scoaseră în larg corăbiile. Speranțele lor erau pe deplin îndreptățite, căci zăreau puține corăbii ale elenilor, în timp ce ale lor erau de cîteva ori mai numeroase și mai ușor de manevrat pe mare²⁶. Cu astfel de gânduri îi încercuiră pe eleni. Aceia dintre ionieni care erau binevoitori față de eleni²⁷ și luptau cu inima grea împotriva lor priveau ca o mare nenorocire faptul că elenii fuseseră împresurați; ei erau încredințați că nici unul nu se va mai întoarce, atît de slabe li se păreau forțele elenilor; dimpotrivă, cei care se mai și bucurau de cele întîmplute se întreceau care să fie cel dintîi în stare să captureze o corabie attică și să primească daruri din partea regelui. În taberele armatei navale faima atenienilor se răs-pîndise cel mai mult.

XI Cînd auziră semnalul de luptă, elenii, strîngîndu-și corăbiile cu pupa orientată spre mijlocul formației lor, și-au îndreptat prorele, gata de atac, împotriva barbarilor²⁸; la al doilea semnal trecură la atac, cu toate că erau înghesuiți într-un spațiu strîmt și erau nevoiți să abordeze prorele dușmanilor. În această încăierare elenii au capturat 30 de corăbii ale barbarilor și li-au prins pe Philaon, fiul lui Chersis, fratele lui Gorgos, regele din Salamina²⁹, care se bucura de multă vază în lagărul persan. Cel dintîi care a capturat o corabie a dușmanilor a fost un bărbat din Atena, Lycomides, fiul lui Aischraios. El a dobîndit răsplata vitejiei sale. Căderea nopții îi despărți pe luptătorii acestei bătălii navale fără să se fi ajuns la vreun sfîșit. Elenii se întoarseră la Artemision, iar barbarii la Aphetai, după o

luptă departe de așteptările lor. În această încăierare pe mare, Antidoros din Lemnos a fost singurul elen din cîți însoțeau pe marele rege care a fugit la eleni; iar atenienii, pentru această faptă, i-au dăruit pămînt în insula Salamina.

XII Cu toate că era în mijlocul verii, cînd se lăsă seara, începu o ploaie cu găleata care ținu toată noaptea, cu trăsnete cumplite, din direcția Pelionului; morții și sfărîmăturile de corăbii erau purtate spre Aphetai, îngrămădindu-se la prorele corăbiilor și împiedicînd mînuirea șirurilor de rame³⁰. Soldații care se aflau în acel loc la auzul bubuirilor se înfricoșară cumplit, socotindu-se definitiv pierduți în fața nenorocirilor ce-i întîmpinau. Înainte să fi avut vreme să-și tragă suflul după dezastrul și furtuna prin care trecuseră la capul Pelion, susținuseră o grea luptă navală și, îndată după luptă, asupra lor s-au abătut o ploaie torrențială, rîuri umflate care se azvîneau în mare, tunete asurzitoare. Iată cum a trecut noaptea pentru această parte din perși.

XIII Dar pentru perșii cărora li se încredințase încercuirea Eubeei, noaptea se desfășura mai groaznic încă, cu atît mai mult cu cît întinericul i-a surprins în largul mării; sfîrșitul lor a fost nefericit. Pe cînd pluteau în larg în dreptul „adînciturilor” Eubeei³¹, vîntul și ploaia se năpustiră asupra lor. Purlați de palele de vînt și neștiind încotro erau împinși, s-au izbit de stînci. Toate acestea s-au întîmplat din voia divinității, pentru ca puterea perșilor să se apropie de aceea a elenilor și să n-o depășească prea mult³².

XIV Astfel au pierit acești barbari în dreptul „adînciturilor” Eubeei. Iar cei rămași la Aphetai, cînd cu bucurie zăriră lumina zilei, își ținură corăbiile la locul lor, mulțumiți să stea deocamdată liniștiți în împrejurările grele prin care treceau. În ajutorul grecilor veniră în schimb 53 de corăbii attice³³. Sosirea acestor corăbii, însoțită de proaspăta veste că toți barbarii care înconjurau Eubeea pieriseră în urma furtunii, a ridicat mult curajul grecilor. Așteptînd același ceas ca în ajun, ei ieșiră în larg și se avîntară asupra unor corăbii ciliciene; după nimicirea acestor corăbii, cum se lăsă noaptea, elenii se întoarseră îndărăt spre Artemision.

XV În a treia zi, comandanții barbarilor, supărați foc că așa puține corăbii le pricinuiau asemenea neajunsuri și temându-se de mînia lui Xerxes, n-au mai așteptat ca grecii să înceapă lupta, ci, după pregătirile de cuviință, spre amiază, și-au scos corăbiile în larg. S-a nimerit ca aceste bătălii pe mare să se desfășoare tocmai în același timp cu luptele de uscat de la Thermopylai³⁴. Misiunea celor care luptau pe mare era apărarea cu orice preț a Euriposului, după cum a celor care-l înconjurau pe Leonidas era apărarea trecătorii. Ostașii se îndemnau unii pe alții să nu îngăduie năvala barbarilor în Ellada, iar cei din tabăra persilor se îndemnau să nimicească flota elenă și să pună stăpînire pe trecători.

XVI Pe cînd oamenii lui Xerxes înaintau în ordine de bătaie, elenii stăteau pe loc în apropierea Artemisionului. Cum însă barbarii, așezîndu-și corăbiile în formă de semilună, se pregăteau să gîtuie ieșirea elenilor, aceștia înaintară împotriva lor și începură lupta. În această luptă pe mare, părțile s-au dovedit la fel de tari, căci armata navală a lui Xerxes, alcătuită din numeroase corăbii de mari dimensiuni, se împiedica în propriile-i manevre; corăbiile, neavînd loc, se izbeau între ele. Nu-i mai puțin adevărat că oamenii țineau piept și nu dădeau îndărăt, căci socoteau deosebit de rușinos să fie puși pe fugă de cele câteva corăbii elene. Multe au fost corăbiile pierdute de eleni, mulți au fost și oamenii, dar cu mult mai multe au fost corăbiile barbarilor și oamenii pe care i-au pierdut. Tot luptînd astfel, veni și vremea cînd se despărțiră și fiecare se retrase în partea lui.

XVII În această bătălie navală, dintre soldații lui Xerxes egiptenii au strălucit în mod deosebit prin vitejia de care au dat dovadă³⁵. Pe lîngă alte fapte de arme glorioase, ei au capturat cinci corăbii elene cu oameni cu tot. Din partea elenilor, în acea zi și-au cîștigat renume atenienii, iar dintre aceștia Clinias, fiul lui Alcibiades³⁶, care pe propria lui cheltuială, pe o corabie care-i aparținea, venise să lupte însoțit de 200 de oameni³⁷.

XVIII Cînd s-au despărțit, și unii și alții grăbiră cu bucurie spre locul unde aruncau ancorele. La întoarcere,

după ce bătălia pe mare încetase, elenii erau stăpîni pe morții și pe rămășițele corăbiilor lor. Cu toate acestea ei aveau mari pierderi, atenienii îndeosebi, din ale căror vase jumătate fuseseră avariate. Ei hotărîră să se retragă înăuntrul Elladei³⁸.

XIX Themistocles se gîndea că, dacă detașamentele de ostași ionieni și carieni ar fi putut fi smulse din tabăra dușmană, elenii ar fi fost în stare să facă față celorlalte unități vrăjmașe. În timp ce eubeenii mînuiau vitele spre malul mării³⁹, atenianul, adunînd pe comandanți în acel loc, le spuse că el crede că a găsit un mijloc prin care spera să-i facă să fugă pe cei mai de temei aliați ai marelui rege. Atunci se mulțumi să dezvăluie numai atît, dar adăugă că deocamdată mai aveau ceva de făcut, și anume să taie din vitele eubeenilor cîte le-ar pofti inima la fiecare (era mai bine doar ca armata să se îndestuleze cu ele decît să cadă în mîna dușmanilor). Apoi îi îndemnă pe mai marii oștilor să dea porunci ca oamenii lor să aprindă focuri⁴⁰. În ceea ce privește plecarea, îi asigură că se va îngriji să ajungă nevătămați în Ellada. Propunerile lui Themistocles fură pe placul comandanților și pe dată focurile străluciră, iar oamenii începură să taie vite.

XX Eubeenii trecuseră cu vederea oracolul lui Bakis⁴¹ ca pe o prevestire fără însemnătate. Nu scosese nimic din insulă și nici nu făcuseră aprovizionări ca unii cărora războiul le bătea la ușă. Ei singuri, prin urmare, își creaseră o situație neplăcută. Iată cum suna oracolul lui Bakis privitor la ceea ce se întîmpla :

Capre ce adesea, văzduhul îl umplu cu-a lor behăială
Să nu mai fie pe-aicea prin insulă cînd peste mare
Pod de papirus azvîrle acela ce-n limbă străină grăiește.

Cum nu plecaseră urechea la aceste cuvinte, în împrejurările grele prin care treceau și în cele prin care urmau să treacă, puteau să se aștepte la cele mai mari nenorociri.

XXI În timp ce acești eleni săvîrșeau cele de mai sus, de la Trachis⁴² se înfățișă un observator. Căci la Artemision

se afla un om de legătură, Polyas din Antikyra⁴³, căruia i se încredințase sarcina (și îi era pusă la dispoziție o corabie cu ramele în perfectă stare), dacă cumva armata de pe mare s-ar găsi la grea cumpănă, să vestească pe acei care se aflau la Thermopylai. De asemenea, Leonidas avea în preajma lui pe atenianul Abronichos⁴⁴, fiul lui Lysicles, gata să ducă veste celor de la Artemision pe o corabie cu 30 de rame, dacă s-ar fi întâmplat ceva rău cu luptătorii de pe uscat. Așadar, acest Abronichos, de îndată ce sosi, le dezvălui cele întâmplate cu Leonidas și cu oastea ce-l însoțea. Imediat ce aflară toate acestea, fără să mai zăbovească întoarcerea, porniră la drum așa cum fiecare era rânduit, corintienii în cap și atenienii la urmă.

XXII După ce alese printre corăbiile ateniene pe cele mai bine construite, Themistocles se îndreptă spre apele de băut⁴⁵ și săpă în piatră slove pe care ionienii sosiți în ziua următoare la Artemision putură să le citească. Slovele grăiau așa: „Bărbați ionieni, nu vă purtați cu dreptate luptând împotriva părinților voștri, încercând să înrobiți Ellada. Cel mai bun lucru ce-l aveți de făcut este să treceți de partea noastră. Dacă aceasta nu vă stă în putință, de acum înainte feriți-vă să ne atacați când se dau lupte, și voi, și carienii pe care trebuie să-i rugați să facă la fel ca voi. Dacă nu-i cu putință nici una, nici alta, ci vă aflați sub un jug prea greu ca să vă dați în lături, voi, când vor fi încăierări, faceți-vă cât de prost datorită în luptă, amintindu-vă că vă trageți din noi și că începutul dușmăniei față de barbari de la voi ni se trage”⁴⁶.

Acestea le-a scris Themistocles, după câte mi se pare, gândindu-se la două lucruri: dacă aceste cuvinte ar fi rămas necunoscute regelui, ele puteau hotărî pe ionieni să-i părăsească pe perși și să treacă de partea elenilor⁴⁷, sau, dacă ar fi fost aduse la cunoștință lui Xerxes, însoțite de vorbe răuvoitoare, acesta urma să nu mai aibă încredere în ionieni și să-i țină departe de luptele navale. Acestea au fost deci cele scrise de Themistocles.

XXIII Îndată după aceste întâmplări, un bărbat din Histiaia plecă cu o corabie să vestească barbarilor retragerea elenilor de la Artemision. Acesta, plini de neîncredere, îl

puseră pe sol sub pază și apoi trimiseră corăbiile cu mers iute să facă cercetările de cuviință. După ce corăbiile dădură seama de cele aflate, o dată cu răsăritul soarelui, întreaga flotă porni în rânduri strânse spre Artemision. Perșii poposiră în acest ținut până spre mijlocul zilei și apoi se îndreptară pe mare spre Histiaia. La sosire, se făcură stăpîni pe cetatea histieilor și prădară toate satele de la marginea mării din porțiunea Ellopiei⁴⁸, ținut care face parte din Histiaiotida.

XXIV Pe cînd poposeau prin aceste locuri, Xerxes, după ce luă toate măsurile cu privire la cei căzuți, trimise la flotă un crainic.

Întă care erau aceste măsuri: din trupurile ostașilor armatei sale, morți la Thermopylai (și erau mai mult de 20 000), regele a lăsat pe loc ca la 1 000; pentru ceilalți porunci să se sape morminte, să fie îngropați, iar mormîntul să le fie acoperit cu frunziș și cu grămezi de pămînt ca să nu mai fie văzuți de oamenii din flotă. Cînd crainicul pși în Histiaia, porunci să se adune la un loc toată tabăra și grăi: „Tovarăși de arme, regele Xerxes îngăduie, oricui dorește, să-și părăsească postul și să vină să vadă cum luptă el împotriva acelor oameni nesăbuiți care sperau să întrecă puterea regală”.

XXV În urma celor vestite de crainic nimic n-a fost mai greu de găsit decît băroile; atît de mulți doreau să vadă cu ochii lor. O dată ajunși pe celălalt mal, oamenii, plimbîndu-se printre șiruri de morți, priveau cadavrele; toată lumea era încredințată că cei care zăceau erau cu toții lacedemonieni⁴⁹ și thespieni, de vreme ce vedeau și hiloti⁵⁰. Cu toate acestea, Xerxes n-a izbutit să ascundă celor care trecuseră apa cele ce rostuiseră pentru cadavrele propriilor săi soldați; lucrul era chiar de luat în rîs; de o parte, apăreau 1 000 de morți întinși la pămînt, de alta zăceau mormanele tuturor celor care fuseseră cărați într-un singur loc, și anume 4000⁵¹.

Această zi soldații și-o petrecură privind, iar în ziua următoare unii se întoarseră pe mare la Histiaia la corăbiile lor, iar cei care-l însoțeau pe Xerxes se pregătiră de plecare.

XXVI La perși sosiră fugari din Arcadia⁵², puțini ca număr, oameni care căutau să-și câștige existența și voiau să li se dea de lucru. Aceștia au fost duși în fața regelui și perșii îi iscodiră despre cele ce făceau elenii. Era mai cu seamă unul din perși care îi întreba stăruitor despre aceasta. Ei le răspunseră că elenii se aflau la jocurile de la Olympia și că priveau jocurile gimnice și întrecerile hipice. Persanul se interesă de premiul pentru care atleții se întreceau și află de la eleni că premiul era o coroană de măslin⁵³ oferită învingătorului. Atunci, dînd glas unui nobil gând, Tritantaichmes⁵⁴, fiul lui Artabanos, și-a atras din partea regelui acuzația de lașitate. Cînd a aflat că premiul era o coroană, și nu bani, nu s-a putut stăpîni, ci a grăit față de toți: „Doamne, Mardonios, împotriva cărui fel de oameni ne-ai mînat să luptăm? Aceștia nu se întrec la jocuri pentru bani, ci pentru glorie“. Iată care au fost cuvintele lui în acea împrejurare.

XXVII Îndată după dezastrul de la Thermopylai, thessalienii au trimis un sol la focidieni, ca unui care le purtasera întotdeauna dușmănie, și mai aprigă încă de la ultima înfrîngere suferită din partea focidienilor⁵⁵. Pătrunzînd în Focida cu toate oștile lor, ei, adică thessalienii, și aliații lor, nu cu mulți ani înainte de această expediție a marelui rege, au fost învinși de focidieni cum nu se poate mai crîncen. Căci, după ce focidienii s-au văzut respinși pe muntele Parnas, cum aveau cu sine pe profetul Tellias din Elida⁵⁶, acesta a închipuit pentru ei următorul șiretlic: albind cu ghips 600 de focidieni, pe cei mai viteji, atît pe oameni cît și armele lor, i-a trimis noaptea să atace pe thessalieni, spunîndu-le dinainte să ucidă pe oricine n-ar vedea albît cu ghips. De îndată ce străjile thessaliene îi zăriră pe focidieni, se speriară strașnic, gîndind că va fi fost cine știe ce năzdrăvănie, și, după străji, întreaga armată se sperie atît de tare, încît focidienii se făcură stăpîni peste 4 000 de morți și scuturi, din care jumătate le închină oracolului de la Abai⁵⁷, iar cealaltă jumătate oracolului de la Delfi. A zecea parte a prăzii în bani pe care au dobîndit-o din această luptă au cheltuit-o pe marile statui⁵⁸ care sînt grupate în jurul tripodului din fața templului de la Delfi⁵⁹, și pe altele asemănătoare care sînt ridicate la Abai.

XXVIII Acestea au fost pățaniile prin care a trecut pedeștrimea thessaliană care îi asedia pe focidieni. Cît despre călărima care năvălise în Focida, locuitorii au nimicit-o într-un chip jalnic. În trecătoarea învecinată cu Hyampolis⁶⁰, au săpat un șanț larg, unde au așezat amfore goale. Apoi au presărat peste amfore un strat de țărîină, pe care l-au metezit la nivelul terenului, și s-au pregătit să primească pe thessalienii care-i atacau. Aceștia, cu gîndul să-i mătore din cale pe focidieni, își repeziră caii spre amfore, și animalele și-au frînt picioarele.

XXIX Prin urmare, thessalienii, care purtau ură focidienilor, în urma acestor două înfrîngeri trimiseră un crainic cu această proclamație: „Focidieni, a sosit timpul să recunoașteți cu mai multă cumințenie că nu sînteți deopotrivă cu noi. Pînă acum, printre greci, atîta vreme cît ne-a plăcut să rămînem de partea lor, întotdeauna ne-am dovedit mai presus de voi, iar acum ne bucurăm de așa trecere pe lîngă barbari, încît stă în puterea noastră să vă lipsim de pămîntul vostru și, mai mult decît atît, să vă înrobim. Noi însă, deși totul e de partea noastră, nu vă vrem răul. Dați-ne, în schimbul binelui ce vi-l facem, 50 de talanți de argint, iar noi vă făgăduim să abatem de la țara voastră urgiile ce vă amenință“.

XXX Iată ce propuneau thessalienii focidienilor, căci aceștia erau singurii locuitori de prin acele meleaguri care nu trecuseră de partea perșilor — și o făceau, după cîte socot eu, din nici o altă pricină decît din ură față de thessalieni; dacă thessalienii ar fi mărit prin oștile lor forțele elenilor, poate că focidienii ar fi trecut de partea perșilor. La primirea veștilor de la thessalieni, focidienii răspunseră că nu vor da banii și că le stă și lor în putință, dacă-și schimbă gîndul, să facă prietășug cu perșii, întocmai ca thessalienii⁶¹. Dar că ei nu vor fi de bună voia lor trădătorii Elladei.

XXXI Cînd aceste cuvinte ajunseră la urechile thessalienilor, mînia față de focidieni îi hotărî să devină călăuzele barbarilor. Așadar, perșii năvăliră din Trachinia în Dorida; pe aici se întinde o fișie lungă și îngustă din ținutul Dori-

dei, cam cel mult de 30 de stadii în lățime, aflată între Malida și țara Focidei; în vechime aici era Driopida⁶². Acest ținut este țara de baștină a dorienilor din Pelopones. Când au intrat în Dorida, barbarii nu au făcut stricăciuni, căci locuitorii au arătat bunăvoință perșilor, iar thessalienii nu au fost de părere să se facă jafuri⁶³.

XXXII Dar când barbarii trecură din Dorida în Focida, pe focidieni nu i-au mai prins. Unii din ei se suiseră pe înălțimile Parnasului. Acel vîrf al Parnasului care se înalță singuratic în apropierea orașului Neon și se numește Tithoreia⁶⁴ este potrivit să primească o mare mulțime de oameni. Aici își căraseră ei avuțiile și se suiră și ei. Cea mai mare parte însă se strămutaseră la locrienii ozoli în orașul Amphissa⁶⁵, așezat spre mieznoapte de Olimpia Crisei. Barbarii străbătură în lung și în lat tot pămîntul Focidei. În fruntea armatei erau călăuze thessalienii. Pe tot ce puneau mîna dădeau pradă flăcărilor și distrugeau; ei puneau foc orașelor și templelor.

XXXIII Înaintînd pe această cale de-a lungul fluviului Cephisos, perșii prădau tot ce le ieșea înainte și arseră orașul Drymos cît și Haradra, Erochon, Tethronion, Amphikaia, Neon, Pedieai, Triteai, Elateia, Hyampolis, Parapotamoi și Abai, unde se găsește un bogat sanctuar al lui Apollo, înzestrat cu tezaure și multe ofrande. Aci se afla pe acea vreme și se mai află încă și acum un oracol. Perșii jefuiră și acest sanctuar, căruia apoi i-au dat foc. Fugărind pe cîțiva focidieni, i-au prins în apropierea munților — la fel și pe cîteva femei, pe care le-au ucis abuzînd de ele în număr prea mare.

XXXIV Barbarii, trecînd dincolo de Parapotamioi⁶⁶, sosiră la Panopeai. De aci, armata lor, gata despărțită în două, o apucă pe drumuri diferite. Cea mai numeroasă și mai puternică parte a oștirii, împreună cu însuși Xerxes, îndreptîndu-se spre Atena, intră în Beotia, prin teritoriul orașului Orchomenos. Toată populația Beotiei se dădu de partea perșilor, iar orașele au fost scăpate de la pieire de macedonenii aflați în fiecare din ele, anume trimiși aici de Alexandros⁶⁷. Macedonenii îi scăpară pe beoțieni, străduin-

du-se să-i facă pe Xerxes să înțeleagă că aceștia le doreau mezilor numai bine.

XXXV În timp ce o parte din barbari o luase pe aici, alții, avînd în frunte călăuze, se năpustiră spre sanctuarul de la Delfi, lăsînd în dreapta lor masivul Parnasului. Și aceștia pe tot ce puneau mîna în Focida făceau praf și pulbere. Dădură foc și orașului Panopeai, și la Daulis, și la Lilaia. Iată pricina pentru care înaintau pe aici după ce se despărțiseră de grosul armatei: lor le revenea sarcina să prade sanctuarul de la Delfi și apoi să-i înfățișeze regelui Xerxes bogățiile; regele, după cîte am aflat și eu, tot ascultînd mereu povești despre sanctuar, cunoștea fiecare obiect vestit din sanctuar și mai ales ofrandele lui Cresus, fiul lui Alyattes⁶⁸, mai bine chiar decît bogățiile pe care le lăsase acasă.

XXXVI Locuitorii din Delfi, când afluă ce se petrecea, se înspăimîntară îngrozitor; cu sufletul plin de teamă, întrebă oracolul ce să facă cu obiectele sfinte: să le îngroape în pămînt sau să le care în alt ținut. Zeul n-a îngăduit însă ca tezaurele să fie mișcate și spuse că este singur în stare să vegheze la bunurile lui. Delfienii, la auzul acestor asigurări, începură să se îngrijească de ei înșiși. Își trimiseră de îndată copiii și femeile dincolo de apă, în Achaia⁶⁹, iar ei, cea mai mare parte, se urcară pe înălțimile Parnasului și-și suiră avuțiile în peștera Coryciană⁷⁰; alții au trecut în Amphissa din Locrida. Toți locuitorii din Delfi părăsiră prin urmăre orașul, afară de 60 de oameni și un profet.

XXXVII În timp ce barbarii porniți la atac s-au apropiat și au dat cu ochii de sanctuar, profetul, al cărui nume era Akeratos, vede grămadă în fața templului, cărate afară din marea sală, armele sacre de care nici unui om nu-i era îngăduit să se atingă. Acesta se grăbi să vestească minunea întîmplată delfienilor cîți erau de față. Iar după ce barbarii care se îmbulzeau unii peste alții ajunseră la nivelul templului Athenei Pronaia⁷¹, le-a fost dat să trăiască minuni mai mari încă decît cea de mai înainte. Fără doar și poate, și aceasta era o întîmplare extraordinară, ca armele de război să apară de la sine afară din templu și să zacă grămadă

în fața porții ; însă ce s-a petrecut pe urmă, sînt fapte demne să stîrnească cea mai mare uimire dintre toate minunile cîte le cunoaștem. Cînd barbarii în înaintarea lor ajunseră în dreptul templului Athenei Pronaia, din ceruri căzură asupra lor trăsnete, iar de pe Parnas două stînci desprinse se prăvăliră asupra lor cu un zgomot asurzitor și doborîră la pămînt un mare număr de oameni. Din templul Pronaiei se auzi un strigăt puternic și îndemnuri la luptă.

XXXVIII Toate acestea la un loc stîrniră în rîndurile barbarilor o mare panică. Delfienii — cum au aflat că perșii sînt puși pe fugă — au coborît la atac și au ucis mulți dușmani. Cîți au mai scăpat au fugit drept în Beotia.

Barbarii care s-au mai întors povesteau, după cum am auzit, că afară de minunile acestea au mai văzut și altele ; doi hopliți de o înfățișare mai mare decît cea a oamenilor obișnuiți îi urmăreau, ucigîndu-i și fugărindu-i.

XXXIX Aceștia doi, după spusele delfienilor, erau eroii locali Phylakos și Autoonos, ale căror altare se află în vecinătatea sanctuarului, cel al lui Phylakos chiar lîngă drum, ceva mai sus de templul Pronaiei, iar cel al lui Autoonos aproape de Castalia, sub vîrfurile stîncii Hyampeia⁷². Bucățile de stîncă prăvălitate de pe Parnas se mai aflau încă neatinse în zilele noastre, în incinta templului Athenei Pronaia, acolo unde se abătuseră după ce-și croiseră drum printre barbari. Așa s-a petrecut retragerea acestor pîcuri de oameni din fața sanctuarului⁷³.

XL Armata navală a elenilor, la rugămintea atenienilor, de la Artemision se opri și aruncă ancorele la Salamina⁷⁴.

Atenienii i-au rugat stăruitor pe aliați să se oprească în apele Salaminei, ca ei să-și poată pune la adăpost alfară din Attica copiii și femeile și apoi să se sfătuiască asupra celor ce aveau de făcut ; căci intenționau să țină sfat asupra situației care se crease, dîndu-și seama că se înșelaseră în planurile lor. Ei speraseră că vor găsi în Beotia pe peloponesieni, cu toate oștile lor, ațînînd calea barbarilor⁷⁵. Cînd acolo, nu găsiră nici urmă de peloponesieni, ci aflară că aceștia ridicau o întăritură în fața Istmului, că puneau cel mai mare preț pe salvarea Peloponesului și-l țineau sub

pază, în timp ce restul Elladei îl lăsau la voia întâmplării. La aflarea acestor vești s-au rugat atenienii atît de stăruitor pe lîngă aliați să ancoreze în preajma Salaminei.

XLI Ceilalți aliați se opriră, așadar, pe coastele Salaminei, iar atenienii la ei acasă⁷⁶. După ce au sosit, dădură o proclamație : fiecare atenian să-și scape cum va putea copiii și sclavii casnici. Atunci, cei mai mulți își trimiseră familiile la Troizena⁷⁷, unii la Egina, iar alții chiar la Salamina. Din dorința de a da ascultare oracolului, locuitorii au evacuat în grabă orașul. La acest zor a mai contribuit și un alt motiv, tot atît de însemnat⁷⁸. Atenienii povestesc că un șarpe uriaș, paznicul Acropolei, locuia în sanctuar⁷⁹. Ei susțin acest lucru, și, ca și cum șarpele ar exista, în fiecare lună, fără întrerupere, îi aduceau ofrande, care nu erau altceva decît turte cu miere. Iată însă că tusta, întotdeauna mîncată înainte vreme, acum a rămas neatinasă. Cînd preoteasa răspîndi vestea celor petrecute⁸⁰, atenienii, mai hotărîți ca oricînd, se zoriră să părăsească orașul, de parcă zeita părăsise și ea Acropole⁸¹. După ce și-au pus la adăpost totul, plecară pe mare spre tabăra de război.

XLII După ce flota de la Artemision ancoră la Salamina, celelalte trupe navale ale elenilor, aflînd de acest popas, veniră laolaltă de la Troizena. Mai înainte fusese dat ordinul să se strîngă la Pogon⁸², portul din Troizena. În acest fel s-au adunat într-un singur loc cu mult mai multe corăbii decît cele care luptaseră la Artemision și din mult mai multe cetăți⁸³. Comandantul flotei era același ca la Artemision, Eurybiades, fiul lui Eurycleides, un spartan care nu era totuși de sînge regesc⁸⁴. Atenienii se înfățișară cu corăbii în număr mult mai mare și foarte bine construite.

XLIII Iată cine lua parte la această expediție pe mare. Din Pelopones, spartanii aduceau 16 corăbii ; corintienii aveau tot atîtea corăbii ca la Artemision ; sicyonienii 15, epidaurienii zece, troizenienii cinci, hermionii trei ; toți aceștia, afară de hermioni, erau de neam doric și macedonean, ultimele triburi sosite în Pelopones din regiunile Erineosului, Pindului și ale Driopidei. Hermionii sînt driopi, alungați de Heracles și de malienii din ținutul numit acum Dorida⁸⁵.

XLIV Aceștia sînt, prin urmare, peloponesienii care participau la luptă. Iată acum pe cei care veneau din ținuturi aflate afară din Pelopones. Atenienii — față de toți ceilalți aliați la un loc — aduseseră 180 de corăbii, pe care se aflau singuri, căci la Salamina plateenii n-au mai luptat alături de atenieni⁸⁶, din pricina pe care am s-o povestesc îndată: cînd elenii au părăsit pozițiile de la Artemision și au ajuns în dreptul Halikisului, plateenii au debarcat pe coasta din fața Beotiei și s-au dus ca să-și pună la adăpost familiile. Ei însă au rămas în urmă, în timp ce-i salvau pe ai lor. Locuitorii Atenei, pe vremea cînd pelasgii stăpîneau țara numită în zilele noastre Ellada, erau pelasgi⁸⁷, denumiți cranai⁸⁸; sub regele Cecrops⁸⁹ s-au numit cecropizi, și cînd Erechtheus a preluat domnia, și-au schimbat numele în cel de atenieni⁹⁰, iar apoi, sub comanda militară a lui Ion, fiul lui Xuthos⁹¹, s-au numit după acesta ionieni.

XLV Megarienii s-au înfățișat cu același număr de corăbii ca la Artemision; ambracioții veniseră și ei în ajutor cu șapte corăbii, iar cei din Leucade cu trei. Aceștia sînt un neam doric care se trage din Corint.

XLVII Dintre insulari, eginetii veniseră la Salamina cu 30 de corăbii. Ei mai aveau și alte [douăsprezece] corăbii⁹², cu echipaj cu tot, dar cu acesta își asigurau paza propriei lor cetăți⁹³, iar cu celelalte 30, minumat construite pentru manevre pe mare, au luat parte la bătălia navală de la Salamina. Eginetii sînt doriani din Epidaurus. Numele insulei mai înainte vreme era Qinone⁹⁴. După eginetii urmau calcidienii — cu aceleași 20 de corăbii pe care le avuseseră și la Artemision — și eretrienii⁹⁵ — cu cele șapte corăbii ale lor; aceștia sînt ionieni. Veneau la rînd ceenii, cu același număr de corăbii; ei sînt un neam ionian care se trage din atenieni⁹⁶. Naxienii aduceau patru corăbii; ei fuseseră trimiși în ajutorul mezilor de către conducerea cetății, de altfel ca și ceilalți insulari, dar, fără a ține seama de poruncile primite, la îndemnul lui Democrit⁹⁷, un bărbat de seamă printre locuitorii orașului și pe acea vreme comandantul unei trireme, au trecut de partea elenilor. Naxienii sînt ionieni originari din Atena. Styrienii s-au înfățișat cu tot atîtea corăbii ca la Artemision, cynthienii cu o corabie și o penteconteră; amîndouă aceste neamuri sînt

dryope⁹⁸. Seriphienii, siphnienii, melienii luptau și ei în flotă. Ei erau singurii dintre insulari care nu primiseră pe barbari cu pămînt și apă⁹⁹.

XLVIII Toți cei înșirați mai sus, locuitori ai regiunilor de dincoace de Thesproții și de fluviul Acheron, au luat parte la expediție¹⁰⁰. Thesproții sînt vecinii ambracioților și ai leucadienilor¹⁰¹ care veneau să lupte din regiunile cele mai îndepărtate. Din neamurile care locuiesc în afara pămînturilor unde sălășluiesc cei pomeniți, crotoniații au fost singurii care au venit în ajutorul Elladei amenințate, cu o triremă comandată de un bărbat de trei ori învingător la jocurile pythice, Phayllos¹⁰². Crotoniații sînt de neam acean. Toți ceilalți aliați au participat la luptă aducînd trireme, iar melienii, siphnienii și seriphienii au venit pe corăbii cu cinci rînduri de vîsle¹⁰³. Melienii, originari din Lacedemona¹⁰⁴, aveau două pentecontere, siphnienii și seriphienii-ionieni plecați din Athena — aveau fiecare câte o penteconteră. Numărul total la care s-au ridicat corăbiile — afară de pentecontere — a fost de 376¹⁰⁵.

XLIX Venind din localitățile pe care le-am numit¹⁰⁶, comandantii s-au întrînit la Salamina; ei s-au așezat la sfat și Eurybiades propuse ca oricine dorește să-și spună pe față părerea, unde socotește că este cel mai potrivit să se dea bătălia pe mare, în care loc din regiunile aflate sub stăpînirea lor. Căci despre Attica nu mai putea fi acum vorba și tot interesul se aținea asupra celorlalte ținuturi. Cele mai multe păreri ale vorbitorilor se potriveau. Aceștia doreau ca elenii să se îndrepte spre Istm și să dea bătălia în fața Peloponesului, argumentînd că, dacă ar fi fost înfrinți pe mare, în apele Salaminei, vor fi asediați într-o insulă unde nu s-ar putea ivi nici un fel de ajutor. În fața Istmului însă, vor fi aruncați pe țămmuri, unde s-ar afla la ei acasă.

L În timp ce strategii băștinași din Pelopones aduceau aceste argumente, iată că sosi un sol atenian, care vesti că barbarii au sosit în Attica și dau foc pretutindeni¹⁰⁷. Într-adevăr, oștirea însoțită de Xerxes, după ce străbătuse Beotia, dăduse foc orașului Thespiei, ai cărui locuitori fugiseră în Pelopones; la fel făcuse și cu Plateea, ajungînd în

cele din urmă la Atena, unde prăda tot ce-i ieșea în cale. Perșii dăduseră foc localităților Thespias și Plateea, căci aflaseră de la thebani că locuitorii de aici nu-i priveau cu ochi buni.

LII Din momentul trecerii Helespontului, punctul de pornire al expediției barbare, unde timp de o lună ¹⁰⁸ perșii au stat prin împrejurimi, scurgându-se mereu spre Europa au mai trecut trei luni până au ajuns în Attica, sub arhontatul lui Calliades la Atena ¹⁰⁹. Orașul l-au cucerit golit de oameni. Au găsit numai câțiva atenieni adăpostiți în sanctuar, și anume pe vistiernicii tezaurului și pe niște oameni lipsiți de mijloace, care îngrădiseră Acropolea cu uși și birne și țineau piept asediatorilor ¹¹⁰. Aceștia nu se refugiaseră la Salamina și fiindcă nu aveau cu ce, dar, în afară de faptul că erau săraci, credeau că au găsit adevăratul tîlc al oracolului pe care Pythia îl dăduse atenienilor: „zidul de lemn va fi de neînvins”. Erau încredințați că ceea ce ridicaseră ei este întăritura de care vorbea oracolul, iar nu corăbiile.

LIII Perșii, așezându-se pe colina din fața Acropolei, numită de atenieni Areopagul ¹¹¹, asediau Acropolea în felul următor: învălătuceau oștii pe săgeți, le aprindeau și ocheau baricada de lemn. Pe înălțime, atenienii asediați se apărau cu orice preț, deși ajunseseră la capătul puterilor și baricada lor îi trăda. Ei nu primeau îndemnurile făcute de Peisistratizi ¹¹² cu privire la o înțelegere, ci, continuând să se apere, nascociau mereu alte mijloace, printre care prăvălirea unor bucăți de stîncă peste barbarii care înaintau spre porți. Astfel, Xerxes a fost ținut vreme îndelungată ¹¹³ în încurcătură, neputînd să pună mîna pe ei.

LIIV Cu timpul, barbarii găsiră o cale de ieșire din greutățile prin care treceau. Căci trebuia, după prevestirea oracolului, ca întreaga Attică de pe continent să cadă în puterea perșilor. Drept în fața Acropolei, dar în dosul porților și al suișului — pe acolo pe unde nimeni nu era de strajă și nici nu s-ar fi bănuț că s-ar putea sui vreodată picior de om —, toamai prin acea parte, deși locul era un perete drept, se urcară câțiva oșteni în apropierea templului Aglaurei ¹¹⁴, fiica lui Cecrops. Cînd atenienii de pe Acropole îi zăriră

ajunși pe aici, unii din ei se aruncară cu capul în jos de pe zidul de întăritură și-și găsiră moartea, iar alții se refugiară în megaronul templului. Acei dintre perși care se suiseră pe stînci se năpustiră mai întîi spre porți, pe care le deschiseră, și apoi uciseră pe suplicanți. Cînd toți apărătorii Acropolei au fost nimiciți, perșii jefuiră sanctuarul și incendiară întreaga Acropole ¹¹⁵.

LIV Xerxes era acum deplin stăpîn pe Atena. El trimise la Susa un vestitor călare, ca să-l înștiințeze pe Artabanos ¹¹⁶ de izbînda pe care o dobîndise într-un chip feročit. A doua zi după ce trimisese solul, Xerxes, chemînd laolaltă pe atenienii exilați care îl însoțeau, le porunci să se urce pe Acropole și să aducă jertfe așa cum se obișnuia la ei ¹¹⁷. Aceste porunci le dădu fie că în vis îi apăruse o vedenie, fie că avea remușcări în urma incendierii sanctuarului. Fugarii atenieni îi făcură pe plac.

LV Voi lămuri acum de ce am amintit aceste amănunte. Pe Acropolea ateniană se află un templu al lui Erechtheus, divinitate căreia îi merge vestea că s-a născut din pămînt, iar în templu — un măslin și o vînă de apă, mănturii, după câte povestesc atenienii, lăsate de Poseidon și Athena în urma neînțelegerii izbucnite între ei pentru stăpînirea ținutului ¹¹⁸. Măslinul a ars și el odată cu restul sanctuarului, cînd barbarii au dat foc. A doua zi, însă, după incendiu, cînd acei atenieni care primiseră de la rege poruncă să aducă jertfe s-au suit la sanctuar, numai ce văd o mlădiță de un cot răsărită din trunchi, cel puțin așa au spus acei oameni.

LVI Elenii de la Salamina, cînd li s-a adus vestea cum stau lucrurile cu Acropolea ateniană, s-au înfricoșat atît de cîmplit ¹¹⁹, că unii din comandânți nici n-au mai așteptat să fie luată o hotărîre cu privire la situația discutată, ci s-au năpustit pe corăbiile lor și au ridicat pînzele ca să iasă în larg. Cîți mai rămăseseră din ei au căzut de acord să lupte în fața Istmului. La căderea nopții, despărțindu-se, aceștia au plecat de la întrunire și s-au urcat pe corăbiile lor.

LVII Atunci cînd Themistocles ajunse la corabia sa, Mnesiphilos, un bărbat atenian, îl întrebă ce au hotărît coman-

danții între ei. Când a aflat de la el de hotărîrea ca vasele de război să iasă lîngă Istm și lupta pe mare să se dea în fața Peloponesului, a spus: „Dacă corăbiile părăsesc Salamina, tu nu vei mai avea nici o patrie pentru care să te lupti pe mare! Fiecare se va îndrepta spre cetatea lui — și nici Eurybiades nu va mai fi în stare să-i țină pe loc, nici vreun alt om —, așa încît armata se va risipi în patru vînturi. Ellada va pieri din lipsa de vrednicie a celor ce se ceartă. Dar dacă mai este vreun mijloc, du-te, încearcă să împrăștii hotărîrile luate; de-ți stă cumva în putință, sfătuiește-l pe Eurybiades să-și mute gîndul și să rămînă aici ¹²⁰.

LVIII Mult i-a plăcut lui Themistocles acest îndemn și, fără să zică nici un cuvînt, s-a dus întins la corabia lui Eurybiades. Sosind aici, îi spuse că dorește să discute între patru ochi o problemă de interes comun. Spartanul îl pofti să se urce pe corabie și să vorbească, dacă așa-l îndeamnă inima ¹²¹. Atunci, Themistocles, așezîndu-se lîngă el, înșiră toate cîte le auzise de la Mnesiphilos, ca și cum el le-ar fi plăsmuit, și mai adăugă și multe altele, pînă ce, prin rugăminți stăruitoare, îl hotărî pe Eurybiades să iasă din corabie și să adune la sfat pe comandanți.

LIX Când aceștia s-au întrunit din nou — mai înainte ca Eurybiades să fi înfățișat pricina pentru care îi chemase laolaltă —, Themistocles se și avîntase într-o lungă cuvîntare, ca omul nerăbdător să-și înfățișeze păsurile. În timp ce vorbea, comandantul din Corint, Adeimantos, fiul lui Okytos, spuse: O, Themistocles, în întreceri, cei care pornesc înaintea celorlalți sînt biciuiți ¹²². Dar Themistocles, pentru a se dezvinovăți, zise: „Așa e, însă cei lăsați în urmă nu sînt încununați“.

LX Cu multă stăpînire de sine a întors atunci Themistocles vorba corintianului. Apoi, se adresă lui Eurybiades, fără a mai pomeni nimic din cele ce înșinase mai înainte, anume că aliații se vor împrăștia pe la casele lor dacă vor părăsi Salamina. De față cu aliații n-ar fi fost frumos din partea lui să acuze pe cineva. Themistocles schimbă însă vorba și iată ce spuse: „În mîna ta stă acum salvarea Elladei dacă-mi vei da ascultare să rămîi aici ca să întîmpini pe

dușman pe mare și să nu te încrezi în cuvintele acelor care te îndeamnă să îndrepti flota spre Istm. Ia seama la ceea ce spun și pune în cumpănă amîndouă posibilitățile. Dacă te vei ciocni cu dușmanul în fața Istmului, vei da bătălia în largul mării, ceea ce e foarte puțin prielnic pentru noi, care avem nave mai grele și mai puține la număr ¹²³. De alegi această cale, vei pierde Salamina, Megara și Egina, chiar dacă în rest norocul va fi de partea noastră; pe urmele armatei de pe mare va veni negreșit și armata de uscat și astfel tu, cu mîna ta, îi vei aduce pe perși împotriva Peloponesului, atrăgînd primejdia asupra întregii Ellade. Dacă însă vei face ceea ce-ți spun eu, vei găsi în sfaturile mele un mare sprijin: mai întîi, noi, care atacăm în strîmtoare cu corăbii puține, corăbii multe la număr ¹²⁴, vom obține o mare victorie, dacă sfîșitul bătăliei va fi cel pe care-l prevăd. Bătălia pe mare la loc strîmt este tocmai ceea ce este nimerit pentru noi; în largul mării, tocmai ceea ce este nimerit pentru ei. În afară de asta, va fi salvată Salamina, insula care adăpostește vîlăstarele și femeile noastre. Și mai e ceva în cele ce-ți propun și la care voi țineți foarte mult; rămînînd pe loc, tot pentru Pelopones vei lupta ca și în fața Istmului și, dacă ești cu adevărat înțelept, m-ai să atragi vrăjmașii asupra Peloponesului. Dacă lucrurile se vor petrece cum nădăjduiesc eu și vom învinge în lupta cu corăbiile, barbarii nu se vor înfățișa împotriva voastră la Istm și nici nu vor păși dincolo de Attica ¹²⁵, ci se vor retrage în neorînduială, iar noi vom păstra neatinse Megara, Egina și Salamina, insulă unde avem și un oracol ¹²⁶ care ne prezice că vom doborî pe vrăjmași. Oamenilor care plănuiesc lucruri ce se pot realiza, în general, le merge bine; celor însă care greșesc în chibzuierile lor nu le merge din plin și nici divinitatea nu le vine în ajutor“.

LXI În timp ce Themistocles vorbea, corintianul Adeimantos îl atacă iarăși, poruncindu-i să-și țină gura, unul ca el care nu mai avea patrie. El dorea ca Eurybiades să-i interzică acestui om lipsit de drepturi cetățenești ¹²⁷ să mai ia parte la vot. Themistocles, susținea el, să dobîndească mai întîi calitatea de cetățean și numai după aceea să-și expună părerile. Adeimantos îi aruncă aceste vorbe de ocară lui Themistocles fiindcă Atena fusese cucerită și era ocupată de perși. Atunci Themistocles rosti multe cuvinte grele față de

Adeimantos și de corintieni, arătând în cuvântarea sa că atenienii au și o cetate, și un teritoriu mai vast decât al corintienilor, atâta vreme cât vor fi stăpîniți celor 200 de corăbii cu echipajul lor cu tot. Nimeni dintre eleni n-ar fi fost în stare să respingă un atac atenian.

LXII Cu acestea, fără să-și întrerupă cuvîntul, se întoarse spre Eurybiades vorbind cu mai multă patimă: „Tu, dacă vei rămîne aici, ai să te dovedești un om de inimă. Dacă nu, vei nimici Ellada. Toată nădejdea noastră în acest război se sprijină pe corăbii. Ai încredere în mine. De nu vei face ce-ți spun, noi atenienii ne vom lua pe dată familiile și ne vom îndrepta spre Siris¹²⁸, în Italia, colonie de-a noastră încă din vechime, despre care oracolele prevestesc că trebuie populată cu oamenii noștri. Iar voi, lăsați singuri la voia întâmplării de miște aliați ca noi, să vă aduceți aminte de cuvintele mele”¹²⁹.

LXIII Aceste afirmații ale lui Themistocles avură darul să-i deschidă ochii lui Eurybiades. După cîte cred, Eurybiades a înțeles cum stau lucrurile, mai ales speriat la gîndul că atenienii îi vor părăsi pe lacedemonieni dacă va îndrepta corăbiile spre Istm. Atenienii o dată plecați, ceilalți nu mai erau în stare să facă față în luptă. Urmarea a fost că Eurybiades a optat pentru această părere, anume să rămînă pe loc și să dea lupta hotărîtoare.

LXIV Astfel, după ce Eurybiades s-a hotărît, acei care făcuseră multă zarvă pentru și împotriva apărării la Salamina se pregăteau acum să lupte pe mare. Ziua se ivi și o dată cu răsăritul soarelui se simți un cutremur pe pămînt și pe apă. Toți au fost de părere să se înalțe rugi zeilor și să fie chemați Aiaciczii¹³⁰ ca ajutoare. Cum au hotărît, așa au și făcut. Au implorat ajutorul tuturor zeilor și au invocat pe Ajax și pe Telamon, eroi chiar din Salamina. La Egina au trimis o corabie după Aiakes și ceilalți Aiacizi¹³¹.

LXV Dicaios, fiul lui Theokydes, un atenian exilat care ajunsese la mare vază pe lângă mezi, povestea că, aflîndu-se în oîmpia Thriei¹³² împreună cu spartanul Demaratos, pe vremea cînd ținutul Atticei, după ce fusese golit de locuitori,

era pustiit de pedestrima lui Xerxes, a văzut cum înainta spre ei dinspre Eleusis un vârtej de praf ridicat parcă de 30 000 de oameni¹³³. Amîndoi s-au minunat întrebîndu-se cine să fie oamenii care au stîrnit vârtejul; dintr-o dată, auziră o voce; lui Dicaios i se păru că această voce întonează imnul sacru al misterele. Demaratos, neinițiat în misterele de la Eleusis, l-a întrebat care ar putea fi pricina zgomotului. El i-a răspuns: „Demaratos, e peste putință ca un mare prăpăd să nu se abată asupra armatei regelui. Cîta vreme în Attica nu se găsește picior de om, este evident că zgomotul care vine din partea Eleusisului în sprijinul atenienilor și al aliaților nu poate fi decât divin. Dacă se va abate asupra Peloponesului, va fi primejdie pentru rege însuși și pentru armata de uscat; dacă o va lua spre corăbiile de la Salamina, regele va trece prin pericolul de a-și pierde flota. Această sărbătoare atenienii o țin în fiecare an în cinstea Mamei și a Fiicei¹³⁴, și oricine dintre ei sau dintre alți greci dorește, se inițiază în mistere. Zgomotul de voci pe care îl auzi reprezintă invocațiile¹³⁵ înălțate în această sărbătoare”. La care Demaratos îi zise: „Taci și nu mai da nimă-nui altuia această lămurire. Dacă cumva cuvintele tale ajung la urechile regelui, vei plăti cu capul și nici eu, nici nimeni altul pe lume nu te va putea scăpa. Ține-ți gura, de această armată ai bă grijă zeii”. Acestea au fost sfaturile lui Demaratos. Din vârtejul de praf de unde s-auzeau vocile se alcătui un nor care, înălțîndu-se tot mai sus, se îndrepta spre Salamina deasupra taberei elenilor. Astfel cei doi au înțeles că armata de pe mare a lui Xerxes era menită pieirii. Iată care a fost povestirea lui Dicaios, fiul lui Theokydes; în sprijinul adevărului el a cerut mărturie lui Demaratos și altora¹³⁶.

LXVI Oamenii din oastea navală a lui Xerxes, după ce au văzut cu ochii lor jălnicul sfîrșit al spartanilor, au trecut marea din Trachinia spre Histiaia, unde au poposit trei zile. Străbătînd Euriposul, în alte trei zile au ajuns la Phaleron. După cîte cred eu, vrăjmașii au năpădit Attica și pe uscat, și pe mare cu un număr de oameni nu mai mic decât aveau atunci cînd au sosit la capul Sepias și la Thermopylai¹³⁷. În locul celor pieriți în urma furtunii, în bătălia de la Thermopylai și în luptele navale de la Artemision, îi voi înșira pe cei care, la acea vreme, încă nu-l urmau pe rege: malienii,

dorienii, iacrienii, beoțienii, care veneau cu toate trupele lor, afară de thespieni și plateeni, la care se adaugă și carystienii, andrienii, teneienii și toți ceilalți insulari, afară de cele cinci cetăți ale căror nume le-am amintit mai înainte¹³⁸. Căci, cu cât perșii înaintau mai adânc în inima Elladei, cu atât mai multe neamuri îi urmau.

LXVII Așadar, când toți aceștia, în afară de locuitorii Parosului, sosiră la Atena (parienii, rămași în urmă la Kythnos, pînădeau cum se vor desfășura luptele)¹³⁹ și de îndată ce și ceilalți sosiră la Phaleron, Xerxes în persoană coborî spre corăbii, dornic să-și cunoască oamenii și să afle părerile marinarilor. Îndată ce a sosit s-a așezat pe un jilț în fața tuturor¹⁴⁰. Erau de față — chemați de el — tiranii neamurilor supuse lui și comandanții corăbiilor. Aceștia s-au așezat după cinstirea pe care regele o arătase pentru fiecare — cel dintîi regele Sidonului, apoi cel al Tyrului¹⁴¹, apoi toți ceilalți¹⁴².

O dată ce s-au așezat la rînd, după ceremonial, Xerxes — punîndu-i la încercare, prin mijlocirea lui Mardonios — i-a întrebât pe fiecare dacă e nimerit să dea bătălia pe mare.

LXVIII Mardonios îi cercetă pe rînd, trecînd pe la toți. Mai întîi vorbi cu regele Sidonului.

Pe cînd ceilalți se arătau de aceeași părere, optînd pentru bătălia pe mare, Artemisia spuse următoarele: „Mardonios, spune-i regelui, din partea mea, că îi răspund așa, eu care n-am fost cea mai nevolnică în luptele pe mare din fața Eubeei, eu care n-am săvîrșit cele mai neînsemnate fapte de arme: «stăpîne, se cuvine să-ți dezvălui adevărata mea părere, ce anume gîndesc că e mai bine pentru izbînda ta. Îți spun: cruță corăbiile și nu da bătălia pe mare. Acești bărbați, față de oamenii tăi, sînt tot atât de vrednici în lupta pe mare, pe cît sînt bărbații față de femei¹⁴³. De ce la urma urmei trebuie negreșit să treci prin primejdia unor încăierări pe mare?

N-ai cucerit oare Atena, ținta expediției în care te-ai avîntat? Nu ai la picioare restul Elladei? Nimeni nu-ți mai stă în cale. Cei care ți s-au împotrivit s-au risipit așa cum au meritat. Îți voi destăinui însă cum cred eu că se vor desfășura lucrurile în tabăra vrăjmașă. Dacă nu te vei grăbi să

dai lupta pe mare, ci vei păstra corăbiile aici, lîngă țărm, fie că rămîi pe loc, fie că înaintezi cu armata asupra Peloponesului, lesne, stăpîne, se vor realiza gîndurile care te-au adus aici. Căci elenii nu-s în stare să ți se împotrivească multă vreme, ci îi vei împrăstia și vor fugi fiecare spre cetatea lui. După cîte aflui și eu, în această insulă n-au cu ei merinde. Dacă tu vei ataca Peloponesul cu armata de uscat, pe cît se pare, aceia dintre eleni care vin de acolo nu vor sta cu brațele încrucișate. Acestora nu le va arde să lupte pe mare în fața Atenei. Dacă însă ții să înfrunți pe dată dușmanul într-o bătălie pe mare, rare mi-e teamă ca pierderile din armata navală să nu aducă supărări mari și în rîndurile celei de uscat. Afară de asta, o, rege, ține bine minte că oamenii cei mai cumsecade au de obicei sclavi netrebnci, iar oamenii răi — sclavi buni. Tu, care ești cel mai bun dintre toți oamenii, ai niște sclavi răi, care trec drept aliații tăi, și anume: egiptenii, ciprioții, cilicienii și pamphylienii, neamuri care nu-ți sînt de nici un ajutor»“.

LXIX Pe cînd grăia aceste cuvinte către Mardonios, toți cîți îi erau binevoitori Artemisiei simțeau în suflet mare mîhnire pentru cele rostite, de teamă ca regina să nu pățească ceva rău din partea lui Xerxes, fiindcă nu încuviințase bătălia pe mare; dimpotrivă, cei care o priveau cu dușmănie și o pizmău, ca pe una care primea cele mai înalte cinstiri între toți aliații, gustau cu nesăț felul în care judeca ea, gîndind că singură merge spre pieire. Cînd însă părerile aliaților fură înfățișate lui Xerxes, regele se arătă plin de mulțumire pentru părerea Artemisiei și aceasta, care și mai înainte vreme era socotită de Xerxes o femeie de ispravă, crescua atunci și mai mult în ochii lui. El porunci totuși să se dea ascultare celor mulți, în adîncul inimii încredințat fiind că în fața Eubeei ostașii se purtasera într-adins ca niște nevolnici, deoarece nu era el de față, pe cînd acum pregătise totul ca el însuși să-i privească cum luptau pe mare.

LXX De îndată ce se răspîndi ordinul ca vasele să iasă în larg, perșii își îndreptară corăbiile spre Salamina și se rînduiră în ordinea de luptă hotărîtă, fără să fie tulburați. Ziua nu le-a mai ajuns însă să înceapă lupta, căci a înnoptat. Atunci au început pregătirile pentru ziua următoare.

Între timp, elenii erau cuprinși de teamă și gânduri negre, mai cu seamă cei veniți din Pelopones. Spaima lor se trăgea de la gândul că, așezați la Salamina și datorți să lupte pentru pământul atenienilor, dacă ar fi fost încercuți în insulă, urmau să fie asediați, în timp ce pământul lor rămânea lipsit de orice apărare. La căderea aceleiași nopți pedestrima barbarilor pornise la drum spre Pelopones¹⁴⁴.

LXXI Cu toate acestea elenii au făcut tot ce le-a stat în putere ca barbarii să nu năvălească pe uscat. De îndată ce peloponesienii au aflat sfârșitul celor care luptaseră la Thermopylai sub conducerea lui Leonidas, strângându-se în grabă la Istm, din cetățile lor, s-au postat aici. În fruntea lor se afla Cleombrotos, fiul lui Anaxandrides, fratele lui Leonidas. Așezate la Istm, mulțimile au umplut calea Skironiană¹⁴⁵. După aceea, așa cum au hotărât la sfat, începură să ridice un zid de întăritură de-a curmezișul Istmului. Cum de față erau mai multe mii de oameni și cum fiecare om lucra, treaba înainta: se cărau mereu pietre, cărămizi, bîrne și coșuri pline de nisip, iar apărătorii Istmului care lucrau aici nu-și întreprudeau munca nici ziua, nici noaptea¹⁴⁶.

LXXII Neamurile elene care săriseră cu mic cu mare în apărarea Istmului erau următoarele: lacedemonienii, toți arcadienii, eleienii, corintienii, sicyonienii, epidaurienii, phliasii, troizenienii și hermionii. Aceștia veniseră să dea o mîină de ajutor și purtau în inimi mare grijă pentru Ellada în primejdie. Celorlalți peloponesieni nu le păsa de nimic, deși jocurile olimpice și carneenele se încheiaseră de mult¹⁴⁷.

LXXIII În Pelopones sălășluiesc șapte neamuri¹⁴⁸. Două din ele, băștinașe, anume arcadienii¹⁴⁹ și cynurienii¹⁵⁰, sînt statornicite și acum în același ținut pe care-l locuiseră odinioară. Unul din aceste neamuri, cel achean, dacă n-a părăsit Peloponesul, totuși și-a părăsit moșia strămoșească și locuiește pe un alt pământ¹⁵¹. Cît privește celelalte neamuri, din șapte patru sînt venetice: dorienii, etolienii, driopii, lemniienii. Dorienii au orașe multe și renumite, etolienii singură cetatea Elis, driopienii Hermion¹⁵² și Asine¹⁵³, cea din preajma Cardamyllei laconiene, lemniienii toate orașele paroreate¹⁵⁴. Cynurienii¹⁵⁵, băștinași, par a fi singurii ionieni, dar încetul

cu încetul s-au transformat în decursul stăpînirii argiene în doriene. Ei sînt orneații¹⁵⁶ și vecinii lor. De la aceste șapte neamuri, celelalte orașe, afară de cele pe care le-am pomenit, se ținneau deoparte. Dacă-mi este îngăduit să vorbesc deschis, stînd deoparte înseamnă că ținneau cu perșii.

LXXIV Prin urmare, cei de la Istm trudeau din greu, lipsiți de orice speranță că s-ar putea obține o victorie strălucită cu corăbiile, ca și cum de aci înainte totul depindea de cursa pe care o alergau. Elenii de la Salamina, aflînd ce se petrecea, nu erau mai puțin înspăimîntați, temîndu-se nu atît pentru propria lor soartă, cît pentru Pelopones. O bucată de vreme oamenii își vorbeau unul altuia pe furiș, la ureche, mîrîndu-se foarte de purtarea nebunească a lui Eurybiades. În cele din urmă nemulțumirea izbucni. La adunarea care se stîrnise în pripă¹⁵⁷ s-au spus în multe cuvinte aceleași lucruri, unii susținînd că trebuie să pornească pe mare spre Pelopones și să-și primejduiască viața pentru el, decît să rămînă și să lupte pentru o țară cucerită de dușmani, în timp ce atenienii, egineții sau megarienii erau pentru apărarea locului unde se aflau.

LXXV Atunci, Themistocles, deoarece era depășit de părerea peloponesienilor, ieși pe ascuns din adunare și trimise cu o barcă în tabăra mezilor un om de încredere al cărui nume era Sikinnos¹⁵⁸ (un sclav și totodată pedagogul copiilor lui Themistocles), învîțîndu-l ce trebuia să spună. După aceste întîmplări Themistocles, cînd thespienii primiră noi cetățeni, îl făcu cetățean al cetății Thespiiai și-l ferici cu bogății.

Acesta, ajungînd pe corabia lui, grăi astfel către comandantul barbarilor: „Sînt trimis de comandantul atenienilor în ascuns de ceilalți eleni (se întîmplă că dorește binele regelui și vrea mai degrabă izbînda de partea voastră decît de a elenilor). El vă previne că elenii, înspăimîntați, se sfătuiesc s-o ia la goană și că acum aveți prilejul să înfăptuiți cea mai frumoasă ispravă din cîte au fost, dacă nu le veți trece cu vederea fuga. Nici între ei nu se înțeleg, și nici nu veți avea vreo împotrivire din partea lor; veți vedea cu ochii voștri cum se vor lupta cu corăbiile unii împotriva celorlalți, cei care țin cu voi și cei care nu țin“. Arătîndu-le cum stau lucrurile, sollul îi părăsi și plecă.

LXXVI Persii, încrezători în cele aflate, debarcară mulți oameni în insulița Psytaleia¹⁵⁹, așezată între Salamina și țarm; pe de altă parte, la miezul nopții, ei dădură poruncă aripilor dinspre apus să învâlească Salamina într-un arc de cerc¹⁶⁰, iar cei așezați gata de atac în jurul Keosului și al Kynosurei¹⁶¹ primiră și ei ordin de înaintare. Întreaga trecere până la Munychia fu înșesată cu nave. Să vă spun de ce au scos corăbiile în larg. Le-au scos ca elenii să nu mai aibă nici cum putința să fugă, ci prinși în clește, la Salamina, să plătească faptele lor de arme de la Artemision. Și acum iată de ce au debarcat parte din oameni în mica insulă Psytaleia. Atunci când avea să se încingă băătălia pe mare, cea mai mare parte a oamenilor și a epavelor aici urma să fie azvârlită (căci insula era așezată tocmai pe firul desfășurării viitoareii băătălii). Pe ai lor aveau de gând să-i scape, iar pe dușmani să-i nimicească. Toate aceste mișcări le făcură în tăcere, ca dușmanul să nu bage nimic de seamă; fără odihnă, toată noaptea și-o petrecură în pregătiri¹⁶².

LXXVII N-am să dezic oracolele cum că n-ar fi adevărate; nu sînt dornic să încerc să ponegresc pe cele ce grăiesc împede atunci cînd îmi arunc ochii peste aceste stihuri¹⁶³:

Cînd mînați de-o speranță nebună persii podi-vor
Țărnuț cel sfînt¹⁶⁴ al zeiței cu paloș de aur, Artemis,
Și Kynosura scăldată de apele mării, Dreptatea,
După prăpădul mîndrei cetăți ateniene va stinge
Pe al lui Hybris¹⁶⁵ prea vajnic fecior, pe lacomul Coros,
Plin de nesăbuintă, ce crede că totul înghite.
Ares împurpura-va marea de sînge — arama
Amestecată va fi cu arama. Atorvazătorul
Fiu al lui Cronos și Nike, cea mult preacinstită de oameni,
A libertății zi sfîntă în Ellada o vor aduce.

Dacă Bakis a prezis aceste întîmplări și încă așa de deslușit, nu îndrăznesc nici eu însumi să mai cîrtesc împotriva oracolelor și nici nu sufăr să aud cîrtelile altora.

LXXVIII Între timp, pe comandanții de la Salamina îi dezbina o mare neînțelegere. Ei nu știau că barbarii îi încercuiseră cu navele lor, ci credeau că aceștia se află rînduiți la locul unde îi zărișeră în timpul zilei¹⁶⁶,

LXXIX Pe cînd comandanții stăteau încă adunați la sfat, Aristides, fiul lui Lysimachos, bărbat atenian, ostracizat de Adunarea poporului, trecu marea venind de la Egina¹⁶⁷. Din cele ce-am aflat despre caracterul lui, pe Aristides îl socotesc cel mai bun și cel mai drept bărbat din cîți au fost vreodată la Atena¹⁶⁸. Acest bărbat, așteptînd lîngă locul unde se țineau dezbaterile, îl chemă afară pe Themistocles¹⁶⁹, deși nu era prieten cu el, ci, dimpotrivă, îi era cel mai aprig dușman. Sub povara covârșitoare a evenimentelor, dădu uitării resentimentele sale și-l chemă dorind să vorbească cu el. Auzise și mai înainte că cei din Pelopones îndemnau de zor ca navele să fie scoase în dreptul Istmului. Cînd Themistocles îi ieși în întîmpinare, iată ce-i spuse Aristides: „Avem datoria mai ales acum, ca și în atîtea alte împrejurări, să ne luăm la întrecere și să vedem care din noi va aduce mai mult bine patriei. Îți spun că totuna este dacă discuți multe sau puține cu peloponesienii asupra plecării de aici. Îți vorbesc ca unul ce-am văzut cu ochii mei că acum, nici de-ar voi corintienii și însuși Eurybiades, tot nu vor mai fi în stare să iasă din golf. Sîntem încercuți de dușmani¹⁷⁰. Intră înăuntru și spune-le acest lucru”.

LXXX Themistocles îi răspunse cu aceste cuvinte: „Pline de miez sînt sfaturile tale și bune vestile ce ne-aduci. Vii să mă vestești c-ai văzut cu ochii tăi ceea ce doream să se întîmple. Află că de mine au fost puse la cale cele ce îndeplinesc mezii. Cum elenii nu voiau să dea băătălia, trebuiau să fie siliți să înfrunte armata dușmană împotriva voinței lor. Tu însă, deoarece ești purtătorul unor știri atît de bune, vestește-le tu însuși. Dacă voi spune eu asemenea lucruri, voi părea că plăsmuiesc neadevăruri și nu voi fi crezut, ca și cum barbarii n-ar fi luat nici una din măsurile pe care le știm. Tu, înfățișîndu-te la adunare, arată-le cum stă povestea. După ce vei fi vorbit, dacă te vor crede e foarte bine. Dacă însă nu vor da crezare nici spuselor tale, soarta noastră este aceeași, căci de acum înainte nimeni nu va mai străbate rîndurile dacă într-adevăr, așa cum spui, sîntem înconjurați din toate părțile”¹⁷¹.

LXXXI Iată ce grăi Aristides cînd se înfățișă adunării: el mărturisi că vine de la Egina și că abia a trecut marea fu-

rișându-se printre vasele care stăteau de veghe. Tabăra elenilor era în întregime înconjurată de corăbiile lui Xerxes. Sfatul lui era ca oamenii să fie gata, ca unii care urmau să se apere. După aceste cuvinte se dădu la o parte, iar centurile izbucniră iarăși. Cei mai mulți comandanți nu credeau în vestile lui Aristides.

LXXXII În timp ce aceștia se arătau plini de neîncredere, iată că sosește o triremă cu oameni din Teos care fugeau de la perși¹⁷². Trirema era comandată de Panaitios, fiul lui Sosimenes, și aducea cu sine întreg adevărul. Pentru această faptă numele teenilor se află săpat la Delfi pe un tripod printre numele celor care au mântuit Ellada de barbari. Cu această corabie care trecuse de partea elenilor la Salamina și cu cea din Lemnos, care mai înainte vreme venise la Artemision, flota elenilor număra 380 de corăbii. Până atunci mai lipseau numai două corăbii pentru împlinirea numărului. Ellenii, dînd de astă dată crezare cuvintelor teenilor, se pregătesc pentru lupta pe mare.

LXXXIII La ivirea zorilor s-au adunat epibații¹⁷³. Dintre toți comandanții, Themistocles ținu o minunată cuvîntare. În tot ceea ce rosti puse față în față noblețea cu joshicia; atît în firea omului cît și în condiția lui¹⁷⁴. Cuvintele de încheiere au fost un îndemn pentru alegerea părții celei mai bune; apoi dădu poruncă ca oamenii să se urce pe corăbii. Aceștia se îmbarcau, cînd iată că sosi de la Egina trirema care fusese trimisă după Aiakizi¹⁷⁵. Atunci, toate corăbiile fură mînate în larg, iar barbarii, pe dată, se și năpustiră asupra lor.

LXXXIV Ceilalți eleni erau gata să bată în retragere și să-și tragă la mal corăbiile cînd Ameinias din Pallene¹⁷⁶, un atenian, avîntîndu-se înainte, izbi o corabie persană. Corabia lui se agățase de cealaltă și n-o mai putea desprinde. Astfel, ceilalți oameni săriră în ajutorul lui Ameinias și lupta se încinse. Așa povestesc atenienii că ar fi fost începutul bătăliei¹⁷⁷, iar eginetii că acea corabie care fusese trimisă în căutarea Aiakizilor ar fi făcut începutul. Se mai povestește că în fața elenilor s-ar fi ivit un chip de femeie care, după ce s-a arătat, a strigat îndemnuri la luptă deștăl de tare ca

să auză toată tabăra grecilor. Mai întîi însă i-a muștrat astfel: „nenorociților, pînă unde veți da oare îndărăt“?

LXXXV În fața atenienilor, în linie de bătaie erau înșirați fenicienii. Aceștia se aflau în fața țărmului de la Eleusis și alcătuiau aripa dinspre apus. În fața lacedemonienilor, la aripa dinspre răsărit și Pireu¹⁷⁸, se aflau ionienii. Puțini dintre ei se purtară de bună voie ca niște fricoși, după îndemnul lui Themistocles. Cei mai mulți n-o făcură¹⁷⁹. Sînt în măsură să înșir numele multor trierarhi care au capturat nave elene; nu voi pomeni însă de nici un nume afară de cele ale lui Theomestor, fiul lui Androdamas, și Phylacos, fiul lui Histaios, amîndoi samieni. Îi amintesc numai pe aceștia doi, deoarece Theomestor, pentru o astfel de ispravă, a guvernat Samosul sub oblăduirea perșilor, iar Phylacos a fost înscris printre binefăcătorii regelui și a căpătat în dar moșii întinse¹⁸⁰. În limba persană binefăcătorii regelui sînt numiți orosangi¹⁸¹.

LXXXVI Așa stau lucrurile cu cei despre care am vorbit. Numeroase nave au suferit mari stricăciuni în bătălia de la Salamina, unele distruse de atenieni, altele de eginetii¹⁸². Cum elenii luptau ordonat și-și păstrau rîndurile, iar barbarii nu mai știau unde li-e capul în vîlmășeala din rîndurile lor, era firesc să li se întîmple ceea ce li s-a întîmplat. Cu toate acestea ei erau și s-au arătat în acea zi cu mult mai vrednici decît au fost în fața Eubeei¹⁸³, fiecare om dîndu-și toată silința și temîndu-se de Xerxes, fiecărui în parte pîrîndu-i-se că ochii regelui sînt ațintiți asupra lui.

LXXXVII Despre ceilalți n-aș putea spune întocmai cum au luptat, fiecare în parte, fie eleni, fie barbari¹⁸⁴; totuși, iată o întîmplare în urma căreia Artemisia s-a înălțat mai mult încă în ochii regelui. Cînd treburile s-au încurcat rău de tot pentru marele rege, în acele momente grele corabia Artemisiei era urmărită de o corabie attică¹⁸⁵. Neavînd cum să scape, căci înainte se aflau alte corăbii prietene, iar corabia ei se întîmpla să fie în imediata apropiere a dușmanului, s-a hotărît să ia anumite măsuri, ceea ce a și făcut cu mult succes. Cum era urmărită de corabia attică, se avîntă la atac asupra unei nave prietene pe care se aflau oameni din

Calynda¹⁸⁶ și însuși regele calyndienilor, Damasithymos. Dacă cumva regina avusese vreo ceartă cu acesta când mai erau încă pe malurile Hellespontului, n-aș putea spune, nici dacă a făcut-o dinadins și nici dacă a întâlnit cu totul întâmplător corabia calyndiană. Când a izbit-o și a scufundat-o, plină de moroc, a dat de două ori lovitura: mai întâi, trierarul navei attice, văzând-o cum ataca o navă a barbarilor, socoti vasul Artemisiei drept o corabie elenă sau una care fugise de la barbari și venea în ajutorul elenilor; el se întoarse din drum și își îndreptă furia spre alte corăbii.

LXXXVIII Deocamdată cu atâtă se alese; a scăpat cu fuga de moarte. În al doilea rând, s-a nimerit ca răul pe care l-a făcut să-i ajute să se bucure de cea mai mare trecere pe lângă Xerxes. Se spune că regele care privea bătălia a băgat în seamă corabia care ataca și atunci unul din cei dinprejurul regelui ar fi spus: „Stăpîne, privește la Artemisia cît de bine luptă! A și scufundat un vas dușman!” Xerxes a întrebat dacă într-adevăr isprava aparținea Artemisiei și credincioșii săi îi răspunseră afirmativ, deoarece cunoșteau foarte bine semnul corăbiei. Ei credeau că vasul nimicit este o corabie dușmană. La șirul de întâmplări pe care l-am povestit, spre norocul ei s-a mai adăugat și faptul că dintre oamenii corăbiei calyndiene n-a mai scăpat nici unul care s-o acuze. Se mai spune că Xerxes, la auzul celor de mai sus, ar fi grăit: „bărbații care mă însoțesc au devenit femei, iar femeile bărbați”¹⁸⁷. Așa se spune că a grăit Xerxes.

LXXXIX În această grea încercare pieri generalul Ariabignes¹⁸⁸, fiul lui Darius și fratele lui Xerxes, precum și mulți alți perși, mezi, aliați, toți oameni de mare vază. Dintre greci muriră numai puțini. Cum știau să înoate, cei cărora corăbiile le erau nimicite, dacă nu piereau de mîna dușmanilor, scăpau înot spre Salamina. Dintre barbari, însă, pe mulți îi înghițiră adîncurile mării, căci nu știau să înoate. Când corăbiile din primul șir se întoarseră ca să fugă, atunci au fost distruse cele mai multe din ele. Cei rănduiți la spatele lor, încercînd să-și avînte vasele de luptă înaintea, ca să arate și ei regelui că sînt buni de ispravă, izbeau cu ciocurile corăbiile prietene care fugeau.

XC În atîta zarvă s-a mai întîmplat ceva: unii fenicieni, ale căror nave fuseseră scufundate, se înfățișară regelui și-i acuzară pe ionieni că din pricina lor și-au pierdut ei corăbiile, că ionienii erau niște trădători. O întâmplare fericită scăpă însă de la moarte pe căpeteniile ionienilor, iar acei fenicieni care veniseră cu pîră împotriva lor își căpătară pedeapsa meritată. Pe cînd fenicienii sporovăiau înaintea, o corabie din Samothrake¹⁸⁹ atacă o corabie attică. Corabia attică se scufundă și iată că o corabie eginetă dădu la fund pe cea din Samothrake. Cei din Samothrake, buni ochitori, îi alungară cu lovituri bine țintite pe epibații de pe corabia care îi scufundase, se urcară pe punte și se făcură stăpîni pe ea. Această întâmplare îi scăpă pe ionieni. Cum Xerxes îi văzuse cu ochii lui săvîrșind o strălucită faptă de arme, se întoarse către fenicieni și, cum era peste măsură de supărat și ocăra pe toată lumea, dădu poruncă să li se taie capul, cu gîndul ca niște netrebnici ce se dovediseră să nu mai pîrască pe alții mai vrednici¹⁹⁰. Căci, ori de cîte ori Xerxes, așezat la poalele muntelui din fața Salaminei care poartă numele Aigaleos¹⁹¹, vedea pe vreunul dintre ai săi ilustrîndu-se în bătălia pe mare, se interesa cine este făptașul și grămăticii săi însemnau numele trierarului împreună cu cel al tatălui său și al cetății din care venea¹⁹². Afară de asta, în păpănia fenicienilor puse jar pe foc și un persan, Ariaramnes¹⁹³, bun prieten al ionienilor, care se nimerise a fi de față. Cei care s-au întors cu vrăjmașie împotriva fenicienilor...

XCI Barbarii, în fuga lor, o luară pe mare spre Phaleron. Eginetii¹⁹⁴, pîndindu-i în strîmtoare, au arătat că sînt în stare de fapte demne de laudă. Atenienii, în vîrtejul luptei, nimiceau și navele care se împotriveau, și pe cele care o luau la fugă, iar eginetilor le cădeau în plasă corăbiile scăpate din vîlmășag. Când unii izbuteau să fugă de atenieni, nimereau la egineti.

XCII Atunci s-a întîlnit corabia lui Themistocles, care urmărea o corabie vrăjmașă cu aceea a lui Polycritos, fiul lui Crios, bărbat din Egina. Acesta din urmă ataca o corabie sidoniană, aceeași care prinsese corabia eginetă de veghe în preajma insulei Skiathos¹⁹⁵. Pe vasul din Sidon se afla imbarcat Pytheas, fiul lui Ischenoos, pe care perșii, deși era

rănit peste tot trupul, îl țineau la bord plini de admirație pentru vitejia lui¹⁹⁶. Corabia sidoniană care îl purta a fost capturată împreună cu persii din echipaj, așa încât Pytheas a scăpat și s-a întors la Egina. De îndată ce zări corabia attică, Polycritos, recunoscând semnul vasului-amiral, îl strigă cu glas puternic pe Themistocles și-l batjocori în cuvinte grele cu privire la așa-zisa „iubire față de mezi” a eginetilor. Acestea au fost vorbele pe care Polycritos, pornit la atac, le azvîrli lui Themistocles¹⁹⁷. Barbarii din corăbiile scăpate terefe prin fugă sosiră la Phaleron, unde găsiră sprijinul armatei de uscat.

XCIII În această bătălie navală, dintre eleni cel mai mare renume și-l câștigă eginetii¹⁹⁸, urmați apoi de atenieni. Dintre luptători își câștigă renume eginetul Polycritos și atenienii Eumenes, Anagyrasios și Ameinias din Pallene, cel care o urmărise pe Artemisia. Dacă ar fi știut el că pe acea corabie se află Artemisia, nu s-ar fi lăsat pînă ce n-ar fi prins-o sau ar fi fost el însuși prins. Căci trierarhii atenienilor primiseră porunci strașnice, ba, pe deasupra, se mai pusese și o răsplată de 10 000 de drahme pentru cine ar fi prins-o vie¹⁹⁹. Atenienilor nu le venea de loc la îndemînă ca o femeie să pornească la luptă împotriva lor. Regina însă, așa cum s-a spus mai sus, scăpase de urmărire. La Phaleron s-au mai întîlnit și alții ale căror vase scăpaseră de pieire.

XCIV Atenienii povestesc că Adeimantos din Corint, zguduit în sinea lui și peste măsură de înfricoșat, îndată ce corăbiile începură încăierarea, ridică pînzele și o luă la goană. Corintienii, văzîndu-și comandantul fugind pe corabia-amiral, se grăbiră să facă la fel²⁰⁰.

Cînd fugarii trecură prin dreptul sanctuarului Athenei Skiras de pe insula Salamina²⁰¹, în cale le ieși o barcă trimisă din poruncă dumnezeiască. Nimeni nu părea să o fi trimis și barca se apropia de corintienii care nu știau nimic despre ce se petrece cu flota. Iată cum, medînd la cele întîmplate, au înțeles că într-adevăr e ceva dumnezeiesc la mijloc. Sosiți în apropierea corăbiilor corintiene, cei de pe barcă grăiră așa: „Adeimantos, întorcîndu-ți din drum corăbiile, ai fugit și i-ai trădat pe eleni. Iată-i însă învingători întocmai cum au cerut zeilor să-l doboare pe dușman”. Cum Adeimantos își

arăta neîncrederea, ei au repetat spusele lor adăugînd că sînt gata să se lase duși ca ostatici și să fie uciși dacă elenii nu păreau a fi învingători. Astfel și-au întors din drum corăbiile Adeimantos și tovarășii săi și s-au îndreptat spre tabăra elenilor cînd aceștia isprăviseră lupta. Că așa s-au petrecut lucrurile cu corintienii, o spun atenienii. Corintienii, dimpotrivă, nu s-au cîștigat de puțin de aceeași părere. Ei se socot printru frunțașii bătăliei pe mare și în sprijinul lor stă mărturie întreaga Elladă.

XCXV Aristides, fiul lui Lysimachos, atenianul, de care am amintit puțin mai înainte ca despre un bărbat cu mari merite, iată ce făcu în vîlmășagul care s-a încins în jurul Salaminei: el luă cu sine numeroși hopliți de neam atenian, așezați de pază de-a lungul coastelor insulei, și-i duse în insula Psytaleia, unde-i debarcă. Hopliții uciseră pînă la unul pe toți persii aflați în mica insulă²⁰².

XCXVI Cînd bătălia pe mare se termină, elenii traseră pe uscat la Salamina resturile corăbiilor ce mai pluteau prin partea locului, pregătindu-se pentru o altă bătălie navală, deoarece erau încredințați că regele va folosi și mai departe în luptă corăbiile care scăpaseră. Multe rămășițe de corabie, ridicate de zefir, fură aruncate spre țărmul Atticei numit Colias²⁰³.

În felul acesta s-a împlinit — ca și toate celelalte oracole prezise de Bakis și Musaios asupra acestei bătălii pe mare — ceea ce prevestise printr-un oracol cu mulți ani înainte atenianul Lysistratos, un chresmolog, cu privire la sfîrșimăturile de corăbii purtate spre acea parte, oracol al cărui înțeles rămăsese nedeslușit pentru toți grecii: „Femeile din Colias vor frige carne pe rame de corăbii”. Acest lucru însă avea să se întîmple abia după plecarea regelui Xerxes.

XCXVII Xerxes, cînd își dădu seama de amarnica sa înfrîngere — plin de teamă ca nu cumva, la sfatul vreunui ionian sau la îndemnul propriului lor gînd, elenii să pornească pe mare spre Hellespont pentru a desface punțile de vase și astfel, prins ca în cursă în Europa, el să treacă printr-o primejdie de moarte —, începu să se gîndească la drumul întoarcerii. Totuși, din dorința de a nu se da de gol nici în

ochii elenilor și nici în ochii oamenilor lui, încercă să ridice un dig pînă la coastele Salaminei ²⁰⁴.

În acest scop lega între ele corăbii feniciene de transport care urmau să joace rol și de punte, și de zid. Totodată, își continua pregătirile de război, ca și cum avea de gînd să dea o nouă bătălie navală. Toți cîți îl vedeau la treabă erau adînc încredințați că se pregătea din tot cugetul să rămînă și să ducă mai departe lupta. Mardonios singur, un curtean care cunoștea pînă în străfunduri felul de a gîndi al stăpînului, nu se lăsa înșelat.

XCVIII Concomitent cu înfăptuirea acestor hotărîri, Xerxes trimise în Persia un sol cu vestea necazurilor prin care trecea. Nimic din tot ce viețuiește nu poate ajunge la țintă mai repede decît acești soli ²⁰⁵. Iată cum a fost găsit de către persi mijlocul de a trimite vestile. Se spune că, pentru atîtea zile cît ține un drum pînă la capăt, tot atîția cai și oameni stau mereu gata de a porni, fiecare cal și om destinat unei porțiuni de drum de o zi. Pe aceștia nici zloata, nici ploaia, nici arșița, nici noaptea nu-i împiedică să parcurgă cu cea mai mare iuteală bucata de drum pe care trebuie s-o împlinească. Primul alergător înmînează celui de-al doilea vestile care i-au fost încredințate, cel de-al doilea celui de-al treilea. Din mînă în mînă, știrile ce trebuie să ajungă trec de la unul la altul, așa cum se întîmplă la greci cu facilele la sărbătoarea purtătorilor de facle ²⁰⁶, ținută în cinstea lui Hefaistos. Acest fel de a purta știrile prin curieri călare, persii îl numesc aggarion ²⁰⁷.

XCIX-C Prima solie sosită la Susa cu vestea cuceririi cetății Atena de către Xerxes ²⁰⁸ într-atîta îi îmbătă de fericire pe persii lăsați acasă, încît așternură pe toate cărările ramuri de mirt, ardeau miresme în vase sacre, iar oamenii o țineau lant cu banchetele și petrecerile. A doua solie care ajunsese pînă la ei îi întristă în așa măsură, încît toți își rupseră hainele de pe ei, tipînd și văicărindu-se fără să mai isprăvească ²⁰⁹, socotindu-l vinovat pe Mardonios. Prin aceste semne de jale persii nu se arătau atît de îndurerăți de pierderea corăbiilor, cît plini de teamă pentru soarta lui Xerxes. La persi jelanile ținură tot timpul pînă ce însuși Xerxes le puse capăt întorcîndu-se acasă. Mardonios pe de altă parte,

văzînd cît îl costă pe Xerxes înfrîngerea în bătălia pe mare, bănuia că regele punea la cale retragerea din Atena. La gîndul că va fi pedepsit pentru sfatul ce-l dăduse regelui să pornească campania împotriva Elladei, că pentru el era mai convenabil riscul de a cucerii Ellada sau de a muri frumos, punîndu-și viața în joc pentru înfăptuiri de seamă — (desigur, ideea că va cucerii Ellada avea mai multă greutate) —, după ce chibzui toate acestea, îi vorbi astfel lui Xerxes: „Stăpîne, nu te lăsa pradă supărării și nu-ți face mare grijă din cele ce s-au întîmplat. Pentru noi bătălia pe care o dăm nu atîrnă cu totul de niște bucăți de lemne, ci mai sînt la mijloc oamenii și caii. Nimeni dintre cei ce-și închipuie că de acum înainte au isprăvit cu noi nu va mai încerca să ți se împotrivească, fie că a coborît de pe corăbii, fie că se află pe uscat. Iar cei care ni s-au împotrivit și-au primit răsplata. Dacă crezi de cuviință, să trecem de îndată în Pelopones.

Dacă găsești necesar să ne abținem, e bine și așa. Numai să nu-ți pierzi curajul. Elenii n-au cum să scape de socoteala ce trebuie s-o dea pentru faptele lor de acum și de mai înainte și să nu-ți cadă sclavi. Fă, așadar, cu precădere cele ce ți-am spus acum. Totuși, dacă cumva ai chibzuit să părăsești aceste locuri ducînd cu tine și armata, pot să-ți dau un sfat și în această privință. O, rege, nu-i face tocmai tu pe persi ²¹⁰ de rîsul Elladei. Persii n-au nici o vină în dezastrul întîmplat și nici n-ai putea spune că ne-am dovedit cîndva niște fricoși. Dacă fenicienii, egiptenii, ciprioții și cilicienii au fost niște nemernici, persii nu au nimic pe cuget în întîmplarea tristă prin care am trecut. Acuma, deoarece persii nu-s cu nimic vinovați față de tine, dă ascultare vorbelor mele: dacă socoți că-i potrivit să nu rămîi prin aceste meleaguri, pleacă spre cuibul neamului tău și du cu tine îndărăt grosul armatei. Datoria mea rămîne să-ți aduc la picioare Ellada înrobită, după ce-mi voi fi ales din armată 300 000 de oameni pe sprînceană“.

CI La auzul acestor cuvinte, Xerxes, parcă izbăvit de rele, se simți plin de fericire și bucurie. El i-a răspuns lui Mardonios că-l va înștiința ce hotărîre a luat după ce se va fi sfătuit și cu alții.

În timp ce stătea la sfat cu persii pe care-i chemase, i s-a părut nimerit să trimită și după Artemisia, ca să-i ceară și

ei părerea, fiindcă mai înainte vreme se dovedise singura care chibzuise la ce era de făcut.

Când sosi Artemisia, Xerxes, care între timp îi înălăturase pe toți ceilalți, avu pe sfetnicii perși oți și gărzile înarmate cu lănci, îi vorbi astfel: „Mardonios mă îndeamnă să rămân pe loc și apoi să trec în Pelopones, spunând că perșii și armata de uscat n-au nici o vină în înfrîngerile petrecute și ard de nerăbdare să poartă dovedi acest lucru. Prin urmare, mă îmbie să fac așa. Pe de altă parte, Mardonios se arată gata ca, după alegerea a 300 000 de oameni din armată, să-mi aștearnă la picioare Grecia îngenunchată, iar eu să plec acasă la mine cu armata care-mi mai rămîne. Tu, deși bine m-ai sfătuit cînd n-ai încuviințat bătălia navală care s-a dat, sfătuieste-mă și acum, așa ca să nu greșesc care din cele două să aleg“.

CII Iată sfatul cerut de rege, iar Artemisia îi zise așa: „Rege, greu este să găsești sfatul cel mai bun pentru cine îl cere. Cu toate acestea, în împrejurările de față, cred că e nimerit ca tu însuși să iei calea întoarcerii, iar Mardonios — dacă vrea să ia asupra-și ce-a făgăduit — să rămînă în urmă cu cei pe care-i dorește. Să zicem că izbutește să cucerească ceea ce și-a pus în gînd și îi merge din plin ceea ce spunea că plănuiește în minte. Stăpîne, dacă izbutește, rămîne tot meritul tău, căci cei ce dobîndesc victoria sînt doar robii tăi. Dacă însă lucrurile se vor petrece altfel decît socoate Mardonios, nu va fi o nenorocire grozavă, de vreme ce tu vei fi scăpat teafăr și toate vor fi bune acasă la tine. Dacă veți scăpa neatinși, tu și casa ta, elenii vor avea de înfruntat multe alte bătălii ca să-și păstreze independența. Dacă Mardonios va pieri, nu-i nici o pagubă. Să zicem că elenii vor ieși învingători. Nimicindu-l pe sclavul tău, ei nu vor dobîndi izbînda. Tu însă ai împlinit țelurile pentru care ai făcut expediția. Te întorci după ce ai dat foc Atenei“.

CIII Xerxes se bucură mult de un asemenea sfat. Se întîmpla să aibă el însuși în minte ceea ce spunea regina. Părerea mea este că regele n-ar mai fi rămas chiar dacă ar fi fost sfătuit să rămînă, de toți și de toate. Într-atît era de înfricoșat. Încercînd de laude pe Artemisia, o trimise la Efes²¹¹. Regina

ducea cu sine și pe copiii regelui, căci Xerxes fusese însoțit de cîțiva dintre bastarzii lui²¹².

CIV Ca să vegheze asupra acestor copii, Xerxes îl trimise și pe Hermotimos, de baștină din Pedasa, un eunuc cum regele nu avea al doilea. Pedasani locuiesc mai sus de Hali-carnas. În ținutul Pedasei, iată ce se petrece uneori: ori de cîte ori ei, sau vecinii din jur, aveau să pățească ceva rău, preotesei din templul Athenei îi creștea o barbă lungă, ceea ce s-a întîmplat de două ori²¹³. Hermotimos era, deci, de baștină din Pedasa.

CV-CVI Dintre cîți oameni cunosc, care au suferit nedreptăți, Hermotimos a pus la cale cea mai cumplită răzbunare. Prins de dușmani și dus la piața de sclavi²¹⁴, a fost cumpărat de un anume Panionios, cetățean din Chios, care-și cîștiga existența prin cele mai spurcate mijloace. De cîte ori punea mîna pe băieți cu înfățișare atrăgătoare, îi scopea și apoi îi ducea să-i vîndă pe preț bun la Sardes sau Ephes²¹⁵. La barbari eunucii sînt mai de încredere decît alți sclavi care și-au păstrat bărbăția datorită încrederii totale de care se bucură²¹⁶.

Panionios, prin urmare, scopise și pe mulți alți băieți, afară de Hermotimos, făcîndu-și din asta cîștigul obișnuit. Băiatul nu s-a dovedit cu totul lipsit de noroc. De la Sardes ajunse la curtea regelui Persiei împreună cu alte danii. Vremea a trecut și dintre toți eunucii, a devenit cel mai prețuit de Xerxes. Cînd regele își porni armata de perși spre Atena și se afla la Sardes, Hermotimos coborî spre miazăzi pentru o treabă oarecare într-un ținut al Mysiei în care locuiesc cetățenii din Chios și care se numește Atarneus²¹⁷. Aici îl întîlnește pe Panionios. Recunoscîndu-l de îndată, îi vorbi de mai multe ori cu mare prietenie, pomenindu-i în primul rînd nenumeratele avantaje de care se bucură el, Hermotimos, de pe urma lui Panionios. Apoi îi făgădui că-l va răsplăti cu tot atîtea binefaceri, dacă Panionios se învoiește să-și mute familia pe meleagul unde se aflau. Zis și făcut. Panionios, care primise cu multă bucurie spusele eunucului, își aduse copiii și soția. Cînd Hermotimos îl prinse cu toată casa sa, îi vorbi așa: „Ticălos care, din toți oamenii oți au existat, îți cîștigi viața cu treburile cele mai murdare cu putință, ce rău ți-am făcut eu oare sau vreunul din strămoșii mei, fie

ție, fie cuiva dintre ai tăi, ca tu să mă faci din om neom? Credeai desigur că zeii nu vor ști nimic de isprăvile tale de odinioară. Ei însă, respectând o dreaptă lege, pe tine, ticălosul de altădată, te-au adus, fără să știi cum, în mâinile mele, așa încât n-ai să ai nimic de zis împotriva pedepsei care te așteaptă de la mine”.

După aceste cuvinte de ocară, porunci să fie aduși de față copiii lui Panionios și-l sili pe acesta să scopească pe propriii săi fii, patru la număr. De nevoie, Panionios se supuse. Și apoi, după ce isprăvi, copiii fură siliți să-i taie și lui părțile bărbătești. Așa l-a ajuns pe Panioniosurgia cerurilor prin mâna lui Hermotimos.

CVII Xerxes, după ce-și încredință copiii Artemisiei ca să-i ducă la Efes, chemându-l pe Mardonios, îi porunci să-și aleagă din oștire oamenii pe care-i vrea și să încerce să-și aducă planul la îndeplinire. În acea zi atâta s-a întâmplat. În timpul nopții însă, după porunca regelui, comandanții și-au scos vasele în larg, părăsind rada Phaleronului, și s-au îndreptat îndărăt spre Hellespont, cât de repede stătea în puterea fiecăruia, cu scopul de a apăra podurile pe unde avea să treacă regele. Când au ajuns în apropierea capului Zoster²¹⁸, unde din uscat se desprind spre larg înălțimi înguste, barbarii le-au luat drept corăbii și au fugit cât au putut mai repede. În cele din urmă, dându-și seama că nu erau corăbii, ci vârfuri stâncoase, s-au regrupat și și-au văzut de drum.

CVIII Când se făcu ziuă, elenii, văzând armata de uscat la locul ei pe țărm, erau încredințați că și corăbiile se află în portul Phaleron; ei se așteptau ca flota să-i atace și stăteau gata să înfrunte atacul. De cum aflară că vasele au și plecat²¹⁹, primul lor gând a fost să se ia după ele. Totuși, deși le urmăriră până la insula Andros, la orizont nu se vedea nimic din flota lui Xerxes. Ajungând la Andros²²⁰, ținură sfat.

Părerea lui Themistocles era ca elenii să pornească în urmărirea corăbiilor fugare, trecând printre insule, cu direcția Hellespontului, unde urmau să distrugă podurile de vase. Eurybiades însă fu de altă părere. El spuse că, dacă elenii vor tăia podurile de vase, aceasta ar însemna cel mai mare rău pe care ei înșiși l-ar face Elladei cu mâna lor. Persul, prins în cursă, înseamnă că este silit să rămână în Europa.

El se va strădui să iasă din încurcătură într-un fel oarecare. Dacă ar rămâne cu brațele încrucișate, n-ar mai fi în stare să biruiască greutățile prin care trece și n-ar mai întrezări nici o posibilitate de întoarcere. Oastea ar fi sortită să piară de foame. Dacă însă va lua măsuri și se va așterne pe treabă, nu este exclus ca toată populația Europei, cetăți după cetăți și neamuri după neamuri, să treacă de partea lui, fie că va fi cucărită, fie că înainte de cucerire ar ajunge la o înțelegere. Și vrăjmașii, în orice caz, vor avea ca hrană roadele pe care elenii le strâng în fiecare an. Credința lui era că Persul înfrunt în bătălia pe mare, nu mai avea de gând să rămână în Europa. Datoria elenilor era să-l lase să fugă până ce va fi ajuns acasă. După aceea, părerea lui era ca lupta să fie continuată pentru cucerirea pământurilor dușmanului. Și ceilalți comandanți din Pelopones au fost de aceeași părere.

CIX Themistocles, când își dădu seama că nu-i va putea clinti pe cei mai mulți ca să pornească spre Hellespont, întorcându-se spre atenieni (aceștia, furioși de fuga dușmanilor, erau cât se poate de nerăbdători să plece spre Hellespont ca să lovească fie și singuri, dacă ceilalți nu voiau să-i însoțească), le vorbi așa: „Eu însumi am fost de față la multe întâmplări și mi-a fost dat să aud despre mult mai multe lucruri de acest fel, anume că s-au mai văzut oameni învinși, ajunși la grea nevoie, care totuși au reluat lupta și au îndreptat răul ce-i copleșise mai înainte. Cât despre noi, care am scăpat printr-o minune neașteptată, și noi și Ellada, când am risipit un nor atât de gros de oameni, să nu-i mai urmărim pe niște fugari. Căci nu noi am fost făptașii acestor isprăvi, ci zeii și eroii care n-au răbdat ca un singur bărbat, un nelegiuit și un bolnav de închipuire, să domnească singur și peste Asia, și peste Europa. Pentru el, lăcașurile sfinte și gospodăriile oamenilor totuna erau. A dat foc și a răsturnat statuile zeilor, a bătut până și marea cu vergile și a aruncat în adâncuri cătușe²²¹. Deocamdată, cum ne merge din plin, să rămânem pe loc în Ellada. Va fi mai bine să vedem de noi înșine și de familiile noastre. Fiecare să-și dureze iarăși locuința și să se țină cu multă grijă de muncile câmpului, după ce-l va fi alungat cu totul pe barbar. Deci, o dată cu sosirea primăverii, spre Hellespont și Ionia!”

El vorbea așa din dorința de a-și asigura bunăvoința persoanelor, cu țelul ca, dacă pe viitor avea să i se întâmple vreo neplăcere la Atena, să aibă adăpost. Lucrurile chiar așa s-au și întâmplat²²².

CX Themistocles, când grația astfel, nu era de bună-credință. Atenienii însă se lăsă duși cu vorba. Deoarece și mai înainte el trecea drept un om ager, căci într-adevăr se arătase ager la minte și bun sfetnic, oamenii erau gata să dea deplină ascultare cuvintelor sale.

De îndată ce atenienii căzură la învoială, Themistocles trimise pe un vas niște oameni în care avea încredere că vor păstra tăcere asupra celor ce el însuși îi rugase să împărtășească regelui, chiar dacă ar fi fost puși la cele mai grele cazne. Printre aceștia se afla din nou omul său de casă, anume Sikinnos²²³. Când trimișii ajunseră în dreptul coastelor Attice, unii rămaseră în corabie; Sikinnos însă se urcă la Xerxes și-i spuse următoarele: „Sînt solul generalului atenian Themistocles, fiul lui Neocles, cel mai vrednic și mai înțelept dintre toți aliații. El m-a însărcinat să-ți vestesc că Themistocles din Atena, din dorința de a te sluji, i-a oprit pe elenii care voiau să-și trimită năvlele în urmărirea ta și să strice podurile de peste Hellespont. Acum, în deplină liniște, întoarce-te pe unde ai venit”²²⁴. După ce și-au îndeplinit însărcinarea, trimișii făcură cale-ntoarsă.

CXI Elenii, după ce luară hotărîrea să nu urmărească mai departe corăbiile barbarilor și să nu se îndrepte spre Hellespont ca să le taie trecerea, împresurară insula Andros, pe care voiau s-o nimicească. Andrienii au fost cei dinți dintre insulari de la care Themistocles în zadar a cerut bani²²⁵. Când Themistocles, în propunerile sale, afirma că atenienii au venit la ei bucurîndu-se de sprijinul a două mari divinități — Persuasiunea și Constrîngerea — și că astfel ei sînt oricum nevoiți să dea banii, andrienii răspunseră, la acest fel de a privi lucrurile, că Atena, fără îndoială, este un oraș mare și în plin avînt dacă se află sub protejuria unor zei milostivi; andrienii, în schimb, ajunseră cumplit de săraci din lipsă de pămînt; două divinități, de nimic bune — Sărăcia și Neîndemînarea²²⁶ — nu le mai părăseau insula și se cuibăriseră aici pe vecie²²⁶. Cum andrienii aveau pe cap

aceste divinități, ei nu vor da bani. Nici cînd puterea atenienilor nu le va birui neputința. Așa suna răspunsul lor și, deoarece nu dăduseră banii, iată că erau împresurați.

CXII Themistocles însă, a cărui lăcomie nu cunoștea margini²²⁷, trimițînd și în alte insule mesaje încărcate de amenințări, cerea bani prin aceeași soli pe care-i folosisese și la andrienii; el spunea că, dacă insularii nu vor da ceea ce li se cere, va asmuți asupra lor armata elenilor, îi va asedia și îi va distruge. Cu astfel de mijloace adună bani mulți de la carystieni și de la parieni, care, de îndată ce aflară că Androsul este împresurat sub învinuirea de a fi arătat prietenie mezilor și că Themistocles este cel mai încăncat de glorie dintre strategii, plini de înfricoșare, trimiseră banii. Dacă au mai fost și alți insulari care au vărsat bani, n-aș putea spune. Credința mea este că s-au mai găsit și alții, nu numai aceștia singuri. Din nefericire pentru carystieni, nici măcar această danie n-a prilejuit o amîinare a răului care-i ajunsese. Parienii, în schimb, mulțumiră pe Themistocles cu bani și scăpară de urgență. Themistocles, luîndu-și ca bază de operații regiunea Androsului, strînse pe ascuns de ceilalți comandanți multe avuții de la insulari.

CXIII Oștile care-l însoțeau pe Xerxes rămaseră pe loc cîteva zile după bătălia navală și apoi se îndreptară spre Beotia pe același drum²²⁸, căci Mardonios hotărîse să nu-l lase singur pe rege. Totodată, părerea lui era că anotimpul nu-i potrivit pentru război²²⁹ și că tar îi mult mai bine să ienmeze în Thessalia și abia pe urmă, o dată cu sosirea primăverii, să se năpustească asupra Peloponesului.

Abia cînd ajunseră în Thessalia, își alege Mardonios oamenii, în primul rînd, pe cei 10 000 de perși denumiți „nemuritori”²³⁰, însă fără Hydarnes, comandantul lor (acesta nu se învoise să-l părăsească pe rege), apoi, dintre ceilalți perși pe purtătorii de platoșe²³¹ și mia de călăreți²³². Mai alege mezi, saki, bactrieni și indieni, pedestrime și călărime. Contingentele acestor neamuri le luă pe de-a-ntregul. Din a celorlalte neamuri aliate luă numai pe alege, oprindu-se la cei chipeși și la cei despre care știa că făcuseră vreo ispravă deosebită. Alegerea lui s-a oprit îndeosebi asupra neamului celui mai numeros al perșilor, anume purtătorii de șiraguri și brățări²³³,

și abia în al doilea rând la acela al mezilor. Aceștia, ca număr nu erau mai puțini decât persii, dar nu-i ajungeau în vigoare. Până la urmă toți la un loc, împreună cu călăreții, se ridicau la 300 000 de oameni.

CXIV În vreme ce Mardonios își alegea oștirea și Xerxes se afla în Thessalia, la Sparta sosi un oracol de la Delfi care poruncea să i se ceară lui Xerxes despăgubiri pentru uciderea lui Leonidas, și despăgubirile date de rege să fie primite. Spartanii trimiseră, deci, în mare grabă un sol. Acesta, ajungând din urmă armata persană pe meleagurile Thessaliei, se înfățișă lui Xerxes și îi grăi așa: „O, rege al mezilor, lacedemonienii și Heraclizii din Sparta îți cer răscumpărarea pentru un omor, căci tu ai ucis pe regele lor atunci când acesta apăra Grecia”. Regele porni pe răs și mult timp se feri să răspundă. Cum alături de el se întâmpla să stea în picioare Mardonios, arătând spre el, regele zise: „Foarte bine, Mardonios, aici de față, le va da acea răscumpărare care li se cuvine”. Solul, luând de bune aceste spuse, plecă în treaba lui.

CXV Xerxes, lăsându-l pe Mardonios în Thessalia, se îndreptă cât mai grabnic spre Hellespont și în 45 de zile ajunse la locul pe unde îl traversase. Din armata lui, ca să zicem așa, nu mai aducea îndărăt aproape nimic. Pe unde treceau și pe la ce populații nimereau, oamenii se hrăneau din jefuirea recoltei. Dacă nu găseau grâne, se mulțumeau și cu iarba crescută din pământ. Ba, mai mîncău și scoarță de copac, pe care o jupuiău, și frunzele pe care le smulgeau fie de pe pomii fructiferi, fie de pe arborii sălbatici. În urma lor nu mai rămînea nimic. Toate acestea le făceau mînați de foame. O molimă care se răspîndise în armată și dizenteria făceau prăpăd pe drum. Pe oamenii bolnavi Xerxes îi lăsa în urmă, poruncind de fiecare dată orașelor pe unde ajungea în drumul său să aibă grijă de ei și să-i hrănească. Drumul fu astfel presărat cu bolnavi în Thessalia, în Macedonia și în Siris²³⁴ din Peonia. La întoarcere, în această din urmă localitate, nu mai căpătă îndărăt carul sacru al lui Zeus²³⁵, pe care-l lăsase aci când pornise împotriva Greciei. Peonii îl dăduseră tracilor. Când Xerxes îl ceru înapoi, ei spuseră că iepele fuseseră furate de tracii care locuiau spre miazănoapte, pe lângă izvoarele Strymonului²³⁶.

CXVI În același ținut regele trac care domnea peste bisalți²³⁷ și Crestona²³⁸ săvârși un lucru neobișnuit de crud. Cum el însuși făcu cunoscut lui Xerxes că nu se învoiește să-i fie rob și pribegi pe înălțimile munților Rhodope, așijderea nu îngădui nici copiilor săi să pornească cu război împotriva Elladei. Aceștia însă, fie din îndărătnicie, fie din dorința fierbinte de a vedea războiul, îi însoțeau pe persi. Când s-au întors acasă, la toți șase care scăpasera vii și nevătămați tatăl lor le scoase ochii pentru vina ce-au avut-o. Iată răsplata ce au primit.

CXVII Persii, ieșind din Tracia și sosind la locul de trecere, se grăbiră să treacă Hellespontul spre Abydos cu corăbiile, deoarece podurile nu le găsiră întregi de la un mal la altul, ci stricate de o furtună²³⁹. În acest loc, la popasul pe care-l făcură, găsiră mai multă hrană decât avuseseră pe drum. Deoarece s-au ghiftuit cu mîncare fără nici o socoteală și au schimbat și apa, din armata care mai rămăsese au pierit sumedenie. Câți au mai scăpat, au ajuns la Sardes împreună cu Xerxes.

CXVIII Se mai spune și o altă poveste despre felul în care s-au petrecut lucrurile. După ce Xerxes, plecînd din Atena, ajunse la Eion pe Strymon, de aici n-a mai folosit drumurile de uscat, ci a încredințat oastea lui Hydarnes s-o aducă îndărăt pînă la Hellespont, iar el, suindu-se pe o corabie feniciană, s-a îndreptat spre coastele Asiei. Când se găsea în larg, asupra regelui se abătu un vînt puternic care sufla dinspre Strymon și ridica valuri năprasnice. Corabia, încărcată în așa măsură că mulți din persii care-l însoțeau pe Xerxes stăteau înghesuiți pe punte, devenise jucăria vîntului și a valurilor. Atunci, cum frica îi încerca sufletul, regele îl întrebă pe oînmaci, strigînd cît putea, dacă este vreun mijloc de scăpare. Acesta îi răspunse: „Stăpîne, nu-i nici un mijloc, afară dacă corabia se mai ușurează de mulțimea călătorilor”. La auzul acestor cuvinte se spune că Xerxes ar fi zis: „Bărbați persi, fiecare să arate cum știe să poarte de grijă regelui său; se pare că de voi atîrnă scăparea mea”. Așa a vorbit regele, iar supușii săi se închină la pămînt și apoi se azvîrliră în mare. Corabia, ușurată de încărcătura ei a fost astfel în stare să ajungă cu bine la țărmurile Asiei.

De îndată ce Xerxes a coborât din corabie și s-a văzut pe pământ, iată ce se mai spune că ar fi făcut. Fiindcă scăpase viața regelui, Xerxes i-a dăruit cîrmaciului o coroană de aur, iar pentru că făcuse să piară mulți perși, a poruncit să i se taie capul.

CXIX Nu pot să cred pentru nimic în lume această versiune despre întoarcerea lui Xerxes, mai ales cu privire la patima îndurată de perși. Dacă într-adevăr acestea au fost cuvintele cîrmaciului către Xerxes, la zece mii de păreri nu aflu una care să nu încuviințeze că regele ar fi luat următoarea hotărîre: pe cei aflați pe punte i-ar fi coborât în pîntecele corăbiei, căci erau perși, și încă dintre fruntașii perși, iar dintre vîslași, care erau fenicieni, ar fi azvîrlit în mare un număr egal cu acel al perșilor ²⁴⁰.

Xerxes însă, așa cum am povestit mai înainte, s-a înapoiat în Asia pe aceeași cale pe care a venit și restul armatei.

CXX Iată o mărturie sigură: se știe că Xerxes, la întoarcere, a sosit la Abdera și că aici a încheiat legături de ospitalitate cu locuitorii, cărora le-a dăruit un akinakes de aur și o thiără înflorită cu aur. Și, așa cum mărturisesc înșiși abderiții, cu toate că eu nu cred oîtuși de puțin ceea ce spun ei, regele și-ar fi scos pentru prima oară cîngătoarea de cînd fugea din Atena, ca și cînd abia aici s-ar fi simțit la adăpost. Abdera este așezată mai aproape de Hellespont decît Strymonul și Eionul, de unde se spune că regele s-ar fi imbarcat pe corabia feniciană.

CXXI Elenii, deoarece nu s-au dovedit în stare să cucerască insula Andros, s-au întors spre Carystos, au pîrjolit ținutul și apoi s-au îndreptat spre Salamina. Cel dinții lucru pe care-l făcură a fost să aleagă cele mai frumoase daruri pentru zei, printre altele, trei triere feniciene. Una au hotărît să o închine la Istm, unde se mai afla încă și pe vremea mea ²⁴¹, a doua la capul Sunion ²⁴², iar ultima lui Aias însuși, chiar la Salamina ²⁴³. După aceasta își împărțiră între ei prada de război, iar fruntea prăzii, din care s-a făurit o statuie înfățișînd un bărbat în mîna cu un cioc de corabie ²⁴⁴, în mărime de 12 coți, o trimiseră la Delfi. Această statuie se înălța în același loc unde se află și statuia aurită a macedoneanului Alexandros,

CXXII După ce au trimis fruntea prăzii la Delfi, elenii îl întrebă pe zeu dacă într-adevăr a primit ce-a fost mai mult și mai de preț. Zeul spuse că era pe deplin mulțumit cu ce a primit în dar de la ceilalți eleni, afară doar de egi-neți. De la ei cerea să fie răsplătit în mod deosebit pentru distincția de care se bucuraseră după bătălia de la Salamina. Egi-neții, îndată ce aflară acest răspuns, închină stele de aur. Stelele, în număr de trei, le-au prins de un catarg de bronz, într-un colț foarte aproape de craterul lui Cresus ²⁴⁵.

CXXIII Împărțeala prăzii o dată terminată, elenii porniră pe mare la Istm ca să dăruiască răsplată pentru vitejie ace-luia dintre eleni care a dovedit cel mai mare merit în acest război. Cînd sosiră, comandanții își împărțiră tăblițele de vot pe altarul lui Poseidon ²⁴⁶. Din toți, ei desemnau prin vot pe primii doi. Cu acest prilej fiecare din ei dădu votul pentru sine însuși, fiecare socotindu-se cel mai viteaz; iar în al doilea rînd, cei mai mulți se opriră la votarea lui Themistocles. Așa s-a făcut că strategii s-au pomenit fiecare cu un singur vot pentru locul întâi; Themistocles însă a întrecut cu mult pe cei care vor fi năzuit la locul al doilea ²⁴⁷.

CXXIV În ciuda faptului că din pizmă elenii n-au vrut să dea un astfel de vot, ci fiecare s-ar fi întors mai bucuros la el acasă decît să-și arate prețuirea, Themistocles n-a fost mai puțin aflat în toată Ellada și socotit omul cel mai luminat la minte dintre eleni. Cum însă n-a fost cinstit de fluptătorii care au luat parte în bătălia de la Salamina, deși era autorul victoriei, îndată după votul de la Istm s-a dus în Lacedemona dornic să fie prețuit după merit. Lacedemonienii îl-au primit cum nu se poate mai frumos, acordîndu-i mari cinstiri. Lui Eurybiades, pentru vitejia lui, îi dădură o coroană de măsline, iar lui Themistocles, pentru limpezimea sa în vederi și îndemînarea de care dăduse dovadă, una asemănătoare. De asemenea, i-au mai dăruit și cel mai frumos car ce se afla în Sparta. După ce l-au copleșit cu laude, la plecare i-au dat ca escortă 300 dintre cei mai aleși cetățeni ai Spartei, cei care sînt numiți cavaleri ²⁴⁸ ca să-l însoțească pînă la hotarele tegeaților. Dintre toți oamenii despre care avem cunoștință, Themistocles este singurul pe care spartanii îl-au însoțit afară din țară cu onoruri ²⁴⁹.

CXXV Când Themistocles se întoarce la Atena, cu acel prilej Timodemos din Aphidna, unul dintre dușmanii lui Themistocles, fără a fi nicidecum un om de văz, ros de invidie, ațîta lumea împotriva lui Themistocles, socotindu-l vinovat de călătoria la Sparta. El pretindea că cinstitirile primite din partea spartanilor fuseseră acordate pentru meritele Atenei, nu pentru propriile lui merite²⁵⁰. Cum Timodemos nu mai isprăvea, Themistocles zise: „Așa e, cum vrei tu; nici eu, dacă aș fi fost din Belbina²⁵¹, n-aș fi primit asemenea cinstiti din partea spartanilor, dar nici tu, omule, nu le-ai fi primit, chiar dacă ești atenian“. Așa s-au petrecut lucrurile pînă în acest moment al povestirii.

CXXVI Artabazos²⁵², fiul lui Pharnakes, om care se bucura și mai înainte de mare trecere la perși, cel care după luptele de la Platea și-a cîștigat un renume și mai mare încă²⁵³, luînd cu sine 60 000 de oameni²⁵⁴ din trupele selecționate de Mardonios, îl însoți pe rege pînă la locul de trecere. Când regele se afla la adăpost în Asia, Artabazos pe drumul întoarcerii ajunse în împrejurimile Pallenei; cum Mardonios ierna în Thessalia și în Macedonia, iar Artabazos n-avea de ce să se grăbească să ajungă grosul armatei, întîlnind în cale pe locuitorii din Potidaia care se răsculaseră, s-a gîndit că cel mai nimerit lucru ce l-ar avea de făcut ar fi să-i înrobească. Cei din Potidaia — cînd regele trecuse pe lîngă ei la întoarcere, iar flota se grăbea să fugă de la Salamina — se despărțiseră fătîș de barbari. Pîlda lor fu urmată și de ceilalți locuitori ai Pallenei. Atunci, Artabazos împresură Potidaia.

CXXVII Plin de bănuieli că și olynthienii se desprind de rege, împresură cu oaste și Olynthul. Cetatea era locuită de bottiaii²⁵⁵, veniți din golful Thermaic, de unde fuseseră alungați de macedoneni. După ce cucerii cetatea prin asediu, duse populația într-o mlaștină, unde o ucise, iar conducerea orașului i-o încredință lui Cristobulos din Torone. Cetatea a fost din nou populată cu calcidieni²⁵⁶. În felul acesta calcidienii au pus mîna pe Olynthos.

CXXVIII După cucerirea Olynthului, Artabazos duse mai departe cu mult sîrg asediul orașului Potidaia. În vreme ce

își dădea toată silința să ajungă la un rezultat, Timoxeinos, strategul skioneilor²⁵⁷, se înțelese cu Artabazos să-i trădeze pe ai săi. În ce fel a început înțelegerea între cei doi, n-aș putea să spun (căci acest fapt nici nu se povestește); totuși, iată ce s-a petrecut pînă la sfîrșit. De cîte ori Timoxeinos voia să-i trimită lui Artabazos o înștiințare scrisă, sau Artabazos lui Timoxeinos, înfășurau înștiințarea în jurul sănțulețelor săgeții, înfingeau aripioarele săgeții în șanțuri și ocheau într-un anume loc. Timoxeinos fu însă dovedit ca trădător al orașului Potidaia. Artabazos trage cu arcul spre locul hotărît; greșind ținta, el lovește un bărbat din Potidaia în umăr; în jurul celui lovit se strînge o mare mulțime, așa cum se întîmplă de obicei în timp de război; oamenii, scoțînd numădeose săgeata, de îndată ce au băgat în seamă înștiințarea, o duseră la strategii. La Potidaia se mai aflau trupe prietene venite și din alte părți din Pallene. Strategii citiră înștiințarea și aflară cine este vinovat de trădare. Cu toate acestea hotărîră să nu-l pună pe Timoxeinos sub acuzarea de trădare, de hatîrul orașului Skione, ca skionenii să nu fie pe vecie socotiți niște trădători.

CXXIX În felul acesta a fost descoperit Timoxeinos. Artabazos asedia orașul de trei luni, cînd, deodată, apele mării se traseră mult îndărăt și pentru vreme îndelungată. Barbarii, văzînd atîta loc liber, se năpustiră spre Pallene. Cînd făcuseră două cincimi din drum și mai aveau încă trei de trecut, ca să pătrundă pe teritoriul Pallenei, numai iată și valurile mării care se întorceau cu o putere înmîită, după spusele localnicilor, cum n-a mai fost vreodată, deși fluxul se întîmplă adesea. Acei dintre perși care nu știau să înoate au pierit, iar cei care știau au fost uciși de locuitorii din Potidaia veniți în întîmpinarea lor în bănci²⁵⁸.

Cei din Potidaia susțin că pricina uriașei revărsări de ape și a felului cum au murit perșii se trage de la faptul că acești perși, pe care i-au înghițit valurile mării, erau unii și aceiași cu perșii care au pîngărit templul și statuia lui Poseidon din marginea orașului. Părerea mea este că bine vorbesc cei din Potidaia cînd dau această lămurire²⁵⁹. Pe cîți au mai scăpat, Artabazos îi duse în Thessalia, la Mardonios²⁶⁰.

CXXX Iată, deci, ce-au pătimit cei care l-au însoțit pe rege. Flota lui Xerxes, cîntă a mai rămas, după ce a atîns

coastele Asiei fugind de la Salamina și după ce l-a trecut peste mare pe rege împreună cu armata lui de la Chersones la Abydos, a iernat la Kyme. De îndată ce s-a imprimăvărat, corăbiile s-au strâns la Samos. Unele din ele chiar iernaseră aici. Grosul oștenilor imbarcați pe corăbii erau perși și mezi²⁶¹. Aceste trupe erau comandate de Mardontes²⁶², fiul lui Bagaios, și de Artayntes, fiul lui Artachaies; comanda o împărțeau și cu nepotul lui Artayntes, Ithamitres, solicitat de propriul său unchi²⁶³.

Deoarece fuseseră greu încercați, nu se avântară mai departe spre apus; și nimeni nu-i sili s-o facă. Ei rămaseră pe loc în Samos, veghind ca Ionia să nu se răscolească. Cu ei aveau 300 de corăbii, inclusiv cele ale ionienilor²⁶⁴. Perșilor nici prin gând nu le trecea că elenii s-ar putea îndrepta spre Ionia, ci erau încredințați că aceștia se vor mulțumi să-și vegheze propria lor țară. Presupunerea lor se întemeia pe faptul că elenii nu-i urmăriseră în fuga lor de la Salamina, ci se despărțiseră de ei vădit bucuroși. Cum erau de descurajați în urma celor întâmplate pe mare, sperau că pe uscat Mardonios o să se dovedească mult mai puternic.

La Samos concomitent cu deliberările despre un eventual atac asupra dușmanilor, perșii plecau urechea la zvonurile despre mensul operațiilor lui Mardonios.

CXXXI Sosirea primăverii și prezența lui Mardonios, care se afla în Thessalia, îi deșteptară din amorie pe greci. Pedestrima încă nu se adunase când flota și sosi la Egina, cu un număr de 120 de corăbii. Comandantul suprem al flotei era Leutychides, fiul lui Menares, fiul lui Hegesilaos, fiul lui Hippocratides, fiul lui Leutychides, fiul lui Anaxilaos, fiul lui Archidemos, fiul lui Anaxandrides, fiul lui Theopompos, fiul lui Nicandros, fiul lui Harilaos, fiul lui Eune-mos, fiul lui Polydectes, fiul lui Prytanis, fiul lui Euryphon, fiul lui Procles, fiul lui Aristodemos, fiul lui Aristomachos, fiul lui Cleodaios, fiul lui Hyllos, fiul lui Heracles aparținând celei de a doua case regale. Aceștia toți, afară de primii șapte pomeniți după Leutychides, toți au devenit regi ai Spartei²⁶⁵.

CXXXII Atenienii erau comandați de Xanthippos²⁶⁶, fiul lui Aripbron. Când toate navele s-au strâns la Egina, în tabăra elenilor sosiră soli ionieni²⁶⁷, aceiași care puțin mai înainte

de aceste evenimente se duseseră la Sparta ca să ceară de la lacedemonieni eliberarea Ioniei. Din această solie făcea parte și Herodot, fiul lui Basileidos. Oamenii care alcătuiau solia, înțelegându-se între ei, au pus la cale un complot împotriva lui Strattis²⁶⁸, tiranul din Hios. Când uneltirea le-a fost dezvăluită, căci unul dintre tovarășii lor a trădat încercarea, ceilalți, șase la număr, fugiră pe ascuns din Hios, se duseră la Sparta și de aici sosiră la Egina cu rugămintea ca elenii să debarce în Ionia. Cu mare greutate îi mînăra numai pînă la Delos. Tot ce se afla mai departe stîrnea groază în rîndurile elenilor care nu cunoșteau ținutul și erau încredințați că toate locurile sînt pline de armata vrăjmașă. În închipuirea lor insula Samos se afla la aceeași distanță ca și coloanele lui Heracles²⁶⁹. Același lucru se întâmplă însă și cu barbarii. Înfricoșați, ei nu îndrăzneau să depășească Samosul spre apus, în timp ce elenii, cu toate rugămintele celor din Hios, nu treceau nicicum spre răsărit de insula Delos. Astfel, frica era paznicul unui loc de mijloc în care nimeni nu se avînta.

CXXXIII În timp ce grecii navigau spre Delos, Mardonios ierna în Thessalia. De aici, pe cînd se pregătea de plecare, trimise pe la oracole pe un om de baștină din Euromos²⁷⁰, numit Mys, cu porunca să meargă și să cerceteze oracolele pretutindeni unde perșii aveau posibilitate să ajungă.

Ce anume voia să afle de la oracole cînd a dat aceste porunci, n-aș putea să vă lămuresc, căci nu se spune nimic despre aceste lucruri. Părerea mea este însă că a trimis pe la oracole să afle vești despre cele ce se petreceau, și nu despre altele.

CXXXIV Știut este că acest Mys a sosit la Lebadeia și că a tocmit un om dintre localnici să coboare la Trophonios²⁷¹; el s-a dus și la Abai²⁷² în Focida pentru a cerceta oracolul. La Theba, de îndată ce a sosit, a consultat mai întîi oracolul lui Apollo Ismenios²⁷³ (ca și la Olympia, și aici se cer oracole prin mijlocirea victimelor), iar apoi a tocmit pe bani un străin oarecare, nu pe un theban, să se culce în sanctuarul lui Amphiaraios²⁷⁴. Iată pricina pentru care nici unui theban nu-i este îngăduit să ceară oracole în acel loc: Amphiaraios, prin mijlocirea unor oracole, le-a poruncit să aleagă după plac una din două: sau să se folosească de știința lui în profeție, sau să le fie aliat, lăsîndu-se păgubași de cealaltă

cale de înțelegere. Thebanii au găsit că e mai bine să le fie aliat. Urmarea a fost că nici unui theban nu-i este îngăduit să-și petreacă noaptea în sanctuarul profetului.

CXXXV După câte povestesc thebanii, cu acest prilej s-a petrecut un lucru care pentru mine este o mare minunăție. Mys din Euromos, care a cutreierat toate sanctuarele, s-a dus, printre altele, și la sanctuarul lui Apollo Ptoios²⁷⁵. Acest loc sacru se numește Ptoion și aparține thebanilor. El se află la miazănoapte de lacul Copais, lângă un munte, foarte aproape de orașul Acraiphia. Când așa-numitul Mys s-a înfățișat la acest sanctuar, îl urmau trei bărbați²⁷⁶ aleși din comunitatea cetățenească cu însărcinarea să noteze în scris cele ce zeul urma să prevestească. Iată însă că deodată prorocul profeti în limbă străină. Însoțitorii thebani au fost adânc uimiți să asculte o limbă străină în loc de limba Elladei și nici n-au știut ce măsuri să ia într-o asemenea împrejurare. În schimb, Mys din Euromos, smulgându-le din mână tăblița ce o aveau cu ei, a însemnat în scris cele spuse de proroc, recunoscând că prorocul profetea în limba cariană²⁷⁷. După ce întocmi în scris răspunsul oracolului, Mys se grăbi să ia drumul întoarcerii spre Thessalia.

CXXXVI Mardonios, după ce citi cele spuse de oracole, trimise ca însărcinat din partea lui la Atena pe Alexandros, fiul lui Amyntas, de neam macedonean, pe de o parte fiindcă avea cu perșii legături de rudenie (căci Bubares²⁷⁸, un persan, ținea în căsătorie pe sora lui Alexandros, Gygaia, fiica lui Amyntas, din care s-a născut Amyntas din Asia, cu același nume ca bunicul din partea mamei, căruia i-a fost dăruită de către rege ca să se bucure de veniturile ei marea cetate din Frigia, Alabastra)²⁷⁹, iar pe de alta fiindcă Mardonios fusese înștiințat că Alexandros era „oaspete” și „binefăcător”²⁸⁰ la Atena. Mardonios nădăjduia astfel că va fi în stare să câștige mai ușor de partea lui pe atenieni, despre care auzise că sînt un neam puternic și viteaz și despre care știe că sînt principala cauză a întâmplărilor nefericite îndurate de perși pe mare. Dacă ar fi izbutit să-i atragă pe atenieni de partea sa, speranțele îi erau pe deplin îndreptățite la atotputernicia pe mare, lucru care așa ar fi fost, de vreme ce pe uscat socotea că forțele sale sînt cu mult mai tari decît ale dușmanului. În mintea lui, Mardonios cîntărea aceste

prevederi prin care nădăjduia să-și arate superioritatea asupra grecilor. Pe cît se pare, și oracolele îi proroceau aceleași lucruri și-l sfătuiau să și-l ia ca aliat pe atenian : ascultându-le sfatul, trimise solia.

CXXXVII Acest Alexandros²⁸¹ despre care este vorba, era al șaptelea urmaș al lui Perdiccas, care a dobîndit domnia peste macedoneni în felul următor : trei frați, anume Gauanes, Aeropos și Perdiccas²⁸², cobytorii din Temenos, au fugit din Argos la Illyri, din ținutul illyrilor, trecînd în Macedonia de sus, au ajuns în cetatea Lebaia. Aici au slujit cu simbrie la curtea regelui, unul păzind caii la pășunat, altul boii, iar mezinul, Perdiccas, vitele mărunte. Soția regelui (căci în vremurile de demult pînă și familiile domnitoare, nu numai poporul, erau lipsite de bani) cocea ea singură pîinea pentru casă²⁸³. Dar, ori de cîte ori scotea un cuptor, pîinea micului argat, adică a lui Perdiccas, se făcea de la sine de două ori mai mare. Cum împlinirea se repeta mereu, femeia o dezvăluia soțului ei. Dîndu-i ascultare, regele înțelese pe dată că e vorba de o minune, și încă una care prevestea ceva de mare însemnătate. Porunci ca argații să fie chemați și le spuse în față să părăsească pe dată pămînturile sale. Ei răspunseră că era drept să-și primească simbria și abia apoi să plece. Atunci regele, cum auzi de simbrie și cum soarele tocmai pătrundea în casă prin deschizătura pe unde iese fumul, zise, parcă rău inspirat de un zeu : „Iată, vă dau acea simbrie pe care o meritați”, și arată soarele. Frații mai vîrstnici, Gauanes și Aeropos, rămăseră pe loc, muți de uimire, cînd auziră așa ceva. Băiatul însă, care se nimerise să aibă un cuțit, iată ce spuse : „Primim, prea înălțate, cele ce ne dai” și înconjură pe podea cu vârful cuțitului pata de soare. După ce trase cercul, cu pumnii făcuți căuș își vîrsă de trei ori lumina soarelui în sîn și apoi se îndepărtă urmat de ceilalți doi²⁸⁴.

CXXXVIII Băieții, așadar, au plecat. Cineva din preajma regelui îi atrase însă acestuia luarea-aminte asupra gravității celor săvîrșite de copii²⁸⁵ și cu cîtă chibzuință cel mai tînăr dintre frați primise darul. La auzul acestor cuvinte regele se mînie strașnic și trimise pe dată după ei călăreți ca să-i nimicească.

În acea țară se află un fluviu căruia îi aduc jertfe ca unui mîntuitor urmașii acelor oameni sosiți din Argos. Această apă, după ce Temenizii o trecură, se umflă atât de tare, încît călăreții n-au mai fost în stare să o treacă. Frații, ajungînd într-o altă parte a Macedoniei²⁸⁶, au cîtorit o așezare aproape de grădinile așa-numite ale lui Midas, fiul lui Gordias²⁸⁷, grădini în care cresc de la sine trandafiri, fiecare floare avînd 60 de petale, cu un parfum care întrece pe acela al altor flori. După spusele macedonenilor, în aceste grădini a fost prins și Silenul; mai sus de grădini se găsește un munte numit Bermion²⁸⁸, de netrecut din pricina zăpezilor. După ce se făcură stăpîni acestei regiuni, au luat-o ca bază de operații și au supus întreaga Macedonie²⁸⁹.

CXXXIX Din acest Perdikkas, spița lui Alexandros cobora astfel: Alexandros era fiul lui Amyntas, iar Amyntas fiul lui Alketas; tatăl lui Alketas era Aeropos, tatăl acestuia era Philippos. Argaios era tatăl lui Philippos, iar Perdikkas, întemeietorul dinastiei, părintele lui Argaios.

CXL Aceasta este deci genealogia lui Alexandros, fiul lui Amyntas. De îndată ce sosi la Atena, trimis de Mardonios, ținu această cuvîntare: „Atenieni, iată ce grăiește Mardonios: o solie mi-a sosit din partea regelui cuvîntînd astfel: «trec cu vederea atenienilor toate greșelile săvîrșite de ei împotriva mea. Deocîndată, Mardonios, iată ce ai de făcut: mai întîi, dă-le îndărăt atenienilor pămîntul lor, iar apoi, liberi de orice asuprire, să-și aleagă ei înșiși pe lîngă ținutul lor un altul, oricare l-ar voi. Dacă vor să cădem la înțelegere, înalță iarăși toate sanctuarele lor pe care eu le-am ars». La sosirea acestor porunci e de datoria mea să împlinesc dorințele stăpînului meu, bineînțeles dacă n-aveți nimic împotriva. Iată ce am să vă spun: la ce bună nebunia să vă ridicați cu război împotriva regelui? Nici nu-l veți putea doborî, nici nu veți fi în stare să vă împotriviți lui în veci. Ați văzut mulțimea cîtă frunză și iarbă a oștenilor lui Xerxes și isprăvile lor de arme²⁹⁰ și ați aflat, fără îndoială, ce forțe mă însoțesc acum, așa încît hai să zicem că ne-ați întrece și ne-ați învinge, lucru pe care însă, dacă sînteți întregi la minte, n-aveți pentru ce să-l nădăjduiți, pe dată ar răsări din pămînt altă oaste, și mai numeroasă. Prin urmare, numai din dorința de a vă măsura cu regele n-are rost să vă pierdeți

țara, să vă primejduiți într-una viața. Haideți mai bine să cădem la învoială. Aveți un prilej minunat să faceți acest lucru, regele singur întinzîndu-vă mîna. Fiți liberi încheind cu noi o înțelegere fără viclesug și înșelăciune. Iată ce-am avut să vă spun, atenieni, din însărcinarea lui Mardonios. Nu voi adăuga nimic despre bunele mele gânduri pentru voi (acum nu-i doar prima oară cîă luați cunoștință de ele), mă străduiesc doar să vă înduplec să dați ascultare lui Mardonios. Nu văd cum veți fi în stare pe viitor să vă războiți într-una cu Xerxes. Dacă aș fi întrevăzut izbăvirea, nici eu nu m-aș fi înfățișat vouă cu asemenea îndemnuri. Puterea regelui depășește însă ce-i omenesc și mînia lui departe ajunge. Dacă nu veți cădea pe dată la o înțelegere acum, cînd condițiile sub care perșii sînt dispuși să încheie prietenie apar neasemuit de bune, teamă mi-e pentru voi cei care dintre toți aliații vă aflați nemijlocit în bătaia vrăjmașilor²⁹¹ și sînteți mereu singurii care plătiți din greu, teamă mi-e, căci aveți un pămînt parcă anume potrivit pentru înfruntarea armelor. Mai bine dați-mi ascultare; ați cîștigat mult dacă marelle rege dorește să vă devină prieten, singuri între eleni, închizînd ochii la greșelile trecutului”. Așa vorbi Alexandros.

CXLI Lacedemonienii, îndată ce aflară că Alexandros s-a dus la Atena pentru a-i aduce pe atenieni pe calea înțelegerii cu barbarii, își amintiră de oracolele care preziceau că ei înșiși împreună cu ceilalți doriene aveau să fie alungați din Pelopones de către mezi împreună cu atenienii²⁹². Ei se înfricoșară strașnic ca nu cumva atenienii să cadă la învoială cu perșii²⁹³ și pe dată hotărîră să trimită soli. Și se nimeri ca solia lor să apară în fața Adunării deodată cu cea a perșilor, căci atenienii așteptaseră și amînaseră întrevederea, știind foarte bine că lacedemonienii urmau să afle despre sosirea solului din partea barbarilor cu propunerea de înțelegere și că, o dată aflată această sosire, aveau să trimită soli în mare grabă. Așadar, dinadins au potrivit lucrurile ca spartanii să fie prezenți la hotărîrea lor.

CXLII Cînd Alexandros își încetă cuvîntarea, solii spartani luară la rîndul lor cuvîntul: „Lacedemonienii ne-au trimis la voi cu rugămintea să nu întreprindeți nimic împotriva Greciei și să nu primiți propunerile barbarilor. N-ar fi nicidecum drept și nici n-ar aduce cinste vouă sau oricărui

altora dintre greci; vouă însă cel mai puțin din toți, din nenumărate pricini. Voi ați fost cei ce-ați aprins acest război în pofida voinței noastre ²⁹⁴ de la început. Lupta s-a dat pentru pământul vostru ²⁹⁵. Acum însă pârjolul cuprinde întreaga Elladă. De altfel, chiar dacă lăsăm la o parte toate acestea, nu-i de admis ca atenienii să tragă după sine înrobirea celorlalți greci, voi care mereu și din vremuri străbune treceți drept luptători pentru libertatea multor oameni. Sîntem alături de voi în grelele încercări prin care treceți și fiindcă pînă acum ați fost lipsiți de două ori de roadele câmpului ²⁹⁶, și fiindcă de multă vreme încă gospodăriile voastre sînt supuse furiei vrăjmașului. În schimbul acestor suferințe, spartanii și ceilalți aliați vă înștiințează că sînt gata să hrănească soțiile voastre și pe toți ceilalți membri ai caselor voastre care nu pot lua parte la lupte, pe tot timpul cît va dura acest război. Nu îngăduiți să vă ia mințile macedoneanul Alexandros care înfățișează în culori trandafirii cuvîntul lui Mardonios. Asta e de datoria lui s-o facă. Este doar un stăpînitor care lucrează mînă în mînă cu alt stăpînitor ²⁹⁷. Voi însă, dacă sînteți oameni bine chibzuiți, nu trebuie să faceți ceea ce vi se cere, mai ales cînd cunoașteți lipsa de credință și viclenia barbarilor“. Așa au vorbit solii.

CXLIII Atenienii îi răspunseră astfel lui Alexandros: „Știm și noi prea bine că puterea medului e de cîteva ori mai mare decît a noastră, așa că nu-i nevoie să ne amintim acest lucru. Totodată, însuflețiți de iubire pentru libertate, ne apărăm atît cît putem mai bine. Nu te mai strădui să ne îndemni la o înțelegere cu barbarii. Nu ne vom lăsa înduplecați. Acum, vestește-l pe Mardonios de cele ce răspund atenienii: atîta vreme cît soarele va bătătorii același drum pe care merge acum, niciodată nu vom cădea la înțelegere cu Xerxes, ci, plini de încredere în sprijinul zeilor și al eroilor ale căror lăcașuri și statui regele le-a ars fără nici o sfială, vom merge împotriva lui și-l vom înlătura. Cît despre tine, pe viitor, dacă mai ești purtător al unor asemenea cuvînte, ferește-te să mai apari în ochii atenienilor și nici nu-i mai sfătui la nelegiuiri sub vălul mincinos al celui mai bun ajutor. Nu sîntem bucuroși să ți se întîmple ceva neplăcut din partea atenienilor al căror oaspete și prieten ești“.

CXLIV Iată ce răspuns au dat lui Alexandros, iată și ce răspuns au dat solilor spartani: „Temerea spartanilor că noi ne vom înțelege cu barbarii este un sentiment foarte firesc. În același timp, însă, este mai mare rușinea ca voi, cunoscînd prea bine ce gîndesc atenienii, să vă arătați înfricoșați, cînd pe pămînt nicăieri nu se află atîta aur și nici vreun ținut mai presus de toate în frumusețe și rodnicie care să ne ademenească să primim asemenea daruri și să înrobim Ellada de bună voie din prietenie față de mezi. Multe și nemăsurate sînt opreliștile care ne îndeamnă să nu facem așa ceva, chiar de-am voi-o. Mai întîi de toate și în cea mai mare măsură, este mai degrabă de datoria noastră să răzbunăm cît mai crunt cu putință incendierea și ruina statuiilor și a lăcașurilor zeilor ²⁹⁸ decît să ne înțelegem cu dușmanul care a săvîrșit aceste ticăloșii. Apoi, bine ar sta atenienilor să trădeze întreaga lume elenică, de același sînge și un grai și care are aceleași lăcașuri de închinăciune și aceleași jertfe și obiceiuri ²⁹⁹? Să știți, dacă mai înainte n-ați știut-o, că, atîta vreme cît va mai dăinui un singur atenian, nu va fi punte de legătură între noi și Xerxes. Noi totuși vă sîntem recunoscători pentru grija ce ne-o arătați — anume că vă pare rău într-atîta de noi, cei lipsiți de acoperămint, înocît vă gîndiți la ajutoare în hrană pentru familiile noastre. V-ați cîștigat pe deplin cele mai bune sentimente ale noastre. Totuși, o vom scoate la capăt așa cum vom putea, fără să vă aducem vreo supărare ³⁰⁰. Deocamdată, așa cum stau lucrurile, trimiteți cît mai iute cu putință o oaste, căci, după cît socotim, nu-i departe timpul acela cînd barbarul ne va călca țara, ci, dimpotrivă, de îndată ce va fi vestit că nu vom face nimic din cele ce ne cere, se va înfățișa pe înlea-gurile noastre. Așadar, mai înainte ca dușmanul să fie aici în Attica, aveți prilejul să săriți în ajutorul Beoției“. Cu acest răspuns din partea atenienilor, solii se întoarseră la Sparta ³⁰¹.

CARTEA A IX-A

CALLIOPE

NOTIȚA ISTORICĂ

De trei ori pînă acum oștile persului s-au izbit neputincioase de porțile Elladei. Trușășul cuceritor, obișnuit ca, la prima lui poruncă, neamuri și popoare să i se închine, a rămas mirat de îndrăzneala fără margini a acestei țărișoare. Înfruntarea de la Marathon a fost pentru el un mare semn de întrebare ; stavila ce i s-a pus la Thermopylai l-a îndîrjit cumplit ; înfrîngerea de la Salamina i-a dat în sfîrșit lovitura de grație. Cu ea, epopeea războaielor dintre greci și „barbari” se apropie de sfîrșit. Încă o încercare desperată pe uscat și alta pe apă îl vor izgoni definitiv dincolo de hotarele Europei. Distrugerea aproape totală a oștirii persane la Plateea și Mycale și eliberarea Greciei constituie conținutul cărții a IX-a. La începutul acestei cărți, închinată muzei Calliope, relatarea evenimentelor conflictului dintre greci și „barbari” atinge anul 479 î.e.n.)

Care este situația celor două tabere potrivnice la această dată ?

Oastea „barbarului”, după retragerea lui Xerxes în Asia în urma înfrîngerii de la Salamina, avea în fruntea sa din nou pe Mardonios. Acesta se statornici cu oștirea terestră în Thessalia, unde țara prietenă și aliată îi garanta posibilitatea de aprovizionare și mai multă securitate. Flota, cu poruncă să vegheze asupra Ioniei care începea să se trezească din amorțeală, se statornici mai întîi la Kyme, apoi în apele Samosului. Această oștire, deși mai redusă, era încă destul de numeroasă și depășea cu mult oastea greacă¹. Dar îi lipseau ardoarea și coeziunea de mai înainte. Înfrîngerile repetate o demoralizaseră ; unele semînții vroiau să dezerteze. Ținuturile cucerite începură să murmure sub jug ; printre ele, Ionia nu aștepta decît semnalul răzvrătirii.

¹ După Herodot, ea numără un efectiv de 300 000, în timp ce oștirea greacă, 100 000.

În tabăra elenilor se produsese de asemenea schimbări; în fruntea oștilor aliate se afla de această dată Sparta, iar comanda supremă o deținea regele acestei cetăți, Leontichides. Oastea Atenei, pe mai departe activă și vitează, va avea totuși partea ei de merit în victoria finală. Oștirea ateniană de uscat era condusă acum de Aristides, iar flota, de Xanthippos. Era o schimbare de comandă în defavoarea lui Themistocles al cărui nume nu mai figura pe lista celor zece strategii; de asemenea nici la cîrma statului atenian nu se mai afla eroul Salaminei. Intrigi interne au aruncat asupra lui, ca odinioară asupra lui Miltiades, oprobriul public.

Între Atena și Sparta neînțelegerile se agravaseră tot mai mult în ultima vreme. Mardonios, vrînd să tragă foloase din dezbinarea statelor elene, încercă să corupă Atena, momind-o cu făgăduințe înșelătoare. Dar atenienii, credincioși Elladei, le respinseră cu demnitate.

Generalul oștilor persane, aflînd de refuzul atenienilor (cap. I), luă toate măsurile pentru a-i ataca pe greci, și în special pe atenieni (în primăvara anului 479 î.e.n.).

Prin măsuri rapide, el dispuse ca flota, formată din 300 de vase, să staționeze în fața Samosului; concomitent, oștirea de uscat, alcătuită din bactrieni, saki, hinduși, cavaleria persă și garda personală, mărșăluie sub comanda lui înspre sud în Beotia. După ce organizează aici o bază secundară de operațiuni, înconjurînd cu gard de lemn o anumită întindere de cîmpie pentru un eventual refugiu și construind hambare pentru provizii, lăsă o bună parte din oaste în preajma Thebei, iar el cu avangarda năvăli în Atena (cap. III, VI), în iunie 479 î.e.n. Găsi însă cetatea goală; atenienii, la zvonul sosirii persului, cum spartanii nu le trimiteau ajutoare — zidul peste Istm le era aproape gata —, se refugiaseră din nou la Salamina. Mardonios căută iar să intre în tratative cu atenienii; fără să facă deocamdată stricăciuni în cetate, le trimise noi propuneri de înțelegere prin hellespontinul Murychides. Dar și de data aceasta atenienii i-au respins cu mîndrie avansurile. Mai mult, în timp ce solului i-au dat drumul, pe unul dintre membrii adunării (βουλή), cu numele Lykides, care și-a exprimat părerea să primească propunerile persului, l-au omorît cu pietre împreună cu soția și copiii (cap. IV și urm.).

Între timp, atenienii, conștienți de primejdia unei rupturi, trimiseră din nou soli la Sparta după ajutor; soliei i se atașa-

seră și reprezentanți ai Megarei și ai Plateei. În fața eforturilor, acești trimiși le reproșară spartanilor atitudinea lor nepăsătoare, repetară cererea de ajutor, amenințîndu-i că vor pactiza cu persul dacă îi lasă în părăsire. Spartanii tocmai sărbătoreau Hyakinthiile, ceea ce le servi ca pretext pentru a-i amîna cu răspunsul pînă peste zece zile (cap. VI—IX). La sfatul tegeanului Hileos, efortii deciseră în sfîrșit să trimită atenienilor sprijinul lor; ei porunciră lui Pausanias, tutorele regelui Pleistarchos, urmașul lui Cleombrotos, să pornească la drum în fruntea celei mai mari oștiri din istoria Spartei, formată din 40 000 de oameni¹ (cap. X și urm.).

La ieșirea acestei oștiri din Sparta, argienii trimiseră în grabă un sol la Atena ca să-l vestească pe Mardonios. Acesta, după ce dărimă și incendie orice clădire care stătea în picioare, părăsi cetatea și, pe drumul ce duce prin Eleutherai, se retrase sub zidurile Thebei. Dar, înainte de a ajunge aici, auzi că o ceată de 1 000 de lacedemonieni au apucat-o în direcția Megarei. El se întoarse din drum cu gînd să pună mîna pe ei, dar, anunțîndu-i-se că Pausanias este deja la Istm, se grăbi spre Theba prin Dekeleia. Aici se pregăti de bătălie (cap. XII—XIV). În vreme ce își așeză trupele pe poziție pe țărmul de miazănoapte al râului Asopos, cam la 8 km depărtare de Theba, din Erythrai pînă la Platea puse avanposturi. Linia de bătăie avea pe perși în stînga, pe grecii supuși și aliați, în dreapta, și restul seminișilor care făceau parte din oastea „barbarilor”, în centru (cap. XV). Efectivul oștirii lui Mardonios era, după Herodot, de 300 000 (cap. XXXI și urm.; cartea a VIII-a, cap. C, CVII, CXIII), cifră contestată și redusă de istoricii moderni la aproximativ 125 000².

Oștirea lacedemoniană, condusă de Pausanias, se luă pe urmele lui Mardonios; în drum, ea a fost întărită cu contingente ateniene și megariene; la acestea adăugîndu-se și trupe plateene, întregă oaste elenă dispunea de aproximativ 100 000 de ostași (cap. XXVIII—XXX); prin urmare, grecii erau față de adversari în proporție de unu la trei; pe deasupra ei nu aveau cavalerie. Întreg acest efectiv trecu pasul Dryoskephalai („Capetele Stejarului”) prin Dekeleia și luă poziție pe colinele

¹ Astfel: 5 000 de cetățeni, 35 000 de hiloti (șapte la un cetățean). Vezi și Thucydides, I, 89.

² G. Glotz, op. cit., p. 86, nota 187.

cele mai joase ale Citheronului, pe versantul nordic. Locul oferea multă comoditate ; în spate era muntele cu trecătoarea prin care s-au scurs și prin care li se făcea aprovizionarea ; în față era câmpia care se întindea pînă la riul Asopos ; dincolo de riul se aflau dușmanii ; în apropiere, izvoare (cap. XIX). Pe această câmpie dintre Asopos și Citheron, au început să se înfrunte cele două oștiri vrăjmașe, în august 479 î.e.n.¹ Megarienii, așezați în centru spre câmpie, fură hărțuiți peste măsură de cavalerie, de aceea cerură să fie înlocuiți ; atenienii se prezentară de bună voie să-i schimbe și curînd, nu numai că țînură piept cu vitejie cavaleriei, dar le ucisera și comandantul, pe chipeșul Masistios, provocînd derută în rîndurile escadronului (cap. XXI—XXV).

Deoarece oștirea greacă începea să sufere de sete — cavaleria perșilor îi stricase toate izvoarele, iar de riul n-o lăsa să se apropie —, Pausanias se hotărî să-și mute frontul mai înspre apus ; într-o noapte ridică tabăra și trecu pe teritoriul plateean, așezîndu-se într-un loc înconjurat de ape (de unde și denumirea „Insulă”) ; la miazănoapte de ei se afla riul Asopos, la miazăzi — Oerhoe, la răsărit — Moloeis ; aripa dreaptă ocupată de lacedemonieni se afla pe coline aproape de fîntîna Gargaphia, atenienii, în aripa stîngă, erau feriți de dealuri ; centrul, fiind pe câmpie, era mai expus (cap. XXV și urm., XLIX, LI și urm.) atacurilor cavaleriei. Timp de 12 zile cele două oști vrăjmașe se înfruntară pe malurile riului Asopos fără să se încaiere². Dar aflînd că grecii primesc meru întărituri, Mardonios se hotărî să treacă la atac, dezorientîndu-i mai întîi pe greci prin acțiuni de detaliu. Astfel cavaleria se furișă o dată în spatele frontului grec pînă la trecătoarea Dryoskephalai și, punînd mîna pe un convoi de 500 de animale de povară și pe oamenii care le însoțeau, se postă la gura defileului, tăind grecilor posibilitatea de aprovizionare ; altă dată au ajuns pînă la fîntîna Gargaphia dărîmînd-o etc. (cap. XXXVIII—XLI). Abia după ce a luat aceste măsuri, Mardonios a hotărît ofensiva decisivă, pe care Alexandros din Macedonia a destăinuit-o într-o noapte grecilor, furișîndu-se în tabăra lor (cap. XLIV—XLVI).

¹ Vezi G. B. Grundy, op. cit., p. 445 și urm., R. W. Macan, op. cit., p. 344 și urm.

² Cu excepția acțiunilor izolate ale cavaleriei.

Văzîndu-se fără provizii și fără apă, Pausanias hotărî retragerea (cap. L) spre miazăzi, pe malul stîng al riului Oerhoe ; oastea lacedemonienilor avea de recucerit defileul pentru a restabili aprovizionarea. După o zi întreagă în care centrul frontului a suportat atacul cavaleriei, noaptea se ridică tabăra ; corintienii, megarienii și phleiașii, care au fost cei mai hărțuiți, nu s-au oprit pînă sub zidurile Plateei, lîngă templul Herei. În dimineața zilei următoare, perșii nu mai zăriră pe câmpie decît trupa izolată a lui Amompharetos, un comandant lacedemonian încăpățînat și lăudăros, care nu voise să părăsească poziția, cu toate insistențele lui Pausanias ; atenienii, aflînd cu întîrziere de plecarea lacedemonienilor, porniră și ei spre „Insulă” pe Oerhoe. În vreme ce o parte dintre lacedemonieni se angajară în luptă pentru eliberarea pasului Dryoskephalai, restul înaintă sub zidurile Plateei, unde urmară trei bătălii hotărîtoare (cap. LI—LVII), la 27 august 479 î.e.n.¹.

În aceste împrejurări, Mardonios cu trupele persane trecură riul Asopos și se țînură după lacedemonieni. Restul trupelor „barbare”, neprimind nici o dispoziție, porniră în dezordine pe același drum. Sub zidurile Plateei se angajă lupta corp la corp în care lacedemonienii se dovediră superiori ; în măcelul care a avut loc aici, a fost ucis însuși Mardonios ; după moartea lui, perșii se risipiră dezorientați. Artabazos, care fusese împotriva bătăliei, își luă oamenii de sub comanda lui și, prin Focida, plecă în Asia (cap. LIX—LXVI).

În vremea aceasta, atenienii care se aflau pe Oerhoe, sub comanda lui Aristeides, înfruntară cu succes atacul thebanilor. Arcașii atenieni plecați, la cererea lui Pausanias, să dea o mîna de ajutor lacedemonienilor care se luptau la Dryoskephalai cu cavaleria persă, fură atacați pe drum de beoțieni ; atenienii însă făcură prăpăd în rîndurile lor ; 300 de beoțieni muriră pe loc, ceilalți fugiră în dezordine spre Theba. Infanteria „barbarilor” era acum înfrîntă (cap. LIX—LXI). Acțiuni izolate ale cavaleriei thebane produsera încă unele stricăciuni aliaților oștirii lacedemoniene, cînd se depărtară de grosul armatei pentru pradă (cap. LXIX, LXXVII). Dar, în ansamblu, grecii predominau pe „barbări” pe care îi urmăriră pînă în palisada din preajmă Thebei. Asediul acestei întărituri de lemn fu condus de atenieni ; ei reușiră să facă în ea o spărtură pe unde

¹ Vezi Plutarh, Aristides, cap. XIX.

oștirea greacă pătrunse înăuntru. Dușmanii, prinși ca într-o capcană, fură măcelăriți; dintre barbari numai 3 000 au scăpat (cap. LXX)¹. Apoi timp de zece zile, grecii își înmormîntară morții (cap. LXX) pe drumul care leagă Plateea de Megara². După aceea, ei adunară prada, din care făcură ofrande zeilor, după ce o bună parte o împărțiseră între ei (cap. LXXX, LXXXI, LXXXIII). Unsprezece zile mai târziu, thebanii fură siliți să predea grecilor pe cetățenii lor cei mai vinovați de medism (cap. LXXXVI—LXXXVIII)³.

În mijlocul verii aceluiași an, îndată ce oștirea de uscat a pătruns pe teritoriul beoțian, flota spartană sub conducerea lui Leutychides, după ce i se atașară și vase ateniene sub comanda lui Xanthippos, începu operațiunile navale. Cu multe luni înainte Leutychides staționase la Delos, iar perșii la Samos, fără ca vreunii să întreprindă ceva. În sfârșit, o nouă solie ioniană, în frunte cu samianul Hegesistratos, a venit să le arate elenilor împrejurările favorabile de a-i ataca pe perși⁴ (cap. XC—XCII). Leutychides primi de data aceasta să le dea ionienilor ajutor și se îndreptă spre flota persană care staționa la Samos. La vestea apropierii lui Leutychides, comandantul flotei persane ridicară ancora și porniră să se întâlnească la Mycale cu oștirea generalului pers Tigranes. În aceeași vreme acesta din urmă luă măsuri de precauție, dezarmîndu-i pe samienii din oastea sa, trimițînd în munți pe milesieni, sub pretextul unei misiuni speciale (cap. XCVI, XCVII, XCIX, CIV)⁵; apoi, după ce flota debarcă pe uscat, s-au așezat în poziție de bătaie, construindu-și din arbori, chiar din cei fructiferi, palisade.

Ajunși la Samos, grecii, de teamă că le-a scăpat dușmanul, se luară în grabă pe urmele lui pînă la Mycale. Aici, primind tocmai în ziua bătăliei vestea biruinței de la Plateea, ei se aruncară asupra dușmanului cu încrederea îndoită în forțele proprii; „barbarii“ o luară la fugă înfrînți, ionienii din oastea lor îi atacară din spate, milesienii îi nimiciră în munți pe cei

¹ În afară de oastea lui Artabazos.

² Aceste înmormînte au putut fi văzute cu multe secole în urmă (cap. LXXXV; vezi și Pausanias, cartea a IX-a, cap. II, 5).

³ Vezi Diodor din Sicilia, op. cit., cap. XXXIII, 4.

⁴ Probabil Xerxes era prins în luptele din Chaldecka, vezi Grundy, op. cit., p. 522 și urm.; C. F. Lehmann-Haupt, *Xerxes und die Babylon*, în „Wochenschrift für klassische Philologie“, 1900, p. 960 și urm.

⁵ Asupra poziției, vezi Kromayer, op. cit., p. 171 și urm.

care căutau acolo scăpare. După ce și-au împărțit prăzile, grecii se înturnară la Samos (cap. XCVI—CVI)¹ în august 479 î.e.n.

Răsplata victoriei au fost insulele și Hellespontul (cap. CI). Insularii depuseră jurămîntul de credință față de greci (cap. CVI)². Deși cucerită, libertatea Ioniei nu era asigurată; fiind o provincie mai depărtată, ea putea fi oricînd atacată din nou, de aceea unii greci propuseră ca ionienii să fie strămutați în Europa, la care atenienii se opuseră categoric. Ca o ultimă acțiune comună, grecii trecură pe țărmul celălalt la Abydos, ca să distrugă podul de vase de peste Hellespont; dar îl găsiră desfăcut. Atunci majoritatea oștirii plecă la Egina, de acolo acasă, dar atenienii în frunte cu Xanthippos rămaseră să atace Chersonesul (cap. CVI, CXIV)³. Ei asediază Sestosul, care era cheia Strîmtorilor; perșii apărară orașul cu înverșunare, dar, nerezistînd împresurării, fugiră pe furiș într-o noapte; atenienii îi ajunseră din urmă la Aigos Potamos, îi măcelăriră pe mulți, iar pe comandantul lor, pe Artayctes, îl crucificară (cap. CXVI, CXIX, CXXII). Astfel, în primăvara anului 478 î.e.n., Atena deținea cheile Bosforului, ceea ce însemna începutul imperiului său maritim.

Acesta este, în linii mari, conținutul cărții a IX-a. Cu luarea Sestosului se încheie Istoriile lui Herodot.

Relatarea evenimentelor expuse de Herodot în cartea a IX-a este întreruptă de cîteva digresiuni, dintre care cele mai importante sînt: întîmplările prin care a trecut vrăciul Euenios din Apollonia, despre care Deiphonos, profetul trupelor grecești, pretindea că este tatăl lui (cap. XCII—XCV); disputa dintre atenieni și tegeați pentru ocuparea aripii stîngi a liniei de bătaie (cap. XXVI—XXVII); trăsături comune dintre bătălia de la Plateea și cea de la Mycale (cap. C—CI); cearta dintre Artayntes și Masistes (cap. CVII); iubirile lui Xerxes și tragedia familiei fratelui său, Masistes (cap. CVIII—CXIII); propunerea lingușitoare făcută lui Pausanias, fiul lui Cleombro-

¹ Vezi Diodor din Sicilia, op. cit., cartea a XI-a, cap. XXXV; vezi A. Hauvette, op. cit., p. 484 și urm.

² Thucydides, cartea I, cap. LXXXIX.

³ Ibidem; Diodor din Sicilia, cartea a XI-a, cap. XXXVII.

tos, de către Lampon, fiul lui Pythes, din Egina, de a se răzbuna pe perși pentru moartea lui Leonidas, spânzurînd leșul lui Mardonios (cap. LXXVIII—LXXXIX); ospățul pregătit atît după datina spartană cît și după cea persană, comandat de Pausanias, pentru a demonstra prin comparație negliobia persului care, bogat fiind, a rîvnit la sărăcia lor (cap. LXXXII, acest episod apare ca un loc comun în literatura antică); anecdota privitoare la păcăleala pe care le-a tras-o Artabazos, fiul lui Pharnakes, thessalienilor pentru a scăpa de primejdie în fuga sa (cap. LXXXIX); minunea petrecută cu peștii celui care îl păzea pe Artayctes, ca semn rău prevestitor pentru acesta din urmă (cap. CXX) și altele.

■

Multe pasaje din această secțiune a Istoriilor lui Herodot au suscitât discuții atît în antichitate cît și în timpurile moderne.

Astfel, în legătură cu episodul privind solia ateniană la Sparta (cap. VII—VIII), Plutarh¹ îi reproșează lui Herodot o diminuare a rolului Spartei în bătălia de la Plateea, pentru că afirmă că spartanii au pornit în această expediție numai la intervenția tegeanului Chileos. Ca Plutarh judecă acest pasaj și Delbrück², adăugînd că spartanii nu vedeau în zidul din Istm o apărare sigură a lor, cîtă vreme puteau fi atacați și din altă direcție; ei doreau doar să stea în defensivă cît mai mult cu putință.

Intr-adevăr, intervenția lui Chileos apare ca o lovitură de teatru neverosimilă. Dar cu toate meritele lui Pausanias din bătălia de la Plateea — merite pe care Herodot le-a scos în lumină suficient — nu se putea, căutînd să expună adevărul, să nu vorbească de încetineala guvernului spartan în deciderea ajutorului solicitat pentru cauza tutûrîor grecilor³.

Privitor la drumul parcurs de Mardonios din Attica spre Beoția cu ocolirile respective (cap. XIV—XV), Delbrück⁴ preține că Herodot nu are de loc înțelegerea operațiunilor militare; el relatează o mulțime de fapte în așa fel, ca și cum toate

¹ Plutarh, *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XLI.

² Delbrück op. cit., p. 93.

³ A. Hauvette, op. cit., p. 452.

⁴ Ibidem.

s-ar fi putut petrece în aceeași zi. Dar Hauvette¹, reluînd pasajul din Herodot, îl apără pe istoricul nostru arătînd pe text (cap. XV) că nu reiese de nicăieri pretinsul termen de o zi. Există însă în acest pasaj o altă dificultate; aici Herodot pomeneste de 30 000 de ostași, nu de 300 000. Probabil Mardonios a invadat Attica cu un efectiv redus și poate tocmai de aceea, temîndu-se de un atac inopinat, el a urmat la plecare o cale ocolită înconjurînd Parnasul, deși putea merge pe un drum mai scurt, prin Eleutherai.

Observații s-au făcut și în legătură cu pasajul în care Herodot vorbește despre drumul lui Pausanias, în fruntea oștirii lacedemoniene, din Sparta la Plateea. Se precizează în textul cărții (cap. XIX—XXIV) că oștirea lacedemoniană în frunte cu Pausanias n-a luat direct calea spre Plateea, ci a trecut pe la Eleusis, unde s-a unit cu oastea ateniană sosită de la Salamina, iar de acolo a plecat pe la Eleutherai în Beoția. După ce a trecut gîtul Citheronului, a luat-o spre est și s-a stabilit pe versanta nordică a muntelui, în apropiere de Erythrai, în fața perșilor care se aflau în cîmpie, dincolo de rîul Asopos. Pe acest cîmp de bătăie a căzut comandantul pers Masistios.

S-a presupus că autorul istoriei războaielor medice a povestit acest episod numai de dragul atenienilor, pentru a slăvi faptele de arme ale lui Olympiodoros, fiul lui Lampon (cap. XXI și urm.) și tatăl lui Lampon cel tînăr care era prietenul lui Pericles. Intr-adevăr, Herodot aduce elogii atenienilor cînd spune că ei s-au prezentat de bună voie să-i schimbe pe poziție pe megarieni și că ei au ucis pe mîndrul general pers; dar el nu evită să prezinte și faptul că, în momentul în care atenienii n-au mai putut ține piept cavaleriei, ei au cerut ajutorul restului oștirii (cap. XXIII). Prin urmare, căutînd să redea adevărul, Herodot nu a omis să arate slăbiciunea atenienilor, după cum nu putea, numai de teama că va fi bănuțit de părtinire, să nu vorbească și de meritele lor într-adevăr mari.

În legătură cu numele acelora care au participat la bătălia de la Plateea și care au făcut parte din oștirea greacă (cap. XXVIII și urm.), s-au ivit de asemenea discuții. S-a crezut în-deoște că Herodot a comis o greșală în lectura inscripției trepiedului de la Delfi, deoarece el vorbește de paleii (Παλλῆες)

¹ A. Hauvette, op. cit., p. 455.

din Kephallenia și pe trepied scrie Φαλέες („valeii“), într-o altă variantă a numelui, eleii (sau eleenii). Hauvette¹ combate această opinie, arătând că, pe lângă lipsa de certitudine dacă trepiedul amintit i-a servit lui Herodot ca izvor aici, nu-i sigur nici că toate numele înșirate de el figurau pe trepied; se pare că au fost omiși din această inscripție și seriphienii, crotoniații și poate și paleii; având la îndemână și alte posibilități de informație și căutând adevărul, el a redat paleilor cinstea care li se cuvenea și a omis din listă pe eleii care n-au participat la bătălie. Cu aceasta Herodot, dacă s-a întâmplat să modifice numele celor din inscripție, a reparat de fapt o greșală.

Așezate de opt zile față în față la Plateea, cele două tabere învrăjbite nu se decid să înceapă ostilitățile (cap. XXXIX). Motivele enunțate de Herodot sunt de natură religioasă: jertfele în ambele părți sunt bune numai dacă se mențin în defensivă, dar prevestesc nenorociri în caz de ofensivă (cap. XXXVII). Păreră lui Plutarh² în această privință este că Mardonios se bizuia pe o trădare a partidei aristocrate ateniene, care simpatiza cu mezii. Într-adevăr, altul trebuia să fi fost motivul ascuns al acestei așteptări. Poate ambele tabere aveau nevoie de câteva zile în care să-și cunoască reciproc forțele; poate că grecii să fi așteptat încă noi contingente — după cum au și venit —, deoarece perșii erau cu mult superiori numeric, iar aceștia, la rândul lor, urmăreau mereu o dezbinare între seminiile grecești, ca să poată trage foloase cu pierderi cât mai mici cu putință.

După opt zile de așteptare, Mardonios luă inițiativa atacului, cu toată împotrivirea lui Artabazos și a jertfelor (cap. XLI—XLIII).

Busolt³ susține că lipsa de provizii l-a decis de fapt pe Mardonios să pornească ofensiva. Delbrück⁴ consideră că generalul pers s-a hotărât să iasă din inacțiune când a aflat că flota greacă se pregătește să pună la cale o diversiune pe coasta Mycalei; el se temea, așadar, să nu i se închidă retragerea în Hellespont. Hauvette⁵ arată că Herodot se contrazice în acest pasaj; pe de o parte, Artabazos laudă rezer-

vele mari pe care Mardonios le poate găsi la Theba (cap. XLI), pe de altă parte, Alexandros din Macedonia vestește pe atenieni că proviziile perșilor sunt pe sfârșite (cap. XLV). Adevărul este că trebuiau să fie mai lipsite de alimente trupele grecești, deoarece li se blocase la trecătoare convoiul cu aprovizionare. Mardonios s-a decis să treacă la atac, deoarece a văzut că aristocrația din Atena nu reușește să-i servească interesele, iar așteptarea e mai favorabilă grecilor a căror linie se îngroașă pe zi ce trece cu noi trupe recrutate.

I s-au făcut reproșuri lui Herodot și în legătură cu episodul în care Pausanias propune atenienilor să schimbe locul pe poziție cu lacedemonienii. După graba cu care atenienii primesc propunerea este vădită versiunea ateniană a acestei expuneri; mai mult, este imposibil ca numai într-o singură dimineață trupe întregi să-și fi schimbat în fața dușmanului de două ori locul pe front. Ceea ce rămâne verosimil din acest pasaj este ezitarea lui Pausanias în a lua o hotărâre. De asemenea, după cum remarcă Stein (la cap. LIV)¹, se simte malițiozitatea ateniană în afirmația lui Herodot că spartanii una vorbesc și alta fac.

De asemenea i se aduc critici lui Herodot că a prezentat retragerea lacedemonienilor de la poalele Citheronului unde s-au stabilit la sosire (cap. LVIII) ca o tactică; mai sigur este vorba de o fugă, după cum se spune despre centrul liniei format din corintieni, megarieni și phleiași. Hauvette² susține că, în întreg episodul în care se relatează bătălia de la Plateea, important este dacă Herodot a respectat adevărul. Și într-adevăr, se poate constata că Herodot, consecvent cu el însuși, nu a ținut partea nimănui: i-a laudat pe lacedemonieni și pe comandantul lor, când au dat dovadă de vitejie, dar a arătat și ezitarea și lipsa de hotărâre a lui Pausanias, când toți așteptau și depindeau de cuvântul lui. Pe perși i-a prezentat ca oameni curajoși pe care i-a dezavantajat armamentul în lupta corp la corp (cap. LXII). Astfel, nici în relatarea acestui episod nu i se poate aduce lui Herodot acuzația că a fost părtinitor.

După bătălia de la Plateea, perșii, înfrinți, se refugiază în interiorul îngrădirii de lemn de pe malul râului Asopos; atenienii, făcând în ea o spărtură, deschid oștirii grecești posibilitatea de a pătrunde înăuntru; măcelul care a urmat a înecat

¹ A. Hauvette, op. cit., p. 463.

² Plutarh, Aristides, cap. XIII.

³ Busolt, Griechische Geschichte, vol. II, p. 201.

⁴ Delbrück, op. cit., în loc. cit.

⁵ A. Hauvette, op. cit., p. 467 și urm.

¹ În ediția pe care a întocmit-o operei lui Herodot.

² A. Hauvette, op. cit., p. 476.

în sânge atîția perși încît, din cei 300 000, fără cei 40 000 fugiți cu Artabazos, numai 3 000 au rămas. Hauvette¹, luînd în discuție acest pasaj, arată că cifrele de aici au o valoare relativă. În incinta îngrădirii nu ar fi încăput 300 000, chiar fără cei plecați cu Artabazos; dar pînă să se refugieze aici, mulți au căzut pe cîmpul de luptă, mulți s-au risipit în toate părțile; Herodot face comparația între efectivul oștilor persane dinaintea bătăliei și ceea ce a mai rămas din ele după Plateea. Dar chiar în acest caz, pierderile sînt foarte mari pentru o perioadă atît de scurtă. Sigur este faptul că oștirea persană a suferit pierderi foarte mari, altfel ea nu s-ar fi dat bătută² și ar fi reluat bătălia.

Relatarea luptei de la Mycale a suscitat ceva mai puține critici. Ceea ce a atras totuși discuții a fost cauza care l-a determinat pe Leutychides să iasă din lungă-i inerție și să pornească ofensiva împotriva flotei persane.

Herodot spune (cap. XCII) că, abia la o insistentă cerere de ajutor a ionienilor, Leutychides a pornit de la Delos, unde a stat un an, împotriva perșilor ale căror vase erau ancorate lîngă Samos. Delbrück³ susține o altă cauză; în privința bătăliei de la Plateea și a celei de la Mycale a existat un compromis între politica spartană care urmărea un război pe mare și politica ateniană care intenționa să prevină o nouă invazie pe uscat; de aceea Leutychides nu s-a decis să pornească ofensiva pe mare, pînă ce Pausanias nu a început lupta pe uscat. Dar Hauvette⁴ susține că încercarea de a face o legătură între acțiunile flotei și ale oștirii de uscat în cele două bătălii nu are nici o bază solidă; la Plateea începutul ostilităților l-a făcut Mardonios, și nu Pausanias.

Mult dezbătută a fost și anecdota din ultimul capitol al cărții (cap. CXXII). După ce, în cursul operei, Herodot i-a prezentat pe perși ca pe cel mai viteaz popor din tabăra „barbarilor”, pesimismul reflecțiilor puse în gura lui Cyrus, ca perșii să se aștepte de-acum înainte să fie ei cei comandați în loc de a comanda, apare inoportun și contradictoriu. S-au făcut mai multe presupuneri în legătură cu acest pasaj; s-a presupus

¹ A. Hauvette, op. cit., p. 480.

² Pentru aceste discuții și pentru multe altele, vezi A. Hauvette, op. cit., p. 439 și urm.

³ Delbrück, op. cit., p. 100—105.

⁴ A. Hauvette, op. cit., p. 486.

că Herodot a vrut să prezinte la sfîrșitul operei sale declinul puterii achemenide. S-au mai exprimat păreri că acest capitol este o adnotație a unui scrib care a vrut să-și etaleze cunoștințele sale despre perși, copiînd pe Hippocrates¹ în privința influenței mediului asupra caracterelor².

Cartea a IX-a, care încheie opera lui Herodot, suscită o întrebare: cum se explică biruința elenilor asupra colosului persan? Doi factori principali i-au favorizat pe eleni în această ciocnire. Primul este idealul care i-a călăuzit în luptă. În vreme ce oștirea persană a fost alcătuită din oameni recrutați cu forța, pe care soarta Persiei îi preocupa prea puțin, oastea elenilor era animată de adînci sentimente patriotice, conștientă că de acțiunea ei atîrnă libertatea sau robia neamului și a pămîntului strămoșesc. Al doilea factor este nivelul de dezvoltare al forțelor de producție. Ellada acelor timpuri și în special cetățile Sparta și Atena atinseră, în preajma războaielor medice, un nivel relativ ridicat de dezvoltare economică și socială, în vreme ce statul pers, care ținea încătușate între granițele sale multe triburi și popoare, constituia o frînă în calea dezvoltării forțelor de producție³.

În sfîrșit, cartea a IX-a mai ridică problema dimensiunii operei lui Herodot. Citind ultima parte a Istoriilor, se pune întrebarea: oare autorul războaielor medice și-a terminat opera? Oare ceea ce ni se prezintă azi ca ultim capitol constituie limita pînă la care a vrut autorul să ajungă sau nu a apucat să-și încheie lucrarea?

Există unele bănueli că lucrarea nu ar fi terminată; ele provin în special din promisiunile pe care le face Herodot că va reveni asupra unor subiecte abia atinse sau mai pe scurt tratate, dar nu mai revine. Astfel, de pildă, în cartea I, cap. CLXXXIV promite să reia și să dezvolte Ἀσσύριοι λόγοι Povestirile asiriene, la fel spune în cartea a II-a, cap. CLXI, despre Λιβυκοὶ λόγοι Povestirile libyene. În cartea a VII-a, cap. CCXIII, făgăduiește că va arăta de ce Athenadas din Thrachis a ucis pe Ephialtes, dar nu se ține de cuvînt.

În afara acestor planuri neîmplinite, fraza finală din capitolul CXXI poate duce la aceeași concluzie. Astfel κατὰ τὸ

¹ Περὶ ἀέρων, 24, vezi adnotația lui Stein la acest capitol.

² Ph. E. Legrand, *Hérodote*, livre IX, Paris, 1954, Notice, p. 75 și urm.

³ *Istoria universală*, vol. II, p. 24.

ἔπος τοῦτο οὐδὲν ἐπὶ πλεον τοῦτων ἐγένετο „în acest an nu s-a întâmplat nimic mai mult decât acestea”. După felul în care s-a exprimat ideea, te-ai aștepta la o continuare a ceea ce s-a petrecut în anul următor. Dar această completare nu urmează. Ultimul eveniment relatat din conflictul dintre greci și „barbari” este luarea Sestosului.

Împărțind părerea lui Ph. E. Legrand¹, cu toate dificultățile care se ridică din semnalările de mai sus, considerăm opera lui Herodot încheiată. Când a scris, autorul războaielor medice a compus istorioare independente, acei λόγοι despre care s-a mai vorbit; nu se știe dacă, la unirea lor într-un singur corp, n-a făcut o selecție, omițând ceea ce socotea mai puțin legat de conflictul greco-„barbar”, alegând ceea ce putea să se justifice prin prisma acestui conflict. Dar cum, nu numai în concepția lui Herodot, ci și a tuturor contemporanilor săi, învrăjbirea dintre greci și „barbari”, dintre Ellada și Asia era veșnică, el putea să se oprească unde voia. De ce totuși luarea Sestosului să constituie acțiunea finală povestită de Herodot? Pe țărmul tracic mai existau cetăți pe care le mai stăpîneau încă perșii. Orașul Sestos, în mintea grecilor din antichitate, constituia poarta invaziei barbare; între Sestos și Abydos a fost legat podul de vase peste care s-a scurs în Europa oastea perșilor; lângă Sestos, la un capăt al acestei punți, Xerxes și-a trecut în revistă oștile, vreme de șapte zile și șapte nopți. De aceea cucerirea acestui pilon de la „barbari” însemna zăgăzuirea puhoiului persan, închiderea capului de drum pe care el s-a scurs înspre Ellada. În felul acesta privind lucrurile, ocuparea Sestosului poate constitui foarte bine, în istoria războaielor dintre greci și perși, sfîrșitul operei, ca o reflectare a deznodămîntului acestui conflict². Cît privește nerespectarea promisiunilor, fie că Herodot a compus ceea ce și-a propus dar a eliminat unele părți în momentul închegării istorioarelor într-o operă unitară, uitînd să mai scoată din textul rămas cuvintele prin care le anunța în viitor, fie că a omis să le mai scrie; ultima posibilitate e mai puțin probabilă,

¹ Exprimată în Notița la cartea a IX-a, p. 77 și urm.

² Pentru că luarea Sestosului este opera exclusiv a atenienilor, în amintirea acestei victorii, Xanthippos a închinat trofeele luate aici zeului de la Delfi, expunîndu-le într-un portic care dădea în Calea Sacră. Vezi P. Amandry, *Le portique des Athéniens à Delphes*, în „Bulletin de Correspondance hellénique”, LXX, 1946, p. 18.

deoarece se presupune că Herodot, care și-a citit în public părți din lucrare, a făcut și o lectură integrală a operei, după ce i-a dat forma finală. Sînt multe probleme care ar mai putea suscita discuții în această privință; ele depășesc însă caracterul acestei notițe.

*

† Izvoarele care i-au furnizat lui Herodot informații pentru evenimentele cuprinse în cartea a IX-a sînt culese în mare parte la Atena. Am semnalat anterior că expunerea bătăliei de la Plateea, în special comportarea lacedemonienilor și a lui Pausanias în această bătălie, a fost expusă după o versiune ateniană. La Atena, poate în cercul lui Pericles, a aflat Herodot despre lupta de la Mycale (cap. CII), despre opoziția atenienilor față de părerea de a-i strămuta pe ionieni din Asia în Europa (cap. CVI). Aici i s-a povestit că atenienii singuri au atacat Chersonesul (cap. CXIV), singuri au cucerit orașul Sestos (cap. CXIV, CXVII—CXVIII) unde i-a condus Xanthippos, ruda lui Pericles, refuzînd propunerile corupătoare ale lui Artayctes (cap. CXX). De la veterani oștirii lui Xanthippos a cules informații despre Euenios (cap. XCIII—XCIV) pe care vrăciul oștirii, Deiphonos, îl prezentase ca pe tatăl său; la fel, amănuntele despre sicyonianul Perilaos (cap. CIII), despre Hermolycos (cap. CV) și despre Oiobazos, care a adus la Sestos cablurile podului de vase (cap. CXVIII—CXIX) la Atena, le-a putut auzi Herodot de la bătrînii care au luat parte la bătăliile de la Mycale și Sestos, sau de la descendenții lor; la Milet se mai povestea probabil și pe vremea lui Herodot despre fărădelegile lui Artayctes și despre sfîrșitul lui menorocit (cap. CXVI); la Halicarnas, îi s-a vorbit despre conflictul care s-a ivit între un nobil pers și Masistes, fratele regelui, pe care l-a apărut un om din Halicarnas cu numele Xeïnagoras, fiul lui Praxilaos.

Informații a cules și în Samos despre Hegesistratos, despre delegația samiană la regele Spartei (cap. XC), despre patriotismul samienilor care au dezlegat pe prizonierii atenieni (cap. XC). Întîmplarea minunată cu peștii sărați a auzit-o Herodot probabil în Hellespont (cap. CXX).

În general, se poate afirma că această parte a operei, cu foarte mici excepții, își are cea mai importantă sursă de infor-

mație în mărturiile celor care au participat direct la evenimente, ale martorilor oculari, sau ale fiilor acestora. Herodot a călcat aproape pe toate meleagurile care au constituit câmpul de acțiune al acestor întâmplări, izvorul de bază fiindu-i, așa după cum s-a mai arătat, Atena.

În încheiere, încă puține cuvinte. Criticile care i s-au adus lui Herodot, din antichitate până în zilele noastre, au fost multe și felurite. Unii au despăcat adesea în patru firul fiecărei povestiri, bucuroși să descopere noi inexactități și lipsuri. Alții, judecându-l prin prisma istoricului modern, i-au negat lui Herodot orice merit documentar. Nu s-a găsit însă unul care să nu-i fi parcurs cu plăcere opera, să nu se fi simțit cucerit de povestirea sa. Cu tot balastul de anecdote, mituri, curiozități care își au însemnătatea lor în istoria civilizației, Herodot nu a neglijat, cât i-a stat în putință, faptele reale. Ele rămân cel mai prețios izvor pentru evenimentele războaielor medice și pentru cunoașterea diverselor neamuri și popoare de pe vremea sa, precum și a stadiului lor de dezvoltare. Curiozitățile care l-au atras, și pentru care spiritul critic modern i-a adus multe imputări, ne trezesc și nouă un viu interes. Scurgerea lină a povestirii, trecerea pe nesimțite de la un episod la altul, de la o istorioară la alta, fură pe cititorul cel mai pretențios, ca un roman istoric menit să întipărească mai adânc în aducerea aminte a oamenilor neamuri, eroi și fapte pe care consemnările seci ale științei nu sînt în stare să le evoce cu aceeași putere.]

Apropiindu-ne de sfîrșitul operei, regretăm că „povestea” s-a terminat atît de repede; ne place la fel de mult și ceea ce a scris și cum a scris. Din opera întreagă se desprinde chipul măreț al creatorului ei: sfătos, serios și sincer, el zîmbește parcă tuturor cu înțelegere, ca omul care, adunînd multă înțelepciune, predomină peste veacuri ca un adevărat părinte al istoriei.]

I Mardonios, pornind din Thessalia, își conduse în grabă oștirea împotriva Atenei; îndată ce Alexandros se reîntoarce și-i împărtăși răspunsul atenienilor¹. În drum, de peste tot pe unde trecea, Mardonios lua cu el oameni la arme. Șefii Thessaliei, departe de a se sinchisi de faptele lor de pînă atunci, îl așteptau încă și mai mult pe pers. Ba Thorax² din Larisa³ îl însoți pe Xerxes⁴ în fuga sa și atunci, în chip fățiș, îi lăsă lui Mardonios cale liberă împotriva Elladei⁵.

II Cînd oștirea sosi de pe drum în Beotia, thebanii îl opriră la ei pe Mardonios și-l sfătuiră spunîndu-i că nu se află loc⁶ mai potrivit pentru așezarea taberei decît ținutul lor; de aceea, ei îl rugară să nu plece mai departe, ci, statornicindu-se aci, să lucreze în așa fel ca să subjuge întreaga Elladă fără luptă. Într-adevăr, a-i stăpîni cu forța pe eleni, cîtă vreme se înțeleg, tocmai pe ei care și înainte erau uniți în gînd, este o treabă anevoioasă chiar pentru toți oamenii la un loc. „Dar dacă vei face ceea ce te povățuim noi — continuară ei să-i vorbească — tu vei sfărîma fără trudă toate acele puternice hotărîri ale lor. Trimite doar bani bănbaților care se află la putere în diferitele cetăți și, prin banii dăruiți, tu vei dezbină Ellada; de aici, ușor îți vei răsturna, împreună cu partizanii tăi, pe cei care nu au la inimă treburile tale”.

III Acesta a fost, prin urmare, sfatul lor. Mardonios însă nu le dădu ascultare, pentru că avea cuibărită în inimă o dorință aprigă de a cuceri pentru a doua oară Atena, atît din nehibzuință, cît și în nădejdea că va [putea] aduce la cunoștința regelui, care se afla la Sardes, prin torțe aprinse din insulă în insulă, că se află în stăpînirea Atenei. Dar de data aceasta, ajungînd în Attica, el nu găsi nicăieri pe atenieni, ci auzi că cei mai mulți dintre ei sînt la Salamina și pe corăbii, astfel că luă cetatea pustie. De la ocuparea ei de către rege și pînă la această campanie a lui Mardonios care i-a urmat au trecut zece luni⁷.

IV Când Mardonios ajunse în Atena, trimise la Salamina pe Murychides, un om din Hellespont, ca să le facă atenienilor aceleași propuneri pe care le făcuse și Alexandros din Macedonia. El trimise acest mesaj pentru a doua oară, deși cunoștea gândurile neprietenoase ale atenienilor, pentru că trăgea totuși nădejdea că ei se vor trezi din rătăcirea lor, ținând seama că întreaga Attică era cucerită prin arme și se afla acum sub stăpânirea sa. Deci pentru aceste pricini l-a trimis pe Murychides la Salamina⁸.

V Solul, ajungând în fața Sfatului⁹, îi împărtăși cuvintele lui Mardonios. Unul din membrii adunării, Lykides, spuse că lui i se pare mai de folos să primească propunerea pe care le-o aducea Murychides și s-o înfățișeze apoi poporului; aceasta a fost, așadar, părerea lui, fie că a fost cumpărat cu bani de Mardonios, fie că așa-i era plăcerea; atenienii însă, înfuriindu-se îndată cumplit, unii din adunare, alții din afară, care cum aflară, îl înconjurară pe Lykides¹⁰ și începură să arunce în el cu pietre; pe Murychides din Hellespont îl lăsară însă să plece sănătos. În vreme ce zarva din jurul lui Lykides începu să fiarbă la Salamina, femeile atenienilor auziră și ele de întâmplare și, îmboldindu-se între ele și luându-se una după alta, plecară din propriul lor îndemn la casa lui Lykides și azvârliră cu pietre în femeia și în copiii lui.

VI Iată acum în ce împrejurări au trecut atenienii în Salamina. Câtă vreme așteptau să le vină oștire din Pelopones ca să le dea ajutor, ei nu se clintiră din Attica; dar, cum spartanii trăgăneau lucrurile și se arătau nepăsători, iar dușmanul năvălitor se zvonea că se află acum în Beoția, în asemenea împrejurare, ei își cârău toate lucrurile și trecură ei înșiși în Salamina. În același timp trimiseră soli¹¹ la Sparta, întâi pentru a le imputa lacedemonienilor că au privit cu nepăsare năvălirea barbarului în Attica și nu l-au întâmpinat alături de ei în Beoția, apoi ca să le amintească câte daruri le-a făgăduit lor persul dacă își vor strămuta hotărîrea și, în sfârșit, ca să le aducă la cunoștință că, dacă nu-i sprijină, ei vor găsi și singuri un mijloc de scăpare.

VII Lacedemonienii, în acea vreme, se aflau tocmai la un praznic; sărbătoreau Hyakinthiile¹² și țineau cu tot dinadinsul să împlinească toate ceremoniile în cinstea zeului; totodată zidul¹³ pe care și-l înălțau în Istm nu mai avea decât acoperișul de pus. Solii din Atena, îndată ce au sosit la Sparta — împreună cu ei veniră și soli din Megara și din Plateea —, înfățișându-se înaintea eforilor, vorbiră precum urmează: „Ne-au trimis atenienii ca să vă spunem că regele mezilor ne lasă nouă pământul nostru și mai vrea să ne facă aliații lui cu drepturi deopotrivă și asemănătoare, fără viclenie și înșelătorie; ba, pe deasupra, dorește să ne adauge în dar la pământul nostru și un altul, pe care o să-l alegem noi înșine. Dar noi, pentru că cinștim pe Zeus Hellenios și socotim o faptă netrebnică să trădăm Ellada, n-am primit propunerea, ci am aruncat-o departe de noi, cu toate că sîntem neîndreptățiți de eleni și părăsiți de ei în chip trădător și, mai mult, cu toate că sîntem convinși că am fi mai în câștig să cădem la învoială cu persul decât să-l înfruntăm; dar noi, de bună voie, nu vom aluneca niciodată spre vreo înțelegere cu el; în acest fel, purtarea noastră față de ceilalți eleni se vedește într-un tot cinstită. În schimb voi, care odinioară ați fost cuprinși de mare spaimă ca nu cumva să cădem la înțelegere cu persul, după ce ați aflat limpede gândul nostru — că noi în nici un chip nu vom trăda Ellada — și pentru că zidul care se întinde peste Istm vă este spre sfârșite, nu mai țineți de loc seama de atenieni; cu toate că ați căzut la învoială cu noi să-l întâmpinăm pe pers în Beoția, ne-ați trădat și ați privit cu nepăsare năvălirea barbarului în Attica. De aceea, în clipa de față, atenienii sînt mîniți pe voi, pentru că nu v-ați purtat cum se cuvine. Acuma ei cer să le trimiteți împreună cu noi, în cea mai mare grabă, o oștire ca să întâmpinăm pe barbar în Attica, de vreme ce ne-a scăpat s-o facem în Beoția; cel mai potrivit loc pentru lățălie, în ținutul nostru, este cîmpia Thria¹⁴.

VIII Când auziră eforii aceste cuvinte, îi amînară cu răspunsul pentru ziua următoare, iar în ziua care a urmat, pe cealaltă zi; și așa s-au petrecut lucrurile mereu vreme de zece zile, amînîndu-i de pe o zi pe alta; în același timp, ei ridicau mai departe zidul în Istm, fiind foarte zoriți toți pe-

loponesienii ; și astfel curînd lucrarea le era aproape terminată. Eu nu sînt în stare să arăt motivul pentru care spartanii, la sosirea în Atena a lui Alexandros din Macedonia, s-au zbatut atît de mult ca nu cumva atenienii să treacă de partea mezilor, în schimb, de data aceasta, nu i-a muncit nici o grijă. Pricina nu poate fi alta decît că Istmul le era acum zidit și nădăjduiau că nu vor mai avea nevoie de atenieni, în vreme ce, la venirea lui Alexandros în Attica, zidul nu le era încă ridicat ; ei se apucară după aceea de lucru, înspăimîntați peste măsură de perși.

IX Dar iată cum s-a împlinit sorocul răspunsului și al plecării spartanilor : în ajunul ultimei întruniri care urma să aibă loc, Chileos, un bărbat din Tegea, unul dintre străinii care se bucurau de cea mai mare trecere la Sparta, află de la efori întreaga propunere pe care le-au făcut-o atenienii. După ce le ascultă cuvintele, Chileos le vorbi așa : „Iată cum stau lucrurile, efori : dacă atenienii nu țin seama de noi, ci se aliază cu barbarul, chiar dacă peste Istm se înalță un zid puternic, porți largi i se deschid persului spre Pelopones [prin altă parte]. De aceea primiți propunerea mai înainte ca atenienii să ia o altă hotărîre, pricinuind astfel căderea Elladei“.

X Acesta-i era, prin urmare, sfatul. Eforii, luînd aminte la vorbele lui, dintr-o dată, fără să spună ceva solilor¹⁵ sosiți din cetăți, trimiseră încă în toiul nopții, sub comanda lui Pausanias, fiul lui Cleombrotos, 5 000 de spartani (poruncind totodată să fie înrolați cîte șapte hiloți¹⁶ de fiecare cap de om). De fapt, comanda îi revenea lui Pleistarchos, fiul lui Leonidas ; dar Pleistarchos era încă copil, iar Pausanias, tutorile și vărul lui. Cleombrotos, tatăl lui Pausanias și fiul lui Anaxandrides, nu mai era în viață, ci își sfîrșise zilele nu multă vreme după ce a adus oastea din Istm pentru că, în timp ce aducea jertfă în vederea împotrivirii față de pers, soarele s-a întunecat pe cer¹⁷. Pausanias, la rîndul său, luă ca părtaş la conducere pe Euryanax, fiul lui Dorieus, un bărbat din aceeași familie cu el.

XI Prin urmare, acești ostași, împreună cu Pausanias, au ieșit din Sparta. Solii, cînd se făcu ziua, fără să știe ceva de

plecarea lor, se înfățișară înaintea eforilor, avînd de gînd să meargă apoi fiecare în patria sa. Și, pășind înaintea lor, le vorbiră precum urmează : „O, lacedemonieni, voi stați acasă, sărbătoriți Hyakinthiile și vă desfățați, părăsind pe aliați ; atenienii, cum sînt neîndreptățiți de voi și sînt lipsiți de ajutoare, se vor descurca cu persul așa cum vor putea. Iar după ce vom găsi o ieșire — e limpede că [în acest caz] o să ne facem aliații regelui — vom lua parte alături de el la război împotriva acelei țări spre care ne vor duce perșii ; abia atunci vă veți da seama care vor fi urmările pentru voi“. La aceste cuvinte ale solilor, eforii le răspunseră sub jurămintă că [oștirea spartană] se află acum — după cîte cred ei — la Orestheion¹⁸, în drum împotriva străinilor ; căci ei îi numeau pe barbari „străini“. Solii, cum nu știau nimic, cerură deslușiri asupra vorbeii ce-o rostiră și, iscodindu-i, aflară tot ce s-a petrecut ; atunci, cuprinși de mirare, se luară pe urmele oștirii, cît mai repede cu putință ; de asemenea, dintre perieci lacedemonieni, plecară împreună cu ei 5 000 de hopliți, unul și unul¹⁹.

XII Aceștia, deci, grăbeau pasul spre Istm.

Argienii, îndată ce aflară de plecarea oștirii din Sparta în frunte cu Pausanias, trimiseră în Attica un sol, căutîndu-l pe cel mai bun alergător, deoarece încă mai înainte îi făgăduiseră lui Mardonios că-l vor opri pe spartan să iasă din țara sa ; solul, îndată ce-a ajuns la Atena, spuse următoarele : „Mardonios, m-au trimis argienii ca să-ți aduc de știre că din Lacedemona a ieșit tineretul și că argienii nu sînt în stare să-l oprească (să nu iasă). În fața acestor fapte, tu caută și cugetă bine“.

XIII Solul, după ce a rostit cuvintele de mai sus, s-a întors. Mardonios, la auzul acestor vești, nu simți de loc imboldul de a rămîne în Attica. Înainte de a primi știrea, el stătea și aștepta, dorind să vadă care este planul atenienilor și ce anume au ei de gînd să facă ; de aceea, nici pagube n-a pricinuit, nici n-a cotorpît pămîntul Atticeii, nădăjduind tot timpul că va ajunge la înțelegere cu ei. Dar, pentru că nu reuși să-i înduplece, cînd află tot ce se puse la cale, mai înainte ca soldații de sub comanda lui Pausanias să fi trecut Istmul, el se retrase pe nesimțite dînd foc Atenei, doborînd

la pământ și dărîmînd de-a valma zid, casă sau templu, pe unde se mai afla vreunul în picioare. El se retrase din următoarele motive: în primul rînd, pentru că Attica nu era locul potrivit pentru luptele de cavalerie, apoi deoarece, în cazul că ar fi fost înfrînt în luptă, cale de retragere nu avea decît prin vreo trecătoare²⁰, unde îi putea tăia drumul chiar o mîna de oameni; se hotărî deci să se întoarcă la Theba și să desfășoare acolo bătălia în preajma unui oraș prieten și într-un ținut potrivit pentru cavalerie.

XIV Mardonios se retrase din Attica; dar, în vreme ce se afla încă pe drum, primi vestea că a sosit la Megara o altă²¹ oștire de înaintași [formată din] 1 000 de lacedemonieni. Aflînd aceste noutăți, el stătu iar să cugete, nădăjduind că va putea pune cumva mîna mai întîi pe aceștia. Făcînd deci cale-ntoarsă, el își conduse oastea spre Megara, iar cavaleria, luînd-o înainte, năvăli pe pămîntul Megarei; acesta a fost punctul cel mai depărtat din Europa, înspre soare-apune²², în care a ajuns oastea persană.

XV După aceea, lui Mardonios i se dădu de știre că elenii se află adunați grămadă în Istm²³. Așa că el plecă iar înapoi prin Dekeleia²⁴. Șefii confederației beoțiene trimiseră după asopienii²⁵ vecini, iar aceștia îi arătară [lui Mardonios] calea spre sphendalieni²⁶, apoi de aici, spre Tanagra; după ce și-a petrecut o noapte la Tanagra, în ziua următoare, Mardonios porni spre Scolos²⁷ și ajunse, în sfîrșit, pe pămînt theban. Aici, cu toate că thebanii erau de partea mezilor, el rase de arbori cîmpia²⁸, nu din dușmănie față de ei, ci dintr-o mare nevoie, vrînd să-și construiască o fortăreață pentru tabără; dacă în timpul bătăliei ar ajunge la ceea ce n-ar vrea, aceasta să-i slujească de adăpost. Împrejmuirea de lemn înconjura tabăra începînd de la Erythrai²⁹, pe lîngă Hysiai, o lua apoi la vale pe pămîntul Plateei, întinzîndu-se pe lîngă fluviul Asopos; palisada nu era construită pe toată această întindere, ci fiecare latură a ei era cam de zece stadii, cel mult. În vreme ce barbarii erau prinși în asemenea muncă, Attaginos, fiul lui Phrynon, un bărbat din Theba, după pregătiri mărețe, pofti în ospetie pe Mardonios însuși și pe 50 de perși, dintre cei mai de vază; aceștia primiră invitația. Ospățul se ținu la Theba.

XVI Cele ce urmează eu le-am aflat de la Thersandros, un bărbat din Orchomenos, unul dintre cei mai bine văzuți oameni din Orchomenos. Îmi spunea Thersandros că a fost poftit și el de Attaginos la acest ospăț, deoarece au fost invitați și dintre thebani vreo 50 de bărbați; la masă oaspeții nu erau așezați despărțiți, ci pe fiecare pat cîte un pers și un theban. După ce se ospătară, în vreme ce se îndeletniceau cu băutura, persul care se afla pe același pat cu el, vorbind în limba elenă, îl întrebă din ce parte este, iar el îi răspunse că este din Orchomenos. Acesta îi spuse apoi: „Deoarece acum tu ești comeseanul meu și părtaş la aceeași libație, vreau să-ți las amintire un gînd de-al meu, pentru ca, avînd dinainte știre, să poți lua măsurile de cuviință spre folosul tău. Îi vezi pe acești perși care benchetuiesc și oastea pe care am lăsat-o în tabără pe malul fluviului? Din toți aceștia, după scurgerea unui timp scurt, vei vedea doar puțini în viață”. Asemenea cuvinte rosti persul și vărsă multe lacrimi. Iar eu, mirîndu-mă de vorbele lui, i-am grăit astfel: „Oare n-ar trebui să destăinuie aceste [presimțiri] lui Mardonios și acelora dintre perși care se află în cinste imediat după el?” Dar, la cuvintele mele, el îmi zise: „Străine, ceea ce trebuie să se întîmple de la divinitate, omului îi este cu neputință să împiedice; căci nimeni nu vrea să dea ascultare celor care spun lucruri vrednice de crezare. Cu toate că mulți perși cunoaștem aceste adevăruri, ne continuăm drumul, împinși de soartă. Aceasta este, de altfel, cea mai urîtă dintre durerile oamenilor, să ai multă minte, dar nici o putere”. Prin urmare, cuvintele de mai sus le-am auzit de la Thersandros din Orchomenos; ba pe lîngă acestea, și următoarele, anume că persul a rostit asemenea vorbe în fața oamenilor lor, înainte de a se da lupta de la Platea.

XVII În vreme ce Mardonios poposea cu tabăra în Beoția, toți ceilalți eleni care locuiau în părțile acelea și cîți țineau cu mezii îi puseră acestuia la îndemînă oștire și năvăliră împreună cu el împotriva Atenei; singuri focidienii³⁰ nu-l însoțiră, cu toate că și ei skujeau întru totul pe mezi, dar nu de bună voie, ci de nevoie. Într-adevăr, nu la multe zile, după sosirea la Theba, lui Mardonios i se înfățișară 1 000 de hopliți de ai acestora; în fruntea lor se afla Harmokydes, unul dintre cetățenii cei mai de cinste. Cînd sosisă și ei la

Theba, Mardonios, trimițând niște călăreți în întâmpinarea lor, le porunci să stea ceva mai la o parte pe câmpie. Cum ei făcură întocmai, îndată se ivi întreaga cavalerie [persană]. După aceea, un zvon se răspîndi prin oastea elenă aflată cu mezii, că armata de cavalerie e pe cale să-i atace pe focidieni cu săgeți; același zvon se răspîndi și printre focidieni. Într-o astfel de împrejurare, strategul Harmokydes îi încurajă pe ai săi, vorbindu-le așa: „O, focidieni, e limpede că acești oameni au de gînd să ne prăpădească în mod vădit, defăimați fiind de thesalieni, după cîte îmi închipui. Acum, deci, fiecare dintre voi trebuie să dea dovadă de curaj, pentru că este mai bine să murim făcînd ceva pentru a ne apăra viața, decît să ne lăsăm să pierim de o soartă atît de rușinoasă. Dimpotrivă, să afle fiecare dintre ei că, barbari fiind, au urzit un măcel împotriva unor bărbați eleni”.

XVIII El cu aceste cuvinte i-a îmbărbătat. Într-adevăr, călăreții, după ce-i încencuiră, se năpustiră asupra lor, gata să-i prăpădească; ei stăteau cu lăncile întinse ca pentru aruncat, ba cîte unul, ici-colo, o și zvîrli pe a lui. Dar focidienii le ținură piept, unindu-se peste tot și alcătuiind rînduri cît mai dese cu puțință. Apoi iată că, peste puțin, călăreții făcură stînga-mprejur și galopară în retragere. Acum eu n-aș putea să spun în mod sigur nici dacă ei i-au atacat la cererea thesalienilor cu gînd să-i piardă pe focidieni, iar cînd i-au văzut gata de apărare, temîndu-se de o eventuală înfrîngere, făcură cale-ntoarsă (cum le-o fi dat poruncă Mardonios), nici dacă au vrut doar să le încerce curajul. După ce cavaleria a plecat, Mardonios, trimițând la focidieni un crainic, le vorbi prin el așa³¹: „Curaj, focidieni! V-ați arătat bărbați de ispravă nu cum mi s-a spus despre voi. Și acum, războiul [care începe] purtați-l cu rîvnă, pentru că în binefăceri nu mă veți da bătut nici pe mine, nici pe rege”. Întîmplările cu focidienii cam atîtea au fost.

XIX³² Lacedemonienii, cînd ajunseră în Istm, își așezară acolo tabăra. Iar cînd aflară de fapta lor și ceilalți peloponesieni, cărora le era pe plac o pricină mai dreaptă, și cînd văzură ieșirea spartanilor, nu socotiră drept ca ei să lipsească din campania (lacedemonienilor); din Istm, așadar, cum jertfele erau bineprevestitoare, porniră împreună și sosiră la

Eleusis; pentru că și jertfele aduse aici prevesteau tot bine, plecară mai departe; împreună cu ei mergeau și cîțiva atenieni care veniseră din Salamina și se uniră cu ei la Eleusis. Cînd ajunseră la Erythrai, în Beoția, aflară că barbarii și-au așezat tabăra pe rîul Asopos; la această știre, ei luară poziție în fața lor la poalele Citheronului.

XX Pentru că elenii nu coborau pe câmpie, Mardonios trimise împotriva lor întreaga cavalerie, a cărei comandă o avea Masistios, numit de eleni³³ Makistios³⁴, un om cu mare trecere la persi; el avea un cal din Nesaia³⁵ cu frîu de aur și, altfel, împodobit frumos de tot. Cînd călăreții porniră în goană împotriva elenilor, se năpustiră asupra lor pe escadroane și, atacîndu-i, le pricinuiră mari pierderi, iar pe deasupra, îi numiră femei.

XXI Din împlinare, megarienii se aflau în locul cel mai ușor de atacat dintre toate și înaintarea cavaleriei se făcea cu osebite pe aici. Atunci megarienii, strîmtorați de atacul cavaleriei, trimiseră un sol la strategii elenilor, iar după ce solul sosi la ei, le vorbi după cum urmează: „Megarienii vă spun acestea: noi, aliații voștri, nu sîntem în stare să ținem piept singuri cavaleriei persane, cîtă vreme ocupăm această poziție în care am fost așezați la început; pînă în prezent, noi am făcut totuși față prin stăruință și vitejie, cu toate că am fost striviți de forța lor; acum însă, dacă nu veți trimite alți oameni să ne înlocuiască pe poziție, să știți că noi vom părăsi linia de bătaie”. El, deci, aceste vești le aduse. Atunci Pausanias îi încercă mai întîi pe eleni dacă nu cumva ar dori vreunii să plece de bună voie în acel loc și să-i schimbe pe megarieni. Dar cum nimeni nu voia, primiră atenienii și, dintre aceștia, cu osebite cei 300 de soldați, fruntea oștirii, pe care îi comanda Olympiodoros³⁶, fiul lui Lampon.

XXII Aceștia au fost, așadar, cei care au primit [misiunea] și care, împreună cu arcașii, luînd-o înaintea celorlalți eleni de pe front, s-au așezat pe poziție la Erythrai. După ce ei s-au luptat vreme îndelungată, bătălia a luat sfîrșit după cum urmează. În timp ce cavaleria îi ataca pe escadroane, calul lui Masistios, care se afla în fruntea celorlalți cai, fu

lovit în coastă de o săgeată și, de durere, el se ridică în două picioare aruncându-l la pământ pe comandant; când acesta căzu, atenienii îndată săriră asupra lui, îi prinseră calul, iar pe el îl omorîră cu toată împotrivirea sa, fără să reușească însă să-l doboare de la bun început, pentru că era echipat astfel: dedesubt purta zale de aur cu solzi, iar peste zale îmbrăcase o manta de purpură³⁷; lovindu-l în zale, atenienii nu reușeau să-l doboare, pînă ce unul, înțelegînd cum stau lucrurile, îl ținti în ochi; abia atunci el căzu și muri. Dar aceste întîmplări le scăpară celorlalți călăreți, pentru că ei nu-l văzură nici căzînd de pe cal, nici murind și nici în timpul retragerii și al plecării nu-și dădură seama de cele petrecute. Dar cînd, la un moment dat, se opriră pentru popas, imediat constatară cu părere de rău că nu era nimeni în fruntea lor; înțelegînd abia atunci ce s-a întîmplat și îndemnîndu-se între ei, își întoarseră caii, cu toții de-a valma nădăjduind să-i poată ridica măcar leșul.

XXIII Văzînd atenienii că atacul călăreților nu se mai face pe escadroane, ci cu toții deodată³⁸, cerură sprijinul întregii oștiri. După ce toată pedestrima le sări în ajutor, o luptă aprigă se încinse în jurul cadavrului; cîtă vreme cei 300 erau singuri, ei erau mult mai slabi, ba chiar părăsiră, la un moment dat, leșul, dar cînd le veni în ajutor grosul oștirii, cavaleria nu le mai putu ține piept și nu reuși să ridice mortul, ba mai pierdu, pe lîngă el, și alți oameni. Apoi, retrăgîndu-se cam două stadii, călăreții se sfătuiră ce ar trebui să facă; pentru că erau lipsiți de comandant, luară hotărîrea să se întoarcă la Mardonios.

XXIV Cînd cavaleria sosi în tabără, întreaga oștire, împreună cu Mardonios, ținu cel mai adînc doliu pentru moartea lui Masistios, runzîndu-se ei înșiși, tăind de asemenea coama cailor și a vitelor de povară și scoțînd din piepturi gemete nesfîrșite; întreaga Beoție răsuna de jale, pentru că a pierit omul care era, după Mardonios, cel mai de vază înaintea perșilor și chiar înaintea regelui. Barbarii, deci, cînstiră după datina lor moartea lui Masistios.

XXV Elenii, după ce întîmpinară atacul cavaleriei și, țînîndu-i piept, îl respinseră, prinseră încă și mai mult curaj.

Și, mai întîi, așezînd leșul lui Masistios într-un car, îl purtară prin fața liniilor; într-adevăr, el merita să fie văzut pentru mărimea și frumusețea lui; de aceea unii părăseau³⁹ chiar linia și se îngrămădeau să-l privească pe Masistios. Apoi luară hotărîrea să coboare la Plateea⁴⁰; ținutul Plateei părea cu mult mai potrivit pentru așezarea taberei decît cel al Erythraiei, printre altele, și pentru că era mai bogat în apă. Ei fură de părere că ar trebui să ajungă în acel ținut, în apropierea fîntîinii Gargaphia⁴¹, care se afla prin partea locului și acolo să-și așeze oștirea în linie de bătaie. Luîndu-și deci armele, plecară, pe sub poalele Citheronului, prin fața Hysiei, spre pămîntul Plateei; după ce au sosit acolo, se așezară în front, pe neamuri, în apropierea fîntîinii Gargaphiei și a sanctuarului închinat eroului Androcrates⁴², ocupînd locul împrejmuit de niște coline nu prea înalte, de o parte, și de cîmpie, de altă parte.

XXVI Atunci, la ocuparea poziției, se iscă un mare schimb de cuvinte între tegeați și atenieni; fiecare dintre ei socotea că este în drept să ocupe aripa cealaltă⁴³, aducînd în sprijin fapte noi și vechi. Pe de o parte, tegeații spuneau cele ce urmează: „Pe noi toți aliații⁴⁴ ne-au considerat totdeauna vrednici de acest loc, în toate războaiele cîte au fost purtate de peloponesieni în comun, atît în vechime cît și mai de curînd, începînd de pe vremea cînd Heraclizii au încercat, după moartea lui Eurystheus⁴⁵, să intre în Pelopones. Atunci am cîștigat acest drept prin următoarea bravură. O dată cînd, sosind în Istm⁴⁶ ca să dăm sprijinul nostru, împreună cu aheii și cu ionienii care locuiau⁴⁷ pe atunci în Pelopones, ne-am împotrivit dușmanilor năvălitori, se spune că Hyllos⁴⁸ a vestit prin crainic că cele două oștiri n-ar trebui să-și primejduiască soarta luptînd una cu alta, ci, pe temeiuri hotărîte, să se bată numai cu el un singur om din tabăra peloponesiacă, acela pe care-l vor socoti ei cel mai viteaz. Peloponesienii au văzut de bine să treacă în fapte aceste propuneri; și atunci ei se legară prin jurămint încheind următoarea învoială: dacă Hyllos va înfrînge pe conducătorul peloponesienilor, Heraclizii să se statornicească pe meleagurile strămoșești, dar dacă el va fi înfrînt, Heraclizii să părăsească din nou aceste ținuturi, ducînd cu ei și oștirea, și, vreme de 100 de ani, să nu încerce să intre în Pelopones.

Atunci, dintre toți aliații a fost ales strategul și regele nostru, Echemos⁴⁹, fiul lui Aeropos, fiul lui Kepheus⁵⁰, pentru că el s-a prezentat de bună voie; acesta luă atunci parte la lupta în doi și îl ucise pe Hyllos. De la acea bravură noi am câștigat din partea peloponesienilor de pe vremea aceea, printre alte mari cinstiri de care ne bucurăm de atunci neîncetat, și comanda de totdeauna a celeilalte aripi, în timpul unei campanii făcută cu toții. Vouă, lacedemonienilor, nu ne împotrivim, ci, dându-vă puțința de alegere, vă lăsăm să dețineți comanda în care aripă doriți; dar susținem cu tărie că nouă ne revine dreptul să o comandăm pe cealaltă, ca înainte vreme. În afară de isprava arătată mai sus, noi sîntem mai în drept decît atenienii să ocupăm acel loc, pentru că am dat lupte multe și glorioase⁵¹ împotriva voastră, bărbați din Sparta, multe și împotriva altora. Astfel e drept să avem noi cealaltă aripă mai degrabă decît atenienii, pentru că ei nu au fapte pe potrivă celor săvîrșite de noi, nici mai proaspete, nici mai vechi“.

XXVII Ei asemenea cuvinte rostiră, iar atenienii răspunseră la acestea următoarele: „Știm că întrunirea de aici a elenilor s-a făcut în vederea luptei împotriva barbarului, și nu pentru cuvîntări, dar, deoarece tegeatul a deschis discuția despre faptele frumoase, vechi și noi, pe care le-am săvîrșit fiecare din părți de-a lungul veacurilor, ne vedem siliți să aducem lămuriri în fața voastră de unde ne revine nouă, oameni de ispravă dintotdeauna, dreptul strămoșesc de a sta mai presus decît arcadienii. În primul rînd, Heraclizii, pe al căror conducător susțin aceștia că l-au ucis în Istm, au fost izgoniți odinioară de toți elenii pe la care au trecut cînd fugeau de robia myceniană⁵²; atunci numai noi singuri i-am primit și am înfrînt astfel trufia lui Eurystheus⁵³, doborînd în luptă, împreună cu ei, pe cei care stăpîneau pe atunci Peloponesul. În al doilea rînd, argienilor care, împreună cu Polyneikes, au pornit împotriva Thebei⁵⁴, găsindu-și acolo sfîrșitul zilelor și zăcînd neînmormîntați, noi, cînd am purtat războiul împotriva cadmeenilor — iată o spunem — le-am ridicat leșurile și le-am îngropat⁵⁵ pe pămîntul nostru, la Eleusis. O altă faptă de vitejie am săvîrșit-o împotriva Amazoanelor⁵⁶ care au năvălit o dată de la riul Thermodont pe pămîntul Atticei; de asemenea, în luptele de la Troia⁵⁷

noi n-am rămas în urma nimănui. Dar nu ajută la nimic să pomenim aceste fapte, pentru că cei care s-au dovedit vrednici atunci, aceiași oameni ar putea fi azi lipsiți de bărbăție și, dimpotrivă, cei care au fost slabi pe vremea aceea ar putea să se arate astăzi oameni bravi. Deci, destul despre isprăvile din trecut. Noi, chiar dacă n-am fi înfăptuit nimic, deși am împlinit fapte multe și glorioase ca nimeni alții dintre eleni, merităm să avem această cinste, ba și altele pe lîngă ea, chiar și numai în urma biruinței de la Marathon⁵⁸, pentru că atunci noi singuri dintre eleni am luptat, numai cu forțele noastre proprii, împotriva persului și, apucîndu-ne de o treabă atît de grea, am ieșit totuși biruitori, învingînd 46 de neamuri. Oare nu sîntem în drept să ocupăm noi acel loc, chiar numai după această biruință? Dar, cum nu se cuvine să ne ciorovăim pentru poziție într-o asemenea împrejurare, sîntem gata să ascultăm de voi, lacedemonienilor, să fim așezați unde și împotriva cui vi se pare vouă mai potrivit, pentru că, oriunde vom fi puși, ne vom strădui să fim la înălțime. Comandați, și noi o să vă dăm ascultare“.

XXVIII Acesta a fost răspunsul lor. Întreaga tabără a lacedemonienilor strigă atunci într-un glas că ei merită, mai mult decît arcadienii⁵⁹, să dețină aripa. Așa o ocupară atenienii și le-o luară înainte tegeaților.

După aceste certuri, iată cum se așezară pe poziție elenii care au sosit mai la urmă, cît și cei care veniseră la început. În aripa dreaptă, se aflau 10 000 de lacedemonieni; dintre aceștia, cei 5 000 de spartani aveau o gardă de 35 000 de hiloti ușor înarmați, așezați cîte șapte pe lîngă fiecare om. Vecini cu ei, spartanii au ales să stea tegeații, și pentru cinstire, și pentru vitejia lor; aceștia aveau 1 500 hopliți. După aceștia erau așezați 5 000 de corintieni, iar lîngă ei au primit poruncă din partea lui Pausanias să stea cei 300 de potidești⁶⁰ veniți din Pallene. În continuarea acestora, se aflau 600 de arcadieni din Orchomenos⁶¹; după ei, 3 000 de sicyonieni. Alături de aceștia, stăteau 800 de epidaurieni; lîngă ei, erau așezați 1 000 de troizenieni⁶², iar dincolo de troizenieni, 200 de lepreați⁶³; după aceștia, 400 de mycenieni și tiryntieni și, lîngă ei, veneau la rînd 1 000 de phleiași⁶⁴; în continuarea lor, stăteau 300 de hermionieni⁶⁵. După hermionieni se aflau 600 de eretrieni și

styrieni⁶⁶, iar după aceștia, 400 de calcidieni; dincolo de ei, 500 de ambrakioți⁶⁷. După aceștia își aveau locul 800 de leucadieni⁶⁸ și anactorieni⁶⁹; după ei veneau paleenii⁷⁰ din Kephallenia, 200 la număr. Dincolo de aceștia erau așezați 500 de egineti; lângă ei, stăteau 3 000 de megarieni; în continuarea lor, erau 600 de plateeni; ultimii și primii erau așezați atenienii, ocupând aripa stângă în număr de 8 000⁷¹; comanda lor o deținea Aristides, fiul lui Lysimachos.

XXIX Toți aceștia, fără să punem la socoteală cei cîte șapte oameni de pe lângă fiecare spartan, erau soldați greu înarmați, atingînd cifra de 38 700; atîția erau, așadar, în total hopliții adunați împotriva barbarului. Numărul soldaților ușor înarmați de pe lângă contingentul spartan era de 35 000 de oameni, cîte șapte de fiecare spartan, și toți echipați pentru război; soldații ușor înarmați de pe lângă ceilalți lacedemonieni și eleni, cîte unul de fiecare bărbat, erau în număr de 34 500⁷².

XXX Numărul tuturor soldaților ușor înarmați, în stare să lupte, era de 69 500, iar al întregii oștiri elene strînse la Plateea, hopliți și ușor înarmați la un loc, capabili de luptă, era de 110 000, lipsă 1 800⁷³. Dar cu thespienii⁷⁴, cîți erau prezenți, se împlineau cele 110 000; într-adevăr, se găseau în tabără și thespienii care mai rămăseseră în viață, în număr de 1 800; ei nu aveau arme grele.

XXXI Aceștia, o dată așezați pe poziție, staționau pe râul Asopos⁷⁵. Barbarii din oastea lui Mardonios, cînd terminară de jelit pe Masistios și aflară că elenii se găsesc la Plateea, se iviră și ei curînd pe mahurile⁷⁶ râului Asopos, care curge prin acele locuri. Îndată după sosire, Mardonios îi și rîndui în front pe ai săi, după cum urmează: în fața lacedemonienilor îi așază pe perși. Și, deoarece aceștia erau cu mult mai numeroși [decît potrivnicii lor], fură înșirați pe mai multe rînduri. Dar și așa ei îi cuprindeau și pe tegeații [din linia potrivnică]. În așezarea acestora pe poziție, Mardonios potrivea în așa fel lucrurile ca în fața lacedemonienilor să se afle, prin alegere, tot ce avea mai puternic în oștirea sa, iar în dreptul tegeaților, ceea ce era mai slab. Rînduiala aceasta o făcu după îndemnul și după sfatul thebanilor. Dincolo de

perși, hotărî să stea mezii; aceștia se întindeau în fața corintienilor, a potideatilor, a orchomenienilor și a sicyonienilor. În continuarea mezilor, îi așază pe bactrienii; aceștia se aflau în dreptul epidaurienilor, al troizenienilor, lepreaților, tiryntienilor, mycenienilor și al phleiașilor. După bactrienii, îi rîndui pe indieni; ei ocupau locul din fața hermionienilor, a erethryenilor, a styrienilor și a calcidienilor. Alături de indieni, îi potrivea pe saki, care acopereau pe ambrakioți, pe anactorieni, pe leucadieni, pe paleeni și pe egineti. După saki, împotriva atenienilor, a plateenilor și a megarienilor, îi așază pe beotieni, pe locrieni, pe melieni, pe thessalienii și pe cei 1 000 de focidieni; într-adevăr, nu toți focidienii țineau cu mezii, ci unii dintre ei îngroșau rîndurile elenilor strînși în jurul Parnasului; făcînd de aici incursiuni, ei hărțuiau oștirea lui Mardonios și pe elenii care erau cu el. De asemenea, tot împotriva atenienilor, îi postă pe macedoneni, precum și populația de la hotarele Thessaliei.

XXXII Neamurile pe care le-am înșirat mai sus erau dintre cele mai de seamă seminții de sub comanda lui Mardonios, dintre cele mai vestite și cu cel mai bun renume. Bineînțeles, printre ele se aflau amestecați și oameni de altă seminție ca frigieni, mysieni, traci, peoni și alții, ba chiar și etiopieni, iar dintre egipteni, așa-numiții hermotybieni și calasirieni⁷⁷, înarmați cu cuțite; aceștia sînt singurii oameni care se îndeletnicesc cu războiul la egipteni; cum ei erau ostași din flotă, Mardonios îi debarcase încă pe vremea cînd se afla la Phaleron; căci, în armata pedestră care a sosit o dată cu Xerxes la Atena, nu erau înrolați egipteni. Așadar barbarii atingeau în total cifra de 300 000, după cum s-a arătat și mai înainte; numărul elenilor aliați cu Mardonios nimeni nu-l cunoaște (pentru că n-au fost socotiți), dar, după cîte se poate presupune, eu îmi închipui că s-au strîns ca la 50 000. Acești oameni, așezați astfel în front, alcătuiau oștirea pedestră; cavaleria fusese orînduită aparte.

XXXIII După ce toți aceștia fuseseră așezați în rînduri pe neamuri și pe unități, în ziua următoare, amîndouă taberele aduseră jertfe. La eleni, săvîrși jertfa Teisamenos, fiul lui Antiochos; acesta lua parte la război în calitate de vraci.

Elean de baștină și din familia Clytiazilor⁷⁸ și din neamul Iamizilor⁷⁹, el a primit mai târziu cetățenia spartană. Într-adevăr, o dată pe când Teisamenos⁸⁰ cerceta oracolul de la Delfi în legătură cu urmașii săi, Pythia îi răspunse că va dobândi cinci biruințe dintre cele mai mari. El, talmăcind atunci greșit oracolul, se dedică exercițiilor fizice cu gândul că va câștiga victorii gimnice. Instruindu-se deci la pentathlon, într-un concurs ținut cu Hieronymos din Andros⁸¹, îi lipsea doar o singură luptă de atleți, până să câștige victoria olimpică. Lacedemonienii însă, înțelegând că oracolul ce i s-a dat lui Teisamenos se referea nu la victorii gimnice, ci de arme, încercară să-l înduplece pe Teisamenos, momindu-l cu bani, să ia comanda în războaie, alături de regii lor din familia Heraclizilor. Acesta, văzând că spartanii țin cu tot dinadinsul să-i câștige prietenia și înțelegând bine dedesubtul, își urcă prețul, spunându-le că va primi propunerile lor numai dacă îi vor da cetățenia, făcându-i deopotrivă parte la toate drepturile; dar pentru orice altă plată, nu primește. Spartanii, la început, când l-au auzit, s-au mâniat și au renunțat cu totul la dorința lor; dar până în cele din urmă, când teama cumplită de această expediție persană atârna deasupra lor, s-au învoit să-i dăruiască cetățenia. Când văzu că ei s-au întors, el le arată că, de data aceasta, nu se mai mulțumește cu atât, ci pretinde ca și fratele său, Hegias, să devină spartan, pe aceleași temeuri ca el.

XXXIV Spunând acestea, el îl imita pe Melampus, ca să facem o apropiere între unul care cere regatul și altul, cetățenia. Într-adevăr și Melampus⁸², când femeile din Argos au fost stăpânite de furii și argienii îi propuseră plată ca să vină din Pylos să mîntuie femeile lor de boală, el a pretins ca răsplată jumătate domnia. Dar fiindcă argienii nu consimțiră și se retraseră, iar în vremea aceasta tot mai multe femei fură atinse de boală, la o asemenea strîmtoare, lăsînd din ale lor, ei se duseră să-i dăruiască lui Melampus ceea ce pretindea. Dar atunci, când văzu că ei s-au întors, el căută să câștige și mai mult, spunându-le că, dacă nu-l fac părtaș la a treia parte din domnie și pe fratele său, Bias, nu va împlini dorința lor. Iar argienii, împinși de nevoie, se învoiră și pe aceste temeuri.

XXXV La fel și spartanii, pentru că aveau mare nevoie de Teisamenos, primiră întru totul condițiile lui. Așadar, cum ei se învoiră și în privința unor astfel de pretenții, Teisamenos Eleanul, în calitate de vrăci, a câștigat pentru ei, după ce a devenit spartan, cinci victorii⁸³ dintre cele mai mărețe. Într-adevăr, acești frați, singurii dintre toți oamenii, au primit cetățenia la spartani. Iar cele cinci victorii au fost câștigate după cum urmează: cea dintâi a fost victoria de la Plateea; a urmat apoi biruința de la Tegea împotriva tegeaților și a argienilor; după ea, a venit la rînd victoria de la Dipaia⁸⁴ împotriva tuturor arcadienilor, în afară de mantineieni și apoi victoria de la Istm în Messenia; în sfîrșit, ultima a fost biruința de la Tanagra asupra atenienilor și a argienilor. Cu aceasta din urmă s-a împlinit numărul de cinci victorii.

XXXVI Prin urmare, acest Teisamenos, adus de spartani, slujea ca profet în oastea elenilor pe cîmpul de la Plateea. Jertfele aduse se arătau prielnice dacă ei se mențin în starea de apărare; nu tot așa însă, în cazul că trec riul Asopos și pornesc bătălia.

XXXVII De asemenea nici lui Mardonios, care era nerăbdător să înceapă bătălia, jertfele nu i se arătau prielnice, decît dacă rămîne în starea de apărare. El se slujea tot de jertfe elene, avînd ca proroc pe Hegesistratos, care era un om din Elida și cel mai de vază dintre Telliazi⁸⁵. Pe acesta, spartanii, înainte de întîmplările pomenite acum, îl prinseră și-l puseră în lanțuri ca să-l omoare, pentru că înduraseră din partea lui multe și josnice ticăloșii. El, într-o astfel de nenorocire, când însăși viața îi era în joc și când era gata să suporte cele mai îngrozitoare chinuri mai degrabă decît moartea, a săvîrșit o faptă mai presus de puterea cuvîntului. Cum fusese legat la picioare în cătușe de lemn încercuite cu fier⁸⁶, își făcu rost de un tăiș de fier rătăcit cumva pe acolo, apoi îndată puse la cale cea mai îndrăzneată din toate faptele cîte le cunoaștem: făcîndu-și socoteala cum să-și scoată partea de jos a piciorului, el își tăie talpa. După ce săvîrși această faptă, cum era păzit de paznici, el săpă zidul și fugi la Tegea, călătorind noaptea, iar ziua ascunzîndu-se prin pădure și sub cerul liber. În a treia noapte, el sosi la

Tegea. În această vreme, lacedemonienii îl căutau cu întreg poporul, cuprinși de mare mirare pentru îndrăzneala lui, când văzură jumătate de picior zăcînd pe loc, iar el, nicăieri. După ce scăpă în acest chip de lacedemonieni, se refugie la Tegea care, pe vremea aceea, nu era în legături de prietenie cu lacedemonienii. După ce se însănătoși și își făcu picior de lemn, el se declară deschis dușmanul lacedemonienilor; dar dușmănia sa fățișă împotriva lacedemonienilor nu i-a fost de folos pînă la urmă, pentru că a fost prins de ei la Zakynthos, unde practica divinația, și a fost omorât.

XXXVIII Moartea lui Hegesistratos a avut însă loc cu mult în urma întîmplărilor de la Plateea. În împrejurările de acum însă, acolo pe rîul Asopos, cum era bine plătit de Mardonios, el se ocupa de jertfe și da dovadă de mult zel, atît din dușmănie față de lacedemonieni, cît și pentru cîștig.

Dar cum nu li se arătau semne bune pentru începerea bătăliei nici perșilor și nici elenilor care îi însoțeau (căci și aceștia aveau cu ei un vraci, pe Hippomachos, un om din Leucade) și deoarece tabăra elenilor își îngroșa mereu rîndurile, devenind tot mai numeroasă, Timagenidas⁸⁷, fiul lui Herpys, un theban, îl sfătui pe Mardonios să păzească trecătorile⁸⁸ Citheronului, înștiințîndu-l că elenii se scurg pe acolo în fiecare zi fără încetare și că i-ar putea prinde cu grămada.

XXXIX De opt zile dușmanii se aflau pe poziții, cînd Timagenidas dădu lui Mardonios sfatul de mai sus. Acesta socotind îndemnul lui binevenit, îndată după lăsarea nopții, trimise cavaleria la trecătorile Citheronului care duc spre Plateea; beoțienii numesc aceste trecători „Trei Capete”⁸⁹, iar atenienii, „Capetele Stejarului”⁹⁰. Călăreții trimiși, într-adevăr, nu merșeră în zadar, pentru că reușiră să captureze, tocmai pe cînd treceau spre cîmpie, 500 de vite de povară care aduceau din Pelopones provizii pentru oștire, precum și pe oamenii care însoțeau animalele. Făcînd această captură, perșii se apucară să ucidă fără îndurare, necruțînd nici om, nici animal. Apoi, cînd s-au săturat de măcel, adunară la un loc vitele care au mai rămas și le mînară în tabără la Mardonios.

XL După această ispravă, oștile potrivnice își petrecură următoarele două zile fără ca una din ele să vrea să înceapă bătălia; barbarii înaintaseră pînă la Asopos încercîndu-i pe eleni, dar nici unii, nici alții nu treceau rîul. Doar cavaleria lui Mardonios hărțuia și supăra mereu pe eleni; căci thebanii, ca niște zeloși partizani ai perșilor ce erau, purtau războiul cu ardoare și, pînă să se încingă bătălia⁹¹, mînau într-una cavaleria la atac, dar din acea clipă, perșii și mezii, luînd greul asupra lor, de bună seamă ei erau cei care dădeau dovadă de vitejie.

XLI În răstimp de zece zile⁹², nu se întîmplă nimic mai mult față de cele povestite mai sus. Dar în a unsprezecea zi de cînd oștile potrivnice stăteau față în față la Plateea — timp în care numărul elenilor crescuse mult și, de aceea, Mardonios era nemulțumit de ședere —, Mardonios, fiul lui Gobryas, și Artabazos⁹³, fiul lui Pharnakes, care, printre puținii perși, era un bărbat cu trecere în fața lui Xerxes, merșeră să se sfătuiască [cu ceilalți comandanți]. În timpul discuției, iată ce păreri s-au pronunțat: părerea lui Artabazos era „că ar trebui să se echipeze cît mai repede cu putință și să plece întreaga oștire sub zidurile Thebei unde li se strînseseră provizii mari și hrană pentru vite; stînd deci acolo liniștiți, să-și ducă la îndeplinire planurile, procedînd după cum unmează: ei aveau mult aur marcat și mult nemarcat, precum și mult argint și vase de băut; fără să cruțe vreunul din aceste lucruri, să trimită daruri elenilor, iar printre eleni, mai cu seamă fruntașilor din cetăți; astfel aceștia repede își vor vinde libertatea; iar ei să nu-și mai pună viața în primejdie luptînd”. Această a fost părerea lui Artabazos, ca și a thebanilor⁹⁴, pentru că și el vedea ceva mai departe lucrurile. Părerea lui Mardonios era însă mai aspră, mai nechibzuită și cu totul neîngăduitoare: el socotea că oastea lor era cu mult mai puternică decît oștirea elenă, că trebuia, deci, să pornească la luptă cît mai repede cu putință și să nu le scape din vedere faptul că elenii se strîng mereu tot mai mulți față de cîți s-au adunat la înocput; cît privește prevestirile jertfelor lui Hegesistratos, să le lase în pace și să nu le silească în nici un fel, ci, urmînd datina perșilor⁹⁵, să pornească la luptă.

XLII Pentru că Mardonios așa credea de cuviință, nimeni nu i se împotrivi, astfel că părerea lui ieși biruitoare; de fapt, el primise de la rege comanda supremă a armatei, și nu Artabazos. Trimițând, așadar, după comandantii corpurilor de armată și după strategii elenilor, care îl însoțeau, Mardonios îi întrebă dacă au cumva cunoștință de vreo prezicere privitoare la perși că au să piară în Ellada. Cum cei chemați de față tăceau milc, unii, pentru că nu cunoșteau oracolele, alții, fiindcă, deși le cunoșteau, socoteau că n-ar putea să vorbească deschis fără primejdie, luă cuvântul Mardonios însuși: „Deoarece voi nu știți nimic sau nu îndrăzniți să vorbiți, o să vorbesc eu însumi pentru că eu știu prea bine cum stau lucrurile. Se află un oracol care prevestește că perșii, după ce vor ajunge în Ellada, au să jefuiască templul din Delfi, iar în urma acestui jaf, o să piară cu toții. Dar noi, de vreme ce știm acest lucru, nici nu vom porni împotriva templului pomenit, nici nu vom pune la cale jefuirea lui și, prin urmare, din această pricină, nu vom pieri⁹⁶. Așa că acei dintre voi cîți se întîmplă să vreți binele perșilor bucurați-vă pentru faptul că vom ieși deasupra elenilor“. După ce le-a vorbit astfel, în al doilea rînd, le-a dat lămuriri cum să pregătească și să pună totul în bună rînduială pentru a începe bătălia o dată cu zorii zilei.

XLIII Acest oracol, despre care Mardonios spune că îi privește pe perși, s-a dat, după cîte știu eu, pentru illyri și pentru oștirea encheleilor⁹⁷, și nicidecum pentru perși. Dar următoarele prevestiri făcute de Bakis⁹⁸ cu privire la lupta despre care discutăm

La Thermodont pe rîul Asop cel cu ierburi mănoase
Unde elenii sînt strînși și geamăt de barbari răsună,
Unde mulți mezi arcași vor cădea de a Parcelor vrere
Și sub a sorții⁹⁹ grea lovitură, la data fatală...

aceste preziceri [— zic —] și altele apropiate de ele, datorate lui Musaïos¹⁰⁰, știu bine că îi privesc pe perși. Rîul Thermodont¹⁰¹ curge printre Tanagra și Glisas¹⁰².

XLIV După întrebarea privitoare la oracole și după cuvîntarea lui Mardonios, cum se făcu noapte, ei rînduiau străjile de veghe. La o oră înaintată din noapte, cînd liniștea

părea că se lăsase peste tabere și oamenii erau adînciți în somn, atunci, la străjile atenienilor, sosi călare Alexandros, fiul lui Amyntas, strateg și rege al macedonenilor¹⁰³, și ceru să stea de vorbă cu comandantii¹⁰⁴. Mai multe străji rămăseră cu el pe loc, iar cîțiva oameni alergară în grabă la șefii lor; ajungînd la ei, îi înștiințară că a sosit un călăreț din tabăra mezilor, care nu-și dezvăluie nici un alt gînd decît spune — rostind numele¹⁰⁵ comandanților — că doarește să vorbească cu ei.

XLV Aceștia, cînd auziră asemenea veste, îndată însoțiră străjile pînă la posturile de pază. Cînd ajunseră acolo, Alexandros le vorbi după cum urmează: „Bărbați atenieni, vă încredințez cuvintele ce urmează ca pe o taină pe care să n-o împărtășiți nimănui altcuiva decît lui Pausanias, ca să nu mă împingeți la pierzanie; n-aș fi scos o vorbă, dacă nu m-ar îngrijora mult soarta întregii Ellade, pentru că eu însumi sînt elen, și încă dintr-o veche familie, și n-aș vrea să văd Ellada, din țară liberă cum e, căzînd în robie. Vă aduc de știre, așadar, că jertfele sînt neputincioase să dea semne prielnice lui Mardonios și oștirii sale, pentru că, într-alt chip, voi de multă vreme erați înclistați în luptă; acum însă el a luat hotărîrea să nu țină seama de jertfe, ci, o dată cu zorii zilei, să înceapă bătălia, fiind ros de teamă, după cîte îmi închipui, ca nu cumva voi să vă adunați din ce în ce mai mulți. Pregătiți-vă, deci, în vederea acestor bătălii, iar dacă Mardonios amîină totuși lupta și nu începe imediat, așteptați cu răbdare; peste puține zile li se termină proviziile. Iar dacă, pînă la urmă, războiul se va sfîrși după gîndul vostru, se cuvine să vă aduceți aminte de mine și de eliberarea mea, care, din rîvnă pentru eleni, am săvîrșit o faptă atît de îndrăzneată în dorința de a vă descoperi planul lui Mardonios, pentru că barbarii să nu cadă asupra voastră pe neașteptate. Sînt Alexandros din Macedonia“. Spunînd acestea, el se întoarse din nou în tabăra sa și la postul său¹⁰⁶.

XLVI Comandanții atenienilor, ducîndu-se degrabă în aripa dreaptă, îi împărtășiră lui Pausanias ceea ce aflară de la Alexandros. Pausanias, la această veste, cum se temea de perși, zise: „Pentru că lupta începe în zori, trebuie să vă

așezați voi, atenienii, în dreptul perșilor, iar noi, în dreptul beoțienilor și al elenilor, care se află acum în fața voastră, și iată din care pricină : voi îi cunoașteți, de pe vremea bătăliei de la Marathon, atât pe mezi cât și felul lor de luptă, în vreme ce noi nu sîntem deprinși cu ei și nici nu-i cunoaștem pe acești oameni ; dintre spartani, nici unul n-a avut de-a face cu mezii ; în schimb noi sîntem obișnuiți cu beoțienii și cu thesalienii. Trebuie, așadar, să ne luăm armele și voi să treceți în această aripă, iar noi, în aripa stîngă¹⁰⁷. La acestea, atenienii vorbiră precum urmează : „Și nouă înșine, încă de multă vreme, chiar de la început de cînd am văzut că perșii se așază în fața voastră, ne-a trecut prin minte să vă facem asemenea propuneri pe care ni le-ați făcut voi acum luîndu-ne-o înainte. Dar ne-am temut ca nu cumva vorbele noastre să nu vă fie pe plac. Acum însă, de vreme ce le-ați pomenit voi înșivă, primim bucuroși cuvintele voastre și sîntem gata să le trecem în faptă“.

XLVII Intrucît amîndouă părțile au primit cu plăcere aceste propuneri, o dată cu zorii zilei, ei își schimbă pozițiile. Dar beoțienii, zărind ceea ce se petrece [în linia vrăjmașă], îi aduseră de veste lui Mardonios ; acesta, cînd auzi, îndată porni să facă și el schimbări, ducîndu-i pe perși din nou în fața lacedemonienilor. Cînd află de acest lucru, Pausanias, dîndu-și seama că mișcarea lor nu le-a scăpat dușmanilor, îi înapoie pe spartani în aripa dreaptă ; dar tot așa și Mardonios pe ai săi, în aripa stîngă.

XLVIII După ce s-au așezat pe locurile vechi, Mardonios, trimițînd un crainic la spartani, le grăi astfel : „O, lacedemonieni, oamenii de prin partea locului spun despre voi că ați fi bărbați foarte viteji, vorbind cu admirație că nici nu fugiți de la război, nici nu vă părăsiți posturile, ci, rămînînd pe loc, fie că-i omorîți pe potrivnicii voștri, fie că așteptați voi înșivă moartea. Dar din aceste zvonuri nimic nu-i adevărat, pentru că, iată, încă înainte de a ne încăiera și de a ajunge să ne măsurăm după legea brațelor, vă vedem că dați bir cu fugiții, părăsindu-vă pozițiile, că lăsați în seama atenienilor prima încercare, iar voi vă așezați în fața sclavilor noștri. Acestea nu sînt de loc fapte de

oameni viteji ; de bună seamă, ne-am înșelat foarte rău în privința voastră ; în vreme ce noi ne așteptam, după renumele vostru, să ne trimiteți un sol ca să ne provocați la luptă și să vă arătați dorința de a vă măsura puterile numai cu perșii — de vreme ce noi sîntem gata să primim asemenea propuneri — iată că pe voi, departe de a vă găsi vorbind în acest chip, vă vedem mai degrabă tremurînd de frică¹⁰⁸. De aceea, acum, pentru că voi n-ați început acest schimb de propuneri, am făcut-o noi. Într-adevăr, de ce nu ne-am bate, deopotrivă la număr, voi pentru eleni, deoarece vă bucurați de faima de a fi cei mai viteji, iar noi, pentru barbari ? Și dacă părerea voastră este ca și ceilalți să ia parte la bătălie, ei să lupte pe urmă ; dacă, dimpotrivă, nu vă gîndiți așa, ci ca singuri să ne măsurăm puterile, cît ne privește, vom lupta cu înverșunare ; iar aceia dintre noi care vor ieși biruitori, vor fi învingători pentru întreaga lor oștire“.

XLIX Solul, după ce a rostit aceste cuvinte și a așteptat o bucată de vreme, cum nimeni nu-i răspundea nimic, s-a întors la ai săi, unde i-a adus la cunoștință lui Mardonios cum a umblat. Acesta, cuprins de o mare bucurie și înflăcărat de gîndul victoriei, trimise cavaleria împotriva elenilor. Cînd călăreții porniră la atac, ei pricinuiră stricăciuni întregii oștiri elene, năpădind-o cu sulite și cu săgeți ; cum erau arcași călări, era cu neputință să te apropii de ei. După aceea, ei tulburară apa și surpară fîntîna Gargaphia, din care își lua apă întreaga oaste elenă. În apropierea fîntîinii se aflau numai pozițiile lacedemonienilor ; de ceilalți eleni fîntîna era mai mult sau mai puțin departe, după cum s-a nimerit să fie așezat pe poziție fiecare ; de ei era mai aproape rîul Asopos ; dar cum erau ținuți la distanță de rîu, și ceilalți eleni umblau după apă tot la acest izvor ; din rîu nu puteau aduce din pricina cavaleriei și a săgeților ei.

L Așa stînd lucrurile, cum oștirea ducea lipsă de apă și, pe deasupra, era hărțuită mereu de cavalerie, comandantul elenilor se întruniră ca să se sfătuiască în legătură cu aceste neajunsuri și cu altele ; ei se adunară în aripa dreaptă, la Pausanias. De fapt, alte necazuri îi rodeau chiar mai mult decît cele de mai sus : nu mai aveau provizii și oamenii

lor trimiși în Pelopones să procure hrană fuseseră prinși ¹⁰⁹ pe drum de cavalerie, nemaiputând ajunge la oștire.

LI Stînd și sfătuindu-se, comandanții luară hotărîrea ca, de cumva perșii vor lăsa să treacă acea zi fără să-i atace, ei să plece în insulă; aceasta se afla la o depărtare de zece stadii de Asopos și de fîntîna Gargaphia — lîngă care își aveau atunci tabăra — în fața orașului Plateea. Iată cum poate fi o insulă pe uscat: riul ¹¹⁰, despicîndu-se în două, curge de sus din Citheron în jos spre cîmpie, avînd cele două brațe la o depărtare de trei stadii unul de altul, și apoi ele se unesc din nou în aceeași albie; numele rîului este Oerhoe; cei din partea locului spun că această apă este fiica rîului Asopos. În acel loc, așadar, au luat ei hotărîrea să-și strămute frontul, ca să aibă la îndemîină apă din belșug, iar cavaleria să nu-i poată hărțui într-una ca atunci cînd se aflau față în față. Hotărîseră să-și schimbe pozițiile în timpul celei de-a doua străji de noapte, pentru ca perșii să nu-i zărească pleoînd și să nu-i tulbure cavaleria luîndu-se pe umele lor; o dată ajunși în acel loc — pe care Oerhoe, fiica rîului Asopos, îl cuprinde între brațele sale la ieșirea din Citheron — se gîndeau să trimită, încă în acea noapte, jumătate din oștire spre Citheron ca să întîmpine pe oamenii lor plecați după provizii și blocați acum în munți.

LII După luarea acestor hotărîri, toată ziua aceea fură istoviți de o necurmată hărțuială din partea cavaleriei care nu le dădea răgaz; dar cînd ziua se sfîrși și călăreții încetară atacul, îndată ce se înnoptă și sosi vremea hotărîită pentru plecare, ei își luară echipamentul și cei mai mulți plecară, fără să aibă de gînd [să ajungă] la locul hotărîit; într-adevăr, îndată ce se mișcară din loc, bucuroși, ei o luară la fugă ¹¹¹, din fața cavaleriei, spre orașul Plateea și, în fuga lor, ajunseră la templul Herei; acest templu se află în fața orașului Plateea, la o depărtare de 20 de stadii de izvorul Gargaphia. Sosind acolo, își puseră armele înaintea templului.

LIII Prin urmare, aceștia își așezară tabăra în preajma templului Herei. Pausanias, văzîndu-i că pleacă, dădu și lacedemonienilor porunca să-și ia armele și să pornească pe urmele celorlalți care o luaseră înainte, fiind încredințat că

ei se îndreptau spre locul convenit. Ceilalți comandanți erau gata să-i dea ascultare lui Pausanias, numai Amompharetos ¹¹², fiul lui Poliades, care comanda corpul de oaste al pitanaților ¹¹³, spuse că el nu va fugi din fața străinilor și că de bună voie nu va face de rușine Sparta. Amompharetos nu luase parte la sfat, de aceea era foarte mirat de cele ce se petreceau. Pausanias și Euryanax socotiră nesupunerea lui de neîngăduit, dar și mai de neîngăduit ca ei să părăsească corpul de oaste din Pitane ¹¹⁴, dat fiind că Amompharetos refuza poruncile; pe drept cuvînt, se temeau să nu piară însuși Amompharetos și cei din jurul lui, dacă îl vor lăsa în urmă singur, iar ei își vor urma hotărîrea luată împreună cu ceilalți eleni. Făcîndu-și aceste socoteli, ei țineau pentru moment oștirea laconiană pe loc și se străduiau să-l convingă și pe acesta că n-ar trebui să se poarte astfel.

LIV Și, în vreme ce aceștia încercau să-l înduplece pe Amompharetos [arătîndu-i] că el singur dintre lacedemonieni și dintre tegeați a mai rămas în urmă, iată ce făceau atenienii: ei stăteau neclintiți la posturile lor în care fuseseră așezați, cunoscînd [bine] firea lacedemonienilor, care una gîndeau și alta vorbeau ¹¹⁵. Cînd tabăra s-a pus în mișcare, atenienii trimiseră dintre ei un călăreț ca să vadă dacă spartanii se pregătesc cumva de plecare sau dacă, dimpotrivă, nici gînd nu au să plece, și totodată ca să-l întrebe pe Pausanias ce au de făcut ei.

LV Cînd solul sosi la lacedemonieni, îi văzu pe aceștia stînd la posturile lor și pe comandanți certîndu-se; într-adevăr, Pausanias și Euryanax, oricît au încercat să-l înduplece pe Amompharetos să nu-și primejduiască viața rămînînd pe loc ei singuri dintre lacedemonieni, nu l-au putut convinge, pînă cînd au ajuns la sfadă; tocmai atunci sosi și li se înfățișă solul atenienilor. Amompharetos ¹¹⁶, aprins din cauza certei, luă cu amîndouă mîinile un pietroi și, punîndu-l la picioarele lui Pausanias, zise că el votează cu o asemenea piatră de vot să nu fugă din fața străinilor (numînd străini pe barbari ¹¹⁷). Pausanias îl numi atunci nebun și fără minte; apoi, întorcîndu-se spre solul atenian care-l întreba despre cele ce-i fuseseră încredințate, îi porunci să arate atenienilor impasul în care se află în prezent; ceru totodată atenienilor

să se apropie de ei ¹¹⁸; cât despre plecare, să facă ceea ce vor face și lacedemonienii.

LVI Crainicul se întoarse apoi la atenieni, în vreme ce pe ceilalți îi prinseră zorile ciorovăindu-se mereu unii cu alții. Pausanias, care a stat pe loc în acest timp, socotind că Amompharetos totuși nu va rămîne în urmă față de ceilalți lacedemonieni în momentul în care vor pleca — ceea ce de altfel s-a și întîmplat —, dădu semnalul de plecare și îi îndrumă pe toți ceilalți printre coline; în urma lor mergeau tegeații. Dar atenienii porniră, după cum li s-a poruncit, în partea potrivnică ¹¹⁹ lacedemonienilor, pentru că aceștia din urmă se țineau pe lîngă coline și pe lîngă poalele Citheronului, temîndu-se de cavalerie.

LVII Amompharetos, la început, crezînd că Pausanias nu va îndrăzni să-l părăsească, se încapățîna să rămînă pe loc și să nu-și părăsească poziția; dar cînd elenii în frunte cu Pausanias o luară înainte, el fu convins că îl părăsesc în chip fățiș și atunci trupa lui își luă armele, iar el o conduse la pas înspre cealaltă parte a oștirii. Aceasta, după ce s-a depărtat ca la zece stadii, se opri să aștepte din urmă oastea lui Amompharetos; ea făcea popasul în preajma rîului Moloeis ¹²⁰, în ținutul numit Argiopios ¹²¹, unde se înalță și un templu al Demetrei Eleusine ¹²²; oștirea se oprise pentru ca, în caz că Amompharetos împreună cu unitatea lui nu vor părăsi locul unde fuseseră așezați, ci vor rămîne acolo, să le poată sări în ajutor [la nevoie]. Și, într-adevăr, abia au ajuns oștenii lui Amompharetos alături de ei, că armata de călăreți a barbarilor se și năpusti în întregime asupra elenilor ¹²³. Cavaleria de altfel făcea ceea ce obișnuia să facă mereu; văzînd gol locul în care elenii fuseseră așezați pe poziție în zilele premergătoare, galopară mereu mai înainte și, îndată ce-i ajunseră din urmă, îi ținură numai în hărțuie.

LVIII Cînd Mardonios află că elenii au plecat peste noapte și văzu locul pustiu, chemă la el pe Thorax ¹²⁴ din Larisa și pe frații acestuia, pe Eurypylos și Thrasydaios, și le zise: „O, fii ai lui Aleuas ¹²⁵, ce mai aveți de spus cînd vedeți aceste locuri pustii? Voi, care sînteți vecinii lor ¹²⁶, ziceați că lacedemonienii nu fug din luptă și că ei sînt primii

în ale războiului. I-ați văzut însă ceva mai înainte schimbîndu-și locul pe poziție, iar acum cu toții băgăm de seamă că în noaptea trecută au dat bir cu fugiții; astfel, cînd au trebuit să se măsoare în luptă cu unii care sînt fără greș cei mai bravi, s-au dovedit niște oameni de nimic; ei au ieșit în lumină doar printre eleni, care sînt tot oameni de nimic. Eu v-am arătat multă îngăduință vouă, care nu-i cunoașteți pe perși, cînd i-ați laudat pe aceia, punînd pe seama lor chiar unele însușiri alese; dar mai mult mă cuprinde mirarea pentru Artabazos, că se teme ¹²⁷ de lacedemonieni și, în frica sa, și-a exprimat o părere dintre cele mai lipsite de bărbăție, și anume că ar trebui să facem echiparea taberei și să plecăm spre cetatea Thebei, pentru a aștepta acolo o împresurare; despre această părere a lui, îl voi înștiința pe rege negreșit. Dar despre asemenea lucruri va veni vorba în alte împrejurări; deocamdată nu trebuie lăsați lacedemonienii [liniștiți] în ceea ce fac, ci trebuie urmăriți pînă ce, ajunși din urmă, ne vor da socoteală pentru toate cîte le-au pricinuit perșilor“.

LIX Zicînd acestea, mai întîi el îi trecu pe perși peste Asopos, apoi îi conduse ¹²⁸ în pas alergător pe urmele elenilor, ca și cum aceia într-adevăr ar fugi; o ținea întins numai pe urmele lacedemonienilor și ale tegeaților, pentru că pe atenieni, care coborîseră pe cîmpie, nu-i vedea din pricina colinelor. Băgînd de seamă că perșii pornesc în urmărirea elenilor, ceilalți comandanți ai unităților barbare, cu toții deodată, dădură semnalul plecării și începură urmărirea, fiecare cum îl ajutau picioarele, nemaipăstrînd nici buna rînduială, nici rînd ¹²⁹. Și deodată, în urlete, ei se năpustiră grămadă asupra elenilor, de parcă urmau să-i prăpădească.

LX Deoarece cavaleria le căzuse în spinare, Pausanias trimise la atenieni un călăreț și, prin el, le vorbi precum urmează: „Atenieni, în vreme ce o luptă dintre cele mai crîncene pune în joc libertatea sau înrobirea Elladei, noi, lacedemonienii, și voi, atenienii, am fost trădați de aliați, care au dezertat în noaptea trecută. De aceea, hotărîrea e luată pentru ceea ce avem de făcut de aci înainte: apărîndu-ne, să ne ocrotim unii pe alții cum putem mai bine. Dacă escadroanele de cavalerie ar fi pornit atacul mai întîi împotriva voastră, trebuia ca noi și tegeații, care, împreună cu noi, nu

trădează Ellada, să vă sprijinim ; acum însă, pentru că întreaga cavalerie a căzut asupra noastră, se cuvine ca voi să veniți în apărarea celei mai strâmtorate dintre trupe. Iar dacă voi înșivă nu aveți puțința de a ne veni în ajutor, arătați-ne bunăvoință, trimițându-ne arcașii. Știu prea bine că, în războiul de acum, voi sînteți mult prea înflăcărați, pentru a nu da ascultare și acestor rugămînți¹³⁰.

LXI Cînd atenienii aflară de această cerere, porniră în grabă spre ei ca să-i ajute și să le întărească rîndurile cît mai mult cu puțință ; dar, în timp ce se aflau pe drum, le ieșiră în cale eleni din armata regelui care fuseseră așezați față în față cu ei, astfel că nu mai putură să-i sprijine, căci atacul îi tulbură din drum. În felul acesta, lacedemonienii și tegeații, rămași singuri — cei dintîi laolaltă cu ostașii ușor înarmați, în număr de 50 000¹³¹, iar tegeații, în număr de 3 000 (pentru că aceștia nu se despărțiră de loc de lacedemonieni) —, începură să aducă jertfe în vederea încăierării cu Mardonios și cu oștirea lui aflată acolo. Dar jertfele nici de astă dată nu le-au fost prielnice ; într-adevăr, mulți dintre ei au căzut atunci și încă ou mult mai mulți au fost răniți, pentru că perșii, adunînd scut lîngă scut¹³², aruncau asupra lor fără cruțare nenumărate săgeți. În strîmtorarea în care se aflau spartanii și datorită semnelor neprielnice ale jertfelor, Pausanias își întoarse fața spre templul¹³³ Herei din Plateea și invocă zeița, rugînd-o să nu-i lase înșelați în speranțele lor.

LXII Pe cînd el se ruga încă, tegeații, ridicîndu-se cei dintîi, porniră atacul împotriva dușmanului ; iar după ruga lui Pausanias, lacedemonienii jertfiră din nou și semnele li se arătară acum prielnice. Cînd, în sfîrșit, de la o vreme au apărut și ele bune, porniră și lacedemonienii împotriva perșilor, iar aceștia din urmă le ținură piept, trăgînd asupra lor cu arcurile ; se încinse atunci o luptă mai întîi în jurul scuturilor¹³⁴ ; după ce pavăza de scuturi se prăbuși, se dădu o bătălie aprigă lîngă templul Demetrei și încă vreme îndelungată, pînă ce ajunseră la lupta corp la corp ; în încăierare, barbarii smulgeau mereu elenilor lăncile¹³⁵ și le făceau tîndări. Într-adevăr, perșii nu se dovediră mai prejos decît ei nici ca îndrăzneală, nici ca putere, dar cum erau lipsiți de

arme grele și, pe deasupra, neinstruiți, nu aveau dibăcia pe potrivea dușmanilor lor. Aruncîndu-se înainte cîte unul și cîte zece și strîngîndu-se la un loc cînd mai mulți, cînd mai puțini, ei se năpusteau asupra spartanilor găsindu-și astfel pieirea¹³⁶.

LXIII În acel loc se întîmpla să fie însuși Mardonios, care lupta de pe un cal alb, avînd în jurul său oameni unul și unul, pe cei o mie de perși dintre cei mai viteji ; tot aici au dat ei cea mai mare lovitură potrivnicilor lor. Într-adevăr, cîta vreme Mardonios a fost în viață, ei făcură față în chip vrednic de cinste și, apărîndu-se, doborîră mulți lacedemonieni ; cînd Mardonios muri și, împreună cu el, căzu și elita din jurul lui care era cea mai puternică din oștire, atunci și ceilalți făcură cale-ntoarsă și se retraseră din fața lacedemonienilor. Negreșit, perșilor le-a stricat cel mai mult echipamentul, fiind lipsiți de arme grele ; astfel, cum erau ușor înarmați, ei aveau de luptat împotriva unor oameni înarmați cu armură grea.

LXIV Abia atunci a dat Mardonios o plată dreaptă¹³⁷ pentru uciderea lui Leonidas, potrivit oracolului¹³⁸ dat spartanilor, și tot atunci Pausanias, fiul lui Cleombrotos al lui Alexandrides¹³⁹, a cîștigat victoria cea mai frumoasă din cîte le cunoaștem. Numele strămoșilor îndepărtați ai lui Pausanias au fost arătate pînă la Leonidas, pentru că, în-tîmplător, ei doi au aceeași străbuni. Iar Mardonios își va găsi moartea din partea lui Arimnestos, un bărbat cu vază la Sparta. Acesta, cu vreme-n urmă, după războaiele medice, s-a luptat la Stenyclaros¹⁴⁰ împotriva tuturor messenienilor, avînd în juru-i 300 de bărbați ; în acest război au pierit și el, și cei 300.

LXV Iar la Plateea, cînd perșii fură puși pe fugă de lacedemonieni, goniră în neorînduială spre tabăra lor și înăuntrul Pe mine mă cuprinde mirarea cum se face că, atunci cînd împrejmuirii de lemn pe care o ridicaseră pe pămîntul theban. s-au luptat lîngă dumbrava sfîntă a Demetrei, nu s-a văzut măcar un singur pers nici intrînd în sanctuar, nici murind înăuntru, ci cei mai mulți căzură în jurul templului, pe loc profan. Părerea mea este, dacă se cuvine să avem o părere

despre rînduiele divine, că însăși zeița nu i-a primit pentru că au aprins templul ei de la Eleusis ¹⁴¹. Această bătălie, deci, așa s-a încheiat.

LXVI Artabazos, fiul lui Pharnakes, încă de la început n-a privit cu ochi buni faptul că regele l-a lăsat în locul său pe Mardonios. Iar de data aceasta, cînd el se împotrivi stăruitor începerii bătăliei, nu fu luat în seamă. Pentru că nu-i plăcea cum cărmuia Mardonios treburile, iată ce puse la cale. La începutul încăierării, știind prea bine care va fi sfîrșitul bătăliei, el conduse în rînduială ostașii de sub comanda sa (căci avea în jurul său o putere armată de nedisprețuit, de vreo 40 000 de oameni); pentru ca ostașii să-l vadă grăbit, le dădu poruncă să țină într-una direcția spre care îi va îndruma el. Și, potrivit acestei porunci, el își conduse oștirea de aici înainte ca în vederea unei bătălii. Dar, în vreme ce își scurta mereu din drum, văzu deodată pe perși fugind; atunci nu-i mai ținu pe ai săi în aceeași rînduială, ci alergă cît mai repede cu putință, nu spre construcția de lemn, nici spre zidurile Thebei, ci spre Focida, vrînd să ajungă cît mai grabnic în Hellespont.

LXVII Prin urmare, ei în partea aceea s-au îndreptat. Cîtă vreme ceilalți eleni din tabăra regelui erau cu voia lor lași ¹⁴², beoțienii, dimpotrivă, se încinseră într-o lungă înclăstare cu atenienii. Într-adevăr, thebanii, care erau de partea mezilor, au dat dovadă de un zel neprecupețit în luptă și, pe oîlt le-a stat în putere, nu s-au arătat lipsiți de bărbăție, astfel că 300 dintre ei, fruntea oștirii și cei mai viteji, au căzut atunci sub loviturile atenienilor. Cînd și beoțienii făcură cale-ntoarsă, o luară la fugă spre Theba, și nu încotro fugeau perșii și întreaga mulțime a celorlalți aliați, care însă n-au tras greul luptei împotriva nimănui și nici nu s-au distins prin ceva.

LXVIII Pentru mine e limpede că toate treburile barbarilor atîrnau de perși, dacă și în împrejurarea de față aceștia o luară la fugă mai înainte de a se încăiera cu dușmanii, numai pentru că i-au văzut pe perși [fugind]. Astfel toți dădură bir cu fugiții, afară de cavalerie, mai ales de cea beoțiană; într-adevăr, cavaleria le-a fost de mare folos

fugarilor, pentru că ea se ținea cît mai aproape de dușmani și astfel ferea de atacul elenilor oștile prietene puse pe fugă. Căci elenii, învingători, se luară pe urmele ostașilor lui Xerxes, urmărindu-i și ucigîndu-i.

LXIX În timpul acestui măcel ¹⁴³, ceilalți eleni, care erau așezați pe poziție în jurul templului Herei și care se aflau departe de luptă, primiră vestea că bătălia s-a dat și că învingători au ieșit cei din jurul lui Pausanias; la azul acestei vești, fără să păstreze vreo rînduială, unii, din trupele corintienilor, o luară înapoi, trecînd pe la poalele munților și printre coline pe drumul care duce drept în sus spre templul Demetrei, alții, din trupele megarienilor și ale phleiașilor, apucară prin cîmpie pe drumul cel mai neted. Cînd megarienii și phleiașii au ajuns în preajma dușmanilor, cavaleria thebanilor, văzîndu-i de departe că vin în grabă în mare neorînduială, și-a îndreptat asupra lor caii; în fruntea cavaleriei se afla Asopodoros ¹⁴⁴, fiul lui Timandros. Năpustindu-se deci asupra lor, călăreții doborîră la pămînt 600 dintre ei, iar pe ceilalți îi alungară urmărindu-i pînă spre Citheron; aceștia, deci, au pierit fără să se facă zarvă în jurul lor ¹⁴⁵.

LXX ¹⁴⁶ Perșii și mulțimea celorlalți barbari, cînd se adăpostiră înăuntrul îngrădirii de lemn, apucară să se urce pe metereze înainte de sosirea lacedemonienilor, iar după aceea își baricadară împrejmuirea oîlt mai bine cu putință. Cînd sosiră la fața locului lacedemonienii ¹⁴⁷, o luptă încă și mai aprigă se încinse pentru apărarea palisadei. Dar înainte de ivirea atenienilor ¹⁴⁸, barbarii ținură bine piept și se dovediră chiar cu mult deasupra lacedemonienilor care nu se pricepeau la asalturi; cînd însă se înfățișară și atenienii, asaltul se întetă și se prelungi mult. În cele din urmă, atenienii, prin bărbăție și stăruință, se urcară pe palisadă și făcură în ea o spărtură prin care se strecurară elenii rînd pe rînd. Primii care au pătruns în interiorul îngrădirii au fost tegeații și tot ei au fost cei care au jefuit cortul lui Mardonios, luînd, printre altele, și ieslea cailor, care era toată de aramă, vrednică de văzut. Tegeații au închinat această iesle templului Athenei Alea ¹⁴⁹, iar celelalte lucruri cîte le-au mai luat le-au dus în același loc ca ceilalți eleni. Cînd îngrădirea căzu, barbarii nu-și mai păstrară rîndurile și nici

unul nu se mai gândi să se apere, ci cu toții se zbăteau înspăimîntați, deoarece zeci de mii de oameni erau îngrămădiți într-un loc atît de strîmt ¹⁵⁰. Elenii putură atunci să facă un măcel atît de cumplit încît din cei 300 000 de ostași, scăzînd pe cei cu care fugise Artabazos, n-au mai rămas în viață nici măcar 3 000. Dintre lacedemonienii din Sparta au murit în această încăierare în total 91 de oameni, dintre tegeați, 16, iar dintre atenieni, 52.

LXXI În ostirea barbarilor, s-au purtat vitejește pedestrimea perșilor și cavaleria sakilor, iar ca bărbat, Mar-donios; la eleni, cu toate că bravi au fost și tegeații și atenienii, lacedemonienii i-au întrecut totuși în vitejie. Nu pot aduce nici o altă dovadă [în sprijin] (pentru că fiecare dintre ei și-au înfrînt potrivnicii) decît că aceștia din urmă s-au ciocnit cu oastea cea mai puternică ¹⁵¹ și au ieșit biruitori. Cu mult cel mai viteaz, după părerea mea, a fost Aristodemos ¹⁵² care, singur din cei 300 scăpînd cu viață la Thermopylai, a avut parte numai de rușine și de ocară. După el, s-au purtat cu bărbăție Poseidonios, Philokyon și Amom-pharetos, spartani de neam. Totuși ¹⁵³, în discuția iscată în legătură cu acela dintre ei care a fost cel mai viteaz ¹⁵⁴, spartanii care au fost de față au recunoscut că Aristodemos a dat dovadă de fapte mărețe, ieșind din rînduri ca un nebun, pentru că voia în chip vădit să moară din pricina ocării ce-l acoperea, în vreme ce Poseidonios s-a arătat un bărbat curajos fără să-și dorească moartea, de aceea el a fost cu atît mai viteaz; dar aceste vorbe s-ar putea să fie spuse și din pizmă. Toți cei pe care i-am înșirat, în afară de Aristodemos, murind în această luptă, au avut parte de cinste, dar Aristodemos, pentru că a vrut să moară din pricina arătată înainte, a fost lipsit de slăvire.

LXXII Prin urmare, dintre ostașii de la Platea, aceștia au ajuns cei mai vestiți. Callicrates a murit în afara bății-liei, venind la război ca cel mai frumos bărbat dintre elenii de pe atunci, nu numai dintre lacedemonieni, ci chiar dintre ceilalți eleni; acesta, stînd la postul său în timp ce Pausanias aducea jertfa, fu lovit în coaste de o săgeată; și cîtă vreme ceilalți erau prinși în vîrtejul luptei, el, dus mai la o parte din linie, zăcea în agonie; atunci îi spuse lui Arimnestos ¹⁵⁵,

un bărbat din Platea, că lui nu-i pare rău că moare pentru Ellada, ci pentru că nu s-a folosit îndeajuns de brațul său și n-a făcut nici o ispravă vrednică de el, cu toate că ardea de dorința de a o înfăptui.

LXXIII Dintre atenieni, se spune că și-a cîștigat un bun renume Sophanes, fiul lui Eutyichides, din deme Dekeleia. Iar dekeleienii din acea vreme, după cum vorbesc înșiși atenienii, au săvîrșit o faptă din care au tras foloase pentru totdeauna. Într-adevăr, în timpurile îndepărtate, cînd Tyn-darizii ¹⁵⁶ au pătruns cu o mulțime de ostași pe pămîntul Atticei în căutarea Elenei și au alungat pe oameni din deme, neștiind unde era ascunsă Elena ¹⁵⁷, pe vremea aceea, se spune că dekeleienii — iar alții susțin că însuși Dekelos ¹⁵⁸ —, supărați din pricina trufiei lui Theseus ¹⁵⁹ și temîndu-se pentru întreaga țară a atenienilor, i-au lămurit pe Tyndarizi de toată afacerea și i-au condus la Aphidnai ¹⁶⁰, pe care Titac-os ¹⁶¹, un om din partea locului, o predă prin trădare Tyndarizilor. Iar dekeleienii, de la această ispravă, se bucură mereu pînă și astăzi la Sparta de scutire de impunere și de primul loc la întruniri; astfel, pînă și la războiul care s-a declanșat între atenieni și peloponesieni ¹⁶² cu mulți ani în urmă după aceste întîmplări, cînd lacedemonienii au jefuit celelalte ținuturi ale Atticei, Dekeleia au ocolit-o.

LXXIV Despre Sophanes care era din această demă și care s-a purtat vitejește atunci printre atenieni, se povestesc două istorioare: una, că purta la cingătoarea zalelor, legată cu lanț de aramă, o ancoră de fier, pe care, ori de cîte ori ajungea în apropierea dușmanilor, o înfigea în pămînt, pentru ca aceia să nu-l poată scoate din linie cînd se vor năpusti asupra lui; iar cînd se întîmpla ca potrivnicii s-o ia la fugă, el se gîndea că-i tocmai momentul potrivit să smulgă ancora și așa să-i urmărească. Iată deci una din poveștile care se spun. A doua istorioară, opusă celei arătate mai înainte, spune că el purta doar un semn de ancoră pe scutul său care era veșnic în mișcare și niciodată nu cunoștea odihna, și nu chiar o ancoră de fier legată de zale ¹⁶³.

LXXV Sophanes a săvîrșit și o altă faptă strălucită atunci cînd, la împresurarea Egeinei de către atenieni, a ucis, dintr-o

provocare, pe Eurybates Argianul, un bărbat biruitor la pentathlon. Dar Sophanes însuși, după ce s-a scurs o vreme în urma acestor întâmplări, pe când se arăta un om de ispravă și era comandantul atenienilor împreună cu Leagros¹⁶⁴, fiul lui Glaucôn, a fost ucis¹⁶⁵ de hedoni în bătălia de la Daton¹⁶⁶, purtată pentru minele de aur.

LXXVI Pe frontul de la Plateea, după doborârea barbarilor, sosi la eleni o femeie fugară. Ea era ȋtiitoarea unui pers, cu numele Pharandates¹⁶⁷ al lui Teaspis; când află că persii au fost înfrinți, iar elenii au ieșit biruitori, se împodobi cu mult aur, precum făcură și slujnicele ei, și îmbracă hainele cele mai frumoase din câte avea la îndemână; apoi, coborînd din trăsură, înaintă întins spre lacedemonieni care mai erau încă preocupați cu măcelul. Văzînd că toată lumea ascultă de Pausanias, al cărui nume și patrie le cunoștea și ea mai dinainte, pentru că le auzise de multe ori, îl recunoscă pe comandant și, cuprinzîndu-i genunchii, îi vorbi precum urmează: „O, rege¹⁶⁸ al Spartei, scapă-mă, pe mine care vin să te rog, de robia prizonieratului, pentru că tu și pînă acum mi-ai fost de folos aducînd pieirea acestora care n-au frică nici de demoni, nici de zei. Sînt de neam din Cos, fiica lui Hegetorides al lui Antagoras; luîndu-mă cu sila din Cos, persul m-a ținut sub stăpînire sa“. El îi răspunse prin următoarele cuvinte: „Curaj, femeie, și pentru că ai căutat la mine scăpare și, de altfel, pentru că, dacă spui adevărul și ești cu adevărat fiica lui Hegetorides din Cos, acesta se întîmplă să-mi fie cea mai bună gazdă dintre cei care locuiesc pe acele plaiuri“. După ce a rostit asemenea cuvinte, el a încredințat-o, pentru moment, eforilor care se aflau de față, iar mai tîrziu a trimis-o la Egina unde dorea ea (să ajungă).

LXXVII După sosirea femeii, îndată se înfățișară și mantineienii¹⁶⁹ la treaba terminată; înțelegînd că au venit după bătălie, ei se necăjiră mult, zicînd că sînt vrednici de pedeapsă; dar când aflară de mezii care fugeau împreună cu Artabazos, se gîndiră să-i urmărească pe aceștia pînă în Thessalia; lacedemonienii însă nu le îngăduiră să se ia pe urmele unor fugari. Atunci, întorîndu-se la ei acasă, îi alungară din țară pe comandanții oștirii. După matineieni, sosiră elenii¹⁷⁰, și la fel ca primii, aceștia se înapo-

iară acasă supărați. Plecînd, își izgoniră și ei conducătorii. Cam acestea se petrecură cu mantineienii și cu elenii.

LXXVIII La Plateea, în tabăra eginetilor, se afla și Lampon¹⁷¹, fiul lui Pythes, unul dintre eginetii de frunte; acesta se duse la Pausanias cu cea mai necuviincioasă vorbă¹⁷². Grăbindu-se să ajungă la el, îi spuse precum urmează: „O, fiu al lui Cleombrotos, ai săvîrșit o faptă de o măreție și de o frumusețe peste fire, și zeul ți-a dat putere să aduci mîntuire Elladei și să-ți cîștigi cea mai măreață glorie dintre elenii pe care-i cunoaștem. Dar tu fă și ceea ce a mai rămas [de făcut] pe lîngă acestea, ca faima să-ți fie și mai mare și pentru ca fiecare barbar, după aceea, să se ferească să pună la cale fapte nebunești față de eleni. Când Leonidas a murit la Thermopylai, Mardonios și Xerxes îi tăiară capul și i-l atîrnară într-un par; tu, întorcîndu-le-o întocmai, vei avea parte de laudă, înții, din partea tuturor spartanilor, iar apoi, și din partea celorlalți eleni; într-adevăr, dacă îl tragi în țeapă pe Mardonios, tu l-ai răzbunat pe unchiul tău după tată, pe Leonidas“. El vorbea așa, socotind că-i va face plăcere, dar acesta i-o întoarse cu următoarele cuvinte:

LXXIX „O, străine din Egina, mă bucur pentru bunăvoința și grija ta, totuși tu ești departe de buna povață; după ce m-ai înălțat sus de tot pe mine, patria și fapta mea, m-ai coborît pînă la un nimic, îndemnîndu-mă să profanez un mort și adăugînd că, dacă săvîrșesc asemenea fapte, voi avea mai bun renume; dar o astfel de purtare este mai degrabă pe potriua barbarilor decît a elenilor, și noi pînă și acelora le-o imputăm. De aceea mie — chiar de n-aș fi pe plac nici eginetilor, nici celor care iubesc asemenea fapte — mi-i destul dacă, săvîrșind cele ce se cuvin și spunînd cele ce se cuvin, le sînt după vrere spartanilor. Iar Leonidas, pe care îmi ceri să-l răzbun, îți aduc de știre că el a fost răzbunat în chip măreț; cu sufletele nenumărate ale dușmanilor a fost cinstit atît el cît și ceilalți care au pierit la Thermopylai. Tu, deci, să nu-mi mai vii cu astfel de propuneri, nici să nu-mi mai dai asemenea povește; socoate-te, așadar, mulțumit că n-ai pățit nimic rău“.

LXXX Acesta, când auzi un astfel de răspuns, plecă îndată. Pausanias, vestind apoi printr-un crainic ca nimeni să nu se atingă de pradă, porunci hiloților să adune lucrurile de preț. Aceștia, răspîndindu-se prin tabăra vrăjmașilor, dădură peste corturi împodobite cu aur și cu argint, peste paturi aurite și argintate, peste cratere de aur, cupe¹⁷³ și alte vase de băut; în căruțe ei găsiră saci în care se aflau cratițe de aur și de argint¹⁷⁴; apoi cadavrele care zăceau la pămînt le despuiară de brățări, de șiraguri de perle și de topoare, toate de aur, în vreme ce hainele brodate nici nu le mai băgau în seamă. În acea împrejurare, hiloții au furat multe lucruri și le-au vîndut eghinilor, dar au și prezentat destule, cîte din ele n-au putut să le ascundă. De aici își trag rădăcinile bogățiile uriașe ale eghinilor care au cumpărat aurul de la hiloți la prețul aramei¹⁷⁵.

LXXXI După ce s-au strîns lucrurile scumpe, elenii au scos din ele o zecime¹⁷⁶, din care au făurit în cinstea zeului de la Delfi trepidul de aur care stă în apropierea altarului, așezat pe șarpele de aramă cu trei capete¹⁷⁷, și pentru zeul din Olympia au luat de asemenea o parte din care au modelat o statuie de aramă a lui Zeus, mare de zece coți; pentru zeul din Istm, o altă parte, din care s-a făcut statuia de aramă a lui Poseidon de șapte coți. După ce au scos, așadar, aceste părți¹⁷⁸, și-au împărțit între ei ceea ce a mai rămas și fiecare a primit atunci din ceea ce merita¹⁷⁹ atît țiitoare de ale perșilor, cît și aur, și argint, și alte obiecte de preț, și animale de povară. Apoi cîte lucruri alese au fost dăruite celor care s-au purtat vitejește la Plateea, nu spune nimîni nimic, dar eu cred că și acestora li s-au făcut daruri. Lui Pausanias i s-a ales și i s-a dăruit, din toate, o zecime¹⁸⁰, femei, cai, căruțe¹⁸¹, cămile, precum tot așa și din celelalte lucruri scumpe.

LXXXII Se mai povestește că s-au întîmplat și cele ce urmează: Xerxes, fugind din Ellada, a lăsat lui Mardonios mobilierul¹⁸² său. Pausanias, când a văzut mobilierul lui Mardonios în aur și argint, împodobit cu covoare în diferite culori, a poruncit brutarilor și bucătarilor să pregătească un ospăț ca pentru Mardonios. Când ei terminară ceea ce li s-a poruncit, Pausanias, văzînd paturi de aur și de argint frumos

așternute, mese de aur și de argint și o măreață pregătire a ospățului, uimit de bunătățile întinse înaintea sa și ca să facă haz, spuse slugilor sale să pregătească și un ospăț laconian. Cum, după pregătirea acestuia, era vădită marea deosebire¹⁸³ dintre ele, Pausanias, rîzînd, trimise după comandantul elenilor, iar cînd aceștia sosiră, el, arătînd spre cele două feluri de ospete, le vorbi astfel: „O, eleni, iată, v-am chemat în dorința de a vă arăta nebunia căpeteniei mezilor care, deși avea un asemenea fel de viață, a venit totuși să ne jefuiască pe noi care trăim atît de sărăcăcios”. Acestea se povestește că le-a spus Pausanias comandanților eleni.

LXXXIII Dar încă multă vreme după aceste întîmplări, mulți chiar dintre plateeni au găsit cutii cu aur, cu argint și cu alte lucruri de preț. Ba și mai tîrziu au ieșit la iveală obiecte ca acestea: după ce leșurile s-au curățat de carne (plateenii au adunat oasele într-un singur loc), s-a găsit un craniu fără nici o încheietură, în întregime dintr-un singur os; s-a mai ivit și o falcă (și anume falca de sus) cu dinții dintr-o singură bucată, fiind toți dinții din față precum și măselele numai dintr-un os; ba și osemintele unui om de cinci coți s-au văzut atunci.

LXXXIV¹⁸⁴ Leșul lui Mardonios nu s-a mai găsit nicăieri a doua zi — ce om anume l-a ridicat, în chip sigur eu n-aș putea să spun; am auzit însă despre mulți, și încă din diferite părți, că l-ar fi înmormîntat pe Mardonios; știu de asemenea că mulți au primit daruri mărețe de la Artontes, fiul lui Mardonios, pentru această faptă; dar care anume dintre ei a fost de fapt cel care a ridicat de pe cîmp și a înmormîntat trupul lui Mardonios, mi-a fost cu neputință să aflu în chip sigur; umblă un zvon că Dionysophanes, un bărbat din Efes, l-ar fi îngropat pe Mardonios. Dar, oricum stau lucrurile, el în acest fel a fost înmormîntat.

LXXXV Iar elenii, după ce și-au împărțit prada de la Plateea, și-au îngropat¹⁸⁵ fiecare aparte morții săi. Lacedemonienii au făcut trei morminte (aici și-au înmormîntat ei pe tinerii spartani¹⁸⁶, printre care se aflau și Poseidonios, Amompharetos, Philokyon și Callicrates); într-unul din morminte erau tinerii spartani, în al doilea, ceilalți spartani, iar

în al treilea, hiloții. Ei, așadar, în acest fel i-au îngropat. Tegeații, deosebit de lacedemonieni, i-au înmormântat pe toți ai lor la un loc, și atenienii pe ai lor de asemenea, și tot așa megarienii și phleiașii, pe cei măcelăriți de cavalerie. Mormintele tuturor acestora conțineau cu adevărat oseminte. Dar dintre cei, câți apar cu morminte la Plateea, unii, după câte am aflat eu, rușinați că au lipsit de la bătălie, și-au ridicat acele dîmburi de pămînt, numai de ochii urmașilor¹⁸⁷; într-adevăr, pînă și eginetii au acolo un așa-zis mormînt pe care aud că, tocmai cu zece ani în urma acestor întîmplări, l-a ridicat, la cererea eginetilor, Cleades, fiul lui Autodicos, un plateean care era în legătură de ospetie cu ei.

LXXXVI Îndată după ce elenii își îngropară morții la Plateea, ținură sfat și hotărîră să pornească cu oaste împotriva Thebei și să ceară pe acei dintre thebani care au fost de partea mezilor, în primul rînd pe Timagenidas și pe Attaginos, care au fost fruntea partidei; dacă n-au să-i predea, ei să nu plece de sub zidurile cetății înainte de a pune stăpînire pe ea. După ce au luat astfel de hotărîri, într-unsprezecea zi după bătălie, sosiră la fața locului și îi împresurară pe thebani, poruncindu-le să le dea în mîna oamenii; dar cum thebanii nu voiau să-i predea, ei le stricară ogoarele și porniră asaltul asupra cetății.

LXXXVII Și cum elenii nu încetau să le pricinuiască pagube, în a douăzecea zi, Timagenidas le vorbi thebanilor precum urmează: „Thebani, pentru că elenii au hotărît să nu înceteze împresurarea înainte de a cucerii Theba, sau înainte ca voi să ne fi predat lor, [credem de cuviință] să nu mai fie bîntuit de rele pămîntul Beotiei din pricina noastră; dacă ei ne cer, chipurile, pe noi, dar doresc de fapt bani, să le dăm bani din vistieria publică (pentru că întreaga obște a trecut la mezi, nu numai noi singuri), iar dacă ei fac împresurarea orașului cerîndu-ne pe noi cu adevărat, noi ne vom înfățișa în persoană ca răspuns“. Thebanii găsiră cuvintele lor binevenite și tocmai la momentul potrivit; de aceea, îi aduseră îndată de știre lui Pausanias, printr-un sol, că vor să le predea oamenii.

LXXXVIII Imediat ce au căzut la învoială pe aceste temeiuri, Attaginos a scăpat cu fuga din oraș, iar pe copiii lui, care au fost aduși în loc, Pausanias îi dezlegă de vină, zicînd că nu sînt vinovați cu nimic copiii de pîrtinirea mezilor. Thebanii le predară atunci și alți bărbați; aceștia nutreau nădejdea că vor fi lăsați să se apere și erau convinși că vor scăpa cu bani. Dar Pausanias, îndată ce-i luă în primire, bănuind aceste gînduri, slobozi întreaga oștire a aliaților, iar pe ei, ducîndu-i la Corint, îi ucise. Acestea s-au petrecut, prin urmare, la Plateea și la Theba.

LXXXIX Artabazos, fiul lui Pharnakes, care fugise de la Plateea, se afla acum departe. Thessalienii, cînd ajunse la ei, îl poștiră la ospaț și îl întrebă despre cealaltă parte a oștirii, neștiind nimic din cele petrecute la Plateea. Dar Artabazos, dîndu-și seama că, dacă le-ar dezvălui întregul adevăr despre bătălie, s-ar ivi primejdia de a-și pierde viața atît el însuși cît și oastea care-l însoțea (pentru că era încredințat că, dacă ar ști careva toate cîte s-au petrecut, negreșit s-ar ridica împotriva lui), făcîndu-și deci aceste socoteli, nu scoase un cuvînt față de focidieni, iar thessalienilor le vorbi precum urmează: „Eu, bărbați din Thessalia, după cum vedeți, sînt foarte grăbit¹⁸⁸ să ajung în Tracia și dau zor, fiindcă sînt trimis din tabără împreună cu acești oameni cu o anumită însărcinare; Mardonios însuși, precum și oastea lui, care vine pe urmele mele, sînt de așteptat [să ajungă curînd] la voi. Să-l găzduiți și să vă dovediți față de el buni primitori, pentru că n-o să vă căiți, cu vremea, dacă veți face așa“. După ce le-a spus aceste cuvinte, el își conduse în grabă oștirea prin Thessalia și prin Macedonia, drept spre Tracia, ca unul care era într-adevăr zorit și își tăia calea drept peste pămînturi. Și astfel ajunse la Byzantion, lăsînd în urmă mulți oameni din oastea sa, loviți pe drum de traci, precum și doborîți de foame și de oste-neală; din Byzantion, trecu apoi cu bărci pe celălalt țărm.

În felul acesta s-a întors el în Asia¹⁸⁹.

XC¹⁹⁰ Dezastrul perșilor de la Plateea s-a nimerit să aibă loc în aceeași zi cu cel de la Mycale, din Ionia. Într-adevăr, în vreme ce elenii, sosiți pe vase împreună cu Leutychides Lacedemonianul, făceau popas la Delos, veniră la ei niște

solii din Samos, anume Lampon, fiul lui Thrasykles, Athenagoras, fiul lui Arcestratides, și Hegesistratos, fiul lui Aris-tagoras, trimiși de samieni fără știrea perșilor și a tiranului Theomestor¹⁹¹, fiul lui Androdamos, pe care perșii îl pusese rău-tănat în Samos. Înfățișându-se ei înaintea comandantilor, Hegesistratos vorbi multe și mărunte¹⁹², că ionienii, numai la vederea lor, îndată se vor rupe de perși și că barbarii nu vor încerca nici o împotrivire; iar dacă totuși îi vor înfrunta, elenii nu vor găsi o altă pradă la fel. Și, invocând zeii obștești, îi îndemnă să-i smulgă din sclavie pe ei, care sînt de asemenea eleni, și să alunge pe barbar. Acest lucru — spunea el — va fi ușor: corăbiile barbarilor merg prost, iar aceia nu sînt luptători pe potrivă lacedemonienilor. Cît despre ei înșiși care au venit cu solia, dacă elenii au vreo bănuială ca nu cumva să-i împingă la drum dintr-o uneltire vicleană, sînt gata să rămînă ostatici pe vasele lor.

XCI Cum (străinul) din Samos îi ruga stăruitor, Leuty-chides, fie în dorința de a afla o prevestire¹⁹³ din răspunsul lui, fie dintr-o întîmplare potrivită de zeu, îl întrebă: „O, străine din Samos, care-ți este numele?” Acesta îi răspunse: „Hegesistratos”¹⁹⁴. El, tăindu-i vorba — dacă cumva Hegesistratos avusese de gînd să mai spună ceva —, îi zise: „Primesc prevestirea, o, străine din Samos. Acuma tu fă în așa fel ca să pleci înapoi pe mare, după ce te vei lega mai întîi față de noi prin jurăminte de credință, atît tu cît și acești însoțitori ai tăi, că samienii ne vor fi într-adevăr aliați zeloși”.

XCII Și, cum rosti aceste cuvinte, îndată și trecu la faptă; într-adevăr, samienii depuseră imediat jurăminte de credință pentru alianța cu elenii.

Iar după încheierea învoielii, solii plecară înapoi pe mare...¹⁹⁵ Leuty-chides îi ceru lui Hegesistratos să meargă împreună cu ei, socotindu-i numele de bun augur; iar elenii, lăsînd să treacă acea zi, în următoarea aduseră jertfe bineprevestitoare; ritualul jertfei îl săvîrși Deiphonos, fiul lui Euenios, un bărbat din Apollonia, anume din Apollonia cea din golful Ionic¹⁹⁶. Iată acum ce întîmplare i-a fost sorocită tatălui acestuia cu numele Euenios.

XCIII În Apollonia despre care vorbim, se găsesc turme¹⁹⁷ închinat Soarelui; aceste turme, cît e ziua de mare, pasc pe malurile rîului (Aaos)¹⁹⁸, care, izvorînd din muntele Lacmon¹⁹⁹, curge prin ținutul Apolloniei, vărsîndu-se în mare prin preajma portului Oricos²⁰⁰. În timpul nopții, păzesc turmele anumiți bărbați aleși dintre cetățenii cei mai de vază ca avere și ca neam, fiecare cîte un an de zile. Apolloniații pun mare preț pe aceste turme, în urma unui oracol. Ele sînt adăpostite într-o peșteră, departe de oraș. O dată, îi veni rîndul la pază acestui Euenios; cum el ațipi în timpul veghei, veniră lupii la peșteră și omorîră vreo 60 de vite. Cînd și-a dat seama de cele petrecute, el tăinuia pățania și n-o descoperi nimănui, avînd de gînd să cumpere și să pună alte vite în loc. Cum însă apolloniaților nu le-a scăpat întîmplarea, ci o aflară într-un fel oarecare, îl aduseră în fața judecății și îl condamnă să-i fie luată vederea pentru că a adormit în timpul pazei. Dar, îndată după ce îl orbiră pe Euenios, nici vitele nu le mai fătară și nici pămîntul nu le mai dădu roade. De la oracolele din Dodona și din Delfi le veneau mereu preziceri, deoarece ei îi întrebă pe proroci pricina răului; aceștia le răspundeau că pe nedrept l-au lipsit de vedere pe paznicul turmelor sfinte, Euenios, pentru că pe lupi i-au trimis zeii care nu vor înceta să-l răzbune pînă ce nu-i vor da despăgubire pentru răul pricinuit, și încă o astfel de despăgubire pe care și-o va alege și o va socoti el de cuviință; iar ei, în împlinirea acestei cerințe, va trebui să-i dăruiască lui Euenios un asemenea dar pentru care mulți oameni să-l ferească pentru că-l are.

XCIV Astfel de oracole li s-au rostit, iar apolloniații, păstrîndu-le în taină, au dat în grija anumitor cetățeni să le ducă la îndeplinire porunca. Aceștia descurcă lucrurile precum urmează: o dată, pe cînd Euenios sedea pe o bancă, ei merseră și se așezară lîngă el și, povestind despre una alta, ajunseră să-l căneze pentru pățania lui. Și, ajungînd cu discuția aici, îl întrebă ce despăgubire și-ar dori dacă apolloniații s-ar gîndi să-i propună o îndestulare pentru cele ce i-au pricinuit. El, fiindcă nu auzise de oracol²⁰¹, își făcu alegerea zicînd că, dacă cineva i-ar da ogoarele — numind pe acei cetățeni despre care știa că au două loturi de pă-

mînt dintre cele mai frumoase din Apollonia — și, pe lîngă acestea, o locuință pe care o știa că este cea mai frumoasă dintre casele din oraș, dacă, așadar, ar dobîndi aceste lucruri mai mult — zise el — nu le va mai purta pică și o asemenea despăgubire îi va fi îndestulătoare. El deci acestea le vorbi, iar ei șezînd alături îi spuseră luîndu-i vorba: „Euenios, aceasta este despăgubirea pe care ți-o dau apolloniații pentru orbirea ta, potrivit oracolelor avute“. El atunci, vîzîndu-se înșelat, se mînie înțelegînd de aici întreaga poveste. Dar ei, cumpărînd de la proprietari, îi aduseră în dar ceea ce își alesese el însuși. Și de atunci s-a născut în el dintr-o dată puterea de prevestire²⁰², încît i-a mers chiar vestea.

XCv Deiphonos²⁰³, așadar, care era fiul acestui Euenios și era dus de corintieni în bătălie, a devenit profetul oștirii. Dar am mai auzit că Deiphonos se sluzea doar de numele lui Euenios fără să fie de fapt fiul lui, și că pe acest temei s-a apucat să facă afaceri²⁰⁴ prin Ellada.

XCvi²⁰⁵ Îndată ce jertfele li se arată prierne, elenii își cîrmiră corăbiile de la Delos spre Samos. Cînd ajunseră în Samos la Calamoi²⁰⁶, intrară în port, în dreptul templului Herei și aici se pregătiră de lupta pe apă. Perșii, aflînd că aceștia au înaintat pe mare, își îndreptară spre țărm celelalte vase, în vreme ce pe ale fenicienilor le trimiseră în larg. Întrunindu-se apoi la sfat, ei luară hotărîrea să nu înceapă bătălia pe apă, deoarece nu se simțeau pe măsura dușmanului. Își întoarseră, deci, vasele spre țărm unde urmau să fie ocrotite de pedestrima lor aflată la Mycale²⁰⁷; această oaste rămăsese, la porunca lui Xerxes, în urma grosului oștirii, ca să păzească Ionia. Mărimea ei era de 60 000 de ostași, avînd în frunte pe comandantul Tigranes²⁰⁸, care întrecea în frumusețe și în înălțime pe ceilalți perși. La adăpostul acestei oștiri, luară deci hotărîrea să se refugieze, comandanții oștirii de pe vase să-și tragă corăbiile la țărm și să ridice în jur un meterez ca pavază pentru corăbii și ca loc de scăpare pentru ei înșiși; după această hotărîre, porniră în larg.

XCvii După ce, în drumul făcut pe lîngă templul Stăpînelor²⁰⁹, ajunseră la Gaison²¹⁰ și la Scolopoeis²¹¹ din

Mycale, unde se află templul Demetrei Eleusine — pe care l-a înălțat Philistos, fiul lui Pasicles, cînd îl însoțea pe Neileos, fiul lui Codros²¹², spre fundarea Miletului —, ei își traseră vasele aici la țărm și-și ridicară în jur un meterez din pietre și din lemne, tăind chiar pomi roditori; în jurul meterezului înfipseră țaruși. Și făceau pregătirile cu gîndul că vor fi împresurați și că vor ieși biruitori; ei se pregăteau, așadar, ținînd seamă și de una, și de alta.

XCviii Elenii, cînd aflară că barbarii au apucat-o spre uscat, se întristară că le-au scăpat și nu mai știau ce au de făcut: să se întoarcă înapoi, ori să pornească spre Hellespont; în cele din urmă, luară hotărîrea să nu facă nici una, nici alta, ci să se îndrepte spre uscat. Pregătindu-și, așadar, în vederea luptei pe apă, scări²¹³ și celelalte de cîte aveau nevoie, ei porniră cu corăbiile spre Mycale²¹⁴. Cînd ajunseră aproape de tabără și nimeni nu se arăta să-i întîmpine, ei au văzut corăbii trase la țărm în interiorul împrejurii de lemn și multă pedestrimă înșirată de-a lungul coastei: atunci Leutychides, apropiindu-se cu corabia lui de țărm cît mai mult cu putință, se adresă ionienilor printr-un crainic, vorbindu-le astfel²¹⁵: „Bărbați ionieni, cîți dintre voi se întîmplă să mă audă, luați aminte la cele ce vă spun: perșii nu vor înțelege nimic din cele ce vi le încredințez vouă; cînd vom ajunge la încăierare, fiecare trebuie să-și aducă aminte de libertate înainte de toate, apoi de parola «Hera»²¹⁶. Acestea să le afle și acela dintre voi care nu m-a auzit, de la cel ce m-a auzit“. Acest plan de acțiune se întîmplă să fie aidoma cu al lui Themistocles, în lupta de la Artemision: de bună seamă [— credea el —], fie că îi va îndupleca pe ionieni dacă cuvintele lui nu vor fi înțelese de barbari, fie că, dacă li se vor aduce la cunoștință, barbarii vor deveni neîncrezători față de elenii.

XCix După ce Leutychides făcu mai întîi ionienilor aceste propuneri, elenii săvîrșiră apoi cele ce urmează: apropiindu-și corăbiile de țărm, ei coborîră pe uscat și se așezară în linie de bătaie. Perșii, cînd îi văzură pe eleni că se pregătesc de luptă și că au grăit ionienilor cuvinte de înduplecare, în primul rînd îi dezarmară pe samieni, bănuindu-i de părtinire față de eleni. Într-adevăr, samienii, o dată,

cînd s-au ivit pe vasele barbarilor prizonieri atenieni, pe care îi prinseseră oamenii lui Xerxes găsimdu-i în Attica, îi dezlegară pe toți și, dîndu-le merinde de drum, îi trimiseră înapoi la Atena; pentru o asemenea ispravă, bănuiala pe care le-o nutreau perșii nu era de loc mică, doar au eliberat atunci 500 de capete din dușmanii lui Xerxes. În al doilea rînd, perșii încredințară milesienilor paza trecătorilor care duc spre piscurile muntelui Mycale, sub cuvînt că aceștia cunosc cel mai bine ținutul, dar, de fapt, ei o făceau pentru ca să-i știe în afara taberei. Prin urmare, perșii luară asemenea măsuri²¹⁷ de prevedere față de acei ionieni de la care se așteptau să facă vreo poznă, dacă ar avea ocazie. Apoi adunară scut lîngă scut ca să le slujească de pavăză.

C Pe de altă parte, elenii, cînd își terminară pregătirile, porniră împotriva barbarilor. În vreme ce ei înaintau, un zvon se răspîndi în zbor prin toată oștirea și pe țărm apărură un caduceu²¹⁸ întins la pămînt; iar zvonul care străbătu pînă la ei aducea vestea că elenii au învins oștirea lui Mardonios, în luptele din Beotia. Prin urmare, se vădea limpede, prin nenumărate semne, partea divină a întîmplărilor²¹⁹, dacă pînă și de data aceasta a ajuns la urechea elenilor de pe cîmpul de luptă știrea că dezastrul de la Plateea se nimeria în aceeași zi cu cel care urma acum la Mycale. În acest fel, ostașii prinseră mult mai mare curaj și simțiră dorința să se arunce cu o mai vajnică însuflețire în primejdie.

CI Iată și un al doilea fapt care s-a nimerit să fie deopotrivă: lîngă amîndouă cîmpurile de bătaie se afla cîte un templu al Demetrei Eleusine; într-adevăr, pe pămîntul Plateei, lupta s-a dat chiar în preajma templului Demetrei, după cum am arătat și mai înainte²²⁰, iar la Mycale urma să fie tot așa. S-a întîmplat, deci, să le vină un zvon adevărat, că biruința a fost de partea elenilor de sub comanda lui Pausanias, numai că bătălia de la Plateea s-a petrecut în dimineata zilei, iar cea de la Mycale, după-amiază. Faptul că s-au nimerit amîndouă în aceeași zi (a aceleiași luni²²¹) s-a aflat nu cu multă vreme după aceea, cînd s-au făcut cercetări. Înainte de a le sosi vestea, acestora le era teamă, nu pentru ei înșiși, cît pentru ceilalți eleni, ca nu

cumva Ellada să se zdruncine în ciocnirea cu Mardonios. Dar cînd le-a sosit în zbor o asemenea veste, ei înaintară spre dușman cu mai mare înflăcărare și mult mai grăbiți. Într-adevăr, și elenii, și barbarii zoreau spre luptă, pentru că le stăteau în față, ca răsplată a victoriei, și insulele, și Hellespontul.

CII Drumul atenienilor și al celor de pe pozițiile vecine cu ei²²² — cam pînă la jumătatea frontului — ducea pe lîngă țărmul mării și pe un loc șes, iar al lacedemonienilor și al celor așezați în continuarea lor, prin hîrtoape și prin munți; în vreme ce aceștia din urmă (lacedemonienii) mai străbăteau încă ocolșurile drumului, cei din aripa cealaltă erau și încinși în luptă. Cît timp perșii și-au păstrat scuturile înfipte în pămînt, ei au reușit să se apere și nu s-au arătat mai prejos în luptă. Dar, după ce oastea atenienilor și a celor care îi însoțeau s-a aruncat în luptă cu și mai mare avînt, îndemnîndu-se între ei pentru ca victoria să fie a lor, și nu a lacedemonienilor, din acea clipă, starea lucrurilor s-a schimbat. Într-adevăr, după ce culcară la pămînt scuturile, ei căzură grămadă asupra perșilor; aceștia susținură atacul și se apărăură vreme îndelungată; în cele din urmă, o luară totuși la fugă în interiorul palisadei. Atenienii și corintienii, sicyonienii și troizenienii (pentru că aceștia erau cei așezați la rînd), luîndu-se pe urmele lor, pătrunseră împreună cu ei înăuntrul îngrădirii. Cînd și palisada a fost cucerită, barbarii nu se mai gîndiră să se apere, ci, în afara perșilor²²³, toți ceilalți o luară la fugă. Perșii însă, în formații mici de luptă, se încăierau mereu cu fiecare grup de eleni care pătrundea înăuntrul împrejmuirii. Dintre comandanții perșilor, doi au scăpat cu viață, iar doi au pierit; Artayntes și Ithamithres, care au fost comandanții flotei, au scăpat, dar Mardontes și comandantul pedestrimii, Tigranes, au murit luptînd.

CIII Pe cînd perșii țineau încă piept, sosiră lacedemonienii și cei care îi însoțeau și puseră umărul la ceea ce mai rămăsese de făcut. Căzură atunci mulți și dintre eleni, printre alții, sicyonieni împreună cu comandantul lor, Perilaos.

Dintre samieni, cei care participau la război în tabăra mezilor și care fuseseră dezarmați, îndată ce au văzut că

lupta a luat altă întorsătură, făcură tot ce le-a stat în putință pentru a fi de folos elenilor. Apoi, când ceilalți ionieni îi văzură pe samieni făcînd începutul, se desprinseră și ei de perși și întoarseră armele împotriva barbarilor.

CIV Perșii, ca măsuri de scăpare, dăduseră poruncă milesienilor să păzească trecătorile, pentru ca, avînd călăuze de drum, în caz că-i va ajunge [nenorocirea], care de fapt i-a și ajuns, să-și găsească adăpost printre piscurile muntelui Mycale. Milesienilor, așadar, li s-a dat această însărcinare și din pricina arătată mai sus, dar și pentru ca să nu producă vreo tulburare dacă s-ar afla în tabără. Aceștia însă se purtară cu totul potrivit poruncii, călăuzindu-i pe perși, în fuga lor, pe alte căi care duceau de fapt spre dușmani și, în cele din urmă, tocmai ei fură cei care i-au ucis cu cea mai înverșunată ură. În felul acesta, Ionia s-a sculat pentru a doua oară²²⁴ împotriva perșilor.

CV În această bătălie, dintre eleni, au dat dovadă de cea mai mare vitejie atenienii, iar dintre atenieni, Hermolycos, fiul lui Euthoinos, un bărbat care a practicat lupta gimnică și pugilatul²²⁵; acest Hermolycos²²⁶, cu vreme-n urma întîmplărilor pomenite acum, a murit într-un război purtat între atenieni și carystieni²²⁷, în lupta de la Kyrnos²²⁸ din ținutul Carystiei²²⁹; osemintele lui zac la Geraistos²³⁰. După atenieni, s-au arătat bravi corintienii, troizenienii și sicyonienii.

CVI Elenii, după ce au nimicit cea mai mare parte a barbarilor, pe unii în toiul luptei, pe alții în vreme ce își căutau scăpare prin fugă, le aprinseră²³¹ corăbiile și întreaga împrejmuire de lemn, scoțînd mai întîi pe țărm prada dinăuntru; și au găsit acolo averi cu grămada. Iar după ce au dat foc îngrădirii și corăbiilor, porniră înapoi pe mare. Ajungînd în Samos²³², elenii ținură sfat în legătură cu scoaterea populației din Ionia și cu alegerea acelor ținuturi ale Elladei stăpînite acum de ei în care ar trebui să-și întemeieze colonii, în timp ce Ionia s-o lase în seama barbarilor; într-adevăr, li se părea cu neputință ca ei să vegheze toată vremea asupra ionienilor, iar, în caz că i-ar lipsi de paza lor, nu trăgeau nici o nădejde că ionienii vor ieși din încurcătură fără a fi pedepsiți de perși. Într-o asemenea

împrejurare, acei dintre peloponesieni care se aflau suspuși²³³ fură de părere să scoată bunurile mobile ale semînturilor elene care au ținut partea mezilor²³⁴, iar pămîntul acestora să-l dea ionienilor să-l locuiască. Atenienii însă nu socotiră de cuviință ca Ionia să fie strămutată, și nici ca peloponesienii să ia măsuri privitoare la coloniile atenienilor; deoarece, așadar, ei se împotriveau la toate cu tărie, peloponesienii renunțară la părerea lor. Elenii îi primiră atunci în alianță pe samieni, pe chioți, pe lesbieni și pe ceilalți insulari care, din întîmplare, se aflau cu ei la război, legîndu-i prin jurăminte de credință să le fie statornici și să nu treacă de partea dușmanului. După ce i-au pus să rostească jurăminte, ei plecară cu vasele ca să dărîme punțile, crezînd că le vor găsi încă întinse.

CVII²³⁵ Aceștia, deci, se îndreptau pe mare spre Hellespont. Barbarii care scăpaseră teferi și se îngrămădiseră pe înălțimile muntelui Mycale reușiră, foarte puțini la număr, să se întoarcă la Sardes. În timp ce ei se aflau pe drum, Masistes, fiul lui Darius, care fusese de față la prăpădul întîmplat, îi aruncă comandantului Artayntes multe și jiguitoare ocări zicîndu-i, printre altele, și că este mai rău decît o femeie, de vreme ce a condus treburile în așa hal, că merită să aibă parte de orice nenorocire, deoarece a abătut răul asupra casei regelui. Iar la perși este cea mai urîtă ocară să auzi că ești mai rău decît o femeie. Artayntes, după ce a ascultat multe, cuprins de o aprigă mînie, își scoase pumnalul împotriva lui Masistes, vrînd să-l ucidă. Și tocmai cînd se arunca asupra lui, băgînd de seamă Xeinagoras, fiul lui Praxilaos, un om din Halicarnas, care stătea în spațele lui Artayntes, îl prinse pe acesta de mijloc și, ridicîndu-l în sus, îl trînti la pămînt; în aceeași clipă, lăncierii²³⁶ lui Masistes se așezară în fața lui [ca să-l apere]. Iar Xeinagoras, prin această faptă, și-a atras recunoștința lui Masistes însuși ca și a lui Xerxes, deoarece i-a scăpat fratele; și, într-adevăr, în urma acestei isprăvi Xeinagoras deveni cîrmuitorul întregii Cilicii, ca un dar de la rege. În vreme ce barbarii se aflau pe drum, la întîmplările arătate nu s-a adăugat nimic, pînă ce ei au ajuns la Sardes. În acest oraș se întîmplă să fie și regele, încă de atunci de cînd a sosit fugind de la Atena, după înfrîngerea în bătălia pe mare,

CVIII²³⁷ Dar iată că, în răstimpul în care Xerxes poposea la Sardes, se îndrăgosti de soția lui Masistes, care se afla de asemenea acolo. Cum însă nu reușea de loc s-o înduplece, orice propuneri îi făcea, el nu recurse la silnicie, ținând oarecum seamă de fratele său Masistes (tot același lucru o oprea și pe femeie; ea știa bine că nu va fi luată cu sila²³⁸). Așa stînd lucrurile, Xerxes renunță la alte uneltiri și puse la cale căsătoria fiului său, Dareios²³⁹, cu fiica acestei femei și a lui Masistes, încredințat că o va câștiga mai ușor, dacă va face așa. După ce a încheiat legătura de căsătorie și a împlinit datinile, el plecă la Susa. Dar cînd sosi acolo și o duse pe fată la el acasă pentru Dareios, îi trecu dragostea pentru soția lui Masistes și, schimbîndu-și ținta, se îndrăgosti și o câștigă pe nevasta lui Dareios, pe fiica lui Masistes; numele acestei femei era Artaynte.

CIX După scurgerea unui timp, lucrurile fură date în vileag în chipul următor: Amestris, soția lui Xerxes, ținînd o mantie mare, în mai multe culori, vrednică de văzut, i-o dăruie lui Xerxes. Acesta, încîntat de frumusețea hainei, o îmbracă și se duse așa la Artaynte. Fermecat și de aceasta, îi porunci să-i ceară orice ar dori să-i aparțină în schimbul bunăvoinței ei, pentru că tot ce va voi îi va dăruie. Ea, cum îi era dat să se abată nenorocirea peste întreaga ei casă²⁴⁰, la aceste cuvinte, îi grăi lui Xerxes așa: „Ai să-mi dai orice te-o i ruga?“ Iar el, închipuindu-și că-i va cere orice mai degrabă [decît ceea ce a cerut], îi făgădui sub jurămînt; îndată ce el îi jură, ea îi ceru cu îndrăzneală mantia. Xerxes făcu fel și chip în dorința de a nu i-o da, nu din vreo altă pricină, ci din teama față de Amestris²⁴¹, ca nu cumva, dacă ar face el așa, să fie descoperite faptele pe care și înainte soția le cam bănuia. Îi făgădui să-i dea în schimb orașe și aur fără sfîrșit și oaste pe care nimeni altul decît ea nu o va comanda; oștirea e un dar cu deosebire pers. Dar, cum nu o înduplecă, el îi dăruie haina; Artaynte, foarte fericită de dar, o purta și se fălea cu ea.

CX Dar Amestris află acest lucru; înțelegînd ceea ce s-a petrecut, regina nu ținu în suflet dușmănie față de această femeie, ci, bănuind mai degrabă că mama ei este de vină și că de fapt ea le făcea pe toate²⁴², plănuie pieirea ne-

vestei lui Masistes. Așteptînd ziua în care bărbatul ei, Xerxes, sărbătorea ospățul regesc (acest ospăț se pregătește o dată pe an, în ziua în care s-a născut regele; numele banchetului, în persă, este *tykta*²⁴³, în limba elenă — „desăvîrșit“; numai atunci regele își unge capul cu uleiuri mirositoare și face daruri persilor), veghind, așadar, asupra acestei zile, Amestris îi ceru lui Xerxes să-i dăruiască pe soția lui Masistes. Regele socoti o faptă cumplită și hidoasă să i-o dea pe mîna, pe de o parte fiindcă era soția fratelui său, pe de altă parte, pentru că ea nu avea nici o vină în această afacere; el înțelegea prea bine pentru ce i-o cerea.

CXI Totuși, în cele din urmă, pentru că ea stăruia, iar el era silit de datină — într-adevăr la ei era cu neputință să nu i se împlinească cuiva cererea în timpul ospățului regesc —, cu totul împotriva voinței lui, consimți²⁴⁴ și, pre-dîndu-i-o, iată ce făcu: soției îi spuse să facă ce vrea cu ea, dar în același timp, trimițînd după fratele său, îi vorbi precum urmează: „Masistes, tu ești fiul lui Darius și fratele meu și, pe lîngă acestea, mai ești și un om de treabă²⁴⁵. Așadar, nu mai duce casă cu femeia aceasta cu care conviețuiești acum, ci, în locul ei, eu îți dau pe fiica mea²⁴⁶. Cu ea să trăiești, iar cea pe care o ai acum mie nu mi-i pe plac, n-o mai ține de soție“. Masistes, mirat de vorbele lui, îi răspunse așa: „O, stăpîne, ce vorbă fără noimă îmi spui, poruncindu-mi ca pe femeia cu care eu am copii, bărbați tineri acum și fiice, dintre care pe una tu ai dus-o de nevastă pentru propriul tău fiu, pe femeia care mie îmi este foarte pe plac, tocmai pe aceasta preținzi s-o alung și să iau de soție pe fiica ta? O, rege, eu prețuiesc mult faptul că sînt socotit vrednic de fiica ta, totuși eu nu voi săvîrși nici una din aceste fapte. Iar tu nu mă sili în nici un fel, cerîndu-mi un asemenea lucru. Pentru copila ta se va ivi un alt bărbat cu nimic mai prejos decît sînt eu; pe mine lasă-mă să-mi duc zilele alături de soția mea“. El, așadar, cu asemenea cuvinte îi răspunse, dar Xerxes, aprinzîndu-se, adăugă următoarele: „În felul acesta, Masistes, pentru tine soarta-i pecetluită: nici n-am să-ți mai dau de soție pe fiica mea, dar nici cu cealaltă nu vei mai duce casă multă vreme, ca să-ți fie de învățătură să primești cele ce ți se dăruiesc“. Masistes, cînd auzi aceste cuvinte, ieși afară,

după ce rosti doar atât : „Stăpîne, zilele încă nu mi le-ai luat“ ²⁴⁷.

CXII În acest răstimp, în care Xerxes vorbea cu fratele lui, Amestris, trimițînd după lăncierii lui Xerxes, o schilodit toată pe femeia lui Masistes ; după ce îi tăie sîni, o aruncă la cîini și, ciuntindu-i nasul, urechile, buzele și limba, o trimise înapoi acasă, ciopârțită în acest fel ²⁴⁸.

CXIII Masistes, fără să fi auzit încă ceva din faptele de mai sus, dar presimțind că i se întîmplă o nenorocire, alergă în grabă spre casă. Cînd își văzu soția schilodită astfel, imediat ținu sfat cu fiii săi și porni la Bactra împreună cu ei și, de bună seamă, și cu alți cîțiva, ca să răscoale ținutul Bactriana ²⁴⁹ și să pricinuiască regelui cele mai mari neajunsuri. Acestea s-ar fi întîmplat, după cîte cred eu, dacă ar fi apucat să ajungă la bactrieni și la saki, pentru că aceștia îl iubeau, căci el era cîrmuitorul bactrienilor. Dar Xerxes, cînd auzi ce pune la cale, trimițînd împotriva lui oaste, îl ucise pe drum pe el însuși și pe fiii lui, ba și oștirea-i toată. Așadar, în legătură cu dragostea lui Xerxes și cu moartea lui Masistes, cam acestea s-au întîmplat.

CXIV Elenii, care porniră de la Mycale spre Hellespont, abătută din drum de vînturi, aruncară mai întîi ancora la Lector ²⁵⁰ ; de aici, ei ajunseră la Abydos, dar găsiră dezlegate punțile de vase, pe care credeau că le vor afla încă întinse și pentru care, în chip deosebit, veniseră în Hellespont. Atunci peloponesienii din jurul lui Leutychides fură de părere să se înapoieze ²⁵¹ pe mare în Ellada, dar atenienii și Xanthippos, comandantul lor, socotiră să rămînă acolo și să încerce să cucerească Chersonesul. Așadar, unii făcură cale-ntoarsă, în vreme ce atenienii, trecînd din Abydos în Chersones, împresurară Sestosul ²⁵².

CXV Tocmai în acest Sestos, pentru că avea cel mai puternic zid împrejmuit de pe acele meleaguri, se strînseseră oameni din așezările învecinate, îndată ce auziră că elenii se află în Hellespont. Pînă și din orașul Cardia ²⁵³ veni Oiobazos, un pers care cărase acolo frînghiile ²⁵⁴ podului.

Sestosul era în stăpînirea eolienilor băștinași, dar, împreună cu aceștia, îl mai populau persi și o mare mulțime de aliați.

CXVI Cîrmuitor al acestui ținut ²⁵⁵ era un tiran pus de Xerxes, cu numele Artayctes, un pers cumplit și trufaș care, după ce regele a plecat împotriva Atenei, chiar și pe el l-a înșelat, luînd pe furiș din Eleunt comoara lui Protesilaos ²⁵⁶, fiul lui Iphiclos. În Eleunt din Chersones se află mormîntul lui Protesilaos cu o incintă sacră în jurul lui ; înăuntru se găseau înainte bogății uriașe, cupe de aur, de argint și de aramă, precum și îmbrăcăminte și alte daruri închinete, pe care Artayctes le-a jefuit cu îngăduința regelui. De fapt, el l-a înșelat pe Xerxes, vorbindu-i precum urmează : „Stăpîne, se află prin partea locului casa unui elen ²⁵⁷ care, venind cu oaste împotriva plaiurilor tale, a murit, primindu-și astfel pedeapsa. Dăruiește-mi mie casa acestuia, pentru că oricine să ia aminte să nu vină cu oaste împotriva pămîntului tău“. Spunîndu-i asemenea cuvinte, ușor avea să-l înduplece pe Xerxes să-i dea locuința omului, fără ca regele să bănuiască nimic din cele ce plănuia el. Cînd spunea că Protesilaos a pornit cu oaste împotriva unui ținut de-al regelui, se gîndea la următoarele : persii socot că întreaga Asie este a lor și a celui care se află totdeauna la domnie. După ce i s-a făcut darul, el duse comoara din Eleunt la Sestos, iar în incinta sacră semănă și păscu vite ; el însuși, cînd ajunse în Eleunt, se întreținu cu femei în acest loc sacru. Dar iată că acum se afla împresurat de atenieni, a căror apariție și încercuire neașteptată l-au prins nepregătît. Aceștia căzură asupra lui fără ca el să fi luat măsuri de apărare.

CXVII Atenienii, pentru că se făcuse toamnă de cînd împresurau orașul, furioși că sînt departe de casele lor și cetatea n-o puteau cuceri ²⁵⁸, cerură comandanților să-i ducă înapoi ; dar aceștia le spuseră că nu-i duc mai înainte de a ocupa orașul sau mai înainte ca obștea atenienilor să trimită după ei ; așa că ei se resemnară în situația dată.

CXVIII Dar și cei din cetate ajunseră acum la capătul suferinței, și încă în așa de mare măsură încît își fierbeau chingile patului și le mîncău. Cînd însă nici din acestea nu mai avură — prinși la o asemenea strîmtoare —, persii cu

Artayctes și Oiobazos fugiră peste noapte, coborînd prin partea din spate a zidului, pe unde era locul cel mai ferit de dușmani²⁵⁹. Cînd se făcu ziuă, chersonesiții arătară atenienilor prin semne, de pe turnuri, ce s-a întîmplat și le deschiseră porțile. Dintre atenieni, cei mai mulți porniră atunci în urmărire, alții puseră stăpînire pe oraș.

CXIX Pe Oiobazos, care a fugit în Tracia, îl prinseră tracii apsinți²⁶⁰ și-l jertfiră, după datina lor, lui Pleistoros²⁶¹, un zeu pămîntean, iar pe cei care se aflau împreună cu el, îi uciseră într-alt chip. Cei din jurul lui Artayctes, care au vrut să fugă mai pe urmă, fură prinși puțin mai sus de Aigos Potamoi; după ce s-au apărat o bucată bună de vreme, unii au murit, alții au fost prinși de vii. Elenii îi legară în lanțuri și-i duseră înapoi la Sestos; împreună cu ei se afla și Artayctes, legat și el, și fiul său.

CXX Și iată că — după cîte povestesc chersonesiții — unuia dintre paznicii prizonierilor, tocmai pe cînd da să-și frigă niște pește sărat, i se arătă acest semn prevestitor: peștii din saramură puși pe foc se zbăteau și zvîcneau la fel ca peștii de curînd pescuiți. Și cei care se aflau în preajmă se minunară foarte, dar Artayctes, cînd văzu minunea, chemă lîngă el pe omul care frigea peștii și-i zise: „Străine din Atena, nu te teme de această minune, pentru că nu pentru tine s-a arătat, ci mie îmi dă să înțeleg Protesilaos din Eleunt că, deși mort și mumificat, are putere de la zei să se răzbune pe cel nedrept. Acum, așadar, iată ce preț de răscumpărare vreau să dau pentru comorile pe care le-am luat din sanctuar: să închin zeului 100 de talanți, iar pentru mine însumi și pentru fiul meu, voi dăruia atenienilor, dacă rămîn în viață, 200 de talanți“. Dar el nu reuși să-l înduplece pe comandantul Xanthippos prin aceste făgăduieli, deoarece locuitorii din Eleunt, pentru a-l răzbuna pe Protesilaos, îl cerură pe Artayctes ca să-l omoare; planul comandantului avea de altfel aceeași țintă. Ducîndu-l, deci, pe fișia de pămînt de care a legat Xerxes podul — alții spun că deasupra colinei care se află mai în sus de orașul Madytos —, îl spînzurară țintuit de niște scînduri²⁶², iar pe fiul său îl omorîră cu pietre sub ochii lui Artayctes.

CXXI După ce au săvîrșit acestea, ei se întoarseră pe mare în Ellada, ducînd cu ei, printre alte lucruri de preț, și frînghiile podului ca să le închine în templele lor. În acest an²⁶³ nu s-a întîmplat nimic mai mult.

CXXII Unul din strămoșii lui Artayctes care a fost spînzurat este Artembares²⁶⁴; acesta le-a dat perșilor o idee pe care ei și-au însușit-o și au înfățișat-o lui Cyrus; ideea era aceasta: „Dat fiind că Zeus²⁶⁵... dăruiește perșilor înțîietate în stăpînire, iar dintre bărbați, ție, o, Cyrus, care l-ai doborît pe Astyages, [îți atrag luarea aminte], noi avem pămînt mult prea puțin; și acesta mărăcinos; de aceea, haide să plecăm de aici și să ne facem rost de pămînt mai bun. Se află multe plaiuri vecine, multe și mai depărtate, din care să luăm unul în stăpînire și atunci vom fi cu mult mai vrednici de admirație; se cuvine ca oamenii care sînt conducători de popoare să săvîrșescă asemenea fapte. Într-adevăr, cînd ni se va mai ivi nouă o împrejurare mai frumoasă decît acum cînd sîntem stăpîni peste seminții nenumărate din întreaga Asie?“ Iar Cyrus, după ce ascultă îndemnurile lor, fără să se mire de idee, îi pofti s-o treacă în fapt, dar totodată îi sfătui și le ceru să se pregătească pentru vremuri cînd nu vor mai conduce, ci ei vor fi cei conduși, pentru că e firesc ca, din ținuturi cu climă moale, să se nască bărbați molatici, după cum nu e potrivit pentru un asemenea pămînt să producă rod vrednic de admirație și bărbați viguroși pentru fapte de război²⁶⁶. Astfel perșii, încuviințîndu-i vorbele, se depărtară, biruiți de părerea lui Cyrus²⁶⁷; ei se gîndiră că e mai bine să fie stăpîni peste un pămînt sărac decît să robească la alții, semănînd cîmpii [bogate].

N O T E

CĂRTEA A V-A. TERPSICHORA

- 1 Cu capitolul I al cărții a V-a, Herodot reia povestirea înaintării persilor în Europa, întreruptă în cartea a IV-a, cap. CXLIV, de unde, până la sfârșitul cărții a IV-a, face o digresiune asupra Libyei.
- 2 Perinthienii, locuitorii orașului Perinth, azi Eregli (numit Heraclea în epoca romană târzie), așezat de fapt pe coasta tracă a Propontidei, iar nu în Hellespont, cum spune Herodot.
- 3 Peonii, locuitorii Peoniei, ținut în nordul Macedoniei, mărginit la vest de lanțul munților Illyriei, la est de valea fluviului Strymon (Struma).
- 4 Herodot nu precizează al cărui zeu. În cartea a VII-a, cap. CXI, el vorbește de existența unui oracol în Tracia al unui zeu pe care îl numește Dionysos.
- 5 Strymon, riu în vestul Traciei și în sud-estul Macedoniei, azi Struma. Despre așezările antice de pe Strymon, vezi F. B. Welch, *Ancient sites in the Strymon valley*, „Annual of the British School at Athens”, XXII, pp. 64—66; B. Gerov, *Untersuchungen über die westthrakischen Länder in römischer Zeit*, Sofia, 1961.
- 6 Mimermos aduce laude cailor din Peonia (fr. 17), iar Polux (V, § 461) spune că au mare reputație cîinii de vînătoare peoni. Probabil că și în această bătălie — pomenită aici de Herodot — peonii s-au folosit și de cîini.
- 7 Peanul, imn în cinstea lui Apollo, conținea în invocație cuvintele ἱγ ναός, ceea ce peonii (gr. Ἰαγlovεσ) au considerat drept un apel. Despre bătălia dintre peoni și perinthieni Herodot a cules informații din Perinth. Dar peonii n-au putut fi vecini cu perinthienii la începutul secolului al VI-lea î.e.n., cînd a fost întemeiat Perinthul de către coloni samieni. Poate peonii s-au luptat cu locuitorii anteriori perinthienilor într-o epocă mai veche, probabil pe vremea migrației peonilor din Asia în Europa, fiind coloni teucri. Aceasta înseamnă că perinthienii din secolul al V-lea î.e.n. considerau ca strămoși pe predecesorii colonilor samieni, predecesori care nu erau greci, dar care trebuie să fi cunoscut peanul.
- 8 Herodot exagerează numărul tracilor; de altfel și Tracia și-o imaginează mai vastă decît era, deoarece nu cunoștea exact cursul Istrului; bineînțeles, dacă îi include și pe tracii din nordul Dunării, Herodot se apropie de adevăr.
- 9 Deși Herodot vorbește în cartea a VII-a, cap. CXXXVII, despre „Sitalkes, regele tracilor”, el nu-și închipuie că vreun rege trac s-a aflat vreodată în fruntea tuturor tracilor. Și, într-adevăr, dacă Herodot îi include printre tracii și pe dacii din nordul Dunării, el are dreptate.

- 10 În privința semintilor trace și a numelor lor, Strabo, *op. cit.*, fr. 48, dă un număr de 22; Herodot, în cursul *Istoriilor*, vorbește de 19, astfel: Βησσοί (Bessi, „bessi“), cartea a VII-a, cap. CXI; Βισάλται (Bisaltai, „bisalti“), cartea a VIII-a, cap. CXVI; Βίστονες (Bistones, „bistoni“), cartea a VII-a, cap. CX; Βρύγοι (Brygi, „brygi“), cartea a VI-a, cap. XLV; Γέται (Getae, „geți“), cartea a IV-a, cap. XCIII; Δερσαίτοι (Dersaei, „dersai“), cartea a VII-a, cap. CX; Δόλονοι (Dolonci, „dolonci“), cartea a VI-a, cap. XXXIV; Ἡδωνοί (Hedoni, „hedoni“), cartea a VII-a, cap. CX; Κίκονες (Cicones, „ciconi“), cartea a VII-a, cap. CX; Κρηστωναίτοι (Crestoniaei, „crestoni“), cartea a V-a, cap. III; Κροβύζοι (Crobyzi, „erobizi“), cartea a IV-a, cap. XLIX; Κυρμιάναι (Cyrmanae, „kirmiani“), cartea a IV-a, cap. XCIII; Νίψαιοι (Nipsaei, „nipsei“), cartea a IV-a, cap. XCIII; Ὀδομαντοί (Odomanti, „odomanti“), cartea a VII-a, cap. CXII; Ὀδρύσαι (Odryssae, „odryzi“), cartea a IV-a, cap. XCII; Παῖτοι (Paeti, „peți“); Σαπαίτοι (Sapaei, „sapei“); Σάρται (Sartae, „sarți“), cartea a VII-a, cap. CX; Τραυσοί (Trausi, „trauși“), cartea a V-a, cap. III.
- 11 Crestonii, locuitorii ținutului Crestonia, între riul Axios și Strymon, în sudul Macedoniei, pe riul Trauos (Τραῦος); vezi Herodot, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. CIX; cartea a VII-a, cap. CXXIV; cartea a VIII-a, cap. CXVI.
- 12 Despre „geții care se cred nemuritori“ Herodot a vorbit în cartea a IV-a, cap. XCIII-XCIV.
- 13 Traușii aveau deci cam aceeași credință ca geții (vezi Herodot, cartea a IV-a, cap. XCV) într-o viață fericită de după moarte. V. Pârvan, *Getica* (o protoistorie a Daciei), București, 1926, pp. 35, 231–233, 281, îi consideră sciți imigrați în sud și tracizafi.
- 14 Despre obiceiul tracilor din sus de crestoni de a-și lua în căsătorie mai multe femei, vezi Menandros, la Strabo, *op. cit.*, 297, care pune în gura unui personaj ce reprezintă un slav trac următoarele cuvinte: γαμεῖ γὰρ ἡμῶν οὐδὲ εἰς εἰ μὴ δέκτῃ ἑνδεκα γυναῖκας δώδεκα τῇ πλείους τινος („Fiecare dintre noi ia în căsătorie, dacă nu zece sau unsprezece femei, douăsprezece sau și mai multe.“) Ajustarea acestei știri și a altora similare, la V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 135, 146–147.
- 15 Despre obiceiul tracilor de a purta „stigmat“, adică de a se tatua, vezi Herodot, cartea a IV-a, cap. CIV; Cicero, *De officiis*, II, 25; Dion Chrysostomos, p. 233. Τι σέ; ἐν Θράκη γέγονας; ἔγωγε. ἐώρακας οὐν ἐκεῖ τὰς γυναῖκας τὰς ἐλευθέρας σιγμάτων μεστὰς καὶ τοσοῦτα πλείονα ἔχουσας στίγματα καὶ ποικιλώτερα, ὅσα ἀνβελτίους καὶ ἐκ βελτιόνων δοκῶσιν. („Ce-i? Ai fost în Tracia? Eu, da. Ai văzut, așadar, acolo pe femeile libere pline de stigmat și purtând cu atât mai multe stigmat și mai colorate, cu cât se socot mai nobile și din [părinți] mai nobili.“) Vezi și V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 169–171.
- 16 În general, în antichitate, încă din democrația militară, iar în sclavagism cu atât mai mult, munca fizică prestată pentru procurarea celor necesare traiului a fost considerată de stăpînii de sclavi ca o îndeletnicire joasă, rezervată sclavilor; de aici, trîndăvia aparținea nobililor, ea constituia un titlu de noblete.
- 17 Pentru cultul lui Dionysos la traci, vezi Herodot, cartea a VII-a, cap. CXI.

- 18 Despre cultul zeiței Artemis la traci, vezi Herodot, cartea a IV-a, cap. XXXIII.
- 19 În greacă, la Herodot, *μουνομαχίη* (etimologic, „luptă izolată“), „luptă între doi adversari“, în special lupta dintre doi oameni înarmați, ceea ce constituie o foarte mare primejdie, de unde și răsplată cea mai mare.
- 20 Herodot n-a cunoscut locurile, nici oamenii de pe malul stîng al Istrului, adică ținuturile locuite de noi azi. El și-a ales datele despre nordul Dunării din surse diverse: pentru cartea a IV-a — de la Olbia (deci, prin sciți), pentru cartea a V-a — de la Perinth ori din alt oraș grec din sudul Traciei (deci, prin traci). În cartea a IV-a, Herodot apare mai bine informat despre aceste meleaguri. Vezi Notița istorică la cartea a IV-a, p. 306. Vezi și V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée de Danube*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine“, v. X, București, 1923.
- 21 Sigynii, o populație scitică; Apollonios din Rhodos, *Argonautica*, IV, 320, vorbind despre sigyni, spune: Θρήξιν μιγάδες Σκύθαι, „sciți amestecați cu traci“. Mai există o populație cu acest nume în Caucaz. Vezi Strabo, *op. cit.*, § 250. Pentru sigynii din nordul Dunării, vezi V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 35–36, 231.
- 22 Eneții de la Adriatică (gr. Ένετοί, mai târziu Βενετοί, lat. Veneti, „veneți“) locuiau în nord-estul Italiei, la nord de Adriatică. Originea illyră, care li se atribuia într-o vreme, nu este sigură. De la numele țării lor derivă acela al actualului oraș Veneția.
- 23 Lăguri (gr. Λίγυες), locuitorii Liguriei, provincie maritimă a Galliei cisalpine, pe coasta unde se află azi orașul Genova.
- 24 Massalia, Marsilia de azi.
- 25 Pentru cuvîntul σίγυνη cu sens de „lance“, vezi Marinatos, Σίγυνη, „Annual of the British School at Athens“, XXXVII, p. 187–191; vezi de asemenea Aristotel, *Poetica*, 21: τὸ σίγυνον Κυπρίοις μὲν κύριον, ἡμῖν δὲ γλῶττα („cuvîntul sigyon are la ciprienii sensul său propriu, la noi e însă o glosă“). Vezi și Sholia la Platon, p. 384: σίγυνος δὲ ἐστὶ ξυστὸν δόρυ παρ' Ἡροδότῳ δὲ ὁλοσίδηρον ἀκόντιον („sigynos este o lance forjată; la Herodot, o suliță în întregime de fier“). Sub forma *sibyna*, *sigyna* era considerată și o lance prin excelență illyrică: *Illyrici restant sicis sibynisque potentes* (Festus, p. 336, M.). Este vorba de virfurile de lănci, de dimensiuni foarte mari, caracteristice culturii din epoca fierului din regiunile Iugoslaviei actuale, cunoscută sub numele de cultura Glasinae.
- Sholia la Platon citată mai sus greșește. Oricît erau de lungi aceste virfuri, ele erau totuși atașate la o hasta.
- 26 Întreg capitolul X constituie încă o dovadă de lipsa informațiilor precise pe care le-a avut Herodot despre meleagurile de pe malul stîng al Istrului, pe care se află azi țara noastră. Știrile sînt vagi, iar Herodot nu-și dă seama că este vorba de aceleași regiuni pe care le-a descris în cartea a IV-a.
- 27 Herodot vorbește aici de regiunile de pe malul stîng al Dunării, locuite azi de noi; situarea lor sub Ursă este un fel de a indica nordul. Față de patria lui Herodot, aceste ținuturi sînt într-adevăr mai reci, dar nu atât de reci încît să nu poată trăi aici albine. Iată încă o dovadă că Herodot a avut doar vagi cunoștințe despre ținuturile din nordul Dunării.

- 28 Pentru serviciul prestat de Histiaios și Coes lui Darius, vezi Herodot, cartea a IV-a, cap. CXXXVII.
- 29 Myrkinos, localitate în ținutul edonilor, nu departe de locul în care atenienii au întemeiat mai târziu Amphipolis.
- 30 Edonii (gr. Ἰδῶνες), populație tracă. Vezi despre edoni Herodot, cartea a VII-a, cap. CXIV și Thucydides, cartea a IV-a, cap. CVII.
- 31 Motivul ocupării Peoniei de către persi este cu totul altul decît cel relatat de Herodot în continuare. Peonia intra în același plan al persilor de expansiune teritorială spre vest.
- 32 Peonii erau coloniști ai teucerilor din Troia, veniți din Europa înaintea războiului troian; vezi Herodot, cartea a VII-a, cap. XX și LXIV.
- 33 Cei doi peoni vorbesc de originea asiatică a poporului lor, pentru a se înțelege că e firesc, prin urmare, să se afle sub stăpînirea marelui rege, deoarece persii considerau întreaga Asie a lor (vezi Herodot, cartea I, cap. IV). Precizînd că în prezent nu se află departe de Hellespont, ei vor să-i atragă atenția regelui asupra ușurinței de a ocupa această țară.
- 34 Drumul pomenit aici ducea de la țărmul mării din preajma gurii Nestosului, traversa ținutul sapeilor, prin nordul Pangeului, pînă în valea Strumei, care ducea direct în Peonia.
- 35 Acest drum părăsea coasta la gura Nestosului, traversa pe la sapei, trecea prin apropierea viitorului cîmp de bătăie al lui Filip, mergea de-a lungul fluviului nordic al Pangaionului. Era mai mult un drum de munte impracticabil pentru armată. Vezi Ph. Legend, *op. cit.*, cartea a V-a, nota 1, subsol, p. 25.
- 36 Siropeonii, peonii din ținutul cu capitala Siris sau Serrhae (azi Seres), menționat de pildă la Herodot, cartea a VIII-a, cap. CXV. Siris e mult mai la sud de Peonia clasică. Herodot se referă la o vreme cînd Peonia trebuie să fi fost mult mai întinsă.
- 37 Paioplii, tot peoni, așezați la nord de Pangaion (vezi cartea a VII-a cap. CXIII), pînă la apa Strymonului.
- 38 Lacul Prasias, probabil același lac cu cel numit Kerkinitis (azi Tahino); acest lac traversa Strymonul.
- 39 Pangaion, munte în sud-estul Macedoniei, la răsărit de Strymon, vestit prin minele sale de aur și de argint; azi Pangea sau Kușnița (turcește Bunar Dag).
- 40 Doberii (Doberes), peoni din preajma muntelui Pangaion; vezi cartea a VII-a, cap. CXIII.
- 41 Agrianii (Agrianes), populație de origine peonică, în mare parte traci-zată, așezată pe cursul inferior al Strymonului. Vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XCVI; Strabo, *op. cit.*, § 331, p. 36 și urm.
- 42 Odomanții (Odomanti și Odomantes), populație tracă, așezată între Strymon și Nestos, în preajma orașului Siris. Vezi Herodot, cartea a VII-a, cap. CXII; Thucydides, cartea a II-a, cap. CX.
- 43 Muntele Orbelos (azi Pirin) se întinde de-a lungul țărmului stîng al Strymonului.
- 44 Despre hrana vitelor constituită din pește, vezi și Aristotel, Ἀθηναίων Πολιτεία, § 345: οἶδα δὲ καὶ τοὺς περὶ Μόσσυνον τῆς Θράκης βοῦς, οἱ ἑκὼς ἐσθίουσι παραβαλλομένους αὐτοῖς εἰς τὰς φάτνας.

- („Cunoșc și prin părțile Mossynosului Traciei boi care mănîncă pește, care li se aruncă în iesle“.)
- 45 E vorba de Amyntas, regele Macedoniei, al șaselea rege din dinastia Argeazilor, după Herodot (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXXIX). Amyntas I a domnit între anii 540—498 î.e.n.; nu exista vreun alt Amyntas în secolul al V-lea î.e.n.
- 46 Este vorba de minele muntelui Pangaion. Vezi Strabo, *op. cit.*, § 331, 34; Τὸ Παγγαῖον ὄρος χρυσεῖα καὶ ἀργυρεῖα ἔχει μέταλλα καὶ ἡ πέραν καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ μέχρι Παιονίας. („Muntele Pangaion are minereuri de aur și de argint și dincolo și dincoace de riul Strymon, pînă în Peonia“.)
- 47 În urma acestor întîmplări, adică după ce Alexandros, fiul lui Amyntas, anexînd Mygdonia și Bisaltia, și-a extins dominația pînă aici.
- 48 Muntele Dysoros se afla, probabil, la vest de cursul inferior al Strymonului, la nord de bisalți.
- 49 Poate numai într-o regiune supusă Macedoniei, după războiul scitic al lui Darius, statul macedonean se mărginea spre răsărit cu riul Axios și numai fiul lui Amyntas l-a extins mai spre răsărit.
- 50 Vezi cartea I, cap. CXXXIII, unde se spune despre persi că sînt mari consumatori de băuturi alcoolice. Dar nici macedonenii nu erau mai prejos (de exemplu, Alexandru cel Mare), nici tracii, nici illyrii. În general, toți barbarii beau fără măsură.
- 51 Pretenția persilor, oaspeții lui Amyntas, de a li se oferi plăcerea să ospăteze la masă împreună cu concubinele și cu nevestele legitime ale macedonenilor, a stîrnit furia lui Alexandros, fiul lui Amyntas, deoarece contravenea obiceiului locului. În special nevestele legitime erau pázite la asemenea ocazii. Vezi Plutarh, *Moralia*, 613: Τοὺς Πέρσας ὁρθῶς φασι μὴ ταῖς γαμεταῖς ἀλλὰ ταῖς παλλακίσινι συμμεθεῖν ὕσκεσθαι καὶ συνορχεῖσθαι („Pe drept cuvînt se spune că persii obișnuiau să bea și să danseze, nu cu nevestele legitime, ci cu concubinele“.) Vezi și Plutarh, *Quaestiones convivi*, I, 1.
- 52 Disparația întregii delegații pare un lucru exagerat, mai ales dacă ținem seamă că urmările au fost fără însemnătate pentru asasini. Probabil, au pierit o parte din soli, iar restul s-au întors la Megabazos fără rezultat dorit.
- 53 Adică tot pe timpul domniei lui Amyntas, chiar dacă măsurile de apărare le-a luat fiul său Alexandros, deoarece Alexandros a urmat la domnie abia peste zece ani de la aceste evenimente, cam prin 498 î.e.n., ceea ce ar însemna că persii abia după zece ani ar fi căutat să-i răzbune pe cei uciși.
- 54 Despre Bubares, vezi cartea a VII-a, cap. XXII; acesta este persul care a condus mai târziu lucrările de tăiere a canalului de la Athos.
- 55 Prin această expresie Herodot se referă la cartea a VIII-a, cap. CXXXVII, unde este vorba de istoria lui Perdiccas.
- 56 Alexandros descindea din Perdiccas, iar Perdiccas din Temenos Heraclidul, care a domnit în Argos (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXXVII; Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX). Este o legendă fără bază reală. Vezi G. Glotz, *Histoire grecque*, III, Paris, 1936.
- 57 În acest capitol Herodot reia povestirea începută în cap. XVII al acestei cărți despre ducerea peonilor în Asia.

- 58 Vezi cap. 11 din această carte, nota 26, și cartea a IV-a, cap. CXXXVII.
- 59 Aceleași argumente le aduce Thucydides (cartea a IV-a, cap. CVIII) atenienilor înainte de fundarea Amphipolisului în același loc.
- 60 De bună seamă, Histiaios, dacă ar fi reușit să se stabilească la Myrkinos, s-ar fi împotrivit, pe cât i-ar fi stat în putință, înaintării persilor.
- 61 Artaphernes era satrap în satrapia cu capitala Sardes; guvernământul său se chema în limba persană Sparda; el cuprindea în satrapia sa noma ionică (Ἰωνικός νόμος) și noma lydică (Λυδῖος νόμος); vezi această carte, cap. XXX, precum și cartea a III-a, cap. XC.
- 62 Otanes era comandant exclusiv militar, succesorul lui Megabazos. În cuvintele lui Herodot *στρατηγὸς τῶν παραθαλασσίων ἀνδρῶν* („comandantul oamenilor de pe țărmul mării”) nu trebuie să vedem o aluzie la băștinășii de acolo, nici la trupe cantonate în provinciile maritime, ci la oștirea trimisă de Darius pentru anumite operațiuni pe litoral.
- 63 Antandros, oraș în Troada (Asia Mică), pe țărmul golfului Adramyteion, la poalele muntelui Ida, lângă localitatea actuală Avdijlar.
- 64 Lamponion, oraș în Troada (Asia Mică).
- 65 Despre Maiandrios și Lycaretos, vezi Herodot, cartea a III-a, cap. CXLII și urm.
- 66 Urmează o lacună în text.
- 67 El, adică Otanes. Dar în frazele precedente, Herodot a vorbit numai despre Lycaretos și lemnieni. Textul este probabil corupt, fie în sensul că avem aci o intercalare, fie o omitere față de original.
- 68 Naxos sau Dia este cea mai mare dintre insulele Cyclade, azi se numește Naxia. Revolta Ioniei a început cu conflictul Naxosului.
- 69 Herodot nu precizează când anume.
- 70 Parienii, locuitorii insulei Paros, una dintre cele mai înfloritoare Cyclade, azi Paro.
- 71 Recurgerea unei cetăți la arbitrajul alteia pentru a hotări în treburile sale interne era un fapt obișnuit la grecii antici (vezi, de exemplu, cartea a IV-a, cap. CLXI).
- 72 „Celor avuți”, în greacă τῶν πυχέων, literal „dintre cei grași”, cores-punzînd în italiană expresiei „pezzi grosii”, literal „bucăți, piese groase”, expresie cu care este relatat un caracter de clasă: cei săraci îi numeau pe bogătașii lor „cei grași”, „cei trîndavi” etc.
- 73 Cîrmuitor (ἐπιτροπός), un fel de însărcinat cu treburile statului; lui Aristagoras i-a fost încredințat guvernământul de către Histiaios, pe timpul absenței sale din Milet, fiind reținut de Darius la Susa.
- 74 Pentru reținerea lui Histiaios la Susa, vezi mai sus, cap. XXIII și urm.
- 75 Adică va fi pus de rege guvernator al insulei, după ce o va fi cucerit pentru persi.
- 76 Este vorba de fapt de Ionia și de Lydia. Aristagoras exagerează pentru a obține ceea ce dorește.
- 77 Probabil cetatea Naxos, din insula cu același nume, exercita pe acea vreme un fel de hegemonie asupra unei părți din Cyclade; de aici ocuparea acestei insule atrăgea supunerea acelor care depindeau de ea, ca Paros și Andros (azi Andro, una dintre Cyclade).
- 78 Ciprul e mai mare decît Eubea, dar Aristagoras exagerează pentru a-și atinge ținta.

- 79 Este vorba probabil de primăvara anului 499 î.e.n. Vezi, în continuare, cap. XXXVII.
- 80 Cam peste 25 de ani, în 474 î.e.n., după căderea Bizanțului.
- 81 Thucydides citează, în cartea I, cap. CXXXVIII, o scrisoare adresată de Pausanias marelui rege, prin care îi cere în căsătorie pe o fiică a lui Xerxes, deci faptul de care se îndoiește Herodot pare să fie adevărat.
- 82 Evenimentele povestite de Herodot, începînd cu expediția împotriva Naxosului pînă la înfrîngerea persilor de la Marathon, se întînd pe o perioadă de zece ani (499—490 î.e.n.). În 499, expediția contra insulei Naxos; asediul timp de patru luni; căderea lui Aristagoras; pornirea acelorasi spre Sparta și Atena (vezi cartea a V-a, cap. XXXI, XXXIV, XXXVI); expediția contra Sardesului (498 î.e.n.); primirea de către carieni și Cipru (vezi cartea a V-a, cap. XCIX și urm.); Ciprul din nou înrobît (497 î.e.n.); fuga și moartea lui Aristagoras; întoarcerea lui Histiaios (vezi cartea a V-a, cap. CVIII și urm., CXVI și urm.); asediul Miletului (496 î.e.n.); dezastrul de la Lade (cartea a VI-a, cap. VII și urm.); al doilea an al asediului, 495 î.e.n. (vezi cartea a VI-a, cap. XVIII); înrobirea Miletului, 494 î.e.n., în al șaselea an de la căderea lui Aristagoras (vezi cartea a VI-a, cap. XVIII); înrobirea insulelor, 493 î.e.n. (vezi cartea a VI-a, cap. XXXI); marșul lui Mardonios în 492 î.e.n. (vezi cartea a VI-a, cap. XLIII); înrobirea insulei Thasos în 491 î.e.n.; trimiterea soliei; noi înarmări (vezi cartea a VI-a, cap. XLVI, XLVIII și urm.); expediția lui Datis în 490 î.e.n.; dezastrul de la Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. XCV).
- 83 Caucaș, port în sudul insulei Chios.
- 84 Corabia myndiană, din Myndos (azi Gümüșlu), în Dorida (Asia Mică), nu departe de Halicarnas; myndienii erau tributari marelui rege.
- 85 Este mai puțin probabil ca naxienii să nu fi știut nimic despre expediția ce se pregătea împotriva lor, după cum afirmă Herodot.
- 86 Cu siguranță, eșecul persilor nu se datorează trădării lui Megabates, cum s-ar putea crede, deoarece el ajunsese mai tîrziu satrap în Daskyleion.
- 87 Retragerea persilor poate să fi fost pricinuită de apropierea iernii.
- 88 Intenția lui Histiaios, ajuns din Susa la mare, nu poate fi precizată; probabil i-au mînat într-acolo mai multe motive: să pactizeze cu lydienii și să reînvie vechiul imperiu al lui Croesus; să-și reînceapă lucrările părăsite la Myrkinos; să potolească răscoala milesienilor și astfel, cu ajutorul regelui, să-și recapete tirania. Din ceea ce povestește Herodot, Histiaios pare să dorească și tirania în Milet, dar și independența față de persi, ceea ce era mai greu de obținut.
- 89 În legătură cu Branchizii, vezi cartea I, cap. XLVI și nota 111. Despre comoara Branchizilor, vezi H u l t s c h, *Metrológia*, ed. a II-a, 1882, p. 577.
- 90 Adică în cartea I, cap. XCII (vezi și cap. I și urm. la această carte).
- 91 Myus sau Myunt (Μιούς, οὐντος), oraș ionian în Caria (Asia Mică), la gura Meandruului; azi ruinele Pallatia sau Palatsha, lângă Avșarkalesi.
- 92 Iatragoras, probabil o rudă a lui Aristagoras.
- 93 Ibanollis, formă de nume cariană, ca Aridolis (vezi cartea a VII-a, cap. CXC).

- 94 Mylasa, oraş în Caria, azi Milas.
- 95 Histiaios, tot un carian (vezi cartea a VII-a, cap. XCVIII).
- 96 Termira (Termerea, Termeron), azi Asarlık, localitate din Caria, pe ţărmul golfului Caramicos, în faţa insulei Cos.
- 97 În legătură cu Aristagoras, vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVIII.
- 98 Kyme, oraş în Eolida (Asia Mică), azi Lamurtkioi, pe ţărmul de sud al golfului Elaitikos, la est de Focea.
- 99 Această răscoală a început în 499 î.e.n. şi a durat şase ani, până la căderea Miletului sub perşi (494 î.e.n.).
- 100 Moartea lui Anaxandrides a avut loc cu aproximaţie în 520 î.e.n.; el a fost contemporan cu Croesus. Vezi cartea a III-a, cap. CXLVIII şi cartea a VI-a, cap. CVIII.
- 101 Un strămoş al uneia din familiile care au dat regi Spartei (vezi cartea a VI-a, cap. LII).
- 102 Eforii (ἐφοροι) şi bătrînii (γέροντες) erau membrii sfatului bătrînilor (γερουσία).
- 103 La Sparta existau relaţii de căsătorie în unele privinţe mai vechi decît cele descrise de Homer. La Sparta era în vigoare un fel de căsătorie-pereche, modificată de stat potrivit concepţiilor locale, căsătorie cu unele reminiscenţe din căsătoria pe grupe. Căsniciile fără copii erau desfăcute, sau se accepta în mod public poligamia, cum e cazul lui Anaxandrides (650 î.e.n.); vezi Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Editura Politică, 1961, p. 64.
- 104 Demarinos, poate vreun fiu de-al vestitului Chilon (vezi cartea I, cap. LIX şi cartea a VI-a, cap. LXV).
- 105 Despre Kinyps şi despre maki, vezi cartea a IV-a, cap. CLXXV, CXXVIII.
- 106 În legătură cu raportul dintre individ şi polis, vezi paralela dintre Doriens şi Miltiades făcută de E. Will, *Miltiade et Doriens. La nouvelle Cléo*, 7-9 (1955/57), pp. 127-132.
- 107 Eleon, localitate în Beoţia, în ţinutul Tanagrei, patria legendarului Bakis.
- 108 Laios, regele legendar al Thebei şi tatăl lui Oedip.
- 109 „Pămîntul lui Heracles“, în Sicilia, adică ţinutul Eryx, în colţul de apus al Siciliei.
- 110 Legenda spune că Heracles, la întoarcerea sa din apus, după ce şi-a săvîrşit muncile de acolo, l-a învins pe Eryx, fiul Afroditei; şi a pus el stăpînire pe ţinutul care purta numele vechiului stăpîn (vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a IV-a, 23; Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, 16, 4-5).
- 111 Adică prin 510 î.e.n., cînd a fost dărimat Sybarisul; este vorba despre sybariţi nou stabiliţi la Thurioi.
- 112 Strabo, *op. cit.*, § 263, spune: τριάνοντα μυριάσιν ἀνδρῶν ἐπὶ Κροτωνιάτας ἐστράτευσεν (ἢ Σόβαρις). („Sybarisul a pornit expediţie împotriva crotoniaţilor cu 300 000 de oameni“).
- 113 Despre rasa Iamizilor, vezi cartea a IX-a, cap. XXXIII.
- 114 Despre motivul şi intriga care au făcut să izbucnească războiul între sybariţi şi crotoniaţi, vezi Aristotel, *Politica*, cartea a V-a, cap. III; Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XII-a, cap. IX.

- 115 Crathis, azi Crati, rfu în vecinătatea Sybarisului, în sudul Italiei; apele lui au fost conduse de crotoniaţi, după victorie, asupra oraşului distrus (vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. I, 13).
- 116 Doriens a murit în luptă cu carthaginezii şi cu locuitorii oraşului Segeste.
- 117 Oracolul i-a prezis lui Darius că va cuceri oraşul împotriva căruia porneşte expediţia, şi el a cucerit Sybarisul. Ceea ce a urmat să facă — lămureşte Herodot — a depăşit prezicerea.
- 118 Fenicienii, cu alte cuvinte carthaginezii.
- 119 Minoa, cetate în sudul Siciliei, lângă Capo Bianco de azi, între Selinunt şi Agrigentum. Se mai numea şi „Heracleia Minoa“, adică Minoa de pe pămîntul lui Heracles. Avea şi numele de Macara.
- 120 Dimpotrivă, domnia lui Cleomenes a fost de lungă durată: de la începutul domniei lui Darius (vezi cartea a III-a, cap. CLVIII) şi probabil pînă după Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. LXXXV). Darius a murit puţină vreme după distrugerea Sybarisului (510 î.e.n.).
- 121 Această Gorgo a devenit soţia lui Leonidas (vezi cartea a VII-a, cap. CCXXXIX).
- 122 Aristagoras, tiranul Miletului, abdicase numai cu vorba (λόγω); vezi această carte, cap. XXXVII.
- 123 Tăbliţe cu harta pămîntului, aşa cum era cunoscut pe atunci, au apărut prima oară la Milet, patria lui Anaximandros şi a lui Hecataios. Probabil că o astfel de tăbliţă constituia o noutate la Sparta pe vremea lui Cleomenes.
- Despre Aristagoras la Sparta, vezi G. Busolt, *Sparta und der ionische Aufstand*, „N. Jahrb. f. kl. Phil.“, vol. CXXXIX, 1884, p. 218 şi urm.). Aristagoras nu vorbeşte de eliberarea Ioniei, ci de cuceriri; vezi Grundy, *op. cit.*, p. 92; R. W. Macan, *loc. cit.*, p. 90. Despre harta lui Aristagoras, vezi J. L. Myres, *An attempt to reconstruct the maps used by Herodot*, „Geographical Journal“, v. VIII, II, 1896, p. 605 şi urm.
- 124 Vezi şi W. W. How, *Arms tactics and strategy in the Persian war*, „Journal of Hellenic Studies“, 1923, pp. 117, 133.
- 125 Pentru că hainele perşilor sînt largi şi lungi, constituind o piedică în mişcări.
- 126 Într-adevăr, în Lydia era aur şi argint din belşug (vezi cartea I, cap. CXXV; cartea a VII-a, cap. XXVIII).
- 127 Despre numele de „sirieni“ dat de greci cappadocilor, vezi cartea I, cap. LXXII.
- 128 Despre tributul cilicienilor faţă de regele pers, vezi cartea a III-a, cap. XC.
- 129 Kissia (Elamul sau Susiana, unde se afla oraşul Susa); vezi cartea a III-a, cap. XCI.
- 130 Despre cauzele abţinerii Spartei de la revolta Ioniei s-a ocupat în special G. Busolt, *Die Lakedaimonier und ihre Bundesgenossen*, Leipzig, 1878, p. 326 şi articol special în „Neue Jahrbücher“, v. 129, 1884, p. 154 şi urm.
- 131 Staţii regeste (σταθμοὶ βασιλῆως) erau locuri de popas, un fel de hanuri unde caravanele regale îşi petreceau noaptea,

- 94 Mylasa, oraş în Caria, azi Milas.
- 95 Histiaios, tot un carian (vezi cartea a VII-a, cap. XCVIII).
- 96 Termora (Termerea, Termoron), azi Asarlık, localitate din Caria, pe ţărmul golfului Caramicos, în faţa insulei Cos.
- 97 În legătură cu Aristagoras, vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVIII.
- 98 Kyme, oraş în Eolida (Asia Mică), azi Lamurtkioi, pe ţărmul de sud al golfului Elaitikos, la est de Focea.
- 99 Această răscoală a început în 499 î.e.n. şi a durat şase ani, până la căderea Miletului sub perşi (494 î.e.n.).
- 100 Moartea lui Anaxandrides a avut loc cu aproximaţie în 520 î.e.n.; el a fost contemporan cu Croesus. Vezi cartea a III-a, cap. CXLVIII şi cartea a VI-a, cap. CVIII.
- 101 Un strămoş al uneia din familiile care au dat regi Spartei (vezi cartea a VI-a, cap. LII).
- 102 Eforii (ἐφοροι) şi bătrînii (γέροντες) erau membrii sfatului bătrînilor (γερουσία).
- 103 La Sparta existau relaţii de căsătorie în unele privinţe mai vechi decît cele descrise de Homer. La Sparta era în vigoare un fel de căsătorie-pereche, modificată de stat potrivit concepţiilor locale, căsătorie cu unele reminiscenţe din căsătoria pe grupe. Căsniiciile fără copii erau desfăcute, sau se accepta în mod public poligamia, cum e cazul lui Anaxandrides (650 î.e.n.); vezi Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Editura Politică, 1961, p. 64.
- 104 Demarmenos, poate vreun fiu de-al vestitului Chilon (vezi cartea I, cap. LIX şi cartea a VI-a, cap. LXV).
- 105 Despre Kinyps şi despre maki, vezi cartea a IV-a, cap. CLXXV, CXCVIII.
- 106 În legătură cu raportul dintre individ şi polis, vezi paralela dintre Dorieus şi Miltiades făcută de E. Will, *Miltiade et Dorieus. La nouvelle Olio*, 7—9 (1955/57), pp. 127—132.
- 107 Eleon, localitate în Beotia, în ţinutul Tanagrei, patria legendarului Bakis.
- 108 Laios, regele legendar al Thebei şi tatăl lui Oedip.
- 109 „Pămîntul lui Heracles”, în Sicilia, adică ţinutul Eryx, în colţul de apus al Siciliei.
- 110 Legenda spune că Heracles, la întoarcerea sa din apus, după ce şi-a săvîrşit muncile de acolo, l-a învins pe Eryx, fiul Afroditei; şi a pus el stăpînire pe ţinutul care purta numele vechiului stăpîn (vezi Diodor în Sicilia, *op. cit.*, cartea a IV-a, 23; Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, 16, 4—5).
- 111 Adică prin 510 î.e.n., cînd a fost dărîmat Sybarisul; este vorba despre sybariţi nou stabiliţi la Thurioi.
- 112 Strabo, *op. cit.*, § 263, spune: τριάντα μύριας ἀνδρῶν ἐπὶ Κροτωνιάδας ἐστράτευσεν (ἢ Σύβαρις). („Sybarisul a pornit expediţie împotriva crotoniaţilor cu 300 000 de oameni“.)
- 113 Despre rasa Iamizilor, vezi cartea a IX-a, cap. XXXIII.
- 114 Despre motivul şi intriga care au făcut să izbucnească războiul între sybariţi şi crotoniaţi, vezi Aristotel, *Politica*, cartea a V-a, cap. III; Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XII-a, cap. IX.

- 115 Crathis, azi Crati, rîu în vecinătatea Sybarisului, în sudul Italiei; apele lui au fost conduse de crotoniaţi, după victorie, asupra oraşului distrus (vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. I, 13).
- 116 Dorieus a murit în luptă cu carthaginezii şi cu locuitorii oraşului Segeste.
- 117 Oracolul i-a prezis lui Darius că va cuceri oraşul împotriva căruia porneşte expediţia, şi el a cucerit Sybarisul. Ceea ce a urmat să facă — lămureşte Herodot — a depăşit prezicerea.
- 118 Fenicienii, cu alte cuvinte carthaginezii.
- 119 Minoa, cetate în sudul Siciliei, lângă Capo Bianco de azi, între Selinunt şi Agrigentum. Se mai numea şi „Heracleia Minoa”, adică Minoa de pe pămîntul lui Heracles. Avea şi numele de Macara.
- 120 Dimpotrivă, domnia lui Cleomenes a fost de lungă durată: de la începutul domniei lui Darius (vezi cartea a III-a, cap. CLVIII) şi probabil pînă după Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. LXXXV). Darius a murit puţină vreme după distrugerea Sybarisului (510 î.e.n.).
- 121 Această Gorgo a devenit soţia lui Leonidas (vezi cartea a VII-a, cap. CCXXXIX).
- 122 Aristagoras, tiranul Miletului, abdicase numai cu vorba (λόγω); vezi această carte, cap. XXXVII.
- 123 Tăbliţe cu harta pămîntului, aşa cum era cunoscut pe atunci, au apărut prima oară la Milet, patria lui Anaximandros şi a lui Hecataios. Probabil că o astfel de tăbliţă constituia o noutate la Sparta pe vremea lui Cleomenes.
- Despre Aristagoras la Sparta, vezi G. Busolt, *Sparta und der ionische Aufstand*, „N. Jahrb. f. kl. Phil.”, vol. CXXIX, 1884, p. 218 şi urm.). Aristagoras nu vorbeşte de eliberarea Ioniei, ci de cuceriri; vezi Grundy, *op. cit.*, p. 92; R. W. Macan, *loc. cit.*, p. 90.
- Despre harta lui Aristagoras, vezi J. L. Myres, *An attempt to reconstruct the maps used by Herodot.*, „Geographical Journal”, v. VIII, II, 1896, p. 605 şi urm.
- 124 Vezi şi W. W. How, *Arms tactics and strategy in the Persian war*, „Journal of Hellenic Studies”, 1923, pp. 117, 133.
- 125 Pentru că hainele perşilor sînt largi şi lungi, constituind o piedică în mişcare.
- 126 Într-adevăr, în Lydia era aur şi argint din belşug (vezi cartea I, cap. CXXV; cartea a VII-a, cap. XXVIII).
- 127 Despre numele de „sirieni” dat de greci cappadocilor, vezi cartea I, cap. LXXII.
- 128 Despre tributul cilicienilor faţă de regele pers, vezi cartea a III-a, cap. XC.
- 129 Kissia (Elamul sau Susiana, unde se afla oraşul Susa); vezi cartea a III-a, cap. XCI.
- 130 Despre cauzele abţinerii Spartei de la revolta Ioniei s-a ocupat în special G. Busolt, *Die Lakedaemonier und ihre Bundesgenossen*, Leipzig, 1878, p. 326 şi articol special în „Neue Jahrbücher”, v. 129, 1884, p. 154 şi urm.
- 131 Staţii regesti (σταθμοὶ βασιλῆως) erau locuri de popas, un fel de hanuri unde caravanele regale îşi petreceau noaptea.

- 132 Halys, riu în Asia Mică, Azi Kisil-Irmak.
- 133 Erau porți monumentale, ridicate pe cele două maluri ale fluviului Halys; între două porți se găsea cîte o punte (vezi cartea I, cap. LXXV).
- 134 Prin urmare, de la Sardes pînă la Euftrat, după Herodot, erau 94 parasanghe și jumătate (= 2 835 stadii = aprox. 567 km); străbătînd Cappadocia pînă la hotarul Ciliciei, erau 104 parasanghe (= 3 120 stadii = 624 km); distanța drumului prin Cilicia era de 15 parasanghe și jumătate (= 465 stadii = aprox. 93 km). În total, deci, 214 parasanghe (= 6 420 stadii = aprox. 1 284 km), ceea ce pare întrucîtva exagerat.
- 135 Două porți legate printr-o punte peste care se putea trece pentru a doua oară Halysul pe cursul său superior.
- 136 Cilicia lui Herodot era mult prea întinsă, de 15 parasanghe și jumătate (= 465 stadii = aprox. 93 km). Drumul regal tăia colțul de nord-est al Ciliciei.
- 137 Matiana, ținut în Media, la sud de locul Matianus (Urmia de azi).
- 138 Drumul regal, de la vest spre est, străbătea Armenia pe o distanță de 56 parasanghe și jumătate (= 1 695 stadii = aprox. 339 km), apoi în Matiana 137 parasanghe (= 4 110 stadii = aprox. 822 km). În total, 193 parasanghe și jumătate (= 5 805 stadii = aprox. 1 161 km).
- 139 Este vorba de cele două riuri Zab, cel nordic fiind mai mare.
- 140 Gyndes, azi Diala. Despre Gyndes și împărțirea lui în canale făcute de Cyrus, vezi cartea I, cap. CLXXXIX.
- 141 Drumul regal prin Kissia străbătea 42 de parasanghe și jumătate (= 1 275 stadii, aprox. 255 km) pînă la fluviul Hoaspes pe malul căruia se ridica cetatea Susa.
- 142 Fluviul Hoaspes, azi Kerha, afluent pe stînga Tigrului, străbate Susiana, trecînd pe lângă orașul Susa.
- 143 În întregime, drumul de la Sardes pînă la Susa era, după socoteala lui Herodot, de 111 stații (zile), adică 450 parasanghe (= 13 500 stadii = aprox. 2 700 km). Aristagoras calculase acest drum la 90 de zile.
- 144 Memnon a fost regele și reprezentantul legendar al „etiopienilor răsăriteni”, adică al asirienilor. „Palatele lui Memnon” (Τά βασιλῆα τὰ Μερώνια) din „cetatea lui Memnon” înseamnă palatele regale din Susa.
- 145 De la Efes la Sardes, adaugă Herodot, erau 540 de stadii (= aprox. 108 km = 18 parasanghe). În concluzie, drumul regal, începînd de la Efes (adică de la mare), prin Sardes, pînă la Susa, după calculul făcut de Herodot, era de 14 040 de stadii (= aprox. 2 808 km = 468 parasanghe).
- 146 Gephyrienii, locuitorii orașului Gephyra, numele vechi al Tanagrei, în Beoția.
- 147 Herodot precizează titlul de tiran numai pe lângă numele lui Hippias, poate pentru a corecta o eroare (combătută apoi și de Thucydides, cartea I, cap. XX, cartea a VI-a, cap. LIV și urm.), eroare ce consta, din considerarea lui Hipparchos ca singurul tiran. Adevărul pare să fie că ambii frați și-au împărțit puterea. Astfel în Ἀθηναίων Πολιτεία, 18, stă scris: ἦσαν δὲ κύριοι τῶν πραγμάτων... Ἱππάρχος καὶ Ἱππίας („erau stăpîni peste treburile [publice]... Hipparchos și Hippias”) Eroarea s-a putut comite pe baza unei Sholii la Athenaios, p. 695 a,

- care spune: τὸν τύραννον κτανέτην, adică „ei doi (Harmodios și Aristogeiton) l-au ucis pe tiran” (deci, folosind cuvîntul tiran la singular).
- 148 Panathenee (Παναθῆναια), sărbători ateniene în cinstea zeiței Athena, inaugurate de Erihthonios sub numele de Athenee (Ἀθῆναια), reorganizate de Theseu sub noul nume. Se disting Marile Panathenee, celebrate tot la patru ani, în al treilea an al Olympiadei, în 28 ale lunii Hecatombaeon, și Micile Panathenee, sărbătorite în fiecare an.
- 149 „Din oamenii răufăcători”, literal „cei care au comis o nedreptate”; Thucydides, cartea a VI-a, cap. LVI, spune că Hipparchos ar fi exclus-o de la sărbătoarea Panatheneelor pe sora lui Harmodios; la solemnitatea acestei sărbători, sora lui Harmodios urma să aibă rolul de canephoră (purtaătoare a coșului cu obiecte necesare sacrificiului divin). Probabil la această fărădelege se referă aici Herodot.
- 150 În legătură cu moartea lui Hipparchos, vezi M. Lang, *The murder of Hipparchus*, *Historia*, 3 (1954/55), pp. 395—407; Th. R. Fitzgerald, *The murder of Hipparchus*, a Reply. *Historia*, VI (1947), pp. 275—286 (o replică la opinia lui Lang, bazată pe confruntarea lui Thucydides, II, 59, 4 și a lui Aristotel, Ἀθηναίων Πολιτεία, XVII-XIX, cu Herodot); vezi și J. D. Beazley, *The death of Hipparchus*, „Journal of Hellenic Studies”, 68 (1948), 26-28.
- 151 Eretria, numele a două localități, una în Eubea (azi Palekastro), alta în Thessalia, la poalele munților Kynoskephalai.
- 152 Beoția se chema înainte vreme Cadmea; vezi Thucydides, cartea I, cap. XII.
- 153 Cadmeenii veniți în Beoția s-au așezat mai întîi la Tanagra; vezi și Strabo, cartea a IX-a, cap. II, 10. Există teoria că „fenicienii” lui Cadmos ar fi de fapt tot eleni din perioada ahaică. Pentru elenismul „fenicienilor” lui Cadmos, vezi R. Dussaud, *Sur la diffusion des haches de bronze à douille de type asiatique*, în „Istros”, I, 2, 1934, pp. 183—185. Pentru originea din Asia Mică—Creta, în orice caz nefeniciană, a acestor legendari fenicieni care ar fi pătruns în Grecia conduși de Cadmos, vezi C. Autran, *Phéniciens*, Paris, 1920; G. h. Ștefan, *Armi protostorice sulle monete grece*, în „Ephemeris Daco-romana”, V, 1932, p. 141. Alte lucrări referitoare la această problemă a originii „fenicienilor” lui Cadmos (exceptînd pe acelea în care se susține semitismul lor): I. Lévy, *L'origine du nom de la Phénicie*, în „Revue de Philologie”, 1905, p. 309 și urm. R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*, Paris, 1914, p. 390 și urm.; L. Woolley, *La Phénicie et les peuples égéens*, în „Syria”, II, 1921, p. 177 și urm.; R. Weill, *Phéniciens, Egéens et Hellènes dans la Méditerranée primitive*, în „Syria”, II, 1921, p. 120 și urm.; G. Poisson, *Cadmus et la Sparte*, în „Revue archéologique”, 1928, I, p. 278 și urm.; G. Glotz, *La civilisation égéenne*, Paris, 1923, p. 75; idem, *Histoire grecque*, Paris, 1925, I, p. 145. Vezi și studiul R. Vulpe, *Securile de bronz albano-dalmate și domnia lui Cadmos la enchelei*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, pp. 425—430, reeditat cu mici ajustări în ceea ce privește problema „fenicienilor” cadmeenii în *Les haches de bronze de type albano-dalmate et le regne de Cadmos chez les Encheléens*, în „Istros”, I, 1, 1934, pp. 52—59. Vechea interpretare a „fenicienilor” cadmeenii în sens semitic a fost

- apărată pînă la urmă de V. B é r a r d, *Phéniciens*, în „Revue archéologique”, 1926, II, 113 și urm.; i d e m, *Les Phéniciens et l'Odyssee*, Paris, 1927, I, p. 17 și urm.; II, p. 11 și urm.; i d e m, *La résurrection d'Homère*, Paris, 1930, p. 37 și 190.
- 154 Despre alungarea cadmeenilor (gephyrienii), vezi în continuare cap. LXI.
- 155 Probabil gephyrienii, stabiliți la Atena, au fost excluși de la anumite ceremonii religioase și de la slujbe preoțești. Poate pe baza acestor restricții, Hipparchos a umilit-o pe sora lui Harmodios, pentru că era gephyriană.
- 156 Herodot consideră că gephyrienii sau cadmeenii sînt acei fenicieni care au adus scrierea în Grecia. Pînă în ultima vreme s-a crezut că grecii au cunoscut scrierea prin intermediul fenicienilor. Într-adevăr, unele nume grecești ale literelor din alfabet se aseamănă cu cele feniciene; în limba semitică, ele aveau sensuri de substantive comune bine definite (de exemplu, *alpha* — „bou”, *beta* — „casă”, *gamma* — „jug” etc.). Alfabetul însă nu este de origine feniciană. Vezi C. de Wit, *Les origines de l'alphabet*. Phoibos, V, 1950/51, pp. 47—53. După descifrarea inscripțiilor cretane de către M. Ventris - J. Chadwick, *Documents in Mycenaean greek*, Cambridge, 1959, s-a ajuns la concluzia că și alfabetul fenician și cel grec provin din scrierea cretană, iar aceasta, din ideogramele egiptene.
- 157 Diitere (διφθέροι) = piei; e vorba de volume din pergament.
- 158 Cărțile din *biblos* (papiros) erau rare, pentru că folosirea papirosului nu s-a răspîndit în Grecia decît pe vremea lui Psammetichos, care a permis accesul străinilor în Egipt. (Vezi cartea a II-a, cap. XCII și nota 327).
- 159 Litere cadmeene, adică de pe vremea lui Cadmos.
- 160 Despre templul lui Apollo Ismenios din Theba Beoției, vezi cartea I, cap. XCII.
- 161 Amphitryon a fost fiul regelui din Tirynth, Alcaios, și unchiul lui Perseus. El a ucis fără voie pe Electryon, fratele lui Alcaios, deci pe unchiul său. După această crimă involuntară, Amphitryon s-a refugiat la Theba, unde a fost purificat de Creon, cumnatul lui Laios, și unde a închinat templului trepiedul despre care vorbește Herodot. Acestea le spune legenda.
- 162 Theleboienii (sau taphienii) locuiau în grupul micilor insule Taphiai sau Theleboides, dintre Leucas și coasta Acarnaniei. Cea mai importantă dintre ele, Taphos, se numește azi Meganisi.
- 163 Despre Hippocoon spune legenda că și-ar fi izgonit fratele din Lacedaemona, pe Tyndareos, iar pe fiul său Scaios l-ar fi ucis Heracles, fiul soției lui Amphitryon. Scaios, Oedip și Heracles erau din aceeași generație.
- 164 Laodamas, fiul lui Eteocles și nepotul lui Oedip.
- 165 De argienii chemați în ajutor împotriva Thebei de Polynice, fiul lui Oedip; ei se mai numesc „epigoni”. Vezi E s h i l, *Cei șapte împotriva Thebei*, și S o f o e l e, *Antigona*, tragedii inspirate din ciclul theban și din evenimente petrecute pe vremea lui Oedip.
- 166 Enchelei erau locuitorii Illyriei meridionale, pe coasta de sud a Albaniei de azi.
- 167 Sanctuadul Demetrei Ahaia (Ἀχαΐνη), adică al Demetrei „îndurerată” (Ἀχαιά de la ἄχος, „suferință”), pentru că i se răpise fiica, Persephona,

- de către Pluto, zeul infernului, explică legenda. Plutarh, *Περὶ Ἰσιδος* (*Despre Isis*), 69.
- 168 Vezi aceeași părere la Herodot, în cartea a VI-a, cap. CXXV. După alte izvoare însă (Pausanias, *op. cit.*, cartea a II-a, 18, 9), Alceonizii înșiși se consideră de obîrșie din Pylos dintr-un strămoș vestit, cu numele Nestor. Probabil că în perioada în care la Atena se considera o glorie să fii autohton, și această familie nobilă s-a lăudat că este ateniană.
- 169 Despre eșecul Alceonizilor de la Leipsydriion, vorbește o sholie vestită la Ἀθηναίων Πολιτεία, 19.
- 170 Sholia la Ἀθηναίων Πολιτεία, 19, precizează mai bine locul: deasupra Parnasului, pe unul din piscurile lui.
- 171 Leipsydriion, muntele Parnas, în Attica.
- 172 Herodot nu amintește nimic despre tradiția potrivit căreia Alceonizii au folosit o parte din resurse pentru răsturnarea lui Hippias. Vezi aceeași sholie de la notele 169, 170.
- Cît privește construirea templului, ei l-au făcut „mai frumos”, adică din material mai bun decît a fost prevăzut — vrea să spună Herodot.
- 173 Despre mituirea Pythiei, vezi și cartea a VI-a, cap. LXVI.
- 174 Adică printr-o înțelegere a mai multor cetăți din Thessalia.
- 175 Thucydides, cartea a II-a, cap. XXII, spune că: „Acest ajutor al thesalienilor a fost dat potrivit vechii alianțe cu ateniienii, și au sosit la ei larisieni, pharsalieni, parasieni, cranonieni, pyrasieni, gyrtonieni, phereeni”.
- 176 De fapt, Kineas nu era rege, pentru că în Thessalia nu exista rege pe atunci; Kineas trebuie să fi fost doar un membru al familiei princiere (vezi cartea a VII-a, cap. VI).
- 177 Gonnos (azi Likostomo), oraș în apropiere de valea Tempe. Vezi cartea a VII-a, cap. CXXVIII, CLXXIII.
- 178 Alopeke, o demă a tribului Antiochis, la 11 stadii spre nord-est de Atena.
- 179 Heracleion din Kynosarges era templul lui Heracles din piața Kynosarges a Atenei, consacrată lui Heracles; în ea se afla și un gymnasium, iar mai târziu, școala cinicilor.
- 180 Majoritatea manuscriselor dau aici, în loc de Τῷ Πελασγικῷ τεῖχε, deoarece zidul Acropolei a fost construit de pelasgi (vezi cartea a VI-a, cap. CXXXVII); dar există și forma Πελασγικόν, care denumește o parte a versantei nord-vestice a Acropolei (vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XVII). Aici își aveau tiranii reședința și un palat fortificat; din cauza amintirii neplăcute a celor care locuiseră odinioară aici, multă vreme acest loc a fost lăsat în părăsire (vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XVII). Cu siguranță, Herodot, vorbind de asediarea tiranilor, se referă la acest loc al Acropolei, și nu la întreaga Acropole. Constantzi, *Sulla nozione del Pelasgikon*, „Rivista di Filologia e d'istruzione classica”, 1915, pp. 430—447, criticînd un articol al lui Wide publicat în Ausonia, spunea că vechiul nume al citadelei semnifica „fortăreața berzei”, și nu „încinta pelasgilor”.
- 181 Sigeion, oraș și promontoriu în Troada; azi Ieniseher.
- 182 Scamandros, rîu în Troada, în colțul de nord-vest al Asiei Mici, azi Menderez.

- 183 Întrerupți prin exil.
 184 Neleus, regele Pylosului, tatăl vestitului Nestor, strămoșul unui Peisistratos și al lui Periclymenos, din care coborau regii Melanthos și Codros.
 185 Vezi cartea I, cap. CXLVII.
 186 Capitolele LXVI—LXIX povestesc despre reformele lui Cleisthenes cel bătrîn, din Sicyona, și ale lui Cleisthenes cel tinăr, din Atena.
 187 Vezi cartea I, cap. CLXXI; Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. VI, XL; Strabo, *op. cit.*, § 397. Fiecare familie își avea zeii adorați, ceea ce constituie un indiciu pentru cunoașterea neamului.
 188 Cleisthenes, din familia Alcmeonizilor, a luat, la Atena, conducerea democrației ateniene. Printre reformele pe care le-a făcut, cea mai importantă este împărțirea cetățenilor în triburi constituite pe baza principiului teritorial. Attica, inclusiv Atena, a fost împărțită în 30 de districte (trittii), iar trei districte formau un trib (phyle). Sensul istoric al acestei reforme constă în ștergerea vechilor împărțiri gentilice, în dezbinarea aristocrației gentilice, răpindu-i-se vechea influență din Adunarea poporului. Reformele lui Cleisthenes au încheiat lupta acută dintre aristocrația gentilică și demos, care a durat peste 100 de ani. Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 679.
 189 Ion (Ἴων), persoană mitologică, strămoșul legendar al ionienilor.
 190 Găsind denumiri după alți eroi, despre care Ἀθηναίων Πολιτεία, 21, spune că erau aleși de Pythia pe lista celor 100 de eroi, expusă în agora la Atena.
 191 Noile triburi au primit denumirile: Erechtheis, Aigeis, Pandionis, Leontis, Acamantis, Oineis, Cecropis, Hippothontis, Aiantis, Antiochis (vezi Pseudo-Demosthenes, Λόγος ἐπὶ τὰς 27-31; Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. V). În legătură cu reforma lui Cleisthenes, așa cum reiese dintr-o comparație între datele oferite de Herodot și cele furnizate de Aristotel (Ἀθηναίων Πολιτεία), vezi J. Béguignon, *Notes sur la réforme de Clisthène*, „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg”, XXV (1946/47), pp. 149—155.
 192 Probabil se referă nu atât la poemele homerice, cât la *Thebaida*, care începea cu cuvintele: Ἀργὸς εἶδε, θεά („Cîntă, zeiță, Argosul...”), sau *Epigoni* (vezi Homer, cartea a IV-a, cap. XXXII).
 193 Adrastus avea un templu în Sicyona, pentru că, atunci cînd a fost alungat de către Argos — spune legenda —, Adrastus s-a refugiat la Sicyona, unde a devenit succesorul regelui Polybos.
 194 Adrastus, regele legendar al Argosului.
 195 Talaos, unul dintre șefii expediției „epigonilor”.
 196 Probabil, e o aluzie făcută la actele de cruzime comise de Cleisthenes față de opozanți. Hesychios adaugă: φονέα λείποις ἀναποῦντα („ucigaș care a lovit cu pietre”).
 197 Astacos, erou theban; vezi Eschil, *Cei șapte împotriva Thebei*, vs. 413.
 198 Cu toate acestea, la Theba se mai păstra mormîntul lui Melanippos; vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. I, XVIII.
 199 Adrastus a cunoscut surghiunul, înfrîngerea, pierderea multora dintre ai săi și a murit de amărăciune, spune Pausanias, *op. cit.*, I, 43, 1.
 200 Întreg capitolul vorbește despre doi eroi, Adrastus — argian, Melanippos — theban, care, după moarte, au fost cinstiți printr-un cult,

- înălțîndu-li-se sanctuare. Cleisthenes, pentru că dușmănea pe argieni, voia să scoată din Sicyona cultul lui Adrastus. Oprit de oracol, el a pus la cale o uimetire: a introdus în cetate cultul lui Melanippos, care, pe cînd erau ambii în viață, fusese dușman de moarte al lui Adrastus.
 201 Le-a schimbat numele triburilor din Hylleeni, Pamphylieni și Dyma-nați, în alte nume.
 202 I-a batjocorit anume pe sicyonieni, care formau populația dorică din Sicyona, pentru că el, Cleisthenes, era din partea preionică și antidorică a populației.
 203 Ἀρχή, „domnie”, de unde, denumirea tribului Ἀρχέλοιοι.
 204 Deci, sicyonienii s-au reîntors la vechile denumiri.
 205 Șefii de trib erau numiți în gr. βασιλεῖς.
 206 Pentru împărțirea populației în zece triburi, făcută de Cleisthenes, vezi și Ἀθηναίων Πολιτεία, 21.
 207 Vezi H. Ehrenberg, *Kleisthenes und das Archontat*, „Klio”, 1923, pp. 106—109, care consideră reforma privitoare la triburi (φύλαι) drept opera lui Cleomenes; tot așa împărțirea Atticei în trei grupuri a cîte zece districte. Pe vremea lui Cleisthenes, în 509—508 î.e.n., arhontatul avea întreaga sa valoare; numai în 501—500 î.e.n. au fost aleși zece strategii.
 208 „Afurisiții” (Ἐναγῆς), „pătați de sacrilegiu” (ἔργος).
 209 Vezi, pentru comentarii referitoare la crima Alcmeonizilor pomenită în acest capitol și în cel care urmează, G. W. Williams, *The curse of Alcmaionidae*, „Hermathena”, 7—8 (1951), Nov., pp. 32—49; L. Moulinier, *La nature et la date du crime des Alcmeonides*, „Revue des Études Anciennes”, 48 (1946), pp. 182—202; bazîndu-se pe datele furnizate de Herodot, Thucydides, Aristotel, Heraclides Ponticus și Plutarh, Moulinier ajunge la rezultatul că crima Alcmeonizilor s-a comis înainte de Dracon (640 sau 636 î.e.n.), iar exilul, între 610—600 î.e.n.
 210 Kylon, atenian, învingător la jocurile olimpice de la Olympiada 35, 1 (vezi Eusebios, *Chronica*, cartea I, cap. CXCIII, deci în anul 640 î.e.n.).
 211 În grecește: ἐπὶ τυραννίᾳ ἐκόμησε; cuvîntul κομᾶν înseamnă „a purta păr lung”, de unde „a face pe grozavul”, „a se făli”, așadar „a fi îngîmfat”; expresia de mai sus se poate traduce: „el a avut îngîmfarea (de a rîvni) la tiranie”.
 212 După Thucydides, cartea I, cap. CXXVI, el a cucerit chiar Acropole.
 213 Este vorba de statuia Athenei Polias din Erechtheion.
 214 Naucrarii erau șefii secțiunilor tribului. Vezi Ἀθηναίων Πολιτεία, 8, în care se arată că existau patru triburi, în fiecare trib fiind 12 naucrarii. Șefii naucrariilor aveau atribuția de a ține socoteala cotizațiilor și a cheltuielilor existente. Termenul ναύκραρος, „naucrar”, derivă de la ναῦς, „corabie”. Legătura cu marina este însă obscură. E drept că fiecare naucrarie trebuia să dea o navă de război statului. Vezi despre prytanii naucrariilor și F. R. Wüst, *Zu den Prytanen τῶν ναυκράρων und den alten attischen Trittyen*, *Historia* VI (1957), pp. 176—191.
 215 Este vorba de sfatul bătrînilor sau senatul (gr. βουλή), care era compus, după reforma lui Cleisthenes, din 500 de membri, cîte 50 din fiecare trib, numărul triburilor fiind de zece; pe vremea lui Solon, sfatul număra

- 400 de membri, câte 100 din fiecare trib, triburile fiind pe atunci în număr de patru.
- 216 Este vorba de sanctuarul zeiței Athena Polias din Erechtheion (vezi cartea a VIII-a, cap. LI).
- 217 Cleomenes i-a răspuns Pythiei că nu e dorian, ci aheu, ca descendent al aheului Heracles.
- 218 Adică fără să țină seama de cuvintele Pythiei: οὐ θεμίων παρέναι ἐνθαῦτα („nu e îngăduit să pătrundă aici“).
- 219 Despre Timesitheos din Delfi vorbește și Pausanias, *op. cit.*, VI, 8, 6: „Timesitheos stă în picioare (ca un stîlp la Olympia), cîștigînd două victorii la probele de pugilat și de luptă și trei victorii la Delfi“.
- 220 Probabil că Artaphernes se prefăcea că nu știe în ce parte a lumii se află Atena, purtîndu-se ca un stăpîn disprețuitor, mai ales pentru că atenienii veneau la el cu rugăminți.
- 221 Poate din acest motiv a căzut Cleisthenes în dizgrație (vezi Elian, *Historia varia*, cartea a XIII-a, cap. XXIV).
- 222 De fapt, Cleomenes nu le-o fi arătat decît intenția sa de a stabili pe Isagoras tiran.
- 223 Oinoe, oraș în vestul Atticei, la granița beoțiană, lângă Eleutherai (mai există în Attica o localitate cu acest nume, azi Ninoi, în partea de sus a șesului de la Marathon).
- 224 Hysiai, oraș în Beotia (azi Kalivia), aproape de hotarul Atticei, la poalele Citheronului (vezi cartea a IX-a, cap. XXV).
- 225 Legea interzicea ca cei doi regi să însoțească deodată aceeași armată, dar și să plece cu oștirea din Sparta, fiecare în altă parte (Xenofon, *Hellenica*, cartea a V-a, cap. III, X).
- 226 Adică cei doi Dioscuri, Castor și Pollux (pentru aceeași denumire, cartea a IV-a, cap. CXLV, și cartea a IX-a, cap. LXXIII). Le-au trimis deci în ajutor statuile lui Castor și Pollux, care, bineînțeles, nu le-au servit la nimic.
- 227 Codros, fiul lui Melanthos, ultimul rege al atenienilor.
- 228 Colonizții sau cleruhii erau cetățeni săraci care primeau în ținuturile supuse loturi de pămînt (κλήροι) confiscate de la băștinași, ei constituind aici garnizoane permanente.
- 229 Despre hipoboti și averea lor, vezi și Aristotel, *Politica*, cartea a IV-a, cap. III.
- 230 Herodot vorbește aici de incendiul provocat de persi în 480 î.e.n.
- 231 Sanctuarul orientat spre apus despre care vorbește Herodot aici este, de fapt, cella occidentală a Erechtheionului.
- 232 Despre carul de bronz, vezi și Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVIII.
- 233 Întregul acest capitol constituie un elogiu plin de entuziasm adus regelui care asigură egalitatea în drepturi dintre cetățeni.
- 234 „Unde răsună mai multe voci“ (πολύφωνον) este o expresie poetică prin care se desemnează mulțimea, adunarea în care toți vorbesc între ei, deci „murmurul mulțimii“. Vezi aceeași expresie la Homer, *Odiseea*, cartea a II-a, vs. 160.
- 235 Adică locuitorilor orașelor beoțiene Tanagra, Coronea și Thespiiai.
- 236 Despre Theba și Egina ca surori, fiice ale riului Asopos, Pindar în *Isthmica*, a VIII-a, vs. 18 și urm., spune că această idee s-a născut din confuzia dintre cele două riuri cu același nume: Asopos din Beotia

- și Asopos din Pelopones. Legenda mai veche spune că Egina, mama lui Eac, a fost fiica riului Asopos din Pelopones; Zeus din Phlius a răpit-o și a adus-o în Oinoe, în insula Saronicului, denumită, după această întîmplare, Egina. Pentru că s-a făcut confuzia între cele două riuri cu același nume, considerîndu-se Egina fiica Asoposului din Beotia, i s-a atribuit ca soră Theba.
- 237 Bineînțeles, statuile lor, ca mai sus, cap. LXXV.
- 238 Despre vechea dușmănie a egeinilor față de atenieni, vezi mai jos capitolele următoare.
- 239 Damia și Auxesia erau două divinități care asigurau belșugul roadelor pămîntului. Auxesia își trage probabil numele de la αὔξειν, „a crește“; Damia, al cărei cult a pătruns prin Tarent în Italia, a fost confundată aici cu divinitatea Bona Dea. Vezi Hesychios: Δάμεια ἑορτὴ παρὰ Ταρεντίοις („Damia: sărbătoare la tarentini“). Vezi și Pausanias, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. II, IV, XXX, XXXII.
- 240 Epidaurienii, locuitorii orașului Epidaurus din Argolida, azi Epidaura.
- 241 Athena Polias, adică Athena protectoarea orașului, cinstită cu acest nume în cel mai vechi templu care i-a fost consacrat la Atena, în Erechtheion, prin opoziție cu Athena Parthenos (Fecioară) și cu Athena Promachos (protectoarea în luptă).
- 242 În cartea a VIII-a, cap. XLVI, Herodot spune că „egeții sînt doriene din Epidaurus“, deci și acest lucru ar putea motiva dependența lor de epidaurieni.
- 243 O inscripție din Egina, din secolul al V-lea î.e.n. (IG IV 1588), conține un fragment de inventar din sanctuarul zeițelor Damia și Auxesia.
- 244 Prin participarea, în majoritate, a femeilor la sărbătoare și prin cuvintele injurioase adresate asistenței, cît și prin ceremoniile secrete, cultul acestor două divinități se apropie de cultul Demetrei, sărbătorită la Thesmophorii.
- 245 Cu siguranță că aceste statui, care reprezintă două divinități feminine în genunchi, au avut o altă semnificație decît cea exprimată de legendă prin scrisul lui Herodot. Probabil ele simbolizau femeia născînd, în care caz ar putea fi confundate cu zeița Eleithyia (vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. VII, XLVIII), care vorbește despre statuia acestei zeițe din piața Tegeei.
- 246 Vezi un exemplu similar cînd, după lupta de la Salamina, atenienele au masacrat pe soția și pe copiii lui Lykidas (cartea a IX-a, cap. V).
- 247 Înainte de războaiele medice, atenienii purtau hiton de lînă (vezi Thucydides, cartea I, cap. VI); după întîmplarea relatată în acest capitol, reiese că și atenienele au îmbrăcat haine de lînă.
- 248 Spre deosebire de haina dorică, hitonul lung ionic avea mîneci scurte și era cusut; de aceea nu mai avea nevoie de fibule.
- 249 După Herodot, cartea I, cap. CXLVI, ionienii din Ionia și-au luat soții din Caria.
- 250 Vasele pictate, dintre cele mai vechi, nu prezintă aceeași costumație la toate femeile elene, din orice parte ar fi ele. În legătură cu îmbrăcămîntea femeilor ateniene din antichitate, vezi și A. W. Barker, *Domestic costumes of the Athenian woman in the 5 and 6 centuries*, „American journal of Archaeology“, XXVI, pp. 410—425, unde se arată că hitonul ionian predomină în desenele de pe vase, cel doric, pe sculptu-

- rile din temple, iar pe reliefurile funerare, un tip intermediar, care e probabil un costum de interior.
- 251 În privința fibulelor, probabil s-au dat dispoziții întărite prin lege. Vezi J. D u n b a b i n, "Εχθρη παλαιή", în „Annual of the British School at Athens”, XXXVII, pp. 87—88. Fibule ca ofrande se găsesse și în alte temple dorice, ca, de pildă, în templul Aphaiei din Egina, în Heraionul Argosului (D u n b a b i n, *op. cit.*, p. 85). Fibule deosebit de mari se găsesse în epoca arhaică din Illyria. Deci, aci Herodot face aluzie la acele illyrice.
- 252 Rolul de protector al eginetilor jucat de Argos se potrivește cu epoca lui Pheidon, pentru a data cu aproximație dușmănia și începutul certe dintre Egina și Atena.
- 253 Aiakos, strămoșul erou și demonul protector al eginetilor.
- 254 Egina a căzut în 457 î.e.n. Dacă intervalul de 30 de ani recomandat de oracol a fost respectat, înseamnă că acest oracol a fost rostit în 487 î.e.n., de unde reiese că a fost un oracol inventat *post eventum*. Dar, mai sigur, atenienii n-au așteptat intervalul recomandat — fapt prevăzut de preoții de la Delfi —, și în acest caz oracolul a fost autentic, datînd din perioada vizată de Herodot.
- 255 Despre intriga Alcmeonizilor cu ajutorul Pythiei pentru a-i izgoni, prin lacedemonieni, pe Peisistratizi din Atena, vezi mai sus, cap. LXIII.
- 256 Peisistratizii le-au lăsat în Erechtheion.
- 257 Cleomenes a luat tăblițele cu oracole de pe Acropole din Atena, cînd a încercat să ocupe Acropole; vezi mai sus, cap. LXXII.
- 258 Iată întrezărită cauza principală a viitorului război peloponesiac.
- 259 Bacchiazii, membrii unei oligarhii corintiene, care se trăgeau din regele dorian Bacchis. Această oligarhie a dăinuit 90 de ani, pînă în 655 î.e.n. G. P o r z i o, *La piu antica aristocrazia corintiaa*, „Nuova Rivista Storica”, 1917, pp. 56—57 etc., arată că Bacchiazii, care făceau parte din aristocrația corintiană, provin din păturile de negustori și meșteșugari. În fruntea republicii se afla un președinte ales anual dintre Bacchiazii, care, după războiul cretan, s-au străduit să-și asigure viața economică a țării. Același autor, în lucrarea *In fondamento economico della piu antica aristocrazia corintiaa* (I. Bacchiadi), „Annali delle Università Toscane”, 1916, fasc. 3, 1—10, arată că sterilitatea solului a împins Corintul spre activitatea manufacturieră și spre negoț; corintienii și-au întins legăturile comerciale cu Grecia continentală, cu coasta Mării Egee, cu Asia Mică, cu Italia și cu diverse insule. Această viață economică a diferențiat societatea în clase, a creat o aristocrație puternică (pe Bacchiazii), care poseda ca la 460 000 de selavi, după Timaios.
- 260 Petra, un cartier al Corintului.
- 261 Lapiții erau o populație a Thesaliei, în timpurile eroice.
- 262 Caineus, spune legenda, era regele lapiților, ucis într-o luptă dată între lapiți și centauri.
- 263 Numele *Eetion* cuprinde în sine terminația *-tion* care, în greacă, permite un joc de cuvinte, la care face aluzie oracolul: *τίτιν*, „a cînsti”, de aci însuși numele spune că e vrednic de cînst.
- 264 Cuvîntul vultur, la Herodot *Αἰτός* (Aietos), desemna numele familiei lui Eetion, în dorică Aetion; cuvintele „pe stînci” comportă de asemenea

- o aluzie, printr-un joc de cuvinte, la dema Petra, în gr. *ἐν πέτρῃσι* (en pétresî), „pe stînci”.
- 265 Peirene, izvor care alimenta cu apă Corintul.
- 266 După care copilul și-a primit porecla de Kypselos (κυψέλη, „cufăr”).
- 267 P a u s a n i a s, *op. cit.*, V, 1, 5 relatează că a văzut la Olympia un cufăr (ἀδρναξ· κυψέλη) despre care i s-a spus că este cel în care a fost ascuns Kypselos.
- 268 Despre acest oracol referitor la Kypselos, vezi W. D e n B o e r, *The Delphic oracle concerning Cypselus. Mnemosyne*, X (1957), 339, completare la B. A. v a n G r o n i n g e n, *Mnemosyne*, IX (1956), 295: este un oracol mai depărtat al Pythiei, care intenționat are două sensuri.
- 269 Al treilea vers al acestui oracol: „dar pruncii pruncilor lui, niciodată” a fost adăugat sau substituit ulterior, probabil, după căderea Kypselizilor, pentru a garanta autoritatea oracolului.
- 270 A r i s t o t e l, *Politica*, cartea a III-a, cap. XIII, cartea a V-a, cap. X, inversează rolurile: Thrasybulos cere sfatul lui Periandros. Herodot, fiind ionian din Asia Mică, a încercat probabil să flateze amorul propriu al concetățenilor săi, punîndu-l pe Periandros să ceară sfatul tiranului Miletului, Thrasybulos.
- 271 Despre Thrasybulos, vezi și cartea I, cap. XX din *Istorie*.
- 272 Thesprotii, populație din sud-vestul Epirului. Fluviul Acheron se afla în Thesprotia; vezi și T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XLVI. Pe acest fluviu se găsea oracolul morților, după cum era și firesc — în concepția mitologică de atunci —, deoarece și în infern era un fluviu cu același nume.
- 273 Despre încercarea de a localiza acest oracol al morților (necromanția), vezi E. W i l l, *Sur la nature de la mantique pratiquée à l'Héraion de Pérarchora*, „Revue de l'Histoire des Religions”, CXLIII (1953), pp. 145—169.
- 274 Înseamnă că Melissa ascunsese, înainte de a muri, comoara străinului în locul unde îi explică soțului său să o caute, așa cum se spune mai departe.
- 275 Motivele care l-au împins pe Socles să combată tirania, ținînd seamă că spartanii o pregăteau pentru alții, trebuie să fi fost altele decît cele enunțate, poate teama ca nu cumva puterea spartanilor să apese prea greu asupra aliaților lor, deci și asupra corintienilor, dacă Atena nu va contrabalansa Sparta.
- 276 Hippias vorbea ca un cunoscător al oracolelor, pentru că Peisistratizii au făcut o culegere de *χρησμοί* (oracole) păstrată pe Acropole; vezi mai sus, cap. XC.
- 277 Despre Amyntas, regele Macedoniei, vezi cap. XVII.
- 278 Între Peisistratizi și Amyntas s-au încheiat legături cu ocazia operațiilor Peisistratizilor în regiunea golfului Thermaic (Ἀθηναίων Πόλις, 15), precum și prin interesele lor legate de cursul inferior al Strymonului (vezi cartea I, cap. LXIV).
- 279 Anthemunt (Anthemus), oraș în Macedonia, în partea de sud a Mygdoniei, în Peninsula Calcidică, pe riul cu același nume.
- 280 Iolcos (azi Volo), oraș în Thessalia, în nordul golfului Pagasaikos (locul de adunare a Argonautilor). Pentru bunele relații dintre Peisistratos

- și Thessalia, Peisistratos și-a numit unul din fii Thessalos. Vezi această carte, cap. LXIII.
- 281 Războiul a durat multă vreme, după incidentele pe care urmează să le povestească Herodot și după arbitrajul lui Periandros, care a avut loc înainte de 595 î.e.n., data probabilă a morții lui.
- 282 Mytilenienii, locuitorii orașului Mytilene, orașul cel mai însemnat din Lesbos, considerau Sigeion ca proprietatea lor, deoarece acesta se afla pe teritoriul eolian.
- 283 Achilleion (azi Kumkale), oraș în apropierea promontoriului Sigeion; în el se afla mormântul lui Ahile, spune legenda.
- 284 Plutarh, în *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XV, îi reproșează lui Herodot că n-a menționat unele incidente din această bătălie, ca, de pildă, faimosul duel dintre Pittacos și Phrynon.
- 285 Sigeion a trecut sub stăpânirea Atenei, dar nu definitiv, pentru că și Peisistratos, și fiul său au avut de luptat pentru a-și putea menține dominația asupra lui.
- 286 Pe vremea aceea, Atena era cea mai puternică dintre cetăți, cu excepția Spartei, subînțelege Herodot. Despre plecarea lui Aristagoras de la Sparta la Atena, unde obține câștig de cauză, vezi și Charon din Lampsaecos, fr. 2, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. I, p. 32; Grundy, *op. cit.*, p. 92 și urm.
- 287 Pentru ceea ce a vorbit Aristagoras la Sparta, vezi cap. XLIX.
- 288 Aceasta, bineînțeles, este părerea lui Herodot; altfel, mai multe capete cu siguranță că pătrund mai adânc în miezul problemelor decât unul singur.
- 289 30 000 de atenieni e o cifră mult prea mare, în orice epocă, pentru Atena. Probabil *myriada* (zece mii) înseamnă aici „foarte mult”, „mii de oameni”.
- 290 G. De Sanctis, *Aristagora di Mileto*, „Rivista di filologia”, 1931, pp. 48—72, spune că Aristagoras merita o mai bună apreciere decât cea făcută de Herodot.
- 291 Pentru peonii de pe valea Strymonului făcuți prizonieri de Megabazos și strămutați în Persia, vezi mai sus, cap. XV și urm.
- 292 Doriscos (azi Tuzla), oraș care în epoca romană se chema Traianopolis, așezat pe țărmul egeic al Traciei, lângă gura Hebrului (Marița). Aici își aveau perșii o garnizoană (vezi cartea a VII-a, cap. LIX).
- 293 Despre relațiile amicale dintre Eretria și Milet, vezi G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. I, Paris, 1938, p. 257; Grundy, *op. cit.*, p. 94.
- 294 Este vorba de războiul de la Lelanton (pe coasta vestică a Eubeiei), război care a împărțit o parte a lumii grecești în două tabere, în secolul al VII-lea î.e.n. (vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XV).
- 295 Coressos, o plajă la poalele unui munte lângă Efes; loc potrivit pentru debarcare (vezi Xenofon, *Hellenica*, cartea I, cap. II, IX, X; Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XIV-a, cap. XCIX).
- 296 Călăuzele efesiene îi ajutau să ocolească drumurile supravegheate.
- 297 Caystros, riu în Asia Mică; azi Karasu sau Kuciuk Menderéz; se varsă în marea Icarică (golf al Egeei), la Efes.
- 298 Tmolos, munte în Lydia; azi Boz-Dagh.
- 299 Pactolos, riu care curgea pe lângă orașul Sardes, affluent al fluviului Hermos; vezi cartea I, cap. LXXX. El trecea pe la vest de Acropole din Sardes, pe lângă templul Kybelei.

- 300 Hermos, riu în Lydia; azi Ghedizcrai.
- 301 Kybebe (probabil aceeași cu Kybele) este zeița *Magna Mater*, adorată într-o mare parte a Asiei Mici, fiind de origine frigiană-lydiană; era zeița munților și a pădurilor, al cărei cult cuprindea și ceremonii orgiastice (vezi cartea a IV-a, cap. LXXVI); ea avea puncte comune cu Rhea ca Mamă a Zeilor, cu Aphrodita Urania ca forță productivă a naturii (vezi cartea I, cap. CV), cu Demetra ca zeiță a agriculturii și cu Artemis ca stăpînă a pădurilor și a animalelor (vezi cartea I, cap. LXXX și LXXXIV; Sofocle, *Philoctet*, vs. 391). Perșii recunoșteau în Kybele pe zeița lor Anaitis.
- 302 Simonides din Keos, poet liric din insula Keos, secolul al VI-lea î.e.n. A compus epigrame, elegii, lirică corală, din care azi se păstrează doar fragmente, unele de o rară frumusețe.
- 303 Prin urmare, asediatorii Sardesului nu și-au atins scopul dorit, acela de a elibera Miletul, asediat de perși.
- 304 Caunos era un oraș în sudul Cariei, întemeiat, după legendă, de milesianul Caunos, exilat în Caria din pricina unei dezamăgiri în dragoste; azi ruinele sale se văd aproape de Dalian.
- 305 Amathusienii, locuitorii orașului Amathus sau Amathunt, azi Famagusta, cel mai vechi oraș întemeiat de fenicieni în Cipru (sub numele de Chamath), apoi elenizat.
- 306 Gorgos, regele salaminienilor din Cipru (vezi cartea a VII-a, cap. XCVIII). Dacă presupunem că Gorgos și Onesilos erau bătrâni pe vremea amintită de Herodot aci (pe la 500 î.e.n.), înseamnă că tatăl lor, Hersis, trebuie să fi fost tânăr cam pe la 530 î.e.n., bunicul, Siromos, pe la 560 î.e.n., iar străbunicul, Euclthon, pe la 590. Dar Euclthon a domnit pe vremea regelui cyrenaic Arkesilaos al III-lea (vezi Herodot, cartea a IV-a, cap. CLXII), pe la 530 î.e.n.; de aceea între Euclthon și Onesilos nu încap două generații de oameni; Siromos (Hiram) probabil este un intrus aci.
- 307 Deci, înainte de expediția împotriva Sardesului. Plutarh, *Despre reaua-credință a lui Herodot*, 24, spune că, în această primă parte a răscdalei, ionienii au câștigat o victorie, în apele Pamphylii, asupra ciprioților, pe care voiau să-i ațite la revoltă. Probabil în Cipru se afla pe atunci un partid puternic, devotat regelui; în fruntea lui erau amathusienii. Onesilos n-a putut înfringe, decât târziu, rezistența acestui partid.
- 308 În pasajul despre Darius și sclavul care îi aducea aminte de Atena, se remarcă maniera epică a lui Herodot; atitudinea lui Darius poate fi comparată cu cea a lui Ahile din Iliada, în momentul în care el trimite pe Patroclos și pe myrmidoni să elibereze Grecia. (Vezi și A. Havelle, *op. cit.*, p. 211; Eschil, *Perșii*, vs. 284—285).
- 309 Este vorba de hiton, un fel de cămașă, care se purta direct pe corp, deci care trebuia schimbată mai des.
- 310 Vezi mai sus, nota 308.
- 311 Salamis sau Salamina Ciprului (azi Aghio-Serghi), oraș întemeiat, după o legendă, de Teucer din insula Salamina; de aceea orașul poartă același nume cu insula; numele de azi al orașului este portul Constanța.
- 312 Cheile Ciprului, un grup de insule în vecinătatea promontoriului de răsărit al insulei. Vezi Strabo, *op. cit.*, XIV, 6, 2.

- 313 Cîmpia salaminienilor este cîmpia roditoare care traversează Cipru de la vest spre est.
- 314 Vezi Plinius, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. CXXIX; vezi de asemenea Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XVI-a, cap. XLII. „În această insulă [în Cipru] erau nouă orașe de seamă, sub autoritatea acestora se aflau orașele mici care erau supuse celor nouă orașe; fiecare din acestea [nouă] avea câte un rege care cîrmuia orașul și care era supus regelui persilor“. Deci, regii cipriților despre care vorbește Herodot erau în număr de nouă. Orașele la care face aluzie Diodor erau: Salamis, Kition (Cilium, azi Larnaka), Amathus (azi Paleomisso), Curion (Curium, azi Episkopi), Marion (Marium, ulterior Arsinoe), Soloi (Soli, azi Paleonova), Lapethos (Lapethus, azi Lapitho), Keryneia (Cerynia, azi Ghirne) și Hytroi (Chytri, azi Kitrea).
- 315 Salamina și Soloi erau orașele cipriote cele mai populate de eleni, de aceea ele au fost preferate pentru recrutarea soldaților.
- 316 Scena dintre Onesilos și sluga sa apare ca o temă frecvent atinsă în povestiri. Vezi, de pildă, Darius și servitorul său, bun cunoscător de cai (cartea a III-a, cap. LXXXV și urm.); Cyrus și Oibares (Ctesias, fr. 29, M., § 4) etc.
- 317 Vezi pentru samieni, E. Cole, *The Samos of Herodotus*, *Revue des Questions Historiques* 1914. II, 187.
- 318 Sabia încovoiată ca o seceră (δρέπανον) făcea parte din armamentul carienilor și al lycienilor (vezi cartea a VII-a, cap. XCII, XCIII). Dar acest termen apare rar, de obicei i se spunea κονίς, echivalent cu sica dacă-tracă-illyrică.
- 319 Curion, azi Episkopi, unul dintre cele nouă orașe principale ale Ciprului, vezi nota 314. Curionii, locuitorii orașului Curion, se spune că ar fi coloniști argieni — relatează Herodot. Dimpotrivă, Stephanos din Bizanț, în dicționarul său, spune: Κούριον πόλις Κύπρου ἀπὸ Κουρέως τοῦ Κυρέως, fiul lui Kinyros). Kinyros este reprezentantul mitic al celei mai vechi populații de origine feniciană de aici.
- 320 Carele de război nu mai erau folosite de greci la începutul secolului al V-lea î.e.n., ca în epoca myceniană. În secolul al V-lea, se foloseau în Orient, în Tracia, la ceiți etc. Probabil, cele pomenite aci erau folosite de elementele orientale ale populației orașului Salamina (Salamina Ciprului).
- 321 Despre Philokypros, lăudat de Solon în versurile sale, vezi Plutarh, *Solon*, 26.
- 322 Daurises, Hymaies și Otanes sînt comandanții trupelor persane care au venit în ajutorul lui Artaphernes (vezi cap. CII); ei au ieșit învingători în bătălia de la Efes.
- 323 Dardanos, oraș în Troada, la nord de Troia, unde e azi Ceanak (de unde dardanieni = troieni). Așezat pe țărmul Hellespontului, a dat numele de azi al strîmtonii Dardanele.
- 324 Abydos, oraș în Hellespont, la est de Dardanos, în fața Sestosului; azi Abdi.
- 325 Percote, oraș pe țărmul Hellespontului, la est de Abydos; azi Bergas.
- 326 Lampsacos, oraș în Hellespont, la est de Percote; azi Lepsek.
- 327 Paisos, oraș pe țărmul Hellespontului, la est de Lampsacos.

- 328 Parion, port pe țărmul asiatic al Propontidei (Marea de Marmara); azi Kemer.
- 329 Coloanele albe (Λευκαὶ στῆλαι), loc aproape de Marsyas, în Phrygia.
- 330 Marsyas, rîu în Caria; azi probabil Cinaciai.
- 331 Idriada (Ἰδριὰς-ἄδης), ținut în nord-vestul Cariei.
- 332 Pixodaros, fiul lui Mausolos, e mai puțin cunoscut. Strabo, *op. cit.*, cartea a XIV-a, cap. II, 17, vorbește de un Pixodoros care a domnit după Mausolos și care ar putea fi un descendent de-al acestuia.
- 333 Mausolos, regele Cariei, care și-a construit renumitul monument funerar de la Halicarnas, unul dintre importante produse ale artei elenice din secolul al VI-lea î.e.n.; mormîntul său a primit numele lui, Mausoleu, denumire devenită apoi comună pentru toate construcțiile monumentale similare. Mausolos a domnit la Mylasa, apoi la Halicarnas, Asia Mică, în secolul al VI-lea î.e.n.
- 334 Kindye, care nu mai dăinuia pe vremea lui Strabo, a fost un loc al ținutului Mylasa, spune Strabo, *op. cit.*, cartea a XIV-a, 2, 20.
- 335 Despre Syennesis, vezi cartea I, cap. LXXIV, și nota 205, la această carte.
- 336 Lupta trebuie să se fi dat în apropierea orașului Alabanda (azi Arabhisar), în Caria.
- 337 Labraunda sau Labranda (azi Iahi), oraș la nord de Mylasa, în Caria; vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a XIV-a, 2, 23; această localitate se afla într-o regiune muntoasă mai sus de Alabanda.
- 338 Zeus Stratios era zeu al oștirii, al cărui cult apare firesc la un popor războinic și de mercenari.
- 339 Nu se știe precis cînd și-au luat carienii revanșa. Dacă se ține seama de faptul că Daurises mai era încă comandant, cursa întinsă de carieni persilor pare a fi destul de apropiată de data înfrîngerii carienilor. Pe de altă parte, ținîndu-se seama de faptul că pedasienii au fost tratați cu atenție de marele rege (în 494 î.e.n.), după cum relatează Herodot în cartea a IV-a, cap. XX, cursa întinsă de carieni nu putea fi un fapt recent. Lupta pe rîul Marsyas s-a dat în toamna anului 497 î.e.n., la Labraunda în vara anului 496 î.e.n., iar la Pedasa în toamna anului 496 î.e.n.; ciprienii depun armele în 494 î.e.n. Vezi și Strabo, *op. cit.*, cartea a XIV-a, 2, 23, § 659; W. W. How — J. Wells, *A commentary on Herodotus*, Oxford, 1936, p. 64; Grundy, *op. cit.*, pp. 111—112 și 123.
- 340 Despre Myrsos, fiul lui Gyges, vezi cartea a III-a, cap. CXXII.
- 341 Probabil Herodot — povestînd evenimintele din Caria — s-a servit de o lucrare citată de Suidas, Τὰ κατὰ τὸν Ἡρακλείδην τὸν Μυλασσῶν βασιλέα (*Faptele lui Heracleides, regele din Mylasa*). Această lucrare pare a fi opera lui Skylax.
- 342 Adică de pe pămîntul Troiei, deci pe cei din Troada (Asia Mică). Vezi cartea I, cap. CLI.
- 343 Despre gergiți, vezi cartea a VII-a, cap. XLIII și nota 116.
- 344 Despre Myrkinos, vezi cap. XI.
- 345 Insula Leros (azi numită la fel) se află spre sud-vest de Milet, în grupul Sporadelor,

- 346 Aristagoras a pierit, după cum se poate deduce din cele ce relatează Thucydides, cartea a IV-a, cap. CII, cu 61 de ani înainte de fundarea oraşului Amphipolis, întemeiat în 437—436 î.e.n., deci, prin 498—497 î.e.n.; Aristagoras însă moare atacat de traci în 496 î.e.n.; despre cele relatate în acest capitol, vezi Grundy, *op. cit.*, p. 116.
- 347 Probabil este vorba de localitatea Έννεα Ὀδοί (Ennea Hodoi, literal „Nouă Drumuri”), pe temelia căreia s-a ridicat mai târziu Amphipolis, pe coasta de sud-est a Macedoniei, la gura Strymonului, azi Orfano.

CARTEA A VI-A ERATO

- 1 Aristagoras era locuitorul lui Histiaios în Milet, în răstimpul absenţei ultimului, care era reţinut de Darius la Susa.
- 2 Vezi despre răscoala din Ionia, Herodot, cartea a V-a, cap. XXVIII şi urm.
- 3 Artaphernes a întrezărit adevărul; poate a prins de veste despre solia trimisă de Histiaios la ţărmul mării, sau probabil a aflat unele lucruri, din cele ce se puneau la cale, prin Hermippos care, în loc să ducă scrisoarea lui Histiaios anumitor perşi, a predat-o lui Artaphernes (vezi cap. IV).
- 4 „Cea mai mare insulă” din Mediterana este de fapt Sicilia, iar în al doilea rând, Sardinia; prin urmare, Herodot nu se prea înşală dându-i Sardiniei acest epitet.
- 5 Strămutarea ionienilor în Fenicia şi a fenicienilor în Ionia era o falsă motivare, bazată pe rivalitatea comercială dintre aceste două neamuri (vezi cartea I, cap. CLXIII; cartea a IV-a, cap. CLII). Histiaios urmărea să-i aţîţe pe ionieni, ca aceştia să primească planul său.
- 6 Atarneus, azi Kale Agili, localitate şi regiune pe coasta de vest a Mysiei (Asia Mică), în faţa insulei Lesbos.
- 7 Perşii cărora le ducea Hermippos scrisoarea lui Histiaios erau probabil lydieni, care trăgeau nădejdea reînfiinţării imperiului lui Croesus. Din acest pasaj reiese şi faptul că răscoala pusă la cale de Histiaios n-a fost o întâmplare, ci un fapt bine premeditat şi pregătit.
- 8 Locuitorii insulei Chios (chioţii) s-au grăbit să-l ducă pe Histiaios în Milet, nu de dragul de a-i acorda sprijinul, ci de a scăpa cât mai grabnic de un tiran. De asemenea, refuzul milesienilor de a-l primi dovedeşte în ce măsură iubeau libertatea seminţiile elene din insule şi de pe coasta asiatică a Mediteranei.
- 9 Mytilene, localitatea cea mai importantă a insulei Lesbos; azi, tot Mytilene.
- 10 Histiaios i-a înduplecat pe lesbieni să-i procure corăbii, poate servindu-se de vechea duşmănie dintre aceste două insule; pricina duşmăniei lor era ţinutul Atarneus, o regiune foarte bogată, aflată în stăpânirea locuitorilor insulei Chios şi situată în faţa Lesbosului.

- 11 Histiaios urmărea probabil, prin aceste acţiuni pirateresti, să-şi procure vase şi bani pentru vremuri mai prielnice, cînd spera să se poată totuşi întoarce în patria sa ca să-şi reia locul de tiran al Miletului.
- 12 Comandanţii perşilor, probabil aceiaşi numiţi de Herodot în cartea a V-a, cap. CXVI; dar dintre aceşti comandanţi Hymaies (vezi cap. CXXII) murise, probabil şi Daurises (vezi cap. CXXI); sau poate este vorba de alţii; Herodot nu precizează.
- 13 Inflăcărarea fenicienilor îşi găseşte probabil explicaţia în aceeaşi rivalitate comercială dintre ei şi eleni, menţionată mai sus.
- 14 Ciprioţii au fost supuşi din nou (cartea a V-a, cap. CVI).
- 15 Imputerniciţii (πρόβουλοι) erau delegaţi ad-hoc, care luau hotărîri şi deliberau pentru propriile lor cetăţi; aceştia de aici nu aveau nimic comun cu acei πρόβουλοι permanenţi care adesea examinau problemele privitoare la conducerea statului înainte de a le supune hotărîrii adunării.
- 16 Panionion, o dumbrăvă considerată sfîntă, aproape de Mycale (iar Mycale era munte şi promontoriu pe coasta Asiei Mici, azi Samsundag), unde se adunau toţi ionienii pentru a sărbători pe Poseidon.
- 17 Lade era o mică insulă situată în faţa Miletului, în golful Latmicos. Azi, nu se ştie precis care va fi fost; probabil ea a fost alipită de continent prin aluviunile Meandrului. Mai este pomenită, printre alţii, de Arrian, *Anabasis*, cartea I, cap. XVIII şi urm., în legătură cu asedierea ei de către Alexandru cel Mare, în 334 î.e.n. Cu privire la lupta de la Lade, vezi J. L. Myers, *The Battle of Lade*, 494 B. C. G. & R. II Ser. I (1954), pp. 50—55.
- 18 Eolienii de pe continent, din Asia Mică, erau deja subjugăţi de perşi (vezi cartea a V-a, cap. CXXII); în afară de aceasta, eolienii erau aliaţi nesiguri pentru ionieni, deoarece ei furnizaseră, de pildă persului Otanes, corăbii (vezi cartea a V-a, cap. XXVI); de asemenea, şi la Lade ei au fost primii dezertori (vezi această carte, cap. XIV).
- 19 Priene, localitate în Ionia (Asia Mică), ale cărei ruine se află în apropiere de Samsun.
- 20 Myunt (Μιούς, Μιούντρος), oraş ionic din Caria (Asia Mică), ale cărui ruine numite Pallatia se află azi lângă localitatea Avşarkalesi.
- 21 Teienii (Τήϊοι), locuitorii localităţii ioniene Teos (Τέως) de pe coasta egeică a Asiei Mici, pe coasta de nord a golfului Caystrios; azi Sigadjik.
- 22 Eretrienii, locuitorii oraşului ionic Erythrai, din Asia Mică; azi Ritri, în faţa insulei Chios.
- 23 Foccenii (Φωκαεῖς), locuitorii Foccei, localitate pe coasta Ioniei, azi Fokia.
- 24 Lesbienii, locuitorii eolieni ai insulei Lesbos, din nord-estul Mării Egee, patria lui Alceu şi Sappho; azi Mytilini.
- 25 Samienii, locuitorii insulei Samos, insulă în Marea Icariei de lângă coasta egeică a Asiei Mici; azi Samo.
- 26 Multe oraşe ioniene, ca Efesul (vezi această carte, cap. XVI), Colophon, Lebedos şi Clazomene (vezi cartea a V-a, cap. CXXIII), n-au procurat corăbii; cauza nu este cunoscută, poate că n-au voit sau poate că n-au avut posibilitate.
- 27 Cifra de 600, care apare adesea la scriitorii greci, însemna adesea „foarte mult”, accepţie pe care ar putea s-o prezinte şi aici.

- 28 Despre tiranii alungați de Aristagoras și refugiați la mezi, vezi cartea a V-a, cap. XXXVII și urm.
- 29 La Bactra (azi Balh), în Bactriana, pe teritoriul actualei republici sovietice Kazahstan, adică la granița cea mai îndepărtată a imperiului pers. În altă versiune a textului, figurează expresia „la capătul pământului”.
- 30 Nechibzuința (ἀνωμοσύνη), datorită îndrăzelii ionienilor de a-și măsura puterile cu marele rege și, deci, de a-i disprețui puterea uriașă față de a grecilor.
- 31 Manevrela corăbiilor sub comanda lui Dionysios se făceau prin flanc câte una, apoi, în momentul începerii luptei, ele luau formația în linie de front. Întreaga manevră avea ca scop să-i pregătească bine în vederea luptei cu persii, care, fiind mai numeroși, nu puteau fi biruiți decât printr-o superioritate tactică.
- 32 Aiakes, fiul lui Syloson, era fratele lui Polycrates, pe care l-a alungat, ajungând la rândul său tiran în Samos prin favoarea lui Darius. Vezi Herodot, cartea a III-a, cap. XXXIX, CXXXIX și urm.
- 33 Ceea ce se spune despre Aristagoras s-a luat, probabil, din opera unui milesian, pentru că Herodot leagă des de numele Aristagoras atributul Μιλήσιος. Vezi R. W. Macan, *Herodotus*, Londra, 1895—1908, ad VI 13.
- 34 Samienii și-au ridicat pinzele corăbiilor ca să fugă. În timpul luptei, pinzele erau coborâte și mișcarea se făcea numai cu ajutorul vîslelor, pentru ca manevrele să poată fi executate cu înțeleală și precizie.
- 35 Numele din partea tatălui, adică numele lor și al tatălui lor. Aceasta este forma obișnuită de a desemna identitatea unui elen din vremea lui Herodot. De exemplu: Μιλτιάδης ὁ Κίμωνος („Miltiades al lui Kimon” sau „fiul lui Kimon”). Această formă de denumire a unui cetățean reflectă stadiul patriarhatului în relațiile de familie. Adeseori, pe lângă numele propriu însoțit de numele tatălui, se specifică și locul de unde este acel cetățean. De exemplu: Μιλτιάδης ὁ Κίμωνος Ἀθηναῖος („Miltiades, fiul lui Kimon, atenian” sau „din Atena”). Prin această specificare, întrezărim stadiul relațiilor sociale ulterioare reformei lui Cleisthenes (sec. al VI-lea î.e.n.); prin această reformă, cetățenii au fost repartizați în triburi după criteriul teritorial, și nu după înrudirea de sînge, dîndu-se astfel o lovitură gîntii și în general orînduirii gentilice. După 403, după patronimic se menționa în mod obligatoriu, în cazul cetățenilor, demoticul, în cazul metecilor, etnicul.
- 36 Mycale, munte și promontoriu pe coasta Asiei Mici. Vezi mai sus, nota 15.
- 37 Efes (Ephesos), oraș în Lydia, în Asia Mică, lângă gura rîului Caystrios. Azi, Aiasluk.
- 38 Thesmophoriile, sărbători ținute între 9 și 13 ale lunii Pyanepsion (noiembrie) de către femei, în special la Atena, în cinstea Demetrei, ca mulțumire pentru însămințările de toamnă și, în general, pentru muncile agricole la sfîrșit de an. Efesienii s-au speriat de chioți crezînd că aceștia vin să le răpească femeile, la fel ca odinioară pelasgii, care au răpit femeile ateniene în timp ce oficiau riturile unei sărbători la Brauron. Vezi această carte, cap. CXXXVIII.
- 39 Dionysios din Focea s-a îndreptat spre Fenicia, sperînd că dușmanilor n-o să le treacă prin gînd să-l caute în apele lor și că el va putea pricinui stricăciuni fără risc.

- 40 Prin acest termen (γαῦλοι) erau desemnate corăbiile feniciene. Vezi cartea a III-a, cap. CXXXVI.
- 41 Luarea Miletului a avut loc cu aproximație în toamna anului 494 î.e.n. Nu se cunoaște perioada asediului; probabil că de la începuturile răscoalei pînă la căderea Miletului au existat și perioade de acalmie și, cu siguranță, intervalul s-a întins pe cîțiva ani (499—494 î.e.n.). Vezi pentru istoria Miletului, Hiller von Gaertringen, *Miletus*, articol în *Real Encyclopädie* a lui Pauly-Wissowa.
- 42 Acest oracol dat argienilor, dar vizînd în același timp și pe milesieni, datează probabil din anul 494 î.e.n., din perioada atacului lui Cleomenes împotriva Argosului (vezi această carte, cap. LXXVII) și a căderii Miletului. În oracolul de la Delfi la adresa milesienilor se poate întrezări și o rivalitate camuflată a preoților sanctuarului lui Apollo Pythicul din Delfi față de Milet, unde se găsea de asemenea un sanctuar concurrent. Despre oracolul de la Delfi, vezi și T. Dempsey, *The delphic oracle, its early history, influence and fall*, Oxford, 1918.
- 43 E vorba de războiul argienilor cu lacedemonienii. Ultimii au atacat Argosul sub conducerea regelui lor Cleomenes. Vezi această carte, cap. LXXXVI și urm.
- 44 Didyma (Δίδυμα, -ων), loc în apropierea Miletului cu un templu și cu un oracol al lui Apollo, care rivaliza cu oracolul de la Delfi. Vezi despre acest templu, cartea I, cap. XLVI și CLVII. Vezi și B. Haussoulier, *La voie sacrée de Milet à Didymes*, „Recueil du cinquante-naire de l'École des Hautes-Études”, Paris, 1921.
- 45 După Strabo, *op. cit.*, cartea a XIV-a, § 634, acest sanctuar al Ioniei a fost incendiat de Xerxes în 494 î.e.n.
- 46 De fapt de două ori: în cartea I, cap. XCII, și în cartea a V-a, cap. CXXXVI. Despre construcția acestui templu, despre personalul din slujba templului și despre oracolul de aici care rivaliza cu cel din Delfi, vezi B. Haussoulier, *Classement chronologique des comptes de la construction du Didymeion*, „Revue de philologie, d'histoire et de littérature ancienne”, I, 1919, pp. 175—226; III, 1920, pp. 248—277; *Didymes au I-er siècle avant Jésus-Christ*, III, 1921, pp. 45—62.
- 47 Ampe (azi poate Korna), localitate la gura Tigrului și Eufratului. Vezi și Ampelone a lui Plinius, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. XXVIII, unde i se spune *colonia Milesiorum*, ca o aluzie la această deportare de care vorbește aici Herodot.
- 48 Pedasa (Πήδασα, -ων), oraș în Caria, în apropiere de Halicarnas. Azi, probabil Melasso. Vezi despre acest oraș, cartea I, cap. CLXXV.
- 49 Laos (Laus), azi Laino, și Skidros (Scidrus), azi Sapri, colonii ale Sybarisului, pe coasta tyrheniană a Italiei de sud. Vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a VI-a, 253, unde se precizează că Laosul era golf, rîu și oraș și că ambele localități sînt colonii ale Sybarisului.
- 50 Legăturile de ospetie (ξενία) dintre Sybaris și Milet aveau la bază o comunitate de interese comerciale: mărfurile milesiene erau vîndute în apusul Europei, în special în Italia, prin intermediul sybariților.
- 51 Phrynichos, autorul tragediei Μιλήτου ἔλωσις („Luarea Miletului”), a trăit la Atena, în secolul al VI-lea î.e.n. Piesa sus-menționată a fost reprezentată în 495—494 î.e.n.; ea a emoționat pînă la lacrimi pe spectatorii atenieni, dar a atras și pedeapsirea autorului pentru că a prezentat pe scenă o nenorocire atît de mare a grecilor.

- 52 În legătură cu acest eveniment, G. Freymuth, *Zur MIAHTOY 'AAΩ ΣΙΣ des Phrynichos*, „Philologus” 99 (1955), pp. 51—69, spune că scandalul iscat în teatru cu ocazia prezentării piesei lui Phrynichos „Luarea Miletului” n-a avut propriu-zis coloratură politică, ci una psihologică.
- 53 Zancienii, locuitorii orașului Zancle din Sicilia, colonie chalcidică; ulterior, orașul s-a numit Messina.
- 54 Cale Acte (Καλή Ἀκτή) înseamnă „Țărm Frumosă”.
- 55 Vezi și Thucydides, cartea a VI-a, cap. IV; în cartea a V-a, cap. XCIX, el precizează că Zancle, colonia Halkisului, era în vechi legături de prietenie cu Samosul; de aici, răspunsul la invitația zancienilor numai din partea samienilor.
- 56 Locrienii epizephyrieni, locuitorii orașului Locri Epizephyrii, azi Cento Camerelle, oraș elenic de pe coasta ionică a Italiei meridionale, întemeiat în secolul al VIII-lea î.e.n. de locrienii din Opunt, din Grecia centrală.
- 57 Anaxilaos, tiranul Rhegionului, a domnit, după informațiile lui Diodor din Sicilia, *Bibliotheca*, cartea a XI-a, cap. XLVIII, între anii 494—476 î.e.n. Vezi despre el și Herodot, cartea a VII-a, cap. CLXV.
- 58 Rhegion, azi Reggio di Calabria, oraș și promontoriu în sudul Italiei, pe țărmul continental al strîmtoării Messina.
- 59 Hippocrates, tiranul din Gela, a domnit, după informația lui Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. XLVIII, între anii 498—491 î.e.n. Vezi și Herodot, cartea a VII-a, cap. CLIV și urm. Probabil, Skythes a fost un fel de supus al lui Hippocrates, mai degrabă decît aliat. Tiranul din Gela aspira să-și extindă dominația pe coasta vestică a Siciliei, ca să aibă mină liberă pentru negoț în apele Siciliei și ale Italiei. Prin ocuparea orașului Zancle (Messina), Anaxilaos putea controla trecerea prin strîmtoare a vaselor cu mărfuri, ceea ce contravenea aspirațiilor tiranului din Gela. Acesta a fost probabil unul din motivele pentru care acesta l-a pedepsit pe Skythes.
- 60 Orașul Inyx (sau Inycum), pe coasta de sud a Siciliei, lângă Gela (vezi cartea a VII-a, cap. CLXX, unde se vorbește despre vinul vestit din Inyx). Stephanos din Bizanț, în *dicționarul* său, îl numește Inyca (Ἰνυκα), Inykos (Ἰνυκος, Ἰνυκός) și precizează că Herodot îi zice Ἰνυξ, Ἰνυκος.
- 61 Himera, azi Bonfornello lângă Termini, oraș pe țărmul nordic al Siciliei (azi Termini), a fost probabil fondat de zancienii. Vezi Thucydides, cartea a VI-a, cap. V.
- 62 Samienii, probabil, s-au angajat mai înainte față de tiranul Hippocrates ca să-l ajute împotriva lui Anaxilaos. Dar acesta i-a expulzat și, pentru că el era messenian, a schimbat numele orașului Zancle în cel de Messina (azi Messina). Samienii au recucerit orașul cu ajutorul lui Cadmos, fiul lui Skythes, cu care ocazie s-a reîntors probabil și Skythes în oraș. Vezi și Herodot, cartea a VII-a, cap. CLXIV.
- 63 Caria fusese eliberată, cel puțin în parte, prin victoria Heraclizilor. Caria, țară în sud-vestul Asiei Mici.
- 64 Abydos, oraș pe țărmul Troadei, în Hellespont, în fața Sestosului. Azi, Avido sau Abti.

- 65 Numele de Polichne, care înseamnă „Orașul Mic”, îl aveau mai multe orașe, în Laconia, Messenia, Creta, Ionia, Troada și Sicilia. Cel din Creta e pomenit chiar de Herodot, cartea a VII-a, cap. CLXX. Polichnile au fost mici localități fortificate la frontiera unei cetăți-stat, de aceea ele trebuie să fi fost nenumărate. Unele dintre ele au devenit mai notorii, iar numele lor a căpătat valoare de nume propriu. Acesta este cazul, printre altele, și cu această Polichne a orașului Chios, situată într-un punct principal de acces în insulă. Oricît de importantă, o polichne nu formează o localitate autonomă, ci numai o dependență a orașului-capitală.
- 66 Thasos, insulă și oraș în Marea Egee. Azi Thasos. Histiaios pornise o expediție împotriva insulei, cu siguranță pentru a pune mina pe minele de aur de acolo și probabil și pentru a reînnoi legăturile pe care și le-a făcut în Tracia cînd a fost la Myrkinos.
- 67 Pentru a ataca celelalte orașe ale Ioniei, vezi această carte, cap. XXXI.
- 68 Poate pentru că la Lesbos se afla cartierul său general.
- 69 Cîmpia Caicos era vestită pentru fertilitatea sa; vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a XIII-a, cap. IV, 1: παραρρεῖ δὲ Καῖκος τὸ Πέργαμον, διὰ τοῦ Καῖκου, πεδίου, προσαγορευομένου σφόδρα εὐδαίμονα γῆν διεξίων, σχεδὸν δ' ἔτι καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Μυσίας („Caicos curge pe lângă Pergam, prin așa-numita cîmpie Caicos, străbătînd un pămînt foarte fertil, aproape cel mai bun pămînt al Mysiei”).
- 70 Malene, localitate lângă Atarneus, în Asia Mică, în fața insulei Lesbos.
- 71 Histiaios își găsește sfîrșitul în primăvara anului 493 î.e.n. Pentru evenimentele din acest capitol și din următoarele, vezi Grundy, *op. cit.*, p. 118 și urm. și p. 138 și urm.
- 72 Histiaios, pentru că a fost credincios perșilor și nu a rupt podul peste Istru la întoarcerea perșilor din Scizia, a figurat pe lista „binefăcătorilor” regelui. Vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXV.
- 73 În primăvara anului 493 î.e.n. în iarna precedentă, cîtă vreme deplasarea flotei era mai dificilă, perșii s-au servit de armata terestră cu care au cucerit Caria.
- 74 Pentru acest pasaj, vezi G. C. Whittick, Σχολαίου δὲ τὸνδε τὸν τρόπον, „Hermes”, VI, 31. AC XXII (1953), 2731 (cu referire la Platon, *Menez.*, 240 B și *Leges*, III, 698 D).
- 75 Este o expresie prin care se desemnează două extremități opuse.
- 76 Pe continent, nu există obstacolul natural, apa, ca în cazul insulelor, și deci nu puteau să-i prindă nici măcar la granița țării.
- 77 Prima oară ionienii au fost subjugati de perși, după căderea lui Croesus, cînd Miletul a fost totuși tratat mai bine, rezervîndu-i-se anumite favoruri. Vezi cartea I, cap. CXLI, CLXI.
- 78 De fapt, și ale Propontidei și Bosforului; astfel, Perinthul și Selymbria se aflau pe coasta Propontidei, iar Bizanțul, la intrarea în Bosfor.
- 79 Chersonesul Traciei, azi peninsula Gallipoli (nume provenit de la acela al orașului Gallipoli, în antichitate Callipolis).
- 80 Perinth (Πέρινθος) sau Heracleia, azi Eski Ereklî, localitate în Tracia, pe coasta Propontidei.
- 81 Cetățile din Tracia (Τείχεα τὰ ἐπὶ Θρηίκης), Skyla x, 67, specifică: μετὰ δὲ τὴν Χερσόνησον ἔστι Θράκεια τείχη τάδε· πρῶτον Λευκή Ἀκτὴ, Τερίστασις, Ἡράκλεια, Γάνος, Γάναι, Νέον Τείχος, Πέρινθος

- πόλις καὶ λιμὴν, Δαυνιδὸν τεῖχος, Σηλόμβριον τεῖχος καὶ λιμὴν („După Chersones urmează aceste cetăți trace: mai întâi Leuke Acte [Țărnuț Alb], Teiristasis, Heracleia, Ganos, Ganiai, Neon Teihos [Cetatea Nouă], orașul și portul Perinth, Daunion Teihos, cetatea și portul Selymbria“). Leuke Acte nu este oraș, ci promontoriu, precizăm noi.
- 82 Selymbria (Σηλυμβρία și Σηλυβρία) își are numele format, după Strabo, *op. cit.*, 319, din Σήλος (ἡ τοῦ Σήλου πόλις, „Orașul lui Selys“) și din-βρία, care în tracă înseamnă πόλις, „oraș“. Azi, Sili-vri.
- 83 Mesambria, port la Pontul Euxin, azi Neșebăr (bulg.), sau Misiuri (turc.). Vezi cartea a IV-a, cap. XCIII.
- 84 Proconnesos, insulă în Propontida, azi Marmara.
- 85 Artake, azi Artaki, pomenit de Herodot și în cartea a IV-a, cap. XIV, oraș pe coasta asiatică a Propontidei, în peninsula Arctonesos, la vest de Kyzikos.
- 86 Oiobares, fiul lui Megabazos și succesorul lui Daurises (vezi cartea a V-a, cap. CXXI și urm.). Probabil Bubares, pomenit în cartea a VII-a, cap. XXII, a fost un frate de-al lui.
- 87 Daskyleion, azi Eskikioi, oraș pe coasta asiatică a Propontidei, la est de Kyzikos.
- 88 Cardia, lângă actualul promontoriu Baklaburun, oraș în Chersonesul Traciei, la golful Melas.
- 89 Dolonci, necunoscuți decât după nume de alți scriitori, în afara acestui pasaj.
- 90 Absinții, populație tracă, la nord de Chersones, locuind la răsarit de fluviul Hebrus și de orașul Ainos. Vezi și Strabo, *op. cit.*, § 331, fr. 58, precum și *dicționarul* lui Stephanos din Bizanț, la acest cuvânt. Herodot îi mai amintește în cartea a IX-a, cap. CXIX.
- 91 Calea Sacră (Ἱερὴ Ὀδός) era drumul care ducea de la Atena la Delfi. Strabo, *op. cit.*, § 422, precizează: ἐξ Ἀθηνῶν δ'ὁρμηθέντα ἐπὶ Δελφοὺς ταύτην ἰέναι τὴν ὁδόν, ἣ νῦν Ἀθηναῖοι τὴν Πυθιάδα (sc. πομπήν) πέμπουσι („cel care pornește din Atena la Delfi străbate acest drum pe care fac acum atenienii procesiunea pythică“).
- 92 Herodot nu motivează abaterea doloncilor pe la Atena, lăsînd să se înțeleagă că ei au procedat așa dintr-un imbold supranatural.
- 93 Aiacos, regele mitic al Egeinei (de aci, soția lui, Aigine) și, după moarte, unul din judecătorii infernului.
- 94 Plutarh, *Solon*, 10, spune despre Philaios: Σόλωνα φασὶν Ἀθηναῖοι ἀποδεῖξαι τοῖς δικασταῖς ὅτι Φιλαῖος καὶ Εὐρυσάκης Αἰαντος υἱοὶ Ἀθήνησι πολιτείας μεταλαβόντες, παρέδσαν τὴν νῆσον (Σαλαμίνα) αὐτοῖς καὶ κατήκνησαν ὃ μὲν ἐν Βραυρώνι τῆς Ἀττικῆς, ὃ δὲ ἐν Μελίττῃ καὶ δῆμον ἐπόνυμον Φιλαίου τῶν Φιλαιδῶν ἔχουσι („Atenienii spun că Solon a dovedit judecătorilor că Philaios și Eurysakes, fiii lui Aias, după ce au primit cetățenia la Atena, le-au dăruit acestora (atenienilor) insula (Salamina) și s-au așezat unul în Brauron al Atticeii, celălalt în Melita și dețin dema cu numele Philaidai, după Philaios“). La Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. XXXV, 32, Philaios este fiul lui Eurysakes.
- 95 Casa familiei Philaizilor se afla în dema Lakiadai, între Eleusis și Atena (vezi Plutarh, *Kimon*, 10).

- 96 După afirmația lui Thucydides, cartea I, cap. VI, în Grecia se pierduse obiceiul de a circula înarmat, pentru că se îmblinziseră moravurile. Prin urmare, apariția doloncilor înarmați cu lănci i-a părut lui Miltiades bătătoare la ochi.
- 97 Poftirea la ospăț s-a datorat atât curiozității gazdei cît și ospitalității sale, trăsături de caracter întâlnite și azi la greci.
- 98 Plecarea lui Miltiades din Attica și instalarea lui la Chersones trebuie să se fi făcut cu aprobarea lui Peisistratos care n-a văzut cu ochi buni prezența în Attica a unui opozant; totodată, prin plecarea lui, s-a extins în Hellespont influența Atenei.
- 99 Pactye, azi Aghios Gheorghios, oraș în Chersonesul Traciei, pe coasta Propontidei.
- 100 Lampsacienii, locuitorii orașului Lampsacos (azi Lapsaki), pe coasta asiatică a Hellespontului. Vechiul nume al orașului a fost Pityusa; vezi Charon din Lampsacos, fr. 6, și Strabo, *op. cit.*, § 589 și urm.
- 101 Miltiades a putut fi în bune relații cu Croesus Lydianul cam între anii 560—546 î.e.n. (vezi cartea I, cap. LXXXVI).
- 102 Amenințarea lui Croesus că îi va extermina pe lampsacieni ca pe niște pini (explicată de Herodot în mod contestabil, anume că pinul este singurul copac care, o dată tăiat, nu mai dă mlădițe) se bazează pe o comparație: numele vechi al orașului Lampsacos era Pityoessa, „orașul cu pini“; de aci, îi va distruge pinii, adică îi va extermina populația. Această explicație apare la logograful Charon din Lampsacos în lucrarea sa Ὀροι Λαμψακηνῶν (*Analele lampsacienilor*), fr. 6, M. = 7 Jacoby.
- 103 Kimon (I) cel bătrîn, Miltiades I și Stesagoras II erau urmașii celui de-al doilea bărbat al femeii lui Kypselos din Atena, Stesagoras I.
- 104 Această măsură au luat-o Peisistratizii aproximativ după anul 527 și înainte de 510 î.e.n.
- 105 Adică în cap. CIII al acestei cărți.
- 106 Această sosire în Chersones a lui Miltiades este de fapt o reîntoarcere care a urmat perioadei de absență despre care se va discuta (cînd a fost alungat de fenicieni, anul 493 î.e.n.). Poate este vorba de întoarcerea sa din expediția de pedepsire a insulelor Lemnos și Imbros (anul 499—498 î.e.n.), povestită de Herodot în cartea a VI-a, cap. CXXXVI—CXL. Vezi P. Alexandrescu, *Retragerea lui Darius din expediția scitică*, „Studii și Cercetări de Istorie Veche“ (S.C.I.V.), VII, 3—4, 1956, pp. 331—337.
- 107 Este vorba de evenimentele povestite de Herodot în cap. XXXIII al acestei cărți. Puțin mai departe, „aceste întîmplări“ se vor referi, prin opoziție cu situația în care se găsea Miltiades în anul 493 î.e.n., la evenimentele anterioare cu doi ani (ceea ce produce confuzie). Vezi această carte, cap. XLVI.
- 108 Expediția scitică povestită de Herodot în acest capitol este datată cu aproximație în 495 î.e.n., la aproape 20 de ani după campania lui Darius (514 î.e.n.) împotriva lor, ceea ce apare neverosimil. P. Alexandrescu, *op. cit. în loc. cit.*, arată că această incursiune scitică a avut loc; este vorba însă nu de o expediție de mari proporții, ci de un raid, fără anvergură, cu scop probabil de jaf, și nu de pedepsire a perșilor.

- 109 Miltiades nu s-a unit atunci cu ionienii, dar a cucerit Lemnosul (vezi această carte, cap. CXXXIII).
- 110 Trecînd prin golful Melas, Miltiades nădăjduia să scape mai ușor de dușmani, decît dacă ar fi trecut prin Hellespont.
- 111 Imbros, insulă egeană din apropierea Hellespontului, are un oraș cu același nume; azi Imbro. Insula Imbros a fost cucerită de persi în același timp cu Lemnos (vezi cartea a V-a, cap. XXVI), probabil că tot deodată au fost eliberate.
- 112 Metiochos, vezi și cap XXXIX.
- 113 Măsurile luate de Artaphernes privind pe ionieni n-au suplinît libertatea lor. Herodot vrea să spună doar că regimul de ordine și disciplină a contribuit la bunul lor trai, și nu că Artaphernes ar-fi fost un filantrop față de ionieni.
- 114 Urmează expunerea pregătirilor de război.
- 115 În primăvara anului 412.
- 116 Mardonios era tînăr în 492 î.e.n., poate prea tînăr pentru comanda supremă. Înlocuirea lui Mardonios cu Datis lasă să se presupună că Darius și-a dat seama de greșală.
- 117 Cilicia, țară în Asia Mică.
- 118 Despre Otanes și sfatul celor șapte, vezi cartea a III-a, cap. LXXX și urm.
- 119 Această restabilire a democrației face parte, după Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a X-a, cap. XXV, din măsurile pacifice luate de Artaphernes, la sfatul lui Hecataios. Faptul că persii acordau puterea (în cetățile elene) adunării poporului se explică prin tactica abilă a regilor persi rezumată în cuvintele lui Cyrus (cartea I, cap. CLIII): „Eu nu mă tem de acești oameni care au în mijlocul lor o piață unde se întrunesc pentru a se înșela unii pe alții“.
- 120 Eretria, oraș în Eubea, azi Paleocastro.
- 121 Subjugarea făcută anterior prin mijloace diplomatice (vezi cartea a V-a, cap. XVII și urm.) a fost întărită printr-o altă înrobire, prin mijloace militare.
- 122 Mai tîrziu, aici și-a așezat Xerxes tabăra (vezi cartea a VII-a, cap. XXII).
- 123 Este vorba de rechini.
- 124 Despre prima expediție a lui Mardonios în Grecia, vezi H. U. Ins t i n s k y, *Herodot und der erste Zug des Mardonios gegen Griechenland*, „Hermes“, 84 (1956), pp. 477—494.
- 125 Tracii brygi sînt enumerați de Herodot în cartea a VII-a, cap. CLXXXV, între bottiaii și halkidieni, pe de o parte, pieri, pe de altă parte. Alți brygi locuiau la hotarele Epirului și ale Illyriei.
- 126 Adică în 491—490 î.e.n.
- 127 Vecinii thasienilor, probabil abderitanii (locuitorii orașului Abdera, în Tracia, azi ruine aproape de Balastra), care erau credincioși marelui rege (vezi cartea a VIII-a, cap. XX) și care trebuie să fi inviat belșugul thasienilor și posesiunile lor de pe continent.
- 128 Despre asediul Thasosului de către Histiaios din Milet, vezi această carte, cap. XXVIII.
- 129 Referindu-se la acest pasaj, H. B e n g s t o n, *Thasos and Themistokles*. Historia, II (1953), arată că thasienii, cu 14 ani înainte de Salamina, aveau construită o flotă împotriva persilor, deci Themistocles nu are prioritate în această privință.

- 130 Dintre așezările thasiene de pe continent în sudul Traciei, făceau parte Scapee Hyle și Stryme (vezi cartea a VII-a, cap. VIII), Oisyme (Emathia), la est de gura Strymonului, Neapolis, Galepsos (vezi Thucydides, cartea a IV-a, cap. VII), districtul Daton extrem de bogat în aur (vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a VII-a, § 331).
- 131 Vorbind despre fenicienii care au descoperit minele cele mai frumoase, Herodot urcă pînă la vremurile mitice, cînd fenicienii au pornit în căutarea fecioarei Europa, răpită de Zeus care se prefăcuse în taur; ei au colonizat atunci — după legendă — insula Thasos, cu cinci generații înainte de Heracles, fiul lui Amphitryon (vezi cartea a II-a, cap. XLIV). Pentru colonizarea insulei Thasos, vezi studiile de ansamblu ale lui I. P u i l l o u x, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, I—II (1954—1958).
- 132 Insula Thasos s-a numit Aeria, mai înainte de a fi fost colonizată de fenicianul Thasos (spune Stephanos din Bizanț); ea s-a mai numit Odonis (spune Hesyehios).
- 133 Ainyra și Coinyra, necunoscute în afara acestor date furnizate de Herodot.
- 134 Despre dușmănia veche dintre Egina și Atena și despre cauza ei, vezi cartea a V-a, cap. LXXXII și urm.
- 135 Această cerere presupune relații de prietenie între atenieni și regele Spartei, Cleomenes, precum și o recunoaștere tacită din partea atenienilor a hegemoniei Spartei.
- 136 Orios (Κριός) înseamnă literal „berbec“.
- 137 Adică din Aristodemos.
- 138 Acești poeți, azi anonimi, ale căror opere au pierit, au prezentat probabil lucrurile ca P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. I, și ca A p o l l o d o r u s, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. VIII, 2: Aristodemos a murit înainte de invazia în Pelopones, după tradiția cea mai răspîdită; tradiția spartană este păstrată la X e n o f o n, *Agésilas*, VIII, 7.
- 139 Această genealogie a soției lui Aristodemos apare la Herodot și în cartea a IV-a, cap. CXIV, unde se referă la Theras, fratele Argeei (soția lui Aristodemos) și tutorele celor doi gemeni ai soarei sale.
- 140 Oracolul dat de Pythia în privința descoperirii geamănului prim-născut n-a făcut decît să înlocuiască o incertitudine cu alta.
- 141 L-au crescut pe cel mai mare în casa obștii, pentru a evita confuzia cu fratele său mai mic.
- 142 Perseus este fiul Danaei și al lui Zeus despre care mitul spune că s-a coborît asupra ei în chip de ploaie de aur. Pentru că, pe linie paternă, Perseus avea ca tată un zeu, genealogia sa se face după mamă.
- 143 Descendenții lui Perseus, din tată în fiu, au fost Alcaios, Amphitryon, Heracles, Hyllos, Cleodaios, Aristomachos și Aristodemos (vezi cartea a VII-a, cap. CCIV și nota 150, cartea a VII-a).
- 144 Aerisios fiind, după legendă, strănepotul lui Danaos, iar Danaos fiind fratele lui Aigyptos, așa se explică obîrșia lor egipteană.
- 145 După legendele persane, persii își trag numele de la Perses, fiul lui Perseus și al Andromedei, fiica „asirianului“ Kepheus; după cele elene, Perseus a fost ginerele lui Kepheus, pe a cărui fată, Andromeda, a salvat-o și apoi a luat-o în căsătorie. Vezi cartea a VII-a, cap. LXI

- și nota 150. Dar, de fapt, și versiunea persană prezentată aici trebuie să fie tot de origine elenă.
- 146 Aici Herodot se referă la faptele săvârșite de Hyllos care, alungat din Pelopones, a fost adoptat de regele dorienilor, Aigimios; de aceea el a încercat să se întoarcă în patria sa de origine (vezi cartea a IX-a, cap. XXVI); ceea ce n-a putut realiza el, au reușit Heracilizii, descendenții lui, care s-au întors în fruntea dorienilor.
- 147 Adică logografi ca Hecataios, Pherekydes, Charon din Lampsacos etc.
- 148 Dreptul regilor Spartei de a porni război unde și când socot ei de cuviință va fi fost în vigoare cu siguranță odată. Dar aproape de vremurile lui Herodot, acest drept pare să le fi fost știrbit intrucitva, dovadă procesul ce i s-a intentat lui Cleomenes, după întoarcerea sa din Argolida (vezi această carte, cap. LXXXII).
- 149 Despre dreptul regilor Spartei de a porni primii la război, vezi Xenofon, *Statul lacedemonienilor*, 13.
- 150 În legătură cu garda regilor spartani, probabil că ea era formată dintr-o parte a celor 300 de ostași aleși (cartea a VIII-a, cap. CXXIV; vezi și Thucydides, cartea a V-a, cap. LXXII).
- 151 Începuturile jertfei, adică premisele jertfei (σπονδαρχαί), constituind un drept al regilor, le confereau nu numai onoare, ci și câștig.
- 152 Proxenia (πρόξενος) erau cetățenii care își luau benevol sarcina de a reprezenta pe lângă cetatea lor interesele unei cetăți străine, în schimb unor onoruri și privilegii de care se bucurau din partea acelei cetăți.
- 153 Pythieni, un fel de delegați trimiși la Delfi pentru consultarea oracolului de acolo; numele lor se trage după cel al preotesei Pythia.
- 154 Despre trimiși la Delfi (θεόπροντοι), pe care și-i aleg regii spartani, vezi Cicerone, *De divinatione*, cartea I, cap. XCV, precum și Herodot, cartea a V-a, cap. XXXVIII (ἀπόστολοι).
- 155 Hoinice (χοῖνιξ, — ικος) era o măsură pentru cereale, avind capacitatea cu puțin mai mare de un litru. Era rația cotidiană de hrană pe o zi.
- 156 Cotyla (κοτύλη) era o măsură de lichide avind capacitatea aproximativă de 1/4 dintr-un litru.
- 157 Fiică moștenitoare a bunurilor tatălui (πατροῦχος παρθνέος) este fiica unui tată care moare fără să lase moștenitor de parte bărbătească, fapt care obligă pe fiica moștenitoare să ia în căsătorie o rudă apropiată din partea tatălui, pentru ca averea să nu se înstrăineze de ginta tatălui. Așadar, această fiică purta numele, în dialectul ionic, de πατροῦχος, „cea care stăpânește (averea) tatălui”, în dialect cretan πατροῦχος, cu același sens, în cel doric ἐπιτάμων și ἐπιταμαίς, „moștenitoare (averii)”, în cel attic ἐπικληρος, „care moștenește toate bunurile”.
- 158 În legătură cu dreptul la vot al regilor spartani, Thucydides, cartea I, cap. XX, precizează că Herodot se înșală crezînd că regii spartani aveau drept la două voturi fiecare.
- 159 În grecește, „a se îndolia” (καταμαλινεσθαι), literal „a se murdări”, referindu-se la practica „barbarilor” de a-și presăra cenușă pe cap în caz de doliu (numai la moartea regilor); pentru acest obicei spartan, vezi Plutarh, *Lycurgus*, cap. XXVII; *Institutio Laconica*, cap. XVIII. De asemenea, Xenofon, *Oeconomica*, cap. XV, arată

- că, prin acest obicei, lacedemonienii și-au cinstit regii nu ca pe niște oameni, ci ca pe niște eroi.
- 160 Prin „barbari”, Herodot vizează aci (ca adeseori) pe persi.
- 161 Perieci (περίοικοι), tradus literal înseamnă „care locuiesc în jur, la periferie”, sînt populația indigenă, nedorică, subordonată Spartei. Ei se bucurau de libertate personală, dar nu aveau drepturi politice. Posedau pămînt, de obicei lîngă frontieră, de unde li se trage și numele, parte din ei locuind acolo înainte de cuceririle spartane, parte fiind colonizați în mod special. Ei practicau și diverse meșteșuguri și comerțul, de la care spartanii erau opriți prin lege. Perieci se bucurau, în cadrul statului spartan, de o anumită autogovernare și prestau serviciul militar. Vezi *Istoria universală*, București, 1959, vol. I, p. 672.
- 162 Despre procesiunea cu chipul regelui mort, vezi Xenofon, *Hellenica*, cartea a V-a, cap. III, XIX. Despre o asemenea procesiune cu chipul lui Leonidas, vezi și H. Schaefer, *Das Eîdolon des Leonidas*, Charites, Bonn, 1957.
- 163 Adică cetăților grecești tributare li se șterge tributul pe care îl datorează regelui mort (vezi această carte, cap. XLII, precum și cartea a III-a, cap. LXVII).
- 164 Aici este vorba, desigur, de moștenirea obligatorie a unei ocupații din tată în fiu; pentru acest obicei la egipteni, vezi cartea a II-a, cap. CLXVII. La Sparta, acest obicei trebuie să fi existat numai în privința ocupațiilor în slujba statului; ea, de pildă, bucătarii care pregăteau ospetele publice (συσσίτια) sau banchetele comune cu ocazia diferitelor jertfe și sărbători ori flautiștii care cîntau la sărbătorile publice etc.
- 165 Ariston a fost rege la Sparta o dată cu Anaxandrides; vezi cartea I, cap. LXVII.
- 166 O reminiscență a căsătoriei pe grupe. Vezi Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 64 și nota 103 la cartea a V-a.
- 167 Therapne a fost vechea reședință a regilor ahei, unde, după legendă, au fost înmormîntați Menelaos și Elena (vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XIV, 9; cap. XIX, 9; cap. XX, 2), și se află în sud-estul Spartei dorie, pe o colină.
- 168 Demaratos își are numele format din δῆμος, „popor”, și ἀρχή, „rugăciune”, pentru că s-a născut — vrea să spună Herodot — în urma rugăciunii poporului pentru a nu se stînge viața regelui.
- 169 Vezi despre această ceartă, cartea a V-a, cap. LXXV.
- 170 Agis, în lista Eurypontizilor (cartea a VIII-a, cap. CXXXI), se cheamă Hegesileos (Agesilaos).
- 171 Din aceeași familie cu Demaratos, adică din familia lui Procles (vezi această carte, cap. LI). Strămoșul comun al lui Ariston și al lui Leuty-chides a fost regele Proclid Theopompos. Iată ramura veche a Eurypontizilor la domnie, începînd de la Theopompos: Theopompos — Archidamos — Zeuxidamos — Anaxidamos — Archidamos — Agasicles — Ariston — Demaratos; ramura mai nouă la domnie din aceeași familie l-a dat pe Leuty-chides.
- 172 Percalos (Πέρκαλος), o formă sincopată de la Pericalos (Περικάλος), cu sensul „prea frumoasă”.

- 460 F. VANT-ȘTEF
- 173 Hilon a fost fiul lui Demarmenos, probabil un nepot al vestitului rege cu același nume (vezi cartea I, cap. LIX), și fratele lui Prinetales, bunicul după mamă al lui Cleomenes (vezi cartea a V-a, cap. XLI).
- 174 Era un vechi obicei la Sparta, ca o rămășiță a moravurilor primitive, ca logodnicul să-și răpească logodnica (vezi Plutarh, *Lycurgos*, cap. XV). De altfel, simularea răpirii ca o tradiție se păstrează până azi chiar la popoare civilizate.
- 175 Ţelul politicii lui Cleomenes era salvarea Spartei, susține D. Hereward, *The flight of Damaratus*, Rheinisches Museum, CI, pp. 238—249.
- 176 Pentru temele propagandei delfice, vezi J. Defradas, *Les thèmes de la propagande delphique*, „Études et commentaires”, 21, Paris, 1954; M. P. Nilsson, *Das Delphische Orakel in der neuesten Literatur*, „Forschungsbericht Historia”, VII (1958), pp. 237—250.
- 177 „Jocuri gimnice” (Γυμναστικά), sărbătoare anuală la Sparta, în cinstea războinicilor morți la Thyrea, celebrată prin dansuri executate de două echipe de bărbați și de copii goi. Sărbătoarea se ținea în plină vară. Herodot plasează sărbătoarea Gymnopaïdia la teatru, în timp ce Pausanias, cel puțin o parte din ea, în agora (vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XI, 7).
- 178 A doua alternativă nu putea fi o amenințare, dar așa era expresia. Amenințarea lui Demaratos, că jignirea ce i s-a adus va pricinui mii de nenorociri Lacedemonei, autoriza bănuiele; spartanii pe drept l-au urmărit pentru a-l împiedica să-i ponegrească pe lângă marele rege; orgoliul rănit l-a făcut pe Demaratos nedrept față de concetățenii săi; spartanii, detronându-l, au urmat legea, fiind convinși că nu-i de viță regească.
- 179 Demaratos și-a acoperit capul pentru a se închide în nemulțumirea și durerea sa.
- 180 Demaratos pune în mîna mamei sale măruntaiele victimelor pentru ca, în cazul că va minți, să fie vinovată de sperjur, obicei devenit rit consacrat.
- 181 Zeus Herkeios, adică Zeus protectorul casei, cu altarul în curte. Herkeios corespunde lui Epistios, Ephestios „al căminului” (vezi cartea I, cap. XLIV).
- 182 Eroul Astrabacos avea la Sparta, în apropierea templului lui Lycurg, un sanctuar. Vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XVI, 5. Pentru cultul eroilor la greci, vezi și P. Foucart, *Le culte des héros chez les Grecs*, Paris, 1918; L. R. Farnell, *The cults of the Greek states*, 5 vol., Oxford, 1896—1909.
- 183 Pe vremea lui Ariston și pe timpul lui Herodot, ideea că un personaj divin a cîstit cu vizita sa o simplă femeie pămînteană nu numai că își găsea crezare, dar ea implica și un semn de cinste pentru casa respectivă. Această credință dăinua din epoci legendare (vezi Amphitryon într-o situație similară cu cea a lui Ariston).
- 184 Deși pare curioasă, în primul moment, afirmația că femeile pot să nască la șapte, nouă și la zece luni, o mică socoteală îi dă dreptate lui Herodot. Se știe, îndeobște, că femeile, în mod normal, nasc la nouă luni, iar la șapte luni se nasc copiii prematuri. Ce este cu luna a zecea? Medicina a constatat că, de fapt, nașterile normale au loc între 270—280 de zile de sarcină. Dacă considerăm luna de 30 de zile, 270 de zile fac tocmai nouă luni. Ținînd seamă că lunile grecești erau de 30 și de 29 de zile și că femeile pot să nască și la 280 de zile, e limpede că se poate depăși luna a noua uneori chiar cu două săptămîni, și aceasta înseamnă de fapt luna a zecea.
- 185 Acuzația că mama lui Demaratos ar fi avut legături cu paznicul măgarilor pare a fi o insultă adusă pretenției acestuia de a avea ca tată pe eroul Astrabacos. În afară de aceasta, însuși numele eroului sugera o atare poveste ireverențioasă: ἀστροβάς, „șaua unui animal de povară”.
- 186 Lacedemonienii l-au urmărit pe Demaratos, pentru că, în urma atitudinii lui în afacerea cu Egina, ei au fost îndreptățiți să-l bănuiască de simpatie față de mezi.
- 187 Zakynthos, azi Zante, insulă și oraș în arhipelagul din Marea Ionică.
- 188 Aceste orașe par să fie Pergam (azi Bergamo), Teuthrania (azi Aghios Ilia) și Halisarna. Xenofon, *Hellenica*, III, 1, 6, susține că Demaratos a primit aceste localități nu de la Darius, îndată după sosire, ci de la Xerxes, în urma participării lui la expediția împotriva grecilor.
- 189 Pausanias, *op. cit.*, III, 8, 1, vorbește de o nepoată a sa, Κυρίσκα, „Kynisca” (nume derivat de la κύων, κύων, „cîine”).
- 190 Lampito, la alți autori Lampido, a avut ca fiu pe regele Agis al II-lea.
- 191 Leutychides a dat-o în căsătorie pe Lampito, fiica sa, lui Archidemmos, nepotul său, probabil printr-o dispoziție testamentară. Lampito, născută dintr-o a doua căsătorie a lui Leutychides, trebuie să fi fost mult mai tinără decît soțul său (nepot de frate vitreg totodată).
- 192 Leutychides a pornit cu oaste împotriva Thessaliei, poate pentru a-i pedepsi pe thessalieni pentru că au luat parte la expediție alături de Xerxes; această operațiune militară a lui Leutychides s-a petrecut probabil în 476 î.e.n.
- 193 Tegea, oraș în Arcadia (Pelopones), azi ruine în apropiere de Piali.
- 194 Leutychides a murit, probabil, în 469 î.e.n. El a domnit la Sparta între 491—476, după unii autori, și pînă în 469, după alții.
- 195 Despre Crios, vezi această carte, cap. L și nota 136.
- 196 Cleomenes și Leutychides i-au adus pe prizonierii egeinei la Atena, și nu la Sparta, ceea ce lasă să se întrevadă că această acțiune a lor nu pare să fi fost într-un totul pe placul poporului spartan (vezi această carte, cap. LXXXV).
- 197 Referindu-se la acest pasaj din Herodot, D. Hereward, *Herodotus*, VI, 74, „Classical Review”, 1 (1951), 146, propune o corectură în text: ἐς Σελλασίν, „în Sellasia” (localitate în Laconia), în loc de ἐς Θεσσαλίαν, „în Thessalia”.
- 198 Nonacris, oraș în nordul Arcadiei, la nord-vest de orașul Pheneos (vezi sfîrșitul acestui capitol), nu departe de riul Crathis (vezi cartea I, cap. CXLVII), care, după legendă, dădea în apa Styxului.
- 199 A jura pe apa Styxului arcadian, spune Pausanias, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. XVIII, 2, înseamnă a te lega printr-un greu jurămint.
- 200 Pheneos, un vechi oraș în nordul Arcadiei, în apropierea unui lac cu același nume; azi ruine aproape de Phonias.
- 201 Teama despre care se vorbește aci se datora primejdiei ce le putea veni lacedemonienilor din vecinătatea unei ligi existente între cetățile arcadiene.

- 202 După S. L o u r i a (*Der Selbstmord des Königs Cleomenes I*, „Philologische Wochenschrift“, nr. XLVIII, 1928, p. 27 și urm.), Cleomenes ar fi murit constrins de eforturi la o sinucidere rituală.
- 203 Fluviul Erasinos, în Pelopones, forma odinioară hotarul dintre Laconia și Argolida.
- 204 Lacul Stymphalis, în Arcadia, în apropierea orașului Stymphalos, ale cărui ruine se văd azi în apropiere de Kionia.
- 205 Thyrea, oraș neidentificat cu precizie, situat în colțul de nord-est al Laconiei, în ținutul Thyreatis; vezi cartea I, cap. LXXXII.
- 206 În situația de față, imaginată ca o divinitate.
- 207 Tirynth (Tiryns), azi Paleonavolion, un vechi oraș al Argolidei. A avut un rol important în epoca myceniană; de atunci datează impunătoare ruine, păstrate pe o măgură izolată, în mijlocul unei câmpii de lângă Nauplia.
- 208 Nauplia (azi Navplion), port în golful Argolidei.
- 209 Sepeia (cu variantele Sipeia și Hesipeia) a fost situată probabil între Tirynth și Argos. Despre lupta de la Sepeia vezi cartea a VII-a, cap. CXXVII, CXXXIII, CXLVIII; P a u s a n i a s, cartea a III-a, 4, 1. Vezi această carte, cap. XIX, despre oracolul dat în comun argienilor și milesienilor.
- 210 Pentru explicarea oracolului s-au făcut mai multe presupuneri. P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a II-a, 20, 8, s-a gândit că victoria „femelei asupra masculului“ este victoria Telesillei (poetesa Argosului); dar, în acest caz, oracolul a fost inventat după eveniment, după bătălia de la Sepeia. Probabil, însă, că preoteasa de la Delfi, contînd pe victoria Spartei, a vestit-o dinainte în acest fel.
- 212 „Șarpele cumplit“ (δεινός ὄφις) pare să cuprindă o aluzie la eroul Argos, cuvîntul ἄργος fiind la ei un echivalent al cuvîntului ὄφις (vezi B e k k e r, *Anecdota*, p. 442), sau la blazonul lui Adrastus, alt erou (vezi E u r i p i d e s, *Fenicienele*, vs. 1137). Vezi despre acest oracol și J. D. M e e r w a l d t, *De godspraak uit Delphi voor Argos*, Hermeneus, XXII (1952), pp. 142–156, 161–177 (comentariu referitor la oracolul anunțat de Herodot în acest capitol și, ca o parte a aceluiași oracol, în cartea a VI-a, cap. XIX).
- 213 Zeul Argos era, de fapt, o divinitate secundară care, după legendele mitologiei grecești, avea 100 de ochi; el a fost pus de Hera să supravegheze pe Io, strămutată în chip de vacă de către Zeus, pentru a o feri de răzbunarea soției sale geloase, Hera. După o tradiție păstrată în culegerea Ἀποφθέγματα Λακωνικά (Cleomenes, 3), Cleomenes și-a asigurat victoria printr-un sperjur: după ce a încheiat cu argienii un armistițiu de șapte zile, el i-a atacat în noaptea a treia. Probabil, aici sîntem în fața unei versiuni argiene căreia i s-a opus, la Sparta, ceea ce se spune în cap. LXXVII.
- 214 Oracolul de la Delfi, precum și alte oracole apăreau în credința elenilor ca instituții care apărau dreptul, morala și religia. Dar preoții, și în special cei din slujba templului lui Apollo din Delfi, au jucat în viața elenilor un mare rol politic, adeseori făcînd abuzuri în această direcție, bazîndu-se pe credulitatea naivă a oamenilor de atunci. De pildă, pe tărîm politic, oracolul de la Delfi a militat în favoarea Spartei în cele mai multe împrejurări (dar nu și în cea de față). În privința rolului politic jucat de oracolul de

- la Delfi, vezi H. D ö n n e r, *Beiträge zu einer Geschichte der Politik des delphischen Apollon*, Klio, XVIII, pp. 27–41; M. P. N i l s s o n, *Culta, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951; H. W. P a r k e—D. E. W. W o r m e l l, *The Delphic Oracle*, Oxford, 1956.
- 215 Templul Herei se afla cam la 2 km depărtare spre nord-est de Argos (vezi cartea I, cap. XXXI).
- 216 Probabil un ἱερόκοπος, un slujitor de-al templului.
- 217 Poate că n-a cucerit Argosul, fiind corupt cu bani. Data războiului dintre Argos și Sparta a fost foarte mult discutată. Majoritatea istoricilor moderni consideră că războiul a avut loc în 509 î.e.n., dar G. G l o t z, *op. cit.*, p. 27, n. 113, susține anul 519 î.e.n.; W e l l s, *op. cit.*, p. 74 și urm., propune anul 519 î.e.n. pentru următoarele motive: războiul dintre Sparta și Argos trebuie apropiat de perioada în care s-au legat relațiile între Atena și Plateea (în 519 î.e.n.). Între 490 și 485 î.e.n., Argosul trimite voluntari Eginei împotriva Atenei (vezi cartea a VII-a, cap. XCII); între 475 și 465 î.e.n., Argosul se întărește împotriva Spartei (vezi cartea a IX-a, cap. XXXV). Aceste două intervenții ar fi fost imposibile dacă Argosul ar fi fost dărimat în 509 sau 494 î.e.n.; Sparta intervine la Atena în 510 și 506 î.e.n.; în acea vreme, ea nu mai era prinsă în vreun război.
- 218 Zeul, adică zeita Hera.
- 219 Orașul Argos a fost golit de bărbați în 480 î.e.n.
- 220 Alți autori, ca P l u t a r h, *Mulierum virtutes*, cap. 4, și A r i s t o t e l, *Politica*, cartea a V-a, cap. III, 7, susțin că argienii, pentru a ridica numărul cetățenilor, au acordat cetățenia celor mai buni perieci, care nu erau „sclavi“, cum zice Herodot. Despre condiția perieciilor, vezi mai sus nota 161. O minuțioasă interpretare a acestui pasaj apare la R. F. W i l l e t s, *The servile interregnum at Argos*, „Hermes“, 87 (1959), pp. 495–506.
- 221 Phigalia sau Phigaleia, azi Pavlița, în sud-vestul Arcadii.
- 222 Probabil după războiul cu persii (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XXIII, 3), poate în același timp cu războiul cu Mycena, în 468 î.e.n. (vezi D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. LXV, 65).
- 223 În legătură cu acești sciți nomazi, vezi cartea a IV-a, cap. XI și XIX, precum și notele referitoare la ei.
- 224 Pentru pătrunderea sciților pe pămîntul mezilor, pe lângă râul Phasis, vezi cartea I, cap. CIV, și cartea a IV-a, cap. XI.
- 225 Planul sciților propus spartanilor pare mai îndrăzneț decît cel al lui Aristagoras. Dar întreg pasajul este neverosimil.
- 226 Spartanii erau, la rîndul lor, destul de mari iubitori de vin; Cleomenes nu avea nevoie de dascăli în această direcție, deși, într-adevăr, sciții, mai nordici, consumau mai multe băuturi alcoolice, pe care grecii nu le suportau, fiind situați în regiuni mai calde. Despre viața de vie în antichitate, vezi R. B i l l i a r d, *La vigne dans l'antiquité*, Lyon, 1913.
- 227 N. W e c k l e i n, *Über die Tradition der Perserkriege*, München, 1876, p. 41, explică ἐπισκόπων „ca sciți“, și pasajul respectiv din Herodot ca o lămurire legendară a locuțiunii ἐπισκόπων, spunînd că e imprudent să cauți aci amintirea unui fapt istoric particular.

- 228 Cleomenes nu pare să fi murit înainte de lupta de la Marathon; evenimentele la care a participat, povestite în capitolele LXV—LXVI și LXXIII—LXXV ale acestei cărți, trebuie să se fi extins pe mai mulți ani decât lasă să se întrevadă istorisirea lui Herodot.
- 229 Cu două generații înainte trebuie să fi fost cam pe la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n., cam pe vremea tulburărilor interne din Ionia (vezi cartea a V-a, cap. XXVIII). Afirmatia se bazează pe următoarea conjectură: pe vremea celor relatate de Herodot aici, Leutychides avea probabil aceeași vîrstă ca Demaratos (ambii vor să se căsătorească cu aceeași fată, vezi cap. LXV din această carte), iar Demaratos domnea deja prin 506 î.e.n. (vezi cartea a V-a, cap. LXXV); el a murit în 469 î.e.n.
- 230 Despre puterea jurămîntului, vezi și Hesiod, *Theogonia*, vs. 231 și *Erga*, vs. 282.
- 231 Ultimul vers din oracol este împrumutat de la Hesiod, *Munci și zile*, vs. 285; de altfel, întreg oracolul prezintă contingente cu vechiul poem (vezi versurile 219, 282 și urm., 321 și urm.).
- 232 Pentru vina de intenție (ὁ βουλευσας καὶ ὁ τῇ χειρὶ ἐργασάμενος, „cel care a avut intenția și cel care a înlăptuit cu mîna sa”), cunoscută la greci în secolul al V-lea î.e.n., vezi Andokides, *Mysteria*, cap. XC.
- 233 După plecarea lui Leutychides de la Atena fără rezultatul dorit în legătură cu ostacii egeței, nu se mai povestește soarta acestor oameni. Poate că ei au fost dați în schimbul ateniienilor prinși la Sunion, sau poate că au fost eliberați în 481 î.e.n., cînd grecii au încetat ostilitățile dintre ei (vezi cartea a VII-a, cap. CXLV).
- 234 În legătură cu aceasta, vezi cartea a V-a, cap. LXXXI.
- 235 Despre sărbătorile penteterice (din cinci în cinci ani), probabil în cinstea lui Poseidon, vezi Lysias, cartea a XXI-a, 5.
- 236 Războiul lui Nicodromos, fixat de Herodot după moartea lui Cleomenes (care a avut loc în 486 î.e.n.), pare să fi fost cu 5—6 ani mai devreme, adică puțin după dezastrul de la Sepeia al argienilor (vezi Andrews, în „Annual of the British School at Athens”, XXXVII, pp. 4, 6—7).
- 237 Pentru că Atena avea numai 50 de vase, iar Egina 70 (vezi această carte, cap. XCII).
- 238 Corintienii au fost prieteni cu ateniienii în 488 î.e.n.
- 239 Ἀγεῖν καὶ φέρειν („a lua și a duce”) este o expresie prin care se redă acțiunea răpirii de persoane vii.
- 240 Adică între 490—481 î.e.n., vezi cartea a VII-a, cap. CXLIV.
- 241 Au fost alungați, se înțelege, de către ateniieni la începutul războiului peloponesiac, explică Thucydides, cartea a II-a, cap. XXVII.
- 242 Este vorba de zeița Demetra.
- 243 Demetra Thesmophoros, vezi nota 38 la această carte.
- 244 Deci, cele două armate (a Egeei și a Atenei) aveau același număr de corăbii; la cele 50, ateniienii au mai primit 20 de vase de la corintieni. Vezi mai sus nota 237.
- 245 Adică tot pe argieni, ca pe vremea cînd între ateniieni și egeței a avut loc conflictul pentru statuile Damiei și Auxesiei (vezi cartea a V-a, cap. LXXXVI).

- 246 Aceasta s-a petrecut în vreme ce Cleomenes a transportat oștirea pe mare, de la Thyreatida la Nauplia (vezi această carte, cap. LXXVI).
- 247 Siccyona, capitala Sicyoniei, în nordul Peloponesului, azi ruine aproape de Vasilika.
- 248 Motivul mai plauzibil pentru care statul argian n-a trimis nici un om în ajutorul egeților rezidă în slăbirea Argosului în urma dezastrului de la Sepeia (vezi această carte, cap. LXXXIII); această slăbire îi face pe argieni să rămînă neutri pînă și în anul 481 î.e.n. (vezi cartea a VII-a, cap. CXLVIII).
- 249 Voluntarii care au sărit în ajutor trebuie să fi fost aristocrați, care disprețuiau legile aduse de noii cetățeni pe care îi nesocoteau.
- 250 Înfruntarea dintre ateniieni și argienii voluntari veniți în ajutorul egeților a avut loc pe timpul asediului Egeei (vezi cartea a IX-a, cap. LXXV).
- 251 Dekeleia, demă attică a tribului Hippothontis și cetate la poalele muntelui Parnes, unde e azi localitatea climaterică Tatoi.
- 252 Capitolul XCIII pare desprins de succesiunea evenimentelor relatate în celelalte capitole; acest capitol este fie un fragment dintr-un episod mai vast, pierdut poate, fie o referire la un alt război dintre ateniieni și egeței, presupune Ph. Le Grand, *Hérodote, Histoires*, cartea a VI-a, nota 4, Paris, 1948.
- 253 Cu capitolul XCIV, Herodot reia povestirea întreruptă la capitolul XLIX, făcînd unele aluzii la evenimente petrecute cu mai mulți ani în urmă.
- 254 În legătură cu dispoziția lui Darius, de a i se aminti zilnic de Atena, pentru a nu uita să se răzbune, vezi cartea a V-a, cap. CV.
- 255 Cîmpia Aleion a Ciliciei își trage numele, spune Stephanos din Bizanț în *dicționarul* său, de la orașul Alai. Vezi despre această cîmpie, pe care o traversa drumul ce ducea de la Eufрат la Tarsos, Arrian, *Anabasis*, cartea a II-a, cap. V, 5, și Strabo, *op. cit.*, cartea a XIV-a, cap. V, 17. Alai sau Alae era un oraș în estul Ciliciei, pe coasta golfului Issicos, în acest șes numit *Aleion* sau *Pedias*, udat de riul Pyramus (azi Djihan).
- 256 Pentru vasele impuse să-i fie construite lui Darius de statele-cetăți tributare, vezi această carte, cap. XLVIII.
- 257 Cifra de 600 însemna la grecii antici cel mai adesea „foarte mult”, cum pare să aibă semnificația și aici.
- În legătură cu determinarea cifrei exacte a oștirii persane la Marathon, Cornelius Nepos, *Miltiades*, cap. IV-V, consideră armata persană de zece ori mai mare decât cea greacă (100 000 la 10 000). Simonides, într-o epigramă (fr. 90 Bergk), dă cifra de 90 000. Herodot vorbește numai de 600 de vase pe care s-au imbarcat trupele persane. Deoarece cifra de 600 se întîlnește foarte des la Herodot, ea nu constituie un indiciu prea sigur; în mintea istoricului această cifră echivala cu „foarte mult”. Justinus, cap. II, 9; Bausanias, cartea a X-a, cap. XX, 2; Suidas la cuvîntul ἱππίας ezită între 9 000 și 10 000 plus 1 000 de plateeni. Probabil și această cifră este sub cea reală, pentru a glorifica și mai mult meritele Atenei în luptă cu un dușman mult mai numeros. Această deducție poate fi făcută și după efectivul oștilor ateniene la Plateea: 8 000 de hopliți, 16 000 ușor înarmați (vezi cartea a IX-a, cap. XXIX).

- 258 Icaros sau Icaria, una din insulele Sporade, apropiată de Samos. Azi Nicaria. Aci, spune mitologia, s-ar fi prăbuşit în mare Icaros, care încercase să zboare prinzându-şi de trup aripi lipite cu ceară. Despre Marea Icariană, vezi şi *S t r a b o*, *op. cit.*, § 488: ἡ μὲν οὖν Ἰκαρία ἐρημός ἐστι, νομὸς δ' ἔχει καὶ χρῶνται αὐταῖς Σάμοι· τοιαύτη δ' οὖσα ἐνδοξος ὁμῶς ἐστὶ, καὶ ἀπ' αὐτῆς Ἰκάριον καλεῖται τὸ προκειµενὸν πέλαιος, ἐν ᾧ καὶ αὐτὴ καὶ Σάμος καὶ Κῶς ἐστὶ. („Icaria este un pustiu, dar are şi păsuni pe care le folosesc samienii; deşi un pustiu, ea este totuşi vestită; după ea, marea învecinată se cheamă Icariană, în care se află şi Icaria, şi Samos, şi Cos“.)
- 259 S-au văzut siliţi să facă drumul pe aici pentru a câştiga ceea ce Aristagoras n-a reuşit (vezi cartea a V-a, cap. XXXIV).
- 260 *Plutarh*, *Despre reavă-credinţă a lui Herodot*, 36, urmînd cronicile naxienilor, susţine că persii au fost alungaţi din insulă în această împrejurare. Dar probabil că Plutarh a luat această informaţie din cronicile locale, care au exagerat vreun succes mărunţ al naxienilor asupra citorva soldaţi persi, izolaţi, la plecarea lor din insulă.
- 261 Rhenaia sau Rheneai, insulă şi oraş din Cyclade, în apropiere de Delos.
- 262 „Oameni sfinţi“ (ἅγροι ἱερεῖς), numiţi astfel pentru că pe pămîntul lor s-au născut Artemis şi Apollo, cei doi fii ai lui Zeus şi Latonei; legenda spune că numai Delosul a găzduit-o pe Latona cînd se afla pe punctul de a naşte pe cei doi fii ai lui Zeus şi că insula a plutit pentru a o feri de Hera, care îşi urmărea rivala. Delienii au păstrat amintirea cinstirii pe care a adus-o Datis zeului venerat de ei. Inventarele anului 279 î.e.n. menţionează o ofrandă ce poartă numele lui Datis pe ea; vezi *T. H. Mommsen*, *Comptes et inventaires des temples déliens de l'année 279*, în „Bulletin de correspondance hellénique“, Athènes, XV, 1891, pp. 140–141.
- 263 Adică Artemis şi Apollo. Probabil, persii au manifestat, în acest caz, respect acestor zei, atît pentru faptul că aveau şi ei cultul Lunii şi al Soarelui (vezi cartea I, cap. CXXXI), cît şi pentru a menaja susceptibilitatea religioasă a ionienilor care îl însoţeau pe Datis (vezi această carte, cap. XCVIII). Despre cruşarea delienilor de către Datis, în cinstea zeului lor Apollo, şi despre jertfa adusă de el acestui zeu, vezi *Duncker*, *Geschichte des Altertums*, vol. VII, p. 116; care crede că Datis a venerat la Delos leagănul unei divinităţi care personifica, la fel ca Mithra, lumina zilei.
- 264 Cu toate acestea, *Thucydides*, cartea a II-a, cap. VIII, vorbeşte încă despre un alt cutremur în insula Delos.
- 265 Oracolul pare o interpolare, omisă în manuserisele bune. Cutremurul de la Delos, pomenit de Herodot în acest capitol, este citat ca un exemplu curios de confuzie a tradiţiei orale. *Thucydides*, cartea a II-a, cap. VIII, afirmă că el a avut loc puţin înainte de anul 431 î.e.n. şi că pînă atunci insula a fost lipsită de cutremure; după Herodot, fenomenul s-a întîmplat în 490 î.e.n. Prin urmare, amîndoi istoricii prezintă şi consideră cutremurul acestei insule ca o prevestire a războiului care a urmat şi pe care l-au descris.
- 266 Traducerea numelor regilor persi în greacă, aşa cum o face Herodot, este greşită; rădăcinile — şi chiar denumirea întregă — ale acestor nume apar altfel în vechea persană decît au fost luate de greci, care au adaptat-o pronunţării lor.

- 267 Carystos, oraş pe coasta sudică a Eubeei. Azi are acelaşi nume.
- 268 În privinţa celor 4 000 de cleruhi aşezaţi pe pămînturile hippoboţilor din Halkis, vezi cartea a V-a, cap. LXXVII.
- 269 Din localităţile Eretriei pomenite aci, Tamynai (azi Aliveri) este menţionată şi de alţii, ca, de pildă, de *S t r a b o*, *op. cit.*, § 448; ultimele două, Hoireai şi Aigiliai (care nu trebuie confundată cu insula Aigilia pomenită de Herodot în capitolul CVII al acestei cărţi), sînt necunoscute şi neatestate în altă parte.
- 270 Marathonul nu este nici cel mai apropiat loc de Eretria — Oropos sau Rhamunt sînt cel puţin tot atît de apropiate —, nici locul cel mai prielnic pentru desfăşurarea luptelor de cavalerie — mai potrivite ar fi fost Phaleron şi Eleusis. Altele au fost planurile persilor şi ale grecilor care îi însoţeau, cînd s-au oprit la Marathon; probabil ei au vrut să-i atragă pe atenieni departe de Atena, pentru a putea distruge între timp cetatea; poate au proiectat Marathonul numai ca bază pentru operaţiuni, şi nu pentru desfăşurarea luptei. Pentru bătălia de la Marathon, vezi *H. Vernstraeete*, *Les Grecs a Marathon*, „Nieuw Gids“, V, 1922, 38; despre rolul lui Miltiades în bătălia de la Marathon, vezi *H. Berve*, *Miltiades. Studien Zur Geschichte des Mannes und seiner Zeit*, Berlin, 1937.
- 271 *Demosthenes*, *Ambasada*, cap. CCCIII, *Aristotel*, *Rhetorica*, cartea a III-a, cap. X, *Plutarh*, *Quaestiones convivii*, I, 10, 3, vorbesc despre votarea unei hotărîri propusă de Miltiades de a ieşi înaintea duşmanului şi a nu-l aştepta la Atena.
- 272 Despre rolul lui Miltiades în lupta de la Marathon, vezi *H. T. Wadegery*, *Miltiades*, „Journal of Hellenic Studies“, 71 (1951), pp. 212–221.
- 273 Kimon, fiul lui Stesagoras şi fratele după mamă al lui Miltiades cel bătrîn.
- 274 În legătură cu fuga lui Miltiades, vezi cartea a V-a, cap. LXII.
- 275 Vezi cap. XXXVI al acestei cărţi.
- 276 Aceste victorii olimpice par să dateze — cu o oarecare aproximaţie — din anii 532, 528, 524 î.e.n.
- 277 Probabil că această victorie cedată a fost repurtată la Olympiada 64, în anul 524 î.e.n., deci înainte de moartea lui Peisistratos, dacă acesta a murit în 527 î.e.n., cum se crede în prezent.
- 278 Prytaneul era edificiu public al cetăţilor greceşti menit să păstreze focul sacru; aici se primeau oaspeţii publici şi personalităţile statului întreţinute pe socoteala comunităţii; aici îşi aveau reşedinţa prytanii; prytaneul se afla în partea de nord-est a Acropolei (vezi *Pausanias*, *op. cit.*, cartea I, cap. XVIII, 3).
- 279 Koile se numeşte o demă din tribul Hippothontis, formînd un cartier mărginaş al oraşului Atena. În *Marcellinus*, *Vita Thucydidi*, cap. XVII, stă scris: πρὸς γὰρ ταῖς Μελιτίαις πόλιν καλουμένην ἐστὶν ἐν Κοίλῃ καὶ καλούμενα Κιμόνια μνήματα („în faţa porţilor așa-numite Melitine se află în Koile mormîntul numit al lui Kimon“).
- 280 Despre victoria olimpică a lui Euagoras din Laconia, vezi *Pausanias*, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. X, 8.
- 281 Stesagoras, fiul mai mare al lui Kimon, crescut la Chersones de unchiul său Miltiades, i-a urmat acestuia ca tiran (vezi această carte, cap. XXXVIII).

- 282 Despre urmărirea lui Miltiades de către ienienii până la Imbros, vezi cap. XLI al acestei cărți.
- 283 Prezența lui Miltiades la Atena constituia o primejdie pentru partidul de la putere care era pentru înțelegere cu persii. I se întentează un proces sub pretext că a acționat ca un tiran în Chersones (vezi această carte, cap. CIV), probabil de către Alcmeonizi, care se temeau de o ruptură față de persii. Poporul și, probabil, partizanii ionienilor și ai Miletului, strinși în jurul său, l-au achitat pe Miltiades. Vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 222.
- 284 Probabil când persii au intrat în Attica (vezi începutul cap. CVII al acestei cărți).
- 285 Crainicul Philippides apare în unele ediții cu numele Pheidippides, inspirat din *Novi* lui Aristofan (φειδω, „a cruță”, „a economisi” — cuvânt potrivit pentru a denumi un sol, alergător de meserie, care cruță în acest fel caii). Despre Pheidippides sau Philippides, vezi și P a u s a n i a s, cartea I, cap. XXVIII, 4; cartea a VIII-a, cap. LIV, 6; P l u t a r h, *Despre reaua credință a lui Herodot*, 26, § 862. De la Atena la Sparta distanța este de 222—225 km.
- 286 Vezi despre zeul Pan al grecilor o încercare de monografie la R. H e r b i g, *Pan, der griechische Bocksgott*, Frankfurt, Klostermann, 1949.
- 287 Muntele Parthenion (azi Roinos) se afla între Argolida și Arcadia, în Pelopones; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. LIV, 6, spune că Pan își avea aici un sanctuar.
- 288 A. H a u v e t t e, *Epigrammes de Simonides*, 61, vorbește de o pretinsă dedicație a lui Miltiades față de Pan. Dar Pan nu apare pictat pe Stoa Poikile alături de zei și eroii care au luat parte la lupta de la Marathon (vezi și S i m o n i d e s, fr. 136). Despre zeul Pan care, după relatarea lui Herodot în acest capitol, i s-a arătat lui Pheidippides când a trecut prin Arcadia, G. B u s o l t, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 38 și D e c h a r m e, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. a II-a, 1886, p. 489, susțin că acest zeu a inspirat persilor debarcați la Marathon groaza subită care îi poartă numele (panică). P a u s a n i a s, cartea I, cap. XXII, 7, spune că Pan avea un cult în împrejurimile Marathonului, de aceea pomeneste Herodot despre el aci. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 255, n. 1, susține că Pan era zeul venerat al Arcadiei și, deoarece în Arcadia la tegeați atenienii au găsit mai multă înțelegere și prietenie, în vreme ce la Sparta numai refuz, solul a invocat pe zeul ținutului în favoarea Atenei.
- 289 Styra (azi Stura), o mică localitate din sud-vestul Eubeei, la sud de Eretria.
- 290 Cât privește vârsta înaintată a lui Hippias, el trebuie să fi atins 70 de ani, deoarece, cu vreo 50 de ani înainte de lupta de la Marathon, el era deja bărbat adult (vezi cartea I, cap. LXI și LXIII).
- 291 Hippias și-ar fi putut interpreta visul și altfel: că ar putea să moară și, deci, astfel să fie înmormântat în sinul pământului patriei-mame (vezi C i c e r o, *Ad Atticum*, IX, 10, 3; J u s t i n u s, *op. cit.*, cap. II, 9).
- 292 Situarea sanctuarului lui Heracles a fost presupusă în mai multe părți: pe valea Avlonei, pe o colină muntoasă deasupra Vranei, pe muntele Agrieli.

- 293 Hysiai, oraș în Beotia, azi Kalivia. Teritoriul menționat aici de Herodot a fost anexat atunci de atenieni, dar nu peste mult timp el a fost luat de beoțieni (vezi cartea a V-a, cap. LXXV).
- 294 Plateenii s-au încredințat atenienilor probabil în 509 î.e.n.; după T h u c y d i d e s, III, 68, în anul 519, dar s-ar putea să fie o greșeală a copistului, deoarece este greu de admis ca la Sparta Cleomenes să fi fost rege în 519 î.e.n.
- 295 Herodot a comis o eroare în privința situației și autorității polemarhului atenian, în secolul al V-lea î.e.n. La Atena, polemarhul, cel care conducea un război, era al treilea din cei nouă arhonti, deci nu era al unsprezecelea votant, cum susține Herodot. Despre Callimachos din Aphidna, vezi Fr. Hiller von Gaertringen, *Kallimachos von Aphidna*, „Hermes”, 1919, pp. 211—215 (reconstituirea inscripției I.G., I 350 b).
- 296 Aphidna sau Aphidnai, azi Kotroni, demă attică, din tribul Aiantis.
- 297 Și Harmodios, și Aristogeiton erau din Aphidna, ca și Callimachos. Vezi cartea a V-a, cap. LV; vezi și nota următoare, cît și nota 295.
- 298 Herodot greșeste în privința viitorului: Harmodios și Aristogeiton au lăsat amintirea lor de-a lungul veacurilor, în timp ce Callimachos din Aphidna și-a înmormântat, o dată cu el, și numele.
- 299 Nu e vorba de adăugarea unui vot la un grup de voturi, ci de alegerea între două părți. De fapt, în 490 î.e.n., polemarhul, fiind comandantul întregii oștiri, avea dreptul de a decide (vezi Ἀθηναίων Πολιτεία, XXII, 2).
- 300 Lui Miltiades i-a venit rîndul la președinție (πρυτανίη) a zecea zi. După reforma lui Cleisthenes, prytanii erau delegați ai celor zece triburi, în număr de 50 de fiecare trib, deci în total fiind 500. Sfatul celor 500 se chema βουλή. Cum ei nu puteau să-și sacrifice timpul toți în permanență, pentru a participa la activitatea statului, activau efectiv numai 50 de delegați ai unui singur trib, fiecare trib fiind de serviciu, pe rînd, timp de 35—36 de zile (a zecea parte dintr-un an).
- 301 Aripa dreaptă care îi revenea acum polemarhului fusese deținută înainte de rege (vezi Euripide, *Rugătoarele*, vs. 657).
- 302 Acest pasaj e greu de interpretat. Poate e vorba de ordinea în care triburile își exercitau prytania sau o ordine fixată pentru bătălie, prin tragere la sorți. Vezi despre greci în luptă la Marathon, H. V e r n s t r a e t e, *Les Grecs à Marathon*, „Nova et vetera” (N. V.), 1922, 38. Despre situația frontului pers și a celui grec în bătălia de la Marathon, vezi A. B o u c h e r, *Note au sujet de la bataille de Marathon*, „Revue des Études Grecques”, 1920, L-LI.
- 303 Atenienii sînt cei dinții dintre elenii europeni care au avut curajul să privească îmbrăcămintea mezilor, deoarece, cu siguranță, elenii din Asia Mică erau obișnuiți cu ea.
- 304 În legătură cu efectivul combatanților și cu situația frontului de la Marathon, vezi A. B o u c h e r, *op. cit.*; vezi de asemenea H. V e r n s t r a e t e, *op. cit.*, p. 175 și urm. Oștirea persă la Marathon număra între 4 000 și 6 000 de combatanți, după D e l b r ü c k, *Kriegskunst*, p. 52; între 12 000 și 18 000, după K r o m a y e r, *Antike Schlachtfelder*, p. 8; 20 000, după G r u n d y, *op. cit.*, p. 184. Despre lupta de la Marathon, vezi M a c a n, *loc. cit.* și urm.; G. B u s o l t, *op. cit.*, II, p. 560 și urm.; A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 236 și urm.;

- Grundy, *op. cit.*, p. 183 și urm.; How-Wells, *op. cit.*, II, p. 353 și urm.; Cason, *Klio*, vol. XIV, 1914, p. 69 și urm.; A. Boncher, *Marathon*, Paris, 1920; Delbrück, *Marathon und die persische Taktik*, *Klio*, vol. XVII, 1921, p. 221 și urm.; Kromayer, *Antike Schlachtfelder*, p. 16 și urm.; Lehmann-Haupt, *Herodot and the battle of Marathon* (Mackay's Miscellany), Liverpool, 1914, p. 97 și urm.; *Herodots Arbeitsweise und die Schlacht bei Marathon*, *Klio*, XVIII, 1923, p. 6 și urm., p. 305 și urm. Pentru data bătăliei de la Marathon, vezi G. Busolt, *Griechische Geschichte*, Gotha, 1893—1904, vol. II, p. 69, n. 2, p. 83, n. 4, care se pronunță pentru 12 sau 13 august 490 î.e.n.
- 305 Despre saki, vezi cartea a III-a, cap. XCIII.
- 306 Relatarea bătăliei de la Marathon are la bază o tradiție orală; vezi A. W. Gomme, *Herodotus und Marathon*, „Phoenix“, VI (1952), pp. 77—83; W. R. Loader, *Questions about Marathon*, G. & R., 16 (1947).
- 307 Kynegiros era fratele poetului tragic Eshil, care i-a celebrat moartea plină de glorie.
- 308 Alcmeonizii, o familie nobilă din Atena; vezi despre ei, în continuare, cap. CXXIII și nota 324 la această carte.
- 309 Kynosarges, o piață în Atena, închinată lui Heracles. Vezi cartea a V-a, cap. LXIII, despre templele lui Heracles.
- 310 Portul Phaleron, numit apoi Piraeus, a fost amenajat de Themistocles, începînd de prin 490 î.e.n.
- 311 Despre ostașii căzuți la Marathon, ale căror nume au fost gravate pe marmură și pe stele funerare, vezi Pausanias, cartea I, cap. XXXII, 3. A. Hauvette, *Rapport sur une mission scientifique*, pp. 8—17, susține că mormîntul ateniencilor din cîmpia Marathonului datează din timpul bătăliei; acest mormînt a devenit pentru atenieni un loc de pelerinaj. Mormîntul plateenilor din cîmpia Marathonului n-a fost găsit. Este îndoielnic și faptul că același șef Arimnestos i-a comandat pe plateeni atât la Marathon în 490 î.e.n., cît și la Plateea în 479 î.e.n. (vezi Pausanias, cartea a IX-a, cap. IV, 2).
- 312 Myconos, una din insulele Cyclade, la est de Delos; azi are același nume.
- 313 Delion, azi Dilisi, oraș în Beotia, la est de Tanagra, pe coasta golfului Euboic, hotar cu Attica.
- 314 Despre deportarea eretrienilor la marele rege, vezi F. Grosso, *Gli Eretresi deportati in Persia*, „Rivista di Filologia e d'istruzione classica“ (R.F.I.C.), 36, pp. 350—375 (deportarea era terminată la începutul secolului al IV-lea î.e.n.).
- 315 Kissia sau Susiana (azi Husistan), teritoriu pers, la vest de gura Tigrului. Vezi cartea a III-a, cap. XCI.
- 316 Ardericca, oraș pers, aproape de Susa, azi Aracca; nu este același cu orașul omonim menționat de Herodot în cartea I, cap. CLXXV.
- 317 Strabo, *op. cit.*, cartea a XVI-a, cap. I, 25, fixează acest loc, în mod greșit, pe valea superioară a Tigrului.
- 318 Ulei, adică păcură.
- 319 Urmează o lacună în text.
- 320 Despre sosirea spartanilor, Platon, *Legile*, 698 E, arată, ca Herodot, că ei au ajuns în ziua următoare, după ce s-a dat bătălia; iar Isocra-

tes, *Panegyricul*, 87, precizează că drumul lor a ținut trei zile și trei nopți. Povestirea evenimentelor din 490 î.e.n., așa cum apare la Herodot, cu puțină bunăvoință față de lacedemonieni, are cu siguranță izvor atenian.

Pentru datarea bătăliei de la Marathon, Herodot oferă doar următoarele indicații: Pheidippides ajunge la Sparta a noua zi după lună nouă; iar spartanii, în număr de 2 000, pornesc din Sparta imediat după lună plină (adică în a cincisprezecea zi după lună nouă) și ajung în trei zile în Attica (cartea a VI-a, cap. CXX), dar bătălia fusese deja dată. A. Hauvette, *op. cit.*, p. 270, bazîndu-se pe faptul că sărbătoarea Marathonului se ținea în fiecare an la 6 Boedromion (data sărbătorii Artemisei Agrotera, față de care polemarhul Callimachos dăduse un vot) și considerînd sărbătoarea Marathonului ca avînd loc cu ocazia plecării trupelor ateniene spre Marathon, conchide că bătălia de la Marathon a avut loc în 16 Metageitnion. Dacă Miltiades a avut comanda în 16, el a deținut-o și în 6, prin succesiunea stabilită între strategii (Boedromion corespunde lunii august, Metageitnion, lunii septembrie). Prin urmare, după Hauvette, data bătăliei de la Marathon este 16 septembrie 490 î.e.n.

- 321 Este vorba despre Callias cel bătrîn din timpul Peisistratizilor. Dacă se dă crezare lui Plutarh, *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XXVII, această aducere-aminte i-a fost dictată lui Herodot de dorința de a-i măguli pe descendenții lui Callias.
- 322 Capitoul CXXII pare o interpolare, deoarece cuprinde multe stîngăcii și lucruri de umplutură, fără legătură și importanță cu textul anterior.
- 323 Au trăit în exil, de unde deducem că acordul dintre Peisistratos și Megacles Alcmeonidul (vezi cartea I, cap. LX-LXI) n-a avut trîncie.
- 324 Herodot acordă Alcmeonizilor cîntea de a fi eliberat Atena de tirani, precum și spartanilor, care i-au silit pe Hippas să se exileze. De fapt, pe vremea luptelor de la Marathon, Alcmeonizii s-au dovedit favorabili tiraniei, ostili lui Miltiades și lui Themistocles; cîntea eliberării Atenei se acordă în general lui Harmodios și lui Aristogeiton, care au ucis pe Hipparchos, fiul lui Peisistratos. Vezi M. Valeton, *De Harmodio et Aristogitone*, Mnemosyne, XLV, pp. 21—52.
- 325 Adică pe Hippas și Thessalos. Despre tirania la Atena, vezi, printre altele, M. Chvostov, *Sur le caractère social de la tyrannie athénienne du VI siècle*, „Rivista di Filologia e d'istruzione classica“ (R.F.), 1915.
- 326 Din 490 î.e.n. însă, familia Alcmeonizilor s-a găsit în declin, ridicîndu-se în locu-i familia Philaizilor. După o informație din *Ἀθηναίων Πολιτεία*, XXII, 5, Megacles a fost chiar surghiunit, în urma unei dizgrații în care a căzut și la care se face aluzie în *Pythica*, VII, a lui Pindar.
- 327 Apărarea pe care o face Herodot cu atîta însuflețire Alcmeonizilor nu înălătură bănuiele. Mulți greci de pe vremea aceea, în special aristocrații, au putut considera pretenția Spartei la hegemonie în Ellada mai primejdioasă decît o semisupunere față de regele pers.
- 328 Între Alcmeon și Croesus nu există concordanță de timp; Alcmeon, care a comandat pe atenieni în „războiul sfînt“ (vezi Plutarh, *Solon*, 11), n-a trăit pînă pe vremea lui Croesus, care s-a urcat pe tron cel mai devreme în 560 î.e.n. Poate aceste întîmplări s-au petrecut pe

- vremea regelui Iyidian Alyattes (vezi și T z e t z e s, *Heliades*, I, 8; Sholii la P i n d a r, *Pythica*, VII, despre Alemeon la regele Iyidian).
- 329 Probabil de la Olimpiada 52, aproximativ anul 572 î.e.n.
- 330 Sybaris (la gura râului Sybaris, azi Coscile) și Crotona (azi Cotrona), două orașe înfloritoare în sudul Italiei, pe țărmul de vest al golfului Tarentin.
- 331 Siris, oraș în Italia de sud, pe țărmul golfului Tarentin, la gura râului Siris (azi Sinno).
- 332 Din Marea Adriatică asupra căreia, în întregime, grecii extindeau numele Mării Ionice.
- 333 Epidamnos sau Dyrrhachium, oraș grec din Illyria, pe coasta actualei Albanii. Azi, Durrës sau Durazzo.
- 334 Etolia, ținut din vestul Greciei continentale.
- 335 Titormos, după E l i a n, *Historia Varia*, cartea a XII-a, cap. XXII, a fost învingătorul lui Milon din Crotona, contemporan cu Darius (vezi H e r o d o t, cartea a III-a, cap. CXXXVII). Deci e puțin probabil ca Males, fratele său, să fi putut participa la întreceri în 572 î.e.n.
- 336 Pheidon a fost tiran în Argos, într-o perioadă nesigură, totuși nu atât de târziu încât fiul acestui tiran din Argos să fi putut face parte dintre pețitorii Agaristei (572 î.e.n.).
- 337 Trapezunt (Trapezus), oraș însemnat în Arcadia. Nu trebuie confundat cu celebrul său omonim de pe țărmul pontic al Asiei Mici (azi Trabizunda).
- 338 Paos din Azania, localitate în nord-vestul Arcadiei.
- 339 În Epir, în apropiere de Dodona.
- 340 Poezia veche oferă multe exemple de pretendenți care și-au disputat mina aceleiași femei, ca în cazul Elenei, al Penelopei etc.; prin urmare, acest fragment din Herodot conține o temă luată din poezia veche greacă. În afară de aceasta, localitățile de unde au sosit la Sicyona pețitorii trebuie să fi fost în legături comerciale cu acest oraș. Se știe că Sicyona exporta, prin intermediul orașelor Siris și Sybaris, multe vase de băut. Scena cu pețitorii Agaristei conține un simbol de adevăr; printre pețitori, apar și nume obscure, iar dacă episodul ar fi fost doar opera fanteziei, cu siguranță că Herodot ar fi ales numai nume celebre.
- 341 Hippocleides a fost unul din membrii familiei Philaizilor. Kypselizii, care au origine comună cu Hippocleizii, au dat chiar tirani în Corint, dar pe scurtă durată. P h e r e k y d e s, fr. 2 Jacoby, citat de M a r c e l l i n u s în *Vita Thucydidi*, § 3, susține la fel că Hippocleides este din neamul Philaizilor. Anume Hippocleides apare prezentat ca tatăl lui Miltiades cel bătrîn. H. B e r v e, *Miltiades*, în „Hermes“, Einzelschriften, Heft 2, 1937, pp. 2–3, spune că Hippocleides a fost probabil fratele tatălui lui Miltiades, adică fratele lui Kypselos, și numele lui a fost substituit numelui Kypselos în lista ascendenților lui Miltiades pentru renumele lui.
- 342 Cîntec de dans (ἐμμέλεια), termenul tehnic pentru τραγική ὁρχησις, desemnează aici un ritm de dans grav și măsurat.
- 343 Dansurile mimice (σχημάτων) erau un fel de pantomimă, uneori indecentă.
- 344 Cleisthenes nu era de origine atât de nobilă ca Hippocleides, după care voia să-și dea fiica. El făcea parte din familia Orthagorizilor, care se trăgeau dintr-un bucătar, după relatarea lui D i o d o r din Si-

cilia, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. XXVI. Pe vremea lui Herodot, în virtutea unei legi votate în 451 î.e.n., căsătoria unui cetățean nu era legitimă decât dacă și fata avea cetățenia soțului; dar, cu siguranță, pînă în 571, legislația privind căsătoria era mai puțin riguroasă decât în epocile următoare. Vezi, în legătură cu instituția căsătoriei la grecii antici, L. L a u r a n d, *Manuel des études grecques et latines*, vol. I, Paris, 1942, pp. 63 și urm.

- 345 Despre visul Agaristei că a născut un leu, există și un oracol-parodie, atestat la A r i s t o f a n, *Cavalerii*, vs. 1037:

Ἔστι γυνή, τέξει τε λέοντα· ἱεραῖς ἐν Ἀθήναις,

Ὅς περὶ τοῦ δήμου πολλοῖς κώνωψι μαχεῖται

Ὡστε περὶ σκύμοις βεβηκώς.

(„Există o femeie, va naște un leu în sfînta Atenă,

El se luptă pentru popor cu mulți țînțari,

Ca și cum ar fi sărit [la luptă] pentru puii săi“.)

- 346 În expediția împotriva Parosului, Miltiades a urmărit probabil să extindă autoritatea Atenei asupra tuturor Cycladelor. După E p h o r o s, fr. 107 (Müller), Miltiades, înainte de a ataca Parosul, a descins și în alte insule pe care le-a devastat. Paros (azi numită la fel), una din insulele Cyclade, se bucura de o mare înflorire pe vremea ligii attico-deliene; ea plătea cel mai mare tribut. Probabil Miltiades, alungat din Chersones, se gîndea să se facă stăpîn pe această insulă.

- 347 Hydarnes este pomenit de Herodot în cartea a VII-a, cap. CXXXV, ca στρατηγός τῶν παραθαλασσίων, „comandantul celor de pe țărmul mării“.

- 348 Timo nu era propriu-zis preoteasă, ci ὑποζάκορος, „o slujitoare a templului“.

- 349 Adică Demetra și Persephona.

- 350 Urmează lacună în text.

- 351 Referitor la acest act al lui Miltiades, vezi C h. P i c a r d, *La tentative sacrilège de Miltiade au sanctuaire parien de Démeter*, „Revue Archéologique“ (R.A.), 36 (1950), p. 124 și urm.

- 352 Despre eșecul lui Miltiades la Paros, vezi și E p h o r o s, fr. 107.

- 353 Motivul pentru care lui Miltiades „i-a fost sortit“ să sfîrșească rău nu este precizat de Herodot. P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XII, 7, motivează sfîrșitul nenorocit al lui Miltiades ca urmare a sfatului pe care acesta l-a dat de a arunca într-o groapă solii veniți din partea lui Darius.

- 354 Prin urmare, lui Miltiades, explică Pythia, nu i s-a arătat Timo în persoană, ci doar φάσμα, „imaginea“ ei (φανῆναι are aici sensul „a se arăta chipul, imaginea cuiva“).

- 355 Această acuzație capitală s-a făcut pe baza legii citate de Demosthenes. Asupra legii lui Leptinus, 135 (θανάτου ζημιοῦν, „a i se da pedeapsa cu moartea“).

- 356 Herodot nu arată că Miltiades a murit la închisoare.

- 357 Muntele Hymettos, în Attica, azi Trelovuni.

- 358 Ei le-au dăruit pelasgilor teritoriul de la poalele muntelui Hymettos, atunci cînd pelasgii au fost alungați de beoțieni (vezi S t r a b o, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. II, 3), cam la 60 de ani după cucerirea Troiei (Thucydides, cartea I, cap. XII).

- 359 Despre atribuirea făcută pelasgilor în legătură cu construcția zidului Acropolei ateniene, vezi și Myrsilos din Methymne, fr. 3 M.; Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVIII, 3.
- 360 Fîntîna Enneacrunos (sau „Fîntîna cu 9 izvoare”) s-a numit înainte vreme Callirrhoe („Șipot frumos”); denumirea nouă, după relatarea lui Thucydides, cartea a II-a, cap. XV, datează numai de la lucrările efectuate aici de Peisistratizi. Ea se află la sud-est de oraș. În afirmația lui Herodot că, pe vremea pelasgilor, elenii încă nu aveau sclavi, observăm reminiscențele comunei primitive la autorii greci, printre care și la Herodot, reminiscențe transmise prin viu grai de la o generație la alta.
- 361 Tot din Herodot cunoaștem care au fost aceste „alte meleaguri” ocupate de pelasgi după izgonirea lor din Attica: Plakia și Skylake, la est de Kyzikos (cartea I, cap. LVII), Samothrake (cartea a II-a, cap. LI), Imbros (cartea a V-a, cap. XXVI), Antandros (cartea a VII-a, cap. XLII).
- 362 Brauron (azi Vraona), demă din tribul Aigeis, situată pe coasta nordică a Atticei. Sărbătoarea de aici celebra un cult feminin, în cadrul căruia fetele, probabil costumate în urși, de unde denumirea lor de ἀρκτοί (vezi Aristofan, *Lysistrata*, vs. 645), mimau mișcările unui urs; aceasta o făceau drept ispășire pentru că a fost ucis un urs de-al zeiței Artemis.
- 363 Thoas a fost regele lemnienilor; el a fost salvat o dată din mîna unor oameni de fiica sa, Aypsipte. Legenda spune că lemnienele și-au ucis bărbații pentru că le-au neglijat, iar ei nu s-au apropiat de ele, deoarece Afrodita, pe care ele n-au cinstit-o suficient, le-a impregnat cu un miros greu.
- 364 De fapt, Chersonesul nu s-a aflat sub stăpînirea atenienilor; Miltiades n-a fost un cîrmuitor în Chersones, delegat de poporul atenian; el era doar tiranul Chersonesului și cetățean atenian.
- 365 Eleunt (Elaius), azi Eski Hisarlık, oraș în Chersonesul Traciei, la intrarea în Hellespont, în fața Troiei.
- 366 Nu numai Herodot, dar nici un alt izvor care relatează ocuparea Lemnosului de către Miltiades nu-l prezintă pe Miltiades că ar fi avut deluptat la ocuparea insulei, cu trupe perse, de unde deducem că Lemnosul se eliberase de sub jugul lui Darius. Vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a X-a, cap. IX, 6; Cornelius Nepos, *Miltiades*, cap. I—II.
- 367 Insula Lemnos avea numai două orașe, Hephaistia, la est, și Myrina, la vest.

CARTEA A VII-A. POLYMNIA

- 1 Aluzie la ajutorul dat de atenieni lui Aristagoras în incursiunea făcută de acesta spre Sardes, capitala Lydiei. Vezi cartea a V-a, cap. XCIX—CIII.
- 2 Adaptare a unui termen din vocabularul politic grec la realitățile din Persia în secolul al V-lea. Prin „cetăți” Herodot înțelegea marile centre

orașenești din regatul persan. Înainte de epoca elenistică nu poate fi vorba pentru teritoriul Persiei de „cetăți”, adică de organizații politice-sociale autonome, asemănătoare orașelor-state (πόλεις) din Grecia.

- 3 Vezi cartea a III-a, cap. I și urm. „Al patrulea an” după bătălia de la Marathon (toamna anului 490 î.e.n.) înseamnă sfîrșitul anului 487 sau începutul anului 486 î.e.n. Același interval este dat de Herodot ca necesar lui Xerxes pentru a-și pregăti invazia împotriva Elladei (cap. XX la această carte).
- 4 Această neînțelegere între fiii unui rege încă în viață pare destul de curioasă, din moment ce părintele avea cuvîntul hotărîtor. Plutarh (*Morala*, 488) și Justinus (*Epitome*, II, 10) amintesc de cearta fiilor lui Darius după încetarea din viață a tatălui lor. Bătrînețea înaintată a lui Darius este totuși un motiv plauzibil pentru justificarea afirmației lui Herodot.
- 5 Vezi notele 211 și 213 la cartea a III-a.
- 6 Vezi cartea a VI-a, cap. LXIV—LXX. Sosirea lui Demaratos la Susa este, după mărturia lui Herodot, concomitentă cu sfîrșitul pregătirilor lui Darius pentru cea de-a doua expediție împotriva Elladei, deci sfîrșitul anului 487 sau începutul anului 486 î.e.n.
- 7 Anul 486 î.e.n.
- 8 Moartea lui Darius a avut loc în toamna anului 486 î.e.n., după o domnie de 36 de ani. Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 22.
- 9 Ph. Legend, în *Histoires*, VII (1951), Notice, p. 19, consideră puțin probabilă ezitarea lui Xerxes de a ataca Ellada. În lumina ultimei propoziții din frază, „ci își strîngea oști împotriva Egiptului”, socotim, dimpotrivă, că afirmația lui Herodot este pe deplin întemeiată. Persii aveau însemnate interese economice și politice în Egiptul cucerit de Cambyses, în timp ce supunerea Elladei era legată de marile dificultăți de care se izbise și Darius.
- 10 Lupta pentru obținerea înțîietății la curtea regelui Persiei se ducea de obicei cu și mai mare îndîrjire în perioada începutului unei domnii. Mardonios era totodată și cumnatul regelui. Vezi cartea a VI-a, cap. XLIII.
- 11 Aceași dorință de răzbunare împotriva unei populații străine este dată de Herodot și ca motivare a expediției lui Darius împotriva sciților, cartea a IV-a, cap. I. Vezi și cartea a VI-a, cap. XCIV, unde se află expunerea măsurilor luate de Darius pentru expediția de represalii împotriva Atenei și Eretriei. Vezi Studiul introductiv, p. XCI.
- 12 Cultivarea pomilor fructiferi era foarte răspîdită în Asia Anterioară (Xenofon, *Oeconomica*, cap. IV). Din această cauză apreciază Mardonios culturile pomicele din Europa.
- 13 Aleuazii, puternica familie de tirani din Larissa, erau înrudiți cu Scopazii din Crannon. Ei se intitulau Τάροι și aveau pretenția că sînt urmașii lui Aleuas, rege legendar al Thesaliei (cap. CXXX din această carte; cartea a IX-a, cap. LVIII). În perioada cînd tiraniile în Ellada devin profund reacționare și împotriva lor se ridică forțele democratice ale oamenilor de condiție liberă (vezi Studiul introductiv, p. XXV), tiranii din diferite regiuni ale Elladei caută sprijin la curtea regelui Persiei. Dîndu-se drept adevărații reprezentanți ai opiniei publice, Aleuazii, împotriva voinței thesalienilor, l-au asigurat pe Xerxes de con-

- cursul lor (cap. CXXX din această carte; vezi și cap. CLXXII, unde Herodot menționează atitudinea potrivnică a thesaliienilor față de politica Aleuazilor, precum și cap. I din cartea a IX-a, în care este vorba despre trădarea aleuadului Thorax).
- 14 Herodot nu menționează cine erau acești urmași ai tiranului Peisistratos. După uciderea lui Hipparchos și alungarea lui Hippias de la Atena (vezi cartea a V-a, cap. LXV), nu se mai cunosc alte nume din familia Peisistratizilor. E puțin probabil ca în acest pasaj să fie vorba de Hippias, ajuns la adinci bătrânețe, dacă se admite că mai era în viață la această dată (486 î.e.n.).
 - 15 Onomacritos din Atena a fost un cunoscut culegător și interpret de oracole (chresmolog) din secolul al VI-lea î.e.n. Principala sa operă era o colecție de oracole atribuite în majoritatea lor lui Musaios. Cu privire la ramura literară a oracolelor în secolul al VI-lea, vezi Studiul introductiv, p. XCIX, nota 2. După o informație din *Ioannes Tzetzes*, Onomacritos, împreună cu Zopyros din Heraclea și Orfeu din Crotona, s-a ocupat, la îndemnul lui Peisistratos, de editarea epopeelor homerice. W. Schmid-O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, vol. I, partea I, München, 1929, pp. 161, 306.
 - 16 Musaios este un poet care aparține literaturii hieratice grecești, inspirată de cultele unor anumiți zei. Activitatea lui poetică s-a desfășurat la Eleusis, localitate din Attica, unde se afla un mare sanctuar al zeiței Demeter. Pausanias, *Călătorie în Ellada*, cartea I, cap. XXII, citează un imn în cinstea zeiței Demeter ca fiind o operă autentică a lui Musaios. Problema autenticității oracolelor în versuri și a imnurilor sacre atribuite lui Musaios a stîrnit vii comentarii încă din antichitate (W. Schmid-O. Stählin, *op. cit.*, p. 52).
 - 17 Lasos din Hermione, poet liric din secolul al VI-lea î.e.n. A adus o însemnată contribuție la propășirea cultului lui Dionysos în Grecia și la răspîndirea dithyrambului dionysiac (W. Schmid-O. Stählin, *op. cit.*, pp. 544-545).
 - 18 Această informație poate fi eventual pusă în legătură cu cap. XC din cartea a V-a a *Istoriilor*. E plauzibil să credem că redactarea colecției de oracole atribuite lui Musaios fusese încredințată lui Onomacritos, așa cum susține tradiția. Motivul supărării Peisistratizilor pentru intercalarea, în culegerea de oracole a lui Musaios, a unui oracol străin de opera poetului nu este cunoscut. Insulele din fața coastei de răsărit a Lemnosului erau de natură vulcanică. Ele au dispărut încă din antichitate, după cum mărturisește Pausanias, cartea a VIII-a, cap. XXIII.
 - 19 Adică la începutul anului 484 î.e.n.
 - 20 În acest capitol este amintită perioada de dominație persană în Egipt din timpul lui Darius. Darius îngăduise anumite libertăți în practicarea datinilor, obiceiurilor și cultelor religioase. Vezi, de pildă, cartea a II-a, cap. CX. Lui Darius i s-a datorat și continuarea lucrărilor la canalul dintre Nil și Marea Roșie, început de Necos (vezi cartea a II-a, cap. CLVIII și nota 559). Despre revolta lui Inaros, fiul lui Psammetichos, vezi cartea a III-a, cap. XV și nota 47.
 - 21 În grecește σύλλογον ἐπικλητον Περσέων τῶν ἀρίστων. 'Επικλητος are înțelesul de „în mod special”, „în ședință extraordinară”. La adunare participau satrapi, înalți demnitari și comandanți militari.

- 22 Vezi cartea I, cap. CXXIII și urm.
- 23 Lista acestor neamuri a fost dată de Herodot în cartea a III-a, cap. LXXXVIII și urm.
- 24 Vezi nota 11 la această carte. În comentariul la cartea a VII-a, W. W. How și J. Wells, *A commentary on Herodotus*, vol. II (Books V-IX), Oxford, Clarendon Press, 1936, p. 129, amintesc în legătură cu acest capitol de Eshil, *Perșii*, v. 753 și urm. În drama tragicului grec, Atossa consideră ambiția lui Xerxes de a-și depăși predecesorii drept unul din motivele înfringerii suferite de fiul ei.
- 25 Țintă la care Xerxes a și ajuns (vezi cartea a VIII-a, cap. LI-LIII).
- 26 Aristagoras din Milet a fost inițiatorul campaniei de cucerire a regiunii Sardes (cartea a V-a, cap. XCIX), și nu însoțitorul atenienilor, așa cum dorește Xerxes să înfățișeze rolul fostului tiran din Milet. Termenul de „sclavi” pentru populațiile dominate de perși este întrebuintat în mod curent de perșii pe care Herodot îi pune să vorbească în *Istoriile*. Aceeași mentalitate reiese și din discursul lui Mardonios (vezi, de pildă cap. IX din această carte). Despre șefii indigeni care comandau detașamentele tirite de Xerxes împotriva Elladei, vezi cap. XCVI din această carte: „Niți conducătorii fiecărui neam nu sînt vrednici să fie pomeniți și, apoi, să nu uităm că, la fiecare neam în parte, erau tot atîția conducători cîte orașe. Toți aceștia însoțeau expediția nu în calitate de șefi militari, ci, ca și ceilalți ostași, doar ca sclavi”.
- 27 Pelops, eroul eponim al Peloponesului, întemeietorul familiei Pelopizilor (Atreu, Thyeste, Agamemnon, Menelaos). Vezi *Iliada*, II, vs. 100-108. Homer nu specifică originea lui Pelops. Herodot îl numește frigian, iar în poezia tragică este înfățișat ca lydian, fiul lui Tantalos, regele Lydiei. P. Deschamps, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. a VI-a, pp. 644 și urm.
- 28 În nemăsurata lui înfumurare, Xerxes, care nu cunoaște conturul geografic al Europei, este încredințat că va străbate și va cuceri tot continentul.
- 29 Πόλις ἀνδρῶν opus lui ἔθνος ἀνδρώπων. Herodot face distincția între orașele-state de tip sclavagist și populațiile care se deosebeau între ele din punct de vedere etnic. Această distincție, pe care o trece asupra regelui Persiei, îi aparține.
- 30 Acest lung și bine alcătuit discurs este opera lui Herodot. Problema care se pune în legătură cu discursul lui Xerxes, din cartea a VII-a a *Istoriilor*, dezbătută încă din secolul al XIX-lea, este de a se cunoaște în ce măsură cuvîntarea regelui, ca de altfel și cuvîntările lui Mardonios și Artabanos, reflectă ceva din adevărul istoric. Este foarte posibil ca în Grecia să fi ajuns unele eco-uri ale dezbaterilor de la Susa care au hotărît soarta expediției din 480. Așa cum a arătat A. Havelle, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, Hachette, 1894, p. 284, în discursul lui Xerxes, există unele puncte de contact cu tragedia *Perșii*, a lui Eshil. Cum Herodot nu atribuie umbrei lui Darius același rol ca în tragedia *Perșii*, ci, dimpotrivă, un rol contrar, de indemn la luptă, trebuie să admitem că tradiția greacă despre premisele celui de-al doilea război medic avea unele oscilații care se reflectă și în operele celor doi scriitori de la începutul veacului al V-lea, Eshil și Herodot.

- 31 Aluzie la evenimentele descrise în cartea a VI-a, cap. XLIII—XLV. La începutul discursului său, cu o intenție de ostilitate, Mardonios numește și pe elenii din Europa „ionieni”, renunțând apoi la acest cuvânt. În Orient termenul de „ionian” s-a generalizat pentru greci. Până azi, turcii numesc pe greci *Iunan*.
- 32 După o informație din *Polybios*, cartea a XIII-a, cap. III, felul de luptă al vechilor eleni era, într-adevăr, așa cum îl descrie în acest pasaj Herodot. Luptătorii erau însă foarte puțini la număr.
- 33 În acest pasaj, înaintea lui Aristofan, Herodot, prin mijlocirea lui Mardonios, pune problema unității de neam și limbă a elenilor. Această idee revine constant în compoziția cărții a VII-a și trădează influența pe care cercurile sofistice de la Atena au avut-o asupra lui Herodot. Conțințele cu o tematică asemănătoare dezvoltată în vechea comedie attică sînt izbitoare.
- 34 În grecește *ἐπιλεῖν* — „îndulcind”, „înfățișînd sub un aspect mai blînd”. Mardonios, spre deosebire de Xerxes, care vorbea de cucerirea întregii lumi, restrînge sfera pretențiilor lui Xerxes la cucerirea Greciei.
- 35 Artabanos, fiu al lui Hystaspes și frate al lui Darius, a jucat pe lângă fratele său, cu prilejul expediției în Scitia, același rol pe care i-l atribuie Herodot acum față de Xerxes. Vezi cartea a IV-a, cap. LXXXIII.
- 36 Vădită influență a practicii retorice din cercurile sofistice de la Atena în secolul al V-lea î.e.n. Vezi Studiul introductiv, p. XXXIX.
- 37 Herodot folosește aici o zicală care poate fi întîlnită și la unii poeți lirici contemporani lui, de pildă la *Bacchylides*, fr. 22 B (14 Snell, ed. Teubner, 1957) sau la *Pindar*, *Pyth.*, X, 67.
- 38 Vezi nota 35 la această carte.
- 39 Prin această aluzie la insuccesul expediției trimise de Darius, Herodot nu pierde prilejul să aducă laude vitejiei ateniienilor. Vezi Studiul introductiv, p. LXIII și Notița istorică, p. 178. Spre sfîrșitul discursului său, atacîndu-l pe Mardonios, Artabanos laudă de astă dată pe eleni în totalitatea lor.
- 40 Considerațiile făcute de Herodot în acest capitol asupra *folosului* desprins din analiza unor evenimente istorice sînt deosebit de interesante. *Thucydides* a reluat această idee în capitolul XXII din cartea I a *Istoriei războiului peloponesiac*. Vezi și *Polybios*, cartea I, cap. I. În contradicție cu concepția dominantă din *Istorie*, fatalistă în mare măsură, expozeul lui Artabanos are pe alocuri o bază de gîndire materialistă, reprezentînd una din numeroasele nepotriviri între concepția generală a operei și observațiile pline de bun-simț făcute din cînd în cînd de autorul ei. Vezi Studiul introductiv, p. XC.
- 41 Vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVII.
- 42 Prin mijlocirea discursului lui Artabanos, Herodot revine la ideile lui favorite despre soartă. Herodot are totuși meritul de a sublinia în rîndurile care urmează valoarea rațiunii umane, indiferent de oscilațiile destinului.
- 43 În continuare, Herodot amintește în treacăt și de gelozia zeilor, tema preferată a poezilor tragici contemporani lui. Vezi Studiul introductiv, p. XCIV. Ideea din acest pasaj a fost parafrazată de Horațiu în strofa a doua a *Odei* a X-a din cartea a II-a:

Saeplus ventis agitur ingens
Pinus et celsae graviore casu
Decidunt turres, feriuntque summos
Fulgura montes.

- 44 Vezi *Hesiod*, *Munci și zile* vs. 6—7:

Lesne pe om îl înalță și pe cei înălțați îi coboară;
Lesne-njosește pe cel glorios, pe smerit ridicîndu-l;
Lesne pe strîmb îl îndreaptă și-apasă pe cel ce e mîndru.

(traducerea Șt. Bezdechi)

Vezi și *Arhiloh*, fr. 58, Diehl, ed. a III-a.

- 45 Vezi cap. XLII și XLIII din această carte, precum și *Thucydides*, cartea a VIII-a, cap. LXXX.
- 46 În cartea I, cap. CCVII, Croesus l-a sfătuit pe Cyrus să pătrundă pe meleagurile massagelor. Sfatul lui Croesus l-a dus pe Cyrus la moarte. Artabanos dă un sfat potrivit celui al lui Croesus. Pentru regele Persiei este mai bine să rămînă la Susa.
- 47 În cartea I, cap. CXL, Herodot scria următoarele: „Leșul unui pers nu este îngropat mai înainte de a fi fost sfîșiat de păsări sau de cîini. Știu fără umbră de îndoială că așa fac magii, căci o fac fără a se feri de ochii oamenilor”. Herodot, care în acest discurs i-a atribuit lui Artabanos propriile sale păreri, îi atribuie acum și concepția greacă despre nenorocirea care însoțește un leș nears pe rug sau neîngropat.
- 48 Această amenințare, pe care Xerxes a și pus-o de altfel în practică, și-a schimbat cu totul conținutul în cap. LII și LIII ale acestei cărți. Artabanos a fost, într-adevăr, lăsat la Susa, însă ca locuitor cu puteri depline.
- 49 Vezi nota 479 la cartea I. Familia Achemenizilor, începînd cu Teispes, fiul lui Achaimenes, s-a împărțit în două ramuri: Cyrus, Cambyses, Cyrus, întemeietorul regatului medo-persan, și fiii lui Cyrus — Cambyses și Smerdis — morți amîndoi, așa cum se relatează în cartea a III-a a *Istoriilor*, fără copii; a doua ramură este constituită din succesiunea Ariaramnes, Arsames, Hystaspes, Darius, Xerxes. Darius i-a urmat la tron lui Cambyses. Referitor la Achemenizi, vezi articolul Achaimenidai din *Paulys-Wissowa*, vol. I, col. 200 și urm.
- 50 Xerxes, născut la 521 î.e.n., nu mai era deci așa de tînăr la această dată.
- 51 Invitația lui Xerxes ca Artabanos să-i îmbrace costumul regesc, și astfel stafia să fie îndusă în eroare, este cu totul nepotrivită pentru maturitatea de gîndire a lui Xerxes. Vezi mai jos nota 54 la această carte. Ideea visului înșelător trimis lui Xerxes și apoi lui Artabanos de divinitate a fost probabil inspirată lui Herodot de cîntul II din *Iliada*. Agamemnon, ca și Xerxes, este prevestit de un vis înșelător că va doborî în curînd pe vrăjmași.
- 52 Această explicație cu substrat materialist, atribuită de Herodot lui Artabanos, combate explicația idealistă a originii divine a visurilor.
- 53 Tendința de lingușire din aceste cuvinte arată că lupta dintre Artabanos și Mardonios, pentru a cîștiga încrederea regelui, se desfășoară ca o luptă între curteni.

- 54 Observație plină de bun-simț; cuvintele lui Artabanos sună ca o dojană față de propunerea lipsită de temei a nepotului său.
- 55 Vezi Studiul introductiv, p. LXXXIX.
- 56 *Ibidem*, p. XCIII.
- 57 Idee asupra căreia Herodot insistă în mod deosebit în povestirea despre Croesus, cartea I, cap. XXX și urm.
- 58 Magii, coboritori dintr-un trib med (vezi cap. CVII, CXX și CXXVIII din cartea I), cu toată prigoana dezlănțuită împotriva lor de Darius când acesta a luat domnia (cartea a III-a, cap. LXXIX), continuau să îndeplinească funcția de talmaci ai viselor la curtea regelui Persiei.
- 59 Vezi, în cartea I, cap. CVIII, interpretarea dată de magi viziunii lui Astyages. Ramurile și frunzele de măslin menționate în acest pasaj amintesc de încununările învingătorilor la concursurile olimpice. E probabil ca Herodot să se fi inspirat din realitățile elene când a scris aceste rânduri.
- 60 Xerxes a înăbușit răscoala Egiptului în 485 î.e.n. Vezi cap. VII din această carte. După mărturia lui Herodot, au trecut „patru ani încheiați” pentru pregătirea expediției împotriva Greciei (dec. 484—480). Xerxes a pornit spre apus „la sfârșitul celui de-al cincilea an”, în 480 î.e.n., primăvara.
- 61 Vezi Thucydides, cartea I, cap. XXIII.
- 62 Campania lui Darius împotriva sciților a fost descrisă de Herodot în cartea a IV-a, cap. LXXXII—XCVIII și CXVIII—CXLII.
- 63 Cartea I, cap. CIII—CVI.
- 64 Vezi nota 11 la această carte.
- 65 Herodot face aici aluzie la legenda expediției lui Laomedon, tatăl lui Priam, care, în fruntea teucerilor (troieni) însoțiți de mysieni, a făcut o incursiune în sudul Traciei. În urma invaziei lui Laomedon, triburile tracice din bazinul inferior al Strymonului au fost alungate spre Asia Mică (vezi cap. LXXV din această carte). După o informație a lui Xanthos din Lydia (F.H.G. Müller, fr. 8), reprodusă de Strabo, *Geografia*, cartea a XII-a, cap. VIII (571), mysienii sînt traci care au emigrat în Asia Mică, întocmai ca frigienii. Ei s-au amestecat aici cu populația băștinasă a lydienilor și limba lor, după părerea lui Xanthos, era o limbă mixtă, traco-lydiană. Principalele lor așezări în Asia Mică se grupau la poalele muntelui Olymp (Tumandji). Despre problema migrației mysiene, vezi P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, 1896, pp. 174 și 390; H. Hirt, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Heimat und ihre Kultur*, Strassburg, 1905—1907, vol. I, pp. 128 și 132; J. Friedrich, RE (1941), articolul *Frigia*, col. 881—882. După părerea lui Vladimir Gheorghiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, 1958, care arată că din limba mysienilor europeni n-a mai rămas nici o urmă (p. 134), nu se poate determina căruia din dialectele trace aparțin glosele mysienilor asiaticii (p. 135). V. Gheorghiev emite totuși ipoteza că a existat o unitate daco-mysiană (p. 136). Marea Ionică este Marea Adriatică. Aceeași denumire și în cartea a VI-a, cap. CXXVII (vezi nota 332 la cartea a VI-a).
- 66 Corăbii de război (vezi nota 10 la cartea I).
- 67 Numele acestei localități revine în cap. CXXII al acestei cărți. Vezi nota 320 la această carte.

- 68 Orașul Sane este menționat și de Thucydides în cartea a IV-a a *Istoriei războiului peloponesiac*, cap. CIX. La cap. CXXIII din această carte, Herodot pomeneste o altă localitate Sane, pe coasta de vest a peninsulei Pallene. Avînd în vedere mărturia lui Thucydides, Sane menționată în acest capitol al *Istoriilor* nu poate fi decît Sane de pe Acte. Cîteva rânduri mai jos, Herodot amintește numele altor localități din jurul muntelui Athos: Acrothoon se afla în colțul de sud-est al peninsulei; Dion, pe coasta de nord-vest, aproape de Sane; Thyssos, pe coasta de vest; Cleonai, la sud de Thyssos.
- 69 Urmele canalului săpat, la porunca lui Xerxes, de-a curmezișul promontoriului Acte se văd pînă astăzi încă. Cu toate acestea, H. Stein, ediția citată, cartea a VII-a, p. 36, bazîndu-se pe o informație a lui Demetrios din Skepsis la Strabo, cartea a VII-a (35), își exprimă dubiul asupra terminării și folosirii acestui canal, care mai putea fi încă văzut în primele secole ale erei noastre. Călători și arheologi din secolul al XIX-lea au constatat, fără nici o umbră de îndoială, existența canalului numai pe alocuri mascată de aluviuni. Vezi A. Haugvett, *op. cit.*, pp. 291—292; W. W. How și J. Wells, *op. cit.*, p. 135.
- 70 Acest motiv al trufiei pe care Herodot îl pune adesea la baza acțiunilor lui Xerxes nu este întotdeauna pe deplin justificat. Așa cum a demonstrat încă din secolul trecut G. Rawlinson, *History of Herodotus*, ed. a III-a, Londra, 1875, vol. IV, p. 26, nota 5, terenul în care a fost săpat canalul este constituit dintr-o înălțuire de bancuri nisipoase și mlaștini. Săparea canalului nu a fost excesiv de grea. În schimb, canalul înfățișa mari avantaje de securitate împotriva furtunilor violente din jurul muntelui Athos, nu numai pentru flota lui Xerxes, ci și pentru toate navele care străbat ruta Hellespont—Salonic. Vezi W. W. How și J. Wells, *op. cit.*, p. 136.
- 71 Podurile de peste Strymon sînt pomenite și în cap. CXIV al acestei cărți.
- 72 Vezi notele 327 și 328 la cartea a II-a.
- 73 Aici este vorba de o plantă cu o fibră foarte dură, folosită de fenicieni în împletirea ogdoanelor și parîmelor. La cap. XXXIV al acestei cărți, cînd pomeneste de construirea primului pod de vase care unea malurile Hellespontului, Herodot menționează că „fenicienii lucrau cu ogdoane de in alb, egiptenii cu ogdoane de papirus”.
- 74 Leuke Acte este un promontoriu al coastei tracice din Propontida, în vecinătatea Chersonesului. Tyrodiza se afla în imediata apropiere a promontoriului.
- 75 Doriscos (sub romani Traianopolis, azi Tusla), menționat în cap. LVIII—LIX ale acestei cărți, și Eion (lingă Amphipolis), menționat la cap. CXIII al acestei cărți, sînt localități în sudul Traciei, în care Xerxes a făcut popas.
- 76 Critalla din Cappadocia, după părerea exprimată de W. W. How și J. Wells, *op. cit.*, p. 137, se afla la nord de Halys, pe drumul regal; Critalla era un nod de drumuri de unde accesul spre valea Meandului este destul de ușor. În notele adiționale la comentariul despre Herodot, W. W. How și J. Wells (p. 416) adaugă diverse interpretări cu privire la poziția acestei localități din Cappadocia, menționată numai de Herodot.

- 77 Localitatea Kelainai (azi Dineir) se află în Frigia, la izvoarele fluviului Meandru. Legenda Silenului Marsyas, care a avut curajul să se întrecă în arta cântatului din flaut cu însuși Apollo, cît și împrejurimile localității (palatele lui Xerxes și Cyrus cel tânăr, parcul de vînătoare al lui Cyrus cel tânăr) sînt pomenite de X e n o f o n în *Anabasis*, cartea I, cap. VII—VIII. Despre Kelainai, vezi H. S t e i n, ed. cit., p. 39.
- 78 Acest Pythios, care a trăit la începutul secolului al V-lea, dacă admitem că era înaintat în vîrstă, e posibil să fi fost fiul lui Atys, fiul lui Croesus, a cărui poveste Herodot a integrat-o în „povestirile lydiane”, cartea I, cap. XXXIV și urm. Numele, care amintește de Pythia de la Delfi, a fost ales pentru vlăstarul lui Atys ca o confirmare a legăturilor pe care Mermnazii le-au avut cu oracolul de la Delfi. Povestea lui Pythios poate fi comparată cu cea a lui Oiobazos (cartea a IV-a cap. LXXXIV). Asemenea paralelisme între istoria lui Darius și cea a lui Xerxes erau pe placul lui Herodot. P h. L e g r a n d, op. cit., Notice, pp. 67—68, contestă existența istorică a lui Pythios. În acest episod Legrand vede o legendă transformată de Herodot într-un fapt istoric.
- 79 Lucrări în aur și pietre prețioase, renumite în antichitate, despre care se credea că erau opera lui Theodoros din Samos. Vezi nota 117 la cartea I. Ele sînt pomenite de A t h e n a i o s în *Banchetul sofistilor*, XII, 514 și urm. Ambele lucrări au fost topite de Antigonos, care a stăpînit Asia Anterioară după moartea lui Alexandru (D i o d o r, cartea a XIX-a, cap. XLVII).
- 80 Vezi tabelul de măsuri și greutate de la sfîrșitul acestui volum.
- 81 Vezi nota 219 la cartea a III-a.
- 82 În grecește, ξένοσ, πρόξενοσ era un titlu de onoare decernat străinilor care aduseseră anumite servicii orașelor-state. Herodot atribuie unui rege persan un obicei grec.
- 83 Astăzi Agi-Tuz-Ghiol.
- 84 Și această localitate din Frigia este menționată de X e n o f o n în *Anabasis*, cartea I, cap. II, 6, drept „un oraș mare și înfloritor”. În secolul I al erei noastre, după mărturia lui S t r a b o, cartea a XII-a, cap. XIII, Colossai era însă o așezare lipsită de importanța pe care o avusese în trecut.
- 85 Informația lui Herodot este, în parte, exactă. S t r a b o, cartea a XII-a, cap. XIV, atestă că Lycosul (azi Ciurukciai) avea pe unele porțiuni un curs subteran.
- 86 Kallatebos, localitate în Lydia lângă Aini-Ghiol, în apropierea Meandruului. În Orient se preparau siropuri consistente din diferite plante. În cartea I, cap. CXIII, Herodot amintește de „mierea” extrasă din rodul palmierilor; „mierea” din tamarisc (gr. μυρσίνη) se prepara din siropul extras din acest arbust și din făină de grîu.
- 87 Vezi, în cartea a VI-a, cap. XLVIII, cererea asemănătoare făcută de Darius.
- 88 Vezi cap. CXXXIII al acestei cărți, unde este dat motivul pentru care Xerxes nu și-a mai trimis solii la Atena și Sparta.
- 89 Vezi harta de la finele acestui volum. Sestos este actualul Bogali, în Chersonesul tracic, pe Hellespont, peste drum de Abydos, azi Nagara. Madytos, astăzi Maïto, o mică localitate spre sud de Sestos, este pomenit și de X e n o f o n, *Hellenica*, cartea I, cap. I, 3,

- 90 În anul 478 î.e.n., deci doi ani după invazia lui Xerxes în Ellada.
- 91 Această întîmplare este povestită de Herodot în cartea a IX-a, cap. CXVI (vezi notele la acest capitol).
- 92 Vezi nota 73 la această carte.
- 93 Hotărîrile luate de Xerxes pentru pedepsirea Hellespontului au fost diferit interpretate. Unii comentatori, făcînd o legătură între acest capitol și capitolul LIV din această carte (de pildă, A. H a u v e t t e, op. cit., p. 298), au interpretat hotărîrile lui Xerxes drept un ceremonial religios. După toată probabilitatea, în obiceiurile perșilor intra și practica „pedepsirii” lucrurilor care aduc prejudicii oamenilor. Aceasta este o reminiscență de animism. Să se observe că, în mărturiile tradiției asupra „pedepsirii” Hellespontului, Herodot își exprimă îndoiala numai asupra înfierării apei. Înfierarea sclavilor era un obicei grec, deși, așa cum reiese din cap. CXXXIII al acestei cărți, și Xerxes înfierează pe thebanii luați prizonieri la Thermopylai.
- 94 Deoarece apa „curge” sub forma unui puternic curent dinspre nord spre sud în strîmtoarea Hellespontului, Herodot și-a îngăduit să numească Hellespontul — în imprecizia pe care i-o adresează Xerxes — „fluviu murdar și cu unde sărate”. În acest pasaj Hellespontul este insultat pentru apa sa.
- 95 Corăbiile mici și bărcile puteau trece pe sub odgoanele de legătură între corăbiile înalte de război, pentecontere și trireme, în locurile unde corăbiile nu erau strîns legate una de alta.
- 96 Vezi tabelul de măsuri și greutate de la sfîrșitul acestui volum.
- 97 Fenomene ale naturii interpretate ca semne prevestitoare sînt pomenite și în cărțile I, cap. LXXIV și a VI-a, cap. XCVIII. Informația lui Herodot conexează, probabil, așa cum i s-a relatat „din auzite”, eclipsa de soare totală din aprilie 481, vizibilă la Susa, cu plecarea oștilor lui Xerxes din Sardes, un an mai tîrziu, în 480. Datele eclipselor solare din anii 481—480 î.e.n. sînt precis cunoscute. Nici una nu corespunde cu primăvara anului 480 î.e.n. Eclipsa parțială din octombrie 480 este, în schimb, corect amintită de Herodot în cartea a IX-a, cap. X.
- 98 Aluzie la Apollo, zeul soarelui.
- 99 Xerxes se arată deosebit de nemulțumit la gîndul că înaintarea sa în Europa poate fi privită ca o expediție periculoasă. Pentru a-i fi pe plac, Pythios era dator să se arate gata a-l urma, la bine sau la rău, cu toată casa sa.
- 100 Vezi cartea a IV-a, cap. LXXXIV. Dacă confruntăm acest pasaj din *Istorie* cu *Geneza*, cap. XV, 9—10: „și Dumnezeu îi răspunse: adu-mi o juncă de trei ani, și o capră de trei ani, și un berbec de trei ani, și o turturea, și un porumb. Și el îi aduse toate acestea, și le despica prin mijloc, și puse fiecare jumătate față cu cealaltă, iar păsările nu le despica”, se pare că pedeapsa dată de Xerxes lui Pythios are și un fond religios, adică reprezintă o jertfă omenească adusă pentru succesul expediției. Cf. I e r e m i a, cartea a XXXIV-a, cap. XVIII: „Și vei da pre oamenii care au călcat legămîntul meu și care n-au împlinit cuvintele legămîntului încheiat înaintea mea, cînd au tăiat vițelul în două și au trecut printre bucățile lui”.
Vezi și A. H a u v e t t e, op. cit., p. 302.
- 101 În cartea a III-a, cap. CXXVIII, Herodot atestă că această poziție a lăncilor era un semn de respect față de rege.

- 102 Vezi cartea a III-a, cap. CVI și nota 275.
- 103 Identificarea între Zeus și Ormuz. Vezi cartea I, cap. CXXXI și notele 305 și 306.
- 104 Xerxes, cînd oboșea, schimba carul de război, descoperit, în care era nevoit să stea în picioare, cu o căruță acoperită cu coviltir (ἀρμάμαξα). X e n o f o n în *Anabasis*, cartea I, cap. II, 16, amintește de o asemenea căruță care transporta pe regina Ciliciei.
- 105 În catalogul oștilor lui Xerxes, la cap. LXXXIII al acestei cărți, Herodot vorbește mai pe larg despre acești „zece mii”, porecliți „nemuritorii”, fiindcă numărul lor nu scădea niciodată. Oamenii care pieriau erau de îndată înlocuiți cu alții.
- 106 Virf de fier ascuțit, ajustat la capătul lăncii. *Sauvotera* slujea la înfigerea lăncii în pămînt.
- 107 Vezi cartea I, cap. CLX și cartea a VI-a, cap. XXVIII—XXIX.
- 108 Armata urmează spre Hellespont un drum — pe lângă coasta mării — mai lesnicios decît drumul direct peste lanțurile de coline care brăzdează Mysia.
- 109 Această Theba din Mysia — o cîmpie lângă orașul Theba, care era locul de naștere al Andromacăi, soția lui Hector (*Iliada*, cîntul VI, vs. 396) — apare în limba greacă la singular Θῆβη, spre deosebire de Θῆβαι din Beotia și Θῆβαι din Egipt.
- 110 Sau Adramytteion, azi Edremid, în Asia Mică. Orașul, așezat în apropierea golfului cu același nume, era principala așezare din cîmpia Thebei.
- 111 Vezi cartea a V-a, cap. XXVI și nota 63. După S t r a b o, cartea a XIII-a, cap. LI, aici au locuit lelegii.
- 112 De-a lungul văii Scamandului. Această rută este amintită și de X e n o f o n, *Anabasis*, cartea a VII-a, cap. VIII, 7—8.
- 113 Acropolea Troiei (*Iliada*, cîntul IV, vs. 508; cîntul V, vs. 446 etc.).
- 114 Zeitate amintită de Homer în cîntul VI din *Iliada*, vs. 269, 297 și urm. Acestei Athena îi aduceau sacrificii troienii cerînd îndurare pentru soarta lor. Cultul zeității era încă în vigoare pe vremea lui Alexandru, regele Macedoniei; vezi A r r i a n, *Expediția lui Alexandru*, cartea I, cap. XI.
- 115 A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 303, presupune că acest sacrificiu, adus de magi eroilor care au luptat la Troia, nu poate fi explicat decît dacă se admite că regele persan a fost lămurit, de șefii greci care-l însoțeau, asupra însemnătății istorice a locului prin care trecea. Hauvette atrage de asemenea atenția că acțiunile lui Xerxes în regiunea Troadei, avînd în vedere vechiul antagonism dintre Asia și Europa ocupată de eleni, au putut interesa în mod special Ellada și suscită tot felul de interpretări.
- 116 Împreună cu mysienii, așa cum se spune în cap. XX al acestei cărți, teucirii au invadat Europa pînă spre Adriatică (vezi nota 65 la această carte). Ei au determinat unele deplasări ale triburilor trace din regiunea Strymonului (cap. LXXV al acestei cărți). Gergiții sînt urmașii lor (vezi cartea a V-a, cap. CXXII), iar peonii — colonii lor (vezi cartea a V-a, cap. XIII și nota 32). În cartea a II-a, cap. CXIV, teucirii sînt identificați cu troienii.
- 117 Astăzi Maltepe, pe promontoriul Nagara, de unde se poate vedea panorama Hellespontului.
- 118 Vezi Studiul introductiv, p. XCIV.
- 119 *Ibidem*, p. XCVI.

- 120 În limba greacă συμφορά, cuvînt care are și înțelesul de „întîmplare nefericită”.
- 121 Vezi E s h i l, *Persiă*, vs. 792.
- 122 Vezi în cartea a III-a, cap. LXV, cuvintele lui Cambyses: „Temîndu-mă ca nu cumva să fiu despuiat de putere de către fratele meu, am trecut la fapte cu prea multă grabă și prea puțină înțelepciune”.
- 123 Primăvara anului 480 î.e.n.
- 124 Vezi nota 31 la această carte. Vezi și cartea a V-a, cap. XCVII.
- 125 Xerxes identifică în mod greșit interesele ionienilor cu cele ale tiranilor din cetățile lor. Despre motivele care-i îndemnau pe tiranii ionieni să fie susținătorii puterii persane, vezi Studiul introductiv, p. XXV.
- 126 Părere opusă celei exprimate de rege în cap. VIII din această carte.
- 127 Vezi cartea a III-a, cap. LXXXIV și nota 204.
- 128 Vezi nota 181 la cartea a III-a; *akinalesul* este amintit ca făcînd parte din armele obișnuite ale persilor și la cap. LXI al acestei cărți.
- 129 Herodot pomeneste adesea de soldații regelui Xerxes, care erau puși la munci grele sau luptau sub lovituri de bice. Și soldații care atacă la Thermopylai sînt mînați de conducătorii lor cu biciul. Vezi cap. XXII, CIII și CCXXII ale acestei cărți.
- 130 Lui Herodot îi place să povestească pe larg despre semnele prevestitoare. Vezi cartea a III-a, cap. CLIII, și Studiul introductiv, p. XCVIII.
- 131 Astăzi capul Paxi, promontoriu la intrarea în golful Melas (astăzi Saros), dintre coasta de sud a Traciei și peninsula Chersones.
- 132 Agora se află între Pactya, pe Hellespont, și Cardia, pe țărmurile golfului Melas.
- 133 Helle, fiica lui Athamas și sora lui Phryxos, a zburat, împreună cu fratele ei, spre Colchida, pe spinarea unui berbec fermecat, ca să scape de urzile mamei lor vitrege, Ino. În drum a căzut de pe spinarea berbecului și s-a prăbușit în locul ce-i poartă numele, Hellespont. Despre Helle și familia ei, vezi amănunte în nota 530 la această carte.
- 134 Golful Melas se numește astăzi Saros sau Xeros.
- 135 Ainos, azi Enos, la gura Hebrului (Marița). Vezi S t r a b o, cartea a VII-a, cap. LII.
- 136 Doriscos (azi Tusla) este o vastă plajă aproape de gura Hebrului (Marița). Peonii, venind din exil, au debarcat aici. Vezi cartea a V-a, cap. XCVIII. Xerxes făcuse la Doriscos un depozit de alimente (vezi cap. XXV al acestei cărți).
- 137 Herodot nu precizează în cartea a IV-a nimic cu privire la o garnizoană persană lăsată la Doriscos de Darius cînd a pornit împotriva sciților. După părerea lui W. W. How și J. Wells, *op. cit.*, p. 150, ocuparea cîmpiei Doriscos de către persi trebuie pusă în legătură cu întoarcerea lui Darius la Sestos (cartea a IV-a, cap. CXLII) și cucerirea Traciei de către Megabazos (cartea a V-a, cap. II).
- 138 Promontoriul Serreion (Serrhium) este astăzi capul Makri.
- 139 Vezi *Iliada*, cîntul II, vs. 846. O legendă susține că aici a fost ucis Orfeu, renumitul cîntăreț trac.
- 140 1 700 000 de oameni. Cifra aceasta cu totul exagerată nu este acceptată de critica modernă. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 309—314, expune cîteva din explicațiile care s-au dat asupra felului cum a ajuns Herodot la această cifră. Tradiția greacă a păstrat cu mîndrie o cifră foarte ridicată a armatei lui Xerxes. Așa cum indică A. H a u v e t t e

- op. cit.*, p. 307, informațiile date de Herodot despre armata lui Xerxes, la cap. LXXXI al acestei cărți, sînt mult mai demne de crezare decît cele din acest capitol. Vezi Notița istorică, p. 172.
- 141 Puțin verosimil este și acest mod de a face numărătoarea unei armate: „Ce récit, d'après lequel les soldats de Xerxès auraient été rangés comme des moutons dans un parc, a déjà par lui-même tout le caractère d'une légende“ (A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 309).
- 142 Urmează o lungă listă a tuturor neamurilor înglobate în armata de uscat și în flota lui Xerxes, cu o descriere cît mai exact posibilă a particularităților de îmbrăcăminte, a armamentului și a modului de luptă. Cartea a VII-a din *Istorie* devine astfel, așa cum s-a arătat în Notița istorică, p. 171, alături de cartea a III-a, unul din cele mai importante izvoare grecești din antichitate pentru cunoașterea configurației etnografice a Asiei Anterioare. Contingentele de infanterie enumerate de Herodot pe neamuri se ridică la 46 (cap. LXI—LXXXIII), cele de cavalerie la 8 (cap. LXXXIV—LXXXVIII), cele de marină la 12 (cap. LXXXIX—XCIX). Cu privire la întocmirea acestei liste de către Herodot, vezi Notița istorică, p. 172.
- 143 *Tiara* avea o formă ascuțită, aplecată puțin în față.
- 144 Vezi nota 84 la cartea I.
- 145 Aici textul are o lacună. Înțelesul se pare că era următorul: pesta hitonul viu colorat, persii purtau o cămașă de zale alcătuită din plăcuțe metalice suprapuse ca solzii de pește. Același lucru Herodot îl repetă, de altfel, în cartea a IX-a, cap. XXII. În cap. CXXXV din cartea I Herodot afirmă că această cămașă de zale, adoptată de persi, era o modă egipteană.
- 146 Vezi nota 193 la cartea I.
- 147 În grecește, τὸ γέρον. Acest cuvînt era interpretat în mod curent drept „scut împletit din nulele“, destinat să apere pe luptător de săgeți. Bazat pe unele pasaje din cartea a IX-a, cap. LXI, LXII, XCIX, CII, P h. L e g r a n d a ajuns însă la concluzia că aceste *gherra* aveau dimensiuni mai mari decît scuturile obișnuite și reprezentau un mijloc de apărare colectivă. Puse cap la cap, *gherra* erau un excelent mijloc de oprire a sulitelor și săgeților. P h. L e g r a n d, *Hérodote*, Index analytique, Paris, 1954, p. 226.
- 148 În grecește, ἄρχεις. E vorba de pumnalele persane denumite *akina-kes*, cum este, de pildă, cel pomenit în cartea a III-a, cap. LXIV, sau cel pomenit la cap. LIV al acestei cărți. Vezi nota 181 la cartea a III-a.
- 149 În *Istoriile* lui Herodot sînt menționați șapte demnitari persi cu acest nume. Vezi Indicele de la sfîrșitul acestui volum. Acest Otanes nu trebuie confundat cu Otanes, socrul lui Darius, fiul lui Pharnaspes (cartea a III-a, cap. LXVIII și urm., *passim*).
- 150 În acest capitol Herodot repetă greșeala din cartea I, cap. CXXV. El consideră că numele persilor vine de la un erou eponim, Perses, care nu era altcineva decît fiul lui Perseus și al Andromedei. Vezi și nota 301 la cartea I. O confuzie nu mai puțin gravă, bazată tot pe o apropiere de nume, și anume apropierea între *Perseus* și porecla zeului egiptean Manes, *Peh-ne-su*, există și în cap. XCI din cartea a II-a. Vezi nota 316 la cartea a II-a, precum și cartea a VI-a, cap. LIII și notele 142 și 145.

- Descendența lui Perses din Perseus este pomenită în cartea I, cap. CXXV, și în cartea a VII-a, cap. CL și CCXX.
- În genealogia dată în acest capitol există totuși o nepotrivire cu genealogia Heraclizilor, dinastie a Lydiei, dată de Herodot în cartea I, cap. VII. În acel loc, Belos este integrat în linia familiei domnitoare din Lydia, al cărei erou eponim era Heracles, fără să se pomenească nici un cuvînt despre Kepheus. După A p o l l o d o r, *Bibliotheca*, cartea a II-a, cap. IV, 3, kepheenii erau o populație etiopiană ajunsă sub dominația asiriană și confundată cu asirienii. Persii, succesorii asirienilor în dominația Asiei Anterioare, au fost probabil considerați de Herodot ca urmași kepheenilor-asirieni. Din punct de vedere al tradiției mitologice grecești, afirmațiile lui Herodot suscită mari dificultăți, căci Perseus este considerat ca străbunicul lui Heracles, și, prin urmare, Belos, strănepot al lui Heracles, nu putea fi socrul lui Perseus. Numele *artei*-lor derivă de la cuvîntul *arta* — „nobil“, „bun“.
- 151 Vezi cartea I, cap. CXXXV.
- 152 Tigranes a căzut la Mycale (vezi cartea a IX-a, cap. XCVI).
- 153 Ἄριοι, „arii“. Mezii nu trebuie totuși confundați cu arii, menționați de Herodot în lista populațiilor celui de al șaisprezecelea district financiar al Persiei și în cap. LXVI al acestei cărți. Derivat din adjectivul care în sanscrită apare sub forma *arya* — „nobil“, „bun“, cuvînt intrat și în structura semantică a cuvîntului *artei* (vezi nota 155), numele de ari s-a generalizat pentru populațiile iraniene.
- 154 Aceași confuzie care stă la baza derivării numelui lui Perses, erau eponim al persilor, din Perseus (vezi mai sus nota 150) stă și la baza derivării numelui mezilor din Medes, fiu al Medeei, fiica lui Aietes, rege în Colchida. Totuși, avem dovada că legenda despre Medes, fiu al Medeei și al lui Iason, circula cu mult înaintea lui Herodot, căci existența lui Medes este pomenită încă de H e s i o d în *Theogonia*, vs. 1000, în catalogul eroilor anexat *Theogoniei*.
- 155 Vezi cartea a III-a, cap. XCI și nota 231.
- 156 Interpretările asupra înfățișării mitrei sînt diferite. Ele variază după felul cum a fost redată înfățișarea persilor pe basoreliefurile sau prin alte mijloace de reprezentare. G. R a w l i n s o n, de pildă, *op. cit.*, p. 59, nota 7, crede că mitra reprezenta o simplă bandă sau o rețea. Părerea majorității comentatorilor lui Herodot este că mitra era un fel de turban imbinat cu un șal de protejire a gîtului. Mitra se purta la Babilon (cartea I, cap. CXCIV), în Kissia și în Cipru (cap. XC din această carte).
- 157 Cumnatul regelui Xerxes, fratele reginei Amestris. Vezi mai sus nota 149.
- 158 Vezi cartea a III-a, cap. XCII și nota 234.
- 159 Prin asirieni Herodot denumea pe locuitorii din ținutul Babilonului. Această identificare apare în cartea I, cap. CLXXXVIII (vezi nota 440 la cartea I), precum și în cartea a III-a, cap. XCII (vezi nota 232 la cartea a III-a).
- 160 Același tip de cască, făurit din curele împletite și fixate prin lamele metalice, este menționat mai departe, în cap. LXXII.
- 161 Și arabii au, printre armele lor, măciuca cu ținte (vezi cap. LXIX din această carte).
- 162 Ultimele propoziții din acest capitol sînt o interpolare. Relativ la populația numită de greci sirieni, vezi cartea I, cap. VI și nota 22.

- 163 Locuitorii din Bactria erau înglobați în al doisprezecelea district financiar al Persiei (cartea a III-a, cap. XCII).
- 164 *Kyrbasiile* scitice erau un fel de căciuli asemănătoare cu tiarele persilor, lipsite însă de flexibilitatea tiarei. Kyrbasiile se terminau cu un vîrf ascuțit.
- 165 Sciții amyrgieni erau triburile care locuiau Seistanul (regiunea lacului Zareh), în sudul Mării Caspice, la sud-vest de Kandahar. C t e s i a s, *Persica excerpta*, 3—6, pomeneste de un Amorges, rege al sakilor pe vremea lui Cyrus (vezi și nota 239 la cartea a III-a).
- 166 Indienii, înglobați în al douăzecelea district al Persiei, sînt pomeniți de Herodot în cap. XCIV al cărții a III-a.
- 167 Vezi cartea a III-a, cap. XVI și nota 277.
- 168 *Ibidem*, cap. XCVIII și nota 262.
- 169 *Ibidem*, cap. XCIII și nota 240. Acești ari sînt acei "Apsioi" din cartea a III-a, cap. XCIII, deși grafia întrebuintată de Herodot este de astă dată "Apsioi". Nu trebuie confundați cu arii ("Apsioi") din cap. LXII al acestei cărți. Ei locuiau în al șaisprezecelea district financiar al regatului persan împreună cu parții, chorasmii și sogdienii.
- 170 Pentru gandari și dadici, vezi cartea a III-a, cap. XCI și nota 230.
- 171 Artabazos, fiul lui Pharnakes, este generalul care a condus mai tîrziu asediul Potideii (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXVI—CXXIX).
- 172 În lista districtelor din cartea a III-a, caspii sînt pomeniți de două ori: în cap. XCII, alături de pausicii, și în cap. XCIII, ca vecini ai sakilor. Pentru lămuriri, vezi notele 235 și 239 la cartea a III-a.
- 173 Vezi cartea a III-a, cap. XCIII și nota 238.
- 174 *Ibidem*, cap. XCIII și nota 237.
- 175 Uții și mycienii sînt locuitorii din al paisprezecelea district, pomeniți în cartea a III-a, cap. XCIII (vezi nota 238 la cartea a III-a).
- 176 Paricanii erau o populație din sudul Mării Caspice. Vezi cartea a III-a, cap. XCII și nota 234.
- 177 Vezi cartea a III-a, cap. LXXXVIII și nota 210.
- 178 În limba greacă, καλντρονα. Curbura naturală a arcului era trasă în sens invers, ceea ce mărea puterea de înaintare a săgeții. Asemenea arcuri aveau unii eroi homerici (vezi, de pildă, *Odiseea*, cap. XXI, vs. 11 și 59).
- 179 Acești etiopieni sînt etiopienii africani, pomeniți de Herodot în cartea a III-a, cap. XX, XXIII, XXIV, CXIV etc. Ei se disting de etiopienii din partea soarelui-răsare, locuitori ai Belucistanului, enumerați în continuare de Herodot în cap. LXX al acestei cărți. Etiopienii asiatici erau înscrși în cel de al șaptesprezecelea district. În cartea a III-a sînt menționați la cap. XCIV. Vezi și nota 241 la cartea a III-a.
- 180 Pietrele de peceți erau uneori geme, pietre semiprețioase dure, pe care meșterul săpa figuri cu ajutorul unui vîrf de așchie dintr-un cuarț foarte dur. Ulterior, săpatul gemelor s-a efectuat cu un vîrf de fier ajutat de praf de diamant. În text e vorba de un procedeu vechi.
- 181 Acest obicei de a-și vopsi fața și corpul în scopuri rituale sau pentru a trezi groază în rîndurile dușmanilor este și astăzi încă răspîndit la unele din triburile Africii centrale, ale Americii de Sud etc.
- 182 Vezi cartea a IV-a, cap. CLXXV și nota 635.
- 183 Vezi cartea a III-a, cap. XIII. Libyenii sînt considerați de Herodot ca vecinii egiptenilor.

- 184 Aceste haine erau confecționate din piei de ovine. În cartea a IV-a, cap. CLXXXIX, vorbind despre îmbrăcămîntea femeilor libyene, Herodot menționează un fel de manta din piele de capră, împodobită cu ciucuri.
- 185 Populație din nordul Asiei Mici. Paflagonii erau despărțiți de Cappadocia prin fluviul Halys (cartea I, cap. VI). Ei făceau parte din cel de al treilea district al regatului persan.
- 186 Populații — după indicațiile din cartea a III-a, cap. XC — care locuiau în nordul Asiei Mici, în bazinul fluviului Halys. Despre ligyeni și matieni nu se știe nimic sigur; în schimb, populația mariandynilor este binecunoscută din izvoarele antice (de pildă, P l a t o n, *Legile*, cartea a VI-a, 776).
- 187 Acești sirieni sînt locuitorii Cappadociei, actuala Sirie. Vezi cartea I, cap. VI.
- 188 S t r a b o, cartea a VI-a, cap. III, 295: „Și frigienii sînt brygi, neam trac, întocmai ca mydonii, bebrycii, medobithynii, bithynii și thynii“. Despre frigieni, vezi I. F r i e d r i c h, RE (1941), articolul *Frigia*, col. 883 și urm., precum și V l. G h e o r g h i e v, *op. cit.* p. 141. Deoarece în *Iliada*, cîntul II, vs. 862, cîntul III, vs. 184 și urm., cîntul XXIV, vs. 545 și urm., frigienii sînt considerați de același neam cu troienii, Gheorghiev trage concluzia că frigienii sînt și ei o ramură a tracilor, trecută în nordul Asiei Mici. Despre sediul frigienilor în Europa, tradiția n-a păstrat însă nici o amintire. Gheorghiev, bazîndu-se pe textul lui Herodot din acest capitol, cit și pe alte izvoare, presupune că sediul inițial al frigienilor era regiunea de la răsărit de Axios (Vardar), pe care aceștia au părăsit-o într-un interval de timp situat cu aproximație în milenii IV—III î.e.n. (p. 144).
- 189 V l. G h e o r g h i e v, *op. cit.*, p. 141, citează și alte izvoare antice care sprijină afirmația lui Herodot despre înrudirea armenilor cu ramura tracă a frigienilor. Pe baza analizei fonetice între armeană și glosele frigiene, Gheorghiev susține că armeană are unele elemente tracice (p. 143). Nu se poate însă ști dacă frigiana și armeană erau dialecte ale uneia și aceleiași limbi sau dacă erau limbi înrudite (p. 144). După această teorie, și armenii au locuit într-o perioadă foarte îndepărtată, pretracică, în regiunea europeană unde se aflau triburile frigiene, adică la răsărit de fluviul Axios.
- 190 Herodot rămîne consecvent afirmațiilor pe care le-a făcut în cartea I, cap. VII. Vezi nota 27 la cartea I.
- 191 Referitor la mysieni, vezi nota 65 la această carte. Muntele Olymp (Tumandji sau Tumandji-Dagh), pomenit și în cartea I, cap. XXXVI și XLIII, se afla în Mysia, în regiunea Propontidei. Nu trebuie confundat cu omonimul său din Grecia.
- 192 Artaphrenes era fiul lui Artaphrenes, care era la rîndul său fiul lui Hystaspes, prin urmare, nepot al lui Darius. A însoțit pe Datis în expediția de la Marathon. Vezi cartea a VI-a, cap. XCIV și cap. VIII, X din această carte.
- 193 Acești traci, cum se precizează la sfîrșitul capitolului, sînt „tracii din Asia“, adică thynii și bithynii, care locuiau în partea asiatică a regiunii Bosforului. După Herodot, ei au venit în Asia Mică din bazinul Strymonului. Aceiași traci sînt pomeniți în cartea I, cap. XXVIII (cucerii de Croesus). X e n o f o n, *Anabasis*, cartea a VII-a, cap. 6,

- confirmă faptul că tracii europeni purtau exact același costum ca cei din Asia.
- 194 Vezi începutul capitolului LXIX din această carte. Tracii, ca și arabii, purtau un fel de mantale largi. Cu privire la costumul tracilor europeni, vezi *Xenofon*, *Anabasis*, cartea a VII-a, cap. IV: „tracii poartă pe cap, trase peste urechi, căciuli din blană de vulpe și hitoane care le acoperă nu numai pieptul, ci și pulpele, precum și mantale care le bat călefiile atunci când sînt călări. Ei nu au hlamide“.
- 195 În acest loc textul este întrerupt. *P. h. L e g r a n d* propune *Ποιδας*, cel mai de seamă neam războinic din vecinătatea cabalilor menționați în capitolul următor. Totuși, în cartea a III-a, cap. XC, pisidienii nu sînt inserați în lista populațiilor din primele trei districte, alături de milsiieni și cabali. Alți editori mai vechi, cum ar fi *H. Stein* bunăoară, propun în loc de pisidieni numele unor populații din lista dată de *Herodot* în cartea a III-a, cap. XC, ca *Iasonii* sau *hygenneii*. Vezi și notele 221 și 222 la cartea a III-a.
- 196 În textul tradus, *λυκιοσπύεας* — „făurite în Lycia“. După o emendație din *A t h e n a i o s*, *Banchetul sofistilor*, cartea a XI-a, 72, *λυκοσπύεας* — „țepușe pentru lupi“.
- 197 Cultul unei zeități a războiului la sciți, identificată de *Herodot* cu *Ares*, este pomenit în cartea a IV-a, cap. LIX și LXII. În cartea a V-a, cap. VII, *Herodot* menționează cultul unei divinități a războiului, *Ares*, și la tracii. Existența unui oracol al lui *Ares* la o populație din nordul Asiei Mici dovedește existența cultului unei divinități războinice la toate triburile care populau țărmurile Mării Negre în secolele VI—V î.e.n.
- 198 Cabalii, care aparțin celui de al doilea district al regatului persan, locuiau în sud-vestul Asiei Mici; ei sînt menționați în cartea a III-a, cap. XC. Vezi nota 222 la cartea a III-a.
- 199 Îmbrăcămintea cilicienilor este descrisă în cap. XCI al acestei cărți.
- 200 Vezi cartea I, cap. CLXXIII și nota 400, precum și cartea a III-a, cap. XC și nota 221.
- 201 Descrierea arcurilor lyciene poate fi citită la cap. XCII al acestei cărți.
- 202 *Moschii*, *tibarenii*, *macronii*, și *mossynecii* erau integrați în al nouăsprezecelea district al regatului persan, aflat în sud-estul Pontului Euxin. Vezi cartea a III-a, cap. XCIV și nota 243.
- 203 Vezi mai sus nota 91 la această carte.
- 204 *Marii*, *Μάρεις*, *Μάρρεας*, sînt o populație din estul Pontului Euxin, în vecinătatea Colchidei. În cartea a III-a, cap. XCIV, sînt pomeniți ca făcînd parte din districtul al nouăsprezecelea al regatului persan.
- 205 În cartea a II-a, cap. CIV și CV, *Herodot* susține originea egipteană a colchidienilor. Vezi notele 357 și 358 la cartea a II-a. În cartea a III-a, cap. XCVII, găsim specificat că triburile colchidiene, situate la sud de Caucaz, „s-au îndatorat de bună voie la daruri“ față de regele Persiei — adică nu făceau parte integrantă din regatul persan. Cu toate acestea ei sînt trecuți pe lista inscripției de la *Nakş-i-Rustem*. Vezi nota 259 de la cartea a III-a.

- 206 *Alarodienii* și *saspirii*, din estul Armeniei, sînt integrați în al optsprezecelea district al regatului persan. Vezi cartea a III-a, cap. XCIV și nota 242.
- 207 Despre rolul acestui *Masistios* în calitate de comandant de cavalerie sub ordinele lui *Mardonios*, vezi cartea a IX-a, cap. XX și urm.
- 208 Vezi cartea a III-a, cap. XCIII și nota 238.
- 209 Deși în 479 comanda un detașament al trupelor de uscat, după cum reiese din capitolul LXXX al acestei cărți, în 478 *Mardonios* este unul din comandanții flotei persane. A căzut în bătălia de la *Mycalé*. Vezi cartea a IX-a, cap. CII.
- 210 Acest capitol este deosebit de important pentru completarea informațiilor cu privire la număratoarea și distribuția oamenilor din armata lui *Xerxes*, date de *Herodot* în cap. LX al acestei cărți. De la cap. LXI al acestei cărți și pînă la cap. LXXXIII, *Herodot* a înșirat 46 de neamuri și a menționat 29 de comandanți aparținînd fie anturajului imediat al regelui, fie celei mai înalte pături a nobilimii persane. Cu privire la concordanța dintre aceste liste și cea a districtelor financiare din regatul persan, vezi *Notița istorică* la această carte, p. 172. În cap. LX, *Herodot*, deși declară că nu cunoaște numărul contingentelor furnizate regelui *Xerxes* de neamurile din Asia, dă totuși, cu rezervă, cifra de 1 700 000 pentru armata de uscat. Această cifră nu a fost acceptată de nici unul din comentatorii lui *Herodot*, deși s-au încercat unele explicații. Vezi mai sus nota 140 la această carte.
- La sfîrșitul cap. LX, în care unitatea de măsură era *myriada* (10 000 de oameni), *Herodot* specifică: „O dată numărați, oamenii au fost împărțiți după neamuri“. În cap. LXXXI se aduc precizări suplimentare. Comandanții armatei de uscat erau în număr de 29. Ei numiseră pe *myriarhi* comandanții corpurilor de cîte 10 000 de oameni, și pe *hiliarhi* — comandanții corpurilor alcătuite din cîte 1 000 de oameni. *Myriarhi* numiseră, la rîndul lor, comandanții grupelor de o sută și de zece ostași (vezi *Eschil*, *Perșii*, vs. 302, 314, 981, 994). Capitolul se încheie cu această observație foarte importantă: „unii erau șefii unităților militare“ (în gr. *τέλεα*, vezi, de pildă, cartea I, cap. CIII, sau cartea a VII-a, cap. CCX), „alții șefii unităților etnice“ (*ἔθνεα*). Prin urmare, în această observație este implicată ideea că neamurile asiatice fuseseră împărțite în corpuri de infanterie organizate și după alte criterii decît cele strict etnice.
- S-a ridicat întrebarea firească dacă, în conformitate cu cifra de 1 700 000 dată de *Herodot* în cap. LX al acestei cărți, au fost create 170 corpuri de cîte 10 000 de oameni, avînd în frunte, respectiv, 170 de *myriarhi*. A. *H a u v e t t e*, încercînd să împacă afirmațiile lui *Herodot* de la cap. LX cu cele de la cap. LXXXI, propune, cu toată rezerva, următoarea soluție: chiar dacă au fost numiți 170 de *myriarhi*, aceștia nu aveau 10 000 de oameni sub comanda lor (*op. cit.*, p. 310). În felul acesta cifra de 1 700 000 ar coborî mult, fără să i se poată cunoaște limita. Vezi și comentariul lui *W. H o w* și *J. W e l l s*, *op. cit.*, Appendix XIX, pp. 336—337. *How* și *Wells* observă că totalul de 1 700 000 de oameni depășește de șase ori numărul de trupe pe care *Herodot* pretinde că *Xerxes* le-a lăsat lui *Mardonios*,

- după plecarea sa spre Persia (cartea a VIII-a, cap. CXIII), și nu corespunde nici cu cifra sumei trupelor care au continuat să lupte după Salamina și a celor luate de Xerxes cu sine în Asia.
- 211 Textul este neclar în acest pasaj. Cine sînt fiii fraților lui Darius? Tritantaichmes și Smerdomenes? Despre Mardonios știm că era fiul unei surori a lui Darius. Tritantaichmes era fiul lui Artabanos. Nu se cunoaște însă nici o înrudire directă între Otanes, părintele lui Smerdomenes, și Darius. Se presupune că aici a intervenit o greșală de copist. Numele lui Smerdomenes, fiul lui Otanes, trebuie probabil să urmeze cuvintelor „ambii fii ai unor frați ai lui Darius, deci veri primari cu Xerxes”. Numele lui Smerdomenes revine la cap. CXXI al acestei cărți. Dacă admitem că acest Smerdomenes era fiul lui Otanes, socrul lui Xerxes (vezi cap. LXI și nota 149 la această carte), în acest caz Smerdomenes era cumnatul lui Xerxes.
- 212 Și numele lui Masistes revine la cap. CXXI al acestei cărți. După bătălia de la Mycale, Masistes are o dispută cu Artayntes, unul din comandanții flotei (cartea a IX-a, cap. CVII). În cartea a IX-a, cap. CX—CXI, Herodot povestește neînțelegerile între Masistes și Xerxes, iar în cap. CXIII — moartea sa.
- 213 Gergis, alături de Tritantaichmes, este comandantul celei de a doua coloane de infanterie persană care se revarsă peste Grecia. Vezi mai departe cap. CXXI al acestei cărți.
- 214 Megabyzos, fiul lui Zopyros, este pomenit în cartea a III-a, cap. CLX. Vezi nota 356 la cartea a III-a. Alături de Smerdomenes, a comandat a treia coloană de infanterie persană îndreptată de Xerxes spre Grecia (cap. CXXI al acestei cărți).
- 215 Acest Hydarnes era fiul lui Hydarnes, participant la complotul împotriva falsului Smerdis. Vezi cartea a III-a, cap. LXX. A jucat un rol însemnat în bătălia de la Thermopylai (vezi cap. CCXI, CCXV și CCXVIII din această carte). L-a însoțit pe Xerxes în retragerea acestuia după bătălia navală de la Salamina, (vezi cartea a VIII-a, cap. CXIII și CXVIII).
- 216 Vezi cartea a IX-a, cap. LXXX și nota 173.
- 217 Vezi nota 104 la această carte.
- 218 Sagartii se aflau în cel de al paisprezecelea district al regatului persan. Vezi cartea a III-a, cap. XCIII și nota 238.
- 219 Funia împletită sub formă de laț era o armă obișnuită la populațiile de stepă. Despre laț, la sarmați, pomeneste și P a u s a n i a s, cartea I, cap. XXI.
- 220 În grecește, *εργατα*. Carul de luptă, folosit de eroii homerici, era o formă depășită de armament pentru grecii din secolul al V-lea. Tracii, celții, triburile africane mai foloseau încă acest mijloc de atac în plin secol V. Vezi cartea a IV-a, cap. CXCI, și cartea a V-a, cap. CXIII.
- 221 În grecește, *καὶ Κόρινθοι ὄμιλος*. Deoarece caspii sînt pomeniți câteva rînduri mai jos, alături de paricani, și cum în cap. LXIV al acestei cărți infanteria bactriană este enumerată împreună cu cea sakă, se presupune că aici este o greșală de copist: ΚΑΣΠΙΟΙ pentru ΚΑΙ-ΣΑΚΑΙ (W. W. How și J. Wells, *op. cit.*, p. 159). De altfel, cavaleria sakilor, care se distinge în bătălia de la Platea (cartea

- a IX-a, cap. LXXI), nici nu este trecută în această listă, cu toate că era un corp fruntaș.
- 222 Despre aceeași problemă, vezi cartea a III-a, cap. CII, și cartea I, cap. LXXX, cu privire la rolul cămillei ca animal de povară și în atacurile date de persi.
- 223 Această cifră, în raport cu 1.700 000, cifra dată pentru infanterie, nu a stîrnit proteste din partea comentatorilor lui Herodot. S-a remarcat că, deși pentru sagartii, în cap. LXXXV, Herodot dădea cifra de 8 000 de oameni, pentru celelalte corpuri de cavalerie, care toate împreună ajungeau la 80 000 de oameni, nu a mai dat amănunte numerice (vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 312).
- 224 Datis, cel care, împreună cu Artaphrenes, a condus expediția de la Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. XCIV și urm.).
- 225 Vezi cartea a III-a, cap. V, și nota 17 la cartea a III-a.
- 226 Vezi cartea a II-a, cap. CLXXXII și nota 631 și cartea a III-a, cap. XLVII.
- 227 Vezi nota 3 la cartea I.
- 228 Vezi cartea a III-a, cap. XCI, și cartea a IV-a, cap. XXXIX. În cartea I, cap. CV, Herodot întrebuițează denumirea de Palestina Siriană.
- 229 Despre abilitatea egiptenilor în luptele navale, vezi cartea a VIII-a, cap. XVII. Ca trupe de uscat egiptenii sînt menționați numai în cartea a IX-a, cap. XXXII.
- 230 *Machaira* era o sabie cu lama lată și curbă, cu un singur tăiș, ascuțită spre vîrf.
- 231 Populația Ciprului, la începutul secolului al V-lea, era alcătuită, în majoritatea ei, din greci și fenicieni. Vezi sfîrșitul acestui capitol.
- 232 În Cipru mitrele erau purtate numai de reprezentanții aristocrației, după moda din Babilon. Vezi cartea I, cap. CXC, și mai sus, nota 161 la această carte.
- 233 *Kitaris* (*κίταρις*), o căciulă făcută din pîslă moale. Cuvîntul este o conjectură; textul avea inițial cuvîntul *κίθωνας* — „bitoane”, nepotrivit în acest loc. Vezi P o l l u x, *Onomasticon*, X, 163.
- 234 Salamina este insula din fața Atticei unde s-a dat bătălia hotărîtoare dintre persi și greci în toamna anului 480. Arcadia este o regiune muntoasă din centrul Peloponesului. În perioada myceniană și mai ales după invazia dorică (secolele XII—XI î.e.n.), un puternic curent de migrație s-a îndreptat din aceste regiuni spre Asia Mică și insulele din jurul coastelor asiatice. În Cipru a luat ființă o nouă Salamină, Salamina Ciprului (vezi cartea a V-a, cap. CIV), iar unul din dialectele grecești vorbite aici era într-atît de apropiat de cel din Arcadia, încît poartă chiar numele de dialectul arcado-cipriot (vezi cartea a V-a, cap. CXIII).
- 235 Kythnos (azi Thermia) este o mică insulă din arhipelagul Cycladelor, la sud de Keos. Numele acestei insule este pomenit de Herodot și în cartea a VIII-a, cap. XLVI și LXVII. Aici a fost un loc de staționare a corăbiilor trimise de insula Paros în ajutorul flotei lui Xerxes.
- 236 Prin Etiopia Herodot înțelege aici, probabil, regiunea Belucistanului, denumită Etiopia asiatică. La sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n., Ciprul se afla sub dominația lui Sargon al II-lea; apoi, în secolul al VII-lea î.e.n., sub dominația lui Asarhaddon și Așurbanipal (vezi

- cartea a V-a, cap. CIV). Mai târziu, la începutul secolului al VI-lea î.e.n., Ciprul a fost cucerit de egipteni. Vezi cartea a II-a, cap. CLXXXII și nota 635.
- 237 Cilicienii formau singuri al patrulea district financiar din regatul persan. Vezi cartea a III-a, cap. XC și nota 224. Cilicienii nu fuseseră încă integrați în regatul lydian, cucerit de Cyrus. Vezi cartea I, cap. XXVIII.
- 238 Hypaceeni (Ὑπαχαῖοι) este, după cit se pare, numele dat locuitorilor Ciliciei de primii greci sosiți în această regiune. Cuvîntul poate să fi fost compus din prepoziția ὑπό și Ἀχαῖοι, dar poate să reprezinte și o adaptare a unui nume local la limba greacă.
- 239 Κλέξ era fiul lui Agenor, rege al Tyrului, frate cu Cadmos și Europa. Legende legate de fiii și de fiicele lui Agenor s-au alcătuit pe baza celor știute în antichitate despre fenicienii și colonizarea feniciană. Vezi cartea I, cap. II și CLXXIII; cartea a IV-a, cap. CXLVII.
- 240 Pamphylienii erau integrați în primul district al regatului persan, numit Ionia (în persană Yauna), care cuprindea toată coasta de vest și de sud-vest a Asiei Mici. Vezi cartea a III-a, cap. XC. Spre deosebire de cilicieni, pamphylienii au fost supuși de Croesus (cartea I, cap. XXVIII).
- 241 Amphilochoș era fiul prorocului argian Amphiaraoș. El este întemeietorul orașului Posideion, la hotarul dintre Siria și Cilicia (vezi cartea a III-a, cap. XCI și nota 226). În acțiunea de colonizare a Pamphylii, Amphilochoș a fost însoțit de prorocul Calchas. Afirmatia lui Herodot din acest capitol este un ecou al legendelor despre „întoarcerile” (Νόστοι) eroilor greci de la Troia, cîntate în nenumărate poeme epice. La baza legendei lui Amphilochoș se află adevărul istoric despre infiltrările argienilor pe coasta sudică a Asiei Mici încă din secolele XIV-XIII î.e.n. Pamphylia, alături de Cipru, a fost una din primele regiuni asiatice în care s-au fixat acheii.
- 242 Lycienii, alături de pamphylienii, erau integrați în primul district al regatului persan (vezi cartea a III-a, cap. XC). În acest capitol Herodot reia unele amănunte despre istoria lycienilor din cartea I, cap. CLXXIII. Vezi notele la acest capitol. Lycienii nu au făcut parte din regatul lui Croesus (cartea I, cap. XXVIII) și-au opus o înverșunată rezistență cuceririi persane (cartea I, cap. CLXXVI).
- 243 Săbii încovoiate, δρεπάνον. Cuvîntul revine și la capitolul următor. Vezi cartea a V-a, cap. CXII.
- 244 Despre dorienii din Asia, fixați în extremitatea sud-vestică a Asiei Mici, vezi cartea I, cap. CXLIV, CXLVI și notele la aceste capitole. Dorienii s-au stabilit în Asia Mică după eolienii și ionienii. Împreună cu eolienii și ionienii, au fost pe rînd supuși de lydieni (cartea I, cap. VI și XXVIII), apoi de persi (cartea a VII-a, cap. IX), menționați în discursul lui Mardonios. Cu toate acestea, dorienii nu sînt trecuți în lista neamurilor din cartea a III-a.
- 245 Amănunte despre istoria carienilor sînt date în cartea I, cap. CLXXI. Vezi notele la acest capitol. Ei au fost cucerii de Croesus (cartea I, cap. XXVIII) și, spre deosebire de lycieni, s-au predat lui Cyrus fără lupte, cu excepția celor din Pedasa (cartea I, cap. CLXXIV-CLXXV). Carienii s-au asociat ionienilor în revolta împotriva persilor

- (cartea a V-a, cap. CIII), însă, după căderea Miletului, au ajuns iarăși sub dominația persană (cartea a VI-a, cap. XXV).
- 246 Aluzie la cartea I, cap. CLXXI.
- 247 Vezi cartea I, cap. CXLV și nota 335.
- 248 Despre Danaos, originar din Hemmis, în Egipt, Herodot pomeneste în cartea a II-a, cap. XCI. Danaos se refugiase la Argos, în Pelopones, urmărit de ura fratelui său Aigyptos. Aici deposedase de domnie pe regele Argosului, Gelanor (vezi nota 318 la cartea a II-a).
- 249 Xuthos era fiul lui Hellen, eroul eponim al elenilor. Alungat din Thessalia, locul de baștină al familiei sale, Xuthos s-a refugiat la Atena. Aici s-a căsătorit cu Creusa, fiica regelui Erechteus. Cu Creusa a avut doi fii, pe Ion și Achaioș. Ion este eroul eponim al ionienilor, iar frații lui Xuthos, care l-au alungat pe acesta din Thessalia, respectiv Eolos și Doros, eroii eponimi ai eolienilor și dorienilor. Xuthos, după moartea lui Erechteus, s-a refugiat la Aigyalos (străvechiul nume al ținutului în care se află Argos și Sicyone, adică al acelor ținuturi denumite mai târziu Achaia și Argolida). Ion s-a căsătorit cu fiica regelui din aceste ținuturi. Locuitorii și-au luat apoi numele de ionieni.
- 250 Vezi nota precedentă. Pelasgii aigyaleni, după numele lui Aigya-leus, fiul lui Adrastos, rege în Argos.
- 251 E vorba de locuitorii Cycladelor, de curînd supuși de persi. D i o d o r din Sicilia, cartea a XI-a, cap. III, 8, corectează cifra de șaptesprezece corăbii în cea de cincizeci.
- 252 Vezi cartea I, cap. CXLVI și notele la acest capitol.
- 253 *Ibidem*, cap. CXLIX, CLI și notele la aceste capitole. Triburile eoliene au fost printre primele triburi grecești care au migrat spre Asia Mică.
- 254 Prin pelasgi Herodot, ca și alți istorici, printre care și Thucydides, înțelegea populația preelenică răspîdită în Balcani, Pelopones și insulele din Marea Egee (vezi cap. LVI, LVII din cartea I și notele la aceste capitole). Deoarece unul din cele mai puternice centre pelasgice era tocmai Thessalia, unde s-au așezat eolienii, n-a fost greu ca eolienilor să li se atribuie o origine pelasgică. Aceasta este de altfel și explicația pe care o dă S t r a b o, cartea a V-a, 220.
- 255 Prin „cei din Hellespont, porți din regiunile Pontului”, Herodot înțelegea coloniile elene din Hellespont, Propontida și Bosfor. Aceste colonii fuseseră, în majoritatea lor, întemeiate de ionienii și eolienii din Asia Mică; Abydos, Lampsacos și Cyzic erau, de pildă, ioniene; Sestos era o colonie eolică.
- 256 La cap. CLXXXIV al acestei cărți Herodot dă lămuriri suplimentare. Numărul epibaților (adică al soldaților echipați pentru luptă) persi, mezi, saki era de 30 de oameni la fiecare corabie. Echipajele pente-conterelor se ridicau pînă la 200 de oameni.
- 257 În original ἐς ἱστορίας λόγος. Pentru sensul cuvîntului ἱστορίη, vezi Studiul introductiv, p. LXXII.
- 258 Ariabignes, fiu al lui Darius și al unei fiice a lui Gobryas (vezi mai sus nota 10, despre Mardonios), a fost ucis în bătălia de la Salamina. Vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXIX.
- 259 Prexaspes era fiul lui Aspathines, unul din cei șapte conjurați care au luptat împotriva falsului Smerdis. Vezi cartea a III-a, cap. LXX și LXXVIII.

- 260 Megabazos era fiul lui Megabates, văr primar cu Darius. Vezi cartea a V-a, cap. XXXII–XXXIII.
- 261 Vezi nota 49 la această carte.
- 262 În acest capitol Herodot precizează că escadra lui Xerxes era împărțită în subunități grupate după principiul etnic. Aflăm însă numai componența etnică a două dintre subunități: ionienii, carienii (probabil și cele 80 de corăbii doriene) erau sub comanda lui Ariabignes; Achaemenes, care se ocupa de Egipt, se afla în fruntea egiptenilor. După informațiile din cap. LXXXIX, XCIII, XCIV din această carte, o asemenea subunitate navală se ridica la 200 de corăbii.
- 263 Același număr pentru totalul flotei persane, 3 000 de corăbii, din care numai 1 207 erau corăbii de război, este repetat de Herodot și în cap. CLXXXIV al acestei cărți, unde se face o recapitulare a cifrelor date în *Istori* despre flota persană. Vezi și Notița istorică la această carte, p. 174.
- 264 În acest capitol Herodot dă o listă a unor șefi de triburi din Asia Mică, supuși regelui Persiei. În lumina afirmației din cartea a III-a, cap. XV, „persii au obiceiul să cinstească osul domnesc; merg chiar pînă acolo că încredințează fiilor domnia, chiar dacă părinții s-au răscurat împotriva lor”; înțelegem că toți acești „regi” — unii semiți, alții conducători ai cilicienilor, lycienilor, carienilor etc. — aparțineau unei categorii de conducători locali, susținută de persi. Vezi și cartea a VIII-a, cap. XI și LXVII. Gorgos, de pildă, „rege” în Salamina Ciprului, a rămas credincios persilor cînd Ciprul s-a revoltat împotriva dominației persane. Cilicianul Syennesis, după o informație din *E s h i l*, *Persii*, vs. 326–328, a căzut la Salamina etc.
- 265 Același Histiaios, menționat în cartea a V-a, cap. XXXVII. Vezi nota 95 la cartea a V-a.
- 266 Cu privire la sfîrșitul lui Damasithymos, „rege” în Calynda, vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXVII.
- 267 Artemisia, fiica lui Lygdamis; se afla pe vremea expediției lui Xerxes (479 î.e.n.) în fruntea casei domnitoare din Halicarnas. Vezi Studiul introductiv, p. LVIII. În admirația pe care Herodot nu o precupește față de Artemisia, intră în joc mîndria unui compatriot față de o femeie energetică și inteligentă.
- 268 Cos, Nisyros și Calymna (sau Calyndion?) erau insule în fața coastei asiatice, unde se află Halicarnasul. Cos este cea mai mare dintre ele. Calymna se află la nord de Cos, iar Nisyros la sud. Această insulă este pomenită și în cartea a VIII-a, cap. LXXXVII.
- 269 Halicarnasul este trecut, alături de Rhodos și Cnidos, tot ca un oraș doric și în cartea a II-a, cap. CLXXXVIII. Vezi cartea I, cap. CXLIX. Întemeiat pe teritoriul Cariei, Halicarnasul a fost inițial o colonie a orașului Troizena (*P a u s a n i a s*, cartea a II-a, cap. XXXII).
- 270 Epidauros era și metropola Egeinei. Vezi cartea a V-a, cap. LXXXIII. Oraș-stat din Pelopones, Epidauros a fost metropola multor colonii doriene.
- 271 Vezi Notița istorică, p. 171.
- 272 Corăbiile sidoniene erau cele mai bine echipate din toată flota, destul de eterogenă, a lui Xerxes. Vezi cap. XCVI și XCIX din această carte.
- 273 Inspecția trupelor terestre și navale făcută de Xerxes contribuia la o mai bună cunoaștere din partea regelui a efectivelor pe care le avea

- la dispoziție, la stringerea de informații asupra șefilor indigeni și, desigur, avea și rostul de a îmbărbăta pe luptători.
- 274 Vezi cartea I, cap. XXX: „Solon însă fără nici un fel de lingusire și spunînd adevărul în față vorbi așa”.
- 275 Cu privire la numărul armatei terestre și navale persane, vezi Notița istorică, p. 174. Cinci milioane de persi, în lumina mărturiei lui Herodot făcută la cap. CLXXXV, este o cifră dublă față de totalul cifrelor date de Herodot însuși. Probabil că aici avem de-a face cu o simplă exagerare retorică. Cu privire la numărul cetățenilor spartani, vezi cap. CCXXXIV din această carte.
- 276 Aluzie la evenimentele povestite în cartea a VI-a, cap. LXV–LXX.
- 277 Vezi mai sus cap. LIX la această carte.
- 278 În repetate rînduri Herodot face aluzii la evenimente și personaje contemporane. Artaxerxes, urmașul lui Xerxes, suit pe tronul Persiei în 465 î.e.n., este pomenit și în cartea a VI-a, cap. XCVIII, precum și în cap. CLI și CLII din această carte.
- 279 Unele din evenimentele istorice la care face aici aluzie Herodot sînt cunoscute. Din Sestos, persii au fost alungați în primăvara anului 478 î.e.n. (vezi cartea a IX-a, cap. CXVIII); din Byzantion, în toamna anului 478 î.e.n. (*T h u c y d i d e s*, cartea I, cap. XCIV și CXXVIII), iar din Eion, în iarna anului 476–475 î.e.n. (vezi în continuare cap. CVII la această carte).
- 280 Vezi nota precedentă. Vezi *T h u c y d i d e s*, cartea I, cap. XCVIII. Despre Cimon, vezi *P l u t a r h*, *Vieți paralele*, Kimon, cap. VII.
- 281 Minele de aur și argint din această regiune erau renumite în antichitate. Vezi mai departe cap. CXII din această carte.
- 282 Vezi cartea a IV-a, cap. CXLIII și CXLIV și notele 513 și 517. Aici se face o aluzie la evenimentele povestite în cartea a VI-a, cap. XLV și XCIV.
- 283 Samothrake este o insulă foarte aproape de coasta Traciei. Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Locuitorii din Samothrake posedau pe coastă întărituri destinate apărării insulei. Vezi cap. LIX: „Sale, localitate etitorită de cei din Samothrake”.
- 284 Thasos, ca și Samothrake, avea puncte întărite pe coasta tracică. În capitolul următor, Herodot menționează și localitatea Pistyros aparținînd așezărilor thasiene de pe continent.
- 285 Denumire legată de numele unor triburi trace. În *P l i n i u s*, *Historia naturalis*, cartea a IV-a, cap. XLI, apare numele de *Priantae* pentru un trib din acest ținut.
- 286 Vezi mai sus nota 139.
- 287 Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Maroneia, colonie a Chiosului, este menționată și în *Odiseea*, IX, vs. 197.
- 288 Lacul Ismaris, după numele localității Ismaros, menționată în ținutul ciconilor în *Odiseea*, cap. IX, vs. 39–40. Astăzi nu mai e nici o urmă a unui asemenea lac. E probabil că lacul, nefiind adînc, s-a transformat în mlaștini care, cu timpul, au secat.
- 289 Bistonis, după numele unui trib localnic, Bistones, este o lagună (astăzi Buru-Ghiol). Numele bistonilor a fost uneori extins asupra tuturor populațiilor trace.
- 290 Abdera este o colonie a orașului ionian Teos. Despre întemeierea Abderei, vezi cartea I, cap. CLXVIII.

- 291 Nestos, astăzi Mesta.
 292 Vezi mai sus nota 284.
 293 Enumerarea pornește, urmînd drumul lui Xerxes, de la est spre vest.
 294 Dintre aceste triburi trace care locuiau între Hebru (Marița) și Strymon (Struma) cel mai însemnat este acela al edonilor, pomeniți și în cartea a V-a, cap. XI, și în cartea a IX-a, cap. LXXV. Despre edoni, Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX, ne informează că au fost alungați de macedoneni din regiunea dintre Strymon și Axios (Vardar). Vezi și B. Lenk, articolul *Thrake* din RE, Pauly-Wissowa, 1936, col. 420.
 295 Libertatea de care se bucurau satrii se datora în mare măsură poziției lor geografice. Ei ocupau un ținut muntos între Nestos și Strymon. Cu toate acestea e greu să ne închipuim că ei au rămas în afara dominației regatului odrys. Vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XCV—XCVII.
 296 Vezi cartea a V-a, cap. VII și nota 17.
 297 Bessii sînt cunoscuți din mărturiile antice ale lui Strabo, cartea a VI-a (296); Titus Livius, cartea a XXXIX-a, cap. LIII; Plinius, *Historia naturalis*, cartea a IV-a, cap. XL. În anul 29 î.e.n. oracolul lui Dionysos, menționat în două rânduri în *Istoriile* lui Herodot, a fost încredințat de Crassus odrysilor (Cassius Dio, cartea a XI-a, cap. XXV). Numeroși bessii au fost colonizați de romani în Scythia minor. După Herodot, bessii sînt o fracțiune a triburilor satire. Strabo, cartea a VI-a (296), ne face cunoscut că „profeții” triburilor trace, oameni „atotștiutori”, care interpretau visele, oracolele și orice alte semne, locuiau în cămări subpămîntene, ca de altfel și Zamolxis al getilor (vezi cartea a IV-a, cap. XCV și XCVI). Ei aveau, întocmai ca preoții de la Delfi, o mare influență politică asupra maselor.
 298 Pierii, după cîte aflăm din Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX, întocmai ca și edonii (vezi mai sus nota 294), au fost, încă din secolul al V-lea î.e.n., alungați spre sud de macedoneni. Din regiunea bogată în mine aurifere a muntelui Pangeu ei s-au strămutat pe versantul nordic al muntelui Olymp. Pierii aduceau cu ei cultul unor străvechi divinități: al muzicii și al poeziei. Pieria, regiunea din sudul Macedoniei unde s-au stabilit, era considerată patria muzelor. De aici s-au răspîndit spre sud multe legende în legătură cu Orfeu.
 299 Phagres este o localitate la răsărit de gura fluviului Strymon.
 300 Masivul Pangeului, la răsărit de gura fluviului Strymon, se întinde pînă aproape de Marea Egee.
 301 Odomanții erau o populație tracă așezată la stînga Strymonului, în nordul muntelui Pangeu. Ei sînt pomeniți și în cartea a V-a, cap. XVI, probabil însă într-o interpolare care nu-i aparține lui Herodot.
 302 Peonii, doberii, paioplii, toate aceste triburi aparțin grupului illyro-trac al peonilor, despre care ne vorbește Thucydides în cartea a II-a, cap. XCVIII. La sfîrșitul secolului al V-lea, triburile dintre Axios și Strymon au făcut parte din marea uniune de triburi a regatului odrys care, sub conducerea lui Sitalkes, a atins gurile Dunării (vezi *Istoria României*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 218). Dacă Xerxes „lasă în dreapta muntele Pangeu”, cum se afirmă în acest capitol, nu-i cu puțință să fi trecut și prin ținutul acestor populații

- din regiunile nordice ale Pangeului. Herodot face aici o greșeală din neatenție. Pangeul era lăsat de Xerxes „în stînga” (vezi și nota 317 la această carte), dacă admitem că acea coloană în fruntea căreia mergea Xerxes trecea prin nordul Pangeului. În aceste capitole, deși Herodot urmărește drumul coloanei în fruntea căreia se afla Xerxes, el confundă adesea drumul celor trei coloane care au pornit de la Doriscos spre Acanthos.
 303 La cap. XXV al acestei cărți Herodot a menționat că Xerxes își asigurase la Eion un depozit de grîne (vezi și nota 75 la această carte).
 304 Angites era un afluent al Strymonului care vine dinspre nord-est. Astăzi Angites se varsă în lacul Kerkinites, provenit, probabil, din mlaștinile Strymonului.
 305 Eschil, în *Rugătoarele*, vs. 254, și în *Perșii*, vs. 497, numește Strymonul „fluviul sfînt”. Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 118, nota 3, remarcă, totuși, în mod judicios că, în cartea I, cap. CXXXVIII, Herodot afirmase că perșii se fereșc să pingărească apele curgătoare.
 306 Localitatea Enea Hodoi (Nouă Drumuri) a devenit mai tîrziu Amphipolis (azi Neohori), oraș ridicat de atenieni în 437 î.e.n. la nord de Eion. Vezi și cap. XXIV al acestei cărți, referitor la podurile întinse de perși peste Strymon.
 307 Afirmatia lui Herodot din acest capitol, cu privire la sacrificiile umane făcute de perși, este probabil exactă; vezi cartea I, cap. LXXXVI, cu privire la sacrificiul copiilor lydieni impus de Cyrus. Ctesias, *Persica excerpta*, 41, amintește de sacrificiile umane făcute de Amestris. Este posibil ca pasajul în care se găsesc cuvintele „aflu că și Amestris etc.” să fie o interpolare tîrzie, redactată după mărturia lui Ctesias. Sacrificii de cai și jertfe omenestii sînt pomenite de Herodot la triburile scite (cartea a IV-a, cap. LXI, LXII) și la triburile geto-dace (cartea a IV-a, cap. XCIV); zeul de sub pămînt este Ahriman, identificat cu Pluto; Ahriman locuia sub pămînt și era considerat o divinitate a morții. Un mormînt geto-scitic cu hecatombe de oameni și cai sacrificați s-a descoperit de curînd într-un tumul (secolul al VI-lea î.e.n.) din necropola Histriei (P. Alexandrescu și V. Eftimie, în „Dacia”, N.S., III, 1959, pp. 143—164).
 308 Argilon, colonie a insulei Andros, ca și Acanthos, după informațiile lui Thucydides, cartea a IV-a, cap. LXXXIV și LXXXVIII.
 309 Și bisalții, traci din această regiune, au căzut la sfîrșitul secolului al V-lea sub dominația macedoneană (Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX). Îi regăsim pomeniți de Herodot în cartea a VIII-a, cap. CXVI, unde conducătorul lor este lăudat pentru atitudinea pe care a luat-o față de invazia persană.
 310 Syleus era numele unui fiu al lui Poseidon. Prin această vale apele lacului Bolbe au ieșire spre mare (Thucydides, cartea a IV-a, cap. CIII).
 311 Acanthos, astăzi Hierissos, colonie a insulei Andros pe coasta de est a peninsulei Chalcidice. Referitor la Acanthos, vezi cartea a VI-a, cap. XLIV.
 312 Vezi cartea a III-a, cap. LXXXIV și nota 202.
 313 H. Diels, în articolul său *Herodot und Hekataios*, publicat în „Hermes” XXII, 1887, p. 425, crede că detaliile date de Herodot asupra lui Artachaios sînt un ecou al unui fragment dintr-un poem al lui Alceu.

- Asemănarea între afirmațiile lui Herodot și versurile lui Alceu nu este un argument hotărâtor pentru această apropiere.
- 314 Thasos era o insulă bogată. Vezi cartea a VI-a, cap. XLVI. *Athenaios*, *Deipnosophistae*, cartea a IV-a (146), citează pe Ctesias și pe Deinon, care atestă exactitatea informației lui Herodot cu privire la sumele cheltuite de orașele grecești pentru primirea oștilor lui Xerxes.
- 315 În acest capitol, redactat după tradiția populară despre trecerea persilor prin sudul Europei, trebuie relevat umorul amar al lui Herodot cu privire la raporturile dintre invadatori și populația invadată. Pe un ton ușor ironic, Herodot ne înfățișează comportarea persilor în trecere prin localitățile care le dăduseră „pământ și apă”. De altfel, în toată cartea a VII-a, istoricul grec a subliniat atitudinea plină de dispreț a lui Xerxes și a persilor ce-l însoțeau față de neamurile străine. Un atare dispreț aparține „greșelilor” pe care Xerxes le comite în nețărâmuritul său orgoliu și care slujesc lui Herodot ca o explicație pentru înfrângerea finală a lui Xerxes. Vezi Studiul introductiv, p. XCIII și nota 3.
- 316 Astăzi, în locul vechii așezări Therme sau în imediata ei apropiere, se înalță Salonicul (Thessalonice), ctitorit de Cassandros la sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n.
- 317 Informațiile date de Herodot în cap. CXXI din cartea a VII-a cu privire la trifurcarea armatei lui Xerxes au fost supuse la mari discuții. Herodot dă foarte puține detalii despre căile urmate de cele trei coloane, afară de calea străbătută de Xerxes însuși, pe care o descrie începând din cap. CVIII. Drumul urmat de Xerxes șerpuia prin nordul masivului Pangeu, la o distanță destul de mare de coasta pe lângă care, așa cum se spune în acest capitol, mergea coloana comandată de Mardonios și Masistes. Întrebarea este: pe unde se scurgea a treia coloană („prin inima uscăturii”), comandată de Tritantaichmes și Gergis? Această problemă a fost diferit rezolvată, fără soluții satisfăcătoare. Vezi W. W. How și J. Wells, *op. cit.*, p. 171. Herodot, în orice caz, a primit și unele informații sigure despre căile de acces ale persilor spre Grecia. Din aceste informații s-a străduit să le fixeze pe acelea referitoare la drumul lui Xerxes însuși. El însă a confundat de multe ori itinerarele urmate de cele trei coloane. Vezi mai departe cap. CXXIV.
- 318 Assa, Pyloris, Singos, Sarte, toate aceste localități se află în Chalcidica, în peninsula Sithonia, pe țărmul de vest al golfului Singitic, pomenit și de Thucydides în cartea a V-a, cap. XCIII. Numele golfului vine de la localitatea Singes.
- 319 Adică spre Therme (Salonic), unde era locul de întâlnire cu coloanele de mășlăuitori.
- 320 Torone se află pe coasta de sud-vest a peninsulei mijlocii din Chalcidica, care se termina prin capul Ampelos. Numele peninsulei este Sithonia. Flota, ca să ajungă la Torone, din golful Singitic, a ocolit capul Ampelos.
- 321 Olynthos (azi Scilari) este cea mai importantă dintre localitățile așezate în golful Toronaic. Olynthos, care se află în fundul acestui golf, a fost

- ocupat în 479 de bottiaii și apoi de Artabazos (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXXVII).
- 322 Canastraion (azi Cassandra), capul prin care se termina peninsula Pallene, limba occidentală a peninsulei Chalcidice, astăzi capul Pa-liuri.
- 323 Dintre aceste localități, Potidaia, Aphytis, Neapolis, Aige, Therambo se aflau pe coasta de răsărit a Pallenei, spre golful Toronaic; Potidaia avea însă un port și spre vest, la golful Thermaic (Thucydides, cartea I, cap. LVI). Celelalte localități menționate, ca: Skione, Mende și Sane, se aflau pe coasta de apus a peninsulei. Relativ la numele Sane, vezi cap. XXII și nota 68 la prezenta carte. Trebuie să ne închipuim că recrutările de oameni erau făcute de corăbii special trimise, de vreme ce Herodot precizează că flota „tăiașe” drumul spre Canastraion.
- 324 Numele Phlegra conține rădăcina φλεγ-, „a arde”. Probabil, acest nume evoca natura vulcanică a solului.
- 325 Lipaxos, Combreaia, Lisai, Gigonos, Campsa, Smila, Aineia, toate aceste localități erau presărate pe coasta Chalcidice și a peninsulei Pallene, mărginind golful Thermaic.
- 326 La Thucydides, cartea a II-a, cap. LXXIX, numele Crossaia este redat prin Crussis.
- 327 Mygdonia era fișa de țărâm care se întindea la răsărit de gura fluviului Axios (Vardarul) și la nord de peninsula Chalcidică. Vezi Thucydides, cartea I, cap. LVIII, și cartea a II-a, cap. XCIX.
- 328 Bottiaia este cîmpia dintre gurile fluviilor Axios (Vardar) și Haliacmon (Vistrița), în fundul golfului Thermaic. Numele acestei regiuni aminteste de populația bottiaienilor, izgonită de aici de macedonenii. Vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX.
- 329 Pella (azi Haghi Apostoli), oraș în Bottiaia — reședința regilor macedoneni —, ajuns la o mare înflorire în secolul al III-lea î.e.n. (*Istoria universală*, vol. II, ed. cit., p. 241).
- 330 Existau mai multe triburi de paioni înșirate de-a lungul cursului Strymonului. Herodot pomeneste aici pe paionii din bazinul inferior al Strymonului (vezi cartea a V-a, cap. XIII, XV, XVII și XXIII; cartea a VII-a, cap. CLXXXV; cartea a VIII-a, cap. CXV, cu privire la carul lui Ahuramazda, lăsat de Xerxes în ținutul paionilor).
- 331 Despre Crestonia, vezi cartea I, cap. LVII și nota 136. Crestonia se afla la nord de Chalcidica și la est de Axios și Mygdonia. După toată probabilitatea, Xerxes coborise la Acanthos să viziteze canalul, împreună cu o parte din ostașii coloanei pe care o însoțea. Grosul coloanei urma calea cea mai lesnicioasă, adică traseul viitoarei Via Egnatia, drum direct de la Eion (lângă Amphipolis) la Therme. Ca să „tăie spre Therme”, Xerxes trebuia să străbată nordul peninsulei Chalcidice de la sud-est spre nord-vest. Herodot iarăși încurcă drumurile urmate de coloanele armatei persane. Prin ținuturile Paioniei și ale Crestoniei nu putea să treacă decât coloana care a urmat calea cea mai dinspre nord, al cărei traseu rămâne cu totul obscur pentru noi.
- 332 Este vorba de bouri, animale dispărute de mult în această regiune, pomeniți și de Caesar în *De bello Gallico*, cartea a VI-a, cap. XXVIII. Dio Chrysostomos, *Orationes*, XXI (269), mărturisește că pe vremea sa (sfârșitul secolului I e.n.) lei dispăruseră din Europa. Despre prezența lor în această regiune, înaintea erei noastre, există

- însă numeroase mărturii, printre altele cea a lui *Aristotel*, *Historia animalium*, cartea a VI-a, cap. XXXI și cea a lui *Plinius*, *Historia naturalis*, cartea a VIII-a, cap. XLV.
- 333 Abdera (azi Balastra) se afla la răsărit de gura fluviului Nestos (Mesta).
- 334 Acarnania, regiune de coastă din vestul Greciei centrale, despărțită de Etolia prin fluviul Acheloos.
- 335 Lydias (Ludias, astăzi Karasmac) și Haliacmonul (astăzi Vistrița) aveau guri diferite, spre apus de vărsarea fluviului Axios. Informația este luată din *Skylax*, *Periplus*, 67.
- 336 Macedonida, cu principala așezare Aigai (Edessa), era leagănul dinastiei macedonene a Temenizilor, care a lărgit hotarele Macedoniei spre est (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXXVIII—CXXXIX, și *Thucydides*, cartea a II-a, cap. XCIX).
- 337 Heidoros, numit și Echedorus, azi râul Galliko, care se varsă în golful Thermaic, lângă gura fluviului Axios.
- 338 Munți ale căror înălțimi trec de 3 000 de metri. Olympul și Ossa se înalță în Thessalia, pe coasta de vest a golfului Thermaic.
- 339 Trecătoarea Tempe (azi Licostoma), situată între Olymp (la nord) și Ossa (la sud).
- 340 În grecește, ἡ ὁδὸς δρόγος. Acest drum străbătea, probabil, bazinul fluviului Haliacmon și apoi făcea o cotitură spre sud-est, prin trecătoarea munților Cambunieni, denumită Volustana (sau Servia), răspunzând în valea râului Titaessos, care se varsă în Peneu, nu departe de Gonnos. Aceeași linie a urmat în secolul al III-lea î.e.n. Perseu în drum spre Grecia. Vezi *Titus Livius*, cartea a XLII-a, cap. LIII—LIV. Informația după *W. W. How* și *J. Wells*, *op. cit.*, p. 175; *A. Hauvette*, *op. cit.*, p. 342 și urm., este însă de părere că Xerxes n-a făcut acest mare ocol spre vest, ci a tăiat ținutul printr-o cale îngustă, pomenită și de *Titus Livius* în cartea a XXXIII-a, cap. X; cartea a XXXIV-a, cap. X; cartea a XLII-a, cap. LIV și LXVII; cartea a XLIV-a, cap. III; această cale pornește de la Heraeleion, localitate de coastă, străbate munții din sud-estul vârfului Olymp și pe lângă lacul Ascuris răspunde direct la Gonnos. După *Hauvette*, alegerea acestui drum, aproape impracticabil, a necesitat mari lucrări de defrișare a pădurii, la care a fost întrebuințată o treime a armatei (vezi mai departe cap. CXXXI). Acestei interpretări i s-a adus însă obiecția că perraibii, menționați insistent de Herodot și în acest capitol, și în cap. CXXXII, unde este din nou vorba despre drumul urmat de Xerxes din Macedonia în Thessalia, locuiau la vest de Gonnos, între munții Pindului și valea Peneului, adică la vest de acest drum direct. În această problemă, vezi și *P. H. Legrand*, *op. cit.*, p. 125, nota 1.
- 341 Perraibii sînt o populație de munteni din nordul Thessaliei, locuitori ai ținutului dintre munții Cambunieni, muntele Olymp și râul Europos.
- 342 Gonnos (azi Hikostomo) este localitatea de acces spre valea Tempei, prin care Peneul curge spre mare.
- 343 Othrys (azi Mavrika) este un masiv muntos în sudul Thessaliei.
- 344 Peneul, astăzi Salamvria. Celelalte riuri citate în continuare (Apidanos, Onochonos, Epineus, Pamisos) sînt afluenți ai Peneului, din bazinul inferior al fluviului.
- 345 Boibeis, astăzi lacul Carla, alimentat din apele Peneului.

- 346 Vezi cartea a III-a, cap. CXVII, în care se află o explicație asemănătoare.
- 347 Vezi Studiul introductiv, p. LXXXIV, cu privire la scepticismul religios al lui Herodot.
- 348 O asemenea observație, făcută de Xerxes, se integrează, după Herodot, în seria „păcatelor” săvârșite de rege din pricina orgoliului lui fără margini (vezi cap. XXIV al acestei cărți referitor la motivul trufiei lui Xerxes). *P. H. Legrand*, *op. cit.*, pp. 125—126, acordă însă o mare importanță acestei vizite în raport cu planurile de invazie a Thessaliei de către perși.
- 349 Vezi nota 13 la această carte.
- 350 Ținutul Pieriei se află în Macedonia de sud, la nord-est de Olymp (vezi mai sus nota 298). În Pieria se află Pydna, cucerită de Filip al II-lea în 357 î.e.n. cînd ținutul a fost alipit la Macedonia.
- 351 În acest capitol Herodot lasă să se înțeleagă că armata lui Xerxes, împărțită pînă acum în trei coloane, dintre care una defrișă pădurile în Macedonia de sud, urma să se reunească în ținutul perraibililor, cu scopul de a trece spre Thessalia prin strămoșia din partea superioară a fluviului Peneu.
- 352 În cap. CLXXXVI al prezentei cărți, Herodot face un scurt istoric al triburilor thessaliene. Thessalienii erau eolieni, originari din Epirul meridional. Ei au pus stăpînire pe toată valea Peneului și pe împrejurimile sudice pînă aproape de strămoșia Thermopylelor.
- 353 Dolopii sînt o populație thessalică din regiunea Pindului. Ei sînt pomeniți în *Iliada*, cîntul IX, vs. 484.
- 354 Enianii locuiau ținutul Ainis, la poalele masivului Oeta, pe cursul superior al fluviului Spercheios. Și ei sînt pomeniți în *Iliada*, cîntul II, vs. 749.
- 355 Locrienii sînt locuitorii Locridei, regiunea de coastă din sud-estul Thermopylelor.
- 356 Magneții populau regiunea de coastă a Thessaliei care se află la sud de muntele Ossa și se prelungește cu peninsula Magnesia (vezi mai departe cap. CLXXXV). Acești magneți nu trebuie confundați cu cei din Magnesia în Asia Mică.
- 357 Malienii, locuitorii Malidei, erau o populație eolică chiar din ținutul care cuprinde Thermopylele, la poalele masivului Oeta. Vezi descrierea amănunțită a ținutului în cap. CXCVIII—CC ale acestei cărți. Despre malieni, vezi cap. CCXV din această carte.
- 358 Acheii din Phthia, ținutul de baștină al lui Achile, la poalele muntelui Othrys din Thessalia, sînt astfel numiți ca să se deosebească de acheii din Pelopones. Eolienii și acheii vorbesc de altfel dialecte foarte apropiate. Vezi mai departe cap. CLXXII și CXCVI din această carte.
- 359 Locuitorii din Thespiiai, vecini cu Theba din Beoția. Ei au jucat un rol frumos în apărarea Thermopylelor (vezi mai departe cap. CCII, CCXXV, CCXXVII din această carte).
- 360 Plateea (Platoiai), azi Kohia, se află în Beoția de sud, cu ieșire spre golful de Corint; plateenii i-au ajutat pe atenieni în bătălia de la Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. CXI și CXIII). Și în anul 480 plateenii au avut o comportare frumoasă.
- 361 În grecește, τοὺς θεοκατέουσι τῶ ἐν Δελφοῖσι Θεῶ. Traducerea românească: „să dea o zeuială zeului de la Delfi” urmează interpretarea lui H. Stein. Contrar acestei interpretări, *W. W. How* și *J. Wells*,

- op. cit., p. 133. După How și Wells, trădătorii urmau să fie pedepsiți cu distrugerea cetăților și confiscarea bunurilor, din care o zecime urma să fie închinată zeului de la Delfi. Această interpretare se bazează pe unele texte din Xenofon și Polybios (de pildă, Xenofon, *Helenika*, cartea I, cap. VII, 10; cartea a VI-a, cap. III, 20, cap. V, 35). Interpretarea How-Wells, deși plauzibilă, este vulnerabilă într-un singur punct. La Herodot verbul *δραστήω*, „a da zeciuiala”, este la diateza activă, pe cînd în exemplele citate de How și Wells verbul este la diateza pasivă.
- 362 Parte din neamurile grecești menționate în acest capitol de Herodot ca „simpatizînd cu mezii” sînt numite și de Diodor din Sicilia, cartea a XI-a, cap. III. Diodor adaugă amănuntul că această hotărîre a fost luată de reprezentanții grecilor uniți în adunare extraordinară la Istmul de Corint. Trebuie menționat că „simpatia față de mezii”, τὸ μετῴκειν, era determinată la cele mai multe triburi și cetăți ale Greciei de apropierea armatelor persane. Cel mai bun exemplu în acest sens îl înfățișează atitudinea thesalienilor, care au trecut de partea persilor abia după ce elenii au evacuat valea Tempei. Vezi mai departe cap. CLXXIII—CLXXIV din această carte. Data cînd s-a ținut adunarea de la Istm în care s-a făcut legămîntul împotriva „simpatizanților față de mezii” nu reiese cu siguranță nici din pasajul lui Herodot, nici din pasajul lui Diodor.
- 363 Vezi cartea a VI-a, cap. XLVIII.
- 364 „Vina” uciderii solilor persi a fost atribuită de tradiția tîrzie unor persoane binecunoscute în cercurile ateniene, lui Miltiades, de pildă (Pausanias, cartea a III-a, cap. XII), sau lui Themistocles însuși. (Plutarh, *Themistocles*, cap. VI).
- 365 În dorința de a-și crea legături cu trecutul îndepărtat al Peloponesului, spartanii, dorianii, au originile, și-au însușit din tradiția aheiană multe figuri de eroi și „regi”, cîntate în poezia epică din veacurile XII—IX î.e.n. Treptat, Heracles și Orestes au devenit eroi doric, ca și Agamemnon de altfel, a cărui reședință a fost strămutată, în scopuri de propagandă politică, de la Argos la Sparta. Numele lui Talchybios, crainicul lui Agamemnon, este menționat în *Iliada*, cîntul I, vs. 320. Atribuțiile solilor erau socotite sacre, așa că informația lui Herodot despre un cult închinat lui Talchybios la Sparta este verosimilă.
- 366 Adunarea publică la Sparta purta numele de *apella*.
- 367 Vezi cartea a VI-a, cap. CXXXIII, episodul cu Miltiades și Lysagoras. Acest Hydarnes se pare că e același comandant căruia i se încredințase cîntea de a conduce „nemuritorii” (cap. LXXXIII din această carte) și care a jucat un rol însemnat în bătălia de la Thermopylai (cap. CCXI, CCXV și CCXVIII din această carte).
- 368 Acest pasaj este scris în spiritul celei mai bune tradiții ateniene care a urmat războaielor medice. Libertatea cetățenilor din orașele-state ale Greciei este opusă despotismului oriental (vezi Studiul introductiv, p. LXIII).
- 369 Despre acest obicei la persi, vezi cartea I, cap. CXXXIV.
- 370 Comentarii lui Herodot și-au pus întrebarea de ce episodul lui Sperthias și Bulis a fost inserat de Herodot în cartea a VII-a, și nu în cartea a VI-a, atunci cînd la capitolele XLVIII și XCIV istoricul a vorbit despre cererile de pămînt și apă făcute de Darius și despre refuzul

- unora din cetățile grecești de a satisface aceste cereri (anul 491 î.e.n.). După părerea lui A. H a u v e t t e, op. cit., pp. 230—231, episodul e firesc inserat în această parte a *Istoriilor*, care se referă la pregătirile de război întreprinse de Xerxes.
- 371 Halieis (sau Halike) era o mică localitate situată în sudul unei peninsule din Argolida (Pelopones). În anul 468 î.e.n. locuitorii din Tiryns, atacați de Argos, se refugiaseră în acest punct sudic al Argolidei. Ulterior, așa cum relatează Herodot, localitatea a fost cucerită de spartani.
- 372 Acest capitol a stîrnit vii discuții în problema modului cum și-a redactat Herodot *Istoriile*. Povestea prinderii și uciderii de către atenieni a unor soli spartani trimiși la regele Persiei în anul 430 î.e.n., deci în al doilea an de la izbucnirea războiului peloponesiac, este relatată și de Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac*, cartea a II-a, cap. LXVII. Ipoteza care a intrunit cele mai multe adeziuni admite remanierea și revizuirea operei istorice a lui Herodot după sosirea acestuia la Atena. Vezi A. H a u v e t t e, op. cit., pp. 230—231 și Studiul introductiv, p. LXVIII. Cu privire la concepția lui Herodot despre predestinare și puterea divină, vezi Studiul introductiv, p. XCII.
- 373 Scuzele pe care le aduce Herodot cu prilejul apologiei Atenei dovedesc că istoricul își justifică poziția în împrejurările în care izbucnise războiul peloponesiac. Și acest capitol a fost cu siguranță redactat după anii 431—430 î.e.n., cînd Atena își atrăsese multe dușmăanii în întreaga Grece.
- 374 Aluzie la evenimentele povestite în cartea a VIII-a, cap. XL, LXXI și urm. Spartanii doreau să părăsească apărarea Salaminei organizată de Themistocles și să întărească linia Istmului de Corint.
- 375 Independent de simpatia pe care Herodot o manifestă față de Atena, raționamentul expus în acest capitol apare plin de bun-simț. Ideea aceasta, că persii ar fi cucerit Grecia pînă în cele din urmă — dacă superioritatea lor maritimă n-ar fi fost nimicită —, a fost dezvoltată de Herodot în cartea a VIII-a. Vezi Thucydides, cartea I, cap. LXXIII.
- 376 Aluzie, în primul rînd, la spartani și la aliații lor din Pelopones.
- 377 A. H a u v e t t e, op. cit., p. 323 și urm., este de părere că oracolele citate de Herodot în cap. CXL—CXLI din cartea a VII-a au fost date în primăvara anului 480, deci înainte de strîngerea coaliției care a încercat să bareze drumul persilor prin valea Tempei (cap. CLXX—CLXXIV). Cu privire la modul cum au fost interpretate aceste oracole de Themistocles, vezi pp. 323—327. W. W. H o w și J. W e l l s, op. cit., p. 181, sînt însă de părere că data oracolelor trebuie coborîtă și mai jos, adică după părăsirea văii Tempei de către trupele trimise să-l întîmpine pe Xerxes.
- 378 Megaronul era sala templului propriu-zis, în formă dreptunghiulară, unde se afla altarul divinității căreia îi era închinat templul. În fundul megaronului de la Delfi se afla în semiîntineric și tripodul de pe care prorocea Pythia. La origine, megaronul era însuși tipul de casă caracteristic la triburile grecești coborîte din nord.
- 379 Acest prim oracol sfătuiă pe locuitorii Atenei să-și părăsească orașul în fața primejdiei de neînlăturat. Vezi E s h i l, *Persi*, p. 83 și urm. Este evident că oracolul a fost dat înainte de bătălia de la Salamina.

- 380 Al doilea oracol dat atenienilor de Pythia nu se distinge în esență de primul decît prin aluzia la „întăritura de lemn” și, ceea ce este de reținut, prin menționarea numelui insulei Salamina. Despre felul cum Themistocles a tălmăcit acest oracol în favoarea soluției pe care o susținea, vezi Notița istorică la această carte, p. 178. Discutînd înțelesul cuvintelor „întăritura de lemn”, O. Walter în articolul său *Die Parthenonfundamente und das Delphische Orakel*, „Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien”, Philol.-Hist. Klasse, LXXXIX, 1952, pp. 97—107, amintește că fundamentul Parthenonului este anterior distrugerii persane din 480. „Întăritura de lemn”, menționată în oracolul citat de Herodot, deși nu făcea parte integrantă din lucrările templului, aparținea, după părerea autorului, complexului de întărituri ridicate în jurul Parthenonului pentru apărarea templului.
- 381 În grecește, ἐς τὸ δῆμιον — „în fața poporului”; să nu se uite că Atena era o democrație sclavagistă. Orice hotărîre de seamă era dezbătută în Adunarea poporului, adică adunarea cetățenilor liberi, stăpîni de sclavi.
- 382 Chresmologii erau tălmăcii oficiali, în atribuția cărora intra interpretarea oracolelor.
- 383 Referitor la Themistocles, vezi Notița istorică la cartea a VIII-a, p. 284. Cuvintele lui Herodot de la începutul acestui capitol („Printre atenieni se afla însă un bărbat de curînd ajuns în primele rînduri”) au stîrnit o pasionantă dezbateră cu privire la data arhontatului lui Themistocles, dată care nu este precizată de principalele izvoare biografice asupra lui Themistocles, *Constituția atenienilor* a lui Aristotel și *Biografia* lui Plutarh. A fost cumva Themistocles arhonte în 493—492 sau în anii imediat premergători bătăliei de la Salamina, așa cum s-ar părea că reiese din aluzia lui Herodot? Problema și istoricul ei sînt clar expuse de Robert J. Leonard, *The Archonship of Themistokles*, „Historia”, V, 1966, pp. 401—419. Împotriva părerii despre datarea arhontatului lui Themistocles în ajunul bătăliei de la Salamina, în Franța susținută de R. Flacelière, Leonard pledează pentru menținerea datei 493—492, acceptată de majoritatea cercetătorilor. Izvoarelor susțin că arhontatul lui Themistocles a avut loc în anul cînd au început fortificațiile Pireului, deci în anul 493.
- 384 Chresmologii, de acord cu părerea că vasele ateniene reprezintă „întăritura de lemn”, sprijineau soluția părăsirii Atticeii cu ajutorul flotei. Vezi Notița istorică, p. 178. Tălmăcirea ingenioasă propusă de Themistocles convenea însă majorității atenienilor și de aceea a și fost adoptată.
- 385 În acest capitol este vorba despre faimoasa luptă dusă de Themistocles pentru construirea unei puternice flote de război. Amănunte despre victoria politică cîștigată de Themistocles pot fi citite în Aristotel, *Constituția atenienilor*, cap. XXII, precum și în Plutarh, *Themistocles*, cap. IV. Anul hotărîrii luate cu privire la construirea unei puternice flote de război este 493—492 i.e.n. sau 483—482 i.e.n., în funcție de cum se admite data arhontatului lui Themistocles.
- 386 Laurion este teritoriul care se întinde spre capul Sunion, în sud-estul Atticeii. Aici se aflau mine de argint și de plumb extrem de bogate, despre care vorbește și Thucydides, în cartea a VI-a, cap. XCI.

- Minele, proprietatea statului ateniian, erau exploatate cu muncă sclavagistă. Lucrul în minele de argint și de plumb constituia pe acea vreme cea mai grea muncă la care erau supuși sclavii. Condițiile de lucru în aceste mine, care reprezentau una din cele mai însemnate surse de venituri pentru Atena, erau atît de neomenoase încît au stîrnit adesea indignare chiar în rîndurile stăpînilor de sclavi.
- 387 Această întîmplare, petrecută sub arhontatul lui Nicodemus, este relatată și de Aristotel în *Constituția atenienilor*, cap. XXII, 7. Aristotel vorbește despre un venit excepțional, rezultat în urma descoperirii minei de argint de la Maroneia. În Plutarh, *Themistocles*, cap. IV, precum și în Cornelius Nepos, *Themistocles*, cap. II, asemenea distribuiri ale veniturilor publice sînt considerate ca periodice. Versiunea lui Aristotel este însă, probabil, cea justă.
- 388 Aristotel (*loc. cit.*) dă o altă variantă: Themistocles a propus ca suma rezultată din venitul suplimentar să fie distribuită la 100 dintre cei mai bogați cetățeni ai Atenei, cu obligația ca fiecare să construiască o corabie. Numărul corăbiilor din flota proiectată de Themistocles se ridica în acest caz la 100. E adevărat că în acest capitol Herodot, cînd dă cifra 200 pentru numărul corăbiilor pe care atenienii urmau să le construiască de aici înainte, omite să menționeze că atenienii posedau deja 50, sau chiar peste 50 de corăbii (vezi cartea a VI-a, cap. LXXXIX). Trebuie să ținem seama că niciodată în cataloagele de corăbii din cartea a VIII-a a *Istoriilor* flota ateniiană nu depășește 200 de corăbii. După J. Labarbe (*op. cit.*, cap. II), 100 de corăbii au fost construite cu bani proveniți din minele de la Maroneia (Aristotel, *loc. cit.*) iar cealaltă sută de corăbii cu banii proveniți de la Laurion (Herodot). Această interpretare admite construirea celor 200 de corăbii ateniene în două tranșe.
- 389 Neînțelegerile locale între cetăți erau adesea urmate de războaie. Și Thucydides, cartea I, cap. XIV, pomeneste de acest război ca despre un motiv care a îndemnat pe atenieni să-și pregătească flota. Cu siguranță însă că vederile lui Themistocles depășeau cu mult neînțelegerea locală cu Egina și ținteau apropiata invazie persană despre care Atena era precis informată. Thucydides (*loc. cit.*) pomeneste și despre veleitățile lui Themistocles privind supremația pe mare.
- 390 Herodot nu precizează unde a avut loc această adunare panelenică. Ea s-a ținut, probabil, la Istmul de Corint, acolo unde găsim reunit Sfatul elenilor în 480 (vezi cap. CLXXII și urm. din această carte). Pausanias, *Călătorie în Grecia*, cartea a III-a, cap. XII, dă totuși ca loc al acestei întîlniri Sparta.
- 391 Aceasta înseamnă că adunarea panelenică ținută fie la Istm, fie la Sparta a avut loc în anul 481, în toamna cînd Xerxes își strînsese oastea la Sardes. Vezi mai sus cap. XXXII.
- 392 Tîranul Syracusei.
- 393 În această hotărîre mărinimia nu are ce căuta. Xerxes tocmai trimisese în Grecia cererea „de pămînt și apă” (cap. XXXII). Prințind pe spionii greci, regele profită ca să-i transforme pe acești martori oculari ai forțelor sale în purtătorii săi de cuvînt pe lîngă cetățile grecești.
- 394 Informația este prețioasă pentru cunoașterea relațiilor de comerț care existau între cetățile pontice și Grecia. Din cele mai vechi timpuri

- grecii au fost interesați în stăpânirea Hellespontului și în libertatea traficului spre Pontul Euxin.
- 395 Vezi mai sus nota 362 la această carte.
- 396 Este vorba despre singeroasa victorie obținută de Cleomenes, regele Spartei, asupra argienilor, aproximativ în anul 495–494 î.e.n. Vezi cartea a VI-a, cap. LXXVI și urm. Amănunte despre domnia lui Cleomenes sînt date de Herodot în cartea a V-a, cap. XLVIII. Vezi notele la acest capitol.
- 397 În grecește, τὸ βουλευτήριον, locul unde se întrunea ἡ βουλή, „sfatul”. Acest „sfat” nu este însă instituția democratică de mai târziu, menționată de Thucydides în cartea a V-a, cap. LXXVII, ci un organ aristocratic.
- 398 Aluzie la supremația Argosului asupra orașelor-state din Pelopones pe vremea expediției împotriva Troiei. Agamemnon, comandantul suprem, era stăpîn în Mycene. De asemenea, după o legendă despre Heraclizi, urmașii lui Heracles care au pus stăpînire pe Pelopones, Argosul revenise prin tragere la sorți lui Temenos, cel mai mare dintre fiii heraclidului Aristomachos, urmaș direct al lui Heracles. Și în acest capitol din *Istorii* străbate un ecou din lupta politică dusă între Argos și Sparta în domeniul tradiției mitologice și religioase.
- 399 Această indulgență atitudine a lui Herodot a fost determinată de faptul că în 457 î.e.n. Argosul a devenit aliatul Atenei (vezi cartea a IX-a, cap. XXXV) împotriva Spartei. În privința atitudinii preoților de la Delphi față de invazia persană în Grecia, vezi Notița istorică, p. 178.
- 400 Vezi mai sus cap. LXI și nota 150 la această carte.
- 401 „Susa, orașul lui Memnon”, vezi și în cartea a V-a, cap. LIV. Apoziția subliniază bogăția și splendoarea orașului așezat pe malurile fluviului Hoaspes. Despre Memnon, vezi nota 374 la cartea a II-a.
- 402 Aluzie la tratativele de pace duse de Callias în 448, după moartea lui Kimon. Vezi Diodor din Sicilia, cartea a XII-a, cap. IV, și Pausanias, cartea I, cap. VIII. În mod foarte abil, într-o povestire în care persii apar ca dușmanii Atenei și rolul de salvator al Greciei revine Atenei, Herodot omite să spună lucrurilor pe nume, anume că după moartea lui Kimon atenienii, prin mijlocirea lui Callias, au ajuns la o înțelegere cu persii. Vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. VII.
- 403 Întrebarea se referă la faptul că Argosul, începînd din anul 462 î.e.n., părăsise atitudinea neutră și luptase alături de Atena. Vezi Thucydides, cartea I, cap. CII.
- 404 Cu privire la criticismul lui Herodot, vezi Studiul introductiv, pp. LXXVII–LXXIX. Herodot, oaspete al Atenei care, după 460, se găsea în termeni buni cu Argosul, încearcă cu orice chip să găsească o scuză atitudinii politice a Argosului în perioada 482–480.
- 405 Insula Telos se găsește între Cnidos și Rhodos. Astăzi, Tilos.
- 406 Cu privire la întemeierea Gelei, vezi Thucydides, cartea a VI-a, cap. IV. Alături de Antiphemos din Rhodos, la colonizare a participat și Entimos din Creta. Numele cetății Gela a fost dat după numele unui riu.
- 407 E vorba de Demeter și fiica ei, Persephona, al căror principal cult se afla la Eleusis, în Attica.

- 408 Aluzie la una din nenumăratele neînțelegeri care dezbinau pe aristocrați, posesori de pămînturi întinse, de masa cetățenilor de rînd. În Sicilia, la începutul secolului al V-lea î.e.n., lupta de clasă din sinul păturii stăpînitor de sclavi a avut forme deosebit de vehemente.
- 409 Funcția de ofician al misterelor zeitelor Demeter și Persephona au deținut-o pe rînd atît Gelon cît și Hieron (Sholiile la Pindar, *Olimpicele*, VI; vs. 95). Investiția de preot sporea puterea politică a tiranilor din Gela și Syracuse.
- 410 Telines adusese îndărăt în Gela pe oligarhi, cărora le încredințase puterea politică. Dimpotrivă, după o informație din Aristotel, *Politica*, cartea a V-a, cap. XII, 1316 a, Cleandros se instituipe stăpîn peste Gela cu ajutorul democrației locale (la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n.).
- 411 Gelon era fiul lui Deinomenes. Strămoșul lui Gelon, etitor în Gela, pomenit de Herodot la începutul cap. CLIII, pare că se numea tot Deinomenes (Sholiile la Pindar, *Pythica*, II, vs. 27). Gelon a avut trei frați: Hieron, Polyzelos și Thrasybulos. El a devenit tiran al Gelei în 491 î.e.n., apoi a trecut ca tiran în Syracuse, unde a fost atotputernic între 485 și 478. Lui Gelon i-a urmat Hieron. Amîndoi tiranii s-au bizuit pe sprijinul aristocrației locale (geomorii). Vezi mai departe cap. CLVI. Tirania siciliană s-a înconjurat de un fast deosebit și a încurajat dezvoltarea științei și a artelor. Poezii lirice Simonides și Pindaros, preamărînd în odele lor tirania siciliană, aduceau un mare serviciu politicii de expansiune și dominație dusă în acea vreme de Syracuse.
- 412 Nu se știe cine este acest Ainesidemos. El ar putea fi, eventual, identificat cu tatăl lui Theron, tiranul din Agragas, aliatul lui Gelon (vezi mai departe cap. CLXV), dacă tradiția n-ar susține că Ainesidemos, tatăl lui Theron, era fiul lui Emmenides, și nu al lui Pataikos, cum atestă în acest capitol Herodot. E posibil ca Pataikos să fi fost un reprezentant din familia Emmenizilor. Ainesidemos, după o informație din Pausanias, cartea a V-a, cap. XXII, este și numele tiranului din Leontinoi (secolul al V-lea î.e.n., prima jumătate), sprijinit de Hippocrates.
- 413 Toate aceste localități se află în preajma orașului Tauromeneion (azi Taormina). Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Ele sînt colonii ale insulei Naxos, înființate, după informațiile din Thucydides, cartea a VI-a, cap. III și IV, la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n.
- 414 Syracuse era o colonie a Corintului, întemeiată la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n. Despre atacul lui Hippocrates împotriva Syracusei, vezi Diodor, cartea a X-a, cap. XXVIII.
- 415 Riul Eloros (Eloros), astăzi Tellaro, este pomenit și de Thucydides, cartea a VI-a, cap. LXX. La gura lui se afla orașul Heloros, azi Colisseo san Filippo.
- 416 Camarina (azi Torre di Camarana) se afla aproape de vărsarea riului Hipparis, în apropierea Gelei. Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Despre Camarina, vezi mai departe cap. CLVI și Thucydides, cartea a VI-a, cap. V. Camarina era o colonie-ficică a Syracusei. Data înființării ei este 599 î.e.n.
- 417 Adică la șapte ani după preluarea domniei. Vezi mai sus cap. CLIV.
- 418 În Sicilia erau trei localități cu acest nume, aparținînd populației aborigene. Aici e vorba despre Hybla, situată între Gela și Syracuse, spre

- interiorul insulei (W. W. H o w și J. W e l l s, *op. cit.*; p. 194). Despre populația siciliană, vezi mai departe cap. CLXX.
- 419 În grecește, γέροντες (același înțeles cu γεωργοί). Geomorii erau reprezentanții aristocrației locale, posesori ai unor întinse moșii și deținători ai puterii politice. Pe moșiile lor trădea populația locală, care căzuse în stare de sclavie și trăia într-o cumplită sărăcie. Numele acestor selavi era acela de *cyllyrieni*. Răscoala despre care vorbește aici Herodot, răscoală a celor mulți împotriva unei minorități (oligarhii), a avut loc nu mult înainte de înscăunarea lui Gelon la Gela, adică la începutul secolului al V-lea. Sclavilor răsculați li s-au alăturat și cetățenii lipsiți de pământ și drepturi (Dionysios din Halicarnas, cartea a VI-a, cap. LXII, și Aristotel, *Politica*, cartea a V-a, 3, 5, 1302 b). Vezi și *Istoria universală*, ed. cit., vol. II, pp. 91–94.
- 420 Casmena, situată în colțul de sud-est al Siciliei, era o colonie-fică a Syracusei, întemeiată în 645 î.e.n. (Thucydides, cartea a VI-a, cap. V).
- 421 La sfârșitul secolului al V-lea, după mărturiile lui Thucydides (vezi, de pildă, cartea a VI-a, *passim*), Camarina era iarăși o localitate cu o populație destul de numeroasă.
- 422 În grecește, οἱ παῖτες. Termenul este foarte interesant, căci înțelesul lui reflectă realitățile sociale din Sicilia. Aristocrații, deosebindu-se pe ei înșiși de cetățenii de rând, se autodenumeau cu termenii consacrați οἱ ἀγαθοί, „cei buni”, οἱ καλοί, οἱ ἑσθλοί, „cei frumoși”, „cei mărinimoși” etc. În Sicilia, iată însă că își face apariția un termen popular, cu substrat ironic: οἱ παῖτες, „grășii”, „îmbuibății”, așa cum ar spune italienii de azi *pezzi grossi*. Acest termen apare și în cartea a V-a, cap. XXX, precum și în cartea a VI-a, cap. XCI.
- 423 În mod obișnuit, tiraniile din Asia Mică și din Grecia, în secolul al VII-lea și al VI-lea, s-au sprijinit pe masele largi de cetățeni a căror avere prospera prin exploatarea nemiloasă a sclavilor. Conduita lui Gelon față de populația din Megara Hyblea — căci despre ea este vorba — se explică prin faptul că Gelon a crezut că este în avantajul puterii sale să-și apropie mai degrabă pe marii proprietari, posesori de sclavi, deosebit de puternici în Sicilia, decât masele de cetățeni care revendicau neîncetat drepturi. Aceasta este, de altfel, și explicația lui Herodot pentru atitudinea lui Gelon. Nu se știe unde se afla colonia eubeică menționată la acest capitol. Despre o colonizare eubeică în Sicilia vorbește totuși Strabo, cartea a IX-a (449).
- 424 Fraza „Ai aflat fără doar și poate că amenințarea lui se înalță asupra Elladei, că un bărbat pers — după ce a unit prin poduri malurile Hellespontului și aduce din Asia întreaga oaste a răsăritului — stă gata să pornească cu război împotriva Elladei” a stîrnit mari nedumeriri cu privire la alăturarea celor două propoziții complementive pe care le conține. De ce era nevoie ca Herodot să scrie: „că un bărbat pers...”, cînd, evident, vorbea despre Xerxes? Din punct de vedere gramatical fraza, în grecește, este deosebit de obscură și critica de text, dificilă. Reluînd discuțiile asupra acestei fraze, H a n s R e y n e n, în nota intitulată *Ein Onomakritoszitat bei Herodot*, „Hermes”, LXXXIII, 1955, pp. 123–124, demonstrează cu argumente judicioase că în această frază Herodot a introdus în mod stîngaci, ca o explicație la prima complementare, un oracol, pe care autorul notei, comparînd cartea a VII-a, cap.

- VIII, cu cartea a VII-a, cap. X, și cartea a VI-a, cap. VI, este înclinat să-l atribuie lui Onomakritos sau unei culegeri de oracole din secolul al VI-lea. Un argument important în teza lui Reynen este forma adjectivului ῥῥος, „din răsărit”, unică în acest pasaj, în comparație cu forma ῥος, curent întrebuintată de Herodot.
- 425 Dominația lui Gelon, la începutul secolului al V-lea, se întindea în mod efectiv în estul Siciliei. Cum însă tirania lui era cea mai puternică în insulă, dominînd puterea lui Theron din Leontinoi, afirmația solului nu este întru totul greșită.
- 426 Aluzie la ciocnirile pe care tiranii greți Gelon și Theron le-au avut cu carthaginezii, care mai dețineau încă unele puncte întărite în Sicilia de vest. Despre rivalitatea dintre Carthagina și tiraniile grecești pentru stăpînirea Siciliei, vezi Nota istorică, p. 166. Aceste ciocniri au dus cu vremea la marea expediție carthagineză împotriva lui Gelon, condusă de Hamilcar, fiul lui Hannon (480 î.e.n.). Vezi mai departe cap. CLXVI.
- 427 Despre Dorieus, vezi cartea a V-a, cap. XLII–XLVI și notele la aceste capitole.
- 428 E vorba, probabil, de porțuri căzute vremelnic sub dominația carthaginezilor.
- 429 Exclamația este o parafrază a versului 125 din *Iliada*, cîntul VII, unde este vorba de Peleus, tatăl lui Ahile. Ca și în alte locuri din cartea a VII-a, și aici este de reținut apropierea pe care tradiția spartană, reprodusă de Herodot, a făcut-o între eroii mycenieni și Sparta.
- 430 Gelon nu era rege. El era un τύραννος. Puterea lui ajunsese atât de mare, încît nu e de mirare că solul atenian i se adresează astfel. În secolul al V-lea e posibil, în vorbirea obișnuită, să se fi ajuns și la o confundare a celor doi termeni, deși la origine distincția între βασιλεὺς și τύραννος este foarte pronunțată.
- 431 Despre această concesie pe care o face Atena față de Sparta, vezi Nota istorică, p. 178.
- 432 Dacă se acceptă afirmația lui Gelon de la cap. CLVIII, anume că el putea pune la dispoziția aliaților 200 de corăbii, flota ateniană, în acel moment, nu avea superioritate asupra flotei syracusane.
- 433 Despre această părere, vezi cartea I, cap. LVI și nota 128.
- 434 E vorba de Menestheus (vezi *Iliada*, cîntul II, vs. 552).
- 435 Această metaforă, care nu se potrivește în discursul atribuit de Herodot lui Gelon, aparține lui Pericles care, după mărturiile lui Aristotel, *Rhetorica*, III, 10, și Plutarh, *Pericles*, cap. VIII, 28, a folosit-o într-un discurs funebru ținut cu prilejul comemorării tinerilor atenieni căzuți în luptele împotriva Samosului (445 î.e.n.). Ideea lui Pericles era astfel exprimată: cetatea și-a pierdut tineretul așa cum anul își pierde primăvara. Deoarece metafora întrebuintată de Herodot în acest capitol nu este la locul ei, un copist al manuscrisului s-a simțit dator să-i explice înțelesul. Sfârșitul acestui capitol este o interpolare.
- 436 Despre Skythes, tatăl lui Cadmos, știm din cartea a VI-a, cap. XXIV, că fusese stăpîn vremelnic în Zancle de unde, alungat de Hippocrates, se refugiase la curtea lui Darius, regele Persiei. Avînd în vedere legăturile de prietenie dintre Skythes și curtea persană, Cadmos era un personaj potrivit pentru o astfel de misiune. Faptul că misiunea lui Cadmos se desfășoară la Delfi nu trebuie să stîrnească mirare. Despre

- atitudinea colegiului de preoți de la Delfi față de invazia persană, vezi Notița istorică, p. 178.
- 437 Informațiile lui Herodot despre colonizarea orașului Zancle de către locuitorii insulei Cos sînt destul de confuze. În cartea a VI-a, cap. XXIII, Herodot susținea că Skythes era tiran în Zancle înaintea lui Cadmos. Skythes se afla sub protecția lui Hippocrates, tiranul Gelei. În 494 î.e.n. samienii, însoțiți de milesieni, au venit la invitația lui Skythes ca să colonizeze Cale Acte (Thucydides, cartea a VI-a, cap. XXII, XXIV); indemnati de Anaxilaos, tiranul din Rhegion și dușmanul lui Skythes, samienii au ocupat prin violență și Zancle, lucru la care, prin trădare, s-a învoit și Hippocrates. Anaxilaos, dîndu-și seama că Zancle scapă din orbita puterii sale, l-a chemat în aceste împrejurări din Cos pe Cadmos, fiul lui Skythes, și l-a ajutat să devină stăpîn în Zancle, după plecarea tatălui său în Persia. Acest eveniment (490 î.e.n.) este menționat aici de Herodot. Dificultatea interpretării acestui pasaj constă în prezența prepoziției *cu* pe lângă cuvîntul *sami-eni*. Cadmos a venit în Sicilia împreună cu *sami-enii*, împotriva părintelui său? Editorii lui Herodot au propus în consecință înlocuirea prepoziției *μετά* = *cu* prin prepoziția *παρά* = *de la*. În acest caz, traducerea ar suna: „Cadmos a cucerit și a colonizat orașul Zancle, pe care l-a luat de la samieni”. Unul din cei mai autorizați comentatori ai lui Herodot din secolul trecut, anume J. Macan, rămîne însă la lectura *cu samienii*, susținînd că Skythes a fost alungat de propriul său fiu, Cadmos, în colaborare cu samienii (citată la W. W. How și J. Wells, *op. cit.*, p. 200).
- 438 Schimbarea numelui coloniei Zancle în Messana s-a petrecut în 494—493, cînd samienii, sprijiniți de Anaxilaos din Rhegion, au pus mina pe acest ținut. Dacă Cadmos din Cos se afla într-adevăr alături de ei, informația lui Herodot este corectă.
- 439 Această încredere arătată de Gelon lui Cadmos demonstrează că ultimul nu se mai afla în termeni buni cu Anaxilaos, dușmanul lui Gelon, și că, probabil, fusese izgonit din Zancle.
- 440 Informațiile căpătate de Herodot pentru aceste capitole sînt neîndoielnic de origine siciliană; istoricul le-a cules în perioada cînd el a devenit cetățean al Thurilor.
- 441 Theron, tiranul din Agrigent, era socru lui Gelon. Terillos se îndrepta împotriva celor doi tirani cu o armată de mercenari adunați din toate ținuturile Mediteranei de vest. Despre această expediție vorbește și Diodor în cartea a XI-a, cap. XX. Numărul de 300 000 de oameni aflați sub comanda lui Terillos, fostul tiran din Himera, poate să fie o invenție a tradiției siciliene, care dorea să egaleze numărul oștilor lui Terillos cu cele aflate sub comanda lui Mardonios (vezi cartea a IX-a, cap. XXXII).
- 442 Termen greșit aplicat primului magistrat din Carthagina. În Carthagina, magistrații supremi erau sufeții. Această magistratură, alcătuită din două persoane, era electivă.
- 443 Anaxilaos din Rhegion, așa cum s-a precizat și la notele 438 și 439, era dușmanul neîmpăcat al lui Gelon și Theron.
- 444 Data bătăliei de la Himera — în care Gelon și Theron au obținut o strălucită victorie asupra trupelor mercenare ale lui Terillos, alcătuite în majoritatea lor din africani — este anul 480, Izvoarele susțin că a

- existat o coincidență între bătălia de la Himera și bătălia de la Thermopylai (Diodor, cartea a XI-a, cap. I) sau cea de la Salamina (Herodot, în acest capitol; Aristotel, *Poetica*, cap. XXIII). Diodor (*loc. cit.*) amintește că atacul carthaginezilor fenicieni asupra Siciliei era consecința unei înțelegeri prealabile cu Xerxes. A. Havelock, *op. cit.*, p. 338, respinge însă această ipoteză, reducînd atacul carthaginez la proporțiile unei intervenții locale în sprijinul unei tiranii grecești.
- 445 Povestea relatată în acest capitol de Herodot este reproducă și de Diodor, cartea a XI-a, cap. XX și urm., cu mult mai multe amănunte. Din comparația celor două povestiri se pot desprinde două lucruri sigure: Hamilcar a fost surprins de oamenii lui Gelon pe cînd aducea sacrificii, iar corăbiilor feniciene li s-a dat foc. Celelalte detalii țin de legendă și exagerare retorică (la Diodor în special, care-l urmează pe Timaios). Practica de a arunca în foc corpul întreg al victimei este de origine semită. Informația lui Herodot că Hamilcar a fost divinizat la Carthagina ca erou, ceea ce reprezintă o practică de cult grec, a fost pusă sub semnul întrebării. Despre bătălia de la Himera, vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 91.
- 446 Gîndul lui Herodot trebuie completat cu cuvintele: „ca și Gelon”.
- 447 Despre vînturile etesiene, vezi nota 101 la cartea a II-a. Aceste vînturi sînt deosebit de puternice în lunile de vară.
- 448 În povestirea lui Herodot, ordinea urmată în înșirarea solilor care au chemat în ajutorul elenilor pe frații lor din vest este următoarea: Sicilia, Corcyra, Creta, deci de la vest spre est.
- 449 Aluzie la participarea cretanilor sub comanda lui Idomeneu la expediția împotriva Troiei (vezi *Iliada*, cîntul II, vs. 645—652). Prin acest răspuns șiret, încercat cu aluzii mitologice fără nici o valoare, preoții de la Delfi dădeau cretanilor scuza de care aveau nevoie ca să-și justifice pasivitatea.
- 450 E vorba de faimoasa legendă a lui Dedal (Daidalos), meșter atenian care trecea drept constructorul Labirintului din Creta și inventatorul multor unelte de producție. Atunci cînd Teseu, regele Atenei, a atacat Creta, Dedal i-a înlesnit pătrunderea în Labirint prin mijlocirea Ariadnei. Pedepsit de Minos, regele Cretei, să fie închis pe viață în Labirint, împreună cu fiul său Icar, Dedal și Icar s-au salvat datorită unui ingenios sistem de zbor cu aripi inventat de Dedal. Icar apropiindu-se însă prea mult de soare, ceara care îi fixa aripile s-a topit și Icar a căzut în mare aproape de o insulă menționată în cartea a VI-a, cap. XCVI. Dedal a izbutit însă să ajungă în Sicilia, unde a fost bine primit de regele localnic, Cocalos. Minos l-a urmărit pe Dedal pînă în Sicilia, la Camicos, dar Cocalos, susține legenda, nu l-a extrădat pe Dedal, ci, dimpotrivă, l-a ucis pe Minos, înăbușindu-l într-o baie.
- 451 Polichne se află în interiorul insulei Creta, în apropierea Kydoniei.
- 452 Praisos (azi Prasos) se află în partea de răsărit a insulei Creta. Este o localitate situată pe platou, fără ieșire la mare.
- 453 Nu se știe unde este situată această localitate din Sicilia, reședință a regelui Cocalos. Deoarece în cartea a V-a, cap. XLVI, este pomenită Minoa, o colonie a Selinuntului, aflată în preajma orașului Agrigent (Acragas), este posibil ca în acest ținut să se fi aflat și Camicos.

- 454 Iapygia este peninsula care închide ca un pînten golful de Tarent spre Marea Adriatică. Locuitorii săi, iapygii, erau, ca și messapii, de origine illyrică.
- 455 Hyria, Uria. Acest oraș etitorit de cretani între Brindisi și Tarent și-a păstrat străvechiul nume aproape intact: Oria.
- 456 Iapygii și messapii sînt triburi illyrice, imigrate peste Adriatică. Populau regiunea Apuliei și a Calabriei. Messapii locuiau chiar pe teritoriul actualului Tarent, iar iapygii — peninsula care se întinde spre sud, adică Iapygia (sau Calabria). Despre originea cretană ce le-o atribuie Herodot nu poate fi vorba. S-au găsit numeroase inscripții scrise în limba messapică, al cărei caracter illyric e neîndoios.
- 457 Adică a peninsulei Italia.
- 458 Despre această luptă pomeneste și Diodor în cartea a XI-a, cap. LII. Ea a avut loc în anul 473 î.e.n.
- 459 Povestea lui Mikythos o cunoaștem mai îndeaproape datorită lui Diodor, cartea a XI-a, cap. LXVI. Devenit regent în Rhegion, după moartea lui Anaxilaos, care lăsase fii nevîrstnici, Mikythos a guvernat în Rhegion timp de nouă ani, între 476—467 î.e.n. Dorind să-l înlăture, fiii lui Anaxilaos i-au cerut socoteala banilor obștești. Mikythos s-a dovedit a fi de o cinste exemplară. Deși rugat să rămînă în continuare la conducere, a preferat totuși să plece în Arcadia. Statuile închinat de Mikythos lui Zeus la Olympia mai puteau fi încă văzute în secolul I e.n. (vezi Pausanias, cartea a V-a, cap. XXV). Ele erau operele lui Glaucos și Dionysios. Săpăturile de la Olympia din secolul al XIX-lea au dat la iveală unele din soclurile acestor statui, purtînd inscripții.
- 460 *Iliada*, cîntul II, vs. 645—652; cîntul XIII, vs. 446 și urm. Idomeneu, conducătorul cretanilor în expediția împotriva Troiei, era fiul lui Deucalion, iar acesta fiul lui Minos.
- 461 În grecește, *ἡμὸς τε καὶ λοιμὸς*. Această aliterație prezintă încă la Hesiod, *Munci și zile*, este folosită și de Thucydides în cartea a II-a, cap. LIV.
- 462 „Al treilea rînd de cretani” sînt dorienii. Al doilea rînd de „cretani” erau triburile grecești (ahei) care au invadat Creta în secolele XIV—XIII î.e.n. Dorienii au ocupat insula abia în secolul al XI-lea î.e.n.
- 463 Vezi cap. CXXX din această carte și nota 13.
- 464 La Istmul de Corint erau întruniți reprezentanții de seamă ai orașelor-state grecești pentru luarea unor hotărîri comune în fața invaziei persane. Numele lor în limba greacă este οἱ πρόβουλοι (vezi mai sus cap. CXLV din această carte). După cum reiese din expunerea lui Herodot, activitatea lor a început prin sondaje politice care, în multe cazuri, s-au încheiat cu eșecuri. Grecii din vest nu erau direct amenințați de hoardele invadatoare care se scurgeau spre Balcani.
- 465 Euripos este strîmtoarea foarte îngustă care separă Grecia de insula Eubea în dreptul localității Halkis. Misiunea flotei grecești — postată mai tîrziu la Artemision — era de a bara trecerea persilor prin acest loc de acces spre sud. Vezi cartea a VII-a, cap. VII și XV.
- 466 E vorba nu de Ahaia din Pelopones, ci de cea din vestul Phiotidei, locuită odinioară de ahei. Vezi cap. CXXXII din această carte: „aheii din Phtia”. Cum reiese din cap. CXXXII, locuitorii ținutului străbătut de trupele grecești dăduseră „pămînt și apă” regelui Xerxes.

- 467 Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Informația dată de Herodot în acest capitol despre o expediție în Thessalia, premergătoare apărării Thermopylor, este considerată inexactă de Michele Sordi, în articolul *La Tessaglia dalle guerre persiane alla spedizione di Leotichada*, „Reudiconti dell'Istituto Lombardo”, Classe di Lettere, LXXXVI, 1953, pp. 297—323. Din studiul pe care-l face asupra acestui capitol și a celor următoare, Sordi trage concluzia că Herodot a plasat în 480 o expediție greacă care a avut într-adevăr loc în Thessalia, însă în 469, cînd Leutychides, regele spartan care avea comanda flotei peloponesiene, a fost trimis împotriva Aleuazilor. Campania lui Leutychides, care, cîștigat de Aleuazii credincioși persilor, s-a retras fără să fi dat vreo luptă, este confirmată de datele numismatice.
- 468 Herodot se simte dator să facă această precizare deoarece de obicei detașamentele militare trimise de Sparta erau comandate de unul din cei doi regi; polemarii erau în subordinea imediată a regilor.
- 469 Genealogia acestui rege este expusă de Herodot în cartea a VIII-a, cap. CXXXIX. Rolul acestui monarh, așa cum reiese din cartea a V-a, cap. XIX—XXI, cartea a VIII-a, cap. XXXIV și CXXXVI și cartea a IX-a, cap. XLIV—XLV, a fost acela de mijlocitor între persi și greci. La Plateea (*loc. cit.* din cartea a IX-a) Alexandros se arată binevoitor față de eleni, prevenindu-i de atacul persan.
- 470 Vezi cap. CXXVIII și nota 357. A. Hauevett, *op. cit.*, p. 345, este încredințat că retragerea trupelor de la Tempe a fost determinată și de atitudinea populațiilor locale față de persi.
- 471 Vezi mai sus cap. XXXVII. Herodot precizează că aceste evenimente au avut loc în luna aprilie a anului 480 î.e.n.
- 472 Căutînd să-i înțeleagă pe thessalieni, Herodot nu dezaprobă purtarea lor față de Xerxes după ce fuseseră lăsați singuri să întîmpine pe persi. Despre ajutorul dat de thessalieni persilor, vezi cartea a VIII-a, cap. XXXI și urm., și cartea a IX-a, cap. XXXI.
- 473 Trecătoarea este situată în ținutul Trachiniei (sau Oitaia), spre gura rîului Spercheios. O lucrare fundamentală despre topografia ținutului în care se află pasul Thermopylai rămîne încă pînă astăzi cartea lui Yves Béquignon, *La vallée de Spercheios des origines au IV-ème siècle*, Paris, Boccard, 1937. Béquignon a fost acela care a identificat așezarea vechiului oraș Trachis și a discutat înaintea lui P. Marinatos direcția întăriturii de la Thermopylai (p. 46 și urm.; p. 27 și urm.).
- 474 Nordul peninsulei Eubea. Histiaiotida din Eubea se deosebește de ținutul cu același nume menționat în cap. CXXVIII și situat în nordul Thessaliei. Artemisionul, ca și Thermopylai, era o poziție-cheie pentru apărarea Greciei centrale. Numele localității a fost dat după un templu ridicat în cinstea zeiței Artemis (Plutarh, *Themistocles*, cap. VIII).
- 475 Skiathos, insula care se află lîngă coasta Magnesiei, la nord de Eubea.
- 476 Heracleia Trachis (aproape de localitatea Kuvelo de azi), situată în ținutul Oitaia, în apropiere de Thermopylai.
- 477 În această frază Herodot atrage atenția că părțile cu adevărat înguste se află la intrarea și la ieșirea din trecătoare. Drumul prin trecătoarea propriu-zisă este mai puțin îngust.
- 478 Începînd de la înălțimi de cîteva sute de metri, în partea de nord-vest a trecătorii, munții ajung pînă la înălțimi de peste 2 000 de metri.

- Acest perete a trebuit să fie escaladat de perșii care au căzut în spatele apărătorilor trecătorii.
- 479 Această porțiune mlăștinoasă care se întinde pînă la golful Malic a crescut între timp cu mult în întindere prin aluviunile cărate de apele care se varsă în golf.
- 480 Izvoarele termale aproape pretutindeni erau legate în Grecia de prezența lui Heracles. Legende despre Heracles susțin că astfel de izvoare țigneau din pămînt pentru ca eroul, spălîndu-se, să-și refacă forțele. Despre izvoarele termale de la Thermopylai, vorbește și P a u s a n i a s, cartea a IV-a, cap. XXXIX.
- 481 Acest zid, cum se va vedea și din capitolele următoare, se afla în porțiunea de mijloc a trecătorii, în apropierea izvoarelor (la răsărit de izvoare).
- 482 Descrierea trecătorii Thermopylai făcută de Herodot este, în general, corectă, afară de unele amănunte cu privire la poziția coastei față de trecătoare. Direcția trecătorii nu este nord-sud, așa cum credea Herodot, ci nord-vest spre sud-est. Alte amănunte sînt date mai departe, în cap. CXC VII—CC. Și astăzi mai dăinuiesc unele rămășițe ale zidului ridicat de focidieni împotriva thessalienilor, ceva mai la răsărit de porțiunea centrală a trecătorii și de izvoarele folosite de focidieni în chipul arătat de Herodot. Colina unde se află rămășițele zidului de care vorbește Herodot în acest capitol a fost săpată în 1939 de arheologul grec Pericles Marinatos. Rezultatele săpăturilor efectuate la Thermopylai, P. Marinatos le-a publicat în *Bericht über den VI Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 21—26 august 1939, p. 336 și urm. Marinatos a stabilit că zidul avea aproximativ 200 m lungime, nu traversa trecătoarea și era proiectat spre sud, adică spre munți. Zidul era prevăzut cu un turn înălțat deasupra unei depresiuni pe unde trecea drumul. Cu toate că Marinatos n-a găsit ceramică pentru datarea acestei întărituri, după părerea sa, zidul nu este anterior războaielor medice. Marinatos nu-și explică de ce Herodot, cartea a VII-a, cap. 176, susține că zidul era construit de focidieni (populație din sud) împotriva thessalienilor (populație din nord), cînd orientarea zidului duce la o concluzie tocmai inversă. Nepotrivirea între relatările lui Herodot despre acest zid și realitate nu a fost încă elucidată pînă astăzi.
- 483 Așa cum a arătat A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 351—353, planul strategic al elenilor era bine chibzuit. Vezi și Notița istorică, p. 180. Alte căi de acces spre Grecia centrală, cum ar fi drumul direct din Trachinina spre Dorida (calea care lega direct Olympul de Delfi), pe unde au și trecut de fapt perșii spre sud (vezi cartea a VIII-a, cap. XXXI), erau cu siguranță mult mai puțin practicabile decît Thermopylele. Pe la Thermopylai atacaseră odinioară thessalienii pe focidieni și tot pe aici au atacat Delfi și celții în anul 278 î.e.n.
- 484 Vezi mai sus cap. CXXXI din această carte.
- 485 În regiunea Istmului, unde se întrunise consiliul statelor elene, se grăpaseră și trupele statelor dispuse să înfrunte pe perși ca aliați.
- 486 Vezi mai departe cap. CLXXXIX din această carte și cartea a VIII-a, cap. XII și urm.
- 487 Thyia trecea drept mama eroului eponim Delphos, fin pe care l-a avut de la Apollo. Rădăcina acestui nume grec are înțelesul de „vînt“, „furtună“.

- 488 Această insulă, pomenită și mai sus — la cap. CLXXVII —, se afla lîngă coasta Magnesiei. Între coastă și insulă se afla o strîmtoare foarte îngustă, plină de stînci. Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum.
- 489 Corăbiile din Sidon, pomenite de atîtea ori în cursul acestei cărți. Vezi cartea a VIII-a, cap. XCII, unde acest incident este iarăși amintit.
- 490 Cu privire la sacrificiile omenesti făcute de perși, vezi cap. CXIV din această carte.
- 491 Dacă operația de urmărire a navelor grecești a avut drept rezultat eşuarea navei ateniene la gura Peneului, înseamnă că urmărirea s-a petrecut la nord de Skiathos.
- 492 Vezi mai sus nota 465 la această carte.
- 493 Skyros este o insulă situată la est de Eubea. Pammon era un localnic care cunoștea bine locurile.
- 494 Capul Sepias (azi capul Aghios Dimitrios) se află în colțul de sud-est al peninsulei Magnesia, la strîmtoarea dinspre insula Skiathos.
- 495 Herodot, în capitolul LXXXIX, prin care începe enumerarea forțelor maritime ale perșilor, dăduse aceeași cifră. Ea este acceptată ca posibilă de comentatorii lui Herodot, mai ales că în sprijinul ei vine afirmația lui E s h i l, *Perșii*, 342—345.
- 496 Vezi mai sus sfîrșitul cap. XC VII. Spre deosebire de locul citat, în acest capitol recapitulativ Herodot nu mai înșiră variațiile corăbiilor de transport, ci menționează numai penteconterele.
- 497 Vezi mai sus cap. LX și nota 140 la această carte.
- 498 Vezi mai sus cap. LXXXVII din această carte și nota 223.
- 499 Despre această apreciere globală a forțelor lui Xerxes înainte ca acestea să fie aruncate în luptă, vezi Notița istorică, p. 174.
- 500 Adică insulele Thasos și Samothrake.
- 501 Eordeii, populație de la est de Pella, locuind între lacul Begorritis (Ostrovo) și munții Bermina (azi. Agostos). Vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCIX, unde se află o știre despre strămutarea acestei populații la est de Axios, în Mygdonia.
- 502 Vezi cap. CXXIII din această carte și nota 328.
- 503 Vezi cartea a VI-a, cap. XLV și nota 125.
- 504 Vezi cap. CXII din această carte și nota 298.
- 505 Vezi cap. CXXVIII din această carte și nota 341.
- 506 Vezi cap. CXXXII din această carte și notele 353, 354, 356, 358.
- 507 Despre aceste totaluri, vezi Notița istorică, p. 173.
- 508 Vezi Notița istorică, p. 174.
- 509 Cîinii indieni sînt menționați și în cartea I, cap. CXCII.
- 510 În acest loc Herodot a făcut o greșală de calcul. O medimnă conține 48 hoinice. După calculul corect, prezentat în comentariul lui W. W. H o w și J. W e l l s, *op. cit.*, p. 213, dacă se dă zilnic un hoinix de faină unui număr de 5 283 220 de oameni, se ajunge la totalul de 110 067 de medimne, și nu la 110 340 de medimne, așa cum a calculat Herodot.
- 511 Porțiune foarte îngustă a coastei din fața muntelui Pelion, pomenită și de S t r a b o, *Geografia*, cartea a VIII-a, cap. V (433).
- 512 Orașul Meliboia (lîngă Aghia de azi), pomenit și în *Iliada*, cîntul II, vs. 717, se află într-un mic golf din fața masivului Ossa.
- 513 Casthanaia, oraș pe coasta de est a Magnesiei, la sud de Meliboia.
- 514 Erechteus, rege legendar al Atenei, a avut ca fiică pe Oreithyia. Boreas, regele vînturilor, îndrăgostindu-se de Oreithyia, a răpit-o pe

- cînd culegea flori într-un cîmp, întocmai cum Hades a răpit-o pe Persephona. Locuința lui Boreas și a Oreithyiei era Tracia. Mitul răpirii Oreithyiei este o temă figurată curent pe vasele arhaice grecești. Vezi și nota 79 la cartea a VIII-a.
- 515 Aluzie la pierderile suferite de flota persană în expediția precedentă (vezi cartea a VI-a, cap. XLIV).
- 516 Sanctuarul a fost înălțat lângă fluviul Ilissos, deoarece aici, pretinde legenda, s-ar fi găsit pajiștea de unde a fost răpită Oreithyia.
- 517 Textul tradus exact este următorul: „în această nenorocire se spune că numărul cel mai mic de corăbii distruse a fost de 400, în nici un caz mai puțin de 400”.
- 518 Despre practici de magie însoțite de jertfe omenesti pentru a potoli „minia vînturilor”, vezi și cartea a II-a, cap. CXIX și nota 408.
- 519 Thetis era o nereidă. Prin voința lui Zeus a fost hărăzită lui Peleus, stăpînitor în Phthia. Ca să scape de această unire, Thetis, întocmai ca monstrul marin Proteus, pomenit în cîntul III al *Odiseei*, a luat tot felul de înfățișări. Peleus însă nu a cedat și divinitatea maritimă a fost nevoită în cele din urmă să-și reia înfățișarea omenească. Din căsătoria lui Peleus și a lui Thetis s-a născut Ahile.
- 520 Și în acest capitol, ca și în capitolul CXXXIX, se găsesc note de scepticism. Despre scepticismul lui Herodot, vezi Studiul introductiv, p. LXXXIV.
- 521 „Poseidon mintuitorul”.
- 522 Pagasai, oraș în Thessalia, situat în fundul golfului cu același nume dintre Magnesia și Phthiotis. Promontoriul Magnesiei se întinde pînă în apele insulei Skiathos (vezi mai sus cap. CLXXVI și CLXXXIII).
- 523 După această legendă, Heracles a făcut parte din echipajul corăbiei Argo, ca Orfeu și ca multe alte figuri legendare elene. O altă variantă susține că Heracles a fost părăsit în Mysia din Propontida.
- 524 Vezi nota 11 la cartea I.
- 525 Etimologie fictivă bazată pe apropierea cu verbul ἀφίημι, „a ieși în largul mării”.
- 526 Unde se găsea întrunit consiliul orașelor grecești (vezi mai sus cap. CXLV).
- 527 Vezi cap. CXXIX și nota 344.
- 528 Vezi cap. CXXIX și nota 344. Epidanosul (sau Apidanos), azi Epidanos, unindu-se cu Enipeus, devine un afluent al Peneului.
- 529 Alos (sau Halos). Această localitate se afla la nord de muntele Othrys, la gura riului Amphisos, lângă țărmlul golfului Pagasai. Despre Ahaia Phthiotis, în care se află Alos, vezi nota 485 la această carte.
- 530 Epitetul alăturat aici numelui lui Zeus este un derivat de la verbul λαπόρσσειν, „a devora”, „a sfîșia de viu”. Templul pomenit de Herodot era închinat lui Zeus „care sfîșie de viu”, după următoarea legendă: în mitologia greacă Athamas, regele minyenilor, a avut cu Nephele doi copii, pe Phrixos și pe Helle. Din a doua căsătorie, cu Ino, a avut pe Learchos și pe Melikertes. Ino ura pe copiii lui Athamas din prima căsătorie și puse la cale pieirea lor ca victime pe altarul lui Zeus. Nephele a izbutit însă, cu ajutorul lui Hermes, să-și salveze copiii, pe care un berbec năzdrăvan cu lîna de aur i-a dus în zbor spre Colchida. Lîna acestui berbec joacă un rol de seamă în legenda Argonauților. În drum spre Colchida, nefericita Helle a căzut de pe spinarea berbecului în locul unde astăzi se află Hellespontul. Vezi și nota 133 la această carte. O

- legendă asemănătoare, anume salvarea Ifigeniei de pe altarul de sacrificiu și înlocuirea ei cu o căprioară, aminteste, ca și legenda despre Phrixos și Helle, de declinul unor străvechi practici rituale, cînd jertfele omenesti au început a fi înlocuite cu jertfe de animale.
- 531 Aceasta este lecțiunea lui Ph. Legrand care preferă participiul ἐσελθόντες imperfectului pasiv ἐστέλλοντο. Legrand este de părere că, după cuvîntul „prytaneu”, lipsesc cîteva cuvinte prin care autorul preciza că urmașii lui Athamas erau supuși aceluiași rigori ale legii.
- 532 Phrixos, dus de berbecul năzdrăvan, a ajuns cu bine în Colchida, unde domnea Aietes. După o tradiție amintită de Hesiod în *Catalogul femeilor* (Sholiile la *Apollonioi din Rhodos*, *Argonautica*, cîntul II, vs. 1122), el s-a căsătorit cu Iophussa (sau Chalkiope), una din fiicele lui Aietes, cu care a avut patru fii, dintre care ultimul a primit numele de Kytissoros, după numele orașului de reședință a lui Aietes, Kyta.
- 533 Bunicul lui Kytissoros. Nepotul apare în mod miraculos, ca un *deus ex machina*, ca să-și salveze bunicul. Din Scholii la *Norii* lui *Aristofan* (vs. 257), aflăm că Sofocle a scris o tragedie, *Athamas încoronat*, în care era vorba despre pregătirile de jertfire a lui Athamas și de salvare a acestuia.
- 534 Malida, ținutul în care pătrunde golful Malic.
- 535 Aici e vorba de peretele abrupt al masivului Oeta, care se înalță deasupra orașului Trachis.
- 536 Antikyra, o localitate obscură din Trachinia, care trebuie deosebită de Antikyra de pe țărmul de nord al golfului de Corint.
- 537 Vezi mai sus cap. CXXXII, nota 354.
- 538 Configurația terenului brăzdat de aceste ape s-a schimbat mult față de timpul lui Herodot. Există unele dificultăți pentru identificarea afluenților fluviului Spercheios, Dyras și Melas, pomeniți de Herodot în acest capitol și în capitolul următor. Pentru Dyras a fost propusă identificarea cu riul numit azi Gurgopotamos, iar pentru Melas — cu Mavra Neria („Apa neagră”).
- 539 Aici e vorba despre binecunoscuta legendă a morții lui Heracles, mistuit de flăcările rugului pe care s-a suit ca să scape de chinurile cămășii fermecate primită în dar de la soția sa, Deianira. Moartea lui Heracles s-a petrecut pe muntele Oeta, la poalele căruia se afla orașul Trachis.
- 540 În realitate, spre sud-est.
- 541 Actualmente, deoarece fluviul Spercheios, din cauza aluviunilor, și-a schimbat cursul spre sud, Asopos a devenit afluentul lui. În antichitate avea o gură deosebită la mare. Configurația văii fluviului Spercheios — evenimentele istorice ale regiunii începînd din preistorie pînă în secolul al IV-lea — a fost studiată de Yves Béquignon în teza sa *La vallée de Sperchios des origines au IV-ème siècle*, Paris, Bocard, 1937. Prin săpăturile pe care le-a făcut personal, autorul a elucidat unele controverse istorice de mare importanță. Printre alte precizări, lui Y. Béquignon i se datorește descoperirea exactă a rămășițelor vechiului oraș Trachis (p. 243 și urm.), așezare căreia, începînd din 426 î.e.n., i-a luat locul Heracleia; de asemenea, unele cunoștințe noi despre Thermopylai, însoțite de considerații istorice (p. 236 și urm.).

- 542 Amphictyonii erau reprezentanții unei ligi alcătuite din 12 orașe-state și uniuni de triburi din Grecia centrală. Rostul inițial al acestei ligi era apărarea sanctuarului de la Delfi. Eroul eponim al ligii era Amphictyon. Cu vremea, liga a câpătat o mare influență politică (îndeosebi în secolul al III-lea î.e.n.). Deoarece regiunea Thermopylelor (*Pylai* — „Porțile”) era locul unde se întruneau amphictyonii, aceștia erau denumiți și *pylagori*.
- 543 Herodot precizează „Orchomenos din Arcadia”, ca să distingă acest oraș-stat de omonimul său din Beotia.
- 544 Totalul ostașilor sosiți din Pelopones ca să apere Thermopylele se ridică, după evaluarea lui Herodot, la 3 100 de oameni. Totuși, după epigrama funerară reproducă de Herodot în cap. CCXXXVIII din această carte, numărul ostașilor din Pelopones căzuți la Thermopylai era de 4 000 de oameni. Diodor, citindu-l pe Ephoros, adaugă la cifra de 3 100 de oameni, dată de Herodot, 1 000 de spartani (cartea a XI-a, cap. IV). Probabil aceasta este cifra care se apropie de realitate. Vezi și nota 51 din cartea a VIII-a.
- 545 D i o d o r, loc. cit. la nota precedentă, precizează că forțele locrienilor din Opunt se ridicau la 1 000 de oameni.
- 546 Hyllos era fiul lui Heracles și al Deianirei. După moartea lui Heracles pe muntele Oeta, Hyllos a încercat să se reîntoarcă în Pelopones cu ajutorul regelui Aigimios, care domnea în Dorida, mic ținut din Grecia centrală, la nord-vest de Focida și Locrida. El a fost însă ucis de Echemos, regele Tegeei din Arcadia, care i s-a împotrivit. Heraclizii n-au izbutit să cucerească Peloponesul decât la un interval de trei generații după moartea lui Hyllos. Herodot pare să nu cunoască această parte a tradiției despre „reîntoarcerea Heraclizilor”. Alături de fiii regelui Aigimios — Dymas și Pamphylos —, Hyllos a devenit unul din eponimii celor trei triburi care au alcătuit orașul-stat Sparta — Hylleii, Dymanii și Pamphylii.
- 547 Expunerea genealogiei lui Leonidas de către Herodot este un semn de mare prețuire față de regele-erou.
- 548 Despre acești frați ai regelui Leonidas, vezi cartea a V-a, cap. XXXIX — XLVIII.
- 549 E vorba de un corp de elită alcătuit din 300 de călăreți reprezentanți ai familiilor aristocrate de la Sparta. Traducerea este făcută după o conjectură a lui Ph. Legrand, care înlocuiește acuzativul τοὺς κατεσθῶτας Τριπρόστωους afiat în manuscrise, prin genitivul partitiv τῶν κατεσθῶτων Τριπρόστων. Rațiunea acestei substituiri este următoarea. Dacă Leonidas ar fi luat cu sine în bloc corpul celor 300, n-ar mai fi avut nevoie să-l completeze cu oameni aleși dintre cei care aveau urmași (ca să nu li se stingă neamul). Ph. Legrand înțelege cuvintele καὶ τοὺς ἐτύχχανον παῖδες ἔόντες ca raportându-se la oameni dinafara corpului menționat. Despre corpul celor 300, vezi cartea a VIII-a, cap. CXXIV.
- 550 În cap. CLXXXVII și, făcând totalul, în cap. CCII.
- 551 Ceilalți greci fuseseră doar invitați ca să-l însoțească pe regele Spartei. Leonidas a venit însă în persoană la Theba pentru a lua cu sine trupele thebane.
- 552 Carneenele erau jocurile în cinstea lui Apollo Carneanul, cinstit în Pelopones. Aceste jocuri prilejuiau una din cele mai mari sărbători la

- Sparta; oricât de curios ar părea, ele s-au ținut cu tot fastul și în vara anului 480, cu toată amenințarea de război care apăsa Ellada. De acest lucru se miră însuși Xerxes (vezi cartea a VIII-a, cap. XXVI).
- 553 În anul 480 î.e.n. întâmplarea a făcut ca în luna august să cadă și jocurile de la Olympia, la puțin timp după Carneene. Jocurile olimpice durau patru zile.
- 554 Adică dincolo de zidul înălțat pe ruinele fostei întărituri a focidienilor, care bara calea de mijloc a trecătorii.
- 555 Vezi cartea I, sfârșitul cap. LXXXII. În legătură cu acest obicei al spartanilor de a purta părul lung, vezi și Plutarh, *Lycurg*, cap. XXII, precum și X e n o f o n, *Republica lacedemonienilor*, cap. XI și XIII.
- 556 Vezi mai sus cap. CI—CIV.
- 557 Comentatorii lui Herodot sînt de acord că în acest pasaj Herodot nu s-a referit la lipsa de curaj a persilor (acest lucru nu-l spune nicăieri), ci mai degrabă la lipsa lor de pregătire militară. Mai departe apare ideea că persii „luptau ca niște nepricepuți”.
- 558 Despre superioritatea armamentului grec asupra celui persan, vezi cartea a IX-a, cap. LXI, și Studiul introductiv, p. XXIX.
- 559 Tron, în înțelesul unui scaun regal așezat pe o înălțime care domină priveliștea luptei (vezi cartea a VIII-a, cap. CXL, unde este descris modul cum Xerxes a privit bătălia de la Salamina).
- 560 Maleia se afla pe teritoriul Trachisului.
- 561 Acest drum îngust, o cărare de munte, poartă numele de Anopea. Ea duce la înălțimi care variau sub și peste 2 000 de m.
- 562 Pylagorii sînt înșiși amphictyonii. Numele de pylagori este un derivat de la numele regiunii în care era ridicat altarul lui Amphictyon și se țineau adunările ligii. Vezi mai sus nota 542.
- Despre numele regiunii, *Thermopylai* sau *Pylai*, vezi cap. CCI.
- 563 Vezi mai sus nota 536 la această carte.
- 564 Concluzia trasă de Herodot este pe deplin justificată. Cărarea Anopea nu constituia nici un secret pentru localnici și nici pentru thesalienii care-l însoțeau pe Xerxes. Vezi C t e s i a s, *Persica excerpta*, XXIV, 7. Nu există însă îndoială că Ephialtes a fost principala călăuză a persilor și animatorul loviturii puse la cale pentru pierzania grecilor care luptau la Thermopylai. Vezi și mărturiile lui D i o d o r, cartea a XI-a, cap. VIII (citindu-l pe Ephoros), și P a u s a n i a s, cartea I, cap. IV, 2.
- 565 Cărarea Anopea încheia ca într-un arc de cerc Thermopylele. Dacă e să dăm crezare lui P a u s a n i a s, care în cartea a X-a, cap. XXII, descrie drumul lui Brennos spre Delfi, drumul de acces al lui Hydarnes spre cărarea de creastă trecea prin teritoriul orașului Trachis, și anume ocolea prin vest stîncile trachiniene. Desigur, pînă la cărarea de creastă erau și alte drumuri de acces care se desprindeau din valea inferioară a râului Asopos. Titus Livius, cartea a XXXVI-a, cap. XVI, numește muntele Anopos „Callidromos”. Numele actual este Saromata. Traseul cărării a fost studiat de nenumărați cercetători. Una din contribuțiile cele mai importante la stabilirea traseului cărării a fost, fără îndoială, adusă de Yves B é q u i g n o n în cartea sa *La vallée de Spercheios...*, ed. cit., p. 42. Béquignon, în argumentarea sa, luînd în considerare informația lui Pausanias, o socoate discutabilă. Drumul peste Trachis este impracticabil. Anopea trecea, după el, prin ținutul enianilor, pe la Hypati, drum urmat ulterior și de M. Acilius

Glabrio. Cărarea începea de pe malul drept al râului Asopos și avea direcția est.

După G. B. Grundy, J. A. R. Munro, A. Myres, istorici englezi care s-au preocupat de configurația trecătorii Thermopylai, arheologul american W. Kendrick Pritchett, ținând seama de tot ce s-a scris în această direcție înaintea sa, a refăcut personal drumul lui Ephialtes cu textul lui Herodot în mână. W. Kendrick Pritchett a publicat rezultatul cercetărilor sale într-un articol intitulat *New light on Thermopylai*, în „American Journal of Archaeology”, 1958, pp. 203—213. Concluziile arheologului american converg pentru acceptarea cifrei de 10 000 de perși care au trecut peste Anopea, contestată de unii comentatori și, spre confirmarea descrierii lui Herodot, pe care Pritchett o caracterizează drept „foarte exactă”. În acest, articol sînt incluse comentarii despre săpăturile făcute de P. Marinatos la Thermopylai în 1939.

- 566 Legenda stîncii din apropierea locuinței Cercopilor este următoarea: Heracles se odihnea pe o stîncă în timp ce doi pitici, Cercopii, i-au furat armele și au încercat să-l atace. Deșteptîndu-se din somn, Heracles i-a prins pe cei doi pitici și ca pedeapsă i-a atîrnat cu capul în jos de o prăjină pe care o ducea pe umăr. Piticii, în poziția în care se găseau, din spatele lui Heracles nu vedeau altceva decît partea de jos a corpului acoperită cu păr negru și des, de unde epitetul „Melampygos”. Cercopii au început să facă anumite reflecții, printre altele că mama lor i-a prevenit să se ferească de Melampygos; cuvintele pline de duh ale celor doi pitici au stîrnit veselia lui Heracles, care i-a iertat și le-a dat drumul. Această anecdotă, foarte veche, face parte din așa-numitele „farse cu zei”, din care unele au fost integrate în *Iliada* și *Odissea*. Ea este reprezentată pe una din metopele templului arhaic de la Selinunt.

- 567 Focida (Phocis), regiunea în care se afla sanctuarul de la Delfi.

- 568 Detașamentul de focidieni era probabil așezat la punctul numit azi Eleutherochoroi, nu departe de punctul unde cărarea care-i adusese pe perși prin spatele stîncilor Trachiniene taie drumul Anopei (J. A. R. Munro, *C. A. H.*, IV, pp. 24—26; Y. Béquignon, *La vallée de Spercheios...*, p. 42). Felul cum Herodot prezintă fuga focidienilor puși de strajă este plin de bunăvoință. J. A. R. Munro (*loc. cit.*) este de acord cu Herodot. Strădania de a-i disculpa de „medism” pe focidieni nu este străină de efortul de a absolvi colegiul de preoți din Delfi de orice bănuială de simpatie față de mezi. Vezi elogiul făcut de Herodot trupelor focidiene pentru a șterge orice bănuială de trădare, în cartea a IX-a, cap. XVII—XVIII.

- 569 Vezi mai sus nota 150 la această carte.

- 570 În textul grec, „țara lui Lakedaimon”, fiul lui Zeus. Soția lui Lakedaimon era Sparta, fiica fluviului Eurotas.

- 571 P. H. LeGrand, *op. cit.*, Notice, pp. 189—190, este de părere că această epigramă a fost compusă la Sparta, după evenimintele din 480, pentru justificarea actului de zadarnică rezistență pe care l-a săvîrșit Leonidas. În *Klio*, XXVIII, 1935, G. Miltner a încercat însă să demonstreze în articolul *Pro Leonida*, p. 228 și urm., că rezistența lui Leonidas, departe de a fi un act de bravură inutilă, a îngăduit flotei de la Artemision, pe care a avertizat-o la timp (vezi cartea a VIII-a, cap. XXI), să ia măsurile de cuviință în vederea retra-

gerii. Această părere este astăzi susținută și de alți istorici. Vezi, de pildă, R. Sealey, *A Note on the supposed Themistocles decree*, „Hermes”, 91, 1963, pp. 376—377.

- 572 Despre Melampus, vezi cartea a II-a, cap. XLIX, și nota 215 la această carte.

- 573 Vezi Notița istorică, p. 179.

- 574 Acest pasaj a stîrnit violente proteste din partea lui Plutarh, *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XXXI. Vezi Studiul introductiv, p. LXXXVII. Atitudinea thebanilor, pentru care Plutarh găsește numai scuze, este totuși cu neputință să nu fi fost echivocă, așa cum o descrie Herodot. Părerile comentatorilor moderni ai lui Herodot sînt împărțite. A. Haugvete, *op. cit.*, p. 360 și urm., este un susținător al tezei lui Herodot, în timp ce H. W. Wells, *op. cit.*, p. 229, se arată mult mai circumspecți („we must admit that H. has been misled by malignant Athenian gossip”). Credem necesar să semnalăm opinia lui E. Meyer în această privință (*Forschungen zur alten Geschichte*, vol. II, p. 211). Plecînd de la o informație din Diodor, cartea a XI-a, cap. IV, Meyer observă că la Theba, ca pretutindeni de altfel în orașele-state ale Greciei, existau două partide vrăjmașe: aristocrația, care opina pentru capitularea în fața invaziei mede, și democrația, fidelă cauzei comune grecilor. Atitudinea thebanilor este astfel explicată de E. Meyer: sau thebanii au rămas alături de Leonidas, ca prin trecerea lor la perși să arate față de partea cui sînt, sau, deoarece în contingentele thebane se aflau partizani ai democrației thebane, aceștia au rămas de bună voie la Thermopylai și au plecat numai atunci cînd partida a fost definitiv pierdută.

- 575 Înainte de amiază.

- 576 Lacună în text.

- 577 Spartanii, în anul 440 î.e.n., au transportat rămășițele pămîntesti ale lui Leonidas la Sparta, unde i-au ridicat un monument funerar pe care au înscris numele celor 300 de eroi căzuți lîngă el (Pausanias, *Călătorie în Grecia*, cartea a III-a, cap. XIV).

- 578 Mărturie despre metodele de investigație istorică ale autorului. Vezi Studiul introductiv, p. LXXIX.

- 579 Laudele egal împărțite în acest capitol de Herodot între greci și perși ne amintesc de capitolul introductiv al *Istoriilor*: „iar isprăvile mari și minunate săvîrșite și de greci, și de barbari să nu fie date uitării”.

- 580 Această frază arată că o parte din perșii conduși de Ephialtes soseau, împreună cu Ephialtes însuși, din altă direcție decît aceea în care se desfășurase atacul principal. E posibil ca atacul lui Ephialtes să fi pornit prin intrarea de răsărit a trecătorii, așa încît aceste detașamente de perși să cadă în spatele grecilor, sau poate a pornit de pe înălțimi, însă într-o direcție care ducea tot în spatele grecilor atacați de Hydarnes. Ultima lucrare care tratează despre bătălia de la Thermopylai este cartea profesorului grec Pericles Daskalakis, intitulată *Autour de la bataille de Thermopyles* (Paris, 1962). Vezi Notița istorică la cartea a VII-a, p. 179, nota 1. P. Daskalakis studiază nu numai fazele atacului persan, ci și modul de evacuare a trupelor grecești, salvate de la pieire, după părerea profesorului grec, prin sacrificiul lui Leonidas.

- 581 Săpăturile arheologice au dezvăluit resturile unui monument înălțat în semn de prețuire a vitejiei celor ce au pierit în această ultimă rezistență.

- 582 Vezi mai sus nota 544. Desigur, din acești 4 000 de oameni, mulți s-au salvat înainte de atacul lui Hydarnes.
- 583 Se bănuiește că toate aceste epigrame sînt compuse de Simonides din Keos, marele poet liric care în perioada de după bătălia de la Salamina a locuit la Atena. Izvoarele literare și epigrafice atestă însă și existența altor epigrame compuse în cinstea eroilor de la Thermopylai. Vezi, de pildă, *Strabo*, cartea a VIII-a, cap. IV.
- 584 Oftalmie provocată de praful din timpul marșurilor.
- 585 Spartanii erau sluiți de hiloti, care-i serveau în calitate de scutieri. Hilotii, ușor înarmați, erau uneori întrebuințați și ca trupe de luptă (vezi cartea a IX-a, cap. X).
- 586 Aluzie la obiceiul ca vecinii să ofere unul altuia foc pentru aprinderea vetrei.
- 587 În grecește, ὁ τρέσας Ἀριστόδημος. Acest termen, participiul τρέσας, pentru a vorbi despre un laș, este un termen întrebuințat în *Iliada* (vezi, de pildă, cîntul XIV, vs. 522) și în lirica veche greacă, în special în poemele lui Tyrtaios, care a scris îndemnuri la luptă pentru spartanii din secolul al VII-lea.
- 588 Așa cum remarcă Ph. Legerand, povestea lui Pantites este neverosimilă. În primul rînd, pare curioasă misiunea unui sol spartan, plecat de la Thermopylai în Thessalia ocupată de persi. Apoi, dacă Pantites era departe de cîmpul de luptă, în mod evident nu avea nici o vină că n-a putut participa la bătălie.
- 589 *Plutarh* în *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XXXII, susține că șeful thebanilor care au luptat la Thermopylai nu era Leontiades, ci Anaxandros. Oricare ar fi adevărul despre acela care deținea comanda, Leontiades a fost instigatorul trecerii detașamentului theban de partea persilor (vezi A. Haueyette, *op. cit.*, pp. 362—363).
- 590 Aluzie la un eveniment petrecut în 431 î.e.n., menționat și de *Thucydides* în cartea a II-a, cap. II și urm. Povestea lui Eurymachos, aflată de Herodot la Atena, pare un adaos tardiv la considerațiile pe care istoricul le face în acest capitol asupra lui Leontiades. Prin acest adaos Herodot revine la tema sa favorită: pedeapsa pentru cei care au greșit cade uneori asupra urmașilor.
- 591 Herodot se referă aici la numărul cetățenilor de drept, proprietari de pămînt, care formau vestita oligarhie spartană, al cărei număr scăzuse pînă la proporții catastrofale în secolul al III-lea î.e.n. Unii istorici, printre care și *Julius Beloch*, consideră numărul cetățenilor spartani dat aici de Herodot ca exagerat (*Griechische Geschichte*, vol. II, Strassburg, 1916, p. 96). Ținînd însă seama că spartanii au putut trimite la Plateea un contingent de 5 000 de oameni, însoțiți de 35 000 de hiloti (cartea a IX-a, cap. X), înseamnă că trebuie să avem rezerve față de „hipercriticismul” lui Beloch.
- 592 Perieci, care la rîndul lor au participat în număr mare la bătălia de la Plateea (cartea a IX-a, cap. XI).
- 593 Același Hilon menționat în cartea I, cap. LIX. Vezi nota 144 la cartea I.
- 594 Temerile lui Hilon s-au dovedit întemeiate. În 455, cînd Tolmides, un general atenian, a devastat coastele Peloponesului, a ocupat și Cythera (*Pausaniass*, cartea I, cap. XXVII), iar în 424, în cursul războiului peloponesiac, Cythera a fost ocupată de atenieni (*Thucydides*, cartea a IV-a, cap. LII—LIII).

595 Cu toate acestea, vezi cartea a III-a, cap. XIV.

596 Acest capitol care se leagă de cap. CCXX din această carte este considerat de majoritatea comentatorilor lui Herodot ca o interpolare tîrzie, care joacă un rol de tranziție spre cartea a VIII-a. Ph. Legerand, însă, *op. cit.*, Notice, p. 185, nu este categoric cu privire la lipsa de autenticitate a acestei anecdote.

CARTEA A VIII-A. URANIA

- 1 Cartea a VIII-a începe fără nici o introducere, ca o continuare directă a cărții a VII-a. Herodot a scris primele rînduri din această parte a *Istoriilor* înnodînd firul povestirii cu momentul retragerii trupelor grecești trimise în valea Tempei (cartea a VII-a, cap. CLVII). Leonidas ocupă Thermopylele, iar flota greacă ia poziție de luptă la Artemision, pîndind flota persană. În timpul bătăliei de la Thermopylai flota greacă are unele ciocniri cu persii, povestite încă în cursul cărții a VII-a, cap. CLXXIX—CLXXXIII și CXCV. Momentul în care începe acțiunea cărții a VIII-a este ulterior bătăliei de la Thermopylai.
- 2 Corăbiile înșirate în acest capitol sînt trireme, corăbii de război. Ele erau însoțite, așa cum specifică Herodot la sfîrșitul acestui capitol, numai de două pentecontere. *Diodor*, *Bibliotheca*, cartea a XI-a, cap. XII, susține că la Artemision au luat poziție de luptă 280 de trireme ateniene, ceea ce, evident, este o exagerare.
- 3 Despre acești locrieni opuntieni (Ἀοχποὶ Ὀπουντιοί), vezi cartea a VII-a, cap. CCII și nota 545. Ei locuiau în dreptul brațului de mare Euripos, care separă Grecia de Eubea. Alpeng, de la intrarea Thermopylelor, face parte din teritoriul lor.
- 4 Pentecontera era o corabie de război cu 50 de rame, greoaie și incomodă la manevre. În anul 480 î.e.n. pentecontera era deja un model depășit în construcțiile navale.
- 5 Așa cum rezultă din cap. I al acestei cărți, majoritatea participanților la bătălia navală de la Artemision erau din Pelopones: corintieni, sicyonieni, epidaurieni, lacedemonieni (acest nume reprezentînd întreaga populație a Lacedemonei, nu numai pe spartani), troizeni (din Argolida). Eginetii sînt și ei dorieni veniți din Epidaurus (vezi mai departe cap. XLVI). Deși ei aduceau laolaltă un număr mai mic de corăbii decît cel furnizat de atenieni, dorința lor era să se afle sub comanda Spartei, principalul oraș-stat din Pelopones.
- 6 Vezi cartea a VII-a, cap. CVII.
- 7 Vezi discursul solului atenian din cartea a VII-a, cap. CLXI.
- 8 O anticipare, ca atîtea altele în povestirea lui Herodot. E vorba de luptele purtate pentru dominația coastelor Asiei Mici, după alungarea persilor din Europa.
- 9 În acest capitol Herodot îi înfățișează pe atenieni ca pe niște politicieni calculați care, la vreme de nevoie, știu să cedeze. Herodot nu specifică însă că îndrumătorul acestei linii de mare suplețe în politica ateniană a fost Themistocles. Evenimentul la care se referă Herodot (atenienii „au smuls spartanilor comanda”) s-a petrecut în 478 î.e.n.

- cînd regele Spartei, Pausanias, fiul lui Cleombrotos, a fost depozat de comanda supremă în urma uneltirilor ateniene. Vezi Thucydides, cartea I, cap. XCV, și Aristotel, *Constituția ateniensilor*, cap. XXIII, 4-5.
- 10 Despre concentrarea de corăbii persane la Aphetai, vezi cartea a VII-a, cap. CXLIII.
 - 11 Herodot se referă aici la speranțele pe care le nutreau grecii cu privire la dezorganizarea flotei persane în urma dezastrului suferit la capul Sepias. Vezi cartea a VII-a, cap. CLXXXVIII-CXCII. În fața lor se desfășura în schimb o forță armată superioară efectivelor de care dispuneau ei.
 - 12 În grecește *οἰκέται*, în sensul lat. *familia*. Vezi cartea a VII-a, cap. CLXX.
 - 13 Cu toate că povestea lui Herodot este verosimilă în felul cum a fost înfățișată (Herodot, deși l-a prețuit pe Themistocles, nu i-a arătat niciodată caldă simpatie pe care a dovedit-o față de Aristides) ea a ridicat mari dubii asupra veridicității ei. W. W. How și J. Wells sînt de părere că este o invenție tîrzie posterioară exilului lui Themistocles în Persia. Plutarh, în *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XXXIV, condamnă atitudinea lui Herodot față de Themistocles, cu toate că și el a relatat această anecdotă în cap. VII din biografia *Themistocles*. După părerea noastră, lucrurile s-au petrecut întocmai cum le descrie Herodot, cu rezerva că suma de bani oferită de locuitorii Eubei e posibil să nu fi fost atît de mare.
 - 14 Evenimentele povestite de aici înainte se desfășoară paralel cu atacul persan asupra Thermopylelor, relatat în ultimele 40 de capitole ale cărții a VII-a.
 - 15 Perșii veneau de la capul Sepias, unde suferiseră pierderi grele. Vezi cartea a VII-a, cap. CXCIII și nota 525, în care este explicată etimologia numelui Aphetai. Dacă admitem pierderea a 400 de corăbii persane la capul Sepias, flota persană — de la 1 200 de nave, totalul dat de Herodot în cartea a VII-a, cap. CLXXXIV — se reduce dintr-o dată la 800 de nave. Despre efectivele de război ale flotei persane, vezi Notița istorică la cartea a VIII-a, p. 286.
 - 16 Știrea o aveau de la corăbiile grecești capturate în larg. Vezi cartea a VII-a, cap. CLXXIX.
 - 17 Aceeași părere o are și Xerxes despre apărătorii Thermopylelor. Vezi cartea a VII-a, începutul cap. CCX.
 - 18 Vasele trebuiau să iasă în largul apelor de la nord de Skiathos, să o ia spre răsărit și apoi, de-a lungul coastei de răsărit a Eubei, să înconjure insula așa ca să taie prin sud retragerea flotei de la Artemision. W. W. How și J. Wells (urmînd pe J.B. Bury) sînt însă de părere că lucrurile nu s-au putut petrece așa cum le înfățișează Herodot, *op. cit.*, p. 374 (Appendix, XX): dacă cele 200 de vase persane ar fi părăsit Aphetai în cursul după-amiezii, ele nu ar fi putut atinge coasta de sud-vest a Eubei în aceeași noapte (așa cum se afirmă mai departe, la cap. XIII); în al doilea rînd, este imposibil ca de la Aphetai să se fi desprins 200 de corăbii persane a căror misiune era să înconjure Eubea, fără ca cei de la Artemision să nu le fi observat. Lucrurile devin însă plauzibile dacă se admite că aceste 200 de corăbii au fost trimise în misiune în momentul în care flota persană

- se pregătea să părăsească capul Sepias. A. Daskalakis, în cartea sa *Problèmes historiques autour de la bataille de Thermopyles*, Paris, Boccard, 1962, p. 185, nota 1, este de acord că desprinderea celor 200 de corăbii de grosul flotei persane s-a petrecut la capul Sepias, înainte ca flota să fi ancorat la Aphetai. După părerea profesorului atenian, această manevră a fost cu siguranță cunoscută de greci care, prin semnalele stabilite, au putut să informeze și trupele de pe continent. Așa se explică intervenția celor 53 de corăbii attice trimise în întîmpinarea corăbiilor persane, despre care este vorba în cap. XIV din această carte, corăbii postate, după părerea lui Daskalakis, pentru paza regiunii Halkis.
- 19 Promontoriul Caphereus (astăzi capul Doro), în colțul de sud-est al insulei Eubea.
 - 20 Orașul și promontoriul Geraistos, astăzi capul Mantelo, în sudul Eubei.
 - 21 Această numărătoare a avut loc, după G. Busolt, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 681, nota 3, la capul Sepias, nu la Aphetai. Părerea lui Busolt are și astăzi credit.
 - 22 Nu se știe exact, cum de altfel mărturisește Herodot însuși, rolul acestui Skyllias în ajunul bătăliei de la Artemision. El a fost totuși, pe cît se pare, omul care a vestit grecilor că urmau să fie surprinși pe la spate de o escadră trimisă în jurul Eubei. La Delfi se afla o statuie a acestui Skyllias consacrată de amphictyoni. Pausanias, cartea a X-a, cap. XIX, susține că acest Skyllias ar fi fost autorul dezastrului suferit de perși, deoarece, înotînd pe sub apă, a desprins ancorele multor corăbii. Despre isprăvile lui Skyllias circulau multe povești în antichitate. Unele, așa cum afirmă Herodot, e posibil să aibă un simbul de adevăr.
 - 23 S-a presupus, înecosebi de istoricii englezi, că această informație se referă la misiunea celor 53 de corăbii ateniene despre care Herodot precizează în cap. XIV că veneau din Attica spre Artemision. Herodot afirmă în mod consecvent la cap. XLIV al. acestei cărți că triremele sosite din Attica la Artemision erau ulterior prezente la Salamina. După părerea noastră, ele nu au fost detașate din totalul corăbiilor de la Artemision, furnizate de Atena (127 la număr), așa cum susțin unii comentatori, printre care J. A. R. Munro, *Cambridge Ancient History*, IV, 1926, p. 299; J. M. Yres, *Herodotus, Father of History*, 1935, p. 257; A. Daskalakis, *op. cit.*, p. 154. Deși cifra de 180 de corăbii ateniene prezente la Salamina este suspect de rotundă (suma de 127 corăbii ateniene aflate la Artemision + 53 corăbii ateniene sosite din Attica), noi optăm pentru exactitatea informației lui Herodot. Vezi mai departe cap. XIV.
 - 24 Adică spre perșii aflați în apele de la Aphetai.
 - 25 Diodor, cartea a XI-a, cap. XII, atribuie această hotărîre lui Themistocles care dorea să ia un prim contact de luptă cu unitățile navale ale perșilor, înainte ca acestea să se fi regrupat după pierderile suferite.
 - 26 Vezi începutul cuvîntării lui Themistocles către Eurybiades, cap. LX din această carte. Vezi și nota 124 la această carte.
 - 27 Vezi cartea a VII-a, cap. LI, și cap. LXXXV din această carte, referitor la sentimentele ionienilor față de elenii din Grecia balcanică.
 - 28 Despre o poziție similară într-o luptă navală, vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. LXXXII. În capitolele IX-XI din cartea a VIII-a,

- este evident că în descrierea luptelor navale și a tacticii folosite la Artemision, Herodot s-a inspirat din izvoare attice. Hermann Bengtson, în studiul intitulat *Skylax din Karyanda und Herakleides din Mylasa*, „Historia”, III, 1954, pp. 301–307, a demonstrat că în antichitate au circulat și alte știri asupra desfășurării luptelor de la Artemision, în afara celor culese de Herodot. Așa, de pildă, Herodot nu pomeneste nimic despre o manevră navală rămasă celebră în lumea greacă, folosită de carienii conduși de Heracleides din Mylasa. Acest Heracleides, căruia Skylax din Karyanda i-a închinat o biografie, este amintit și într-un papirus aflat actualmente la Würzburg și publicat în 1903 de Ulrich Wilcken. Papirusul precizează că, în timpul celui de-al doilea război punic, s-a folosit o tactică navală identică cu cea inventată de Heracleides la Artemision.
- 29 Despre familia domnitoare din Salamina Ciprului, vezi cartea a V-a, cap. CIV–CV, și cartea a VII-a, cap. XCVIII.
- 30 Unii comentatori ai lui Herodot, printre care G. Busolt, J.B. Bury, J.A.R. Munro, sint de părere că această furtună este una și aceeași cu cea de la capul Sepias. Repetarea unui eveniment similar e posibil să fi fost făcută de Herodot în urma consultării unor știri din sursă diferită. E curios, oricum, dacă furtuna venea într-adevăr dinspre Pelion, de ce sfărșimăturile corăbiilor au fost duse spre nord, adică spre Aphetai?
- 31 „Adînciturile”, Κοῖλα τῆς Εὐβοίης, în dreptul cărora era peste puțină ca vasele persane plecate de la Aphetai să fi ajuns în aceeași noapte; ele se aflau pe coasta de sud-vest a Eubeei, nu departe de Halkis. Și Titus Livius, în cartea a XXXI-a, cap. XLVII, confirmă primejdia care amenința vasele aflate în aceste ape.
- 32 Herodot nu precizează care a fost sfîrșitul oamenilor aflați pe corăbiile persane, dacă s-au înecat cu toții, dacă au mai fost atacați sau nu de cele 53 de corăbii ateniene sosite din sud, dacă au fost nimiciți la debarcare pe coasta Eubeei. După J.A.R. Munro, *loc. cit.*, la nota 23, dacă admitem că cele 200 de corăbii persane au fost detașate de la Aphetai, și nu de la capul Sepias, e foarte probabil că ele au fost surprinse de furtună pe coasta de est a insulei Eubea. În timpul menționat de Herodot ele nu puteau în nici un caz ajunge pe coasta de vest. Dacă apropiem această ipoteză de informațiile lui Herodot din cap. XIV al acestei cărți, se poate înjgheba o altă ipoteză. Pe cît se pare, unele corăbii ciliciene au scăpat din dezastrul petrecut pe coasta de est (după Munro). Nu este exclus ca aceștia să fie cilicienii întîmpinați de cele 53 de corăbii attice care aveau misiunea să împiedice manevra persană de încercuire a insulei (vezi mai departe cap. XIV al acestei cărți).
- 33 Vezi mai sus nota 23 la această carte.
- 34 Nu e vorba de o coincidență între luptele de la Thermopylai și cele de la Artemision. Persii încercau paralel, și pe mare și pe uscat, să forțeze drumul spre Grecia centrală.
- 35 Diodor, cartea a XI-a, cap. XIII, citează pe sidonieni în locul egiptenilor.
- 36 Acest Clinias, înrudit prin familia sa cu Alcmeonizii, este tatăl lui Alcibiades, care a jucat un rol atît de funest pentru Atena în cursul

- războiului peloponesiac. Clinias a pierit în cursul bătăliei de la Coronea (447 î.e.n.).
- 37 Informația indică bogăția, dar și patriotismul de care era animat Clinias.
- 38 Herodot, așa cum este și adevărul istoric, nu înfățișează bătălia navală de la Artemision ca pe o victorie. În continuare însă, la cap. XXI din această carte, el specifică că grecii nu au părăsit Artemision decît atunci cînd au primit vestea dezastrului de la Thermopylai. Diodor, în cartea a XI-a, cap. XII, confirmă această știre. Hotărîrea definitivă de retragere nu a fost luată decît după primirea veștilor despre Thermopylai.
- 39 Adică le adunau în țărcurile de la malul mării, după ce fuseseră la pîscut. E vorba de timpul amurgului.
- 40 Rostul focurilor era ca persii să creadă că grecii se află în taberele lor. Totodată, în timpul pregătirilor de plecare, la foc puteau fi fripte vitele tăiate.
- 41 Bakis, ca și Musaios (vezi nota 16 la cartea a VII-a), era un celebru chresmolog. Numele Bakis înseamnă „profet”. Alături de acest Bakis, originar din Beoția, sînt cunoscuți un Bakis originar din Arcadia și altul originar din Attica. Pe vremea tiraniei Peisistratizilor, alături de culegerea lui Musaios, a fost editată și o culegere de oracole atribuite lui Bakis. Herodot reproduce trei asemenea oracole; vezi mai departe, cap. LXXII la această carte și cartea a IX-a, cap. XLIII.
- 42 Despre Trachis, vezi cartea a VII-a, cap. CLXXVI și nota 476.
- 43 Polyas era un localnic. Antikyra este pomenită în cartea a VII-a, cap. CXCIII. Vezi nota 537 la cartea a VII-a.
- 44 Acest Abronichos este pomenit și de Thucydides, cartea I, cap. XCI. El a însoțit mai tîrziu pe Themistocles și pe Aristides la Sparta, în problema negocierilor privitoare la restaurarea zidului de incintă a Atenei.
- 45 Themistocles navighează în jurul coastei de nord a Eubeei, regiune unde se află orașul Histiaia. Această regiune, care poartă numele de Histiaiotida, trebuie deosebită de Histiaiotida din Thessalia, de la poalele Ossei. Într-adevăr, așa cum se arată în capitolul următor, aici au debarcat persii în ziua următoare.
- 46 Aluzie la ajutorul cerut de ionieni atenienilor, cînd s-au răscolat împotriva persilor. Cu privire la trădarea cauzei persilor de către ionieni, vezi convorbirea dintre Xerxes și Artabanos (cartea a VII-a, cap. LI).
- 47 Această ipoteză este greu de admis dacă ținem seama de aparatul de informații care stătea la dispoziția lui Xerxes.
- 48 Acesta este vechiul nume al părții de nord a Eubeei.
- 49 Cei care-l însoțiseră pe Leonidas erau numai cetățeni spartani, și nu cetățeni ai altor orașe din Lacedemona. Herodot întrebuițează un nume mai general pentru locuitorii Spartei.
- 50 Cu excepția cap. CCXXIX din cartea a VII-a, Herodot nu a pomenit nicăieri, în cuprinsul cărții a VII-a, despre lupta comună a cetățenilor spartani și a hilotilor la Thermopylai. Vezi nota 585 la cartea a VII-a.
- 51 Cadavrele grecilor căzuți la Thermopylai fuseseră îngrămădite chiar pe colina unde se desfășurase eroica lor rezistență. Despre cifra de

- 4 000 de morți și cifrele date de Herodot cu privire la numărul celor care și-au sacrificat viața la Thermopylai, vezi nota 544 la cartea a VII-a. În cap. CCII din cartea a VII-a, totalul combatanților de la Thermopylai se ridică la 3 100 de oameni. Se știe însă că din aceste contingente mulți ostași s-au retras din luptă; alături de spartani au rămas numai thespienii. Această nepotrivire se poate rezolva în două feluri: a) dacă admitem că numărul de 4 000 de morți, dat de inscripția citată de Herodot în cartea a VII-a, cap. CCVIII, este real, acest lucru înseamnă că cei 300 de spartani erau însoțiți de perieci și de hiloti, așa cum specifică Herodot în acest capitol din cartea a VIII-a; b) inscripția din care se inspiră Herodot în acest capitol, și pe care a citat-o în cartea a VII-a, cap. CCVIII, pomeneste numărul *total* al combatanților, fără să țină seama de numărul real al oamenilor rămași până în ultimul moment alături de Leonidas. Prima ipoteză este însă mai verosimilă.
- 52 În condițiile de trai create de evoluția societății sclavagiste grecești, mulți oameni liberi duceau o viață aproape la fel de nefericită ca cea a sclavilor. Polarizarea bogățiilor spre un număr redus al reprezentanților clasei stăpînitoare de sclavi a dus în multe regiuni la forme deosebit de ascuțite ale luptei de clasă între aristocrație și democrație. Acești arcadieni, menționați aici de Herodot, sînt oameni în căutare de lucru, de un mijloc oarecare de trai. Despre arcadienii nevoiți să-și cîștige viața, vezi și Thucydides, cartea a III-a, cap. XXXIV, și cartea a VII-a, cap. LVII–LVIII.
- 53 Coroana de măsline era premiul simbolic oferit de organizatorii concursului. Cîștigătorii însă obțineau bani și diferite avantaje materiale și morale de la cetățile pe care le reprezentau. Despre jocurile ținute în Pelopones în vara anului 480, vezi notele 552 și 553 la cartea a VII-a.
- 54 Despre acest personaj, vezi cartea a VII-a, cap. LXXXII. Artabanos gîndea în același fel ca fiul său. Vezi cap. LXXXIII din cartea a VII-a.
- 55 Luptele locale dintre thessalieni și focidieni durau încă de la sfîrșitul secolului al VI-lea. Despre conflictele dintre thessalieni și focidieni, amintite de Herodot și în cartea a VII-a, cap. CLXXVI, cînd vorbește despre zidul de apărare ridicat de focidieni împotriva invadatorilor din nord, pomenesc atît Pausanias, în cartea a X-a, cap. I și urm., cît și Plutarh, *Moralia*, 244.
- 56 În cartea a IX-a, cap. XXXVII, Herodot menționează existența neamului Telliazilor din Elida atunci cînd vorbește despre profetul Hegesistratos, reprezentant al acestui neam.
- 57 Despre acest oracol, vezi cartea I, cap. XLVI.
- 58 Despre aceste statui, vezi Pausanias, cartea a X-a, cap. XIII. Statuile reprezentau pe Apollo și Heracles disputîndu-și posesia tripodului, pe Leto și Artemis, ca susținătoare ale lui Apollo, precum și pe Athena ca susținătoare a lui Heracles. Această legendă despre cearta pentru tripod, izbucnită între Apollo și Heracles, este o temă curent tratată în glictica și ceramica secolului al VI-lea î.e.n.
- 59 Lupta pentru tripod era înfățișată și la Delfi în sculpturile care impodobeau clădirile tezaurelor insulelor Cnidos și Siphnos.
- 60 Hyampolis se afla în vestul Focidei, pe drumul care leagă Thessalia cu valea râului Kephissos, nu departe de Abai.

- 61 Observațiile lui Herodot din acest capitol privitoare la comportarea focidienilor sînt probabil pline de adevăr, deși istoricul arată în mod obișnuit multă simpatie față de Focida, care adăpostea sanctuarul de la Delfi. Aceste observații au fost criticate de Plutarh în *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XXXV.
- 62 Despre Dorida și Driopida, vezi cartea I, cap. LVI și notele 134 și 135.
- 63 Nu întreaga armată a lui Xerxes a urmat acest drum de-a lungul văii fluviului Asopos (vezi cartea a VII-a, cap. CXIX), cum lasă aici Herodot să se înțeleagă. După bătălia de la Thermopylai este mai mult ca sigur că măcar o parte a coloanelor persane s-au scurs spre sud prin Thermopylai, urmînd un drum care răspunde tot în apropiere de Hyampolis și Abai.
- 64 Vezi Pausanias, cartea a X-a, cap. XXXII. Plutarh în biografia lui Sylla, cap. XV, afirmă că aici se înălța o fortificație (φοῦριον) în care s-au refugiat focidienii. Fortificația se numea Tithora, la fel ca o mică localitate din apropiere, astăzi Velița.
- 65 Amphissa (azi Salona), oraș din Locrida, la nord de Delfi, pomenit de Thucydides, cartea a III-a, cap. CI, și de Pausanias, cartea a X-a, cap. XXXVIII.
- 66 Această localitate, menționată printre cele 12 localități înșirate în cap. XXXIII din prezenta carte, se află în Focida, la granița cu Beoția, pe râul Kephissos.
- 67 Alexandru I, fiul lui Amyntas I, rege al Macedoniei. Despre rolul său de mediator între perși și greci, vezi cartea a VII-a, cap. CLXXIII. Vezi mai departe cap. CXXXVI–CXLIII.
- 68 Vezi cartea I, cap. LI. Despre această coloană de perși care s-au îndreptat să jefuiască Delfi, vezi Notița istorică la această carte, p. 283.
- 69 Adică în ținutul din nordul Peloponesului, dincolo de golful de Corint.
- 70 Despre această grotă închinată lui Pan și Nimfelor, vezi Pausanias, cartea a X-a, cap. XXXII. Numele grotii derivă de la numele unei nimfe iubite de Apollo. Destul de vastă, peștera era aproape inaccesibilă pentru oamenii care nu cunoșteau drumul. Peștera se afla la nord-vest de Delfi.
- 71 Despre acest templu, vezi cartea I, cap. XCII și nota 246. Templul Athenei Pronaia se găsea în partea de răsărit a orașului Delfi, în timp ce marele sanctuar al lui Apollo era construit pe o terasă înconjurată în partea de nord-vest de pereți stîncoși.
- 72 Fîntîna Castalia se afla aproape de templul Athenei Pronaia. Locul este străjuit de doi colți de munte: Hyampeia, spre răsărit, Nauplia, spre apus. Stîncile s-au prăvălit din pereții stîncoși care înconjură lacul.
- 73 În jurul povestirii lui Herodot, întemeiată pe relatările preoților de la Delfi, s-au ivit multe controverse. Vezi A. Hauevete, *op. cit.*, pp. 385–389. Dacă ținem seama de atitudinea binevoitoare a neamurilor din liga amphictyonilor față de perși, atitudine dictată de însuși colegiul de preoți de la Delfi (vezi Notița istorică la această carte, p. 283); ne dăm ușor seama că Xerxes nu avea pentru ce să trimită detașamente de jaf spre Delfi, el care cruțase templul lui Zeus Laphystios (vezi cartea a VII-a, cap. CXCIV). Legenda atacului persan asupra delfienilor a circulat totuși în antichitate, de vreme ce

a fost reproducă de D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XIV și, cu variante, de C t e s i a s, *Persica excerpta*, § 25, § 27. Ca atâtea alte legende legate de năvălirea persilor, ea este probabil o născocire a preoților de la Delfi care doreau să se dezvinovățească de acuzația de medism. Este posibil totuși ca legenda să aibă și un simbul de adevăr. Dacă persii într-adevăr au trimis un detașament spre orașul Delfi, lipsit de apărare (se poate admite că acest detașament era format din bande de jefuitori care acționau pe seama lor), dintr-un motiv necunoscut, în ultimul moment, cei care îl alcătuiau au renunțat la atac. Pe canavana acestei legende a fost ulterior brodată o legendă identică despre atacul celților în 279 î.e.n. asupra orașului Delfi, reproducă de P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XXIII.

74 În cap. următor, XLI, se precizează totuși că atenienii nu au însoțit pe aliați la Salamina, ci s-au oprit în Attica pentru câteva zile.

75 Linia de apărare ținută de spartani în Beotia, în care sperau atenienii, ar fi trebuit să treacă prin regiunea muntelui Citheron. O asemenea rezistență implica desfășurarea unor mari forțe armate, deoarece persii puteau să-i încercuiască pe apărătorii acestei linii pe la Dekeleia sau prin teritoriul orașului Oropos. După catastrofa de la Thermopylai, spartanii nu aveau de gând să apere Attica. Cea mai importantă preocupare a lor era organizarea unei apărări eficiente a Istmului de Corint, deși, așa cum arată Herodot, fie prin intermediul lui Demaratos, fie prin cel al lui Themistocles, atîta vreme cît flota lui Xerxes era puternică și nevătămată, Peloponesul rămânea vulnerabil.

76 Vezi mai sus nota 74.

77 Despre primirea refugiaților atenieni de către orașul Troizena, vezi P l u t a r h, *Themistocles*, cap. X. Toate aceste trei localități erau controlate de flota ateniană. În toamna anului 1960, arheologul M. H. J a m e s o n a publicat în „Hesperia”, 29, 1960/2, pp. 198—223 un raport asupra unei stele scrise în stoichedon, pe care a găsit-o în cursul săpăturilor de la Troizena, campania 1959. Raportul purta titlul *A decree of Themistokles from Troizen*, căci M.H. Jameson era convins, prin comparație cu textul lui Herodot din cartea a VIII-a, cap. XLI că stela conține o copie după un decret al lui Themistocles dat înainte de bătăliile de la Thermopylai și Salamina. Acest decret, așa cum este alcătuit, a stîrnit mari suspiciuni în rândurile epigrafiștilor din motive de ordin istoric și epigrafic. Din punct de vedere istoric, este foarte puțin probabil ca acest decret, care prevedea evacuarea populației din Attica încă pe vremea cînd atenienii și aliații lor pregăteau o linie de apărare în Thessalia, să fie autentic. Decretul citează localitățile Artemision, Thermopylai, Salamina ca puncte de rezistență ale grecilor, deși, după conținut, el aparține timpului precedent marilor ciocniri între persi și greci (480). Din punct de vedere epigrafic, stilul decretului încărcat cu procedee retorice caracteristice secolului al IV-lea și cu anacronisme (de pildă, calificarea dată trierarhilor la rîndul 21 al decretului, lista divinităților cărora flota trebuia să le aducă jertfe, rîndurile 38—40) arată că e vorba de un document epigrafic aparținînd sec. al IV-lea sau primei jumătăți a sec. al III-lea.

La puțin timp de la apariția raportului lui Jameson, C h r. H a b i c h t într-un articol intitulat *Falsche Urkunden zur Geschichte Athens*, „Hermes” 89, 1961/1, pp. 1—35, după ce recunoaște meritele părții edito-

riale din lucrarea lui Jameson, asupra căreia nu are de făcut decît puține observații, trece la o critică sistematică a autenticității decretului. Magistrala analiză făcută de Chr. Habicht asupra conținutului acestui lung decret duce la concluzia (după părerea majorității specialiștilor, inatacabilă) neautenticității decretului. Așa cum arată Chr. Habicht, Jameson a găsit o stelă care reprezintă una din numeroasele falsificări istorice curente în secolul al IV-lea cînd la Atena se pregătea o coaliție panelenică împotriva Macedoniei. Valoarea istorică a stelei, prin urmare, este de altă natură decît cea pe care dorește să i-o confere primul ei comentator, M. H. Jameson. *Decretul lui Themistocles* de la Troizena nu reprezintă decît un mijloc de agitație politică din secolul al IV-lea, așa cum Habicht citează încă nouă alte procedee de același fel, desprinse din operele oratorice ale lui Eshine, Demostene, Hyperide etc., oameni politici care au aparținut cercurilor antimacedonene. Adevărul istoric era denaturat, falsificat chiar față de știrile corecte din secolul al V-lea. În consecință, spulberînd tezele despre autenticitatea *Decretului lui Themistocles* copiat de lapicidul din Troizena, Chr. Habicht insistă asupra adevărului istoric relatat de Herodot în *Istorie*, cartea a VIII-a, cap. XLI și urm.

În anul 1962, în „Revue des études grecques” LXXV, 1962, pp. 152—158, la cronica epigrafică, Jeanne și Louis Robert dau lista completă a învățaților care în cursul anului 1961 s-au ocupat de stela de la Troizena și, independent unii de alții, au ajuns la concluzii comune. Printre puținele nume care figurează de partea celor care în pofida evidenței anacronismelor pledează totuși pentru autenticitatea decretului figurează H. B e r w e, *Zur Themistokles Zurschrift von Troizen*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie, philos. hist. Klasse”, 1961, V și, de curînd, M. T r e u, *Zur neuen Themistokles Zurschrift*, „Historia”, XII, 1963.

78 Oracolului de la Delfi reproduc de Herodot în cartea a VII-a, cap. CXL.

79 În sanctuarul unui templu închinat străvechii divinități Erechtheus (Erichthonios), rege legendar al Attice, la origine divinitate chtonică. Înainte ca religia grecilor să se fi antropomorfizat, ea cuprindea multe elemente theriomorfe preluate de la religiile egeene. Erechtheus reprezenta „șarpele”, copil al pămîntului. Vezi M a r t i n N i l s s o n, *Geschichte der griechischen Religion*, München, Beck, 1941, pp. 294, 325. Ulterior, divinitatea șarpelui a fost afiliată cultului zeiței Athena, așa cum s-au afiliat și alte culte de animale divinităților antropomorfe (de pildă, cultul calului a fost asimilat de cultul lui Poseidon). Templul despre care pomeneste Herodot în acest capitol a fost distrus de focul pus de persi.

80 P l u t a r h precizează: „la indemnul lui Themistocles” (*Themistocles*, cap. X).

81 Dacă e vorba de Athena de pe Acropole, înseamnă că Herodot se referă la Athena Polias, menționată și în cartea a V-a, cap. LXXXII.

82 Pogon este portul orașului Troizena, din colțul de nord-est al peninsulei Argolida din Pelopones. În fața portului se afla insula Calauria (azi Poros).

83 Pogon are o radă de ancorare foarte mare, ceea ce îngăduie să se strîngă laolaltă un mare număr de corăbii. În lista participanților la bătălia de la Salamina, dată în capitolele XLIII—XLVIII, sînt adăugate efectivele a nouă orașe-cetăți care nu participaseră la bătălia de la

- Artemision, și anume: Hermion, Ambracia, Leucas, Naxos, Kythnos, Seriphos, Siphnos, Melos, Crotona.
- 84 Vezi o remarcă asemănătoare în cartea a VII-a, cap. CLXXIII, despre Euainetos, fiul lui Carenos.
- 85 Pentru acest capitol, vezi cartea I, cap. LVI (cu notele respective).
- 86 De completat: așa cum au luptat la Artemision, vezi cap. I la această carte. Numărul de 180 corăbii ateniene, dat aici de Herodot, reprezintă aproape jumătate din efectivul corăbiilor grecești care au luptat la Salamina. Dacă această cifră este exactă, înseamnă că în acea vreme șantierele navale ale Atenei lucrau cu spor (vezi Studiul introductiv, p. XXVIII). Vezi Aristotel, *Constituția ateniencilor*, cap. XXIII, precum și Plutarh, *Themistocles*, cap. X. Areopagul și Ecclesia au sprijinit pe deplin măsurile preconizate de Themistocles.
- 87 Vezi cartea I, cap. LVII.
- 88 Cranai: acest nume conține rădăcina *car-/era-*, care înseamnă „cap”, „virf”, „înălțime”. Atenienii locuiau pe înălțimile Acropolei, unde se afla centrul orașului lor. Această denumire, de *cranai*, pentru atenieni se întâlnește uneori în operele dramaturgilor din secolul al V-lea. Vezi, de pildă, Aristofan, *Păsările*, vs. 123.
- 89 Despre Cecrops, primul rege atenian care și-a consolidat puterea pe Acropole, vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XV.
- 90 Deoarece Erechteus, care era considerat drept „fiu al pământului”, fusese crescut și îndrumat de Athena. Este drept că atenienii sînt uneori numiți, ca bunăoară la Pindar, *Istmicele*, II, vs. 19, „erechteizi”.
- 91 Despre Ion, fiul lui Xuthos, vezi nota 249 la cartea a VII-a. Ion, în calitate de nepot al lui Erechteus (Creusa, fiica lui Erechteus, era mama lui Ion), a cîștigat o victorie pentru bunicul său împotriva lui Eumolpos, „regele” din Eleusis. Tradiția atică îl socotea însă străin de dinastiile locale. El era considerat „regele” aigialilor (vezi cartea a V-a, cap. LXVI și cartea a VII-a, cap. XCIV) din nordul Peloponezului, sediul cel mai de seamă al triburilor ioniene.
- 92 Cifra „douăsprezece” nu se află în manuscrise, ci este o coniectură a lui van Herwerden acceptată de majoritatea editorilor lui Herodot. Dacă se adună corăbiile aduse la Salamina de participanții la coaliția maritimă greacă împotriva persilor, se obține un total de 366 trireme, cifră care diferă de cea dată de Herodot în cap. XLVIII al acestei cărți, anume 378 de corăbii. Aceeași cifră pentru totalul corăbiilor grecești este repetată de Herodot la cap. LXXXII al acestei cărți. Diferența este tocmai cifra 12 care trebuie adăugată la unul din contingentele participante la Salamina. Pausanias, cartea a II-a, cap. XXIX, atestă că eginetii au adus mai multe corăbii decît corintienii; contingentul eginet era în acest caz cel mai numeros după cel atenian, adică se ridica la 42 de corăbii. Corintienii aveau 40 de corăbii. Despre o altă interpretare (Cobet, Beloch), vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 391.
- 93 După părerea lui P. h. L e g r a n d, *Hérodote*, cartea a VIII-a, p. 56, nota 1, aceste corăbii de rezervă e posibil să fi jucat un rol activ în cursul retragerii persilor de la Salamina. Vezi cap. XCI la această carte.
- 94 În cartea a V-a, cap. LXXX, Herodot atestă că Oinone era numele unei insule în care Zeus a dus-o pe Aigina, mama lui Aiakos, întemeie-

- toarea neamului Eacizilor. Vezi P a u s a n i a s, cartea a II-a, cap. XXIX.
- 95 Eretria era o localitate din Eubea, situată pe țărmul de vest al insulei, la sud de Halkis. Vezi nota 54 la cartea I.
- 96 Aceeași afirmație despre insulele din Egeea, în cartea a VII-a, cap. XCV.
- 97 Despre acest Democrit există o epigramă a lui Simonides, frag. 136 (B), reproducă de Plutarh în *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XXXVI. Epigrama vorbește de cinci corăbii naxiene.
- 98 Dryopi, adică dorienii; numele vechi al Doridei era Driopida. Herodot, în cartea a VII-a, cap. XCV, specificase că insulele din arhipelagul Mării Egee fuseseră colonizate de ionieni. Aici precizează că locuitorii Styrei sînt de origine dorică. T h u c y d i d e s, cartea a VII-a, cap. LVII, consideră însă pe styrienii printre ionieni.
- 99 Insulele menționate în acest capitol de Herodot aparțin grupului Cycladelor de vest; aflindu-se în apropierea coastei grecești, aceste insule au scăpat dominației persane.
- 100 Herodot se gîndește la o linie care străbate Epirul. Thesprotia era o regiune de pe coasta de vest a Epirului, situată la nord de golful Ambracia. În această regiune, pretindea o legendă, a stăpînit Ulisse, după întoarcerea sa de la Troia. Legenda a fost dezvoltată în epopeea *Telegonia*, una din cele mai tîrzii opere aparținînd ciclului epic (sec. VI î.e.n.).
- 101 Populații de pe coasta de vest a Greciei și, ca atare, puțin amenințate de invazia persană.
- 102 Acest personaj, un celebru atlet din Crotona pomenit de două ori de A r i s t o f a n în comediile sale (*Acharnienii*, vs. 215 și *Viespile*, vs. 1206), a fost singurul reprezentant al Greciei Mari în lupta împotriva persilor. El a participat în calitate de particular, minat probabil de un sentiment de prietenie față de țara unde-și cîștigase faima. Vezi P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. IX.
- 103 Pentecontere, tip de corăbii de mult depășit în secolul al V-lea.
- 104 Și Thucydides în cartea a V-a, cap. LXXXIV, menționează că Melos a fost colonizat de dorienii încă de pe vremea marilor invazii spre sud, adică sec. al XII-lea î.e.n.
- 105 Vezi mai sus nota 93.
- 106 Adică de la Artemision și Pogon.
- 107 S-a calculat că data exactă a intrării lui Xerxes în Attica este septembrie 480 î.e.n. Vezi G. B u s o l t, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 167, nota 1.
- 108 Aluzie la evenimentele povestite în cartea a VII-a, cap. XLIV—LVII.
- 109 În literatura istorică greacă, aici este menționat pentru prima oară arhonte eponim ca mijloc de fixare a unei date. Ulterior, procedeul a devenit curent.
- 110 Acest mod de a explica prezența unor apărători ai Acropolei ateniene nu mai are azi credit în urma numeroaselor dezbateri provocate de publicarea așa-zisului *Decret al lui Themistocles* de la Troizena. Cercetătorii înclină tot mai mult spre opinia care admite organizarea unui sistem de apărare grec, menit să împiedice înaintarea persilor pe uscat. La Atena nu se aflau, după această teorie, o mină de oameni dezorganizați, refugiați în fortăreață, ci trupe capabile să depună o rezistență eficace, așa cum s-au și întîmplat lucrurile. Vezi A. H a u

- v e t t e, *op. cit.*, p. 399. Baricadele ridicate de cei asediați erau în regiunea de vest a Acropolei, singurul loc accesibil, acolo unde ulterior s-au ridicat Propyleele.
- 111 Ἀπερίων Πλάγος, sediul unui vechi trib atenian, era așezat spre nord-vest de Acropole. Aici se afla și tribunalul atenian de factură aristocratică care a suferit mari schimbări în atribuțiile sale politice și judiciare după reformele lui Solon.
- 112 E vorba despre acei reprezentanți ai familiei Peisistratizilor care-l întâmpinaseră pe Xerxes încă în Asia. Vezi cartea a VII-a cap. VI și nota 16 la cartea a VII-a.
- 113 În grecește *χορὸν οὐχόν*. Dacă în fortăreață se admite prezența unei garnizoane, această îndelungată rezistență este explicabilă.
- 114 P a u s a n i a s, cartea a I, cap. XVIII, lărgeste datele lui Herodot despre acest templu prin mitul Aglaurei și al surorilor sale.
- 115 Despre urmele acestui incendiu, vizibile încă pe vremea sa, Herodot pomeneste în cartea a V-a, cap. LXXVII.
- 116 Artabanos, unchiul regelui, fusese lăsat la Susa ca locuitor cu puteri depline. Vezi cartea a VII-a, cap. LII.
- 117 Vezi cartea a VII-a, cap. XLIII referitor la sacrificiul făcut de Xerxes la Troia. Vezi de asemenea nota 114 la cartea a VII-a. Nu există îndoială că Xerxes prin aceste măsuri căuta să câștige bunăvoința exilaților atenieni care-l însoțeau.
- 118 Legenda disputei dintre cei doi zei pentru stăpânirea și protecția Atenei este următoarea: pe vremea domniei regelui Cecrops, primul „rege al Atticei”, o vie dispută s-a născut între Poseidon și Athena pentru stăpânirea ținutului. Plin de minie, Poseidon a bătut cu tridentul în pământ și pe dată s-a ivit un izvor, numit „al lui Erechteus”. După o variantă a legendei, din pământul lovit de Poseidon a răsărit un cal, simbolul fertilității, legat de cultul lui Poseidon. La rîndul ei Athena a făcut să crească un măsline veșnic verde. Cu ajutorul lui Cecrops orașul cu ținutul înconjurător a fost atribuit de un consiliu de zei Athenei. Scena era reproducă pe un relief al Parthenonului.
- Am arătat mai sus, la nota 79, că Erechteus, „copil al pământului” reprezenta la origine divinitatea șarpelui afiliată cultului Athenei. Cu toate acestea, Erechteus a fost identificat și cu Poseidon (Ἐρεχθεύς = „cel ce sparge, cel ce fărîmă”). Pausanias, cartea I, cap. XXVI, mărturisește că pe altarul lui Poseidon din Erechteion, templu clădit pe Acropole, se aduceau sacrificii ambelor divinități. Tot în Erechteion a fost găsită o dedicație închinată lui Poseidon Erechteus, CIA, I, nr. 387.
- Templul „lui Erechteus” de care vorbește Herodot în acest capitol nu poate fi Erechteionul început abia prin anii 420—415 î.e.n.
- 119 Despre această stare de spirit provocată de căderea Atenei vezi mai sus nota 110.
- 120 Intervenția lui Mnesiphilos în aceste momente critice nu este acceptată de nimeni ca veridică. P l u t a r h, în *Themistocles*, cap. II, atestă existența acestui Mnesiphilos pe care-l înfățișează ca pe un sfătuitor al lui Themistocles în probleme de politică. Anecdota își are obârșia în cercurile răuvoitoare față de Themistocles. Așa cum s-a arătat mai sus la nota 15, Herodot nu avea o deosebită simpatie pentru Themistocles ale cărui merite le-a recunoscut totuși.
- 121 Această întrevvedere hotărîtoare este reproducă cu mare lux de amănunte și de P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XI.
- 122 O întâmplare asemănătoare este povestită și de Pausanias, cartea a VI-a, cap. II. Un anume Lichas a fost biciuit pentru că n-a ținut seama de regulile concursurilor olimpice.
- 123 Vezi începutul cap. X din această carte. H. Stein, bazîndu-se pe pasajul din Plutarh, *Themistocles*, cap. XIV, în care corăbiile grecești sînt descrise ca fiind joase și ușoare, în timp ce corăbiile persilor erau înalte și greu de manevrat, schimbă comparativul βαρύτερον, „mai grele”, cu comparativul σπαιότερον, „mai încete”, cu o viteză mai redusă.
- 124 Lipsite de posibilitatea unor manevre de învăluire în larg, ca la Artemision, corăbiile persilor, în strîmtoarea Salaminei, urmau, dimpotrivă, să se ciocnească între ele din cauza spațiului prea îngust. Lucru care s-a și întîmplat. Pe de altă parte, persii aveau dezavantajul că nu cunoșteau locurile periculoase din fața coastei Atticei.
- 125 De teamă să nu le fie tăiată aprovizionarea și chiar posibilitatea unei retrageri.
- 126 Aluzie la oracolul delfic citat în cartea a VII-a, cap. CXLI. În continuarea Herodot strecoară o explicație pe linia concepției sale obișnuite, despre greșeală și pedeapsă divină.
- 127 Attica fiind cucerită de persi, Adeimantos nu-i mai recunoaște lui Themistocles calitatea de reprezentant al unui oraș-stat care participă la apărarea comună împotriva invaziei.
- 128 Siris, întemeiată, după o legendă, de refugiați de la Troia, se afla în sudul Italiei între Sybaris și Tarent. Vezi S t r a b o, cap. VI (264). Locuitorii săi erau ionieni. Themistocles denumește pe atenieni, ionieni. S-a pus întrebarea dacă această afirmație a lui Themistocles nu reprezintă cumva una din primele manifestări ale interesului Atenei pentru o colonizare în Sicilia și în Grecia Mare.
- 129 Primul discurs al lui Themistocles reproduc de Herodot se termina cu un proverb. Al doilea se termină cu o amenințare plină de efect.
- 130 Urmașii lui Aiacos, printre care se numărau eroi vestiți, de pildă, Aiax, care a luptat sub zidurile Troiei.
- 131 În sensul aducerii imaginilor sacre care-l înfățișau pe Aiacos, fiu al Aiginei (fiica lui Asopos și sora Thebei). Vezi cartea a V-a, cap. LXXX și notele la acest capitol din cartea a V-a.
- 132 Thria. Această cîmpie numită astfel după un dem din Attica se afla spre nord-est de Eleusis. Drumul care vine din Beotia spre Attica trece prin cîmpia Thriei.
- 133 Figură de stil care vrea să indice mulțimea de oameni participantă la procesiunile de la Eleusis. Făcînd o apropiere cu capitolul XCVII din cartea a V-a, unii comentatori ai lui Herodot sînt de părere că acesta era numărul de cetățeni ai Atticei la începutul secolului al V-lea.
- 134 Demeter și Kore (Persephona). Această sărbătoare — timp în care avea loc o mare procesiune care pleca de la Atena spre Eleusis — este bine cunoscută datorită descrierilor făcute de poezii dramatice din sec. al V-lea. Vezi, de pildă, A r i s t o f a n, *Broaștele*, vs. 398 — 413.

Procesiunea începea în zori și se termina tocmai seara. Foarte puțini din participanții la procesiune erau însă inițiați în misterele eleusinice, mistere însoțite de străvechi rituri de magie. Templul Demetrei de la Eleusis a fost distrus în cursul invaziei persane și reclădit pe o suprafață mai mare de către Pericle.

- 136 În grecește *ἱερόα γουσι* În timpul procesiunii era purtată în mare cinstă statuia copilului Iacchos, divinitate agrestă asimilată cu Dionysos sau cu „demonul” zeiței Demeter. Strabo, cartea a X-a, (10). Despre misterele de la Eleusis vezi Pierre Boyancé, *Sur les mystères d'Eleusis*, „Revue des études grecques”, LXXV, 1962, pp. 461—482. Despre divinitatea Iacchos, p. 481. Iacchos era mereu invocat prin strigături și cîntece, de unde și derivatele verbale sau nominale pentru desemnarea activității procesiunilor eleusinice.
- 136 Această anecdotă lipsită de orice semnificație politică a fost reprodusă de Herodot pentru conținutul ei mistic. Despre limitele concepției istorice a lui Herodot, datorită pietății lui față de zei, vezi Studiul introductiv, p. XCIX.
- 137 Dacă afirmația lui Herodot din acest capitol se potrivește cu cea din cartea a IX-a, cap. XXXII (sfîrșit) pentru armata de uscat a persilor, ea nu poate fi valabilă pentru armata navală, care pierduse, conform afirmațiilor din cartea a VII-a, cap. CXC și cartea a VIII-a, cap. XIII, 600 de corăbii, fără să mai punem la socoteală corăbiile distruse în lupte. Despre numărul corăbiilor persane care s-au înfățișat la Salamina, vezi Notația istorică la această carte, p. 285—286.
- 138 În cap. XLVI din această carte, și anume „Keos, Naxos, Kythnos, Seriphos, Siphnos, Melos”. Herodot vorbește însă în acest capitol numai de cinci insule, scăpînd din vedere una din insulele menționate la cap. XLVI.
- 139 Despre relațiile dintre Atenă și Paros, după bătălia de la Salamina, vezi mai departe cap. CXII.
- 140 Vezi cartea a VII-a, cap. XLIV.
- 141 Flota persană avea înglobate multe corăbii feniciene. Cele mai bune corăbii din flota persană erau cele din Sidon.
- 142 La acest consiliu important e curios de ce Herodot nu menționează pe comandanții flotei persane citați în cartea a VII-a, cap. XCVII.
- 143 Vezi sfîrșitul capitolului LXXXVIII din această carte. În timp ce privea desfășurarea bătăliei de la Salamina, Xerxes își va aduce aminte de cuvintele Artemisiei.
- 144 Herodot urmărește constant în paralel mișcările armatei navale și ale armatei de uscat. Grosul armatei persane de uscat n-a atins însă niciodată țărmurile golfului de Corint, așa cum reiese din cartea a IX-a, cap. XIV.
- 145 „Calea lui Skiron” care lega continentul de Pelopones era în realitate o cărare îngustă, pe alocuri aproape impracticabilă datorită unor porțiuni stîlcoase. Ea pornea de la Megara. Numele „calea lui Skiron” provine de la mitul uciderii lui Skiron de către Theseus în această regiune. Skiron atrăgea călători pe care-i prăvălea de pe stînci în mare unde erau sfîșiți de o broască țestoasă monstruoasă.

- 146 Despre aceste măsuri de întărire a Istmului vezi și Dio d o r, cartea a XI-a, cap. XVI. Munca de ridicare a întăriturii a durat aproape un an (vezi cartea a IX-a, cap. VII).
- 147 Aluzie la relatarea din cartea a VII-a, cap. XXVI.
- 148 Vezi mai sus cap. XVIII și cartea I, cap. LVI.
- 149 Vezi în cartea I, cap. CXLVI și cartea a II-a, cap. CLXXI, pasaje în care arcadienii sînt înfățișați ca populație autohtonă. Arcadienii erau un amestec de aheii și de populații băștinașe anterioare sosirii grecilor pe teritoriul Elladei.
- 150 Kynuria este un ținut pe coasta de răsărit a Peloponesului, în nord-estul Laconiei.
- 151 E vorba de coasta de nord a Peloponesului unde aheii și-au păstrat încă vreme îndelungată independența, după ce au fost dislocați de doriene din regiunile de mijloc ale Peloponesului. Vezi cartea I, cap. CXLV; cartea a VII-a, cap. XCIV, și Pausanias, cartea a V-a, cap. I.
- 152 Hermion (azi Kastu), port pe coasta de sud a Argolidei, în fața insulei Hydreia.
- 153 Asine era inițial un mic port din Argolida, situat aproape de Nauplia. Strabo, cartea a VIII-a (373); Pausanias, cartea a IV-a, cap. XXXIV, 9. Fînd distrus în timpul primului război messenic, locuitorii săi, doriene ca origine, au fost strămutați în Messenia, pe coasta de sud-vest a golfului coronic, aproape de capul Acritas. Pausanias, cartea a III-a, cap. VII, 4; cartea a IV-a, cap. XIV, 3 etc. Aici e vorba despre noua Asine din Messenia, aproape de Cardamyle (azi Scardamula).
- 154 Aflate în Triphylia, în vestul Peloponesului. Despre paroreții vezi nota 533 la cartea a IV-a.
- 155 Despre kynurieni ca neam autohton și eroul lor eponim Kynuros, fiul lui Perseus, vezi Pausanias, cartea a III-a, cap. II. Asimilarea lor cu ionienii, pe care o face aici Herodot, nu se explică decît pe baza afirmației din cartea I, cap. LVI: ionienii erau pelasgi, ca și alte populații din Grecia, peste care s-au suprapus elenii care i-au asimilat.
- 156 În grecește *Ὀψεῖται*. Asupra acestui termen există o nedumerire: orașul Orneai se afla în partea de nord-vest a Argolidei. H. Stein, bazîndu-se pe un pasaj din Thucydides, cartea a V-a, cap. XLI, susține că Kynuria și regiunile învecinate ei, Orneai inclusiv, au ajuns, probabil, dependente de Argos încă de la jumătatea sec. al VI-lea î.e.n. P. h. Legend, *op. cit.*, p. 72 atrage însă atenția asupra unui alt text din Thucydides, și anume cartea a VI-a, cap. VII în care se arată că orneații au fost ocupați de argieni abia la sfîrșitul sec. al V-lea. Legend propune ca lecțiune în loc de *Ὀψεῖται*, *Θυρεῖται*, locuitorii Thyreii, regiune a Kynuriei despre care a fost vorba în cartea I, cap. LXXXII și care s-a aflat vreme îndelungată sub dominația argiană.
- 157 Adunare a comandanților greci.
- 158 Despre persoana lui Sikinnos vezi Eshil, *Perșii*, vs. 355 și Plutarh, *Themistocles*, cap. XII. Plutarh susține că mesagerul nu era grec, ci un supus al persilor.
- 159 Psyttaleia, astăzi Lipsocutali. Ocuparea Psyttaleii de către persi este confirmată și de alte izvoare.

- 160 Între povestirea lui Herodot și cea a lui Eshil, *Perșii*, vs. 355 și urm. despre bătălia de la Salamina există unele diferențe. Eshil, *Perșii*, vs. 353, pretinde că primirea mesajului trimis de Themistocles l-a decis pe Xerxes să dezlănțuie atacul. Herodot arată în acest capitol că regele abia începe mișcările de învăluire a flotei grecești. Mesagerul a ajuns la perși în vreme ce aceștia țineau consiliul în care s-a hotărât atacul. La Eshil, *Perșii*, vs. 361, stratagema lui Themistocles determină pe dușman să dea atacul într-o poziție defavorabilă pentru el; la Herodot, în capitolul precedent, Themistocles este silit la această acțiune în primul rând de atitudinea comandanților greci. Eshil, *Perșii*, vs. 368 specifică că Salamina a fost în întregime încercuită de perși, în timp ce Herodot vorbește în acest capitol de o încercuire sub forma unui arc de cerc, spre vest. Mișcarea navelor persane, după Herodot, se desfășura din dreptul coastei Attice spre vest. Flota persană se afla concentrată la Phaleron.
- 161 Apropierea celor două nume, Keos (în majoritatea codicelor Κέως, în timp ce numele insulei este Κέως) și Kynosura (Κυνόσουρα) este cu totul obscură. Kynosura este un promontoriu de lângă Marathon. Insula Keos se află departe de coasta Attice. Identificarea acestor nume trebuie deci legată de locurile coastei attice, a insulei Psyttaleia și a Salaminei. S-a ajuns la concluzia că aceste denumiri privesc regiunea dintre coasta Attice și Salamina, în direcția răsăritului, acolo de unde perșii blocaseră ieșirea flotei grecești, adică în dreptul Munychiei. Κυνόσουρα, „coada cîinelui”, era probabil numele unei mici peninsule a Salaminei. Vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 411; H o w W e l l s, *op. cit.*, p. 261 și Appendix, XXI, 5; P h. L e g r a n d *op. cit.*, p. 183. După cit reiese din Eshil, *Perșii*, vs. 366 — 368, flota persană bloca ieșirea flotei grecești pe trei căi: a) brațul de mare dintre Attica și Psyttaleia; b) brațul de mare dintre Psyttaleia și Salamina; c) brațul de mare dintre Salamina și Megarida. Vezi D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XVII și P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XII, despre manevra de închidere a trecerii prin sud executată de corăbiile egiptene, adică prin brațul de mare din dreptul Megarei. Din versul 368 al tragediei *Perșii* reiese că „alte” corăbii persane au fost trimise să patruleze pe lângă coasta insulei „de jur împrejur”. E posibil că acestea să fie corăbiile la care face aluzie Herodot.
- Într-un articol recent, intitulat *Zur Strategie der Schlacht von Salamis*, „Hermes” 90, 1, 1962, pp. 116—117, W. M a r g, studiind configurația coastelor Attice, a Salaminei și a Megaridei din punct de vedere evolutiv, a constatat că nivelul mării a crescut, din 480 î.e.n., aproximativ cu 3,80 m în dreptul țărmului de la Eleusis. În consecință, demonstrează W. Marg, era ușor pentru perși aflați în golful Eleusis să blocheze trecerea spre vest a grecilor, avînd în vedere îngustimea locului din acea vreme. Știrea lui Herodot, despre manevra aripii de apus a frontului naval pers, este, după Marg, exactă. În schimb acestui cercetător i se pare cu totul neverosimilă versiunea lui D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XVII, 2 despre încercuirea Salaminei prin sud, unde marea este foarte joasă și flota persană controla toate căile de acces.
- 162 Mișcările flotei persane din timpul nopții care precede bătălia de la Salamina, așa cum au fost înfățișate de Herodot, au stîrnit vîi controverse. Încercuirea din timpul nopții nu putea în nici un caz trece neobservată de greci. De asemenea, e curios de ce, așa cum se arată mai departe în *Istorie*, perșii îngăduie grecilor încercuiri să se pregătească în liniște pentru bătălia navală. Eshil, martor ocular al bătăliei, declară că grecii au înaintat destul de mult pînă cînd au întîmpinat flota persană (*Perșii*, vs. 395). Cum este posibil acest lucru dacă dușmanul se afla în imediată apropiere? A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 411, arată în mod plauzibil că Herodot a adoptat această versiune despre tactica perșilor pentru a fi în concordanță cu oracolul reproduș la capitolul următor. Dacă însă se admite, conform mărturiei lui Eshil, din *Perșii*, vs. 368, că perșii au înconjurat întreaga insulă prin corăbii de patrulare, lucrurile devin tot mai clare. Acestea sînt corăbiile de care Aristides a fost silit să se ferească venind de la Egina (vezi mai departe cap. LXXXI). Despre o încercuire de lămurire a versiunii lui Herodot, vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 414—416.
- 163 Afirmatia lui Herodot despre veridicitatea oracolelor se află în puternic contrast cu mărturiile de scepticism ale lui Thucydides în aceeași problemă. Vezi, de pildă, Th u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XVII sau cap. LIV.
- 164 Unde se afla acest templu al zeiței Artemis citat în oracolul lui Bakis? E drept că Pausanias menționează un templu al zeiței lângă Munychia, pe țărmul attic (I, 1) și un al doilea la Salamina (I, 36). S-a făcut, totuși, presupunerea că, dacă cumva Kynosura pomenită în oracol nu se află în Salamina (vezi mai sus nota 161) oracolul lui Bakis se referea la un templu din dreptul promontoriului de la Marathon, fie pe coasta Eubeei, fie pe coasta Attice. Oracolul este socotit ca o adaptare posterioară bătăliei.
- 165 Relația dintre Hybris, „violenta născută din orgoliu” și Koros, „sațietatea”, „îmbuibarea”, este deseori pomenită în lirica veche greacă. Vezi, de pildă, Solon, frag. 5 Diehl și Theognis, vs. 153 care susțin că „îmbuibarea” dă naștere la „violenta”. Invers, Pindar, *Olimpice*, XIII, vs. 10 și Eshil, *Agamemnon*, vs. 766 și urm.
- 166 Lucru puțin probabil în lumina felului cum Herodot înfățișează încercuirea (vezi mai sus nota 161).
- 167 Exilul lui Aristides a avut loc în timpul arhontatului lui Themistocles. Vezi A r i s t o t e l, *Constituția atenienilor*, cap. XXII, 7. Cum de se întorcea Aristides la ai săi, venind de la Egina, în împrejurări atât de grele? S-a presupus, pe drept cuvînt, că Aristides se întorsese în Attica înainte de evacuarea din 480 și se afla la Egina într-o misiune oarecare, asupra căreia s-au făcut presupuneri diferite. Dacă Aristides, așa cum se arată mai departe la cap. XCV, a cucerit Psyttaleia în fruntea unui detașament de soldați atenieni, acest fapt înseamnă că fusese pe deplin repus în drepturile sale cetățenești.
- 168 Despre simpatia arătată de Herodot lui Aristides vezi Notița istorică la această carte, p. 290.
- 169 Aristides nu are acces la dezbaterile comandanților supremi.
- 170 E vorba, în mod aproape sigur, de corăbiile de patrulare trimise în jurul Salaminei de către perși, la care se referă Eshil în versul 368 din *Perșii* și, probabil, Herodot în cap. LXXVI din această carte. Grecii nu mai aveau posibilitatea să plece prin vestul Salaminei.

- 171 În sensul că blocada s-a strâns și Aristides a fost ultimul care a putut străbate linia supravegheată de perși.
- 172 Asupra acestei corăbii transfuge știrile sînt diferite. Diodor, cartea a XI-a, cap. XVII vorbește de o corabie din Samos, iar Plutarh, *Themistocles*, cap. XII, de o corabie din Tenedos.
- 173 Epibații: soldați ambarcați, spre deosebire de echipajul corăbiei.
- 174 În cuvîntarea sa, Themistocles folosește procedeul antitezei, curent întrebuintat în retorica sofistică.
- 175 Mențiunea întoarcerii acestei corăbii de la Egina, după sosirea lui Aristides din aceeași localitate a Eubeiei, pare curioasă, mai ales după afirmația justificată a lui Aristides că blocada persană va fi imposibil de străbătut de aici înainte. Se pare că fraza în care Herodot amintește pe scurt de întoarcerea corăbiei care aducea imaginile eacizilor reprezintă ecoul unei invenții despre un semn favorabil pentru desfășurarea viitoarei lupte navale.
- 176 Pallene era un dem din Attica. Plutarh, *Themistocles*, cap. XIV susține că Ameinias era din Deceleia. După Diodor, cartea a XI-a, cap. XXVII, Ameinias era fratele lui Eshil, lucru cu totul improbabil.
- 177 Începutul bătăliei, peste care Herodot trece fără a insista prea mult, este povestit deosebit de impresionant de Eshil, în *Perșii*, vs. 386 și urm. Aripa dreaptă a corăbiilor grecești apare dintr-o dată în fața fenicienilor, fără ca aceștia să fi observat înaintarea greilor care se năpustesc la atac adăpostiți de peninsula Kynosura.
- 178 Dacă atenienii erau cei care duceau greul atacului împotriva fenicienilor, înșirați în dreptul golfului de la Eleusis, onoarea de a sprijini partea din dreapta a frontului grecesc le revenea lacedemonienilor și comandantului suprem, Eurybiades. Eginetii se aflau lângă lacedemonieni și e foarte posibil ca pretențiile lor de întietate la atac (abstracție făcînd de povestea corăbiei întoarsă de la Egina) să fie pe deplin justificate. Atenienii au început atacul în partea stîngă a frontului grec, iar eginetii în partea dreaptă. Relatarea lui Diodor, cartea a XI-a, cap. XVIII, anume că lacedemonienii au luptat alături de atenieni, este greșită.
- 179 Herodot nu insistă prea mult asupra comportării leale a flotei ioniene față de perși în bătălia de la Salamina. Ionienii erau suspectați de Xerxes, care, așa cum arată Herodot în cap. LXXXVI, LXXXVIII și XC, privea personal bătălia de pe țărmul attic, de pe o înălțime a muntelui Aigaleos. Regele promisese mari recompense celor care aveau să se distingă în luptă. Acesta poate fi, eventual, un motiv serios pentru explicarea comportării ionienilor. Nu-i mai puțin adevărat că nimeni nu poate ști care a fost rolul jucat de ionieni în dezastrul suferit de flota persană. Vezi la cap. XC acuzația fenicienilor împotriva ionienilor.
- 180 Mențiunea specială pe care o face Herodot despre samieni este explicabilă în lumina interesului pe care istoricul îl avea față de insula Samos. Vezi Studiul introductiv, p. LIX despre exilul lui Herodot în Samos. Theomestor și Phylacos nu s-au putut bucura vreme îndelungată de avantajele obținute de la Xerxes deoarece chiar în anul 479 Samosul a fost cucerit de greci. Vezi cartea a IX-a, cap. XC.

- 181 Cuvîntul înseamnă „păzitori ai regelui“. Vezi cartea a III-a, cap. CXL, povestea lui Syloson. Cîntea de a fi acceptat în rîndul „binefăcătorilor regelui“ era legată de mari avantaje materiale.
- 182 Această observație confirmă presupunerea că eginetii au jucat în partea dreaptă a frontului atenian același rol cu acela al atenienilor în aripa stîngă.
- 183 Adică în bătălia de la Artemision.
- 184 O descriere generală a desfășurării bătăliei de la Salamina lipsește. Herodot se mărginește a scoate în evidență doar cîteva momente, privite izolat, insistînd în special asupra comportării Artemisiei, suverana Halicarnasului. La Eshil, *Perșii*, vs. 382 și urm., în special vs. 412 și urm., găsim o splendidă și impresionantă descriere a bătăliei, fără însă ca poetul să dea detalii asupra manevrelor tactice executate de cele două flote. Nici din Diodor, cartea a XI-a, sau din Ctesias, *Persica excerpta*, nu aflăm amănunte asupra desfășurării în sine a bătăliei. Se pare totuși, după o mărturie din Eshil, *Perșii*, vs. 418, că, datorită locului îngust în care se desfășura bătălia, perșii n-au putut profita de avantajul superiorității lor numerice. Numărul corăbiilor grecești și dușmane care se înfruntau pe un front foarte îngust (vezi la A. Haugvete, *op. cit.*, p. 417 și urm., descrierea locului unde s-a desfășurat bătălia navală) trebuie să fi fost aproximativ egal. Așa reiese și din povestirea lui Plutarh, *Themistocles*, cap. XV. A fost destul ca primele șiruri de corăbii persane să intre în derută pentru ca restul navelor îngrămădite în spate (Eshil, *Perșii*, vs. 366) să devină o piedică la manevre. Și astfel, planul lui Themistocles s-a dovedit pe deplin justificat de realitate.
- 185 La capitolul XCIII Herodot precizează că următorul Artemisiei nu era altul decît același Ameinias din Pallene care începuse lupta cu fenicienii.
- 186 Vezi nota 399 la cartea I.
- 187 Vezi la cartea a VII-a nota 557.
- 188 Ariabignes, menționat de Herodot printre amiralii flotei persane în cartea a VII-a, cap. XCVII, era comandantul flotelor ioniene și cariene. Vezi nota 258 la cartea a VII-a. Plutarh, *Themistocles*, cap. XIV, vorbește însă de moartea lui Ariamenes, tot frate al regelui. Ariabignes nu figurează nici în lista perșilor căzuți la Salamina, dată de Eshil, *Perșii*, vs. 302-330.
- 189 Insula Samothrake era o colonie a Samosului, cu populație eolică. Perșii socoteau însă „ionieni“ pe toți grecii din Asia Mică și din insulele din fața coastei asiatice.
- 190 Această întîmplare este menționată și de Diodor, cartea a XI-a, cap. XIX.
- 191 Despre locul de unde Xerxes supraveghea bătălia vezi Eshil, *Perșii*, vs. 465 și urm. Locul era o înălțime a muntelui Aigaleos și purta numele de Heracleion, Plutarh, *Themistocles*, cap. XIII.
- 192 Vezi cartea a VII-a, cap. C.
- 193 Probabil o rudă a lui Xerxes. Acest Ariaramnes poartă același nume ca și un strămoș al lui Darius, vezi cartea a VII-a, cap. XI.
- 194 Eginetii, așa cum s-a arătat la nota 178, erau postați la flancul drept al liniei de atac grecești.

- 195 Aluzie la evenimentul descris în cartea a VII-a, cap. CLXXIX.
- 196 Despre Pytheas și fapta lui vitejească vezi cartea a VII-a, cap. CLXXXI.
- 197 În 490, cu zece ani înainte de Salamina, Atena acuzase Egina, și pe Krios, tatăl lui Polycritos, în special, de „medism” (iubire față de mezi). Vezi cartea a VI-a, cap. XLIX—L, LXXIII, LXXXV. După comportarea strălucită a eginetilor în bătălia de la Salamina, Polycritos a găsit momentul potrivit ca să pună lucrurile la punct.
- 198 D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XXVII pretinde că la recunoașterea înfrântății eginetilor față de atenieni (vezi mai departe cap. CXXII) un cuvânt greu de spus l-au avut spartanii, din gelozie față de atenieni.
- 199 Sentimentele locuitorilor Atenei față de isprăvile de arme ale unei femei erau deci cu totul altele decât acelea ale lui Herodot. Informația despre prețul de 10 000 de drahme pus pe capul Artemisiei este însă puțin probabilă.
- 200 Tradiția despre fuga lui Adeimantos și a oamenilor săi își are originea în dușmănia care despărțea Atena de Corint. Adeimantos, chiar să fi vrut să fugă, nu avea cum să scape din încercuirea persilor. Pe de altă parte, sfârșitul acestui capitol, „întreaga Elladă stă cheazășie că marinarii din Corint s-au purtat vitejește”, ne face să credem că pongrirea corintienilor este o invenție ateniană. Această interpretare este întărită de epitafurile elogiase scrise pentru corintienii căzuți la Salamina. E posibil ca vasele corintiene în frunte cu Adeimantos să fi avut misiunea să întâmpine corăbiile egiptene trimise să le cadă grecilor în spate prin sudul Salaminei. De la această misiune se trage, pe cât se pare, calomnia urzită de Atena împotriva Corintului. În perioada începutului războiului peloponesiac, să nu uităm că Aristeus, fiul lui Adeimantos, era cel mai aprig dușman al Atenei. T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LX, LXV.
- 201 Acest templu se afla, după presupunerile lui H. Stein, în sudul Salaminei, într-un punct pomenit de P l u t a r h în *Solon*, cap. IX, numit capul Skiradion. O altă interpretare, aceea a lui W. W. H o w și J. W e l l s, *op. cit.*, p. 267, susține că templul se afla pe teritoriul orașului Salamina, la nord-vest de oraș. Nu se poate admite că în așa-zisa lor fugă corintienii să fi ajuns prea departe, adică în sudul insulei Salamina. Interpretarea How-Wells este mai ușor de admis.
- 202 E s h i l, *Persii*, vs. 455, pomeneste de această faptă memorabilă a lui Aristides după alungarea corăbiilor persane din strâmtoare, ceea ce e mai lesne de crezut.
- 203 Capul Colias, după o mărturie a lui P a u s a n i a s, cartea I, cap. I, se afla în apropierea Phaleronului și a fost identificat cu actualul cap Cosmas.
- 204 Herodot, atât de scrupulos în citarea numărului de corăbii grecești și persane, nu dă nici o cifră cu privire la pierderile suferite de ambele tabere în bătălia de la Salamina. C t e s i a s, *Persica excerpta*, § 26, susține că persii au pierdut 500 de corăbii, ceea ce, evident, este o exagerare. D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XIX, urmînd pe Ephoros, este mai aproape de adevăr cînd socote pierderile grecilor la 40 de corăbii și pe cele ale persilor la peste 200 de corăbii. Și C t e s i a s, *loc. cit.*, pomeneste de încercarea lui Xerxes de a uni țărmul Atticeii cu cel al Salaminei printr-un pod de vase dar înainte de bătălia navală.

- Versiunea lui Ctesias pare mai verosimilă decât cea a lui Herodot. Regele a plănuț, pe cît se pare, să atace Salamina și cu trupe de uscat, dar n-a mai avut timp să se pregătească.
- 205 Aceasta este și părerea lui X e n o f o n, vezi *Cyropaedia*, cartea a VIII-a, cap. VI, 18.
- 206 În grecește, Λαμπαδοφορία (*Lampadophoria*) erau curse de alergare cu faclă. Jocul se disputa între o serie de echipe. Cine izbutea să ducă primul la țintă faclă nestinsă, trecută din mînă în mînă, era cîștigătorul premiului pentru echipa lui. Astfel de curse se țineau cu prilejul Panatheneelor și a sărbătorilor lui Hefaistos, Prometeu etc., divinități ale focului. Originea jocului trebuie căutată în obiceiul aprinderii unui nou foc sacru în casele sau instituțiile publice unde se comisese o crimă. Vechiul foc era stins și un alergător avea datoria să aprindă cît mai repede noul foc sacru.
- 207 De la cuvîntul persan *aggaros*, „călăreț care duce poșta”.
- 208 Despre trimiterea acestei solii, vezi mai sus cap. LIV.
- 209 Despre jalea de la Susa, vezi E s h i l, *Persii*, vs. 535 și urm.
- 210 Mardonios încearcă în mod abil să absolve pe persi de vina înfrîngerii. Să se remarce că întocmai ca Artemisia, în cap. LXVIII, Mardonios nu aduce nici o învinuire ionienilor.
- 211 Efesul, pe coasta Asiei Mici, era sfîrșitul marelui drum care lega Susa de Sardes și de coastă mării.
- 212 Regele dădea astfel Artemisiei un semn de deosebită încredere.
- 213 Acest pasaj este interpolat de un copist după pasajul identic aflat în cartea I, cap. CXXXV. Singura diferență este că puțin inspiratul copist care a introdus aici pasajul din cartea I a înlocuit pe τρις, „de trei ori”, cu δις, „de două ori”.
- 214 Herodot nu precizează cînd. În timpul revoltei Ioniei? Vezi cartea a V-a, cap. CXXI, și cartea a VI-a, cap. XXXII, despre băieții și fetele din Ionia ajunși pe mîna persilor.
- 215 Efesul și Sardesul nu numai că reprezentau puncte importante în cursul marelui drum care străbătea Asia Anterioară, dar aveau și temple unde slujeau numai eunuci. La Sardes, se afla marele templu al Kybeleii, iar la Efes templul zeiței Artemis.
- 216 Ca exemplu al încrederii de care se bucurau eunucii, vezi cartea I, cap. CXVII și cartea a III-a, cap. IV.
- 217 Despre numele și povestea acestui loc vezi cartea I, cap. CLX și nota 368. Cf. cartea a VI-a, cap. XXVIII.
- 218 Promontoriul Zoster se află pe coasta occidentală a Atticeii, la vest de localitatea de astăzi Vari, în dreptul insulei Egina.
- 219 Herodot face aici o greșeală evidentă. Era imposibil ca flota persană, în lumina relatărilor din capitolele anterioare, să fi plecat chiar a doua zi după bătălie. Plecarea flotei a avut loc la un interval de o zi sau două după bătălie, timp în care nici grecii, nici persii n-au mai pornit la atac.
- 220 Această mișcare a flotei grecești la o distanță atât de mare de apele Salaminei, unde Xerxes se afla încă cu grosul armatei sale terestre, nu poate fi înțeleasă decât admitînd că unele corăbii de protecție rămăseseră și în fața Salaminei.

- 221 Aluzie la cartea a VII-a, cap. XXXV. Despre interpretarea lui Themistocles, vezi Studiul introductiv, p. XCIII. Ruinele templelor arse de Xerxes pe Acropole mai erau încă văzute în secolul I e.n. de Pausanias, *Călătorie în Ellada*, cartea a X-a, cap. XXXV. Cf. Eschil, *Perșii*, vs. 809 și urm.
- 222 Aluzie la exilul lui Themistocles. El a fost ostracizat în 470 și a ajuns în Persia cinci ani mai târziu. Despre aceste evenimente vezi Thucydides, cartea I, cap. CXXXV—CXXXVIII. Despre interpretarea dată de Herodot cuvintelor lui Themistocles, Thucydides este de acord (vezi sfârșitul cap. CXXXVI din Thucydides), ceea ce duce la concluzia unei surse comune, ostile lui Themistocles. Duplicitatea lui Themistocles este însă puțin probabilă.
- 223 Plutarh, *Themistocles*, cap. XVI, pomeneste și el de acest al doilea mesaj trimis de Themistocles regelui Persiei, numai că în loc de Sisinus el pretinde că trimisul a fost un eunuc, anume Arnakes, prins în luptele cu perșii. Thucydides, cartea I, cap. CXXXVII, arată că acest al doilea mesaj a fost trimis de Themistocles de la Salamina.
- 224 Dacă acest al doilea mesaj a fost într-adevăr trimis de Themistocles regelui Persiei, și nu este o pură invenție a cercurilor răuvoitoare lui Themistocles, e curios totuși de ce Xerxes i-a dat ascultare după trista experiență de la Salamina. S-a făcut presupunerea că mesajul lui Themistocles, ca și prima dată, era un șiretlic ca să-i îndepărteze pe perși din Attica.
- 225 Andros, insula cycladică de la răsărit de Attica se afla în orbita puterii persane. Vezi începutul cap. XC din cartea a VII-a. Atenienii au impus insulele care ajutasera pe perși la mari sume de bani după războaiele medice. Aceste practici (ἀγορολογία) au devenit curente în timpul războiului peloponesiac și, prin abuzurile care se săvârșeau, au stîrnit mari nemulțumiri împotriva Atenei. Thucydides da nenumărate exemple de astfel de impuneri forțate în timpul războiului peloponesiac.
- 226 Parafraza unor versuri din Alceu, frag. 92 D.
- 227 Herodot strecoară iarăși o idee nefavorabilă despre omul de stat atenian; fără să o spună fățiș, el lasă să se înțeleagă că Themistocles profită personal din aceste impuneri.
- 228 Probabil prin cîmpia Thriei, menționată la cap. LXV.
- 229 Era în luna octombrie.
- 230 Vezi cartea a VII-a, cap. XLI și LXXXIII.
- 231 Vezi cartea a VII-a, cap. LXI.
- 232 Vezi cartea a VII-a, cap. XL, XLI și LV.
- 233 Despre podoabele pe care le purtau perșii, vezi cartea a VII-a, cap. LXXXIII, și cartea a IX-a, cap. LXXX.
- 234 Siris (sau Serrhai), astăzi Seres, se găsea în regiunea din stînga fluviului Strymon, la nord de lacul Kerkinitis.
- 235 Descrierea acestui car sacru se află în cartea a VII-a, cap. XL.
- 236 Herodot, ca și Eschil, în *Perșii*, vs. 495 și urm., urmează în acest capitol tradiția attică despre grozăviile care au secerat pe drum grosul oștirii lui Xerxes. Între înaintarea regelui și drumul înboarcerii, pretind grecii, a fost o mare diferență. Herodot expune aici, foarte pe scurt, drumul întoarcerii. Că lucrurile n-au fost așa cum le înfățișează Herodot, cu privire la numărul redus al trupelor păstrate în Europa de Mar-

- donios, o dovedește pe deplin afirmația contrară a lui Eschil din *Perșii*, vs. 803, întărită și de Thucydides, cartea I, cap. LXXIII. Dacă Artabazos, cum se afirmă la cap. CXXXVI din această carte, avea cu sine ca să-l escorteze pe rege un corp de 60 000 de oameni, desprins din oastea lui Mardonios, înseamnă că Herodot însuși recunoaște prin această cifră numărul considerabil de oameni lăsat de Xerxes lui Mardonios.
- 237 Neam trac pomenit în cartea a VII-a, cap. CXV.
- 238 Despre Crestona vezi cartea a VII-a, cap. CXXIV și CXXVII.
- 239 Contrariul, Eschil, *Perșii*, vs. 734—736.
- 240 Despre discernămintul critic al lui Herodot, vezi Studiul introductiv, p. LXXVIII.
- 241 În templul lui Poseidon de la Istmul de Corint. Vezi Pausanias, cartea a II-a, cap. I.
- 242 Închinată tot lui Poseidon, Pausanias, cartea I, cap. I.
- 243 Aias era Eacidul care salvase flota greacă. Obiceiul de a consacra corăbii sau ciocuri de corăbii luate ca trofee este pomenit de Herodot și în cartea a III-a, cap. LIX.
- 244 Statuia înfățișă pe Apollo. Vezi Pausanias, cartea a X-a, cap. XIV. Împărțirea prăzii și consacrarea statuii zeului de la Delfi nu a putut avea loc decît după ce Grecia a fost evacuată de perși.
- 245 Despre acest crater de argint vezi cartea I, cap. LI. Stelele închinat de egipteni amintesc de Apollo protector al marinarilor adorat la Egina. Astfel de stele se închinau și altor divinități despre care se credea că ajută pe marinari, de pildă, Castor și Pollux. Corăbiile erau adesea împodobite cu stele.
- 246 Textul grec în această frază este incert. După predicatul pe care îl propun diferiți editori traducerea poate diferi la rîndul ei. S-a propus atît verbul διανέμω, la diateza activă și medie, cît și verbul πέρω, sau διαπέρω, pentru predicatul propoziției principale. Noi am tradus după lecțiunea lui Legrand.
- 247 Ernst Hohl, în nota intitulată *Die Anekdoten von der Künstlerjury zu Ephesos*, „Hermes“, LXXXIII, 1955, pp. 122—124, atrage atenția asupra apropierii dintre acest capitol din cartea a VIII-a a *Istoriilor* și o anecdotă reproducă de Plinius, *Naturalis Historia*, cartea XXXIV, cap. LIII. În Plinius este vorba despre jurul alcătuit din Fidias, Policlet, Cresilaos, Cydon și Phradmon, toți sculptori renumiți în antichitate, fiecare autor al unei statui de amazoană pentru marele templu al Demetrei din Efes. Rezultatul primului vot a fost identic ca la Herodot, cartea a VIII-a, cap. CXXIII. Al doilea scrutin s-a soldat cu următorul rezultat: Policlet 4 voturi, Fidias 1 vot. Concluzia lui E. Hohl este că pasajul din Herodot a intrat în domeniul legendei.
- 248 Despre acest corp cetățenesc de spartani vezi cartea I, cap. LXVII.
- 249 Acest capitol, unul din cele mai frumoase din cartea a VIII-a, face cinste lui Herodot, care nutrea o simpatie moderată pentru Themistocles. Totodată, consemnează unul din rarele momente din istoria Greciei cînd un atenian, cu toate divergențele care existau între Sparta și Atena, este sărbătorit la Sparta. Să se observe că pînă la acest capitol Herodot n-a pomenit nici un cuvînt despre meritele lui Eurybiades. Acum însă își aduce aminte și de rolul celui care fusese comandantul

- suprem al flotei la Salamina și menționează distincția pe care a primit-o împreună cu Themistocles. Nu este o scăpare din vedere voită. Herodot a povestit bătălia de la Salamina după informațiile primite din Attica unde, în preajma războiului peloponesiac, nu se simțea nevoia sublinierii meritelor Spartei.
- 250 Acuzările lui Timodemos se refereau la faptul că Themistocles nu mersese la Sparta ca persoană oficială.
- 251 Belbina (azi Aghios Gheorghios) este o mică insulă stîncoasă la sud de capul Sunion, la intrarea în golful Saronic.
- 252 Despre Artabazos vezi cartea a VII-a, cap. XLVI. El comanda părții și chorasmii.
- 253 Vezi cartea a IX-a, cap. XLI și urm., LXVI, LXXXIX. Deosebita prețuire pe care Herodot o arată față de Artabazos are desigur o explicație pe care noi nu o cunoaștem.
- 254 Despre această cifră impresionantă, în raport cu numărul de 300 000 de oameni lăsați în Europa lui Mardonios, vezi mai sus nota 236.
- 255 Pomeniți în cartea a VII-a, cap. CXXIII.
- 256 Adică cu locuitorii din coloniile Halkisului așezate în Pallene. Întreaga peninsula din nord-estul Greciei s-a numit apoi „Chalcidica“.
- 257 Skione, oraș din virful de sud al Pallenei, este menționat în cartea a VII-a, cap. CXXIII, cînd Herodot înșiră localitățile din care Xerxes a ridicat însemnate contingente.
- 258 Această întîmplare poate fi înțeleasă numai dacă se lămurește configurația peninsulei Pallene. Pallene (numită azi Kassandra) este o limbă de pămînt foarte îngustă. Potidaia (numită mai tîrziu Cassandreia, nume păstrat pînă azi) se afla așezată chiar pe istmul care leagă peninsula de continent. Persii, venind dinspre nord, nu puteau cuceri Potidaia, apărută în această parte de un zid de fortificație; cînd apele mării s-au retras, persii au făcut încercarea să pătrundă în Pallene ca să atace cetatea și din sud, însă au fost surprinși de fluxul deosebit de puternic despre care povestește Herodot.
- 259 Întreaga peninsula Pallene, și în special orașul Potidaia, se afla sub protecția zeului Poseidon. Herodot, atît de credul în semnele divine, este pe deplin de acord cu această interpretare despre uriașul flux al mării.
- 260 Artabazos și Mardonios nu se înțelegeau între ei. Eșecul de la Potidaia trebuie să-l fi costat mult pe Artabazos care sconta o victorie personală.
- 261 Despre echipajele corăbiilor care compuneau flota lui Xerxes vezi cartea a VII-a, cap. XCVI și cap. CLXXXIV, unde însă, contrar afirmației din acest capitol, se spune că numărul soldaților persi și mezi, imbarcați pe corăbiile flotei persane, se ridica la treizeci.
- 262 Mardontes este menționat în cartea a VII-a, cap. LXXX. Vezi nota 216 la cartea a VII-a.
- 263 Numele lui Artayntes și al nepotului său Ithamitres n-au mai fost pomenite de Herodot pînă aici. Ei sînt amintiți apoi în cartea a IX-a, cap. CII, ca deținînd comanda flotei persane.
- 264 D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XXVII, dă numărul de 400 de corăbii. Herodot în numărul de 300 include și pe fenicieni, care mai tîrziu au fost lăsați să plece la vatră. Vezi cartea a IX-a, cap. XCVI.
- 265 Despre casa lui Procles, căreia îi aparținea Leutyehides, vezi cartea a VI-a, cap. LI și nota 137 la cartea a VI-a. Primul rege din această casă

este Theopompos, din care se trag două ramuri. Prima, al cărei ultim urmaș era Demaratos, deposedat de putere, așa cum s-a arătat în conținutul cărții a VI-a, a fost înlăturată de la domnie de Leutyehides, cel de al optulea descendent al ramurii care nu domnise. După obiceiul povestirilor sale genealogice, Herodot dă abia acum întreaga genealogie a lui Leutyehides.

- 266 Xanthippos era adversarul lui Miltiades. Vezi cartea a VI-a, cap. CXXXI și CXXXVI. Aristotel, *Constituția atenienilor*, cap. XXII, ne informează că Xanthippos a fost ostracizat în anul 485—484. Acum însă, în 479, era din nou la Atena, revenit încă înainte de evacuarea Atticei, beneficiind probabil ca și Aristides de un decret de amnistie. Vezi Philochoros, FHG (Müller), nr. 84.
- 267 Mai precis, ionieni din Samos.
- 268 Despre acest Strattis vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVIII și nota 501 la cartea a IV-a.
- 269 Exagerare cu totul nepotrivită. Navigatori încercați, în sec. al V-lea, grecii cunoșteau cu amănunțime căile cele mai îndepărtate ale Mediteranei. Herodot dorește însă să sublinieze timiditatea de acțiune a grecilor.
- 270 Euromos este o lecțiune a lui H. Stein. Euromos (sau Hyromos) era un oraș în Caria; existența sa este atestată de Strabo, cartea a XIV-a, cap. XVIII și în lexiconul lui Ștefan Bizantinul la cuvîntul *Syria*. Cu toate acestea, manuscrisele dau ca loc de baștină al lui Mys Εὐρωπία, ceea ce poate foarte bine să rămînă în text, deoarece Ștefan Bizantinul, în același articol *Syria*, mărturisește că Εὐρωπία era un alt nume pentru orașul carian Idrias. Și Pausanias, cartea a IX-a, cap. XXIII atestă că Mys era din Europa, nume derivat de la Europolis.
- 271 Lebadeia, astăzi Livadia, era o localitate din Beoția, situată pe drumul dintre Theba și Delfi, la vest de lacul Copais. Aici se afla o peșteră închinată eroului local Trophonios. Pausanias, cartea a IX-a, cap. XXXIX descrie după propria lui experiență riturile complicate cerute pentru cercetarea oracolului de aici.
- 272 Localitatea Abai, din estul Focidei, unde se afla un templu al lui Apollo, este pomenită și în cap. XXVII și XXXIII din această carte. În capitolul XXXIII Herodot menționa că templul fusese incendiat de Xerxes în înaintarea lui. Dacă Mys cerceta acum oracolul de la Abai, înseamnă că statuile și lucrurile de preț ale templului fuseseră puse la adăpost și scoase iarăși la iveală ceva mai tîrziu. Vezi mai sus nota 58 la această carte.
- 273 Despre Apollo Ismenios vezi cartea I, XCII și nota 212 la cartea I.
- 274 Amphiarao, unul din cei șapte șefi argieni care au pornit împotriva Thebei, avea puteri de ghicitor. El știa soarta ce-l așteaptă, dar a fost silit să plece în expediția împotriva Thebei de soția sa, Eriphyla, la îndemnul lui Polynices. Amphiarao a fost înghițit de pămînt cu carul lui de război cu tot în locul unde mai tîrziu s-a înființat oracolul ce-i purta numele, în apropierea Thebei. Consultarea oracolului se făcea prin visele unui om adormit pe o piele de berbec sacrificat. Pausanias, cartea I, cap. XXXIV. Amphiarao mai avea și un alt oracol, aproape de Oropos, tot în Beoția.

- 275 Ptoios era un munte cu trei piscuri ascuțite situat între lacul Copais din Beoția și marea Eubeei. Într-o vale de la poalele acestui masiv se afla templul lui Apollo. Oracolul de aici nu a mai funcționat după distrugerea Thebei din 335 î.e.n. P a u s a n i a s, cartea a IX-a, cap. XXIII.
- 276 Acești cetățeni aveau misiunea unor traducători și totodată a unor interpreți ai oracolului.
- 277 Răspunsul unui oracol grec într-o limbă cu totul străină, care i s-a părut lui Herodot un miracol, se explică foarte simplu prin faptul că preoții localnici știau cine este clientul și cum trebuie ticluit răspunsul. În această privință C h. P i c a r d, *Apollon et son clergé pouvaient-ils être polyglottes?*, „Revue Archéologique”, XXXIX, 1952, pp. 84–89 și G. D a u x, *Mys au Ptoion*, Latomus, XXVIII, Bruxelles, 1957, pp. 157–162. Articolele citate discută arhitectura templului lui Apollo de la Ptoion în Beoția și posibilitățile clerului local de a-și înșela clienții prin acustica templului.
- 278 Despre acest Bubares, vezi cartea a V-a, cap. XXI.
- 279 În manuscrise se găsește numele Alabanda, nu Alabastra. Deoarece Alabanda se află în Caria și Herodot știa foarte bine acest lucru (vezi cartea a VII-a, cap. CXCv; vezi și S t r a b o, cartea a XIV-a, cap. CCXXIX), H. Stein corectează *Alabanda* în *Alabastra*, oraș în Frigia. E posibil însă să fie și o simplă scăpare din vedere a lui Herodot.
- 280 Despre legăturile de prietenie nu intru totul dezinteresate dintre Alexandros I, regele Macedoniei, și greci, vezi cartea a VII-a, cap. CLXXIII referitor la mediația pe care Alexandros s-a învoit s-o facă între persi și greci și cap. XXXIV din această carte, unde Herodot arată cum au fost salvate orașele Beoției datorită garnizoanelor lui Alexandros. Calificativele πρόξενος „oaspete” și εὐεργέτης „binefăcător” pentru Alexandros, date în acest capitol de Herodot, înseamnă că serviciile aduse cauzei elenismului, pe care Alexandros însuși le înșiră la cap. CXc al acestei cărți, au fost recunoscute de Atena. Titulatura πρόξενος καὶ εὐεργέτης acordată de Atena șefilor de state străini, sau chiar particularilor de vază, era foarte solicitată. La capitolul CXLIV, titulatura oficială cu care fusese investit Alexandros la Atena este ușor schimbată.
- 281 Genealogia lui Alexandros este dată mai departe la cap. CXXXIX. Ea se ridică pînă la Temenos, originar din Argos. Această genealogie a lui Alexandros este admisă de T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCIX. Povestea cu originea acestei dinastii din Argos își are probabil explicația în asemănarea numelui *Argos* cu numele *Argeazilor*, un trib macedonean. În sec. al IV-lea însă, genealogia casei domnitoare din Macedonia, recunoscută de Herodot și Thucydides, a fost modificată. Caranos, fratele regelui din Argos, anume Pheidon, este socotit ca întemeietorul dinastiei macedonene, și nu Temenos. Lui Caranos îi urmează Coinos și Tyrimmas, și apoi primul Perdiccas. În felul acesta, dinastia macedoneană era prelungită în timp. Vezi, de pildă, J u s t i n, *Epitome*, cartea a VII-a, cap. I. Explicația apartenenței acestei dinastii la tribul Argeazilor este însă convingătoare. Unul din monarhi care precedă pe Alexandros poartă numele de Argos.
- 282 W. W. H o w și J. W e l l s, *op. cit.*, p. 283 înfățișează în comentariul lor o ipoteză pentru etimologia acestor nume. Deoarece Herodot atestă ceva mai jos că Gauanēs era un păzitor de vite (βουκόλος

- Aeropos, păzitor de cai, și Perdiccas, păzitor de oi și capre, How-Wells, plecînd de la rădăcina indoeuropeană * gowh-, „bou”, „vacă”, presupun că numele *Gauanēs* înseamnă „păzitor de vite”. Atunci însă, trag concluzia acești comentatori, e posibil ca Aeropos să însemne „păzitor de cai” (cf. Φίλιππος) iar Perdiccas „păzitor de vite mici”. Această ipoteză este însă infirmată de studiile lingvistice asupra structurii limbii macedonene. Cf. și I. I. R u s s u, *Macedonica*, în „Ephemeris Dacoromana”, VIII, 1938, pp. 105–232.
- 283 La fel ca femeile din casa lui Alkinous, regele feacilor, cf. *Odiseea*, VI, 57 și urm., regina nu se dă în lături de la munca casnice. Această trăsătură subliniază caracterul popular al poveștii.
- 284 Cele scrise de Herodot în legătură cu cei trei frați, din care mezinul este cel mai istet, este un basm popular. O legendă asemănătoare a relatat Herodot și în cartea a IV-a, cap. V despre Lipoxais, Arpoxais și Colaxais. Ca și în legenda scitică, cei trei frați macedoneni sînt reprezentanții a trei triburi de păstori. Localitatea Lebaia unde au ajuns cei trei frați este necunoscută. Herodot indică Macedonia de nord. Comentatorii lui Herodot sînt de părere că, dacă Herodot menționează șirul de munți care separă Illyria de Macedonia, e vorba de regiunea numită Lyncestis (în vestul Macedoniei, spre Albania de azi), străbătută de via Egnatia. Cit despre dublarea pînii primite de Perdiccas, e vorba de un semn considerat de Herodot ca un indiciu al viitoareii puteri regale la care avea să ajungă mezinul. Vezi cartea a V-a, cap. LVII.
- 285 Prin gestul său, Perdiccas simboliza luarea în stăpînire a casei stăpînului său.
- 286 La Aigai, la apus de Pella. În legende macedonene despre ctitoriile primilor reprezentanți ai dinastiei macedonene capra (gr. αἴξ) joacă un rol important. Acest animal care amintește ocupația de păstori a triburilor macedonene a rămas simbolul puterii dinastiei Temenizilor a căror reședință a fost la început Aigai (mai tîrziu Edessa, azi Voden).
- 287 Legenda lui Midas, fiul lui Gordias și al Kybele, este povestită de X e n o f o n, *Anabasis*, cartea I, cap. II, 13. Midas a prins un silen amestecînd vin în fîntîna unde silenul venea să bea apă. Fîntîna, după Xenofon, se găsea în Asia Mică la Thymbrion. Midas era socotit ca unul din inventatorii flautului și arbitru în întrecerea muzicală dintre Apollo și silenul Marsyas. Silenul era un satir, divinitate rustică a livezilor și a grădinilor. În personalitatea silenului cei vechi reuneau înțelepciunea cu darul previziunii și al prorocirii. Ființe înzestrate cu o deosebită sensibilitate, silenii treceau drept muzicanți desăvîrșiți. Fîntîna lîngă care Midas a prins un silen, după P a u s a n i a s, cartea I, cap. IV, 5, se găsea la Ancyra. Povestirea lui Herodot constituie cea mai veche mărturie despre migrația mitului în Europa. A t h e n a i o s, *Deipnosophistae*, 45 E, așază fîntîna lui Midas la granița dintre peoni și maedi, care se afla în preajma văii mijlocii a Strymonului. Să ne amintim că la cap. XX din cartea a VII-a Herodot pomeneste despre o mișcare a triburilor din Asia Mică spre Europa. E posibil ca legenda lui Midas să fi migrat împreună cu aceste triburi pînă în regiunea fluviului Axios (Vardarul).
- 288 Bermion (sau Bermis), lanțul muntos care limitează spre vest vechiul nucleu al Macedoniei, numit Emathia. Acest lanț, ținînd de la Haliaemon

- (Vistrița) pînă la lacul Begorritis (azi Ostrovo) și pînă la Aigai (Edessa, azi Voden), prezintă înălțimi modeste. Cel mai înalt vîrf este Doxa, de 1600 m. Azi munții Bermios se numesc Agostos.
- 289 Prin anexarea la Macedonia a unor ținuturi din nord care aparținuseră peonilor și tracilor. Despre expansiunea regatului macedonean, vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX.
- 290 Exagerare retorică. Afară de forțarea trecerii la Thermopylai, grecii nu văzuseră nici o ispravă de arme deosebită din partea armatei de uscat a persilor.
- 291 Adică între tabăra persilor din nord, condusă de Mardonios, și forțele Peloponesului.
- 292 Despre aceste oracole Herodot nu a pomenit nimic pînă acum. Să fie oare vorba despre oracolele luate de Cleomenes de pe Acropole (vezi cartea a V-a, cap. XC) din colecția îngrijită de Peisistratizi?
- 293 Această posibilitate menționată aici de Herodot nu are valabilitate decît pentru o epocă mult mai tîrzie față de anii 480—479.
- 294 Aluzie la ajutorul dat de atenieni ionienilor, cartea a V-a, cap. XCVII și urm.
- 295 În grecește ἀρχῆθεν, substituit de editori în locul lui ἀρχῆς, pe care îl dau manuscrisele, deoarece la vremea cînd se referă și chiar cînd scria Herodot nu poate fi vorba de imperiul maritim atenian.
- 296 Recoltă distrusă de perși și recolta din vara anului 479, deoarece atenienii cîți se mai întorseseră de la Salamina și împrejurimi nu avuseseră vreme să semene, toamna tîrziu. Vezi îndemnul lui Themistocles la cap. CXI.
- 297 În grecește, cuvintele τύραννος τύραννον au un sens peiorativ.
- 298 Aluzie la faptele lui Xerxes expuse în cap. CIX.
- 299 Vezi Notița istorică la această carte, p. 290.
- 300 După părerea lui H. Stein, acest refuz al atenienilor reprezenta o ascunsă nemulțumire față de Sparta care, ca ajutor, se oferea să dea Atticei pustiite numai grîne, nu și un ajutor în oameni și bani.
- 301 Cartea a VIII-a se încheie într-un minunat spirit de solidaritate elenică, cu siguranță specific atmosferei din timpul războaielor medice. Atenienii atrag atenția Spartei că este strict necesar ca forțele elene să se regroupeze pentru a face față lui Mardonios.

CARTEA A IX-A. CALLIOPE

- 1 Despre solia trimisă de Mardonios atenienilor prin Alexandros I, fiul lui Amyntas I, regele Macedoniei, vezi cartea a VIII-a, cap. CXL; despre răspunsul dat de atenieni, vezi aceeași carte, cap. CXLIII și urm.
- 2 Capul familiei Alenazilor; vezi în continuare, cap. LVIII; vezi și Pindar, *Pythica*, X, vs. 64.
- 3 Larisa, oraș în Thessalia, în regiunea Pelasgiotis; azi Larissa. Nu trebuie confundată cu Larisa Cremaste, azi Gardiki din sudul Thessaliei, în regiunea Phthiotis.

- 4 Vezi, despre campania lui Xerxes în Grecia, cartea a VII-a, cap. VII și urm. Vezi și E. Obst, *Der Feldzug des Xerxes*, Leipzig, 1913.
- 5 Prin Ellada se subînțelege „Grecia centrală“.
- 6 Pentru topografia Beotiei și în special a Thebei, după Pausanias, Pindar și tragici, vezi A. D. Keramopoulos, *Θηβαϊκά*, „Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τῆς δημοσίας ἐκ παιδείσεως“, III, 1917 pp. 1—503.
- 7 La zece luni după ocuparea orașului de către rege: dacă Xerxes a pătruns în Atena în Boedromion (a treia lună a calendarului attic, echivalind cu luna septembrie), în 480 î.e.n., invazia lui Mardonios a avut loc în luna Skiophorion (a douăsprezecea lună a calendarului, corespunzînd lunii iunie) în 479 î.e.n. (în cursul aceluiași an, după calendarul attic); înseamnă că Mardonios a intrat în Attica într-adevăr în a zecea lună, fără să fi trecut zece luni pline. Pentru calendarul grec, vezi B. Bischoff, *Kalendar*, în Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, XX, 1568—1602. După indicațiile date de Herodot în legătură cu cucerirea Atenei de către Mardonios, G. Busolt, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 193, nr. 5, deduce data de iulie 479 î.e.n., bazîndu-se pe coincidența sosirii delegației ateniene la Sparta cu Hyakinthiile celebrate la Sparta în luna Hecatombeus, luna care corespunde la Atena cu Skiophorion, adică iunie, iulie.
- 8 Adică în orașul Salamina din insula cu același nume. La început orașul principal al insulei Salamina, numit tot Salamina (Σαλαμίς), se afla pe țărmul de sud al insulei, spre largul mării, apoi, după ce insula a fost cucerită de Atena, la finele secolului al VII-lea î.e.n., a fost mutat pe coasta de est, în fața Attice, păstrîndu-și numele.
- 9 Despre rolul sfatului (βουλή) în Atena antică, vezi P. Cloché, *L'importance des pouvoirs de la βουλή athénienne aux V-e et IV-e siècles avant J.C.*, „Revue des Études Grecques“, 1921, pp. 233—265.
- 10 Lykides a fost ucis cu pietre pentru bănuiala de a fi fost corupt cu bani. Atena prefera să fie acuzată de o crimă eroică mai degrabă decît de trădare. Despre efectivul oștirii grecești la Plateea, vezi A. Haughton, *op. cit.*, p. 460.
- 11 Plutarh, *Aristides*, cap. X, relatează că au trimis la Sparta pe Kimon, Xanthippos, Myronides și pe Aristides.
- 12 Sărbătoare a naturii în cinstea legendarului Hyakinthos, fiul lui Amyclas și al Diomedei, iubit de Apollo. La această sărbătoare, ținută în luna spartană Hecatombeus (aproximativ iulie), se celebrau Apollo (adică soarele) și Hyakinthos, care personifică arșița verii și vegetația. După numele lui Hyakinthos, este denumită o floare violetă sau albastră, numită floare de iacint (zambila), care a crescut — spune legenda — din sîngele lui Hyakinthos.
- 13 Pentru zidul ridicat de lacedemonieni în Istm, vezi cartea a VIII-a, cap. LXXI.
- 14 La nord-vest de Atena, spre Eleusis; vezi cartea a VIII-a, cap. LXV. E de mirare că se propune spartanilor o cîmpie ca bază de desfășurare a unei bătălii, în care cavaleria dușmanilor s-ar fi aflat într-o poziție superioară față de infanteria spartană. Cîmpia Thria făcea parte din dema attică a tribului Onezilor.
- 15 Probabil solii veniseră la Sparta din orașele Atena, Plateea și Megara.

- 16 În cartea a VII-a, cap. CCXXIX, se vorbește de recrutarea cîte unui hilot pe lingă un spartan, ca să-i fie un fel de ordonanță. Cifra de 35 000 de hiloti, adunați într-o noapte, pare exagerată.
- 17 Partea de la sfîrșitul capitolului X, de la „Comanda revenea lui Pausanias...” pînă la „soarele s-a întunecat pe cer”, e considerată de P. h. E. L e g r a n d, *Herodote, Histoires*, livre IX *Calliope*, Paris, 1954, p. 15, nota 3, ca o notiță, un fel de paranteză adăugată ulterior, care lipsește din manuscrisele ABCP.
- 18 Orestheion, în ținutul Arcadiei numit Mainalia, vezi T h u c y d i d e s cartea a V-a, cap. LXIV. Orestheion nu cade pe drumul care duce direct de la Sparta la Istm, ci ceva mai spre apus; poate Pausanias și-a ales acest drum pentru a evita să se întâlnească cu argienii.
- 19 „Unul și unul” sau „pe ales”, (λογάδες) sînt soldați de elită.
- 20 Este vorba de o anumită trecătoare din munții Citheron sau poate din Parnes, la Eleuthera (vezi mai departe cap. XXXIX), sau la Phyle.
- 21 Textul de la începutul capitolului XIV pare să cuprindă o greșeală de copist: cuvîntul ἄλλη, „altă”, apare pe lingă στρατιή, „oștire”, deci „o altă oștire”, cînd de fapt ce altă oștire, în afară de cea despre care se vorbește că a plecat din Sparta cu Pausanias, ar fi putut sosi la Atena? Mai degrabă, propune P. h. E. L e g r a n d, *op. cit.*, p. 17, nota 3, acest pronume a fost scăpat de copist și s-a adăugat ulterior, dar nu unde i-a fost locul, adică nu lingă ἄγγελή, „veste” (deci „lui Mardonios i-a sosit o altă veste”), ci din greșeală, alături de στρατιή, „oștire”.
- 22 O observație similară apare la Herodot, cartea a IV-a, cap. CCIV, referindu-se la Libya.
- 23 Este vorba de elenii din Pelopones.
- 24 Merse prin această demă a Atticeii (azi Tatoi), pentru a evita ca dușmanul să-i închidă trecerea spre Parnes și de aici spre Oropos și Tanagra.
- 25 Cei care locuiau pe cursul mijlociu al rîului Asopos (azi Vuriendi), în Beoția.
- 26 Sphendalienii, locuitorii demei attice Sphendale, pe drumul ce ducea prin trecătorile Parnesului, munte la nord de Atena.
- 27 Despre Scolos din Beoția, iată ce spune S t r a b o n, *op. cit.*, § 408: Σκόλος δ' ἐστὶ κώμη τῆς Παρασπονίας ὑπὸ τῷ Κιθαίρῳ, δυσόκητος τόπος καὶ τραχύς, ἀπ' οὗ καὶ παροιμία „εἰς Σκόλον μὴτ' αὐτὸς ἔλναι μὴτ' ἄλλω ἐπεσθαι” („Scolos este un sat pe rîul Asopos la poalele Citheronului, un loc rău de locuit și răpos, de unde și proverbul «La Scolos să nu pleci nici singur, nici însoțit de cineva».”)
- 28 Mardonios le-a tăiat thebanilor arborii de pe cîmpie ca să construiască o întăritură (ἐρύμα); vezi, mai departe, cap. LXV, LXX. Această fortăreață, deși construită în întregime din lemn, trebuie să fi fost mai mult decît o simplă palisadă; ea avea un zid (τείχος) cu turnuri (πύργοι) și era construită în așa fel încît să poată rezista la un asediu.
- 29 La Erythrai, unde elenii staționară cîtăva vreme (vezi mai departe, cap. XXV); Erythrai se găsea la gura strîmtorii prin care ei au traversat Citheronul, venind din Eleusis (cap. XIX), Hysiai și Plateea (Plataiai) se aflau la poalele aceluiași munte, pe versantul nordic. Tabăra barbarilor se întindea pînă în teritoriul plateean, pe malurile rîului Asopos.
- 30 Focidienii erau pe atunci partizani ai mezilor — precizare necesară, pentru că, cu puțin înainte, ei nu erau de partea mezilor (vezi cartea

- a VIII-a, cap. XXX și urm.). Zelul focidienilor era forțat, un zel de comandă; mulți dintre ei nu se supuseră (vezi înainte, cap. XXXI) și, cînd Artabazos s-a retras, cu greu s-au abținut să nu-i spună pricina grabei lui (vezi această carte, cap. LXXXIX).
- 31 Despre îndemnul lui Mardonios adresat focidienilor, promițîndu-le să nu rămînă nici el, nici regele mai prejos de faptele lor, vezi aceeași expresie, în cartea a VII-a, cap. XXXIX.
- 32 Cu capitolul XIX se reia povestirea întreruptă la cap. XII.
- 33 Adică alți autori și poeți greci, ca Hoirilos, Simonides etc.
- 34 Makistios pentru Masistios este o deformare bazată pe o etimologie populară: Makistios s-a creat pe cuvîntul μάκιστος, „foarte mare”; probabil și acest personaj, după cum arată de altfel și Herodot în continuare, avea talie înaltă. Herodot, care a călătorit mult, era familiarizat oarecum cu numele persane. Un Masistios apare și în cartea a VII-a, cap. LXXIX, a lui Herodot.
- 35 Nisean sau din Nesaia (Νησαίων), vezi cartea a VII-a, cap. XL.
- 36 Olympiodoros, fiul lui Lampon, a fost probabil tatăl unui alt Lampon, care a fost om de stat și prieten al lui Pericles.
- 37 În privința îmbrăcămintei lui Masistios, vezi și cartea a VII-a, cap. LXI; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVII, 1, zice că hainele lui Masistios au fost închinat templului Erechtheion.
- 38 Pînă atunci cavaleria persană a acționat pe escadroane (κατὰ τελέα); pentru că le-a murit comandantul și nu era cine să desemneze acele escadroane cărora le venea rîndul la atac, ei au pornit cu toții deodată.
- 39 Grecii și-au părăsit rîndurile ca să-l vadă pe Masistios mort, atît pentru frumusețea acestuia și a podoabelor de pe el, cum spune Herodot, cît și pentru a vedea îndeaproape un pers, și încă pe unul dintre comandanți, deoarece, așa cum arată Herodot în altă parte, grecii se înspăimîntau numai cînd vedeau îmbrăcămintea persilor.
- 40 Vezi și W. K. P r i t c h e t t, *New light on Plataea*, „American Journal of Archaeology”, LXI (1957), pp. 9—28. Despre bătălia de la Platea, mai vezi și L. S o l m s e n, *Speeches in Herodotus' account of the battle of Plataea*, „Classical Philology”, 39, 1944, pp. 241—253.
- 41 Fîntîna Gargaphia se afla la nord de Citheron, ceva mai la vest de Platea (vezi în continuare, cap. LII), pe teritoriul acestui oraș (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. IV, 2).
- 42 Androcates, erou plateean (vezi P l u t a r h, *Aristeides*, cap. XI).
- 43 Adică aripa stîngă; aripa dreaptă revenea prin tradiție lacedemonienilor.
- 44 Toți aliații peloponesieni, nu și atenieni.
- 45 Eurystheus, regele Mycenai, în timpuri legendare.
- 46 Lupta trebuie să se fi dat la granița dintre megarieni și corintieni (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. CXIV, 11).
- 47 „Care locuiau pe atunci în Pelopones”. Se referă numai la ionieni.
- 48 Hyllos, fiul lui Heracles și al Deianeirei, spune legenda.
- 49 Pentru Echeimos, fiul lui Aeropos, fiul lui Kepheus, vezi și P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. V, 1.
- 50 Pentru a înțelege mai bine succesiunea acestor personaje istorice legendare, vezi genealogia lor la A p o l l o d o r, *Bibliotheca*, cartea I, cap. IX, 16; cartea a II-a, cap. VII, 3; cartea a III-a, cap. IX, 1;

- Pausanias, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. IV, 8 și urm.; Sholii la Apollonios din Rhodos, *Argonautica*, cartea I, vs. 162.
- 51 Nu se cunoște în istorie victoriile tegeaților asupra spartanilor, deși se laudă cu ele reprezentantul tegeaților în acest capitol din Herodot.
 - 52 Pe vremea când aveau ca rege pe Eurystheus.
 - 53 Eurystheus a fost ucis de Hylos, atunci când s-a refugiat lângă rocile Skironiene; vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. VII, 8; Apollodor, *op. cit.*, cartea a II-a, vs. 8.
 - 54 Vezi tragedia *Cei șapte împotriva Thebei* a lui Eschil și *Antigona* lui Sofocle. Polynice, fiul lui Oedip, a venit cu oaste argiană împotriva patriei sale, Theba, și a luptat împotriva fratelui său, Eteocles, cu care își disputa tronul Thebei.
 - 55 Însmormintarea morților era un act sacru, deoarece în credința grecilor de pe atunci morții neîngropați nu-și găseau liniște și odihnă dincolo de moarte, iar Charon, luntrașul, nu-i trecea peste apa Styxului.
 - 56 Despre Amazoane, vezi cartea a IV-a, cap. CX și nota 437.
 - 57 Este vorba despre vestitul război troian, cântat de Homer în *Iliada*.
 - 58 Oratorul atenian presupune că numai victoria de la Marathon — chiar dacă în istoria Ateiei nu s-ar fi înregistrat alte biruințe — îi îndreptățește pe atenieni să ocupe locul disputat. Grecii, deci printre ei și ateniienii, au fost conștienți de importanța acestei victorii pentru viitorul Elladei.
 - 59 Adică tegeații, Tegea fiind un oraș în Arcadia.
 - 60 Potideații, locuitorii orașului Potidaia, în Tracia; potideații din Pallene, adică coloniștii potideaților stabiliți în peninsula macedoneană Pallene (azi Kassandura).
 - 61 Orchomenos (azi Kalpaki), oraș în Arcadia. Nu trebuie confundat cu omonimul său din Beoția.
 - 62 Troizenienii, locuitorii orașului Troizen, în Argolida; azi Damala.
 - 63 Lepreații, locuitorii orașului Lepreon (azi Strovitzi), în Triphylia, în vestul Peloponesului; vezi cartea a IV-a, cap. CXLVIII și nota 535.
 - 64 Phleiașii (Phleiasioi), locuitorii orașului Phlius, din Phlasiia, în nord-vestul Argolidei. Phlius, situat lângă actuala localitate Polifengos, se afla la sud de Sicyona, pe dreapta râului Asopos (azi Aghios Gheorghios), deosebit de Asopos (Vuriendi) din Beoția.
 - 65 Hermionienii, locuitorii ai orașului Hermion (azi Kastri) din Argolida, port la mare.
 - 66 Styrienii, locuitorii Styriei, oraș pe coasta de sud-vest a Eubeiei; azi Stura.
 - 67 Ambrakioții (amprakioții) sau ambracienii, locuitorii orașului Amprakia sau Ambrakia, din sudul Epirului, azi Arta.
 - 68 Leucadienii, locuitorii Leucadei, peninsula, apoi insulă cu același nume (azi Leucada sau San Mauro) pe coasta Acarnaniei. În partea sa de nord se află orașul Leucas (azi Amaxiki).
 - 69 Anaetorienii (Anaetorioi), locuitorii orașului Anaetorion, din Acarnania, lângă Vornitza de azi, așezat lângă promontoriul Anaetorion, pe țărmul golfului Ambracie sau Anaetorios, nu departe de celebrul Actium.
 - 70 Paleenii, locuitorii orașului Pale, azi Lixuri, în insula Kephallenia, din Marea Ionică, azi Kefalonia.
 - 71 La Marathon au fost 9 000 sau, după alții, 10 000.
 - 72 Deci numărul total al tuturor ostașilor era de 108 200.

73 Adică 108 200.

- 74 Adică cei care n-au murit la Thermopylai (vezi cartea a VII-a, cap. CCXXII) sau n-au fugit în Pelopones la venirea persilor (vezi cartea a VIII-a, cap. I).
- 75 Nu chiar pe malurile râului Asopos (azi Vuriendi), ci pe înălțimile care se aflau pe țărmul nordic al acestui râu (vezi cap. XXV), pentru a păzi trecerea.
- 76 „Barbarii” s-au așezat în fața elenilor, rămânând însă pe țărmul sting al râului Asopos. Accentul, în enumerarea trupelor „barbare”, se pune pe opoziția dintre neamurile așezate față în față. Herodot vrea să scoată în evidență aprecierea diferitelor seminții grecești făcută de „barbari”, prin neamul „barbar” pe care l-au opus fiecărei seminții elene.
- 77 Hermotybiienii și calasirienii, vezi cartea a II-a, cap. CLXIV și urm. A. D. Bauer, *Die Entstehung des Herodotischen Geschichtswerkes*, Viena, 1878, p. 44, găsește o contradicție între capitolul XXXII al cărții a IX-a, unde Herodot spune că hermotybiienii și calasirienii sînt μαχαροπόροι, și cap. CLXIV din cartea a II-a, unde aceștia au epitetul de μάχιμοι. A. Hauvette, *op. cit.*, pp. 44—45, n. 1, explică pasajul astfel: în cartea a IX-a termenul μαχαροπόροι este o apozitie, în timp ce în cartea a II-a μάχιμοι este un atribut.
- 78 Clytiazii au avut ca strămoș pe Clytios, un fiu de-al lui Alceon, din familia Melampodizilor sau a Amytheonizilor (vezi cartea a II-a, cap. XLIX; Pausanias, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. XVII, 6).
- 79 Iamizii, o veche familie eleană, al cărei strămoș, Iamos, a fost fiul lui Apollo, spune legenda relatată de Pindar, *Olympica*, a VI-a.
- 80 Pentru Teisamenos, vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. CXV, unde se vorbește despre un fiu al acestui Teisamenos, de Agelochos.
- 81 Despre concursul dintre Teisamenos și Hieronymos din Andros, vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XI, 6.
- 82 Despre Melampus, vezi nota 215 la cartea a II-a.
- 83 Despre data acestor victorii nu s-a transmis nimic; apare doar o notiță la Strabo, *op. cit.*, § 377, despre alianța dintre tegeați și argieni.
- 84 Dipaienii, locuitorii orașului Dipai; vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XI, 7: οἱ Διπαῖες ἐν τῇ Μαῖναλίᾳ πόλει σμα Ἀρκάδων ἦσαν („dipaienii se aflau în Mainalia, un orașel al arcadienilor”).
- 85 Telliazii, familie celebră de prezicători din Elida, ținut în nord-vestul Peloponesului.
- 86 Picioarele n-au fost strînse în butuci de lemn în așa fel încît să apară ca înălțat în ei, ci probabil a existat o scîndură tăiată în două, cu un orificiu strîmt pentru picioare și legate între ele cît mai strîns posibil, cu fier. Partea de jos a piciorului rămînea deci goală, așa se înțelege că a putut-o tăia.
- 87 Timagenidas, fiul lui Herpys, un theban; vezi în continuare cap. LXXXIV.
- 88 În legătură cu defileele Citheronului folosite mai des ca trecători, vezi Xenofon, *Hellenica*, cartea a V-a, cap. IV, 14.
- 89 „Treii Capete” (Τρεῖς Κεφαλαί), denumire dată cu siguranță după conformația anumitor stînci de acolo, ieșite mai în relief (cum ar fi în Carpații noștri „Babele”).

- 90 Despre aceste trecători vezi J. L. M y r e s, *Dryoscephalae*, „Classical Review”, 1950, 11 și urm. Ele există și azi.
- 91 Aici Herodot face o insinuare ironică și, puțin favorabilă la adresa thebanilor. Ca grec, pe Herodot, ca și pe ceilalți dușmani ai mezilor, trebuie să-l fi durut în primul rând trădarea confrăților săi, care au trecut de partea mezilor. De aceea el spune că, deși atât de zeloși, zelul thebanilor, mergea doar pînă la începerea luptei; după ce bătălia începea, thebanii lăsau totul în seama perșilor, al căror curaj și a căror vitejie Herodot le recunoaște la tot pasul, fără să subaprecieze, prin aceasta, faptele de eroism ale ostașilor eleni. Această trăsătură a istoriografiei, deși ironizată de P l u t a r h în lucrarea *Despre reaua-credință a lui Herodot*, merită apreciere, pentru măsura și imparțialitatea ei.
- 92 Aceste zece zile, reduse la opt în cap. XXXIX, la două, în cap. XL.
- 93 În legătură cu Artabazos, vezi cartea a VIII-a, cap. CXXVI, și J. B e l o c h, *Artabazos*, „Ianus”, 1921, pp. 8—12.
- 94 Părerea thebanilor era identică cu cea a lui Artabazos; vezi cap. II din această carte.
- 95 Nu se știe dacă și perșii, la fel ca grecii, aveau obiceiul să officieze sacrificii înainte de bătălie sau să împlinescă vreun alt ritual. La Herodot, îi vedem — în cazul lui Mardonios — servindu-se de datinile elenilor (vezi cap. XXXVII și urm., cap. XLII din această carte; de asemenea, cartea a VIII-a, cap. CXXXIII și CXXXVI).
- 96 Și din cele relatate în acest capitol reiese că perșii nu neglijau și nu nesocoteau „cele sfinte” pentru greci, ci purtau și ei teama de oracolele care îi vizau, chiar dacă le veneau de la greci.
- 97 Enchelei, populație din Illyria, locuind pe țărmul de sud-vest al Albaniei de azi. Vezi despre ei și cartea a V-a, cap. LXI.
- 98 Bakis, vechi prezicător beoțian. Vezi și cartea a VIII-a, cap. XX.
- 99 Cuvintele *λάχεος*, „tragerea la sorți, zeita care îți măneste soarta”, și *μόρος*, înrudit cu *εμπαμένη*, „destinul”, însemnând „partea care-ți este rezervată de destin”, apar aici îmbinate pentru a întări sensul „soarta”.
- 100 Vezi cartea a VII-a, cap. VI.
- 101 Thermodont, menționat aici, trebuie să fie un torent de apă ce vine din dealul Hypaton. Vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. XIX, 3. Un alt Thermodont, mai cunoscut, era un râu din Asia Mică, azi Termecial, affluent al Mării Negre.
- 102 Glisas (și Glissas), localitate la nord-est de Theba, la poalele de sud ale dealului Hypaton. Vezi S t r a b o, *op. cit.*, § 412; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. XIX, 3.
- 103 Macedonenii se aflau în tabăra dușmanilor, așezați în front în fața atenienilor (vezi această carte, cap. XXXI).
- 104 Probabil în acest an erau aleși alți zece comandanți; vezi cartea a VI-a, cap. CIII.
- 105 Alexandros le-a spus comandanților pe nume, pentru a le inspira încredere ostașilor de gardă.
- 106 Alexandros I, fiul lui Amyntas I, regele Macedoniei, nu s-a împăcat niciodată cu stăpînirea persană. Vezi cartea a V-a, cap. XIX și urm.; cartea a VII-a, cap. CXXI. Întreg discursul lui Alexandros este patetic și menit să impresioneze pe auditori; el are o nuanță conspirativă, a cărei taină apare și mai primejdioasă în noaptea care o acoperă. Există

- doar întrebarea dacă acest act a putut fi îndeplinit de fapt. Alexandros era un rege, căpetenia oștirii macedonene; intervalul dintre cele două fronturi inamice era mic; el a venit călare; toate acestea pun la îndoială posibilitatea absenței lui Alexandros din tabăra sa și trecerea în linia frontului opus fără a fi observat de nimeni. Chiar dacă Herodot relatează aici adevărul, există unele amănunte pe care le-a neglijat și care ar fi putut oferi o mai mare garanție de probabilitate. Vezi P h . E. L e g r a n d, *Hérodote, Histories*, IX, Paris, 1954, p. 42, nota 2.
- 107 Pasajul privind hotărîrea lui Pausanias de a face schimbarea pe linia frontului, punîndu-i pe atenieni în fața perșilor și scoțîndu-i de dinaintea acestora pe lacedemonieni, pare, dacă nu un elogiu exagerat adus de Herodot atenienilor, o interpolare ulterioară făcută de un atenian. Lacedemonienii s-au dovedit în cursul războaielor medice la înălțimea renumelui lor de buni luptători. Pausanias e pus aici într-o postură de om laș și dezertor, ceea ce nu pare să fi fost în realitate.
- 108 Cuvintele umilitoare adresate de Mardonios spartanilor sînt în sensul celor expuse în nota precedentă. Capitolele XLI—XLVIII inclusiv, pentru lipsa de măsură prin care e umilit poporul spartan, sînt discutabile din punctul de vedere al veracității relatărilor ce le cuprind, cît și al autenticității lor. Vezi P h . E. L e g r a n d, *op. cit.*, p. 44, nota 1.
- 109 Despre prinderea de către perși a celor trimiși după provizii, vezi anterior cap. XXXIX.
- 110 Oerhoe izvorăște din Citheron, trece pe la Plateea și se varsă la Creusis, în partea numită „Marea Alcyonis” a golfului Corintic.
- 111 S-ar putea ca, de fapt, să nu fie vorba de o fugă, cum spune Herodot, ci de o retragere momentară din fața cavaleriei, pentru a găsi poziții mai favorabile de luptă și provizii. Despre retragerea lui Pausanias la Plateea, vezi și U. K a h r s t e d t, *Nachlese auf griechischen Schlachtfeldern*, I: *Pausanias' Rückzug bei Platäa*, „Hermes” XLVIII, pp. 283—286.
- 112 Amompharetos este probabil un nume onorific, o poreclă dată după caracterul omului, însemnînd „un om fără frică, fără cusur”.
- 113 Pitanatii, locuitorii orașului Pitane, în Mysia (Asia Mică).
- 114 T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XX, se îndoiește de existența unui corp de armată din Pitane. Indisciplina lui Amompharetos și încăpățînarea lui apar ca ceva neobișnuit în armata condusă de spartani.
- 115 În legătură cu aceeași opinie despre lacedemonieni, vezi A r i s t o f a n, *Acharniensis*, vs. 308; Euripide, *Andromaca*, vs. 445. Iar în legătură cu expresia de aici, vezi H o m e r, *Iliada*, cartea a IX-a, vs. 312 și urm.:
 Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἀἰῶαο πόλῃσιν, ὅς χ' ἔτερον μὲν κεῖθι ἐν ὀρεσίν, ἄλλο δὲ εἴπῃ. („Căci mi-i urît, chiar și la porțile Infernului, acela care una ascunde în suflet și alta spune.”)
- 116 Amompharetos a luat cu amîndouă mîinile o piatră — deci o piatră mare, nu din cele obișnuite pentru vot (ψῆφος), pentru a le demonstra că hotărîrea lui de a rămîne pe loc este nestrămutată. Dar, pînă în cele din urmă, cînd s-a văzut părăsit de grosul oștirii, cu tot curajul lui manifestat cu emfază, a pornit în urma celorlalți. Vezi, în continuare, cap. LVI.
- 117 E curios de ce pe Herodot îl izbește denumirea „străini”, în loc de „barbări”, dată de spartan ialogor popoare, de altă obîrșie decît cea elenă.

- Probabil, locul de naștere în Asia Mică, unde grecii erau socotiți întruși, deci ei erau propriu-zisii „străini”, a făcut ca celelalte popoare, neelene, să fie denumite „barbare”, în sensul de „oameni care se bîlbîie, care vorbesc o limbă neînțeleasă”.
- 118 Plecarea trupelor care ocupaseră partea centrală a frontului, în timpul scurs cu încercarea de a-l convinge pe Amompharetos, a creat o izolare între lacedemonieni, care ocupau flancul drept, și între atenieni, care se aflau în aripa stîngă, fapt care putea constitui o primejdie; de aceea Pausanias dă dispoziția ca atenienii să se apropie cît mai mult și mai în grabă de lacedemonieni.
- 119 Atenienii au plecat în sens opus față de lacedemonieni — afirmație care se contrazice cu ordinul dat atenienilor de Pausanias de a se apropia de ei. E aci probabil o greșeală de copist căruia sau i-au scăpat anumite cuvinte, sau a adăugat ceva. De fapt, după cele descrise în continuare, atenienii nu urmează același drum cu lacedemonienii, direcția este însă aceeași.
- 120 Rîu în Beotia, probabil la est de „Insulă”.
- 121 Argiopios, ținut în Beotia.
- 122 Cel mai cunoscut templu al Demetrei era cel de la Eleusis, din Attica; de aceea, se spune că aici se afla de asemenea un templu al Demetrei Eleusine.
- 123 Prin urmare, drumul pe care porniseră lacedemonienii — în teama lor de cavalerie (vezi cap. LVI) — nu era inaccesibil acestei armate.
- 124 Thorax din Larisa și frații săi făceau parte din familia Aleuazilor, familia domnitoare din Thessalia; vezi cartea a VII-a, cap. VI.
- 125 Despre fiii lui Aleuas, vezi cartea a VII-a, cap. CXXX.
- 126 Thessalienii nu erau nicidecum vecini cu spartanii, dar pentru un pers, obișnuit cu ținuturi întinse, cu un imperiu nesfîrșit, distanța dintre Thessalia și Laconia putea să i se pară neînsemnată.
- 127 Despre teama lui Artabazos de lacedemonieni la care face aluzie aici Mardonios, vezi cap. XLI.
- 128 Mardonios i-a condus pe acei persi, se subînțelege, care ocupau aripa stîngă a frontului „barbar”, în fața lacedemonienilor.
- 129 Înseamnă că trupele grecești aflate în linia persilor nu au luat parte la această urmărire. Trupele „barbarilor” probabil n-au înțeles intenția persilor, de aceea, cînd i-au văzut plecînd, s-au luat după ei în dezordine, ca să nu rămînă singuri pe meleaguri străine.
- 130 Deoarece, la începutul acestui capitol, Pausanias apare în aceeași situație ca cea descrisă în cap. LVII, anume preocupat de atacul cavaleriei, s-ar putea ca mesajul pe care Pausanias l-a trimis atenienilor, cerîndu-le ajutorul, să fi precedat atacul suferit de lacedemonieni din partea trupelor pedestre ale lui Mardonios.
- 131 În această cifră intră și ostașii înarmați, de aceea socoteala apare oarecum alta decît cea de la cap. XXVIII și urm., deși este aceeași.
- 132 Făurindu-și, prin urmare, o întăritură de scuturi, vezi același lucru în cap. XCIX din această carte; șanțurile persilor erau mari și căptușite cu împletituri din răchită; ele erau bune pentru apărarea de la distanță, nu și pentru cea de aproape.
- 133 Templul Herei din Platea, amintit și la cap. LII, se află probabil la o mică depărtare de Citheron; de aici, zeița Hera mai era cinstită și cu titlul de ἡ Κιθωνία νία, „Citheroniana” (vezi Plutarh, *Aristides*, cap. XI, 18).
- 134 Cîtă vreme lupta s-a dat în preajma scuturilor înseamnă că persii n-au înaintat încă de loc. Vezi tot o astfel de luptă, în continuare, cap. CII.
- 135 Faptul că „barbarii” au apucat lăncile grecilor dovedește că într-adevăr lupta a ajuns corp la corp. Datorită scuturilor de răchită pe care le aveau, „barbarii” sufereau gravele atacuri ale lăncilor elenilor. De aici, poate și inferioritatea lor în lupta corp la corp.
- 136 Despre victoria grecilor la Platea, vezi și Platon *Comicul*, 191^c: Λακεδαιμονίους φαίνεν ἐν Πλαταιαῖς, ἐπειδὴ πρὸς τοῖς γερρόφοροις ἐγένοντο, οὐκ ἐθέλειν μένοντας πρὸς αὐτοὺς μάχεσθαι, ἀλλὰ φεύγειν, ἐπειδὴ δ' ἐλύθησαν αἱ τάξεις τῶν Περσῶν, ἀναστρεφόμενος μάχεσθαι καὶ οὕτω νικήσαι τὴν ἐκεῖ νίκην. („Se spune că lacedemonienii la Platea, cîtă vreme s-au aflat în fața purtătorilor de scuturi, n-au voit să rămînă să se lupte împotriva lor, ci au luat-o la fugă, dar după ce rîndurile persilor s-au spart, [lacedemonienii], întorcîndu-se, au început lupta și astfel au cîștigat victoria de acolo.”) Vezi și cartea a VII-a, cap. CCXI. Despre relatarea bătăliei de la Platea făcută de Herodot, vezi A. Boucher, *La bataille de Platées d'après Hérodote*, „Revue Archéologique”, 1915, II, pp. 257—320; F. Vaneck, *Hérodote et la bataille de Platées*, „Listv Filologicke”, 1917, pp. 335—346, 401—421.
- 137 În legătură cu despăgubirea pe care trebuia s-o dea Mardonios pentru moartea lui Leonidas, vezi în urmă, cartea a VIII-a, cap. CXIV.
- 138 Pentru oracolul dat spartanilor și vizat aci de Herodot, vezi în urmă, cartea a VII-a, cap. CCXX.
- 139 Strămoșii lui Pausanias au fost menționați de Herodot în cartea a VII-a, cap. CCIV.
- 140 Stenyclaros, localitate și cîmpie în Messenia, probabil pe cursul superior al râului Pamisos, la nord de Ithome. Incidentul s-a petrecut probabil în cea de-a treia răscoală din Messenia la instalarea regelui.
- 141 Sanctuarul de la Eleusis (ἀνὰκτορον) este atestat și de Atheniaios, 167 F, 213 P, pentru a desemna fie întreg, fie o parte a sanctuarului Demetrei din Eleusis; de asemenea, vorbește despre el și Pausanias, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XIV, 4, anume despre același sanctuar, dar de la Keleai, aproape de Phlius.
- 142 De observat că Herodot nu menționează în desfășurarea evenimentelor de la Platea rolul thessalienilor; probabil îi cuprinde în denumirea generală a „elenilor” care s-au dovedit lipsiți de zel.
- 143 În unele ediții, la începutul capitolului LXIX, apare cuvîntul φόβω, „frică”, în loc de φόνο, „măcel”; de asemenea manuscrisele aproape în întregime dau primul cuvînt. Fie că Herodot a folosit aici cuvîntul φόβος, „teamă”, prin metonimie, cu accepția de „fugă”, cum obișnuiește el, fie că între cele două cuvinte s-a produs o greșeală de copist.
- 144 Asopodoros, fiul lui Timandros, probabil același pe care îl menționează Plutarh în *Isthmice*, I, vs. 34. El a fost tatăl unui Herodotos care a cîștigat o victorie la întrecerile istmice.
- 145 Despre această bătălie a megarienilor cu cavaleria thebană vorbește și versurile lui Simonides, fr. 110, corespunzînd și unei inscripții (CIG 1051). Ceea ce se relatează în cap. LXIX a fost supus unor numeroase obiecții. Plutarh, *Aristides*, 19; *Despre reaua credință a lui*

- Herodot., 42, 2 și urm., ca să arate neverosimilitatea acestei mărturii, susține că aliații Spartei și ai Atenei figurau totuși pe monumentele din Plateea, pe trepiul de la Delfi și pe statua lui Zeus din Olympia. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 479, spune că aliații au primit această cinste nu pentru că au participat la bătălie, ci deoarece au pornit împreună cu Pausanias în această expediție. H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, vol. I, Das Altertum, ed. 3, Berlin, 1920, p. 112, și G. B u s o l t, *Griechische Geschichte*, II, p. 208, n. 1, spun că trupele aliate din centrul frontului care au fugit nu s-au depărtat atât de mult de restul oștirii încât să nu fi putut reveni pentru a lua parte la bătălie. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 479, susține că aliații au fugit de teama cavaleriei persane și n-au dorit să se mai întoarcă, fie că din pricina colinelor nu au văzut că Pausanias este atacat.
- 146 Cu capitolul LXX, Herodot reia povestirea evenimentelor întreruptă la cap. LXV.
- 147 P h. L e g r a n d, *op. cit.*, cartea a IX-a, p. 57, pune „atenienii” în loc de „lacedemonienii” printr-o conjunctură explicabilă în context unde se spune că apariția „atenienilor” a schimbat cu totul lupta de asediu (περιτοχική). Textul este probabil corupt, deoarece dă mai multe posibilități de interpretare.
- 148 Atenienii s-au înfățișat după ce beoțienii au fost puși în derută.
- 149 Despre Athena Alea, vezi cartea I, cap. LXVI și nota 180 la cartea I.
- 150 Despre bătălia de la Plateea, vezi și O t e s i a s, *Persica*, fr. 26; D i o d o r d i n S i c i l i a, cartea a XI-a, cap. XXXII; E s h i l, *Persis*, vs. 807.
- 151 Lacedemonienii s-au ciocnit cu cea mai puternică oștire, adică cu perșii și cu Mardonios (vezi, în urmă, cap. LVIII).
- 152 Despre Aristodemos, singurul care a scăpat din bătălia de la Thermopylai, vezi cartea a VII-a, cap. CXXXI.
- 153 Manuscrisele dau forma Σπαρτιάτης, „spartan” (la singular), după Poseidonios, Philokyon și Amompharetos. Probabil numai ultimul e spartan — așa cum reiese din cap. LV (vezi și nota 112) — ceilalți doi sînt perieci sau dintre ceilalți lacedemonieni.
- 154 Discuția despre cel mai viteaz ostaș a putut avea loc imediat după lupta de la Plateea.
- 155 Arimnestos este comandantul plateenilor care s-a aflat în fruntea concetățenilor săi în lupta de la Marathon. Vezi P l u t a r h, *Aristides*, cap. XI; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. IV, 2. T h u c y d i d e s, cartea a III-a, cap. LII, vorbește de un comandant plateean, Acimnestos, poate același cu Arimnestos. În acest caz, numele Acimnestos format din *ἀει* „totdeauna”, și *μνηστός*, „de care-ți amintești”, este un epitet, „cel veșnic pomenit”, și nu un nume cu adevărat.
- 156 Tyndarizii, adică Pollux și Castor, în căutarea Elenei, sora lor, răpită de Theseus.
- 157 În legătură cu această legendă attică, vezi P l u t a r h, *Theseus*, cap. XXXI și urm.; D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. LXIII; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XLI, 4. Vezi de asemenea la poezii Aleman, fr. 12, Stesichoros (la P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XXII, 4), P i n d a r (la P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XLV, 5).

- 158 Dekelos, eroul eponim al dekeleienilor și al demei Titakidai, care se află nu departe de Aphidnai.
- 159 Trufia lui Theseus care a provocat, prin răpirea unei femei, toate nenorocirile unei invazii.
- 160 Aphidnai, demă a Atticei, din tribul Aiantis, una din cele 12 cetăți cecropiene (vezi S t r a b o, *op. cit.*, § 396). Azi Kotroni.
- 161 Vezi P l u t a r h, *Theseus*, cap. XXXII.
- 162 Despre războiul care a izbucnit cu ani în urmă între atenieni și lacedemonieni, vezi H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CXXXVII.
- 163 Emblema pe care o purta Sophanes putea să aibă semnificația că purtătorul unui scut trebuie să rămână nemișcat la postul său. De la această emblemă s-a plăsmuit întreaga poveste relatată în acest capitol.
- 164 Leagros aparținea unei familii cu renume; fiul său, Glaucon, a fost comandant în lupta navală de la Sybota (T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LI).
- 165 Sophanes, după calculul ce poate fi făcut asupra celor relatate de Thucydides (cartea a IV-a, cap. CII), a murit în 465 î.e.n.
- 166 Daton era o colonie de pe coasta tracă, în fața insulei Thasos. Orașul, celebru pentru minele de aur din jurul său, s-a numit ulterior Neapolis (azi Kavala). Locul exact al bătăliei precizat de T h u c y d i d e s, cartea I, cap. C, cartea a IV-a, cap. CII, este Drabescos; vezi și D i o d o r d i n S i c i l i a, cartea a XI-a, cap. LXX; cartea a XII-a, cap. LXVIII; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXIX, 4.
- 167 Pharandates era nepot de-al lui Darius; vezi cartea a VII-a, cap. XI și LXXIX.
- 168 Pausanias nu era rege al Spartei (vezi această carte, cap. X), dar probabil Herodot pune în gura acestei femei un cuvînt ca să-l flateze pe comandant care să-i asculte rugămintea.
- 169 Mantinea, oraș în Arcadia; azi ruine aproape de Paleopoli.
- 170 Deși eleienii au fost absenți de la bătălie, numele lor figurează totuși la Delfi și Olympia pe tăblițele consacrate victoriei de la Plateea, printre numele popoarelor învingătoare (vezi mai departe cap. LXXXI); numele mantineicilor însă lipsește, deși aceștia au participat.
- 171 Lampon este contemporan și rudă cu acei Lampon pe care P i n d a r l-a celebrat în trei ode pentru victoriile gimnice repurtate de copiii săi, Pytheas și Phylakidas, anume în *Nemeeana*, V, vs. 4, în *Isthmica*, IV, vs. 21 și în *Isthmica* V, vs. 3, 66. Întreaga familie a Psalychizilor din care făcea parte (vezi P i n d a r, *Isthmica*, V, vs. 63) era vestită în insula Egina pentru victoriile gimnice și atletice repurtate.
- 172 „Cea mai neucvîncioasă vorbă” sau „părerea cea mai nelegiuită”, pentru că se propunea profanarea unui mort.
- 173 În gr. φίλην, un fel de cupă, însă fără picior și fără torti; vas de fier.
- 174 În legătură cu obiectele de aur și de argint aflate în tabăra perșilor, vezi și cartea a VII-a, cap. CXIX.
- 175 Hiloții au vîndut eginetilor din obiectele de preț, adunate din porunca lui Pausanias de pe cîmpul de luptă ocupat de perși, la valoarea aramei, nu pentru că n-ar fi cunoscut aurul și argintul, ci pentru că erau grăbiți să-l vîndă ca să nu fie surprinși de comandant asupra furtului.
- 176 Partea aleasă pentru zei putea fi scoasă numai după evaluarea întregii prăzi, ceea ce probabil nu s-a făcut chiar pe cîmpul de luptă. Din text nu reiese clar dacă s-a extras o singură zecime care s-a împărțit în trei,

- sau pentru fiecare din cei trei zei (Apollo, „zeul de la Delfi”, Zeus și Poseidon) câte o zecime, deci luindu-se din total 30%.
- 177 În legătură cu inscripția de pe trepied, vezi *Ephoros*, la *Diodor din Sicilia*, cartea a XI-a, cap. XXXIII; *Thucydides*, cartea I, cap. CXXXII; *Pausanias*, *op. cit.*, cartea a X-a, cap. XIII, 9. Vezi și *Fabricsius*, *Das Plataische Weihgeschenk in Delphi* („Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts”, vol. I, 1886, p. 176 și urm.); *A. Haugvett*, *op. cit.*, p. 461, n. 4. Lista cetăților înscrise pe trepied nu coincide exact cu cea pe care o dă Herodot în cartea a IX-a, cap. XXVIII, XXX, LXXVII; cartea a VIII-a, cap. XLIII–XLVIII, LXXXII.
- Coloana cu șerpi împlețiți a fost mutată de la Delfi de Constantin cel Mare și dusă la Constantinopol, unde a fost așezată în Hippodrom. Cu prilejul săpăturilor de după primul război mondial, a fost descoperită în acel loc (mutată în parte), unde poate fi văzută și azi. Gravurile care reprezintă pe Mohamed al II-lea intrând în Constantinopol conțin această coloană care, deci, la 1453, se păstra încă întreagă. Reproduceri din 1535 și 1575 o arată de asemenea întreagă, cu capetele celor trei șerpi împlețiți. Vezi *S. Casson*, *Les fouilles de l'Hippodrome de Constantinople*, în „*Gazette des Beaux-Arts*”, III, 1930, pp. 213–242.
- 178 Despre ofrandele aduse zeilor în urma bătăliei, vezi și *Thucydides*, cartea I, cap. CXXXII; cartea a III-a, cap. LVII.
- 179 După ce criteriu anume s-au apreciat meritele fiecărui popor, Herodot nu arată. *Diodor din Sicilia*, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. XXXIII, spune: *δισλόμενοι τὰ λάφυρα κατὰ νότον τῶν στρατιωτῶν ἀριθμῶν* („împărțind prăzile după numărul soldaților”). O inscripție dorică (vezi *Rohl*, *Inscriptions grecques antiques*, 70) menționează treizeci și una de seminții elene care au participat la război. Vezi aceeași listă și la *Pausanias*, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XXIII.
- 180 *Pausanias* a primit „o zecime din toate” (*πάντα δέκα*); probabil aceasta este o expresie care vrea să spună „foarte mult”, „din abundență”.
- 181 În text *τάλαντα*, „talanți”, cuvânt corectat de majoritatea editorilor în *δραματά*, „căruțe”, fiind mai potrivite între „caii” și „cămilele” enumerate aici.
- 182 După obiectele descrise, printre care *παραπετάσματα*, „perdele”, Xerxes pare să fi lăsat lui Mardonios chiar cortul său întreg.
- 183 *Pausanias*, făcând comparație între cele două feluri de viață — luxos, al perșilor, frugal, al grecilor —, a urmărit cu siguranță mai mult decât provocarea risului (cum spune Herodot); cum era și spartan, el voia să dea o lecție preaslăvind ideea că sărăcia face măreția Greciei (vezi, în urmă, cartea a VII-a, cap. CII). Totodată această comparație apare ca motiv literar comun, vezi *Lysimachos* și *Dromichaetes*.
- 184 Conținutul capitolului LXXXIV, care relatează despre sfârșitul lui Mardonios, se potrivea mai bine în urma capitolelor LXXVIII–LXXIX, unde ar fi încheiat istoria acestui personaj.
- 185 Despre înmormintarea celor căzuți la Plateea, vezi *Pausanias*, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. II, 5: *κατὰ δὲ τὴν ἑσόδον μάλιστα τὴν ἐς Πλάταιαν τάφοι τῶν πρὸς Μήδους μαχεσαμένων εἰσὶ* („la intrarea în Plateea se află mormintele celor care au luptat împotriva mezilor”).

- 186 E greu de precizat ce înțelege Herodot prin cuvântul *ἱεῖνας* (în alte variante *ἱεῖνας*), tradus de noi cu „tinerii spartani” care au fost înmormintiți într-un mormint aparte, pentru că în al doilea mormint au fost așezați „cei alți spartani”. Textul pare corupt; probabil originalul suna astfel: „în primul mormint au fost îngropați spartanii, în al doilea cei alți *lacedemonieni*, în al treilea — *hilotii*”.
- 187 Pentru ca urmașii care vor auzi de isprăvile grecilor în luptele cu perșii să nu-și condamne strămoșii că ei n-au luat parte la bătălie.
- 188 Artabazos era cu adevărat grăbit, bineînțeles, nu din pricina celor prezentate thesalienilor, ci ca nu cumva să fie urmărit și prins de învingători.
- 189 Aceleași expresii apar la sfârșitul capitolului CXIX al cărții a VIII-a, unde se vorbește de întoarcerea în Asia a lui Xerxes.
- 190 Cu capitolul XC, se reiau evenimentele a căror povestire a fost întreruptă în cartea a VIII-a, cap. CXXXII. Ceea ce se va povesti de aci înainte până la bătălia de la Mycale este deci anterior chiar bătăliei de la Plateea. Prin urmare, povestirea, în capitolul XC, reia evenimentele în care este vorba de Leutychides, după ce o solie ioniană a obținut ca flota să înainteze din Egina până la Delos.
- 191 Despre Theomestor, vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXV.
- 192 „Vorbii multe și mărunte” (*πολλὰ καὶ παντοῖα*, „multe și felurite”); am tradus în acest fel, în dorința de a exprima intenția lui Herodot, clară aici, de a critica flecăreala ionienilor.
- 193 În gr. *κληδόνος εἴνεκεν*. *κληδόν* este o prevestire dedusă, dintr-un cuvânt auzit la întâmplare (vezi cartea a V-a, cap. LXXII).
- 194 Numele lui Hegesistratos e compus din *ἡγεμοῖα*, „a conduce”, și *στρατός*, „oștire”, deci „conducătorul oștirii”.
- 195 Urmează lacună în text.
- 196 „Golful Ionic” înseamnă în denumirea anticilor Marea Adriatică, sau cel puțin partea de miazăzi a acestei mări. Grecii nu-i spuneau Adriatică decât „golful Ionic”; Apollonia, pomenită aici, se afla pe coasta actualei Albanii, lângă satul Pojani.
- 197 Probabil erau turme de oi, al căror număr de 350 sau 360 de capete, cum se obișnuia în asemenea ocazii, coincidea cu numărul zilelor unui an.
- 198 Textul e corupt; unele ediții dau numele râului sub forma *Ἄωον*, altele *χῶνα* (la acuzativ); cele două forme propuse de diverse ediții se bazează fiecare pe anumite izvoare antice, deși nici unul nu corespunde exact descrierii făcute de Herodot. Astfel lecțiunea *Ἄωος* este atestată la *Strabo*, *op. cit.*, cartea a VII-a, § 316, care îl citează, la rîndul său, pe *Hecataios*, fr. 111 N. Azi, acest râu care curge prin sudul Albaniei se cheamă Vioșă sau Vointza, dar nu se varsă în mare pe lângă Oricos, cum spune Herodot, ci mai la nord, pe lângă Apollonia (Pojani). Lecțiunea *Χών* este bazată pe nota unui gramatic, *Theognostos*, *Canones*, 794: *Χών, Χωνός, ὄνομα ποταμοῦ ἐξ οὗ καὶ Ἀπειρος Χωνία παρὰ Ἡροδότῳ* („Hon, Honos, numele unui râu după care și ținutul [se cheamă] Honia, la Herodot”). Care este cuvântul autentic e greu de precizat.
- 199 *Lacmon* sau *Lacmos* (azi *Peristeri*) era numele unui pisc din nordul munților Pindos; vezi *Dictionarul* lui *Stephanos* din *Bi-*

- z a n t, despre Lacmon: ἄκρα τοῦ Πίνδου ὄρεος („un vîrf al muntelui Pindos“).
- 200 Oricos sau Oricon, port în nordul Epirului, azi Eriko, pe coasta Albaniei de sud.
- 201 Pentru că, dacă ar fi cunoscut oracolul, probabil că Euenios ar fi cerut mai mult.
- 202 Puterea de prevestire fiind ceva de la zei, nu un meșteșug înșușit prin învățătură — vrea să spună Herodot.
- 203 Deiphonos, fiul lui Euenios, a fost dus ca profet de corintieni, deoarece Apollonia era o colonie a Corintului, deci între cele două orașe erau relații de la metropolă la colonie.
- 204 „Afaceri“ are aici un sens de dispreț; probabil Herodot vrea să spună că, în cazul că Deiphonos se prevalează doar de numele lui Euenios, fără să fie de fapt fiul acestuia, înseamnă că el nu are înăscută puterea de divinație și ca atare, profetind, face garlatanii.
- 205 Cu capitolul XCVI începe relatarea bătăliei de la Mycale, extinzîndu-se pînă la cap. CVI.
- 206 Calamoi, oraș în insula Samos (tradus, numele înseamnă „Trestile“).
- 207 Mycale, munte și promontoriu pe coasta Asiei Mici, în dreptul insulei Samos.
- 208 Tigranes, comandantul mezilor, vezi cartea a VII-a, cap. LXII; el l-a însoțit pe rege cînd s-a retras.
- 209 „Templul Stăpînelor“ (ἱερόναι), al Eumenidelor (vezi Eshil, *Eumenidele*, vs. 931; Sofocle, *Oedip Rege*, vs. 84) sau al zețelor Thesmophoriene, Demetra și fiica ei.
- 210 Gaison sau Gaisos, loc și pîrîu pe coastă, la sud de Mycale (vezi Strabo, *op. cit.*, § 636; Athenaios, 311; Plinius, *op. cit.*, cartea a V-a, 113 etc.).
- 211 Scolopoeis sau Scolopos, oraș în partea de est a muntelui Mycale, aproape de fluviul Meandru.
- 212 Vezi cartea I, cap. CXLVII și nota 344 despre Codros și Neileus.
- 213 Pentru a le servi de pasarele (vezi Thucydides, cartea I, cap. XLIX).
- 214 N. Nitzsch, *Über Herodots Quellen für die Geschichte der Perserkriege*, „Rheinisches Museum“, XXVII, p. 268, consideră că Herodot, în relatarea bătăliei de la Mycale, s-a servit de o tradiție spartană, deoarece imediat după expunerea bătăliei îl laudă pe regele Leutychides. Folosind această tradiție, Herodot îl menaja pe regele Archidamos, nepotul lui Leutychides, și totodată se ferea de eventuala acuzație de a fi fost părtinitor cu Atena. A. Hauvette, *op. cit.*, pp. 141—142, n. 1, susține că Herodot și-a făcut această opinie în timpul războiului peloponesiac.
- 215 Cuvintele puse de Herodot în gura lui Leutychides par neverosimile. În tabăra persilor se găseau mulți — în afara ionienilor — care cunoșteau greaca, ba existau chiar greci (beoțienii, thesalienii etc.). Întreg pasajul pare o variantă a pasajului din cartea a VIII-a, cap. XXII, probabil inventată și introdusă ulterior epocii lui Herodot.
- 216 În alte ediții, în loc de Ἡρήν apare Ἥρη, „tinerete“.
- 217 Aceeași măsură luată pentru a se apăra cu scuturile, vezi cap. LXI.
- 218 Caduceul era semnul lăsat de trimisul zeilor care le-a adus vestea — vrea să spună Herodot.

- 219 Textul e dificil. Herodot vrea să spună: partea divină a întîmplărilor se vădea și în cazul luptei de la Mycale, anume era un semn bun, trimis de divinitate, că acestei bătălii i-a fost dat să coincidă cu ziua bătăliei de la Plateea, unde grecii au repurtat o mare victorie. Zeii îi încurajau, deci, că și de data aceasta ei vor ieși învingători.
- 220 Vezi cap. LXV.
- 221 E mai puțin sigur dacă cele două bătălii au căzut exact în aceeași zi a aceleiași luni; de aceea unele ediții pun între croșete cuvintele „a aceleiași luni“.
- 222 Lîngă atenieni erau așezați corintienii, sieyonienii și troizenienii.
- 223 Din nou Herodot scoate în evidență vitejia persilor în comparație cu ceilalți „barbari“ (vezi cap. LXII, LXIII, LXVIII și LXXI).
- 224 Prima revoltă a ionienilor (499 î.e.n.) a fost povestită de Herodot în cartea a V-a, cap. XXVIII și urm., și în cartea a VI-a, cap. XLII. A doua răscoală a avut loc în 494 î.e.n.
- 225 Am tradus prin explicație cuvîntul grec παγκράτιον care înseamnă o întrecere gimnică ce cuprinde luptă (πάλη) și pugilat (πυγμή).
- 226 Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. XXIII, 10, spune că el a mai apucat să vadă soclul statuii acestuia, pe Acropole.
- 227 Despre războiul dintre atenieni și carystieni, vezi Thucydides, cartea I, cap. XCVIII (probabil el a avut loc după 469 î.e.n.). Vezi și Herodot, cartea a VIII-a, cap. CXII și CXXI.
- 228 Kyrnos, localitate pe teritoriul carystienilor.
- 229 Carystos (azi Karisto), localitate în partea sudică a Eubeei.
- 230 Geraistos, promontoriu și oraș în partea de sud-vest a Eubeei, azi capul Mandili.
- 231 Vezi, referitor la arderea corăbiilor, G. Giamelli, *Chi incendio le navi persiane a Micale?* „Studi Paoli“, Florența, 1955, pp. 255—358 (grecii).
- 232 În capitolul CVI se arată prezentarea elenilor la Samos și sfatul pe care l-au ținut în legătură cu situația ionienilor.
- 233 Adică regele și eforii.
- 234 Dintre eleni au fost de partea mezilor argienii, locrienii, thebanii (mai bine zis beoțienii), thesalienii, aheii carystieni și unii insulari.
- 235 Cu capitolul CVII, Herodot întrerupe expunerea evenimentelor legate de operațiunile flotei grecești, pentru a povesti, în șapte capitole, istoria nenorocită a lui Masistes, un frate de al regelui; Xerxes se îndrăgostește, pe rînd, de soția, apoi de fiica fratelui său, Masistes, ceea ce duce la deznodăminte tragice pentru familia acestuia din urmă. Abia cu capitolul CXIV, Herodot reia istorisirea evenimentelor întreruptă la capitolul CVI. De remarcat faptul că, în capitolul CVI, Herodot arată că elenii pornesc din Samos spre Hellespont, în timp ce, în capitolul CXIV, spune că pleacă din Mycale spre aceeași țintă. Inconsecvența lui Herodot se explică aici printr-o localizare aproximativă, deoarece atât Samos cît și Mycale se găsesc cam în același loc față de coasta Asiei Mici.
- 236 Persoanele sus-puse, la persi, aveau o gardă personală; ca Masistes, menționat aci, la fel aveau Harpagos (cartea I, cap. CXIII), Oroites (cartea a III-a, cap. CXXVIII), Megabates (cartea a V-a, cap. XXXIII).

- 237 Urmează o digresiune (cap. CVIII—CXIII) în care Herodot povestește o dramă din familia lui Xerxes.
- 238 Motivarea ideilor nu apare aici ca o consecință logică; bineînțeles, ceea ce o reținea pe femeie să nu-și înșele bărbatul nu era conștiința ei că Darius nu va uza de forță, ci sentimentele ei de respect și menajament față de soț, aceleași sentimente pe care Xerxes le avea față de aceeași persoană în calitate de frate.
- 239 Darius era cel mai mare din cei trei fii ai săi. În 465 î.e.n. el a fost omorât de cel mai mic frate al său, de Artaxerxes, în urma intrigii lui Artabanos, ucigașul tatălui său (vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. LXIX).
- 240 Încă un exemplu de credință în fatalitate, atât de des întâlnită la Herodot. El prezintă lucrurile în așa fel, încât Artaynte apare ca un instrument al divinității care a aruncat nenorocirile asupra casei lui Masistes prin propria lui fiică și prin propriul lui frate.
- 241 Amestris era fiica lui Otanes, comandantul perșilor din armata trimisă împotriva Greciei, în 480 î.e.n. Istoria ne-o prezintă de o cruzime îngrozitoare de-a lungul întregii ei vieți.
- 242 Probabil Amestris a crezut că Xerxes i-a dăruit haina de fapt soției lui Masistes și aceasta a dat-o la rîndul ei, fiicei sale. Așa se explică mai bine ura reginei împotriva soției lui Masistos, în timp ce pe fiica ei o lăsa nepedepsită.
- 243 În legătură cu sărbătorirea zilei de naștere, vezi cartea I, cap. CXXXIII; Platon, *Alcibiades*, I, 121, spune: ἐπειδὴν δὲ γένηται ὁ παῖς ὁ πρεσβύτατος (βασιλέως) οὐκ ἐπερ ἡ ἀρχή, πρῶτον μὲν ἑορτάζουσι πάντες οἱ ἐν τῇ βασιλείᾳ ὡς ἂν ἀρχή, εἰτα εἰς τὸν ἄλλον χρόνον ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ γενέθλια ἅπαντα θύει καὶ ἑορτάζει ἡ Ἀσία. („Ziua cînd se naște primul copil [al regelui] căruia îi revine domnia, o sărbătoare mai întîi toți cei din [împărăția] regelui peste care domnește, apoi pentru restul timpului, în această zi, întreaga Asie aduce jertfe și sărbătorește ziua lui de naștere“).
- 244 Ceea ce înseamnă că Xerxes se temea de soția sa și, mai ales, ca nu cumva opinia publică să condamne că nu respectă datina de a împlini orice cerere i se adresează cu ocazia zilei sale de naștere.
- 245 Xerxes îi face fratelui său complimentul că e un om de treabă (deși el n-ar mai fi fost, dacă asculta sfatul lui Xerxes și-și repudia soția nevinovată), pentru a-i da să înțeleagă că soția lui nu este cinstită; prin aceasta, Xerxes încearcă să-și înduplece fratele să renunțe la soția sa de bună voie și astfel să-l scutească de suferința pe care o prevedea că va urma.
- 246 Herodot nu spune și probabil nici cel care l-a informat nu i-a precizat care fiică a lui Xerxes îi era promisă astfel lui Masistes. Xerxes voia în acest fel să-l despăgubească pe fratele său de paguba pe care indirect i-o aducea el personal, bănuind de ce este în stare Amestris.
- 247 Masistes încheie convorbirea cu Darius pe un ton amenințător care prevestește răzbunare cruntă, în caz că se va atinge de el sau de ai lui.
- 248 Un exemplu similar de cruzime feminină, vezi în cartea a II-a, cap. C.

- 249 Pentru ținutul Bactra sau Bactriana (în actuala R.S.S. Tadjikă), vezi cartea a III-a, cap. XCII și cap. LXXXIX.
- 250 Lector se afla pe coasta de sud a Troadei, nu departe de Hrysa, în fața insulei Lesbos. Azi Capul Baba.
- 251 Thucydides, cartea I, cap. LXXXIX, spune că peloponesienii s-au întors acasă, nu din Hellespont, ci chiar de la Mycale și din Samos.
- 252 Despre asedierea Sestosului vorbește și Thucydides, cartea I, cap. LXXXIX.
- 253 Cardia, fiind situată în golful Melas, la începutul istmului Chersones, era departe de Sestos, de aceea nu e cuprinsă printre „orașele înconjurătoare“.
- 254 Pentru „frîghile podului“ (ὄπλα τῶν γέφυρών) vezi cartea a VII-a, cap. XXV.
- 255 Adică al Chersonesului. Sestos era principalul oraș al acestei satrapii europene (vezi cartea a VII-a, cap. XXXV).
- 256 Protesilaos, din Phylake, în Phthiotida, a căzut la debarcare, în expediția împotriva Troiei (vezi Pindar, *Isthmica*, I, vs. 58). El a avut parte de un cult al eroilor și de un oracol.
- 257 De fapt un sanctuar; Artayctes, dorind să pună mina pe averile din sanctuar, nu stă în cumpănă să-și înșele stăpînul. Xerxes i-a dăruit „casa“, cu siguranță, convins că este vorba de casa unui om oarecare.
- 258 Thucydides, cartea I, cap. LXXXIX, spune că au stat în fața cetății toată iarna, abia apoi au eucerit-o (ἐπιχειμάσαντες εἰλον).
- 259 Prin partea unde zidul cetății era mai puțin păzit, poate printr-o parte mai abruptă, unde staționarea trupelor era imposibilă.
- 260 Despre apsinți, vezi cartea a VI-a, cap. XXXIV.
- 261 Pleistoros era probabil un zeu al războiului; G. Kazanow, *Real-Encyclopädie* la cuvîntul *Pleistoros*, arată că sacrificiul în cinstea acestei divinități a fost probabil asemănător celui pe care Xenofon din Efes îl descrie în *Ephesiaca*, cartea a II-a, cap. XIII, 2.
- 262 Artayctes a fost bătut în cuie de viu (vezi cartea a VII-a, cap. XXXIII) pe „scînduri“ probabil în formă de T, cum se obișnuia să se aplice acest supliciu.
- 263 Adică în 479 î.e.n.
- 264 Artembares, un med de vază, pe al cărui fiu l-a pedepsit la joacă Cyrus cînd era copil (vezi cartea I, cap. CXIV și urm.).
- 265 Urmează lacună în text.
- 266 În legătură cu influența mediului asupra caracterelor oamenilor și a obiceiurilor lor, vezi Hippocrates, *Περὶ διέπων*, 24. Vezi și Herodot, cartea a VII-a, cap. CII.
- 267 Această concluzie și o resemnare de acest fel nu se potrivesc cu Cyrus, care avea reputația de a fi considerat „tatăl“ perșilor, care le-a procurat „toate bunătățile“ (vezi cartea a III-a, cap. LXXXIX); de asemenea nu se potrivesc nici cu indemnul dat de el odinioară perșilor de a se revolta pentru a cîștiga „mii de alte bunuri“ (vezi cartea I, cap. CXXVI). F. Kiechle, *Zur Humanität in der Kriegsführung der griechischen Staaten*, „Historia“, VII (1958), pp. 129—156, făcînd o

apropiere între X e n o f o n, *Kyropaedia*, cartea a VII-a, cap. V, 72, și H e r o d o t, cartea a IX-a, cap. CXXII, spune că este vorba despre o încercare de umanizare a purtării războiului, în teorie și în practică.

Încheierea cărții a IX-a se face cu acest fapt divers. De fapt, încheierea propriu-zisă a *Istoriilor* lui Herodot se află la sfârșitul capitolului CXXI al acestei cărți.

INDICE DE NUME

Abai (Ἀβαι), oraș în Focida, I, 46; VIII, 27, 33, 134.
 Abanți (Ἀβαντες) cei din Eubea emigrați în Ionia, I, 146.
 Abaris (Ἀβαρις) hyperboreul, IV, 36.
 Abdera (Ἀβδηρα), oraș în Tracia, I, 168; VI, 46 și urm.; VII, 109, 126; VIII, 120.
 Abderiți (Ἀβδηριται), VII, 120; VIII, 120. Vezi și abderitul Megacreon Nymphodoros.
 Abrocomas (Ἀβροκόμης), pers, fiul lui Darius, VII, 224.
 Abronichos (Ἀβρώνυχος), atenian, fiul lui Lysicles, VIII, 21.
 Absinți (Ἀψινθιοι) vezi Apsinți.
 Abydos (Ἀβυδος), oraș în Hellespont, V, 117; VII, 33 și urm., 37, 43 și urm., 147, 174; VIII, 117, 130; IX, 114; locuitorii orașului Abydos, VII, 44, 95; câmpia orașului Abydos, VII, 45. Vezi și Apollophanes, Bisaltes, Daphnis din Abydos.
 Acanthos (Ἀκανθος), VI, 44; VII, 115—117, 121, 124.
 Acanthieni (Ἀκάνθιοι), VII, 116 și urm.; marea VII, 22.
 Acarnania (Ἀκαρνανία), II, 10; VII, 127. Vezi și Amphilytos, Megistias din Acarnania.
 Achaia (Ἀχαΐη), VII, 94; VIII, 36; Phthiotis VII, 173, 196 — 198; Demetra Achaia, V, 61.
 Achaic (acheu) (Ἀχαιικός), neamul, VIII, 73; Cleomenes, V, 72.
 Achaimenes (Ἀχαιμένης), fiul lui Darius, pers, III, 12; VII, 7, 97, 226 și urm.; tatăl lui Teispis, pers, III, 75; VII, 11.
 Achaïos (Ἀχαιός), tatăl lui Phthios, II, 98.
 Acheloos (Ἀχελῷος), riu, II, 10; VII, 126.
 Achemenizi (Ἀχαιμενίδαι), I, 125; III, 65; Artahaies, VII, 117; Megabates, V, 32; Sataspes, IV, 43; Tigranes, VII, 62; Hystaspes, I, 209; Pharnaspes, III, 2.
 Acheron (Ἀχέρων), riu, V, 92; VIII, 47.
 Achilleion (Ἀχιλλέιον), oraș, V, 94.
 Acraiphia (Ἀκραίφλη), oraș, VIII, 135.
 Acrisios (Ἀκρίσιος), tatăl Danaei, VI, 53 și urm.
 Acrothoon (Ἀκροθῶν), oraș, VII, 22.
 Adeimantos (Ἀδείμαντος), corintian, fiul lui Okytos, VII, 137; VIII, 5, 59, 61, 94.
 Adicran (Ἀδικράν), regele libyenilor, IV, 159.
 Adrastos (Ἀδρηστος), frigian, fiul lui Gordias, I, 35-45; argian, fiul lui Talaos, V, 67 și urm.
 Adriatica (οἰ' Ἀδριτική), mare, I, 163; IV, 33; V, 9.
 Adymachizi (Ἀδυμαχίδαι), libyeni, IV, 168.
 Aeimnestos (Ἀεΐμνηστος), spartan, IX, 64.
 Aeropos (Ἀέροπος), argian, descendentul lui Temenos, VIII, 137; fiul lui Filip, regele macedonenilor, VIII, 139; fiul

lui Kepheus din Tegeea, IX, 26.
 Afrodita ('Αφροδίτη), în Atar-
 bechis al Egiptului, II, 41;
 la Memphis, II, 112; Alilat,
 la arabi, I, 131; III, 8; Ar-
 gimpassa a scîtilor, IV, 59, 67;
 la Kythera, I, 105; în Cipru,
 I, 105; la Cyrene, II, 181;
 Mitra a persilor, I, 131; My-
 litta a asirienilor, I, 131; la
 Babylon I, 199; Urania, I,
 105, 131; III, 8; IV, 59; a
 sirienilor, în orașul Ascalon,
 I, 105.
 Agaios ('Αγαῖος), elean, tatăl lui
 Onomastos, VI, 127.
 Agamemnon ('Αγαμέμνων), fiul
 lui Pelops, I, 67; IV, 103; VII,
 159.
 Agariste ('Αγαρίστη) sicyoniană,
 fiica lui Cleisthenes, VI, 126,
 130 și urm.; ateniană, fiica
 lui Hippocrates, VI, 131.
 Agasicles ('Αγασικλῆς), din Ha-
 licarnas, I, 144.
 Agathoergi ('Αγαθοεργοί) ai spar-
 tanilor, I, 67.
 Agathyrși ('Αγάθυρσοι), IV, 49,
 100, 102, 104, 119, 125.
 Agathyrsos ('Αγάθυρσος), fiul lui
 Heracles, IV, 10.
 Agbalos ('Αγβαλος), din Arados,
 tatăl lui Merbalos, VII, 98.
 Agenor ('Αγώνωρ), fenician, ta-
 tăl lui Cadmos, IV, 147; VII,
 91.
 Agetos ('Αγητος), spartan, fiul
 lui Alkeides, VI, 61 și urm.
 Agis ('Ηγίς și 'Αγίς) spartan,
 fiul lui Hippocratides și tatăl
 lui Menares, VI, 65; VIII, 131;
 fiul lui Eurysthenes, regele
 Spartei, VII, 204.
 Aglauros ('Αγλαυρος), fiica lui
 Kecrops, cinstită la Atena în-
 tr-un templu, VIII, 53.
 Aglomachos ('Αγλόμαχος), cyreni-
 an, IV, 164.
 Agora ('Αγορή), oraș, VII, 58.
 Agrianes ('Αγριάνης), riu, IV,
 90.
 Agriani ('Αγριῶνες), V, 16.
 Agrigentini ('Ακράγαντινοί), VII,
 165, 170. Vezi și Ainesidemus,
 Theron, Pataicos, din Agri-
 gent.
 Agron ('Αγρων), fiul lui Ninos,
 rege la Sardes, I, 7.
 Agylla ('Αγυλλα), oraș în Etru-
 ria, I, 167.
 Ahei ('Αχαιοί), I, 145 și urm.;
 II, 120; V, 72, VIII, 47, 73;
 IX, 27; phthioți, VII, 132,
 185, 197.
 Aia (Αἶα), sau Colchida, I, 2;
 VII, 193, 197.
 Aiacos (Αἰακός), V, 89; VI, 35.
 Aiakes (Αἰάκης), samian, tatăl
 lui Polycrates, II, 182; III,
 39, 139; VI, 13, fiul lui Sy-
 loson, IV, 138; VI, 13 și
 urm., 22, 25.
 Aiakizi (Αἰακίδαι), urmașii lui
 Aiakes, V, 80; VIII, 64, 83
 și urm.
 Aias (Αἴας), fiul lui Aiakes, V,
 66; VIII, 64, 121; tatăl lui
 Philaios, VI, 35.
 Aigai (Αἰγαί), oraș, I, 145.
 Aigaiai (Αἰγαῖαι), oraș, I, 149.
 Aigaleos (Αἰγάλεως), munte (co-
 lină), VIII, 90.
 Aige (Αἰγί), oraș, VII, 123.
 Aigialei (Αἰγιαλῆες), pelasgi, VII,
 94; sicyonieni, V, 68.
 Aigialeus (Αἰγιαλεύς), sicyonian,
 fiul lui Adrastus, V, 68.
 Aigicores (Αἰγικόρης), fiul lui
 Ion, V, 66.
 Aigileia (Αἰγίλεια), ținut în Eu-
 beea, al Eretriei, VI, 101,
 107; insulă, VI, 107.
 Aigion (Αἴγιον), oraș, I, 145.
 Aigira (Αἰγίρα), oraș, I, 145.
 Agiroessa (Αἰγυρόεσσα), oraș, I,
 149.
 Aigleia (Αἰγλείη), vezi Aigileia.

Aigli (Αἰγίλοι), III, 92.
 Aigos Potamoi (Αἰγὸς Ποταμοί),
 IX, 119, vezi și „Rîul Caprei”.
 Aineia (Αἰνεία), oraș, VII, 123.
 Ainesidemus (Αἰνησιδημος), fiul
 lui Pataicos, monarhul Agri-
 gentului, VII, 154, 165.
 Ainieni (Αἰνιῆνες), vezi Enieni.
 Ainos (Αἴνως), oraș, IV, 90; VII,
 58.
 Ainyra (Αἰνυρα), ținut în Thasos,
 VI, 47.
 Aisanios (Αἰσάνιος), tatăl lui
 Grinnos, din Thera, IV, 150.
 Aischines (Αἰσχίνης), eretrian,
 fiul lui Nothon, VI, 100.
 Aischraios (Αἰσχροῖος), atenian,
 fiul lui Lycomedes, VIII, 11.
 Aischronia (Αἰσχροινίη), trib sa-
 mian, III, 26.
 Akeratos ('Ακέρατος), profet la
 Delfi, VIII, 37.
 Akes ('Ακης), riu, III, 117.
 Alabanda ('Αλάβανδα), oraș în
 Caria, VII, 195; în Frigia,
 VIII, 136.
 Alalia ('Αλαλίη), oraș, I, 165
 și urm.
 Alarodieni ('Αλαρόδιοι), III, 94;
 VII, 79.
 Alazeir ('Αλάζειρ), regele orașu-
 lui Barca, IV, 164.
 Alazoni ('Αλαζόνες), IV, 17,
 52.
 Alcaios ('Αλκαῖος), fiul lui He-
 racles, I, 7; poetul, V, 95.
 Alcamenes ('Αλκαμένης), fiul lui
 Teleclos, rege spartan, VII,
 204.
 Alcibiade ('Αλκιβιάδης), atenian,
 tatăl lui Cleinias, VIII, 17.
 Alcmena ('Αλκμήνη), mamă lui
 Heracles, II, 43, 145.
 Alcmeon ('Αλκμέων), atenian,
 fiul lui Megacles, I, 59; VI,
 125, 127, 130.
 Alcmeonizi ('Αλκμεωνίδαι), I, 61,
 64; V, 62-66, 70 și urm.,
 90; VI, 115, 121, 123-125,
 131.
 Alcon ('Αλκων), molos, VI, 127.
 Alea ('Αλέη), vezi Athena.
 Aleion ('Αλήιον), cîmpie a Ci-
 liciei, VI, 95.
 Aleuazi ('Αλευάδαι), fiii lui Ale-
 uas, VII, 6, 130, 172; IX,
 58.
 Alexandros ('Αλέξανδρος), fiul
 lui Amyntas, regele macedo-
 nilor, V, 17, 19-22; VII, 173,
 175; VIII, 121, 136-144; IX,
 1, 4, 8, 44-46; fiul lui Priam,
 I, 3; II, 113-120.
 Alilat ('Αλιλάτ), vezi Afrodita.
 Alkeides ('Αλκείδης), spartan,
 tatăl lui Agetos, VI, 61.
 Alkenor ('Αλκηνωρ), argian, I,
 82.
 Alketes ('Αλκέτης), fiul lui Ae-
 ropos, regele macedonilor, VIII,
 139.
 Alkimachos ('Αλκίμαχος), tatăl
 lui Euphorbos, eretrian, VI,
 101.
 Allesos ('Αλλησος), vezi Anysos.
 Alopecai ('Αλωπεκαί), din Attica,
 V, 63.
 Alos ('Αλος), din Achaia, VII,
 173, 197.
 Alpenos ('Αλπηνός), oraș, VII,
 216; sat, VII, 176, 229.
 Alpheos ('Αλφεός), fiul lui Or-
 siphantos, spartan, VII, 227.
 Alpis ('Αλπις), riu, IV, 49.
 Alyattes ('Αλυάττης), fiul lui
 Sadyattes, regele lydienilor,
 I, 6, 16-25, 73 și urm., 92 și
 urm.; III, 48; VIII, 35.
 Amasis ('Αμασις), regele Egiptu-
 lui, I, 30, 77; II, 43, 145,
 154, 162 și urm., 169 ...; III,
 4, 10, 14, 16, 39-43, 47, 126;
 marafian, comandant pers, IV,
 167, 201, 203.
 Amathus, și Amathunt ('Α-
 μαθοῦς, -οὔντος), oraș, V,
 105.
 Amathusieni ('Αμαθοῦσιοι), V,
 104, 108, 114 și urm.

Amazoane ('Αμαζόνες), IV, 110-117; IX, 27.
 Ambrakioți ('Αμπρακιῶται), VIII, 45, 47; IX, 28, 31.
 Ameinias ('Αμεινίας), atenian, VIII, 84, 93.
 Ameinocles ('Αμεινοκλής), fiul lui Cretinas, din Magnesia (Asia Mică), VII, 190.
 Amestris ('Αμυστρίς), soția lui Xerxes, persană, VII, 61, 114; IX, 109 și urm., 112.
 Amiantos ('Αμιάντος), fiul lui Lycurg, arcadian din Trapezunt, VI, 127.
 Amilcas ('Αμίλλας), fiul lui Annon, regele cartaginezilor, VII, 165-167.
 Ammon ('Αμμων și 'Αμοῦν), zeu, în Theba Egiptului, II, 42; al etiopienilor II, 29; al amonienilor, I, 46; II, 18, 32, 55; IV, 181.
 Ammonieni ('Αμμώνιοι), II, 32, 42; III, 17, 25 și urm.; IV, 181 și urm. Vezi și Etearchos, ammonian.
 Amompharetos ('Αμομφάρετος), fiul lui Poliades, spartan, IX, 53, 55-57, 71, 85.
 Amorges ('Αμόργης), pers, V, 121.
 Ampe ('Αμπη), oraș, VI, 20.
 Ampelos ('Αμπελος), promontoriu, VII, 122 și urm.
 Amphiaraios ('Αμφιάρεως), tatăl lui Amphilochoș, III, 91; oracolul lui, I, 46, 49, 52, 92; VIII, 134.
 Amphicaia ('Αμφίκαια) (oraș, VIII, 33.
 Amphicrates ('Αμφικράτης), regele Samosului, III, 59.
 Amphictyon ('Αμφικτύων), templul lui, VII, 200.
 Amphictyoni ('Αμφικτύονες), II, 180; V, 62; VII, 200 (213), 228.
 Amphictyonis ('Αμφικτυονίς), templul Demetrei Amphictyoniș, VII, 200.
 Amphilochoș ('Αμφίλοχος), fiul lui Amphiaraios, III, 91; VII, 91.
 Amphilytos ('Αμφίλυτος), din Acarnia, I, 62.
 Amphimnestos ('Αμφίμνηστος), fiul lui Epistrophos, din Epidamnus, VI, 127.
 Amphion ('Αμφίων), Bachiadul, corintian, V, 92.
 Amphissa ('Αμφισσα), oraș, VIII, 32, 36.
 Amphitryon ('Αμφιτρυών), tatăl lui Heracles, II, 43 și urm., 146; V, 59; VI, 53.
 Amprakioți ('Αμπρακιῶται), vezi Ambrakioți.
 Amyntas ('Αμύντης), fiul lui Alketes, regele macedonilor, V, 17-19, 94; VII, 173; VIII, 136, 139 și urm.; IX, 44; fiul lui Bubares, pers, VIII, 136.
 Amyrgi ('Αμύργοι), saki, VII, 64.
 Amyris ('Αμυρίς), tatăl lui Damasos, din Siris, VI, 127.
 Amyrtaios ('Αμυρταῖος), tatăl lui Pausiris, egiptean, II, 140; III, 15.
 Amytheon ('Αμυθέων), tatăl lui Melampus, II, 49.
 Anacharsis ('Ανάχαρσις), fiul lui Gnuros, scit, IV, 46, 76 și urm.
 Anacreon ('Ανακρέων), din Teos, III, 121.
 Anactorieni ('Ανακτόριοι), IX, 28, 31; sanctuarul (anactoron) la Eleusis, IX, 65.
 Anagrasian ('Αναγυράσιος), Eumenes, VIII, 93.
 Anaphes ('Ανάφης), fiul lui Otanes, pers, VII, 62.
 Anaphlystos ('Ανάφλυστος), demă antică, IV, 99.
 Anaxandrides ('Αναξανδρίδης), fiul lui Theopompos, spartan, VIII, 131; fiul lui Leon, rege spartan, I, 67; III, 148; V, 39 și urm., 42, 64; VI, 50,

108; VII, 148, 158, 204 și urm.; VIII, 71; IX, 10, 64.
 Anaxandros ('Ανάξανδρος), fiul lui Eurycrates, rege spartan, VII, 204.
 Anaxilaos ('Αναξίλαος), fiul lui Archidamos, spartan, VIII, 131; fiul lui Cratinas, tatăl Kydippe, tiran în Rhegion, VI, 23; VII, 165, 170.
 Anaua ('Αναυα), oraș, VII, 30.
 Anchimolios ('Αγχιμόλιος), spartan, fiul lui Aster, V, 63.
 Andreas ('Ανδρέης), sicyonian, VI, 126.
 Androbulos ('Ανδρόβουλος), tatăl lui Timon, din Delfi, VII, 141.
 Androdamos ('Ανδροδάμας), tatăl lui Theomestor, samian, VIII, 85; IX, 90.
 Androcates ('Ανδροκράτης), erou, IX, 25.
 Andromeda ('Ανδρομέδη), fiica lui Kepheus, VII, 61, 150.
 Androfagi ('Ανδροφάγοι), IV, 18, 100, 102, 106, 119, 125.
 Andros ('Ανδρος), insulă, IV, 33; V, 31; VIII, 108, 111 și urm., 121; locuitori din..., VIII, 66, 111 și urm. Vezi și Hieronymos din Andros.
 Aneristos ('Ανήριστος), fiul lui Sperthias, spartan, VII, 137; tatăl lui Sperthias, spartan, VII, 134.
 Angareion ('Αγγάριον), pers, VIII, 98.
 Angites ('Αγγίτης), riu, VII, 113.
 Angros ('Αγγρος), riu, IV, 49.
 Annon ('Αννων), vezi Hannon.
 Anopaia ('Ανόπαια), munte, VII, 216.
 Antágoras ('Ανταγόρης), din Cos, IX, 76.
 Antandros ('Αντανδρος), oraș pelagic, V, 26; VII, 42.
 Anthele ('Ανθήλη), oraș, VII, 176; sat, VII, 200.
 Anthemus (Anthemunt) ('Ανθεμοῦς), oraș, V, 94.
 Anthylla ('Ανθύλλα), oraș, II, 97 și urm.
 Antichares ('Αντιχάρης), din Eleon, V, 43.
 Antidoros ('Αντίδωρος), din Lemnos, VIII, 11.
 Antikyra ('Αντικύρη), oraș, VII, 198, 213. Vezi și Corydallos și Polias din...
 Antiochos ('Αντίοχος), tatăl lui Tisamenes, din Elida, IX, 33.
 Antipatros ('Αντίπατρος), fiul lui Orges, din Thasos, VII, 118.
 Antiphemos ('Αντίφημος), din Lindos, VII, 153.
 Anysios ('Ανύσιος), nomă a Egiptului, II, 166.
 Anysis ('Ανυσίς), oraș, II, 137, 166.
 Anysis ('Ανυσίς), rege al Egiptului, II, 137, 140.
 Anysos ('Ανυσος), tatăl lui Te-tramnestos, din Sidon, VII, 98.
 Aparyti ('Απαρύται), III, 91.
 Apaturia ('Απατούρια), sărbătoare, I, 147.
 Aphetai ('Αφέται), ținut al Magnesiei, VII, 193, 196; VIII, 4, 6-8, 11 și urm., 14.
 Aphidna(i) ('Αφιδναί) al Atticei, IX, 73. Vezi și Callimachos, Timodemos din...
 Aphrodisias ('Αφροδισιάς), insulă, IV, 169.
 Aphthites ('Αφθίτης), nomă a Egiptului, II, 166.
 Aphytis ('Αφυτίς), oraș, VII, 12.
 Api ('Απί), divinitate scită, IV, 59.
 Apidanos ('Απιδανός), riu, VII, 129, 196.
 Apis ('Απίς), zeu al Egiptului, II, 153; III, 27-29, 33, 64; oraș, II, 18.
 Apollon ('Απόλλων), I, 87; VII, 26; la Abai, VIII, 33; la Branchizi, II, 159; Goitosyros al

sciților, IV, 59; la Delfi, I, 50; la Delos, VI, 97, 118; la Thornax, I, 69; Ismenios la Theba, I, 52, 92; V, 59-61; VIII, 134; la Corint, III, 52; Loxias, la Delfi, I, 91; IV, 163; Lykios la Patara, I, 182; la Metapont, IV, 15; la Naucratis, II, 178; Ptoos, VIII, 135; la Sparta, VI, 57; Triopios, I, 144; Phoibos, IV, 155; oracolul din Delfi, VI, 80; Horos, fiul lui Dionysos și al Isidei, în Egipt, II, 83, 144, 155 și urm.; izvor, IV, 158.

Apollonia ('Απολλωνία), oraș la Pontul Euxin, IV, 90, 93; oraș în golful Ionic, IX, 92-94. Vezi Euenios și Deiphonos din...

Apolloniații ('Απολλωνιάται), IX, 92-94.

Apollophanes ('Απολλοφάνης), tatăl lui Bisaltes, din Abydos, VI, 26.

Apries ('Απρίης), fiul lui Psam-mis, rege egiptean, II, 161-163, 169; III, 1; IV, 159.

Apsinți ('Αψινθιοί), VI, 34, 36 și urm.; IX, 119.

Arab ('Αράβιος), I, 131, 198; II, 30, 141; III, 4, 7, 8, 9, 88, 91, 97, 109-112; VII, 69, 86, 97, 184; golful, II, 11, 102, 158; IV, 39, 42 și urm.; muntele II, 8.

Arabia ('Αραβία), II, 8, 11 și urm., 15, 19, 73, 75, 124, 158; III, 9, 107, 112 și urm.; IV, 39.

Aradieni ('Αράδιοι), VII, 98.

Araros ('Αραρός), flu, IV, 48.

Araxes ('Αράξης), flu, I, 201 și urm., 205, 209, 211, 216; III, 36; IV, 11, 40.

Arbalos ('Αρβαλος), vezi Agbalos.

Arcadia ('Αρκαδία), I, 66 și urm.; VI, 74, 83, 127; VII, 90, 202; VIII, 26.

Arcadieni ('Αρκάδες), I, 66; II, 171; IV, 161; V, 49; VI, 74; VII, 170, 202; VIII, 72 și urm.; IX, 27 și urm., 35; pelasgi, I, 146. Vezi și arcadienii Amiantos, Demonax, Cleandros.

Archandros ('Αρχανδρος), fiul lui Phtios, II, 98; oraș al lui... II, 97 și urm.

Archelaoi ('Αρχέλαοι), trib al sicyonienilor, V, 68.

Archelaos ('Αρχέλαος), fiul lui Hegesilaos, rege spartan, VII, 204.

Archestradides ('Αρχεστρατίδης), tatăl lui Athenagoras, samian, IX, 90.

Archias ('Αρχίας), tatăl lui Samios, spartan, III, 55; fiul lui Samios, spartan, III, 55.

Archidemos ('Αρχίδημος), fiul lui Anaxandrides, spartan, VIII, 131; fiul lui Zeuxidemos, rege spartan, VI, 71.

Archidike ('Αρχιδίκη), II, 135.

Archilochos ('Αρχιλοχος), fiul lui Paris, I, 12.

Ardericca ('Αρδέρικα), sat în Assyria, I, 185; loc în Kissia, VI, 119.

Ardys ('Αδρυς), fiul lui Gyges, regele lydienilor, I, 15 și urm., 18.

Ares ('Αρης), VII, 140; VIII, 52, 77; la Papremis în Egipt, II, 59, 63, 83; la sciți, IV, 59-62; la traci, V, 7; VII, 76.

Argades ('Αργάδης), fiul lui Ion, V, 66.

Argaios ('Αργαίος), fiul lui Perdicas, regele macedonilor, VIII, 139.

Arganthonios ('Αργανθώνιος), rege în Tartessos, I, 163, 165.

Arge ('Αργη), hyperboreană, la Delos, IV, 35.

Argeia ('Αργείη), fiica lui Autesion, VI, 52.

Argieni ('Αργεῖοι), I, 31, 61, 82; III, 131; V, 49, 57, 61,

67 și urm., 86-89, 113; VI, 19, 75-84, 92, 127; VII, 148-152; VIII, 73; IX, 12, 27, 34 și urm.; argiene, I, 31; III, 134; V, 94.

Argilos ('Αργίλος), oraș, VII, 115.

Argimpasa ('Αργίμπασα), vezi Afrodita.

Argiopion ('Αργιόπιον), ținut al Plateii, IX, 57.

Argipei ('Αργιπαῖοι), IV, 23.

Argo ('Αργώ), IV, 145, 179; VII, 193.

Argolida ('Αργολίδα), ținut, I, 82; VI, 92; crater (vas), IV, 152.

Argos ('Αργος), oraș, I, 1, 5, 82; VI, 76, 80, 82 și urm.; VII, 145, 148, 150, 152 și urm.; VIII, 137 și urm.; IX, 34; templul lui Argos, VI, 75, 78, 80, 82.

Arhandros ('Αρχανδρος), vezi Archandros.

Arii ('Αρειοί), III, 93; VII, 66; ('Αριοί), mezi, VII, 62.

Ariabignes ('Αριαβίγνης), fiul lui Darius, pers, VII, 95; VIII, 89.

Ariantas ('Αριαντάς), rege al sciților, IV, 81.

Ariapeithes ('Αριαπειθης), tatăl lui Skyles, regele sciților, IV, 76, 78.

Ariaramnes ('Αριαράμνης), pers, VIII, 90; fiul lui Teispis, pers, VII, 11.

Ariazos ('Αρίαζος), tatăl lui Gergis, pers, VII, 82.

Aridolis ('Αρίδωλις), tiran în Alabanda, VII, 195.

Arima (ἄριμα), cuvânt scit, IV, 27.

Arimaspee ('Αριμάσπεια), poeme, IV, 14.

Arimaspi ('Αριμασποί), III, 116; IV, 13, 27.

Arimnestos ('Αρίμνηστος), din Platea, IX, 72.

Ariomardos ('Αριόμαρδος), fiul lui Artabanos, pers, VII, 67; fiul lui Darius, pers, VII, 78.

Arion ('Αρίων), din Methymne, I, 23 și urm.

Ariphron ('Αρίφρων), tatăl lui Xanthippos, atenian, VI, 131, 136; VII, 33; VIII, 131.

Arisba ('Αρίσβα), oraș, I, 151.

Aristagoras ('Αρισταγόρης), tiran în Kyzikos, IV, 138; tatăl lui Hegesistratos, samian, IX, 90; fiul lui Heracleides, tiran în Kyme, IV, 138; V, 37 și urm.; fiul lui Molpagoras, milesian, V, 30-38, 49-55, 65, 97-100, 124-126; VI, 1, 5, 9, 13, 18; VII, 8.

Aristeas ('Αριστεύς), fiul lui A-deimantos, corintian, VII, 137; fiul lui Caustrobios, din Procones, IV, 13-16.

Aristeides ('Αριστείδης), fiul lui Lysimachos, atenian, VIII, 79-82, 95; IX, 28.

Aristocrates ('Αριστοκράτης), tatăl lui Casambos, din Egina, VI, 73.

Aristodemos ('Αριστόδημος), fiul lui Aristomachos, IV, 147; VI, 52; VII, 204; VIII, 131; spartan, VII, 229-231; IX, 71.

Aristodicos ('Αριστόδικος), fiul lui Heracleides din Kyme, I, 158 și urm.

Aristogeiton ('Αριστογείτων), atenian, V, 55; VI, 109, 123.

Aristokypros ('Αριστόκυπρος), fiul lui Philokypros, rege în Soloi, V, 113, 119.

Aristolaides ('Αριστολαίδης), tatăl lui Lycurg, atenian, I, 59.

Aristomachos ('Αριστόμαχος), fiul lui Cleodaios, VI, 52; VII, 204; VIII, 131.

Ariston ('Αρίστων), tiran în Byzantion, IV, 138; fiul lui Hegesicles, rege spartan, I, 67; V, 75; VI, 51, 61-66, 68 și urm.; VII, 3, 101, 209, 239.

Aristonike ('Αριστονίκη), Pythia, VII, 140.

Aristonymos ('Αριστόνομος), fiul lui Myron, sicyonian, VI, 126,

Aristophantos ('Αριστόφαντος), tatăl lui Cobon, din Delfi, VI, 66.
 Aristophilides ('Αριστοφίλιδης), rege în Tarent, III, 136.
 Arizanti ('Αριζάντοι), neam med, I, 101.
 Arizos ('Αρίζος), vezi Ariazos.
 Arkesilaos ('Αρκεσίλαος), fiul lui Battos, regele Cyrenei, IV, 159 și urm.; altul, II, 184; IV, 160 și urm.; altul, IV, 162-165, 167, 200.
 Armeni ('Αρμένιοι), I, 180, 194; III, 93; V, 49, 52; VII, 73; muntele armenilor I, 72.
 Armenia ('Αρμενία), V, 52.
 Arpoxais ('Αρπόξαις), fiul lui Targitaos, scit, IV, 5 și urm.
 Arsamenes ('Αρσαμένης), fiul lui Darius, pers, VII, 68.
 Arsames ('Αρσάμης), fiul lui Darius, pers, VII, 69; fiul lui Ariaramnes, pers, I, 209; VII, 11, 224.
 Artabanos ('Αρτάβανος), fiul lui Hystaspes, pers, IV, 83, 143; VII, 10-12, 15-18, 46-52, 66 și urm., 75, 82; VIII, 26.
 Artabates ('Αρταβάτης), tatăl lui Pharnazathres, pers, VII, 65.
 Artabazos ('Αρτάβαζος), fiul lui Pharnakes, VII, 66; VIII, 126-129; IX, 41 și urm., 58, 66, 70, 77, 89.
 Artabe (ἀρτάβη), măsură persană, I, 192.
 Artachaies ('Αρταχάιης), fiul lui Artaios, pers, VII, 22, 117; tatăl lui Artayntes, VIII, 130; tatăl lui Otaspes, VII, 63.
 Artai ('Αρταῖοι), perși, VII, 61.
 Artaios ('Αρταῖος), tatăl lui Artachaies, pers, VII, 22, 117; tatăl lui Azanes, VII, 66.
 Artake ('Αρτάκη), oraș, IV, 14; VI, 33.
 Artanes ('Αρτάνης), fiul lui Hystaspes, pers, VII, 224; rîu, IV, 49.
 Artaphernes ('Αρταφέρνης), fiul

lui Hystaspes, pers, V, 25, 30-33, 35, 73, 96, 100, 123; VI, 1, 4, 30, 42; fiul lui Artaphernes, pers, VI, 94, 116-119; VII, 8, 10, 74.
 Artayctes ('Αρταύκτης), fiul lui Herasmis, pers, VII, 33, 78; IX, 116-120, 122.
 Artaynte ('Αρταύντη), fiica lui Masistes, persă, IX, 108 și urm.
 Artayntes ('Αρταύντης), fiul lui Artachaies, pers, VIII, 130; IX, 102, 107; fiul lui Ithamithres, pers, VII, 67.
 Artembares ('Αρτεμβάρης), med, I, 114-116; strămoșul lui Artayctes, pers, IX, 122.
 Artemis ('Αρτεμις), fiica Demetrei, II, 156; la Artemision, VII, 176; Bubastis, în orașul Bubastis al Egiptului, II, 59 și urm., 83, 137, 156; în Buto al Egiptului, II, 155 și urm.; la Brauron, VI, 138; în Efes, I, 26; Orthosia la Byzantion, IV, 87; în Samos, III, 48; a tracilor, V, 7; regească, IV, 33; țărnuț sfânt al..., VIII, 77; templul Artemidei la Delos, IV, 35 și urm.
 Artemisia ('Αρτεμισία), fiica lui Lygdamis, regină în Halicarnas, VII, 99; VIII, 68 și urm., 87 și urm., 93, 101, 103, 107.
 Artemision ('Αρτεμισιον), țărnuț al Eubeiei, VII, 175-177, 182, 192, 194 și urm.; VIII, 2, 4-6, 8, 11, 14, 16, 21-23, 40, 42, 45 și urm., 66, 76, 82; templul zeiței Artemis, la Delos, IV, 35 și urm.
 Artescos ('Αρτησκός), rîu, IV, 92.
 Artimpasa ('Αρτίμπασα), vezi Argimpasa...
 Artobazanes ('Αρτοβαζάνης), fiul lui Darius, pers, VII, 2 și urm.
 Artochmes ('Αρτόχημης), pers, VII, 73.
 Artontes ('Αρτόντης), tatăl lui Bagaïos, pers, III, 128; fiul lui Mardonios, pers, IX, 84.

Artoxerxes (Artaxerxes), ('Αρτοξέρξης), fiul lui Xerxes, regele persilor; VI, 98; VII, 106, 151 și urm.
 Artozostra ('Αρτοζώστρη), fiica lui Darius, persă, VI, 43.
 Artymbios ('Αρτύβιος), pers, V, 108, 110-113.
 Artyphios ('Αρτύφιος), fiul lui Artabanos, pers, VII, 66 și urm.
 Artystone ('Αρτυστόνη), fiica lui Cyrus, persă, III, 88; VII, 69, 72.
 Aryandes ('Αρυάνδης), pers, IV, 165-167, 200, 203.
 Aryandic ('Αρυανδικόν), monedă de argint, IV, 166.
 Aryenis ('Αρύηνις), fiica lui Alyattes, lydiană, I, 74.
 Asbysti ('Ασβύσται), IV, 170.
 Ascalon ('Ασκάλων), oraș, I, 105.
 Aschy, ashi (ἄσχυ), IV, 23.
 Asia ('Ασία), I, 4, 6, 15-27, 72, 95, 102-108, 130, 142, 177, 192, 209; II, 16 și urm.; 103; III, 67, 88, 90, 94, 96, 98, 115, 117, 137; IV, 1, 4, 11 și urm., 36 și urm., 40-45, 143, 198; V, 12, 15, 17, 30, 49 și urm., 96 și urm., 119; VI, 24, 43, 45, 58, 70, 116, 118 și urm.; VII, 1, 9, 11, 20, 21, 25, 33, 70, 73 și urm., 93, 107, 135, 137, 145 și urm., 157, 174, 184 și urm.; VII, 109, 118 și urm., 136; IX, 89, 116, 122.
 Asia ('Ασία), soția lui Prometheus, IV, 45.
 Asias ('Ασιάς), trib la Sardes, IV, 45.
 Asias ('Ασίης), fiul lui Cotys, IV, 45.
 Asine ('Ασίνη), oraș, VIII, 73.
 Asiria ('Ασσυρία), I, 1, 95, 178, 185, 192 și urm.; II, 17; III, 92; IV, 39.
 Asirieni ('Ασσύριοι), I, 95, 102 și urm., 106, 131, 178, 183, 188, 192-194, 199; II, 141, 150; III, 155; VI, 54; VII, 9, 63; asirian, scriere, IV, 87; mărfuri, I, 1; istorioare, I, 184.
 Asmach ('Ασμάχ), II, 30.
 Asonides ('Ασωνίδης), din Egina, VII, 181.
 Asopieni ('Ασώπιοι), IX, 15.
 Asopodoros ('Ασωπόδωρος), fiul lui Timandros, teban, IX, 69.
 Asopos ('Ασωπός), rîu al Beotiei, VI, 108; IX, 15, 19, 30 și urm., 36, 38, 40, 43, 49, 51, 59; rîu al Trachiniei, VII, 199 și urm., 216, 217.
 Aspathines ('Ασπαθίνης), tatăl lui Prexaspes, III, 70, 78; VII, 97.
 Assa ('Ασσα), oraș, VII, 122.
 Assesia ('Ασσησίη), vezi Athena.
 Assesos ('Ασσησός), ținut al Miletului, I, 19, 22.
 Astacos ('Αστακός), tatăl lui Melanippos, teban, V, 67.
 Aster ('Αστήρ), tatăl lui Anchimolios, spartan, V, 63.
 Astrabacos ('Αστράβακος), erou spartan, VI, 69.
 Astyages ('Αστυάγης), fiul lui Kyaxares, regele mezilor, I, 46, 73-75, 91, 107-112, 114-125, 127-130, 162; III, 62; VII, 8.
 Asychis ('Ασυχίς), rege egiptean, II, 136.
 Ataranti ('Ατάραντες), IV, 184.
 Atarbechis ('Ατάρβηχίς), oraș, II, 41.
 Atarneus ('Ατάρνεύς), ținut al Mysiei, I, 160; VI, 28; VII, 42; VIII, 106; ținutul VI, 29. Vezi și Hermippos din...
 Atena ('Αθήναι), oraș, I, 60...98.
 Atenieni ('Αθηναῖοι), I, 29...; V, 74.
 Athamas ('Αθάμας), fiul lui Eol, VII, 58; 197.
 Athena ('Αθηνάη), divinitate, fiica lui Poseidon și a lacului Tritonis, IV, 180; în Egina, III, 59; la Atena, I, 60; VIII, 55; Polias, V, 82; Alea în Tegea, I, 66; IX, 70; Assesia, în Milet, I, 19, 22; Ilias, VII,

* 43; Crathia în Sybaris, V, 45; în Cyrene, II, 182; a lybienilor, IV, 188 și urm., a aușilor, IV, 180; la Lindos, II, 182; Pallas, V, 77; VII, 141; în Pallene, I, 62; a pedasienilor, I, 175 (VIII, 104); Polyuchos, în Chios, I, 160; Pronaia, la Delfi, I, 92; Pronaia, VIII, 37, 39; la Sais în Egipt, II, 28, 59, 83, 169 și urm.; 175; Skiras, la Salamina, VIII, 94; Tritogenes, VII, 141; templul Athenei la Sigeion, V, 95.
 Athenades (Ἀθηναδης), trachinian, VII, 213.
 Athenagoras (Ἀθηναγόρης), samian, fiul lui Archestratides, IX, 90.
 Athos (Ἄθος), munte, VI, 44 și urm.; 95; VII, 22, 37, 122, 189.
 Athribites (Ἀθριβίτης), nomă a Egiptului, II, 166.
 Athrys (Ἀθρυς), rîu, IV, 49.
 Atlanți (Ἀτλαντες), IV, 184 și urm.
 Atlantis (Ἀτλαντίς), mare (Oceanul Atlantic), I, 202.
 Atlas (Ἀτλας), munte, IV, 184; rîu, IV, 49.
 Atossa (Ἀτσοσσα), fiica lui Cyrus, persă, III, 68, 88, 133 și urm.; VII, 2 și urm.; 64, 82.
 Atramytteion (Ἀτραμύττειον), oraș, VII, 42.
 Atrizi (Ἀτρεΐδαι), VII, 20.
 Attaginos (Ἀτταγίνος), fiul lui Phrynon, teban, IX, 15 și urm.; 86, 88.
 Attic (Ἀττικός), limbă, VI, 138; servitoare, III, 134; măsură pentru grâu, I, 192; medimnă, I, 192; figuri, VI, 129; vezi și dome attice: Alopecai, Anaphlystos, Aphidnai, Dekeleia, Thoricos, Oinoe, Paianieus, Pasionia, Sphendaleis, Hysiai.
 Attica (Ἀττική), I, 57, passim.
 Atys (Ἄτυς), fiul lui Cresus, lydian, I, 34; tatăl lui Pythios, VII, 27; fiul lui Manes, regele

lydienilor, I, 7, 94; VII, 74.
 Augila (Αὐγίλα), ținut al Lybiei, IV, 172, 182-184.
 Auhați (Αὐχάται), sciți, IV, 6.
 Auras (Ἀύρας), rîu, IV, 49.
 Auschiși (Ἀύσχισαι), IV, 171.
 Auși (Ἀύσεις), IV, 180, 191.
 Autesion (Ἀὐτεσιών), fiul lui Tisamenes, teban, IV, 147; VI, 52.
 Autodicos (Ἀὐτόδικος), tatăl lui Cleades, platean, IX, 85.
 Automoli (Ἀὐτόμολοι), cei din Etiopia, II, 30.
 Autonooos (Ἀὐτόνοος), orou delfic, VIII, 39.
 Auxesia (Ἀὐξησίη), divinitate, în Epidaur, V, 82; în Egina, V, 83.
 Axios (Ἄξιος), rîu, VII, 123 și urm.
 Axos (Ἀξός), vezi Oaxos.
 Azanes (Ἀζάνης), pers, fiul lui Artaios, VII, 66.
 Azanian (din Azania) (Ἀζήν), în Arcadia, VI, 127.
 Aziris (Ἀζιρίς), loc în Lybia, IV, 157, 169.
 Azotos (Ἀζωτος), oraș, II, 157.
 Babilon (Βαβυλών), I, 153, 178—180, 183—185, 187, 189—194; III, 92, 150—160; VII, 62; cetatea, I, 178.
 Babilonia (Βαβυλωνίη), I, 192 și urm.; IV, 198; parte a Asiriei, I, 106.
 Babilonian (Βαβυλωνίων), I, 93; talant, III, 89, 95; încălțăminte, I, 195.
 Babilonieni (Βαβυλώνιοι), I, 77, 178, 186, 190-192, 196, 198-200; II, 109; III, 150-153, 155-159.
 Vezi și Labynetos, Nitocris și Semiramis.
 Bacali (Βάκαλες), IV, 171.
 Bacchice Βακχικά), II, 181.

Bactra (Βάκτρα), oraș, VI, 9; IX, 113.
 Bactrieni (Βάκτριοι), III, 92, 102; VII, 64, 66, 86; VIII, 113; IX, 31, 113; neamul, I, 153; ținutul, IV, 204; nomă, IX, 113.
 Badres (Βάδρης), din familia Pasargazilor, VI, 167, 203; fiul lui Hystanes, pers, VII, 77.
 Bagaioi (Βαγαῖος), fiul lui Artontes, pers, III, 128; tatăl lui Mardontes, VII, 80; VIII, 130.
 Bacchiazii (Βακχιάδαι), V, 92.
 Bahic (Βάχχειος), vezi Dionysos.
 Bakis (Βάκις), VIII, 20, 77, 96; IX, 43.
 Barca (Βάρκη), sat al Bactriei, IV, 204; oraș, III, 91; IV, 160, 165, 167, 171, 200, 208.
 Barceeni (Βαρκαῖοι), III, 13; IV, 164, 167, 186, 200-205.
 Bares (Βάρης), vezi Badres.
 Baris (Βάρις), cuvînt egiptean II, 96.
 Basileides (Βασιλίδης), tatăl lui Herodot, ionian, VIII, 132.
 Bassakes (Βασσακής), fiul lui Artabanos, pers, VII, 75.
 Battiazii (Βαττιάδαι), IV, 202.
 Battoi (Βάττοι), regi ai Cyrenei, IV, 163.
 Battos (Βάττος), cuvînt libyan (= rege), IV, 155.
 Battos (Βάττος), fiul lui Polymnestos, rege în Cyrene, IV, 150, 153-157, 159; fiul lui Arkesilaos supranumit cel fericit, rege în Cyrene, II, 181; IV, 159 și urm.; fiul lui Arkesilaos, rege în Cyrene, IV, 161 și urm.; 205.
 Bekos (Βεχός), cuvînt frigian, II, 2.
 Belbimites (Βελβινίτης), VIII, 125.
 Belos (Βήλος), fiul lui Alcaios, I, 7; VII, 61; vezi și Zeus; porțile lui Belos, în Babilon, III, 155, 158.
 Beotia (Βοιωτία), II, 49; V, 57; VIII, 40, 44, 144; IX, 6 și urm.; 17, 19, 24, 87.
 Beotieni (Βοιωτοί), I, 92; V, 57, 59, 61, 74, 77, 81, 89, 91; VI, 34, 108; VII, 132, 202; VIII, 34, 38, 50, 66, 113; IX, 1, 31, 39, 46 și urm.; 67 și urm.; 100; embade, I, 195.
 Bermion (Βέρμιον), munte, VIII, 138.
 Bessi (Βησσοί), VII, 111.
 Bias (Βίας), fratele lui Melampus, IX, 34; din Priene, I, 27, 170.
 Bisaltes (Βισάλτης), fiul lui Apolophanes, din Abydos, VI, 26.
 Bisalți (Βισάλται), VIII, 116; ținut (Βισαλίτη), VII, 145.
 Bisanthe (Βισάνθη), oraș, VII, 137.
 Bistoni (Βίστονες), VII, 110.
 Bistonis (Βιστονίς), lac, VII, 109.
 Bithyni (Βιθυνοί), traci, I, 28; VII, 75.
 Biton (Βίτων), argian, I, 31.
 Boala sfîntă (ἱερὴ νοσος), III, 33.
 Boges (Βόγης), pers, VII, 107, 113.
 Boibeis (Βοιβηίς), lac, VII, 129.
 Bolbitină (Βολβίτινον), gură a Nilului, II, 17.
 Boreas (Βορέης), VII, 189.
 Borysthenes (Βορυσθένης), oraș, IV, 24, 78; rîu, IV, 5, 18, 47, 53—56, 71, 81, 101.
 Borystheniți (Βορυσθενεῖται), IV, 17 și urm.; 53, 78 și urm.
 Bosfor (Βόσπορος), tracic, IV, 83, 85-89, 118; VII, 10, 20; cimmerician, IV, 12, 28, 100.
 Bottiaisi(-a) (Βοττιαίς), VIII, 123, 127.
 Bottiei (Βοττιαῖοι), VII, 185; VIII, 127.
 Branchizi (Βραγχίδαι), de la Milet, I, 46, 92, 157—159; II, 159; V, 36; Branchizi, I, 158.
 Brauron (Βραυρών), IV, 145; VI 138.
 Brentesion (Βρεντέσιον), vezi Brundisium.

Briantica (Βριαντική), țară, VII, 108.
 Brigi (Βρίγες), VII, 73.
 Brongos (Βρόγγος), riu, IV, 49.
 Brundisium (Βρεντέσιον), port, IV, 99.
 Brygi (Βρύγες), VI, 45; VII, 185.
 Bubares (Βουβάρης), fiul lui Megabazos, pers, V, 21; VII, 22; VIII, 136.
 Bubastis (Βούβαστις), zeiță, vezi Artemis, oraș, II, 59 și urm., 67, 137, 154, 158, 166.
 Bubastites (Βουβαστίτης), nomă a Egiptului, II, 166.
 Bucolică (Βουκολικόν), gură a Nilului, II, 17.
 Budii (Βούδιοι), familie medă, I, 101.
 Budini (Βουδῖνοι), IV, 21 și urm., 102, 105, 108 și urm., 119 și urm., 122 și urm., 136.
 Bulis (Βούλις), fiul lui Nicolas, spartan, VII, 134, 137.
 Bura (Βούρα), oraș, I, 145.
 Buși (Βουσαι), trib med, I, 101.
 Busiris (Βούσιρις), oraș, II, 59, 61.
 Busirites (Βουσιρίτης), nomă a Egiptului, II, 165.
 Butakides (Βουτακίδης), tatăl lui Philippos, din Crotona, V, 47.
 Buto (Βουτώ), oraș, II, 59, 63, 67, 83, 111, 133, 152, 155 și urm.; III, 64; oraș, II, 75.
 Bybassia (Βυβασσία), Chersones, I, 174.
 Byzantion (Βυζάντιον), IV, 87, 144; V, 103; VI, 5, 26, 33; IX, 89; locuitorii (byzantinii, Βυζάντιοι), IV, 87, 144; V, 26; VI, 33; bizantinul Ariston, vezi Ariston.
 Cabali (Καβαλέες), III, 90; meioni, VII, 77.
 Cabiri (Κάβειροι), din Memphis, III, 37; din Samothrake, II, 51.

Cadmeeni (Καδμεῖοι), I, 56, 146; IV, 147; V, 57, 61; IX, 27; victorie, I, 166; scriere, V, 59.
 Cadmos (Κάδμος), fiul lui Agenor, din Tyr, II, 45, 49, 145; IV, 147; V, 57—59; fiul lui Skythes, din Cos, VII, 163 și urm.
 Cadytis (Κάδυτις), oraș, II, 159; III, 5.
 Caicos (Κάικος), riu, VII, 42; cimpia, VI, 28.
 Căile Sacre (Ἱερὰ) Ὀδοί, vezi Exampaios.
 Caineus, urmașul lui ... (Καινεῖδης), Eetion, V, 92.
 Calamisa (Καλάμισα), vezi Calamoi.
 Calamoi (Κάλαμοι), oraș în Samos, IX, 96.
 Calasirieni (Καλασίριτες), egipteni, II, 164, 166, 168; IX, 32.
 Calasiris (Καλάσιρις), egiptean, II, 81.
 Calchas (Κάλχας), VII, 91.
 Calcidic (Χαλκιδεύς), vezi Calcidieni.
 Calcidieni (Χαλκιδείς), V, 74, 77, 91, 99; VIII, 1, 46; IX, 28, 31; cei din Tracia, VIII, 127; neamul, VII, 185; VIII, 127.
 Caldeeni (Χαλδαῖοι), I, 181, 183; VII, 63; porțile caldeene la Babylon, III, 155.
 Cale Acte (Καλή Ἀκτή), în Sicilia, VI, 22.
 Calea lui Ahile (Ἀχιλλεύος δρόμος), IV, 55, 76.
 Calea Sfintă, (Ἱερὴ Ὀδός), VI, 34.
 Calkedonia (Καλχηδονία), IV, 85.
 Calkedoni (-donieni) (Καλχηδόνιοι), IV, 144; V, 26; VI, 33.
 Calkis (Χαλκίς), vezi Halkis.
 Callanții (Καλλαντίαι), indieni, III, 97.
 Callatebos (Καλλάτηβος), oraș, VII, 31.
 Callații (Καλλαττίαι), indieni, III, 38.

Calliades (Καλλιάδης), arhonte la Atena, VIII, 51.
 Callias (Καλλίας), vraci în Elis, V, 44 și urm.; fiul lui Hippo-nicos, atenian, VII, 151; fiul lui Phainippos, atenian, VI, 121, 122.
 Callicrates (Καλλικράτης), spartan, IX, 72, 85.
 Callimachos (Καλλίμαχος), atenian, VI, 109—112, 114.
 Calliphon (Καλλίφων), tatăl lui Demokedes, din Crotona, III, 125.
 Callipizii (Καλλιπίδαι), IV, 17.
 Callipoliți (Καλλιπολίται), VII, 154.
 Calliste (Καλλίστη), insula de azi Thera, IV, 147.
 Calydnieni (Καλύδνιοι), VII, 99.
 Calyndeus (Καλυνδεύς), VIII, 87.
 Calyndic (Καλυνδικός), corabie, VIII, 88.
 Calyndei (Καλυνδέες), VIII, 87; (Καλυνδικοί), I, 172.
 Camarina (Καμάρινα), oraș, VII, 154, 156.
 Camarinieni (Καμαρινᾶι), VII, 156.
 Cambyses (Καμβύσης), fiul lui Teispis, pers, I, 46, 73, 107, 111, 122, 124, 207; III, 69; VII, 11; fiul lui Cyrus, regele persilor, I, 208; II, 1, 181; III, 1—4, 7, 9, și urm., 13—17, 19—21, 25, 27, 29—36, 38, 44, 61—69, 73, 75, 80, 88 și urm., 97, 120, 122, 126, 139 și urm., 165 și urm.; V, 25; VII, 1, 8, 11, 18, 51.
 Cameiros (Κάμειρος), oraș, I, 144.
 Camicos (Κάμικος), oraș, VII, 169 și urm.
 Campsa (Κάμψα), oraș, VII, 123.
 Canastrăia (Καναστραία), promontoriu, VII, 123.
 Candaules (Κανδαύλης), tatăl lui Damasithymos, carian, VII, 98; fiul lui Myrsos, regele lydieni-lor, I, 7 și urm., 10—13.
 Canobică (Κανωβικόν), gură a Nilului, II, 17, 113, 179.

Canobos (Κάνωβος), oraș, II, 15, 97.
 Capetele Stejarului (Δρυὸς κεφαλαί), trecători în Cytheron, IX, 39.
 Caphereus (Καφηρεύς), promontoriu, VIII, 7.
 Cappadocia (Καππαδοκία), I, 71, 73, 76; V, 52; VII, 26.
 Cappadocieni (Καππαδόκται), I, 72; V, 49; VII, 72.
 Carchedon (Καρχηδών), vezi Carthagina.
 Carchedoni (Καρχηδόνιοι), vezi Carthaginezi.
 Cardamyle (Καρδαμύλη), oraș, VIII, 73.
 Cardia (Καρδίη), oraș, VI, 33, 36; VII, 58; IX, 115.
 Carene (Καρήνη), oraș, VII, 42.
 Carenos (Κάρηνος), tatăl lui Euainetos, spartan, VII, 173.
 Caria (Καρία), I, 142, 175; V, 103, 117, 122; VI, 25; VII, 31, 195.
 Carian (Κάρ), I, 28, 171 și urm., 174; II, 61, 152, 154, 163; III, 11, 90; V, 111, 117—121; VI, 20; VII, 93, 97 și urm.; VIII, 22; femeie, I, 92, 146; îmbrăcăminte, V, 88; limbă, VIII, 135; oștire, VII, 97; legi, I, 173; neam, I, 171 și urm.; trib, VIII, 19; vezi și Zeus.
 Carkinitis (Καρκινίτις), oraș, IV, 55, 99.
 Carneia (Κάρνεα), lacedemonienilor, VII, 206; VIII, 72.
 Carpathos (Κάρπαθος), insulă, III, 45.
 Carpis (Κάρπις), riu, IV, 49.
 Carthagina (Καρχηδών), oraș, III, 19; VII, 167.
 Carthaginezi (Καρχηδόνιοι), I, 166 și urm.; III, 17, 19; IV, 43, 195 și urm.; V, 42; VI, 17; VII, 158, 165—167. Vezi și Amilcas și Annon.
 Caryanda (Καρυάνδη), Skylax din ..., IV, 44.

Carystia (Καρυστή), ținut, IX, 105.
 Carystienii (Καρύστιοι), IV, 33; VI, 99; VIII, 66, 112; IX, 105.
 Carystos (Κάρυστος), oraș, IV, 33; VI, 99; VIII, 121.
 Casambos (Κάσαμβος), fiul lui Aristocrates, din Egina, VI, 73.
 Casion (Κάσιον), munte, II, 6, 156, III, 5.
 Casmene (Κασμένη), oraș, VII, 155.
 Caspatyros (Κασπάτυρος), oraș, III, 102; IV, 44.
 Caspică (Κασπική), mare, I, 202 și urm.; IV, 40.
 Caspieni (Κάσπιοι), III, 92 și urm.; VII, 67, 86.
 Cassandane (Κασσανδάνη), fiica lui Pharnaspes, persă, II, 1; III, 2 și urm.
 Cassiteride (Κασσιτερίδες), insule, III, 115.
 Castalia (Κασταλή), izvor, VIII, 39.
 Casthanaia (Κασθαναίη), oraș, VII, 183, 188.
 Catadupa (Κατάδουπα), II, 17.
 Catarrhactes (Καταρρήκτης), râu, VII, 26.
 Catiari (Κατάρτοι), sciți, IV, 6.
 Caucasa (Καύκασα), V, 33.
 Caucaz (Καυκάσιον, Καύκασος, Καύκασος), munte, I, 104, 203 și urm.; III, 97; IV, 12.
 Cauconi (Καύκωνες), I, 147; IV, 148.
 Caunos (Καῦνος), oraș, I, 176; V, 103; locuitorii orașului, I, 171 și urm., 176; neamul, I, 172.
 Caystrios (Καύστριος), râu, V, 100.
 Caystrobios (Καύστρόβιος), tatăl lui Aristeas, din Procones, IV, 13.
 Celți (Κελτοί), II, 33; IV, 49.
 Chalcis și Chalkis (Χαλκίς), vezi Halkis.

Chalcidieni (Χαλκιδέες), vezi Calcidieni.
 Cnalestra (Χαλέστρη), vezi Halestra.
 Champsii (Χάμψα), vezi Hampsii.
 Charadra (Χαράδρη), vezi Haradra.
 Charaxos (Χάραξος), vezi Haraxos.
 Charilaos (Χαρίλαος), vezi Harileos.
 Charopinos (Χαρόπινος), vezi Haropinos.
 Cheile Ciprului (Κληίδες τῆς Κύπρου), promontoriu al Ciprului, V, 108.
 Chemmis (Χέμμης), vezi Hemmis.
 Cherasmis (Χέρασμις), vezi Herasmis.
 Chersis (Χέρσις), vezi Hersis.
 Chersones (Χερσόνησος), din Bybassia, I, 174; cel din Hellespont, IV, 143; VI, 33 și urm., 36, 39—41, 103, 140; VII, 22, 33, 58; IX, 114, 116; locuitorii, IV, 137; VI, 38 și urm.; IX, 118, 120; Tauric, IV, 99.
 Chileos (Χίλεος), vezi Hileos.
 Chilon (Χίλων), vezi Hilon.
 Chios (Χίος), vezi Hios.
 Choaspes (Χοάσπης), vezi Hoaspes.
 Choireai (Χοιρέαι), vezi Hoireai.
 Choireafți (Χοιρεῖται), vezi Hoireafți.
 Choiros (Χοῖρος), vezi Hoiros.
 Chon (Χών), vezi Hon.
 Chorasmi (Χοράσμιοι), III, 93, 117; VII, 66.
 Chromios (Χρόμιος), vezi Hromios.
 Chytri (Χύτριοι), vezi Hytri.
 Ciconi (Κίκονες), vezi Kiconi.
 Cilicia (Κιλικία), II, 17, 34; III, 90; V, 52, 108; VI, 43, 95; IX, 107.
 Cilicieni (Κιλικες), I, 28, 72, 74; II, 17; III, 90 și urm.; V, 49, 52, 118; VI, 6; VII, 77, 91, 98; VIII, 68, 100; corăbiile, VIII, 14.
 Cimmeria (Κιμμερία), IV, 11 și urm.

Cimmerieni (Κιμμέριοι), I, 6, 15 și urm., 103; IV, 1, 11—13; VII, 20; trecători, IV, 12, 45; ziduri, IV, 12; vezi și Bosfor.
 Cipriile (Κύπρια), poeme, II, 117.
 Ciprioți (Κύπριοι), I, 105; III, 19; V, 9, 104, 109 și urm., 113, 115 și urm.; VI, 6; VII, 90, 98; VIII, 68, 100.
 Cipru (Κύπρος), insulă, I, 72, 105, 199; II, 79, 182; III, 91; IV, 162, 164; V, 31, 49, 108 și urm., 113, 115.
 Citheron (Κιθαίων), munte, VII, 141; IX, 19, 25; 38, 51, 56, 69; trecătorile Citheronului, IX, 39.
 Clazomenai (Κλαζομέναι), oraș, I, 16, 143; II, 178; V, 123; locuitorii, I, 51.
 Cleades (Κλεάδης), fiul lui Autodicos, din Plateea, IX, 85.
 Cleandros (Κλέανδρος), fiul lui Pantares, tiran în Gela, VII, 154 și urm.; vraci din Phigalia, VI, 83.
 Cleides (Κληίδες), vezi Cheile Ciprului.
 Cleinias (Κλεινίης), fiul lui Alcibiade, atenian, VIII, 17.
 Cleisthenes (Κλεισθένης), fiul lui Aristonymos, tiran al Sicilynei, V, 67, 69; VI, 126, 128—131, fiul lui Megacles, atenian, V, 66, 69 și urm., 72 și urm.; VI, 131.
 Cleobis (Κλέοβις), argian, I, 31.
 Cleodaios (Κλεόδαιος), fiul lui Hyllos, VI, 52; VII, 204; VIII, 131.
 Cleombrotos (Κλεόμβροτος), fiul lui Anaxandrides, spartan, IV, 81; V, 32, 41; VII, 205; VIII, 71; IX, 10, 64, 78.
 Cleomenes (Κλεομένης), fiul lui Anaxandrides, regele Spartei, III, 148; V, 39, 41 și urm., 48—51, 64, 70, 72, 76, 82, 90, 97; VI, 50 și urm., 61, 64—66,

73—76, 78—82, 84 și urm., 92, 108; VII, 148, 205, 239.
 Cleonai (Κλεωναί), oraș, VII, 22.
 Clytiades (Κλυτιάδης), IX, 33.
 Cnidieni (Κνίδιοι), I, 174; III, 138; IV, 164.
 Cnidos (Κνίδος), I, 144; II, 178; III, 138; pământul ... I, 174.
 Cnoithos (Κνοῖθος), tatăl lui Nicodromos, din Egina, VI, 88.
 Cnosos (Κνώσος), Minos din Cnosos, III, 122.
 Cobon (Κόβων), fiul lui Aristophantos, din Delfi, VI, 66.
 Codros (Κόδρος), fiul lui Melanthos, rege al ateniienilor, I, 147; V, 65, 76; IX, 97.
 Coes (Κώης), fiul lui Erxandros, tiran în Mytilene, IV, 97; V, 11, 37 și urm.
 Coila (Κοῖλα), din Eubee, VIII, 13 și urm.; din Chios, VI, 26.
 Coile (Κοῖλη), a Atticeii, VI, 103.
 Coinyra (Κοῖνυρα), ținut în Thasos, VI, 47.
 Colaios (Κωλαῖος), samian, IV, 152.
 Colaxais (Κολάξις), fiul lui Targitaos, scit, IV, 5, 7.
 Colchida (Κολχίς), I, 104.
 Colchidieni (Κόλχοι), I, 104; II, 104 și urm.; III, 97; IV, 37, 40; VII, 79; colchidianul, I, 2; râul Phasis al Colchidei, IV, 45; Medeea colchidiană, VII, 62; lină, II, 105 vezi și Aia.
 Colias (Κωλιάς), țarm al Atticeii, VIII, 96.
 Coloane Albe (Λευκαὶ στῆλαι), în Caria, V, 118.
 Colophon (Κολοφών), oraș, I, 14, 16, 142; locuitorii, I, 147, 150.
 Colossai (Κολοσσαί), oraș, VII, 30.
 Combreaia (Κώμβρεια), oraș, VII, 123.
 Copais (Κωπαῖς), lac, VIII, 135.
 Compsantos (Κόμψαντος), râu, VII, 109.

Contadesdos (Κοντάδεσδος), rîu, IV, 90.
 Coreyra (Κέρκυρα), insulă, III, 48, 52 și urm.; VII, 145.
 Coreyrieni (Κερκυραῖοι), III, 48 și urm.; 53; VII, 154, 168.
 Coreos (Κορησός), al Efesului, V, 100.
 Corint (Κόρινθος), oraș, I, 23 și urm.; III, 50, 52 și urm.; V, 92; VI, 128; VII, 202; VIII, 45; IX, 88; dema Petra din Corint, V, 92.
 Corintieni (Κορίνθιοι), I, 14, 23 și urm.; 50 și urm.; II, 167; III, 48—50; IV, 162; V, 75, 92; VI, 89, 108; VII, 154, 195; VIII, 1, 21, 43, 61, 72, 79, 94; IX, 28, 31, 69, 95, 102, 105; femei, III, 134; V, 92; îmbrăcăminte, V, 88; coif, IV, 180.
 Corobios (Κορώβιος), cretan, IV, 151—153.
 Coronieni (Κορωναῖοι), V, 79.
 Coros (Κόρος), fiul lui Hybris, VIII, 77.
 Corydallos (Κορυδαλλός), din Antikyra, VII, 214.
 Corykion (Κωρύκιον), peșteră, VIII, 36.
 Corys (Κόρυς), rîu, III, 9.
 Cos (Κῶς), insulă, I, 144; IX, 76; locuitorii, VII, 99, 164.
 Cotys (Κότυς), fiul lui Manes, IV, 45.
 Cranai (Κραναιοί) atenieni, VIII, 44.
 Cranaspes (Κρανάσπης), tatăl lui Mitrobates, pers, III, 126.
 Crannonios (Κραννώνιος), Diactorides, VI, 127.
 Cratinas (Κρητήνης), tatăl lui Ameinocles, din Magnesia, VII, 190; tatăl lui Anaxilaos, din Rhegion, VII, 165.
 Crathis (Κράθις), rîu în Aigai (Euboea), I, 145; rîu la Sybaris, V, 45, vezi și Athena.
 Cremnoi (Κρηνοί), port al Sciției, IV, 20, 110.
 Creston (Κρηστόν), oraș, I, 57; locuitori, I, 57.
 Crestoni (Κρηστωνῆτοι), V, 3, 5; VII, 124, 127; pămîntul, VII, 124, 127; VIII, 116.
 Cresus (Κροῖσος), fiul lui Alyattes, regele lydienilor, I, 6 și urm.; 26—56, 59, 65, 69—71, 73, 76—81, 83—92, 95, 141, 153, 155 și urm.; 207 și urm.; 211; III, 14, 31, 36, 47; V, 36; VI, 37, 125, 127; VII, 31; VIII, 35, 122.
 Creta (Κρήτη), I, 65, 172 și urm.; III, 44, 59; IV, 45, 151, 154; VII, 92, 145, 170 și urm.
 Cretani (Κρηταί), I, 2, 471; III, 59; IV, 151, 161; VII, 169—171; legile, I, 173.
 Crinippos (Κρίνιππος), tatăl lui Terillos, din Himera, VII, 165.
 Crios (Κρίος), fiul lui Polycritos, VI, 50, 73; VIII, 92.
 Crisaion (Κρισαίων), cîmpie, VIII, 32.
 Critalla (Κρίταλλα), oraș, VII, 26.
 Critobulos (Κριτόβουλος), din Cyrene, II, 181; din Torone, VIII, 127.
 Crobyzi (Κρόβυζοι), IV, 49.
 Crocodililor, orașul (Κροκοδείλων), II, 148.
 Crofi (Κρόφι), munte, II, 28.
 Cronidul (Κρονίδης), vezi Zeus.
 Crossaia (Κροσσάιν), ținut, VII, 123.
 Crotona (Κρότων), oraș, III, 131, 136—138; V, 44, 47; locuitori, III, 137; V, 44 și urm.; VI, 21; VIII, 47; medici, III, 131; pămîntul, V, 45.
 Cuphagoras (Κουφαγόρας), tatăl lui Epizelos, atenian, VI, 117.
 Cusion (Κούριον), oraș, V, 113; locuitori, V, 113.
 Cyaneae (Κυάνεια), insule, IV, 85, 89.
 Cyaxares (Κυαξάρης), fiul lui Phraortes, regele mezilor, I, 16, 46, 73, 103, 106.

Cyclade (Κυκλάδες), insule, V, 30 și urm.
 Cyrene (Κυρήνη), II, 181 și urm.; III, 91; IV, 156, 159, 161—165, 170 și urm.; 203; V, 47.
 Cyrenieni (Κυρηναῖοι), II, 32 și urm.; 161, 181; III, 13; IV, 152, 154—156, 159—161, 164, 169 și urm.; 186, 203; medici, III, 131; ținutul, IV, 199; lotosul, II, 96.
 Cyrus (Κύρος), tatăl lui Cambyses, pers, I, 111; fiul lui Cambyses, regele persilor, I, 46, 53, 71—73, 75—77, 79 și urm.; 84, 86—90, 95, 108—130, 141, 152—157, 160, 162, 169, 177 și urm.; 188—191, 201 și urm.; 204—214; II, 1; III, 1—3, 34, 36, 44, 60, 63 și urm.; 67, 68 și urm.; 72, 74 și urm.; 88 și urm.; 120, 133, 139, 152, 159 și urm.; V, 52; VII, 2, 8, 11, 18, 51, 64, 69, 78; IX, 122.
 Cythera (Κύθηρα), insulă, I, 105; VII, 235; Cytheria (Κυθηρίη), I, 82.
 Cyzicos (Κύζικος) și eyziceni, vezi Kyzicos.
 Dadici (Δαδίκαι), III, 91; VII, 66.
 Daidalos (Δαίδαλος), VII, 170.
 Damasithymos (Δαμασίθυμος), fiul lui Candaules, carian, VII, 98; regele calyndienilor, VIII, 87.
 Damasos (Δάμασος), fiul lui Amyris, din Siris, VI, 127.
 Damia (Δαμίνη), divinitate în Egina, V, 83; în Epidaur, V, 82.
 Danae (Δανάη), mama lui Perseus, II, 91; VI, 53; VII, 61, 150.
 Danaos (Δαναός), din Chemmis, II, 91, 98; VII, 94; fiicele, II, 171, 182.
 Dai (Δάοι), neam pers, I, 125.
 Daphnele Pelusiace (Δάφναι αὐτὴ Πελοῦσιαί), oraș, II, 30, 107.
 Daphnis (Δάφνις), din Abydos, IV, 138.
 Dardani (Δαρδανέες), I, 189.
 Dardanos (Δάρδανος), oraș, V, 117; VII, 43.
 Dareiți (Δαρείται), III, 92.
 Darius (Δαρείος), fiul lui Hystaspes, regele persilor, I, 183, 187, 209 și urm.; II, 158; III, 12, 38, 70—73, 76, 82, 85—90, 95 și urm.; 119, 126—130, 132—135, 137—141, 147, 151 și urm.; 154—160; IV, 1, 4, 7, 39, 43 și urm.; 46, 83—85, 87—89, 91—93, 97 și urm.; 102, 104, 124—126, 128 și urm.; 131—137, 141, 143, 166 și urm.; 204; V, 1 și urm.; 11—14, 17 și urm.; 23—27, 30, 32, 36 și urm.; 65—73, 96, 98, 103, 105—108, 116, 124; VI, 1—3, 9, 13, 20, 24 și urm.; 30, 40 și urm.; 43, 46, 48 și urm.; 70, 84, 94 și urm.; 98, 101, 119; VII, 1—5, 7—11, 14, 18, 20, 27, 32, 52, 59, 64, 69, 72 și urm.; 78, 82, 97, 105 și urm.; 133, 186, 194, 224; VIII, 89; IX, 107 și urm.; 111; statere dareice, VII, 28; fiul lui Xerxes, IX, 108.
 Daskyleion (Δασκύλειον), oraș, III, 120, 126; VI, 33.
 Daskylos (Δάσκυλος), tatăl lui Gyges, I, 8.
 Datis (Δάτις), med, VI, 94, 97 și urm.; 118; VII, 8, 10, 74, 88.
 Daton (Δάτον), oraș, IX, 75.
 Daulii (Δαυλίοι), orașul daulilor, VIII, 35.
 Daurises (Δαυρίσης), V, 116—118, 121 și urm.
 Deinomenes (Δεινομένης), tatăl lui Gelon, VII, 145.
 Deiokes (Δηϊόκης), regele mezilor, I, 16, 73, 96—99, 101—103.
 Deiphonos (Δηϊφονος), fiul lui Euenios, din Apollonia, IX, 92, 95.
 Dekelea (Δεκελέη), demă a Aticeii, IX, 15, 73; locuitorii, IX, 73.

Dekelos (Δέκελος), erou attic, IX, 73.
 Delfi (Δελφοί), oraș, I, 13, 14, 19, 20, 25, 46—48, 50—55, 65—67, 85, 92, 167, 174; II, 134 și urm.; III, 57; IV, 15, 150, 156 și urm., 161—163, 179; V, 42 și urm., 67, 82, 89, 92; VI, 19, 27, 34 și urm., 52, 57, 66, 70, 76, 86, 123, 135, 139; VII, 133 și urm., 139 și urm., 148, 163, 165, 239; VIII, 27, 35, 82, 114, 121 și urm.; IX, 33, 42, 81, 93.
 Delfieni (οἱ Δελφοί), I, 14, 20; VII, 141, 178 și urm.; VIII, 36—39.
 Delieni (Δήλιοι), IV, 33 și urm.; VI, 97 și urm., 118.
 Delion (Δήλιον), al Thebei, VI, 118.
 Delos (Δήλος), insulă, I, 64; II, 170; IV, 33—35; VI, 97—99, 118; VIII, 133 și urm.; IX, 90, 96.
 Delta (Δέλτα), Egiptului, II, 13, 15—18, 41, 59, 97, 179.
 Demaratos (Δημάρετος), fiul lui Ariston, regele Spartei, V, 75; VI, 51, 61—67, 70—75, 84; VII, 3, 101—104, 209, 234—237, 239; VIII, 65.
 Demarmenos (Δημάρμενος), tatăl lui Prinetales, spartan, V, 41; tatăl lui Hilon, VI, 65.
 Demetra (Δημήτηρ), VII, 141 și urm., 153; VIII, 65; Amphictionis, la Thermopylai, VII, 200; Achaia geophyrienilor, V, 61 (Eleusine în Eleusis, VI, 75; VIII, 65); la Plateea, IX, 57, 63, 65, 69, 101; la Mycale, IX, 97, 101; Thesmorphos, II, 171; la Egina, VI, 91; la Paros, VI, 134; capul Hippolaos, IV, 53; Isis a egiptenilor, -II, 41 și urm., 59, 61, 122 și urm., 156, 176; IV, 186; rodul Demetrei, I, 193; V, 198.
 Démocritos (Δημόκριτος), din Naxos, VIII, 46.
 Demonax (Δημόναξ), din Mantinea, IV, 161 și urm.
 Demonos (Δημόνοος), tatăl lui Penthilos, din Paphos, VII, 195.
 Demophilos (Δημόφιλος), fiul lui Diadromes, din Thespiiai, VII, 222.
 Demokedes (Δημοκῆδης), fiul lui Calliphon, din Crotona, III, 125, 129—137.
 Dersei (Δερσαῖοι), VII, 110.
 Derusieni (Δηρουσαῖοι), neam pers, I, 125.
 Deucalion (Δευκαλίων), regele Phthiotidei, I, 56.
 Diactorides (Διακτορίδης), din Crannon, VI, 127; tatăl Eurymamei, spartan, VI, 71.
 Diadromes (Διαδρόμης), tatăl lui Demophilos, din Thespiiai, VII, 222.
 Dicaia (Δίκαια), oraș, VII, 109.
 Dicaios (Δίκαιος), fiul lui Theokydes, atenian, VIII, 65.
 Dictyne (Δικτύνη), III, 59.
 Didyma (Δίδυμα), la Milet, VI, 19.
 Dienekes (Διηνέκης), spartan, VII, 226.
 Dike (Δίκη), VIII, 77.
 Dindymene (Δινδυμήνη), I, 80.
 Diomedes (Διομήδης), II, 116.
 Dion (Δίων), oraș, VII, 22.
 Dionysios (Διονύσιος), din Focaea, VI, 11 și urm., 17.
 Dionysophanes (Διονυσοφάνης), din Efes, IX, 84.
 Dionysos (Διόνυσος), III, 111; al etiopienilor, II, 29; III, 97; Baccheios, în orașul borystheniților, IV, 79; la Gelonos, IV, 108; la Byzantion, IV, 87; al elenilor, II, 49, 52, 145 și urm.; III, 111; al tracilor, V, 7; VII, 111; Orotalt al arabilor, III, 8; Osiris al egiptenilor, II, 42, 47 și urm., 123, 144 și urm., 156; la Siccyona, V, 67; la Smyrna, I, 150.

Dioscuri (Διόσκουροι), II, 43, 50; VI, 127; vezi și Tyndarizi.
 Dipaies (Διπαῖες), oraș, IX, 35.
 Dithyrambos (Διθύραμβος), fiul lui Armatides, din Thespiiai, VII, 227.
 Doberi (Δόβηρες), peoni, V, 16; VII, 113.
 Dodona (Δωδώνη), I, 46; II, 52, 58; IX, 93.
 Dodonieni (Δωδωναῖοι), II, 55, 57; IV, 33; preotesele, II, 53, 55.
 Dolonci (Δόλογκοι), traci, VI, 34 și urm., 40.
 Dolopi (Δόλοπες), VII, 132, 185.
 Dorida (Δωρίς), VIII, 143; IX, 31 și urm., 43.
 Dorienei (Δωριεῖς), I, 57, 139, 171; V, 72, 76; VI, 53, 55; VIII, 31, 73, 141; cei din Asia, I, 6, 28, 144; II, 178; VII, 9, 93, 99; cei din Dorida, IX, 66; epidaurieni, I, 146; VIII, 46; lacedemonieni, III, 56; neamul, I, 56; VII, 99; VIII, 43; îmbrăcăminte, V, 87 și urm.; triburile, V, 68; ținuturi, VII, 102.
 Doriscos (Δορίσκος), țarm al Traciei, V, 98; VII, 25, 59, 105 și urm., 108, 121.
 Doros (Δῶρος), fiul lui Hellen, I, 56.
 Doryssos (Δόρυσος), fiul lui Leobotes, rege spartan, VII, 204.
 Dropici (Δροπικοί), neam pers, I, 125.
 Dotos (Δῶτος), fiul lui Megastros, pers, VII, 72.
 Drymas (Δρυμός), oraș, VIII, 93.
 Dryopida (Δρυοπίς), I, 56; VIII, 81.
 Dryopi (Δρύοπες), I, 146; VIII, 43, 46, 73.
 Dymanați (Δυμαναῖται), trib dorian, V, 68.
 Dyme (Δύμη), oraș, I, 145.
 Dyras (Δύρας), riu, VII, 198.
 Dysoron(-s) (Δύσωρον), munte, V, 17.
 Ecbatana (Ἐκβάτανα), din Media, I, 98, 110, 153; III, 64, 92; din Syria, III, 62, 64.
 Echebrates (Ἐχεκράτης), tatăl lui Eetion, din Corint, V, 92.
 Echeidoros (Ἐχεΐδωρος), riu, VII, 124, 127.
 Echemos (Ἐχεμος), fiul lui Aëropos, rege în Tegeea, IX, 26.
 Echestratos (Ἐχέστρατος), fiul lui Agis, regele Spartei, VII, 204.
 Echinade (Ἐχινάδες), insule, II, 10.
 Edoni (Ἐδωνοί), V, 124; VII, 110, 114; IX, 75; la edoni, Myrkinos, V, 11.
 Eetion (Ἐετίων), fiul lui Echebrates, corintian, I, 14; V, 92.
 Efes (Ἐφεσος), oraș, I, 92, 142; II, 10, 148; V, 54, 100, 102; VI, 84; VIII, 103, 107; ținutul, II, 106; V, 100.
 Efesieni (Ἐφεσῖοι), I, 26, 147; V, 100; VI, 16.
 Egeea (Αἰγαῖον πέλαγος), mare, IV, 85; (Αἰγαῖος πόντος), II, 97; (τὸ Αἰγαῖον), II, 113; VII, 36, 55.
 Egeu (Αἰγεύς), spartan, fiul lui Oilycos, IV, 149; atenian, fiul lui Pandion, I, 173.
 Egina (Αἴγινα), fiica lui Asopos, V, 80; insulă, III, 59, 131; V, 84 și urm., 86—87; VI, 35, 50, 61, 85, 88—92; VII, 147; VIII, 41, 60, 64, 79, 81, 84, 92, 131 și urm.; IX, 75 și urm.
 Egineti (Αἰγινῆται), II, 178; III, 59, 131; V, 80—84, 86—89; VI, 49 și urm., 61, 64, 73, 85, 87—94; VII, 144 și urm.,

203; VIII, 46, 74, 84, 86, 91—93, 122; IX, 28, 31, 78—80, 85; din Egina (eginiene, vase), VI, 92; VII, 179, 181; VIII, 90.
 Egipt (Αἴγυπτος), I, 5, 30, 105, 140, 193, 198; II, în întregime; III, 1—16, 19, 31, 34, 39, 42, 44 și urm., 47, 61—63, 65, 88, 91, 97, 126, 139 și urm., 160; IV, 39, 41—43, 47, 152, 159, 165—168, 180, 186, 200, 203—205; VII, 2, 5, 7 și urm., 69, 89.
 Egipteni (Αἰγύπτιοι), I, 77, 153, 182; II, 2...; III, 1—16, 24, 27—30, 64; IV, 44, 141, 159, 168, 180, 186; VI, 6, 53—55, 60; VII, 1, 4, 25, 34, 89, 97; VIII, 17, 68, 100; IX, 32; scriere, II, 36, 125; pumnale, VII, 63; lucrări, I, 93; zale, I, 135; medici, III, 129, 132; in, II, 105; lotus, II, 92; cuțite, VII, 91; mare, II, 113; cot, II, 168; stele, II, 106; shoina, II, 6; mărfuri, I, 1; noma Egiptului, III, 91; în egipteană, II, 156.
 Egizi (Αἰγύπτιοι), trib în Sparta, IV, 149.
 Eilethia (Εἰλεθία), la Delos, IV, 35.
 Eion (Ἰών), oraș, VII, 25, 107, 113; VIII, 118, 120.
 Elateia (Ἐλάτεια), oraș, VIII, 33.
 Elbo (Ἐλβώ), insulă, II, 140.
 Eleia (Ἠλεῖα), IV, 30.
 Eleieni (Ἠλείοι), II, 160; III, 132; IV, 30, 148; VI, 127; VIII, 72; IX, 77.
 Elen (Ἐλλήν), I, 69; eleni, I, 1...
 Elena (Ἐλένη), fiica lui Tyndareos, I, 3; II, 112 și urm., 115—120; V, 94; IX, 73; templul ei la Therapne, VI, 61.
 Elenic (elen, -ă) (Ἑλληνικόν, Ἑλλάς), I, 4, 58; VII, 145; VIII, 144; neamul, I, 56, 60; IX, 106; limba, II, 56, 137, 143 și urm., 154; IV, 78, 108, 110, 155, 192; VI, 98; VIII, 135; IX, 16; limba elenilor, I, 110; II, 30, 59, 112, 153; III, 26; IV, 52; scrierea, IV, 87; femeie, II, 181; regim, IV, 78; îmbrăcăminte, IV, 78; V, 88; Zeus, IX, 7; mare, V, 54; zei, VI, 108; eleni, V, 49, 92; cai, VII, 196; oracole, I, 46; cuțite, II, 41; corăbii, VII, 179; VIII, 17, 85, 87; obiceiuri, IV, 76; arme, IV, 180; VII, 91, 93; tovărășie, IV, 78; V, 23; sărbători, II, 58; orașe, III, 139; IV, 12, 203; V, 93; VI, 44, 109; VII, 109, 115, 122; expediție, IV, 78; sanctuar, II, 178; în chip elenic, IV, 108.
 Eleno-sciți (Ἑλληνες Σκύθαι), IV, 17.
 Eleonios (Ἐλεώνιος), V, 43.
 Elephantine (Ἐλεφαντίνη), oraș, II, 9, 17 și urm., 28—31, 69, 175; III, 19 și urm.
 Eleunt (Ἐλαιεύς, -οῦντος), oraș, VI, 140; VII, 21 și urm., 33; IX, 116, 120; locuitorii, IX, 120.
 Eleusis (Ἐλευσίς), în Attica, I, 30; V, 74—76; VI, 64, 75; VIII, 65, 85; IX, 19, 27, 65; vezi și Demetra.
 Elida (Ἠλῖς), VI, 70; VIII, 73.
 Elisyci (Ἐλισυκοί), VII, 165.
 Ellada (Ἑλλάς, -άδος), I, 2... passim.
 Ellopia (Ἐλλοπία), ținut al Eubeiei, VIII, 23.
 Eloros (Ἐλωρος), rîu, VII, 154.
 Enarei (Ἐνάρες), sciți, I, 105; IV, 67.
 Enchelei (Ἐγχελεές), V, 61; IX, 43.
 Eneți (Ἐνετοί), I, 196; V, 9.
 Enieni (Ἐνιήνες), VII, 132, 185, 198.

Enipeus (Ἐνιπέος), rîu, VII, 129.
 Enneacrunos (Ἐννεάκρουνος), izvor, VI, 137.
 Enneas (Ἐννέας), calea, ținut în Tracia, VII, 114.
 Eol (Αἰολός), fiul lui Hellen, VII, 197.
 Eolia (Αἰολίς γῆ), V, 123.
 Eolieni (Αἰολέες), I, 6, 26 (28), 141, 149—152, 157, 174; II, 1, 178; III, 1, 90; IV, 89, 138; V, 94, 122 și urm.; VI, 8, 28, 98; VII, 9, 95; IX, 115; orașe, I, 149—151; VII, 58, 194; pămînt, VII, 176; VIII, 35.
 Eorzi (Ἐορδοί), VII, 185.
 Eraphos (Ἐραφος), II, 38, 153; III, 27 și urm.; vezi și Apis.
 Epialtes (Ἐπιάλτης) (Ἐπιάλτης), fiul lui Eurydemos, VII, 213, 215, 218, 223, 225.
 Epidamnos (Ἐπίδαμνος), din... VI, 127.
 Epidanos (Ἐπίδανος), rîu, vezi Apidanos.
 Epidauros (Ἐπίδαυρος), III, 50, 52; V, 83; VIII, 46; locuitorii, I, 146; V, 82—84; VII, 99; VIII, 1, 43, 72; IX, 28, 31.
 Epigonii (Ἐπίγονοι), lui Homer, VI, 32.
 Epikydes (Ἐπικύδης), tatăl lui Glaucos, spartan, VI, 86.
 Epion (Ἐπίον), oraș, IV, 148.
 Epistrophos (Ἐπίστροφος), tatăl lui Amphimnestos, din Epidamnos, VI, 127.
 Epizelos (Ἐπίζηλος), fiul lui Cuphagoras, atenian, VI, 117.
 Epizephyri (Ἐπιζεφύριοι), locrieni, VI, 23.
 Erasinos (Ἐρασίνος), rîu, VI, 76.
 Erechtheus (Ἐρεχθεός), V, 82; VII, 189; VIII, 44, 55.
 Eretria (Ἐρέτρια), I, 61 și urm.; V, 57; VI, 43, 94, 98 și urm., 102, 106 și urm., 115, 127; țara, VI, 101.
 Eretrieni (Ἐρετρίτες), V, 99, 102; VI, 8, 99—102, 119; VIII, 1, 46; IX, 28, 31.
 Eridanos (Ἐριδανός), rîu, III, 115.
 Erineos (Ἐρινεός), oraș, VIII, 43.
 Erinii (Ἐρινώες), la Sparta, IV, 149.
 Erochos (Ἐρωχος), oraș, VIII, 33.
 Erxandros (Ἐρξανδρος), tatăl lui Coes, din Mytilene, IV, 97; V, 37.
 Erycos (Ἐρυκος), ținut, V, 43, 45.
 Erytheia (Ἐρύθεια), insulă, IV, 8.
 Erythrai (Ἐρυθραί), oraș al Beotiei, IX, 15, 19, 22; ținutul, IX, 25; oraș al Ioniei, I, 142; locuitorii, I, 18, 142; din... VI, 8 (vezi și eretrienii).
 Erythrae (Marea Roșie) (Ἐρυθρὴ Θάλασσα), mare, I, 1, 180, 189, 202; II, 8, 11, 158 și urm.; III, 9, 30, 93; IV, 37, 39—42; VI, 20; VII, 80, 89.
 Erythrebolos (Ἐρυθρὴ Βόλος), oraș, II, 111.
 Eryxo (Ἐρυξώ), din Cyrene, IV, 160.
 Eshil (Ἀσχύλος), poetul, fiul lui Euphorion, II, 156.
 Esop (Ἀἰσωπος), fabulistul, II, 134.
 Etearchos (Ἐτέαρχος), regele amonienilor, II, 32 și urm., regele orașului Oaxos, IV, 154.
 Eteocles (Ἐτεοκλῆς), tatăl lui Laodamas, V, 61.
 Etiopia (Αἰθιοπία), din Asia, VII, 90; din Africa, II, 11, 28, 30, 110, 114, 139, 146, 161.
 Etiopieni (Αἰθιοπες), din Asia, III, 94; VII, 70; din Africa, II, 22; IV, 101, 197; VII,

70; vecini cu Egiptul, II, 29, 42, 100, 104, 137—140; III, 97; VII, 9, 69 și urm.; IX, 32; din jurul Merhoei, II, 30; macrobi, III, 17, 25, 30, 97; VII, 18; troglodiți, IV, 183; etiopian, II, 137 și urm., 139 și urm.; III, 21 și urm., 30; limba etiopiană, III, 19; lucrări, II, 106; piatră, II, 86, 127, 134.
 Etolian (Αιτωλός), VI, 127; VIII, 73; ținut, VI, 127.
 Euagoras (Ευαγόρας), laconian, VI, 103.
 Euainetos (Ευαίνετος), fiul lui Carenos, spartan, VII, 173.
 Euakides (Ευακίδης), din Eretria, V, 102.
 Eubea (Εύβοια), insulă, I, 146; IV, 33; V, 31, 77; VI, 100, 127; VII, 176, 182, 189; VIII, 4, 6, 8, 13 și urm., 20, 68, 69, 86.
 Eubeeni (Ευβοείς), VIII, 4 și urm., 19 și urm.; mine, III, 89; promontorii, VII, 192; turme, VII, 19; talant, III, 89, 95; din Sicilia, VII, 156.
 Eucleides (Ευκλείδης), fiul lui Hippocrates, din Gela, VII, 155.
 Euelthon (Ευέλθων), tatăl lui Siromos, regele Salaminei, IV, 162; V, 104.
 Euenios (Ευήνιος), tatăl lui Deiphonos, din Apollonia, IX, 92—95.
 Euesperides (Ευεσπερίδες), oraș, IV, 171, 204.
 Euesperiți (Ευεσπερίται), IV, 198.
 Euftrat (Ευφράτης), riu, I, 180, 185 și urm., 191, 193; V, 52.
 Eumenes (Ευμένης), atenian, VIII, 93.
 Eunomos (Εὐνομος), fiul lui Polydectes, rege în Sparta, VIII, 131.
 Eupalinos (Ευπαλίνος), fiul lui Naustrophos, din Megara, III, 60.
 Euphemides (Εὐφημίδης), Battos, IV, 150.
 Euphorbos (Εὐφορβος), fiul lui Alkimachos, din Eretria, VI, 101.
 Euphorion (Εὐφορίων), tatăl lui Eshil, atenian, II, 156; fiul lui Kynegiros, VI, 114; tatăl lui Laphanes, din Azania, VI, 127.
 Euripos (Εὐρίπος), V, 77; VII, 173, 183; VIII, 7, 15, 66.
 Europa (Εὐρώπη), I, 4, 103, 209; II, 16, 26, 33, 103; III, 96, 115 și urm.; IV, 36, 42, 45, 49, 89, 143, 198; V, 1, 12; VI, 33; VII, 5, 8—10, 20, 33, 50, 56, 73, 126, 148, 174, 185; VIII, 51, 97, 108 și urm.; IX, 14; fiica lui Agenor, din Tyr, I, 2, 173; IV, 45, 147.
 Europos (Εὐρωπέως), din... VIII, 133, 135.
 Euryanax (Εὐρυάναξ), fiul lui Dorieus, spartan, IX, 10, 53, 55.
 Eurybates (Εὐρυβάτης), din Argos, VI, 92; IX, 75.
 Eurybiades (Εὐρυβιάδης), fiul lui Eurycleides, spartan, VIII, 2, 4, 42, 49, 57—64, 74, 79, 108, 124.
 Eurycleides (Εὐρυκλείδης), tatăl lui Eurybiades, spartan, VIII, 2, 42.
 Eurycrates (Εὐρυκράτης), fiul lui Polydoros, rege la Sparta, VII, 204.
 Eurycratides (Εὐρυκρατίδης), fiul lui Anaxandros, regele Spartei, VII, 204.
 Eurydame (Εὐρυδάμη), fiica lui Diactorides, spartană, VI, 71.
 Eurydemos (Εὐρύδημος), tatăl lui Epialtes, din gulful Malic, VIII, 213.
 Euryleon (Εὐρυλέων), spartan, V, 46.
 Eurymachos (Εὐρύμαχος), tatăl lui Leontiades, theban, VII,

205; fiul lui Leontiades, VII, 233.
 Euryphon (Εὐρυφών), vezi Eurypon.
 Eurypon (Εὐρυπών), fiul lui Procles, regele Spartei, VIII, 131.
 Eurypylos (Εὐρύπυλος), Aleuades, din Larisa, IX, 58.
 Eurysthenes (Εὐρυσθένης), fiul lui Aristodemos, regele Spartei, IV, 147; V, 39; VI, 51 și urm.; VII, 204.
 Eurystheus (Εὐρυσθεύς), rege la Mycene, IX, 26 și urm.
 Eurytos (Εὐρυτος), spartan, VII, 229.
 Euthoinos (Εὐθoinos), tatăl lui Hermolykos, atenian, IX, 105.
 Eutychides (Εὐτυχίδης), tatăl lui Sophanes, atenian, IX, 73.
 Euthymides (Εὐθυμίδης), vezi Euphemides.
 Euxin (Εὐξεινος), Pontul, I, 6, 72, 76, 110; II, 33 și urm.; III, 93; IV, 8, 10, 38, 46, 81, 85—87, 89 și urm., 95, 99; VI, 5, 26, 33; VII, 36, 55, 95, 147.
 Exampaios (Ἐξαμπαῖος), ținut al Scitiei, IV, 52, 81.
 Fenicia (Φοινίκη), I, 2; II, 44, 49, 79, 116; III, 5 și urm., 91, 136; IV, 38 și urm., 45; VI, 3, 17; VII, 90.
 Fenicieni (Φοίνικες), I, 1, 5, 105, 143; II, 44, 54, 56, 104, 112; III, 19, 37, 107, 111; IV, 42, 44, 147; V, 57 și urm., 108 și urm.; 112; VI, 3, 6, 14, 25, 28, 33, 41, 47, 104; VII, 23, 25, 34, 44, 89, 96; VIII, 90 și urm., 97, 100, 119; IX, 96; în Libya, II, 32; IV, 197; V, 46; VII, 165, 167; corabie, VIII, 118, 121; scriere, V, 58; suferință, boală, VIII, 90; metale, VI, 47; pataici, III, 37; vase, VIII, 97.
 Fericiților (Μακάρων), insulele, III, 26.
 Foccea (Φώκαια), oraș, I, 80, 142, 152, 162, 164 și urm., 168; II, 106, 178; VI, 17.
 Focceeni (Φωκαῖες), I, 163—167; VI, 8; vezi și focceanul Dionysios, Laodamas, Pythermos.
 Focida (Φωκίς γῆ), VIII, 31 și urm., 35; vezi și focidianul Harmokydes.
 Focidieni (Φωκῆες), I, 46, 146; VI, 34; VII, 176, 203, 207, 212, 215, 217 și urm.; VIII, 27—33, 134; IX, 17 și urm., 31, 66, 89.
 Focul (Πῦρ), zeu al perșilor, I, 131; III, 16.
 Frigia (Phrygia) (Φρυγία), I, 14, 35; V, 52, 98; VII, 26, 30 și urm.; VIII, 136.
 Frigieni (Φρύγες), I, 28, 72; II, 2; III, 90; V, 49; VII, 26, 30, 73; IX, 32; nomă, III, 127.
 Gadeira (Γαδείρα), oraș, IV, 8.
 Gaia (Γεα) (Γῆ), IV, 59.
 Gaison (Γαίσων), riu, IX, 97.
 Galepsos (Γάλληψος), oraș, VII, 122.
 Gallaica (Γαλλαική), țară, VII, 108.
 Gandarii (Γανδάρου), III, 91; VII, 66.
 Garamanți (Γαράμαντες), IV, 174, 183 și urm.
 Gargaphia (Γαργαφία), izvor, IX, 25, 49, 51 și urm.
 Gauanes (Γαυάνης), descendent de al lui Temenos, argian, VIII, 137.
 Gebeleizis (Γεβελιζίς), divinitate tracă, IV, 94.
 Gela (Γέλη), oraș, VI, 23; VII, 153 și urm., 156; locuitorii, VII, 153, 155 și urm.
 Geleon (Γελέων), fiul lui Ion, V, 66.

Gelon (Γέλων), fiul lui Deinomenes, tiran în Syracuse, VII, 145, 153—166, 168.
 Geloni (Γελωνοί), IV, 102, 108 și urm., 119 și urm., 136.
 Gelonos (Γελωνός), fiul lui Heracles, IV, 10; oraș, IV, 108.
 Gephyrieni (Γεφυραῖοι), V, 55, 57 și urm., 61 și urm.
 Geraistos (Γεραίστος), în Eubaea, VIII, 7; IX, 105.
 Gergis (Γεργίς), fiul lui Ariazos, pers, VII, 82.
 Gergiți (Γέργιθες), V, 122; VII, 43.
 Germanieni (Γερμανῖοι), neam pers, I, 125.
 Gerrhos (Γέρρος), riu, IV, 19 și urm., 47, 56; ținut, IV, 56.
 Gerrieni (Γέρριοι), IV, 53, 71.
 Geryones (Γηρυόνης), IV, 8.
 Geți (Γέται), IV, 93, 96, 118; V, 3 și urm.
 Gigonos (Γίγωνος), oraș, VII, 123.
 Giligami (Γιλιγάμαι), IV, 169.
 Gillos (Γίλλος), din Tarent, III, 138.
 Gindani (Γινδᾶνες), IV, 176 și urm.
 Glaucôn (Γλαύκων), tatăl lui Leagros, atenian, IX, 75.
 Glaucos (Γλαύκος), fiul lui Hippolochos, I, 147; fiul lui Epikydes, spartan, VI, 86; din Chios, I, 25.
 Glisas (Γλίσας), oraș, IX, 43.
 Gnuros (Γνοῦρος), fiul lui Lycos, scit, IV, 76.
 Gobryas (Γοβρύης), fiul lui Darius, pers, VII, 72; tatăl lui Mardonios, pers, III, 70, 73, 78; IV, 132, 134; VI, 43; VII, 2, 5, 82, 97; IX, 91.
 Goitosyros (Γοϊτόσυρος), vezi Apollon.
 Gonnos (Γόννος), oraș, V, 63; VII, 128, 173.
 Gordias (Γορδῖης), tatăl lui Midas, VII, 138; fiul lui Midas, regele frigienilor, I, 11, 35, 45.
 Gorgo, Gorgona (Γοργώ), fiica lui Cleomenes, laconiană, V, 48, 51; VII, 239; capul Gorgonei, II, 91.
 Gorgos (Γόργος), fiul lui Hersis, regele salaminienilor, V, 104, 115; VII, 98; VIII, 11.
 Grădinile lui Midas (Κήποι Μίδεω), VIII, 138.
 Grațiile (Χάριτες), vezi Haritele.
 Grinnos (Γρίννος), fiul lui Aisanios, rege în Thera, IV, 150.
 Gryneia (Γρύνεια), oraș, I, 149.
 Gygade (Γυγάδες), aur, I, 14.
 Gygaia (Γυγαῖη), lac, I, 92; fiica lui Amyntas, macedoneancă, V, 21; VIII, 136.
 Gyges (Γύγης), fiul lui Daskylos, regele lydienilor, I, 8—15; tatăl lui Myrsos, lydian, III, 122; V, 121.
 Gymnopaidiai (Γυμνοπαιδῖαι), spartane, VI, 67.
 Gyndes (Γύνδης), riu, I, 189 și urm., 202; V, 52.
 Gyzanți (Γύζαντες), IV, 194.
 Haemus (Αἰμός), munte, IV, 49.
 Halestra (Χαλῆστρη), oraș, VII, 123.
 Haliacmon (Ἀλιάκμων), riu, VII, 127.
 Halicarnas (Ἀλικαρνησσός), oraș, I, 144, 175; II, 178; VII, 99; (VIII, 104).
 Halies (Ἀλιέες), oraș, VII, 137.
 Halkis (Χαλκίς), oraș, VII, 182, 189; VIII, 44.
 Halys (Ἄλως), riu, I, 6, 28, 72, 75, 103, 130; V, 52, 102; VII, 26.
 Halybi (Χάλυβες), I, 28.
 Hampsi (Δαμψα), la egipteni, II, 69.
 Hannon (Ἄννων), tatăl lui Hamilcar, cartaginez, VII, 165.
 Haradra (Χαράδρα), oraș, VIII, 33.
 Haraxos (Χάραξος), fiul lui Scamandronymos, din Mytilene, II, 135.

Harileos (Χαρῖλεως), fiul lui Maiandrios, samian, III, 145 și urm.; fiul lui Eunomos, regele Spartei, VIII, 131.
 Haritele (Χάριτες), II, 50; IV, 175; vezi Grațiile.
 Harmamithres (Ἀρμαμίθρης), fiul lui Datis, med, VII, 88.
 Harmatides (Ἀρματίδης), tatăl lui Dithyrambos, din Thespiiai, VII, 227.
 Harmodios (Ἀρμόδιος), atenian, V, 55; VI, 109, 123.
 Harmokydes (Ἀρμοκύδης), foci-dian, IX, 17.
 Haropinos (Χαρόπινος), fiul lui Molpagoras, milesian, V, 99.
 Harpagos (Ἀρπαγός), med, I, 80, 108—113, 117—120, 123, 127, 129, 162, 164, 168 și urm., 171, 174—177; pers, IV, 28, 30.
 Hebe (Ἥβη), IX, 98.
 Hebros (Ἑβρος), riu, IV, 90; VII, 59.
 Hecataios (Ἑκαταῖος), fiul lui Hegesandros, logograf millesian, II, 143; V, 36, 125 și urm.; VI, 137 și urm.
 Hector (Ἑκτώρ), fiul lui Priam, II, 120.
 Hegesandros (Ἡγήσανδρος), tatăl lui Hecataios, milesian, V, 125; VI, 137.
 Hegesicles (Ἡγησικλῆς), regele Spartei, I, 65.
 Hegesilaos (Ἡγησῖλεως), fiul lui Doryssos, regele Spartei, VII, 204; fiul lui Hippocratides, spartan, VIII, 131; vezi și Agis.
 Hegesipyle (Ἡγησιπύλη), fiica lui Oloros, tracă, VI, 39.
 Hegesistratos (Ἡγησιστράτος), vraci în Elida, IX, 37 și urm., 41; fiul lui Aristagoras, samian, IX, 90—92; fiul lui Peisistratos, tiran în Sigeion, V, 94.
 Hegetorides (Ἡγητορίδης), fiul lui Antagoras, din Cos, IX, 76.
 Hegias (Ἡγίης), fiul lui Antiochos, din Elida, IX, 33.
 Helicon (Ἑλικών), I, 148.
 Helike (Ἑλίκη), oraș, I, 145.
 Heliopolis (Ἡλίου πόλις), II, 3, 7—9, 59, 63.
 Heliopoliți (Ἡλιοπολίται), II, 3, 73.
 Helios (Ἥλιος), zeu egiptean, la Heliopolis, II, 59, 73, 111; în Apollonia, IX, 93; al ataranților, IV, 184; al libyenilor, IV, 188; al massagetilor, I, 212, 216; al persilor, I, 131; VII, 54; al elenilor, VII, 37; izvorul, IV, 181; masa, III, 17 și urm., 23.
 Helle (Ἑλλη), fiica lui Athamas, mormintul, VII, 58.
 Hellen (Ἑλλην), tatăl lui Doros, I, 56.
 Hellenodiki (Ἑλληνοδικαί), V, 22.
 Hellespont (Ἑλλησπόντος), I, 57; IV, 38, 76, 85 și urm., 95, 137 și urm., 144; V, 11, 13 și urm., 23, 33, 91, 103, 117, 122; VI, 26, 33, 43, 95, 140; VII, 6, 8, 10, 33, 35 și urm., 45, 54, 56, 58, 78, 95, 106, 137, 147, 163, 188; VIII, 51, 87, 97, 107—111, 115, 117 și urm., 120; IX, 66, 98, 101, 106, 114 și urm.
 Hellespontini (Ἑλλησπόντιοι), III, 90; IV, 89, 138, 144; V, 1; VII, 56, 95.
 Hemmis (Χέμμης), insulă, II, 156; oraș, II, 91; hemmiți, II, 91; nomă a Egiptului, II, 165.
 Hephaistopolis (Ἡφαιστόπολις), tatăl lui Iadmon, din Samos, II, 134.
 Hephaistos (Ἡφαιστος), al egiptenilor, la Memfis, II, 3, 99, 101, 108, 110, 112, 121, 136, 141 și urm., 147, 151, 153, 176; III, 37; al elenilor, VIII, 98; la Lemnos, VI, 140.
 Hera (Ἥρα), II, 50; a argienilor, I, 31; templul (Ἡραῖον), la Argos, I, 31; VI, 81 și urm.;

la Corint, V, 92; la Naucratis, II, 178; la Plateea, IX, 52 și urm., 61, 69; la Samos, I, 70; II, 182; III, 60, 123; IV, 88, 152; IX, 96.

Heracleides ('Ηρακλείδης), tatăl lui Aristodocus, din Kyme, I, 158 și urm.; tatăl lui Aristagoras, V, 37; fiul lui Ibanollis, din Mylasa, V, 121.

Heracleion (Templul lui Heracles) ('Ηράκλειον), la Kynosarges, V, 63; VI, 116; la Marathon, VI, 108, 116.

Heracleia ('Ηρακλείη), (pământul lui Heracles), în Sicilia, V, 43; ('Ηράκλεια), II, 44.

Heracles ('Ηρακλής), al egiptenilor, II, 42 și urm., 83, 144; la Taricheiai, II, 113; al elenilor, fiul lui Amphitryon, II, 43—45, 145 și urm.; VI, 53; VII, 193, 198; tatăl lui Hyllos, V, 43; VII, 204, 220; VIII, 43, 131; la Thermopylai, VII, 176; Olimpicul, II, 44; al lydienilor, I, 7; al sciților, IV, 59; tatăl lui Skythes, IV, 8—10, 82; al fenicienilor, în Tyr, II, 44; Thasianul, în Thasos, II, 44; coloanele lui..., II, 33; IV, 8, 42 și urm., 152, 181, 185, 196; VIII, 132; pământul lui Heracles ('Ηρακλείη), V, 43.

Heraclizi ('Ηρακλείδαι), eleni, V, 43; VII, 208; VIII, 114; IX, 26 și urm., 33; lydieni, I, 7, 13 și urm., 91.

Heraion ('Ηραϊον), oraș, IV, 90; templul Herei ('Ηραϊον), vezi Hera.

Herasmis (Χέρασμις), tatăl lui Artayctes, pers, VII, 78.

Hermes ('Ερμής), II, 51, 145; al egiptenilor, la Bubastis, II, 138; al tracilor, V, 7; orașul lui... II, 67.

Hermion ('Ερμιών), oraș, VIII, 73.

Hermioni ('Ερμιονέες), III, 59; VIII, 43, 72; IX, 28, 31.

Hermippos ('Ερμιππος), din Atarneus, VI, 4.

Hermolycos ('Ερμόλυκος), fiul lui Euthoinos, atenian, IX, 105.

Hermophantos ('Ερμόφαντος), din Milet, V, 99.

Hermopolis ('Ερμείω πόλις), II, 67.

Hermos ('Ερμος), riu, I, 55, 80; V, 101.

Hermotimos ('Ερμότιμος), din Pedasa, VIII, 104—106.

Hermotybienei ('Ερμοτύβιες), egipteni, II, 164 și urm., 168; IX, 32.

Herodot ('Ηρόδοτος), din Halicarnas, I, 1; fiul lui Basileides, VIII, 132.

Herophantos ('Ηρόφαντος), din Parion, IV, 138.

Herpys ('Ερπυς), tatăl lui Timagenidas, theban, IX, 38.

Hersis (Χέρσις), fiul lui Siroinos, regele Salaminei, V, 104, 113; VII, 98; VIII, 11.

Hesiod ('ΗΣίοδος), II, 53; IV, 32.

Hexapolis ('Εξάπολις), ținut al dorienilor, I, 144.

Hieron ('Ιέρων), fiul lui Deinomenes, din Gela, VII, 156.

Hieronimos ('Ιερώνυμος), din Andros, IX, 33.

Hileos (Χίλος), din Tegeea, IX, 9.

Hilon (Χίλων), spartan, I, 59; VII, 235; fiul lui Demarmenos, spartan, VI, 65.

Hiloți (εἰλωτες), VI, 58, 75, 80 și urm.; VII, 229; VIII, 25; IX, 10, 28, 80, 85.

Himera ('Ιμέρη), oraș, VI, 24; VII, 165.

Hios (Χίος), insulă, I, 142, 160, 164; II, 178; V, 33 și urm., 98; VI, 25, 26, 31; VIII, 132; locuitorii, I, 18, 142, 160 și urm., 165; II, 135; V, 98; VI, 2, 5, 8, 15 și urm., 26 și urm.; VIII, 106; IX, 106; ținutul, VI, 26.

Hipparchos ('Ιππαρχος), fiul lui Peisistratos, atenian, V, 55 și urm., 62; VI, 123; VII, 6.

Hippias ('Ιππίης), fiul lui Peisistratos, I, 61; V, 62, 91—94, 96; VI, 102, 107—109, 121.

Hippofoți ('Ιπποφόται), din Halkis, V, 77.

Hippocleides ('Ιπποκλείδης), fiul lui Tisandros, atenian, VI, 127—129.

Hippoclos ('Ιπποκλος), din Lampasos, IV, 138.

Hippocoon ('Ιπποκόων), tatăl lui Scaios, cadmean, V, 60.

Hippocrates ('Ιπποκράτης), tatăl lui Peisistratos, atenian, I, 59; V, 65; VI, 103; fiul lui Megacles, atenian, VI, 131; fiul lui Pantares, tiran în Gela, VI, 23; VII, 154 și urm.; fiul lui Smindyrides, din Sybaris, VI, 127.

Hippocratides ('Ιπποκρατίδης), fiul lui Leutyichides, spartan, VIII, 131.

Hippolaos ('Ιππόλεως), promontoriu, IV, 53.

Hippolochos ('Ιππόλοχος), tatăl lui Glaucos, I, 147.

Hippomachos ('Ιππόμαχος), vraci din Leucade, IX, 38.

Hipponicos ('Ιππόνικος), fiul lui Callias, VI, 121; tatăl lui Callias, VII, 151.

Histia ('Ιστία), II, 50; Tabiti al sciților, IV, 59, 127.

Histiaia ('Ιστιαία), oraș, VIII, 23—25, 66; locuitorii, VIII, 23; pământul, VII, 175; VIII, 23; ținut în Thessalia, I, 56.

Histiaios ('Ιστιαίος), fiul lui Lysagoras, tiranul Miletului, IV, 137—139, 141; V, 11, 23—25, 30, 35 și urm., 106—108, 124; VI, 1—6, 26—31, 46; VII, 10; fiul lui Tymnes, din Termera, V, 37; VII, 98; tatăl lui Phylacos, din Samos, VIII, 85.

Histria ('Ιστρία), oraș, II, 33; femeie din... IV, 78.

Hoaspes (χοάσπης), riu, I, 188; V, 49, 52.

Hoireafi (χοιρεάται), trib al sicyonienilor, V, 68.

Hoireai (χοιρέαι), în ținutul Eretriei, VI, 101.

Hoiros (χοῖρος), tatăl lui Mikythos, VII, 170.

Homer ('Ομηρος), II, 23, 53, 116 și urm.; IV, 29, 32; V, 67; VII, 161.

Hon (χών), riu, IX, 93.

Hoples ('Οπλης), fiul lui Ion, V, 66.

Hromios (χρόμιος), argian, I, 82.

Hyakinthiile ('Υακίνθια), ale lacedemonienilor, IX, 7, 11.

Hyampeia ('Υάμπεια), vîrf al Parnasului, VIII, 39.

Hyampolis ('Υάμπολις), VIII, 28, 33.

Hyafi ('Υᾶται), trib al sicyonienilor, V, 68.

Hyble ('Υβλη), oraș, VII, 155.

Hybris ('Υβρις), VIII, 77.

Hydarnes ('Υδάρνης), pers, III, 70; VII, 66, 83; fiul lui Hydarnes, pers, VI, 133; VII, 83, 135, 211, 215, 218; VIII, 113, 118.

Hydrea ('Υδρέη), insulă, III, 59.

Hyela ('Υέλη), oraș, I, 167.

Hygennei ('Υγενέες), III, 90.

Hygris ('Υγρίς), riu, IV, 57; vezi și Syrgis.

Hylaia ('Υλαία), ținut scit, IV, 9, 18 și urm., 54 și urm., 76.

Hylleieni ('Υλλέες), trib doric, V, 68.

Hyllos ('Υλλος), fiul lui Heracles, VI, 52; VII, 204; VIII, 131; IX, 26; riu, I, 80.

Hymaies ('Υμαίης), pers, V, 116, 122.

Hymessos ('Υμησσός), munte, VI, 137.

Hypachei ('Υπαχαιοί), VII, 91..

- Hypakyris ('Υπάκυρις), rîu, IV, 47, 55.
 Hypanis ('Υπανις), rîu, IV, 18, 47, 52 și urm., 81.
 Hyperanthes ('Υπεράνθης), fiul lui Darius, pers., VII, 224.
 Hyperborei ('Υπερβόρειοι), IV, 13, 32-36; Abaris, IV, 36.
 Hypernotieni ('Υπερνότιοι), IV, 36.
 Hyperoche ('Υπερόχη), hyperboreană, IV, 33, 35.
 Hyrcani ('Υρκάνιοι), III, 117; VII, 62.
 Hyria ('Υρία), oraș, VII, 170.
 Hyriades ('Υροιάδης), mard, I, 84.
 Hysiai ('Υσιαί), demă a Atticeii, V, 74; VI, 108; IX, 15, 25.
 Hysseldomos ('Υσσέλωμος), tatăl lui Pigres, carian, VII, 98.
 Hystanes ('Υστάνης), tatăl lui Badres, pers., VII, 77.
 Hystaspes ('Υστάσπης), fiul lui Arsames, pers., I, 183, 209 și urm.; III, 70, 140; IV, 83, 91; V, 30, 73; VI, 98; VII, 1, 10 și urm.; 224; fiul lui Darius, VII, 64.
 Hytennei ('Υτεννέες), vezi Hygennei.
 Hytri (Χύτροι), la Thermopylai, VII, 176.
 Iacchos ('Ιαχχος), mistic, VIII, 65.
 Iadmon ('Ιάδμων), fiul lui Hephaistopolis, samian, II, 134.
 Ialysos ('Ιήλυσος), oraș, I, 144.
 Iamizi ('Ιαμίδαι), din Elida, V, 44; IX, 33.
 Ianysos ('Ιήνυσος), oraș, III, 5.
 Iapygi ('Ιάπυγες), messapi, IV, 99; VII, 170.
 Iapygia ('Ιηπυγία), III, 138; IV, 99.
 Iardanos ('Ιάρδανος), lydian, I, 7.
 Iason ('Ιήσων), IV, 179; VII, 193.
 Iatragoras ('Ιητραγόρης), mileisian, V, 37.
 Ibanollis ('Ιβάνωλλις), tatăl lui Oliatos, din Mylasa, V, 37; tatăl lui Heracleides, V, 121.
 Iberi ('Ιβηρες), VII, 165.
 Iberia ('Ιβηρία), I, 163.
 Icaria ('Ικαριον πέλαγος), marea lui Icar, VI, 95 și urm.
 Icaros ('Ικαρος), insulă, VI, 95.
 Ichnai ('Ιχναί), oraș, VII, 123.
 Ichthyophagi ('Ιχθυοφάγοι), III, 19-23, 25, 30.
 Ida ('Ιδη), munte, I, 151; VII, 42.
 Idanthysos ('Ιδάνθυρος), fiul lui Saulios, regele scitilor, IV, 76, 120, 126 și urm.
 Idrias, Idriada ('Ιδριάς, -άδος), ținut al Cariei, V, 118.
 Ifigenia ('Ιφιγένεια), fiica lui Agamemnon, IV, 103.
 Iliada ('Ιλιάς), a lui Homer, II, 116 și urm.
 Ilion ('Ιλιον), I, 5; II, 10, 117-120; VII, 20, 161; țară, V, 94, 122; VII, 42.
 Ilisos ('Ιλισός), rîu, VII, 189.
 Illyri ('Ιλλυριοί), I, 196; IV, 49; VIII, 137; IX, 43.
 Imbros ('Ιμβρος), insulă, V, 26; VI, 41, 104.
 Inaros ('Ινάρως), fiul lui Psammetichos, libyan, III, 12, 15; VII, 7.
 India ('Ινδία), III, 106; IV, 40.
 Indieni ('Ινδοί), III, 38, 94, 97-102, 104; IV, 44; V, 3; VII, 9, 65, 86; VIII, 113; IX, 31; cf. ini, I, 192; VII, 187.
 Indus ('Ινδός), rîu, IV, 44.
 Ino ('Ινώ), soția lui Athamas, VII, 197.
 Insulele Fericiților (Μακάρων νήσοι), III, 26.
 Intaphrenes ('Ινταφρένης), III, 70, 78, 118 și urm.
 Inycos ('Ινυκος), vezi Inyx.

- Inyx ('Ινυξ), oraș, VI, 22 și urm.
 Io ('Ιώ), fiica lui Inachos, I, 1 și urm., 5; II, 41.
 Iolcos ('Ιωλκός), oraș, V, 94.
 Ion ('Ιών), fiul lui Xuthos, V, 66; VII, 94; VIII, 44.
 Ionia ('Ιωνία), I, 146, 162 și urm., 167, 169-171, 174; II, 106; III, 39, 122; IV, 137; V, 28, 30 și urm., 37, 97, 106, 109, 115, 123; VI, 1, 7, 13, 17, 22, 33, 43, 86, 95; VII, 51; VIII, 109, 130, 132; IX, 90, 104, 106.
 Ionic ('Ιόνιος), golf, VI, 127; IX, 92; mare, VII, 20.
 Ionieni ('Ιωνες), I, 6, 18, 28, 74, 76, 139, 141-143, 145-153, 157, 169-171; II, 1, 15-17, 69, 152, 159, 163, 178; III, 90; IV, 35, 89, 97 și urm., 128, 133 și urm., 136 și urm., 140, 142; V, 28, 49 și urm., 58, 69, 97, 100-106, 108 și urm., 112, 115-117, 122; VI, 1-3, 7-15, 17, 22, 28, 32, 41-43, 98; VII, 9 și urm., 94 și urm., 191; VIII, 10, 22, 46, 48, 73, 85, 90, 97, 132; IX, 26, 90, 98 și urm., 103, 106; femeie, I, 92; regim, IV, 95; îmbrăcăminte, V, 87; ostire, V, 33; VII, 97; corăbii, VI, 9; VIII, 130; orașe, I, 142, 149; VI, 31; nomă, III, 127; neam, I, 56, 143; VII, 95; VIII, 46; trib, VIII, 19; scriere, V, 59.
 Iphiclos ('Ιφικλος), tatăl lui Protesilaos, IX, 116.
 Ipni ('Ιπνοί), cei din Pelion, VII, 188.
 Irasa ('Ιρασα), loc în Libya, IV, 158 și urm.
 Is ('Ις), oraș, I, 179; rîu, I, 179.
 Isagoras ('Ισαγόρης), fiul lui Tisandros, atenian, V, 66, 70, 72, 74.
 Ischenoos ('Ισχένοος), tatăl lui Pythes, din Egina, VII, 181; VIII, 92.
 Isis ('Ισις), vezi Demetra.
 Ismaris ('Ισμαρίς), lac, VII, 109.
 Ismenios ('Ισμήνιος), vezi Apollon.
 Issedoni ('Ισσηδόνες), I, 201; IV, 13, 16, 25-27, 32.
 Istm ('Ισθμός), VII, 139, 172 și urm., 175, 177, 207; VIII, 40, 49, 56 și urm., 60, 63, 71 și urm., 74, 79, 121, 123; IX, 7-10, 12 și urm., 15, 19, 26 și urm., 81; al messenienilor, IX, 35.
 Istria ('Ιστρία), oraș, II, 33; femeie din..., IV, 78.
 Istros ('Ιστρος), rîu, I, 202; II, 26, 33 și urm.; IV, 47-51, 53, 80, 89, 93, 97, 99-101, 118, 122, 133-136, 139; V, 9 și urm.; VII, 10.
 Italia ('Ιταλία), I, 24, 145; III, 136, 138; IV, 15; V, 43; VI, 127; VIII, 62.
 Italioți ('Ιταλιῶται), IV, 15.
 Itanos ('Ιτανός), oraș, IV, 151.
 Ithamates ('Ιθαμάτης), vezi Ithamithres.
 Ithamithres ('Ιθαμίθρης), tatăl lui Artayntes, pers., VII, 67; pers., VIII, 130; IX, 102.
 Ithome ('Ιθώμη), a messenienilor, IX, 35.
 Iurci ('Ιούρραι), IV, 22.
 Keopros (Κέκροψ), tatăl lui Aglauros, regele atenienilor, VII, 141; VIII, 44, 53.
 Keii (Κήιοι), IV, 35; VIII, 1, 46.
 Kelainai (Κελαιναί), oraș, VII, 26.
 Keles (Κελέης), spartan, V, 46.
 Keops (Χέοψ), tatăl lui Mykerinos, rege al Egiptului, II, 124, 126 și urm., 129.
 Keos (Κέος), al Salaminei, VIII, 76.

Kephallenia (Κεφαλληνία), insulă, IX, 28.
 Kephēni (Κηφηνες), perși, VII, 61.
 Kephēus (Κεφεύς), fiul lui Belos, VII, 61, 150.
 Kephisos (Κηφισός), riu, VII, 178; VIII, 33.
 Kephren (Χεφρήν), regele Egiptului, II, 127.
 Keramic (Κεραμεικός), golf, I, 174.
 Kercasoros (Κερκάσωρος), oraș, II, 15, 17, 97.
 Kercopi (Κέρκωπες), (oameni pitici), așezămintele kercopilor, loc aproape de Thermopylai, VIII, 216.
 Kiconi (Κίκωνες), VII, 59, 108, 110.
 Kiki (Κίκι), egiptean, II, 94.
 Kilix (Κίλιξ), fiul lui Agenor, VII, 91.
 Killa (Κίλλα), oraș, I, 149.
 Kimon (Κίμων), fiul lui Stesagoras, VI, 34, 38 și urm., 103, 137, 140; fiul lui Miltiades, VI, 136; VII, 107.
 Kindye (-a) (Κινδυεύς), Pixodaros din..., V, 118.
 Kineas (Κινέης), V, 63.
 Kinyps (Κίνυψ), riu, IV, 175; V, 42; pământ, IV, 198.
 Kios (Κίος), oraș, Mysia, V, 122; riu, IV, 49.
 Kissia (Κισσία), țară, V, 49, 52; VI, 119.
 Kissieni (Κίσσιαι), III, 91; VII, 62, 86, 210; porți, III, 155, 158.
 Kybebe (Κυβήβη), cea de la Sardes, V, 102.
 Kyberniscos (Κυβερνίσκος), fiul lui Sicas, lycian, VII, 98.
 Kydippe (Κυδίπη), fiica lui Anaxilaos, VII, 165.
 Kydonia (Κυδωνία), oraș, III, 44, 59.
 Kydrara (Κύδραρα), oraș, VII, 30.
 Kyllestis (Κύλληστις), cuvânt egiptean, II, 77.

Kyllyrieni (Κυλλύριοι), VII, 155.
 Kylon (Κύλων), atenian, V, 71.
 Kyme (Κύμη), oraș, Phriconis, I, 149, 157; V, 123; VII, 194; în Eolida, VIII, 130.
 Kymēni (locuitori în Kyme) (Κυμαῖοι), I, 157—160; V, 38.
 Kynēgeiros (Κυνέγειρος), fiul lui Euphorion, atenian, VI, 114.
 Kynēos (Κύνεος), tatăl lui Philagros, din Eretria, VI, 101.
 Kynesieni (Κυνήσιοι), II, 33.
 Kynēti (Κύνητες), IV, 49.
 Kyniscos (Κυνίσκος), vezi Zeuxidemos.
 Kyno (Κυνώ), medă, I, 110, 122.
 Kynosarges (Κυνόσαργες), vezi Heracles.
 Kynosura (Κυνόσουρα), VIII, 76 și urm.
 Kynurii (Κυνούριοι), VIII, 73.
 Kypselos (Κύψελος), fiul lui Eetion, tiran al Corintului, I, 14, 20, 23; III, 48; V, 92, 95; VI, 128; tatăl lui Miltiades, atenian, VI, 35 și urm.
 Kyravis (Κύραυς), insulă, IV, 195.
 Kyrmanii (Κυρμάναι), traci, IV, 93.
 Kyrnos (Κύρνος), insulă, I, 165—167; locuitorii, VII, 165; din Carystia, IX, 105; eroul, I, 167.
 Kythnos (Κύθνος), insulă, VII, 90; VIII, 67; locuitorii, VIII, 46.
 Kytissoros (Κυτίσσωρος), fiul lui Phrixos, VII, 197.
 Kyzicos (Κύζικος) și cyziceni (Κυζικηνοί IV, 14, 76; VI, 33.
 Labda (Λάβδα), fiica lui Amphion, corintiană, V, 92.
 Labdacos (Λάβδακος), fiul lui Polydoros, V, 59.
 Labraunda (Λάβραυνδα), oraș, V, 119.

Labynetos (Λαβύνητος), din Babylon, I, 74; fiul lui Labynetos, regele Babylonului, I, 77, 188.
 Lacedemonia (Λακεδαίμων), I, 82..., passim.
 Lacedemonieni (Λακεδαιμόνιοι), I, 6..., passim; perieci, VII, 234; IX, 11, 38; femei, I, 4.
 Lacmon (Λάκμων), munte, IX, 93.
 Laconian (din Laconia) (Λάκων), I, 68; VI, 103; ținutul, VII, 235; figuri de dans, VI, 129.
 Laconic (din Laconia) (Λακωνικός), I, 60; VI, 58; sfert, VI, 57; ospaț, IX, 82; femei, III, 134.
 Lacrines (Λακρίνης), spartan, I, 152.
 Ladanon (Λάδανον), cuvânt arab, III, 412.
 Lade (Λάδη), insulă, VI, 7, 11.
 Ladike (Λαδίκη), din Cyrene, II, 181.
 Laios (Λάιος), fiul lui Labdacos, V, 59 și urm.; oracolul V, 43; vezi și Eriniiile.
 Lakedaimon (Λακεδαίμων), vezi Zeus.
 Lampito (Λαμπιτώ), fiica lui Diactorides, laconiană, VI, 71.
 Lampon (Λάμπων), fiul lui Thra-sycles, din Samos, IX, 90; tatăl lui Olympiodoros, atenian, IX, 21; fiul lui Pythes, din Egina, IX, 78.
 Lamponion (Λαμπώνιον), oraș, V, 26.
 Lampsaceni (Λαμψακηνοί), vezi Lampsacos.
 Lampsacos (Λάμψακος), oraș, V, 117; locuitorii, VI, 37 și urm.
 Laodamas (Λαοδάμας), fiul lui Eteocles, V, 61; tatăl lui Sostratos, din Egina, IV, 152; din Foceea, IV, 138.
 Laodike (Λαοδίκη), hyperboreană, la Delos, IV, 33, 35.

Laos (Λᾶος), oraș, VI, 21.
 Laphanes (Λαφάνης), fiul lui Euphorion din Azania, VI, 127.
 Lapit (Λαπίτης), Eetion, V, 92.
 Larisa (Λήρις), oraș, I, 149; din Larisa, locuitori (Ληρισταί), IX, 1, 58.
 Lasonii (Λασόνιοι), III, 90; VII, 77.
 Lasos (Λᾶσος), din Hermiona, VII, 6.
 Latona (Λητώ), a egiptenilor, la Buto, II, 59, 83, 152, 155 și urm.
 Laureion (Λαύρειον), munte, VII, 144.
 Leagras (Λεάγρας), fiul lui Glauccon, atenian, IX, 75.
 Learchos (Λεάρχος), din Cyrene, IV, 160.
 Lebadeia (Λεβάδεια), oraș, VIII, 134.
 Lebaia (Λεβαία), oraș, VIII, 137.
 Lebedos (Λέβεδος), oraș, I, 142.
 Lectos (Λεκτός), promontoriu, IX, 114.
 Leipsydriion (Λειψύδριον), al Atticeii, V, 62.
 Leiton (Λήιτον), cuvânt al aheilor, VII, 197.
 Lelegi (Λέλεγες), I, 171.
 Lemnos (Λήμνος), insulă, IV, 145 și urm.; V, 26 și urm.; VI, 136—140; VII, 6.
 Lemnieni (din Lemnos) (Λήμνιοι), V, 27; VIII, 73; lucrări, VI, 138; corabie, VIII, 82.
 Leobotes (Λεωβώτης), fiul lui Echestratos, regele Spartei, I, 65; VII, 204.
 Leokedes (Λεωκήδης), fiul lui Pheidon, argian, VI, 127.
 Leon (Λέων), fiul lui Eurycratides, regele Spartei, I, 65; V, 39; VII, 204; din Troizena, VII, 180.
 Leonidas (Λεωνίδης), fiul lui Anaxandrides, regele Spartei, V, 41; VII, 204—208, 217, 219—225, 228 și urm., 233,

238 și urm.; VIII, 15, 21, 71, 144; IX, 10, 64, 78 și urm.
 Leontiades (Λεοντιάδης), fiul lui Eurymachos, theban, VII, 205, 233.
 Leontini (Λεοντῖνοι), VII, 154.
 Leoprepes (Λεωπρέπης), tatăl lui Theasides, spartan, VI, 85; tatăl lui Simonides, din Keos, VII, 228.
 Lepreați (Λεπρεῖται), IX, 28, 31.
 Lepreon (Λέπρεον), oraș, IV, 148.
 Leros (Λέρος), insulă, V, 125.
 Lesbieni (Λέσβιοι), I, 23 și urm.; III, 39; IV, 97; V, 26, 98; VI, 5, 8, 26 și urm.; IX, 106; cratere, IV, 61.
 Lesbos (Λέσβος), insulă, I, 151, 160, 202; V, 98; VI, 28, 31.
 Leucadieni (Λευκάδιοι), VIII, 45, 47; IX, 28, 31.
 Leucon (Λευκόν), din Libya, IV, 160.
 Leutychides (Λευτυχίδης), fiul lui Menares, regele Spartei, VI, 65, 68, 71-73, 85-87; VIII, 131; IX, 90-92, 98 și urm., 114; fiul lui Anaxilaos, spartan, VIII, 131.
 Libya (Λιβύη), I, 46; II, 8, 12, 15-18, 20, 22, 24-26, 32 și urm., 50, 54-56, 91, 99, 150, 158; III, 17, 96, 115; IV, 29, 41-45, 145, 150...; V, 42 și urm.; VII, 70.
 Libyeni (Λίβυες), II, 18, 28, 32, 50, 65, 77, 161; III, 12 și urm., 15, 91; IV, 158...; VII, 71, 86, 165, 184; femei, IV, 189; limba, IV, 155; munte, II, 8, 124; ținut, II, 19.
 Liches (Λίχης), spartan, I, 67 și urm.
 Lida (Λίδη), munte, I, 175.
 Ligyenii (Liguri) (Λίγυες), din Asia, VII, 72; din sus de Masalia, V, 9; VII, 165.
 Limeneion (Λιμενήιον), din ținutul Miletului, I, 18.

Lindieni (Λίνδιοι), VII, 153.
 Lindos (Λίνδος), oraș, I, 144; II, 182; III, 47.
 Linos (Λίνος), cîntec, II, 79.
 Lipaxos (Λίπαξος), oraș, VII, 123.
 Lipoxais (Λιπόξαις), fiul lui Targitaos, scit, IV, 5 și urm.
 Lisai (Λίσαι), oraș, VII, 123.
 Lisos (Λίσος), rîu, VII, 108 și urm.
 Locrieni (Λοκροί), epizephyri, VI, 23; ozoli, VIII, 32; locrieni, VII, 132; VIII, 66; IX, 31; opuntieni, VII, 203, 207; VIII, 1; orașe, VII, 216.
 Lotophagi (Λωτοφάγοι), IV, 177 și urm., 183.
 Lotus (Λωτός), egiptean, II, 92.
 Loxias (Λοξίης), vezi Apollon.
 „Luarea Miletului“ (Μιλῆτου ἔχωσις), drama lui Phrynichos, VI, 21.
 Lycaretos (Λυκάρετος), fiul lui Matandrios, din Samos, III, 143; V, 27.
 Lycia (Λυκίη), I, 182; III, 4; IV, 35, 45.
 Lycieni (Λύκιοι), I, 28, 147, 171, 173, 176; III, 90; VII, 92; săgeți, VII, 77; arcași, VII, 76.
 Lycomedes (Λυκομήδης), fiul lui Aischraios, atenian, VIII, 11.
 Lycopes (Λυκόπης), lacedemonian, III, 55.
 Lycophron (Λυκόφρων), fiul lui Perandros, corintian, III, 50, 53.
 Lycos (Λύκος), fiul lui Pandion, atenian, I, 173; VII, 92; fiul lui Spargapeithes, scit, IV, 76; rîu al thyssagetilor, IV, 123; rîu al Frigiei, VII, 30.
 Lycurg (Λυκοῦργος), fiul lui Aristolaides, atenian, I, 59 și urm.; tatăl lui Amias, arcadian, VI, 127; spartan, I, 65 și urm.
 Lydias (Λυδίης), rîu, VII, 127.

Lydia (Λυδία), I, 79, 93 și urm., 142; V, 49; VII, 31, 42; III, 127; vezi și Lydieni.
 Lydieni (Λυδοί), I, 10, 13, 17, 18, 27, 28, 29, 34-37, 45, 47-50, 53-55, 69, 71, 74, 79 și urm., 80, 83 și urm., 87 și urm., 90-94, 103, 141, 153-157, 171; II, 167; III, 90; IV, 45; V, 12, 49, 101; VI, 32, 125; VII, 30 și urm., 74; poporul, I, 7; neamul, I, 79; pămîntul, I, 79, 93 și urm., 142; V, 49, VII, 31, 42; district, III, 127; domnie, I, 72.
 Lydos (Λυδός), fiul lui Atys, I, 7, 171; VII, 74.
 Lygdamis (Λύγδαμις), tatăl Artemisiei, din Halicarnas, VII, 99; din Naxos, I, 61, 64.
 Lynkeus (Λύγκεύς), din Chemmis, II, 91.
 Lykides (Λυκίδης), atenian, IX, 5.
 Lysagoras (Λυσάγορας), tatăl lui Histiaios, milesian, V, 30; fiul lui Tisias, din Paros, VI, 33.
 Lysanias (Λυσάνης), din Eretria, VI, 127.
 Lysicles (Λυσικλῆς), tatăl lui Abronichos, atenian, VIII, 21.
 Lysimachos (Λυσίμαχος), tatăl lui Aristeides, atenian, VIII, 79, 95; IX, 28.
 Lysistratos (Λυσίστρατος), profet atenian, VIII, 96.
 Macedoni (Μακεδόνες), V, 18, 20; VI, 44; VII, 73, 185; VIII, 34, 127, 137 și urm.; IX, 31; macedoneanul, VII, 173; pămînt, VII, 9, 127; munte, VII, 131.
 Macedonia (Μακεδονία), V, 17; VI, 45; VII, 9, 25, 128, 173; VIII, 115, 126, 137 și urm.; IX, 89.
 Machlyi (Μάχλυες), vezi Mahli.
 Macrobi (Μακρόβιοι), vezi etiopieni.
 Macroni (Μάκρονες), II, 104; III, 94; VII, 78.
 Mactorion (Μακτώριον), oraș, VII, 153.
 Madyes (Μαδύης), fiul lui Prothyes, regele sciților, I, 103.
 Madytos (Μάδυτος), oraș, VII, 33; IX, 120.
 Magdolos (Μάγδαλος), oraș, II, 159.
 Magi (Μάγοι), I, 101, 107 și urm., 120, 128, 132, 140; III, 61, 63-69, 71, 74-80, 88, 118, 126, 140, 150, 153; IV, 132; VII, 19, 37, 43, 113, 191.
 Magnesia (Μαγνησία), ținut, VII, 176, 183, 188, 193; oraș, mai sus de rîul Meandru, I, 161; III, 122, 125.
 Magneți (Μάγνητες), VII, 132, 185; cei din Asia, III, 90.
 Mahli (Μάχλυες), IV, 178, 180.
 Maiandrios (Μαίανδριος), fiul lui Maiandrios, tiran în Samos, III, 124, 142-148; V, 27.
 Maietes (Μαιήτης), rîu, IV, 45.
 Maieti (Μαιήται), IV, 123.
 Makednon (Μακεδνόν), neam, I, 56; VIII, 43.
 Maki (Μάκαι), IV, 175 și urm.; V, 42.
 Makistios (Μακίστιος), pers, IX, 20.
 Makistos (Μάκιστος), oraș, IV, 148.
 Malea (Μαλέαι), promontoriu, I, 82; IV, 179; VII, 168.
 Malene (Μαλήνη), din Atarneus, VI, 29.
 Males (Μάλης), etolian, VI, 127.
 Malic (Μηλιεύς), golf, IV, 33.
 Malieni (Μηλίτες), VII, 132, 196, 214-216; VIII, 43, 66; IX, 31; pămîntul, VII, 198, 201; VIII, 31.
 Mama (Μήτηρ), zeilor, VIII, 65; la Kyzikos, IV, 76; Pontului, IV, 86; Dindymene, I, 80; la Hypanis, IV, 52.

- Mandane (Μανδάνη), fiica lui Astyages, medă, I, 107 și urm., 111.
- Mandrocles (Μανδροκλής), din Samos, IV, 87-89.
- Maneros (Μανερῶς), fiul lui Min, egiptean, II, 79.
- Manes (Μάνης), tatăl lui Atys, lydian, I, 94; IV, 45.
- Mantineea (Μαντινέη), oraș, IV, 161.
- Mantineeni (Μαντινέες), VII, 202; IX, 35, 77.
- Mantyes (Μαντύης), peon, V, 12.
- Mapen (Μάπην), vezi Matten.
- Marafieni (Μαράφιοι), neam pers, I, 125.
- Marathon (Μαραθών), I, 62; VI, 102 și urm., 107 și urm., 111, 113, 116 și urm., 132 și urm., 136; VII, 1, 74; IX, 27, 46.
- Mardes (Μάρδης), vezi Badres.
- Mardonios (Μαρδόνιος), fiul lui Gobryas, pers, VI, 43, 45, 94; VII, 5, 9 și urm., 82, 108, 121; VIII, 26, 68 și urm., 97, 99-102, 107, 113, 126, 129, 131, 133, 136, 140, 142 și urm.; IX, 1-5, 12-18, 20, 24, 31 și urm., 37-45, 47-49, 58, 61, 63, 66, 70 și urm., 78, 82, 84, 100 și urm.
- Mardontes (Μαρδόντης), fiul lui Bagaos, pers, VII, 80; VIII, 130; IX, 102.
- Marea de miazăzi (Νοτιή θάλασσα), III, 17; IV, 13.
- Marea Roșie (Ἐρυθρὴ θάλασσα), vezi Erythraea.
- Maréa (Μαρέη), oraș, II, 18, 30.
- Mari (Μᾶρες), III, 94; VII, 79.
- Mariandryni (Μαριανδρυνοί), I, 28; III, 90; VII, 72.
- Maris (Μάρις), rîu, IV, 49.
- Maron (Μάρων), fiul lui Osiphantos, spartan, VII, 227.
- Maroneia (Μαρώνεια), oraș, VII, 109.
- Marsyas (Μαρσύης), silen, VII, 26; rîu, V, 118 și urm.
- Marzi (Μάρδοι), neam pers, I, 125.
- Mascames (Μασκάμης), fiul lui Megadostes, pers, VII, 105 și urm.
- Masistes (Μασίστης), fiul lui Darius, pers, VII, 82, 121; IX, 107 și urm., 110-113.
- Masistios (Μασίστιος), fiul lui Siromitras, pers, VII, 79; IX, 20, 22, 24 și urm., 31.
- Maspiei (Μάσπιοι), neam pers, I, 125.
- Massages (Μασσάγης), fiul lui Oarizos, pers, VII, 71.
- Massageți (Μασσαγέται), I, 201, 204-208, 211 și urm., 214-216; III, 36; IV, 11, 172; VII, 18; Massalia (Μασσαλίη), oraș, V, 9.
- Matiene (Ματιήνη γῆ), ținut, V, 52; munții Matienei, I, 189.
- Matieni (Ματιηνοί), I, 72, 202; III, 94; V, 49, 52; VII, 72.
- Matten (Ματτήν), fiul lui Siromos, din Tyr, VII, 98.
- Mausolos (Μαύσωλος), tatăl lui Pixodaros, V, 118.
- Maxyi (Μάξυες), IV, 191.
- Mazares (Μαζάρης), med, I, 156 și urm., 161.
- Meandru (Μαίανδρος), rîu, II, 29; III, 122; V, 118 și urm.; VII, 26, 30; cîmpia, I, 18, 161; II, 10.
- Medeea (Μηδείη), din Colchida, I, 2 și urm.; VII, 62.
- Megabates (Μεγαβάτης), nepot al lui Darius, pers, V, 32 și urm., 35.
- Megabazos (Μεγάβαζος), pers, IV, 143 și urm.; V, 1 și urm., 10, 12, 14 și urm., 17, 23 și urm., 26, 98; fiul lui Megabates, pers, VI, 33; VII, 22, 67, 97.
- Megabyzos (Μεγάβυζος), tatăl lui Zopyros, pers, III, 153, 160; IV, 43; fiul lui Zopyros, pers, III, 160; VII, 82, 121; pers, III, 70, 81 și urm.

- Megacles (Μεγακλής), tatăl lui Alcmeon, atenian, VI, 125; fiul lui Alcmeon, atenian, I, 59, 61; VI, 127, 130 și urm.; fiul lui Hippocrates, atenian, VI, 131.
- Megacreon (Μεγακρέων), abderitan, VII, 120.
- Megadostes (Μεγαδόστης), tatăl lui Mascames, pers, VII, 105.
- Megapanos (Μεγάπανος), pers, VII, 62.
- Megara (Μέγαρα), oraș, V, 76; VIII, 60; IX, 14.
- Megarieni (Μεγαρέες), I, 59; VIII, 1, 45, 74; IX, 21, 28, 31, 69, 85; din Sicilia, VII, 156.
- Megasidros (Μεγάσιδρος), tatăl lui Dotos, pers, VII, 72.
- Megistias (Μεγιστίας), vraci din Acarnania, VII, 219, 221, 228.
- Meioni (Μηίονες), VII, 74; poporul, I, 7.
- Mekisteus (Μηκιστεύς), fiul lui Talaos, argian, V, 67.
- Mekyberna (Μηκυβερνα), oraș, VII, 122.
- Melampus (Μελάμπους), fiul lui Amytheon, II, 49; VII, 221; IX, 34.
- Melampygos (Μελάμπυγος), stîncă la Thermopylai, VII, 216.
- Melanchleni (Μελαγχλαινοί), vezi următorul.
- Melanhlani (Μελαγχλαινοί), IV, 20, 100-102, 107, 119, 125.
- Melanippos (Μελάνιππος), fiul lui Astacos, theban, V, 67; din Mytilene, V, 95.
- Melanthios (Μελάνθιος), atenian, V, 97.
- Melanthos (Μέλανθος), tatăl lui Codros, atenian, I, 147, V, 65.
- Melas (Μέλας), golf, VI, 41; VII, 58; rîu al Traciei, VII, 58; rîu al Melidei, VII, 198 și urm.
- Meles (Μήλης), regele sardienilor, I, 84.
- Melibeea (Μελίβεια), oraș, VII, 188.
- Melieni (Μήλιοι), VIII, 46, 48.
- Melissa (Μέλισσα), fiica lui Procles, corintiană, III, 50, V, 92.
- Membliaros (Μεμβλίαρως), fiul lui Poikiles, fenician, IV, 147 și urm.
- Memfis (Μέμφις), oraș, II, 3, 8, 10, 12-14, 97, 99, 112, 114 și urm., 119, 150, 153 și urm., 158, 175 și urm.; III, 6, 13-15, 25, 27, 37, 91, 139.
- Memnon (Μέμνων), II, 106; palatele lui, la Susa, V, 53; VII, 151; cetatea lui, V, 54.
- Menares (Μενάρης), fiul lui Hegesilaos, spartan, VI, 65, 71; VIII, 131.
- Mende (Μένδη), oraș, VII, 123.
- Mendes (Μένδης), vezi Pan.
- Mendesiacă (Μενδήσιον), gură a Nilului, II, 17.
- Mendesieni (Μενδήσιοι), II, 46; district (νομῆ), II, 42, 46, 166.
- Menelaos (Μενέλαος), soțul Elenei, II, 113, 116, 118 și urm.; V, 94; VII, 169, 171; port, IV, 169.
- Menios (Μένιος), fiul lui Diactorides, spartan, VI, 71.
- Meotis (Μαιήτις), lac, I, 104; IV, 3, 20 și urm., 57, 86, 100 și urm., 110, 116, 120, 123.
- Merbalos (Μέρβαλος), fiul lui Agbalos, aradian, VII, 98.
- Mermnazi (Μερμνάδαί), I, 7, 14.
- Meroe (Μερόη), oraș, II, 29.
- Mesambria (Μεσαμβρία), oraș, IV, 93; VI, 33; VII, 108.
- Messapi (Μεσσαπίοι), VII, 170.
- Messene (Μεσσήνη), oraș în Sicilia, VII, 164.
- Messenieni (Μεσσήνιοι), III, 47; V, 49; IX, 35, 64; vezi și messenianul Panites.
- Metapontini (Μεταποντινοί), IV, 15.
- Metapontion (Μεταπόντιον), oraș, IV, 15.
- Methymne (Μήθυμνα), I, 151.

- Metiochos (Μητίοχος), fiul lui Miltiades, atenian, VI, 41.
- Metrodoros (Μητρόδορος), din Proconnes, IV, 138.
- Mezi (Μήδοι), I, 16, 55 și urm., 72—74, 95—98, 101 și urm., 104, 106—108, 110, 114, 120, 123—130, 134, 162, 185, 206; III, 65, 126; IV, 4, 37, 40; V, 9; VI, 9, 22, 25, 109, 112, 120; VII, 62, 210; VIII, 113; IV, 31, 40, 43 și urm., 46, 77; medul, V, 77; neamul, I, 101; țara, I, 103 și urm., 110; III, 92; IV, 1, 12; VI, 84; VII, 20, 40; corăbii, III, 136; limbă, I, 110; îmbrăcăminte, I, 135; III, 84; V, 9; VI, 112; VII, 80, 116; fast, VII, 62; cai, III, 106; trudă, IV, 1; oștire, I, 128; tabără, VI, 111; IX, 103; treburi, IX, 64; lance, VII, 67.
- Midas (Μίδης), fiul lui Gordias, regele frigienilor, I, 14, 35; VIII, 138.
- Mikythos (Μίκυθος), fiul lui Hoiros, slugă a lui Anaxilaos, VII, 170.
- Milesieni (Μιλῆσται), I, 17 și urm., 20, 22, 25, 92, 143, 169; II, 33, 159, 178; IV, 78, 137; V, 28 și urm., 36 și urm., 97, 120; VI, 5, 7, 19—22, 77, 86; IX, 99, 104.
- Milet (Μίλητος), oraș, I, 14 și urm., 17, 20, 22, 142, 146; V, 24, 28—30, 33, 35, 37; VI, 1; I, 5—7, 9, 11, 13 și urm., 21, 25 și urm., 28, 31, 86; VII, 10; IX, 97; ținutul, I, 17—19, 46, 157; V, 29; VI, 9, 20.
- Miltiades (Μιλτιάδης), fiul lui Kypselos, atenian, VI, 34—38, 103; fiul lui Kimon, atenian, IV, 137 și urm., VI, 34, 39—41, 103 și urm., 109 și urm., 132—137, 140; VII, 107.
- Milyada (Μιλιάς γῆ), ținut, I, 173.
- Milyeni (Μιλῆται), I, 173; III, 90; VII, 77.
- Milon (Μίλων), din Crotona, III, 137.
- Min (Μίν), regele Egiptului, II, 4, 99.
- Mine (Μνέαι), eubeice, măsură (greutate), III, 89.
- Minos (Μίνως), oraș, V, 46.
- Minos (Μίνως), regele Cretei, I, 174, 173; III, 122; VII, 169—171.
- Minyeni (Μινῶται), I, 146; IV, 145 și urm., 148, 150.
- Mitra (Μίτρα), vezi Afrodita.
- Mitradates (Μιτραδάτης), med, I, 110 și urm., 121.
- Mitrobates (Μιτροβάτης), tatăl lui Cranaspes, pers, III, 120, 126 și urm..
- Mnesarchos (Μνήσαρχος), tatăl lui Pythagoras, din Samos, IV, 95.
- Mnesiphilos (Μνησίφιλος), atenian, VIII, 57 și urm..
- Moeris (Μοῖριος), lac, II, 4, 69, 148 și urm.; III, 91.
- Moeris (Μοῖρις), regele Egiptului, II, 13, 101.
- Mofi (Μῶφι) vezi Mophi.
- Moloeis (Μολοεῖς), rîu, IX, 57.
- Molosi (Μολοσσοί), I, 146.
- Molpagoras (Μολπαγόρης), tatăl lui Aristagoras, milesian, V, 30.
- Momemphis (Μώμεμφις), oraș, II, 163, 169.
- Mophi (Μῶφι), munte, II, 28.
- Moschi (Μόσχοι), III, 94; VII, 78.
- Mossyneci (Μοσσύνεοι), III, 94; VII, 78.
- Munichia (Μουνιχίη), în Attica, VIII, 76.
- Murychides (Μουρυχίδης), din Hellespont, IX, 4 și urm.
- Musaios (Μουσαῖος), VII, 6; VIII, 96; IX, 43.
- Mycala (Μυκάλη), promontoriu I, 148; VI, 16; VII, 80; IX, 90, 96—101, 104, 107, 114.

- Mycenieni (Μυκηναῖοι), VII, 202; IX, 27 și urm., 31.
- Myconos (Μύκονος), insulă, VI, 118.
- Mycephorites (Μυσεφορίτης), nomă a Egiptului, II, 166.
- Mygdonia (Μυγδονίη), VII, 123 și urm., 127.
- Mykerinos (Μυκερίνος), fiul lui Keops, regele Egiptului, II, 129—133, 136.
- Myki (Μύκι), III, 93; VII, 98.
- Mylasa (Μύλασα), oraș, I, 171; V, 121.
- Mylitta (Μύλιττα), vezi Afrodita.
- Myndian (Μύνδιος), Skylax, V, 33; corabie, V, 33.
- Myriandrie (Μυριανδριός), golf, IV, 38.
- Myrina (Μύρινα), oraș, I, 149; din Myrina, locuitori (Μυριναῖοι), în Lemnos, VI, 140.
- Myrkinos (Μόρκινος), ținut al Traciei, V, 11, 23 și urm., 124, 126.
- Myrmax (Μύρμηξ), VII, 183.
- Myron (Μύρων), fiul lui Andreas, sicyonian, VI, 126.
- Myrsilos (Μυρσίλος), fiul lui Candaulus, lydian, I, 7.
- Myrsos (Μόρσος), tatăl lui Candaulus, lydian, I, 7; fiul lui Gyges, lydian, III, 122; V, 121.
- Mys (Μῦς), din Europos, VIII, 133—135.
- Mysia (Μυσία), I, 160; VII, 42; VIII, 106; vezi și Kios.
- Mysieni (Μυσσοί), I, 28, 36 și urm., 171; III, 90; VI, 28; VII, 20, 74; IX, 32.
- Mytilene (Μυτιλήνη), oraș, I, 160; II 135; V, 11, 37, 95; VI, 5.
- Mytilenieni (Μυτιληναῖοι), I 160; II, 178; III, 14; IV, 97; V, 38, 94 și urm.; VI, 5; corabie, III, 13.
- Myus, Myunt (Μιοῦς, -οὔντος), oraș, I, 142; V, 36; locuitorii, VI, 8.
- Naparis (Νάπαρις), rîu, IV, 48.
- Nasamoni (Νασαμώνες), II, 32 și urm.; IV, 172 și urm., 182, 190.
- Nathos (Ναθῶς), nomă a Egiptului, II, 165.
- Naucrari (Ναυκράροι), la Atena, V, 71.
- Naucratis (Ναυκρατίς), oraș, II, 97, 135, 178 și urm.
- Nauplia (Ναυπλία), țară, VI, 76.
- Naustrophos (Ναύστροφος), tatăl lui Eupalinos, din Megara, III, 60.
- Naxieni (Νάξιοι), V, 30, 33 și urm.; VI, 96; VIII, 46; în Sicilia, VII, 154.
- Naxos (Νάξος), insulă, I, 64; V, 28, 30 și urm., 33 și urm., 36.
- Neapolis (Νέα πόλις), în Egipt, II, 91; în Pallene, VII, 123.
- Necos (Νεκῶς), tatăl lui Psammetichos egiptean, II, 152; fiul lui Psammetichos, rege egiptean, II, 158 și urm.; IV, 42.
- Neileos (Νεῖλεως), fiul lui Codros, atenian, IX, 97.
- Neleus (Νηλεΐδης), urmașii lui... V, 65.
- Neocles (Νεονλέης), tatăl lui Themistocles, atenian VII, 143, 173; VIII, 110.
- Neon (Νέων), oraș, VIII, 32 și urm.
- Neon Teichos (Νέον Τεῖχος), oraș, I, 149.
- Nereide (Νηρηίδες), II, 50; VII, 191.
- Nestor (Νέστωρ), V, 65.
- Nestos (Νέστος), rîu, VII, 109, 126.
- Neuri (Νευροί), IV, 17, 100, 102, 105, 119, 125.
- Neurida (Νευρίδες), IV, 51, 125.
- Nicandra (Νικάνδρη), preoteasă a dodonilor, II, 55.
- Nicandros (Νικάνδρος), fiul lui Harilaos, rege spartan, VIII, 131.

Nicodromos (Νικόδρομος), fiul lui Cnoithos, din Egina, VI, 88, 90 și urm.
 Nicolaos (Νικόλαος), tatăl lui Bulis, spartan, VII, 134; fiul lui Bulis, spartan, VII, 137.
 Nike (Νίκη), VIII, 77.
 Nilul (Νεῖλος), rîu, II, 10 și urm., 13, 16-22, 24-29, 31-34, 72, 93, 97, 99, 113, 124, 138, 149 și urm., 154 și urm., 158, 179; III, 10; IV, 39, 42, 45, 50, 53; preoții Nilului, II, 90.
 Ninos (Νίνος), fiul lui Belos, regele asyrienilor, I, 7; II, 150; oraș, I, 102 și urm., 106, 178, 185, 193; II, 150; porțile lui ... la Babylon III, 155.
 Nipsei (Νιψαῖοι), tracii, IV, 93.
 Nisaia (Νίσαια), oraș, I, 59.
 Niseeni (Νησαῖοι), cai, III, 106; VII, 40; IX, 20; cîmpie în Media, VII, 40.
 Nisyri (Νισύριοι), VII, 99.
 Nitetis (Νιτήτις), fiica lui Apries, egipteană, III, 1, 3.
 Nitocris (Νιτωκρίς), regină a egiptenilor, II, 100; mama lui Labynetos, regină a Babylonului, I, 185; II, 100.
 Noes (Νόης), rîu, IV, 49.
 Nonacris (Νώνακρίς), oraș, VI, 74.
 Nothos (Νόθος), tatăl lui Aischines, din Eretria, VI, 100.
 Notion (Νότιον), oraș, I, 149.
 Nudion (Νούδιον), oraș, IV, 148.
 Nymphodoros (Νυμφόδωρος), fiul lui Pythes, din Abdera, VII, 187.
 Nysa (Νύσα), în Etiopia, II, 146; cea sfîntă, III, 97.
 Oarizos (Ὀάρριος), tatăl lui Masages, pers, VII, 74.
 Oaros (Ὀαρος), rîu, IV, 123 și urm.
 Oasis (Ὀάσις), oraș, III, 26.
 Oaxos (Ὀαξός), oraș, IV, 154.

Octamasades (Ὀκταμασάδης), fiul lui Ariapeithes, regele sciților, IV, 80.
 Odomanți (Ὀδομαντοί), V, 16; VII, 112.
 Odrysi (Ὀδρύσαι), IV, 92.
 Odyseia (Ὀδύσεια), lui Homer, II, 116; IV, 29.
 Oedip (Οἰδίπους), V, 60.
 Oerhos (Ὀερὸς), rîu, IX, 51.
 Oia (Οἴη), ținut al Egeinei, V, 83.
 Oibares (Οἰβάρης), îngrijitorul cailor lui Darius, pers, III, 85-88; fiul lui Megabazos, pers, VI, 33.
 Oidipodes (Οἰδιπόδης), fiul lui Laios, IV, 149.
 Oinoe (Οἰνὼν), demă a Atticei, V, 74.
 Oinone (Οἰνώνη), Egina, VIII, 46.
 Oinotria (Οἰνωτρία), I, 167.
 Oinusse (Οἰνοῦσσαι), insule, I, 165.
 Oiobazos (Οἰόβαζος), pers, IV, 84; tatăl lui Siromitras, pers, VII, 68; alt pers, IX, 115, 119.
 Oiolykos (Οἰόλυκος), fiul lui Theras, spartan, IV, 149.
 Oior (Οἰόρ), cuvînt scit, IV, 110.
 Oiorpata (Οἰόρπατα), cuvînt scit, IV, 110.
 Oitai (Οἰταῖοι), locuitori în preajma munților Oita, VII, 217.
 Oite (Οἴτη), munte, VII, 176.
 Oitosyros (Οἰτόσυρος), vezi Goitosyros.
 Okeanos (Ὀκεανός), II, 21, 23; IV, 8, 36.
 Okytos (Ὀκύτος), tatăl lui Adeimantos, din Corint, VIII, 5, 59.
 Olbiopoliți (Ὀλβιοπολίται), IV, 18.
 Olen (Ὀλήν), lycian, IV, 35.
 Olenos (Ὀλενος), oraș, I, 145.
 Oliatos (Ὀλιάτος), fiul lui Ibanollis din Mylassa, V, 37.

Olimpic (Ὀλύμπια), I, 59; VI, 36, 70, 103, 125, 126; VII, 206; VIII, 26, 72; IX, 33; învingător, V, 47, 71.
 Olophyxos (Ὀλόφυξος), oraș, VII, 22.
 Oloros (Ὀλορος), tatăl Hegesipylei, regele tracilor, VI, 39, 41.
 Olympia (Ὀλυμπία), II, 160; V, 22; VI, 122, 127; VII, 170; VIII, 143; IX, 81.
 Olympiodoros (Ὀλυμπιόδωρος), fiul lui Lampon, atenian, IX, 21.
 Olympos (Ὀλύμπος), munte în Thessalia, I, 56; VII, 128 și urm., 173; trecătoare, VII, 172; în Mysia, I, 36, 43; VII, 74.
 Olynthieni (Ὀλύνθιοι), VIII, 127.
 Olynthos (Ὀλυνθος), oraș, VII, 122; VIII, 127.
 Oneați (Ὀνεᾶται), trib sicyonian, V, 68.
 Onesilos (Ὀνήσιλος), fiul lui Hersis, salaminian, V, 104, 108, 110-115.
 Onetes (Ὀνήτης), fiul lui Phana-goras, din Carystos, VII, 214.
 Onochonos (Ὀνόχωνος), rîu, VII, 129, 196.
 Onomacritos (Ὀνομάκριτος), atenian, VII, 6.
 Onomastos (Ὀνόμαστος), fiul lui Egeu, din Elis, VI, 127.
 Onuphites (Ὀνουφίτης), nomă a Egiptului, II, 166.
 Ophryneion (Ὀφρύνειον), oraș, VII, 43.
 Opis (Ὀπίς), oraș, I, 189; hyperboreana, IV, 35.
 Opoia (Ὀποία), soția lui Ariapeithes, scită, IV, 78.
 Opunți (Ὀπούντιοι), vezi Locrieni.
 Oracolul morților (Νηκυομαντήριον), la thesproți, V, 92.
 Orbelos (Ὀρβηλος), munte, V, 16.
 Orchomenos (Ὀρχόμενος), în Arcadia, VII, 202; locuitorii, VII, 202; IX, 28, 31; în Beo-

tia, IX, 16; locuitorii, I, 146; VIII, 34; IX, 16.
 Ordessos (Ὀρδησσός), rîu, IV, 48.
 Oreithyia (Ὀρείθυια), fiica lui Erechtheus, VII, 189.
 Orestes (Ὀρέστης), fiul lui Agamemnon, I, 67 și urm.
 Orestheion (Ὀρέσθειον), IX, 11.
 Orices (Ὀρριβά), II, 81.
 Orgempei (Ὀργεμπαῖοι), vezi Argimpei.
 Orgeus (Ὀργεύς), tatăl lui Antipatros, din Thasos, VII, 118.
 Oricos (Ὀρικός), fiul lui Ariapeithes, scit, IV, 78; port (Ὀρικός), al Apolloniei din Illyria, IX, 93.
 Orneați (Ὀρνεῖται), VIII, 73.
 Oroites (Ὀροίτης), pers, III, 120-129, 140.
 Oromedon (Ὀρομέδων), tatăl lui Synnesis, cilician, VII, 98.
 Oropos (Ὀρωπός), al Atticei, VI, 101.
 Oros (Ὀρος), vezi Apollon.
 Orosange (Ὀροσαγγαί), persane, VIII, 85.
 Orotalt (Ὀροτάλτ), vezi Dionysos.
 Orsiphantos (Ὀρσιφάντος), tatăl lui Alpheos, spartan, VII, 227.
 Orthian (Ὀρθίος), obiceii, I, 24.
 Orthocorybantii (Ὀρθοκορυβάντες), III, 92.
 Osiris (Ὀσίρις), vezi Dionysos.
 Ossa (Ὀσσα), munte, I, 56; VII, 128 și urm., 173.
 „O sută de insule“ (Ἑκατὸν νήσοι), I, 151.
 Otanes (Ὀτάνης), tatăl lui Amestris, pers, VII, 40, 61 și urm., 82; fiul lui Sisamnes, pers, V, 25 și urm., 116, 123; fiul lui Pharnaspes, pers, III, 68-72, 80, 83, 88, 141, 144, 147, 149; IV, 43.
 Otaspes (Ὀτάσπης), fiul lui Artachaies, pers, VII, 63.
 Othryades (Ὀθρυάδης), spartan, I, 82.

- Othrys (Ὄθρυς), munte, VII, 129.
 Ozoli (Ὀζόλαι), vezi Locrieni.
- Pactolos (Πακτωλός), riu, V, 101.
 Pactye (Πακτύη), oraș, VI, 36.
 Pactyes (Πακτύης), lydian, I, 153, 161.
 Pacyike (-ca) (Πακτυική), tinut, III, 93, 102; IV, 44; VII, 85; locuitori, VII, 67.
 Padei (Παδαί), III, 99.
 Paflagoni (Παφλαγόνες), I, 6, 28, 72; III, 90; VII, 72.
 Pagasai (Παγασαί), tinut al Magnesiei, VIII, 193.
 Paianieus (Παιανιεύς), demă a Atticeii, I, 60.
 Paion (Παίων), oraș, VI, 127.
 Paiopli (Παιόπλαι), V, 15; VII, 113.
 Paios (Παῖος), oraș, VI, 127.
 Paisos (Παισός), oraș, V, 117.
 Paiți (Παῖτοι), VII, 110.
 Paleeni (Παλέες), IX, 28, 31.
 Palestina (Παλαιστίνη), vezi Syria, locuitorii, vezi Sirieni.
 Pallas (Πάλλας), îmbrăcăminte (Παλλάδια), IV, 189; vezi și Atena.
 Pallene (Παλλήνη), VII, 123; VIII, 126, 129; IX, 28; locuitorii, VIII, 128; Aminias din..., VIII, 84, 93.
 Pamisos (Πάμισος), riu, VII, 129.
 Pammon (Πάμμων), din Skyros, VII, 183.
 Pamphylieni (Πάμφυλοι), I, 28; III, 90; VII, 91; VIII, 68.
 Pamphyloi (Πάμφυλοι), trib doric, V, 68.
 Pan (Πάν), II, 145 și urm.; la Atena, VI, 105 și urm.; Mendes, în Egipt, II, 42, 46, 145.
 Panaitios (Παναίτιος), fiul lui Sosimenes, din Tenos, VIII, 82.
 Panatheneie (Παναθήναια), V, 56.
 Pandion (Πανδίων), tatăl lui Lycos, atenian, I, 173; VII, 92.
- Pangaion (Πάγγαιον), munte, V, 16; VII, 112 și urm.
 Panionia (Πανιώνια), I, 148.
 Panionic (Πανιώνιος), Chios, VIII, 105 și urm.
 Panionion (Πανιώνιον), templu la Mycale, I, 141—143, 148, 170; VI, 7.
 Panites (Πανίτης), din Messenia, VI, 52.
 Panopi (Πανοπίες), VIII, 34 și urm.
 Panormos (Πάνορμος), port al Miletului, I, 157.
 Pantagnotos (Παντάγνωτος), fiul lui Aiakes, din Samos, III, 39.
 Pantaleon (Πανταλέων), fiul lui Alyattes, lydian, I, 92.
 Pantares (Παντάρης), tatăl lui Cleandros, din Gela, VII, 154.
 Panthialleeni (Πανθιαλαῖοι), neam pers, I, 125.
 Panticapes (Παντικαπής), riu, IV, 18 și urm., 47, 54.
 Pantimați (pantimathieni) (Παντίμαθοι), III, 92.
 Pantites (Παντίτης), spartan, VII, 232.
 Papaioi (Παπαῖος), vezi Zeus.
 Paphos (Πάφος), oraș, VII, 195.
 Paprakes (Πάπρακες), peonic, V, 16.
 Papremis (Πάπρημις), oraș, II, 59, 63; III, 12.
 Papremites (Παπρημίτης), nomă, II, 71, 165.
 Paraibates (Παραιβάτης), spartan, V, 46.
 Paralați (Παραλάται), sciți, IV, 6.
 Parapotami (Παραποτάμιοι), VIII, 33.
 Parasangă (Παρασάγγης), persică, II, 6; V, 53; VI, 42.
 Parataceni (Παρατακηνοί), neam med, I, 101.
 Paricanii (Παρακάνιοι), III, 92, 94; VII, 68, 86.
 Parieni (Πάριοι), V, 28 și urm.; VI, 133—136, VIII, 67, 112; piatră, III, 27; V, 62.

- Parion (Πάριον), oraș, V, 117; din Parion, vezi Herophantos.
 Parmys (Πάρμυς), fiica lui Smerdis, persană, III, 88; VII, 78.
 Parnas (Παρνησός), munte, VIII, 27, 32, 35—37, 39; IX, 31.
 Paroreati (Παρωρεῖται), IV, 148; VIII, 73.
 Paros (Πάρος), insulă, V, 31; VI, 133—136.
 Parthenion (Παρθένιον), munte, VI, 105.
 Parthenios (Παρθένιος), riu, II, 104.
 Parți (Πάρθοι), III, 93, 117; VII, 66.
 Pasargazi (Πασαργάδα), neam pers, I, 125.
 Pasicles (Πασικλῆς), tatăl lui Philistos, IX, 97.
 Pata (Πατά), cuvânt scit, IV, 110.
 Pataici (Πάταικοι), fenicieni, III, 37.
 Pataicos (Πάταικος), tatăl lui Ainesidemos, VII, 154.
 Patara (Πάταρα), oraș, I, 182.
 Patarbemis (Πατάρβημις), egiptean, II, 162.
 Patiramphe (Πατιράμψης), fiul lui Otanes, pers, VII, 40.
 Patizeides (Πατιζειδης), mag, III, 61.
 Patrai (Πατρέες), I, 145.
 Patumos (Πάτουμος), oraș, I, 158.
 Pausanias (Παυσανίας), fiul lui Cleombrotos, spartan, IV, 81; V, 32; VIII, 3; IX, 10, 12 și urm., 21, 28, 45—47, 50, 53—57, 60—62, 64, 76, 78—82, 87 și urm., 101.
 Pauși (Παυσοί), vezi Pausici.
 Pausici (Παυσίκα), III, 92.
 Pausiris (Παύσιρις), fiul lui Amyrtaios, egiptean, III, 15.
 Pedasă (Πήδασα), VIII, 104.
 Pedasieni (Πηδασέες), I, 175; VI, 20; VIII, 104 și urm.
 Pedasos (-a) (Πήδασος), oraș, V, 121.
 Pedieni (Πεδίτες), VIII, 33.
- Peiraieus (Πειραιεύς), VIII, 85.
 Peirene (Πειρήνη), izvor, V, 92.
 Peiros (Πείρος), riu, I, 145.
 Peistratizi (Πειστρατίδαι), V, 62—65, 70, 90 și urm., 93; VI, 39, 94, 123; VII, 6; VIII, 52.
 Peistratos (Πειστράτος), fiul lui Nestor, V, 65; fiul lui Hippocrates, tiran la Atena, I, 59—64; V, 55, 65, 71, 91, 94; VI, 35, 102 și urm.; VII, 6.
 Peithagoras (Πειθαγόρης), monarh în Selinunt, V, 46.
 Pelasgi (Πελασγοί), I, 57; II, 50—52; IV, 145; V, 26; VI, 136—140; VIII, 44; aigialei, VII, 94; arcadieni, I, 146; neamul I, 56—58; VII, 95; femei, VI, 138; II, 171; cetățui, I, 57; zid la Atena, V, 64; Ellada Pelasgică, II, 56; vezi și Antandros.
 Pelasgia (Πελασγίη), II, 56.
 Peleus (Πηλεός), VII, 191.
 Pelion (Πήλιον), munte, IV, 179; VII, 129, 188; VIII, 8, 12.
 Pella (Πέλλα), oraș, VII, 123.
 Pellene (Πελληνή), oraș, I, 145.
 Pelopidas (Πελοπίδης), Agamemnon, VII, 159.
 Pelopones (Πελοπόννησος), I, 56, 61, 68; II, 171; III, 56, 59, 148; IV, 179; V, 42; VI, 86, 127; VII, 93 și urm., 147, 163, 168, 202, 228; VIII, 31, 40, 43, 49 și urm., 57, 60, 65, 68, 70—74, 79, 100, 141; IX, 6, 9, 26 și urm., 39, 50.
 Peloponesieni (Πελοποννήσιοι), II, 171; IV, 177, 161; V, 74, 76; VI, 79; VII, 137, 235; VIII, 40, 44, 71 și urm., 75, 79; IX, 8, 19, 26, 73, 106, 114.
 Pelops (Πέλοψ), VII, 8, 11.
 Pelusion (Πηλούσιον), oraș, II, 15, 141 (vezi și Daphne); gură a Nilului, II, 17, 36, 154; III, 10; sărătorii, II, 15.
 Peneios (Πηνειός), riu, VII, 20, 128—130, 173, 182.

Penelopa (Πηνελόπη), mama lui Pan, II, 145 și urm.
 Pentapolis (Πεντάπολις), doric, I, 144.
 Penthyllos (Πενθύλλος), fiul lui Demonoos, din Paphos, VII, 195.
 Peoni (Παίονες), IV, 49; V, 1 și urm., 12—17, 23, 98; VII, 113, 124, 185; VIII, 115; IX, 32; femei, IV, 33.
 Peonia (Παιονία), V, 13 și urm., 98; VIII, 115; a Atticeii, V, 62.
 Peonic (Παιονικός), VII, 124.
 Percalos (Πέρκαλος), fiică lui Hilon, laconiană, VI, 65.
 Percote (Περκότη), oraș, V, 117.
 Perdikkas (Περδίκκης), regele macedonilor, V, 22; VIII, 137—139.
 Perferi (Περφερέες), la Delos, IV, 33.
 Pergamon (Πέργαμον) al lui Priam, VII, 43.
 Pergamos (Πέργαμος), zid al pie-rilor, VII, 112.
 Perialla (Περίαλλα), preoteasă la Delfi, VI, 66.
 Perianthos (Περιάνθος), fiul lui Kypselos, tiran în Corint, I, 20, 23 și urm.; III, 48—53; V, 92, 95.
 Pericles (Περικλῆς), fiul lui Xanthippos, atenian, VI, 131.
 Perieci (Περίοικοι), lacedemonieni, VI, 58; VII, 234; IX, 11; orneați, VIII, 73.
 Perileos (Περίλεως), sicyonian, IX, 103.
 Perinthieni (Περίνθιοι), V, 1; VII, 25.
 Perinthos (Πέρινθος), oraș, IV, 90; V, 2; VI, 33.
 Perraihi (Περραιβοί), VII, 128, 131 și urm., 173, 185.
 Perses (Πέρσης), fiul lui Perseus, VII, 61, 150.
 Perseus (Περσεύς), fiul Danaei, II, 91; VI, 53 și urm.; VII, 61, 150; Turnul de observație al lui, în Egipt, II, 15.
 Persi (Πέρσαι), I, 1...; VII, 22; neamul, VII, 85; limba, VI, 29; femei, III, 3; VI, 41; țara, III, 97; VII, 8, 29, 53; ca persii, VIII, 85; IX, 110.
 Persia (Περσική γῆ), I, 126; IV, 39.
 Persizi (Περσεῖδαι), I, 125.
 Petra (Πέτρα), demă a Corintului, V, 92.
 Phaidyme (Φαιδύμη), fiica lui Otanes, persă, III, 68 și urm.
 Phainippos (Φαινίππος), tatăl lui Callias, atenian, VI, 121.
 Phalacri (plesuvi) (Φάλακροι), IV, 23.
 Phaleron (Φάληρον), al Atticeii, V, 63, 81, 85; VI, 116; VIII, 66 și urm., 91, 93 107 și urm.; IX, 32; locuitorii V, 63.
 Phanagoras (Φαναγόρης), tatăl lui Onetes, din Carystos, VII, 214.
 Phanes (Φάνης), din Halicarnas, III, 4, 11.
 Pharandates (Φαρανδάτης), fiul lui Teaspis, pers, VII, 79; IX, 76.
 Pharbaithites (Φαρβαίθιτης), nomă a Egiptului, II, 166.
 Phareis (Φαρέες), oraș, I, 145.
 Pharges (Φάργης), zidul Pieriei, VII, 112.
 Pharnakes (Φαρνάκης), tatăl lui Artabazos, pers, VII, 66; VIII, 126; IX, 41, 66, 89.
 Pharnaspes (Φαρνάσπης), tatăl lui Otanes, pers, II, 1; III, 2, 68.
 Pharnazathres (Φαρναζάτρης), fiul lui Artabates, pers, VII, 65.
 Pharnuches (Φαρνούχης), pers, VII, 88.
 Phaselis (Φάσηλις), oraș, II, 178.
 Phasis (Φάσις), riu, I, 2, 104; II, 103; IV, 37 și urm., 45, 86; VI, 84.
 Phaullos (Φαύλλος), din Crotona, VIII, 47.

Phegeus (Φηγεύς), tatăl lui Aeropos, din Tegeea, IX, 26.
 Pheidippides (Φειδύπιδης), din Atena, VI, 105 și urm.
 Pheidon (Φείδων), tatăl lui Leokedes, tiran în Argos, VI, 127.
 Pheneos (Φενεύς), oraș, VI, 74.
 Pherendates (Φερενδάτης), fiul lui Megabazos, pers, VII, 67.
 Pheretime (Φερετιμή), mama lui Battos, din Cyrene, IV, 162, 165, 167, 200, 202, 205.
 Pheros (Περώς), fiul lui Sesostriș, rege egiptean, II, 111.
 Phigalian (din Phigalia) (Φιγαλεύς), vraci, Cleandros, VI, 83.
 Philagros (Φίλαγρος), fiul lui Kyneas, din Eretria, VI, 101.
 Philaios (Φίλαιος), fiul lui Aias, atenian, VI, 35.
 Philaon (Φιλάων), fiul lui Hersis, din Salamina, VIII, 11.
 Philes (Φίλης), tatăl lui Rhoicos, din Samos, III, 60.
 Philippides (Φιλύπιδης), vezi Pheidippides.
 Philippos (Φίλιππος), fiul lui Argaïos, regele macedonienilor, VIII, 139; fiul lui Butakides, din Crotona, V, 47.
 Philistos (Φίλιστος), fiul lui Pasicles, atenian, IX, 97.
 Philition (Φιλιτίων), păstor egiptean, II, 128.
 Philitis (Φιλίτις), vezi Philition.
 Philokyon (Φιλοκύων), spartan, IX, 71, 85.
 Philokypros (Φιλόκυπρος), fiul lui Aristokypros, rege în Soloi, V, 113.
 Phlă (Φλά), insulă, IV, 178.
 Phlegra (Φλέγηρη), Pallene de azi, VII, 123.
 Phliași(-eni) (Φλιάσιοι), VIII, 72; IX, 28, 31, 69, 85.
 Phlius, Phliunt (Φλιοῦς, -οὔντος), oraș, VII, 202.
 Phoebus (Phoibos) (Φοῖβος), vezi Apollon; templul lui... la Sparta, VI, 61.
 Phoenix (Φοῖνιξ), pasăre, II, 73; riu, VII, 176, 200.
 Phormos (Φόρμος), atenian, VII, 182.
 Phraortes (Φραόρτης), tatăl lui Deïokes, med, I, 96; fiul lui Deïokes, regele mezilor, I, 73, 102 și urm.
 Phratagune (Φραταγούνη), fiica lui Artanes, persă, VII, 204.
 Phriconis (Φρικωνίς), Kyme, I, 149.
 Phrixai (Φριξαί), oraș, IV, 148.
 Phrixos (Φρίξος), fiul lui Athamas, VII, 197.
 Phronime (Φρονίμη), fiica lui Etearchos, cretană, IV, 154.
 Phrynichos (Φρύνιχος), atenian, VI, 21.
 Phrynon (Φρύνων), tatăl lui Attaginos, theban, IX, 16.
 Phya (Φύη), Athenaia, I, 60.
 Phylacos (Φύλακος), erou delfic, VIII, 39; fiul lui Histiaios din Samos, VIII, 85.
 Phyllis (Φυλλίς), pământ trac, VII, 113.
 Phthios (Φθίος), fiul lui Achaïos, II, 98.
 Phthioti (Φθιώται), ahei, VII, 132; pământul, I, 56.
 Pieri (Πιέρης), VII, 112, 185.
 Pieria (Πιερία), în Macedonia, VII, 131, 177; păcură din, IV, 195.
 Pigres (Πίγρης), fiul lui Hysseldomos, carian, VII, 98; peon, V, 12.
 Piloros (Πίλωρος), oraș, VII, 122.
 Pindar (Πίνδαρος), III, 38.
 Pindos (Πίνδος), oraș, I, 56; VIII, 43.
 Pindului (Πίνδος), munte, VII, 129.
 Piromis (Πίρωμις), cuvânt egiptean, II, 143.
 Pisa (Πίσσα), oraș, II, 7.
 Pistyros (Πίστυρος), oraș, VII, 109.
 Pitanați (Πιτανῆται), IX, 53, 71.

Pitane (Πιτάνη), I, 149; demă a Spartei, III, 55.
 Pittacos (Πιττακός), din Mytilene, I, 27.
 Pixodaros (Πιξόδαρος), fiul lui Mausolos, din Kindya, V, 118.
 Plakia (Πλακίη), oraș, I, 57.
 Platea (Πλατέα), insulă, IV, 151—153, 156, 169.
 Plateea (Πλάταια), oraș, VII, 231; VIII, 50; IX, 16, 25, 30 și urm., 35, 39, 41, 65, 72, 76, 78, 81, 85 și urm., 89 și urm., 100 și urm.; pământul, IX, 15, 25, 36, 101; ținutul, IX, 25; treburi, VIII, 126; IX, 38.
 Plateeni (Πλαταιέες), VI, 108, 111, 113; VII, 132, 233; VIII, 1, 44, 50, 66; IX, 7, 28, 31, 51 și urm., 61, 83.
 Pleistarchos (Πλεισταρχος), fiul lui Leonidas, regele Spartei, IX, 10.
 Pleistoros (Πλειστορος), zeul absințelor, IX, 119.
 Plinthetic (Πλινθινητής), golf, II, 6.
 Plynos (Πλυνός), port al Libyei, IV, 168.
 Pogon (Πώγων), port al Troizeinei, VIII, 42.
 Poikiles (Ποικίλης), tatăl lui Membliaros, fenician, IV, 147.
 Poliades (Πολιάδης), tatăl lui Amompharetos, spartan, IX, 53.
 Polichne (Πολίχνη), din Chios, VI, 26.
 Polichniți (Πολιχνίται), cretani, VII, 170.
 Polyas (Πολύας), din Antikyra, VIII, 21.
 Polybos (Πόλυβος), rege în Sicyona, V, 67.
 Polycrates (Πολυκράτης), fiul lui Aiakes, tiranul Samosului, II, 182; III, 39—46, 54, 56 și urm., 120—126, 128, 131 și urm., 139—142.
 Polycritos (Πολύκριτος), tatăl lui Crios, din Egina, VI, 50, 73;

fiul lui Crios, din Egina, VIII, 92 și urm.
 Polydamna (Πολύδαμνα), concubina lui Thon, egipteană, II, 116.
 Polydectes (Πολυδέκτης), fiul lui Prytanis, regele Spartei, VIII, 131.
 Polydoros (Πολύδορος), fiul lui Cadmos, V, 59; fiul lui Alcamenes, regele Spartei, VII, 204.
 Polymnestos (Πολύμνηστος), tatăl lui Battos, din Thera, IV, 150, 155.
 Polyneikes (Πολυνείκης), tatăl lui Thersandros, din Theba, IV, 147; VI, 52; IX, 27.
 Pontic (Ποντικόν), copac, IV, 23; mărfuri, IV, 24.
 Pontus (Πόντος), vezi Euxin.
 Porata (Πόρατα), râu, IV, 48.
 Porinos (Πόρινος), rocă de tuf, V, 62.
 Poseidon (Ποσειδών), II, 43, 50; VII, 129; VIII, 55; Heli-conianul, la Mycale, I, 148; în Isthm, VIII, 123; IX, 81; în Potideia, VIII, 129; salvatorul, VII, 192; al libyenilor, IV, 180, 188; Thagimasadas al sciților, IV, 59.
 Poseidonios (Ποσειδώνιος), spartan, IX, 71, 85.
 Posideion (Ποσιδείων), oraș, VII, 115; alt oraș, III, 91.
 Posidonia (Ποσιδωνιήτης), din, I, 167.
 Poteidaia (Ποτειδαία), oraș, VII, 123; VIII, 127 și urm.
 Potideați (Ποτειδαῖται), VIII, 126, 129; IX, 28, 31.
 Praiși (Πραῖσιοι), cretani, VII, 170 și urm.
 Prasias (Πρασιάς), lac, V, 15—17.
 Praxileos (Πρηξίλεως), tatăl lui Xeinagoras, din Halicarnas, IX, 107.
 Praxinos (Πρηξίνος), din Troizena, VII, 180.

Prexas, es (Πρηξάσσης), pers, III, 30, 32 și urm., 62 și urm., 65, 7—76, 78; fiul lui Aspathis, pers, VII, 97.
 Priam (Πριάμος), I, 3, și urm.; II, 12; VII, 43.
 Priene (Πριήνη), oraș, I, 142; locuitorii, I, 15, 161; VI, 8.
 Prinetales (Πρινητάδες), fiul lui Demarmenes, spartan, V, 41.
 Pritani (Πρυτάνιες), ai naucrarilor, la Atena, V, 71.
 Procles (Προκλής), fiul lui Aristodemus, regele Spartei, IV, 147; VI, 52; VIII, 131; tiran în Epidauros, III, 50—52.
 Proconnes(os) (Προκόννησος), oraș, IV, 14 și urm.; VI, 33.
 Promeneia (Προμηνεία), preoteasă dodoniană, II, 55.
 Prometeu (Προμηθεύς), tatăl Asiei, IV, 45.
 Pronaia (Προναίη), vezi Athena.
 Propontida (Προποντίς), IV, 85; V, 122.
 Prosopitis (Προσωπίτις), insulă, II, 41, 165.
 Protesilaos (Πρωτεσίλαος), fiul lui Iphiclos, VII, 33; IX, 116, 120.
 Proteus (Πρωτεύς), din Memfis, regele Egiptului, II, 112, 114—116, 118, 121.
 Protothyes (Πρωτοθύες), tatăl lui Madyes, rege scit, I, 103.
 Prytanis (Πρύτανις), fiul lui Euryphon, regele Spartei, VIII, 131.
 Psammennitos (Ψαμμήνιτος), fiul lui Amasis, regele Egiptului, III, 10, 14 și urm.
 Psammetichos (Ψαμμήτιχος), fiul lui Necos, regele Egiptului, I, 105; II, 2, 28, 30, 151—155, 157 și urm., 161; tatăl lui Inaros, egiptean, VII, 7.
 Psammis (Ψάμμις), fiul lui Necos, regele Egiptului, II, 159—161.
 Psylli (Ψύλλοι), IV, 173.

Psyttalia (Ψυττάλεια), insulă, VIII, 76, 95.
 Pteria (Πτερία), loc în Syria, I, 76; locuitorii, I, 76.
 Ptoon (Πτώων), templul lui Apollon, VIII, 135.
 Ptoos (Πτώος), vezi Apollon.
 Pylagori (Πυλαγόροι), VII, 213 și urm.
 Pylai (Πύλαι), VII, 201.
 Pylaia (Πυλαία), VII, 213.
 Pylieni (Πύλιοι), V, 65; cauconi, I, 147.
 Pylos (Πύλος), oraș, IX, 34; în Laconia, VII, 168.
 Pyrene (Πυρήνη), oraș, II, 33.
 Pyretos (Πυρετός), râu, IV, 48.
 Pyrgos (Πύργος), oraș, IV, 148.
 Pythagoras (Πυθαγόρας), milesianul, IV, 95; fiul lui Mnēsarchos din Samos, IV, 95 și urm.
 Pythagoreice (Πυθαγόρεια), II, 81.
 Pytheas (Πυθέης), fiul lui Ischenos, din Egina, VII, 181; VIII, 92; tatăl lui Lampon, din Egina, IX, 78.
 Pythermos (Πύθερμος), din Focaea, I, 152.
 Pythes (Πύθης), tatăl lui Nymphodoros, din Abdera, VII, 137.
 Pythia (Πυθία), din Delfi, I, 13, 19, 47 și urm., 55, 65—67, 85, 91, 167, 174; III, 57 și urm.; IV, 15, 150 și urm., 155—157, 161, 163 și urm.; V, 43, 63, 66 și urm., 79, 82, 90, 92; VI, 34 și urm., 52—57, 66, 75, 77, 86, 123, 135, 139; VII, 140, 142, 148, 169, 171, 220; VIII, 51; IX, 33.
 Pythice (Πύθια), VI, 122.
 Pythieni (Πύθιοι), spartani, VI, 57.
 Pythios (Πύθιος), fiul lui Atys, lyidian, VII, 27—29, 38 și urm.
 Pytho (Πυθώ), oraș, I, 54.
 Pythogenes (Πυθογένης), din Zancle, VI, 23.

- Rampsinitos (Ραμψίνιτος), regele Egiptului, II, 121 și urm.; 124.
- Rhegion (Ρήγιον), orașul Rhegium, I, 166 și urm.; VI, 23; locuitorii, VII, 170 și urm.
- Rhenaia (Ρηναίη), insulă, VI, 97.
- Rhadinake (Ραδινάκη), cuvânt pers., VI, 119.
- Rhoicos (Ροῖκος), fiul lui Philes, din Samos, III, 60.
- Rhoition (Ρόίτιον), oraș, VII, 43.
- Rhodope (Ροδόπη), munți, IV, 49; VIII, 116.
- Rhodopis (Ροδόπις), tracă, II, 134 și urm.
- Rhodos (Ρόδος), insulă, I, 174; II, 178; VII, 153.
- Rhypes (Ρύπες), oraș, I, 145.
- Sabacos (Σαβακῶς), rege etiopian, II, 137, 139, 152.
- Sabylllos (Σάβυλλος), din Gela, VII, 154.
- Sadyattes (Σαδυάτης), fiul lui Ardys, regele lydienilor, I, 16, 18, 73.
- Sagartii (Σαγάρτιοι), neam pers., I, 125; III, 93; VII, 85.
- Sais (Σάις), oraș, II, 28, 59, 62, 130, 163, 169 și urm.; 175 și urm.; III, 16; locuitorii, II, 169.
- Saită (Σαίτης), nume a Egiptului, II, 152, 165, 169, 172.
- Saitică (Σαίτικον), gură a Nilului, II, 17.
- Saki (Σάκαι), I, 153; III, 93; VI, 113; VII, 9, 64, 184; IX, 31, 71, 113; amyrgi, VII, 64.
- Salamina (Σάλαμις), insulă, VII, 90, 141—143; 166, 168; VIII, 11, 40—42, 46, 49, 56 și urm.; 60, 64 și urm.; 70, 74, 76, 78, 82, 86, 89 și urm.; 95—97, 121 și urm.; 126, 130; IX, 3—6, 19; pământul, VIII, 94.
- Salamina (Σάλαμις), oraș al Ciprului, IV, 162; V, 104, 108, 115; locuitorii, V, 104, 110, 113, 115; VIII, 11; cimpia, V, 110.
- Sale (Σάλη), oraș în insula Samothrake, VII, 59.
- Salnoxis (Σάλμοξις), vezi Zalmoxis.
- Salmydessos (Σαλμυδησσός), țarm trac, IV, 93.
- Samios (Σάμιος), fiul lui Archias, spartan, III, 55.
- Samos (Σάμος), insulă și oraș, I, 70, 142, 148; II, 148, 182; III, 39, 43—49, 54—56, 59 și urm.; 120, 131, 139, 140, 142—144, 146, 148—150; IV, 43, 95, 162—167; V, 27; VI, 13 și urm.; 25, 95; VIII, 130, 132; IX, 90, 106; locuitorii, I, 70, 142; II, 178; III, 45—49, 54 și urm.; 57—60, 125, 142, 146 și urm.; IV, 43, 152, 162—164; V, 99, 112; VI, 8, 13 și urm.; 23—25; VII, 164; VIII, 85; IX, 92, 99, 103, 106; pământul, I, 70; IX, 96; trib samian Aischrionia, III, 26; corabie, IV, 152; cot (măsură), II, 168.
- Samothraci (Σαμοθρήκες), II, 51; VIII, 90; vas, VIII, 90; ziduri, VII, 108.
- Samothrake (Σαμοθρήκη), II, 51; VI, 47; VIII, 90.
- San (Σάν), literă dorică, I, 139.
- Sanacharibos, Senacherib (Σαναχάριβος), rege assyrian, II, 141.
- Sandanis (Σάνδανις), lyidian, I, 71.
- Sandokes (Σανδόκης), fiul lui Thamasios, pers., VII, 194, 196.
- Sane (Σάνη), oraș, VII, 22, 123.
- Sapei (Σαπαῖοι), VII, 110.

- Sappho (Σαπφώ), fiica lui Scamandronymos, din Mytilene, II, 135.
- Sarangi (Σαράγγαι), III, 93, 117; VII, 67.
- Sărătorii (Σαριχεῖαι), Egiptului, II, 113.
- Sardanapallos (Σαρδανάπαλλος), regele Ninivei, II, 150.
- Sardes (Σάρδιες), oraș, I, 7, 15, 69 și urm.; 73, 77—79, 84 și urm.; 141, 152—157; II, 106; III, 5, 48 și urm.; 126, 128 și urm.; IV, 45; V, 11—13, 23 și urm.; 31, 53 și urm.; 73, 96, 99—102, 105 și urm.; 108, 116, 122 și urm.; VI, 1, 4 și urm.; 30, 42, 101, 125; VII, 1, 8, 11, 26, 31 și urm.; 37, 41, 43, 57, 88, 145 și urm.; VIII, 105 și urm.; 117; IX, 3, 107 și urm.; cetatea, I, 80; crainic, I, 22, 83.
- Sardinia (Σαρδῶν), insulă, I, 170; V, 106, 124; VI, 2; locuitorii, VII, 165; marea, I, 166; in, II, 105.
- Sarpedon (Σαρπηδών), I, 173.
- Sarpedonia (Σαρπηδονίη), promontoriu, VII, 58.
- Sarte (Σάρτη), oraș, VII, 122.
- Saspiri (Σάσπειρες), I, 104; 110; III, 94; IV, 37, 40; VII, 79.
- Sataspes (Σατάσπης), fiul lui Teaspis, pers., IV, 43.
- Satrapie (Σατραπή), district pers., I, 192; III, 89.
- Satri (Σάτρι), VII, 110—112.
- Sattagyzi (Σατταγύδαι), III, 91.
- Saulios (Σαύλιος), fiul lui Gnueros, regele sciților, IV, 76.
- Sauromați (Σαυρομάται), IV, 21, 57, 102, 110, 116 și urm.; 119 și urm.; 122, 128, 136.
- Sauromația (Σαυροματία), IV, 123.
- Scaios (Σκαῖος), fiul lui Hippocoon, teban, V, 60.
- Scamandronymos (Σκαμανδρόνυμος), tatăl lui Haraxos, din Mytilene, II, 135.
- Scamandros (Σκάμανδρος), râu, V, 65; VII, 43.
- Scapte Hyle (Σκάπτη Ὑλη), ținut în Thasos, VI, 46.
- Sciți (Σκυθῆαι), I, 15, 73, 103—106, 130; II, 103, 110, 167; III, 134; IV, 1...—142; V, 24, 27; VII, 52, 64; plugari, IV, 17; regali, IV, 20, 22, 56 și urm.; 59, 71; agricultori, IV, 18 și urm.; 53 și urm.; nomazi, I, 15, 73 și urm.; IV, 55; VI, 40 și urm.; 84; neamul, IV, 18, 20, 46; limba, IV, 108, 117; fel de trai, IV, 78; daruri, IV, 134; îmbrăcăminte, IV, 23, 106; cavalerie, IV, 136; legi, IV, 107; riuri, IV, 53; ca sciții, IV, 27, 52, 59; expediție, IV, 78.
- Sciția (Σκυθίη, Σκυθική χώρα), II, 22; IV, 5, 8, 12, 17, 21, 28, 48 și urm.; 51 și urm.; 58, 61, 76, 99—101, 123—125, 129 și urm.; 139.
- Scolopoeis (Σκολοπίσεις), loc în Mycale, IX, 97.
- Scolos (Σκῶλος), din Theba, IX, 15.
- Scoloți (Σκόλοτοι), sciți, IV, 6.
- Scopasis (Σκώπασις), regele sciților, IV, 120, 128.
- Scopazi (Σκοπάδαι), VI, 127.
- Sebennytes (Σεβεννότης), nume a Egiptului, II, 166.
- Sebennytică (Σεβεννυτικόν), gura Nilului, II, 17, 155.
- Segeste (Ἑγεστα), locuitorii (Ἑγεσταῖοι), V, 46; VII, 158.
- Seldomos (Σέλδομος), vezi Hyseldomos.
- Selene (Σελήνη), a egiptenilor, II, 47; a libyenilor, IV, 188; a persilor, I, 131; VII, 37.
- Selinunt (Σελινοῦς, -οὔντος), oraș, V, 46; locuitorii, V, 46.

Selymbria (Σηλύμβρια), oraș, VI, 33.
 Semele (Σεμέλη), fiica lui Cadmos; II, 145 și urm.
 Semiramis (Σεμίραμις), regina Babylonului, I, 184; porțile ei, III, 155.
 Sepeia (Σήπεια), ținut al Tirynthului, VII, 77.
 Sepias (Σηπιάς), coastă, VII, 183, 186, 188, 190 și urm., 195; VIII, 66.
 Serbonis (Σερβωνίς), lac, II, 6; III, 5.
 Seriphieni (Σερίφριοι), VIII, 46, 48.
 Sermyle (Σερμόλη), oraș, VII, 122.
 Serrheion (Σέρρειον), promontoriu, VII, 59.
 Sesostriș (Σέσωστρις), regele Egiptului, II, 102–104, 106–108, 110 și urm., 137.
 Sestos (Σηστός), oraș, IV, 143; VII, 33, 78; IX, 114–116, 119.
 Sethos (Σεθῶς), rege egiptean, II, 141.
 Shoină (Σχοῖνος), măsură egipteană, II, 6.
 Sicania (Σικανίη), VII, 170.
 Sicas (Σίκας), tatăl lui Kyberniscos, lycian, VII, 98.
 Sicilia (Σικελίη), I, 24; V, 43, 46; VI, 17, 22–24; VII, 145, 153, 156 și urm., 163–168, 205; VIII, 3.
 Sicilieni (Σικελοί), VI, 22 și urm.; VII, 155.
 Sicyona (Σικυών), oraș, I, 145; V, 67; VI, 126.
 Sicyonieni (Σικυώνιοι), V, 67 și urm.; VI, 92, 129; VIII, 1, 43, 72; IX, 28, 31, 102.
 Sidon (Σιδών), oraș, II, 116; 161; III, 136.
 Sidonieni (Σιδώνιοι), VII, 44, 96, 99; VIII, 67 și urm.; corabie, VII, 100, 128.
 Sigeion (Σίγειον), oraș, IV, 38; V, 65, 91, 94 și urm.

Sigma (Σίγμα), ionienilor, I, 139.
 Sigynni (Σιγύνναι), V, 9; la ciprioți; la lyguri; V, 9.
 Sikkinnos (Σίκκιννο:), sclav al lui Themistocles, VIII, 75, 110.
 Silen (Σιληνός), VIII, 138; Marsyas (Μαρσύης), VII, 26.
 Simonides (Σιμωνίδης), fiul lui Leoprepes, din Keos, V, 102; VII, 228.
 Sindos (Σίνδος), oraș, VII, 123.
 Singos (Σίγγος), oraș, VII, 122.
 Sinope (Σινωπή), oraș, I, 76; II, 34; IV, 12.
 Sinzi (Σίνδοι), IV, 28; țara, IV, 86.
 Siphnos (Σίφνος), insulă, III, 57 și urm.; locuitorii, III, 57 și urm.; VIII, 46, 48.
 Siria (Συρία), II, 12, 20, 116; III, 6, 62, 64; VII, 89; Palestina (Παλαιστίνη), I, 105; II, 106; III, 91, IV, 39.
 Sirieni (Σύριοι), II, 12, 30, 159; III, 91; cappadocieni, I, 6, 72, 76; II, 104; III, 90; V, 49; VII, 62; assyrieni, VII, 63; din Palestina, II, 104; III, 5, VII, 89; căruță, VII, 140.
 Siropeoni (Σιροπιλώνες), V, 15.
 Siris (Σῆρις), oraș, în Italia, VIII, 62; în Peonia, VIII, 115.
 Siromitres (Σιρομίτρης), fiul lui Oiobazos, pers, VII, 68, 79.
 Siromos (Σίρωμος), fiul lui Euelthon, din Salamina, V, 104; tatăl lui Matten, din Tyr, VII, 98.
 Sisamnes (Σισάμνης), tatăl lui Otanes, pers, V, 25; fiul lui Hydarnes, pers, VII, 66.
 Sisimakes (Σισιμάκης), pers, V, 21.
 Sitalkes (Σιτάλκης), fiul lui Teres, regele tracilor, IV, 80; VII, 137.
 Sithonia (Σιθωνίη), VII, 123.

Siuf (Σιούφ), oraș, II, 172.
 Skiathos (Σκιάθος), insulă, VII, 176, 179, 182 și urm.; VIII, 7, 92.
 Skidros (Σκίδρος), oraș, VI, 21.
 Skiona (Σκίωνη), oraș, VII, 123; locuitorii, VIII, 128.
 Skios (Σκίος), vezi Kios.
 Skiras (Σκιράς), vezi Athena.
 Skironis (Σκιρωνίς), drum, VIII, 71.
 Skiton (Σκίτων), sclav din casa lui Demokedes, III, 130.
 Skylake (Σκυλάκη), oraș, I, 57.
 Skylax (Σκόλαξ), din Caryanda, IV, 44; din Myndos, V, 33.
 Skyles (Σκόλης), fiul lui Ariapeithes, regele sciților, IV, 76, 78–80.
 Skyllias (Σκυλλίας), din Skiona, VIII, 8.
 Skyrmiazi (Σκυρμιάδαι), vezi Kyrmiiani.
 Skyrios (Σκύρος), Pammon, VII, 183.
 Skythes (Σχύθης), fiul lui Heracles, IV, 10; tatăl lui Cadmos, monarh în Zancle, VI, 23 și urm.; VII, 163.
 Smerdis (Σμέρδης), fiul lui Cyrus, pers, III, 30, 32, 60, 62 și urm.; 65–69, 71, 74 și urm., 88, VII, 78; magul, regele persilor, III, 61–63, 65, 67–80, 88.
 Smerdomenes (Σμερδομένης), fiul lui Otanes, pers, VII, 82, 121.
 Smila (Σμίλα), oraș, VII, 123.
 Smindyrides (Σμινδυρίδης), fiul lui Hippocrates, din Sybaris, VI, 127.
 Smyrna (Σμύρνη), oraș, I, 14, 16, 94, 149 și urm.; II, 106; locuitorii, I, 143, 150.
 Socles (Σωκλής), corintian, V, 92 și urm.
 Sogdieni (Σόγδοι), III, 93; VII, 66.
 Soloeis (Σολέεις), promontoriu, II, 31; IV, 43.
 Soloi (Σόλοι), oraș, V, 115; locuitorii, V, 110, 113.
 Solon (Σόλων), atenian, I, 29–34, 86; II, 177; V, 113.
 Solymi (Σόλυμοι), I, 173.
 Sophanes (Σωφάνης), fiul lui Eutychides, atenian, VI, 92; IX, 73–75.
 Sorimenes (Σωριμένης), tatăl lui Panaitios, din Tenos, VIII, 82.
 Sostratos (Σώστρατος), fiul lui Laodamas, din Egina, IV, 152.
 Spaco (Σπαχώ), medă, I, 110.
 Spargapeithes (Σπαργαπειθής), regele agathyrsilor, IV, 78; regele sciților, IV, 76.
 Spargapises (Σπαργαπίσης), fiul lui Tomyris, regele massagților, I, 211, 213.
 Sparta (Σπάρτη), oraș, I, 65...; dema Pitane a..., III, 55; tribul Egizilor, IV, 149.
 Spartani (Σπαρτιῆται), I, 65; passim; oștire, IX, 29.
 Spercheios (Σπερχεός), riu, VII, 198, 228.
 Sperthias (Σπερθίης), fiul lui Aneristos, spartan, VII, 134, 137.
 Sphendaleis (Σφενδαλέες), demă a Atticei, IX, 15.
 Spu (Σπού), cuvânt scit, IV, 27.
 Stagiros (Στάγιρος), oraș, VII, 115.
 Stenoris (Στενορίς), lac, VII, 58.
 Stenycleros (Στενύκληρος), din Messenia, IX, 64.
 Stesagoras (Στησαγόρης), fiul lui Kimon, atenian, VI, 34, 38, 103.
 Stesenor (Στησηνωρ), tiran în Curion, V, 113.
 Strattis (Στράτις), tiran în Chios, IV, 138; VIII, 132.
 Struchates (Στροχύατες), familie medă, I, 101.

- Stryme (Στρώμη), oraș, VII, 108 și urm.
- Strymon (Στρυμών), riu, I, 64; V, 1, 13, 23, 98; VII, 24 și urm., 75, 107, 113—115; VIII, 115, 118, 120.
- Strymoni (Στρυμόνιοι), bithyni; VII, 75.
- Strymonia (Στρυμονίη), vint din, VIII, 118.
- Stymphalis (Στυμφαλίς), lac, VI, 76.
- Styri (Στυρές), VI, 107; VIII, 1, 46; IX, 28, 31.
- Styx (Στύξ), apă, VI, 74.
- Sunion (Σούνιον), promontoriu în Attica, VI, 87, 90, 115 și urm.; VIII, 121; capul, IV, 99.
- Susa (Σοῦσα), oraș, I, 188; III, 30, 64 și urm., 70, 129, 131, 140; IV, 83 și urm., 91; V, 24 și urm., 30, 32, 35, 49, 52, 54; VI, 1, 20, 30, 119; VII, 3, 6, 53, 135 și urm., 151 și urm., 239; VIII, 54, 99; IX, 108.
- Syagros (Σύαγρος), spartan, VII, 153, 159 și urm.
- Sybaris (Σύβαρις), oraș, V, 44; VI, 21, 127.
- Sybariti (Συβαριῖται), V, 44 și urm.; războiul cu, V, 45.
- Syene (Σύνη), oraș, II, 28.
- Syennesis (Συέννησις), cilician, I, 74; V, 118; fiul lui Oromedon, VII, 98.
- Syleos (Συλέος), cîmpie, VII, 115.
- Syloson (Συλοσών), fiul lui Aiakes, III, 39, 139—144, 144, 146 și urm., 149; VI, 13, 25.
- Syme (Σύμη), insulă, I, 174.
- Syracusa (Συράκουσαι), oraș, VII, 154—157.
- Syracusani (Συρακούσιοι), III, 125; VII, 154 și urm., 159, 161, 167; Amilcaș, VII, 166.
- Syrgis (Σύργις), riu, IV, 123, vezi Hygris.
- Syria (Συρία), vezi Siria.
- Syrtis (Σύρτις), II, 32, 150; 169, 173.
- Tabalos (Τάβαλος), pers, I, 153 și urm., 161.
- Tabere (Στρατόπεδα), loc în Egipt, II, 154; al tyrienilor, loc în Egipt, II, 112.
- Tabiti (Ταβίτι), vezi Histia.
- Tachompsa (Ταχομψώ), insulă, II, 29.
- Tainaron (Ταίναρον), în Laconia, I, 23 și urm.; VII, 168.
- Taiget, Tayget, (Τήγετος), munte în Laconia, IV, 145 și urm., 148.
- Talaos (Ταλαός), tatăl lui Adrastos, argian, V, 67.
- Talthybios (Ταλθύβιος) spartan, VII, 134, 137; descendenții, VII, 134.
- Tamynai (Ταμύναι), vezi Temenos.
- Tanagra (Τάναγρα), oraș, IX, 15, 35, 43; locuitorii, V, 75; soartă, V, 47.
- Tanais (Τάναις), riu, IV, 20 și urm., 45, 47, 100, 115 și urm., 120, 122 și urm.
- Tanită (Τανίτης), nomă a Egiptului, II, 166.
- Tarent, Taranto (Τάρας, -αντος), oraș, I, 24; III, 136, 138; IV, 99; locuitorii, III, 138; VII, 170.
- Targitaos (Ταργιτάος), fiul lui Zeus și al riului Borysthenes, rege scit, IV, 5, 7.
- Tartessos (Ταρτησσός), oraș, I, 163; IV, 152; locuitorii, I, 163; nevăstuici din, IV, 192.
- Taucheira (Ταύχειρα), oraș, IV, 171.
- Tauri (Ταῦροι), IV, 99 și urm., 102 și urm., 119.
- Taurici (Ταυρικά), munți, IV, 3.
- Taurida (Ταυρικὴ), IV, 20, 99—101.

- Taxakis (Τάξαις), regele scitilor, IV, 120.
- Tearos (Τέαρος), riu, IV, 89—98.
- Teaspis (Τέασπις), tatăl lui Sataspes, pers, IV, 43; VII, 79; IX, 76.
- Tegea (Τεγέη), oraș, I, 66—68; VI, 72, 105; VII, 170; IX, 35, 37; locuitorii, I, 65; VII, 202; IX, 26, 28, 31, 35, 53, 56, 59—62, 70 și urm., 85; hotare, VIII, 124.
- Teisamenos (Τεισαμενός), fiul lui Thersandros, theban, IV, 147, VI, 52; fiul lui Antiochos, din Elis, IX, 33—36.
- Teisandros (Τεισανδρος), tatăl lui Hippocleides, atenian, VI, 127—129; tatăl lui Isagoras, atenian, V, 66.
- Teisias (Τεισίης), tatăl lui Lyagoras, din Paros, VI, 133.
- Teispes (Τείσπης), fiul lui Achaemenes, pers, VII, 11; fiul lui Cyrus, VII, 11.
- Telamon (Τελαμών), VIII, 64.
- Teleboieni (Τηλεβοῖαι), V, 59.
- Telecles (Τηλεκλέης), tatăl lui Theodoros, din Samos, III, 41.
- Teleclos (Τήλεκλος), fiul lui Archelaos, regele Spartei, VII, 204.
- Telemachos (Τηλέμαχος), II, 116.
- Telesarchos (Τελέσαρχος), din Samos, III, 143.
- Telines (Τηλίνης), din Gela, VII, 153.
- Tellias (Τελλίης), din Elis, VIII, 27.
- Telliazii (Τελλιᾶδαι), din Elis, IX, 37.
- Tellos (Τέλλος), atenian, I, 30.
- Telmessieni (Τελμησσέες) I, 78, 84.
- Telos (Τήλος), insulă, VII, 153.
- Telys (Τήλυσ), rege în Sybaris, V, 44, 47.
- Temenos (Τήμενος), argian, VIII, 137; descendenți, VIII, 137; sanctuar (Τέμενος), în Eretria, VI, 101.
- Temnos (Τήμνος), oraș, I, 149.
- Tempe (Τέμπεα), în Thessalia, VII, 173.
- Templul Stăpînelor (Ποτεινέων ἱερόν), la Mycale, IX, 97.
- Tenedos (Τένεδος), insulă, I, 151; VI, 31, 41.
- Tenos (Τήνος), insulă, IV, 33; VI, 97; locuitorii, IV, 33, VIII, 82 și urm.
- Teos (Τέως), oraș, I, 142, 170; II, 173; locuitorii, I, 168; VI, 8.
- Teres (Τήρης), tatăl lui Sitalkes, rege trac, IV, 80; VII, 137.
- Terillos (Τήριλλος), fiul lui Crinippos, tiran în Himera, VII, 165.
- Termera (Τέρμερα), Histiaios din, V, 37.
- Termili (Τερμίλαι), I, 173; VII, 92.
- Tethronion (Τεθρώνιον), oraș, VIII, 33.
- Tetramnestos (Τετραμνηστος), fiul lui Anysos, din Sidon, VII, 98.
- Teucri (Τευκροί), II, 118; V, 13, 122; VII, 20, 43, 75; pămîntul, II, 118.
- Teuthrania (Τευθρανίη), II, 10.
- Teygetos (Τήγετος), vezi Taiget.
- Tezeu (Θησεύς), IX, 73.
- Thagimasadas (Θαγίμασάδας), vezi Poseidon.
- Thales (Θαλῆς), din Milet, I, 74 și urm., 170.
- Thamanei (Θαμανᾶι), III, 93, 117.
- Thamasios (Θαμάσιος), tatăl lui Sandokes, pers, VII, 194.
- Thamimasadas (Θαμιμασάδας), vezi Thagimasadas.
- Thannyras (Θαννύρας), fiul lui Inaros, libyan, III, 15.
- Thasieni (Θάσιοι), VI, 44, 46 și urm.; VII, 108, 118.
- Thasos (Θάσος), insulă, II, 44; VI, 28, 44, 46 și urm.

- Thasos (Θάσος), fenicianul, VI, 47.
- Theasides (Θεασίδης), fiul lui Leoprepes, spartan, VI, 85.
- Theba, Teba (Θήβαι), în Egipt, I, 182; II, 3, 9, 15, 28, 54—56, 58, 69, 74, 143; III, 10, 25 și urm.; IV, 181; nomă, II, 2, 42, 91, 166; în Beotia, I, 52, 92; V, 59, 67; VIII, 134; IX, 13, 15, 17, 27, 67, 86—88; parte, IX, 65; cîmpia, VII, 42.
- Thebani (Θηβαῖοι), din Egipt, II, 42; III, 10; nomă, II, 2, 91; din Beotia, I, 61; V, 67, 79, 81, 89; VI, 87, 108, 118; VII, 132, 202, 205; VIII, 50, 134 și urm.; IX, 2, 15 și urm., 31, 40 și urm., 58, 66 și urm., 69, 86—88.
- Thebe (-a) (Θήβη), fiica lui Asopos, V, 80.
- Themis (Θέμις), II, 50.
- Themiskyra (Θεμισκύρη), oraș, IV, 86.
- Themison (Θεμισών), din Thera, IV, 154.
- Themistocles (Θεμιστοκλῆς), fiul lui Neocles, atenian, VII, 143 și urm., 173; VIII, 4 și urm., 19, 22 și urm., 56—63, 75, 79, 83, 92, 108—112, 123—125; IX, 98.
- Theodoros (Θεόδωρος), fiul lui Telecles, din Samos, I, 51; III, 41.
- Theokydes (Θεοκύδης), tatăl lui Dicaeos, atenian, VIII, 65.
- Theomestor (Θεομήτωρ), fiul lui Androdamos, tiran în Samos, VIII, 85; IX, 90.
- Theophanii (Θεοφάνεια), la Delfi, I, 51.
- Theopompos (Θεόπομπος), fiul lui Nicandros, regele Spartei, VIII, 131.
- Thera (Θήρη), insulă, IV, 147—151, 153—157, 164; locuitorii, IV, 150—157, 161; V, 42.
- Therambo (Θεράμβω), oraș, VII, 123.
- Therapne (Θεράπνη), a Spartei, VI, 61.
- Theras (Θήρας), fiul lui Autesion, IV, 147 și urm., 150.
- Therma (Θέρμη), oraș, VII, 121, 123 și urm., 127 și urm., 131, 179, 183, 185; golf, VII, 121—123; VIII, 127.
- Thermodont (Θερμόδων), rîu în Beotia, IX, 43; în Cappadocia, II, 104; IV, 86, 110; IX, 27.
- Thermopylai (Θερμοπύλαι), VII, 175—177, 184, 186, 200 și urm., 205, 207, 213, 219, 233 și urm.; VIII, 15, 21, 24, 27, 66, 71; IX, 71, 78 și urm.
- Theron (Θήρων), fiul lui Ainesidemos, monarh în Agrigent, VII, 165 și urm.
- Thersandros (Θέρσανδρος), fiul lui Polyneikes, IV, 147; VI, 52; din Orchomenos, IX, 16.
- Thesmophorii (Θεσμοφόρια), II, 171; la Efes, VI, 16.
- Thespia (Θέσπεια), oraș, VIII, 50.
- Thespieni (Θεσπίες), V, 79; VII, 132, 202, 222, 226; VIII, 25, 50, 66, 75; IX, 30.
- Thesproți (Θεσπρωτοί), II, 56; V, 92; VII, 176; VIII, 47.
- Thessalia (Θεσσαλία), III, 96; V, 63 și urm.; VI, 72, 74, 127; VII, 6, 108, 128—130, 172—175, 182, 196, 198, 208—213, 232; VIII, 113—115, 126; 129, 131, 133, 135; IX, 1, 77, 89.
- Thessalieni (Θεσσαλοί), V, 63 și urm., 94; VII, 129 și urm., 132, 172—174, 176, 191, 215, 234; VIII, 27—32; IX, 17, 31, 46, 89; femeia, I, 57; cal, VII, 196; munți, VII, 128.
- Thessalos (Θεσσαλός), spartan, V, 46.
- Theste (Θέστη), izvor, IV, 159.
- Thetis (Θέτις), VII, 191.
- Thmuites (Θμουίτης), nomă a Egiptului, II, 166.

- Thoos (Θόος), rege în Lemnos, VI, 138.
- Thoricos (Θορικός), demă a Atticeii, IV, 99.
- Thornax (Θόρνᾱξ), munte al Laconieii, I, 69.
- Thrasymbulos (Θρασύβουλος), tiran al Miletului, I, 20—23; V, 92.
- Thrasycles (Θρασυκλῆς), tatăl lui Lampon, din Samos, IX, 90.
- Thrasydaios (Θρασυδῆιος), Alcuaad, din Larisa, IX, 58.
- Thrasylaos (Θρασύλαος), tatăl lui Stesilaos, atenian, VI, 114.
- Thriasion (Θριάσιον), cîmpie a Atticeii, VII, 65; IX, 7.
- Thyia (Θυῖη), fiica lui Kephisos, VII, 178; loc al delfienilor, VII, 178; altarul vînturilor, VII, 178.
- Thyni (Θυνοί), traci, I, 28.
- Thyreai (Θυρέαι), oraș, I, 82; ținut, I, 82; VI, 76.
- Thyssageți (Θυσσαγέται), IV, 22, 123.
- Thyssos (Θύσσος), oraș, VII, 22.
- Thon (Θών), regele Egiptului, II, 116.
- Thonis (Θώνις), egiptean, II, 113 și urm.
- Thorax (Θώραξ), aleuad, din Larisa, IX, 1, 58.
- Tiarantos (Τιάραντος), rîu, IV, 48.
- Tibareni (Τιβερηνοί), III, 94; VII, 78.
- Tibisis (Τίβισις), rîu, IV, 49.
- Tigranes (Τιγράνης), fiul lui Artabanos, pers., VII, 62; VIII, 26; IX, 96, 102.
- Tigru (Τίγρης), rîu, I, 189, 193, II, 150; V, 52; VI, 20.
- Timagenidas (Τιμαγενίδας), fiul lui Herpys, theban, IX, 38, 86 și urm.
- Timagoras (Τιμαγόρης), fiul lui Timonax, din Cipru, VII, 98.
- Timandros (Τιμανδρος), tatăl lui Asopodoros, theban, IX, 69.
- Timarete (Τιμαρέτη), preoteasă la Dodona, II, 55.
- Timesitheos (Τιμησίθεος), delfian, V, 72.
- Timnes (Τίμνης), vezi Tymnes.
- Timo (Τιμό), din Paros, VI, 134 și urm.
- Timodemos (Τιμόδημος), atenian, VIII, 125.
- Timon (Τίμων), fiul lui Androboulos, din Delfi, VII, 141.
- Timonax (Τιμόναξ), fiul lui Timagoras, din Cipru, VII, 98.
- Timoxeinos (Τιμόξεινος), din Skione, VIII, 128.
- Tirynth (Τίρυνς, -θος), oraș, VI, 77, 83; VII, 137; locuitorii, IX, 28, 31; ținutul, VI, 76.
- Titacos (Τιτακός), atenian, IX, 73.
- Tithaios (Τίθαιος), fiul lui Datis, med, VII, 88.
- Tithorea (Τιθορέα), pisc al Parnassului, VIII, 32.
- Titormos (Τίτορμος), etolian, VI, 127.
- Tmolos (Τμῶλος), munte, I, 84, 93; V, 100 și urm.
- Tomiris (Τόμιρις), regina massagetenilor, I, 205, 212, 214.
- Torone (Τορώνη), oraș, VII, 22, 122, 127.
- Trachaea (Τρηχάη), Chersonesus, IV, 99.
- Trachinia (Τρηχινίη), VII, 199, 201; VIII, 31.
- Trachinieni (Τρηχίνιοι), VII, 175, 217, 226; stînci, VII, 198.
- Trachis (Τρηχίς), pămînt, VII, 176, 203; VIII, 21, 66; oraș, VII, 199, 201.
- Traci (Ορτίκες), I, 168; II, 103, 167; IV, 49, 74, 80, 93, 104, 118; V, 3—8, 10, 126; VI, 33, 39, 45; VII, 20, 110, 115, 185; VIII, 115 și urm.; IX, 32, 89, 119; femei, IV, 33; marea, VII, 176; din Asia, I, 28; III, 90; VII, 75.
- Tracia, Thracia (Θρηάκη), I, 168; II, 134; IV, 80, 89, 99, 143;

- V, 2, 14, 23 și urm., 126;
 VI, 33, 95; VII, 25, 59, 105
 și urm., 185; VIII, 117; IX,
 89, 119; promontoriu alb, VII,
 25.
 Trapezunt (Τραπεζοῦς, -οὔντος),
 oraș, VI, 127.
 Traspienti (Τράσπιες), sciți, IV, 6.
 Trauos (Τραῦος), riu, VII, 109.
 Trauși (Τραυσοί), V, 3 și urm.
 Trei Capete (Τρεῖς Κεφαλαί),
 virfuri în Citheron, IX, 39.
 Tribalică (Τριβαλλικόν), câmpie,
 IV, 49.
 Triopion (Τριόπιον), promonto-
 riu, I, 174; IV, 38; VII, 153;
 templu, I, 144.
 Triopios (Τριόπιος), vezi Apollon.
 Tritaieis (Τριταίεες), oraș, I,
 145.
 Tritantaichmes (Τριτανταίχμης),
 fiul lui Artabazos, pers., I,
 192; fiul lui Artabanos, pers.,
 VII, 82, 121.
 Triteis (Τριτέες), oraș, VIII, 33.
 Triton (Τρίτων), IV, 179, 188;
 riu, IV, 178, 191.
 Tritonis (Τριτωνίς), lac, IV, 178—
 180, 186—188.
 Troizena (Τροιζήν), oraș, VIII,
 41 și urm.; locuitorii, III, 59;
 VII, 99; VIII, 1, 42 și urm.,
 72; IX, 28, 31, 102, 105, co-
 rabie, VII, 179 și urm.
 Troizenieni (Τροιζηνιοί), vezi
 Troizena, locuitorii.
 Troglodyti (Τρωγλοδυταί), etio-
 pieni, IV, 183.
 Troia (Τροίη), oraș, IV, 191;
 V, 13; VII, 91.
 Troieni (Τρώες), II, 120; păti-
 miri, IX, 27; Sigeion al..., IV,
 38; război, II, 145; VII, 20,
 171; pământul, V, 26, 122.
 Trophonios (Τροφώνιος), I, 46;
 VIII, 138.
 Tycta (τυκτά), cuvint pers., IX,
 110.
 Tydeus (Τυδεύς), V, 67.
 Tymnes (Τύμνης), epitropul lui
 Ariapeithes, IV, 76; tatăl lui
 Histiaios, carian, V, 37; VII,
 98.
 Tyndareos (Τυνδάρεως), tatăl E-
 lenei, II, 112.
 Tyndarizi (Τυνδαριδαί), IV, 145;
 V, 75; IX, 73.
 Typhon (-os) (Τυφῶν și Τυφῶς),
 II, 144, 156; III, 5.
 Tyras (Τύρης), riu, IV, 11, 47,
 51 și urm., 82.
 Tyrieni (Τύριοι), II, 112, 161;
 VIII, 67.
 Tyriti (Τυρίται), IV, 53.
 Tyrodiza (Τυρόδιζα), oraș, VII,
 25.
 Tyros (Τύρος), oraș, I, 2; II, 44.
 Tyrrhenia (Τυρρηνίη), I, 94, 163;
 VI, 22.
 Tyrrhenieni (Τυρρηνοί), I, 57,
 94, 166 și urm.; VI, 17.
 Tyrsenos (Τυρσηνός), fiul lui
 Atys, I, 94.
 Umbri (Ὀμβρικοί), I, 94; IV, 49.
 Urania (Οὐρανίη), vezi Afrodita.
 Uți, utieni (Οὔτιοι), III, 93;
 VII, 68.
 Xanthes (Ξάνθος), din Samos,
 II, 135.
 Xanthippos (Ξάνθιππος), fiul lui
 Ariphron, atenian, VI, 131,
 136; VII, 33; VIII, 131; IX,
 114, 120.
 Xanthos (Ξάνθος), oraș, I, 176;
 locuitorii, I, 176.
 Xeinagoras (Ξειναγόρας), fiul lui
 Praxilaos, din Halicarnas, IX,
 107.
 Xerxes (Ξέρξης), fiul lui Darius,
 regele persilor, I, 183; IV,
 43; VI, 98; VII, 2.
 Xuthos (Ξούθος), tatăl lui Ion,
 VII, 94; VIII, 44.
 Zabatos (Ζάβατος), riu, V, 52.
 Zancle (Ζάγκλη), VI, 23, 25; VII,
 164.

- Zanclieni (Ζαγκλαῖοι), VI, 22 și
 urm., VII, 154.
 Zakynthos (Ζάκυνθος), IV, 195;
 VI, 70; IX, 37; locuitorii,
 III, 59; VI, 70.
 Zalmoxis (Ζάλμοξις), divinitate
 getă, IV, 94—96.
 Zaveki (-ci) (Ζάβηκες), IV, 193.
 Zegeri (Ζεγέριες), animale, cu-
 vint libyan, IV, 192.
 Zeus (Ζεύς), I, 65, 89, 131, 174,
 207; II, 13, 116, 136, 146; III,
 12; și urm.; VI, 67; VII, 56,
 61, 141, 221; IX, 122; Agoraios,
 la Selinunt, V, 46; alegineților
 la Naucratis, II, 178; al egip-
 tenilor, II, 45; Thebanul, I,
 182; II, 42, 54, 56, 74, 83,
 143; IV, 181; Ammon, la
 Theba, II, 42; al etiopienilor,
 II, 29; Ammon al ammonie-
 nilor, I, 46; II, 18, 32, 55;
 IV, 181; Belos, la Babylon,
 I, 181—183; III, 158; la Dodo-
 na, II, 55 și urm.; IX, 93;
 Eleutherios, la Samos, III,
 142; Hellenios, IX, 7; Epis-
 tios, I, 44; Herkeios, la Sparta,
 VI, 68; Hetaireios, I, 44;
 Katharsios, I, 44; Carianul,
 la Atena, V, 66; la Mylassa,
 I, 171; Cronidul, VIII, 77;
 Lacedemonianul, la Sparta, VI,
 56; Laphystios, la Alos, VII,
 197; al libyenilor, 14, 180;
 Lycaios, la Cyrene, IV, 203;
 Olimpicul, II, 7; VII, 141;
 IX, 81; Uranios, la Sparta,
 VI, 56; Papaaios, al sciților,
 IV, 5, 59, 127; al persilor, I,
 131; VII, 40; Stratios, al
 carienilor, la Labraunda, V,
 119.
 Zeuxidemos (Ζευξίδημος), Kynis-
 cos, fiul lui Leutychides, spartan,
 VI, 71.
 Zidul Alb (Λευκὸν Τεῦχος), din
 Memfis, III, 91.
 Zone (Ζώνη), oraș în Samothrake,
 VII, 59.
 Zopyros (Ζώπυρος), fiul lui Me-
 gabyzos, pers., III, 153, 156—
 158, 160; IV, 43; VII, 82;
 altul, III, 160.
 Zoster (Ζωστήρ), loc în Attica,
 VIII, 107.

TABELA DE MĂSURI ȘI GREUTĂȚI

Măsuri lineare

Degetul	(δάκτυλος)	= 1/16 picior	= 0,0185 m.
Palma	(παλαιστή)	= 1/4 picior	= 0,074 m.
Spithame	(σπιθαμή)	= 3/4 picior	= 0,2218 m.
Piciorul	(πούς)	= 16 degete	= 0,2957 m.
Cotul	(πῆχυς)	= 1,50 picioare	= 0,4436 m.
Brațul	(ὀργυία)	= 6 picioare	= 1,774 m.
Plethra	(πλέθρον)	= 100 picioare	= 29,57 m.
Stadiul	(σταδίων)	= 600 picioare	= 177,40 m.
Arura	(ἀρούρα)	= 1/4 pletră pa- trată = 25 pi- cioare patrăte	= 7,39 m.
Parasanga	(παρασάγγης)	= 30 stații	= 5322 m.
Shoina	(σχοῖνος)	= 60 de stații	= 36 000 picioa- re = 10 644 m.

Măsuri de capacitate

1. Pentru lichide:

Cyathul	(κύαθος)	= 0,045 l.
Cotyla	(κοτύλη)	= 6 cyath	= 0,270 l.
Chus	(χοῦς)	= 12 cotyle	= 3,24 l.
Amfora	(ἀμφορεύς)	= 1/2 metret, 72 coty- le	= 19,44 l.

2. Pentru solide:

Cotyla	(κοτύλη)	= 0,27 l.
Hoinix	(χοῖνιξ)	= 4 cotyle	= 1,08 l.
Medimna	(μέδιμνος)	= 192 cotyle	= 51,84 l.

Monede

Obolul	(ὀβολός)	= aproximativ cea mai mică uni- tate monetară.
Drahma	(δραχμή)	= 6 oboli.
Statera	(στατήρ) de aur	= 20 drahme.
Mina	(μνᾶ)	= 100 drahme.
Talantul	(τάλαντον)	= 60 mine = 6000 drahme.

Vezi și nota 522 la cartea a II-a.